GÜSBİD

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SICIENCES

2025

Year / Yıl :
2025
Volume / Cilt :
16
Number / Sayı :
1

ISSN: 1309-7423

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2025 / Cilt: 16 / Sayı: 1

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 2025 / Volume: 16 / Issue: 1

ISSN: 1309-7423

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2025 / **Cilt:** 16 / **Sayı**: 1

Gümüşhane University Journal of Social Sciences

Year: 2025 / **Volume:** 16 / **Issue**: 1

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK / Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Gül YEŞİLÇELEBİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Efecan TEZCAN (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Elif GÜRDAL LİMON (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Fazıl KAYA (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim AVCI (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Onur İZMİR (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Şenay YANAR (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Zehra YAZBAHAR (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Banu BOLAYIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif KÜTÜKOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ŞİMŞEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜVENDİ YALÇIN (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AKDENİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Serhat SEMERCİOĞLU (Gümüşhane Ünv)

Arş. Gör. Birol GÜVEN (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş. Gör. Ayşenur KÖR (Gümüşhane Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Bünyamin ER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa PINAR (Valparaiso University)

Prof. Dr. Ömer TORLAK (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Dergisi
Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü / Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE
Tel: 0 456 233 00 00 Dahili: 2203 / Fax: 0456 233 12 07
https://dergipark.org.tr/gumus

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GUSBID) yılda üç kez yayınlanan bilimsel, hakemli, ulusal ve uluslararası indeksli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar referans gösterilerek kullanılabilir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan GUSBID, **EBSCO** ve **ULAKBİM (TR Dizin)** tarafından taranmaktadır.

İçindekiler

Contents

Can Şahan, Cumali Karatutlu

1 Amasya Üniversitesi Personelinin Afetlere Karşı Hazırlık, Farkındalık ve Öz-Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Disaster Preparedness, Awareness and Self-Efficacy of Amasya University Staff

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Alev Akbal

22 Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü ve Başarılı Yaşlanmaya Dair Sosyolojik Bir Araştırma: Gümüşhane İli Örneği

A Sociological Research on Adaptation Difficulty in Old Age and Successful Aging: The Case of Gümüşhane Province

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Turgay Ceyhan

38 The Impact of Foreign Direct Investments on Unemployment in Turkey: ARDL Bound Test Analysis

Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Analizi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Serhat Duranay

53 Türkiye'deki Otomatik Katılım Sistemi Fonlarının Performansının Çok Kriterli Karar Verme Metotlarıyla Analizi

Analyzing the Performance of Auto-Enrollment System Funds in Türkiye with Multi-Criteria Decision Making Methods

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Onur Çelik

79 Estimation of the Investment Function for the Türkiye Economy: New Empirical Evidence from Period Including the Covid-19 Outbreak

Türkiye Ekonomisi İçin Yatırım Fonksiyonun Tahmini: Kovid-19 Salgını İçeren Dönemden Yeni Ampirik Kanıtlar

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Özge Güven Akdoğan

90 Bir Kara Film Anlatısı Olarak Anadolu Leoparı

Anatolian Leopard As A Film Noir Narrative

Araştırma Makalesi [Research Paper]

101 **Caner Aksoy, Bade Ekim Kocaman**
Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yoğunlaşmasının Analizi
Analysis of Market Concentration in the Turkish Banking Sector
Araştırma Makalesi [Research Paper]

119 **Fevzi Akbulut, Ziya Çeçen**
Apec Ülkelerinin Sağlık Harcamalarının Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ve Malmquist İndex Yöntemleriyle İncelenmesi
Investigation on the Efficiency of Health Expenditures of Apec Countries by Data Envelopment Analysis and Malmquist Index Methods
Araştırma Makalesi [Research Paper]

134 **Alper Yılmaz**
Assessing The Exports And Commodity Prices Linkage Amid Uncertainity
Belirsizlik Ortamında İhracat ve Emtia Fiyatları İlişkisinin Değerlendirilmesi
Araştırma Makalesi [Research Paper]

157 **Serhat Alpağut**
Wage and Price Inflation: Evidence with Asymmetric Methods for Türkiye
Ücret ve Fiyat Enflasyonu: Asimetrik Yöntemlerle Türkiye'den Kanıtlar
Araştırma Makalesi [Research Paper]

171 **Selda Güven, Berna Mazlum, Seda Şahin**
Doğal Alanlara Yönelik Ziyaretçi Deneyimlerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Balıkesir Örneği
Exploring Visitor Experience of Natural Areas Via Content Analysis: The Case of Balıkesir
Araştırma Makalesi [Research Paper]

186 **Mune Moğol Sever**
Turizmde Değer Yaratma ve Dijital Teknolojiler
Value Creation in Tourism and Digital Technologies
Araştırma Makalesi [Research Paper]

199 **Mustafa Atatorun, Şeyma Eryılmaz Herdem**
Avrupa'da Değişen Enerji Paradigmaları: AB Enerji Politikası Ne Kadar Yeşil?
Changing Energy Paradigms in Europe: How Green is EU Energy Policy?
Araştırma Makalesi [Research Paper]

214 **Ahmet Küçük**

AB'nin Doğu Avrupa'ya Genişlemesinde Neoliberal Politikaların Etkisi

The Impact of Neoliberal Policies on the EU's Expansion into Eastern Europe

Araştırma Makalesi [Research Paper]

235 **Itır Hasırcı, Edip Örücü, Ramazan Özkan Yıldız**

The Effects of Green Shared Vision and Environmental Attitude on Environmental Organizational Citizenship Behaviour: A Research on University Students

Yeşil Paylaşılan Vizyon ve Çevreci Tutumunun Çevreci Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Araştırma Makalesi [Research Paper]

249 **Veli Ahmet Çevik**

Koridor Savaşları Çağında Kalkınma Yolu: Fırsatlar ve Zorluklar

The Development Road in The Age of Corridor Wars: Opportunities And Challenges

Araştırma Makalesi [Research Paper]

268 **Mustafa Doğan Karacoşkun, Saliha Demirkaya**

Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal İlişkilerinde Yaşadıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma

A Study On The Social Challenges Faced By Syrian University Students

Araştırma Makalesi [Research Paper]

286 **Emine Şimşek Evren**

Türkiye'nin Paranormal Turizm Potansiyeli

Paranormal Tourism Potential of Turkey

Araştırma Makalesi [Research Paper]

300 **Gencehan Şahnar, Eyyüp Sarıkol**

Iğdır Milli Eğitim Müdürlüğü Bünyesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Spora Katılım Güdülerinin İncelenmesi

Examination of the Sports Participation Motivations of Teachers Working Within Iğdır National Education Directorate

Araştırma Makalesi [Research Paper]

314 **Ali Emre Sarılgan, Mustafa Fatih Yücel**

The Mediation Role of Passenger Overall Satisfaction in the Effect of Complaint Satisfaction on Repurchase Intention: An Empirical Study on Airline Passengers

Hizmet Telafisinden Duyulan Memnuniyetin Yeniden Satın Alma Niyetine Etkisinde Yolcu Tatmininin Aracılık Rolü: Havayolu Yolcuları Özelinde Bir Araştırma

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Zuhal Demir Palancı, Selçuk Yalçın

327 Analysing The Financial Performance Of The Companies In The Borsa Istanbul (BIST) Information Technology Index With The MABAC Method

Borsa İstanbul (Bist) Bilişim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performansının MABAC Yöntemi İle Analizi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Ahmet Ayaz, Ahmet Kamil Kabakuş, Üstün Özen, Ömer Alkan, Serdar Aydın

342 Topic Modelling of Contemporary Management Information Systems Research: A Latent Dirichlet Allocation Approach

Güncel Yönetim Bilişim Sistemleri Araştırmalarının Konu Modellemesi: Bir Gizli Dirichlet Ataması Yaklaşımı

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Halil İbrahim Topalak

355 Çukurova Yöresi Hikâyelerinde ve Âşıkların Şiirlerinde Kanaatkârlık

The Austerity in the Stories of Çukurova Region and in the Poems of the Region's Minstrels

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Asude Korkmaz, Elvan Kiremitçi Canıöz

370 Kırılgan Gruplarla Çalışan Meslek Uzmanlarında Tükenmişlik ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkide Öz-Şefkatin Aracı Rolü

The Mediating Role of Self-Compassion in the Relationship Between Burnout and Mental WellBeing in Professionals Working with Vulnerable Groups

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Fatih Şahin, Halil İbrahim Zeybek

385 Work-Life Balance and Work Motivation: A Study on Turkish Civil Aviation Employees During the COVID-19 Pandemic

İş-Yaşam Dengesi ve Çalışma Motivasyonu: COVID-19 Pandemisi Sırasında Türk Sivil Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Erkan Denk

398 Türkiye'nin Uluslararası Düzeyde Tescillenen Gastronomik Ürünleri ve Ekonomik Etkileri

Turkey's Internationally Registered Gastronomic Products and Their Economic Impacts

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Aynur Taş Kaya

418

Örgütsel Sinizm ile Ciddi Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkide Sorumluluk Bilincinin Düzenleyicilik Etkisi

The Moderating Effect of Consciousness on the Relationship Between Organizational Cynicism and Serious Cyberloafing

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Şahan, C. & Karatutlu, C. (2025). Amasya üniversitesi personelinin afetlere karşı hazırlık, farkındalık ve öz-yeterliliklerinin değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 1-21.

Amasya Üniversitesi Personelinin Afetlere Karşı Hazırlık, Farkındalık ve Öz-Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Disaster Preparedness, Awareness and Self-Efficacy of Amasya University Staff

Can Şahan[1], Cumali Karatutlu[2]

Öz

Bu çalışmanın birinci amacı, üniversite personelinin iş yerinde afetlere karşı yapılan hazırlıklar ile ilgili farkındalık düzeylerini, evde afetlere karşı hazırlık düzeylerini ve afetler karşısındaki öz-yeterlilik düzeylerini belirlemektir. İkinci amacı, bu üç değişken arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Üçüncü amacı ise bu üç değişkenin bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, Amasya Üniversitesi'nde görev yapan 888 akademik ve idari personelden oluşurken, araştırmanın örneklemi ise kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 268 personelden oluşmaktadır. Veriler, araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda hazırlanan sosyo-demografik özelliklerin sorulduğu kısımla üç adet ölçeğin bulunduğu anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin analizi için SPSS-22 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Sonuç olarak, Amasya Üniversitesi personelinin iş yerinde afetlere karşı alınan önlemler ve yapılan hazırlıklar konusunda farkındalıklarının düşüğe yakın olduğu, evde afetlere karşı hazırlıklarının düşük olduğu ve afete karşı öz-yeterliliklerinin ise orta seviyede olduğu görülmektedir.Bu üç değişken arasındaki ilişkinin ise pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerden alınan puanlar ölçeğe göre değişmekle birlikte cinsiyet, yaş, afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu ve acil durum planından haberdar olma durumu değişkenlerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Farkındalık, Hazırlık, Öz-Yeterlilik.

Abstract

The first aim of this study is to determine the level of awareness of university staff about preparations against disasters at the workplace, their level of preparedness against disasters at home and their level of self-efficacy against disasters. The second aim is to determine the relationship between these three variables. The third aim is to determine whether these three variables differ according to the independent variables. In this study, relational survey model, one of the quantitative research methods, was used. The population of the study consists of a total of 888 academic and administrative staff of Amasya University. The sample of the study consists of 268 academic and administrative staff who were reached by using convenient sampling method. The data were collected through a questionnaire form prepared by the researchers in line with the literature, in which socio-demographic characteristics were asked and 3 scales were included. SPSS-22 (Statistical Package for the Social Sciences) package program was used for data analysis. As a result, it is seen that the awareness of Amasya University personnel about the measures taken and preparations made against disasters at the workplace is close to low, their preparation against disasters at home is low and their self-efficacy against disasters is at medium level. The relationship between these three variables was found to be positive. Although the scores obtained from the scales varied according to the scale, it was determined that the scores differed according to the variables of gender, age, disaster training status, having information about disasters and being aware of the emergency plan.

Keywords: *Disaster, Awareness, Preparation, Self-* Efficacy.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Amasya Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'nun 04.04.2019 tarih ve 2019 / 4 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 19 / 11 / 2021
Accepted: 26 / 11 / 2024

[1]Öğr. Gör., Amasya Üniversitesi, Suluova Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü Öğretim Elamanı, Amasya, Türkiye, can.sahan@amasya.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9086-9062.

[2]Öğr. Gör., Amasya Üniversitesi, Suluova Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü Öğretim Elamanı, Amasya, Türkiye, cumali.karatutlu@amasya.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-0605-8927.

Giriş

Doğal kaynaklı afetler her yıl binlerce kişinin evinin ve iş yerinin hasar görmesine hatta yıkılmasına neden olmakta, milyonlarca insanın hayatını olumsuz etkilemekte ve bu afetler nedeniyle birçok can kaybı ve yaralanma meydana gelmektedir. Bununla birlikte doğal kaynaklı afetler çevresel, sosyal ve ekonomik kayıpların yaşanmasına da neden olmaktadır (Erkan, 2010; Güvel, 2001). 2019'da EM-DAT veri tabanı tarafından dünya genelinde 11.755 kişinin ölümüne, 95 milyon insanın etkilenmesine ve 103 milyar ABD Doları ekonomik kayba neden olan 396 doğa kaynaklı afetin kaydedildiği belirtilmiştir (EM-DAT, 2019). Türkiye'de ise EMDAT'tan alınan veriler doğrultusunda 1900 ile 2022 yılları arasında 205 doğal kaynaklı afetin meydana geldiği ve bu afetler nedeniyle toplamda 97.086 kişinin hayatını kaybettiği tespit edilmiştir (Şahan, 2024). Türkiye ve dünyada doğal kaynaklı afetler nedeniyle bu kadar fazla hasar ve zararın meydana gelmesi, insanlığın afetlerden çok fazla etkilendiğinin bir göstergesidir. Bu zararların önlenmesinin veya azaltılmasının tek yolu afet riskinin azaltılması olduğu söylenebilir.

Afetten veya afet riskinden söz edebilmek için toplumun yaşadığı coğrafi bölgenin bir tehlikeye maruz kalması ve toplumun ve varlıklarının tehlike karşısında savunmasız durumda olması gerekmektedir (UNISDR, 2015). Çünkü afet riski, maruz kalan insan ve değerlerinin savunmasızlığının ve tehlikenin bir fonksiyonudur (Quarantelli, 2000). Afetler ancak tehlikeler karşısında savunmasız kalınması ile ortaya çıkmaktadır. Bir afetten tamamen kaçınmak mümkün olmasa da, bazı afet risklerinin en aza indirilebilir olduğunu söylemek mümkündür (URL-1). Riskin bileşenlerinden olan maruziyet ve savunmasızlık düşürüldüğünde afet riskini de düşürmek mümkün olmaktadır. Bu kapsamda karşımıza afet risk yönetimi kavramı çıkmaktadır. Ancak afet risk yönetimi ile afet riski önlenerek veya azaltılarak tehlike ortaya çıktığında afete dönüşmesi engellenebilir.

Afet risk yönetimi kapsamında, afet zararlarının azaltılması ve toplumun afetlere karşı direncinin artırılması amacı ile uluslararası alanda belirli dönemlerde hükümetler ve kuruluşlar tarafından yol haritaları oluşturulmuştur. Bu yol haritalarının en kapsayıcı olanı ve afet riskinin azaltılmasına odaklanan 2005-2015 dönemi için oluşturulmuş; Hyogo Eylem Planı'dır. 2015-2030 yılları arası için oluşturulmuş Sendai Eylem Planı ise bu sürecin devamı niteliğindedir. Son yıllarda, kriz yönetimi odaklı afet yönetimi anlayışı, yerini risk yönetimi odaklı afet yönetimi anlayışına bırakmıştır. Bu kapsamda afet risk yönetimi odaklı anlayış ile önleme, hazırlık ve zarar azaltma kavramı vurgulanmakta ve teşvik edilmektedir. Bu yönelimler, uluslararası boyutta UNISDR önderliğinde, 2005 yılında yayınlanan, Hyogo Eylem Planı çerçevesinde yaygınlaşmaya başlamıştır (Varol ve Kırıkkaya, 2017).

Afet risk yönetimi; önleme, azaltma, transfer etme ve hazırlık gibi risk azaltma faaliyetlerini içermektedir. Bu söz konusu risk azaltma yöntemleri aşağıda örneklerle açıklanmıştır.

Önleme ile mevcut ve yeni afet risklerinden kaçınmaya yönelik faaliyetler ve önlemler (müdahale ve iyileştirme faaliyetlerinden daha az maliyetlidir) ifade edilmektedir. Maruz kalan veya kalması muhtemel yaşam alanlarının tehlikeli bölgenin dışına çıkarılması önlemeye örnek olarak verilebilir (UNISDR, 2015).

Transfer etme ile bir afet meydana geldikten sonra hane halkı, topluluk, işletme veya devlet makamının sosyal veya finansal faydalar karşılığında kaynak temin etmesi yoluyla belirli risklerin mali sonuçlarının bir taraftan diğerine resmi veya gayri resmi olarak aktarılması süreci olarak ifade edilmektedir. Akla sigorta hizmetleri gelmektedir (UNISDR, 2015).

Azaltma ile tehlikelerin olumsuz etkilerinin sınırlandırılması, bu mümkün değilse azaltılması süreci olarak ifade edilmektedir. Bu duruma sel bariyerleri inşa etmek, yamaçları stabilize etmek için ağaç dikmek ve bina inşaat kurallarını uygulamak örnek olarak gösterilebilir. Azaltma, maruz kalma ve/veya savunmasızlığı azaltmayı amaçlayan hem yapısal hem de yapısal olmayan koruma önlemlerinin uygulanmasını gerektirir (Climate Adapt, 2021; UNISDR, 2015).

Hazırlık ile ise kastedilen şey insanlar için olumsuz etkiler doğuracak olaylara karşı önlemler almak ve bu olayların olumsuz etkilerini zamanında, etkili ve uygun şekilde yapılmış planlar ve yöntemlerle ortadan kaldırmaktır (Ergünay, 2009). Erken uyarı sistemlerinin kurulması, tahliye yollarının belirlenmesi ve acil durum malzemelerinin hazırlanması bu duruma örnek olarak verilebilir (UNISDR, 2015).

Güvenli müdahaleyi ve hızlı iyileşmeyi desteklemek için, afete hazırlık girişimleri geleneksel olarak kişisel veya hane halkı hazırlık davranışlarını teşvik ederek bireylerin hazırlanmasına odaklanmıştır. Genel olarak afet hazırlığı başlığının altında, iletişim kampanyalarının yanında her hanenin afet ve acil durum çantasına sahip olması, afet planı geliştirmesi ve yerel tehlikeler hakkında bilgi sahibi olması gibi konular üzerinde durulmaktadır (Kohn vd., 2012; Levac vd., 2012). Son zamanlarda, 1999 Marmara Depremi, 2004 Hint Okyanusu Tsunamisi (Birkmann vd., 2008) veya Filipinler'deki 2013 Haiyan Tayfunu gibi büyük afet olaylarından sonra ulusal afet riskini azaltma çabalarında gelişmeler olmuştur. Nitekim hükümetlerin binalar veya altyapılar için almış olduğu yapısal önlemleri, erken uyarı sistemleri ile ilgili çalışmaları, tahliye yolları planları ve sığınaklara yönelik yatırımları can kaybını önlemede etkilidir (Andrews ve Quintana, 2015). Ancak

ulusal düzeydeki afet riskini azaltma önlemleri, bir afetin yıkıcı etkilerinden korumak için tek başına yeterli değildir. Uzmanlar, doğa kaynaklı afetler veya terör saldırıları gibi acil durumlarda, bireylerin bir afetten sonra en az üç gün kendi kendine yeterli olmalarını gerektiren "72 Saat Kuralı"nı önermektedir (Russell vd., 1995). Bunun nedeni, yerel yönetimlerin ve afet yardım kuruluşlarının kaynaklarını etkilenen bölgeye seferber etmesinin biraz zaman almasıdır. Bu nedenle, yiyecek ve su stoklamak, evde afet ve acil durum çantası bulundurmak veya aile afet planına sahip olmak gibi bireysel hazırlık önlemleri, doğal afetlere uygun şekilde müdahale edilmesini sağlayabilir. Özellikle afet risk yönetiminin nispeten az gelişmiş olduğu düşük ve orta gelirli ülkelerde, afet meydana gelmeden önce hane halkı tarafından alınan ihtiyati tedbirler, can kaybı ve yaralanma riskini azaltabilir ve mülke verilen zararı en aza indirebilir (Shreve ve Kelman, 2014, Van Der Keur vd., 2016).

Hayatın altüst olmasına neden olan afetlerin meydana getirdiği koşulların bertaraf edilmesinde evde alınan önlemlerin yanında iş yerinde de alınan önlemlerin ve yapılan hazırlık ve planlamaların önemi büyüktür. Kişilerin herhangi bir afet ve acil durumdan etkilenmemesi veya çok az etkilenmesi, gündelik yaşamlarında oluşturdukları aile afet planları ve iş yerlerinde oluşturdukları acil durum planları ile sağlanabilir (Russell vd., 1995).

İşverenlerin acil durum planlarını, acil durumlar meydana gelmeden çok önce planlanması büyük önem taşımaktadır. Afet ve acil durumların ne zaman meydana geleceği önceden bilinemez, bundan dolayı etkin bir müdahale için her daim bir hazırlığın olması şarttır. Öte yandan işyerleri için muhtemel acil durumlar ile baş edebilmek ancak o tehlikelerin sonuçlarını daha önceden kavrayabilmek ve önleyici, sınırlandırıcı tedbirler almak ile mümkün olabilir. Ancak bu sayede tehlikelerin afete dönüşmesi engellenebilir (Baysal ve Tunç, 2018). Bundan dolayı her şirketin ve her hanenin bir acil durum planının olması ve çalışanların yaralanmayı veya daha kötüsünü önlemek için bu planları nasıl uygulayacakları konusunda bilgili olması gerekmektedir (URL-2).

Toplumun afet direncini artırmak için, hazırlık önlemlerinin benimsenmesini açıklayan, altta yatan faktörleri anlamak çok önemlidir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde afete hazırlıklı olmanın belirleyicileri hakkında nispeten az sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır (Muttarak & Pothisiri, 2013). Literatür incelendiğinde farklı sosyal bilişsel faktörlerin bireysel hazırlığı nasıl etkilediğine dair çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu sosyal bilişsel faktörler arasında bilgi, risk algısı, afet deneyimi, hükümete olan güven, öz-yeterlilik ve farkındalık yer almaktadır (Ayvazoğlu vd., 2020; Adams vd., 2019; Güler ve Kutay Karoçor, 2018; Uzun vd., 2019; Ünal vd., 2017).

Afet riskinin azaltılmasında bireylerin farkındalık düzeyleri de belirleyici bir faktördür. İnsanların afet riskini azaltıcı davranışlar gerçekleştirmeleri için öncelikle kendi topluluklarında karşılaşabilecekleri doğal tehlikelerin farkında olmaları gerekmektedir. Bir olaydan önce hangi özel hazırlıkların yapılması gerektiğini, bir kasırga, deprem, sel, yangın veya diğer olası bir olay sırasında ne yapılması gerektiğini ve sonrasında ne gibi önlemler alınması gerektiğini önceden bilmelidirler (National Research Council, 1991). Farkındalığı yüksek ve hazırlıklı bir toplum ile afet riskleri azaltılmasının sonucunda can kayıpları, yaralanmalar ve afetler nedeniyle meydana gelecek hasarlar da azaltılmış olacaktır. Farkındalığı yüksek ve hazırlıklı bir toplum oluşturmanın yolu ise yaygın kamuoyu bilinci ve eğitimden geçmektedir. Son yıllarda yapılan bazı araştırmalar, toplumdaki eğitimli insanların afetlere hazırlıklı ve iyi müdahalede bulunabileceğini göstermiştir (İnal vd., 2012; Özgüven ve Öztürk, 2006; Şahan ve Dinç, 2021a; Toyosawa vd., 2010). İlave olarak, afet eğitiminin risk yönetimi için işlevsel, operasyonel ve uygun maliyetli bir araç olduğu bildirilmiştir (Center AD,2008).

Öz-yeterlilik afet riskinin azalmasında önemli faktörlerden bir tanesidir. Öz-yeterlik ya da kişinin bir davranışa etkin bir şekilde katılma becerisine olan güveni, afetlere hazırlanmanın önemli bir sosyal bilişsel öncüsüdür. Bandura'nın (1969) sosyal bilişsel teorisinin öğelerini uyarlayan Paton'un (2006) sosyal bilişsel hazırlık modelinde afetler bağlamında öz-yeterlik, hazırlanma niyetlerini etkileyen kilit yapılardan biri olarak hareket ettiği belirtilmiştir (Adams vd., 2019). Bir acil duruma yeterli şekilde yanıt verebilmek için, bireyin eylemlerinin etkili bir değişiklik yaratacağına inanması gerekir. Bireyin kendi yaşamındaki olaylar üzerinde kontrol uygulama becerisine olan inancı olan öz-yeterlilik (Bandura 1991), bir dizi popülasyonda üstün afet hazırlığı bilgisi ve davranışının yanı sıra afet sonrası iyileşme ile ilişkilendirilmiştir (Benight vd., 2009; Demuth vd., 2016). Oregon'daki orman yangını riski olan bölgelerde, daha yüksek öz yeterliliğe sahip sakinler, öz yeterliliği düşük olanlara göre önemli ölçüde daha fazla risk azaltma davranışında bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Kamboçya'da, daha yüksek öz yeterliliğe sahip sakinlerin, iklim değişikliği ile ilgili felaketleri öngörerek bir acil durum planına veya tahliye kitine sahip olma olasılıkları daha yüksek olduğu saptanmıştır (Ung vd., 2015).

Bu çalışmada, iş yerinde afete hazırlık farkındalık düzeyi, evde afetlere karşı hazırlık düzeyi ve afete karşı öz-yeterlilik düzeyi bağımlı değişkenleri incelenmiş ve bu üç değişken doğrultusunda üç adet amaç belirlenmiştir. Çalışmanın birinci amacı, üniversite personelinin iş yerinde yapılan hazırlıklara ne kadar önem verdiği ve ne kadar ciddiye aldığı ve bu konudaki farkındalıklarının ne olduğu, ayrıca evde afetlere karşı hazırlık düzeylerinin ve herhangi bir afet ve acil durumda kendilerine olan güvenin ne olduğunu ortaya koymaktır.

Amasya Üniversitesi bünyesinde bulunan tüm birimlerin hâlihazırda acil durum planı hazırlıklarının olduğu görülmektedir. Ancak buradaki önemli nokta çalışanların bu konuyla ilgili farkındalık düzeylerinin ve afetlere karşı öz-yeterlilik düzeylerinin ne olduğudur. Çünkü bu planlara çalışanlar dâhil olmadığında, bu konuda bireylerin kendilerini yeterli hissetmediklerinde veya kendilerine olan güven düşük olduğunda herhangi bir afet ve acil durumdan başarılı bir şekilde çıkılması mümkün olmayacaktır. Panik ve kargaşayla can ve mal kaybı daha da artacaktır. İş yerinde olduğu gibi evde de afetlere karşı gerekli önlemlerin alınması ve hazırlıkların yapılması büyük önem arz etmektedir. Afet sonrasında olay yerine yardım etmekle yükümlü ekipler, afet veya acil durumu yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını hemen karşılayamayabilirler. Onun için aile üyelerinin kendilerine ait "afet sonrası ilk 72 saat için" bir aile afet ve acil durum planı oluşturması gerekmektedir. Bu plan kapsamında aile afet buluşma noktası, bölge dışı bağlantı kişisi, afet ve acil durum çantası ve evi tahliye planı oluşturulmalıdır (URL-3). Aile afet planları, belirli topluluklarda hangi tehlikeli olayların meydana gelme olasılığının en yüksek olduğu, hangi acil durum ekipmanı ve malzemelerinin hazır bulundurulması gerektiği, hasarı sınırlamak için hangi önlemlerin alınması gerektiği ve tahliye için hangi hazırlıkların yapılması gerektiği hakkında temel bilgiler sağlamalıdır. Aile afet planları aile üyeleri tarafından hazırlanan planlardır.

Çalışmanın ikinci amacı, bu üç değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Son olarak üçüncü amacı ise bu söz konusu üç bağımlı değişkenin, bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Bu amaçlar doğrultusunda hipotezler oluşturulmuştur. Bunlar;

- Akademik ve idari personelin, "iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi" ile "evde afetlere karşı hazırlık düzeyi" arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.
- Akademik ve idari personelin, "iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi" ile "afete karşı öz-yeterlilik düzeyi" arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.
- Akademik ve idari personelin, "evde afetlere karşı hazırlık düzeyi" ile "afete karşı öz-yeterlilik düzeyi" arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.
- Akademik ve idari personelin, "iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi", bağımsız değişkenlere (cinsiyet, yaş, birimde çalışma süresi, eğitim durumu, afet ve acil durum yaşama durumu, afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu, acil durum planı mevcudiyeti bilgi durumu, mülkiyet tipi, birimdeki pozisyon türü) göre farklılaşmaktadır.
- Akademik ve idari personelin "evde afetlere karşı hazırlık düzeyi", bağımsız değişkenlere (cinsiyet, yaş, birimde çalışma süresi, eğitim durumu, afet ve acil durum yaşama durumu, afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu, acil durum planı mevcudiyeti bilgi durumu, mülkiyet tipi, birimdeki pozisyon türü) göre farklılaşmaktadır.
- Akademik ve idari personelin "afet ve acil durumlara karşı öz-yeterlilik düzeyi", bağımsız değişkenlere (cinsiyet, yaş, birimde çalışma süresi, eğitim dduurmu, afet ve acil durum yaşama durumu, afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu, acil durum planı mevcudiyeti bilgi durumu, mülkiyet tipi, birimdeki pozisyon türü) göre farklılaşmaktadır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, akademik ve idari personelin evde ve iş yerinde afet ve acil durumlara karşı farkındalık, öz-yeterlilik ve hazırlıklarını ortaya koymak amacıyla nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde, iki ya da daha fazla değişken arasında herhangi bir değişimin olup olmadığı ve bu değişimin derecesinin ne düzeyde olduğu belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2011). Bu bağlamda bu çalışmada akademik ve idari personelin afetlere karşı hazırlıkları, farkındalıkları ve öz-yeterlilikleri betimlenmeye ve ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışma, Amasya Üniversitesi akademik ve idari personel üzerinde uygulanmıştır. Amasya Üniversitesi, 17 Mart 2006 tarih ve 26111 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 15 yeni üniversite kurulması hakkındaki 5467 Sayılı Kanun ile Amasya'da kurulmuş bir devlet üniversitesidir. Amasya Üniversitesi genç olmakla birlikte son derece köklü akademik geçmişe sahip Ondokuz Mayıs Üniversitesi'ne bağlı Amasya Eğitim Fakültesi (1974-1975), Amasya Meslek Yüksekokulu (1975-1976), Amasya Sağlık Yüksekokulu (1992-1993) ve Merzifon Meslek Yüksekokulu'nun (1991-1992) temelleri üzerinden kurulmuş, onlarca yıllık yükseköğretim tecrübesine sahip bir kurumdur. Bünyesinde kurulmuş 8 adet

Fakülte, 3 adet Enstitü, 1 adet Yüksekokul, 8 adet Meslek Yüksekokulu ve Rektörlüğe bağlı merkez, birim ve bölümler yer almaktadır (URL-4).

Amasya Üniversitesi'nde 14.02.2019 tarihinde Personel İşleri Daire Başkanlığı'ndan 591 akademik ve 297 idari personelin çalıştığı bilgisi alınmıştır. Araştırmanın evrenini, 888 akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Başlangıç aşamasında araştırmanın evreninin tamamına ulaşılması hedeflenmiş ancak COVID-19 pandemisi, zaman ve maliyet gibi nedenlerden dolayı ulaşılmasının pek mümkün olmaması nedeniyle örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Örneklemin hata aralığı %5 ve güven aralığı %95 güven olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırmanın örneklemi, uygun örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 268 akademik ve idari personelden oluşmaktadır. Tablo 1'de katılımcıların çalıştığı birim ve cinsiyet bilgilerine yer verilmiştir. Buna göre en fazla katılımın Amasya Üniversitesi Rektörlüğü'nden olduğu görülmektedir. Katılımcıların cinsiyet oranlarına bakıldığında ise 90(%35) kişi kadın, 165(%64,6) kişi ise erkektir.

Tablo 1. Katılımcıların Çalıştığı Birim ve Cinsiyet Bakımından Dağılım Oranları

Birim	N(%)	Cinsiyet(%)	
		Kadın	Erkek
Amasya Üniversitesi Rektörlüğü	84 (%31.2)	29	55
Eğitim Fakültesi	58(%21,6)	25	33
İlahiyat Fakültesi	21 (%7,8)	6	15
Teknoloji Fakültesi	14 (%5,2)	4	10
Yabancı Diller Yüksekokulu	6 (%2,2)	2	4
Uzaktan Eğitim Merkezi (UZEM)	2 (%0,7)	1	1
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu	15 (%5,6)	5	10
Merzifon Meslek Yüksekokulu	16 (%5,9)	6	10
Suluova Meslek Yüksekokulu	15 (%5,6)	6	9
Gümüşhacıköy Hasan Duman Meslek Yüksekokulu	19 (%7,1)	3	16
Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu	15 (%5,6)	6	9
Sağlık Bilimleri Fakültesi	2 (%0,7)	2	0
Tasarım Meslek Yüksekokulu	1 (%0,4)	0	1
Toplam	**268 (%100)**	**95(%35,4)**	**173(%64,6)**

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Etik Yönü

Araştırma kapsamında ilgili veriler sadece Amasya Üniversitesi akademik ve idari personel ile sınırlıdır. Bununla birlikte araştırma üniversitenin tüm birimlerinde uygulanamamasından dolayı sadece uygulanan birimler ile sınırlandırılmıştır. Amasya Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 4 Nisan 2019 tarihinde etik kurulu onayı alınmıştır (Karar No:20).

1.4. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, sosyo-demografik özelliklerin sorulduğu kısımla üç adet ölçeğin bulunduğu anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Literatür doğrultusunda araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu, e-posta yolu ile tüm akademik ve idari personele gönderilerek araştırmanın evrenine ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak yeterli geri dönüt alınamaması nedeniyle anket formları yüz yüze uygulanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden ve verileri eksiksiz olarak dolduran toplam 268 akademik ve idari personelin verisi ile gerekli analizler yapılmıştır.

Veri toplama formu bazı birimlere hem e-posta aracılığı ile hem de yüz yüze, bazı birimlere ise sadece e-posta aracılığı ile uygulanmıştır. Sadece e-posta aracılığı ile uygulanan birimler; Sabuncuoğlu Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Tasarım Meslek Yüksekokulu, Tıp Fakültesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'dir.

Veri toplama formu, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin sorulduğu 19 soru yer almaktadır. İkinci bölümde 9 adet maddeden oluşan "İş Yerinde Yapılan Afet Hazırlıklarının Farkındalığı Ölçeği", üçüncü bölümde 12 adet maddeden oluşan "Evde Afet Hazırlık Ölçeği", dördüncü bölümde ise 12 adet maddeden oluşan "Afetlere Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği" bulunmaktadır.

Ölçekler ile bireylerin afetlerle ilgili bazı davranışlarının ölçülmesi amaçlanmıştır. "İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı Ölçeği" katılımcıların iş yerinde afete karşı yapılan hazırlıkların ve önlemlerin ne kadar farkında olduğunu belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. "Evde Afet Hazırlık Ölçeği" katılımcıların afete karşı bireysel hazırlık düzeylerini ortaya koymak

amacıyla hazırlanmıştır. "Afete Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği" ise kişinin hem kişisel hem de toplumsal hazırlık davranışlarına etkin bir şekilde katılma yeteneğine olan güvenini değerlendirmek amacıyla oluşturulmuştur.

Ölçekler, araştırmacı tarafından literatür doğrultusunda (Balcı, 2016; Baysal ve Tunç, 2018; Dirim, 2011; Yurtçu, 2015) hazırlanarak madde havuzları oluşturulmuştur. Kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla oluşturulan madde havuzları 2 adet uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşü sonrasında 27 maddeden oluşan Evde Afet Hazırlık Ölçeği'nden 10 madde, 12 maddeden oluşan İş Yerinde Yapılan Afet Hazırlıklarının Farkındalığı Ölçeği'nden 2 madde ve son olarak 18 maddeden oluşan Afetlere Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği'nden 1 madde ölçeklerden çıkartılmıştır. Faktör analizi öncesinde ölçeklerin madde sayılarına bakıldığında İş Yerinde Yapılan Afet Hazırlıklarının Farkındalığı Ölçeği'nde 10 madde, Evde Afet Hazırlık Ölçeği'nde 17 madde ve Afetlere Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği'nde ise 17 madde bulunduğu görülmektedir. Ölçeklerin yapısal geçerliliği sağlamak için ise ölçeklere açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Ancak uygulama öncesinde toplanan verilerin AFA'ya uygunluğu önemli görüldüğünden dolayı AFA'nın uygulanabilirliğini belirlemek amacıyla veriler Kaiser-Meyer- Olkin (KMO) ve Barlett testi (Büyüköztürk, 2015) ile analiz edilmiştir. Ölçeklerin KMO değerleri ile Barlett Küresellik (Sphericity) testine ilişkin değerler Tablo 2'de gösterilmiştir. Bu değerler ölçeklerin AFA'ya uygunluğunu göstermektedir.

Faktör analizi uygulamasında ölçek maddelerinin sahip oldukları faktör yük değerinin 0.30'dan yüksek olması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte bu maddelerin değerlendirilmesi esnasındaki yük değerleri arasındaki farkın en az 0.10 olması gerektiği ifade edilmektedir. Faktör analizi sonrasında maddelerin hangi boyut altında toplandığını belirleyebilmek, maddelerin bir faktördeki yükünü artırarak faktörlerin kendileriyle en yüksek ilişkideki maddeyi bulmalarını sağlayıp yorumlamayı kolaylaştırmak için döndürme tekniği kullanılmaktadır. Faktörlerin öz değeri 1 ve 1'den büyük ise önemli olarak kabul edilmekte ve analizler bu faktörlerle sürdürülmektedir. Öz değeri 1'den büyük faktörlerin varyansının toplam varyansı açıklama yüzdeleri hesaplanmaktadır. Açıklanan varyansın % 40'ın üzerinde olması uygun kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2015). Bu kapsamda bu çalışmada faktör analizi uygulamasında Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Varimax Döndürme Yöntemi (Varimax Rotation) kullanılmıştır. Faktör analizinde 0,30 ve üzeri faktör yükleri dikkate alınmıştır. Faktör analizi sonuçları aşağıda açıklanmıştır.

"Evde Afet Hazırlık Ölçeği" açımlayıcı faktör analizi sonrasında maddelerin 2 adet faktör altında toplandığı tespit edilmiş olup beş adet madde ölçekten çıkartılmıştır. Ölçeğin madde sayısı 12'ye düşmüştür. Alt boyutların isimleri araştırmacı tarafından "planlama" ve "yapısal ve yapısal olmayan hazırlık" olarak belirlenmiştir. Maddelerin yükleri ise 0,425 ile 0,767 arasında değişiklik göstermektedir. Öz değeri 1'den büyük faktörlerin varyansının toplam varyansı açıklama yüzdesi % 56 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutların Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısılarına bakıldığında 7 maddeden oluşan "planlama" alt boyutunun 0,874, beş maddeden oluşan "yapısal ve yapısal olmayan hazırlık" alt boyutunun ise 0,762 olarak tespit edilmiştir.

"İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı Ölçeği" açımlayıcı faktör analizi sonrasında maddelerin tek bir faktör altında toplandığı tespit edilmiş olup bir adet madde ölçekten çıkartılmıştır. Ölçeğin madde sayısı 9'a düşmüştür. Madde yüklerinin 0,391 ile 0,731 arasında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Öz değeri 1'den büyük faktörlerin varyansının toplam varyansı açıklama yüzdesi % 60'tır. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ise 0,917 olarak belirlenmiştir.

"Afete Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği" açımlayıcı faktör analizi sonrasında maddelerin 3 adet faktör altında toplandığı tespit edilmiş olup beş adet madde ölçekten çıkartılmıştır. Ölçeğin madde sayısı 12'ye düşmüştür. Alt boyutlar araştırmacı tarafından "afete müdahalede öz-yeterlilik", "bireysel öz-yeterlilik inancı" ve "toplumsal öz-yeterlilik inancı" olarak belirlenmiştir. Maddelerin yükleri ise 0,546 ile 0,849 arasında değişiklik göstermektedir. Öz değeri 1'den büyük faktörlerin varyansının toplam varyansı açıklama yüzdesi % 72 olarak tespit edilmiştir. Alt boyutların Cronbach's Alpha güvenirlik katsayılarına bakıldığında 5 maddeden oluşan "afete müdahalede öz-yeterlilik" alt boyutunun 0,872, dört maddeden oluşan "bireysel öz-yeterlilik inancı" alt boyutunun 0,914 ve üç maddeden oluşan "toplumsal öz-yeterlilik inancı" alt boyutunun ise 0,775 olarak tespit edilmiştir.

Faktör analizi ile birlikte ölçeklerin iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve Cronbach's Alpha güvenirlik katsayıları Tablo 2'de verilmiştir. "İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı Ölçeği'nin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının 0,917, "Evde Afet Hazırlık Ölçeği'nin" Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının 0,875 ve son olarak "Afetlere Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği'nin" Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının ise 0,895 olduğu görülmektedir. Creswell 2012'ye göre, kullanılan ölçeklerin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının 0,70'in üzerinde olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu şekilde ölçeklerin güvenirliği ve geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 2. Ölçeklerin İstatistiki Bilgileri

Ölçekler	Madde Sayısı	$\bar{x}$	Alınabilecek Toplam Puan	Ölçeklerin Başarı Seviyesi	Ss	Cronbach's Alpha Değeri	Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçümü	Bartlett Test Ölçümü		
							KMO	Ki-kare	Sd	Sig
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	9	21,3	9-45	Düşük:9—21 Orta:21,1-33 Yüksek:33,1-45	8,516	0,917	,906	1608,915	45	,000
Evde Afet Hazırlığı	12	14	12-60	Düşük:12-28 Orta:28,1-44 Yüksek:44,1-60	2,839	0,875	,877	2803,632	351	,000
Afetlere Karşı Öz-Yeterlilik	12	33,5	12-60	Düşük:12-28 Orta:28,1-44 Yüksek:44,1-60	8,977	0,895	,868	2656,182	136	,000

Amasya Üniversitesi akademik ve idari personelin iş yerinde afet hazırlıklarının farkındalık düzeylerini, evde afet ve acil durumlara karşı hazırlık düzeylerini ve öz-yeterlilik düzeylerini belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına çalışma kapsamında üç adet ölçek doğrultusunda, üç adet değişken üretilmiştir. 1. Değişken iş yerinde afet hazırlıklarının farkındalık düzeyini ölçerken, 2. Değişken evde afetlere karşı hazırlık düzeyini, 3. değişken ise afet ve acil durumlara karşı öz-yeterlilik düzeyini ölçmektedir. 1. ve 3. değişkenin ölçüldüğü ölçekler 5'li likert ölçeği ile "hiç katılmıyorum=1", "katılmıyorum=2", "kararsızım=3", "katılıyorum=4" ve "tamamen katılıyorum=5"; 2. değişkenin ölçüldüğü ölçek ise 2'li likert ölçeği ile derecelendirilmiştir. Ölçeklerin maddeleri olumlu yargılardan oluşmaktadır ve kontrol maddesi kullanılmamıştır. Katılımcıların her ölçeğin her maddesinden aldığı puanlar toplanarak iş yerinde afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi puanı, evde afetlere karşı hazırlık düzeyi puanı ve afet ve acil durumlara karşı öz-yeterlilik düzeyi puanı elde edilmiştir. Tablo 2'de söz konusu ölçeklerin madde sayılarına, ölçeklerden alınan puanların ortalamalarına, ölçeklerden alınabilecek toplam puanlara ve standart sapmalarına yer verilmiştir. İş yerinde afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi puanlarının ortalaması 21,3, evde afet ve acil durumlara karşı hazırlık düzeyi puanlarının ortalamasının 14 ve son olarak afet ve acil durumlara karşı öz-yeterlilik düzeyi puanlarının ortalamasının 33,5 olduğu görülmektedir. Bu ortalamalar dikkate alındığında katılımcıların iş yerinde afet hazırlıklarının farkındalık düzeylerinin orta, evde afet ve acil durumlara karşı hazırlık düzeylerinin düşük ve afet ve acil durumlara karşı öz-yeterlilik düzeylerinin ise orta olduğu saptanmıştır.

Çalışmanın devamında bu üç değişken arasındaki ilişki ortaya koymak ve sosyo-demografik yapılar ile ayrı ayrı ilişkilendirmek amaçları doğrultusunda hangi testlerle analiz edileceğini belirlemek amacıyla "İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı Ölçeği'ne", "Evde Afete Hazırlık Ölçeği'ne" ve "Afet ve Acil Durumlara Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği'ne" normal dağılıma uygunluk analizi yapılmıştır. "İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı Ölçeği" ve "Evde Afete Hazırlık Ölçeği'" olmak üzere her iki ölçeğin Kolmogorov-Smirnov Z testi ile elde edilen (p) anlamlılık değeri 0,05 anlamlılık değerinden küçük bulunmuştur. Dolayısıyla söz konusu ölçeklerin normal dağılım göstermediği saptanmıştır. "Afet ve Acil Durumlara Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeği'ne" ilişkin Kolmogorov-Smirnov Z testi ile elde edilen (p) anlamlılık değeri ise 0,05 anlamlılık değerinden büyük bulunmuştur. Dolayısıyla söz konusu ölçeğin normal dağılım gösterdiği saptanmıştır. Normal dağılım göstermeyen ölçeklerin verilerinin analizinde Kruskal Wallis H-testi ve Mann Whitney U-testi kullanılmıştır. Normal dağılım gösteren ölçeğin verilerinin analizinde ise t-testi ve One Way ANOVA testi kullanılmıştır. Gruplar arasındaki farklar için ise Post-hoc testi uygulanmıştır. Analizlerde 0,05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.

T–testi en yaygın olarak kullanılan ve iki grup verinin ortalamaları arasında belirgin bir farklılık olup olmadığını istatistiksel olarak belirlemeye çalışan bir yaklaşımdır. İkiden fazla bağımsız değişkenin ortalamaları arasında fark olup olmadığının araştırılması için ise One Way ANOVA kullanılmaktadır. Bu ölçümlerde dağılım varyanslarının homojen olmadığı durumlarda Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H Testleri kullanılmaktadır (Kalaycı, 2006: 74; Büyüköztürk, 2003: 149).

2. Bulgular

Bu bölümde öncelikle bağımsız değişkenlerin betimsel analizlerine yer verilmiştir. Ardından bağımlı değişkenler (evde afete hazırlık, iş yerinde afete hazırlık farkındalığı ve afete karşı öz-yeterlilik) arasındaki ilişki ortaya koymak ve bağımlı değişkenlerin, bağımsız değişkenlere (cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş, mevcut birimde çalışma süresi, afet yaşam durumu,

afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu, mülkiyet tipi, acil durum planı hazırlığını bilme durumu) göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla analizler yapılmış ve bu analizler yorumlanmıştır. Ölçekler arasındaki ilişki Spearman Korelasyon Analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. En fazla 2 alt grubu olan bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla verilerin normal dağılıp dağılmama durumuna göre Mann Whitney U-testi ile t testi, 2'den fazla alt grubu olan bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla verilerin normal dağılıp dağılmama durumuna göre Kruskal Wallis H-testi ile One Way ANOVA kullanılmıştır. Gruplar arasındaki farklar için ise Post-hoc testi uygulanmıştır.

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri üzerinde uygulanan frekans analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Örneklemindeki Personelin Afetlerle İlgili Kişisel Bilgileri

Değişkenler		N(%)	Değişkenler		N(%)
Afet Yaşama Durumu	Evet	133(%49,6)	**Afet Eğitim Alma Durumu**	Evet	157(%58,6)
	Hayır	135(%50,4)		Hayır	111(%41,6)
Deneyimlenen Afetler	Yangın	12(%4,5)	**Alınan Eğitimler**	İlkyardım	76(%28,4)
	Deprem	105(%39,2)		Temel Afet Bilinci	27(%10,1)
	Trafik Kazası	44(%16,4)		Afetlerde Arama ve Kurtarma	9(%3,4)
	Sel	13 (%4,9)		Psikolojik İlkyardım	8(%3)
	Toprak Kayması	2(%0,7)		Hastane Afet Planı (HAP)	1(%0,4)
	Fırtına	10(%3,7)		Risk ve Kriz Yönetimi	15(%5,6)
Etkilenme Durumu	Can ve mal kaybı olmadı	107(%39,9)		Depremden Korunma	21(%7,8)
	Sadece mal kaybı oldu	15(%5,6)		İleri Yaşam Desteği	5(%1,9)
	Yakınlarımı kaybettim	4(%1,5)		Afet Yönetimi	8(%3)
	Fiziksel olarak zarar gördüm	7(%2,6)		Afet Öncesi Hazırlık	9(%3,4)
	Ruhsal olarak zarar gördüm	16(6,0)		Triaj	4(%1,5)
Bilgi Sahibi Olma Durumu	Evet	168(%62,7)		Mahalle Afet Gönüllüleri	5(%1,9)
	Hayır	100(%37,3)		İş Sağlığı Güvenliği	38(%14,2)
Bilgi Edinme Yeri	Ortaöğretim	27(%10,1)		Toplum Afet Gönüllüleri	2(%0,7)
	Lise	28(%10,4)		Olay Yeri Yönetimi	7(%2,6)
	Üniversite	38(%14,2)		Depreme Hazırlık	19(%7,1)
	İnternet	63(%23,5)		Yangın	15(%5,6)
	Panel	13(%4,9)	**Acil Durum Planı Mevcudiyeti Bilgisi**	Evet	150(%56)
	Konferans	37(%13,8)		Hayır	84(%31,3)
	Aile	11(%4,1)		Bilmiyorum	33(%12,3)
	Arkadaş	6(%2,2)	**Bulunduğu Ekip**	Söndürme	9(%3,4)
	Medya	87(%32,5)		Kurtarma	20(%7,5)
	AFAD	17(%6,3)		Koruma	3(%1,1)
	İtfaiye	13(%4,9)		İlkyardım	11(%4,1)
				Hiçbir ekipte değilim	58(%21,6)
				Bilmiyorum	49(%18,3)

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan personelin 133'ü (%49,6) daha önce afet veya acil durum yaşadığını, 135'i (%50,4) ise yaşamadığını belirtmiştir. Afet veya acil durum yaşadığını belirten personelin 105'i (%39,2) deprem, 44'ü (%16,4) trafik kazası, 13'ü (%4,9) sel, 12'si (%4,5) yangın, 10'u (%3,7) fırtına ve 2'si (%0,7) ise toprak kayması olayı yaşadığını bildirmiştir. Katılımcıların en fazla yaşadıkları olayın deprem olduğu görülmektedir. Etkilenme durumuna bakıldığında ise "can ve mal kaybı olmadı" diyenlerin oranı %39,9, "sadece mal kaybı oldu" diyenlerin oranı %5,6, "yakınlarımı kaybettim" diyenlerin oranı %1,5, "fiziksel olarak zarar gördüm" diyenlerin oranı %2,6 ve "ruhsal olarak zarar gördüm" diyenlerin oranı ise %6,0 olarak saptanmıştır. Afet yaşayanların çok az kısmının afet ve acil durum nedeniyle kötü etkilendiği görülmektedir.

Afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumuna "evet" diyenlerin oranı 168 kişi ile %62,7, "hayır" diyenlerin oranı ise 100 kişi ile %37,3 olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu kendisini afetler konusunda bilgili olduğunu düşünmektedir. Bilgi edinme yeri olarak başı çeken kurum %32,5 ile medyanın olduğu görülmektedir. Devamında gelen kurumlara bakıldığında ise %23,5 ile internet, %14,2 üniversite, %13,8 ile konferanslar, %10,4 ile lise, %10,1 ile ortaöğretim, %6,3 ile AFAD, %4,9 ile itfaiye ve son olarak %4,9 ile panel olduğu görülmektedir. Afet ve acil durumlarda afet yönetiminin her

aşamasında görev alan ve afet yönetimi için öncü kurum ve kuruluşlar olan AFAD ve itfaiye teşkilatının oranlarının bu denli düşük olması üzüntü vericidir.

Afetlerle ilgili eğitim alma durumuna bakıldığında ise "evet" diyenlerin oranı 157 kişi ile %58,6, "hayır" diyenlerin oranı ise 111 kişi ile %41,6 olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu afetlerle ilgili eğitim aldığını belirtmiştir. Eğitim türü özelinde incelendiğinde ise katılımcıların 76 kişi ile %28,4'ü ilkyardım, 38 kişi ile %14,2'si iş sağlığı ve güvenliği, 27 kişi ile %10,1'i temel afet bilinci, 21 kişi ile %7,8'i depremden korunma, 19 kişi ile %7,1'i depreme hazırlık, 15 kişi ile %5,6'sı risk ve kriz yönetimi ile yangın, 9 kişi ile %3,4'ü afetlerde arama ve kurtarma ile afet öncesi hazırlık, 8 kişi ile %3'ü psikolojik ilkyardım ile afet yönetimi, 7 kişi ile %2,6'sı olay yeri yönetimi, 5 kişi ile %1,9'u mahalle afet gönüllüleri ile ileri yaşam desteği, 4 kişi ile %1,5'i triaj, 2 kişi ile %0,7'si toplum afet gönüllüleri ve son olarak 1 kişi ile %0,4'ü hastane afet planı eğitimi aldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların en fazla aldıkları eğitimlere bakıldığında ilkyardım, iş sağlığı ve güvenliği ve temel afet bilinci eğitimleri olduğu görülmektedir. Ancak bu eğitimleri toplumun her bireyinin alması gereken eğitimler olmasından hareketle bu oranların düşük olduğu söylenebilir.

Katılımcıların görevli oldukları birimin acil durum planı hazırlığının olup olmadığını ortaya koymak amacıyla "iş yerinizde acil durum planı mevcut mu?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya katılımcılardan 150 (%56) kişi "evet" cevabını verirken, 84 (%31,3) kişi "hayır", 33 (%12,3) kişi ise "bilmiyorum" cevabını vermiştir. Katılımcıların çoğunluğunun acil durum planından haberdar olduğu ancak önemli bir kısmının ise haberdar olmadığı görülmektedir. Çünkü bu soruya hayır ve bilmiyorum diyenlerin oranı %46'dır. Bu oran görmezden gelinecek kadar düşük bir oran değildir. Ayrıca acil durum planından haberdar olanlara "hangi ekipte bulunuyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. Bu sorunun cevabı incelendiğinde ise 49 kişi yani %18,3'ü hangi ekipte olduklarını bilmediklerini belirtmiştir. Geri kalanı ise bulunduğu ekibi belirtmiştir.

Spearman Korelasyon Analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Ölçekler	1	2	3
1. İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	-		
2. Evde Afet Hazırlığı	,223**	-	
3. Afete Karşı Öz-Yeterlilik	,378**	,452**	

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı (2-yönlü)

Tablo 4'te ölçekler arasındaki korelasyon ilişkisine yer verilmiştir. Korelasyon analizine göre ölçekler arasında pozitif yönlü ve iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi ile evde afet hazırlığı düzeyi arasında düşük, iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi ile afete karşı öz-yeterlilik düzeyi arasında orta düzeye yakın, evde afet hazırlık düzeyi ile afete karşı öz-yeterlilik düzeyi arasında ise orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Personelin farkındalık, hazırlık ve öz-yeterlilik düzeyleri bağımlı değişkenleri ile çeşitli bağımsız değişkenlere ilişkin Mann Whitney U-testi sonuçları Tablo 5'te, t testi sonuçları ise Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 5. Personelin Farkındalık, Hazırlık ve Öz-Yeterlilik Düzeyleri ile Çeşitli Değişkenlere İlişkin Mann Whitney U-testi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler		N(%)	S.O.	S.T.	U	Z	P
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Cinsiyet	Erkek	173(%64,6)	148,30	25656,00	5830,000	-3,938	,000
		Kadın	95(%35,4)	109,37	10390,00			
Evde Afet Hazırlığı	Cinsiyet	Erkek	173(%64,6)	135,03	23361,00	8125,000	-,160	,873
		Kadın	95(%35,4)	133,53	12685,00			
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Afet ve Acil Durum Yaşama Durumu	Hayır	133	135,59	18033,50	8832,500	-,229	,819
		Evet	135	133,43	18012,50			
Evde Afet Hazırlığı	Afet ve Acil Durum Yaşama Durumu	Hayır	133	134,80	17929,00	8937,000	-,067	,947
		Evet	135	134,20	18117,00			
İş Yerinde Afet Hazırlık Farkındalığı	Afet Eğitimi Alma Durumu	Hayır	157 (%58,6)	129,01	20254,50	7851,500	-1,381	,167
		Evet	111(%41,4)	142,27	15791,50			
Evde Afet Hazırlığı	Afet Eğitimi Alma Durumu	Hayır	157 (%58,6)	120,49	18916,50	6513,500	-3,688	,000
		Evet	111(%41,4)	154,32	17129,50			
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Afetlerle İlgili Bilgi Sahibi Olma Durumu	Hayır	100/%37,3)	131,92	13192,00	8142,000	-,421	,674
		Evet	168(%62,7)	136,04	22854,00			

Evde Afet Hazırlığı	Afetlerle İlgili Bilgi Sahibi Olma Durumu	Hayır	100/%37,3)	120,26	12026,00	6976,000	-2,432	,015
		Evet	168(%62,7)	142,98	24020,00			
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Mülkiyet Tipi	Kiracı	152(%56,7)	128,72	19565,50	7937,500	-1,399	,162
		Mülk Sahibi	116(43,3)	142,07	16480,50			
Evde Afet Hazırlığı	Mülkiyet Tipi	Kiracı	152(%56,7)	132,18	20092,00	8464,000	-,560	,575
		Mülk Sahibi	116(43,3)	137,53	15954,00			

İş yerinde afete hazırlık farkındalık düzeyi ve evde afet hazırlığı düzeyi bağımlı değişkenleri ile çeşitli bağımsız değişkenler arasındaki ilişki Mann Whitney U-testi ile incelenmiş olup sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. Bu sonuçlar aşağıda maddeler halinde incelenmiştir.

- İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi açısından, kadın personel ile erkek personel arasında, erkek personelin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından ise cinsiyete göre yapılan karşılaştırmada kadın personel ile erkek personel arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (p>0,05). Yani cinsiyete göre personelin evde afet ve acil durumlara karşı hazırlık düzeyleri farklılaşmamaktadır. Ancak farklılık olmamasına rağmen sıra ortalamaları incelendiğinde erkeklerin ortalamaları, kadınlara göre cüzi de olsa daha yüksek olduğu görülmektedir. Sonuç olarak genel düşünüldüğünde erkeklerin kadınlara göre daha farkında ve daha hazırlıklı olduğu söylenebilir.
- İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından, afet ve acil durum yaşama durumu ile aralarında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir (p>0,05). Söz konusu değişkenler üzerinde afet ve acil durum yaşama durumunun bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Anlamlı bir farklılık bulunmaması nedeniyle söz konusu değişkenler ile afet ve acil durum türleri arasındaki ilişkiye bakılmamıştır.
- Evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından katılımcıların afet eğitimi alma durumu ile aralarında "evet" diyenlerin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Ancak iş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi açısından ise katılımcıların afet eğitimi alma durumu ile aralarında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir (p>0,05). Yani katılımcıların afet eğitimi alma durumuna göre iş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi farklılaşmamaktadır. Ancak sıra ortalamasına bakıldığında "evet" diyenlerin ortalamaları "hayır" diyenlerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında afet eğitimi alanların afetlere karşı daha farkında ve daha hazırlıklı olduğu söylenebilir.
- Katılımcılar arasında 168(%62,7) kişi kendisini afetlerle ilgili bilgi sahibi olarak görmektedir. Evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından katılımcıların afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu ile aralarında "evet" diyenlerin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi açısından ise katılımcıların afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir (p>0,05). Yani katılımcıların afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumuna göre iş yerinde acil durum planı farkındalık düzeyleri farklılaşmamaktadır. Ancak sıra ortalamalarına bakıldığında "evet" diyenlerin ortalamaları "hayır" diyenlerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında kendisini afetlerle ilgili bilgi sahibi olarak görenlerin afetlere karşı daha farkında ve daha hazırlıklı olduğu söylenebilir.
- Katılımcıların mülkiyet tipi incelemesinde 152(%56,7) kişinin kiracı olduğu, 116(43,3) kişinin ise ev sahibi olduğu görülmektedir. İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi değişkenleri açısından katılımcıların mülkiyet tipi ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Mülkiyet tipinin iş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ile evde afetlere karşı hazırlık düzeyi değişkenleri üzerinde bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Tablo 6. Personelin Öz-Yeterlilik Düzeyleri ile Çeşitli Değişkenlere İlişkin t Testi Sonuçları

Değişkenler		N	$\bar{x}$	Ss	t testi		
					t	sd	p
Cinsiyet	Kadın	95(%35,4)	30,7053	9,19745	-4,001	266	,000
	Erkek	173(%64,6)	35,1676	8,47161			
Afet ve Acil Durum Yaşama Durumu	Hayır	133	33,9699	9,61764	,695	266	,488
	Evet	135	33,2074	8,31659			
Afet Eğitimi Alma Durumu	Hayır	157 (%58,6)	31,3439	8,14588	-5,083	266	,000
	Evet	111(%41,4)	36,7568	9,17528			
Afetlerle İlgili Bilgi Sahibi Olma	Hayır	100	31,3500	8,66477	-3,200	266	,002
	Evet	168	34,9167	8,91975			
Mülkiyet Tipi	Kiracı	152(%56,7)	33,3553	8,91565	-,481	266	,631
	Mülk Sahibi	116(43,3)	33,8879	9,08680			

Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi bağımlı değişkeni ile çeşitli bağımsız değişkenler arasındaki ilişki t testi ile incelenmiş olup sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir. Bu sonuçlar aşağıda maddeler halinde incelenmiştir.

- Afete karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından, kadın personel ile erkek personel arasında, erkek personelin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Yani erkek personelin, kadın personele göre afetlere karşı daha yeterli olduğu söylenebilir.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi ile afet ve acil durum yaşama durumu arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir (p>0,05). Afet ve acil durum yaşama durumunun afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi üzerinde bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından katılımcıların afet eğitimi alma durumu ile aralarında "evet" diyenlerin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Afet eğitimi alanların afetlere karşı daha yeterli olduğu söylenebilir.
- Katılımcıların afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi ile afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu arasında "evet" diyenlerin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Afetlerle ilgili kendisini bilgi sahibi olarak görenlerin afetlere karşı daha yeterli olduğu söylenebilir.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından katılımcıların mülkiyet tipi ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Mülkiyet tipine göre afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyleri farklılaşmamaktadır.

Personelin farkındalık, hazırlık ve öz-yeterlilik düzeyleri bağımlı değişkenleri ile çeşitli değişkenlere ilişkin Kruskal Wallis H-testi sonuçları Tablo 7'de, One Way ANOVA testi sonuçları ise Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Personelin Farkındalık ve Hazırlık Düzeyleri ile Çeşitli Değişkenlere İlişkin Kruskal Wallis H-testi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler		N(%)	Sıra ortalaması	Sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Yaş	20-30 (1)	47(17,5)	134,76	2	10,021	,007	3-2
		31-40 (2)	128(47,8)	120,39				
		41 ve Üzeri (3)	93(34,7)	153,78				
Evde Afet Hazırlığı	Yaş	20-30 (1)	47(17,5)	127,82	2	6,740	,034	3-2
		31-40 (2)	128(47,8)	125,30				
		41 ve Üzeri (3)	93(34,7)	150,54				
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Çalışma Süresi	1-5 (1)	120(%44,8)	134,74	4	7,010	,135	Fark yok
		6-10 (2)	93(%34,7)	121,82				
		11-20 (3)	28(%10,4)	162,43				
		21-30 (4)	16(%6)	145,94				
		31 ve üzeri (5)	11(%4,1)	151,36				
Evde Afet Hazırlığı	Çalışma Süresi	1-5 (1)	120(%44,8)	128,78	4	3,008	,556	Fark yok
		6-10 (2)	93(%34,7)	136,04				
		11-20 (3)	28(%10,4)	133,82				
		21-30 (4)	16(%6)	159,16				
		31 ve üzeri (5)	11(%4,1)	149,77				
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Eğitim Durumu	Ortaokul (1)	7(%2,6)	143,79	5	6,322	,276	Fark yok
		Lise (2)	15(%5,6)	149,50				
		Ön lisans (3)	25(%9,3)	163,18				
		Lisans (4)	86(%32,1)	137,33				
		Yüksek Lisans (5)	66(%24,6)	128,14				
		Doktora (6)	69(%25,7)	122,46				
Evde Afet Hazırlığı	Eğitim Durumu	Ortaokul (1)	7(%2,6)	133,57	5	9,121	,104	Fark yok
		Lise (2)	15(%5,6)	152,87				
		Ön lisans (3)	25(%9,3)	166,82				
		Lisans (4)	86(%32,1)	166,82				
		Yüksek Lisans (5)	66(%24,6)	128,01				
		Doktora (6)	69(%25,7)	140,63				
İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Acil Durum Planı Bilgi Durumu	Evet (1)	151(%56,3)	156,29	2	30,371	,000	1-2
		Hayır (2)	84(%31,3)	98,64				
		Bilmiyorum (3)	33(%12,3)	126,08				
Evde Afet Hazırlığı	Acil Durum Planı Bilgi Durumu	Evet (1)	151(%56,3)	140,40	2	2,912	,233	Fark yok
		Hayır (2)	84(%31,3)	130,49				
		Bilmiyorum (3)	33(%12,3)	117,70				

İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı	Pozisyon Tipi	Akademik Personel (1)	113(%42,2)	121,98	2	5,766	,056	Fark yok
		İdari Personel (2)	134(%50,4)	145,57				
		Akademik ve İdari Personel (3)	20(%7,5)	130,53				
Evde Afet Hazırlığı	Pozisyon Tipi	Akademik Personel (1)	113(%42,2)	135,36	2	,834	,834	Fark yok
		İdari Personel (2)	134(%50,4)	131,82				
		Akademik ve İdari Personel (3)	20(%7,5)	147,75				

İş yerinde afete hazırlık farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi bağımlı değişkenleri ile çeşitli bağımsız değişkenler arasındaki ilişki Kruskal Wallis H-testi ile incelenmiş olup sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu sonuçlar aşağıda maddeler halinde incelenmiştir.

- Katılımcıların yaş durumu incelendiğinde 20-30 yaş aralığında 47(%17,5) kişinin, 31-40 yaş aralığında 128(%47,8) kişinin, 41 ve üzeri yaş aralığında ise 93(34,7) kişinin yer aldığı görülmektedir. İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından yaş değişkeni ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). İki bağımlı değişkenin sıra ortalamalarının yüksek olduğu yaş grubu, 41 ve üzeri yaş grubu olduğu görülmektedir. En düşük olduğu yaş grubu ise 31-40 yaş grubudur. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post hoc analizine göre her iki bağımlı değişkende de 31-40 yaş aralığı ile 41 ve üzeri yaş aralığı arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak genel düşünüldüğünde 41 ve üzeri yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha farkında ve daha hazırlıklı olduğu söylenebilir.
- Çalışmaya katılanların birimde çalışma süreleri incelendiğinde, 1-5 yıl aralığında çalışanın 120(%44,8) kişi, 6-10 yıl aralığında çalışanın 93(%34,7) kişi, 11-20 yıl aralığında çalışanın 28(%10,4) kişi, 21-30 yıl aralığında çalışanın 16(%6) kişi, 31 ve üzeri yıl aralığında çalışanın ise 11(%4,1) kişi olduğu görülmektedir. 1-5 yıl aralığında çalışan personel sayısının yüksek olduğu belirlenmiştir. İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından mevcut birimdeki çalışma süresi ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Söz konusu değişkenler üzerinde birimdeki çalışma süresinin bir etkisinin olmadığı söylenebilir.
- Çalışmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde 7(%2,6) kişi ortaokul, 15(%5,6) kişi lise, 25(%9,3) kişi ön lisans, 86(%32,1) kişi lisans, 66(%24,6) kişi yüksek lisans, 69(%25,7) kişi ise doktora mezunu olduğu görülmektedir. İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından katılımcıların eğitim düzeyi (ortaokul, lise, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora) ile aralarında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Söz konusu değişkenler üzerinde eğitim düzeyinin bir etkisinin olmadığı söylenebilir.
- Kendisini iş yerinde acil durum planının varlığından haberdar olarak görenlerin sayısı 150(%56,3) kişi olduğu görülmektedir. İş yerinde acil durum planının mevcut olmadığını bildirenlerin sayısı 84 (%31,3) kişi iken bu konuyla ilgili bilgisinin olmadığını belirtenlerin sayısı ise 33(%12,3) kişidir. İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi açısından katılımcıların acil durum planından haberdar olma durumu ile aralarında "evet" diyenlerin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından ise katılımcıların acil durum planından haberdar olma durumu ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Yani katılımcıların acil durum planından haberdar olma durumuna göre evde afetlere karşı hazırlık düzeyleri farklılaşmamaktadır. Ancak sıra ortalamasına bakıldığında "evet" diyenlerin ortalamaları "hayır" diyenlerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında acil durum planından haberdar olanların daha farkında ve daha hazırlıklı olduğu söylenebilir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post hoc analizine göre iş yerinde yapılan hazırlıkların farkındalığı ölçeğinde "evet" ve "hayır" cevapları arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir.
- Çalışmaya katılanların pozisyon tipi incelemesinde 113(%42,2) kişinin akademik personel olduğu, 134(%50,4) kişinin idari personel olduğu, 20 (%7,5) kişinin ise hem idari personel hem de akademik personel olduğu tespit edilmiştir. İş yerinde yapılan afet hazırlıklarının farkındalık düzeyi ve evde afetlere karşı hazırlık düzeyi açısından katılımcıların pozisyon tipi ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Yani katılımcıların birimde bulunduğu pozisyona göre iki değişkenin puanlarında bir farklılaşma bulunmamaktadır.

Tablo 8. Personelin Öz-Yeterlilik Düzeyi ile Çeşitli Değişkenlere İlişkin One Way ANOVA Testi Sonuçları

Değişkenler		N	$\bar{x}$	Ss	Anova testi f	sd	p	Anlamlı Fark
Yaş	20-30 (1)	47	34,3404	9,46223	6,758	2	,001	3-2
	31-40 (2)	128	31,6016	8,46051				
	41 ve Üzeri (3)	93	35,9355	8,88551				
Çalışma Süresi	1-5	120(%44,8)	33,0083	9,20403	1,058	4	,378	Fark yok
	6-10	93(%34,7)	33,0215	9,28882				
	11-20	28(%10,4)	35,7143	8,06390				
	21-30	16(%6)	36,0625	8,08677				
	31 ve üzeri	11(%4,1)	35,6364	6,48495				
Eğitim Durumu	Ortaokul (1)	7(%2,6)	33,4286	6,42540	1,874	5	,099	Fark yok
	Lise (2)	15(%5,6)	38,8000	11,42804				
	Ön lisans (3)	25(%9,3)	35,4800	8,42180				
	Lisans (4)	86(%32,1)	33,3140	8,10992				
	Yüksek Lisans (5)	66(%24,6)	31,7121	9,35746				
	Doktora (6)	69(%25,7)	33,9130	9,16634				
Acil Durum Planı Bilgi Durumu	Evet (1)	151(%56,3)	34,8742	9,06517	3,839	2	,023	1-3
	Hayır (2)	84(%31,3)	32,2500	8,99247				
	Bilmiyorum (3)	33(%12,3)	31,0909	7,65001				
Pozisyon Tipi	Akademik Personel (1)	113(%42,2)	32,5575	9,11331	1,286	2	,278	Fark yok
	İdari Personel (2)	134(%50,4)	34,3481	9,12706				
	Akademik ve İdari Personel (3)	20(%7,5)	34,2500	6,67182				

Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi bağımlı değişkeni ile çeşitli bağımsız değişkenler arasındaki ilişki One Way ANOVA testi ile incelenmiş olup sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir. Bu sonuçlar aşağıda maddeler halinde incelenmiştir.

- Katılımcıların afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından, yaş değişkeni ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Ortalamalarının yüksek olduğu yaş grubu 41 ve üzeri yaş grubu olduğu görülmektedir. En düşük olduğu yaş grubu ise 31-40 yaş grubudur. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post hoc analizine göre 31-40 yaş aralığı ile 41 ve üzeri yaş aralığı arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak genel düşünüldüğünde 41 ve üzeri yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha yeterli olduğu söylenebilir.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından mevcut birimdeki çalışma süresi ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi değişkeni üzerinde birimdeki çalışma süresinin bir etkisinin olmadığı söylenebilir.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından katılımcıların eğitim düzeyi (ortaokul, lise, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora) ile aralarında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi değişkeni üzerinde eğitim düzeyinin bir etkisinin olmadığı söylenebilir.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından katılımcıların acil durum planından haberdar olma durumu ile aralarında "evet" diyenlerin lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Acil durum planından haberdar olanların diğerlerine göre afetlere karşı daha yeterli olduğu söylenebilir. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post hoc analizine göre "evet" ve "bilmiyorum" cevapları arasında anlamlı bir farklılığın bulunduğu tespit edilmiştirr.
- Afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi açısından katılımcıların pozisyon tipi ile aralarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Yani katılımcıların birimde bulunduğu pozisyona göre afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi değişkeni puanlarında bir farklılaşma olmamaktadır.

Tablo 9. Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Hipotezler	Sonuçlar
Akademik ve idari personelin, "iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi" ile "evde afetlere karşı hazırlık düzeyi" arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.	Kabul edildi
Akademik ve idari personelin, "iş yerinde afete hazırlık farkındalığı düzeyi" ile "afete karşı öz-yeterlilik düzeyi" arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.	Kabul edildi.
Akademik ve idari personelin, "evde afetlere karşı hazırlık düzeyi" ile "afete karşı öz-yeterlilik	Kabul edildi.

düzeyi" arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.	
Akademik ve idari personelin **iş yerinde afete karşı yapılan hazırlıklar ile ilgili farkındalık düzeyi**, bağımsız değişkenlere (**cinsiyet, yaş,** birimde çalışma süresi, eğitim durumu, afet ve acil durum yaşama durumu, afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu, **acil durum planından haberdar olma durumu**, mülkiyet tipi, birimdeki pozisyon türü) göre farklılaşmaktadır.	Sadece koyu olarak belirtilen değişkenler için yapılan hipotezler kabul edildi.
Akademik ve idari personelin **evde afetlere karşı hazırlık düzeyi**, bağımsız değişkenlere (cinsiyet, **yaş,** birimde çalışma süresi, eğitim durumu, afet ve acil durum yaşama durumu, **afet eğitimi alma durumu**, **afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu**, acil durum planından haberdar olma durumu, mülkiyet tipi, birimdeki pozisyon türü) göre farklılaşmaktadır.	Sadece koyu olarak belirtilen değişkenler için yapılan hipotezler kabul edildi.
Akademik ve idari personelin **afet ve acil durumlara karşı öz-yeterlilik düzeyi**, bağımsız değişkenlere (**cinsiyet, yaş**, birimde çalışma süresi, eğitim durumu, afet ve acil durum yaşama durumu, **afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu**, **acil durum planından haberdar olma durumu,** mülkiyet tipi, birimdeki pozisyon türü) göre farklılaşmaktadır.	Sadece koyu olarak belirtilen değişkenler için yapılan hipotezler kabul edildi.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma ile Amasya Üniversitesi akademik ve idari personelin iş yerinde yapılan afet hazırlıkları ile ilgili farkındalıklarının ve evde afetlere karşı hazırlık düzeylerinin belirlenmesi ve herhangi bir afet ve acil durum anında öz-yeterlilikleri ile bu konuda topluma ve kendilerine olan güvenin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu söz konusu amaca ulaşabilmek adına gerekli olan veriler araştırmacı tarafından literatür doğrultusunda hazırlanan ölçekler aracılığıyla toplanmıştır. Bunlar; üniversite personelinin iş yerinde yapılan afet hazırlıklarının ne kadar farkında olduğunu belirleyen "İş Yerinde Afete Hazırlık Farkındalığı Ölçeği", katılımcıların bireysel hazırlık düzeylerini ortaya koyan "Evde Afet Hazırlık Ölçeği" ve son olarak kişinin afetler konusunda hem kişisel hem de toplumsal hazırlık davranışlarına etkin bir şekilde katılma yeteneğine olan güvenini belirleyen "Afete Karşı Öz-Yeterlilik Ölçeğidir. Bu ölçeklerden elde edilen sonuçlar aşağıda incelenmiştir.

Çalışma ile katılımcıların yaklaşık olarak yarısının afet veya acil durum deneyimine sahip olduğu tespit edilmiştir (%49,6). Afet ve acil durum deneyimine sahip olduğunu belirtenlerin, söz konusu afet ve acil durumdan çok az bir kısmının olumsuz olarak etkilendiği saptanmıştır. En fazla yaşanan afet ve acil durum türünün ise depremler olduğu görülmektedir (%39,2). Araştırmacılar tarafından bu çalışmada olduğu gibi diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar tespit edilmiştir. Karakış (2019), hemşireler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında katılımcıların %22,7'sinin afet deneyimine sahip olduğunu ve en fazla yaşanan afet türünün ise deprem afet türü olduğunu tespit etmiştir.

Çalışma ile katılımcıların çoğunluğunun kendilerini afetlerle ilgili bilgi sahibi olarak gördüğü (%62,7) ve yine çoğunluğunun afetlerle ilgili bir eğitim aldığı (%58,6) tespit edilmiştir. Katılımcıların en fazla aldıkları eğitimlere bakıldığında ilkyardım (%28,4), iş sağlığı ve güvenliği%14,2 ve temel afet bilinci (%10,1) eğitimleri olduğu görülmektedir. Ancak bu eğitimler toplumun her bireyinin alması gereken eğitimler olmasından hareketle bu oranların çok düşük olduğu düşünülmektedir. Bilgiyi edinme yeri olarak en fazla kişinin belirtmiş olduğu kurumun medya olduğu saptanmıştır (%32,5). Afet yönetiminin en önemli paydaşları olarak görülen AFAD (%6,3) ve itfaiye teşkilatının (%4,9) ise bilgi edinme yeri olarak son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Afet ve acil durumlarda afet yönetiminin her aşamasında görev alan ve öncü kurum ve kuruluşlar olan AFAD ve itfaiye teşkilatının oranlarının bu denli düşük olması üzüntü vericidir. Çünkü dirençli bir toplum oluşturmanın temeli olan eğitimler, bu kurum ve kuruluşlar tarafından verilmekte veya verilmesi öngörülmektedir. Yapılan çalışmalar ile de itfaiye teşkilatının afet yönetiminin müdahale aşaması kapsamında görevlerinin yanında afet risk yönetimi açısından da birtakım önemli görevlerinin olduğu ve bu görevlerden bir tanesi ve en önemlisinin ise afetler konusunda halkın bilinçlendirilmesi olduğu tespit edilmiştir (Şahan, 2021; Uygun ve İnal, 2019). Bu konuda yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Şahan ve Dinç (2021a) tarafından simülasyon öğretim yönteminin afetlere hazırlık davranışına etkisini belirlemek amacıyla ortaokul 7. Sınıf öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada örneklemin afet bilinci eğitimi alma oranı 38 kişi ile %39,6 olduğu, almayanların oranı ise 58 ile %60,4 olduğu tespit edilmiştir. Afet bilinci eğitimi alanların 19 kişi ile %50'si okuldan aldığını, 17 kişi ile %44,7'si AFAD'dan aldığını ve 2 kişi ile %5,3'ü ise diğer olarak belirtmiştir.

İş yerinde acil durum planıyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Baysal ve Tunç (2018) üniversite personeli üzerinde yapmış olduğu çalışmasında katılımcıların 15 kişi ile %11,18'inin acil durum planında görevli olduğunu belirtirken 143 kişi ile %88,82'sinin ise acil durum planında görevi olmadığını belirtmiştir. Görevi olmadığını bildiren sayısının oranının çok yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise görevli olduğunu bilmeyenlerin de hayır deme ihtimalinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada bu belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla "bilmiyorum" kategorisi de

eklenmiş olup katılımcılardan 150 (%56) kişi iş yerinin acil durum planının olduğunu, 84 (%31,3) kişi iş yerinin acil durum planının olmadığını, 33 (%12,3) kişi ise bilmediğini belirtmiştir. "Evet" diyenler ile "hayır" ve "bilmiyorum" diyenlerin oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların neredeyse yarıya yakınının acil durum planı ile ilgili bir bilgiye sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. Burada bir diğer konu ise hangi ekipte olduğu bilgisidir. Acil durum planından haberdar olanlara hangi ekipte bulundukları sorulduğunda, 49 kişi yani %18,3'ü hangi ekipte olduklarını bilmediklerini belirtmiştir. Geri kalanı ise bulunduğu ekibi belirtmiştir. İş yerlerinde acil durum planının varlığından haberdar olmak önemli olmakla birlikte çalışanların hangi ekipte olduğunu bilmeleri ve ayrıca bulundukları ekiple ilgili birtakım eğitimleri almış olmaları da bir o kadar önemlidir. Aksi takdirde bu durum, afet ve acil durum açısından büyük bir felakete neden olabilir. Sonuç olarak bu çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının acil durum planı ile ilgili yeterli bir bilgiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu durum, birimler tarafından hazırlanan acil durum planlarının kağıt üzerinde hazırlandığının bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Çalışma kapsamında üç adet ölçek kullanılmış olup bu ölçeklerin analizi sonrasında tespit edilen ortalamalar incelendiğinde katılımcıların evde afetlere karşı hazırlık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir ($\bar{x}$:14). İş yerinde afete karşı hazırlık farkındalıklarının orta düzeyde ($\bar{x}$:21,3) ve son olarak katılımcıların afetlere karşı öz-yeterlilik düzeylerinin ise orta düzeyde olduğu saptanmıştır ($\bar{x}$:33,5). Katılımcıların çoğunluğu kendilerini afetlerle ilgili bilgi sahibi olarak görmelerine rağmen ölçeklerden aldıkları puanların bu denli düşük olması şaşırtıcıdır. Bilgi düzeylerinin yüksek olması önemli olmakla birlikte bilgilerin davranışa dönüştürülmesi de bir o kadar önemlidir. Ancak bu çalışmada katılımcıların bilgilerini davranışa dönüştürmediği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda diğer çalışmalar da incelendiğinde bu çalışmada olduğu gibi afetler konusunda farkındalık, hazırlık ve öz-yeterlilik seviyelerinin düşük ve/veya düşüğe yakın olduğu görülmektedir. Baysal ve Tunç (2018) tarafından üniversite personeli üzerinde yapmış oldukları çalışmada katılımcıların doğal afetler farkındalığı ve acil durum planı farkındalığı ölçeklerinden aldıkları puanların düşük olduğu belirlenmiştir. Şahin vd. (2018) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmalarında öğrencilerin okul içi ve okul dışı afete karşı hazırlıklarının düşük seviyede olduğu ancak afet bilgi düzeylerinin ise yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada afetlere karşı hazırlık, farkındalık ve öz-yeterlilik düzeylerinin belirlendiği ölçekler arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Yani iş yerinde afete hazırlık farkındalık düzeyi arttıkça evde afetlere karşı hazırlık düzeyi, evde afetlere karşı hazırlık düzeyi arttıkça afetlere karşı öz-yeterlilik düzeyi ve son olarak iş yerinde afete hazırlık farkındalık düzeyi arttıkça afet öz-yeterlilik düzeyi de artmaktadır. Diğer çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçların tespit edildiği görülmektedir. Adams vd. (2019) tarafından yapmış oldukları çalışmalarında düşük öz-yeterliliğin, engelli kişilerin afete karşı hazırlanmasında engelleyici bir faktör olarak hareket ettiği ortaya koyulmuştur. Kılıç ve Şimşek (2018) tarafından psikolojik ilk yardım eğitiminin afet hazırlık ve öz yeterliliğe olan etkisini belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında, genel öz-yeterlilik algıları yüksek olan bireylerin afet hazırlıklarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sawyer vd. (2013) tarafından yüksek lisans düzeyindeki rehberlik öğrencileri üzerinde hazırlıklı olmanın öz-yeterlik düzeyleri ve kriz müdahalelerini ele alma konusundaki algılanan yetenekleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında öz-yeterlilik algısı yüksek olan bireylerin felaket durumlarına karşı kendilerini daha hazır hissettikleri tespit edilmiştir. Pacial ve Barrientos (2017) tarafından sağlık çalışanlarının öz-yeterliliği ile afete hazırlıklı olma arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla halk sağlığı çalışanları üzerinde uygulamış oldukları çalışmalarında algılanan öz-yeterlilik ile afete hazırlıklı olma düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ryan vd. (2018) tarafından ise ebeveynler üzerinde yapmış olduğu çalışmalarında öz yeterliliği yüksek ebeveynler acil durumlara karşı daha hazırlıklı olduğu saptanmıştır. Sonuç itibari ile öz-yeterlilik düzeyi afetlere karşı yapılan hazırlıkları etkilediği söylenebilir.

İş yerinde afete karşı yapılan hazırlıkların farkındalığı bu çalışma ile cinsiyete, yaşa ve acil durum planından haberdar olma durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Erkeklerin kadınlara göre iş yerinde yapılan hazırlıkların daha farkında olduğu, 41 yaş ve üzeri yaş grubunun, 31-40 yaş grubuna göre iş yerinde afetlere karşı yapılan hazırlıklar konusunda farkındalığının daha yüksek olduğu ve acil durum planından haberdar olanların daha farkında olduğu tespit edilmiştir. Diğer çalışmalar incelendiğinde, Baysal ve Tunç (2018) tarafından üniversite personeli üzerinde yapmış olduğu çalışmalarında acil durum planı farkındalık düzeylerinin bağımsız değişkenlere (pozisyon türü, cinsiyet, yaş, afet deneyimi, acil durum planında görevi olup olmamasına) göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan analizler incelediğinde bazı değişkenlere (pozisyon türü, cinsiyet, afet deneyimi) göre farklılaşmanın olduğu; bazı değişkenlere (yaş, acil durum planında görevi olup olmamasına) göre ise farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Söz konusu farklılaşmanın neye göre değiştiğine bakmak gerekirse afet tecrübesi olanların farkındalıklarının daha yüksek olduğu, erkeklerin kadınlara göre daha fazla farkındalıklarının olduğu ve idari personelin akademik personele göre farkındalıklarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Evde afetlere karşı hazırlık düzeyleri açısından bağımsız değişkenler incelendiğinde katılımcıların evde afetlere karşı hazırlık ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması yaşa, afet eğitimi alma durumuna ve afetlerle ilgili bilgi sahibi olma

durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir. 41 ve üzeri yaş gurubunun, 31-40 yaş grubuna göre evde afetlere karşı hazırlık düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Afetlerle ilgili bilgili olduğunu düşünen katılımcıların düşünmeyenlere göre evde afetlere karşı hazırlık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Afet eğitimi aldığını belirten katılımcıların, evde afete hazırlık ölçeğinden aldıkları puanların afet eğitimi almayanlara göre yüksek olduğu görülmektedir. Diğer çalışmalar incelendiğinde Şahin vd. (2018), üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmalarında öğrencilerin okul içi ve okul dışı afete karşı hazırlık düzeylerinin düşük seviyede olduğunu ancak afet bilgi düzeylerinin ise yüksek düzeyde olduğunu saptamıştır. Ancak bu çalışmada olduğu gibi hazırlık puanları ile bağımsız değişkenler arasındaki farklılaşma incelenmemiştir. İnal vd. (2012), üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında öğrencilerin bilgi puanlarının düşük olduğunu ancak afet eğitimleri ile bilgi puanları arasında istatistiksel olarak bir farklılığın olduğunu bildirmişlerdir. Şahan ve Dinç (2021a), yapmış olduğu çalışmalarında ortaokul öğrencilerinin bireysel afet hazırlıklarının yapılması noktasında simülatörler aracılığıyla verilen afet eğitimlerinin, geleneksel yöntemle verilen afet eğitimlerinden daha fazla etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Özen (2020), afet hazırlık düzeylerini belirlemek amacıyla iki adet lisede öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında öğrencilerin çoğunluğunun afete karşı hazırlıklı olmadığını ve afet ile ilgili eğitim almadığını ve öğrencilerin afet tatbikatlarına katılma durumu ve afet deneyim durumu ile afet hazırlık düzeyi arasında bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Sonuç itibari ile bu çalışmanın ve literatürde yer alan çalışmaların sonuçları incelendiğinde toplumun afete karşı dirençliliğini arttırmak amacıyla afet eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve standartlaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Afete karşı öz-yeterlilik düzeylerinin ise cinsiyete, yaşa, afet eğitimi alma durumuna, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumuna ve acil durumdan haberdar olma durumuna göre farklılaştığı görülmektedir. 41 ve üzeri yaş gurubunun, 31-40 yaş grubuna göre afetlere karşı kendisine ve topluma olan güveninin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Erkeklerin kendilerine ve topluma olan güvenlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Afet eğitimi aldığını belirten bireylerin afetler konusunda kendilerine ve toplumlarına daha fazla güvenmektedirler. Afetlerle ilgili bilgili olduğunu düşünenlerin afete karşı öz-yeterlilikleri daha yüksektir. Literatür incelendiğinde, Bülbül (2021) tarafından hemşirelik öğrencileri üzerinde afete müdahale öz-yeterlilik durumlarının değerlendirilmesi amacıyla yapmış olduğu çalışmasında afet yönetimi dersi alan öğrencilerin, afete müdahale öz-yeterliliklerinin daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte afete müdahale öz-yeterlilik ölçeğinin puan ortalaması ile yaş arasında pozitif yönde bir ilişkinin de olduğu saptanmıştır. Sonuç itibari ile bireylerin afetler konusunda kendilerine ve topluma olan güvenlerinin arttırılması amacıyla bilhassa kadınlara ve yaşça küçük olan bireylere yeterli afet eğitimlerinin verilmesi ve düzenli aralıklarla tatbikatların yapılması büyük önem arz etmektedir. Ancak afet eğitimleri ile afetlere karşı bilinçli bireyler yetiştirilmesi söz konusu olacaktır.

Afet eğitimi alanların ya da afetler konusunda kendisini bilgili olduğunu düşünenlerin farkındalık, hazırlık ve öz-yeterlilik düzeylerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç afet eğitimlerinin öneminin ortaya çıkarmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında küçük yaştan itibaren bu eğitimlerin verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca bu eğitimler verilirken bireylerin aktif rol aldığı öğretim yöntemlerinin kullanılması da önem taşımaktadır. Şahan ve Dinç (2021b) yapmış olduğu çalışmalarında simülasyon tekniğinin geleneksel yönteme göre, öğrencilerin başarı düzeylerine ve bilgilerinin kalıcılığına olan etkisinin daha fazla olduğunu saptamışlardır.

Sonuç olarak; afetler gün geçtikçe insanoğlunun faaliyetleri ile birlikte yıkıcılığını arttırmasına rağmen toplum açısından önemli bir konumda yer alan üniversite personelinin iş yerinde afetlere karşı alınan önlemler ve yapılan hazırlıklar konusunda farkındalıklarının düşüğe yakın olduğu, evde afetlere karşı hazırlıklarının düşük olduğu ve afete karşı öz-yeterliliklerinin ise orta seviyede olduğu görülmektedir. Bu üç değişken arasındaki ilişki düşünüldüğünde pozitif yönde bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Bireylerin farkındalık ve öz-yeterlilik düzeylerinin, hazırlık düzeyi ile arasında pozitif bir ilişkinin olmasından hareketle bireylerin öz yeterliliklerinin veya farkındalıklarının arttırılması amacıyla birtakım çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan afete hazır bir toplum oluşturabilmek için bireylerin farkındalık ve öz yeterliliklerini arttırabilecek faktörlere odaklanılması ve bu konu ile ilgili çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca bağımlı değişkenlerin, bağımlı değişkenlere göre değişmekle birlikte cinsiyet, yaş, afet eğitimi alma durumu, afetlerle ilgili bilgi sahibi olma durumu ve acil durum planından haberdar olma durumu gibi birtakım bağımsız değişkenlerine göre farklılaştığı görülmektedir. Afet eğitimlerinin bireylerin farkındalıklarının, hazırlık ve öz-yeterlilik düzeylerinin arttırılmasında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bundan dolayı afet eğitimlerinin yaygınlaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

Adams, R. M., Eisenman, D. P., & Glik, D. (2019). Community advantage and individual self-efficacy promote disaster preparedness: A multilevel model among persons with disabilities. *International Journal Of Environmental Research And Public Health, 16(*15), 2779.

Andrews, R. J., & Quintana, L. M. (2015). Unpredictable, unpreventable and impersonal medicine: global disaster response in the 21st century. EPMA Journal, 6(1), 1-12.

Ayvazoğlu, G., Çekiç, M., ve Yücel, H. (2020). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi öğrencilerinin afet risk algısı ve afete hazırlık durumlarının değerlendirilmesi. *SBedergi, 4*(7), 85-97.

Balcı, R. (2016). Ortaokullarda iş sağlığı ve güvenliğinin araştırılması: İstanbul-Zeytinburnu ilçesi. Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Bandura, A. (1969*). Davranış değiştirme ilkeleri*. Holt, Rinehart ve Winston; Oxford, İngiltere.

Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior And Human Decision Processes, 50*(2), 248-287.

Baysal, M ve Tunç, B. (2018). *Sabancı Üniversitesi personelinin mevcut "acil durum planı" ve deprem öncelikli olmak üzere doğal afetler hakkındaki farkındalık düzeyinin değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi. Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Benight, C. C., & Bandura, A. (2004). Social cognitive theory of posttraumatic recovery: The role of perceived self-efficacy. *Behaviour Research and Therapy, 42*(10), 1129-1148.

Birkmann, J., Buckle, P., Jaeger, J., Pelling, M., Setiadi, N., Garschagen, M., & Kropp, J. (2010). Extreme events and disasters: a window of opportunity for change? Analysis of organizational, institutional and political changes, formal and informal responses after mega-disasters. *Natural Hazards, 55*(3), 637-655.

Bülbül, E. (2021). Hemşirelik öğrencilerinin afete müdahale öz-yeterlilik durumlarının değerlendirilmesi. *Emergency,* 45.

Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (3. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (Genişletilmiş 21. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Center, A. D. P. (2008). *A study on impact of disasters on the education sector in Cambodia.* Bangkok: Asian Disaster Preparedness Center.

Climate Adapt, (2021). *Crises and disaster management systems and plans. [Available online at: https://climate-adapt.eea.europa.eu/metadata/adaptation-options/crises-and-disaster-management-systems-and-plans],* Retrieved on October 29, 2022.

Creswell, J. W., (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston, MA: Pearson.

Demuth, J. L., Morss, R. E., Lazo, J. K., & Trumbo, C. (2016). The effects of past hurricane experiences on evacuation intentions through risk perception and efficacy beliefs: A mediation analysis. *Weather, Climate, and Society, 8*(4), 327-344.

Dirim, İ. (2011). *Birinci deprem bölgesi yatılı ilköğretim bölge okul müdürlerinin acil durum yönetimi yeterliklerinin saptanması*. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

EM-DAT, (2019). Natural disaster 2019. [Available online at: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ND19.pdf], Retrieved on October 3, 2022.

Ergünay, O. (2009*). Doğal afetler ve sürdürebilr kalkınma*. Deprem Sempozyumu*,* Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Erkan, E. A. (2010). *Afet yönetiminde risk azaltma ve Türkiye'de yaşanan sorunlar*. DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Güler, İ.ve Kutay Karaçor, E. (2018). Yer bağlılığı ve risk algısı kavramları arasındaki ilişki. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 6* (4), 1377-1390.

Güvel, E. A. (2001). *Doğal afetlerin politik ekonomisi: doğal riskler ve afet planlaması*, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.

İnal, E., Kocagöz, S. ve Turan, M. (2012). Temel afet bilinç ve hazırlık düzeyinin saptanmasına yönelik bir araştırma. *Türkiye Acil Tıp Dergisi, 12*, 15-1.

Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (2. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Karakış, S. (2019). *Kamu Hastanelerinde çalışan hemşirelerin afetlere hazır oluşluk durumları ve psikolojik sağlamlıkları*. Doctoral dissertation. Marmara Üniversitesi.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kılıç, N. ve Şimşek, N. (2018). *Psikolojik ilk yardım eğitiminin afet hazırlık algısı ve öz-yeterliğe etkisi*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kohn S, Lipkowitz Eaton J, Feroz S, Brain bridge AA, Hoolachan J, & Barnett D. (2012). Personal disaster preparedness: An integrative review of the literature. *Disaster Med Public Health, 6*(3), 217-231.

Levac, J., Toal-Sullivan, D., & OSullivan, T. L. (2012). Household emergency preparedness: a literature review. *Journal of community health, 37*(3), 725-733.

Muttarak, R., & Pothisiri, W. (2013). The role of education on disaster preparedness: case study of 2012 Indian Ocean earthquakes on Thailand's Andaman Coast. *Ecology and Society, 18*(4).

National Research Council. (1991). *A safer future: reducing the ımpacts of natural disasters.* Washington, DC: The National Academies Press.

Özgüven, B. ve Öztürk, C. (2006). *İlköğretim öğrencilerine verilen temel afet bilinci eğitiminin bilgi düzeyine etkisi*. Yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Pacial, R. G. & Barrientos, M. (2017). *Perceived self-efficacy of public health workers in disaster preparedness*.

Paton, D. (2003). Disaster preparedness: a social-cognitive perspective. *Disaster Prevention and Management: An International Journal.*

Quarantelli, E. L. (2000). Disaster planning, emergency management and civil protection: The historical development of organized efforts to plan for and to respond to disasters

Russell, L. A., Goltz, J. D., & Bourque, L. B. (1995). Preparedness and hazard mitigation actions before and after two earthquakes*. Environment and behavior, 27(6), 744-770.*

Ryan, M. T., Rohrbeck, C. A. & Wirtz, P. W. (2018). The importance of self-efficacy in parental emergency preparedness: a moderated mediation model. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, *12*(3), 345-351.

Sawyer, C., Peters, M. L. & Willis, J. (2013). Self-efficacy of beginning counselors to counsel clients in crisis. *The Journal of Counselor Preparation and Supervision, 5*(2), 3.

Shreve, C. M., & Kelman, I. (2014). Does mitigation save? Reviewing cost-benefit analyses of disaster risk reduction. *International Journal Of Disaster Risk Reduction, 10*, 213-235.

Şahan, C. ve Dinç, A. (2021a). Simülasyon öğretim yönteminin ortaokul öğrencilerinin afetlere karşı hazırlık durumlarına etkisi. *Resilience*, 21-36.

Şahan, C. ve Dinç, A (2021b) Afet eğitim merkezlerinde yapılan afet eğitimlerinin ortaokul öğrencileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 58, 478-500.

Şahan, C. (2021). İtfaiyelerin afet ve acil durum yönetimi açısından yerinin ve öneminin değerlendirilmesi; Samsun örneği. *Resilience, 5* (2), 93-117.

Şahan, C. (2024). Türkiye özelinde doğa kaynaklı afetlere yönelik bir araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 414-428.

Şahin, Y., Lamba, M. ve Öztop, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin afet bilinci ve afete hazırlık düzeylerinin belirlenmesi. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 3*(6), 149-159.

Şen, G. ve Ersoy, G. (2017). Hastane afet ekibinin afete hazırlık konusundaki bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6*(4), 122-130.

Toyosawa, J., Karasawa, K., & Fukuwa, N. (2010). Effects of disaster education for elementary school children on their guardians' disaster preparedness action: changes in children's affect and cognition. *Japanese Journal Of Educational Psychology, 58*(4), 480-490.

URL-1; Risk reduction & disaster preparedness [Available online at: https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities/risk-reduction-disaster-preparedness], Retrieved on October 3, 2021

URl-2; A quick guide to disaster preparedness in the workplace. [Available online at: tps://www.hrdive.com/news/a-quick-guide-to-disaster-preparedness-in-the-workplace/504320/], Retrieved on October 4, 2022

URL-3; Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi. [Çevrim-içi: https://afadem.afad.gov.tr/tr/3880/Dogal-Afetle], Erişim tarihi: 01.01.2021.

URL-4; Amasya Üniversitesi Tarihçesi [Çevrim-içi: https://www.amasya.edu.tr/%C3%BCniversitemiz/%C3%BCniversitemiz/tarihce], Erişim tarihi: 11.01.2021.

Ung, M., Luginaah, I., Chuenpagdee, R., & Campbell, G. (2015). Perceived self-efficacy and adaptation to climate change in coastal Cambodia. *Climate, 4*(1), 1.

UNISDR, (2015). Disaster risk reduction & disaster risk management [Available online at: https://www.preventionweb.net/understanding-disaster-risk/key-concepts/disaster-risk-reduction-disaster-risk-management], Retrieved on October 10, 2021.

Uygun, M., ve İnal, E. (2019). Türkiye'nin itfaiye hizmetlerinin acil durum ve afet yönetimi süreçlerine göre değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi, 4*(1), 13-22.

Uzun, A., Çakı, F., Şentuna, B. ve Şahin, H. İ. (2019). Balıkesir'de aile ve doğal afetler: farkındalık, hazırlık, güven ve sosyal sermaye açılarından sosyolojik bir inceleme.

Ünal, Y., Işık, E., Şahin, S., ve Yeşil, S. T. (2017). Sağlık Afet çalışanlarının depremlere ilişkin bireysel hazırlık düzeylerinin değerlendirilmesi: Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) Derneği örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 31(*2), 71-80.

Van der Keur, P., van Bers, C., Henriksen, H. J., Nibanupudi, H. K., Yadav, S., Wijaya, R., & Jaspers, F. (2016). Identification and analysis of uncertainty in disaster risk reduction and climate change adaptation in South and Southeast Asia. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 16*, 208-214.

Varol, N., & Kırıkkaya, E. B. (2017). Afetler karşısında toplum dirençliliği. *Resilience, 1*(1), 1-9.

Yurtçu, A. (2015). Amasya il merkezindeki MEBe bağlı endüstri meslek liselerindeki 12. sınıf öğrencileri ve meslek dersi öğretmenlerinin iş sağlığı ve güvenliği hakkında ön yeterlilikleri ve tutumlarının tespiti. Yüksek lisans tezi, Gedik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Abstract

Aim and Scope

The first aim of this study is to determine the level of awareness of university staff about preparations against disasters at the workplace, their level of preparedness against disasters at home and their level of self-efficacy against disasters. The second aim is to determine the relationship between these three variables. The third aim is to determine whether these three variables differ according to the independent variables.

Methods

In this study, the relational survey model, one of the quantitative research methods, was used. In the relational screening model, it is tried to determine whether there is any change between two or more variables and the degree of this change (Karasar, 2011). The population of the study consists of 888 academic and administrative staff working at Amasya University. The sample of the study consists of 268 academic and administrative personnel reached by using convenience sampling method.

The data were collected through a questionnaire form prepared by the researchers in line with the literature, in which socio-demographic characteristics were asked and 3 scales were included. The workplace disaster preparedness awareness scale was prepared to determine how conscious the participants were about disaster preparedness and precautions in the workplace. Disaster preparedness at home scale was prepared in order to determine the level of preparedness of the participants for individual and family disasters. The scale of self-efficacy against disasters was prepared to assess the individual's confidence in his/her ability to participate effectively in both personal and social preparedness behaviors.

SPSS-22 (Statistical Package for the Social Sciences) package program was used for data analysis. In order to determine what kind of tests will be used in the analysis of the obtained data, normal distribution analysis was performed with the disaster preparedness awareness scale at work, disaster preparedness scale at home and self-efficacy scale against disasters and emergencies. According to the results of the analyses, it was found that the (p) significance value obtained by Kolmogorov-Smirnov Z test of the academic and administrative personnel in the research sample was less than 0.05 significance value. Therefore, it was determined that the scales in question did not show normal distribution. Therefore, Kruskal Wallis H-test and Mann Whitney U-test, which are nonparametric tests, were used to analyze the data obtained from this study. In the analysis of the data of the normally distributed scale, t-test and One Way ANOVA test were used. Post-hoc tests were applied to determine the differences between the groups.

Findings

It was determined that the awareness of Amasya University personnel about the precautions and preparations against disasters in the workplace was close to low ($\bar{x}$:21,3). It was determined that their level of disaster preparedness at home was low ($\bar{x}$:12,60). It was determined that their self-efficacy against disasters was at medium level ($\bar{x}$:33,5). The relationship between these three variables was found to be positive. Although the scores obtained from the scales varied according to the scale, it was determined that the scores differed according to the variables of gender, age, disaster training status, having information about disasters and being aware of the emergency plan

When the analyses conducted to reveal whether the awareness levels of the participants regarding disaster preparations in the workplace differ according to independent variables were examined (gender, age, duration of employment in the institution, graduation status, disaster experience, disaster education status, having knowledge about disasters, being aware of emergency plan preparation, being a relative of an employee related to disasters, form of ownership), it was seen that there was a differentiation in the face of some variables (gender, age, awareness of the emergency plan) and there was no differentiation in the face of some variables (time working in the institution, graduation status, experiencing a disaster, receiving disaster education, having knowledge about disasters, being a relative of an employee related to disasters, form of ownership).

When the analyses conducted to reveal whether the disaster preparedness levels of the participants differ according to independent variables were examined (gender, age, duration of employment in the institution, graduation status, disaster experience, disaster education status, having knowledge about disasters, being aware of emergency plan preparation, being a relative of an employee related to disasters, form of ownership), it was seen that there was a differentiation against some variables (age, status of receiving disaster education, having knowledge about disasters) and there was no differentiation in the face of some variables (gender, duration of employment in the institution, graduation status, experiencing a disaster, being aware of the emergency plan, form of ownership, being a relative of an employee related to disasters).

When the analyses conducted to reveal whether the participants' self-efficacy against disasters differ according to independent variables were examined (gender, age, duration of employment in the institution, graduation status, disaster experience, disaster education status, having knowledge about disasters, being aware of emergency plan preparation, being a relative of an employee related to disasters, form of ownership), it was seen that there was a differentiation against some variables (age, gender, disaster education status, having information about disasters and being aware of the emergency plan) and there was no differentiation against some variables (duration of employment in the institution, graduation status, disaster experience, being a relative of an employee related to disasters, form of ownership).

Conclusion

It was found that the awareness of Amasya University personnel about the precautions and preparations against disasters in the workplace was close to low, their preparations for disasters at home were low, and their self-efficacy against disasters were at medium level. Considering the relationship between these three variables, it can be said that there is a positive relationship, as the level of awareness increases, the level of disaster preparations at home increases, as the level of disaster preparations at home increases, the level of disaster self-efficacy increases, and as the level of awareness increases, the level of disaster self-efficacy increases. Therefore, it is of great importance to carry out some studies in order to increase the self-efficacy or awareness of individuals, considering that the awareness and self-efficacy levels of individuals have an effect on the level of preparedness. In this respect, in order to create a disaster-ready society, it is necessary to focus on some factors that can increase the awareness and self-efficacy of individuals.

t was determined that disaster preparedness awareness in the workplace differed according to gender, age and being aware of the emergency plan. It was determined that males were more aware of the preparations made at the workplace than females. It was determined that the age group of 41 and over had a higher awareness of disaster preparedness in

the workplace than the age group of 31-40. It was determined that those who were aware of the emergency plan were more conscious. Trainings, drills and information should be provided to increase the awareness level of individuals in workplaces. Managers in the units have a great responsibility in this regard.

When the independent variables were analyzed in terms of the level of preparedness for disasters at home, it was found that the average scores of the participants from the scale of preparedness for disasters at home differed according to age, disaster training status, having information about disasters and property type. It is seen that the 41 and over age group had a higher level of preparedness for disasters at home than the 31-40 age group. Participants who think that they were knowledgeable about disasters have higher level of preparedness for disasters at home than those who do not think so. It is seen that the scores of the participants who stated that they received disaster training from the scale of disaster preparedness at home are higher than those who did not receive disaster training. In order to increase the resilience of the society against disasters, dissemination and standardization of disaster training is of great importance.

It was determined that the level of self-efficacy against disasters differed according to gender, age, receiving disaster training, having information about disasters and being aware of the emergency plan. It is seen that 41 and over age group had higher confidence in themselves and society against disasters than 31-40 age group. It is seen that males trusted themselves and the society more. It is seen that the individuals who stated that they received disaster training trusted themselves and the society more about disasters. Those who think that they were knowledgeable about disasters have higher self-efficacy against disasters. In order to increase the self-confidence of individuals and society against disasters, it is of great importance to conduct adequate disaster trainings and drills especially for women and young people. It will be possible to raise individuals who are conscious against disasters through disaster trainings. Although the scores obtained from the scales varied according to the scale, it was determined that the scores differed according to the variables of gender, age, disaster training status, having information about disasters and being aware of the emergency plan. It can be said that disaster trainings are effective in awareness, preparation and self-efficacy levels.

Akbal, A. (2025). Yaşlılıkta uyum güçlüğü ve başarılı yaşlanmaya dair sosyolojik bir araştırma: Gümüşhane ili örneği.Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 22-37.

Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü ve Başarılı Yaşlanmaya Dair Sosyolojik Bir Araştırma: Gümüşhane İli Örneği

A Sociological Research on Adaptation Difficulty in Old Age and Successful Aging: The Case of Gümüşhane Province

Alev Akbal[1]

Öz

Yetişkinlik döneminin bir uzantısı olan yaşam süresinin ileriki dönemlerinde fiziksel ve ruhsal değişimlerin görüldüğü yaşlılık, fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Sağlıklı her birey bu dönemi yaşayacaktır. Yaşlılık olgusunun ülkemizde önemli bir yer edinmesiyle 65 yaş ve üstü bireylerin psikososyal yaşam memnuniyetlerinin incelenmesi bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Bu odak doğrultusunda yaşlılık döneminin pasif ve verimsiz geçirilmesi çalışmanın temel problemidir. Araştırma 65 yaş ve üstü bireylerin yaşlılık döneminde yaşadıkları problemlerin yaşam kalitelerini nasıl etkilediğinin ortaya koyulması düşüncesiyle şekillendirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı, yaşlılıkta uyum güçlüğü ve başarılı yaşlanma düzeylerinin çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmesidir.

Bireylerin içinde bulundukları ortam, çevresiyle ve şartlarıyla beraber göz önüne alındığında yaşlılık süreci farklı etmenlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Erkekler kadınlara oranla başarılı yaşlanma ölçeğinin sorularına daha olumlu yanıt vermişlerdir. Yaşlılıkta uyum güçlüğü konusunda ise kadınlar erkeklere nazaran daha olumlu görüş bildirmişlerdir. Yaşlılık sürecinde, ailesiyle sıklıkla görüşenler başarılı yaşlanma ortalamalarının yüksek; yaşlılıkta uyum güçlüğü ortalamalarının düşün olduğu görülmüştür. Sosyal etkileşim arttıkça başarılı yaşlanma düzeyi yükselmektedir. Bununla birlikte eşi ya da çocuklarıyla birlikte yaşayan yaşlılar, yalnız yaşayanlara göre daha az uyum güçlüğü yaşamaktadır. Katılımcıların çoğunluğu huzurevinde kalmak istemediğini belirtmektedir. Emekli olan ya da halen çalışmakta olan katılımcıların başarılı yaşlanma ortalamaları yüksek, yaşlılıkta uyum güçlüğü ortalamaları ise düşüktür. Aktivite kuramına göre yaşlı bireyler yaşlılık sürecinde sosyal hayata aktif bir biçimde katıldıkları takdirde başarılı yaşlanma gerçekleşecektir.

Anahtar Kelimeler: *Aktivite Kuramı, Başarılı Yaşlanma, Yaşlılık, Uyum Güçlüğü.*

Abstract

Old age, where physical and spiritual changes occur in the later periods of life, which is an extension of adulthood, is a period in which physical, psychological and social changes are experienced. Every healthy individual will experience this period. As the phenomenon of old age has gained an important place in our country, examining the psychosocial life satisfaction of individuals aged 65 and over constitutes the focus of this research. In line with this focus, the main problem of the study is to spend the old age passively and unproductively. The research was shaped with the idea of revealing how the problems experienced by individuals aged 65 and over during their old age affect their quality of life. In this regard, the main purpose of the research is to examine the levels of adaptation difficulties and successful aging in old age according to various demographic variables.

When the environment, environment and conditions of individuals are taken into consideration, the aging process may vary according to different factors . Men responded more positively to the questions of the successful aging scale than women. Women expressed more positive views than men regarding the difficulty of adaptation in old age. It was observed that those who frequently met with their families during the aging process had higher averages of successful aging and lower averages of difficulty of adaptation in old age. The level of successful aging increases as social interaction increases. However, elderly people living with their spouses or children experience less difficulty of adaptation than those living alone. The majority of participants stated that they did not want to stay in a nursing home. Participants who are retired or still working have higher averages of successful aging and lower averages of difficulty of adaptation in old age. According to the activity theory, successful aging will occur if elderly individuals actively participate in social life during the aging process.

Keywords: *Activity Theory, Successful Aging, Old Age, Difficulty in Adaptation.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 14.06.2023 tarih ve 2023/3 sayılı kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 03 / 11 / 2023
Accepted: 26 / 11 / 2024

[1]Dr. Öğr. Üyesi Alev Akbal, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, alev.akbal@gumushane.edu.tr, ORCİD:https://orcid.org/0000-0001-9240-9660.

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişmeler hız kazanmaktadır. Özellikle bilimsel alanda meydana gelen gelişmeler mevcut ya da olası sağlık problemlerine ışık tutmaktadır. Bu durum beraberinde yeni kavram tartışmalarına yol açmaktadır. Özellikle tıbbi alanda yaşanılan gelişmeler insan ömrünü uzatmakta ve nüfusta yaşlanmanın artmasına sebep olmaktadır. Yaşlanma, bireyin anne karnından başlayan ve ölümüne kadar giden zaman içerisinde fiziksel, bilişsel, psikolojik ve toplumsal açıdan olumsuz yönde artış gösteren bir değişime uğrayan kaçınılmaz bir süreçtir (Tomanbay, 2002: 250). Yaşlılık dönemi üzerinde yapılan araştırmalar ve veriler günümüzde 65 yaş ve 65 yaşının üstünde olan yaşlı nüfusun giderek arttığını işaret etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu 2022 yılında yayınladığı rapora göre (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710, Erişim Tarihi: 19.09.2024) Türkiye'deki yaşlı nüfusun oranı %9,5'dir. Mevcut oranlara bakılarak bu oranın 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörülmektedir.

Yaşlanmanın artmasıyla birlikte yaşlı bireylerin gittikçe toplumdan soyutlandığı ve yaşlılık dönemlerini daha pasif geçirdiklerine dair sorunsallar sosyal bilimlerin tartışma konuları arasında yer almaktadır. Her bireyin biyolojik olarak ortak özelliği olan yaşlanma, sağlık ve hastalık koşulları, yaşam tarzı, günlük aktiviteler, çalışma yaşamı, emeklilik, toplumsal konum ve sosyal ilişkileri açısında bireysel farklılıklar göstermektedir (Kırdı ve diğ., 2009). Yaşlanma ile birlikte bireyler biyolojik olarak farklı zaman dilimlerinde benzer özellikler (duyusal işlev kaybı, fiziksel güç kaybı, kronik hastalıklar, özbakımı gerçekleştirmede güçlük vb.) sergilese de psikolojik ve sosyal alanda daha farklı dönüşümler yaşayabilmektedir. Yaşlanma, toplumsal yapıdan, toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünülemez.

Giddens'a göre (1976:128) aktörler, toplumsal yapıları sosyal ilişkiler yoluyla üretebilir ve zamanla aynı ya da farklı biçimlerde yeniden üretebilirler. Aynı zamanda aktörler de toplumsal yapıların da baskısı altındadır, çünkü toplumsal yapılar, özellikle güce sahip olan aktörler tarafından yaratılır ve yerleştirilirler. Yaşlanma sürecinde de aktörler toplumsal yapının kuralları ve kaynaklarından etkilenmekte, sosyal pratikleri de bu doğrultuda dönüşüme uğramaktadır. Özellikle çalışma yaşamı ve emeklilik süreci ile birlikte toplumsal yapıdaki -toplumsal ilişkilerdeki- dönüşüm daha belirgin hale gelmektedir. Daha genel anlamda yaşlı bireylerin içinde bulundukları demografik yapı, coğrafya, sahip oldukları kültürel, ekonomik ve sosyal sermaye sosyal pratikleri, sosyal pratiklerde yapıyı etkilemektedir. İnsanların gelişim evrelerinden biri olan yaşlanma dönemi fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik kayıplara uğramaktadır. Yaşlılar homojen bir varlık olmayıp kendi bireyselliklerini taşımakta ve sosyoekonomik statüden, etik ve kültürel kurallardan ve normlardan etkilenmektedirler (Zheleva, 2013: 235).

Tereci ve diğerlerine göre (2016: 88) yaşamımızın her döneminde olduğu gibi yaşlılık sürecinde de meydana gelen bir takım fiziksel ve psikososyal değişimler vardır. Hızla değişen dünyaya uyum sağlama ve beraberinde hayatlarını zorlaştıran diğer dış etkenlerle birlikte bakıldığında yaşlı bireylerin topluma ayak uyduramama, damgalanma, sosyal izolasyon vb. gibi sorunlar yaşaması kaçınılmazdır. Bu bağlamda yaşlı bireylerde meydana gelen psikolojik, fizyolojik, sosyo-kültürel değişimleri bilmek yaşlılık döneminde karşılaşılan sorunları çözmede oldukça önemli bir faktördür. Toplumsal yapının, aile yapısının ve bu kapsamda bireylerin statü ve rollerindeki değişime paralel olarak pasif ve verimsiz yaşlılık olgusu günümüzde artarak devam eden bir toplumsal sorun olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda verimsiz geçirildiği düşünülen dönem hem birey hem de çevresi için birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Bu sebeple de yaşlılık döneminin pasif ve verimsiz geçirilmesi çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel amacı 65 yaş ve üstü bireylerin başarılı yaşlanmanın yaşlılıkta toplumsal uyum sorunlarını nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Temel amaç kapsamında aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmaktadır:

- Bireyler yaşlılık dönemini nasıl geçirmektedirler?
- Yaşlılık bireyleri sosyolojik açıdan nasıl etkilemektedir?
- Bireylerin yaşlılık dönemini daha verimli geçirmeleri için neler yapılmalıdır?

1. Yaşlılığın Sosyolojik Değerlendirmesi

Yaşlılık sürecinde genel olarak ruhsal, bedensel, sosyal bir gerileme yaşanmakta ve işlevsel kayıplar görülmektedir. Taşçı'ya göre (2010: 175-176) "Yaşlılık" olarak adlandırılan dönem; çeşitli sağlık sorunları ve bireyin yaşlanması nedeniyle işlev kayıplarının yaşandığı, yemek yeme, öz bakımını gerçekleştirme, alışveriş yapma gibi bireyin temel ihtiyaçlarını gidermede zorlukların ortaya çıktığı, yürüme gibi temel fiziksel kabiliyetlerin gerçekleştirilemediği, çevre ile yeterli ilişkilerin kurulamadığı, fiziksel, bilişsel, psikolojik, sosyal boyutları olan ve kendine özel özelliklere sahip yaşam dönemidir. Yaşlılık döneminin fiziksel özellikleri; fiziksel gerilemeler, bireyin vücudundaki hücre üremesinin azalması sonucunda organlarda yaşanan yenilemenin yavaşlaması, kesilmesi ve bu doğrultuda oluşan zedelenmelerle birlikte ortaya çıkmakta, daha önce sahip olunan fiziksel güç kaybedilmekte, güç kaybına ilave olarak deride zamanla artan

kıvrımlar, saçların beyazlaması, iskelet ve kemik dokusunun bozulması yaşlılık sürecinin fiziksel özellikleri içerisinde yer almaktadır (Çiftçi, 2008: 223). Yaşlılıkla beraber ortaya çıkan fiziksel değişimler psikolojik değişimi de beraberinde getirmektedir. Erikson'un (1984: 39-41) psikososyal gelişim kuramına göre yaşlılık döneminde ölüm korkusu ve umutsuzluk duygusu yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Sosyolojik olarak yaşlılık sosyal yapı ve bireyin etkileşimi ile birlikte düşünülmektedir. Tek nedenli açıklanamayan yaşlılık sosyal, ekonomik, kültürel, yerel ve küresel unsurlarla birlikte ele alınmaktadır. Sosyal teoride yaşlılık ilk olarak 1940'lı yıllarda yapısal işlevsel yaklaşım tarafından açıklanmaktadır. Yapısal işlevselci yaklaşımdan etkilenen ilk kuram "aktivite kuramı" yaşlılık alanında çalışmalar sergilemektedir. Aktivite kuramı yaşlıların yaşam memnuniyeti ve toplumsal hayata katılım ilişkilerini araştırmaktadır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise fonksiyonalizm ve ekonomi-politik kuramın, son yıllarda ise eleştirel kuramın yaşlılık çalışmalarında etkili olduğu görülmektedir (Kurtkapan, 2018).

Aktivite teorisyenleri geri çekilme kuramının aksine yaşlanma sürecinin beraberinde getirdiği fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik etkilere rağmen yaşlı bireylerin aktif olarak sosyal yaşama katılması gerektiğini vurgulamaktadır. Toplumsal izolasyona rağmen yaşlanma sürecinde bireyler orta yaşta yaptıkları eylemleri devam ettirmek istemektedirler (Onur, 2017: 190). Bu nedenle mevcut etkinliklerine yenilerini eklemeye devam etmektedirler. Aktivite kuramına göre önemli olan yaşlanmayla beraber yaşlı bireylerin toplumsal izolasyona teslim olmasına engel olabilmektir. Bu nedenle yaşlılığın sosyolojik analizinin yapıldığında özellikle emeklilik süreciyle aktif çalışma döneminin sona ermesiyle toplumsal ilişkilerde biçim değiştirmektedir. Yaşlı bireylerin toplumsal izolasyonu doğrudan sosyoekonomik durum, sağlık koşulları, yaşam tarzı ve aktif yaşama katılma talebiyle doğrudan ilgilidir (Üçok, 2018: 452). Bu durum bireyler arasında farklılık göstermektedir.

Çocukluk, gençlik ve yetişkinlik döneminde gelişim sürecindeki psikososyal gereksinimler yaşlılık döneminde de devam etmektedir. Bu gereksinimlere cevap verecek araçlar toplumsal izolasyon olduğu sürece ulaşılamaz ya da zor ulaşılan araçlar olmaya devam etmektedir. Bu nedenle yaşlı bireyin topluma aktif olarak katılımını sağlayan araçların oluşturulması gerekmektedir (Kalaycıoğlu, vd., 2003).

Etkin ve verimli yaşlanma olarak ta yorumlanan aktivite kuramının en önemli kavramı "başarılı yaşlanma" kavramıdır (Baltes, 1987). Yaşlılık kavramının beraberinde getirdiği, toplum tarafından olumsuz olarak düşünülen ve sosyal izolasyona neden olan sosyal, ekonomi, sağlık alandaki değişimlerle birlikte "başarılı" kavramının vurgulanması, bireylerin yaşlılığında aktif yaşama katılarak bireylerin süreci mutluluk içinde yaşamaları gerektiğini vurgulamaktır. Yani pasif olma yaşlı bireylerin mutsuz olmasına toplumsal rollerinin ve değerlerinin kaybolmasına neden olmaktadır. Bu durum aktif istihdam sürecinin sona ermesi yani emeklilikle birlikte kaybolan rollerin ve değerlerin devam etmesi ve yeni sosyal ilişkilerin geliştirilmesi yaşlılıkta verimliliğin artmasına neden olacaktır. Sosyal ilişkilerin devam etmesi ve yeni etkinliklerin varlığı yaşlılık döneminin mutlu ve verimli geçmesini sağlayacaktır (Tufan, 2003). Bu şekilde yaşam kalitesini de artıracaktır. Yaşam kalitesi başarılı yaşlanma kapsamında bireyin sağlık peoblemlerini en minimize düzeyde tutması, fiziksel aktivitelerini devam ettirmesi, maddi olanaklarını kaybetmemesi, sosyal ilişkilerinin sürdürülebilirliğini sağlaması ve bu şekilde kendini yaşlılık sürecine hazırlaması anlamına gelmektedir (Gӧrgün-Baran 2007:237).

Yaşlanmayla birlikte başta ekonomik olmak üzere kültürel ve sosyal sermayelerde azalma görülmektedir. Genel olarak düşünüldüğünde yaşlılık sürecinde karşılaşılan en önemli sorun yaşlı bireylerin ekonomik sermayelerindeki azalmadır. Hazer ve Aslan'a göre (2010) emeklilikte statü ve ekonomik zararlar veya yetersizlikler göz önüne çıkmaktadır. Emeklilikten sonra gelir seviyesinde azalma, teknolojinin iş gücünde insan gücünün yerini alması ve nüfus sürekli artış göstermesi istihdam sıkıntısı, sağlık sıkıntıları sebebiyle iş hayatından ayrılma, hayatın pahalılaşması yaşlı birey maddi zorluklarla ve yoksullukla yüz yüze gelmektedir. Bir işte çalışan yaşlı bireylerin işgücü işverenler tarafından kullanılmakta ve düşük maaşlarla çalıştırılmaktadır (Emiroğlu, 1995: 40).

Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan bir başka sorun yalnızlaşma ve toplumsal izolasyondur. Kılavuz'a göre (2005: 32) eşini kaybeden ya da çeşitli nedenlerle çocukların evden ayrılması sonucu yalnız yaşamak zorunda kalan yaşlı bireyler, arkadaş ya da akrabaları ile kurduğu sosyal ilişkiler sonucunda yalnızlık ve izolasyonun üstedinden gelmektedir. Bu bağlamda yaşlı bireylerin yalnız hissetmelerine, kendilerini toplumdan soyutlama eğiliminde olmalarına bu doğrultuda ise yalnızlık ve sosyal izolasyon sorununa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bir toplumda yaşlıların etkileşimi ne kadar çok uzun sürerse ve toplum tarafından bu etkileşime ne kadar çok anlam yüklenirse, yaşlanma dönemindeki yalnızlık düşüncesi etkisini kaybetmektedir (Johnson, 1995). Sosyal izolasyon ve yalnızlık cinsiyete göre de farklılık göstermektedir. Kadınların ortalama yaşam süresi, erkeklere göre daha uzun olduğundan kadınlar yalnızlık sorunu ile daha fazla karşı karşıya kalabilmektedir (Zorn ve Johnson, 1997).

Taşçı'nın (2010) "Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri" çalışmasına göre yaşlılık döneminde, içinde bulunduğu mesleki yaşam ve sosyal statüde ortaya çıkan kayıplar nedeniyle yaşlı birey, yaşadığı çevrede veya toplumsal uyum sürecinde birtakım problemler yaşamakta ve bu problemlerin bireyi yalnızlığa sürükleyeceği bilinmektedir. Emeklilik sürecinin bir sonucu olarak mesleki kimliğin yitirilmesi, bireyin sosyal açıdan

dışlanmasına ve yaş ayrımcılığına maruz kalmasını etkilemekte olduğu ifade edilmektedir. Bu durum sonucu olarak, yaşlı birey yalnızlaşmakta ve sosyal izolasyona maruz kalmaktadır.

Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan bir sorun alanı da sağlık sorunlarıdır. Yaşlı bireyler, yetersiz besin tüketimi ve beslenme sorunları sebebi ile dikkat edilmesi gereken risk grupları arasında yer almaktadır (Rakıcıoğlu, 2004). Ancak yaşlılıların risk grubunda yer almasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin ihmal ve suiistimal edilmesi, bilişsel bozukluklar, duygulanım bozuklukları, beslenme bozuklukları, duyusal bozukluklar, tekrar eden enfeksiyon hastalıkları, yürüyüş bozuklukları, fazla sayıda ilaç kullanımı gibi bozukluklar bu nedenler arasında sayılabilmektedir (Gökçe-Kutsal, 2006: 49). Bununla birlikte yaşlılık döneminde sıklıkla karşılaşılan sorunlar arasında Alzheimer, demans, kireçlenme, uyku bozuklukları, kemik erimesi, duyusal işlev kaybı, uzuv işlev kaybı gibi sorunlar başta gelmektedir. Tereci ve diğerlerine (2016: 98) göre bu kayıpların dışında yaşlının yaşadığı ortam koşulları, bireylerin sahip oldukları eğitim ve ekonomik düzeyleri de yaşlılık döneminde karşılaşılan sağlık sorunu düzeyini etkilemektedir.

Yaşlanma döneminin sonucu olan fiziksel ve sosyal değişimler yaşlıların ruhsal durumunu etkilemektedir. Yaşlıların fiziksel işlevlerindeki azalmalar ile gençken kolay bir şekilde yapabildikleri işleri artık güçlükle yapmaları ve ekonomik durumlarının kötüleşmesi bireyi bağımlı duruma getirmektedir. Bu bağlamda yaşlıların kendi bakımlarını yerine getirmekte zorlanmaları ve başklarına yük olduklarını düşünmelerine neden olmaktadır. Sosyal hayattan uzaklaşma, iş hayatını bırakma ve bazı toplumsal statüleri kaybetme duygusunu daha fazla hissetmesine, olumsuz düşüncelere kapılmasına ve benlik saygılarını yitirmeye başlamalarına sebebiyet vermektedir (Akal, 2005). Bu doğrultuda yaşanan değişikler yaşlı bireylerin psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Bu dönemde sık görülen psikolojik problemlerin arasında eskiye duyulan özlem ve bağlılık, unutkanlık, öğrenmede yaşanan güçlükler, uyum sağlama sürecinde zorluklar, ölüm korkusu, depresyon ve alınganlık yer almaktadır (Ağar, 2020).

2.Yöntem

65 yaş ve üstü bireylerin başarılı yaşlanma ve toplumsal uyum güçlüğü arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla hazırlanan çalışmada yapısal işlevselci yaklaşımdan etkilenen aktivite kuramından yararlanılmıştır. Pozitif epistemolojiye uygun olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır.

Çalışmanın araştırma bölümünde araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ile birlikte iki ayrı ölçekten yararlanılarak anket uygulanmıştır. Çalışmada veri, IBM SPSS 25.0 versiyonu kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak ölçekler ve anket formlarını uygulayabilmek amacıyla "Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu"na başvurularak, kuruldan Etik Kurul Onayı (Sayı: 2023/3, Tarih: 14/06/2023) alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket formları, gönüllülük esasına dayanarak 01.07.2023 – 20.07.2023 tarihleri arasında Gümüşhane ili Hasanbey Mahallesi'nde ikamet eden, 65 yaş ve üzerinde olan 101 katılımcıya uygulanmıştır. Araştırma, betimleyici ve açıklayıcı araştırma tipine uygundur.

Çalışmada demografik verilere ulaşmak için uygulanan anketle birlikte başarılı yaşlanma ve yaşlılarda uyum güçlüğüne yönelik iki ölçek kullanılmıştır. Yaşlılarda Uyum Güçlüğünü Değerlendirme Ölçeği, Şişman ve Kutlu (2016) tarafından geliştirilmiş ve kapsam geçerliği indeksi %98,54'dür. Ölçek dörtlü likert tipine sahip (*hiç katılmıyorum – biraz katılıyorum – oldukça katılıyorum – çok katılıyorum*) ve 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte uygulanan faktör analizi sonucunda öz değeri bir ve üzeri olan toplam varyansın %65,57'sini açıklayan dört faktör elde edildi. Ölçeğin Cronbach's Alfa değeri 0,93 olarak belirlendi. Yarıya bölme yöntemi sonucunda ise ilk yarının Cronbach's Alfa değeri 0.88; ikinci yarının ise 0,89 olarak belirlendi ve Guttman Cronbach's Alfa değeri 0,83" (Şişman & Kutlu, 2016) olarak hesaplanmıştır. Ölçekte katılımcıların yaşlılıkta yaşadığı fiziksel, psikolojik ve sosyal güçlükler araştırılmaktadır.

Başarılı yaşlanma ölçeği ise Gary T. Reker (2009) tarafından geliştirilen ve Hazer ve Özsungur (2017) tarafından Türkçe'ye çevrilen, katılımcıların başarılı yaşlanma durumlarının değerlendiren bir ölçektir. 10 sorudan oluşan ölçek, 7'li likert tipi (*kesinllikle katılıyorum – katılıyorum – kısmen katılıyorum- kararsızım – kısmen katılmıyorum – katılmıyorum – kesinlikle katılmıyorum*) bir ölçektir" (Demirel, 2019). "Ölçeğin Türkçe Uyarlaması için Cronbach Alpha değeri .85 olarak belirtilmiştir. Sağlıklı yaşama biçimi alt boyutunun Cronbach Alpha değeri .833 ve sorunlar mücadele etme alt boyutunun Cronbach Alpha değeri ise .928 şeklinde rapor edilmiştir" (Hazer & Özsungur, 2017). Ölçekte katılımcıların yaşlılık döneminde yaşama aktif katılma, fiziksel ve zihinsel sağlığı koruma ve sosyal ilişkilere katılım süreçleri araştırılmaktadır.

Analizlerin güven aralığı %95 düzeyinde ve istatistiksel anlamlılık seviyesi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir. Verilerin normallik dağılımı analizi sonucunda ilgili ölçek verileri normal dağılım gösterdiği için istatistiksel analiz için parametrik testler uygulanmıştır. Katılımcının Cinsiyeti, Yaşı ve Sosyal Güvencesi için T testi; Medeni Durum, Öğrenim Durumu, Aylık Gelir, Ailesi ile görüşme sıklığı, Yaşam alanı paylaşma durumu, Huzurevinde kalma isteği, Hastalık Durumu, Çalışma durumu, Çalışmama sebebi, İş bulamama sebebi ve Emeklilik planı için Anova testi uygulanmıştır. Anova testi sonuçları Kişi sayısı(N), Ortalaması(X), Standart Sapması (SS), testin F değeri ve P değeri olarak gösterilmiştir. T testi

sonuçları Kişi sayısı(N), Ortalaması(X), Standart Sapması (SS), T değeri ve P değeri olarak gösterildi. Ölçeklerin arasındaki ilişkiyi belirlemek için Korelasyon Analizi uygulanmış ve Kişi Sayısı, Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon değerleri verilmiştir.

Araştırmanın evrenini, Gümüşhane ili Merkez ilçesinde ikamet eden 65 yaş ve 65 yaşın üzerinde bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Gümüşhane ili Hasanbey Mahallesi'nde ikamet eden, 65 yaş ve 65 yaşın üzerinde olan 101 kişiden oluşmaktadır. Çalışma boyunca bilimsel araştırmanın etik ilkelerine uygun hareket edilmiştir. Örneklem grubunun belirlenmesinde rastgele olmayan örnekleme tekniklerinden amaca yönelik örnekleme tekniğinden faydalanılmıştır. Amaca yönelik örnekleme tekniği, araştırmacının belirli bir amaca ulaşmak için belirli özelliklere sahip bir grubu seçerek çalışmasını gerçekleştirdiği örneklem modelini ifade etmektedir (Büyüköztürk vd., 2023). 65 yaş üstü kadın ve erkek katılımcılardan göreli olarak küçük bir örneklem oluşturmak için ve çalışmada belirtilen probleme taraf olabilecek bireylerin çeşşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmak amacıyla amaçlı örnekleme türlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır (Patton, 2005). Bu kapsamda Gümüşhane ili Merkez ilçesinde 65 yaş üstü kadın ve erkek bireylerin çoğunlukla yaşadığı Hasanbey Mahallesi örneklem olarak seçilmiştir. Gönüllülük esasında yapılan araştırmada 65 yaş üstü olan 101 kişi ile görüşme yapılmıştır.

2.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Çalışmada katılımcıların demokrafik bilgilerinde cinsiyeti, medeni durumu, eğitimi, gelir durumu, çalışma durumu ve çalışmama nedenleri, kiminle yaşadığı, huzurevi hakkındaki görüşleri, sağlık durumları ve emeklilik durumlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

	Kategori	**n**	**%**		**Kategori**	**n**	**%**
Cinsiyet	Kadın	59	58,4	**Eğitim**	Okuryazar Değil	17	16,8
	Erkek	42	41,6		Okuryazar	11	10,9
Yaş	65-70	74	73,3		İlkokul Mezunu	33	32,7
	71 ve Üzeri	27	26,7		Ortaokul Mezunu	12	11,9
Medeni Durum	Evli	59	58,4		Lise Mezunu	19	18,8
	Bekar	14	13,9		Lisans Mezunu	9	8,9
	Eşi Vefat Etmiş	28	27,7	**Gelir Durumu**	0-2000 TL	20	19,8
Sosyal Güvence	Var	77	76,2		3001-5000 TL	8	7,9
	Yok	24	23,8		5001-7500 TL	23	22,8
Aile ve Akraba Görüşme Sıklığı	Görüşmüyor	6	5,9		7500 TL+	50	49,5
	Yılda 1-2 Kez	11	10,9	**Biriyle Yaşama Durumu**	Yalnız Yaşıyorum	24	23,8
	Haftada 1-2 Kez	23	22,8		Eşimle Yaşıyorum	27	26,7
	Ayda 1-2 Kez	6	5,9		Çocuklarımla Yaşıyorum	20	19,8
	Her Gün	55	54,5		Eşim ve Çocuklarımla Yaşıyorum	30	29,7
Huzur Evine İlişkin Görüş	Hayır İstemem	53	52,5	**Kronik Hastalığa Sahip Olma**	Hastalık Yok	41	40,6
	Evet İsterim	13	12,9		1 Hastalık	38	37,6
	Zorunda Kalmadıkça İstemem	19	18,8		2 Hastalık ve Üzeri	22	21,8
	Zorunda Kalsam Dahi İstemem	16	15,8	**Çalışmama Nedeni**	Emekli Olduğum İçin	43	42,6

Çalışma Durumu	Daha Önce Çalıştım, Emekliyim	51	50,5		İhtiyacım Olmadığı İçin	27	26,7
	Daha Önce Çalıştım, Emekli Değilim	14	13,9		Çalışacak İş Bulamadığım İçin	15	14,9
	Daha Önce Çalışmadım	22	21,8		Diğer	16	15,8
	Halen Çalışıyorum	14	13,9	**Emeklilik Sürecini Yaşama Şekli**	Farklı Yerleri Gezerek.(Turlara katılmak vs.)	31	30,7
İş Bulamama Nedenleri	Yaşıma Uygun İş Bulamadığım İçin	33	32,7		Daha Fazla İbadet Yaparak	45	44,6
	Ailem (çocuklarım vb.) Onaylamadığı için	17	16,8		Kendimi İyi Hissettiren Aktivitelerde Bulunarak	25	24,8
	Diğer	51	50,5				
Toplam		101	100			101	100

Katılımcıların %58,4'ü kadın, %73,3'ü 65-70 yaş aralığında, %58,4'ü evli, %27,7'sinin eşi vefat etmiştir. Görüşülen kişilerin eğitim durumlarına bakıldığında çoğunluğu (%32.7) ilkokul mezunudur. Lisans mezunu olanların oranı oldukça düşüktür (%8,9). Ayrıca %76,2'sinin sosyal güvencesi bulunmakta ve %49,5'inin maaşı 7500 TL ve üzerindedir (%49,5). Katılımcıların %50,5'i emekli olduğunu şu anda çalışmadığını, %21.8'i daha önce hiç çalışmadığını, %13,9'u da halen çalıştığını ifade etmektedir. Bununla birlikte %42,6'sı emekli olduğu için, %26,7'si ihtiyacı olmadığı için ve %14,9'u çalışacak iş bulamadığı için çalışmadığını belirtmektedir. Çalışmama nedenini diğer seçenek olarak belirtenler ise, çalışmama nedenini, sağlık durumunun çalışmaya uygun olmaması, iş verenlerin yaşlıları bireyleri tercih etmemesi, yaşlı oldukları için ücretlerin çok düşük tutulması ve çocuklarının ya da eşinin çalışmasına izin vermemesi olarak ifade etmektedirler. Katılımcıların çoğunluğu iş bulamama nedenini yaşına uygun iş olmaması (%32,7), ailesinin ya da çocuklarının çalışmasını uygun görmemesi (%16,8) ve %50,5'i de diğer seçenek olarak belirtmektedir. Diğer seçeneğinde ise katılımcılar, çoğunlukla ilgili iş ücretlerinin yetersiz olması ve ikamet ettikleri şehrin çalışma imkânına elverişli olmadığı ifadelerini kullanmaktadırlar.

Görüşülen kişilerin %23,8'i yalnız, %26,7'si eşiyle, %19,8'i ise çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Katılımcıların %40,6'sı hiçbir kronik hastalığa sahip olmadığını, %37,6'sı ise bir kronik hastalığa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların %54,5'i aile ve yakın akrabalarıyla her gün görüştüğünü, %5.9'u ise hiç görüşmediğini ifade etmektedir. Görüşülen kişilerin çoğunluğu (%52,5) huzur evinde kalmak istemediğini, %15,8'i ise zorunda olsa bile gitmeyeceğini, %12,9'u ise huzur evinde kalmak istediğini belirtmektedir. Görüşülen kişilerin çoğunluğu emekliliklerini daha fazla ibadet ederek, %30,7'si farklı yerleri gezerek ve %24,8'i kendisini iyi hissettiren aktiviteler gerçekleştirerek geçirmek istediklerini belirtmektedir.

Tablo 2. Ölçek Betimsel İstatistikleri

	Kişi Sayısı	Min	Max	Ortalama	Standart Sapma
Başarılı Yaşlanma (10 Madde)	101	1,00	5,00	3,83	1,09
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü (24 Madde)	101	1,00	3,75	2,77	1,05

Yedili likert tipinde hazırlanan Başarılı Yaşlanma Ölçeğine katılımcıların verdikleri yanıtların ortalaması 3,83, dörtlü likert tipinde hazırlanan Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü Ölçeğine katılımcıların verdikleri yanıtların ortalaması ise 2,77'dir. Katılımcıların çoğu başarılı yaşlanma konusunda olumlu yanıt vermiştir. Yaşlılıkta uyum güçlüğü yaşama konusunda katılımcıların ortalamanın üstünde uyum güçlüğü yaşadıklarını belirtmişlerdir.

2.3. Güvenilirlik Analizi

Tablo 3. Güvenilirlik Katsayıları

	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
Başarılı Yaşlanma	,939	10
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	,947	24

Başarılı Yaşlanma (10 soru) ve Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü ölçeklerinin (24 Soru) Cronbach'salpha değerleri 0,80'den büyüktür. Bu kapsamda her iki ölçek te "Yüksek derecede Güvenilir" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca güvenilirlik analizi ile birlikte yapılan normallik testinde Başarılı Yaşlanma ve Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü ölçekleri basıklık ve Çarpıklık değerleri -1,5 ile +1,5 aralığındadır. Ölçekler normal bir dağılım sergilemektedir (TabachnickandFidell, 2013). Bu nedenle çalışmada Parametrik testler uygulanmıştır. 65 yaş ve üstü bireylerin başarılı yaşlanmanın yaşlılıkta toplumsal uyum sorunlarını nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmada 101 kişiden toplanan veriler analiz edilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet ve Yaş T Testi

	Cinsiyet	n	X	SS	T	P
Başarılı Yaşlanma	Erkek	59	4,12	,92	3,192	,002
	Kadın	42	3,42	1,18		
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	Erkek	59	1,77	,67	-,439	,661
	Kadın	42	1,83	,53		
	Yaş	N	X	SS	T	P
Başarılı Yaşlanma	65-70 yaş	74	3,81	1,13	-,249	,804
	71 ve üzeri	27	3,87	,97		
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	65-70 yaş	74	1,7618	,62237	-1,05	,293
	71 ve üzeri	27	1,9090	,60712		

Görüşme yapılan kişilerin cinsiyetlerinin ve yaşlarının dağımında farklılığın anlamlı ya da anlamsız olduğunu ortaya koymak için T testi yapılmıştır. Başarılı yaşlanma ölçeğinde uygulanan T testi sonucunda, katılımcı cinsiyetlerinin ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Başarılı Yaşlanma ölçeğinde erkek ($X=4,12$) ve kadın ($X=3,42$) katılımcıların grup ortalaması arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$).

Başarılı Yaşlanma ölçeğinde, kadın katılımcılar erkek katılımcılardan daha olumlu cevaplar vermiştir. Bu kapsamda kadınların daha fazla bağımsız yaşam sürdürmeye çalıştıkları, sağlıklarını daha fazla korudukları ve sosyal ilişikilerini sürdürmede daha girişken oldukları düşünülmektedir. Yaşlılıkta Uyum Ölçeğinde ise kadınlar $X=1,83$, erkekler $X=1,77$ ortalamaya sahiptir ve bu ortalamalar arasındaki farklılık anlamlı bulunamamıştır ($p>0,05$).

Görüşülen kişilerin yaşlarının ortalamalarının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için T testi uygulanmıştır. Uygulanan T tesitine göre katılımcıların yaşlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Başarılı Yaşlanma ölçeğinde 65-70 yaşında bulunanların grup ortalaması $X=3,81$'dir. 70 yaşından büyük olanların grup ortalaması $X=3,87$'dir. Yaşlılıkta Uyum Ölçeğinde 65-70 yaşında bulunanların grup ortalaması $X=1,76$; 70 yaşından büyük olanların grup ortalaması $X=1,90$ olup aralarında anlamlı farklılık bulunmamaktadır($p>0,05$).

Tablo 5. Aile ile Görüşme Sıklığı Anova Testi

	Görüşme Sıklığı	n	X	SS	F	P
Başarılı Yaşlanma	Görüşmüyor	6	2,61	1,62	4,176	,004

	Yılda 1-2 kez	11	3,96	1,07		
	Haftada 1-2 kez	23	3,69	1,15		
	Ayda 1-2 kez	6	2,96	1,09		
	Her gün	55	4,09	,88		
	Total	101	3,83	1,09		
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	Görüşmüyor	6	2,31	,76	2,514	,047
	Yılda 1-2 kez	11	2,06	,72		
	Haftada 1-2 kez	23	1,88	,70		
	Ayda 1-2 kez	6	1,61	,32		
	Her gün	55	1,67	,53		
	Total	101	1,80	,61		

Başarılı yaşlanma ve uyum güçlüğü ölçeklerinde, katılımcıların aileleri ile görüşme sıklığı arasında anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla Anova testi uygulanmıştır. Uygulanan anova testine göre katılımcıların aileleri ile görüşme sıklığı ortalamaları arasında iki ölçekte anlamlı farklılıklar bulunmuştur (p<0,05).

Başarılı Yaşlanma ölçeğinde, ailesi ile her gün görüşenlerin ortalaması X=4,09'dur. Ailesi ile görüşmeyenlerin grup ortalaması X=2,61 olup (Post Hoc Tukey p=0,011), iki ortalama arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Ailesi ile her gün görüşen katılımcıların başarılı yaşlanma ortalamalarının ailesi ile görüşmeyen katılımcıların ortalamasından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü ölçeğinde ailesi ile her gün görüşenlerin ortalaması X=1,67'dir. Ailesi ile görüşmeyenlerin grup ortalaması X=2,31 arasında olup (Post Hoc LSD p=0,014) iki ortalama arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Ailesi ile her gün görüşen katılımcılar, ailesi ile görüşmeyen katılımcılara göre daha az uyum güçlüğü yaşamaktadır.

Tablo 6. Yaşam Alanı Paylaşma Durumu Anova Testi

	Birlikte yaşadıkları kişiler	**n**	**X**	**SS**	**F**	**P**
Başarılı Yaşlanma	Yalnız yaşıyorum	24	3,50	1,28	2,258	,087
	Eşimle yaşıyorum	27	3,93	1,07		
	Çocuklarımla yaşıyorum	20	3,57	,99		
	Eşim ve çocuklarımla yaşıyorum	30	4,17	,92		
	Total	101	3,83	1,09		
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	Yalnız yaşıyorum	24	2,02	,69	5,95	,001
	Eşimle yaşıyorum	27	1,77	,59		
	Çocuklarımla yaşıyorum	20	2,07	,56		
	Eşim ve çocuklarımla yaşıyorum	30	1,47	,45		
	Total	101	1,80	,61		

Katılımcıların yaşam alanını ailenin diğer üyeleeri ile paylaşma durumu ortalamalarının arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını ortaya koymak için Anova testi uygulanmıştır. Uygulanan anova testi sonucunda katılımcıların birlikte yaşadığı kişilere göre ortalamaları arasında Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü ölçeğin de anlamlı bir farklılık görülmektedir (p<0,05). Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü Ölçeğinde eşi ve çocukları ile birlikte yaşayanların ortalaması X=1,47, yalnız yaşayanların ortalaması ise X=2,02 (Post Hoc Tukey p=0,004); eşi ve çocukları ile birlikte yaşayanların ortalaması

X=1,47 çocukları ile yaşayanların ortalaması X=2,07 arasındadır (Post Hoc Tukey p=0,003). Bu ortalamalar anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Eşi ve çocukları ile birlikte yaşayan katılımcıların yalnız yaşayanlara ve çocuğu ile birlikte yaşayanlara göre daha az uyum güçlüğü yaşamaktadır. Başarılı yaşlanma ölçeğinde ise yakınlarıyla yaşama durumu ortalamalarında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 7. Çalışma Durumu Anova Testi

	Çalışma Durumu	n	X	SS	F	P
Başarılı Yaşlanma	Daha önce çalıştım, emekliyim	51	4,00	1,01	3,04	,03
	Daha önce çalıştım, emekli değilim	14	3,85	1,24		
	Daha önce çalışmadım	22	3,24	1,05		
	Halen çalışıyorum	14	4,10	1,06		
	Total	101	3,83	1,09		
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	Daha önce çalıştım, emekliyim	51	1,76	,55	1,78	,15
	Daha önce çalıştım, emekli değilim	14	1,94	,53		
	Daha önce çalışmadım	22	1,97	,66		
	Halen çalışıyorum	14	1,53	,76		
	Total	101	1,80	,618		

Katılımcıların çalışma durumu ile başarılı yaşlanma ve yaşlılıkta uyum güçlüğü ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını ortaya koymak üzere Anova testi uygulanmıştır. Anova testine göre katılımcıların çalışma durumlarının ortalamaları arasında Başarılı Yaşlanma ölçeğinde anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Başarılı Yaşlanma ölçeğinde emekli olanların grup ortalaması X=4,00, daha önce çalışmamış olanların grup ortalaması X=3,24 olup, iki ortalama arasında (Post Hoc Tukey p=0,029) anlamlı farklılık bulunmaktadır. Emekli olanların hiç çalışmayanlara göre başarılı yaşlanma ortalamaları daha yüksektir. Yaşlılıkta uyum güçlüğü ölçeğinde ise katılımcıların çalışma durumu ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 8. Çalışmama Sebebi Anova Testi

	Çalışmama Sebebi	n	X	SS	F	P
Başarılı Yaşlanma	Emekli olduğum için	43	4,03	1,08	5,64	,001
	İhtiyacım olmadığı için	27	3,71	1,13		
	İş bulamadığım için	15	2,94	,96		
	Diğer sebepler	16	4,31	,60		
	Total	101	3,83	1,09		
Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	Emekli olduğum için	43	1,77	,58	2,27	,08
	İhtiyacım olmadığı için	27	1,88	,69		
	İş bulamadığım için	15	2,04	,52		
	Diğer sebepler	16	1,50	,58		
	Total	101	1,80	,61		

Katılımcıların çalışmama sebeplerinin ortalamalarının anlamlılık ilişikisini ortaya koymak için Anova testi uygulanmıştır. Anova testine göre Başarılı Yaşlanma ölçeğinde çalışmama sebebi ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0,05). Başarılı Yaşlanma ölçeğinde iş bulamadığı için çalışmayanların grup ortalaması X=4,31, emekli olduğu için çalışmayanların grup ortalaması X=4,03'tür (Post Hoc Tukey p=0,003). Çalışacak iş bulamadığı için çalışmadığını belirten katılımcıların grup ortalaması X=4,31, diğer sebeplerden dolayı çalışmayanların grup ortalaması X=4,31 olup, (Post Hoc Tukey p=0,002) ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. İş bulamadığı için çalışamayan katılımcıların başarılı yaşlanma ortalamasının emeklilerden ve diğer sebeplerden dolayı çalışmayanlara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu kapsamda iş arayışında olan katılımcıların, iş bulmak amacıyla daha aktif bir şekilde toplumsal yaşama katıldığı düşünülmektedir. Çalışmama nedenini diğer seçenek olarak belirtenler ise, çalışmama nedenini, sağlık durumunun çalışmaya uygun olmaması, iş verenlerin yaşlıları bireyleri tercih etmemesi, yaşlı oldukları için ücretlerin çok düşük tutulması ve çocuklarının ya da eşinin çalışmasına izin vermemesi olarak ifade etmektedirler.

Tablo 9. Kişi Sayısı, Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	n	X	SS	1	2
1 Başarılı Yaşlanma	101	3,83	1,09	1	
2. Yaşlılıkta Uyum Güçlüğü	101	1,80	,61	-,302**	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Çalışmada uygulanan iki ölçek arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında, negatif yönlü düşük şiddetli (r=-0,302 p<0,01) anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu kapsamda yaşlı bireylerde başarılı yaşlanma ölçütleri arttıkça, yaşlılıkta uyum güçlüğü değişkenlerinde azalma görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yaşlılık ve yaşlanma kavramları son dönemlerde sosyal bilimlerin üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir. Yaşlılık ve yaşlanma yalnızca bireyin kendisini değil içinde yaşadığı toplum yapısını da etkilenmektedir. Yaşlılık "yaşam boyunca gelişme ve olgunlaşmayı takip eden, genetik ve çevre arasındaki etkileşimin en üst düzeyde görüldüğü fizyolojik ve ruhsal değişikliklerin ortaya çıkmasıdır" (Pekcan, 2000: 51). Yaşlanma ise "biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan bireyin yaşadığı değişimdir" (Bayraktar, 2004:99). Yaşlılık bireylerin hayatında belirli bir dönemdeki değişimi anlatırken; yaşlama biopsikososyal bakımdan bireyin hayatında ölüme giden tüm olguları kapsamaktadır. Yaşlanmayla ilgili süreçleri daha iyi anlamak için yaşlanmayı beş kategoride sınıflandırılabilir (Chalise, 2019: 8-9): Bir kişinin şu ana kadar yaşadığı yıl sayısı olarak ifade edilen *kronolojik yaşlanma*; dokuların ve organların daha az verimli çalışması, vücudun kendini onarma yeteneğinin zayıflaması ve bağışıklık fonksiyonlarının azalmasıyla vücudun enfeksiyona daha yatkın hale gelmesi olarak ifade edilen *biyolojik/fiziksel yaşlanma*; zihinsel olarak daha az aktif olma ve yeni durumlarla başa çıkmada daha az yeterli olma durumu olarak tanımlanan *psikolojik yaşlanma*; yaşlandıkça ilişkilerde ve rollerde meydana gelen değişiklikleri ifade eden (büyükanne, büyükbaba, emekli gibi) ve bireylerin toplumun bir beklentisi olarak bu değişen rollere uyum sağlaması olarak tanımlanan *sosyal yaşlanma*; insanların psikolojik olarak benzer yaştaki insanlarla karşılaştırılması olarak ifade edilen *fonksiyonel yaşlanmadır*. Genel olarak yaşlanma kategorilerine bakıldığında bireylerin işlevlerindeki verimliliğin azalması ve bu yeni durumlara adaptasyon süreçleri dikkati çekmektedir.

Modernleşmeyle birlikte yaşlılığa bakış açıları da değişmektedir. Cowgill (1986: 188-190) bu dönüşümleri aşağıdaki şekilde ifade etmektedir (Kurtkapan, 2018):

a) Modernleşme ile birlikte yaşlılık yaş aralığı yükselmiştir.
b) Modern dönemde yaşlılıklık kronolojik olarak ifade edilirken, modernite öncesinde büyük ebeveyn olma ile bağlantı kuruluyordu.
c) Modern dönemde ortalama insan ömrü artmakta ve yaşlı nüfus oranı yükselmektedir.
d) Modernleşme ile yaşlılarda statü kaybı yaşanmaktadır.
e) Modern dönemde kentsel alanda yaşlıların statüleri düşük, kırsal alanda yüksektir.
f) Toplumda okur yazarlık ve eğitim seviyesinin artması yaşlıların statülerini olumsuz etkilemektedir.
g) Modern toplumun emeklilik kurumu, kitle üretiminin yapıldığı toplumlarda görülmektedir.
h) Modernitenin aile yapısında ortaya çıkardığı değişim en fazla yaşlıları etkilemektedir.
i) Moderniteyle birlikte yaşlıların ekonomik güvenliği aileden devletin sorumluluğuna geçmiştir.

Modeniteyle birlikte ortaya çıkan değişimler ve dönüşümler sosyal bilimlerde yaşlılık teorilerinde de etkili olmuştur. Matcha (1997) yaşlılığın sosyal bir olgu olarak ele alınmasıyla birlikte, yaşlanmaya 'sosyal bir sorun' olarak bakılmaya başlandığını vurgulamaktadır. Bu nedenle yaşlanmanın kişisel bir mesele olmadığını, makro dönüşümlerle birlikte ele alınması gerektiğini; yaşlanmanın bir sorun olarak görülmesinin aslında sosyal bir inşa olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda Vincent (2003) yaşlanmayı küreselleşmeyle birlikte ele almakta; özellikle üçüncü dünya ülkelerinde yaşlıların bu dönüşümlerden daha olumsuz etkilendiğini belirtmektedir. Küresel piyasaların belirsiz yapısı ve süreklilik arz eden ekonomik sorunlar, yaşlıların bir 'yük' olarak görülmesine ve yaşlılara ayrılan sosyal ve sağlık güvencesi bütçesinden rahatsız olunan bir ortam yaratmaktadır. Ancak Vincent (2003) bu algının kırılması gerektiğini ve yaşlılık döneminin yaşlıların kendilerini özgürce geliştirebilecekleri bir dönem olması gerektiğini vurgulamaktadır.

İlk temel gerontoloji teorisi olarak da kabul edilen ve başarılı yaşlanmaya da dikkat çeken teori yaşamdan geri çekilme anlamına da gelen 'çözülme teorisi'dir (Görgün-Baran, 2004). Çözülme teorisine göre bireyin toplumsal bağlamla olan bağı çözülür ve bu çözülme de işlevseldir; güç bu şekilde yaşlılardan gençlere geçmekte ve toplumsal denge sağlanmaktadır (Victor, 2005). Yaşlı bireyler yaşlandıkça toplumdaki rolerinden geri çekilecek bu şekilde sorumluluk ve yükümlülükleri azalacak bu da onların daha başarılı yaşlanmalarını sağlayacaktır. Bir diğer işlevi ise toplumda yaşlı bireylerin çekilmesinden solayı oluşan boşlukları gençler dolduracaktır. Çözülme teorisi bir çok eleştiriye maruz kalmıştır. 1961'de Robert Havighurst tarafından ortaya atılan Aktivite teorisi çözülme teorisinin tam karşısında yer almıştır. Aktivite kuramına göre yaşlı bireyler, toplumsan geri çekilmek yerine, toplumsal bağlarını güçlendirlerek ve aktif bir şekilde yaşamına devam ederek yaşlılıkda daha mutlu olacaklardır (Tufan, 2016). Yaşlanmayla beraber ortaya çıkan rol ve statü kayıpları yeniden aktif bir yaşamla telafi edilebilir. Yaşlılık ile ilgili geliştirilen bir çok başarılı yaşlanma modeli bulunmaktadır (Hansson ve Carpenter, 1994; Caron, 2005). Başarılı yaşlanma modelleri genellikle yaşlı bireylerin biopsikososyal yönden iyi olmasını hedeflemektedir.

Görgün-Baran'a göre (2007) başarılı yaşlanma, bireyin sosyal ilişkilerini canlı tutarak kendini yaşlılığa hazırlaması, sağlık sorunlarına önleyici çözümler bulması ve mevcut sorunların çözülmesi, bilişsel ve fiziksel aktiviteler yaparak işlevsel olması ve hayata olumlu bakış açısıyla bakmasıdır. Başarılı yaşlanmada temel vurgu, zoruluklukların üstesinden gelmede mücadeleci bir tavır sergileme, üretken faaliyetler ile yaşama aktif katılma, fiziksel ve zihinsel sağlığı koruma, sağlıklı yaşam tarzı alışkanlıkları kazanma ve düzenli sosyal ilişkiler ile yaşama aktif bir şekilde bağlanma üzerine yapılmıştır. Yaşlı bireylerin yaşlılık döneminde gerçekleştirdiği aktiviteler ve üstlendiği roller, onun geçmiş yaşantısındaki roleriyle de bağlantılıdır (Üçok, 2018). Bu şekilde yaşlı birey yaşlanma döneminde toplumsal rollerinde kayıp yaşamak yerine yeni bir kimlik kazanmaktadır.

Rowe ve Kahn (1997:433) tarafından geliştirilen başarılı yaşlanma modeli yaşlanmayı biopsikososyal açıdan ele almaktadır:

a) Birey yaşlanmadan sağlıkla ilgili koryucu önlemler almak.
b) Fiziksel ve bilişsel kaliteyi artıracak etkinlikler yapmak.
c) Soyal ilişkilere aktif katılım sağlamak.
d) Biopsikososyal değişkenlerin uyumunu sağlamaya çalışmak.

Başarılı yaşlanma modeli toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Bazı toplumlarda sosyal çevre ve sosyal ilişkiler başarılı yaşlanmanın anahtarı olarak birincil öneme sahipken; bazı toplumlarda fiziksel sağlık birinci sırada gelmektedir. İçli yarafından 2010 yılında yapılan "Yaşlılar ve Yaşlılığın Değerlendirilmesi: Denizli İli Üzerine Niteliksel Bir Araştırma" adlı çalışmada başarılı yaşlanmada sosyal çevrenin olumlu katkısı vurgulanmıştır. Fiziksel olarak sağlıklı olma ise başarılı yaşlanmada önemli bir diğer değişken olarak belirtilmektedir. Yaşlı bireylerin duygusal dengeleri, ego bütünlüğünün varlığı, sorunlarla mücade etme kapasitesi ve uyumluluğu da başarılı yaşlanma üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır (Kaçıra, 2020). Bununla birlikte yaşlı bireylerin kurum bakımı yerine bulundukları yerde yaşlanmalarının başarılı yaşlanma üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Özmete ve Dinç, 2020). Yaşlılık döneminde başarılı yaşlanmanın gerçekleşememesi yaşlılığa uyum güçlüğünü sorununu ortaya çıkarmaktadır. Yaşlılıkta uyum güçlüğü göstergeleri ise günlük fiziksel aktiviteleri yerine getirme ve duyuları kullanma zorluğu, psikolojik güçsüzlük ve ölüm korkusu, rolleri yerine getirmede ve sosyal ilişkilerde zorlanmadır. Uyum güçlüğü, yaşlı bireyin yaşam doyumu ve psikososyal yaşam memnuniyetini olumsuz olarak etkilemektedir. Yaşlanma dönemini en verimli şekilde geçirebilmek için ise yaşlı bireyin başarılı yaşlanma olgusunu uygulayabilmesi doğru bir çözüm yolu olarak görülmektedir.

Çalışmada ortaya çıkan bulgular, literatürde başarılı yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların bulgularıyla parelellik göstermektetir. Başarılı yaşlanma ölçeğine ile birlikte uyum güçlüğü ölçeğinin kullanılmasının temel nedeni başarılı yaşlanmanın ölçütlerinin gerçekleşmediği bireylerde uyum güçlüğü sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultusunda, yaşlı bireylerin Başarılı Yaşlanma Ölçeğinden almış oldukları puanlar arttıkça Yaşlılarda Uyum Güçlüğünü Değerlendirme Ölçeğinden almış oldukları ortalama puanları azalmaktadır. Yaşlıların başarılı yaşlanma olgusunu gerçekleştirebilmeleri

durumunda, yaşayacakları uyum güçlüğü probleminin azalacağı düşünülmektedir. Bu durumda ise yaşlanma sürecinde yaşanan uyum güçlüğü ile başarılı yaşlanma olgusunun arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır.

Başarılı yaşlanma ve cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kadınlar gündelik zamanda başarılı yaşlanmasın göstergelerini erkeklere göre daha fazla yerine getirmektedir. Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre sosyal yaşama daha fazla katılmakta, sosyal ilişkilerini sürdürmeye özen göstermekte, sağlıklı yaşam için gerekli aktiviteleri daha fazla yerine getirmektedirler. Gelir düzeyi emeklilik ücretin üzerinde olan yaşlı bireyler başarılı yaşama ölçeğine daha olumlu yanıtlar vermektedir. Gelir düzeyinin yüksek olması yani katılımcıların sahip olduğu ekonomik sermayenin yüksek olması, toplumsal yaşama uyum için üretken faaliyetler, bağımsız yaşam sürdürme ve sağlıklı bir yaşamın gerekli koşulları yerine getirmede önemli bir araçtır.

Gabriel ve Bowling (2004), yaşlı insanların görüşlerini kullanarak yaşam kalitesi hakkında kavramsal bir çerçeve geliştirmeye çalışmışlardır. Buna göre yaşam kalitesini artıran faktörler şunlardır: çocuklarla, aileyle, arkadaşlarla ve komşularla iyi sosyal ilişkilere sahip olmak; komşularla iyi ilişkiler, güzel ve keyifli bir mahalle, rahat evler ve ücretsiz ulaşım olanakları gibi iyi kamu hizmetleri ile temsil edilen mahalle sosyal sermayesi; iyimserlik ve olumlu tutum, memnuniyet, şeyleri dört gözle bekleme, kabullenme ve diğer başa çıkma stratejileri gibi psikolojik faktörler; eğitim derslerine katılmak ve gönüllü olmak gibi sosyal aktivitelere aktif olarak katılmak; iyi sağlık; keyif ve güç getiren ve başkalarına bağımlı olmama ve finansal güvenlik.

Akbayrak ve Aysan'ın (2022) "Yaşlı Perspektifiyle Yerinde ve Başarılı Yaşlanma" başlıklı çalışmasında başarılı yaşlanmada en önemli değişkenin sosyal ilişkiler olduğu vurgulanmaktadır. Ailesi ile her gün görüşen katılımcıların başarılı yaşlanma ortalamalarının, ailesi ile görüşmeyen katılımcıların ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. sosyal ilişkilerin devam etmesi, yaşama aktif bir biçimde katılma emeklilik sürecine uyum sağlamaya da olumlu katkı sağlamaktadır. Başarılı Yaşlanma Ölçek puanı çalışma durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Emekli olanların hiç çalışmayanlar ve iş bulamadığı için çalışmayanlara göre başarılı yaşlanma ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Başarılı Yaşlanma Ölçeğinin çalışmama sebebi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İş bulamadığı için çalışamayanların başarılı yaşlanma ortalamasının emeklilerden ve diğer sebeplerden (sağlık durumunun çalışmaya uygun olmaması, iş verenlerin yaşlıları bireyleri tercih etmemesi, yaşlı oldukları için ücretlerin çok düşük tutulması ve çocuklarının ya da eşinin çalışmasına izin vermemesi) dolayı çalışmayanlara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Gelir güvencesinin olması erkeklerde ve kadınlarda başarılı yaşlanma sürecini olumlu etkilemektedir. Rowe ve Kahn'ın (1997) başarılı yaşlanma modelinin üç temel değişkeni olan, fiziksel sağlık, bilişsel ve fiziksel etkinlikler ve sosyal ilişkilerin varlığı bireylerin başarı ortalamasını yükseltmektedir. Yaşlılıkta ekonomik sermayenin olması fiziksel ve bilişsel sağlık sorunları düzeyini azaltmaktadır.

Başarılı yaşlanma ölçeğinin, katılımcıların yaşı, medeni durumu, öğrenim durumu değişkenlerine göre farklılık göstereceği ön görülmesine rağmen, değişkenler arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Kütmeç Yılmaz'ın (2020) "Yaşlı bireylerin yaşlılığa uyum düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi" adlı çalışmasında yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan fiziksel ve bilişsel sağlık sorunları, ekonomik kayıplar ve aktivite sınırlılıkları, yalnızlaşmanın yaşlılarda uyum güçlüğünü arttırdığı belirtilmektedir. Çalışmada bekar ya da eşini kaybetmiş, aylık geliri olmayan ya da azalan ve sosyal güvencesi bulunmayan, iki ya da daha fazla sağlık sorunu yaşayan bireyler yaşlılıkta daha fazla uyum güçlüğü yaşamaktadır.

Yaşlılarda uyum güçlüğü ölçeğinde demografik özelliklerle arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Uyum güçlüğü ile eğitim durumu, cinsiyet ve yaş değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Demografik göstergelerden medeni duruma bakıldığında uyum güçlüğü ölçeğinde anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bekar ve boşanmış kişiler, evli olan bireylere göre daha fazla uyum güçlüğü yaşmaktadır. Yaşlılıkta eşin kaybı, ebevenylerin çocuklarına yük olmama isteği ve bağımlı olmama isteği, kişilerin sosyal izoloasyonunun artmasına neden olmaktadır.

Gelir durumu ile uyum güçlüğü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Emeklilik gibi sosyal güvencesi olan yaşlı bireyler, sosyal güvencesi olmayan bireylere göre daha fazla uyum güçlüğü yaşamaktadır. Katılımcıların aylık geliri yükseldikçe yaşlılığa uyum güçlükleri de azalmaktadır. Katılımcıların sağlık durumunun çalışmaya uygun olmaması, iş verenlerin yaşlıları bireyleri tercih etmemesi, yaşlı oldukları için ücretlerin çok düşük tutulması ve çocuklarının ya da eşinin çalışmasına izin vermemesi nedeniyle çalışamayanların, emekli olanlar ya da hala çalışanlara göre uyum güçlüğü daha yüksektir. Yaşlılıkta uyum güçlüğünü azaltacak ve başarılı yaşlanmayı artıracak biopsikososyal değişkenler için yaşlı kişilerin ekonomik sermayeye ihtiyacı vardır. Arıkan'a göre (2020) yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan sosyal, fiziksel ve psikolojik gereksinimler yaşlılıkta yoksulluğunda artmasına neden olmaktadır. Üretkenlik zamanında kişilerin ekonomik sermayesinin çoğunluğunu çocuklarına aktarmasından dolayı yaşlılık döneminde zorluk çekebilmektedir. İşe yaramama düşüncesinden ve çocuklarına bağımlı olma durumundan sakınmak, yaşlanmanın getirdiği yoksullukla mücadele etmek için yaşlı kişiler durgunluk döneminde de çalışmak istemektedirler. Ailesinin istememesi, yaşından dolayı iş bulamama, sağlık koşulları gibi nedenlerden dolayı çalışmayan yaşlı kişilerin yaşlılık döneminde uyum güçlüğü de artmaktadır.

Yaşlılarda Uyum Güçlüğünü Değerlendirme Ölçeğinin aile ile görüşme sıklığı durumu ortalamasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Ailesi ile her gün görüşen katılımcıların, ailesi ile görüşmeyen katılımcılara göre; eşi ve çocukları ile birlikte yaşayan katılımcılar yalnız yaşayanlara ve çocuğu ile birlikte yaşayanlara göre daha az uyum güçlüğü yaşamaktadır. Çünkü sosyal ilişkilerin varlığı ve sürdürülebilirliği toplumsal rolleri yerine getirmede, yalnızlık ve sosyal izolasyonun azalmasına olumlu katkı da bulunmaktadır. Aynı zamanda sosyal ilişkilerin varlığı başarılı yaşlanmanın da en önemli ölçütlerinden biridir. Reinhardt ve diğerlerine göre (2006) yaşlılık döneminde sosyal destek yaşam kalitesini artırır ancak bazen farklılaşır ve duygusal destek ise yaşam kalitesiyle pozitif ilişkilidir. Bağımlılığın artması refahı azaltabilir bu nedenle yaşlılıkta bu tür bir desteğe ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak başarılı yaşlanma ve yaşlılıklıkta uyum güçlüğü arasındaki ilişki dikkate alındığında; yaşlıların sağlıklı yaşam süreci sürelerinin arttırılması için sağlık sorunlarının daha az görülmesine yönelik politikalar ve projeler oluşturulmalıdır. Yaşlılık alanında görev alan meslek elemanlarına başarılı yaşlanma olgusunun yüksek düzeyde gerçekleşebilmesi için eğitimler verilmelidir. Bu doğrultuda; disiplinlerarası çalışma alanları oluşturulmalıdır. Kamu ve özel alanda yaşlı bireylerin sosyal çevreden soyutlanmasını engelleyecek ve daha aktif katılım sağlayabilecekleri etkinlikler planlanmalıdır.Yaşlı bireylerin uyum güçlüğü problemi ve başarılı yaşlanmadaki başarı oranı gelir durumlarıyla orantılı olarak farklılaşmaktadır. Gelir düzeyi daha yüksek olan bireylerin diğerlerinde göre başarılı yaşlanmada daha iyi oldukları ve daha az uyum güçlüğü yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin başarılı yaşlanması arttırmak amaçlı gelir düzeylerinde sorunların giderilmesi için ilgili makamların gerekli önlemleri alması önem arz etmektedir.

Kaynakça

Ağar, A. (2020). Yaşlılarda psikolojik değişiklikler. Geriatrik Bilimler Dergisi, 3 (2), 75-80.

Akal, S. (2005). Evde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam kalitesine etki eden etmenlerin değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Akbayrak, E., Aysan, Ü. (2022). ,Yaşlı perspektifleriyle yerinde ve başarılı yaşlanma. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 22(55), 399-427. https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1053840.

Arıkan, G. (2020). Yaşlı bireylerin ekonomik ve sosyal sorunlarına ilişkin politikalar belirleme. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 6 (2), 260-274.

Baltes, P. B. (1987). Theoritical propositons of life-span developmental psychology on the dynamics between growth and decline. Dev Psychol, 23, 611-626.

Bayraktar, R. (2004). Başarılı yaşlanma. 3. Uluslararası Geriatri Kongresi, Kongre kitabı konuşma metinleri. Marmaris: Türk Geriatri Vakfı, (50-53).

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2023). Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Caron, C. (2005). Conceptual framework for community interventions in successful aging. Ottowa: Published Heritage Branc.Pdf: http://Proqu- est.uni.com.

Chalise, H., N. (2019). Aging: Basic concept. American Journal of Biomedical Science & Research, 1(1), 8-10. DOI: 10.34297/AJBSR.2019.01.000503

Çiftçi, A. (2008). Ailedeki Yaşlı Bireyler. A. R. Kalaycı, M. N. Nuruan, A. Çiftçi ve R. B. Şen (Ed.), V. Aile Şurası Aile Destek Hizmetleri Bildirileri (222-231). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları No:137.

Demirel, K. M. (2019). Yaşlılıkta karşılaşılan uyum güçlükleri ile başarılı yaşlanma arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Emiroğlu, V. (1995). Yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu. Ankara: Şafak Matbaacılık.

Erikson, E. H. (1984). İnsanın sekiz çağı. (Çev. Üstün, B. Ve Şar, V.), Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

Gabriel Z., Bowling A. (2004). Quality of life from the perspectives of older people. Ageing Soc, 24, 675–691.

Giddens, A. (1976). New rules of sociological method: A positive critique of interpretive sociologies. London: Hutchinson.

Gökçe Kutsal, Y. (2006). Yaşlanan dünya. Türk fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi, 52 (Özel Ek A), A6-A11.

Görgün-Baran, A. (2004). Yaşlılık Sosyolojisi, V. Kalınkara (ed.). *Yaşlılık* içinde (35-57. Ss.). Ankara: Odak.

Görgün Baran, A. (2007). Başarılı yaşlanma modellerinin sosyolojik analizi. V. Kalınkara ve G. Akın (Ed.), IV. Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (236-245. ss.). Ankara: Gazi Kitapevi.

Hansson, R., O., B., N. Carpenter (1994). Relationships in old age. New York: The Guilford.

Hazer, O., Aslan, Ö. (2010). Yaşlılıkta sosyal ilişki ve toplumsal hayata katılım. Akad Geriatri, 2, 143-147.

Hazer, O. & Özsungur, F. (2017). Başarılı yaşlanma ölçeği Türkçe versiyonu. Journal Of Education Technology and Scientific Researches, 2(4),184-188.

İçli, G., (2010). Yaşlılar ve yaşlılığın değerlendirilmesi: Denizli ili üzerine niteliksel bir araştırma, Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 2010(1), 1-13.

Johnson, T., R. (1995). The significance of religion for aging well. American Behavioral Scientist, 39(2), 186-209.

Kaçıra, E. N., (2020). Yaşlı Bireylerde Kişilik Özellikleri Başarılı Yaşlanma ve Ego Bütünlüğünün Psikolojik Uyum Üzerindeki Etkisi (Yayınlanmış yüksek lisans tezi) Aksaray, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalaycıoğlu, S., Tol, U. U., Küçükural, Ö., Cengiz K. (2003). Yaşlılar ve yaşlı yakınları açısından yaşam biçimi tercihleri. Ankara: TUBİTAK Matbaası

Kılavuz, M. A. (2005). Batı kültüründe yaşlanma dönemi yalnızlık duygusunu azaltma ve arkadaş ilişkilerini geliştime açısından dini etkinlikerin önemi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi, 14(2), 25-39.

Kırdı, N., Akyar, İ., Doğan, N. ve Tangören, M. E. (2009). Dün bugün ve yarın yaşlılık. Ankara: Yaşlılık Platformu Yayınları.

Kurtkapan, H. (2018). Yaşlılık sosyolojisi kuramları için bir çerçeve denemesi. F. Yamaner, E. Eyüpolğu (Eds.), *İnsan, toplum ve spor bilimleri araştırma örnekleri* içinde (249-271. ss.). Ankara: Alfa.

Kütmeç Yılmaz, C. (2020). Yaşlı bireylerin yaşlılığa uyum düzeyi ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 13(3), 305-317. https://doi.10.26559/mersinsbd.736812.

Matcha, D.A. (1997). The sociology of aging: A social problems perspective. Boston: Allyn and Bacon.

Onur, Bekir (2017). Gelişim psikolojisi: Yetişkinlik, yaşlılık, ölüm. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Özmete, E., Dinç, B., (2020). Yaşlıların "Göç, ve yerinde yaşlanma" Bağlamında kentsel dönüşüm ile lilgili değerlendirmeleri, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20 (46), 197-234.

Patton, M., Q. (2005). Qualitative research. New York: John Wiley & Sons, Ltd.

Pekcan, H. (2000). Yaşlılık, E. Gönül, I. Vedat (eds.) *Antropoloji ve Yaşlılık: Prof. Dr. Vedia Emiroğlu'na Armağan* içinde, Ankara: Hacettepe Universitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını

Rakıcıoğlu, N. (2004). Yaşlılıkta beslenme: Sağlıklı ve başarılı yaşlanma. Ankara: GEBAM yayınları. Erişim adresi https://gebam.hacettepe.edu.tr/yaslilikta_kaliteli_yasam_son.pdf.

Reinhardt JP, Boerner K, Horowitz A (2006) Good to have but not to use: differential impact of perceived and received support on well-being. J Soc Pers Relat, 23, 117–129.

Rowe J. W., Kahn R.L. (1997). Successful aging. Gerontologist, 37 (4): 433-440.

Şişman, F. N. & Kutlu, Y. (2016). Yaşlılarda uyum güçlüğünü değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 7(1), 25-33.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics. Boston, MA: Pearson.

Taşçı, F. (2010). Yaşlılara yönelik sosyal politkalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya örnekleri. Çalışma ve Toplum Dergisi, 24(1), 175-198.

Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., Öncel, T. & Arslansoyu, N. (2016). Yaşlılık kavramına bir bakış. Ufukun Ötesi Bilim Dergisi,16(1), 84-116.

Tomanbay, İ. (2002). Sosyal rehabilitasyon-sosyal geriatri. Y. G. Kutsal (Ed.), *Geriatri* içinde (248-259. ss.). Ankara: Turgut.

Tufan, İ. (2003). Modernleşen Türkiye'de yaşlılık ve yaşlanmak: Yaşlanmanın sosyolojisi. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Tufan, İ. (2016). Antik çağdan günümüze yaşlılık ve yaşlanma. Ankara: Nobel.

TÜİK (2022, Mart). İstatistiklerle yaşlılar. Sayı: 45636. Erişim adresi https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636.

Üçok, A. (2018). Yaşlılıkta aktivite kuramı ile yaşamdan kopma kuramının karşılaştırılması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(56), 451-456.

Victor, R. C. (2005). The social context of ageing. London: Routledge.

Vincent, J. A.(1995), Inequality and old age, London, UCL.

Zheleva, E. (2013). Psyho-socialadaptation of the elderly. Trakia Journal of Sciences, 11(3), 234-236.

Zorn, C., R.; Johnson, M., T. (1997). Religious well-being in noninstitutionalized elderly women. Health Care for Women International, 18(3), 209-220.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710

Extended Abstract

Aim and Scope

When considered together with the adaptation to the rapidly changing world and other external factors that make their lives difficult, elderly individuals' inability to keep up with society, stigma, social isolation, etc. It is inevitable to experience such problems. In this context, knowing the psychological, physiological and socio -cultural changes that occur in elderly individuals is a very important factor in solving the problems encountered in old age. In parallel with the changes in the social structure, family structure and, in this context, the status and roles of individuals, the phenomenon of passive and unproductive old age is considered as an increasingly ongoing social problem. In this context, the period that is thought to be spent unproductively brings many negativities for both the individual and his environment. For this reason, spending the old age period passively and unproductively constitutes the main problem of the study.

The main purpose of the study is to reveal how successful aging of individuals aged 65 and over affects social adaptation problems in old age.

Methods

Activity theory, influenced by the structural functionalist approach, was used in the study prepared to reveal the relationship between successful aging and social adaptation difficulties of individuals aged 65 and over. In accordance with positive epistemology, the survey technique, one of the quantitative research methods, was used.

In the research part of the study, a survey was administered using two separate scales along with the Personal Information Form created by the researcher. In the study, data was analyzed using IBM SPSS version 25.0. In order to apply the scales and survey forms to be used in the research, " Gümüşhane University Scientific Research and Publication Ethics Board Ethics Committee Approval (Number: 2023/3, Date: 14/06/2023) was received from the board. The survey forms used in the research were applied to 101 participants aged 65 and over, residing in Hasanbey District of Gümüşhane province, between 01.07.2023 and 20.07.2023, on a voluntary basis. The research is suitable for descriptive and explanatory research type.

In the study, two scales for successful aging and adaptation difficulties in the elderly were used along with the questionnaire applied to obtain demographic data. The Adaptation Difficulty Assessment Scale in the Elderly was developed by Şişman and Kutlu (2016) and its content validity index is 98.54% . The scale has a four-point Likert type and consists of 24 items. The successful aging scale is a scale that evaluates the participants' successful aging status, developed by Gary T. Reker (2009) and translated into Turkish by Hazer and Özsungur (2017) . The scale consisting of 10 questions is a 7-point Likert type scale" (Demirel, 2019). " Cronbach Alpha value for the Turkish Adaptation of the Scale is stated as .85. The Cronbach Alpha value of the healthy lifestyle sub-dimension was reported as .833, and the Cronbach Alpha value of the coping with problems sub-dimension was reported as .928" (Hazer & Özsungur , 2017).

The population of the research consists of individuals aged 65 and over 65 years old residing in the Central district of Gümüşhane province. The sample of the research consists of 101 people aged 65 and over, residing in Hasanbey District of Gümüşhane province .

Findings

The correlation values of the scales between the two scales applied in the study were examined. A negative, low-intensity (r=-0.302 p <0.01) significant relationship was found. In this context, as the criteria for successful aging increases with older individuals, there is a decrease in the variables of adaptation difficulties in old age.

Successful Aging (10 questions) and Cronbach's alpha values of the Difficulty in Adjusting in Old Age scales (24 Questions) are greater than 0.80. In this context, both scales are defined as "Highly Reliable". The scales show a normal distribution (TabachnickandFidell , 2013). For this reason, parametric tests were applied in the study.

As a result of the T test applied to the successful aging scale, the difference between the averages of the participant genders was found to be significant (p <0.05). There is a significant difference between the group average of male (X=4.12) and female (X=3.42) participants in the Successful Aging scale (p<0.05). In the Difficulty in Adjustment in Old Age scale, there is a significant difference between the group average of those who meet with their families every day, X=1.67, and the group average of those who do not, X=2.31 (Post Hoc LSD p=0.014). Participants who meet with their families every day have fewer adjustment difficulties than participants who do not meet with their families. In the Successful Aging scale , there is a significant difference between the group average of retired people, X=4.00, and the group average of those who have not worked before, X=3.24 (Post Hoc Tukey p=0.029). Retired people have a higher average of successful aging than those who have never worked.

Conclusion

Old age is considered to be a period of life in which some loss of function is experienced due to the aging process and brings with it negative situations such as age discrimination and psychosocial problems. One of the problems encountered in this regard is the problem of adaptation difficulties. Adaptation difficulties negatively affect the life satisfaction and psychosocial life satisfaction of the elderly individual. In order to go through the aging period in the most efficient way, it is seen as the right solution for the elderly individual to implement the concept of successful aging.

The main emphasis in successful aging is placed on displaying a combative attitude in overcoming difficulties, actively participating in life through productive activities, protecting physical and mental health, acquiring healthy lifestyle habits, and actively engaging in life through regular social relationships. Indicators of adaptation difficulties in old age are difficulty in performing daily physical activities and using the senses, psychological weakness and fear of death, difficulty in fulfilling roles and social relations.

In line with the findings of the study, as the scores of elderly individuals from the Successful Aging Scale increase, their average scores from the Adaptation Difficulty Assessment Scale in the Elderly decreases. In this direction; It is thought that if the elderly can achieve successful aging, the problem of adaptation difficulties they will experience will decrease. In this case, there is an important relationship between the adaptation difficulties experienced during the aging process and the phenomenon of successful aging.

Ceyhan, T. (2025). The impact of foreign direct investments on unemployment in turkey: ardl bound test analysis. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 38-52.

The Impact of Foreign Direct Investments on Unemployment in Turkey: ARDL Bound Test Analysis

Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Analizi

Turgay Ceyhan[1]

Abstract

Foreign direct investment made by multinational companies is of great importance in improving the macroeconomic dynamics of countries. Foreign direct investment is a favourite financing tool in developing economies as it increases competition and efficiency in economies and accelerates economic development. Foreign direct investment increases countries ' capital and savings levels and contributes to the countries ' employment thanks to the knowledge, skills and technological innovations they bring about. Thanks to these investments, the national income level rises as the quality of labor improves and the amount of labor employed in productive areas increases. The aim of this study is to investigate the impact of foreign direct investments on unemployment in Turkey. Within this context, analysis was made using the ARDL bound test with data for the period 1988-2022. The findings show no correlation between foreign direct investment and unemployment in Turkey in the short-term. It has also been detected that the variables are not cointegrated and foreign direct investments in Turkey do not have an impact on unemployment rates in the long-term.

Keywords: *Foreign Direct Investment, Unemployment, ARDL Bound Test.*

Öz

Çok uluslu firmalar tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar, ülkelerin makroekonomik dinamiklerinin iyileştirilmesinde büyük öneme sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomilerde rekabeti ve verimliliği yükseltmesi ve iktisadi gelişmeyi hızlandırması nedeniyle bilhassa gelişmekte olan ülkeler için gözde bir finansman aracıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar ülkelerin tasarruf ve sermaye düzeylerini artırmakta ve beraberinde getirdiği bilgi, beceri ve teknolojik yenilikler sayesinde ülke istihdamına katkıda bulunmaktadır. Söz konusu yatırımlar sayesinde emeğin niteliği iyileştirildikçe ve üretken alanlarda istihdam edilen emek miktarı arttırıldıkça milli gelir seviyesi de yükselmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda 1988-2022 dönemine ait veriler ile ARDL sınır testi kullanılarak analizler yapılmıştır. Bulgular, Türkiye'de kısa dönemde değişkenler arasında bir korelasyon olmadığını göstermektedir. Ayrıca değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı ve Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde işsizlik oranlarını etkilemediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Doğrudan Yabancı Yatırım, İşsizlik, ARDL Sınır Testi.*

JEL Codes: *E00, E24, F21.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 29 / 03 / 2024
Accepted: 03 / 12 / 2024

[1]Asst. Prof., Mehmet Akif Ersoy University, Department of Economy and Finance, Burdur, Turkey, tceyhan@mehmetakif.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ https://orcid.org/0000-0001-5225-297X.

Introduction

Foreign direct investment (FDI) is one of the leading indicators of macroeconomic performance. Particular importance is attributed to FDI in solving the problem of unemployment arising from the inadequacy of saving and capital in economies. FDI plays a significant role in increasing investments and achieving sustainable growth in an economy. Hence, these investments are of great importance in increasing the social and economic welfare level of countries.

FDI is a long-term investment that provides great advantages to many countries, especially developing ones, in terms of cash capital support, production of new technologies, development of modern management techniques, machinery, know-how, training and marketing (Uğur & Çetin, 2022). Countries aim to increase output, efficiency, export and national income level through these advantages and strive to create new employment areas.

Neo-liberal policies, economic liberalization activities and intensifying foreign trade flows that dominated the world in the 1980s deeply affected the investment climate. During this period, FDI increased significantly on a global scale in particular (Yalman & Koşaroğlu, 2017). Since the 1980s, when financial liberalization accelerated, developing countries have tried to attract the capital they need to their markets by offering more reasonable interest rates or different incentive facilities compared to their competitors. Today, FDI is still considered a highly attractive financing and development tool in developing countries due to its features that increase export, growth and improve the quality of labor (Canbay & Kırca, 2020).

It can be argued that today's unemployment is mostly due to globalization. For instance, the shifting of production and capital to other countries has brought about the problem of high structural unemployment, which has contributed to a significant increase in unemployment in the US economy (Grahovac & Softić, 2017). It is obvious that the problem of unemployment triggered by capital shortage is a global issue for all categories of countries. Indeed, this situation was clearly revealed in the 2008 global crisis. With it, developed countries' attempts to reduce the amount of investment they made in other countries and withdraw their capital have had negative effects on the macroeconomic indicators of both these countries and developing countries such as GDP, inflation and unemployment (Canbay & Kırca, 2020).

Macroeconomic recovery and increase in welfare in a country become possible by increasing the national income level, expanding the employment volume and opportunities and investing in the labor factor in that country. FDI is very important in overcoming recessions in countries, increasing savings and capital accumulation, accelerating and sustaining growth. So, FDI has a great potential in closing the resource gap of developing countries like Turkey. The fact that Turkey has been a country that has been experiencing capital shortage and low investment problems for many years and has internal and external financing difficulties increases the interest and demand for FDI in economic development day by day.

FDI flows into the country bring dynamism to the labor market through the use of advanced technologies in the production process and technical knowledge gains. The existence of various markets and large market networks, the relatively cheap input of labor and low production costs in Turkey increase the importance and attraction of FDI in sectors that assure economic development. When all the production factors are put into production and they are used effectively with these investments, the level of output and employment will increase.

Here, the impact of FDI inflows to Turkey on unemployment is investigated. For this purpose, firstly, theoretical information about the FDI-unemployment relationship is given. Second, foreign and domestic literature investigating the relationships between variables is included. Third, the methodology of the study is introduced and the linkage between FDI and unemployment in Turkey is investigated with the ARDL bound test. Finally, the indications of the analysis are evaluated and policy suggestions are made.

1. Theoretical Framework of the Relationship Between FDI and Unemployment

FDI benefits national economies in various ways. In addition to capital inflows, FDI brings new technologies to economies, improves management techniques in countries, increases the amount of high-quality goods produced at low costs, ensures efficiency and competition in domestic production, facilitates trade in goods, services and information, positively affects export performance, creates tax revenue, accelerates economic growth and therefore contributes positively to employment. The emergence of these positive effects of FDI is possible by increasing the rate of capacity utilization in the country (Peker & Göçer, 2010).

The accumulation of capital is essential for a country's economic development. As a matter of fact, one of the main reasons why many countries fall behind economically is that they do not have sufficient capital. Countries with low per capita income need high amounts of capital to transform their economic structures and reach the level of developed countries (Kar & Tatlısöz, 2008). Having sufficient capital accumulation is a prerequisite for the start of the production

process and the transfer of labor force to this process. In this respect, capital accumulation is of great importance, especially for underdeveloped and developing economies. FDI creates significant positive externalities in the labor markets of underdeveloped and developing countries as it creates employment and leads to a rise in the labor quality (Bülbül & Emirmahmutoğlu, 2010).

The most significant factor of production in an economy is the presence of a workforce with the knowledge and skills required for the job. The increase in the amount of labor employed in productive areas increases the country's output and income level. In addition to the increase in employment, if the quality of labor is increased by investing in human capital, business conditions will improve, wages will increase, and value added per worker will also increase. Besides, policies aimed at creating new employment areas and improving existing jobs play an essential role in ensuring fair income distribution and determining minimum welfare standards in the country (UNCTAD, 1999).

Capital accumulation, quantity of investment and output level in a country play a key role in the economic development and growth of that country. The insufficient capital accumulation of low-income countries causes the investments and output of these nations to remain at low levels. Therefore, economic growth and development do not occur immediately in these countries. Domestic and / or foreign market dynamics are used to solve the problem of capital shortfall (Sandalcılar, 2012). The inadequacy of domestic savings in developing countries to finance rapid economic development causes these countries to turn to FDI. Governments are of the opinion that foreign direct capital flows are a means of economic development in the long-term and therefore positively affect macroeconomic variables such as national income, investments, export, exchange rates, balance of payments, inflation, sustainable growth, interest rate and tax revenues in a country (Akbulut, 2009).

The effects of FDI on employment vary depending on the way these investments are made. FDI which takes the form of purchasing an existing firm or becoming a shareholder in its capital does not increase employment much, but FDI in the form of establishing a new factory, purchasing manufacturing technology, etc. increases employment much more (Göçer et al., 2013). Fixed capital investments made in an economy, on the one hand, affect the aggregate demand and, on the other hand, encourage investments, thus causing economic growth and an increase in employment. Promotion of investments increases income and savings, encourages the entry of additional investments and therefore new FDI into the country, and directly affects employment by increasing national income. Increasing investments in a sector will also stimulate investments in the sub-sectors of that sector. The connection of the current (investee) sector with other sectors will reveal positive external economies, which will affect the production process and increase the amount of commodities and services produced. With the increase in output, labor demand and ultimately employment level will increase (Saray, 2011).

FDI also has risks of reducing employment in various aspects due to their effects on the economy. It is known that especially multinational companies' production activities by utilizing capital-intensive technologies and skilled labor have a reducing effect on employment. In addition, the fact that multinational companies with extremely high competitive power in areas such as technology, management, infrastructure and specialization operate in domestic markets will cause local firms with weak competitive power and therefore cannot withstand competition to be pushed out of the market over time and discourage entrepreneurs from investing. In developing countries where unemployment rates are high, this circumstance will simultaneously stimulate current wages to decline. So, on the one hand, unemployment will increase, and on the other hand, there will be a decrease in the level of welfare (Zhao, 1998; Sandalcılar, 2012).

According to Vergil & Ayaş (2009), when investors in developed countries aiming to reduce labor costs shift the labor-intensive processes of their production to developing countries where labor costs are low, employment and output in these countries will increase. While investments that come to make benefit or gain from broad markets can make a limited contribution to employment, investments made in scarce resources cannot contribute to employment through the use of capital-intensive techniques. Labor-intensive production techniques provide more employment opportunities than capital-intensive production techniques. While these effects occur more in the manufacturing industry, they are limited in the mining and agricultural sectors.

2. Literature Review

There are several studies in the literature on the impacts of FDI on unemployment. Among these, there are studies that find out that FDI affects unemployment positively or negatively, and there are also studies that provide evidence that there is no correlation between the two said variables. The literature review on the subject is presented within the framework of studies conducted in Turkey and other world countries.

Firstly, international studies will be mentioned to determine the correlation between FDI and unemployment. In this context, the first foreign study we will discuss belongs to Blomström et al. (1997). Blomström et al. (1997), in their studies

using the least squares method with 1970-1994 data for the US and Swedish economies, found that FDI whose home country is the USA increases employment in the countries it goes to, while Swedish-origin FDI generally gravitates towards developed countries and increases the amount of skilled labor in those countries. Brady & Wallace (2000) analyzed the relationship between FDI, employment and labor income in the USA with data covering the period 1978-1996. According to the analysis conducted with the panel regression method, it was determined that FDI negatively affects employment and wages. Mariotti et al. (2003) could not find any statistical link between FDI and employment in their studies conducted within the scope of data from Italy for the period 1985-1995. Jayaraman & Singh (2007) examined the long-term connection between FDI and growth and employment in Fiji using cointegration and Granger causality tests for the years 1970-2003. Within the study, indications were obtained that growth with FDI positively affects employment. Additionally, it was detected that there is a one-way causality from FDI to employment in the long-term. Karlsson et al. (2009) investigated the effects of FDI on employment in the Chinese manufacturing sector for the period 1998-2004 using the time series method. The results showed that foreign capital investments increase domestic private sector employment. Rizvi & Nishat (2009) found that FDI does not have an effect on employment in their studies using panel data method for the period 1985-2008 on the economies of Pakistan, India and China. Pinn et al. (2011) investigated the relationship between FDI and employment in Malaysia using ARDL and error correction model through data for the period 1970-2007. Research results have shown that FDI and employment are not connected to each other in the long-term, and that there is a causality from FDI to employment in the short-term. Shaari et al. (2012) analyzed the impact of FDI on unemployment and GDP for the Malaysian economy using the least squares method by annual data from 1980-2010. In the analysis, it was determined that FDI increases the GDP and reduces the unemployment rate. In the study conducted by Mucuk & Demirsel (2013) using panel data method for 7 developing countries including Colombia, Chile, Argentina, Philippines, Uruguay, Turkey and Thailand, with periodic data between 1981 and 2009, it was stated that FDI decreases unemployment in Thailand while it increases unemployment in Turkey and Argentina. No strong correlation has been found between FDI and unemployment in other nations. Strat et al. (2015) analyzed the FDI-unemployment relationship for 13 EU countries using the Granger causality method with data for the period 1991-2012. The indications obtained from the analysis results indicate that there is no causality relationship between FDI and unemployment for six countries while there is causality in the remaining countries. Grahovac & Softić (2017) made a comparative analysis of unemployment rates and FDI flows in the Western Balkan countries. In the study conducted through data for the period 2000-2014, it was determined that FDI does not have positive effects on employment. Çil (2022) investigated the link between FDI and unemployment in transition economies with the Dumitrescu-Hurlin panel causality test for the period 1995-2019. Panel symmetric causality test results reveal that there is a one-way causality relationship from unemployment to FDI while panel asymmetric causality test results reveal the existence of a two-way causality relationship for positive and negative components between unemployment and FDI. Hasbi & Evlimoğlu (2023) tried to determine the effects of FDI on GDP and unemployment in developed and developing countries with the panel data analysis based on annual data from 1993-2018. The analysis results reveal that FDI increases the growth rates and reduces unemployment rates in all countries. Akhisar & Güvel (2024) examined the impacts of FDI on male and female unemployment rates based on European countries. The indications of the panel data analysis conducted for the period 2002-2021 reveal that FDI further reduces the unemployment rate in developing countries. Besides, it has been determined that these investments reduce unemployment for both genders to a greater extent in developing countries, but do not have any impact on the male unemployment rate in developed ones.

Looking at the studies conducted for Turkey, Karagöz (2007) analyzed the employment-FDI relationship in the 1970-2005 period using Johansen cointegration and Granger causality tests. Research results showed that there is a long-term association between FDI and employment, but there is no association in the short-term. Aktar et al. (2009) examined the correlation between FDI, export, growth and unemployment for the period 2000-2007 using the VAR model. The analysis results proved that FDI does not have an employment-increasing effect. Vergil & Ayaş (2009) analyzed the impact of FDI on employment on the basis of four sectors with data from the period 1992-2006 using a panel data test. Test results revealed that FDI negatively impacts employment in the investigated sectors. It has been stated that the sector where this effect is seen the most is the manufacturing industry. Bülbül & Emirmahmutoğlu (2010) tested the impact of FDI on employment in the Turkish banking sector with a panel data model for the period 2001-2009. The result of the study is that such investments positively affect employment, but this effect is not sustainable. Ekinci (2011) analyzed the nexus between employment and FDI by the Johansen cointegration analysis and data for the period 1980-2010. The research results revealed that there is no statistically significant association between FDI and employment in the long-term. Sandalcılar (2012) examined the effect of FDI on employment with time series in his study containing data for the period 1980-2011. According to the results, no statistically significant causal link was detected between employment and FDI inflows. Canbay & Kırca (2020) examined the effects of FDI on unemployment with data from the period 1991-2016 using the ARDL bound test and the Granger causality test based on the error correction model. The indications of the analysis revealed that there is no statistically significant linkage between FDI and unemployment in the short-term while the increase in FDI increases unemployment in the long-term. Besides, the

indications of causality analysis based on the error correction model show that FDI is the cause of unemployment in the long-term. Karimov et al. (2020), in their analysis for the period 1980-2017 through the Granger causality test, claimed that FDI makes a significant contribution to reducing unemployment rate. Kılınç Savrul & Hazar (2020) analyzed the impact of FDI on women employment using the time series method for the period 2006-2018. The indications of the Granger causality analysis applied in the study reveal that FDI inflows positively affect women employment in the long-term. Süt & Yüksel (2022) studied the effect of FDI on unemployment with annual data for the period 1988-2020. ARDL bound test results in the study reveal that the impact of FDI on the unemployment rate is positive in the long-term. In addition, in the Granger causality analysis, it was observed that there is a one-way causality association from unemployment to FDI. Yöyen (2023) investigated the impact of FDI on unemployment in Turkey with the Toda-Yamamoto causality test for the period 1990-2022. Analysis indications show that there is a two-way causality between FDI and unemployment rates.

In the existing literature, the results of studies examining the relationship between FDI and unemployment are not consistent with each other. In addition to studies arguing that FDI reduces the unemployment rate, there are also studies showing that these investments increase unemployment. However, studies suggesting that there is no any connection between the aforementioned variables also stand out. It can be argued that this difference seen in the results of the studies is related to the different development levels and production capacities of the countries investigated, the types and amounts of capital investments made, the way they arrive in the country and the sectors they flow. The fact that FDI creates an increase in the amount of capital in the countries where it flows, particularly the stimulating effect of these investments on effective demand and its role for enhancing productive capacity and thus employment in developing countries, makes it important to examine the short and long-term effects of relevant investments for the Turkish economy. In this regard, the cyclic effects of FDI on unemployment in Turkey were investigated by ARDL model.

3. Methodology

Time series are analyzes with stationarity condition. If time series are non-stationary, there is a risk that the identified relationships are spurious (Sevüktekin & Çınar, 2017). In spurious regression, the results of the estimated models are generally good. However, the estimated parameters are generally insignificant despite the high R^2 value and the parameters are statistically significant. This is not because the variables are connected to one another, but because the non-stable variables move in that vein accidentally. Spurious regression can occur between two non-stationary variables that are completely unrelated to each other, or it can occur in interrelated financial and macroeconomic series (Sevüktekin & Çınar, 2017).

In the study, the stationarity processes of the series were tested using Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test and Phillips-Perron (PP) unit root tests (Dickey & Fuller, 1979; Phillips & Perron, 1988). Due to the structural breaks seen in the time course graphs of the variables, ADF unit root tests with structural breaks were also applied during the investigation of unit root processes, and the stationarity condition of the variables was decided by comparing the indications of ADF, PP and ADF unit root tests with structural breaks.

A common practice in traditional econometrics for variables that are not stationary at level but become stationary at the first cyclical difference is to use the variables by taking their first-order differences. However, Granger & Newbold (1977) argued that it is not suitable to take non-stationary variables in this manner on the grounds that it annihilates information about the long-term connection.

In modern econometrics, the recommended method to investigate the relationships between non-stationary variables is cointegration test. According to the cointegration analysis, if two or more series are correlated to one another in a way that creates a long-term balance equation; series move closely with one another over time even if they contain a scholastic trend (are not stationary) and the difference between them is stable. In this regard, the term cointegration indicates the convergence of the economic order in time and the existence of a long-term balance association (Harris & Sollis, 2003).

In the context of the research, the relationships between the variables that are found to be non-stationary are examined with the ARDL cointegration analysis.

In the ARDL bound test, the existence of a long-term relationship between variables is first investigated. After determining that the series are cointegrated, short-term and long-term coefficients are calculated. The estimated equation for testing the long-term relationship for a bivariate research model in the bound test approach is given below (Pesaran et al., 2001).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \delta_i \Delta Y_{t-1} + \sum_{i=0}^{q} \lambda_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (1)$$

In the equality; the optimal number of lags is p for the dependent variable and q for the independent variable, the coefficients are λ_i, δ_i, β_0 , β_1, β_2 and the variable's difference is denoted by Δ.

The null hypothesis and alternative hypothesis regarding the cointegration link for the variables is as written below:

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = 0 \quad (2)$$
$$H_0: \beta_1 \neq \beta_2 \neq 0 \quad (3)$$

If the computed test statistic is less than the determined lower critical bound, the null hypothesis stating that there is no cointegration relationship cannot be rejected. If it is higher than the determined upper critical bound, the null hypothesis stating that there is no cointegration relationship is rejected and it is interpreted that there is cointegration. If it is between the lower and upper bound values, no comment can be made about cointegration.

After determining that the series are cointegrated, the ARDL (p, q) model is forecasted. It is included in the equation below:

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \delta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \lambda_i X_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

In this model, the equation showing the estimation of long-term coefficients for the independent variable is as follows:

$$\theta_i = \frac{\lambda_0 + \lambda_p + \cdots \lambda_p}{1 - \delta_1 + \delta_2 + \cdots \delta_q} \quad (5)$$

After long-term coefficients are estimated, an error correction model is constituted to create short-term coefficients.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \delta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{q} \lambda_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

The EC expression in the equation is the error correction term. When it is significant and lies between 0 and -1, the existence of a causal linkage from the independent variables to the dependent variable is tested.

3.1. Research Models

In line with the study objectives, the research model established to determine the association between unemployment rate and FDI is given in equation 7.

$$LNUNEMP_t = \alpha + \beta LNFDI_t + \varepsilon_t \quad (7$$

The sub-symbol t in the equation refers to the time dimension of the time series and includes 35 annual observations between 1988 and 2022. While α shows the equation's constant terms, ε shows the equation's error terms presumed to be in the pure random walk process (ε~N(μ,σ)). The LN expressions in front of the variables show that the variables are used with their natural logarithms[2].

3.2. Data and Findings

The variables analyzed in the study are defined in Table 1.

Table 1. Variable Definitions

Symbol	Explanation	Source
UNEMP	Unemployment Rate	World Bank
FDI	Foreign Direct Investment Stock Inflow	World Bank

Observations for both variables in Table 1 were obtained from the World Bank Database on an annual basis for the period 1988-2022, and a time series containing T=35 observations was created. Unemployment rate is expressed as a percentage of the total labor force, and FDI stock inflows are stated in current US dollars. The main hypothesis of the study is that FDI inflows reduce unemployment.

Descriptive statistics for the variables used in the research are shown in Table 2.

[2] Since variables of different sizes are included in the same model, estimation parameters are calculated with very large or very small coefficients. Therefore, the differences between the periods can be expressed as percentage (%) differences, and the calculated parameters can be expressed as percentage (%) changes (Wooldridge, 2013).

Table 2. Variable Descriptive Statistics

Statistics	LNUNEMP	LNFDI
Mean	2.212	22.013
Median	2.175	22.764
Maximum	2.615	23.816
Minimum	1.834	19.685
Standard Deviation	0.205	1.409
Skewness (S)	-0.059	-0.163
Kurtosis (K)	2.352	1.290
Jarque-Bera	$\chi^2(02)=0.632$ [0.729]	$\chi^2(02)=4.419$ [0.110]
Number of observations	35	35

*** (1%), ** (5%), * (10%) represents significance at the significance level, χ^2: Chi-Squared test statistics, (includes test degrees of freedom in parentheses.) [includes test significance values in square bracket.

The LNUNEMP variable is normally distributed between 1.834 and 2.615 with a standard deviation value of 0.205 around the mean of 2.212. ($\chi^2(02)=0.632$, p>0.01) The LNFDI variable is normally distributed between 19.685 and 23.816 with a standard deviation value of 1.409 around the mean of 22.013. ($\chi^2(02)=4.419$, p>0.01) Histogram and Box-Plot Graphs of the variables are presented in the appendices (Appendix 1-2).

The course of the variables over time is as shown in Graph 1.

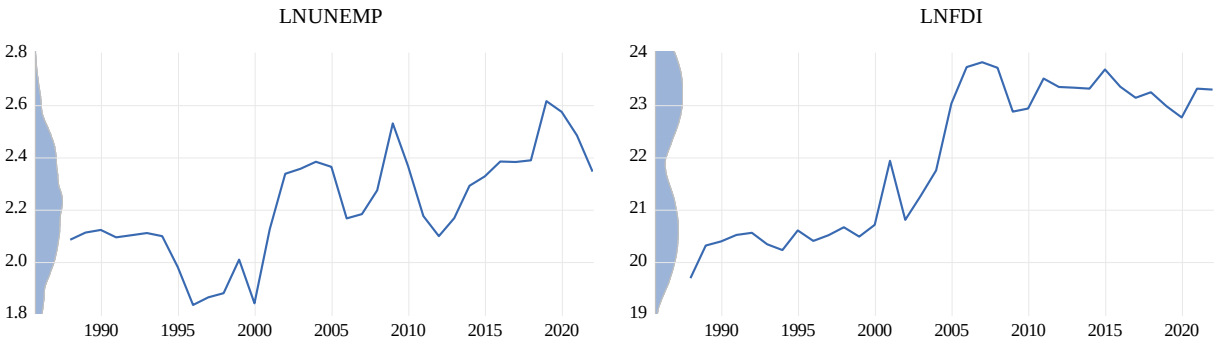

Graph 1. Variable Time Course Graphs

When Graph 1 is examined, it can be stated that the LNUNEMP variable appears to be in an upward trend and has many structural breaking points both on the average and in the trend. Similarly, the LNFDI variable appears as a series with upward trend and structural break characteristics. In order to see the trend structures of the variables more clearly, Hodrick-Prescott trend filter graphs are shared in the appendix (Appendix 3).

The indications of the ADF and PP unit root tests applied to detect the stationarity of the variables are presented in Table 3.

Table 3. ADF and PP Unit Root Test Indications

Variable	ADF		PP	
	Intercept	Intercept and Trend	Intercept	Intercept and Trend
LNUNEMP	$-1.785^{(0)}$ [0.397]	$-3.329^{(1)*}$ [0.079]	$-1.738^{\{5\}}$ [0.404]	$-2.311^{\{7\}}$ [0.417]
Δ LNUNEMP	$-4.836^{(0)***}$ [0.000]	$-4.748^{(0)***}$ [0.003]	$-5.806^{\{22\}***}$ [0.000]	$-5.586^{\{22\}***}$ [0.000]
LNFDI	$-1.501^{(0)}$ [0.521]	$-1.909^{(0)}$ [0.628]	$-1.477^{\{3\}}$ [0.533]	$-1.909^{\{0\}}$ [0.628]
Δ LNFDI	$-6.026^{(0)***}$ [0.000]	$-5.951^{(0)***}$ [0.000]	$-6.121^{\{4\}***}$ [0.000]	$-6.092^{\{5\}***}$ [0.000]

***(1%), **(5%), *(10%) indicates significance at the significance level. H_0 for unit root tests: Series contains unit root (The series is not stationary.) Δ : Refers to the variable's first cyclic difference, [Values in square bracket comprise test significance value], (The values in parentheses include the optimal lag values and were determined in accordance with the Schwarz Information Criterion among the lags to a maximum of 4 lags. {The values in curly braces contain the optimal bandwidth for the PP test and were determined in accordance with the Newey-West Criterion.}

When the Table 3 is examined, it can be stated that both LNUNEMP and LNFDI variables are series that are not stable at the level, but become stable at the first periodic difference in accordance with the unit root tests calculated for ADF and PP test with intercept and intercept and trend models. The indications obtained from the application of the ADF unit root test with structural breaks are as shown in Table 4.

Table 4. ADF Unit Root Test Indications with Structural Breaks

Variable	ADF Unit Root Test with Structural Breaks			
	Specification			
	Intercept	Break Specification		
		Trend ve Intercept		
		Intercept	Trend	Intercept and Trend
LNUNEMP	-5.043$^{(1)***}$ [0.000]	-4.878$^{(1)**}$ [0.048]	-3.623$^{(1)}$ [0.339]	-5.438$^{(1)**}$ [0.025]
ΔLNUNEMP	-5.193$^{(0)***}$ [0.000]	-5.185$^{(0)**}$ [0.019]	-5.068$^{(0)***}$ [0.000]	-5.439$^{(1)**}$ [0.025]
LNFDI	-5.407$^{(0)***}$ [0.000]	-5.108$^{(0)**}$ [0.024]	-2.747$^{(0)}$ [0.825]	-6.416$^{(0)***}$ [0.000]
ΔLNFDI	-6.944$^{(0)***}$ [0.000]	-6.829$^{(0)***}$ [0.000]	-6.198$^{(0)***}$ [0.000]	-6.754$^{(0)***}$ [0.000]

***(1%), **(5%), *(10%) indicates significance at the significance level. H_0 for unit root tests: Series contains unit root (The series is not stationary.) Δ : Refers to the variable's first cyclic difference, [Values in Square Bracket comprise the test significance value], (The values in parentheses include the optimal lag values and were determined in accordance with the Schwarz Information Criterion among the lags to a maximum of 4 lags. Break periods are determined internally by the Dickey-Fuller Min-t statistic.

Looking at Table 4, it is seen that the variables are not stationary at the level, but become stationary at the first cyclical difference in accordance with the structural break unit root tests performed for both LNUNEMP and LNFDI variables. These findings are parallel to the ADF and PP unit root test findings. Under these conditions, it can be stated that both variables in the research model are variables that are not stationary at level but become stationary at the first periodic difference. (LNUNEMP, LNFDI~I(1))

The scatter plot and correlation coefficient between the variables are as in Graph 2.

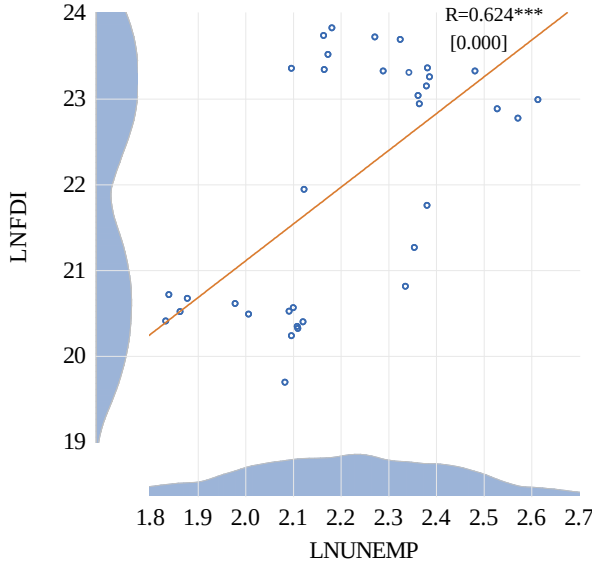

Graph 2. Scatter Plot Between Variables

*** (1%), ** (5%), * (10%) represents significance at the significance level.

When Graph 2 is investigated, it can be stated that LNFDI and LNUNEMP variables move in a positive correlation relationship. Both the location of the data pairs in the scatter plot on the linear regression line and the correlation coefficient between the two variables indicating a statistically significant and positive above-moderate correlation at the 1% significance level show that the variables are positively related (R=0.624, p<0.01).

Since neither of the variables are stationary, the relationships between them need to be investigated with cointegration analysis. Since the number of observations was low and the small sample characteristics were known to be good, it was chosen to investigate the aforesaid relationship by ARDL bound test approach. In order to select the appropriate lags for the ARDL model, the values containing Akaike Information Criterion comparisons for dependent and independent variable lags up to a maximum of 2 are as shown in Graph 3.

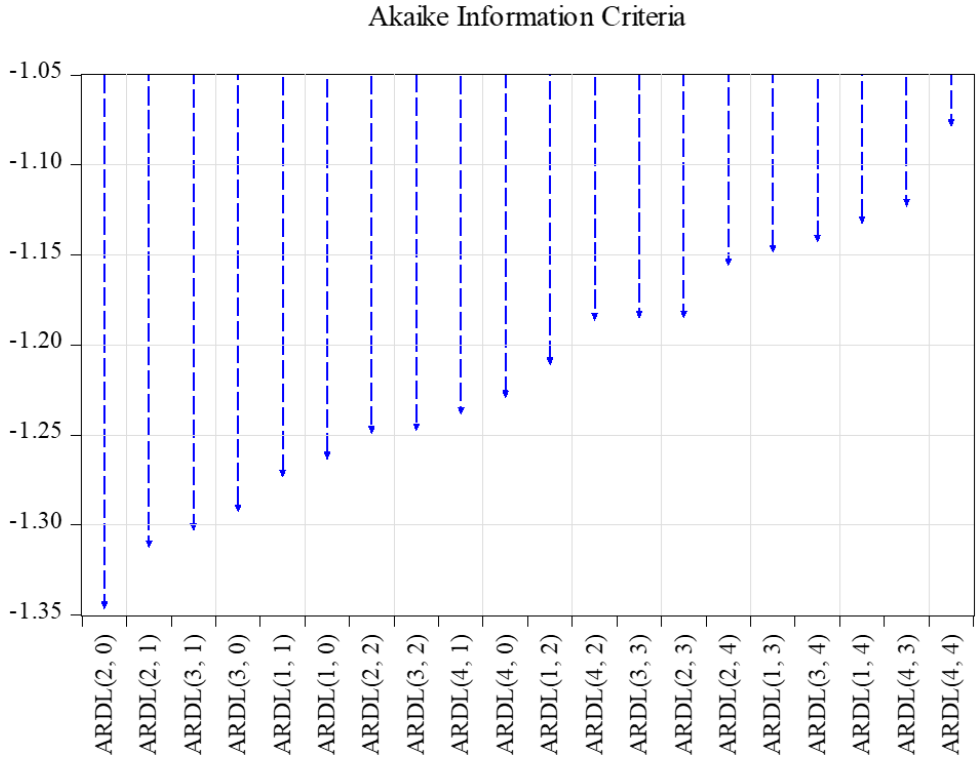

Graph 1. AIC Comparisons for Optimal Lags

Looking at Graph 3, it is seen that the smallest AIC value is calculated for the ARDL (2,0) model. In other words, in this model, the dependent variable is included with lag 2 and the independent variable is included with its level value. The indications of the ARDL (2,0) model are as in Table 5.

Table 5. ARDL (2, 0) Model Estimation Indications

	Panel A: Cointegration Test Findings H_0: There is no cointegration				
	Significance	**I(0)**		**I(0)**	
F=5.591 k=1	%1	10.605		11.650	
	%5	7.360		8.265	
	%10	6.010		6.780	
	Panel B: Long-Term Statistics				
Variable		**β**	**S.H.**	**t**	**p**
LNFDI		0.036	0.059	0.604	[0.551]
	Panel C: Error Correction Model and Short-Term Statistics				
Variable		**β**	**S.H.**	**t**	**p**
ECM_{t-1}		-0.508	0.149	-3.403***	[0.002]
$LNUNEMP_{t-1}$		-0.508	0.152	-3.336***	[0.002]

$LNFDI_t$	0.018	0.031	0.587	[0.562]
$\Delta LNUNEMP_{t-1}$	0.398	0.194	2.055*	[0.049]
Panel D: Diagnostic Statistics				
LM Autocorrelation Test	$\chi^2(02)=1.332$			[0.514]
White Heteroscedasticity Test	$\chi^2(14)=12.522$			[0.565]
Ramsey Reset	$F(1, 28)=0.235$			[0.631]
Error Terms	$\varepsilon \sim N(0,\sigma^2)$			

*** (1%), ** (5%), * (10%) represents significance at the level of significance. [The square brackets include the test significance values.] Δ : Refers to the variable´s first cyclic difference, χ^2: Chi-Squared test statistics, F: F-test statistics (The parentheses include the test degrees of freedom.)

When the diagnostic statistics are investigated in Table 5, it is seen that there is no autocorrelation ($\chi^2(02)=1.332$, $p>0.10$) and heteroscedasticity ($\chi^2(14)=12.522$, $p>0.10$) problem in the model, no error was detected in the functional form of the model ($F(1, 28)=0.235$, $p>0.10$), and the error terms are normally distributed with a mean of 0. ($\varepsilon \sim N(0,\sigma^2)$) Error terms autocorrelation graph and normal distribution statistics are presented in the appendices (Appendix 4-5).

When the F bound test statistic and critical values for the model are compared, it is seen that no statistically significant cointegration relationship is detected in the model at 1%, 5% and 10% significance levels. ($F=5.591<6.010$) In other words, a long-term equilibrium association for variables has not been determined. When the long-term coefficient estimated in the model is examined, it is seen that the LNFDI does not have a statistically significant impact on the LNUNEMP variable at 1%, 5% and 10% significance levels. ($\beta=0.036$, $p>0.10$) Both findings reveal that no statistically significant relationship could be detected between the variables during the period covered in the study. The short-term coefficient estimated in the model is also statistically insignificant. ($\beta=0.018$, $p>0.10$) Although the error correction mechanism is functional in the model, the error correction mechanism has no economic significance if the variables are not cointegrated. ($ECM_{t-1}=-0.508$, $p<0.01$)

Cusum and Cusum Square test findings are presented in Graph 4 in order to investigate the stability conditions of the coefficients estimated in the model.

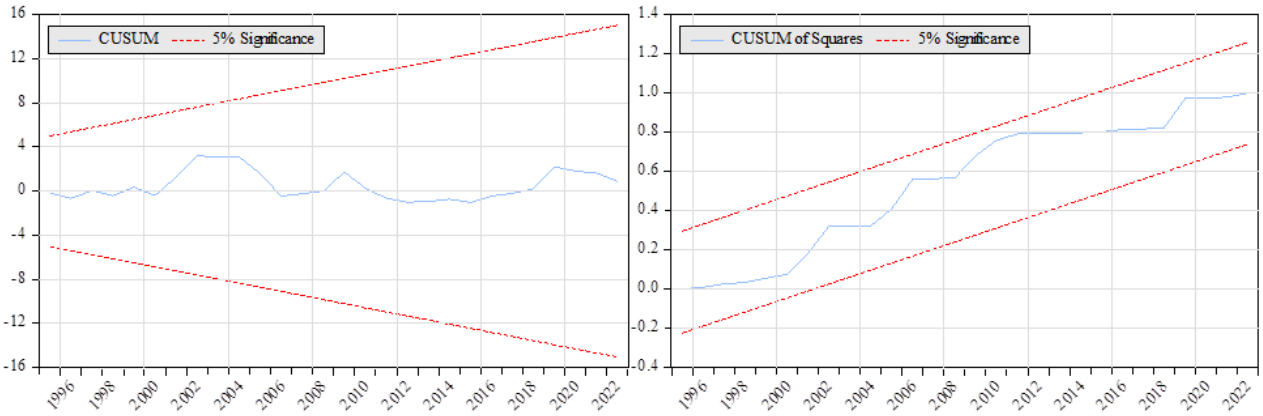

Graph 2. Cusum and Cusum Square Test Indications

When the graphs are examined, it is seen that both test statistics are within the 5% significance band through all years. Here, it is seen that stability conditions are met at the level of 5% significance in accordance with the tests specified in the graph 4 above.

Conclusion

FDI by multinational companies plays a significant role in improving the macroeconomic dynamics of developing countries in particular. FDI which takes the form of providing additional capital from foreign countries, producing new technologies and developing modern management techniques contributes to production, export, employment and economic growth in the host country and increases economic efficiency. These investments are effective in overcoming recessions by increasing capital accumulation and savings. It can be stated that FDI is a very useful financing and development policy tool for the labor markets of less developed and developing countries because it has the potential to create employment and has features that improve the quality of the labor factor.

There are some limitations in this study. In the study on the effect of FDI on unemployment, economic and socio-political determinants of FDI such as market size, economic stability, labor cost, openness of the country, political risk and life

quality and the types of FDI are neglected. Besides, the structural problems in the Turkish economy and their effects on unemployment have not been taken into account and the effects of FDI on unemployment on a sectoral basis have not been considered accordingly.

In this study, the impact of FDI inflows on unemployment in Turkey was analyzed with the ARDL model through 1988-2022 data. Analysis findings showed that there is no cointegration link between unemployment and FDI. It has been detected that there is no statistically significant association between the unemployment rate and FDI in both the short-term and long-term. In this regard, it should be noted that FDI inflows to Turkey do not have an impact on unemployment rates. These indications are similar to the indications in the studies conducted by Mariotti et al. (2003), Karagöz (2007), Rizvi & Nishat (2009), Ekinci (2011), Sandalcılar (2012), Mucuk & Demirsel (2013), Strat et al. (2015). Besides, Bülbül & Emirmahmutoğlu (2010) stated that FDI decreases unemployment, but this effects is not sustainable.

In line with the findings obtained in this study and other studies mentioned above, it can be stated that a significant reason why FDI cannot create the anticipated positive effect on employment in Turkey is that domestic entrepreneurs cannot withstand the competition of foreign investors because the multinational companies that make these investments have good governance, high specialization, high technological infrastructure and high efficiency. In addition, the fact that FDI in Turkey mostly takes the form of purchasing existing firms and mergers restricts the effect of these investments on employment. The concentration of FDI inflows to Turkey in service sub-sectors (like communication, finance, transportation, building and insurance) with relatively limited employment creation capacity poses an obstacle to the creation of new employment opportunities in the productive sectors of the economy. It can be stated that the commerce sector developing with the globalization process and increasing trade liberalization play a role in this circumstance.

FDI should be attracted to sectors with comparative advantages and to sectors with a high degree of forward and backward linkage. In order to alleviate the unemployment problem in Turkey, emphasis should be given to new investments that create output, technology and high added value. In this regard, FDI should be shifted to productive areas that directly increase employment, such as mining, agriculture and manufacturing sector. In addition to efforts to increase foreign capital inflows for economic development and growth, the quality of the labor force working in domestic firms should be increased, and domestic investors should be supported by giving privileges and incentives in certain sectors in order to increase home production. In this way, the profits of domestic entrepreneurs, the country's welfare level and competitiveness can be increased.

FDI increases foreign trade, economic growth and productivity through the capital, knowledge, skills and technical innovations it brings to developing countries and thus contributes to the sectoral improvement and economic development. Considering this situation, researchers are suggested to focus on the impact of these investments on unemployment on the basis of essential economic sectors in other studies to be conducted for the Turkish economy. Since these investments can increase capacity utilization through the positive externalities they spread in the economy, researches can be conducted on their effects on productive sectors such as agriculture and industry. Besides, the effects of these investments on the labor market can also be considered in terms of their contribution to human capital factor and competitive power.

References

Akbulut, M. (2009). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları: Büyüme ve istihdam ilişkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman. https://dosya.kmu.edu.tr/sbe/userfiles/file/tezler/isletme/mustafaakbulut.pdf

Akhisar, Ü. & Güvel, E. A. (2024). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının panel veri analizi kullanılarak işsizlik üzerine etkisinin araştırılması. Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 167-184. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tjssd/issue/82937/1384140.

Aktar, İ., Demirci, N. & Öztürk, L. (2009). Can unemployment be cured by economic growth and foreign direct investment?. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17), 452-467. https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28418/302599.

Blomström, M., Fors, G. & Lipsey, R. E. (1997). Foreign direct investment and employment: Home country experience in the United States and Sweden. The Economic Journal, 107(445), 1787-1797. https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.1997.tb00082.x

Brady, D. & Wallace, M. (2000). Spatialization, foreign direct investment, and labor outcomes in the American states, 1978-1996. Social Forces, 79(1), 67-105. https://doi.org/10.2307/2675565.

Bülbül, O. G. & Emirmahmutoğlu, F. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 205-238. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28323/300982.

Canbay, Ş. & Kırca, M. (2020). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik üzerine etkileri: 1991-2016 dönemi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(26), 154-163. https://doi.org/10.21076/vizyoner.657256.

Çil, D. (2022). Doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik: Geçiş ekonomileri için panel simetrik ve asimetrik nedensellik yaklaşımı. Sosyal Mucit Academic Review, 3(2), 196-212. https://doi.org/10.54733/smar.1126915.

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. Journal of the American Statistical Association, 74(366), 427-431. https://doi.org/10.2307/2286348

Ekinci, A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2), 71-96. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5718/76549.

Göçer, İ., Mercan, M. & Peker, O. (2013). İhracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik: Türkiye örneği. Business and Economics Research Journal, 4(1), 103-120. https://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%204(1)13%20Article%206%20pp.103-120.pdf

Grahovac, D. & Softić, S. (2017). Impact of the FDI on unemployment rate in countries of West Balkan. Review of Innovation and Competitiveness: A Journal of Economic and Social Research, 3(2), 65-82. https://doi.org/10.32728/ric.2017.32/4.

Granger, C. W. J. & Newbold, P. (1977). Forecasting economic time series. New York: Academic Press.

Harris, R. & Sollis, R. (2003). Applied time series modelling and forecasting. Chichester: John Wiley and Sons.

Hasbi, D. & Evlimoğlu, U. (2023). Uluslararası sermaye hareketlerinin büyüme ve işsizlik üzerine etkisinin incelenmesi: Panel veri analizi. Fiscaoeconomia, 7(3), 1948-1976. https://doi.org/10.25295/fsecon.1254970

Jayaraman, T. K. & Singh, B. (2007). Impact of foreign direct investment on employment in Pacific Island countries: An empirical study of Fiji. Economia Internazionale/International Economics, 60(1), 57-74. https://www.iei1946.it/RePEc/ccg/JAYARAMAN_SINGH%2057_74.pdf

Kar, M. & Tatlısöz, F. (2008). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (1), 436-458. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107432.

Karagöz, K. (2007). Bir sosyal politika aracı olarak doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisi. Sosyoloji Konferansları Dergisi, 36, 99-116. https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/issue/9516/118898

Karimov, M., Paradi-Dolgos, A. & Koroseczne Pavlin, R. (2020). An empirical analysis of the relationship between foreign direct investment and unemployment rate: Evidence from Turkey. European Research Studies Journal, 23(1), 453-464. https://doi.org/10.35808/ersj/1562.

Karlsson, S., Lundin, N., Sjöholm, F. & He, P. (2009). Foreign firms and Chinese employment. The World Economy, 32(1), 178-201. https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2009.01162.x

Kılınç Savrul, B. & Hazar, D. (2020). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kadın istihdamına etkisine dair ekonometrik analiz. Avrasya Bilimler Akademisi, 30, 1-20. https://doi.org/10.17740/eas.soc.2020.V30-01.

Mariotti, S., Mutinelli, M. & Piscitello, L. (2003). Home country employment and foreign direct investment: Evidence from the Italian case. Cambridge Journal of Economics, 27(3), 419-431. https://doi.org/10.1093/cje/27.3.419.

Mucuk, M. & Demirsel, M. T. (2013). The effect of foreign direct investments on unemployment: Evidence from panel data for seven developing dountries. Journal of Business, Economics and Finance, 2(3), 53-66. https://dergipark.org.tr/en/pub/jbef/issue/32415/360489.

Peker, O. & Göçer, İ. (2010). Yabancı doğrudan yatırımların Türkiye'deki işsizliğe etkisi: Sınır testi yaklaşımı. Ege Akademik Bakış, 10(4), 1187-1194. https://doi.org/10.21121/eab.2010419604.

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289-326. https://doi.org/10.1002/jae.616.

Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. Biometrika, 75(2), 335-346. https://doi.org/10.2307/2336182.

Pinn, S. L. S., Ching, K. S., Kogid, M., Mulok, D., Mansur, K. & Loganathan, N. (2011). Empirical analysis of employment and foreign direct investment in Malaysia: An ARDL bounds testing approach to cointegration. Advances in Management and Applied Economics, 1(3), 77-91. https://www.scienpress.com/journal_focus.asp?main_id=55&Sub_id=IV&Issue=150

Rizvi, S. Z. A. & Nishat, M. (2009). The impact of foreign direct investment on employment opportunities: Panel data analysis: Empirical evidence from Pakistan, India and China. The Pakistan Development Review, 48(4), 841-851. https://doi.org/10.30541/v48i4IIpp.841-851

Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye'de yabancı doğrudan yatırımların istihdama etkisi: Zaman serisi analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(3-4), 273-285. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2707/35816

Saray, M. O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. Maliye Dergisi, 161, 381-403. https://maliyedergisi.sgb.gov.tr/yayinlar/md/161/021.pdf

Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2017). Ekonometrik zaman serileri analizi: EViews uygulamalı. Bursa: Dora Basım Yayın.

Shaari, M. S., Hussain, N. E. & Bin Ab. Halim, M. S. (2012). The impact of foreign direct investment on the unemployment rate and economic growth in Malaysia. Journal of Applied Sciences Research, 8(9), 4900-4906. https://www.aensiweb.com/old/jasr/jasr/2012/4900-4906.pdf

Strat, V. A., Davidescu, A. & Paul, A. M. (2015). FDI and the unemployment-A causality analysis for the latest EU members. Procedia Economics and Finance, 23, 635-643. https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00448-7.

Süt, A. T. & Yüksel, Ö. (2022). Doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. International Conference on Eurasian Economies, 20-22 Eylül 2022, Bakü, Azerbaycan.

Uğur, B. & Çetin, R. (2022). Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin istihdam üzerine etkileri: G-20 örneği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 72, 109-123. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1023560.

United Nations Conference on Trade and Development. (1999). World investment report 1999: Foreign direct investment and the challenge of development. Newyork: United Nations Publication.

Vergil, H. & Ayaş, N. (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 24(275), 89-114. https://doi.org/10.3848/iif.2009.275.9912.

Wooldridge, J. M. (2013). Introductory econometrics: A modern approach. Mason: South-Western Pub.

World Bank, World development indicators, https://databank.worldbank.org/home.aspx

Yalman, İ. & Koşaroğlu, Ş. M. (2017). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisi. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 1(2), 191-205. https://doi.org/10.29216/ueip.344854.

Yöyen, H. T. (2023). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları işsizlik oranları üzerinde etkili mi? Toda-Yamamoto nedensellik analizi. International Journal of Applied Economic and Finance Studies, 8(2), 51-61. http://www.ijaefs.com/wp-content/uploads/2023/12/04_YOYEN.pdf.

Zhao, L. (1998). The impact of foreign direct investment on wages and employment. Oxford Economic Papers, 50(2), 284-301. https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a028646.

Appendices

Appendix 1. Variable Histogram Graphs

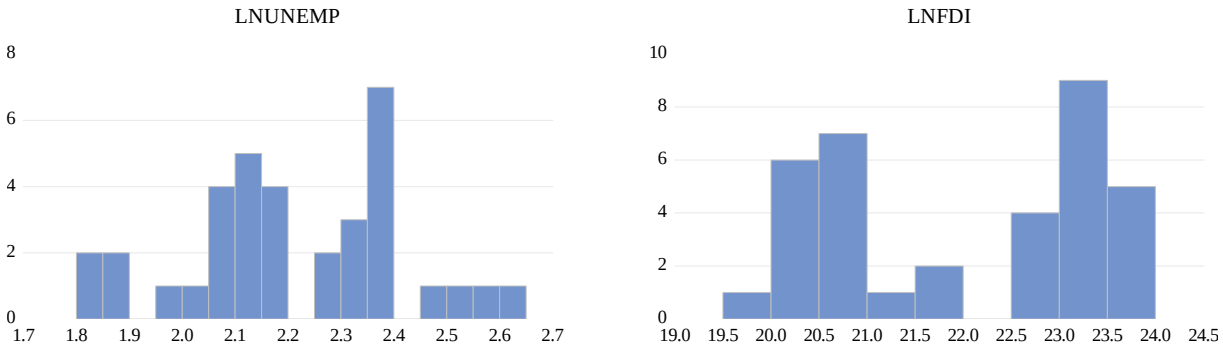

Appendix 2. Variable Box-Plot Graphs

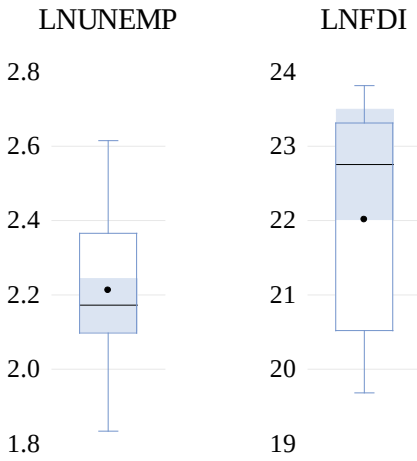

Appendix 3. Variable Trend Filtered Graphs

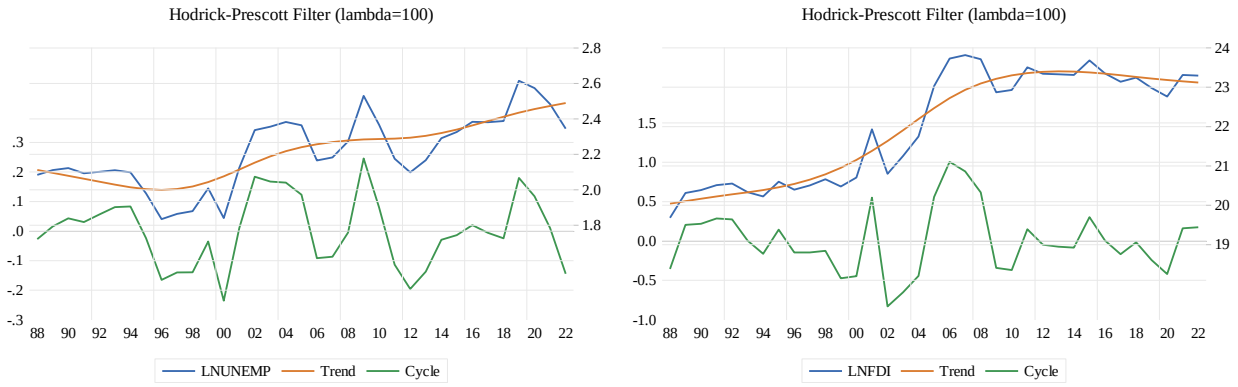

Appendix 4. Autocorrelation Graph

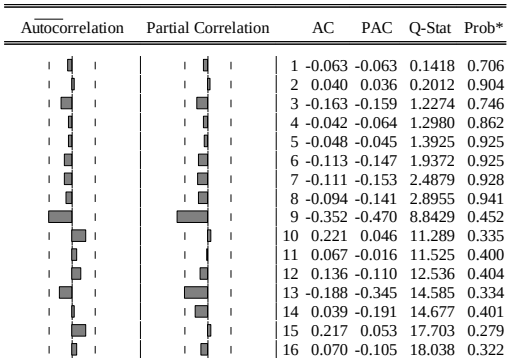

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*
		1	-0.063	-0.063	0.1418	0.706
		2	0.040	0.036	0.2012	0.904
		3	-0.163	-0.159	1.2274	0.746
		4	-0.042	-0.064	1.2980	0.862
		5	-0.048	-0.045	1.3925	0.925
		6	-0.113	-0.147	1.9372	0.925
		7	-0.111	-0.153	2.4879	0.928
		8	-0.094	-0.141	2.8955	0.941
		9	-0.352	-0.470	8.8429	0.452
		10	0.221	0.046	11.289	0.335
		11	0.067	-0.016	11.525	0.400
		12	0.136	-0.110	12.536	0.404
		13	-0.188	-0.345	14.585	0.334
		14	0.039	-0.191	14.677	0.401
		15	0.217	0.053	17.703	0.279
		16	0.070	-0.105	18.038	0.322

Appendix 5. Error Term Normal Distribution Statistics

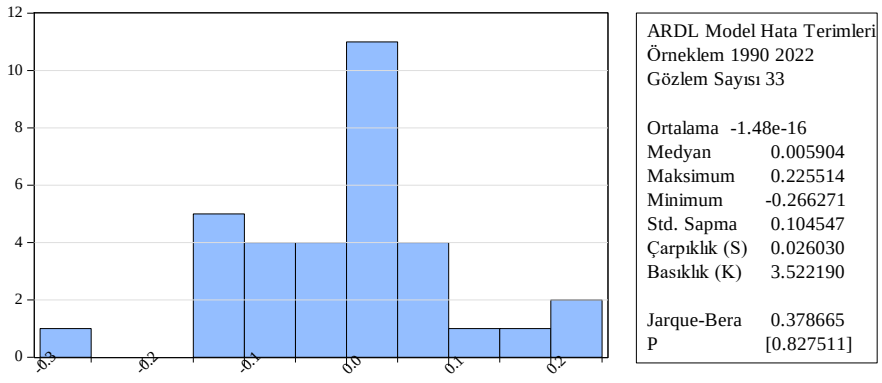

Duranay, S. (2025). Türkiye'deki otomatik katılım sistemi fonlarının performansının çok kriterleri karar verme metotlarıyla analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 53-78.*

Türkiye'deki Otomatik Katılım Sistemi Fonlarının Performansının Çok Kriterli Karar Verme Metotlarıyla Analizi

Analyzing the Performance of Auto-Enrollment System Funds in Türkiye with Multi-Criteria Decision Making Methods

Serhat Duranay[1]

Öz

Bu çalışmanın amacı Otomatik Katılım Sistemine (OKS) katılan veya sistemde kalmaya devam etme niyetinde olan yatırımcılara finansal performans anlamında en uygun fonları belirleyebilecekleri alternatif bir yöntem önermektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 2019-2022 yılları arasında OKS'de yer alan 77 fonun ortalama finansal performanslarının hesaplanması hedeflenmiştir. Çalışmada incelenen fonların performansı Çok Kriterli Karar Verme Metotlarından Entropi, TOPSIS ve ARAS kullanılarak hesaplanmıştır. Finansal performans değerlendirme kriterleri olarak ise Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen oranları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar TOPSIS ve ARAS yöntemlerinin tutarlı sonuçlar sunduğunu göstermiştir. Bulgulara göre, AJZ, CHG, CHO, AJF ve MHM kodlu fonlar performans sıralamasında üst sıralarda yer almaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: *Çok Kriterli Karar Verme, Otomatik Katılım Sistemi, Fon Performansları.*

Abstract

The purpose of this study is to provide an alternative method for investors who participate in the Auto-Enrollment System or intend to remain in this system to determine the most efficient funds in terms of financial performance. In line with this purpose, the study aims to calculate the average financial performance of 77 funds in the AES between 2019 and 2022. The performance of the funds analyzed in the study was analyzed by using Entropy, TOPSIS and ARAS as Multi-Criteria Decision Making Methods. Sharpe, Treynor, Sortino and Jensen ratios were used as financial performance evaluation criteria. The results indicate that TOPSIS and ARAS methods provide consistent results. According to the findings, funds coded AJZ, CHG, CHO, AJF and MHM are ranked higher in the performance ranking.

Keywords: *Multi-Criteria Decision Making, Automatic Enrollment System, Fund Performances.*

JEL Codes: *G11, G22, G23*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 02 / 04 / 2024
Accepted: 01 / 11 / 2024

[1]Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, Isparta, Türkiye, serhatduranay@isparta.edu.tr , ORCID: https://orcid.org/ https://orcid.org/ 0000-0002-3090-2764.

Giriş

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), bireylerin çalışma hayatları boyunca elde ettikleri birikimlerini uzun vadeli yatırımlarda değerlendirmelerine dayanan ve emeklilik hayatlarını idame ettirebilecekleri bir getiriye ulaşmalarını sağlayan özel bir emeklilik sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu sayede bireyler standart emeklilik getirilerine ek bir getiri elde etmeye hak kazanırlar (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023). Türkiye'de ilk olarak 2003'de hayata geçirilen BES, 2013 yılından itibaren %25 devlet katkısı sağlanması ile hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir (Akın, 2016: 2).

Bireysel emeklilik şirketleri, katılımcılarından elde etmiş oldukları sermaye ile çeşitli fonlar oluşturmakta ve bu fonları, emeklilik fonları adı verilen portföyler aracılığıyla finansal piyasalara sunmaktadırlar. Büyük tutarlara ulaşabilen bu fonlar, piyasalarda derinleşme yaratarak hem daha sağlam bir finansal yapının hem de ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyulan sermayenin yaratılmasına imkân sağlamaktadır (Uyar, 2012: 73).

Yatırımcılar açısından, BES çalışma hayatı sürecinde kenara ayrılabilen tasarrufların uzun vadede değerlenerek emeklilik sonrası gelir elde edilmesi fırsatı sunmaktadır (Akpınar, 2007: 75). Tüm yatırımcılar, tasarruflarından maksimum getiri ve minimum risk beklemektedirler. Bu beklenti ancak iyi çeşitlendirilmiş bir portföyle mümkün olacaktır. Ancak her bir yatırımcının böyle bir portföyü oluşturmaya yetecek finansal bilgi veya birikimi olmayabilir (Dağlı, Bank ve Er, 2008: 85). Bu nedenle profesyonel yöneticiler tarafından oluşturulan ve yönetilen fonlar yatırımcılara büyük kolaylık sağlamaktadır.

BES gönüllü, zorunlu yahut her ikisinin bir arada uygulanması esaslarına dayalı olarak var olabilmektedir (Can ve Eyidiker, 2019: 627). Zorunlu uygulamalar çoğu zaman Otomatik Katılım Sitemi (OKS) olarak isimlendirilmektedir. 2017 yılı başlangıcı itibariyle yürürlüğe giren Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile OKS Türkiye'de uygulanmaya başlamıştır. Bu sisteme göre işverenler, çalışanların rızaları olmasa dahi onları OKS'ye kaydettirmekle yükümlüdürler (Butrica ve Karamcheva, 2012: 3). BES'e benzer kurallara dayanan OKS'ye göre çalışan bu sistemde dilediği kadar kalabilmektedir. Bu açıdan OKS zorunlu bir sistem olsa da sistemde kalma veya devam etme noktasında karar gönüllülük esasına dayandırılmıştır.

Bu sistemde de temel amaç toplanan fonların yatırımlara yönlendirilmesi sayesinde çalışanlara emeklilik hayatlarında ek bir gelir sağlanması, ekonominin ihtiyaç duyduğu sermayenin oluşturulması ve bu sayede ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023). İlk olarak ABD'de uygulanan OKS, uzun yıllardır birçok gelişmiş ülkede emeklilik sistemlerinin gelişimine büyük katkılar sağlamış ve gelişim sürecini hızlandırmıştır (Akgiray vd., 2016). Gerçekten de BES gönüllü katılıma dayandığından emeklilik sisteminin tam olarak oluşturulması konusunda yeterli olamamaktadır. Bu nedenle çalışanların sisteme otomatik olarak dahil edilmeleri sistemin istenilen seviyeye ulaşmasına olanak sağlamaktadır (Meral ve Arıcan, 2020: 190). Seyfullahoğulları ve diğerleri de (2017), otomatik katılım uygulaması ile BES'e katılımcı sayısının arttığını ve fon büyüklüğünün oldukça yüksek tutarlara ulaştığını belirtmişlerdir.

Tablo 1'de BES içerisinde yer alan fon gruplarının işlem hacimleri ve toplam içerisindeki oranları sunulmuştur.

Tablo 1. Fon Bazlı İşlem Hacimleri

Fon Türü	*İşlem Hacmi*	*Oran*
Hisse Senedi Fonu	1.547.271.932,44	27,36
Değişken Fon	1.497.956.587,16	26,49
Endeks Fon	542.260.828,04	9,59
Altın Fonu	515.096.698,15	9,11
Altın Katılım Fonu	332.706.073,88	5,88
Katılım Fonu	235.150.946,93	4,16
Karma Fon	218.296.428,69	3,86
Kamu Yabancı Para (Döviz) Cinsinden Borçlanma Araçları Fonu	212.915.576,17	3,76
Dış Borçlanma Araçları Fonu	116.203.578,31	2,05
Fon Sepeti Fonu	110.399.811,26	1,95
Borçlanma Araçları Fonu	59.262.867,42	1,05
OKS Katılım Standart Fon	56.182.778,20	0,99
Katılım Standart Fon	51.652.322,22	0,91
Özel Sektör Borçlanma Araçları Fonu	35.712.279,54	0,63
Kamu Kira Sertifikası Fonu	32.423.048,92	0,57
Katılım Değişken Fon	31.417.885,29	0,56

Kıymetli Madenler Fonu	31.275.484,93	0,55
Standart Fon	16.127.430,52	0,29
Kamu Borçlanma Araçları Fonu	7.647.158,17	0,14
OKS Standart Fon	5.731.246,33	0,1
Yaşam Döngüsü/Hedef Fon	111.158,33	0
Toplam	5.655.802.120,90	100

***Kaynak*:** TEFAS Fon Bilgilendirme Platformu (2023)

Tablo 1'de gösterildiği üzere BES fonlarının toplam değeri 2023 itibariyle 5.655.802.120 TL civarındadır. OKS kapsamında yer alan fonların toplam parasal büyüklüğü ise yaklaşık olarak 61.917.024 TL'dir. Sistemin büyük bir kısmı hem işlem hacmi hem de aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere Hisse Senedi Fonları ve Değişken Fonlar üzerine kurulmuş durumdadır. Otomatik Katılım Fonlarının oranı oldukça düşük görünse de sisteme girişlerde zorunluluk esasına dayalı olmaları nedeniyle katkıları büyüktür. Bu fonlardaki işlem hacimlerinin düşük olması ise gönüllü katılımcılarla kıyaslandığında zorunlu dahil olanların sistemde uzun süre kalmamaları ile ilişkilendirilebilir.

2023 itibariyle BES içerinde yer alan fon sayıları aşağıda gösterilmiştir.

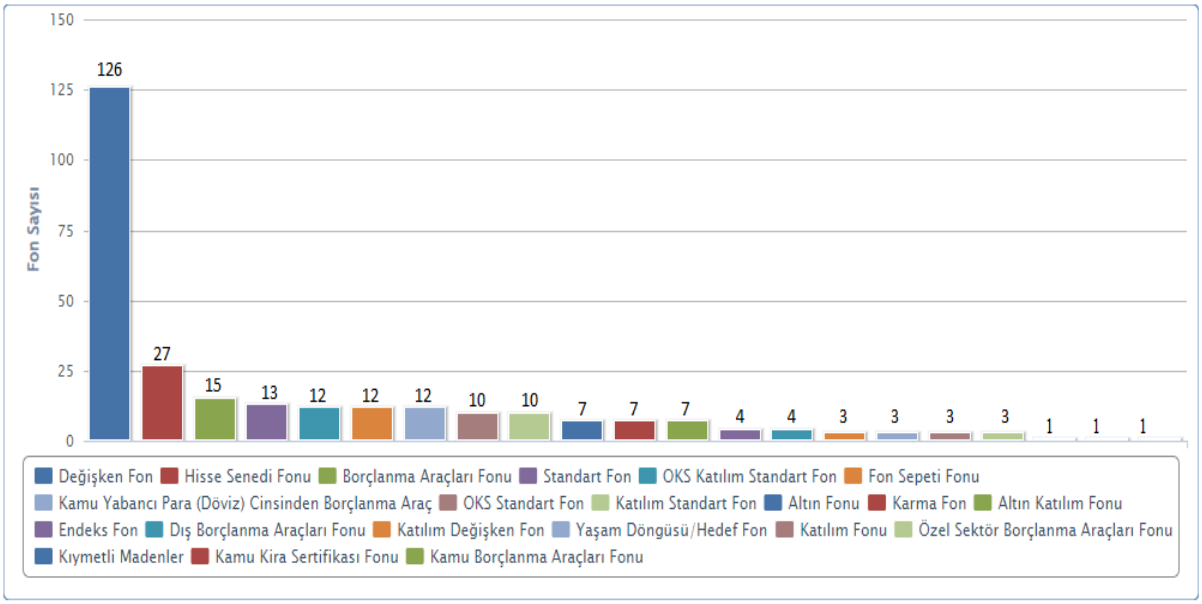

Şekil 1. Bes İçerisinde Yer Alan Fon Sayıları

Kaynak: TEFAS Fon Bilgilendirme Platformu, 2023

Şekil 1'e göre BES içerisinde sayıca en fazla olan fonlar Değişken Fon'lardır. Çalışanın daha sonra kendi tercihine göre seçebileceği otomatik katılım fonlarının sayısı ise 12 OKS Katılım Standart ve 10 OKS Standart Fon olmak üzere toplamda 22'dir. OKS'de sisteme dahil olunduktan sonra geçirilen süre göz önünde tutularak çalışanların kesintilerinin yönlendirilebileceği fonlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. OKS Fon Türleri

Sunulma Dönemi	***Değerlendirme Yapılacak Fon Türü***
Cayma süresi boyunca (Plana dahil olma bildirimi + 2 ay)	Başlangıç fonu
Cayma süresi sonu + 10 ay	Tercih belirtilmezse başlangıç fonu Tercih belirtilirse standart fon veya diğer fonlar
Plana dahil olma bildirimi + 1 yıl	Tercih belirtilmezse standart fon Tercih belirtilirse başlangıç fonu veya diğer fonlar

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023

Başlangıç fonları, sisteme ilk dahil olduğunda emeklilik şirketi tarafından sunulan ve 2 aylık cayma süresi içerisinde birikimlerin değerlendirileceği faizli ya da faizsiz fonlardır. Çalışan sistemde kalmaya devam ederse 1 yılın sonunda başlangıç fonunda kalma veya standart fona geçme talebini şirkete iletebilmektedir. Bunun yanında çalışanın talebi doğrultusunda, Muhafazakâr/ Temkinli, Dengeli, Atak/Dinamik/Büyüme veya Agresif fonlara da geçiş yapma imkânı sunulmaktadır (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023).

OKS'de işverenler kesintileri değerlendirmek üzere en az bir emeklilik şirketiyle sözleşme imzalamak zorundadırlar. Ancak, kesintilerin yönlendirileceği fonların seçimi çalışanlara bırakılmıştır. Sistem çalışanların faiz hassasiyetini dikkate alarak faizli (OKS Standart) ya da faizsiz (OKS Katılım Standart) fonlar sunmaktadır. Çalışan herhangi bir fon seçimi yapmaz ise, fon seçimi işveren tarafından yapılmaktadır (Emeklilik Gözetim Merkezi, 2023). BES temelde bir yatırım alternatifidir ve doğru yatırım aracının seçimi büyük önem arz etmektedir. Ancak, bu sistemin yatırım fonlarına dayalı olarak oluşturulmuş olması yatırımcılar için büyük kolaylık sağlamaktadır. Yatırımcı her bir yatırım aracı için risk-getiri değerlendirmesi yapmak yerine yalnızca iyi performans sergileyen fonlara yönelebilecektir. Yine de burada unutulmaması gereken nokta fon performanslarının iyi belirlenebilmesidir.

Literatür incelemesinde Türkiye'de emeklilik yatırım şirketleri ve fonlarının performansını inceleyen çalışmalar bulunsa da otomatik katılım fonları özelinde bir performans araştırmasına rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye'deki otomatik katılım fonlarının finansal performansı incelenmiştir. Ayrıca fon performansının yalnızca fonların getirileri ile ölçülemeyeceği ve performansı etkileyen birçok değişken olduğu gerçeği göz önünde tutularak, bu fonların performansı Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri aracılığıyla hesaplanmıştır. Bu çerçevede, kriter ağırlıklarının hesaplanmasında Entropi, performans sıralamalarının belirlenmesinde ise TOPSIS ve ARAS yöntemlerinden faydalanılmıştır.

1.Literatür Taraması

Yatırım ve emeklilik fonlarının performansı ile ilgili literatür tarandığında gerek yerli gerekse yabancı literatürde çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Ancak bu çalışma BES ve dahası OKS içerisindeki fonlara odaklandığı için bu alana yönelik bir literatürün oluşturulması daha uygun görülmüştür. Bu çerçevede ulaşılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Gökgöz (2007), BES fonlarının performansını araştırdığı çalışmasında 9 adet emeklilik fonunun performansını ÇKKV yöntemleri ile incelemiştir. Treynor-Mazuy Kuadratik Modelinin tercih edildiği çalışmada performans belirleme kriterleri olarak Sharpe, Treynor, Sortino, Jensen ve Tahmin oranları ele alınmıştır. Sonuçlar, sektörün performans seviyesinin piyasaya nazaran iyi olduğunu ve devamlılık sergilediğini ortaya koymuştur.

Antolin (2008), OECD, Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde özel sektör tarafından yönetilen emeklilik fonlarının performanslarının karşılaştırılmasına yönelik OECD-Dünya Bankası projesi kapsamında gerçekleştirilen analizleri derlemiştir. Fonların performanslarının değerlendirilmesinde Sharpe oranlarının yanı sıra atıf analizinden de yararlanılmıştır. Araştırmada varsayımsal olarak oluşturulan ortalama bir portföy karşısında emeklilik fonlarının daha düşük performans sergilediği bildirilmiştir.

Dağlı, Bank ve Er (2008), BES yatırım fonlarının performansını 2003-2007 yılları için değerlendirmişlerdir. Performans kriterleri olarak Sharpe, Treynor ve Jensen oranları kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, Treynor ve Jensen endeksleri dikkate alındığında en iyi performansı Anadolu Hayat Emeklilik Beyaz'ın, Sharpe endeksi dikkate alındığında ise Yapı Kredi Emeklilik'in sergilediğini göstermiştir.

Bauer, Cremers ve Frehen (2010), ABD emeklilik fonları ile yatırım fonlarını karşılaştırmışlardır. Araştırma, emeklilik fonları maliyetlerinin yatırım fonu ücretlerinden önemli ölçüde düşük olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca emeklilik fonlarının, yatırım fonlarının aksine, sıfıra yakın ve pozitif anormal getiri sağladığı tespit edilmiştir.

Bohl, Lischewski ve Voronkova (2011), Polonya ve Macaristan'daki emeklilik yatırım fonlarının performansını Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modelinden (CAPM) faydalanarak incelemişlerdir. Treynor ve Sharpe oranlarından yararlanılan çalışmada Polonya emeklilik fonlarının üstün performans sergilediğine dair kanıtlar bulunamazken, Macaristan emeklilik fonlarının düşük performans sergilediğine dair kanıtlara rastlanmıştır.

Ege, Topaloğlu ve Coşkun (2011), 2008-2010 döneminde 80 emeklilik yatırım fonunun performansını Sharpe ve M2 metotları ile analiz etmişlerdir. Ulaşılan sonuçlar emeklilik yatırım fonlarının iyi performans sergilemediğini ortaya koymuştur.

Chang ve Chen (2011), Tayvan'da BES yatırım planlama politikalarının performansını AHP ve TOPSIS kullanarak değerlendirmiştir. Sonuçlar incelenen 3 emeklilik yatırım planı içerisinde ilk sırada yatırım fonlarına dayalı emeklilik planlarının olduğunu göstermiştir.

Genç, Kabak, Köse ve Yılmaz (2015), ÇKKV yöntemleri arasında yer alan MACBETH yöntemi ile BES şirketlerinin performansını analiz etmişlerdir. Araştırmada sayısal veriler yerine sözel verilere dayalı kriterlere odaklanan MACBETH yönteminin diğer yöntemlere kıyasla güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuştur.

Kompa ve Witkowska (2015), 2000-2013 yılları arasında Polonya'daki emeklilik sisteminin performansını analiz etmişlerdir. Bulgular, iyi çeşitlendirilmiş portföylerin daha yüksek performans sergileyeceğini, hükümet tarafından yürürlüğe konulan yeni kararların ise sisteme herhangi bir katkı sağlayamayacağını göstermiştir.

Ege, Karakozak ve Topaloğlu (2016), 2012-2014 aralığında 11 emeklilik fonunun performansını Electre yöntemi kullanılarak araştırmışlardır. Performans ölçüm kriterleri olarak M2, Treynor, Sharpe ve Jensen değerleri kullanılmış ve ele alınan fonların performans sıralaması bu kriterlere göre hesaplanmıştır.

Göktolga ve Karakış (2018), bireysel emeklilik firmalarının performansını araştırmışlardır. Çalışmada, Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ile ele alınan kriterlerin önem dereceleri ortaya konulmuş, VIKOR yöntemi ile ise şirketlerin finansal performansları hesaplanmıştır.

Bayrakçı ve Aksoy (2019), bireysel emeklilik şirketlerinin performansını ÇKKV yöntemleri arasında yer alan ARAS ve COPRAS ile incelemişlerdir. Kriter ağırlıklarının Entropi ile tespit edildiği çalışmada kullanılan her iki yöntemin de tutarlı sonuçlar verdiği bulgusuna erişilmiştir.

Bayraktar ve Aksoy (2020), katılım esasına dayalı yönetilen BES fonlarının performansını incelemişlerdir. Performans ölçüm kriterleri olarak Sharpe, Treynor, Jensen Alfa, M2, T2 ve Değerleme Oranının kullanıldığı çalışmada ulaşılan bulgular bu fonların performansının genel olarak başarısız olduğunu göstermiştir.

Acer, Genç ve Dinçer (2020), bireysel emeklilik şirketlerinin performansını Entropi ve COPRAS yöntemleri yardımıyla değerlendirmişlerdir. Şirket performansının ölçümü için, katılımcı sayısı ve fon tutarı, katkı payı tutarı, devlet katkısı ve teknik giderleri ele alınmıştır. Çalışma sonuçlarına göre faydalanılan yöntemler performans ölçümü için tercih edilebilecek yöntemler arasındadır.

Batur (2022), 2017 -2021 arasında Gönüllü Emeklilik Fonların performansını çeşitli ölçüm teknikleri yardımıyla hesaplamıştır. Fon performansları değerlendirilirken geçmiş getirilerin yanı sıra Sharpe, Treynor ve Jensen ölçütleri de kriter olarak belirlenmiştir. İncelenen dönemde altın fonları dışında faiz içermeyen fon getirilerinin faiz içeren fonlardan daha yüksek olduğu bulgusuna erişilmiştir.

2.Yöntem ve Kapsam

Bu çalışmada Bireysel Emeklilik Fon Satın Alım Platformu'na (BEFAS) kayıtlı OKS fonlarının 2019 – 2022 yılları arası performansı ÇKKV yöntemleri yardımıyla incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde bu dönemde 91 adet OKS katılım fonuna rastlanmış, bu fonlardan 14'ünün kriter verilerine erişilememiş veya verilerin eksik-hatalı olduğu gözlemlenmiş ve analizler 77 fon üzerinden gerçekleştirilmiştir. Her bir yıl için tek tek performans hesaplaması yerine incelenen döneme ait verilerin ortalaması bulunarak bu 4 yıllık ortalama performanslar hesaplanmıştır. Analiz edilen fonlar ve kodları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Analiz Edilen Fon İsimleri ve Kodları

Kodu	*Fon İsmi*	*Kodu*	*Fon İsmi*
AAJ	AgeSA Hay. ve Em. OKS Stand. EYF	FIU	HDI Fiba Em. ve Hay. OKS Agr. Katılım Değ. EYF
AFH	Anadolu Hayat Em. OKS Stand. EYF	FIV	HDI Fiba Em. ve Hay. OKS Atak Katılım Değ. EYF
AFJ	Allianz Yaşam ve Em. OKS Temk. Değ. EYF	GCK	Garanti Em. Hay. OKS Katılım Stand. EYF
AFP	Anadolu Hayat Em. OKS Katılım Stand. EYF	GCS	Garanti Em. Hay. OKS Stand. EYF
AIE	Allianz Yaşam ve Em. OKS Büyüme Katılım Değ. EYF	GHJ	Garanti Em. Hay. OKS Agr. Değ. EYF
AJB	Anadolu Hayat Em. OKS Atak Değ. EYF	GHM	Garanti Em. Hay. OKS Din. Değ. EYF
AJC	Anadolu Hayat Em. OKS Den. Değ. EYF	GHN	Garanti Em. Hay. OKS Den. Değ. EYF
AJF	Anadolu Hayat Em. OKS Temk. Değ. EYF	GHP	Garanti Em. Hay. OKS Temk. Değ. EYF
AJH	Anadolu Hayat Em. OKS Atak Katılım Değ. EYF	GHT	Garanti Em. Hay. Mutlak Getiri Hedefli Değ. EYF
AJT	Axa Hayat ve Em. OKS Temk. Değ. EYF	GHU	Garanti Em. Hay. OKS Agr. Katılım Değ. EYF
AJV	Axa Hayat ve Em. OKS Deng. Değ. EYF	GHV	Garanti Em. Hay. OKS Den. Katılım Değ. EYF
AJY	Axa Hayat ve Em. OKS Atak Katılım Değ. EYF	GHY	Garanti Em. Hay. OKS Din. Katılım Değ. EYF
AJZ	Axa Hayat ve Em. OKS Agr. Katılım Değ. EYF	GHZ	Garanti Em. Hay. OKS Temk. Katılım Değ. EYF

Tablo 3. (Devamı)

ALJ	Allianz Yaşam ve Em. OKS Agr. Değ. EYF	HEC	Axa Hayat ve Em. OKS Stand. EYF
ANJ	Allianz Yaşam ve Em. OKS Den. Değ. EYF	HEI	Axa Hayat ve Em. OKS Katılım Stand. EYF
AYJ	AgeSA Hay. ve Em. OKS Katılım Stand. EYF	KET	Katılım Em. ve Hay. OKS Atak Katılım Değ. EYF
BEF	Bereket Em. ve Hay. OKS Din. Katılım Değ. EYF	KEZ	Katılım Em. ve Hay. OKS Agr. Katılım Değ. EYF
BEI	Bereket Em. ve Hay. OKS Katılım Stand. EYF	KOA	Allianz Yaşam ve Em. OKS Stand. EYF
BEO	Bereket Em. ve Hay. OKS Agr. Katılım Değ. EYF	KOS	Allianz Yaşam ve Em. OKS Katılım Stand. EYF
BNL	BNP Paribas Cardif Em. OKS Stand. EYF	KTZ	Katılım Em. ve Hay. OKS Katılım Stand. EYF
BNZ	BNP Paribas Cardif Em. OKS Katılım Stand. EYF	MHI	MetLife Em. ve Hay. OKS Katılım Stand. EYF
BPI	BNP Paribas Cardif Em. OKS Agr. Değ. EYF	MHM	MetLife Em. ve Hay. OKS Temk. Değ. EYF
BPJ	BNP Paribas Cardif Em. OKS Den. Değ. EYF	MHN	MetLife Em. ve Hay. OKS Den. Değ. EYF
BPN	BNP Paribas Cardif Em. OKS Din. Değ. EYF	MHO	MetLife Em. ve Hay. OKS Atak Değ. EYF
BPO	BNP Paribas Cardif Em. OKS Din. Katılım Değ. EYF	MHR	MetLife Em. ve Hay. OKS Agr. Değ. EYF
BPR	BNP Paribas Cardif Em. OKS Muh. Değ. EYF	MHU	MetLife Em. ve Hay. OKS Atak Katılım Değ. EYF
BPS	BNP Paribas Cardif Em. OKS Agr. Katılım Değ. EYF	MHZ	MetLife Em. ve Hay. OKS Stand. EYF
CFE	QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em.OKS Katılım Stand.EYF	VEO	Türkiye Hay. ve Em. OKS Agresif Katılım Değ. EYF
CHA	QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Den. Değ. EYF	VEV	Türkiye Hay. ve Em. OKS Dengeli Değ. EYF
CHC	QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Muh. Değ. EYF	VGF	Türkiye Hay. ve Em. OKS Agresif Değ. EYF
CHD	QNB Sağlık Hay.Sig.ve Em. OKS Agr. Katılım Değ.EYF	VGG	Türkiye Hay. ve Em. OKS Dengeli Kat. Değ. EYF
CHG	QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Agr. Değ. EYF	VGH	Türkiye Hay. ve Em. OKS Atak Katılım Değ. EYF
CHI	QNB Sağlık Hay.Sigorta ve Em.OKS Din.Katıl Değ.EYF	VGK	Türkiye Hay. ve Em. OKS Katılım Standart EYF
CHO	QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Atak Değ. EYF	VGZ	Türkiye Hay. ve Em. OKS Standart EYF
CHU	QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Stand. EYF	VVA	AgeSA Hay. ve Em. OKS Agr. Değ. EYF
FGF	HDI Fiba Em. ve Hay. OKS Stand. EYF	VVE	AgeSA Hay. ve Em. OKS Den. Değ. EYF
FGH	HDI Fiba Em. ve Hay. OKS Katılım Stand. EYF	VVM	AgeSA Hay. ve Em. OKS Muhaf. Değ. EYF
FIG	HDI Fiba Em. ve Hay. OKS Den. Değ. EYF	VVU	AgeSA Hay. ve Em. OKS Din. Katılım Değ. EYF
FIH	HDI Fiba Em. ve Hay. OKS Atak Değ. EYF		

Performans hesaplamasında literatürde sıklıkla kullanılan Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen oranlarından faydalanılmıştır. Veriler fonbul.com sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada performans ölçümü için kullanılan kriterler Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Performans Ölçüm Kriterleri

Kriter	***Model***	***Açıklama***
Sharpe	$\frac{[r_p - r_f]}{\sigma r_p}$	Portföyün toplam riskini dikkate almaktadır. Getiri ve riski birleştirdiği ifade edilmektedir.
Treynor	$\frac{[r_p - r_f]}{\beta r_p}$	Sistematik riski dikkate almaktadır. Beta katsayısına dayanmaktadır.
Sortino	$\frac{[r_p - MAR]}{\sigma - MAR}$	Fona ait negatif getirilerin standart sapmasını sunmaktadır.
Jensen Alpha	$\alpha_p = r_p - [r_f + \beta_p(r_m - r_f)]$	Fon ile ölçüt arasındaki ortalama getiri farkını göstermektedir. Fon yöneticilerinin sağladığı katma değer olarak ifade edilebilmektedir.

***Kaynak*:** Gökgöz (2007), Stankevičienė ve Gavrilova (2012), Bohl vd. (2011), Novickytė, Rabikauskaitė ve Pedroja (2016)

Çalışmada kriter ağırlıkları belirlenirken Entropi yöntemi kullanılmıştır. Performans sıralaması ise TOPSIS ve ARAS yöntemleri aracılığıyla hesaplanmıştır. ÇKKV metotları genel olarak karar verme sürecinde, farklı kriterleri göz önünde

bulundurarak seçenekler arasında bir sıralama ve seçim yapılmasına olanak tanımaktadır (Genç vd., 2015: 53). Tercih edilen metotlar ve bu metotların kısa tanımları ile işlem basamakları aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Entropi

ÇKKV yöntemlerinden hangisinin kullanılacağının yanı sıra performans değerlemede ele alınacak kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi de önemli bir husustur. Bu noktada Entropi literatürde sıklıkla tercih edilen yöntemlerden biridir (Acer vd. 2020: 158). Entropi yönteminin adımları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Wang ve Lee, 2009).

Entropi için öncelikle karar matrisinin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. n seçim kriterine C_j(j= 1,2,…,n) karşı değerlendirilecek m adet A_i(i; 1,2,…,m) alternatif olduğu varsayılarak karar matrisi oluşturulabilir. Ağrılık vektörü W, ele alınan problem için n seçim kriterinin C_j(j= 1,2,…,n) göreceli önemini temsil etmektedir. Karar matrisi X = {x_{ij},i= 1,2,…,m; j=1,2,…,n} A_i alternatifinin C_j seçim kriterine göre fayda derecelerini yansıtmaktadır. Ağırlıklandırma vektörü W ve karar matrisi X verildiğinde, problemin amacı, tüm alternatifleri her birine tüm seçim kriterlerine göre genel bir fayda sağlayarak sıralamaktır. Karar matrisi şu şekilde ifade edilebilmektedir:

$$X = \begin{array}{c} \\ A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{array} \begin{array}{c} \begin{array}{cccc} C_1 & C_2 & \cdots & C_n \end{array} \\ \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{array}$$

W= $[w1 \quad w2 \quad \ldots \quad w_n]$

(1)

Karar matrisinin ardından; Entropi ölçütü ile amaç ağırlıklarını belirlemek amacıyla her bir kriterin izdüşüm değerini elde etmek üzere karar matrisinde bulunan her bir kriter C_j(j= 1,2,…,n) için normalize edilmesi gerekmektedir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}}$$

(2)

Normalizasyon işleminden sonra Entropi değerleri (e_j) aşağıdaki şekilde hesaplanabilmektedir.

$$e_j = -k \sum_{j=1}^{n} p_{ij} \ln p_{ij}$$

(3)

k sabit bir değer olmak üzere, $k = (\ln(m))^{-1}$, her bir kriterin sapma derecesi şu şekilde hesaplanabilmektedir:

$$d_j = 1 - e_j$$

(4)

d_j değeri ne kadar yüksekse, c_j kriteri de problem için o kadar önemlidir. Son olarak her bir kriterin farklılaşma derecesi aşağıda gösterildiği şekilde hesaplanabilmektedir.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{k=1}^{n} d_k}$$

(5)

2.2. TOPSIS (Techniques for Order of Preferance by Similarity to Ideal Solution / İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Tercih Sırası Teknikleri)

TOPSIS yöntemi ilk defa Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiştir ve çok kriterli karar verme problemlerinin çözümünde sıklıkla kullanılmaktadır. Modelde sıralamaların hesaplanması değişkenlerin ideal çözüme yakınlığına dayanmaktadır (Duranay ve Özsoy, 2023). Ancak yöntemde yalnızca pozitif ideal çözüme en yakın değil, negatif ideal çözüme de en uzak olan seçeneğin en çok tercih edilen alternatif olduğu da unutulmamalıdır (Cheng-Ru, 2008:256). TOPSIS metodunun aşamaları aşağıda verildiği şekildedir.

İlk olarak Entropi kısmında ortaya konulmuş olan karar matrisi normalize edilir. Bu sayede değişkenler aynı cinsten ifade edilerek karar matrisi standart hale gelmiş olacak ve yöntemin geçerlik ve güvenilirliği arttırılacaktır. Normalizayson veya bir diğer adıyla standart karar matrisinin oluşturulması işlemi aşağıdaki şekilde yapılmaktadır.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}^2}} \qquad (i=1,2,\ldots,m; \quad j=1,2,\ldots,n)$$

(6)

Sonraki aşamada normalize edilmiş karar matrisinin ağırlıklandırılması gerekmektedir. Ağırlıklandırma işleminin yapılabilmesi için kriterlere ait ağırlıklar ile standart karar matrisinde yer alan elemanlar çarpılmaktadır. Bu ağırlıklandırma işlemi temelde farklı yöntemlerle yapılabiliyor olsa da bu çalışmada ağırlıklara Entropi yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Ağırlıklandırma işlemi aşağıda gösterildiği şekildedir:

$$v_{mxn} = w_n * p_{mxn} \quad (7)$$

Yukarıda w_n kriter ağırlık matrisini, pmxn ise normalize karar matrisini göstermektedir.

Bir sonraki aşama pozitif ve negatif ideal çözümlerin bulunması aşamasıdır. Pozitif ideal çözüm A* ve negatif ideal çözüm A- kabul edilerek:

$$A^* = \{(\max_i v_{ij} \,|j \in J), (\min_i v_{ij} \,|j \in J')\} \quad A^* = (v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*) \quad (8)$$

$$A^- = \{(\min_i v_{ij} \,|j \in J), (\max_i v_{ij} \,|j \in J')\} \quad A^* = (v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*) \quad (9)$$

Pozitif ideal çözüm belirlenirken ağırlıklandırılmış standart matrisin sütun değerlerinin en büyükleri, negatif ideal çözüm belirlenirken ise bu sütun değerlerinin en küçükleri seçilmektedir. Çözüm kümelerinde J maksimizasyon, J' ise minimizasyonu ifade etmektedir.

İdeal çözümlerin bulunmasını takiben, alternatiflerin bu çözüm kümelerine olan uzaklıkları hesaplanmaktadır. Öklid Uzaklık Yaklaşımı'ndan faydalanılan bu aşamada her alternatifin Pozitif ideal çözüme olan uzaklığı (Si+), negatif ideal çözüme olan uzaklığı ise (Si-) ile ifade edilmektedir.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (10)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (11)$$

Son aşamada pozitif ne negatif ideal çözümlere ilişkin uzaklıklar yardımıyla alternatifler arasında sıralama yapılır. Negatif ideal çözüme olan uzaklığın, negatif ve pozitif ideal çözümlere olan uzaklıklarının toplamına oranlanması ile elde edilen sıralama ölçümü aşağıdaki şekildedir:

$$C_i = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad (12)$$

2.3. ARAS (Additive Raito Assesment / Katkı Oranı Değerlendirmesi)

ÇKKV problemleri genellikle her biri eşzamanlı olarak dikkate alınması gereken farklı karar kriterleri açısından açıkça tanımlanmış sonlu sayıda alternatifin sıralanması ile ilgilidir. ARAS yöntemine göre, uygulanabilir bir alternatifin göreli verimliliğini belirleyen fayda fonksiyonu, değeri ele alınan kriterlerin değer ve ağırlıklarının göreli etkisiyle doğru orantılıdır (Zavadskas ve Turskis, 2010, s.163). ARAS yönteminin aşamaları aşağıda sunulmuştur.

Öncelikle TOPSIS yönteminde olduğu gibi daha önceden elde edilmiş olan karar matrisinin normalize edilmesi gereklidir. Tercih edilen değerleri maksimum olan kriterler aşağıdaki şekilde normalizasyona tabi tutulabilir:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^{m} x_{ij}} \quad (13)$$

Tercih edilen değerleri minimum olan kriterlerin normalizasyon işlemi ise iki aşamadan meydana gelmektedir:

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ij}^*} \; ; \; \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^{m} x_{ij}} \quad (14)$$

Sonraki aşamada normalleştirilmiş ağırlıklı matris tanımlanır. Kriterler $0<w_J<1$ ağırlıkları ile değerlendirilebilirler. Ağırlıkların toplamı aşağıdaki şekilde sınırlandırılabilmektedir:

$$\sum_{j=1}^{n} w_j = 1 \quad (15)$$

Tüm kriterlerin normalize edilmiş ağırlıklı değerleri aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} w_j \; ; \; i = \overline{0, m,} \quad (16)$$

Burada wj, j kriterinin ağırlığını, $\bar{x}_{ij}$ ise j kriterinin normalleştirilmiş derecesini ifade etmektedir. Bu işlemi takiben optimal fonksiyonun değerleri belirlenebilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^{n} \hat{x}_{ij} \; ; \; i = \overline{0, m,}$$

(17)

S_i, i alternatiflerinin optimal fonksiyon değeridir. Bu değer ne kadar büyük olursa ele alınan alternatif o kadar etkili olur.

Alternatif fayda derecesi, analiz edilen varyantın ideal olarak en iyi olan S_0 ile karşılaştırılmasıyla belirlenir. Bir a_i alternatifine ait fayda derecesinin hesaplanması için kullanılan denklem aşağıda verilmiştir.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \; ; i = \overline{0, m,}$$

(18)

Yukarıda S_i ve S_0 eşitlik 17'den elde edilen optimallik kriter değerlerdir.

3. Bulgular

Araştırmada öncelikle performans hesaplanmasında kullanılan kriterlerin ağırlıklandırma işlemi Entropi yardımıyla yapılmıştır. Ardından TOPSIS ve ARAS metotları ile fonların performans sıralamaları hesaplanmış ve karşılaştırma yapılmıştır. Entropi ile kriter ağırlıkları belirlenirken öncelikle karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisi Tablo 5'de sunulduğu şekildedir.

Tablo 5. Karar Matrisi

Alternatif	*Sharpe*	*Jensen*	*Treynor*	*Sortino*
AAJ	5.889175	0.06795	51.66155	7.484575
AFH	6.6942	0.07355	53.7587	9.3915
AFJ	10.92013	0.01135	18.8723	12.70295
AFP	7.66175	0.068275	38.17595	10.10833
AIE	4.167425	0.119025	19.48848	5.792325
AJB	3.466575	0.176775	2.25825	4.196475
AJC	4.241475	0.11025	12.1256	5.31525
AJF	12.31498	0.026325	23.39645	24.09348
AJH	4.641	0.1679	25.051	6.637175
AJT	10.18893	0.021275	27.06218	9.962375
AJV	4.736975	0.10535	23.03293	5.785375
AJY	4.502825	0.1603	26.47715	6.6783
AJZ	3.907075	0.21065	39.73313	5.05025
ALJ	2.570275	0.18835	14.64813	3.2682
ANJ	4.21545	0.1037	43.2056	5.515825
AYJ	6.533325	0.05255	26.63045	8.68475
BEF	5.889225	0.097725	3.8346	8.00225
BEI	8.616375	0.07345	45.39013	10.09075
BEO	6.21305	0.088275	7.039125	9.1617
BNL	6.573475	0.064825	46.7285	8.519025
BNZ	5.97575	0.0419	24.55725	7.13645
BPI	2.615175	0.20545	15.1018	3.265575
BPJ	4.27515	0.09345	23.4669	5.458975
BPN	3.00695	0.1315	5.539975	3.885575
BPO	4.69915	0.1119	31.1181	7.169625
BPR	10.0432	0.008175	18.76235	12.40393
BPS	3.6278	0.16515	40.01028	4.5842
CFE	6.7185	0.0819	32.02188	9.145925
CHA	5.004925	0.140575	19.7267	6.070475
CHC	12.19118	0.018475	20.6927	13.91645
CHD	3.853075	0.21775	4.998175	4.79525

Tablo 5. (Devamı)

CHG	3.26085	0.255075	21.69748	3.9968
CHI	4.3979	0.165475	8.9198	5.597675
CHO	3.81415	0.19955	33.19835	4.594025
CHU	6.1462	0.084675	9.315525	7.69005
FGF	5.99885	0.045175	41.19493	7.927475
FGH	6.517675	0.06765	33.08985	8.8556
FIG	4.5734	0.076975	41.49988	6.18035
FIH	3.063925	0.081075	20.70205	4.2044
FIU	3.300975	0.147525	18.87353	4.037225
FIV	3.881025	0.078275	6.85185	4.785475
GCK	7.4596	0.046825	23.22995	10.32678
GCS	6.57075	0.066975	36.61738	8.3463
GHJ	2.477925	0.201525	16.21043	3.1108
GHM	3.12155	0.144225	27.45665	3.827225
GHN	4.281675	0.094525	4.0618	5.03665
GHP	9.953075	0.014625	19.15993	19.69328
GHT	5.087075	0.04325	36.21315	5.4961
GHU	3.59075	0.17735	3.8908	4.3461
GHV	6.14635	0.0353	26.0626	5.4357
GHY	4.1435	0.134875	34.4683	5.0225
GHZ	9.37815	0.01315	18.13175	10.78193
HEC	5.90765	0.06515	46.58055	7.394675
HEI	6.9711	0.0512	26.94815	8.906125
KET	5.021125	0.09395	31.35998	7.02415
KEZ	3.91525	0.119825	54.92215	5.259125
KOA	5.741275	0.0642	40.44138	7.54745
KOS	7.044675	0.05105	26.25535	9.6743
KTZ	8.183825	0.071275	24.29813	10.83508
MHI	8.056625	0.03855	23.83275	11.14713
MHM	12.76283	0.009825	18.53368	24.88738
MHN	3.7624	0.05225	19.2636	4.88965
MHO	2.20435	0.140175	19.9434	3.04495
MHR	2.19665	0.176775	12.51963	2.70545
MHU	2.836925	0.085775	9.14465	3.624925
MHZ	6.0103	0.05935	35.63243	8.80415
VEO	3.2758	0.135675	25.9348	4.158875
VEV	3.54295	0.0958	33.3444	4.3331
VGF	2.6066	0.17325	5.9745	3.07905
VGG	4.3452	0.055125	26.0333	6.0444
VGH	3.7864	0.1033	27.43298	4.909275
VGK	7.255175	0.03635	20.90963	11.30268
VGZ	5.665175	0.053075	29.40475	7.780875
VVA	2.622175	0.1843	13.21028	3.28135
VVE	4.218575	0.09765	37.8704	5.11145
VVM	12.76025	0.00895	18.08655	14.1904

Çalışmada ele alınan kriterlerin tamamı fayda kriterleri olarak geçmektedir. Bu durumda ikinci aşama olarak normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 6. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Alternatif	*Sharpe*	*Jensen*	*Treynor*	*Sortino*
AAJ	0.013766995	0.009034342	0.02697701	0.013160709
AFH	0.015648884	0.009778895	0.028072115	0.016513804
AFJ	0.025527737	0.001509048	0.009854877	0.022336583
AFP	0.017910705	0.009077553	0.019934999	0.017774253
AIE	0.009742098	0.015825057	0.010176636	0.010185095
AJB	0.008103736	0.023503251	0.00117923	0.007378988
AJC	0.009915203	0.01465837	0.006331835	0.009346217
AJF	0.028788447	0.00350006	0.012217331	0.042365428
AJH	0.010849164	0.022323269	0.013081316	0.01167066

Tablo 6. (Devamı)

AJT	0.023818426	0.002828633	0.014131526	0.017517617
AJV	0.011073523	0.014006887	0.012027503	0.010172874
AJY	0.010526155	0.021312805	0.013826034	0.011742973
AJZ	0.009133484	0.028007126	0.020748137	0.008880247
ALJ	0.006008475	0.025042213	0.007649066	0.00574673
ANJ	0.009854365	0.01378751	0.022561419	0.009698903
AYJ	0.015272811	0.006986824	0.013906085	0.01527107
BEF	0.013767112	0.0129931	0.00200238	0.014070977
BEI	0.020142311	0.009765599	0.023702151	0.017743349
BEO	0.014524111	0.011736668	0.003675742	0.016109728
BNL	0.015366668	0.008618856	0.024401033	0.014979663
BNZ	0.01396938	0.005570845	0.012823486	0.012548574
BPI	0.006113437	0.027315757	0.007885969	0.005742114
BPJ	0.009993924	0.012424714	0.012254119	0.00959894
BPN	0.007029281	0.01748368	0.002892905	0.006832308
BPO	0.0109851	0.014877747	0.016249479	0.012606908
BPR	0.023477768	0.001086913	0.009797462	0.021810784
BPS	0.008480628	0.02195764	0.020892861	0.008060755
CFE	0.01570569	0.010889075	0.016721419	0.01608199
CHA	0.011699903	0.018690253	0.010301034	0.010674187
CHC	0.028499042	0.002456357	0.010805467	0.024470374
CHD	0.009007249	0.028951112	0.002609984	0.00843186
CHG	0.007622818	0.033913685	0.011330148	0.007027884
CHI	0.010280874	0.022000851	0.004657807	0.009842827
CHO	0.008916255	0.026531318	0.01733576	0.008078031
CHU	0.014367837	0.011258027	0.00486445	0.013522012
FGF	0.01402338	0.006006276	0.02151147	0.013939495
FGH	0.015236226	0.008994456	0.017279102	0.015571489
FIG	0.010691137	0.010234268	0.021670711	0.010867389
FIH	0.00716247	0.010779387	0.010810349	0.007392923
FIU	0.007716617	0.019614295	0.009855517	0.007098966
FIV	0.009072587	0.01040711	0.00357795	0.008414672
GCK	0.017438143	0.006225652	0.012130387	0.01815837
GCS	0.015360298	0.008904711	0.019121131	0.014675947
GHJ	0.005792591	0.026793905	0.008464879	0.005469961
GHM	0.007297179	0.019175541	0.014337516	0.006729707
GHN	0.010009178	0.012567641	0.002121021	0.008856333
GHP	0.023267085	0.001944478	0.010005071	0.034628214
GHT	0.011891944	0.005750336	0.01891005	0.009664219
GHU	0.008394018	0.0235797	0.002031727	0.007642085
GHV	0.014368188	0.004693338	0.013609561	0.009558013
GHY	0.009686169	0.017932405	0.017998911	0.008831452
GHZ	0.021923096	0.001748368	0.009468171	0.018958696
HEC	0.013810184	0.008662066	0.024323775	0.013002631
HEI	0.016296188	0.006807334	0.014071984	0.015660331
KET	0.011737774	0.012491192	0.016375783	0.012351108
KEZ	0.009152594	0.015931421	0.028679654	0.009247528
KOA	0.013421253	0.008535758	0.021117976	0.013271267
KOS	0.016468182	0.00678739	0.013710213	0.017011073
KTZ	0.019131148	0.00947642	0.012688174	0.019052154
MHI	0.018833796	0.005125444	0.012445161	0.019600855
MHM	0.029835376	0.00130629	0.009678051	0.043761404
MHN	0.00879528	0.006946937	0.010059209	0.008597851
MHO	0.005153061	0.018637071	0.010414192	0.005354172
MHR	0.005135061	0.023503251	0.00653759	0.004757203
MHU	0.006631817	0.011404279	0.004775221	0.006373987
MHZ	0.014050146	0.007890923	0.018606803	0.01548102
VEO	0.007657766	0.01803877	0.013542825	0.007312873
VEV	0.008282276	0.01273716	0.017412025	0.007619226
VGF	0.006093392	0.023034582	0.003119809	0.005414133
VGG	0.010157679	0.007329185	0.013594261	0.010628338
VGH	0.008851384	0.013734328	0.014325153	0.008632359

VGK	0.016960263	0.004832941	0.010918742	0.019874371
VGZ	0.013243355	0.007056626	0.015354789	0.013681717
VVA	0.006129801	0.024503743	0.006898239	0.005769852
VVE	0.00986167	0.012983128	0.019775445	0.008987859
VVM	0.029829357	0.001189954	0.009444568	0.024952082

Normalizasyon, birbirinden farklı olan değerlendirme ölçütlerinin performans değerlerini boyutsuz ve standart hale getirilmesi işlemidir (Satıcı,2021: 351). Bu bağlamda, normalleştirilmiş karar matrisi, ÇKKV sürecinde farklı kriterlere dayalı olarak çeşitli alternatifleri değerlendirmek ve karşılaştırmak için kullanılan bir araçtır. Normalizasyon işleminin ardından her bir alternatife ait kriter değeri kendi ln değeri ile çarpılmıştır. Ardından hesaplanan ej değerleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 7. e_j Değerleri

	Sharpe	***Jensen***	***Treynor***	***Sortino***
e_j	0.977340626	0.95643611	0.968260457	0.97001208

e_j değerleri elde edildikten sonra 1-e_j yapılarak d_j değerlerine ulaşılmıştır. d_j değerleri Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. d_j Değerleri

	Sharpe	**Jensen**	**Treynor**	**Sortino**
d_j	0.022659374	0.04356389	0.031739543	0.02998792

Son olarak Entropi kriter ağırlıkları elde edilmiş ve Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Kriter Ağırlıkları

	Sharpe	**Jensen**	**Treynor**	**Sortino**
W_j	0.177095	0.340474	0.248061	0.234371

Tablo 9'a göre en yüksek ağırlığa ait kriter 0.340474 ile Jensen oranıdır. En düşük ağırlık değerine ait kriterin ise Sharpe oranı olduğu görülmüştür.

TOSIS yönteminde de ilk aşama olarak karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Bu aşamada kullanılacak karar matrisi Tablo 5'teki ile aynı olacağından tekrar yer verilmemiştir. Bu nedenle doğrudan normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 10. Normalize Karar Matrisi

Alternatif	***Sharpe***	***Jensen***	***Treynor***	***Sortino***
AAJ	0.109573	0.067917	0.211309	0.100604
AFH	0.124552	0.073514	0.219887	0.126236
AFJ	0.203179	0.011344	0.077192	0.170748
AFP	0.142554	0.068242	0.156149	0.135872
AIE	0.077539	0.118967	0.079713	0.077858
AJB	0.064499	0.176689	0.009237	0.056407
AJC	0.078916	0.110196	0.049597	0.071445
AJF	0.229131	0.026312	0.095697	0.323854
AJH	0.08635	0.167818	0.102465	0.089214
AJT	0.189574	0.021265	0.110691	0.13391
AJV	0.088136	0.105299	0.09421	0.077765
AJY	0.083779	0.160222	0.108298	0.089767
AJZ	0.072695	0.210547	0.162519	0.067883
ALJ	0.047822	0.188258	0.059915	0.04393
ANJ	0.078432	0.103649	0.176722	0.074141
AYJ	0.121558	0.052524	0.108925	0.116737
BEF	0.109574	0.097677	0.015684	0.107563
BEI	0.160315	0.073414	0.185657	0.135636

Tablo 10. (Devamı)

BEO	0.115599	0.088232	0.028792	0.123148
BNL	0.122305	0.064793	0.191131	0.114509
BNZ	0.111184	0.04188	0.100445	0.095925
BPI	0.048658	0.20535	0.06177	0.043894
BPJ	0.079543	0.093404	0.095986	0.073377
BPN	0.055947	0.131436	0.02266	0.052228
BPO	0.087432	0.111845	0.127281	0.096371
BPR	0.186863	0.008171	0.076743	0.166728
BPS	0.067499	0.165069	0.163652	0.061619
CFE	0.125004	0.08186	0.130978	0.122936
CHA	0.093121	0.140506	0.080687	0.081597
CHC	0.226828	0.018466	0.084638	0.187059
CHD	0.07169	0.217644	0.020444	0.064456
CHG	0.060671	0.254951	0.088748	0.053723
CHI	0.081827	0.165394	0.036484	0.075242
CHO	0.070966	0.199453	0.13579	0.061751
CHU	0.114356	0.084634	0.038103	0.103366
FGF	0.111614	0.045153	0.168498	0.106558
FGH	0.121267	0.067617	0.135346	0.119033
FIG	0.085092	0.076937	0.169745	0.083074
FIH	0.057007	0.081035	0.084677	0.056514
FIU	0.061418	0.147453	0.077197	0.054267
FIV	0.07221	0.078237	0.028026	0.064324
GCK	0.138793	0.046802	0.095016	0.138808
GCS	0.122255	0.066942	0.149774	0.112187
GHJ	0.046104	0.201427	0.066305	0.041814
GHM	0.058079	0.144155	0.112305	0.051444
GHN	0.079664	0.094479	0.016614	0.0677
GHP	0.185186	0.014618	0.078369	0.264708
GHT	0.09465	0.043229	0.148121	0.073876
GHU	0.066809	0.177263	0.015914	0.058418
GHV	0.114358	0.035283	0.106603	0.073064
GHY	0.077094	0.134809	0.140984	0.06751
GHZ	0.174489	0.013144	0.074163	0.144926
HEC	0.109917	0.065118	0.190526	0.099396
HEI	0.129704	0.051175	0.110225	0.119712
KET	0.093423	0.093904	0.12827	0.094416
KEZ	0.072847	0.119767	0.224645	0.070691
KOA	0.106822	0.064169	0.165415	0.10145
KOS	0.131073	0.051025	0.107391	0.130038
KTZ	0.152267	0.07124	0.099385	0.14564
MHI	0.149901	0.038531	0.097482	0.149835
MHM	0.237464	0.00982	0.075807	0.334525
MHN	0.070003	0.052225	0.078793	0.065725
MHO	0.041014	0.140107	0.081574	0.040929
MHR	0.040871	0.176689	0.051208	0.036365
MHU	0.052784	0.085733	0.037404	0.048725
MHZ	0.111827	0.059321	0.145746	0.118342
VEO	0.060949	0.135609	0.10608	0.055902
VEV	0.06592	0.095753	0.136387	0.058244
VGF	0.048498	0.173165	0.024437	0.041387
VGG	0.080846	0.055098	0.106483	0.081246
VGH	0.070449	0.10325	0.112208	0.065988
VGK	0.134989	0.036332	0.085526	0.151926
VGZ	0.105406	0.053049	0.120273	0.104587
VVA	0.048788	0.18421	0.054033	0.044106
VVE	0.07849	0.097602	0.154899	0.068706
VVM	0.237416	0.008946	0.073979	0.190741

Normalizasyon için öncelikle her bir değerin ikinci dereceden kuvveti hesaplanmıştır. Tüm alternatiflere ait kriterlerin bu şekilde kuvvetleri hesaplandıktan sonra, bu kriterlere ait değerlerin toplamının kök değeri bulunmuştur. Son olarak her bir alternatife ait karar matrisi değerleri ilgili kriterin toplam kök değerine bölünmüş ve normalize değerlere ulaşılmıştır. Normalize karar matrisinin ağırlıklı standart karar matrisi Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Ağırlıklı Standart Karar Matrisi

Alternatif	*Sharpe*	*Jensen*	*Treynor*	*Sortino*
AAJ	0.019405	0.023124	0.052417	0.023579
AFH	0.022057	0.02503	0.054545	0.029586
AFJ	0.035982	0.003862	0.019148	0.040018
AFP	0.025246	0.023235	0.038734	0.031844
AIE	0.013732	0.040505	0.019774	0.018248
AJB	0.011422	0.060158	0.002291	0.01322
AJC	0.013976	0.037519	0.012303	0.016745
AJF	0.040578	0.008959	0.023739	0.075902
AJH	0.015292	0.057138	0.025418	0.020909
AJT	0.033573	0.00724	0.027458	0.031385
AJV	0.015608	0.035851	0.02337	0.018226
AJY	0.014837	0.054551	0.026865	0.021039
AJZ	0.012874	0.071686	0.040314	0.01591
ALJ	0.008469	0.064097	0.014862	0.010296
ANJ	0.01389	0.03529	0.043838	0.017377
AYJ	0.021527	0.017883	0.02702	0.02736
BEF	0.019405	0.033257	0.003891	0.02521
BEI	0.028391	0.024996	0.046054	0.031789
BEO	0.020472	0.030041	0.007142	0.028862
BNL	0.02166	0.02206	0.047412	0.026838
BNZ	0.01969	0.014259	0.024917	0.022482
BPI	0.008617	0.069916	0.015323	0.010288
BPJ	0.014087	0.031802	0.02381	0.017197
BPN	0.009908	0.04475	0.005621	0.012241
BPO	0.015484	0.03808	0.031573	0.022587
BPR	0.033092	0.002782	0.019037	0.039076
BPS	0.011954	0.056202	0.040596	0.014442
CFE	0.022137	0.027871	0.03249	0.028813
CHA	0.016491	0.047839	0.020015	0.019124
CHC	0.04017	0.006287	0.020995	0.043841
CHD	0.012696	0.074102	0.005071	0.015107
CHG	0.010745	0.086804	0.022015	0.012591
CHI	0.014491	0.056312	0.00905	0.017634
CHO	0.012568	0.067908	0.033684	0.014473
CHU	0.020252	0.028816	0.009452	0.024226
FGF	0.019766	0.015373	0.041798	0.024974
FGH	0.021476	0.023022	0.033574	0.027898
FIG	0.015069	0.026195	0.042107	0.01947
FIH	0.010096	0.02759	0.021005	0.013245
FIU	0.010877	0.050204	0.01915	0.012719
FIV	0.012788	0.026638	0.006952	0.015076
GCK	0.024579	0.015935	0.02357	0.032533
GCS	0.021651	0.022792	0.037153	0.026293
GHJ	0.008165	0.068581	0.016448	0.0098
GHM	0.010286	0.049081	0.027858	0.012057
GHN	0.014108	0.032168	0.004121	0.015867
GHP	0.032795	0.004977	0.01944	0.06204
GHT	0.016762	0.014718	0.036743	0.017314
GHU	0.011832	0.060354	0.003948	0.013692
GHV	0.020252	0.012013	0.026444	0.017124
GHY	0.013653	0.045899	0.034973	0.015822
GHZ	0.030901	0.004475	0.018397	0.033966
HEC	0.019466	0.022171	0.047262	0.023296
HEI	0.02297	0.017424	0.027342	0.028057
KET	0.016545	0.031972	0.031819	0.022128

Tablo 11. (Devamı)

KEZ	0.012901	0.040777	0.055726	0.016568
KOA	0.018918	0.021848	0.041033	0.023777
KOS	0.023212	0.017373	0.026639	0.030477
KTZ	0.026966	0.024255	0.024654	0.034134
MHI	0.026547	0.013119	0.024181	0.035117
MHM	0.042054	0.003344	0.018805	0.078403
MHN	0.012397	0.017781	0.019545	0.015404
MHO	0.007263	0.047703	0.020235	0.009593
MHR	0.007238	0.060158	0.012703	0.008523
MHU	0.009348	0.02919	0.009278	0.01142
MHZ	0.019804	0.020197	0.036154	0.027736
VEO	0.010794	0.046171	0.026314	0.013102
VEV	0.011674	0.032601	0.033832	0.013651
VGF	0.008589	0.058958	0.006062	0.0097
VGG	0.014317	0.018759	0.026414	0.019042
VGH	0.012476	0.035154	0.027834	0.015466
VGK	0.023906	0.01237	0.021216	0.035607
VGZ	0.018667	0.018062	0.029835	0.024512
VVA	0.00864	0.062719	0.013404	0.010337
VVE	0.0139	0.033231	0.038424	0.016103
VVM	0.042045	0.003046	0.018351	0.044704

Ağırlıklı standart karar matrisi, normalize karar matrisinde yer alan değerlerin, Entropi yöntemi ile hesaplanmış olan ağırlık değerleri ile çarpılması sonucu oluşturulmuştur. Bu matris, her bir kriterin göreceli önemini göz önünde bulundurarak birden fazla kritere dayalı olarak farklı alternatifleri değerlendirmek ve önceliklendirmek için kullanılmaktadır. Ağırlıklandırma işleminden sonra pozitif ve negatif ideal çözümler hesaplanabilmekte ve TOPSIS yöntemine göre ele alınan alternatiflerin performans sıralaması yapılabilmektedir.

Tablo 12. Pozitif ve Negatif İdeal Çözümler

Pozitif İdeal Çözüm S+			***Negatif İdeal Çözüm S-***		
	Toplam	***Karekök***		***Toplam***	***Karekök***
AAJ	0.007585	0.087091	AAJ	0.003301	0.057455
AFH	0.0066	0.081243	AFH	0.003889	0.062359
AFJ	0.009727	0.098628	AFJ	0.002103	0.045864
AFP	0.00678	0.082341	AFP	0.002615	0.051133
AIE	0.007857	0.088639	AIE	0.001865	0.04319
AJB	0.008752	0.093554	AJB	0.003332	0.05772
AJC	0.008905	0.094365	AJC	0.00142	0.037681
AJF	0.007092	0.084211	AJF	0.00615	0.078419
AJH	0.00582	0.076291	AJH	0.003708	0.06089
AJT	0.009412	0.097016	AJT	0.001869	0.043237
AJV	0.007964	0.08924	AJV	0.001702	0.041257
AJY	0.005905	0.076841	AJY	0.003498	0.059146
AJZ	0.005223	0.07227	AJZ	0.00628	0.079245
ALJ	0.007952	0.089174	ALJ	0.003922	0.062628
ANJ	0.007312	0.085513	ANJ	0.002906	0.053903
AYJ	0.008601	0.092741	AYJ	0.001399	0.037397
BEF	0.008897	0.094322	BEF	0.001358	0.036847
BEI	0.006273	0.079204	BEI	0.003397	0.058287
BEO	0.008502	0.092209	BEO	0.001355	0.036816
BNL	0.007336	0.085649	BNL	0.002951	0.054323
BNZ	0.009839	0.099193	BNZ	0.000994	0.03152
BPI	0.007675	0.087609	BPI	0.004682	0.068424
BPJ	0.008572	0.092586	BPJ	0.001427	0.03778
BPN	0.00969	0.098437	BPN	0.001793	0.042348
BPO	0.006779	0.082333	BPO	0.002369	0.048674
BPR	0.010033	0.100163	BPR	0.001882	0.043386
BPS	0.006162	0.078501	BPS	0.004378	0.066168
CFE	0.006869	0.082878	CFE	0.002175	0.046638
CHA	0.006961	0.083432	CHA	0.002542	0.050421

Tablo 12. (Devamı)

CHC	0.008887	0.094272	CHC	0.002694	0.051904
CHD	0.007596	0.087152	CHD	0.005167	0.071885
CHG	0.006448	0.080299	CHG	0.007478	0.086473
CHI	0.007561	0.086953	CHI	0.003047	0.055198
CHO	0.005799	0.076154	CHO	0.005291	0.072738
CHU	0.008914	0.094416	CHU	0.001145	0.033837
FGF	0.008648	0.092993	FGF	0.002147	0.046335
FGH	0.007533	0.086793	FGH	0.001966	0.044344
FIG	0.00806	0.089778	FIG	0.002315	0.048111
FIH	0.009979	0.099893	FIH	0.000996	0.031561
FIU	0.007964	0.08924	FIU	0.002564	0.050635
FIV	0.010866	0.104239	FIV	0.000665	0.025779
GCK	0.008466	0.09201	GCK	0.001503	0.038768
GCS	0.007574	0.08703	GCS	0.002139	0.046252
GHJ	0.00773	0.087919	GHJ	0.004532	0.067323
GHM	0.007611	0.087239	GHM	0.002819	0.053095
GHN	0.01034	0.101685	GHN	0.000968	0.031113
GHP	0.008366	0.091465	GHP	0.003816	0.061775
GHT	0.009928	0.09964	GHT	0.001497	0.038696
GHU	0.008482	0.092095	GHU	0.003365	0.058009
GHV	0.010682	0.103352	GHV	0.000912	0.030198
GHY	0.006827	0.082625	GHY	0.003022	0.054969
GHZ	0.01027	0.101343	GHZ	0.00147	0.038335
HEC	0.007796	0.088296	HEC	0.002766	0.052593
HEI	0.008518	0.092294	HEI	0.001471	0.038354
KET	0.007396	0.085998	KET	0.001996	0.044673
KEZ	0.006792	0.082413	KEZ	0.004396	0.0663
KOA	0.007954	0.089188	KOA	0.002234	0.04726
KOS	0.008319	0.091206	KOS	0.001543	0.03928
KTZ	0.007065	0.084055	KTZ	0.002006	0.044792
MHI	0.008539	0.092405	MHI	0.001666	0.040818
MHM	0.008329	0.091262	MHM	0.006368	0.079802
MHN	0.010922	0.104506	MHN	0.000597	0.024426
MHO	0.008734	0.093454	MHO	0.002341	0.048384
MHR	0.008656	0.093039	MHR	0.0034	0.058313
MHU	0.011033	0.105039	MHU	0.000759	0.027551
MHZ	0.007882	0.088779	MHZ	0.001977	0.044463
VEO	0.007757	0.088077	VEO	0.002493	0.049933
VEV	0.008533	0.092374	VEV	0.00193	0.043932
VGF	0.009082	0.095299	VGF	0.003173	0.056331
VGG	0.009782	0.098905	VGG	0.000998	0.03159
VGH	0.008282	0.091003	VGH	0.001776	0.042143
VGK	0.008892	0.094298	VGK	0.001461	0.038228
VGZ	0.008847	0.094058	VGZ	0.001378	0.037127
VVA	0.008121	0.090115	VVA	0.003721	0.061001
VVE	0.007843	0.088563	VVE	0.002335	0.048318
VVM	0.009548	0.097713	VVM	0.002779	0.052712

Pozitif ve negatif ideal çözüm kavramları farklı alternatifleri birden fazla kritere göre değerlendirmek ve sıralamak için kullanılmaktadır. Pozitif ideal çözüm, her bir kriter için mümkün olan en iyi sonuç veya karar vericinin elde etmek isteyeceği en olumlu değerleri temsil ederken, negatif ideal çözüm, her bir kriter için mümkün olan en kötü sonuç veya karar vericinin kaçınmak isteyeceği en az elverişli değerleri temsil eder. Pozitif ve negatif ideal çözümlere dayalı olarak her bir alternatifin performansı hesaplanmıştır. Alternatifler performans sıralamasına göre en yüksekten en düşüğe göre Tablo 13'te listelenmiştir.

Tablo 13. TOPSIS Sonuçları ve Sıralamaları

Alternatif	***Skor***	***Sıralama***	***Alternatif***	***Skor***	***Sıralama***
AJZ	0.52302	1	GCS	0.347026	40
CHG	0.518511	2	KOA	0.34636	41

CHO	0.488528	3	KET	0.341872	42
AJF	0.482194	4	MHO	0.34112	43
MHM	0.466503	5	FGH	0.338148	44
BPS	0.457373	6	MHZ	0.333703	45
CHD	0.452	7	FGF	0.332558	46
KEZ	0.445824	8	VVU	0.33119	47
AJH	0.443866	9	AIE	0.327622	48
BPI	0.438523	10	VEV	0.322302	49
AJY	0.434939	11	AFJ	0.317415	50
AFH	0.434251	12	VGH	0.316516	51
GHJ	0.433665	13	AJV	0.316151	52
BEI	0.423932	14	AJT	0.308276	53
ALJ	0.412564	15	MHI	0.306387	54
VVA	0.403672	16	BPR	0.302239	55
GHP	0.403127	17	KOS	0.301025	56
GHY	0.399502	18	BPN	0.300802	57
AAJ	0.397489	19	GCK	0.296441	58
CHI	0.388305	20	HEI	0.293567	59
BNL	0.388098	21	BPJ	0.289803	60
ANJ	0.386634	22	VGK	0.288458	61
GHU	0.386458	23	AYJ	0.287367	62
MHR	0.385279	24	AJC	0.285365	63
AFP	0.383093	25	BEO	0.285338	64
AJB	0.381559	26	VGZ	0.283011	65
GHM	0.378346	27	BEF	0.280914	66
CHA	0.376687	28	GHT	0.279725	67
HEC	0.373296	29	GHZ	0.274452	68
BPO	0.371539	30	CHU	0.263832	69
VGF	0.371504	31	VGG	0.24208	70
FIU	0.362	32	BNZ	0.241141	71
VEO	0.36181	33	FIH	0.240094	72
CFE	0.360094	34	GHN	0.234286	73
CHC	0.355078	35	GHV	0.226117	74
VVE	0.352992	36	MHU	0.207789	75
VVM	0.350421	37	FIV	0.198273	76
FIG	0.348909	38	MHN	0.18945	77
KTZ	0.347636	39			

TOPSIS sonuçlarına göre 2019-2022 yılları arası ortalama performans sıralamasında ilk sırada AJZ kodlu Axa Hayat ve Em. OKS Agr. Katılım Değ. EYF Şirketi yer almaktadır. Bu şirketi sırasıyla CHG kodlu QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Agr. Değ. EYF ve CHO kodlu QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Atak Değ. EYF şirketleri takip etmektedir.

ARAS yönteminde de Tablo 5'de yer alan standart karar matrisi kullanılmıştır. Ardından standart karar matrisinde yer alan her bir kriter içerisinden maksimum değeri taşıyan değer o kriterin optimal değeri olarak seçilmiş ve Tablo 14'de sunulmuştur.

Tablo 14. Kriterlere İlişkin Optimal Değerler

Sharpe	***Jensen***	***Treynor***	***Sortino***
12.76283	0.255075	54.92215	24.88738

İkinci aşama olarak normalize karar matrisi oluşturulmuş ve Tablo 15'de sunulmuştur.

Tablo 15. Normalize Karar Matrisi

Alternatif	*Sharpe*	*Jensen*	*Treynor*	*Sortino*
AAJ	0.013767	0.009034	0.026977	0.013161
AFH	0.015649	0.009779	0.028072	0.016514
AFJ	0.025528	0.001509	0.009855	0.022337
AFP	0.017911	0.009078	0.019935	0.017774
AIE	0.009742	0.015825	0.010177	0.010185
AJB	0.008104	0.023503	0.001179	0.007379
AJC	0.009915	0.014658	0.006332	0.009346
AJF	0.028788	0.0035	0.012217	0.042365
AJH	0.010849	0.022323	0.013081	0.011671
AJT	0.023818	0.002829	0.014132	0.017518
AJV	0.011074	0.014007	0.012028	0.010173
AJY	0.010526	0.021313	0.013826	0.011743
AJZ	0.009133	0.028007	0.020748	0.00888
ALJ	0.006008	0.025042	0.007649	0.005747
ANJ	0.009854	0.013788	0.022561	0.009699
AYJ	0.015273	0.006987	0.013906	0.015271
BEF	0.013767	0.012993	0.002002	0.014071
BEI	0.020142	0.009766	0.023702	0.017743
BEO	0.014524	0.011737	0.003676	0.01611
BNL	0.015367	0.008619	0.024401	0.01498
BNZ	0.013969	0.005571	0.012823	0.012549
BPI	0.006113	0.027316	0.007886	0.005742
BPJ	0.009994	0.012425	0.012254	0.009599
BPN	0.007029	0.017484	0.002893	0.006832
BPO	0.010985	0.014878	0.016249	0.012607
BPR	0.023478	0.001087	0.009797	0.021811
BPS	0.008481	0.021958	0.020893	0.008061
CFE	0.015706	0.010889	0.016721	0.016082
CHA	0.0117	0.01869	0.010301	0.010674
CHC	0.028499	0.002456	0.010805	0.02447
CHD	0.009007	0.028951	0.00261	0.008432
CHG	0.007623	0.033914	0.01133	0.007028
CHI	0.010281	0.022001	0.004658	0.009843
CHO	0.008916	0.026531	0.017336	0.008078
CHU	0.014368	0.011258	0.004864	0.013522
FGF	0.014023	0.006006	0.021511	0.013939
FGH	0.015236	0.008994	0.017279	0.015571
FIG	0.010691	0.010234	0.021671	0.010867
FIH	0.007162	0.010779	0.01081	0.007393
FIU	0.007717	0.019614	0.009856	0.007099
FIV	0.009073	0.010407	0.003578	0.008415
GCK	0.017438	0.006226	0.01213	0.018158
GCS	0.01536	0.008905	0.019121	0.014676
GHJ	0.005793	0.026794	0.008465	0.00547
GHM	0.007297	0.019176	0.014338	0.00673
GHN	0.010009	0.012568	0.002121	0.008856
GHP	0.023267	0.001944	0.010005	0.034628
GHT	0.011892	0.00575	0.01891	0.009664
GHU	0.008394	0.02358	0.002032	0.007642
GHV	0.014368	0.004693	0.01361	0.009558
GHY	0.009686	0.017932	0.017999	0.008831
GHZ	0.021923	0.001748	0.009468	0.018959
HEC	0.01381	0.008662	0.024324	0.013003
HEI	0.016296	0.006807	0.014072	0.01566
KET	0.011738	0.012491	0.016376	0.012351
KEZ	0.009153	0.015931	0.02868	0.009248
KOA	0.013421	0.008536	0.021118	0.013271
KOS	0.016468	0.006787	0.01371	0.017011
KTZ	0.019131	0.009476	0.012688	0.019052
MHI	0.018834	0.005125	0.012445	0.019601

Tablo 15. (Devamı)

MHM	0.029835	0.001306	0.009678	0.043761
MHN	0.008795	0.006947	0.010059	0.008598
MHO	0.005153	0.018637	0.010414	0.005354
MHR	0.005135	0.023503	0.006538	0.004757
MHU	0.006632	0.011404	0.004775	0.006374
MHZ	0.01405	0.007891	0.018607	0.015481
VEO	0.007658	0.018039	0.013543	0.007313
VEV	0.008282	0.012737	0.017412	0.007619
VGF	0.006093	0.023035	0.00312	0.005414
VGG	0.010158	0.007329	0.013594	0.010628
VGH	0.008851	0.013734	0.014325	0.008632
VGK	0.01696	0.004833	0.010919	0.019874
VGZ	0.013243	0.007057	0.015355	0.013682
VVA	0.00613	0.024504	0.006898	0.00577
VVE	0.009862	0.012983	0.019775	0.008988
VVM	0.029829	0.00119	0.009445	0.024952

Normalize karar matrisi oluşturulurken her bir kritere ait alternatif değeri, o kriter değerlerinin toplamına bölünmüştür. Bu süreci takiben ağırlıklandırılmış standart karar matrisinin oluşturulmasına geçilmiştir.

Tablo 16. Ağırlıklandırılmış Standart Karar Matrisi

Alternatif	*Sharpe*	*Jensen*	*Treynor*	*Sortino*
AAJ	0.002438	0.003076	0.006692	0.003084
AFH	0.002771	0.003329	0.006964	0.00387
AFJ	0.004521	0.000514	0.002445	0.005235
AFP	0.003172	0.003091	0.004945	0.004166
AIE	0.001725	0.005388	0.002524	0.002387
AJB	0.001435	0.008002	0.000293	0.001729
AJC	0.001756	0.004991	0.001571	0.00219
AJF	0.005098	0.001192	0.003031	0.009929
AJH	0.001921	0.0076	0.003245	0.002735
AJT	0.004218	0.000963	0.003505	0.004106
AJV	0.001961	0.004769	0.002984	0.002384
AJY	0.001864	0.007256	0.00343	0.002752
AJZ	0.001617	0.009536	0.005147	0.002081
ALJ	0.001064	0.008526	0.001897	0.001347
ANJ	0.001745	0.004694	0.005597	0.002273
AYJ	0.002705	0.002379	0.00345	0.003579
BEF	0.002438	0.004424	0.000497	0.003298
BEI	0.003567	0.003325	0.00588	0.004159
BEO	0.002572	0.003996	0.000912	0.003776
BNL	0.002721	0.002934	0.006053	0.003511
BNZ	0.002474	0.001897	0.003181	0.002941
BPI	0.001083	0.0093	0.001956	0.001346
BPJ	0.00177	0.00423	0.00304	0.00225
BPN	0.001245	0.005953	0.000718	0.001601
BPO	0.001945	0.005065	0.004031	0.002955
BPR	0.004158	0.00037	0.00243	0.005112
BPS	0.001502	0.007476	0.005183	0.001889
CFE	0.002781	0.003707	0.004148	0.003769
CHA	0.002072	0.006364	0.002555	0.002502
CHC	0.005047	0.000836	0.00268	0.005735
CHD	0.001595	0.009857	0.000647	0.001976
CHG	0.00135	0.011547	0.002811	0.001647
CHI	0.001821	0.007491	0.001155	0.002307
CHO	0.001579	0.009033	0.0043	0.001893
CHU	0.002544	0.003833	0.001207	0.003169
FGF	0.002483	0.002045	0.005336	0.003267
FGH	0.002698	0.003062	0.004286	0.00365
FIG	0.001893	0.003485	0.005376	0.002547

Tablo 16. (Devamı)

FIH	0.001268	0.00367	0.002682	0.001733
FIU	0.001367	0.006678	0.002445	0.001664
FIV	0.001607	0.003543	0.000888	0.001972
GCK	0.003088	0.00212	0.003009	0.004256
GCS	0.00272	0.003032	0.004743	0.00344
GHJ	0.001026	0.009123	0.0021	0.001282
GHM	0.001292	0.006529	0.003557	0.001577
GHN	0.001773	0.004279	0.000526	0.002076
GHP	0.00412	0.000662	0.002482	0.008116
GHT	0.002106	0.001958	0.004691	0.002265
GHU	0.001487	0.008028	0.000504	0.001791
GHV	0.002545	0.001598	0.003376	0.00224
GHY	0.001715	0.006106	0.004465	0.00207
GHZ	0.003882	0.000595	0.002349	0.004443
HEC	0.002446	0.002949	0.006034	0.003047
HEI	0.002886	0.002318	0.003491	0.00367
KET	0.002079	0.004253	0.004062	0.002895
KEZ	0.001621	0.005424	0.007114	0.002167
KOA	0.002377	0.002906	0.005239	0.00311
KOS	0.002916	0.002311	0.003401	0.003987
KTZ	0.003388	0.003226	0.003147	0.004465
MHI	0.003335	0.001745	0.003087	0.004594
MHM	0.005284	0.000445	0.002401	0.010256
MHN	0.001558	0.002365	0.002495	0.002015
MHO	0.000913	0.006345	0.002583	0.001255
MHR	0.000909	0.008002	0.001622	0.001115
MHU	0.001174	0.003883	0.001185	0.001494
MHZ	0.002488	0.002687	0.004616	0.003628
VEO	0.001356	0.006142	0.003359	0.001714
VEV	0.001467	0.004337	0.004319	0.001786
VGF	0.001079	0.007843	0.000774	0.001269
VGG	0.001799	0.002495	0.003372	0.002491
VGH	0.001568	0.004676	0.003554	0.002023
VGK	0.003004	0.001645	0.002709	0.004658
VGZ	0.002345	0.002403	0.003809	0.003207
VVA	0.001086	0.008343	0.001711	0.001352
VVE	0.001746	0.00442	0.004906	0.002106
VVM	0.005283	0.000405	0.002343	0.005848

Ağırlıklandırılmış standart karar matrisi, her bir kriterin normalize alternatif değerinin o kritere ait ağırlık değeri ile çarpılması sonucu elde edilmiştir. Ağırlıklandırma işleminin ardından her bir alternatife ait hesaplanan S_i ve K_i değerleri ve bu değerler doğrultusunda performans sıralamaları Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17. ARAS Sonuçları ve Sıralamaları

Alt.	***K_i***	***S_i***	***Sıra.***	***Alt.***	***K_i***	***S_i***	***Sıra.***
AJF	0.019249816	0.562842022	1	MHI	0.012761466	0.373130293	40
CHG	0.018385581	0.537572794	2	AFJ	0.012714265	0.371750187	41
AJZ	0.018381255	0.537446304	3	KOS	0.012615219	0.368854183	42
MHM	0.017354381	0.507421721	4	VEO	0.012571246	0.367568481	43
CHO	0.016934732	0.495151695	5	VVA	0.012491907	0.365248705	44
BEI	0.01693012	0.495016839	6	GCK	0.012472737	0.364688179	45
AFH	0.016805818	0.491382376	7	HEI	0.012364716	0.361529788	46
KEZ	0.016326753	0.477375101	8	FIU	0.012153284	0.355347758	47
BPS	0.01604978	0.469276737	9	AYJ	0.012112209	0.354146777	48
AJH	0.015502042	0.453261496	10	AJV	0.012097816	0.353725936	49
GHP	0.015380226	0.449699752	11	BPR	0.012070027	0.352913419	50
AFP	0.015373414	0.449500581	12	VVU	0.012046788	0.352233929	51
AJY	0.015302485	0.447426703	13	AIE	0.012024804	0.35159116	52
AAJ	0.015290439	0.447074498	14	VGK	0.012015544	0.351320403	53

Tablo 17. (Devamı)

BNL	0.015219582	0.4450027	15	VEV	0.01190838	0.348187052	54
HEC	0.014476126	0.423264919	16	VGH	0.011820393	0.345614418	55
CFE	0.014405914	0.421212019	17	GHU	0.011809882	0.345307079	56
GHY	0.014355541	0.419739173	18	VGZ	0.011763438	0.343949114	57
ANJ	0.014309183	0.418383715	19	MHR	0.011648305	0.340582748	58
CHC	0.014298904	0.418083162	20	AJB	0.011459312	0.335056835	59
KTZ	0.014227202	0.415986693	21	BPJ	0.011289637	0.330095741	60
CHD	0.014075851	0.41156135	22	GHZ	0.01126978	0.32951515	61
BPO	0.013996435	0.409239325	23	BEO	0.011255628	0.329101349	62
GCS	0.013934862	0.407438992	24	MHO	0.011096229	0.324440715	63
VVM	0.013878631	0.405794866	25	GHT	0.011019689	0.322202757	64
FGH	0.013696399	0.400466622	26	VGF	0.010964598	0.320591976	65
BPI	0.013684943	0.400131664	27	CHU	0.010753374	0.314416041	66
KOA	0.013631971	0.398582833	28	BEF	0.010656431	0.311581525	67
GHJ	0.013530266	0.395609096	29	AJC	0.010507882	0.307238119	68
CHA	0.013492533	0.394505822	30	BNZ	0.010492651	0.306792795	69
MHZ	0.013418774	0.392349188	31	VGG	0.01015744	0.296991618	70
FIG	0.013300494	0.388890825	32	FIV	0.009758603	0.285330097	71
KET	0.013288548	0.388541554	33	BPN	0.009516495	0.278251129	72
VVE	0.013178867	0.385334601	34	FIH	0.009352843	0.273466141	73
FGF	0.013131605	0.383952716	35	GHN	0.008653333	0.253013301	74
GHM	0.012954884	0.378785594	36	MHN	0.008433227	0.246577655	75
ALJ	0.012834588	0.375268283	37	GHV	0.008009758	0.23419592	76
AJT	0.012792284	0.374031356	38	MHU	0.00773574	0.226183943	77
CHI	0.012773694	0.37348785	39				

ARAS sonuçlarına göre, 2019-2022 yılları arası ortalama performans sıralamasında ilk sırada AJF kodlu Anadolu Hayat Em. OKS Stand. EYF Şirketi gelmektedir. İkinci sırada CHG kodlu QNB Sağlık Hay. Sigorta ve Em. OKS Agr. Değ. EYF şirketi yer alırken üçüncü sırada ise AJZ kodlu Axa Hayat ve Em. OKS Agr. Katılım Değ. EYF Şirketi bulunmaktadır. Her iki yöntemle de sonuçlar elde edildikten sonra bu sonuçları karşılaştırabilmek için Tablo 18 oluşturulmuştur.

Tablo 18. TOPSIS ve ARAS Sonuçlarının Karşılaştırılması

TOPSIS		***ARAS***	
Alternatif	***Sıralama***	***Alternatif***	***Sıralama***
AJZ	1	AJF	1
CHG	2	CHG	2
CHO	3	AJZ	3
AJF	4	MHM	4
MHM	5	CHO	5
BPS	6	BEI	6
CHD	7	AFH	7
KEZ	8	KEZ	8
AJH	9	BPS	9
BPI	10	AJH	10
AJY	11	GHP	11
AFH	12	AFP	12
GHJ	13	AJY	13
BEI	14	AAJ	14
ALJ	15	BNL	15
VVA	16	HEC	16
GHP	17	CFE	17
GHY	18	GHY	18
AAJ	19	ANJ	19
CHI	20	CHC	20
BNL	21	KTZ	21
ANJ	22	CHD	22
GHU	23	BPO	23
MHR	24	GCS	24
AFP	25	VVM	25

Tablo 18. (Devamı)

AJB	26	FGH	26
GHM	27	BPI	27
CHA	28	KOA	28
HEC	29	GHJ	29
BPO	30	CHA	30
VGF	31	MHZ	31
FIU	32	FIG	32
VEO	33	KET	33
CFE	34	VVE	34
CHC	35	FGF	35
VVE	36	GHM	36
VVM	37	ALJ	37
FIG	38	AJT	38
KTZ	39	CHI	39
GCS	40	MHI	40
KOA	41	AFJ	41
KET	42	KOS	42
MHO	43	VEO	43
FGH	44	VVA	44
MHZ	45	GCK	45
FGF	46	HEI	46
VVU	47	FIU	47
AIE	48	AYJ	48
VEV	49	AJV	49
AFJ	50	BPR	50
VGH	51	VVU	51
AJV	52	AIE	52
AJT	53	VGK	53
MHI	54	VEV	54
BPR	55	VGH	55
KOS	56	GHU	56
BPN	57	VGZ	57
GCK	58	MHR	58
HEI	59	AJB	59
BPJ	60	BPJ	60
VGK	61	GHZ	61
AYJ	62	BEO	62
AJC	63	MHO	63
BEO	64	GHT	64
VGZ	65	VGF	65
BEF	66	CHU	66
GHT	67	BEF	67
GHZ	68	AJC	68
CHU	69	BNZ	69
VGG	70	VGG	70
BNZ	71	FIH	71
FIH	72	BPN	72
GHN	73	GHV	73
GHV	74	GHN	74
MHU	75	MHN	75
FIV	76	FIV	76
MHN	77	MHU	77

İki yöntemin sonuçları birlikte incelendiğinde TOPSIS ve ARAS ile hesaplanan performans sıralamalarının birbirlerine yakın ve tutarlı oldukları görülmektedir. AJZ, CHG, CHO, AJF ve MHM kodlu şirketler her iki yöntemde de performans sıralamalarında en üstte yer alırken, MHN, FIV, MHU, GHV ve GHN kodlu şirketlerin son sıralarda yer aldıkları tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS ve ARAS'ın bir arada kullanılarak tutarlı sonuçlar elde edilebileceği söylenebilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

BES sayesinde çalışanlar, elde ettikleri kazançlarının bir kısmından feragat ederek emeklilik dönemlerinde ek bir getiriye erişebilmektedirler. Hem vazgeçilen bu getiriler hem de devlet tarafından sunulan katkı payları profesyonel fonlarda değerlendirilerek bir yandan piyasanın ihtiyaç duyduğu fonları sağlamakta bir yandan da büyüyerek ileride rahat bir yaşamı desteklemektedir. BES gönüllü katılımın yanı sıra, çalışanların rızasına başvurulmaksızın sisteme dahil edildikleri otomatik katılımı da içermektedir. OKS bu nedenle bir noktada tıkanan ve istenilen büyüklüğe ulaşamayan BES için bir çıkış kapısı vazifesi görmüştür.

Bu çalışmada belirli kriterler nezdinde 2019-2022 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan 77 OKS katılım fonunun performansı araştırılmıştır. Bilindiği üzere herhangi bir yatırım alternatifinin performansı yalnızca getiri ile ölçülemeyecek kadar karmaşıktır. Bu noktada farklı performans göstergeleri arasından en etkili olanlarının seçilmesi, bu kriterlerin ağırlıklarına göre sınıflandırılması ve en nihayetinde doğru yatırım alternatifinin seçilmesi çok kriterli karar verme problemine dönüşmektedir. Bu çerçevede, bu araştırmada ele alınan fonların performansı ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS ve ARAS kullanılarak incelenmiştir. Fon performans değerlendirme kriterleri olarak literatürde sıklıkla tercih edilen Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen oranlarından faydalanılmıştır. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde ise Entropi yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca ele alınan periyotta her bir yıl için alternatiflerin performansları ayrı ayrı incelenmemiş, bunun yerine bu 4 yıllık periyotta fonların ortalama performansları ortaya konulmuştur.

Entropi sonuçlarına göre en yüksek ağırlığa sahip kriter Jensen oranıdır (0.34). Treynor ve Sortino kriterlerinin ağırlıkları birbirlerine oldukça yakınken, Sharpe oranının ise en düşük ağırlığa sahip olduğu tespit edilmiştir. TOPSIS ve ARAS yöntemlerinden elde edilen skorlar dikkate alındığında AJZ, CHG, CHO, AJF ve MHM kodlu fonların 4 yıllık ortalama performanslarının ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. İncelenen dönemin pandemi ve sonrası dönem olduğu dikkate alındığında ileride yapılacak çalışmalarda bu fonların içeriklerinin detaylı olarak araştırılması performans sıralamasında neden üst sıralarda bulunduklarına dair önemli bilgiler sunacaktır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, OKS'de yer alan katılımcılara finansal performans açısından tercih edebilecekleri şirketler hususunda yardımcı olmaktadır. Öte yandan fon şirketleri ve yöneticilerine de kendi fonlarının performansını görmek ve gerekli adımları atabilmek adına ipuçları sunmaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere bu çalışma Covid-19 pandemisi ve sonrası sürece odaklanmıştır. Çalışmada daha geriye gidilememesinin nedeni geçmiş yıllarda fon sayılarında ciddi düşüşler olmasıdır. Bu nedenle bu çalışmanın başlıca kısıtlarından biri olan süre faktörü ilerleyen yıllarda yapılacak daha uzun vadeli veriye dayalı çalışmalarla aşılabilecektir.

Ayrıca bu araştırmada yalnızca OKS fonlarının performansına odaklanılmıştır. OKS fonlarıyla Gönüllü BES fonlarının performanslarını göreli olarak kıyaslayacak başka çalışmalar her iki sistemin finansal performans farklılıkları hakkında önemli bulgular sunacaktır. Bu sayede OKS katılımcılarının bu sistemde neden çok daha kısa süreli kaldıkları sorusuna cevap verilebilecektir.

Kaynakça

Acer, A., Genç T. & Dinçer, S. E. (2020). Türkiye'de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin performansının Entropi ve COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1),153-169. https://doi.org/10.17336/igusbd.560975.

Akgiray, V., Peksevim, S. & Şener, E. (2016). Emeklilik fonları ve finansal istikrar: Şili ve Türkiye örneklerinden dersler. *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi IJFBS,* 5(2), 1-20. https://doi.org/10.20525/ijfbs.v5i2.267.

Akın, F. (2016). Otomatik katılım sisteminin bireysel emeklilik sektörüne etkileri. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 1-12.

Akpınar, O. (2007). Bireysel emeklilik sistemi ve Türkiye'deki emeklilik yatırım fonlarının performans çözümlemesi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Antolin, P. (2008). Pension fund performance. OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions, No. 20, OECD Publishing. Antolin, Pablo, Pension Fund Performance (August 29, 2008). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1368816 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1368816.

Batur, G. B. (2022). Türkiye'deki bireysel emeklilik fonlarının performans analizi, faizsiz fonlar ile faizli fonların karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Aktüerya Bilimleri Bölümü, Ankara.

Bauer, R., Cremes, M. & Frehen, R. (2010). Pension fund performance and costs: small is beautiful. SSRN: https://ssrn.com/abstract=965388.

Bayrakçı, E. & Aksoy, E. (2019). Bireysel emeklilik şirketlerinin entropi ağırlıklı ARAS ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırmalı performans değerlendirmesi. *Business and Economics Research Journal*, 10(2), 415-433. doi: 10.20409/berj.2019.177.

Bohl, M. T., Lischewski, J. & Voronkova, S. (2011). Pension funds'performance in strongly regulated industries in central Europe: evidence from Poland and Hungary. *Emerging Markets Finance & Trade*, 47(3), 80-94. https://doi.org/10.2753/REE1540-496X4704S305.

Butrica, B. A. & Karamcheva, N. S. (2012). Automatic enrollment, employee compensation, and retirement security. *Center for Retirement Research at Boston College Working* Paper, 25, 1-42.

Can, Y. & Eyidiker, U. (2019). Bireysel emeklilik sisteminde otomatik katılımın türkiye'de gelişiminin izlenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(4), 626-642. https://doi.org/10.29106/fesa.647987

Chang, HY. & Chen, SY. (2011). Applying analytic hierarchy process-technique for order preference by similarity to ideal solution (AHP-TOPSIS) model to evaluate individual investment performance of retirement planning policy. African Journal of Business Management, 5(24), 10044- 10053. DOI: 10.5897/AJBM10.226

Cheng-Ru, W., Lın, C. & Tsaı, P. (2008). Financial service of wealth management banking: balanced scorecard approach. *Journal of Social Sciences*, 4 (4), 255-263.

Dağlı, H., Bank, S. & Er, B. (2008). Türkiye'deki bireysel emeklilik yatırım fonlarının performans değerlendirmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 40, 84-95.

Duranay, S. & Özsoy, M. (2023). Performance evaluation of conventional and sustainable pension funds in Türkiye before and during the COVID-19 Pandemic. *Enhancing Sustainability Through Non-Financial Reporting*, (Eds: Monteiro, A., Borges, A.P., and Vieira, E.), IGI Global.

Ege, İ., Topaloğlu, E. E. & Coşkun, D. (2011). Türkiye'deki emeklilik yatırım fonlarının yatırım performanslarının analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 79-89.

Emeklilik Gözetim Merkezi, https://www.egm.org.tr/ (Erişim Tarihi: 21.07.2023).

Genç, T., Kabak, M., Köse, E. & Yılmaz, Z. (2015). Bireysel emeklilik sistemi seçimi problemine ilişkin Macbeth yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 22, 47-65.

Gökgöz, F. (2007). Bireysel emeklilik fonlarının performans değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 259-291.

Göktolga, Z. G. & Karakış, E. (2018). Bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performanslarının bulanık AHP ve VIKOR yöntemi ile analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 92-108.

Hwang, C. L. & Yoon, K. P. (1981). *Multiple attribute decision making: methods and applications.* (Vol. 186). New York, Springer-Verlag.

Kompa, K. & Witkowska, D. (2015). Pension system in Poland: performance of pension funds. *Estudios de Economía Aplicada*, 33(3), 965-984. https://doi.org/10.25115/eea.v33i3.3142

Meral, H. & Arıcan, E. (2020). Bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım: Türkiye için bir uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 190-212. https://doi.org/10.14784/marufacd.688280

Novickytė, L., Rabikauskaitė, V. & Pedroja, G. (2016). Social security ıssues: II pillar pension funds'performance in Lithuania. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 5(3), 329-354. http://dx.doi.org/10.9770/jssi.2016.5.3(3)

Satıcı, S. (2021). Farklı normalizasyon tekniklerinin çok kriterli karar verme yöntemlerine etkisi: WASPAS örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2, 350 - 361

Seyfullahoğulları, Ç. A., Özpek, H. B. & Demirhan, B. (2017). Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi ve otomatik katılımın sisteme katkıları açısından değerlendirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 105-130. https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.359847

Stankevičienė, J. & Gavrilova, I. (2012). Lietuvos investicinių fondų veiklos vertinimas taikant kompleksinio vertinimo modelį [Evaluation of Lithuanian mutual funds performance using complex evaluation model]. *Verslas: teorija ir praktika [Business: Theory and Practice],* 13(1), 94–106. https://doi.org/10.3846/btp.2012.10

TEFAS Fon Bilgilendirme Platformu, https://www.tefas.gov.tr/FonKarsilastirma.aspx?type=emk (Erişim Tarihi: 20.07.2023).

Uyar, H. İ. (2012). Bireysel emeklilik sistemi ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mali Çözüm Dergisi,* 110, 71-93.

Zavadskas, E. K. & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.

Extended Abstract

Aim and Scope

Through the Private Pension System, individuals are entitled to a return in addition to their standard pension returns (Pension Monitoring Center, 2023). The PPS, which was first launched in Turkey in 2003, has realized rapid growth since 2013 with the provision of a 25% state contribution (Akın, 2016: 2). The PPS can be voluntary, compulsory or a combination of both (Can and Eyidiker, 2019: 627). Compulsory applications are often referred to as the Automatic Enrollment System (AES). As of the beginning of 2017, with the Individual Pension Savings and Investment System Law that entered into force, the AES started to be implemented in Turkey. The AES, which was first implemented in the US, has contributed greatly to the development of pension systems in many developed countries for many years and accelerated the development process (Akgiray et al., 2016).

From the investors'point of view, the PPS offers the opportunity to realize the value of savings that can be set aside during working life in the long term and gain income after retirement (Akpınar, 2007: 75). All investors expect maximum return and minimum risk from their savings. This expectation is only possible with a well-diversified portfolio. However, not all investors may have sufficient financial knowledge or experience to create such a portfolio (Dağlı, Bank and Er, 2008: 85).

In the literature review, although there are studies examining the performance of pension investment companies and funds in Turkey, there is no performance research specific to automatic enrollment funds. Therefore, this study examines the financial performance of automatic enrollment funds in Turkey. As a result of this study, fund managers will be able to evaluate their performance and at the same time the participants who continue to participate in the AES will shed light on the selection of the right funds for

In line with these objectives, this study analyzes the performance of the AES funds registered on the Private Pension Fund Purchase Platform (BEFAS) between 2019 and 2022. During the relevant period, 91 AES participation funds were found, 14 of these funds were found to have missing or inaccurate criteria data, and the analysis was conducted on 77 funds. Instead of calculating performance for each year individually, the average of the data for the period analyzed was found and the average performances for these 4 years were calculated.

Methods

The performance of mutual funds is not based on a single indicator; on the contrary, there are many criteria to be used in calculating fund performance. Therefore, the determination of the fund with the optimum financial performance becomes a Multi-Criteria Decision Making problem. In general, MCDM methods allow for a ranking and selection between options by considering different criteria in the decision-making process (Genç et al., 2015: 53). Taking this into account, the performance of the funds studied was calculated by using TOPSIS and ARAS, which are two of the MCDM methods. The weights of the performance criteria were determined with the use of Entropy. The criterias to be taken into

consideration in the calculation of fund performances were determined as a result of the literature review. These are Sharpe, Treynor, Sortino and Jensen ratios.

Findings

According to TOPSIS results, AJZ ranks first in the average performance ranking between 2019-2022. This company is followed by companies coded CHG and CHO, respectively. According to the ARAS results, the company coded AJF ranks first in the average performance ranking between 2019-2022. CHG ranks second and AJZ ranks third.

When the two methods are analyzed together, it is observed that the performance rankings calculated by TOPSIS and ARAS are quite similar and consistent with each other. While AJZ, CHG, CHO, AJF and MHM coded companies are at the top of the performance rankings in both methods, MHN, FIV, MHU, GHV and GHN coded companies are at the bottom. According to the findings, it can be stated that consistent results can be obtained by using TOPSIS and ARAS together.

Conclusion

According to the Entropy results, the criterion with the highest weight is the Jensen ratio (0.34). The weights of Treynor and Sortino criteria are very close to each other, while Sharpe ratio has the lowest weight. Considering the scores obtained from TOPSIS and ARAS methods, it is clear that the 4-year average performance of the funds coded AJZ, CHG, CHO, AJF and MHM ranks first. Considering that the analyzed period is the pandemic and the post-pandemic phase, a detailed investigation of the contents of these funds in future studies will provide important information on why they are at the top of the performance rankings. The outcomes of this study help the participants in the AES to choose the companies they may prefer in terms of financial performance. On the other hand, it also provides clues for fund companies and managers to see the performance of their own funds and take necessary steps.

As mentioned above, this study focuses on the Covid-19 pandemic and its aftermath. The reason for not dating back further in the study is that there were serious declines in the number of funds in the previous years. Therefore, the duration factor, which is one of the main limitations of this study, will be overcome with longer-term data-based studies to be conducted in the future.

In addition, this study focuses only on the performance of AES funds. Further studies comparing the relative performance of AES and voluntary PPS funds will provide important findings on the differences in the financial performance of both systems. In this way, the question of why AES participants stay in the system for a much shorter period of time can be answered.

Çelik, O. (2025). Estimation of the investment function for the türkiye economy: new empirical evidence from period including the covid-19 outbreak. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 79-89.

Estimation of the Investment Function for the Türkiye Economy: New Empirical Evidence from Period Including the Covid-19 Outbreak

Türkiye Ekonomisi İçin Yatırım Fonksiyonun Tahmini: Kovid-19 Salgını İçeren Dönemden Yeni Ampirik Kanıtlar

Onur Çelik[1]

Abstract

In this study, the investment function was estimated for the Türkiye economy. In addition to testing investment function, the study also aimed to clarify how the Covid-19 outbreak affected investments in the reference period which contained the latest years from 1990 through 2022 stemming from the World Bank database. In empirical analysis, unit root tests and the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method were used to seek long run relationships. According to results obtained from the ARDL method, reference model was valid and the series in the model were co-integrated in the long and short run. It was observed that any shock occurring in the short term disappears in the third period (year) and moved to equilibrium. While the interest rate was a negative variable for investments -as expected-; no significant empirical result was found about the effect of the Covid-19 over investment. In the direction of results, firstly sensitive arrangements are recommended to policy-makers since coefficient elasticity of interest rate was quite high. Additionally, it has been seen that monetary policy needs to be renewed according to new economic conditions. For this reason, low interest rate policy should be implemented during shock periods, provided that it is revised later by taking into account the current conditions.

***Keywords**: Investment Function, Türkiye Economy, Interest Rate, The Covid-19.*

Öz

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için yatırım fonksiyonu edilmiştir. Çalışmada, Dünya Bankası veri tabanından elde edilen veriler ile 1990-2022 dönemindeki yatırım fonksiyonunun yanı sıra, Kovid-19 salgınının yatırımları nasıl etkilediği de araştırılmıştır. Ampirik analizde, uzun dönemdeki ilişkiyi araştırmak için birim kök testleri ve ARDL yönteminden yararlanılmıştır. ARDL yönteminden elde edilen sonuçlara göre, referans model geçerlidir ve modeldeki seriler hem uzun hem de kısa dönemde eş bütünleşiktir. Kısa dönemde meydana gelen herhangi bir şokun üçüncü dönemde (yılda) ortadan kalktığı ve dengeye hareket ettiği görülmüştür. Faiz oranı yatırımlar açısından -beklenen doğrultuda- negatif bir değişken olarak bulunurken; Kovid-19'un yatırımlar üzerindeki etkisine ilişkin anlamlı bir ampirik sonuç bulunamamıştır. Sonuçlar doğrultusunda, faizin katsayı esnekliği oldukça yüksek olduğundan politika yapıcılara bu konuda öncelikle hassas ayarlamalar yapmaları önerilmektedir. Ayrıca para politikasının yeni ekonomik koşullara göre yenilenme ihtiyacı olduğu da görülmüştür. Bu nedenle mevcut durumlar dikkate alınarak daha sonra yeniden düzenlenmesi kaydıyla şok dönemlerinde düşük faiz politikası uygulanmalıdır.

***Anahtar Kelimeler**: Yatırım Fonksiyonu, Türkiye Ekonomisi, Faiz Oranı, Covid-19.*

JEL Codes: C01, B22, E22.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 15 / 04 / 2024
Accepted: 26 / 11 / 2024

[1]Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye, onucelik@gelisim.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ https://orcid.org/0000-0002-5990-6128.

Introduction

The importance of investments for developing economies is increasing and the lackness of capital makes investments a major element in economic systems. The investment lackness, especially in developing countries staggering due to capital deficit, represents the biggest obstacle to achieve the key purpose; high economic growth. Therefore, ways to accelerate investments are investigated and discussed in today's scientific environment with increasing popularity.

Economic systems experienced various economic downturns throughout economic history. As following to economic downturns, economists tended to investigate the underlying causes of those crises. As one of them, great economic crisis in 2008 resulted as inexorable high levels of unemployment and the slowing of capital accumulation in many countries. Afterward the crisis, naturally the determinants of investment was questioned by economic environments. Even today, the definitive nature of the investment decision seems puzzling and continuously keeps its unresolved position (Alexiou et al. 2016: 39). The investment term or in other words investing decision has been assigned with a multitude of definitions over the years. One of which defines the investment as the acquisition of an asset to provide a capital gain when it has been sold or creating a constant income including combination of them (Paaca, 2021: 453).

Any change in interest rates is another critical issue to evaluate the macroeconomic situation and to predict macroscopic economic conditions with the assumption of Western economists that interest rate in the market is closely linked with savings and interest rate (Li Suyuan and Khurshid, 2015: 81). Because interest rate which has power to influence the decisions of economics actors is one of the key tools that ensures the interaction among the financial structure and real economy (Hüsnüoğlu and Durkaya, 2023: 10). For the definition of interest rate, it can be called as the cost of using money. It is also the opportunity cost for lender being defined as the paying back to lender (Ajima and Fabian, 2015: 103).

Interest rates increase or decrease over time and their fluctuations affect asset returns in the economic system. Change in interest rates is one of major sources of stochastic variation about investment opportunities, its correlation with asset prices means a powerful intertemporal hedging tool (Guasoni and Wang, 2019: 215). In the general view, there are two major assumptions. One of which defines the link among interest rate and investments negatively due to high interest rates increase the cost of capital and decrease investments. The other is related to the possible positive effect of high interest rate on savings. Constrained domestic savings are influenced by high interest rates positively and the more domestic savings provide a higher level of investments in the economy (Greene and Villanueva, 1990: 40). The response of investments to changing of interest rates is in the significant position of any analysis for stabilization in the economy. Namely, the more sensitive the response of investments, the more potent is monetary policy and the weaker is fiscal policy (Hall et al. 1977: 61) and high level interest rate increases the real cost of capital factor and therefore decreases the private investment level (Bader and Malawi, 2010: 200). Besides, a broadly held conventional thought in macroeconomics indicates that investment should respond negatively to interest rates (Lin et al. 2018: 620). The idea that decreasing interest rates support spending for investments and economic growth in countries both developing and developed alike is coherent with two major approaches such as Keynesian and Neoclassical theories (Molho, 1986: 90).

In this paper, it was aimed to estimate the investment function for the Türkiye economy. For this purpose, those questions were asked to find their answers: Is the Classical/Keynesian investment function valid for the Türkiye economy? What is the interest rate and investment nexus in the reference period from 1990 to 2022? As contribution/novelty to scientific literature, in addition to making new discussions and analysis with the latest dataset, the question of how Covid-19 outbreak affected investment level for the Türkiye economy were tested. Because appropriate encouragement and arrangements to compensate for any shock over the economy made new evidence obligatory. With this content, the study consisted of 5 sections. Afterward the introduction, theoretical approaches for investment function was discussed briefly. As follows to the theoretical approaches in the literature, previous studies were presented in the literature review section. In the next sections, respectively, the empirical analysis section including model, dataset, methodology and empirical findings was described and the study finished with the conclusion section.

1. A Brief Summary for Investment Theories

An assumption that investments have a key position to provide economic growth is undoubtedly accepted. However discussions regarding investment channels still continue in the scientific literature. That is due to the fact that an investment decision has a very complex structure today. Nevertheless, there are a few major approaches to determine the function of investment decision in its theoretical background.

Investment spending is a channel which can affect the economy through monetary and fiscal policy. Investment decisions of firms depend on the cost of using capital, namely, interest or lending rate (Petkowska, 2008: 1). This assumption indicates the most general assumption for the determinators of investments. Although the theoretical lacuna

as regarded to uncertainty determining the investment decisions, the Classical economists and Karl Marx indicated that the difference among rate of profit and interes is a crucial function of investment. Additionally, Keynes did not think differently about the determinant of investment (Alexiou, 2016: 3). Theoretical approaches generally discussed investment decision within the scope of the determinants of investments. Interest rate is here considered as a cost factor in terms of private sector investments. Therefore it is accepted that interest rate and investment nexus is negative. However, as another approach, interest rate is defined as positive factor of investment through its increasing effect on savings (Hüsnüoğlu and Durkaya, 2023: 11).

Classical theory claimed that interest rate is an equilibrium determinant among the willingness to save and the investment demand. Here, investment was defined as the demand for investible funds. On the other hand, savings was described as the supply for investible funds. Therefore interest rate was associated with the price for investible funds equating between demand and supply (Xaba, 2018: 14). According to Classical interest rate theory, investment is affected by interest rate negatively and savings positively. Therefore low interest rate policy should be implemented to increase investments. However, this policy may discourage savings and deteriorate economic growth (Chuba and Ebhotemhen, 2019: 104). In the accelerator theory, Clark (1917) indicated that investments were affected by the output growth, prices of output and cost of using the capital. Theory also aimed to help create an economy by discussing how investment can change if demand, income or interest rate change.

In Keynesian theory, the marginal efficiency of capital (MEC) concept was emphasized by J. Maynard Keynes in his book. For the investment decision, comparing interest rate (r) and the MEC(d) is in the key position. He described the MEC as the rate of discount that makes the prospective returns from selling goods and services from investment equivalent to the supply-price of a capital-good. Thus, investment function is defined as (Crocco, 1998: 285):

$$I = f(d, r) \qquad \text{(Eq. 1)}$$

The fundamental importance of the MEC is defined by J. Maynard Keynes as following (Keynes, 1936: 74):

> *"The schedule of the marginal efficiency of capital is of fundamental importance because it is mainly through this factor (much more than through the rate of interest) that the expectation of the future influences the present."*

Keynes stated that investment decision is the comparison among the MEC and the internal return of the investment and the interest rate makes it possible to know whether investment decision can be occured (Ntavoua, 2018: 240). In other words, based on comparison of marginal efficiency of capital and interest rate, the condition for investment decision is the situation that marginal efficiency of capital is higher than interest rate. (Hüsnüoğlu and Durkaya, 2023: 11). While the marginal efficiency of capital is known, investment demand will increase as the decrease in interest rates will make new investment projects more profitable (Cengiz, 2010: 117). As a result, investment would be always positive, though there was no change in the MEC or the Neoclassical theory then entered into the investment field. The theory further explicated the Keynesian theory. It indicated that investment is essentially the change in capital among two terms where the optimal capital stock in the mentioned period depends on output, prices, profits and the using cost of capital called as interest rate (Bano, 2018: 132; Jorgenson, 1963). The neoclassical approach defines investment as the rate of adjustment gap among the desired capital stock and the current stock. The desired capital stock (K*) is the stock that the private business sector would like to have in the long run. On the other hand K_{-1} shows the existing capital stock at the end of the previous period. The desired capital stock adheres to two factors such as rental cost of capital (rc) and the level of output (Y). Here, K* can be defined as f(rc,Y) (Hassan and Salim, 2011: 231-232).

Tobin's Q theory explicitly includes productivity shocks and capital adjustment costs into a dynamic optimizing content and produces predictions among investment and interest rates (Lin et al, 2018: 620). Investing firm optimally should have a Q rate higher than 1. If the firm's Q rate is lower 1,the marginal return on investment will be below the cost of capital. This situation shows that using the sources is inefficient (Canbaş et al. 2004: 58).

According to McKinnon-Shaw approaches, liberalization of the financial sector consisted of another perspective for investments. When an economy removes the controls literally, economic actors encounter a higher interest rate. Eventually, this will lead to increased investments by inducing savings in the economy (Orji et al. 2015: 663; McKinnon, 1973; Shaw, 1973). McKinnon-Shaw hypothesis also pointed out the savings as main factor for economic development and high interest rate policy that encourages savings should be implemented (Türkay and Demirbaş, 2012: 8).

The theories about investment decision evaluation claimed that investment was not only defined with interest rate but also other factors such as the MEC, income and prices were given as exogeneous variables of investment decision. Nevertheless, the assumption that interest rate is the strongest determinator of the investment apparently accepted as a consensus. Hence it will be worthwhile to investigate the validity of this assumption in order to contribute to scientific literature with new economic conditions such as the Covid-19 outbreak shock for economies.

2. Empirical Literature Review

It can be indicated that empirical studies concerning the effect of interest rate on investment are abundant. The richness of previous studies refers to the significance of the mentioned nexus in the scientific literature. Besides, the studies seem to be focused on different countries, periods and cases. They also showed long run, short run and causality relationship validity for interest rate/income level and investment nexus. One of those studies, Greene and Villanueva (1990) investigated the relationship between interest rate and investment for 23 developing countries from 1975 to 1987. Results significantly showed that investment is decreasing function of interest rate. Also the study indicated that income level increases investments in reference countries. Another study Guiso et al. (2002) unveiled formation for 3000 Italian firms about interest rate sensitivity and presented results as high interest rate sensitivity and negative nexus among interest rate and investments. Similarly Lin et al. (2018) tested Tobin's Q theory for firm level with thousands of firms. Results stated that interest rate decreases firm investment intention. They stated the result as high firm sensitivity against interest rate. Lugo (2008)'s study which researched empirically the period 1983:1-1994:4 with dataset monthly for Venezuela also concluded that an increase in interest rate reduced investments.

In terms of causal linkage among various indicators, Tan and Tang (2016), took ASEAN-5 countries into consideration for the period 1970-2012 with an empirical analysis. Evidence of the study informed that results differed according to countries and short/long run situations. Whereas Güloğlu et al. (2018) clearly stated that in both short and long run, one way causality linkage is valid for Türkiye economy for the period of 1973-2014. Shocks due to interest rate decreases investments.

As for long and short run distinction, Li Suyuan and Khurshid (2015) looked into Jiangsu Province, China over the period of 2003-2012. According to their consequences, interest rate impact on investment in the short run is obtained as positive and in the long run it is found as negative. Alexiou et al. (2016) inferred that interest rate and investment were cointegrated in the long run and interest rate decreased investments in 13 European Union Countries, period from 1980 to 2013. Income level was detected as a positive factor from the regression analysis. On the other hand, Bano (2018) applied empirical analysis for selected Pacific Island countries including dataset stemming from 1980 to 2016 and reached a positive short run and negative long run relationship among interest rate and investment. By taking the opportunity cost of holding cash into account, Ysmailov (2021) indicated different results. Ysmailov found that investments were affected by interest rate negatively in the short run and interest rate influenced investments positively in long term.

Meanwhile, a deviation from the general review, Türkay and Demirbaş (2012), in short run, found the relationship among interest rate and investment negatively, however, results for long run did not support the significant nexus of interest rate and interest although income factor raises investments Türkiye economy. Further unexpected result, Idorenyin (2012) obtained that interest rate had no significant effect on investment albeit it had negative coefficient for Nigeria economy between 1981-2010 years. In those studies, no explanations were found justifying why results were obtained contrary to the general view of empirical literature.

As far as known, the most recent study so far, Hüsnüoğlu and Durkaya (2023) found results matching precisely with previous studies in empirical and theoretical background. They represented their evidence that income level and interest rate boosted and diminished investments respectively in the Türkiye economy, the period of 1987-2020. Indeed, empirical studies are not limited to those explained in literature review. Researchers involving empirical analysis in their studies such as Hydar and Ahmad (2003), Aysan et al. (2005) and Wang and Yu (2007) represented the similar results in their evidence. However the general review covers all possible and different conclusions found by researchers. It is a fact that most studies confirm the negative effect of interest rate on investment decisions and positive effect of income level on investments. These results are clearly coherent with theoretical assumptions. Nevertheless, empirical literature has not fulfilled some requirements to explain the current period for investment. The latest dataset in the empirical literature contains years until 2020 in Hüsnüoğlu and Durkaya (2023)'s study. Therefore with this study, presenting results of years until 2022 was aimed. Furthermore, to current knowledge, no study including any analysis how investments were influenced by the latest outbreak. Therefore Covid-19 outbreak effect which appeared in 2019 was investigated by using Covid-19 variable in this study's empirical model.

3. Empirical Analysis for the Investment Function: Model, Methodology and Findings

In order to present empirical evidence, in this section, the investment function for the Türkiye economy was tested by using a reference model, tests and period. In the context of the study, model and methodology were firstly defined. Subsequently empirical results were given in the sub-title, findings.

3.1. Model

In order to find empirical determinants of investment decision, reference model encountered in the literature such as Keynes (1936)[2], Bader and Malavi (2010), Li Suyuan and Khurshid (2015), Alexiou (2016), Ysmailov (2021) and Hüsnüoğlu and Durkaya (2023) was used. In addition to the model of these studies, Covid-19 variable called a dummy variable was included. Thus, an empirical model was built as following:

$$Investment = f(Interest\ rate, Covid - 19_{dummy}) \quad \text{(Eq. 2)}$$

The reference model was constructed for the Türkiye economy and the reference period was chosen from 1990 to 2022. All variables in the reference model were transformed to natural logarithmic form in order to make them homogeneous. LINV, and LINT(here and after) show logarithmic forms of investment and interest rate respectively. In Table 1 and Table 2, definitions, data availability and descriptive statistics were shown.

Table 1. Definitions and Data Availability of Variable in the Model

Variable	Definition	Source
LINV	*"Gross capital formation (formerly gross domestic investment) consists of outlays on additions to the fixed assets of the economy plus net changes in the level of inventories."* ($)	World Bank (2024)
LINT	*"Deposit interest rate is the rate paid by commercial or similar banks for demand, time, or savings deposits."* (%)	World Bank (2024)
Covid-19 dummy	Dataset, consisted of the value 0 from 1990 until 2018 and the value 1 from 2019 through 2022. The validity of Covid-19 outbreak in international size was considered, although the first Covid-19 case was detected in 2020, Türkiye. Because the Türkiye economy is an open economy and its interest rate has been affected by interest rate arrangements in the world.	Author's compilation.

Table 2. Descriptive Statistics for Variables in the Model

Variable	Observ.	Mean	Median	Maximum	Minimum	Std. Dev.	Jarque-Bera Prob.
INV	33	1.48E+11	1.48E+11	3.18E+11	2.79E+10	9.70E+10	0.167893
IR	33	35.3597	24.25917	87.79083	13.35667	26.14694	0.11338
Covid-19$_{dummy}$	Dummy variable's values differed among 0 and 1.						

According to the descriptive statistics, INV variable representing the Gross Capital Formation has a maximum value higher than 300 billion $ and the lowest value for investment is about 27 billion $. Interestingly, the highest value for investment is one from the Covid-19 period. *Intuitively*, it can be assumed that the outbreak had no restrictive effect on the investments in Türkiye. On the other hand, interest rate value seems in the range of percent 87 and 13. In terms of the expected results, there are two conflicting views. Firstly, the higher interest rate level means the more cost of using capital and dampens private investments. On the other hand, private investment may be associated with interest rate positively in developing countries. Because domestic investments in the economy is the positive function of individual savings which have been affected positively by interest rate (Greene and Villanueva, 1990: 40).

3.2. Methodology

In this study, as the research method, unit root test, diagnostic tests and cointegration test were used. For unit root analysis, variables were tested by Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) and Phillips-Perron (PP) (1988) methods. These are the most popular unit root tests in the scientific literature. The main purpose of using unit root tests is to determine the stationary information about series. If variables are not stationary, namely contain unit root, in order to

[2] In theoretical explanations, the investment function by Keynes (1936) consisted of the interest rate and MEC. Although it is known, this study's model did not include the MEC. Because interest rate and the MEC are highly correlated causes multicollinearity problem (negatively). Also dataset for the MEC is not external and there is dataset collecting problem. Because of all these problems, the MEC was excluded from the model.

eliminate the regression fallacy the first difference of variables must be used. In unit root test, those equations are expressed (Akcan et al. 2022: 128):

$$\Delta Y_t = \lambda Y_{t-1} + u_t \,. \quad \text{(Eq. 3)}$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \lambda Y_{t-1} + u_t \,. \quad \text{(Eq. 4)}$$

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \lambda Y_{t-1} + u_t \,. \quad \text{(Eq. 5)}$$

$$T_{\ddot{o}} = t\delta \left(\frac{y_0}{f_0}\right)^{1/2} - \frac{T(f_0 - y_0)[se(\hat{s})]}{2\sqrt{f}s} \quad \text{(Eq. 6)}$$

Equation 4, 5 and 6 is used in case of no constant and trend effect (none), constant and both constant and trend respectively. Equation 6 shows the unit root test by Phillips-Peron (1988) which is sensitive to correlation and heteroscedasticity in error terms.

As follows to unit root tests, to see whether variables are cointegrated in the long run or not, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) test which was recommended by Pesaran et al. (2001) was applied. ARDL Bound test provides many advantages as compared to cointegration tests such as R. F. Engle and C. W. Granger and S. Johansen. As the most advantageous ARDL method, it allows to investigate cointegration relationships regardless of stationary of the variables. In the ARDL method, if f-statistic value exceeds upper bound value, it can be concluded as the existence of cointegration. Otherwise, in the situation that F-statistics is between lower and upper bound or less than lower bound; cointegration relationship between variables is not acceptable.

When the reference empirical model of this study is redefined with methodologic form of ARDL Bound test (for long and short run equation), it can be expressed as the formula following (Hüsnüoğlu and Durkaya, 2023: 21):

$$\Delta LINV_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} \beta_{1i}\, \Delta LINV_{t-1} + \sum_{i=0}^{n} \beta_{2i}\, \Delta LIR_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \beta_{3i}\, \Delta Covid19_{t-i} + u_t. \quad \text{(Eq. 7)}$$

$$\Delta LINV_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m} \beta_{1i}\, \Delta LINV_{t-1} + \sum_{i=0}^{n} \beta_{2i}\, \Delta LIR_{t-i} + \sum_{i=0}^{p} \beta_{3i}\, \Delta Covid19_{t-i} + \lambda ecm_{t-1}\, u_t. \quad \text{(Eq. 8)}$$

The content which is shown in the empirical model as ecm_{t-1} shows the error correction term (ECM). It shows how much of a shock that appears in the short term is going to disappear in the long run by evaluating its coefficient. The expected result for this coefficient is both significant and negative statistically. In the next section of the study, empirical findings obtained as a result of examining the methodologic assumptions are presented.

3.3. Findings

Findings of the empirical analyisis were presented in this section. Firstly evidence from unit root tests was shown and afterward the diganostic test to work with perfect model, short and long term cointegration test results were given. In this context, unit root test results were included in Table 3.

Table 3. ***ADF and PP Results***

Variable	ADF	PP
LINV (Level)	-0.91/-2.32/1.47	-0.80/-2.34/1.71
LIR (Level)	-1.16/-1.78/-0.59	-1.16/-1.74/-0.62
∆LINV	-7.01***/-6.91***/-6.48***	-6.99***/-6.89***/-6.43***
∆LIR	-6.38***/-6.31***/-6.40***	-6.45***/-6.45***/-6.42***

Note: *** shows that the series are significant at the %1 critical level. Values symbolize three different econometric equations respectively.

ADF and PP tests apparently confirmed similar findings. Accordingly, whole variables include unit root and they are not stationary at level with any equations such as with none, constant and constant and trend. On the other hand, in all the first difference equations, the hypothesis that series include unit root was rejected. As a result of this empirical evidence

that all variables in the model are stationary, analysis can proceed to test the existence of cointegration among variables in the long and short run. However before this, using diagnostic tests are necessary to see features of models and create appropriate models. In Table 4, results are shown.

Table 4. Diagnostic Test Results

Test	Assumption	Statistic	Result
Breusch-Godfrey LM	The model does not contain autocorrelation problem.	0.5543	Unrejectable.
Jarque-Bera	The model has normal distribution.	0.3262	Unrejectable
White	The model does not contain heteroskedasticity problem.	0.3224	Unrejectable

Note: Due to the model does not include two or more exogenous variables, the multi-correlation problem was not tested.

Diagnostic test results informed that, the reference empirical model of this study does not include any problem which may avoid to find consistent findings or cause erroneous results. In this manner, cointegration test can be applied for the model. In the Table 5 and 6, ARDL test results and ECM findings were presented.

Table 5. ARDL Cointegration Test Results for Long Term

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Prob. Value
LIR	-1.135985	0.120582	-9.420861	0.0000***
Covid-19$_{dummy}$	0.350199	0.237644	1.473629	0.1517
k=2, F-statistics= 6.32 – **Lower Limit** %1= 4.13 – **Upper Limit** %1= 5.00 – **R^2**= 0.94				

Note: *** shows that variable is significant at the %1 critical level.

Table 6. ECM Results

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Prob. Value
ECM (-1)	-0.460379	0.086987	-5.292523	0.0000***
		R^2= 0.43		

Note: *** shows that the variable is significant at the %1 critical level.

Evidence obtained by using ARDL cointegration test significantly represented that series in the reference model were cointegrated both in long and short terms. Statistically, the value of F-statistics was calculated as 6.32. As compared to lower and upper limit values, F-statistics value is higher than both of them and exceeding limits indicates the validity of cointegration assumption. Moreover CUSUM and CUSUM of squares test results were indicated in Figure 1. They were informed that the confidence interval covered cointegration relationships. CUSUM and CUSUMSQ test values (blue lines) were within the critical limits (red lines) at the 5% significance level and showed that the estimated model was stable in the reference period and there was no structural break in the empirical model.

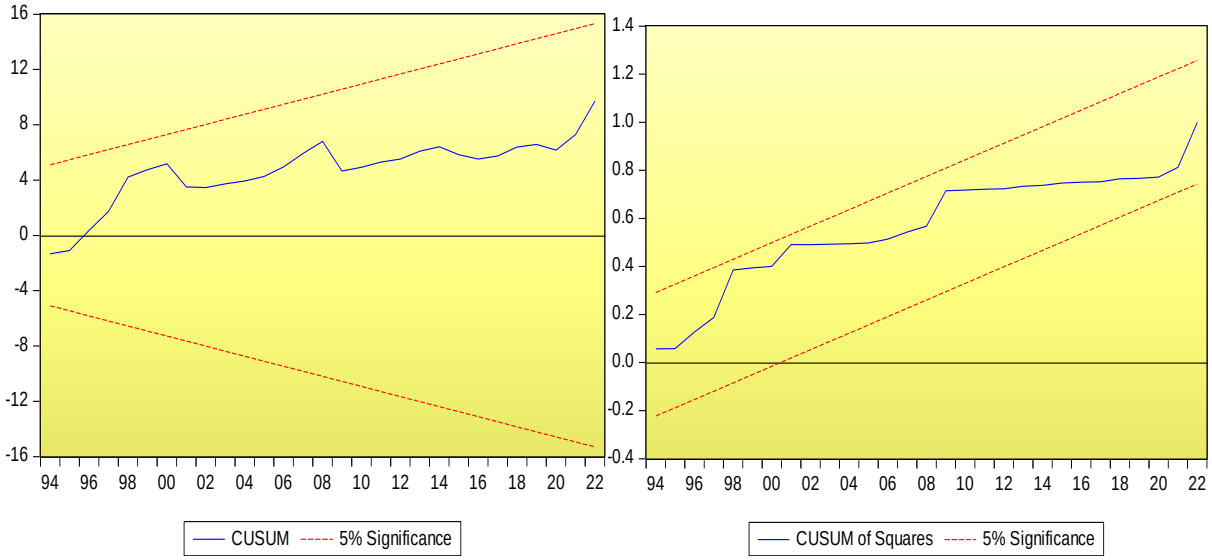

Figure 1: ***CUSUM and CUSUM of Squares Test Results***

Coefficient information was determined as 1.13 and this points out that increasing the interest rate as %1, decreases investments %1.13 in the Türkiye economy. In addition to this high sensitivity, R^2 value was found 0.94. In this way, the explanatory power of the interest rate and Covid-19 outbreak on the change in investments was found to be 94%. With regard to short run, the coefficient of ECM was obtained as minus and 0.46. These statistics showed that any shock appeared on the investments turned to equilibrium and was eliminated after the second period, in the third period (1/0.46=2.17). However, no statistically significant relationship was detected among investments and Covid-19 outbreak. This evidence can be justified with the interest rate policy of the Turkish government. Even though CBRT's monetary policy, especially about interest rate, was criticized by most of the economists due to low interest rate, seemingly, low interest rate policy promoted to protect investments level in the economy. Not only directly but also indirectly, low interest rate policy supported the investments by providing a certain consumption level in the economy and this recovering effect may have been eliminated by the shocks caused by Covid-19 outbreak. Because the interest rate was decreased sharply by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) until February-2023 period and it had been %8.5 in this date (CBRT, 2024).

Summarily, this study unveiled the information that the interest rate has a negative effect over investments in the Türkiye economy. This finding has been supported by almost all of the studies in related literature. Furthermore, the Covid-19 outbreak empirically was found as a variable which had no significant effect on the investments in the reference period, 1990-2022. All these proofs were derived from an empirical model which did not contain any inconsistency or deviation.

Conclusion

From past to today, it is undoubtedly accepted that investment is quitely important indicator to evaluate the performance of an economy. Similarly, variables which affect the investment decision is another significant issue for economics. Mentioned discussion is thus replaced in the center of investment theories. Accordingly, almost of the scientific literature and theoretical approaches acknowledged the negative effect of interest rate over investment decision of actors in the economy.

In this study, as addition to drawing theoretical and empirical review, it was intended to provide new evidence to the scientific literature with some aspects. One of which was testing the period from 1990 through 2022 empirically in terms of the effects of interest rate and Covid-19 outbreak over the investments. Because as far as known, no study including this reference period and effect of last outbreak. Findings presented the expected results: (i) The reference model was valid to seek the effect of interest rate and outbreak and series were cointegrated in short and long terms. (ii) Interest rate had minus coefficient and investment in Türkiye was negative function of interest rate. Yet, (iii) result that Covid-19 outbreak had no significant influence over investment was obtained. Evidence of this study implies a coherent with empirical literature albeit a few of them found different results. Besides, results support the most popular investments theories such as Keynesian and it can be stated that Türkiye economy contains a Keynesian investment function under the assumption that all other variables were excluded.

In the line with empirical results, suggestions can be explained with three aspects. Firstly, high interest rate sensitivity of investment in Türkiye economy makes interest rate policy very critual issue. In order to promote the sustainability for investment, interest rate policy should follow the real economic conditions. Otherwise huge loss in investment decision may be observed. Secondly, evidence about Covid-19 outbreak showed that no significant effect over investments. This evidence can be matched with low interet rate policy. Accordingly, low interest rate policy supported investment by decreasing of using of the capital. Moreover low interest rate policy may be encourage households to consume more. Eventually the more consumption can be resulted as accelerated investments. It is possible to think that the insignificant effect of the outbreak is linked with easy access to credits and money. In other words, recovery mechanism was working during this period. Indeed, this policy was not valid only in Türkiye but also in international size. For example, according to statistics of Federal Reserve Economic Data (FRED), interest rate was approximately 2 percent in United States of America before Covid-19 outbreak. After detection of negative effect of shock, interest rate was reduced until approximately 0 percent. As for recommendations, CBRT should follow new economic conditions. Although excessive low interest rate policy makes the economy accelerated, in developing countries which has no enough capital accumulation, decreases individual savings and increases consumption. This situation creates consumption-oriented societies that do not have sufficient production maturity. Consequently occurring demand shock may trigger inflation rate. Hence, by following the effects of outbreak, interest rate policy should be revised and moderate policies should be implemented. For instance, ECM result showed that any shock disappeared in third year. Considering Covid-19 outbreak started in 2019, monetary policy required revision after 2022. Therefore taking empirical findings and indicators notice by policy-makers is strongly suggested.

Finally, this empirical study also contains limitations in its construction just as all other studies. In this research, a model which was established many years ago was tested. Therefore, in further studies, extending this model with variables such as propensity to saving of households/firms and income level may help to find more specific and stronger results about investment function and contribute to scientific literature.

References

Akcan, A. T. et al. (2022). Effects of climate change on agricultural sector in Turkey: ARDL bounds test approach. *Trends in Business and Economics*, 36(1), 125-132. DOI: 10.54614/TBE.2022.992490.

Alexiou, C., Tsaliki, P. and Tsoulfidis, L. (2016). Classical Theory of investment: Panel cointegration evidence from 13 EU countries. *Contributions to Political Economy*, 35(1), 39-56. https://doi.org/10.1093/cpe/bzw004.

Aysan, A., Gaobo, P. and Marie-Ange Veganzones-Varoudakis. (2005). How to boost private investment in the MENA Countries: The role of economic reforms. *Topics in Middle Eastern and North African Economics, MEEA, Online Journal,* (VII), 1-15. http://www.luc.edu/orgs/meea/volume7/Aysan.pdf. Access Date: 25.03.2024.

Bader, M. and Malawi, A. I. (2010). The impact of interest rate on investment in Jordan: A cointegration analysis. *JKAU: Econ. & Adm.,* 24(1), 199-209. DOI: 10.4197/Eco. 24-1.6.

Bano, S. S. (2018). The dynamic relationship between real interest rate and investment: An empirical analysis for selected Pacific Island countries. *International Journal of Economics and Financial Issues, 8*(5), 131-141.

Canbaş, S. et al. (2004). Tobin Q oranı ve günümüzde işletme kararları açısından önemi. *Çukurova University Social Sciences Institution Journal*, 13(2), 57-74.

Cengiz, V. (2010). Keynesyen ve Monetarist görüşte parasal aktarım mekanizması: bir karşılaştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 115-127.

Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). (2024). Central Bank Interest Rates, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari. Access Date: 02. 04. 2024.

Chuba, A. M. and Ebhotemhen, W. (2019). Classical Theory of interest rate: The Nigerian experience, International *Journal of Economics, Commerce and Management*, VII(8), 103-118.

Clark, J.M. (1917). Business acceleration and the law of demand: Atechnical factor in economic cycles. *Journal of Political Economy,* 25(1), 217-235.

Crocco, M. (1998). Investment decision and methodology: Keynes and Neoclassical. *Est. Econ. 28*(2), 283-315.

Dickey, D. and Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica,* 49(4), 1057-1072.

Federal Reserve Economic Data (FRED), (2024). "Federal Funds Effective Rate" https://fred.stlouisfed.org/series/FEDFUNDS. Access Date: 02.04.2024.

Greene, J. and Villanueva, D. (1990) Determinants of private investment in LDCs. Finance and Development, https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/journals/022/0027/004/article-A013-en.pdf, Access Date: 07.03.2024.

Greene, J. E. and Villanueva, D. (1990). Determinants of private investment in LDCs. International Monetary Fund, *Financial Development,* December, 40-42.

Guasoni, P. and Wang, G. (2019). Consumption and investment with interest rate risk. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 476(2019), 215-239. DOI: 10.1016/j.jmaa.2019.01.003.

Guiso, L. et al. (2008). How interest sensitive is investment? Very (when the data are well measured). https://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/guiso.pdf. Access Date: 17.03.2024.

Güloğlu, B., Öztürkler, H. and Güven, M. (2018). Time series analysis of the relationship between interest rate and private investment in Turkey. *Efil Journal of Economic Research*, 1(1), 148-157.

Hall, E. R. et al. (1977). Investment, interest rates, and the effects of stabilization policies. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 61-121.

Hassan, A. K. and Ruhul, S. A. (2011). Determinants of private investment: Time series evidence from Bangladesh. *The Journal of Developing Areas,* 45, 229- 249.

Hüsnüoğlu, N. and Durkaya, M. (2023). The relationship between interest rate and investment: An analysis on the Turkish economy. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 664, 9-32.

Idorenyin L. U. (2012). *The impact of interest rate on investment decision in Nigeria. An Econometric Analysis (1981-2010).* Master Thesis, Department of Ecoononmics Faculty of Management and Social Sciences, Caritas University, Emene, Enugi, Nigeria.

Jorgenson, D.W. (1963). Capital theory and investment behavior. *American Economic Review*, 53(2), 247-59.

Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment interest and money.* ISN Eth Zurich, International Relations and Security Network, Primary Sources, https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf. Access Date: 14.03.2024.

Li Suyuan, W. and Khurshid, A. (2015). The effect of interest rate on investment; Empirical evidence of Jiangsu Province, China. *Journal of International Studies*, 8(1), 81-90. DOI: 10.14254/2071-8330.2015/8-1/7.

Lin, X. et al. (2018). Investment, Tobin's q, and interest rates. *Journal of Financial Economics*, 130(2018), 620-640. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2017.05.013.

Lugo, O. A. M. (2008). The differential impact of real interest rates and credit availability on private investment: Evidence from Venezuela. *Bank for International Settlements Papers chapters, Bank for International Settlements (ed.)*, Transmission mechanisms for monetary policy in emerging market economies, *35,* 501-537.

Molho, L. E. (1986). Interest rates, saving, and investment in developing countries: A re-examination of the mckinnon-shaw hypotheses. Staff Papers (International Monetary Fund), 33(1), 90-116. DOI: https://doi.org/10.2307/3866923.

Ntavoua, S. H. (2016). Determinants of public investment in the Cemac Sub-Region. *International Journal of Economics, Commerce & Management*, 5(6), 237-254.

Ojima, D. and Fabian, E. (2015). Impact of interest rate on investment in Nigeria. *Developing Country Studies*, 5(3), 103-109.

Orji, A. et al. (2015). Financial liberalization and economic growth in Nigeria: An empirical evidence. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(3), 663-672.

Paaca, N. M. (2021). Investment and the importance of investment in the European Economy - Comparative Analysis. "Ovidius" University Annals. *Economic Sciences Series*, 21(2), 453-460.

Pesarani M. H. et al. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics,* 16, 289-326. DOI: 10.1002/jae.616.

Phillips, P. and Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression. *Journal of Biometrika*, 75(2), 335-346.

Tan, B. W. and Tang, C. F. (2016). Examining the causal linkages among domestic investment, fdi, trade, interest rate and economic growth in ASEAN-5 countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1), 214-220.

Türkay, H. and Demirbaş, M. (2012). Türkiye ekonomisinde yatırımların faiz ve gelir ilişkisinin ARDL yaklaşımı ile analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 01-16.

Wang, D.H. and Yu, T.H. (2007). The *role of interest rate in investment decisions: A fuzzy logic framework. Global Business and Economic Review, 9(4*), (September), 448-457. DOI: 10.1504/GBER.2007.015105.

World Bank. (2024). *World develeopment indicators*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, Access Date: 07.02.2024.

Xaba, N. (2018). *The impact of interest rates on savings and investments in South Africa*. Master thesis, University of Witwatersrand, Johannesburg, WBS/BA1754612/736.

Ysmailov, B. (2021). Interest rates, cash and short-term investments. *Journal of Banking and Finance*, 132 (2021) 106225, 1-14. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2021.106225.

Bir Kara Film Anlatısı Olarak Anadolu Leoparı

Anatolian Leopard As A Film Noir Narrative

Özge Güven Akdoğan[1]

Öz

Bu çalışmada kara film türünün temel anlatı özellikleri olan dedektif-suçlu arasındaki psikolojik gerilim, kara film türünün ortaya çıktığı döneme özgü kentsel mekânlara ilginin filmdeki yansımaları ve femme fatale karakterin varlığı gibi konulardan yararlanılarak Emre Kayış'ın Anadolu Leoparı (2021) filmindeki sinemasal evren tasarımı ele alınmaktadır. Çalışmada, kentsel dönüşüme uğrayan bir hayvanat bahçesi müdürünün kaygıları, anlatıdaki suç ve bu bağlamda yürütülen soruşturmanın kara filmlerle kesişen yönleri araştırılmaktadır. Yıkım ve yeniden yapım süreçlerine eleştirel bir yaklaşım sunan film, kahramanın kaygıları, öfkesi ve suç bağlamında değerlendirilerek, toplumsal ve kültürel ilişkilerin sebep olduğu aidiyet krizi, yalnızlık, huzursuzluk ve tepkisizlik ile yerel mekânların tehdit altında olmasının sonuçları tartışılmaktadır. Bu kapsamda filmin suçlu, kurban, dedektif unsurlarını barındıran anlatı yapısı ve kent mimarisine ilişkin güncel sorunları ele almasıyla kara film unsurları barındırdığı savunulmaktadır. Bununla birlikte, kadın kahramanın femme fatale özellikler taşımadığı ifade edilirken, kara filmle ilişkilendirilecek her yeni filmin bu türe yeni unsurlarla eklemlenebileceği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu Leoparı, Kara film, Kent, Femme Fatale, Suç.*

Abstract

This study evaluates the basic narrative features of the film noir genre in the context of the cinematic universe design in Emre Kayış's Anatolian Leopard (2021). In the study, the concerns of a zoo director undergoing urban transformation and the intersections of the crime in the narrative and the investigation carried out in this context with noir films are investigated. The consequences of local places being threatened are discussed. In this context, it is argued that the film contains elements of film noir, with its narrative structure containing criminal, victim and detective elements and its treatment of current problems regarding urban architecture. However, while it is stated that the female protagonist does not have femme fatale characteristics, it is stated that every new film associated with film noir can be added to this genre with new elements.

Keywords: *Anatolian Leopard, Film Noir, City, Femme Fatale, Crime.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 16 / 04 / 2024
Accepted: 19 / 11 / 2024

[1]Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi , Ankara, Türkiye, ozge.guven@hbv.edu.tr , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5540-0445.

Giriş

Bu çalışma, *Anadolu Leoparı* (2021, Emre Kayış) filminin kara filmle (film noir) bağlanabilecek tematik ve ikonografik özelliklerini incelemektedir. Çalışmada, kara film türüne özgü üç temel anlatı özelliği olan dedektif-suçlu arasındaki psikolojik gerilim; film noir türünün ortaya çıktığı döneme özgü kentsel mekânlara olan ilginin filmdeki yansımaları ve *femme fatale* karakterin varlığı araştırılmaktadır.

Kara film, Fransız film eleştirmenlerinin 1940'lı yıllarda izledikleri belirli türdeki Amerikan gerilim filmlerini tanımlamak için önerdikleri ve kabul görmüş bir terimdir. İkinci Dünya Savaşı bitiminde Fransa'nın kurtuluşundan sonra Amerikan filmlerinin gösterimine izin verilmesi ile birlikte Fransız sineması, Hollywood yapımlarının istilasına uğrar. Sert dedektif romanlarını tanımlamak için Fransız *kara romanın*a benzetilerek yaratılan sinemasal terim, suç ya da gangster filmlerinin alt türü olarak kategorilendirilmektedir. Bununla beraber kara filmin melodramlar ve westernlerin biçimsel bir parçası olarak ortaya çıktığını iddia eden yaklaşımlar da mevcuttur. Tanımındaki bu muğlaklık, kara filmlerin türden ziyade akım olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Hayward, 2019: 239-240).

Kara filmlerde, dönemin güncel kültürel kaygıları sinematik bir zaman alanında ifade edilmekte; karanlık mekânlar, kentin mimari dokusuna dair duyarlı bir anlatı, kahramanın ruhsal hayal kırıklığı ve doğru yönlendirilmeyen öfkesi filmlerde yer bulmaktadır (Sobhack, 1998: 133). Film noir, ruhsal bir durumla ilişkilendirildiği kadar aynı zamanda bir dizi biçimsel işaretle de ilişkilendirilmektedir. Kara filmin kahramanının yaşadığı kente dair korkuları, sıcak ve samimi bir eve aidiyetinin olmaması ve filmlerde yer alan *femme fatale* karakterin güçlü sembolik özellikleri pek çok çalışmada türün özellikleri olarak vurgulanmaktadır.

Anadolu Leoparı, Ankara'da Hayvanat Bahçesi'nin yerine bir eğlence merkezi yapılması projesi ile başlar. Hayvanat Bahçesi müdürü Fikret bu projeye karşıdır ancak müdahale yetkisi yoktur. Hayvanat Bahçesi'nin en değerli hayvanlarından Anadolu leoparının öldürülmesi sonucu gelişen soruşturma, kara film türünün dedektif-suçlu ilişkisinin yapısının işaretlerini taşımaktadır. Soruşturmayı yürüten savcının iyi ve kötü şeklinde özcü bir yargıya varmadan masum ve mağdur olarak gördüğü şüpheliye yaklaşımı; Fikret'in aidiyet krizi ve aciz öfkesiyle tezat yaratmakta; sözkonusu gerilim kara film türünün karanlık atmosferi içinde işlenmektedir.

Film ayrıca Türkiye'nin uzun soluklu kentsel dönüşüm hikâyesinin tam göbeğinden, Başkent Ankara'nın yıkım ve yeniden yapım süreçlerine eleştirel bir yaklaşım sunar. Dimberg'in vurguladığı gibi geç modernite, mekânları dönüştürürken, bireyi, aciz bir konumda bırakır ve kara film bu yetersizliği resmedebilen önemli bir filmsel anlatım biçimidir. Ankara ve Hayvanat Bahçesi, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma arzusu ekseninde önemli bir coğrafyayı temsil eder. Filmde bu çerçevede 2000 sonrası neoliberal politikalarla birlikte yıkım-yapım süreçlerine maruz kalan temsil mekânlarından birisi olan Atatürk Orman Çiftliği'ni temel çatışma mekânı olarak belirlemektedir.

Son olarak, kadın kahraman Gamze'nin erkek kahramanla ilişkisi geleneksel temsillere benzer biçimde sessizlik ve hayranlık üzerinden resmedilmektedir. Bu anlatı, film noir türünün kadın karakteri ile uyumlu değildir. Film noir'ın baştan çıkartan ve suça yönlendiren femme fatale imgesinden ziyade, destekleyici ve görece pasif bir karaktere sahiptir. Beğendiği erkek tarafından farkedilmesi ancak onun için riske girmesiyle gerçekleşebilen Gamze, modernite ve kent sorunlarını karanlık (noir) bir atmosferde işleyen filmde, ancak riske girdiğinde ve iş birliği içinde davrandığında Fikret tarafından *görünür* olur.

Türk sinemasını film noir ile ilişkilendirerek araştıran sınırlı sayıda çalışma vardır. Sualp (2001), *Türkiye'de Sinema 'Film Noir' ya da Dışavurumcu İklimin İçinden Geçerken* adlı çalışmasında kara filmin ağırlıklı olarak dışavurumcu üslubu kullanarak kenti ve kentlil eri tasvir ettiğini belirtir. Sualp, 1990'lar Türk sineması örneklerinde, parçalanmış kentsel deneyimin ve emeğin yeniden düzenlenişinden doğan güvensizlik ve tekinsizlik ikliminin kara filmle ilişkili izlerini görür. Sualp (2001: 3), kara filmin öykülerinde öfkeli, tepkisel erkek duyarlılıkları, bir tür erkek melodramı oluşmasını, elektronik kültürden özelleştirme politikalarına, insanları yalnız, kaygılı ve dayanışmasız bırakan kamusal ve toplumsal dokulardan popülerin patlamasına kadar geniş bir bağlamla ilişkilendirir. *Yabanıl, Dışarlıklı ve Lümpen Hiçlik Kutsamaları* (2009) adlı çalışmasında da, genel kitleleri politiksizleştirme, bastırma ve duyarsızlaştırma politikaları ve neo-liberal iktisat politikalarının günlük hayatı yoğun biçimde etkilediğinden hareket ederek sinema anlatılarında bu bağlamda ortaya çıkan öyküleri inceler. Bozkurt Avcı'nın tür eleştirisi yaptığı *1990 Sonrası Türk Sineması'nda Film Noir Denemeleri Ya Da Selma'nın 'Gölge'si ve Geçmişin 'İz'i* adlı çalışması (2017: 319-446) bulunmaktadır. Avcı, tür eleştirisi yaparken klasik film noir ve neo-noir ayrımı yapmaktadır. Dedektif, kurban ve suçlu gibi unsurları, klasik film noir'ın özelliği olarak değerlendirmekte; ele aldığı Blood Simple ve Fargo filmini renk, kamera tekniği, estetik tarz, görsel ikonografi, zaman ve mekân tasarımı, sahneleme ve anlatının kurgulanması bakımından neo-noir kapsamında değerlendirilebileği sonucuna ulaşmaktadır. [2]

[2] Literatürde, Orhan'ın *Kara Film* adlı yüksek lisans tez çalışması (2001), Mutluer'in *Yeni Yönelimler Çerçevesinde 'Kara Film'* (2008) gibi lisansüstü tezler de bulunmaktadır.

Bu çalışma, daha önce incelenmemiş bir Türk filmini kara film bağlamında özgün bir sınıflandırma yapmaya çalışarak metin analizi tekniği ile incelemektedir. Makalenin takip eden bölümünde kara film türü, ilgili akademik yazınla birlikte araştırılmakta; sonraki bölümde filmdeki bulgular olay örgüsü, karakterler, zaman ve mekân kurgusu, diyaloglar ve kültürel evrene odaklanılarak bu bağlamda incelenmektedir. Son bölüm sonuçları tartışmaktadır.

1. Kuramsal Alan

Kara film, sanatsal soyağaçlarına ve geleneklere dâhil edilerek incelenebileceği gibi (Fay ve Nieland, 2014: 136); cinayet hikâyeleri, şüphe uyandırıcı kareler, psikolojik gerilimler ve melodramlar gibi farklı başlıklar altında da incelenebilir (Keesey, 2011: 10). Fay ve Nieland, kara filmi, küresel çağın sorunlarıyla boğuşan modern bireyin iç sıkıntısının dışavurumu olarak ele almaktadır (2014: 14-18). Yazarlar kara filmi küreselleşme bağlamında tartışmakta; küreselleşmenin, ulusaşırı şirketlerin yerel görenekleri tehdit eden, kentsel ve kırsal yaşam şekillerinin benzersizliklerini aşındıran, homojen ve kişiliksiz tüketim kültürünü üreten yönüne odaklanmaktadırlar. Amerikan ulusunun travmatik altüst oluşlarını, yer değiştirmelerini ve şaşkınlıklarını gösteren yönlerini vurgularlar. Modernite içinde yerinden edilmiş toplumsal ve kültürel ilişkilerin neden olduğu küresel bir huzursuzluktan bahsederler. Bu huzursuzluk, "köksüz ve göçebe bir arzu; olasılık, tesadüf ve sınıfsal dengesizlikler; para ve kültürün küresel akışıyla can bulan ya da tehdit altında kalan yerel gelenekler ve mekânlar ve en sonunda çalkantılı, tekinsiz ve yabancı hale gelmiş bu dünyadaki aile hayatı"nı (2014: 18) içinde barındırır. Fay ve Nieland, türün bir Amerikan fenomeni olmakla birlikte, sınırları aşan varlığına vurgu yapmakta; kültürel küreselleşmeyi eleştiren ve yeniden üreten yönlerini ortaya koymaktadır. [3]

Kara film; 1940'lı ve 1950'li yılların politik istikrarsızlığı ile bağlantılı olarak da tartışılır (Fay ve Nieland, 2014; Hayward, 2019; Keesey, 2011). Bu yaklaşıma göre türü etkileyen tarihsel dönem; İkinci Dünya Savaşı ve hemen ardından gelen Soğuk Savaş'tır. Hayward'a göre, her iki dönemde de, ABD'de bastırılmış bir güvensizlik ve paranoya hali hissedilir. Amerikan rüyası parçalanmıştır ve Amerikan ulusal kimliği baskı altındadır. Savaş nedeniyle erkeklerin uzaklaştığı işgücüne kadınlar katılır; böylelikle kadınlar ev içi alanın ötesine geçerler. Keesey'e göre, "(…) savaşın şiddeti, nükleer yıkımın tehdidi, McCarthycilik'in paranoya, öfke ve hayal kırıklığı yayan 'kızıl korkuları' ile birlikte tüm duygular film noir'ın tipik özelikleridir" (2011: 11).

Kara filmin görsel biçimi Alman dışavurumculuğunu anımsatan loş ışıkta kontrast bir aydınlatmaya dayanır. Filmlerde spesifik mekanlar vardır ve ana kahramanın ruhsal dünyasında huzursuzluk, kötümserlik, şüphe ve sıkıntı duygusu hakimdir. Film seti kentten kesitlerdir. Hayward'ın ifade ettiği gibi,

> *Şehirlerde tehlike ve yolsuzluk kol geziyordur; gölgeli, kötü ışıklandırılmış sokaklar, bulanıklaşmış ahlaki ve entelektüel değerleri yanı sıra, gerçeği anlama konusundaki zorluğu da yansıtmaktadır. Gövdelerin, ışıklandırma ve çerçeveleme şeklinin gösterdiği gibi, karakterler de benzer bir şekilde bulanıktır: yarı gölgede, bölünmüş halde. Toplamda sıkıntı ve gerginlik duygusunun altının çizildiği bir klostrofobi etkisine ulaşılır* (2012: 242).

Amerikan ve İngiliz sinema eleştirmenlerinin yeni yeni tanınmaya başlanan bu tür üzerine 1970'li yıllarda başlattıkları çalışmaların sonucunda, film noir'ın kökenlerinin Alman Dışavurumculuğuna, Fransız Şiirsel Realizmine ve 1920li ve 30'lu yılların Hollywood gangster filmlerine kadar dayandığı görülmüştür (Keesey, 2011: 11). Bu çalışma kara filmi, yapılan araştırmalarda vurgulanan temel konular olarak belirlediği üç başlığa ayırarak incelemektedir. Bunlar mondernite ve kent, femme fatale ekseninde kadın kahraman ve anlatının içindeki dedektiflik hikâyesi olmaktadır.

1.1. Kara Film, Modernite ve Kent

Edward Dimendberg'in, 20. yüzyılda Amerikan kent yaşamındaki değişimlerin kara filmlerdeki görünümünü incelediği *Film Noir and the Space of Modernity* (2004) adlı kapsamlı çalışması; sinema, kent ve modernite alanında önemli bir kırılma yaratmıştır. Dimenberg'e göre, hem kara film hem de Amerikan kentselliği, *geç modernite*nin mekânlarda neden olduğu dönüşümlerle başa çıkmaya çalışmaktadır. Dimendberg, kara filmi kentsel deneyimin bir belgeseli olarak tanımlar. Yeni kapitalist dünyada emeğe yabancılaşan, soğuk şehir yaşamında bencillikle karşılaşan birey, hayallerindeki dünyanın yetersizliğiyle yüzleşmek zorunda kalmaktadır.

ABD'de yaşanan geniş ölçekli mimari yıkımla tarihsel olarak yolları kesişen Amerikan kara filmi, Fay ve Nieland'a göre "yerel, bilinebilir ve otantik görünen mekânın silinmesi ve buna karşın, geriye dönüp bakıldığında çağdaş postmodern kültürün simulakr ve gösterisinin açıkça görülebildiği soyut ve seri bir mekânın güçlenişinin kontrolünü elinde tutmaktadır" (2014, s. 150). Kara filmler,

[3] Kracauer, bu gerilim dolu filmlerden 'macera filmleri' ya da 'melodram' diye bahsetmiştir (aktaran Fay ve Nieland, 2014: 58).

> *(…) bireysel kimliklerin ve yeni mekânsal formlar ile medyanın düzenlediği teknolojik bir toplumun büyüyen gücüyle belirlenmiş savaş sonrası modern yaşamın gelişimi uğruna kurban edilen yerel, kentsel deneyiminin yok olan ya da modası geçmiş formlarına duyulan bir nostalji hissi tarafından belirlenmektedir* (2014: 150).

Bu filmler, savaş sonrası Amerika'da ortaya çıkan barınma kriziyle bağlantılı olarak ele alındığı için; mekânsal ve zamansal bir krizin ifadesi olabilmesi açısından diğer ülke sinemalarında da incelenmeye değer görülmüştür.[4] Fay ve Nieland'ın çalışmalarında ortaya koydukları gibi, kara film, kapitalist demokrasilerin tekinsizliğini aktardığı; modernitenin getirdiği paradoksal mimarî dönüşümlere dair travmaların izlerini taşıdığı için evrensel bir duyarlılık barındırırlar (Fay ve Nieland: 153). Kara film, demokrasinin karanlık tarafını eleştirel olarak inşa eden bir mizansen ortaya koyar (Dean MacCannell'den aktaran Sobchack, 1998: 137). Savaş sonrası dönemin geleceğe ilişkin ulusal ve kişisel güvensizliği ve mitolojikleştirilmiş bir ulusal geçmişin değerlerine duyulan özlemi, kara film, sinematik zaman ve mekân kurgusu ile görselleştirebilmiştir (Sobchack, 1998: 133). Kültürel olarak evini kaybetme duygusu, iç mekânların görselleştirilmesinde hissedilir. Kara filmlerde gösterilen evler, bu nedenle bir yuva olarak algılanamaz. Bu evlerde mobilyalar sadedir ve dekorasyon motel odalarını anımsatacak derecede seyrek ve kişiliksizdir (144).

Kara filmde, filmsel mekân olarak ev neredeyse hiçbir zaman bir yuva anlamına gelmez; Sobchack'a göre "(…) evin kaybı kara filmde yapısal bir yokluğa dönüşür" (1998: 144). Ona göre,

> *(…) evin mahremiyeti ve güvenliği ile cephenin bütünlüğü ve sağlamlığı, savaş zamanı ve savaş sonrası Amerika'da ve noir olarak sınırladığımız sinematik grubun hem merkezinde hem de çevresinde ilişkilendirdiğimiz filmlerde kaybolmuştur. Hem savaş sırasında hem de sonrasında, kadınların ev içi yaşamının fenomenolojik tutarlılığı, aile ve ev paramparça oldu, dağıldı ve somut olarak başka yerlerde anıldı: Otellerde ve pansiyon odalarında ve motellerde, lokantalarda, barlarda, gösterişli ve köhne kokteyl salonlarında ve gece kulüplerinde, tüm geçici konaklama yerleri, hepsi parçalanmış, kiralık sosyal alanlar tutarlı bir şekilde oluşturulmuş sosyal paylaşım mekânları, evin samimi ve bütünleyici evsel alanının yerini aldı* (1998: 146).

Kara filmdeki aidiyet krizini anlayabilmek için evleri ve diğer iç mekânları da incelemek gerekir. Ekonomik ve kültürel kaygılar, sinematik zaman ve mekândaki ifadesini; aydınlatmada, bakış açısında, kentsel duyarlılıkta, kahramanın aciz öfkesinde ve ruhsal hayal kırıklıklarında alegorik bir dramatizasyon biçiminde bulur (1998: 133).

1.2. Kara Film ve Femme Fatale

Hayward, bu filmlerdeki erkek kahramanı, saplantılı ve nevrotik biri olarak tanımlar (2012, s. 242). Erkek kahraman, çoğu zaman "kadınına (ya şehrin bir yerlere saklanmış karısına ya da daima 'gerçeği' gören altın kalpli sevgilisine)" (Hayward, 2012: 242) kötü davranır ya da onu yok sayar. Ona göre,

> *(k)ara film femme fatale'e çok merkezi bir rol vermektedir ve ona aktif, entelektüel, güçlü, dominant ve kendi cinselliğinden sorumlu olan biri olarak ayrıcalık tanımaktadır. –en azından filmin sonunda (ölüm ya da ataerkil sisteme katılım yoluyla) bunun için bir bedel ödeyene kadar. Bu bağlamda, o, klasik Hollywood Sinemasındaki kadının (anne/fahişe, eş/metres olarak-pasif) temsil tarzından farklı olmayı sürdürmektedir. (…) Bu kadınlar doğaya aykırı bir fallik gücün sembolüdürler: silah ve sigara ağızlığı taşımaktadırlar* (2012: 242).

Keesey'e göre, savaşta ruhen ve bedenen yara almış gaziler, kadınların iş gücüne ortak olduğunu, finansal ve cinsel özgürlüklerini kazandıklarını görür; bu güçlü kadınlar, femme fatale için hissedilen paradoksal duygularda olduğu gibi, hem çekici hem de korkutucu bulunur. Yolunu kaybetmiş erkek kahramanın travmaları; ışık gölge sistemiyle ve klostrofobik çerçevelemelerle anlatılır (2011: 11). Kara film; 40'lı ve 50'li yıllarda, gerilim ve dedektif filmlerindeki yaygın anlatı özelliklerini bırakıp olay örgüsü, karakter ve görsel biçimde oldukça keskin bir kırılma yaratır (Gledhill, 2012: 27). 1940'lar boyunca ABD'de, 'gıda, giyecek ve diğer ihtiyaç ürünlerinin sürekli pahalılaşması', 'giderek artan kiralar ve konut yetersizliği', 'emek tartışmaları ve 1947'ye kadar süren, Büyük Buhran'ın geri döneceği korkusu egemendir. Kara filmlerin karanlık, gerilimli ve tekinsiz atmosferinin altında, erkeklerin savaş sonrası travmaları; kadınların giderek artan ekonomik ve cinsel bağımsızlıklarına karşı duydukları endişe yatmaktadır. Savaş sonrası erkeklerin kapıldıkları korkuyu yansıtan 1950'lerin kara filmlerinde, aile değerlerini tekrar yerine oturtmak üzerine bir anlatı gelişir (Hayward, 2012: 245).

Ann Kaplan'ın feminist film kuramı alanında temel bir yeri olan *Women in Film Noir* (1978/2012) adlı derlemesi, kara filmlerle feminist bakış açısı arasında halen devam eden verimli bir çalışma alanını başlatır. Diğer taraftan, Neale'in belirttiği gibi, kara filmlerle ilişkilendirilen *femme fatale* karakteri ne kara filmlere ne de Amerika'ya özgüdür (2005: 159, 163). Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus; tür filmlerinin özünde belirli tekrarlar, beklentiler ve kurallar etrafında tanımlanmasının her ne kadar metodik kolaylıklar sağlasa da, bu uzlaşımların durağan/sabit/değişmez bir yapıda oldukları/olacakları anlamına gelmemektedir. Neale'in söylediği gibi, " (…) türler (…) en uygun biçimde *süreçler* olarak anlaşılabilir" (2005: 127) Türe özgü kuralların farklılık gösterebileceği ve zaman içinde değişebileceği göz önünde

[4] (Teo, 2014; Kailasam, 2017).

bulundurulmalıdır. Film noirla ilişkilendirilebilecek her film, onunla ilişkilendirdiğimiz formları yeniden düşünmemizi sağlayarak, bu türü yeniden üretir (Bould, 2005). Bir türle ilişkilendirilen her yeni film, mevcut külliyata yeni unsurlar katabilir; türün bazı yönlerini dışlayabilir (Neale, 2005: 127). Hillier ve Phillips, film noir'ı, kültürdeki, zamandaki ve mekândaki değişimleri koşullayan bir çeşit duyarlılığın formları ve varyasyonları olarak tanımlar (2009). Her yeni film noir, geçmişteki film noirlarla yakın ilişkilerine rağmen, onun kurallarını dönüştürebilir, genişletebilir ve böylelikle oyunun kurallarını bozabilir. Bu yolla, yeni noirlarda türsel özellikler bulanıklaşabilir ve melez türler ortaya çıkabilir. Keesey'e göre "(…) neo noirlar hakkında yeni olan ne varsa, film yapımındaki son eğilimlerden ve teknolojik gelişmelerden olduğu kadar, güncel sosyal değişimlerden ve tarihi olaylardan da etkilenmektedir" (2011: 12).

1.3. Dedektif figürü

Chandler, *Cinayet Sanatı* adlı edebiyat incelemesinde bir cinayet soruşturmasında polis memuru arketipinin ardındaki mantığı açıklar. Suç edebiyatı, genellikle yolsuzluklara da değindiği için, katilin, adalet sisteminin doğru şekilde işlemesiyle değil, bir dedektif figürünün bağımsız eylemleri sonucunda ortaya çıkarılabileceği sonucu çıkar. Adalet sistemindeki yolsuzluklar, dedektif figürünün, sistemin kavrayamadığı gerçekleri algılamasını sağlayan muğlak ve esnek doğru ve yanlış anlayışıyla hafifletilir. Dedektif ayrıca yolculuğu döngüsel bir söylemden ziyade bir arayış olarak algılaması nedeniyle polisten daha başarılıdır. Bu arayışta dedektif, adalet sisteminin tercih ettiği iyi veya kötü şeklinde ikili bir yargıya varmadan ahlaki açıdan belirsiz karakterleri görebilir ve masum veya mağdur olarak algıladığı kişilere yardım etme konusunda kararlıdır (2002: 1-18).

Polisiye öyküler, polisiye-cinayet edebiyatının özel bir biçimi olarak gösterilmektedir (Roloff ve SeeBlen, 1997: 16). Polisiye türünde, anlatıdaki cinayet, bir dedektifin gözlemlerle ve saptamalarla mantıksal bağlantılar kurması ve ipuçlarını ısrarla takip etmesi sonucunda çözülür (1997: 6). Roloff ve SeeBlen, bu edebiyatın içindeki bilmecenin ilk izlerinin, kehanetlerde, halk bilmecelerinde ve matematiksel düşüncenin sezgisel mantığında bulunabileceğini belirtir (1997: 16). Katilin kim olduğuna duyulan merak öğesi yer yer azalabilse de, dedektifin kişiliğine duyulan merak ve ilginin artmasını türün bir özelliği olarak tanımlanır (Roloff ve SeeBlen, 1997: 6).

Kentteki cinayeti soruşturan dedektif Roloff ve SeeBlen'ın klasik bir dedektifin özelliklerinde belirttiği gibi özellikleri taşır. Buna göre dedektif,

> (…) *genellikle sevimsiz, biraz küstah, yanına yaklaşılmaz biridir. Çoğu kez, dedektifin yanında, okur ile dedektif arasında aracı işlevi de gören, alçakgönüllü, sempatik bir ortalama insan bulunmasının nedenlerinden biridir bu. Dedektifler, küstah, bazen de yapay tavır ve tarzlarıyla, çevrelerine ve özellikle söz konusu "vakaya" dönük her türlü duygusal bağı ve katılımı kesinlikle işlevsiz kılar, ruhsuz, heyecansız, mantıklı bir figür gibi davranırlar* (1997: 32).

Roloff ve SeeBlen, dedektiflerin karşılarında biraz komik polislere ihtiyaç duyduklarını belirtir; bu durum, anlatıya güldürü öğesini katar (1997: 192). Kara film, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hâkim olan kültürel ve sosyal kargaşanın semptomatik bir sonucu olarak okunabilir. Bu filmlerle, Amerikan sineması içsel bir kapitalizm eleştirisi geliştirebildiğini gösterir (Frank, 2004). Osteen (2013), bu filmleri, kapitalizmin yarattığı açgözlülüğe karşı ahlaki ve ideolojik bir meydan okuma olarak görür. Kara filmler, Amerikan Rüyası'nın sorgulanmasında da işlevseldirler. Vivian Sobchack, *Lounge Time: Postwar Crises and the Chronotope of Film Noir American film Genres* adlı makalesinde kara filmin, ataerkil düzenin yeniden kazanılmasına ve savaştan dönen gazilerin kendilerini yeniden topluma dâhil etme ihtiyacına karşılık verdiğini söyler (1998: 131).

Bu görüşlerden farklı olarak Krutnik (2014), kara filmlerdeki atmosferi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hâkim olan kültürel ve sosyal kargaşanın semptomatik bir sonucu olarak tanımlamaz. Ona göre, bu filmlerdeki öyküleme biçimi, üslup ve kent atmosferi, iki savaş arası dönemin sert, şiddet dolu ucuz romanlarından alınmıştır (121). Kara filmler, İkinci Dünya Savaşı öncesinde gelişen bu korkuları, kötülüğün merkezi olarak *kenti* işaret ederek besler.

2. Bulgular ve Tartışma

2.1. Anadolu Leoparı Filminde Kent, Birey ve Suç

Filmin kahramanı Fikret, yılbaşı gecesi tatil olmasına rağmen çalıştığı Hayvanat Bahçesi'ne gider, gökyüzünde yılbaşı kutlaması için havai fişekler patlamaktadır. Hayvanat bahçesinin kapatılması ve eğlence merkezine dönüşmesi projesini yürüten politikacılar ve bürokratların baskısı karşısında hissettiği yalnızlık ve çaresizliğini Anadolu leoparına anlatır:

> *Sanki her şeyin dışına çıkmışım gibi, sanki her şey benim dışımda gerçekleşiyor gibi… İçinden bir şey geçip gidiyor, sanki tutamamaya yazgılıymışım gibi… Benim olmayan bir şey pis bir koku gibi geldi sindi üstüme, çıkmıyor. Hayatımı boşa harcadım, yetenekli, cesurdum… İnsanlığa kendime faydam dokunabilirdi. Oysa şimdi,*

> *tıpkı senin gibi, sesimi çıkarmadan beni bekleyen sona razı kuyruğum altında başım köpek gibi yaşıyorum. Ölüyorum.*

Filmdeki olaylar, Fikret'i leoparı öldürmeye sürükleyen psikolojik baskı üzerine kurulur. Filmin, kara polisiye tarafı katilin kim olduğunun bulunup bulunmayacağı geriliminde ilerler. Burada dedektif, savcıdır ve mesleğine özgü ruhsal ve zihinsel sorgulama yeteneği sayesinde ortaya koyduklarıyla gerilimi sağlar. Dedektif romanlarındaki gerilimin kaynaklarına benzer biçimde, filmdeki gerilim, katilin kim olduğu, cinayeti nasıl ve neden işlediğinden üretilir. Katilin kim olduğuna duyulan merak, yukarıdaki sahnenin ardından savcının tahminlerini kanıtlama olasılığına kayar. Savcı, Fikret'in yaşamına ilişkin olgusal gerçeklerden sonuçlar üretir. Roloff ve SeeBlen'ın klasik bir dedektifin tanımı filmdeki savcıya uygundur:

> *(…) genellikle sevimsiz, biraz küstah, yanına yaklaşılmaz biridir. Çoğu kez, dedektifin yanında, okur ile dedektif arasında aracı işlevi de gören, alçakgönüllü, sempatik bir ortalama insan bulunmasının nedenlerinden biridir bu. Dedektifler, küstah, bazen de yapay tavır ve tarzlarıyla, çevrelerine ve özellikle söz konusu "vakaya" dönük her türlü duygusal bağı ve katılımı kesinlikle işlevsiz kılar, ruhsuz, heyecansız, mantıklı bir figür gibi davranırlar* (1997: 32).

Roloff ve SeeBlen, dedektiflerin karşılarında biraz komik polislere ihtiyaç duyduklarını belirtir; bu durum, anlatıya güldürü öğesini katar (1997: 192). Bu öğe filmde inek çiftliği kurma hayali olan Emniyet amiri ile karşılanmaktadır. Emniyet amirinin içinde Fikret'in failliğine dair herhangi bir kuşku oluşmaz. Amir, kurmak istediği inek çiftliğiyle ilgili olarak ondan yardım bekler ancak leoparı arama çalışmaları sırasında kazara vurulur ve ölür. Anlatı, olayların gelişmesi sırasında izleyicinin sempati duyabileceği Herkül'ü suç zannından kurtarır. Bu andan sonra anlatı, savcının şüphelerini kanıtlayıp kanıtlayamayacağına yönelik merakı besler. Dedektif romanları açısından büyüleyici cinayet, iyilikseverliği ile tanınan bir kişi tarafından işlenebilir (Roloff ve SeeBlen, 1997: 23) düşüncesine paralel biçimde Fikret'in failiğini izleyiciye hissettirir.

Bununla birlikte anlatı, gerilim ve dedektif filmlerindeki yaygın anlatı özelliklerini bırakıp kara filmlerde olduğu gibi karakterlere yoğunlaşır. Bu noktada, kara filmlerin görsel biçime ve karakterlere yoğunlaşan yapısı ortaya çıkar. Fikret'in karakterine; kentsel aidiyetinin kırılmasına ve projenin yol açacağı yıkımın olası etkilerine verdiği tepkiler bağlamında odaklanılır. Fikret, toplumsal yaşamı parçalayan ve emeğe yabancılaşmayı artıran dönüşümle, soğuk ve bencil kent yaşamı içinde yüzleşmek zorunda kalır.

Ankara'daki dönüşüm; Fikret'in güvenli alanını yitirmesine, duygusal ve politik gerilim yaşamasına neden olmaktadır. Fikret'in güvenli alanı olan Ankara Hayvanat Bahçesi, Türkiye modernleşmesi bakımından stratejik bir önem taşımaktadır. Kurulduğu dönemde kendisini yeni rejimin bir parçası olarak görenler, çiftlik arazisini ziyaret ederler. (Kaçar, 2015: 164). AOÇ arazisini bir mekân-kurum olarak, modern yaşam tarzının ve Batılı düşüncenin sembolü olarak görülür (Acuner, 2020: 167). Kentli kimliğinin oluşturulmasında önem taşıyan Ankara Hayvanat Bahçesi ayrıca bilimsel araştırmaların yeri olarak da düşünülür. Ancak zamanla turizm alanında ilgi çekebilecek bir mekân olması planlanır.

Ankara Hayvanat Bahçesi ve AOÇ arazisi, filmin zaman ve mekân yaratımında kahramanın güvenli yuvasına, bir mekâna ait olma duygusuna gönderme yapmaktadır. Nitekim Fikret'in somut evine bakıldığında, mobilyaları sadedir, dekorasyon özensiz ve eski modadır. İç mekânlar, film noir türüne uygun biçimde kasvetlidir ve evden ziyade bir otel odasını andırmaktadır. Bu bağlamda, evin mahremiyeti ve güvenliği bu filmde kaybolmuştur. Fikret, lokanta, bar ve gösterişli bir konser alanında görüntülenir.

İşine bağlı Fikret, görevinde yirmi iki seneyi tamamlamak üzeredir. Savcı, Fikret'in, çevresinde sonsuz bir saygıyla karşılandığını belirtir. Fikret, tevazu içinde karşılık verir, bu ilginin abartıldığını, tüm bunların vazifesi olduğunu söyler. Tam bu noktada, kara filmin gerilimden ziyade karakterlerin özelliklerini ön plana çıkaran yapısı tekrar açığa çıkar. Fikret'in karakterini belirleyen ve eski eşi ve okul arkadaşı ile karşıtlık ilişkisi içinde kurulan özelliği sözcüklerle belirtilir. Savcı, "*tevazu kibrin ikiz kardeşidir müdür bey*" der. Suçluyu yakalamaya çalışan savcı, Fikret'i soruşturur. Leoparı öldüren kişinin Fikret olduğundan kuşkulanmaktadır. Özelleştirme sürecinin ve Alaaddin'in Sihirli Lambası projesinin Fikret'in canını sıktığını vurgulayarak onu zan altında bırakır. Fikret, sırrını saklamak için bir manevra yapar ve zamana ayak uydurmak gerektiğini vurgular.

Anlatıda savcı aracılığıyla Fikret'in kibirli bir karakteri olduğuna yoğunlaşıldığı görülmektedir. Savcı, Fikret'i gözlemler ve onun tevazu görüntüsünün altındaki kibirli yapıya odaklanarak cinayeti çözmeye çalışır. Fikret'in mütevazı özellikler sergileyen kişiliğinin, derinlerdeki kibir duygusunun aşırı tevazu ile bastırılmasından kaynaklandığına yönelik eleştirileri vardır. Savcı tevazu ve kibir; kalp ve akıl gibi ikilikler içeren kavramlar üzerine düşünceler geliştirerek soruşturmayı ilerletir. Edward D. Hess ve Katherine Ludwig, alçakgönüllük ile tevazu kavramlarını birbirinden ayırır (2021: 82). Onlara göre alçakgönüllülük, övünç eksikliğidir. Sosyal bir ortamda, kendisine yöneltilen övgüleri o kadar da hak etmediğini söyleyerek geri çeviren alçakgönüllü bir birey, görünüşte kendisini yüceltmiyordur. Oysa genellikle bu kişiler, benliklerine aşırı odaklanan bir tavır geliştirmiştir. Bu paradoksal görüntüyü, tevazu genellikle alçakgönüllülüktür ancak

alçakgönüllülük her zaman tevazu anlamında görülmemelidir biçiminde açıklarlar.[5] Kalp, duygusal bağ kurarak; akıl ise rasyonel ve rekabetçi düşünceleri analiz ederek verilen kararlar için sembolik olarak kullanılır. Savcının olayı çözdüğünü şu epigrafla anlarız: "Mevzuyu kafamla değil, kalbimle kavrayabildiğim için çok iyi biliyorum bu işi kimin yaptığını".

Fikret'in etrafı, kibirli kişiler olan liseden dönem arkadaşı Nevzat, eski eşi ve şehrin belediye başkanınca örülmüştür. Projede yabancı sermayeye yardım eden Nevzat, Fikret'in liseden dönem arkadaşıdır. Nevzat'ın kibirli tavırları Fikret'i rahatsız eder. Filmin kibirle ilgili muhasebesinin başlangıcı da bu sahnedir. Bahçeyi satın almaları sonrasında Fikret'in emekli olup olmayacağını merak eden Nevzat, intihar eden bir arkadaşının oğlunu şirketlerine aldırdığını, isterse Fikret'i de onun yanına alabileceğini ifade eder.

Fikret için önemli bir kırılma noktası, yabancı yatırımcılarla yapılan görüşmedir. Bu sahne, bireyin mekânın yeniden üretiminden ve kapitalist sermayenin yeni geleneklerinden nasıl etkilendiğini anlamamızı sağlar. Fikret'in odasına bırakılan hediye onu kızdırır. Savcı Ahmet Kaymaz'ın karakterine ise, göründüğü ilk sahnedeki repliklerinin konusu olan narkissus miti üzerinden yoğunlaşılır. Fikret, bahçıvan Rıza'dan yemekhanenin arkasındaki gölet civarındaki bataklık araziye, kafeslerden itibaren çiçekler dikmesini ister. Mevsime uygun olarak yetişebilecek çiçek, nergistir. Savcı Ahmet Kaymaz, narkissus mitini, oldukça teatral bir oyunculuk sergileyerek açıklar. Fikret ve emniyet müdürü olan polis de bir tiyatro izleyicisi gibi hareketsiz onu dinler.

Mitolojik öyküye göre kâhinler, narkissusa kendi yüzüne bakmazsa çok uzun yaşayacağını söyler. Eşi Zeus'u kendisini su perilerinden biriyle aldattığını düşünen Hera, bir gün korulara iner. Hera'nın geldiğini anlayan su perileri kaçışır, bir tek Ekho kalır ortada. Zeus, Ekho'yu cezalandırır: Ekho, kendisinden önce kim konuştuysa onun son kelimesini tekrar edecektir. Ekho, aşık olduğu Narkissos'un peşinde dolaşırken, onun son sözcüklerini tekrar eder, Narkissos şaşırır ve kaçıp gider. Nympeler, tanrılardan Narkissos'un cezalandırılmasını ister. Tanrılar, "başkalarını sevemeyen kendisini sevsin" diye buyurur. Narkissos bir gün, susayıp duru bir pınardan su içeceği sırada suda kendi yüzünü görür ve "başkaları benim yüzümden ne acılar çekmiş, şimdi anlıyorum; kendime olan sevgimle yanıyorum ben. Suda yansıyan bu güzelliğe nasıl erişebilirim? O güzelliği bırakamam da. Yalnız ölüm kurtarır beni" der. Böylelikle su kıyısında eriyip gider. Eridiği yerde yepyeni bir çiçek açar. Bu çiçeğin adına narkissos (nerkis) adı verilir (Evren, 1997: 9-10). Savcının bu öyküyü anlatmasının nedeni, Fikret'in narsistik kişilik özellikleri taşıdığından şüphelenmesi olarak düşünülebilir.[6] Mütevazı özellikleri ile bilinen kişilerin aslında derinlerde taşıdıkları kibirli duyguları aşırı tevazu ile bastırmaya çalıştıkları da değerlendirilmektedir (Akhtar, 2014).

Savcı ile Fikret arasındaki iletişimin bir yönünü kibir ve tevazu konusu oluştururken diğer yönünü karar verme süreçlerinde etkin olarak gönderme yapılan kalp ve beyin karşıtlığı oluşturur. Bu noktada savcı, çocukluğuna dair bir hikâye anlatır. Bu hikâyede, babasının mezar kazıcısı olduğundan; devletin yaşadıkları kasabaya kocaman bir hastane yaptığından, başına da cevval, genç bir doktor getirdiğinden söz eder. Kasabada ölüm gerçekleşmeyince, açlık ve yokluktan zor günler geçirdiklerini ve kardeşiyle birlikte okuldan ayrıldıklarından söz eder. Hikâyeyi anlatmasının nedeni izleyici açısından bundan sonra netleşir. Bir gün bu doktor ortadan kayboluverir. Savcı, "cin oldu yerin dibine girdi sanki, ne ölüsü ne dirisi. Hiçbiri. Velhasıl yeni bir doktor geldi, vadesi gelenler ölmeye başladı tekrar. Biz de okula döndük. Ben savcı oldum, kardeşim de doktor" diyerek leoparı öldürenin kim olduğunu çok iyi bildiğini açıklar. Çünkü mevzuyu kalbiyle kavrayabilmektedir. Savcıya göre, leoparın kaybolmasından, bu hikâyedeki mezar kazıcısı gibi konumlanabilecek biri sorumludur. Kara filmlerde dedektifin kişiliğine duyulan merak ve ilgi giderek arttırılır. Nitekim savcı, suçlunun kim olduğuna, onu ele veren tevazu duygusuyla bağlantı kurarak işaret eder. Bu da kara filmin dedektifin becerisine odaklanan yapısına uygundur.

2.2. Sessizlik Erdemi Kadına Yakışır

Anadolu Leoparı'nda Fikret'in eski eşi Tezer, güçlü ve baskın bir karakter olmasına rağmen femme fatale'den daha çok kibirli ve görgüsüz bir şekilde resmedilir. Yılbaşı gecesi, Fikret'in kızı Leyla'nın konseri vardır. Kibirli tavırlarıyla sahneye giren eski eş, beyaz bir kürk manto giymektedir. Kızı Londra'ya gideceği için zarf içinde ona para verir. Fikret, "okuldan aramasalar, hiç haberim olmayacak" sözleriyle Tezer'e hayıflanır.

[5] Max Scheler, Utanç ve Tevazu Duyguları (2021) adlı çalışmasında erdemlik taslama ile tevazuyu karşılaştırır. Ona göre, bu kavram utanç duygusunun cansız bir devamıdır. Muhafazakâr toplumlarda tevazudan bir sapma gerçekleşebilir. Bunun adı *erdemlik taslama*dır (2021: 35). Erdemlik taslama, utanç duygusundan arınmış ve artık herhangi bir şekilde utanma duygusu kalmamış kişilerin bir ifade biçimidir.

[6] Anlatıdaki bu öykü bağlamında kibir, tevazu ve narsistik kişilik arasındaki bağlantıya değinilmesi gerekir. Masterson ve Lieberman (2017), çalışmalarında narsisistik tipleri üç başlık altında incelemiştir. Bunlar; teşhirci narsistik kişilik bozukluğu, gizli narsistik kişilik bozukluğu ve değersizleştirici narsisistik kişilik bozukluğudur. Turan'a göre "(a)nne ve babaları tarafından onaylanma, uygun düzeyde yüceltilme, özgüvenlerinin desteklenmesi gibi ihtiyaçların karşılanmadığı bireyler aşırı tevazu geliştirerek anne ve babayı idealleştirmekte ve yetişkinliklerinde de çocukluklarında idealleştirdiği anne baba figürlerinin yerine yine idealleştirebilecekleri kimseler aramaktadırlar. Teşhirci tipe göre duygularına daha iyi temas etmelerine rağmen hep başka bireylerin ya da grupların gölgesinde onların 'mükemmelliklerinden' pay alarak yaşamaktadırlar" (2022: 6).

Filmdeki esas kadın kahraman Gamze'nin sessizliği ise, geleneksel kültürdeki konumuyla ilgili olduğu kadar Fikret'e duyduğu hayranlığı gizleme amaçlı da olabilir. Gamze'nin sessizliğinde içsel olarak Fikret'e duyduğu hayranlık yankılanır. Fikret'e yardım ederek ilk kez eyleme geçer. Polisi uyarmayı reddetmesi, konuşulmayan bir suç ortaklığı ve destek anlamına gelir.

Gamze'nin sessizliği klasik olarak *kadınsı* bir anlama sahiptir, çünkü o iyi bir dinleyicidir. Sessiz alıcılığı sayesinde, kadınların sözleri nihayet duyulur ve meşrulaştırılır. Kadınların sessiz konumlarıyla ilgili değerlendirmesinde Lakoff, kadınların davranışlarına yöneltilen yaygın bir eleştiriyi sorgular. Bu eleştiri, kadınların çoğu zaman, kibirli ve bencil oldukları; yalnızca görünüşleriyle ve başkalarının onları nasıl gördüğüyle ilgilendikleri ile ilgilidir. Ona göre, aslında ben-merkezci olan erkeklerdir ve kadınların görünüşteki kibirleri yanıltıcıdır. Kadınların toplumdaki itibarları, genellikle, başkaları üzerinde bıraktıkları izlenime, başkalarının onları nasıl gördüğüne bağlıdır. Kadınlar, itibarlarını korumak için dekoratif giyinmeli, çekici görünmeli ve uyumlu olmalıdır (1973, s. 62). Başkalarının gözünde yalnızca bir yansıma olarak var olmaya zorlanmak, dış görünüşe, konuşmaya ve görgü kurallarına aşırı derecede dikkat edilmesine yol açar. Kadınlar kendileri adına davranamaz çünkü başkaları için çaba sarf etmek onlara kendileri adına izin verilen tek şeydir. Böylelikle kadınlar, kendilerini bir kimlikten yoksun bırakırlar. Lakoff'a göre, ben-merkezcilik erkeklerde daha yaygındır ve hoşgörüyle karşılanır. Ancak kadınlar, ben-merkezci ve kibir özelliklerini taşımaya eğilimli yetiştirilmedikleri için bu alanda başarılı değillerdir (1973: 63).

Yüz yüze karşılaşmada konuşmaya hâkim olan konuşmayı başlatır, denetler ve sonlandırır. Erkeğin ses tonu ve grameri bu alanda etkilidir (Scott, 1995: 58). Kadınlar, cümlelerini tamamlamadan önce bir onaylatma sorusu olarak "öyle değil mi?" ifadesini daha fazla kullanır (Lakoff, 1973). Sessizlik kadar ürkeklik de Gamze'nin özelliklerindendir. Ürkeklik, insanın düşüncelerini ve niyetlerini başkalarına açmasını kaygıları nedeniyle engelleyen bir niteliktir. Ürkek kişi aynı zamanda, en derindeki kaygılarının ortaya çıkmasından utanç duyar. Kendini ifade edemeyen çekingen kişinin, başkaları tarafından eleştirileceğine yönelik kaygıları artarsa gözü iyice korkar ve mahcup olma korkusu ortaya çıkar. Mahcubiyet duyan kişi, ellerini ve ayaklarını nereye koyacağını bilemez, teyakkuz halindedir. Bu duygular, motorsal süreci ve düşünmeyi kesintiye uğratır. Mahcup insan, sohbet ettiği kişileri taklit etmeye çalışarak kendisine döner (Scheler, 2021: 30). Gamze için önemli bir kırılma anı, Fikret'in lise arkadaşları ile bir araya geldiği akşam yaşanır. Korkak ve mahcup bir biçimde "siz nasıl uygun görürseniz, müdür Bey" gibi onay cümleleri sarfederken Fikret tarafından uyarılır. Artık müdür bey yerine Fikret denmesi istenir. İlk kez gülümser ve kahkaha atar. Toplantıda insanlara kabin memuru olduğunu ifade ederek kimliğini de gizleyen oyunbaz bir hâle bürünür.

Olay örgüsünün ilerlemesinde Gamze'nin işbirlikçi bir rolü vardır. Faili bilmektedir ancak sessiz kalmaktadır. Gamze'nin kamera kayıtlarını, amonyakla sildiği ortaya çıkar. Fikret için görünür olması, onu koruma altına almasıyla gerçekleşir. Kendini feda etmeye alışık görünen Gamze'nin Fikret'in bakışının nesnesi olması vapurdaki sahnede gerçekleşir. Gamze'nin vapurdan dışarıya, martılara baktığı sahnede Fikret'in ona bakışında Gamze'ye yönelik takdir ve sevinç duygusu hissedilir. Sahnede bağlanmış halat ile martılar arasında bir tezatlık vardır. Fikret, "insan kendi yakınını göremiyor, hep uzaklarda arıyor ihtiyacı olanı" der ve Gamze'ye gözleri ışıldayarak bakar. Bakıştaki farklılık tekniğin olanaklarıyla hissettirilir. Bu noktadan sonra ilişkilerinde bir değişim yaşanır. *Arka Pencere*'de (*Rear Window,* Hitchcock, 1965) Lisa'nın Jeffries tarafından arzulanabilir bir kadına dönüşmesi, Jeffries'in dürbünüyle baktığı yöne gitmesi sonucunda olur. Bu yöndeki hayati tehlikeye rağmen Lisa, artık Jeffries'in bakışının nesnesidir. Jeffries, daha önce Lisa'yı fark etmez. Mulvey'in belirttiği gibi, " (n)e zaman ki Lisa, onun odasıyla karşıki bina arasındaki engeli aşar, işte o zaman ilişkileri erotik olarak yeniden doğar. Jeffries Lisa'yı yalnızca dürbünüyle uzak, anlam dolu bir imge olarak gözetlemekle kalmaz, aynı zamanda onu, tehlikeli bir adam tarafından açığa çıkarılan ve cezayla tehdit edilen, suçlu bir davetsiz misafir olarak görür ve bu yüzden sonunda onu kurtarır" (2008: 251). Gözetlenen yönde ve tehlike altında yer almakla, erkek kahramanın arzuladığı kadına dönüşme, Lisa'nın giyim tarzındaki değişimle birlikte tamamlanır. Lisa gibi Gamze de, tehlike altında yer alması ve işbirliği içinde davranması sonrasında görünebilir.

Anlatıdaki asıl kadın karakter Gamze, oldukça sessiz biridir. Sinemada kadınların sessizliği *Piyano* (*The Piano,* 1993, Jane Campion) filminden beri önemli bir inceleme konusu olmuştur. Kadınların sessizliği ve konuşma pratikleri konusunda çeşitli kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Öztürk ve Tutal (2001) buna, "sessizlik erdemi" adını vermektedir. Bu erdemin taşıyıcısı olan kadınlar, yasanın dilini kuran eril dünyada söz dinleyen bireyler olarak var olurlar. Sinema sahnesindeki geleneksel kadın imgelerinden farklı bir kahraman çizen *Piyano* filmi, kadının suskunluğunu eril dünyanın kodlarına karşı bir direniş pratiği olarak ele alır. Öztürk ve Tutal'ın çalışmasında göre, *Piyano* ve *Eşkiya*'da (Yavuz Turgul, 1996) kadın kahraman sevmediği kocasını sessizliği ile cezalandırır. *Kutsal* (*Kadosh,* Amos Gitai, 1999) filminde, eşinin baskıları nedeniyle yeniden evlenmek zorunda kalmasıyla kadın susar. *Sürü*'de (Y. Güney, Z. Ökten, 1979) Berivan, aşiret, kan davası ve erkekler arasında aşağılandığı için sessizliği seçer. Anne olamamak bu kadınları üzer ve anlatı kadınların ölümüne yönlendirilir. *Persona*'da (*Persona,* I. Bergman, 1965) kadın, anne ve eş kimliğini sorgular ancak anlatının merkezinde yer alamaz. Öztürk'e ve Tutal'a göre, kadın yönetmenlerin filmlerinde sessiz

kadınlar ya istediklerini elde eder, ya eril dilin baskısına bu yolla direnir ya da diğer kadınlar için itici güç olurlar (2001: 122-123).

König, aynı dili konuşan kadınların ve erkeklerin dil kullanımındaki farklılıkları incelediği yazısında, az konuşmanın başarılı bir kadının davranışı olarak; etkili konuşmanın ise erkekler için başarılı bulunan bir davranış biçimi olduğundan söz eder. İki cinsin farklı konuşma kurallarına sahip olması farklı biçimde toplumsallaşmalarının sonucudur (1992: 29). Erkekler için konuşma, hiyerarşik düzende bir amaca ulaşma, üst konuma ulaşma veya bulundukları konumu korumak için bir araçtır. Bu nedenle bilgi ve becerilerini konuşarak göstermeye çalışırlar. Kamusal alanda sözel becerileri kullanan erkekler dikkat çekicidir; kadınlar ise özel alanda konuşmayı tercih ederler (König, 1992: 34). Spender, erkeklerin yanındayken kadınların susmasının beklendiğini iddia eder. Çalışmalarında kadınların daha az konuşsalar dahi erkeklerden daha çok konuştukları izlenimi olduğunu belirlemiştir. Kadınların, sessiz dinleyiciler olarak söylenenleri onaylamasının ve erkeklerin sözlerine ilgi göstermelerinin beklendiğini ifade eder (1990'dan aktaran König, 1992: 29).

Lakoff, kız çocuklarının erkek çocukları gibi kaba konuşması durumunda dışlanacakları, azarlanacakları ve alay edilecekleri tehdidi altında olduklarını belirtir. Ona göre, bunlar toplumun kız çocuğunu belirli sınırlar içinde tutmasının yollarıdır. Toplumsallaşma sürecinde kız çocukları yaşadıkları nedeniyle, konuşamadıkları ya da kendilerini güçlü bir şekilde ifade edemedikleri gerekçesiyle suçlanırlar. Sonuçta bir kız çocuğu, hanımefendi gibi konuşmayı reddederse alay konusu olacak kadınsı olmadığı gerekçesiyle eleştirilecek; bu tür kalıpları öğrenirse, net düşünemediği ve ciddi tartışmaların içinde yer alamadığı için alay edilecektir. Her iki seçenek de acı vericidir (1973: 48). Kara filmlerde genellikle finansal ve cinsel özgürlüklerini kazanmış güçlü kadınların varlığından söz edilir. Oysa Gamze, kendi güvenliğini tehlikeye atarak Fikret'e yardımcı olmuş femme fatale bir karakterden ziyade destekleyici ve geri planda resmedilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kara film kelimesi sinemasal bir anlatım biçimini ifade eder. Bu anlatım biçimini, parçalanmış kentsel deneyimden ve güvencesiz yaşamsal koşullarından doğan kaygının anlatımı olarak okumak ve farklı coğrafyalarda bu kaygının yansımalarını açıklamaya çalışmak verimli bir alanı karşımıza çıkarır. Yönetmen Emre Kayış *Anadolu Leoparı* adlı filminde, modern yaşam içinde yerinden edilmiş toplumsal ve kültürel ilişkilerin sebep olduğu aidiyet krizi, yalnızlık, huzursuzluk ve tepkisizlik ile tehdit altındaki yerel mekânlar ve yabancılaştığımız ev hayatına odaklanmaktadır. Filmin, kara film ile ilişkisi; suçlu, kurban, dedektif unsurlarını barındıran anlatı yapısı ve kent mimarisine ilişkin güncel sorunları ele almasıyla ortaya çıkar. Bu çalışma, film noirla ilişkilendirilecek her yeni filmin bu türe yeni unsurlar katabileceği ve bazılarını da dışlayabileceğini kabul edip araştırma konusuna yaklaşarak anlatıdaki polisiye/gerilim unsurların yaratılmasına ve kadın karaktere odaklanarak geliştirilmiştir. Film, kahramanın kentsel dönüşüm ve aidiyet krizi nedeniyle yaşadığı sıkıntıyı ve acıyı, bir hayvanı öldürmesiyle bağlamaktadır. Anlatının kara film ile ilişkilendirilebilecek özellikleri katilin kim olduğu ve bulunup bulunamayacağında sezilse de olayı soruşturan savcının anlattığı hikâyeler daha ilginç kılınmaktadır. Kadın kahraman ise geleneksel temsillere benzer biçimde sessiz, dinleyici konumda ve erkek kahramana hayranlık içinde resmedilir. Görünür olabilmesi için suç ortaklığına girmesi gerekir. Dolayısıyla kara filmlerde bulunan femme fatale kadınlardan oldukça farklı biçimde, hayran olduğu erkek için çaba sarfederek mutlu olabilir. Kadınlar kendileri adına davranamaz çünkü başkaları için çaba sarf etmek onlara kendileri adına izin verilen tek şeydir.

Kaynakça

Akhtar, S. (2014). *Acının Kaynakları,* çev. E. O. Gezmiş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Aristoteles (1998). *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür, Ankara: Ayraç.

Arka Pencere (*Rear Window,* A. Hitchcock, 1965.) [FİLM].

Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana. Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar,* çev. C. Soydemir, İstanbul: Ayrıntı.

Bould, M. (2005). *Film Noir. From Berlin to Sin City.* New York: Wallflower.

Bould, M., Glitre, K., ve Tuck, G. (Eds.). (2009). *Neo-noir*. Columbia University.

Chandler, R. (2002). "An Essay", *The Simple Art of Murder,* New York: Random House. 1-18.

Dimendberg, E. (2004). *Film Noir and the Space of Modernity,* Harvard University.

Douglas, K. (2011). *Neo-noir Filmler,* çev. S. Serezli, İstanbul: Kalkedon.

Eşkiya (Y. Turgul, 1996) [FİLM].

Evren, Cüneyt (1997). *Narsisizm,* İstanbul: BDS.

Fay J. ve Nieland, J. (2014). *Kara Film,* çev. A. N. Kanıyaş, İstanbul: Kolektif Kitap.

Fischer, L. (1989). *Shot/Coountershot: Film Tradition and Women's Cinema.* New Jersey. Princeton University.

Glendhill, C. (2012). Klute 1: A Contemporary Film Noir and Feminist Criticism. *Women in Film Noir.* (ed.) Ann Kaplan. London: British Film Institute, 20-34.

Harvey, D. (2008). *Umut Mekânları,* çev. Z. Gambetti, İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2009). *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. M. Moralı, İstanbul: Metis.

Hayward, S. (2012). *Sinemanın Temel Kavramları*, çev. U. Kutay ve Metin Çavuş, İstanbul: Es.

Hess, E. D. ve Ludwig, K. (2021). *Tevazu,* çev. Z. Baykul, İstanbul: Albaraka.

Hillier, J. ve Philips, A. (2009). *100 Film Noirs.* New York: Bloomsbury Academic.

Irzık, S. (2001). "Önsöz". *Karnavaldan Romana. Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar,* İstanbul: Ayrıntı, 7-32.

Kailasam, V. (2017). Framing the neo-noir in contemporary Tamil Cinema: Masculinity and modernity in Tamil Nadu. *South Asian Popular Culture*, *15*(1), 23-39.

Kaplan, A. E. (2012) *Women in Film Noir.* Ed, E. Ann Kaplan, London: Palgrave Macmillan.

König, G. Ç. (1992). Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı. *Dilbilim Araştırmaları.* 25-36.

Kutsal (A. Gitai, 1999) [FİLM].

Lakoff, R. (1973). Language and Woman's Place. *Language in Society,* Vol. 2, No. 1, pp. 45-80.

Masterson, J. F. ve Lieberman, A. R. (2017). *Terapistler İçin Kişilik Bozuklukları Rehberi* (2 b.), çev, T. Özaakkaş ve M. Benveniste, İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim.

Mulvey, L. (2008). Görsel Haz ve Anlatı Sineması, çev. N. Abisel, *Sinema Tarih/Kuram/Eleştiri.* der, S. Büker ve G. Topçu, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 235-256.

Osteen, Mark (2013). *Nightmare Alley: Film Noir and the American Dream,* Maryland: John Hopkins University.

Öztürk, S. R. ve Tutal, N. (2001). Sinemada Kadın Karakterlerin Sessizliği: Sessizlik Bir Direnme Pratiği Olabilir mi? *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*.10: 101- 126.

Persona (I. Bergman, 1965) [FİLM].

Piyano (J. Campion, 1993) [FİLM].

Roloff ve SeeBlen (1997). *Cinayet Sineması. Polisiye Sinemanın Tarihi ve Mitolojisi,* çev. Süheyla Kaya, İstanbul: Alan.

Scheler, M. (2021). *Utanç ve Tevazu Duyguları,* çev. E. Arun, İstanbul: Pinhan.

Sobchack, V. (1998)."Lounge Time: Postwar Crises and the Chronotope of Film Noir". *Refiguring American Film Genres: Theory and History*, edited by Nick Browne, Berkeley: University of California Press, 1998, pp. 129-170.

Spender, D. (1985). *Man-Made Language,* London: Routledge & Kegan Paul.

Sürü (Y. Güney, Z. Ökten, 1979) [FİLM].

Teo, S. (2014). Darker than dark: Film Noir in its asian contexts. *International Noir*, 136-54.

Turan, K. (2022). Narsisistik Kişilik Bozukluğu ve Psikodinamik Alt Tipleri. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi,* Sayı 5, s. 1-9.

Yücel, E. ve Arslantürk, G. (2019). "Kendini Unutmak: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu", *Psikoloji Çalışmaları*, Sayı 39 (1), s. 209-243.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study examines the thematic and iconographic features of the movie Anatolian Leopard (2021, Emre Kayış) that can be connected to film noir. Psychological tension between detective and criminal, which are the three basic narrative features specific to the film noir genre; The reflections of the interest in urban spaces specific to the period in which the film noir genre emerged and the existence of the femme fatale character are examined. Anatolian Leopard begins with the project of building an entertainment center in place of the Zoo in Ankara. Zoo director Fikret is against this project, but he has no authority to intervene. The investigation that developed as a result of the killing of the Anatolian leopard, one of the most valuable animals of the Zoo, bears the signs of the structure of the detective-criminal relationship of the film noir genre. The approach of the prosecutor conducting the investigation to the suspect, whom he sees as innocent and victimized, without making an essentialist judgment as good or bad; It creates a contrast with Fikret's crisis of belonging and helpless anger; The thriller in question is handled within the dark atmosphere of the film noir genre.

Methods

This study discusses the characteristics of noir films under three basic headings. In films noir, the current cultural concerns of the period are expressed in a cinematic time space; Dark spaces, a sensitive narrative about the architectural texture of the city, the hero's spiritual disappointment and misdirected anger find a place in the films. Film noir is associated with a spiritual state as well as a series of formal signs. The fears of the hero of film noir about the city he lives in, his lack of belonging to a warm and friendly home, and the strong symbolic features of the femme fatale character in the films are emphasized as the characteristics of the genre in many studies. Under these three headings, the thematic and cinematic features of the film are analyzed.

Findings

The film offers a critical approach to the demolition and reconstruction processes of the capital Ankara, from the heart of Turkey's long-term urban transformation story. Ankara and the Zoo represent an important geography in terms of Turkey's desire for modernization and Westernization. In this context, the film identifies Atatürk Forest Farm, one of the representation spaces that was subjected to demolition-construction processes with neoliberal policies after 2000, as the main conflict venue. The relationship of the female protagonist, Gamze, with the male protagonist is depicted through silence and admiration, similar to traditional representations. This narrative is not compatible with the female character of the film noir genre. She has a supportive and relatively passive character, rather than the femme fatale image of film noir that seduces and leads to crime. Gamze, who can only be noticed by the man she likes by taking risks for him, becomes visible to Fikret only when she takes risks and acts in cooperation in the film, which deals with modernity and urban problems in a dark (noir) atmosphere. Director focuses on the crisis of belonging caused by social and cultural relations displaced in modern life, loneliness, restlessness and unresponsiveness, local places that are threatened and home life from which we are alienated.

Conclusion

The film's relationship with film noir; It emerges with its narrative structure, which includes criminal, victim and detective elements, and its addressing of current problems related to urban architecture. This study was developed by approaching the subject of research by accepting that every new film associated with film noir may add new elements to this genre and exclude some, focusing on the creation of detective/thriller elements in the narrative and the female character. The film connects the distress and pain the protagonist experiences due to urban transformation and the crisis of belonging with killing an animal. Although the features of the narrative that can be associated with film noir are perceived in terms of who the murderer is and whether he can be found, the stories told by the prosecutor investigating the incident are made more interesting. The female hero, on the other hand, is depicted in a silent, listening position and in admiration for the male hero, similar to traditional representations. In order to be visible, he must be complicit.

Aksoy C. & Ekim Kocaman B. (2025). Türk bankacılık sektöründe piyasa yoğunlaşmasının analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 101-118.*

Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yoğunlaşmasının Analizi[1]

Analysis of Market Concentration in the Turkish Banking Sector

Caner Aksoy[2], Bade Ekim Kocaman[3]

Öz

Bankacılık sektöründeki rekabet ve yoğunluğun anlaşılması, bankaların stratejilerini belirlemeleri ve rekabet avantajı elde etmeleri için kritiktir. Rekabet düzeyi, bankacılık sisteminin performansını, verimliliğini ve istikrarını etkilediği için müşteriler, banka yönetimi, düzenleyiciler ve diğer paydaşlar için önemlidir. Bu araştırma, Türk Bankacılık Sektörü'nün rekabetçi yapısını ve yoğunlaşma dinamiklerini ele alarak sektörün rekabetçi görünümünü ve dönüşümünü açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, Türk Bankacılık Sektörü'ndeki piyasa yapısı ve konsantrasyonu kapsamlı konsantrasyon endeksleri kullanılarak deneysel olarak araştırılmıştır. N-Firma Yoğunlaşma Endeksi, Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI), Hall-Tideman-Rosenbluth Endeksi, Hannah-Key Endeksi, Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi gibi çeşitli konsantrasyon endekslerini kullanılarak 2000 ile 2022 arasındaki dönemde sektörün yapısal değişiklikleri, kriz etkileri ve ana oyuncuların hakimiyeti izlenmiştir. Sonuç olarak, yoğunlaşmanın kriz ve düzenleyici değişiklikleri döneminde arttığı elde edilirken, sektördeki oligopolistik eğilimlerin daha ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Bankacılık Sektörü, Yoğunlaşma Endeksi, Rekabet.*

Abstract

Understanding competition and intensity in the banking sector is critical for banks to determine their strategies and gain competitive advantage. The level of competition is important for customers, bank management, regulators and other stakeholders as it affects the performance, efficiency and stability of the banking system. This research aims to clarify the competitive outlook and transformation of the Turkish banking sector by addressing its competitive structure and concentration dynamics. In this context, market structure and concentration in the Turkish banking sector are empirically investigated using comprehensive concentration indices. Various concentration indices, such as the N-Firm Concentration Index, Herfindahl-Hirschman Index (HHI), Hall-Tideman-Rosenbluth Index, Hannah-Key Index, and Comprehensive Concentration Index, were employed to observe structural changes, the impact of crises, and the dominance of major players in the sector during the period from 2000 to 2022..As a result, it was found that concentration increased during periods of crises and regulatory changes, while oligopolistic tendencies in the sector became more pronounced.

Keywords: *Turkish Banking Sector, Concentration Index, Competition.*

JEL Codes: *C02, G21, P17.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 14 / 05 / 2024
Accepted: 03 / 11 / 2024

[1]Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık ve Finans Tezli Yüksek Lisans Programında Dr. Öğr. Üyesi Bade Ekim Kocaman danışmanlığında yürütülen "Türk Bankacılık Sektörü'nde Piyasa Yoğunlaşmasının Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2]Bağımsız Araştırmacı, Bankacılık ve Finans Tezli Yüksek Lisans mezunu, Ankara, Türkiye, caneraksy@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6093-2841.

[3]Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Finans ve Bankacılık Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye, badeekim@baskent.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8967-3935.

Giriş

Bankalar, sermaye birikimi, firmaların büyümesi ve ekonomik refah açısından önemli bir rol oynamaktadır. Banka performansının sermaye tahsisine, şirket büyümesine, endüstri genişlemesine ve ekonomik kalkınmaya önemli etkileri vardır. Bu nedenle, bankacılık sektörünün yoğunluğu, rekabeti, verimliliği ve karlılığı üzerine yapılan araştırmalar önemli politika sonuçları taşır. Bankacılık sektöründeki rekabet ve yoğunlaşma seviyelerini anlamak, bankaların uygun strateji geliştirmeleri ve rekabet avantajı elde etmek için bankacılık ürünleri ve hizmetleri sunmaları açısından önemlidir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ve rekabeti ölçmek, müşteriler, banka yönetimi, düzenleyiciler ve diğer paydaşlar için önemli politika sonuçları taşır, çünkü rekabet seviyesi, bankacılık sisteminin performansı, verimliliği ve istikrarını etkiler. Bankacılık sektöründeki rekabet finansal hizmetlerin üretim verimliliği, finansal ürünlerin kalitesi ve sektördeki yenilik derecesi açısından önemlidir (Claessens, 2009: 83).

Türk bankacılık sektöründe rekabet, 1980 yılına kadar uzanmaktadır. 1980 yılına kadar mevduat faiz oranları devlet tarafından belirlenmekte iken Haziran 1980'de piyasa koşullarına göre serbest bırakılmıştır. Alınan bu serbestleştirme kararları, yabancı sermayenin piyasaya giriş ve çıkışındaki engelleri kaldırarak tam finansal liberalizasyona yol açmıştır. Liberalizasyon politikalarının izlenmesinin ardından, Türk bankacılık sektörünün rekabetçi yapısı, makroekonomik olaylar ve krizlerle uyumlu olarak dalgalı bir performans sergilemiştir.

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler, Türk bankacılık sektörünü önemli ölçüde etkileyerek birçok bankanın piyasadan çıkmasına ve piyasa yapısını derinden etkilemesine neden olmuştur. Bu dönemdeki çalkantılar, sektördeki banka sayısını ve yoğunlaşma oranlarını değiştirmiştir. 2009 ve 2020 yılında ortaya çıkan küresel krizler, kriz sonrası konsolidasyonları tetikleyerek bankacılık sektörünün yapısını değiştirmiştir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma değişiklikleri, rekabet dinamiklerini, piyasa gücünü ve fiyatları etkileyerek banka verimliliği ve sistemik istikrarı üzerinde etkili olmaktadır. Türk bankacılık sektörünün rekabetçi yapısı, kriz yıllarına kadar artan rekabet işaretleri göstermiş, ancak krizler sonrasında bir düşüş yaşanmıştır. Bu dalgalanma, sektörün yeniden yapılanma dönemlerindeki rekabetçi yapısının ve küresel finansal krizlere verdiği tepkilerin değerlendirilmesini gerektirmektedir. Türk Bankacılık Sektöründe yapısal değişimlerin gözlendiği 2000-2010 dönemi, bu dinamiklerin anlaşılmasında belirleyici olmuştur. Kriz sonrası düzenlemeler, birleşmeler, yabancı sermaye girişi ve artan yoğunlaşma, sektörün aracılık rolünü, ürün çeşitliliğini ve ürünlerin fiyatlarına göre rekabetçi trendleri etkilemiştir.

Çalışma, Türk Bankacılık Sektörü'nün rekabetçi yapısı ve yoğunlaşma dinamiklerini inceleyen literatüre katkıda bulunmaktadır. Mevcut çalışmalar bankacılık sektöründeki piyasa yapısı ve yoğunlaşma üzerinde genel bir değerlendirme yaparken, çalışmamız kapsamlı yoğunlaşma endekslerini kullanarak analiz yapmaktadır. Özellikle 2000-2022 döneminde yaşanan krizler ve düzenleyici değişikliklerin sektördeki rekabetçi dengeyi nasıl etkilediği, önceki çalışmalara kıyasla daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, bu çalışma yalnızca Herfindahl-Hirschman Endeksi gibi yaygın kullanılan göstergeleri değil, aynı zamanda farklı yoğunlaşma ölçütlerini de kullanarak, sektörün rekabetçi dinamiklerini çok boyutlu olarak incelemektedir. Böylece, Türk Bankacılık Sektörü'nün rekabetçi yapısı tarihsel bağlam içinde incelenmiştir. Türk bankacılık sektöründe devam eden dönüşüm göz önüne alındığında, çalışma piyasaya uzun vadeli bir bakış açısı getirmeyi, literatürde önerilen kriterler çerçevesinde piyasa yapısını değerlendirmeyi, konsantrasyon ile rekabet arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamaktadır.

1. Teorik Altyapı ve Literatür

Bankacılıkta yoğunlaşma ve rekabetin önemli olmasının nedeni yoğunlaşma ile finansal istikrar arasındaki ilişkidir. Bu konudaki görüşler, literatürde rekabet-kriz eğilimi yaklaşımı ve rekabet-istikrar yaklaşımı adı altında iki ana başlık altında tartışılmaktadır. Rekabet-kriz eğilimi görüşüne göre, finansal istikrarı korumaya yönelik politikalar, bankalar arasındaki rekabeti olumsuz etkilerken, rekabeti artırmaya yönelik uygulamalar finansal istikrarı olumsuz etkilemektedir (Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine, 2006: 1584). Şiddetli rekabet, bankaların kâr marjlarını daraltmakta ve riskli faaliyetlere girmelerine neden olmaktadır. Yüksek risk, banka iflas olasılıklarını artırmakta ve finansal sistemdeki kamu güvenini zayıflatmaktadır. Banka başarısızlığının bulaşma etkileri hem finansal sektör hem de reel sektör için büyük toplumsal maliyet ve ahlaki tehlike sorunları yaratarak güçlü negatif dışsallıklar üretmektedir.

Rekabet-istikrar görüşüne göre ise yoğunlaşmış bankacılık yapısı ve düşük rekabet, finansal kırılganlığın artmasına yol açmaktadır (Schaeck, Cihak ve Wolfe, 2009). Boyd ve De Nicolo (2005)'ya göre kredi pazarında daha fazla piyasa gücünün, yüksek faiz oranlarına sahip kredi müşterilerine yüksek riskli projelere geçme teşvikini artırarak kredi geri ödemesini zorlaştırabileceğini ve borçluların ahlaki tehlike teşviklerini kötüleştirebileceğini iddia etmektedir. Daha yüksek faiz oranları, ters seçim gibi bilgi asimetrisi problemleri göz önüne alındığında, daha riskli bir borçlu grubuna yol açabilmektedir. Ayrıca, yoğunlaşmış bir bankacılık pazarı, kurumların hükümet güvencesi ile daha büyük olduklarına

inanmaları ve açıkça veya örtülü olarak hükümet güvenlik ağı tarafından korunma olasılıklarının daha yüksek olduğu düşünülüyorsa, daha fazla risk alma eğilimine yol açabilmektedir.

OECD tarafından yapılan değerlendirmelerde ise bankacılık sektöründe ve finansal piyasalardaki rekabetin ölçülmesi karmaşık yapısı nedeniyle zor olduğu ifade edilmiş ve yoğunlaşma ölçütlerinin rekabeti ölçmede başlangıçta önemli veriler sunduğu belirtilmiştir (OECD, 2010).

Literatürde yoğunlaşma endeksleri kullanılarak bankacılık sektörü özelinde yapılan çalışmalar aşağıda belirtilmektedir.

Yayla (2007) çeşitli yoğunlaşma ölçütlerini kullandığı çalışmasında Türk Bankacılık Sektörünün yoğunlaşmasının 1995-1999 döneminde azaldığını ve 2000-2005 döneminde artma eğilimi gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, net faiz marjlarının her iki dönemde de düştüğü görülmüştür.

Yaldız ve Bazzana (2010) Lerner Endeksine dayalı olarak yaptığı çalışmada 2001-2009 döneminde Türkiye'deki bankaların rekabetçi bir ortamda işlemediğini ve monopol kârlarından yararlandığını belirtmişlerdir. Türkiye'deki Bankacılık Sektörünün Avrupa Birliği ülkelerindeki bankacılık sektörlerine göre daha az rekabetçi özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu sonuç, Carbo vd. (2009) tarafından hesaplanan Avrupa Birliği ülkelerine ilişkin Lerner endeksi değerlerine dayanmaktadır.

Coşkun vd. (2012) 1999-2010 arası dönemde Türk Bankacılık Sektörünün yoğunlaşma endekslerini hesaplamış ve rekabet düzeyini tahmin etmeye çalışmıştır. Özellikle 2000 yılı sonrasında bankacılık sektörünün toplam aktiflerinin %5'ini aşan banka sayısının 7 olduğu görülmüştür. Kredi pazarındaki yoğunlaşma, toplam aktif ve mevduat pazarlarındaki konsantrasyona göre daha düşüktür. HHI değerleri dikkate alındığında, 2000 yılı sonrasında bankacılık sektöründe yoğunlaşmanın arttığı ve sektörün tekelci rekabet görünümü sergilediği görülmüştür. RHTI değerleri ise kredi pazarında küçük ve büyük bankalar arasındaki rekabetin arttığını göstermektedir. Entropi endeksi değerleri dikkate alındığında, 2001 sonrasında yoğunlaşma artmasına rağmen, Türk Bankacılık Sektöründe rekabetçi bir yapı gözlemlenmektedir. Özellikle 2001 sonrasında sektör rekabetçi özellikler sergilemektedir. Hakimiyet endeksi dikkate alındığında, genellikle ilk 7 bankanın aktif yoğunlaşması açısından oligopolistik bir grup oluşturduğu görülmektedir.

Kuzucu (2015) N-firma yoğunlaşma oranları ve Herfindahl-Hirschman Endeksini kullanarak 2000 ile 2012 yılları arasında faaliyet gösteren ticari bankaların aktif toplamları kullanılarak hesaplanmıştır. Sonuçlar, 2000'den 2005'e kadar yoğunlaşmanın önemli ölçüde arttığını ve 2005'ten sonra 2012'ye kadar yoğunlaşmanın istikrarlı bir seyir izlediğini göstermektedir.

Lici vd. (2015) Arnavutluk'un nispeten yeni olan finansal sistemini ele almakta ve bu sistemde bankacılık sektörünün, toplam finansal hizmetlerin %94,4'ünü oluşturduğunu belirtmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ekonomilerde yaygın bir fenomendir ve devletin ekonomik gelişiminin büyük ölçüde bankacılık sektörüne dayandığını göstermektedir. Bankacılık sektörü, hanehalklarından en büyük yatırımcılara ve hükümete kadar birçok kesimi etkilemektedir.Piyasa koşullarında rekabetin önemli olduğu vurgulanan çalışmada, bankacılık sektöründeki rekabetin hizmet kalitesi ve verimliliği artırdığı, ayrıca ekonominin diğer sektörleri üzerinde de etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Bankacılık sektöründeki daha yüksek rekabetin, dış finansmana bağımlı diğer sektörlerin daha hızlı büyümesiyle ilişkili olduğu bulunmuştur.

Korkmaz vd. (2016) 2007:01-2014:09 dönemi Türkiye bankacılık sektörünü ele alarak finansal kırılganlığı etkileyen faktörleri incelemiş ve bu değişkenlerin kısa ve uzun vadeli etkilerini değerlendirmişlerdir. Çalışmada, bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın finansal kırılganlık üzerindeki etkisi ve iki değişken arasındaki nedensel ilişki araştırılmıştır. Pearson Korelasyon matrisi, Panel Klasik regresyon modelleri ve Holtz-Eakin nedensellik analizleri kullanılarak yapılan incelemeler sonucunda, bankacılık sektöründe yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasında çift yönlü bir etkileşim olduğu tespit edilmiştir.

Hazar vd. (2017) Türk Bankacılık Sektöründeki pazar yoğunlaşma seviyelerini 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemler için 11 farklı yoğunlaşma endeksi kullanarak ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Kriz öncesi analiz için 1988- 2000 yılları arası veri, kriz sonrası analiz için ise 2004-2015 yılları arası veri kullanılmıştır. Çalışmada kriz öncesi ve sonrası karşılaştırmalar yapabilmek için t-testleri uygulanmıştır. Kriz öncesi ve sonrası karşılaştırmalar yapıldığında pazar yoğunlaşma seviyelerinde önemli farklılıklar olduğu bulunmuştur. Varlık, mevduat, gelir, kredi, öz sermaye, şube ve çalışan sayısı açısından, 2001 krizi sonrası dönem için pazar yoğunlaşma oranlarında bir artış gözlenmiştir.

Serel ve Akşehirli (2020) 1999-2019 döneminde Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma düzeylerini K-Banka Yoğunlaşma Endeksi ve Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Endeksi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada, bankaların aktif büyüklükleri, kredileri, mevduatları, şube ve personel sayıları gibi değişkenler değerlendirilmiştir. K-Banka Yoğunlaşma Endeksi sonuçları, alt piyasaların çoğunun %40 ile %60 aralığında yoğunlaşma gösterdiğini ve zayıf oligopol yapısına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Kredi ve alacaklar piyasasında ise 1999 ve 2000 yıllarında yoğunlaşma oranı %40'ın altında kalarak tekelci rekabet yapısında bulunmuştur. Herfindahl-Hirschman Endeksi verilerine göre, mevduat dışındaki

alt piyasalar zayıf oligopol yapısını sürdürürken, 2003-2011 ve Haziran 2019 dönemlerinde mevduat piyasası güçlü oligopol yapısına geçmiştir. Her iki endeksin sonuçlarının genel olarak birbiriyle uyumlu olduğu görülmüştür.

Büyükakın vd. (2021) Türk bankacılık sektöründeki katılım bankalarının yoğunlaşmasını, Covid-19 öncesi (2018-2019) ve Covid-19 sonrası (2019-2020) dönemlerini karşılaştırarak analiz etmiştir. Çalışmada yoğunlaşmayı ölçmek için K-Banka Yoğunlaşma Oranı (CR_k) ve Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) kullanılmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, Covid-19 öncesi ve sonrası dönemde katılım bankalarının bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarının düşük seviyededir. 2020'de yoğunlaşma oranlarında bir miktar artış olmasına rağmen, sektörde katılım bankalarının rekabet düzeyinin düşüktür. Özellikle Kuveyt Türk, Türkiye Finans ve Albaraka Türk gibi özel sermayeli bankaların oluşturduğu zayıf bir oligopol yapısının var olduğu ifade edilmiştir. Kamusal sermayeli katılım bankalarının sektörde yeni olmaları, bu bankaların daha düşük yoğunlaşma oranlarına sahip olmasının önemli bir nedeni olarak gösterilmiştir.

De Moraes (2021) 2006-2015 yılları arasında 89 ülkenin verilerini kullanarak finansal gelişmenin yoğunlaşma ve rekabete nasıl tepki verdiği incelenmiştir. Araştırma, bankacılık sektöründeki yüksek yoğunlaşmanın veya düşük rekabetin ülkelerin finansal gelişimini ve kredi arzını olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, özellikle gelişmekte olan ülkelerde geçerlidir. Çalışma, bankacılık sektörünün yoğunlaşma ve rekabet açısından yapılandırılmasının, farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerde finansal hizmetlerin sağlanması açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu makale bankacılık piyasası yapısının finansal gelişim üzerindeki etkilerini yeni bir bakış açısıyla değerlendirmekte ve yoğunlaşmış veya rekabetçi olmayan bir finansal sistemin finansal gelişimi sınırladığını göstermektedir.

Guidi (2021) Güneydoğu Avrupa'daki bankacılık sektörlerinde yoğunlaşma, rekabet ve finansal istikrarın zaman içerisindeki değişimi ele alınmıştır. Çalışma, piyasa yoğunlaşması ve rekabetin farklı ölçütleri kullanılarak, Güneydoğu Avrupa bankalarının finansal istikrarı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sonuçlar, tekelci rekabetle karakterize edilen piyasa yapılarının azaldığını ve yoğunlaşma oranlarının düştüğünü göstermektedir. Aynı zamanda, devlet tarafından kontrol edilen (KİT) bankaların iflas riskinde ve takipteki kredi oranlarında azalma tespit edilmiştir. Araştırma, piyasa yoğunlaşmasındaki artışın takipteki kredilerde bir düşüşe yol açarak KİT bankalarının daha fazla finansal istikrara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bankaların piyasa gücünün arttığı durumlarda, rekabetin azalması KİT bankalarının takipteki kredi oranlarını artırma eğiliminde olmuştur. Çalışma ayrıca, bankaların sahiplik türü (yerli veya yabancı) ve büyüklük (büyük veya küçük) açısından farklı etkiler gösterdiğini belirterek, yoğunlaşma ve rekabetin finansal istikrar üzerindeki etkilerinin karmaşık olduğunu vurgulamaktadır.

Oğuz vd. (2022) Türkiye dahil 21 gelişmekte olan ülkenin yer aldığı Morgan Stanley Capital Uluslararası Gelişmekte Olan Piyasalar Endeksi'nde yoğunlaşma oranı, finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Statik ve dinamik panel veri analizleri kullanılarak bu değişkenler arasındaki anlamlılık düzeyi ve ilişkinin yönü araştırılmıştır. Çalışmada, yoğunlaşma oranı ile finansal kırılganlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunurken, yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Talpur (2023) Singapur ve Pakistan'daki bankacılık sektörlerini karşılaştırarak 2005-2020 dönemini kapsayan çalışma, verimli yapı hipotezini test etmek için Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) ve piyasa payı gibi göstergeler kullanılmıştır. Sonuçlar, Singapur'un yüksek derecede yoğunlaşmış bir piyasa olduğunu ve bu durumun tekelleşmiş rekabetçi bir ortamı işaret ettiğini göstermiştir. Öte yandan, Pakistan bankacılık sektörü mükemmel bir rekabet ortamı sergilemektedir.

Panzar Rosse H istatistiği modelini uygulayan çalışmalar incelendiğinde, Günalp ve Çelik (2006) 1990-2000 döneminde Türk Bankacılık Sektörünün rekabetçi ortamını değerlendirdiği çalışmasında bankaların gelirlerinin, monopolcü rekabet koşulları altında kazanılmış gibi davrandığını gösterdiğini ve bu kapsamda, Türk bankacılık sektöründe gözlemlenen yüksek karlılığın, tekel gücünde bir artışa işaret etmediğini belirtmiştir. 1980'lerde başlatılan liberalleşme süreci ve düzenlemelerin, rekabeti teşvik ettiği ve önemli yapısal faydalar sağladığını değerlendirmiştir. Kuzucu (2015) ise 2000 ile 2012 yılları arasında faaliyet gösteren ticari bankaların verilerini kullandığı çalışmasında Türk Bankacılık Sektörünün 2000'den 2011'e kadar monopolcü rekabet deneyimlediğini ve 2012'de tam rekabeti sürdürdüğünü belirtmiştir. Repková ve Stavárek (2014) Türk Bankacılık Sektöründe yeniden yapılandırma süreci sonrasındaki 2002-2006 arasında monopolcü rekabet içinde işlediğini ve 2006-2010 arasında ise monopol altında işlediğini raporlanmaktadır. 2002-2010 arası dönemde monopolcü rekabet ortamının işlediği görünmektedir. Sonuç olarak Türkiye'deki bankaların rekabetçi bir ortamda işlemediğini ve monopolcü karlarını aradığını ve kullandığını ima etmektedir. Ildırar ve Başaran (2021) 2003-2018 dönemine ait verilerle Türk Bankacılık Sektörünün rekabetçi yapısını analiz etmiştir. Araştırma bulgularına göre, Türk Bankacılık Sektörü 2003-2018 döneminde monopolistik rekabet piyasa yapısını sergilemektedir. Bununla birlikte, ilk 5 veya 10 bankanın pazar payları, yüksek karlılık oranları ve kamusal bankaların ağırlığı gibi faktörler göz önüne alındığında, sektörün rekabetçi yapısının oligopole yakın olduğu değerlendirilmiştir. Abbasoğlu, Aysan ve Güneş (2007) birleşme ve devralma faaliyetlerine rağmen Türk bankacılık sektörünün 2001-2005 döneminde yoğunlaşma olmayan bir sektör olarak tanımlandığını önermişlerdir. Ayrıca, hesaplanan H istatistiklerinin her zaman sıfır ile bir arasında olmasının

Türk Bankacılık Sektörü'nün monopolcü rekabetin varlığını gösteren bir kanıt olarak yorumlamışlardır. Aktan ve Masood (2010), Türk Bankacılık Sektöründeki 17 öncü bankanın rekabetçi yapılarını 1998-2008 döneminde incelemiş ve rekabet derecesindeki farklılıkları açıklayabilen faktörleri araştırmışlardır. Sonuçta, Türk bankacılık sektörünün uzun vadeli dengede olduğu ve bankaların monopolcü rekabet koşulları altında çalıştığı belirtilmiştir.

Herwald vd. (2024) piyasa yoğunlaşması veya piyasa gücü ile bankacılık istikrarı arasındaki ilişkiyi akademik araştırmaların sıklıkla incelediğini ancak bu alandaki sonuçların belirsiz olduğunu belirtmektedir.2013-2020 yılları arasında Avrupa Birliği (AB)-15 ülkelerinde faaliyet gösteren 3.943 bankanın verilerini kullanarak, panel veri üzerine lineer regresyon modelleri uygulanmıştır. Bankacılık piyasası yoğunlaşması Herfindahl-Hirschman İndeksi (HHI) ile ölçülmüş, piyasa gücü ise kredi ve mevduat piyasaları için ürünlere özgü Lerner İndeksi ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, piyasa yoğunlaşması (HHI) bankacılık istikrarını düşürürken, piyasa gücü (Lerner İndeksi) istikrarı artırıcı bir etki göstermektedir. Ayrıca, yapısal olmayan ölçümlerle piyasa yapısı arasında zayıf bir ilişki olduğu ve bu durumun yapı-davranış-performans (SCP) paradigmasının geçerliliğini sorgulattığı vurgulanmıştır. Çalışmanın temel bulguları, ters nedensellik ihtimali göz önünde bulundurulduğunda bile sağlam kalmaktadır.

Zeeshan (2024) Hindistan'da bankacılık yoğunlaşması ile finansal piyasa oynaklığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bankacılık yoğunlaşma verileri genellikle üç aylık periyotlarla sunulurken, finansal piyasa oynaklık verileri daha yüksek frekansa sahiptir. Bu sorunun üstesinden gelmek için çalışmada, farklı frekanslardaki verileri etkili bir şekilde ilişkilendirebilen GARCH–MIDAS modeli kullanılmıştır. Bankacılık yoğunlaşması, banka yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) ile ölçülmüştür. Analiz sonucunda, daha yüksek bankacılık yoğunlaşmasının Hindistan'ın hisse senedi ve tahvil piyasalarındaki oynaklığı artırdığına dair pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bankacılık sektöründe rekabet ve yoğunlaşma dinamikleri, finansal istikrar açısından kritik öneme sahiptir. Yoğunlaşma ve rekabet kavramları finansal istikrarla yakından ilişkili olması nedeniyle bankacılık sektöründe büyük öneme sahiptir.

2. Analiz ve Bulgular

Yoğunlaşma oranları piyasaya giriş-çıkışlarda ve birleşmeler yaşandığında piyasa yapısında meydana gelen değişimleri de ölçebildiği için endüstriyel iktisat literatüründe oldukça geniş bir yer bulmuş analiz araçlarıdır (Coşkun vd., 2012). Bu bölümde 2000-2022 arası dönem için Türk Bankacılık Sektörünün toplam aktifleri dikkate alınarak yoğunlaşma ölçütleri hesaplanmıştır. 2000 ve 2022 yılları arasının seçilmesinin birkaç önemli nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, 2000 yılında Türkiye'de bankacılık sektörü büyük bir krizle karşı karşıya kalmış ve bu dönem bankacılık yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. 2001 krizi sonrasında Türk bankacılık sektörü, yeniden yapılanma süreçleri, reformlar ve düzenlemeler ile önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm süreci, sektördeki yoğunlaşma eğilimlerini ve piyasa yapısını anlamak için bir başlangıç noktası olarak ele alınmıştır. Ayrıca, 2022 yılı, güncel veriler ışığında sektördeki rekabet dinamiklerini ve yoğunlaşma oranlarını değerlendirebilmek için uygun bir son yıl olarak seçilmiştir. 2000 ve 2022 yılları arasındaki dönemde, sektörde önemli birleşmeler, satın almalar ve bazı bankaların piyasadan çıkışı gibi olaylar yaşanmış; bu da yoğunlaşma oranlarını etkileyen önemli faktörler olmuştur. Bu nedenle, seçilen dönemin Türk bankacılık sektörünün geçirdiği yapısal değişiklikleri en iyi şekilde yansıttığı düşünülmektedir. Analizde dokuz adet yoğunlaşma ölçütü kullanılmıştır. Bu ölçütler, N-Firma Yoğunlaşma Endeksi, Herfindahl Hirschman Endeksi, Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi, Hannah-Key Endeksi, Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi, Entropi ve Nispi Entropi Endeksi, U Endeksi, Hause Endeksi ve Hakimiyet endeksidir. Çalışmanın amacı, 2000-2022 yılları arasında Türk Bankacılık Sektöründe piyasa yapısında meydana gelen değişimleri, bankalar arası yoğunlaşma eğilimlerini ve oligopolistik yapıyı analiz etmektir. Bu kapsamda, farklı yoğunlaşma ölçütleri kullanılarak sektördeki piyasa giriş-çıkışları, banka birleşmelerinin etkileri ve piyasa hakimiyeti değerlendirilmiştir. Çalışma, Türk Bankacılık Sektöründe piyasa yapısındaki değişimleri anlamak için dokuz farklı yoğunlaşma ölçütü kullanarak oldukça kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Bu çeşitlilik, sektördeki yoğunlaşma eğilimlerini daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirme imkânı sağlar ve önceki çalışmalarda genellikle sınırlı ölçütler kullanıldığı için literatüre önemli bir katkıda bulunur.

2.1. N-Firma Yoğunlaşma Endeksi

N-Firma Yoğunlaşma Endeksinin formülü Denklem 1'de yer almaktadır. Formül pazardaki en büyük N firmanın yalnızca pazar paylarını toplayarak bulunur.

$$CR_k = \sum_{i=1}^{k} S_i , \quad k \leq n \tag{1}$$

Endeks hesaplanırken önde gelen N firmaya eşit vurgu yapılırken pazardaki birçok küçük firma göz ardı edilir. N'nin değerini belirlemek için bir kural yoktur, bu nedenle yoğunlaşma endeksine dahil edilen firma sayısı keyfi bir karardır (Bikker ve Haaf, 2002: 6-7). Basitlik ve sınırlı veri gereksinimleri, N firma yoğunlaşma endeksini ampirik literatürde en

sık kullanılan yoğunlaşma ölçütlerinden biri yapar. Çalışmada Türk Bankacılık Sektörü için üç, beş, yedi ve on banka yoğunlaşma endekslerinin tercih edilmesinin nedeni, sektörde en büyük bankaların piyasa üzerindeki etkilerini daha detaylı bir şekilde incelemek ve bu bankaların sektördeki rekabet koşullarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bankacılık sektöründe yoğunlaşma genellikle birkaç büyük banka etrafında şekillendiği için üç ve beş banka endeksleri, sektördeki yoğunlaşmanın daha hassas bir göstergesi olabilmektedir. Yedi ve on banka endeksleri ise daha geniş bir perspektifle, sektördeki rekabeti değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

Türk Bankacılık Sektörünün üç, beş, yedi ve on banka yoğunlaşma endeksinin gelişimi Grafik 1'de yer almaktadır.

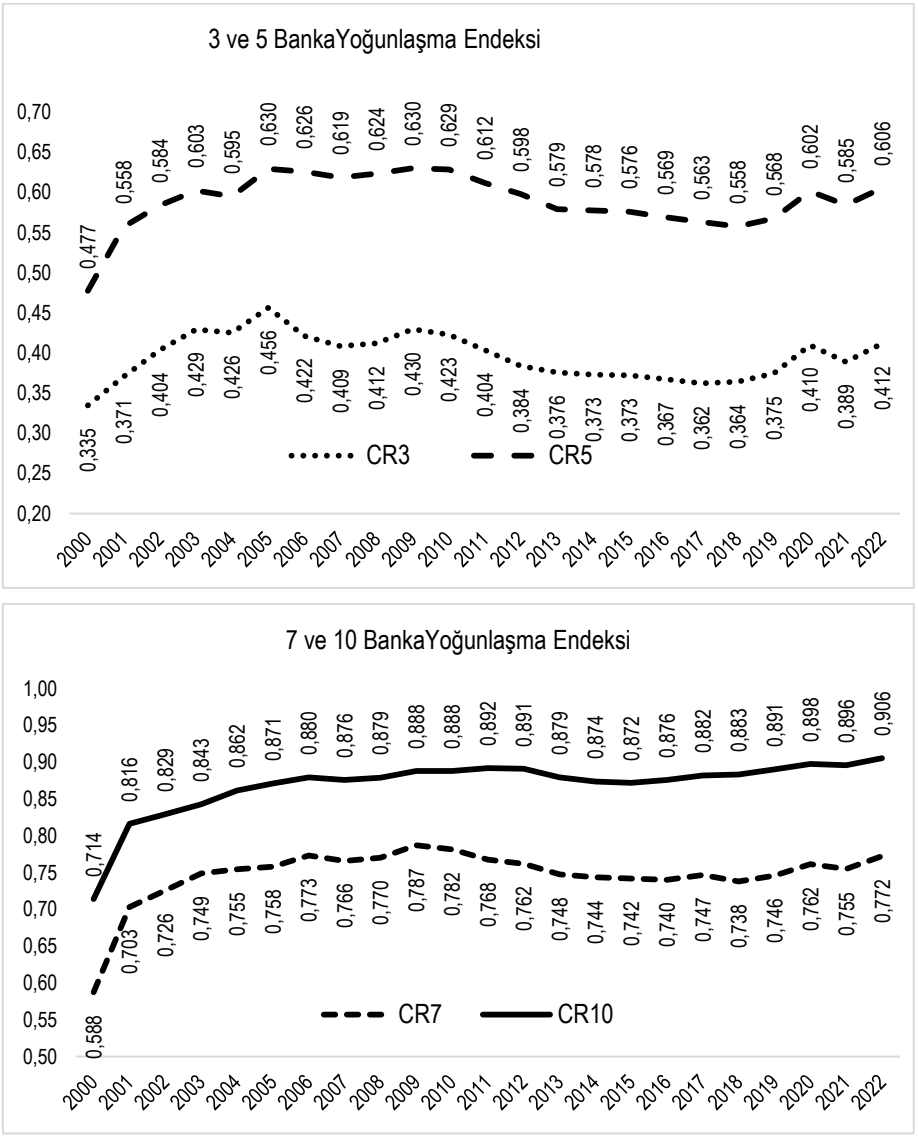

Grafik 1. N-Firma Yoğunlaşma Endeksi

2000 ve 2001 yıllarındaki bankacılık krizlerinin ardından, Türk bankacılık sektörü 2004 yılına kadar devam eden kapsamlı bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu dönem, 1999 yılında yeni Bankalar Kanunu kapsamında BDDK'nın kurulmasıyla ön plana çıkmış ve mali açıdan sorunlu olan bankaların TMSF'ye devredilmesini beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, sektör, birleşme, satın alma ve fon devirleri yoluyla konsolidasyon yaşamış ve yoğunlaşma oranında artış gözlemlenmiştir. Yeni bankacılık lisanslarının verilmediği 12 yıllık bir dönemde, BDDK sektör içinde yalnızca birleşmeleri ve satın almaları mümkün kılmış ve bu süreçler aracılığıyla yabancı bankaların sektöre girişini kolaylaştırmıştır.

Türk Bankacılık Sektörü'ndeki banka sayısı 1999 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak 81 olmuş ve 2012 yılı itibariyle banka sayısı önemli ölçüde azalarak 45'e gerilemiştir. Bu dönemde 3 büyük bankanın pazar payı %40'a yükselirken, ilk 10 banka sektörün %85'ini kontrol etmiştir. Bu dönemde Türk Bankacılık Sektörünün en büyük üç, beş, yedi ve on bankasının yoğunlaşma endeksine bakıldığında özellikle 2000 yılından itibaren yoğunlaşma artışının olması oldukça

normal karşılanmalıdır. Bu dönemde, üç ve beş banka için hesaplanan yoğunlaşma endeksi yedi ve on banka için hazırlanan yoğunlaşma endeksinden daha dalgalı gözükmektedir.

Coşkun vd. (2012) özellikle 2004 yılından sonra sektörde konut kredileri gibi uzun vadeli kredi olanaklarının artması sonucunda yoğunlaşmanın azaldığı ve 2009 Küresel Finansal kriz ve 2020 yılındaki Covid zamanında bankaların kredi kanalının daralmasının eşit dağılmaması sonucunda yoğunlaşmanın arttığını öne sürmektedir. Ancak 2004, 2009 ve 2020 yıllarında yoğunlaşmanın azalmasını sadece konut kredilerine bağlamak doğru değildir, çünkü konut kredilerinin toplam kredi hacmi içindeki payı nispeten düşüktür. Bu dönemde sektör daha çok yabancı bankaların girişini teşvik ederek rekabeti artırmış ve böylelikle yoğunlaşmayı bir ölçüde hafifletmiştir. Bu değişim, CR3 ve CR5 gibi göstergelerde belirgin bir şekilde yansımıştır. COVID-19 sırasında, aktif rasyo ve benzeri politikalar gibi kredi büyümesini teşvik eden girişimler uygulanmıştır. Düşük faizli krediler kredi piyasasını desteklemiş ve likidite fazlası yaratmıştır. Ancak, bu kredi genişlemesi büyük ölçüde kamuya ait bankalar tarafından yönlendirilmiş, özel bankalar daha temkinli bir tutum sergilemiştir. Sonuç olarak, kredi kanalının dağılımı kamuya ait bankalar lehine eğilim göstermiş ve sektör içinde kamuya ait bankaların ağırlığı ve önemi artmıştır.

2.2. Herfindahl Hirschman Endeksi

Herfindahl Hirschman Endeksi A.O Hirschman (1945) ve O.C. Herfindahl (1950) tarafından ayrı ayrı geliştirilmiştir. Hirschman endeksi "National Power and the Structure of Foreign Trade" (Berkeley: University of California Press, 1945) adlı kitabında tanıtırken; Herfindahl endeksi "Concentration in the U.S. Steel Industry" (Columbia University, 1950) başlıklı yayımlanmamış doktora tezinde yer almıştır (Rhoades, 1993: 188). Herfindahl- Hirschman Endeksi'nin hesaplanması ve yorumlanması kolay olduğundan yoğunlaşma ölçümlerinde kullanımı yaygındır. Endeksin genel ifadesi Denklem 2'de yer almaktadır.

$$HHI = \sum_{i=1}^{n} S_i^2 \quad (2)$$

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Herfindahl Hirschman Endeksinin gelişimi Grafik 2'de yer almaktadır. Herfindahl Hirschman Endeksi tüm bankaların paylarını bankaların kendi pazar payları ile ağırlıklandırmaktadır. Endeks değeri büyük bankalardaki değişikliklere daha duyarlıdır. Endeks değeri 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma artmakta sıfıra yaklaştıkça yoğunlaşma azalmaktadır. Endeks değerine ilişkin olarak piyasa yapılarına yönelik eşik değerler belirlenmiştir. 0.1'in altındaki endeks değeri rekabetçi bir piyasayı gösterirken, 0.1 ile 0.12 arasındaki değer monopolistik rekabet piyasasını ve 0.12 üzerindeki değerler ise oligopol piyasasını göstermektedir (Coşkun vd., 2012).

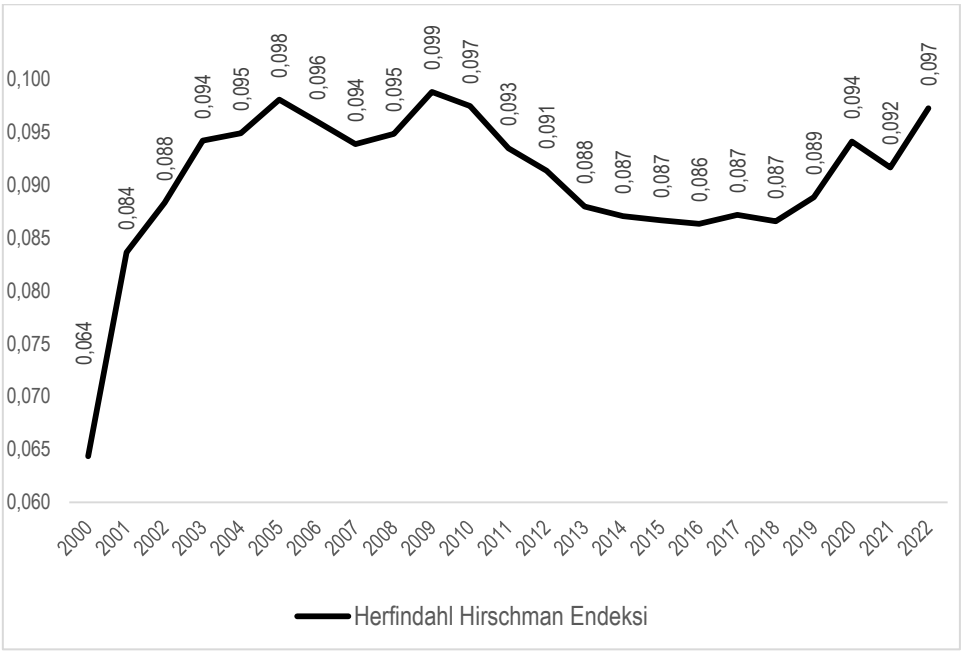

Grafik 2. Herfindahl Hirschman Endeksi

Türk Bankacılık Sektörünün Herfindahl Hirschman Endeksindeki dalgalanma N-firma yoğunlaşma endeksindeki dalgalanma ile benzer yapıdadır. 2000-2004 arası, 2009 yılında ve 2018 yılı ve sonrasında artan yoğunlaşma, 2005-2008 yılları ve 2010-2018 yılları arasında düşmüştür. Türk Bankacılık Sektörünün Herfindahl Hirschman Endeksi değeri

hiçbir zaman 0.1'in üzerine çıkmamıştır ve bu durum rekabetçi bir piyasaya işaret etmektedir. Kriz zamanlarında Türk Bankacılık Sektörünün rekabetçilik düzeyinin azaldığı görülmektedir.

Kriz dönemlerinde hem hane halkı hem de işletmeler için, bir bankanın güvenilirliği özellikle mevduat işlemlerinde daha önemli bir faktör olarak değerlendirilir. Bu dönemlerde, banka büyüklüğü genellikle bu güven duygusuyla ilişkilendirilir. Diğer zamanlarda ise, özellikle kredi piyasasında, Türk Bankacılık Sektörü daha rekabetçi bir yapıya sahiptir. Bu durumda, faiz oranları ve diğer fiyatlar, güvenilirlikten daha önemli bir kriter olabilir. Ancak, 2000-2004 yılları arasındaki yoğunlaşmanın artışını sadece tasarruf sahiplerinin banka seçimlerinde daha dikkatli olmalarına ve güvenilir banka kavramına bağlamak zor olabilir. Türkiye'de, mevduata tam güvence uygulaması 2005 yılına kadar devam etmiştir. Bu durum, mevduat sahiplerinin bankalara olan güvenlerini etkileyebilir ve güvenilirlik kriterlerini belirlemede bir etken olabilir. 2018-2022 yılları arasındaki yoğunlaşma sebebi olarak ise hükümet politikası ile faizlerin düşürülmesi ile özellikle konut ve taşıt kredilerine olan talebin artması sebep olarak söylenebilir. Genel olarak, banka büyüklüğü, kriz dönemlerinde güvenilirlik için bir ölçüt olabilirken, normal dönemlerde ise rekabetçi piyasa koşulları altında faiz oranları ve diğer finansal kriterler güvenilirlik açısından daha önemli bir rol oynayabilir. Bu durum, finansal kararlar alırken tüketicilerin ve işletmelerin kriterlerini belirlerken dikkate almaları gereken unsurlardan biridir.

2.3. Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi

Hall ve Tideman (1967) ve Rosenbluth (1955) tarafından geliştirilen konsantrasyon endeksleri hem biçim hem de karakter olarak birbirine benzemektedir. Rosenbulth ve Hall Tideman Endeksinin formülü Denklem 3'de yer almaktadır (Bikker ve Haaf, 2002: 9; Hazar vd., 2017: 48-49).

$$HTI = 1 / (2 \sum_{i=1}^{n} i\, S_i - 1) \quad (3)$$

Formülde, piyasadaki en büyük firma ağırlığı i = 1 olmak üzere, her bir firmanın pazar payı firmanın sıralamasına göre ağırlıklandırılarak hesaplanır. HTI, sıfır ile bir arasında değişir. HTI sonsuz sayıda eşit büyüklükteki banka için sıfıra yakın olurken, monopol piyasa yapısında bir değerini alır. Hall ve Tideman (1967) özellikle HHI endeksinin her firmanın göreli payıyla ağırlıklandırmasını eleştirerek HHI endeksinin pazardaki yoğunluğun belirlenmesinde firmaların göreceli büyüklüklerinin mutlak firma sayısından daha önemli olduğunu söylemektedir.

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi değeri Grafik 3'te yer almaktadır. Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi Hirschman-Herfindahl Endeksine çok benzemektedir. Rosenbulth Hirschman-Herfindahl Endeksi firmaların pazar paylarını yine firmaların pazar payları ile ağırlıklandırırken, Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi firmaların pazar paylarını büyüklük sıralamaları ile ağırlıklandırmaktadır. Sıralama pazara yeni giriş ve çıkışlar ve birleşmelere duyarlı olduğundan Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi yeni giriş ve çıkışlar ile birleşmelere duyarlıdır. Ayrıca, bir bankanın pazar payı, pazar payındaki sırasına göre ağırlıklandırıldığında, endeks daha küçük bankalar için daha duyarlıdır. Diğer bir deyişle, küçük bankaların rekabetçiliğini yansıtmaktadır.

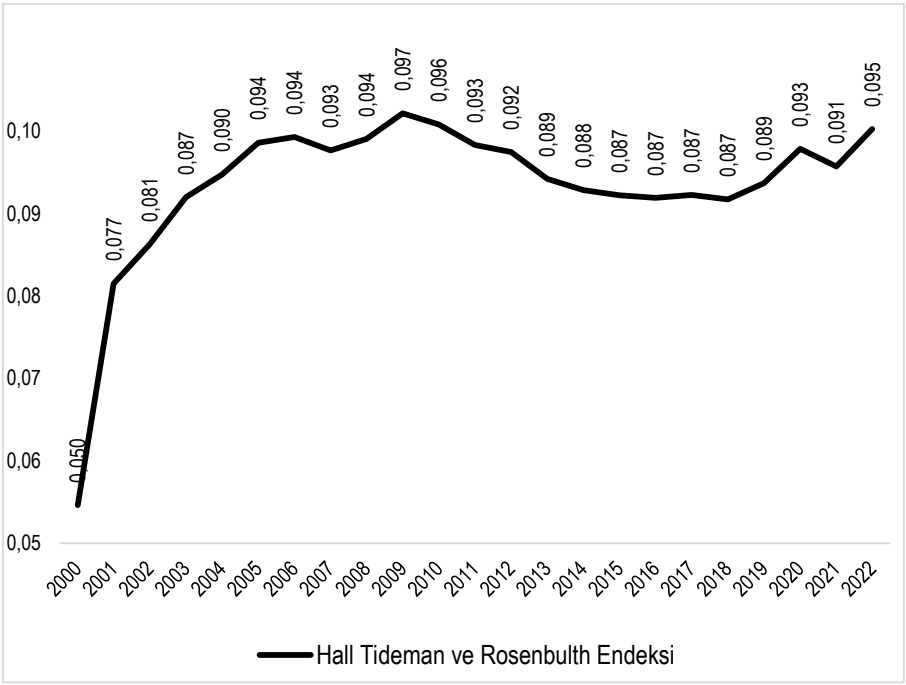

Grafik Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.**. Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi**

Türk Bankacılık Sektörü Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi değerleri sıfıra çok yakındır. Herfindahl Hirschman Endeksi ve N-Firma Yoğunlaşma Endeksinde görüldüğü üzere sektörde yoğunlaşma artmasına rağmen sektörde özellikle küçük pazar payına sahip bankalar arasında rekabetçilik çok fazla azalmamıştır. Özellikle küresel finansal kriz sonrasında rekabetin arttığı görülmektedir.

2.4. Hannah-Key Endeksi

Hannah-Kay Endeksi (1977) formülü Denklem 4'de yer almaktadır (Bikker ve Haaf, 2002: 11).

$$HKI = \left(\sum_{i=1}^{n} S_i^{\alpha}\right)^{1/(1-\alpha)} \quad \alpha>0;\ \alpha\neq1 \tag{4}$$

HKI'nın değeri pazardaki firmaların paylarının dağılımının yanı sıra, α parametresine duyarlıdır. α sabitken, endeksteki değer arttıkça yoğunlaşma azalmakta, endeks değeri azaldıkça ise yoğunlaşma artmaktadır. Hannah ve Kay (1977) belirsizliğin yoğunlaşma kavramının temelinde yer aldığına inanarak, fonksiyondaki α parametresini siyaset bilimciler, sosyologlar ve iktisatçıların farklı yoğunlaşma görüşlerini yansıtacak şekilde değişebilen bir parametre olarak tanımlamışlardır. Hannah Key'e göre esneklik parametresi a'nın rolü, dağılımın üst kısmına ne kadar ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir. α'nın artmasıyla birlikte, en büyük firmaların payına daha fazla vurgu yapılırken, α'nın azalmasıyla küçük firmaların varlığı veya yokluğuna daha fazla vurgu yapılmaktadır.

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Hannah-Key Endeksi değeri Şekil 4'de yer almaktadır. Hannah-Key Endeksi endeks değerinin pazar girişi, çıkışı ve banka birleşmelerine olan duyarlılığını gösteren α parametresi içermektedir. α parametresi ne kadar yüksekse, daha küçük bankalardan daha büyük bankalara daha fazla gelir transferi gerçekleşir ve pazar konsantrasyonu artmaktadır. α parametresi büyükse ve Hannah-Key Endeksi değeri de arttığında, pazar giren firmaların ortalamanın üzerinde büyük veya piyasadan çıkan firmaların ortalamanın altında küçük olduğu anlamına gelir. Aksine, α parametresi küçükse ve Hannah-Key Endeksi değeri, piyasaya giren firmaların ortalamanın altında küçük veya piyasadan çıkan firmaların ortalamanın üzerinde büyük olduğunu gösterir (Coşkun vd., 2012).

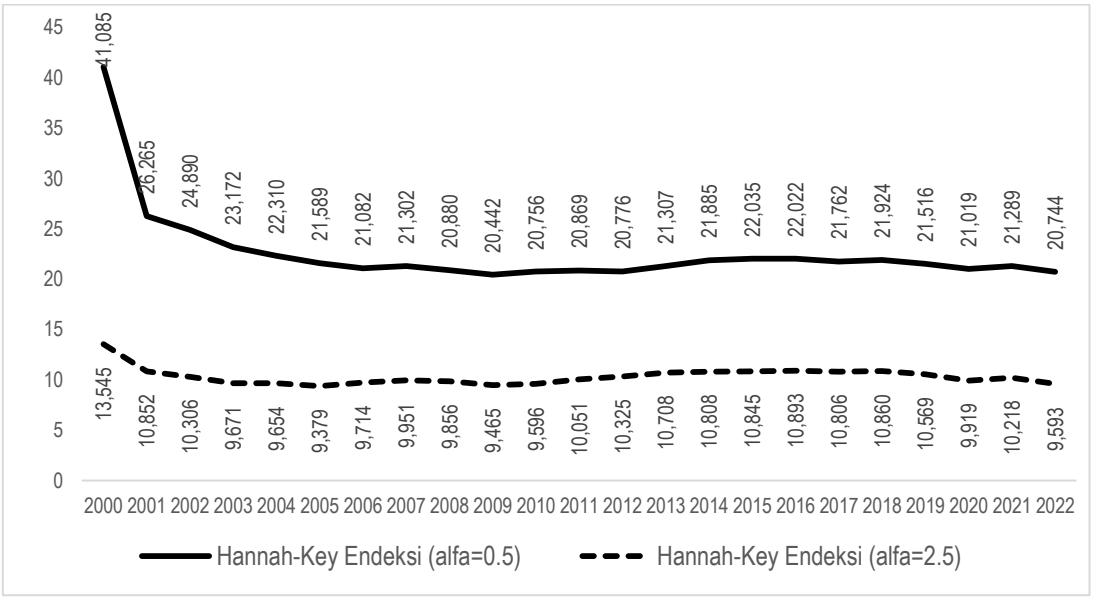

Grafik 3. Hannah-Key Endeksi

Grafik 4'de görüldüğü üzere Hannah-Key Endeksine göre Türk Bankacılık Sektöründe yoğunluk artmaktadır. Özellikle 2001 yılında başlayan yeniden yapılandırma sonrasında yoğunluk hızlı şekilde artmıştır. Esneklik katsayısı α(alfa) arttıkça, endeks daha büyük bankalara daha fazla ağırlık vermektedir. Bu nedenle, 2001 yılında meydana gelen yapılandırma sonrasında sektörden ayrılan bankaların pazar payı nispeten düşük olduğu için yüksek α değerinde yoğunluk artması daha az görünmektedir. Sonuç olarak, 2001 yılı sonrası gerçekleşen büyük birleşme gibi olayların endeks üzerindeki etkisi hem endeksin yapısal özellikleri hem de sektördeki diğer büyük oyuncuların pazar payları göz önüne alındığında, beklentinin altında bir değişiklik olarak gözlemlenmiştir. Bu durum, Türk bankacılık sektöründe büyük birleşmelerin bile sektördeki yoğunlaşma eğilimlerini sınırlı ölçüde değiştirdiğini ve endeksin kriz sonrası yeniden yapılanma dönemine daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

2.5. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi

Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI) Horvath (1970) tarafından önerilmiştir. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)'nin formülü Denklem 5'de yer almaktadır (Bikker ve Haaf, 2002: 11). Endeks Herfindahl Hirschman Endeksi (HHI)'nin pazar paylarının küpünün çıkarılması ile bulunur. En yüksek pazar payına sahip firmaya en yüksek ağırlık verilmektedir. Endeks en büyük firmanın göreceli büyüklüğünü ve pazar payı dağılımını aynı anda dikkate almayı amaçlamaktadır. CCI endeksinin maksimum değeri birdir. En küçük değeri ise en büyük şirketin mutlak pazar payıdır.

$$CCI = S_i + \sum_{i=2}^{n} S_i^2 \left(1+\left(1-S_i\right)\right) \quad (5)$$

Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi bankaların pazar paylarının yanı sıra pazar paylarının göreceli dağılımı da dikkate alınarak oluşturulan bir endekstir. Her bir bankanın pazar payı pazarın kalan kısmına göre ağırlıklandırılır. Bu sebeple küçük bankaların pazar payına oldukça duyarlıdır. Endekste yoğunlaşma arttığında ve pazar paylarının dağılımı daha az eşit olduğunda endeks değeri artmaktadır. Bu çerçevede, Türk Bankacılık Sektörünün 2000-2022 yılları arasında Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksinin gelişimi incelendiğinde önemli çıkarımlar gözlenmektedir.

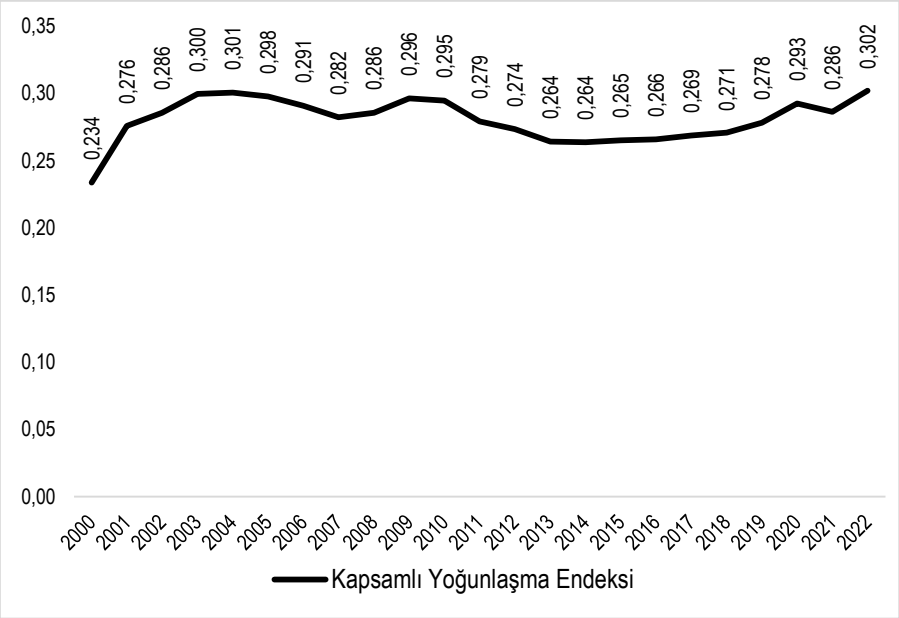

Grafik 4. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi değeri Grafik 5'te yer almaktadır. 2001 yılı sonrasında yapılan Türk Bankacılık Sektöründe yeniden yapılandırma sonrasında sektörden ayrılan bankaların pazar payının göreceli olarak düşük olması sonucunda Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksinde hızlı bir sıçrama görülmektedir. Daha sonra pazar paylarının göreceli olarak daha benzer dağılımının sağlandığı 2003-2007 ve 2010-2013 arası dönemlerde endeks değerinde düşüş görülmektedir. 2007-2009 arasındaki Küresel Finansal Kriz ve 2020'deki küresel salgın zamanında endeks değeri pazar paylarındaki bozulmaya bağlı olarak hızlı şekilde yükselmiştir.

2.6. Entropi ve Nispi Entropi Endeksi

Entropi Endeksi ve Nispi Entropi Endeksi, Horowitz ve Horowitz (1968) tarafından önerilmiştir. En basit, birinci derece formunda Entropi Endeksinin formülü Denklem 6'da yer almaktadır.

$$E = -\sum_{i=1}^{n} S_i \log_2 S_i \quad (6)$$

Bu endeks, 0 ile log2 n arasında değişir ve bu nedenle yukarıda sunulan çoğu yoğunlaşma ölçüsü gibi [0, 1] ile sınırlı değildir. Entropi Endeksinin değeri yoğunlaşma derecesine ters orantılı olarak değişir. Endeks monopol Pazar yapısında sıfıra yaklaşır. N firma için tüm firmaların pazar paylarının eşit olduğu durumda en yüksek değerine, E = logn, ulaşır. Endeks firmaların Pazar payı arasındaki eşitsizliğin artmasıyla düşer. Entropi ölçüsünün bir avantajı, eğer firmaların belirgin alt grupları varsa, bu alt grup ve gruplar arası entropiye ayrıştırılabilmesidir (Curry ve George, 1983: 208).

Nispi Entropi Endeksi pazarın rekabet gücüne ilişkin firma sayısının bir üst sınır koyduğunu kabul eder ve pazarın rekabet derecesinin maksimum potansiyelini ne ölçüde gerçekleştirdiğini ölçmeyi amaçlar. Dolayısıyla, entropi pazarın ne kadar rekabetçi olduğu sorusuna cevap ararken, nispi entropi pazarın rekabet derecesinin firma sayısına göre ulaşabileceği rekabet derecesine göre ne kadar rekabetçi olabileceğine ilişkin bilgi vermektedir. Denklem 7'dae verilen nispi entropi endeksi hesaplanmaktadır.

$$R = E / \log_2 n \quad (7)$$

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Entropi ve Nispi Entropi Endeksi değeri Grafik 6'da yer almaktadır. Entropi endeksinde yoğunlaşma arttıkça endeks değeri azalmakta ve eğer pazarda sadece bir firma varsa, endeks değeri sıfır olmaktadır. Banka sayısı veri iken pazar payındaki eşitliğin bir grup banka lehine değiştiği yani yoğunlaşmanın arttığı durumda endeks değeri düşmektedir. Bu sebeple nispi entropi değeri Türk bankacılık piyasasındaki banka sayısının belirgin bir değişim göstermediği 2005-2022 yılları için yoğunlaşmanın nasıl değiştiğine ilişkin önemli bilgi sunmaktadır.

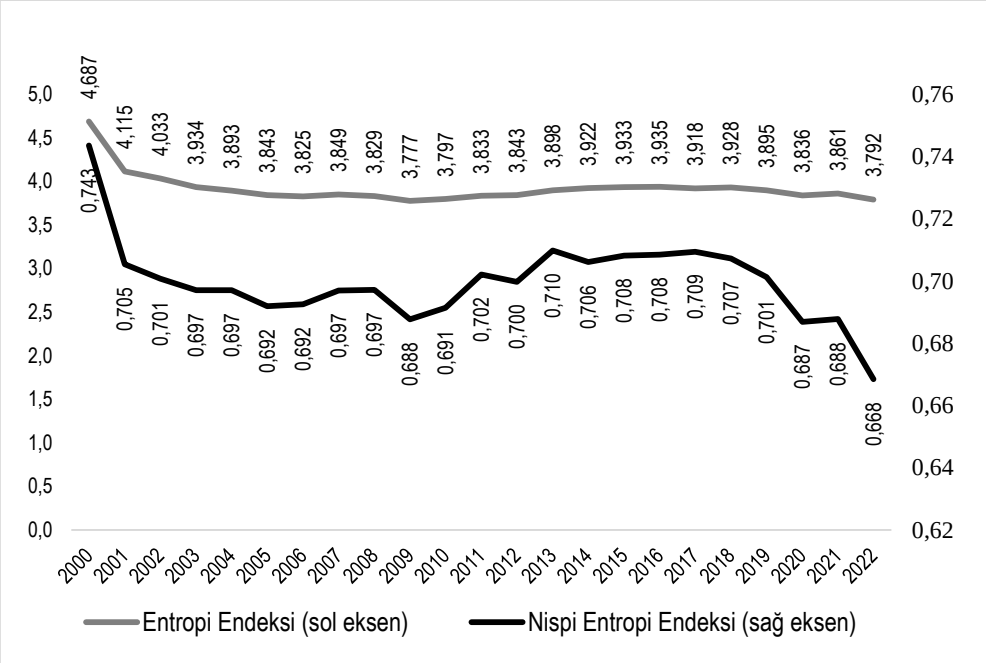

Grafik 5. Entropi ve Nispi Entropi Endeksi

Grafik 6 incelendiğinde, 2001 ile 2004 arasında Entropi endeksi değerinin belirgin bir şekilde azaldığı görülmektedir. Türk Bankacılık Sektöründe banka sayısı 2005-2022 yılları arasında büyük ölçüde değişikliğe uğramamıştır. 2000 yılında 79 olan banka sayısı 2005 yılında 51'e kadar azalmış ve 2022 yılı sonunda 58'e çıkmıştır. Banka sayısı neredeyse sabit kaldığı 2005-2022 arasında Entropi endeksinin maksimum değeri değişmediği durumda nispi entropi endeksindeki değişimler Türk Bankacılık Sektöründeki yoğunlaşmanın değişimi hakkında bilgi vermektedir. Pandemi döneminde ve sonrasında Türk Bankacılık Sektöründeki yoğunlaşma daha da artmıştır.

Grafik 6'daki verilere göre, 2001 ile 2004 arasında yapılan yeniden yapılandırma dönemi sonrasında, nispi entropi endeksi 2009'a kadar belirgin dalgalanmalar yaşamıştır. Özellikle küresel finansal kriz dönemi (2008-2009) sırasında endeks düşüş göstererek sektördeki yoğunlaşmanın arttığına işaret etmiştir. 2009'dan sonra ise 2018'e kadar endeks artış eğilimi göstererek yoğunlaşmanın azaldığını ve rekabetçi yapıyı sürdürdüğünü göstermiştir. COVID-19 pandemisiyle birlikte, 2020'de aktif rasyo ve benzeri uygulamalarla kredi büyümesi teşvik edilmiştir. Düşük faizli kredilerin piyasada likidite bolluğu yaratarak kredi kanalının daralmasını engellediği görülmüştür. Ancak, kredi büyümesinin neredeyse tamamının kamu bankaları tarafından sağlandığı, özel bankaların daha geri planda kaldığı ve kredi kanalının kamuya ve özel bankalara eşit olarak dağılmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, kamu bankalarının ağırlığının arttığını ve öne çıktığını göstermektedir. Türk bankacılık sektöründeki bu değişimler, sektördeki rekabet, yoğunlaşma ve kamu ile özel bankalar arasındaki dengenin anlaşılması açısından önemlidir. Bu durum, finansal istikrarın sağlanması ve sektördeki yapısal değişimlerin etkilerinin analiz edilmesi açısından tartışılabilir bir konudur.

2.7. U Endeksi

Davies (1979) daha önce geliştirilen yoğunlaşma ölçülerinin çoğunun pazar paylarındaki eşitsizliğe veya pazarındaki firma sayısına ağırlık verdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, geliştirdiği U endeksinde piyasa paylarındaki eşitsizlik ve pazardaki firma sayısını içerecek şekilde tanımlamıştır. U Endeksinin formülü Denklem 8'de yer almaktadır.

$$U = I^{\alpha} n^{-1} \qquad \alpha>0;\ I=\frac{\sum_{i=1}^{n} S_i^2}{n\bar{S}^2} \quad (8)$$

Denklemde I parametresi firmaların pazar payları arasında eşitsizliği ölçmektedir. Önerilen eşitsizlik parametresi standart sapmanın ortalamaya bölünmesiyle elde edilen değişkenlik katsayısıdır (Curry ve George, 1983: 249). Endeks, pazar payı eşitsizliğine (I) ve firma sayısına (n) verilen ağırlığın değiştirilebilmesine yönelik esneklik sağlamak için α parametresini formüle eklemiştir. Davies (1979) α seçiminin pazar özelliklerine göre yapılabileceğini göstermekte ve α tahmini için pazardaki fiyat marjının dağılımı ve yoğunlaşma dağılımının kullanılabileceğini göstermektedir.

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan U Endeksi değeri Grafik 7'de yer almaktadır.

U endeksinde parametre α'nın büyüklüğü bir endeksin birleşmelere ve sektöre yeni girişlere olan hassasiyetini belirler. Bu sebeple α büyüdükçe endeks değerinin piyasadaki, girişlere ve çıkışlara ayrıca pazar payındaki değişimlere daha duyarlı olduğu görülmektedir. Grafik 7'de görüldüğü üzere kriz zamanlarında yoğunlaşmanın arttığı izlenmektedir. Özellikle 2010-2018 arasında Türk Bankacılık Sektöründe yoğunlaşmanın azaldığı görülmektedir. 2018 ve sonrasında, bankacılık sektöründe özellikle kamu bankaları belirleyici bir rol üstlenmiştir. Kamu bankaları, sektördeki yönlendirmelerde daha etkin bir konuma gelmiştir. Bu süreçte, yerli ve yabancı sermayeli özel bankalar da kârlılık hedeflerine uyum sağlamak adına kamu bankalarına yakın bir duruş sergilemeye çalışmışlardır.

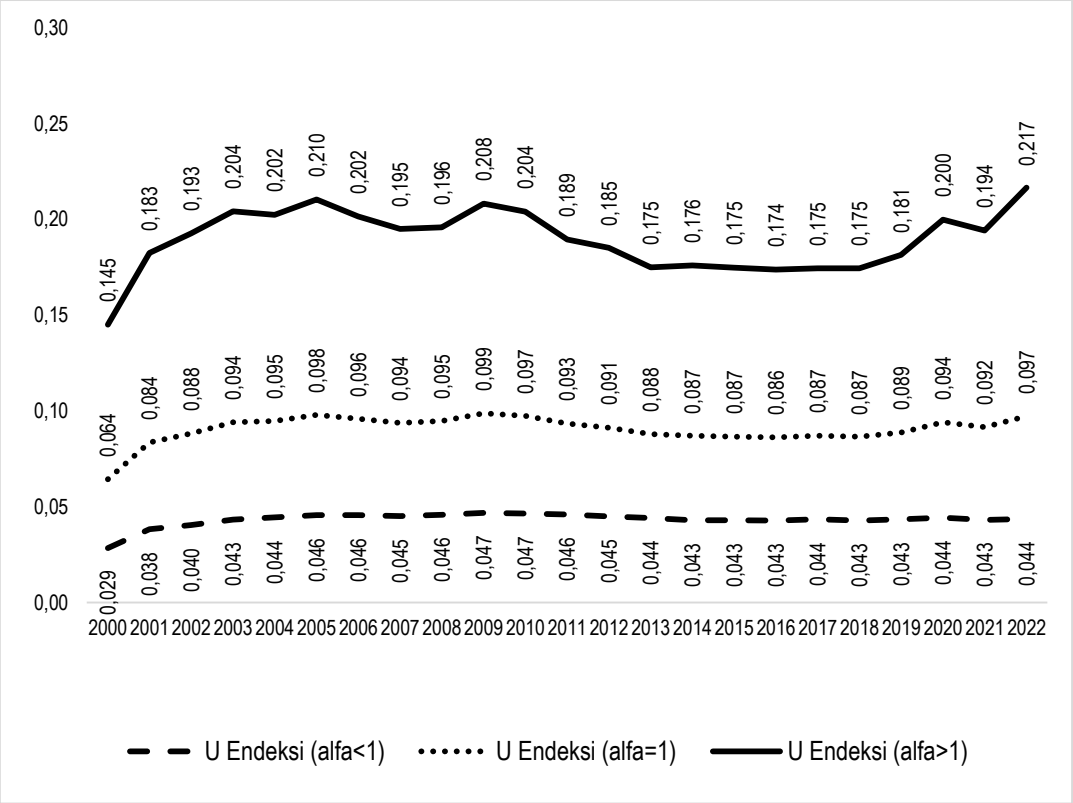

Grafik 6. U Endeksi

Bu durum, bankacılık sektöründeki dinamikleri anlamak ve sektör içindeki rekabet ve işleyiş üzerindeki etkilerini değerlendirmek açısından önemlidir. Kamu bankalarının sektördeki öncü rolü ve özel bankaların bu duruma uyum sağlama çabaları, sektördeki dengeleri ve yönlendirmeleri incelemek ve anlamak için dikkate alınmalıdır. Ayrıca, bu durumun sektörün genel performansı, rekabet ve kârlılık üzerindeki etkileri üzerine derinlemesine bir analiz yapılmasını gerektirebilir.

2.8. Hause Endeksi

Hause (1977), oligopol piyasa yapısına ilişkin teorik bir model olan Cournot modeline dayandırarak bir pazardaki yoğunluğun teori ile uyumlu bir ölçümüne ilişkin kriterler belirlemiştir. Daha önce önerilen yoğunluk ölçülerinin belirlediği kriterleri karşılamadığını iddia ederek söz konusu kriterleri karşılayan Hause endeksini ortaya koymaktadır. Formülü Denklem 9'da yer alan Hause endeksi piyasa payının yanı sıra, α ve HHI endeksini parametre olarak kullanmaktadır.

$$H = \sum_{i=1}^{n} S_i^{2-(S_i\left(HHI-S_i^2\right))^{\alpha}} \quad (9)$$

α teorik oligopol modelindeki firma işbirliğinin derecesini yansıtan bir parametredir. Hause (1977)'ye göre firma sayısı arttıkça rekabete karşı olan eğilimin HHI endeksince ima edilenden daha yavaş olmaktadır. Yani düşük α değerinde, firma sayısındaki artış sonucunda rekabeti artırma eğilimi daha yavaş olmaktadır.

Hause endeksi teorik oligopol modeli olan Cournot modelini temel alarak firmaların bir arada hareket etme eğilimindeki farklı dereceleri yansıtır. Hause endeksi sıfır ile bir arasında değerler alırken, endeks değeri monopol pazarda bir değerini alırken bütün firmaların eşit pazar payı olduğu durumda sıfır değerini alır. α parametresi ne kadar yüksekse pazardaki firmaların daha fazla rekabetçi davrandıklarını, α parametresi ne kadar düşükse pazardaki firmaların daha kartelci olduğunu göstermektedir.

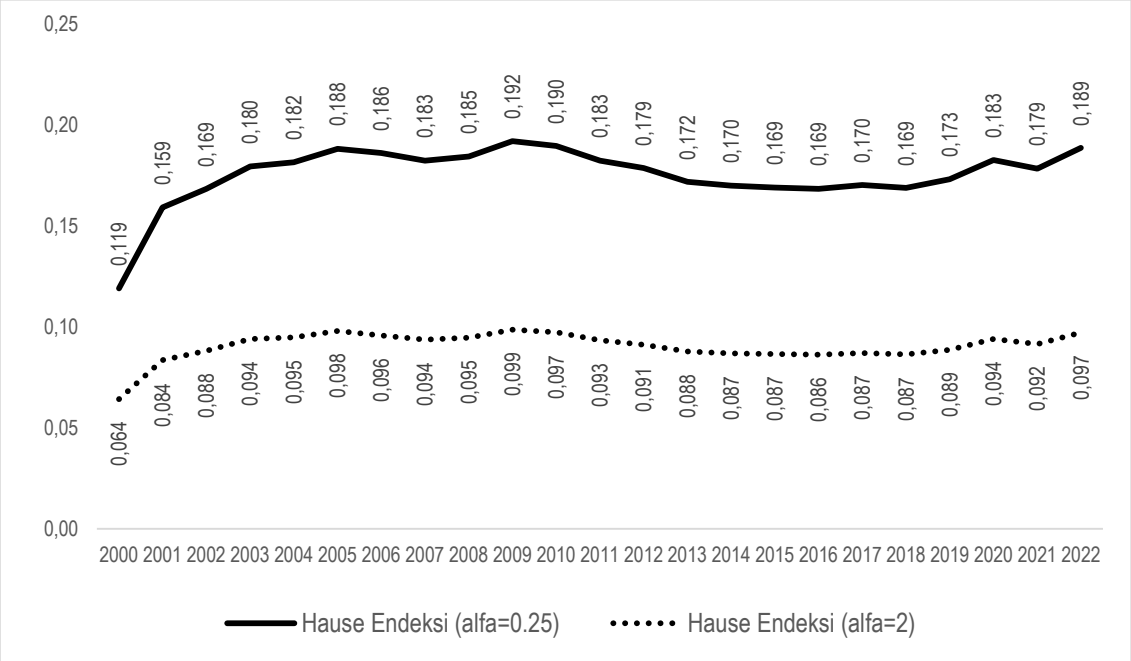

Grafik 7. Hause Endeksi

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Hause Endeksi değeri Grafik 8'de yer almaktadır. Türk Bankacılık Sektöründe Hause Endeksi yoğunlaşmanın 2001-2009 arası arttığını ancak daha sonra 2018'e kadar düştüğünü göstermektedir. α parametresinin yüksek olduğu bir durumda Hause Endeksi'nin pazar içindeki banka sayısının azalışına daha hızlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Elde edilen indeks değerleri, piyasada daha güçlü işbirliği davranışı varsayımı altında konsantrasyonun arttığını göstermektedir. Şirketler arasında rekabetçi davranışın varsayıldığı durumda ise konsantrasyon oranları tamamen rekabetçi bir pazar izlenimi vermektedir. Diğer endekslerle olduğu gibi, Hause Endeksi'nde de küçük bankalara daha fazla ağırlık verildiğinden, pazarın daha rekabetçi olduğu görünmektedir. 2001 krizinden sonra banka sayısının azalması ve bankacılık sektöründe konsolidasyon eğilimleri, konsantrasyon oranlarının artmasına neden olmuştur. Diğer endekslerde gözlemlendiği gibi, küresel ekonomik ve finansal krizde yoğunlaşma oranlarında bir artış görülmektedir.

2.9. Hakimiyet Endeksi

Oligopolistik doğayı pazar konsantrasyonuyla birlikte daha iyi anlamak için alternatif kriterler önerilmiştir. Hakimiyet endeksleri, bir tekeli, oligopoliyi veya "oligopolistik" davranış sergileyen bir grubu belirlemek için devreye girmektedir. Bu endeksler, bir tekeli veya oligopolik davranış sergileyen bir grubun pazarın önemli bir bölümü üzerinde önemli bir kontrol sağlayıp sağlamadığını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Oligopolistik yapının tam olarak anlaşılabilmesi için pazar konsantrasyonu indeksleriyle birlikte çeşitli kriterleri göz önünde bulundurmak esastır. Stich (1995) tarafından geliştirilen Hakimiyet Endeksinin formülü Denklem 10'da yer almaktadır.

$$D = \frac{CR_k^2}{k} + \frac{(1-CR_k)^2}{n-k} \quad (10)$$

Pazardaki oligopol grubunu belirlemek için egemenlik endeksleri k=1'den n'ye kadar hesaplanır. Hakimiyet Endeksini maksimum yapan sıralama değeri k* değeri, aşağıdaki bankaları oligopol grubundan ayıran bir ölçü sağlamaktadır.

Türk Bankacılık Sektörü için 2000-2022 yılları arasında hesaplanan Hakimiyet Endeksi değeri Grafik 9'da yer almaktadır. Hakimiyet endeksi bir pazarda oligopolistik davranışı belirlemek için kullanılan bir endekstir. Hakimiyet endeksi pazarda

en çok pazar payına sahip olan firmalardan hangi grubun diğerlerinden ayrıştığını göstermektedir. Türk Bankacılık Sektörüne ilişkin hakimiyet endeksine bakıldığında en yüksek endeks değeri veren banka sayısı 2002 ve 2022 arasında yedi olarak bulunmaktadır. Buna göre ilk yedi banka aktif yoğunlaşması açısından bir oligopol grubu oluşturmaktadır. Hesaplanan Hakimiyet Endeksi değerlerine göre, Türk Bankacılık Piyasası genel olarak önemli ölçüde oligopolistik eğilimler sergilemektedir. 2001 krizinden sonra yeniden yapılandırma sürecinde banka sayısının azalması ve bankacılık sektöründe konsolidasyon eğilimi, piyasanın oligopolistik özelliklerini artırmıştır. İlk yedi bankanın aktif yoğunlaşması değeri 2009-2018 arasında düşmekte ve 2018 sonrasında tekrar yükselmektedir. Türk Bankacılık Sektöründe genel olarak belirli sayıda banka sektöre hakim olmuştur.

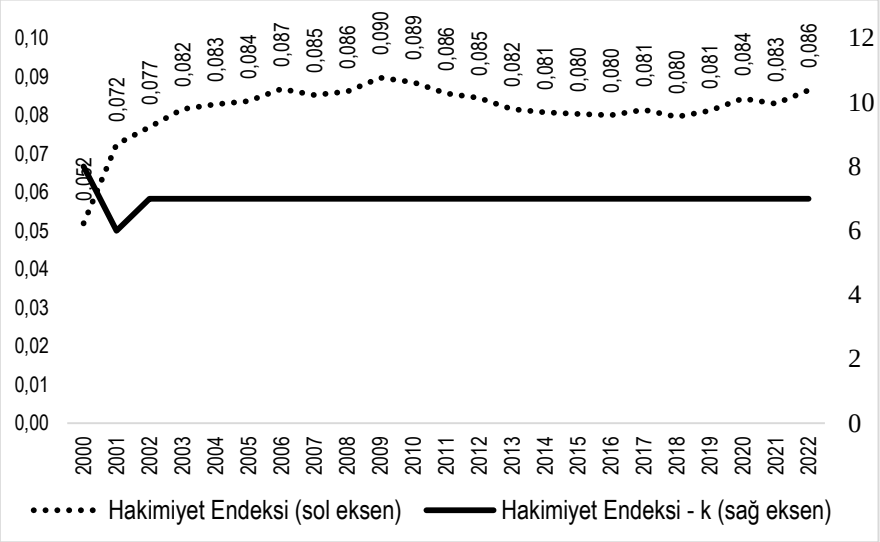

Grafik 8. Hakimiyet Endeksi

2018 ve sonrasında, bankacılık sektöründe özellikle kamu bankaları belirleyici bir rol üstlenmiştir. Kamu bankaları, sektördeki yönlendirmelerde daha etkin bir konuma gelmiştir. Bu süreçte, yerli ve yabancı sermayeli özel bankalar da, kârlılık hedeflerine uyum sağlamak adına kamu bankalarına yakın bir duruş sergilemeye çalışmışlardır. Kamu bankalarının sektördeki öncü rolü ve özel bankaların bu duruma uyum sağlama çabaları, sektördeki dengeleri ve yönlendirmeleri incelemek ve anlamak için dikkate alınmalıdır. Ayrıca, bu durumun sektörün genel performansı, rekabet ve kârlılık üzerindeki etkileri üzerine derinlemesine bir analiz yapılmasını gerektirebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

1970'lerden 2000'lerin başına kadar uzanan dönem, Türkiye'nin bankacılık ve finans sektöründe önemli geçişlere şahit olmuştur. Başlangıçta planlı dönemlerde hızlı bir gelişmeyle karakterize edilen bu süreç, 1970'lerde ciddi bir döviz kriziyle karşılaşılmasıyla ekonomik yavaşlamaya ve para dengesi sorunlarına neden olmuştur. 1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisine doğru ilerleme, devlet müdahalesinin azalmasıyla birlikte, piyasa güçlerine daha fazla güveni içermektedir. Bu dönemde politikalar, istikrarı önceliklendirmek yerine ekonomiyi açıkça piyasa prensiplerine göre yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir. Esnek döviz kurları, pozitif reel faiz oranları, finansal piyasaların liberalizasyonu ve güçlendirilmiş düzenlemeler gibi uygulamalar, sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek amacıyla hayata geçirilmiştir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş, bankacılık sektörünü olumlu etkileyen önemli kurumsal ve yasal reformları beraberinde getirmiştir. 1980 ile 2000 yılları arasındaki liberalizasyon çabaları, Türk finansal piyasalarının açılmasını kolaylaştırmış; yabancı para hesaplarına imkân tanımış, hisse senedi ve tahvil piyasalarının gelişmesine olanak sağlamış ve bankalar arasında rekabetçi dinamikleri teşvik etmiştir. Ancak bu dönemde, özellikle aşırı döviz devalüasyonu ve yüksek yerel faiz oranlarına bağlı olarak, 1994 mali krizi gibi zorluklar yaşanmıştır. Özellikle 2001 yılında yaşanan kriz Türk Bankacılık sektöründe devrimsel bir yeniden yapılandırmaya yol açmıştır.

2001 ile 2008 arasındaki dönem, Türk Bankacılık Sektöründe 2001 krizi sonrası iyileşmeye, sağlam bir düzenleyici çerçevenin oluşturulmasına ve özel bankaların güçlendirilmesine odaklanmıştır. Bu çerçevede, yapısal önlemler ve etkili düzenleyici denetim ile 2008 küresel finansal krizinin Türkiye bankacılık sektörü üzerinde etkisi sınırlı olmuştur. 2020 Pandemi Krizinde sermaye yapıları güçlendirilen Türkiye bankacılık sistemi şoku etkili bir şekilde yönetmiştir.

Türk Bankacılık Sektörünü yapısını etkileyen önemli faktörlerden birisi sürekli değişen ekonomik ortam ve makroekonomik istikrarsızlıklardır. Makroekonomik belirsizlik, yüksek enflasyon ve döviz dalgalanmaları bankaların faaliyetlerini etkilemiştir. Bankalar özellikle 1980-2000 arası dönemde özellikle reel sektör finansmanı nedeniyle kamu tahvillerine yatırım yapma eğilimi göstermişlerdir. Bununla birlikte 2001 yılı sonrasındaki yeniden yapılandırma dönemi ile Türk Bankacılık Sektörünün aracılık görevini daha etkin şekilde yerine getirdiği görülmektedir. Bu dönemde, Türk Bankacılık Sermaye Yeterlilik oranının %12'nin altında olmayacak şekilde düzenlenmesi sektörün yaşanan ekonomik ve finansal dalgalanmalardan sağlam çıkmasını sağlamıştır.

Çalışmada yoğunlaşma endeksleri, Türk Bankacılık Sektörü'ndeki rekabeti, yapısal değişiklikleri ve piyasa dinamiklerini anlamak için kullanılmıştır. Bu endekslerin analizi, Türk Bankacılık Sektörü'ndeki yapısal değişimleri, rekabeti, krizlerin etkisini ve özellikle kamu bankalarının belirleyici rolünü anlamak açısından önemlidir. 2000-2022 dönemini kapsayan N-Firma Yoğunlaşma Endeksi incelendiğinde, bankacılık sektöründeki birleşme, satın alma ve yeniden yapılanma süreçlerinin etkisiyle yoğunlaşmanın arttığı ve büyük bankaların kontrolünün yükseldiği görülmektedir. Özellikle 2012'de banka sayısının azalmasıyla sektördeki üç büyük bankanın pazar payı %40'a ulaşmıştır. Bu dönemde yoğunlaşma endeksi, sektördeki yapısal değişimlerin etkisiyle dalgalanmıştır.

Herfindahl Hirschman Endeksi, sektördeki dalgalanmaları takip ederek kriz dönemlerinde yoğunlaşmanın arttığını göstermektedir. Türk Bankacılık Sektörü genelinde endeks değerleri rekabetçi bir piyasa yapısını yansıtmaktadır ve 0.1'in üzerine çıkmamaktadır. Hall Tideman ve Rosenbulth Endeksi ile Türk bankacılık sektöründeki rekabetçi yapıya odaklanılarak, küçük bankaların rekabetçiliğinin düşmediği ve kriz dönemlerinde güvenilirlik ve büyüklüğün ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Hannah-Key Endeksi, yoğunlaşmanın özellikle 2001'deki yapılandırma dönemi sonrasında hızlı şekilde arttığını ve kriz dönemlerinde yoğunlaşmanın yükseldiğini göstermektedir. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi, sektördeki bankaların pazar payı dağılımına göre oluşturulmuş olup, 2001 sonrasında sektörden ayrılan bankaların düşük pazar payının hızlı bir yoğunlaşma artışına neden olduğunu ortaya koymaktadır. Entropi ve Nispi Entropi Endeksi, banka sayısının azalmasının ve yoğunlaşmanın artmasının kriz dönemlerinde gözlendiğini belirtmektedir. U Endeksi, kriz zamanlarında yoğunlaşmanın arttığını ve özellikle 2010-2018 arasında azaldığını göstermektedir. Hause Endeksi, Türk Bankacılık Sektörü'nde 2001-2009 arasında yoğunlaşmanın arttığını ancak sonrasında düştüğünü ve küresel finansal krizin etkisiyle yoğunlaşmanın arttığını yansıtmaktadır. Hakimiyet Endeksi ise sektördeki belirli sayıda bankanın aktif yoğunlaşmasıyla oligopolistik eğilimleri göstermektedir. Bulgularımız Yayla (2007), Kuzucu (2015) ve Hazar vd. (2017) çalışmalarında 2000-2005 döneminde Türk Bankacılık Sektörü'nde yoğunlaşmanın arttığına dair bulguları ile çalışmamızda elde edilen bulgular örtüşmektedir. Ildırar ve Başaran (2021) çalışmasında sektörün rekabetçi yapısının oligopole yakın olduğu bulgusu ile çalışmamızda Hakimiyet Endeksi sonuçlarının oligopolistik eğilimleri göstermesi örtüşmektedir. Zira, 2001 yılındaki kriz sonrası yeniden yapılanan bankacılık sektöründe banka sayısındaki azalma ve sektördeki birleşme eğilimleri oligopolistik yapıyı arttırmıştır. Serel ve Akşehirli (2020) k banka yoğunlaşma endeksi bulgularının zayıf oligopol yapıya işaret etmesi çalışmamız ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki bankacılık ve finans sektörü, 1970'lerden 2000'lerin başına kadar önemli değişimlere tanıklık etmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş, kurumsal ve yasal reformları beraberinde getirerek bankacılık sektörü üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Ancak, bu dönemde yaşanan krizler ve ekonomik dalgalanmalar sektörde zorluklara neden olmuştur. Özellikle 2001 krizi, Türk bankacılık sektöründe önemli bir yeniden yapılanma sürecini tetiklemiştir. Bu süreçte yapılan reformlar ve düzenlemeler, sektörün güçlenmesine ve krizlere direnç kazanmasına yardımcı olmuştur.

Yoğunlaşma bulguları, Türk bankacılık sektöründe büyük bankaların pazar payının arttığını ve sektördeki rekabetin azaldığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, politika yapıcılar ve bankacılık otoriteleri, rekabeti teşvik etmek ve sektördeki yoğunlaşmayı dengelemek için çeşitli adımlar atabilirler.

Kaynakça

Abbasoğlu, O. F., Aysan, A. F., & Gunes, A. (2007), Concentration, competition, efficiency and profitability of the Turkish banking sector in the post-crises period. *Banks and Bank Systems, 2*(3), 106-115.

Aktan, B., & Masood, O. (2010). The state of competition of the Turkish banking industry: An application of the Panzar-Rosse model. *Journal of Business Economics and Management, 11*(1), 131–145.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2006). Bank concentration, competition, and crises: First results. *Journal of Banking and Finance, 30*(5), 1581–1603. https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2005.05.010

Bikker, J. A., & Haaf, K. (2002). Measures of competition and concentration in the banking industry: a review of the literature. *Economic & Financial Modelling*, *9*(2), 53-98.

Boyd, J. H., & De Nicoló, G. (2005). The theory of bank risk taking and competition revisited. *The Journal of Finance, 60*(3), 1329–1343.

Büyükakın, F., Soylu, Ö. B. ve Demir, S. (2021) Türkiye'deki Katılım Bankalarının COVID-19 Öncesi ve Sonrası Yoğunlaşma Analizi. Ö.B Soylu ve A.Orhan (Ed.), *II. Internatıonal Symposıum on Economıc Thought Bildiriler Kitabı içinde* (s. 38-51). II. Internatıonal Symposıum on Economıc Thought Kongresi'nde sunulan bildiri. South Florida: Monad Publishing.

Carbó, S., Humphrey, D., Maudos, J., & Molyneux, P. (2009). Cross-country comparisons of competition and pricing power in European banking. *Journal of International Money and Finance, 28*(1), 115–134.

Claessens, S. (2009). Competition in the financial sector: Overview of competition policies. *The World Bank Research Observer, 24*(1), 83–118. https://doi.org/10.1093/wbro/lkp004

Coşkun, M. N., Ardor, H. N., Çermikli, A. H., Eruygur, H. O., Öztürk, F., Tokatlıoğlu, İ., ... & Dağlaroğlu, T. (2012). Türkiye'de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi. *İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği*.

Curry, B., & George, K. D. (1983). Industrial concentration: A survey. *The Journal of Industrial Economics*, *31*(3), 203-255.

Davies, S. (1979). Choosing between concentration indices: The iso-concentration curve. *Economica*, 67-75.

De Moraes, C. O., Antunes, J. A. P., & Coutinho, M. S. (2021). What is the effect of banking concentration and competition on financial development? An international assessment. *Journal of Economic Studies*, *48*(6), 1162-1176.

Guidi, F. (2021). Concentration, competition and financial stability in the South-East Europe banking context. *International Review of Economics and Finance*, *76*, 639-670.

Günalp, B., & Çelik, T. (2006). Competition in the Turkish banking industry. *Applied Economics, 38*(11), 1335–1342.

Hall, M., & Tideman, N. (1967). Measures of Concentration. *Journal of the American Statistical Association, 62*(317), 162–168. https://doi.org/10.1080/01621459.1967.10482897

Hannah, L., & Kay, J. A. (1977). *Concentration in modern industry: Theory, measurement and the UK experience*. Springer.

Hause, J. C. (1977). The measurement of concentrated industrial structure and the size distribution of firms. In *Annals of Economic and Social Measurement, Volume 6, number 1* (pp. 73-107). NBER.

Hazar, A., Sunal, O., Babuşçu, Ş. ve Sezgin Alp, Ö. (2017). Türk bankacılık sektöründe piyasa yoğunlaşması: 2001 krizi öncesi ve sonrasının karşılaştırılması. *Maliye ve Finans Yazıları, 1*(107), 42–68.

Herfindahl, O. C. (1950). *Concentration in the steel industry* [Unpublished doctoral dissertation]. Columbia University.

Herwald, S., Voigt, S., & Uhde, A. (2024). The impact of market concentration and market power on banking stability–evidence from Europe. *The Journal of Risk Finance*, *25*(3), 510-536.

Hirschman, A. O. (1945). *National power and the structure of foreign trade* (Vol. 105). Univ of California Press.

Horowitz, A., & Horowitz, I. (1968). Entropy, Markov processes and competition in the brewing industry. *The Journal of Industrial Economics*, 196-211.

Horvath, J. (1970). Suggestion for a comprehensive measure of concentration. *Southern Economic Journal*, 446-452.

Ildırar, M., & Başaran, İ. (2021). The effect of the global financial crisis on the market structure: The case of the Turkish banking sector. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 289–303.

Korkmaz, Ö., Erer, D ve Erer, E. (2016). Bankacılık sektöründe yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasındaki ilişki: Türkiye örneği (2007-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 69, 127-146.

Kuzucu, S. (2015). Concentration and competition in Turkish banking industry: The evidence from 2000 to 2012. *International Journal of Finance and Banking Studies*, *4*(3), 1-10.

Lici, E., & Boboli, I. (2021). Concentration and competition in the Albanian banking sector. *European Journal of Economics and Business Studies, 1*(2), 162-167.

Oğuz, O., Ekşi, İ. Ve Buyuran, B. (2022). Bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme ile ilişkisi; MSCI EMI ülkeleri özelinde araştırılması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(3), 993-1008.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010). *Competition, Concentration and Stability in the Banking Sector* (Series Roundtables on Competition Policy No.104). Directorate for Financial and Enterprise Affairs Competition Committee. https://www.oecd.org/daf/competition/46040053.pdf

Repková, I., & Stavárek, D. (2014). Concentration and competition in the banking sector of Turkey. *Amfiteatru Economic, 16*(36), 625.

Rhoades, S. A. (1993). The herfindahl-hirschman index. *Fed. Res. Bull. 79*, 188.

Rosenbluth, G. (1955). Measures of Concentration. Business Concentration and Price Policy. NBER, 57-99.

Schaeck, K., Cihak, M., & Wolfe, S. (2009). Are competitive banking systems more stable? *Journal of Money, Credit and Banking, 41*(4), 711–734.

Serel, A. ve Akşehirli, N. (2020). Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 175-204.

Stich, A. (1995). *Insurance and concentration: The change of concentration in the Swedish and Finnish insurance market 1989-1993* (No. 10/95). Discussion Papers in Statistics and Econometrics.

Talpur, A. B. (2023). Market power and concentration-performance analysis of the banking sector: A comparative study of Singapore and Pakistan. *Social Sciences and Humanities Open*, *7*(1), 100383.

Yaldiz, E., & Bazzana, F. (2010). The effect of market power on bank risk taking in Turkey. *Financial Theory and Practice, 34*(3), 297–314.

Yayla, M. (2007). Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ve rekabet: 1995-2005. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, *1*(1), 35-59.

Zeeshan, M. (2024). Financial market volatility: Does banking concentration play a role?. *Finance Research Letters*, *68*, 105960.

Extended Abstract

Aim and Scope

The crises of 2000 and 2001 had a significant impact on the Turkish banking sector, causing many banks to exit the market and deeply affecting the market structure. The turmoil during this period changed the number of banks and concentration ratios in the sector. The global crises of 2009 and 2020 triggered post-crisis consolidations and changed the structure of the banking sector. Concentration changes in the banking sector affect bank efficiency and systemic stability by affecting competitive dynamics, market power and prices.

This study empirically investigates the market structure and concentration in the Turkish Banking Sector using comprehensive concentration indices. The objective of the study is to examine the competitive structure of the Turkish Banking Sector in its historical context. Given the ongoing transformation in the Turkish banking sector, the study aims to bring a long-term perspective to the market, evaluate the market structure within the framework of the criteria proposed in the literature, and explain the relationship between concentration and competition.

Methods

Concentration ratios are analysis tools that have found a wide place in the industrial economics literature since they can measure the changes in the market structure when market entry-exit and mergers occur (Coşkun et al, 2012).

Concentration measures are calculated by taking into account the total assets of the Turkish Banking Sector for the period between 2000 and 2022. In the analysis, 9 concentration measures were used. These measures are N-Firm Concentration Index, Herfindahl Hirschman Index, Hall Tideman and Rosenbulth Index, Hannah-Key Index, Comprehensive Concentration Index, Entropy and Relative Entropy Index, U Index, Hause Index and Dominance Index. Concentration measures can be used to assess oligopolistic tendencies, market entry and dominance in the Turkish Banking Sector.

Findings and Conclusion

In this study, concentration indices are used to understand competition, structural changes and market dynamics in the Turkish Banking Sector. The analysis of these indices is important for understanding the structural changes, competition, the impact of crises and especially the decisive role of state-owned banks in the Turkish Banking Sector. An analysis of the N-Firm Concentration Index covering the period 2000-2022 reveals that concentration increased and the control of large banks increased due to mergers, acquisitions and restructuring processes in the banking sector. Especially in 2012, with the decrease in the number of banks, the market share of the three largest banks in the sector reached 40%. In this period, the concentration index fluctuated due to structural changes in the sector. The Herfindahl Hirschman Index tracks fluctuations in the sector and shows that concentration increases during crisis periods. The Hall Tideman and Rosenbulth Index focuses on the competitive structure in the Turkish banking sector and shows that the competitiveness of small banks does not decline and that reliability and size come to the fore during crisis periods. The Hannah-Key Index shows that concentration has increased rapidly especially after the restructuring period in 2001 and that concentration increases during crisis periods. The Comprehensive Concentration Index is based on the market share distribution of banks in the sector and reveals that the low market share of banks that left the sector after 2001 led to a rapid increase in concentration. Entropy and Relative Entropy Indices indicate that the decrease in the number of banks and the increase in concentration are observed during crisis periods. The U Index shows that concentration increases in times of crisis and decreases especially between 2010-2018. The Hause Index reflects that concentration in the Turkish Banking Sector increased between 2001 and 2009, but then decreased and increased with the impact of the global financial crisis. The Dominance Index shows oligopolistic tendencies with the asset concentration of a certain number of banks in the sector. Concentration findings indicate that the market share of large banks in the Turkish banking sector has increased and competition in the sector has decreased.

Akbulut, F. & Çeçen, Z.. (2025). Apec ülkelerinin sağlık harcamalarının etkinliğinin veri zarflama analizi ve malmquist index yöntemleriyle incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 119-133.

Apec Ülkelerinin Sağlık Harcamalarının Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ve Malmquist İndex Yöntemleriyle İncelenmesi

Investigation on the Efficiency of Health Expenditures of Apec Countries by Data Envelopment Analysis and Malmquist Index Methods

Fevzi Akbulut[1], Ziya Çeçen[2]

Öz

Gelişen küresel ekonomide sürekli artan beklentiler ve buna paralel olarak artan sağlık harcamaları ülke ekonomileri için büyük önem arz etmektedir. Cocid-19 salgının ortaya çıkışı ve akabinde pandemiye dönüşmesi ülkelerin harcama kalemlerine etki etmiş olup birtakım tedbirler almasına davetiye çıkarmıştır. Bu süreçte APEC ülkeleri de mevcut durumdan etkilenmiştir. Gelişen durumlardan hareketle bu araştırmada covid-19 salgınının resmi olarak pandemiye dönmeden önceki normal faaliyet dönemlerinde APEC ülkelerinin etkinliklerini değerlendirmek amaçlanmıştır. APEC ülkelerinin 2010-2019 yıllarına ait verileri Dünya Bankası'ndan elde edilerek sağlık harcamalarının göreli etkinliği Veri Zarflama Analizi (VZA) ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi (MTFVA) ile incelenmiştir. Araştırma kapsamında için 21 APEC ülkesinden verilerinin tamamına ulaşılabilen 19 APEC ülkesi ele alınmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın girdilerini kişi başına düşen sağlık harcamaları, kişi başına cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki oranı, kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları ve kişi başına düşen kamu sağlık harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Çıktı değişkeni olarak ise doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı(tersi) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; APEC ülkeleri sağlık harcamaları açısından toplam faktör verimliliklerinde önemli ölçüde bir değişim sağlayamamışlardır. 2010-2019 dönemlerinde ülkelerin toplam faktör verimliliği değişiminin yıllar itibariyle %3'ün üzerinde olmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Apec Ülkeleri, Malmquist Toplam Faktör Analizi, Sağlık Harcamaları, Veri Zarflama Analizi.*

Abstract

The ever-increasing expectations in the developing global economy and the increasing health expenditures in parallel are of great importance for the national economies. The emergence of the COVID-19 outbreak and its subsequent transformation into a pandemic affected the expenditure items of the countries and invited them to take some measures. In this process, APEC countries were also affected by the current situation. Based on the developing situations, this research aimed to evaluate the activities of APEC countries in the normal activity periods before the COVID-19 outbreak officially turned into a pandemic. The data of APEC countries for the years 2010-2019 were obtained from the World Bank and the relative effectiveness of health expenditures was examined with Data Envelopment Analysis (DEA) and Malmquist Total Factor Productivity Analysis (MTFVA). Within the scope of the research, 19 APEC countries whose data were fully accessible out of 21 APEC countries were considered. In this context, the research inputs were health expenditures per capita, the ratio of out-of-pocket health expenditures per capita to total health expenditures, private sector health expenditures per capita and public health expenditures per capita. The output variables were life expectancy at birth and infant mortality rate (inverse). As a result of the research, APEC countries could not achieve a significant change in their total factor productivity in terms of health expenditures. It was observed that the total factor productivity change of the countries was not more than 3% in the 2010-2019 periods.

Keywords: *Apec countries, Malmquist total factor analysis, Health expenditures, Data envelopment analysis*

JEL Codes: *Q1, C3, C5.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 25 / 05 / 2024
Accepted: 17 / 11 / 2024

[1]Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi, Bilecik, Türkiye, fevzi.akbulut@bilecik@edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8511-7712.
2 YÖK 100/2000 Bursiyeri, Süleyman Demirel Ünversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü Doktorantı, Isparta, Türkiye, ziya_cecen@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5532-0712.

Giriş

Son yıllarda dünya genelinde meydana gelen olaylar hiç şüphe yok ki toplumların tamamını etkilemiştir. Küresel ısınma, salgın hastalıklar, ekonomik krizler, göçler, tedarik zincirindeki kırılmalar ve gıda problemleri bunlardan bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Meydana gelen olaylar incelendiğinde küresel çapta pandemi olarak tanımlanan Covid-19 salgını diğer yaşanan olaylara nazaran bir adım daha ön plana çıkmış ve Covid-19 salgınının etkisi daha derin olmuştur. Görülen bu derin etki, toplumlarda Covid-19 öncesi ve Covid-19 sonrası ayrımlarını ortaya çıkarmıştır. Covid-19 salgının ortaya çıkış noktası ve Asya kıtasındaki Çin Halk Cumhuriyeti ülkesinde görülmesi dikkatleri Asya bölgesi üzerine çekmiştir. Dünya nüfusunun yarıdan fazlasının bu kıtada yaşaması bölgenin öneminin ispatı niteliğindedir. Bu kapsam doğrultusunda, Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerin ekonomik, sosyal, çevresel vb. hususlarda değerlendirilmesi artış göstermiştir.

Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomik ilerlemeyi sağlamak, refah düzeyini yükseltmek ve bölgedeki devletlerin arasındaki ilişkileri daha da kuvvetlendirmek gayesiyle 1989'da APEC inşa edilmiştir. APEC (Asya Pasifik Ekonomik İş birliği) bünyesinde 21 devleti barındırmaktadır. Bu bağlamda APEC dünya nüfusunun %40'ını, dünya GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'nın %56'sını ve dünya ticaretinin %48'ini kapsayan uluslararası bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır (Başar, 2007). Hal böyleyken bu ülkelerin etkinlik düzeylerinin tespit edilip değerlendirilmesi ve bu çerçeve ışığında bir sonuca varılması son derece önemli bir hâl almıştır. Apec üyeleri arasında olan Çin'de 2019 yılında Covid-19 hastalığının kendini göstermesi başta birlik içerisinde sonra da dünya genelinde olağanüstü bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde bu hastalığın pandemiye dönmesi ülkeleri derinden etkilemiştir. Çalışmanın ele alındığı zaman dilimi her ne kadar Covid-19 salgınının pandemi olarak ilan edilmesi zamanına denk gelmese de salgının ortaya çıkış dönemi olan 2019 yılıyla kesişim göstermektedir. Salgının ortaya çıkması bile ülkeler için birtakım tedbirlerin alınmasına, ekonomik hamlelerinin değişmesine ve önlemlerin artmasına sebep olmuştur. Sonrasında gerçekleşen durumlar ise ülkelerin dahi tahmin edemeyeceği şekilde seyretmiştir. Böylesi bir durumun varlığından dolayı bu çalışmada APEC ülkelerinin ele alınan yıllar Covid-19 salgının ortaya çıktığı dönemle denk gelmekte fakat salgının pandemi ilan edilmeden önceki döneminin de dışında kalmaktadır. Dolasıyla çalışma Covid-19 pandemisi öncesi dönemini kapsamaktadır.

Ülkelerin kalkınması ve ekonomik olarak gelişmesiyle birlikte belli alanlara yatırım ve harcama yapmayı da beraberinde getirmektedir. Ülkelerin özellikle sağlık alanlarına yaptığı yatırımlar bu noktada ön plana çıkmaktadır. Sağlık kurumlarının etkinlik seviyesinin artması ülkelerin kalkınma seviyelerine de olumlu anlamda katkı sağlamaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018, s. 1568). Literatür incelendiğinde sosyal ve ekonomik alanlarda kalkınmayı amaçlayan ülkelerin gelişmişlik düzeyleri kişi başı sağlık harcamaları, cepten yapılan harcamalar, sağlık harcamalarının oranları, kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları, GSMH, GSYİH (Gayri Safi yurtiçi Hasıla), nüfus yapıları, bebek ve anne ölüm hızı, doğumda beklenen yaşam süresi, yatak sayısı vb. gibi göstergelerle ifade edilmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada APEC ülkelerinin sağlık harcamalarının göreli etkinlik düzeyleri ve bu düzeylerdeki değişim ele alınmıştır. Bu sonuca gidilen süreçte literatürde yapılan önceki çalışmaların ışığında girdi değişkenleri "kişi başı sağlık harcaması, cepten yapılan harcamalar, kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları, kişi başına düşen kamu sektörü harcamaları olarak ele alırken doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı" da çıktı değişkenleri olarak ele alınmıştır. Bu çalışmayla birlikte APEC ülkeleri gibi belli bir amaç için oluşturulan birlik ülkelerin harcama kalemlerini görebilmek adına önem arz etmektedir. Günümüzde birlik bağlamında daha çok Avrupa birliği, OECD vb. gibi ülkeler daha bilinir durumdadır. Bu bilinirliğin gölgesinde kalmış olan APEC ülkelerinin de duyulmasına bu çalışmayla katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Ayrıca APEC ülkeleri bağlamında incelenen ülkelerin literatürde incelenen çalışmalarda kendisine pek yer bulamaması da biz araştırmacıların dikkatini çekmiş ve APEC ülkelerinin seçilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Son olarak APEC gibi birlik ülkelerinin kaynak kullanımlarının başarı durumunun da görülmesi literatüre yeni bir pencere açacağı düşünülmektedir. Böylesi birlik ülkeleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde ortaya çıkan bulgu ve öneriler politika yapıcılara kolaylık sağlayarak ileriye dönük atılacak adımlarda büyük bir yol açacağı düşülmektedir. Gerçekleştirilen çalışma bu bağlamda ve önem hedefi çerçevesinde incelendiğinde önemli bir hale geldiği düşünülmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı APEC ülkelerinin Covid-19 salgını öncesi dönemdeki göreli etkinliklerini ve etkinliklerindeki değişimi belirli sağlık harcamaları değişkenlerini kullanarak VZA ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi ile incelemektir. Ayrıca analiz ile birlikle hangi ülkelerin referans olarak alındıkları, hangi ülkelerin kaynaklarını en fazla âtıl kullandıkları ve etkin olmayan ülkelerin referans alması gereken ülkeler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak 2019 pandemi öncesi dönem analiz edilecek ve ardından Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi ile 2010-2019 yılları arasındaki dönem incelenecektir.

1.Alanyazın

Çalışmada ilk olarak Proquest, Researchgate, Dergipark ve Google Scholar veri tabanları başta olmak üzere detaylı alanyazın (literatür) taraması yapılıp VZA ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi konusunu ele alan ulusal ve

uluslararası makaleler incelenmiştir. Bu doğrultuda yapılan taramalar sonucunda değişkenler ve analiz dönemi belirlenmiştir. Ülke grubunun belirlenmesinde ise yapılan taramalar sonucunda APEC ülkeleri ile ilgili kısıtlı çalışmalar bulunmuş ve Dünya GSMH'nın %56'sını oluşturan APEC ülkelerinin sağlık harcamaları etkinliği incelenmeye karar verilmiştir. Sağlık alanında yapılan benzer değişkenlerin kullanıldığı bazı çalışmalar aşağı yer almaktadır.

Cansever ve Şenol (2022)'de tamamladığı çalışmada Dünya Bankası gelir sınıflandırmasındaki gelişmiş ülkeleri ele almıştır. Bu kapsamda 36 ülkenin sağlık göstergeleri ve bu ülkelerin Covid-19 ile mücadele performansları değerlendirilmiştir. Çalışma 2000-2018 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada girdi değişkenleri hekim ve hemşire sayısı, GSYİH'dan sağlığa ayrılan pay, kişi başı sağlık harcama miktarı olarak ele alınırken çıktı değişkenlerinde ise anne ölüm oranı, beş yaş altı ölüm oranı ve doğumdan beklenen yaşam süresi verilerine yer verilmiştir.

Adam, Delis ve Kammas (2011) yılında gerçekleştirdikleri çalışmada 19 OECD ülkesinin 1980-2000 yıllarını kapsayan verileri ele alınmıştır. Çalışanın girdi değişkeni kamu sağlık harcamaları olurken çıktı değişkeninde ise doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı yer almıştır.

Demirci, Konca ve İlgün (2020) yılında gerçekleştirmiş oldukları bir çalışmada AB ve AB'ye aday ülkelerin sağlık sistemlerinin performansları karşılaştırmışlardır. Girdi değişkeni olarak 1.000 kişiye düşen hekim, hemşire ve hasta yatağı sayısını, kişi başı düşen ve cari sağlık harcamasını çıktı değişkeni olarak ise anne ölüm hızını(tersi) ve bebek ölüm hızını(tersini) aldıkları görülmektedir.

Şenol, Kişi ve Eroymak (2019) yılında gerçekleştirdikleri çalışmada OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri VZA yöntemiyle karşılaştırılmıştır. Girdi değişkeni olarak 1.000 kişiye düşen yatak sayısı ve hekim sayısını, kişi başı sağlık harcamasını ve GDP'den sağlığa ayrılan payı çıktı değişkeni olarak ise ortalama yaşam süresi ve bebek ölüm oranı değişkenlerini ele almışlardır.

Bu bağlamda VZA yöntemi kullanarak gerçekleştirilen diğer çalışmalara da kısaca bakıldığında; Kocaman, Mutlu, Bayraktar ve Araz (2012)'de OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin teknik analizi üzerine olan çalışmasında ülkelerin VZA yöntemiyle analizini yapabilmek için ele aldığı girdi ve çıktı değişkenleri, gerçekleştirdiğimiz çalışmamızdaki girdi ve çıktı değişkenlerine benzerlik göstermektedir. Bu durum da ülkelerin durumunu görebilmek için çalışmamızın değişkenlerinin literatürle benzeştiğini bize göstermektedir. Keskin (2018) yılında SDP kapsamında Sağlık Bakanlığına bağlı 301 hastanenin etkinlik hesaplamalarının yapıldığı görülmektedir.

2. Gereç ve Yöntem

Çalışmada kullanılan kvblerin verileri çok yıllıklı bir özellik taşımaktadır. Çok yıllıklı değişimleri ölçebilmek ve meydana gelen farklılaşmayı görebilmek adına vza yöntemini tek başına ele almak yeterli olmayacaktır. Yıllar içerisinde meydana gelen değişimleri gözleyebilmek ve ortaya çıkan sonuçları daha net belirleyebilmek adına vza'yı esas alan malmquist toplam faktör verimliliği analizi yöntemi kullanılmıştır (Berg et all., 1992: 213). Verimliliklerde meydana gelen değişimleri ölçmek için çoğunlukla doğrusal programlama tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çok yıllıklı değişimlerin izlendiği çalışmada meydana gelen değişimleri daha açık bir şekilde görüp yorumlayabilmek için malmquist toplam faktör verimliliği analizi kullanılmıştır (Grifell-Tatje et all, 1998; 7). VZA, lineer programlar yardımıyla Karar Verme Birimleri'nin (KVB) etkinlik düzeylerini hesaplayıp ortaya koyan bir yöntem olan VZA (Parkan ve Wu, 1999, s. 205), aynı zamanda birden fazla girdi ve çıktılara eş zamanlı müdahale edip, değerlendirme yapabilmesinden dolayı sağlık kuruluşları gibi karmaşık faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerde bile etkinlik düzeyini görebilmek adına bu yapıların sıkça başvurduğu bir yöntemdir (Büchner, Hinz ve Schreyögg, 2016, s. 132). VZA ve Vza temelli yöntemlerin sağladığı bu avantaj sayesinde bu çalışmada dünya genelinde nüfus, ticaret ve ekonomik perspektif bakımından önemli bir noktada olan APEC ülkelerinin; kişi başı sağlık harcaması, cepten yapılan harcamalar, kişi başına düşen özel sektör sağlık harcaması, kişi başına düşen kamu sektörü sağlık harcamaları, doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı değişkenleri kullanılarak göreli etkinliğini ölçmek amaçlanmıştır. Tespiti sağlanan sonuçların da referans almaları gereken KVB'leri ve potansiyel iyileştirme oranlarının ortaya konması hedeflenmiştir.

Araştırmada ülkelerin pandemi öncesi son yıl olan 2019 yılı performanslarını ölçmek amacıyla girdiye yönelik BCC modeli kullanılarak VZA yapılmıştır. Ardından, zaman içerisinde ülkelerin verimliliklerinin değişimini ortaya koyabilmek için ülkelerin 2010-2019 yılları içerisindeki verilerinden hareketle Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi yapılmıştır. Araştırmada girdi değişkeni olarak kişi başına düşen sağlık harcamaları, kişi başına cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki oranı, kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları ve kişi başına düşen kamu sağlık harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Çıktı değişkeni olarak ise doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı(tersi) kullanılmıştır. Çıktı değişkenlerinde bebek ölüm hızının tersinin alınmasının sebebi yapılan analiz ile daha doğru sonuçlara ulaşabilmek adına değişkenler arasındaki doğru orantıyı sağlayabilmektir. Bu sebeple girdi değişkenleri ile arasında ters orantı olan bebek ölüm hızı değişkenine Lovell, Pastor ve Tuner (1995)'in

dönüşüm yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem basit bir biçimde istenmeyen çıktıların tersinin alınarak dönüştürülmesini içermektedir. Ayrıca Lo, Chien ve Lin (2001) VZA modelini uygulamak için girdi ve çıktı faktörleri arasındaki ilişkinin izotonik olması gerektiğini ve girdi miktarı artarken çıktı miktarının aynı koşullarda azalmaması gerektiğini belirtmişlerdir.

Araştırma kapsamında incelenen 21 APEC ülkesi içerisinde verilerine tam ulaşılabilen 19 APEC ülkesi analize dâhil edilmiştir. Araştırmada kriz ve pandeminin olmadığı normal dönemler incelendiği için 2010-2019 yılları arasındaki veriler Dünya Bankası veri tabanından derlenerek kullanılmıştır. Araştırmada elde olan verileri Analiz edebilmek için R studio programı kullanılmıştır. R studio programı vasıtasıyla elde edilen sonuçlar Microsoft Exel 2023 programına işlenerek tablo haline getirilmiş olup ortaya çıkan tüm analiz sonuçları araştırmamızın uygulama başlığında detaylıca değerlendirilmiştir.

Aşağıda, Tablo 1'de CCR ve BCC girdi yönelimli VZA'nin matematiksel yapıları yer almaktadır (Chen ve Ali, 2002:477; Yun vd., 2004: 91).

Tablo 1. Girdi Yönelimli BCC ve CCR Model Denklemleri

Girdi Yönelimli BCC Modeli	**Girdi Yönelimli CCR Modeli**
$\boldsymbol{E_0 = max \frac{\sum_{r=1}^{s} u_{rY_{r0}} - u_0}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{i0}}}$	$E_0 = max \frac{\sum_{r=1}^{s} u_{rY_{r0}}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{i0}}$
Kısıtlar;	Kısıtlar;
$\boldsymbol{\frac{\sum_{r=1}^{s} u_{rY_{rj}} - u_0}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij}} \leq 1}$	$\frac{\sum_{r=1}^{s} u_{rY_{rj}}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij}} \leq 1$
$\boldsymbol{j = 1, 2, \dots\dots\dots n}$	$j = 1,2, \dots\dots\dots m$
$\boldsymbol{v_i, u_r \geq \varepsilon}$ $\quad \mathbf{r = 1, 2, \dots\dots\dots s}$	$v_i, u_r \geq 0$ $\quad r = 1,2, \dots\dots\dots s$
$\boldsymbol{i = 1, 2, \dots\dots\dots m}$	$i = 1,2, \dots\dots\dots m$

Malmquist Toplam Faktör Verimliliği endeksi ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Fare vd., 1994 s. 66-80).

$$M_0(x^t, y^t, x^{t+1}, y^{t+1}) = \frac{D_o^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_o^t(x^t, y^t)} \times \sqrt{\left[\frac{D_o^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_o^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})} \times \frac{D_o^t(x^t, y^t)}{D_o^{t+1}(x^t, y^t)}\right]}$$

Tablo 1'de yer alan denklemde değişkenler;

n= Karar verme birimi sayısı,

s= Çıktı sayısı,

m= Girdi sayısı,

X_i= Kvb tarafından r. çıktıya verilen ağırlık değeri,

u_r= o. KVB tarafından r. çıktıya verilen ağırlık değeri,

v_i= o. KVB tarafından i. girdiye verilen ağırlık değeri,

x_{i0}= o. KVB'nin kullandığı i. girdi miktarı,

y_{ro}= o. KVB'nin elde ettiği r. çıktı miktarı,

x_{ij}= j. KVB'nin kullandığı i. girdi miktarı,

y_{rj}= j. KVB'nin elde ettiği r. çıktı miktarını ifade etmektedir.

Malmquist toplam faktör verimliliği için verilen denklemde ise;

x= girdileri,

y= çıktıları,

t= dönem sınırını ifade etmektedir.

3. Bulgular

Bu bölümde 19 APEC ülkesine ait BCC girdi yönelimli VZA ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği analiz bulguları gösterilmektedir. Araştırmamızda ele alınan değişkenlere yerli ve yabancı kaynakların taranması ışığında karar kılınmıştır. Araştırma çerçevesince ele alınan değişkenler literatürde yer alan yerli ve yabancı kaynakların incelenmesi

neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda araştırma çerçevesince değerlendirilen değişkenler Tablo 2'de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin 2019 Yılı Tanımlayıcı İstatistik Bilgileri

Girdi Değişkenleri	**Maximum Değer**	**Minimum Değer**	**Ortalama**
Kişi başına düşen sağlık harcamaları	10.921	41	1.943
Cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki oranı	60	5	27
Kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları	5.368	5	699
Kişi başına düşen kamu sağlık harcamaları	5.552	20	1.241
Çıktı Değişkeni	**Maximum Değer**	**Minimum Değer**	**Ortalama**
Doğumda beklenen yaşam süresi	84	62	76
Bebek ölüm hızı (-)	998	955	989

Tablo 2'de belirtildiği üzere araştırma kapsamındaki ülkelerde kişi başı sağlık harcama ortalamasının 1.943 dolar olarak tespit edildiği, cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki oranının ortalamasının %27 olduğu, kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamalarının ortalamalarının 699 dolar olarak tespit edildiği, kişi başına düşen kamu sağlık harcamalarının ortalamalarının 1.241 dolar olarak hesap edilmiştir. Çıktı değişkenlerine bakıldığında doğumda beklenen yaşam süresi ortalamasının 76 yıl olduğu ve bebek ölüm hızının tersi alındığından bir yılda canlı doğan bin bebekten kaçının hayatta kaldığına bakıldığında ortalama 989 bebeğin hayatta kaldığı görülmektedir. Ayrıca Dünya Bankası'ndan derlenen veriler incelendiğinde; en yüksek kişi başına düşen sağlık harcamalarına sahip ülkelerin A.B.D., Kanada ve Avustralya en düşük kişi başına düşen sağlık harcamalarına sahip ülkelerin Papua Yeni Gine, Vietnam, Filipinler ve Endonezya olduğu görülmektedir. Cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki oranına bakıldığında; en yüksek harcama oranına sahip ülkelerin Endonezya ve Filipinler en az harcama oranına sahip ülkelerin ise Brunei ve Papua Yeni Gine olarak yorumlayabilmek mümkündür. Kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamalarında Papua Yeni Ginenin en az seviyede harcama yapan ülke olduğu, A.B.D'nin ise en yüksek seviyede harcama yapan ülke olduğu tespit edilmiştir. Kişi başına düşen kamu sağlık harcamalarında en fazla seviyede harcamanın A.B.D. ülkesinde görüldüğü, en az seviyede harcamanın ise yine Papua Yeni Gine ülkesinde olduğu görülmektedir. Son olarak doğumda beklenen yaşam süresi en uzun ülkenin Japonya en kısa ülkenin Papua Yeni Gine olduğu, en az bebek ölüm hızına sahip ülkelerin Singapur ve Japonya olduğu, en fazla bebek ölüm hızına sahip ülkenin Meksika olduğu görülmektedir. Araştırmada ön analiz olarak değişkenlere Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 3'te değişkenler arasındaki Spearman korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlerin Spearman Korelasyon Testi Sonuçlar

Değişkenler	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Bebek ölüm hızı (1)	1	0,7842	0,7789	0,8263	-0,2842	0,7316
Kişi başına düşen kamu sağlık harcamaları (2)		1	0,9912	0,8211	-0,3772	0,8807
Kişi başına düşen sağlık harcamaları (3)			1	0,8035	-0,3579	0,8982
Doğumda beklenen yaşam süresi (4)				1	-0,3649	0,7702
Cepten yapılan sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içerisindeki oranı (5)					1	-0,0649
Kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları (6)						1

Tablo 4. Ülkelerin Pandemi Öncesi Dönem Girdi Yönelimli BCC Modeli Etkinlik Sonuçları

Ülkeler	**BCC Pandemi Öncesi Dönem Etkinlik Sonuçları (2019 Yılı)**
Brunei	1
Avustralya	0,75879
Kanada	0,75633
Çin	1
Şili	1

Tayland	1
Endonezya	1
Japonya	1
Güney Kore	1
Malezya	1
Yeni Zelanda	0,88007
Meksika	0,52783
Papua Yeni Gine	1
Peru	0,77652
Filipinler	1
Singapur	1
Rusya	1
A.B.D.	0,838
Vietnam	1
ORTALAMA	0,923

Yukarıda verilen Tablo 4'te görüldüğü üzere; APEC ülkelerinin verimliliği girdiye yönelik BCC modeliyle incelenmiştir. Pandemi öncesi dönem olarak 2019 yılı analiz edilmiştir. Pandemi öncesi dönemde 13 ülke etkin olarak tespit edilmiştir. Ülkelerin etkinlik ortalaması 0,923 olarak bulunmuştur. En düşük etkinliğe sahip ülkenin Meksika, etkin seviyeden uzak olan ülkeler içerisinde en fazla etkinlik düzeyine 0,88 etkinlik oranıyla Yeni Zelanda olduğu görülmektedir. Ayrıca Meksika hariç %70'in altında etkinliğe sahip ülkeye rastlanmamıştır.

Tablo 5. Ülkelerin Pandemi Öncesi Referans Sıklıkları

Ülkeler	**Referans Sıklığı**
Japonya	4
Tayland	4
Brunei	3
Vietnam	2
Papua Yeni Gine	1
Singapur	1

Tablo 5'te de ifade edildiği gibi pandemi öncesi dönemde en çok referans olarak alınan ülkeler 4 kere referans alınan Japonya ve Tayland olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında ise Brunei 3, Vietnam 2, Singapur ve Papua Yeni Gine 1 kere referans alınmıştır.

Tablo 6. Pandemi Öncesi Dönemde Etkin Olmayan Ülkelerin Referans Alması Gereken Ülkeler

Ülkeler	**Referans 1**	**Referans 2**	**Referans 3**
Avustralya	Japonya(%79)	Tayland(%20)	
Meksika	Papua Yeni Gine(%11)	Tayland(%50)	Vietnam(%39)
Kanada	Japonya(%70)	Tayland(%18)	Brunei(%12)
Yeni Zelanda	Japonya(%71)	Brunei(%29)	
Peru	Tayland(%76)	Vietnam(%24)	
A.B.D.	Japonya(%53)	Brunei(%47)	

Tablo 6'da analiz edilen ülkelerin içerisinde etkin seviyeden uzak olan ülkelerin, etkinlik seviyesine erişebilmesi için referans alınması gereken ülkeler ortaya konmuştur. Buradan hareketle en düşük etkinlik seviyesinde tespit edilen Meksika'nın etkin seviyeye ulaşabilmesi için Tayland'ı %50, Vietnam'ı %39 ve Papua Yeni Gine'yi %11 oranında referans almalıdır. En düşük etkin ikinci seviyede olan Kanada'nın etkin seviyeye erişebilmesi için Japonya'yı %70, Tayland'ı %18 ve Brunei'yi de %12 oranlarında referans alması gerekmektedir. En düşük üçüncü etkin seviyede tespit edilen Avustralya'nın etkin seviyeye erişebilmesi için Japonya'yı %79, Tayland'ı %20 seviyesinde referans edinmelidir. Etkin seviye bakımından dördüncü sırada yer alan Peru'nun etkin seviyeye erişebilmesi, Tayland'ı %76 ve Vietnam'ı %24 oranında referans almasıyla mümkündür. En düşük etkin seviyeye sahip beşinci ülke olan A.B.D.'nin etkin seviyeye erişebilmesi için Japonya'yı %53, Brunei'yi %47 oranında referans alması gerekmektedir. Son olarak etkin olmayan ülkeler arasında en fazla etkinliğe sahip olan Yeni Zelanda'nın etkin seviyeye erişebilmesi için Japonya'yı %71 ve Brunei'yi %29 oranında referans alması gerekmektedir.

Tablo 7. Pandemi Öncesi Dönemde Kaynaklarını En Fazla Âtıl Kullanan Ülkeler

Ülkeler	**Kişi başına düşen sağlık harcamaları**	**Kişi başına düşen özel sektör sağlık**

		harcamaları
Avustralya	584	584
Kanada	625	625
Yeni Zelanda	433	398
A.B.D.	6541	4110

Tablo 7'de pandemi öncesinde BCC modelinin girdi yönelimli veri zarflama analizi neticesinde en düşük seviyeye sahip olan dört ülkenin potansiyel iyileştirme oranları ifade edilmiştir. Bu oranlar göz önüne alındığında değişkenler çerçevesinde ortalama bazda kaynaklarını en âtıl kullanan ülkenin A.B.D olduğu görülmektedir. Yine tablo 7'de de görüldüğü üzere etkin sınır düzeyine en yakın potansiyel iyileşme gösteren ülke Yeni Zelanda olarak tespit edilmiştir. Öte yandan analize dâhil edilen her bir değişken kendi özelinde değerlendirildiğinde en fazla âtıl kullanılan değişkenlerin kişi başına düşen sağlık harcamaları ve kişi başına düşen özel sektör sağlık harcamaları olduğu bilinmektedir.

Tablo 8. Toplam Teknik Etkinlik Değerleri

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Brunei	1,000	1,000	1,000	0,703	1,161	1,224	1,000	1,000	1,000	1,000
Avustralya	1,000	1,057	1,005	0,760	0,840	0,860	1,105	1,113	0,908	1,304
Kanada	1,000	1,055	1,060	0,763	0,906	0,834	0,935	1,098	0,915	1,173
Çin	1,000	1,009	1,027	0,755	1,045	1,260	0,889	0,890	1,075	0,982
Şili	1,000	0,948	0,861	0,609	0,849	1,823	1,003	0,924	1,055	0,916
Tayland	1,000	1,047	0,808	0,686	0,886	1,934	1,006	0,870	1,202	1,000
Endonezya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,972	0,965	0,990	0,980	0,780
Japonya	1,000	1,134	1,062	0,693	0,894	0,826	1,115	1,103	0,874	1,177
Güney Kore	1,000	0,966	0,864	0,657	0,919	1,591	0,944	0,921	1,023	0,963
Malezya	1,000	0,983	0,801	0,821	0,986	1,456	0,879	0,897	1,047	0,995
Yeni Zelanda	1,000	1,015	1,032	0,687	0,872	0,799	1,060	1,085	0,945	1,228
Meksika	1,000	1,032	0,795	0,663	1,114	1,575	0,899	0,884	1,062	0,989
Papua Yeni Gine	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Peru	1,000	0,979	1,002	0,792	0,993	1,387	1,017	0,914	1,044	1,013
Filipinler	1,000	1,240	0,970	0,960	1,024	0,889	1,180	1,000	0,985	0,730
Singapur	1,000	0,991	0,879	0,596	0,984	1,582	1,044	0,932	1,123	0,897
Rusya	1,000	1,004	0,833	0,688	0,884	1,841	0,814	0,892	1,123	0,992
A.B.D.	1,000	1,029	1,044	0,718	0,930	0,844	1,049	1,107	0,905	1,168
Vietnam	1,000	1,129	0,955	0,842	1,117	0,876	1,053	0,949	0,976	0,723
ORTALAMA	1,000	1,032	0,947	0,757	0,968	1,24	0,997	0,977	1,012	1,001

2010-2019 yıllarını kapsayan ve CCR modeli neticesinde ortaya çıkan toplam etkinlik değerleri Tablo 8'de gösterilmiştir. Bu tablo göz önüne alındığında sadece Papua Yeni Gine'nin araştırmaya dahil edilen yıllar içerisindeki toplam teknik etkinliğe sahip olduğu yorumu yapılabilmektedir. Araştırmaya dahil edilen ülkelerin toplam teknik etkinliği ele alındığında 2013 yılında teknik etkinlik değerlerinin belirgin bir düşüş yaşadığı, 2015 yılında en yüksek toplam teknik etkinliğe

ulaştığı ve yine bu yıl %24 oranında performans artışı göstererek tüm yıllar içerisinde en yüksek performans artışı gösterdiği yıl olmuştur. Analizin yapıldığı dokuz yılda ülkelerin toplam teknik etkinlikleri beş yıl düşüş gösterirken, dört yıl yükseliş kaydetmiştir. 2013 yılında yaklaşık olarak %24 teknik etkinsizlik gösteren ülkeler 2015 yılında %24 performans artışı göstermiş ve diğer yıllarda neredeyse performanslarında ne ilerleme ne de gerileme kaydetmemişlerdir.

Tablo 9. Saf Teknik Etkinlik Değerleri

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Brunei	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Avustralya	1,000	1,037	0,971	1,298	0,787	1,032	0,968	0,946	1,013	1,007
Kanada	1,000	1,053	0,995	1,171	1,000	1,000	0,804	0,953	1,005	0,983
Çin	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Şili	1,000	1,000	1,000	0,399	1,096	1,114	2,054	1,000	1,000	1,000
Tayland	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Endonezya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Japonya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Güney Kore	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Malezya	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Yeni Zelanda	1,000	1,000	1,000	0,989	0,931	0,981	0,991	0,947	1,035	1,004
Meksika	1,000	0,925	0,911	1,849	0,888	0,941	0,736	1,019	1,010	1,010
Papua Yeni Gine	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Peru	1,000	1,007	1,021	0,438	0,993	1,389	1,794	1,012	1,002	1,070
Filipinler	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Singapur	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Rusya	1,000	0,990	0,991	1,453	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
A.B.D.	1,000	1,015	1,001	0,997	0,928	0,896	1,033	1,043	1,020	1,055
Vietnam	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
ORTALAMA	1,000	1,001	0,994	1,031	0,980	1,018	1,072	0,995	1,004	1,006

BCC modelinin uygulandığı tablo 9'da araştırmada ele alınan yıllar içerisindeki saf etkinlik değerleri gösterilmektedir. Saf teknik etkinlik kısaca firmaların uygun ölçekte üretim yapma başarısı olarak ifade edilmektedir. Saf teknik etkinlik varlığı, BCC modelinin girdiye yönelik analiz yapılmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu durum da analizin kavramsal mantığı gereği çıktıların sabit düzeyde tutarak girdilerin yükseltilmesinden kaynaklanmaktadır. Tablo 9'daki analiz neticesine göre Vietnam, Singapur, Filipinler, Papua Yeni Gine, Malezya, Japonya, Güney Kore, Endonezya, Tayland, Çin ve Brunei'nin araştırmanın ele alıdnığı tüm zaman dilimleri içerisinde saf teknik etkinliğe eriştiği görülmektedir. Araştırmaya dahil edilen ülkelerin saf etkinlik değerleri yıllara göre incelendiğinde; tüm yıllarda belirgin bir düşüşün yaşanmadığı, en yüksek performans artışının 2016 yılında %7,2 olduğu ayrıca ülkelerin 2019 yılında %6'lık, 2018 yılında ise %4'lük bir performans artışı gösterdiği yorumu yapılabilmektedir.

Bir KVB'nin CCR modeline göre etkin olabilmesi için teknik ve ölçek etkin olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. BCC modeline göre etkin sayılabilmesi için de yalnızca teknik etkin olması yeterli sayılmaktadır (Bowlin, 1998, s. 3-27). Bu durumlara ek

olarak BCC modeli kullanılarak gerçekleştirilen analiz netiecesinde tespit edilen etkinlik değeri, CCR modeli kullanılarak tespit edilen etkinlik değerine eşit veya büyük olabilmektedir (Ulucan ve Karacabey, 2002, s. 101-111). Analiz neticelerinin eşit veya büyük olabilmesinin sebebini modellerin matematiksel dinamiğiyle açıklamamız mümkündür. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri ve optimal düzeyde üretim gerçekleştiren karar birimlerinin etkinliklerini ölçerken, Bcc modeli ise değişken getiri temeline dayanmaktadır. Buna ilave olarak BCC modeli karar birimlerinin optimal düzeydeki ölçekte üretimi gerçekleştirip gerçekleştirmediğini ölçek etkinliklerini ölçerek sonucu ortaya koyamaktadır (Yücel, 2010: 71). Araştırmamızda BCC modeli temelli gerçekleştirilen analiz neticesinde tespit edilen etkin ülke sayısı, CCR modeli temelli analiz neticesine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgi ışığında araştırmada ele alınan zaman dilimleri içerisinde CCR temelli gerçekleştirilen analiz sonucunda tespit edilen etkin ülke Tablo 6'da ifade edildiği üzere bir iken, Tablo 9'da BCC temelli analiz neticesinde bu ülke sayısı on bir olarak bulunmuştur.

Tablo 10. Malmquist TFV Endeks Değerleri Ülke Ortalaması

Ülkeler	TTED	TD	STED	ÖED	TFVD
Avustralya	0,982	1,044	0,999	0,983	1,026
Brunei	1,000	1,040	1	1,000	1,040
Kanada	0,963	1,044	0,991	0,971	1,005
Şili	0,959	1,042	1	0,959	1,000
Çin	0,983	0,968	1	0,983	0,952
Endonezya	0,963	0,953	1	0,963	0,917
Japonya	0,973	1,044	1	0,973	1,015
Güney Kore	0,959	1,043	1	0,959	1,001
Malezya	0,970	1,023	1	0,970	0,993
Meksika	0,975	1,037	0,999	0,975	1,011
Yeni Zelanda	0,956	1,044	0,985	0,970	0,999
Papua Yeni Gine	1,000	0,994	1	1,000	0,994
Peru	1,006	0,981	1,021	0,985	0,987
Filipinler	0,987	0,948	1	0,987	0,936
Rusya	0,969	1,043	1,04	0,932	1,011
Singapur	0,974	1,050	1	0,974	1,023
Tayland	1,005	1,041	1	1,005	1,046
A.B.D.	0,968	1,044	0,997	0,970	1,010
Vietnam	0,949	0,956	1	0,949	0,908
ORTALAMA	0,976	1,018	1,002	0,974	0,993

Analize dâhil edilen ülkelerin etkinliğinin belirlenmesinde Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeks değerleri hesaplanmıştır. 2010-2019 dönemi boyunca ülkelerin etkinlik seviyelerinin değişim doğrultuları mercek altına alınmıştır. Ülkelerin toplam faktör verimliliği endeksi ile bileşenlerinde meydana gelen değişim değerleri Tablo 10'da gösterilmiştir. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ve endeksi meydana getiren bileşenlerin hesabı şu şekilde yapılmaktadır. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi toplam teknik etkinlik değişimi ile teknolojik değişim değerleri çarpılarak bir neticeye ulaşılmaktadır. Toplam teknik etkinlik değişimine ise saf teknik etkinlik değişimi ve ölçek etkinlik değişimi değerleri çarpılarak ulaşılmaktadır. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi neticesi üç şekilde yorumlanmaktadır. Gerekli işlemler yapılarak elde edilen sonuç 1'in altında ise performansta gerilemenin meydana geldiği, 1'e eşit ise performans seviyesinde bir farklılaşmanın olmadığı, sonuç 1'in üstünde çıkarsa da performans hakkında ilerlemenin meydana geldiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Ülkelerin toplam faktör verimliliğine bakıldığında 2010-2019 yılları arasında ülkelerin ortalama verimliliğinde hemen hemen hiçbir artışın görülmediği tespit edilmiştir. En belirgin düşüşler ise yaklaşık %3'lük performans düşüşüyle toplam teknik etkinlik değişimi ve ölçek etkinlik değişimi bileşenlerinde meydana gelmiştir. Toplam faktör verimliliği en düşük ülke %90,8 ile Vietnam olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam faktör verimliliğinde gerçekleşen en fazla yükseliş ise %4,6' ile Tayland olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Tayland'ın az miktarda da olsa bütün etkinlik değişimlerinde pozitif performans gösteren iki ülkeden biri olduğu unutulmamalıdır. Toplam teknik etkinlik değişiminin ve ölçek etkinlik değişiminin diğer bileşenlere nazaran daha düşük kaldığı görülmektedir. Bu durum üretim sınırının veya işlem hacminin sınırlı artış göstermesi ya da azalış göstermesi şeklinde bilinmektedir.

Bileşenlerde meydana gelen değişim ortalaması göz önüne alındığında; ülkelerin toplam teknik etkinliklerinde %2,4'lük gerileyen bir değişim geçirdiği, teknolojik değişimlerinin %1,8 oranında artan yönde bir değişime sahip olduğu, saf teknik etkinliklerinin de %0,2 artış gösterdiği tespit edilmiştir. Meydana gelen bu değişimlere ülkelerin ölçek etkinliğinde görülen %2,6'lık azalışı da eklememiz gerekmektedir. Toplam faktör verimlilikleri incelendiğinde ise hemen hemen hiç değişimin olmadığını da söyleyebilmemiz mümkündür. Toplam faktör verimliliğindeki değişimi sınırlandıran bileşenin toplam teknik etkinlik değişiminin ve teknolojik değişimin olduğu görülmektedir. Sadece Tayland'ın ölçek etkinliğinde yükselme olduğu, Tayland harici diğer ülkelerdeki ölçek etkinliklerinde ise azalma olduğu önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 11. Malmquist TFV Endeks Değerleri Yıllık Ortalamaları

Yıl	TTED	TD	STED	ÖED	TFVD
2010	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
2011	1,030	0,959	1,001	1,029	0,988
2012	0,943	1,031	0,994	0,948	0,972
2013	0,749	1,326	0,982	0,763	0,994
2014	0,964	1,028	0,978	0,986	0,991
2015	1,183	0,864	1,015	1,165	1,022
2016	0,994	0,979	1,041	0,954	0,973
2017	0,974	1,019	0,996	0,978	0,992
2018	1,009	0,991	1,004	1,005	1,000
2019	0,989	1,014	1,007	0,983	1,003

Tablo 11'de Malmquist toplam faktör verimliliği endeks değerlerinin yıllık ortalamaları gösterilmektedir. Toplam faktör verimliliği endeksindeki en düşük değerin 2012 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Buna etki eden en önemli bileşen ise toplam teknik etkinlik değişimi ve teknolojik değişim olmuştur. Ele alınan dokuz dönemin altısında toplam faktör verimliliğinin azalış gösterdiği, üçünde artış gösterdiği, toplam teknik etkinlik değişiminde üç dönemde artış gösterdiği, altı dönemde azalış gösterdiği, saf teknik etkinlik değişiminde dört dönemde azalış gösterdiği, beş dönemde artış gösterdiği görülmektedir. Toplam faktör verimliliğinde en yüksek performans artışının olduğu yılın ise %2,2 performans artışı ile 2015 yılı olduğu bilinmektedir.

4. Tartışma

Literatürde VZA yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen birçok çalışma vardır. Araştırmamızla ortak yönü bulunan çalışmalardan bazılarına bu bölümde yer verilmiştir.

Samut ve Cafri (2015) gerçekleştirdiği çalışma da 29 OECD ülkesinin 2000-2010 yılları arasındaki verimlilik değişimini Malmquist İndex ile incelemiştir. Bu incelemenin yanında KVB'nin etkinliğini de VZA ile değerlendirmiştir. Çalışmada, toplam yatak sayısı, doktor sayısı, hemşire sayısı, MRI ünite sayısı ve CT ünitesi sayısı girdi değişkeni olarak ele alınırken, taburcu oranları ve bebek ölümleri ise çıktı değişkeni olarak ele alınmıştır. Gerçekleştirilen çalışmanın sonucunda ülkelerin 2000 yılı için 0,894 verimlilik skoruna ulaştığı tespit edilirken bu verimlilik skoru 2010 yılı için 0,819 olarak tespit edilmiştir. Tespit edilen bu değerler, ele aldığımız Apec ülkelerinin sonuçlarını desteklemektedir. Ayrıca en âtıl kullanıma sahip değişkenlerin MR, tomografi ve hemşire sayısı olduğunu tespit etmişlerdir. Son olarak hastane etkinliğini ikincil olarak etkileyen çevresel faktörlerden gelir, eğitim ve özel hastane sayısının etkinliğii olumlu yönde etkilediğini, kamu ve özel sağlık harcamalarının ve kamu hastanesi sayısının bu etkinliğe etkisinin ise olumsuz olduğunu ifade etmişlerdir. Mirmirani ve Lipmann (2004)'te tamamladığı çalışmada G12 ülkelerinin 1991-1995 yılları arasındaki verileri ele alınmıştır. VZA yöntemiyle değerlendirilen bu çalışmanın girdi değişkenlerinde kişi başına düşen sağlık harcaması, bin kişiye düşen hekim sayısı, bin kişiye düşen hastane yatağı sayısı ve MR sayısı dâhil edilirken çıktı değişkenlerine ise doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm hızı değişkenleri dâhil edilmiştir. Çalışmanın neticesinde bu ülkeler içerisinde Japonya ve İspanya ülkeleri en etkin ülkeler olarak tespit edilirken en düşük etkinlik düzeyine sahip olan ülkenin de ABD olduğu sonucuna ulaşılmış olup bu sonuca yönelik iyileştirme tavsiyelerinde bulunulmuştur. Ele aldığımız çalışmada da Japonya'nın VZA yöntemi neticesinde verimlilik düzeyinin yüksek çıkması, Mirmirani ve Lipmann (2004) çalışmasıyla örtüşmektedir. Asandului, Roman ve Fatulescu (2014) yılında ortaya koydukları çalışmada Avrupa'da yer alan ülkelerin kamu sağlık sistemlerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği ülkeleri çalışmaya dâhil edilmiştir. VZA yönteminin uygulandığı bu çalışmada girdi değişkeni olarak doktor sayısı, yatak sayısı ve halk sağlığı harcamaları verileri seçilirken çıktı değişkenine ise doğumda beklenen yaşam süresi, sağlığa göre ayarlanmış yaşam beklentisi ve bebek ölüm hızı verileri dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise gelişmiş olan ülkelerin verimli olduğu tespit edilirken bu ülkeler arasında gelişmekte olan ülke statüsünde yer alan Romanya ve Bulgaristan'ın da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada GSYİH'si yüksek olup teknik açıdan verimli olmayan ülkelerin de tespiti yapılmıştır. Gerçekleştirdiğimiz çalışma kapsamında var olan ülkelerin kendi içlerindeki gelişmiş düzeylerinin verimlilikleri üzerindeki farklılıkları, literatürde yer alan Asandului, Roman ve Fatulescu (2014) çalışmasıyla örtüştüğü söylenebilmektedir. Jakovljevic, Vukovic ve Fontanesi (2016) yılında yaptıkları çalışmalarında 1989-2012 yıllarına ait verileri kullanarak DİD (difference in difference) ve VZA analizleriyle Doğu Avrupa'nın üç büyük alt bölgesinde uzun vadeli sağlık harcamaları ve uzun ömürlülük eğilimlerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda 2004 yılında güçlü bir sağlık harcaması artışı ve ortalama yaşam süresi artışı tespit etmişlerdir. Ayrıca 2004 yılı AB üyelerinin, dengeli uzun ömür artışı ve ardından sağlık harcamalarındaki artış açısından en iyi performansı gösteren ülkeler olduğunu, Güneydoğu Avrupa ekonomilerinin uzun ömürlülük kazanımlarının çok daha düşük bir maliyetle biraz geride

kaldığını ifade etmişlerdir. Konca, Gözlü ve Çakmak (2019) yılında yaptıkları çalışmada G20 ülkeleri sağlık harcamaları yönünden ele alınmıştır. Çalışma üç girdi iki çıktı ile VZA yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın neticesinde ülkelerin üçte ikisinin etkin olduğu sonucuna varılmıştır. APEC ülkelerini değerlendirdiğimiz çalışmanın VZA skorları neticesine göre etkin olan ülkelerin çokluğu bahsedilen çalışmayla benzerlik göstermesi bakımından birbirlerini desteklemektedir. Liu, Xia ve Hou (2019) yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında 2007-2016 yılları arasında Çin'in kırsal kesimlerinin statik ve dinamik sağlık harcaması verimliliğini Malmquist İndex ve SBM (super-slack-based model) ile ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda hem dinamik hem de statik sağlık harcaması verimliliğinin istikrarsız eğilimler gösterdiğini görmüşlerdir. Statik sağlık harcaması verimliliğini Çin'in büyümesiyle doğru orantılı olarak 0,598, dinamik sağlık harcaması verimliliğini ise 0,949 olarak tespit etmişlerdir. Toplam faktör verimliliğini düşüren ana faktörün teknolojik verimlilik olduğunu ifade etmişlerdir. Son olarak Çin'in farklı kırsal bölgeler için ılımlı politikalar izlemesini ve bilimsel ve teknolojik ilerlemeler ile ölçek optimizasyon seviyesini arttırmasını tavsiye etmişlerdir. Jakovljevic vd., (2020) yılında yaptıkları çalışmalarında 1996-2017 yılları arasındaki verileri kullanarak önde gelen 9 Asya ülkesinin sağlık harcamaları etkinliğini incelemişlerdir. Ülkeleri GSYH büyüme oranlarına ve ekonomik çıktılarının güçlerine göre seçmişlerdir. Araştırma sonucunda GSYİH ile bebek ölümleri arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Japonya'nın başlıca sağlık performansı göstergelerinde örneklemdeki diğer ülkelerden daha iyi performans gösterdiğini ve Güney Kore'nin Japonya'dan sonra ikinci sırada yer aldığını belirtmişlerdir. Son olarak OECD üyesi olmayan ülkelerde ise en büyük ekonomi olan Çin'in sağlık harcamalarının etkinliğinde 1990'ların ortasından buyana önemli bir iyileşme gösterdiğini ifade etmişlerdir. Akbulut ve Şenol (2022) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada üst gelir grubunda yer alan ülkelerin Covid-19 mücadelesi incelenmiştir. Çalışmaya Dünya Bankası gelir sınıflandırması bünyesinde yer alan ülkeler dâhil edilmiştir. Çalışma 9 girdi 4 çıktı esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın neticesinde ülkelerin etkinlik ortalaması %70 olarak tespit edilirken, 48 ülkenin 15 tanesi de verimli olarak tespit edilmiştir. Akbulut ve Şenol (2022) çalışmasıyla, çalışmamızda VZA BCC skoru neticesinde ülkelerin verimlilik ortalamasının 0,923 olarak tespit edilmesi etkin sınıra yakınlığı bakımından örtüşmektedir. Stefko, Gavurova ve Kocisova (2018) yılında gerçekleştirdikleri çalışmada Slovakya'daki sağlık işletmelerinin 2008-2015 yılları arasında bölgesel düzeydeki etkinliklerini VZA yöntemi kullanarak ölçmeyi amaçlamışlardır. Buradan hareketle sağlık işletmeleri bünyesine ait verilerden hareketle girdi değişkeni olarak tıbbi personel, doktor, hemşire, MR, BT ve tıbbi ekipman sayısını çıktı değişkeni olarak yatak doluluk oranı ve hemşire çalışma süresini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda tüm bölgelerde değişkenlerin zaman içindeki değerleri ile tahmini verimlilik sonuçları arasında dolaylı bir bağımlılık olduğunu tespit etmişlerdir. Kutlar ve Salamov (2016) yılında gerçekleştirdikleri bir çalışmada Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığına bağlı 55 ildeki hastaneler Malmquist İndex analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonunda sağlık hizmetlerinin bölgeler arasında büyük bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Telli ve Serin (2022) yılında ortaya koydukları çalışmada ise gelişmekte olan 15 ülkenin sağlık harcama etkinlikleri mercek altına alınmıştır. 2000-2018 yılları arasındaki veriler ile 5 girdi ve 2 çıktı değişkeni kullanmışlardır. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda ele alınan ülkelerin %50'sinde TFVD'nin artış gösterdiğini tespit ederek bu ülkelerin sağlık harcamalarının etkin olduğuna ulaşmışlardır. Çalışmamızda ele aldığımız verilerin analizi sonucunda Tablo 8'de de ifade edildiği gibi 19 ülkenin 10 tanesinin diğer bir ifadeyle %52,6'sının TFVD değerinde artış gözlemlenmiştir. Bu sonuç %50'nin üstünde bir durumu temsil etmektedir. Dolayısıyla Telli ve Serin (2022) çalışması, elde ettiğimiz sonuçla örtüşmektedir. Teleş, Konca ve Çakmak (2021) yılında gerçekleştirdikleri çalışmada ise OECD ülkelerinin 2010-2012 yılları arası sosyal güvenlik harcamalarının etkinliğini değerlendirmeyi amaçlanmışlardır. Gerçekleştirilen çalışmanın sonucunda 2010-2011 yılları arasında ülkelerin ortalama teknik etkinlikteki değişme değerlerinde %0,8'lik bir artış tespit edilmiştir. 2011-2012 yılları arasında ise %0,8'lik bir düşüşün yaşandığına ulaşılmıştır. Ayrıca TFV endeks ortalama değerini %50'nin üstünde bir değer olarak saptamışlardır. Bu değer gerçekleştirdiğimiz çalışmada da (19 ülkenin 10'u) için %52 olarak tespit edilmiştir. Ortaya çıkan sonuç çalışmamızla uyuşmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya genelinde meydana gelen büyük çaplı olaylar ülkelerin tamamını derinden etkilemiştir. Küresel bağlamda oluşan olayların neticeleri de ülkeden ülkeye farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Son olarak küresel bağlamda yaşanan ve her ülkeye ciddi etkisi olan Covid-19 salgının zaman içerisinde pandemiye dönüşmesi ülkelerin her alanda beklenmeyen krizler yaşamasına sebep olmuştur. Her alanda ağırlığını hissettiren bu kriz kendisini sağlık ve sağlık sistemi üzerinde de göstermiştir. Covid-19 salgının öncelikli olarak Çin'de görülmesi ve yayılması bu ülke üzerinde dikkatleri toplamıştır. Çin de görülen bu durum öncelikle bölgeyi ve ülkenin dahil olduğu birlik ülkeleri etkilemiştir. Covid-19 henüz salgın halindeyken bile ülkeleri etkisi altına almış olup birtakım adımların atılması vesile olmuştur. Dolayısıyla çalışmamızın veri setini oluşturan yıllardan biri olan 2019, dikkat edilmesi gereken bir yıldır. Pandemi öncesi olarak ele alınan bu yıl salgının etkilerinin görülmeye başlandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'de ortaya çıkan bu hastalık ülkenin coğrafi olarak bulunduğu Asya-Pasifik bölgesi üzerinde etkili olmuştur. Buradan hareketle çalışmamızda ele aldığımız Asya-Pasifik bölgesindeki Apec ülkeleri de bu bağlamda analiz edilerek değerlendirilmiştir.

2010-2019 yılları arasında APEC ülkelerinin sağlık harcamalarının etkinliği göz önüne alındığında en çok değişimin 2013'te meydana geldiği görülmektedir. 2013 yılında toplam etkinlik değerinin %74,9'a düştüğü bunun aksine teknolojik değişimin ise %32,6'lık artışla en yüksek değere çıktığı görülmektedir. 2013 yılında ülkelerin teknolojik değişiminin artış göstermesi sağlık hizmetlerinde üretim teknolojilerindeki hızlı gelişimlere ayak uydurduğu şeklinde yorumlanabilir. Toplam faktör etkinliği toplam teknik etkinlik değişim bileşeni ve teknolojik etkinlik değişim bileşeninden oluşmaktadır. 2013 yılında toplam faktör verimliliğinde yaşanan düşüşün teknik etkinlikten kaynaklandığı görülmektedir. Bu durumun ülkelerin girdi ve çıktılarını âtıl kullandığı, iyi yönetim ve organizasyonu sağlayamadığı, kalite iyileştirmelerinde başarılı olamadığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Diğer taraftan 2013 yılında toplam faktör verimliliğini artıran en büyük etkinin teknolojik değişimden kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum ise ülkelerin sağlık hizmetlerinin inovasyonunda kendilerini geliştirebildikleri ve teknolojik gelişmelere ayak uydurabildikleri şeklinde ifade edilebilmektedir. Ülkelerin malmquist index sonuçlarının ortalamalarına bakıldığında; en yüksek toplam teknik etkinliğine sahip ülkenin Peru, en yüksek teknolojik etkinliğe sahip ülkenin Singapur, en yüksek saf teknik etkinliğe sahip ülkenin Rusya, en yüksek ölçek etkinliğine sahip ülkenin Tayland olduğu görülmektedir. Genel olarak ülkelerin arttırmakta en çok zorlandıkları ve en düşük değerlere sahip etkinlik değerinin toplam teknik etkinlikleri olduğu söylenebilir. Ayrıca toplam faktör verimliliğinin en çok arttığı yıl 2015 yılı olmuştur. Bunu sağlayan bileşimlerin yönetsel başarıyı ifade eden toplam teknik etkinlik ve uygun ölçekte üretim yapıldığını gösteren ölçek etkinlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. APEC ülkeleri arasında toplam faktör verimliliği en yüksek ülkelerin Brunei ve Tayland olduğu ve iki ülkenin de bu başarıyı teknolojik etkinlik değerlerini iyileştirerek elde ettiği görülmektedir. 19 APEC ülkesinde ortalama toplam faktör verimliliği 1 ve 1'in üzerinde olan 11 ülke tespit edilmiştir. Toplam faktör verimliliği 1'in üzerinde olan 11 ülkeden Rusya hariç tüm ülkeler bunu teknolojik etkinliklerindeki değişimlere borçluyken Rusya hem teknolojik etkinliğini hem de saf teknik etkinliğini arttırmayı başaran tek ülke olmuştur. Çalışmada genel olarak ülkelerin 2010-2019 yılını kapsayan dönemlerde sağlık harcamaları açısından toplam faktör verimliliklerinde önemli ölçüde bir artış veya azalış sağlayamamışlardır. 2010-2019 dönemlerinde ülkelerin toplam faktör verimliliği değişiminin yıllar itibariyle %3'ün üzerinde olmadığı gözlemlenmiştir. Pandemi öncesi ülkelerin etkinliklerinin ölçüldüğü BCC girdi yönelimli VZA analiz sonuçlarına bakıldığında; 19 APEC ülkesinden 12 tanesinin pandemi öncesi 2019 yılında etkin çıktığı görülmektedir. Etkin ülkelerden etkin olmayan ülkelere en fazla referans olan ülkelerin Japonya ve Tayland olduğu, Meksika hariç %70'in altında etkinliğe sahip ülkeye rastlanmadığı, kaynaklarını en fazla âtıl kullanan ülkelerin Avusturya, Kanada, Yeni Zelanda ve A.B.D. olduğu görülmektedir.

Tartışma bölümünde de görüldüğü üzere yapılan benzer çalışmalara bakıldığında, ele aldığımız çalışmamızla benzer şekilde girdi-çıktı değişkenleri, karar verme birimlerinin verimlilik düzeyleri, karar verme birimlerinin etkinlik düzeyleri gibi sonuçların birbirlerini destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Literatürde yapılan benzer çalışmalar tarandığında bu konu hakkında yazılan makalelerin çıkış noktasının çalışmamızla benzer olduğu ve tartışma bölümünde yer alan çalışmalarla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca tüm bunların ışığında; şu zamana kadar gerçekleştirilen çalışmaların büyük çoğunluğunun Avrupa birliği ülkeleri, OECD ülkeleri, ABD, Kanada vb. gibi ülkeler üzerinde yoğunlaştığını, APEC ülkeleri üzerine sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle Asya-Pasifik bölgesindeki APEC ülkeleri ele alarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu katkıyla birlikte genel bağlamdaki dikkatin farklı ülkelere de çekilmesinin önem arz etmesi, çalışmanın farklılığını ortaya koyan bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Ele alınan çalışmanın önceki çalışmalardan bir diğer farkı ise literatürde çoğunlukla ele alınan ülkeler dışındaki ülkelerin harcama kaynaklarını ve bunların etkinlik düzeylerinin görülebilmesine olanak sağlamasıdır. İfade edilen tüm bu faktörler üzerinde çalıştığımız araştırmayı farklı ve güncel kılmaktadır.

Çalışma sonucunda düşük teknolojik etkinliğe sahip ülkelerin sağlık teknolojilerindeki gelişmeleri yakından takip ederek sağlık sektörünün gelişimine yönelik politikalar izlemesi, genel itibariyle düşük seyreden toplam teknik etkinlik düzeylerini iyileştirmede yönetsel faaliyetlerini geliştirmeleri, alt yapı yatırımları yapmaları ve gereksiz kaynak kullanımını azaltmaları, ölçek etkinlik seviyelerini iyileştirmede ise uygun ölçek büyüklüğünde hizmet vermeleri tavsiye edilmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmalar ele alındığında, farklı ülke grupları, farklı dönemler ve farklı değişkenler kullanılarak birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar arasında karşılaştırma yapılırken bu konuya dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca sağlık sistemlerinde performans değerlendirmesi yapılırken etkinlik ölçümlerinin performans boyutlarından sadece biri olduğu unutulmamalıdır. Sağlık sistemlerinin performansı üzerine yapılacak yorumlamalarda performansın birden çok boyutunun ele alınarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Adam, A., Delis, M. ve Kammas, P. (2011). Public sector efficiency: leveling the playing field between OECD countries. *Public Choice*, *146*(1), 163-183. doi: 10.1007/s11127-009-9588-7.

Ağır. H. ve Tıraş, H. H. (2018). Türkiye'de sağlık harcama türlerinin değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *15*(2), 643-670. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/ 40204/447902.

Akbulut, F. ve Şenol, O. (2022). Üst gelir grubundaki ülkelerin covid-19 mücadelesinin veri zarflama analizi İle değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 679-689. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/ 70421/1067214.

Asandului, L., Roman, M. ve Fatulescu, P. (2014). The efficiency of healthcare systems in Europe: a data envelopment analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, *10*, 261-268. doi: 10.1016/S2212-5671(14)00301-3.

Başar, H. (2007). Asya pasifik ekonomik işbirliği (APEC). *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, *24*. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-_apec_-.tr.mfa.

Berg, S. A., Førsund, F. R., & Jansen, E. S. (1992). Malmquist Indices of Productivity Growth during the Deregulation of Norwegian Banking, 1980-89. *The Scandinavian Journal of Economics*, *94*, S211–S228. https://doi.org/10.2307/3440261.

Bowlin, R. F. (1998), Measuring performance: an introduction to data envelopment analysis(dea). *The Journal of Cost Analysis*, *15*(2), 3-27. doi: 10.1080/08823871.1998.10462318.

Büchner, V. A., Hinz, V. ve Schreyögg, J. (2016). Health systems: changes in hospital efficiency and profitability. *Health Care Management Science*, *19*(2), 130-143. doi: 10.1007/s10729-014-9303-1.

Cansever, İ. H. ve Şenol, O. (2022). Gelişmiş ülkelerin sağlık sistemleri verimlilikleri ile covid-19 performansları ilişkisi üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(2), 611-628. doi:10.18037/ausbd.1136367.

Chen, Y. ve Ali, A.I. (2002). Continuous optimization output-input ratio analysis and dea frotier. *Europen Journal of Operational Research*, *142*(3), 476-479.

Demirci, Ş., Konca, M. ve İlgün, G. (2020). Sağlık finansmanının sağlık sistemleri performansına etkisi: Avrupa birliği üyesi ve adayı ülkeler üzerinden bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, *28*(43), 229-242. doi: 10.17233/sosyoekonomi.2020.01.

Fare, R., Grosskopf, S., Norris, M. ve Zong, Z. Y. (1994). Productivity growth technical progress and efficiency change in Industry. *American Economic Review Combine with Journal of Economic Literature and Journal of Economic Perspect*, *84*(1), 66-80. verimlilikleri üzerindeki etkileri. *Tisk Akademi*, *5*(10), 112-129. Erişim https://scirp.org/reference/referencespapers.aspx?referenceid =774508.

Grifell-Tatjé, E., Lovell, C. K., & Pastor, J. T. (1998). A quasi-Malmquist productivity index. *Journal of Productivity Analysis*, *10*, 7-20.

Jakovljevic, M., Vukovic, M. ve Fontanesi, J. (2016). Life expectancy and health expenditure evolution in Eastern Europe – DİD and DEA analysis. *Expert Review of Pharmacoeconomics and Outcomes Research*,*16*(4), 537-546. Doi: 10.1586/14737167.2016.1125293.

Jakovljevic, M., Sugahara, T., Timofeyev, Y. ve Rancic, N. (2020). Predictors of (in) efficiencies of healthcare expenditure among the leading Asian Economies – Comparision of OECD and Non- OECD nations. *Risk Management and Healthcare Policy*, 13, 2261-2280.

Keskin, H. İ. (2018). Türkiye'de sağlıkta dönüşüm programı ve kamu hastanelerinin etkinliği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, *18*(38), 124-150. doi: 10.25294/auiibfd.492741.

Kocaman, A. M., Mutlu, M., Bayraktar, D. ve Araz, Ö. M. (2012). OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinlik analizi. *Engineer & The Machinery Magazine*, (635). Erişim adresi: https://www.mmo.org.tr/ekim-kasim-aralik-2012/makale/oecd-ulkelerinin-saglik-sistemlerinin-etkinlik-analizihealth-care.

Konca, M., Gözlü, M. ve Çakmak, C. (2019). G-20 ülkelerinin sağlık harcamaları yönünden etkinliğinin değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 119-141. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/issue/44167/341124.

Kutlar, A. ve Salamov, F. (2016). Azerbaycan kamu hastanelerinin etkinliği değişiminin incelenmesi: malmquist endeksi uygulaması. *Sakarya İktisat Dergisi*, *5*(1), 18-33. Erişim adresi: https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id= AWCu0AhgoDuH9Br_eCtk.

Li, W., Xia, Y. ve Hou, J. (2019). Helath expenditure efficiency in rural China using the süper-SBM model and the Malmquist productivity index. *International Journal for Equity in Health*,18(111), 1-13. Doi: 10.1186/s12939-1003-5.

Lo, F. Y., Chien, C. F. ve Lin, J. T. (2001). A DEA study to evaluate the relative efficiency and investigate the district reorganization of the Taiwan Power Company. *IEEE Transactions on Power Systems*, 16(1), 170-178. doi: 10.1109/59.910794.

Lovell, C. A. K., Pastor, J. T. ve Tuner, J. A. (1995). Measuring macroeconomic performance in the OECD: A comparison of Europena and Non-European countries. *European Journal of Operational Research*, *87*, 507-518. doi: 10.1016/0377-2217(95)00226-X.

Mirmirani, S. ve M. Lippmann (2004), Health care system efficiency analysis of G12 countries. *International Business and Economics Research Journal*, *3*, 35-42. doi: 10.19030/iber.v3i5.3689.

Parkan, C. ve Wu, M. L. (1999). Measurement of the performance of an investment bank using the operational competitiveness rating procedure. *Omega*, *27*(2), 201-217. doi: 10.1016/S0305-0483(98)00041-3.

Samut, P. K. ve Cafri, R. (2015). Analysis of the efficiency determinants of health systems in OECD countries by dea and anel tobit. *Social Indicators Research*, *129*(1), 113–132. doi: 10.1007/s11205-015-1094-3.

Stefko, R., Gavurova, B. ve Kocisova, K. (2018). Healthcare efficiency assessment using dea analysis in the Slovak Republic. *Health Economics Review*, *8*(6), 1-12. doi: 10.1186/s13561-018-0191-9.

Şenol, O., Kişi, M. ve Eroymak, S. (2019). OECD ülkelerinin sağlık göstergelerini veri zarflama analiz yöntemiyle karşılaştırılması. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, (35), 277-293. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/887930.

Teleş, M., Konca, M. ve Çakmak, C. (2021). Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi ile OECD ülkelerinin sosyal güvenlik harcamaları verimliliğinin değerlendirilmesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 67-76. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarad/issue/60062/865075.

Telli, R. ve Serin, Z. V. (2022). Gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamaları etkinliğinin malmquist indeksi ile belirlenmesi. *Verimlilik Dergisi*, (4), 723-740. doi: 10.51551/verimlilik.1056742.

Ulucan, A. ve Karacabey, A. A. (2002). İMKB hisse senedi piyasasının teknik etkinliğinin AB aday ve üye ülkelerle karşılaştırmalı analizi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, *2*(3), 101-111. doi: 10.1501/Avraras_0000000049.

Yun, Y.B., Nakayama, H. ve Tanino, T. (2004). Continuons optimization a generalized model for data envelopment analysis. *Europen Journal of Operational Research*, *157*(1), 87-105.

Yücel, L. İ. (2010). *Portföy etkinliğinin veri zarflama analizi ile ölçülmesi ve portföy etkinleştirilmesine yönelik bir uygulama*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Abstract

Aim and Scope

Health expenditures are very important in terms of the correct use of the economic resources of countries. Because the concept of health is an indispensable element for all living things. The health service provision of economically rich countries is in a better condition than that of countries that are not economically rich. As in every field, the economic situation is important in health services. This importance has also become a more important issue for developing countries. Because developing countries tend to develop and rise in every sense. This development and upward trend must be balanced. States in the world strive to achieve the mentioned balance. This effort has undoubtedly been seriously affected by Covid-19 recently. The effects of Covid-19 have been clearly seen on the economy of every state. In this regard, our research aimed to examine the activities of APEC countries before the pandemic.

Methods

For this purpose, data on health expenditures of APEC countries for the years 2010-2019 were accessed through the World Bank and analysis was carried out using Data Envelopment Analysis and Malmquist Total Factor Productivity Analysis. It is aimed to access the data of 21 countries that make up the APEC countries. Within the framework of this research, access was made to all data of 19 of the 21 APEC countries for which data was fully accessible. Thus, the analysis was carried out by including 19 APEC countries within the scope of the research. Input and output variables were determined for the research. Based on this determination, the input variables are health expenditures per capita,

the ratio of out-of-pocket health expenditures per capita in total health expenditures, private sector health expenditures per capita and public health expenditures per capita, while the output variables are life expectancy at birth and infant mortality rate. (inverse) constitutes.

Findings

As a result of the analyzes carried out within the scope of the research, some interpretations were made about the results of the health expenditures of APEC countries. In the research where Data Envelopment Analysis and Malmquist Total Factor Productivity Analysis methods were used, it was determined that there was no significant change in the total factor efficiency of health expenditures of APEC countries. In addition, it was determined that the total factor productivity of the countries did not exceed 3% between 2010 and 2019, when the research was evaluated. Another situation determined as a result of the research was that there were 11 countries with total factor productivity above 1. Among the years covered in the research, it was determined that the most effective change in health expenditures of APEC countries was in 2013. Another result obtained as a result of the research is that countries use their resources inefficiently. Among the countries included in the research, the countries that use their resources most idlely are Austria, Canada, New Zealand and the USA. It has been found that.

Result

In this research, which covers the period between 2010 and 2019 and examines the health expenditures of APEC countries, it has been observed that many changes have occurred in the countries. When these changes were examined, it was determined that the biggest change in the health expenditures of APEC countries occurred in 2013. It has been determined that this change mostly occurs in technological changes. This technological change can be interpreted as the high compatibility of health services with technology. When the averages of the Malmquist index analysis results of the countries included in the research were evaluated, it was determined that the country with the highest total efficiency was Peru. It has been found that the country with the highest technological efficiency is Singapore, while the country with the highest scale efficiency is Thailand.

Yılmaz, A. (2025). Analyzing the exports and commodity prices linkage amid uncertainity. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 134-156.

Assessing The Exports And Commodity Prices Linkage Amid Uncertainity

Belirsizlik Ortamında İhracat ve Emtia Fiyatları İlişkisinin Değerlendirilmesi

Alper Yılmaz[1]

Abstract

In this article, the impact of commodity prices on export volume under uncertainty shocks has been examined for the period of 1990Q1-2022Q4. According to the findings, the Maki cointegration test with multiple breaks indicates that all variables are in a co-integration relationship. The cointegration coefficients suggest global uncertainties and commodity prices have a adverse impact on exports, and cause to fluctuations. But they have lasted nearly six querters according to impulse-response functions from the VAR model and than it disappeared. We also estimate Vector Error Correction model and the findings indicate that uncertainties and commodity prices have significant and negative effect on exports in the long run. We lastly proved that there is one-way causality, goes from uncertainty toward commodity prices and exports marktes in the long term according to Frequency Domain test. In this frame, we need to multidimensional and comprehensive policy measures to reduce uncertainty in the global markets.

Keywords: *Economic and Policy Uncertainity, Exports, Commodity Prices, Time Series Econometrics.*

Öz

Bu çalışmada belirsizlik şokları altında, emtia fiyatlarının ihracat hacmi üzerindeki etkisi 1990Q1-2022Q4 dönemi için incelenmiştir. Bulgulara göre, çoklu yapısal kırılmaya izin veren Maki eş bütünleşme testi, tüm değişkenlerin uzun dönemde bir denge ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir. Eş bütünleşme katsayıları, küresel belirsizliklerin ve emtia fiyatlarının yapısal kırılma altında, ihracatı negatif yönde etkilediğine ve dalgalanmalara neden olduğuna işaret etmektedir. Ancak VAR modelinden gelen Etki-Tepki fonksiyonlarına göre değişkenlerdeki dışsal şoklar yaklaşık altı çeyreklik dönemde sönmektedir. Diğer yandan VAR modeline dayalı olarak hesaplanan Vektör Hata Düzeltme modeli sonuçlarına göre belirsizliklerin ve emtia fiyat artışlarının ihracatı uzun dönemde negatif etkilediği tespit edilmiştir. Uzun ve kısa dönem ayrımının yapılabildiği frekans bazlı nedensellik testine göre uzun vadede belirsizliklerden emtia piyasaları ve ihracata doğu tek yönlü bir nedensellik gözlemlenmiştir. Bu çerçevede, küresel piyasalardaki belirsizlikleri gidermek için çok boyutlu ve kapsayıcı politika tedbirlerine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik ve Politik Belirsizlikler, İhracat, Emtia Fiyatları, Zaman Serisi Ekonometrisi*

JEL Codes: *B17, D8, F14, C22.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 03 / 06 / 2024
Accepted: 10 / 01 / 2025

[1]Asst. Prof, Adnan Menderes University, Söke Faculty of Management, Department of International Trade and Management, Aydın, Turkey, alper.yilmaz@adu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1253-7097.

Introduction

The effects of uncertainty on the global economy have attracted considerable attention from researchers and policymakers during the last decades. Uncertainty can be defined as the conditional volatility of disturbances from negative shocks that are impossible to forecast. It arises from changes in the political, financial, commercial, or economic environment, often caused by unexpected events in the macro economy, policy shifts, or disagreements between countries. Moreover, uncertainty is a self-reinforcing process: negative shocks that induce it can further exacerbate the situation by creating a downward spiral of declining expectations. Predicting the future economic environment is difficult because unknown parameters introduce a high degree of risk. As a result, economic agents face challenges in forecasting future economic policies, including their timing and potential consequences. (Carballo et al., 2022: 2-3).

Uncertainty is measured according to different methods. Bloom, Phillip, Paul, Pavel and Gregory (2018), Jurado, Sydney and Ng (2015), formulated their approaches by utilizing the volatility of crucial economic and financial factors. Another method is based on text-searching newspaper archives. Baker, Bloom, and Davis (2013) introduced the EPU (Economic and Policy Uncertainty) index using information from newspaper articles for major economies. Samely, Caldara and Iacoviello (2021) developed the GRI (Geopolitical Risk Index) and also Baker, Bloom, Davis and Renault (2021) derived the Twitter based indicators.

There are various types of economic uncertainty stemming from political, financial, or business developments. The most prominent indexes in the literature are Monetary Policy Uncertainty (MPU), WUI (World Uncertainty Index), VIX index, TPU (Trade Policy Uncertainty), and the Global Risk Index (GRI) (Ahir et al., 2022: 6-8). These indicators capture fluctuations resulting from the unpredictability of political, fiscal, or monetary policies. For example, corruption investigations, coup attempts, outbreaks of war, political tensions, rising polarization, trade wars, financial crises, debt crises, disruptions, and volatility in commodity prices are common examples of uncertainty observed in different parts of the world. As a leading example, Fig. 1 shows the annotated index for global uncertainty (Ahir et al., 2022: 39). Both the uncertainties of globalization (Çetiner, 2008: 36-40) and concrete events, The Gulf War (1991), the 9/11 attacks (2001), the Financial Crisis of 2008, Brexit (2016) and COVID-19 pandemic (2020) confronted policymakers with extraordinary and complex challenges. Nowadays, the War in Ukraine continues to be the dominant of global uncertainty (Davis, 2016: 2).

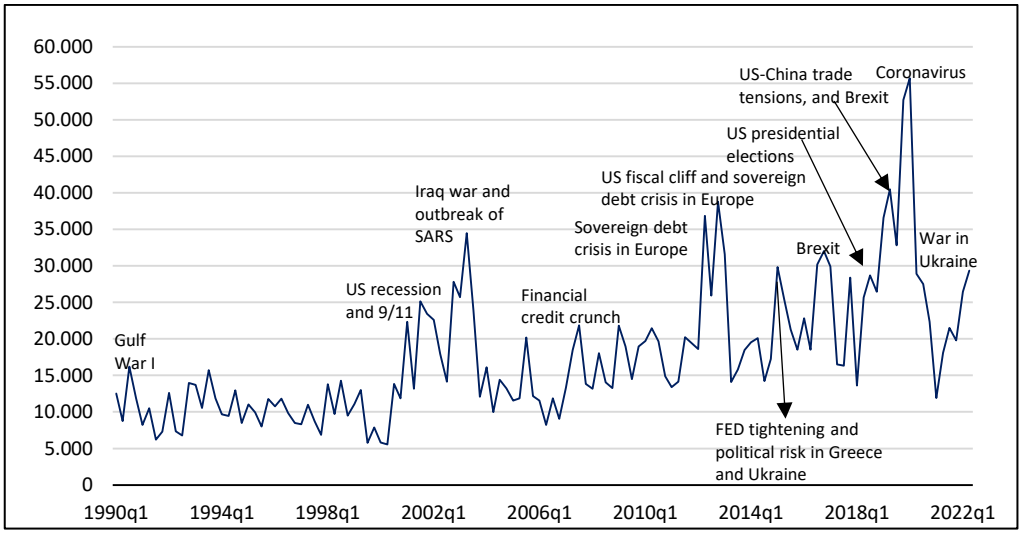

Figure 1. World Incertainty Index (WUI, GDP Weighted)

In various theoretical and empirical contexts, such as Novy and Taylor (2020), Handley and Limao (2015, 2017), global uncertainties exert a substantial impact on international trade due to increased integration between countries. Economic policy changes in one country can easily affect its trading partners, resulting in macroeconomic effects for both. Several studies have identified a significant correlation between trade and volatility at different levels of aggregation, with the main finding being that uncertainty tends to decrease trade flows, affecting both the range of exported products and overall trade (Kirchner, 2019: 179). Uncertainty has a direct effect on the decisions made by firms engaged in international trade. As uncertainty level increases, firms face higher fixed and irreversible investment costs, as well as an increased option value of waiting. In this setting, risk-averse economic agents tend to adopt a more conservative approach and opt for the traditional "wait and see" strategy. Firms and individuals postpone production, consumption, and investment decisions until the uncertainty has been resolved. These firms may delay or slow down production for

external markets, reduce capital investment, increase cash holdings, decrease new sales agreements, and face higher risk premiums until the situation becomes clearer. Higher levels of uncertainty can also lead to delays in incurring sunk costs associated with exporting in an uncertain environment, such as searching for foreign suppliers, integrating foreign inputs into domestic processes, acquiring import licenses, and navigating customs procedures (Greenland et al., 2019: 1249).

The mere existence of economic uncertainty can significantly dampen economic activity. Additionally, it can lead to an increase in risk premiums (such as CDS), a decrease in debt issuances, and a rise in unemployment. Ultimately, all of these factors have a negative impact on the overall economy (Şahinöz & Coşar, 2018: 1517). According to Bloom (2009), heightened uncertainty leads firms to temporarily suspend their investment and hiring. It means wit and see strategy. In addition, productivity level falls due to the temporary halt in reallocation process across production factors. In the medium term, the rising volatility triggers an excessive increase in output, employment, and productivity. Consequently, uncertainty shocks lead to brief but intense periods of recession followed by recoveries in global economic activity.

The rise in global uncertainty has adverse effects on the international trade, contributing to increased external operating risks and trade costs. Hence, firms tend to adopt a cautious approach, delaying their entry into new foreign markets. Foreign orders are particularly affected, with the higher costs associated with maintaining inventory for foreign inputs prompting a more significant reduction compared to domestic orders. This cautious behavior can result in a contraction of trade. Importers also feel the impact of uncertainty, as it acts as a demand shock for countries relying on imports, leading to a decline in aggregate demand and a decrease in new purchase agreements (Zhao, 2022: 104). Under these conditions, future expectation perspective of both exporters and importers will be deteriorate. The transmission mechanism at the end, has generally resulted with negative outcomes. For instance, Grier and Smallwood (2007), Handley and Limao (2015) have addressed the impacts of uncertainty on external trade. They proposed that there is a strong negative trade-uncertainty linkage and uncertainty shocks negatively affect exports. Economic uncertainties not only affect exports but also have a negative impact on imports through substitution effect. According to the Novy and Taylor (2020), firms have the option to utilize domestic or foreign intermediate inputs. But, during periods of uncertainty, firms may choose to decrease dependence on foreign inputs and increase usage of domestic inputs. This is due to the higher inventory costs associated with imported inputs, which can result in a decrease in imports (Sharma & Paramati, 2021: 139).

Commodities can impact export volumes through uncertainty. Firstly, commodities refer to raw materials or primary agricultural and mining products that can be bought and sold. They are essential lifelines for modern society, and play a crucial role as the foundation of real sectors. In this manner they are traded in substantial amounts worldwide. Commodities exert an immediate influence on global food security, particularly in low-income, food-deficit nations. The volatility of international commodity prices brings immense uncertainty, posing a threat not only to global food security but also to economic and social stability (Long et al., 2022: 2). Commodities can be broadly classified into two categories: physical and financial. Physical commodities, known as hard and soft commodities, are directly linked to production within agricultural, metal, and energy sectors. On the other hand, financial commodities, such as gold, silver, or crude oil, are characterized by strong financial properties rather than being driven solely by supply and demand from industries. Historically, these financial commodities have served as a hedge against inflation and market volatility. In this regard, they contribute to diversifying investment portfolios for investors in financial markets through commodity futures (Song et al., 2022: 1-2).

The relationship between uncertainty and commodity prices is a complex and multifaceted one. Commodity prices are known to be highly volatile, and one important factor driving this volatility is economic uncertainty as they affect the supply and demand balance in the market. When uncertainty rise, investors become more cautious and risk-averse, leading to increased demand for safe-haven assets such as gold or US treasury bonds. This shift in investment patterns can lead to a decrease in demand for physical commodities, resulting in lower prices. Conversely, during periods of low uncertainty, investors are more willing to take on risk, leading to increased demand for commodities and driving prices higher. Higher prices make commodity markets have been a key source of uncertainty once again (Ahmed & Sarkodie, 2021: 3). Uncertainty can also influence commodity prices through supply-side channels, leading to disruptions in supply chains such as transportation, production, and distribution, resulting in shortages and price spikes. Instability in commodity-producing countries can contribute to supply disruptions and price fluctuations. For instance, geopolitical tensions may disrupt supply chains, causing delays or interruptions in the production and transportation of commodities, leading to decreased supply and increased commodity prices. Additionally, natural disasters can have a significant impact. Overall, understanding and managing the impact of economic uncertainty on commodity prices are crucial for both producers and consumers of commodities, as well as for policymakers and investors in the commodity markets (Karabulut, et al., 2020: 276-277).

Hence, the exploration of the correlation between exports and commodity prices under uncertainty holds significant importance due to various factors. First, commodity prices are often subject to significant volatility due to changes in supply and demand, geopolitical tensions, weather conditions, and economic indicators. Uncertainties in these factors can lead to fluctuations in commodity prices, creating an environment of market instability. Market instability impact the cost of production for exporters. When commodity prices are high, exporting countries may enjoy increased revenues from their exports, making their products more competitive in international markets. Conversely, during periods of low commodity prices, export competitiveness may decrease. Many countries heavily rely on commodities as key export products. Growing volatility of commodity prices, have created serious difficulties for the economic policies of commodity-oriented countries (Nikonenko et al., 2020: 440-441). Second, changes in commodity prices can alter a country's terms of trade, affecting its purchasing power in international markets. A rise in commodity prices may improve the terms of trade for commodity-exporting countries, leading to increased import capacity and potential economic benefits. Conversely, declining commodity prices may deteriorate terms of trade, posing challenges for exporters. Volatility in prices can impact investment decisions in commodity-related industries, such as mining, agriculture, and energy. Third, commodity prices play a crucial role in global supply chains, affecting the production costs and profitability of various industries worldwide. Uncertainties can disrupt supply chains, and leading to production delays. In summary, the importance of commodity prices for exports under uncertainty transcends individual nations and has far-reaching implications for global trade, economic growth, investment decisions, and policy responses. It can influence the overall economic stability and growth of exporting nation. Understanding and managing the relationship between commodity prices and exports amid uncertainty is essential for fostering economic resilience and sustainable development on a global scale (Boakye et. al., 2022: 2243-2246).

The remaining part of the study is organized as follows. In the following section, we provided theoretical basis for uncertainty in the economy including with business and investors behaviour. Section two review the related lieratue and outlines the contributions. Section three determines the main model and the data. Section four lays the groundwork for our presentation of the econometric exercise performed to provide input for the debate around this issue. Section five reports the findings from the econometric analysis. Conclusion of the study are presented in the last section.

1.Theoretical Basis

In the case of high uncertainty, businesses and individuals often find it challenging to make informed decisions regarding investment, production, consumption, and other economic activities. This uncertainty can result in a slowdown in economic growth, a decrease in the volume of trade, and an increase volatility in financial markets. Therefore, it is crucial to understand the behaviors and reveal the underlying transmission mechanisms. In this regard, the theoretical foundation of policy uncertainty is grounded in the notion that uncertainty shocks have negative effects on various macroeconomic variables.

The economy encompasses a complex system of production and consumption, with outcomes of today's decisions often realized much later. During this time gap, we have to face various unknown parameters and risks. Starting from the 19th century, global markets have undergone significant evolution characterized by growing complexity, specialization, and emphasis on the production process further amplified by interdependencies and the ever-expanding involvement of diverse economic actors, including investors, corporations, financial institutions, and governments. This expansion has introduced a variety of risks and unknown parameters into the equation. However, classical economists assume “Perfect Certainty” in the economy. Similar to the principles of Newton's celestial mechanics, the field of economics once operated under the assumption of a linear development path, where changes were not influenced by human actions. Economic agents were presumed to have complete and accurate knowledge of a predetermined program. Thus, they never made errors in their choices, and production and consumption decisions were made with the highest certainty (Davidson, 1999: 30-31).

Unlike classical economists, the *'Keynesian Uncertainty Theory,'* introduced by John Maynard Keynes, emphasizes the role of uncertainty in shaping economic decision-making and outcomes. According to this theory, the future is inherently unpredictable, and economic agents, such as consumers and investors, face fundamental uncertainty when making choices. In contrast to risk, which can be quantified and managed through probability assessments, uncertainty involves situations where the probabilities of different outcomes are unknown or unknowable. Keynes argued that under conditions of high uncertainty, individuals and businesses become more cautious and prone to hoarding cash rather than investing or spending. This cautious behavior, known as 'animal spirits,' can lead to a lack of aggregate demand, economic stagnation, and prolonged recessions. Consequently, the Keynesian Uncertainty Theory highlights the importance of confidence, expectations, and sentiment in driving economic activity. This theory has significantly influenced macroeconomic thought and policy, particularly during economic downturns, emphasizing the need for

countercyclical measures such as fiscal stimulus and active government intervention to restore confidence and bolster aggregate demand in the face of pervasive uncertainty. By recognizing the pervasive role of uncertainty, policymakers can develop strategies to manage its impact and mitigate adverse effects on economic performance (Dow, 2015: 34-38).

Alchian (1950) contributed to the understanding of uncertainty's impact on economic theory. He presented an evolutionary approach that incorporates principles of natural selection to explain firms' behavior and their success and survival in uncertain markets. Despite the challenges posed by uncertainty and imperfect foresight, economists can analyze firms' behavior by assuming profit maximization. Positive returns or profits are crucial for long-term survival, enabling economists to retrospectively identify behaviors conducive to success. Firms that imitate successful counterparts can create the perception of consciously maximizing profits, even if their strategies were developed without the specific criteria that led to success. In uncertain environments, surviving firms may behave as if they possess information and foresight, swiftly emulating successful firms to enhance their chances of survival. Conversely, firms that fail to adapt or do so slowly face a higher risk of failure. Despite contemporaneous firms having limited knowledge and foresight, the principles of evolution and competition for scarce resources ensure that surviving firms tend to exhibit behaviors that maximize their chances of survival (Alchian, 1950: 212-218).

Another approach is traditional *"Wait-and-See"* effect of uncertainty shocks. In the typical framework, economic agents adjust their approach in response to an increase in uncertainty. The first mechanism is supply-demand channel. The rise of uncertainty coincides with a decline in production motivation and a deterioration in demand decisions. These factors contribute to significant fluctuations in commodity markets. In this environment, households may reduce their spending, and aggregate demand falls due to precautionary motivation. In turn, it can lead to negative effects on output and employment in the long run. Antonakakis, Chatziantoniou, and Filis (2014) demonstrated that uncertainty stemming from economic policy decisions has the effect of dampening demand and finally reduce investment expenditure as firms may be hesitant to invest in new projects or expand existing ones in an uncertain environment. It provides the opportunity to resolve the situation before committing to any course of action. This delay in decision-making can be incentivized by the potential benefits of waiting to make more informed decisions in the future, which can mitigate the risks associated with uncertain economic conditions and creates a trade-off between the potential gains from waiting and the costs of delaying (Basher, et al., 2019: 2). Besides, it can lead to a decline in capital accumulation, which can have negative effects on productivity and economic growth. Second, uncertainty affects tariffs that increases the variance of future desired prices. When uncertainty-driven fluctuations are substitutes, production function will be asymmetric, because losses from overpricing are smaller than losses from under-pricing. Third, firms raise prices to avoid being stuck with relatively low price in the future and it gives rise to increase mark-ups and higher mark-ups reduce labor supply and consumption. In particular, wholesale companies tend to raise their mark-ups due to a pricing bias that leads to upward adjustments. Additionally, both intermediate goods firms and intermediate goods firms experience reduced profitability in their export activities. In turn, This process creates spillover effect through trading partner and eventually, global commodity markets and international trade volume will not be better. According to Bernanke's (1983), and Dixit's (1989) theories, high levels of uncertainty can discourage firms from investing and hiring, especially when the investments are difficult to reverse or workers are expensive to hire and fire. Investment demand falls because, potential increase in tariffs lower expected asset prices. Carballo et al. (2022) consider a scenario involving a small exporting country, negligible domestic entry costs, and a consistent domestic mass of potential firms. Accordingly, the expected value from exporting for any firm v after entry;

$$\Pi_e(a_s, c) = \pi(a_s, c) + E_s \sum_{t=1}^{\infty} \beta^t \pi(a_s', c) \quad (1)$$

Where, a_s shows market condition observed by firm. If a firm determines that entering the market with an entry cost, K, will optimize its anticipated profits, it will choose to enter and maintain its exports in the subsequent period with a probability of β, where β is less than 1. E_S represents the anticipation considering potential future conditions based on the available information set pertaining to the current state. In the face of uncertain future conditions, non-exporters find themselves at a crossroads: should they make the decision to enter or wait until conditions show signs of improvement? The best choice for a firm's entry decision in state "s" maximizes its projected value, as defined by the Bellman equation presented below (Handley & Limao, 2017: 2738).

$$\Pi_e(a_s, c) = max\{\Pi_e(a_s, c) - K, \beta E_s \Pi(a_s', c)\} \quad (2)$$

To address the optimal stopping problem, we examine intervals of "a" encompassing the firm's actions. If economic conditions are sufficiently good, a firm decides according to following condition;

$$\Pi_e(a_t, c_t^u, r) - K = \Pi_w(c_t^u, r) \quad (3)$$

where a_t the is current condition, r is demand regime in which the firm takes as given and c_t^U is general cost. According to cost cutoff condition, the difference between the expected value of export Π_e and the sunk cost K should be at least equal to the anticipated value of waiting, Π_w. Uncertainty rise the cost cut-off condition and firms may be hesitant to engage in cross-border transactions in an uncertain environment. It's evident that uncertainty has a stronger dissuasive effect on risk-averse firms when it comes to engaging in foreign markets, compared to risk-taking firms. Increasing uncertainty discourage investments in physical capital, increases firms' cash holdings, dampens trade credit and hence, impede international trade (Caldara, et al., 2019: 26-27). Therefore, theories regarding the effects of uncertainty have evolved from classical economists to the late 20th century, coinciding with globalization and the financialization of economies, which introduced new economic actors and increased complexity. Consequently, examining these theories is crucial for identifying relevant variables and proxies, predicting the expected directions of explanatory factors, and reinforcing the foundation for empirical analysis and discussion.

2. Related Literature

The economic outcomes of global uncertainties have become important focal points in both empirical and theoretical studies, particularly following the Brexit, USA-China Trade wars and the Covid-19 pandemic. Since the introduction of standardized measures by Baker et al. (2013), the empirical literature in this field has grown substantially. The expanding body of research primarily concentrates on examining the impact of various uncertainty measures (GUI, TPU, EPU, VIX index, Geopolitic or Political Risks index, etc.) on macroeconomic variables. These variables include economic growth, international trade, financial markets, energy usage, carbon emissions, firm behavior, or commodity prices. The majority of these studies have found evidence supporting a negative relationship. While some directly employ measures of uncertainty series, numerous papers rely on proxies such as the VIX index, firm profits, stock returns, volatility in markets, or productivity (Jurado et al. 2015: 1178).

A substantial body of research investigates the effects of uncertainties on economic growth. Rising uncertainty is widely recognized as having adverse effects on output. Following uncertainty shocks, reductions in investment and consumption significantly contribute to the slowing of real GDP growth. In this regard, Lensink et al. (1999), Wu et al. (2008), Fauntas and Karanaros (2006), Bredin et al. (2009), Baker and Bloom (2013), Christensen et al. (2018), Şahinöz and Coşar (2018), Mendeya and Ho (2021), Bhowmik et al. (2021) suggest that rising uncertainty or unexpected shocks can affect economic activity negatively through investment and consumption decisions, risk premiums, and expectations.

In the context of the uncertainty relationship with commodities, the existing literature either utilizes commodity prices directly or employs proxies such as gold prices, oil prices or grain prices to analyse the correlation between the variables. At this strand, Wang et al. (2015a), Bakas and Triantafyllou (2018), Chen et al. (2019), Adekoya et al. (2021), Ahmed and Sarkodie (2021), Xiao et al. (2022), Song et al. (2022) assert that uncertainty leads to volatility in the commodity markets and commodity prices are sensitive to uncertainty. Also price shocks from commodities impose statistically significant effect on various uncertainty measures. So it's important to stabilize (reduce uncertainty) the world economy to ensure food security and to promote exports earnings for low income developing countries.

Uncertainty and exports&imports relationship in the context of international trade has been extensively studied. Handley and Limao (2014), Wang and Zu (2015b), Limao and Maggi (2015), Constantinescu (2017), Crowley et al. (2018), Caldara et al. (2019), Greenland et al. (2019), Novy and Taylor (2020), Görüş and Akyüz (2023), Ahmad et al. (2020), Sharma and Paramati (2021), Zhao (2022), Carballo et al. (2022) provides insights on the subject relationship. They indicated that international trade is so volatile in response to uncertainty shocks. Besides, trade volume growth and new export entry are positively associated with uncertainty reduction and reduction in uncertainty reduces the volatility of firm-level exports. On the other hand, Grier and Smalwood (2007), Chen and Zhao (2021) shown that economic uncertainty has an insignificant effect on export volatility and export growth in aggregate level.

Scholars have provided extensive literatures concerning the nexus between exports and commodity prices. The relationship between commodity prices and exports is complex, and influenced by uncertainties such as supply disruptions, demand fluctiations, risk perception and market volatility. Its generally accepted in the study of Mork et al. (1994), Le et al. (1995), Céspedes and Velasco (2012), Baumann (2013), Gruss (2014), Gruss and Kebhaj (2019), Knop and Vesğignani (2014), Aponte (2016), Fernández, Schmitt-Grohé, and Uribe (2017), Inoue and İkimoto (2017), Schmitt-Grohé and Uribe (2018), Nikonenko et. al. (2020), Cunha et al. (2022), that there is a strong and statistically significant long-run relationship between exports and commoditiy prices. In addition, commodity price fluctuations can significantly impact the sustainable development of macroeconomics, and an increase in commodity prices (e.g. oil, natural gas, mining products) channels an improvement in export revenues, hence, boosting the economy while commodity importers have suffered.

There are also type of papers on the effetc of uncertainty on credit markets, stock prices and transmission of volatilities from one market to another. Kang and Ratti (2013), Liu and Zhang (2015), Gülen and Ion (2016), Christou et al. (2017), Arouri et al. (2018), Ferreira et al. (2018), Basher et al. (2019), Chiang (2019), Wang et al. (2020), Phan et al. (2021), Mokni et al. (2022) found that increase in economic policy uncertainty decreases financial stability, and an unanticipated increase in policy uncertainty reduces real stock returns, deteriorates credit markets and increase volatilities. When credit markets deteriorate, it becomes more difficult for businesses to access financing. Exporters may struggle to secure the necessary funds to produce goods for export or to expand their operations to meet demand in foreign markets. If overseas buyers face tighter credit conditions, they may reduce their purchases of goods and services from exporters, leading to a decline in export volume. Also exporters may face higher borrowing costs or be forced to use alternative, more expensive financing options, which can reduce their competitiveness in international markets. Thus, we can expect that uncertainty will produce harmful effects on trade through credit markets.

Unlike the previous studies, we have several contributions and aims to fill some gaps in the literature. First, we contribute on how exports react to global commodity prices and uncertainty shocks in a “multivariate framework” with latest data. However, majority of previous studies are limited in scope and emphasized on specific markets such as gold, oil or grain. The limitation is due to the failure to include commodity market in global level. It’s important to infer global policy recommendation on exports and commodity price movements under unexpected shocks. In this fashion, our study contributes to the contemporary body of research on policy uncertainty and international trade, a field initially pioneered by Handley and Limao (2014, 2015). Secondly, we consider the “structural beraks” in the co-integration analysis by incorporating structural changes in the parameters of models. It offers an improvement over traditional methods since numerous models assume a consistent relationship between variables throughout the entire period. Nevertheless, there are instances where structural breaks can lead to alterations in the fundamental relationship between the variables.

Alternatively, inaccurate forecasts could arise, leading to potentially misleading policy recommendations. Prior research has neglected the reciprocal impact of these two factors and has not explored whether structural shifts could influence this causality. Lastly, it would be better to distinguish between Global Uncertainty (GU) and Economic Policy Uncertainty (EPU). Global uncertainty arises from a variety of random and unpredictable factors that lie outside the realm of policymakers' influence. As an illustration, weather conditions, natural disasters, conflicts, pandemics, technological breakthroughs, and other unforeseen events can exacerbate economic activity cycles, often lying beyond the direct control of policymakers. Economic Policy Uncertainty (EPU) encompasses the uncertainty stemming from unexpected policy actions, shifts in policy instruments, and alterations in economic policies, all of which can significantly affect economic activity. By acknowledging these separate origins of uncertainty, policymakers can enhance their comprehension of the associated impacts and formulate effective strategies to mitigate them.

Our subject is important from several aspects. Uncertainties play a crucial role in the dynamics of exports and commodity markets. They provide insights into risk assessment, market volatility, investment decisions, trade policies, and macroeconomic effects. Understanding and assessing uncertainties helps evaluate risks associated with international trade and commodity markets. Volatility introduced by uncertainties affects market dynamics, necessitating strategies to manage risks. Within this framework, our objective is to investigate whether uncertainty genuinely has an impact on commodity prices and also we try to explain the response of exports volume which stem from uncertainty changes. For this purpose, we “hypothesize” that uncertainty and commodity prices have a significant impact on export volume. It can be argued that high level of uncertainty poses significant risks to exporting firms in overseas markets. Yin and Han (2014), Bakas and Triantafyllou (2018), and Hailemariam et al. (2019) suggest policy uncertainty can have an adverse impact on exports. Second, we hypothesize that uncertainty and commodity prices are co-integrated with exports in the long run, and commodity prices benefit exporting countries. More clearly, fluctuations in the commodity price index will influence the direction of export volume based on whether the country’s position as a net exporter or net importer in the commodity market.

For example, sharp fluctuations in energy prices have exerted significant impacts, as rapid price declines are detrimental to energy-exporting countries. Conversely, sharp price increases pose challenges for energy-importing countries, while exporting nations are susceptible to energy price vulnerability (Zhang et. al., 2022; Aponte, 2016; Wang et al., 2022). Lastly, we address three “research questions”. Do global uncertainty and commodity prices exert a noteworthy economic influence on export volume?, If so, do variables respond differently to such uncertainty? and what role do unexpected shocks play in elucidating structural breaks throughout the sample period have emerged as a research questions in our study.

3. The Model And Data

Advancements in the narrative identification of economic policy uncertainty have empowered researchers to model its economic implications. Specifically, in a time series context, our empirical baseline models (export model and commodity model) can be expressed as the following regressions;

$$LnExp_t = \beta_0 + \beta_1 LnWUI_t + \beta_2 LnCPI_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

As is seen, all variables converted into natural logarithms to mitigate the influence of scale and skewness. Additionally, by interpreting the coefficients as elasticities, we can enhance our comprehension of how variations in the variables affect the uncertainty. In this specification, β_0 is the constant parameter of the model, ε is the stochastic error term, and subscript *t* refers to the quarterly time span from 1995Q1 to 2022Q4**.** In the study, we more focused on post-2000 period to be able to see the effects of the important global development such as 2001 U.S.A. Recession and 9/11 attack, Gulf War II, outbreak of SARS, global financial downturn of 2007/2008, Sovereign debt crisis in Europe, Brexit, USA-China Trade Wars, and Coronavirus pandemics. As depicted in Figure 1, the World Uncertainty Index remained relatively stable until the 2000s; however, post-2000 period, it embarked on a significantly volatile path. In the quation (4), *LnEXP* is modelled as dependent variable and indicates quarterly global exports in billions of the nominal US dollars. *LnWUI* denotes unbalanced GDP weighted World Uncertainty Index (WUI) for 142 countries that measures overall uncertainty across the globe and β_1 is parameter of WUI. It is computed by counting the percent of word "uncertain" or its variant. The WUI is subsequently adjusted by being multiplied by 1,000,000. A larger value indicates greater uncertainty, while a smaller value suggests lower uncertainty. Lastly, *LnCPI* is commodity indicators that shows free market commodity price indices, quarterly (2015=100). We retrieved data from UNCTAD Statistics, UN Trade Statistics, World Trade Organization (WTO) statistics and Uncertainty Database.

4. Econometric Framework

In the main analysis, we run the co-integration equation firstly whether a long-term equilibrium relationship exists among the variables. We specify co-integration test that derived from the time series estimation model specified in equation (1). But in this equation, we consider the structural breaks. In time series analysis, it is common for structural breaks to occur. These breaks predominantly arise from economic shocks that create significant uncertainties. If the analysis is conducted using traditional methods such as Engle and Granger (1987) or Johansen (1991) without taking these breaks into account, the results may not be reliable. In this manner, Gregory and Hansen (1996a), Bai and Peron (1998), Hatemi-J (2008) introduced several tests. However, since the researcher does not have prior knowledge about break number, it is necessary to use a test that can provide accurate results. Thus, we employed the residual based Maki co-integration test, (Maki, 2012) which allows for testing long-run relationships under an unknown number of structural breaks. The term *"structural"* model in econometrics was initially described by Hurwicz (1962). A model is considered structural if it allows us to predict the effects of intentional policy actions or changes in the economy or nature. To make such predictions, the model needs to explain how the intervention relates to changes in model elements (parameters, equations, observable or unobservable variables). In this context, the *MAKI* test operates on the assumption that the undisclosed count of breaks in the co-integrating vector is less than or equal to the maximum number of breaks. We consider the following regression models according to different level;

$$y_t = \mu + \sum_{t=1}^{k} \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t \quad (5)$$

$$y_t = \mu + \sum_{t=1}^{k} \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^{k} B_i' x_t D_{i,t} + u_t \quad (6)$$

$$y_t = \mu + \sum_{t=1}^{k} \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^{k} B_i' x_t D_{i,t} + u_t \quad (7)$$

$$y_t = \mu + \sum_{t=1}^{k} \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^{k} \gamma_i t D_{i,t} \beta' x_t + \sum_{i=1}^{k} B_i' x_t D_{i,t} + u_t \quad (8)$$

Where observation number *t=1,2,….T*. Scalar y_t and *m x 1* vector x_t $(x_{1t} \ldots x_{mt})$ are dependent and independent variables in which both of them are integrated at order one, u_t is the error term. μ, μ_i ,γ, γ_i, $\beta' = (\beta_1 \ldots \beta_m)$ *and* $\beta_i' = (\beta_{i1} \ldots \beta_{im})$ are parameters of the model. T_B is break date, *k* represents break number and *D* denotes break dummy which is 1 if $t > T_{Bi}$ *(i=1, ⋯, k)* and of 0 otherwise. accordingly, equation 5 is the first model with level shift, model 6 shows level + regime shift, equation 7 stands for level shift with trend and lastly model 8 considers the breaks in level, regime and trend. We have to estimate $\tau_{\min}^{k}$ test statistic by employing the equation 5 to test the cointegration with i breaks *(i ≤ k);*

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^{k} \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t$$
(9)

Than we get OLS residual from the regression error term $\hat{u}_t$ and imply the ADF test for null hypothesis of $\rho=0$ against the alternative hypothesis of $\rho < 0$ in equation 10;

$$\Delta\tilde{u}_t = \rho\tilde{u}_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \propto_j \Delta\tilde{u}_{t-1} + \varepsilon_t$$
(10)

For all possible potential break points, the presence of a single break is investigated under the assumption of $p=0$, and the corresponding t-statistic is calculated. The observation corresponding to the minimum t-statistic in τ_1 represents the break date if $k = 1$. In other words, minimizing the sum of squared residuals will be the first break point for equation 9;

$$SSR_1 = \sum_{t=1}^{T}(y_t - \hat{\mu} - \hat{\mu}_1 D_{1,t} - \hat{\beta}' x_t)^2$$
(11)

In equation 11, the first break point is set as $\hat{\text{bp}}_1 = \text{argmin}_{\tau_1^a} \text{SSR}_1$.To get second possible break point from the subsamples we use the following regression and error term are as follow;

$$y_t = \mu + \hat{\mu}_1 D_{1,t} + \hat{\mu}_2 D_{2,t} + \beta' x_t + u_t$$
(12)

$$\Delta\tilde{u}_t = \rho\tilde{u}_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \propto_j \Delta\tilde{u}_{t-1} + \varepsilon_t$$
(13)

Than, we need to define sub samples T_2^a and t statistic of the parameters of error term τ_2. We can determine the second break point (bp_2) by minimizing SSR_2 over T_2^a;

$$SSR_2 = \sum_{t=1}^{T}(y_t - \hat{\mu} - \hat{\mu}_1 D_{1,t} - \hat{\mu}_2 D_{2,t} - \hat{\beta}' x_t)^2$$
(14)

According to equation 14, second break point is $\hat{\text{bp}}_2 = \text{argmin}_{\tau_2^a} \text{SSR}_2$. We applied bp_1 and bp_2 to sub-sample and get the break date. The procedure described in equations 8, 9, and 10 can be iterated until a total of k break points have been estimated.

At the second stage, we estimate the VAR model to identify impulse-response functions (IRFs). If variables are co-integrated, they are move together in the long run and unexpected shocks that arise from one variable may effect another. For this purpose we can employ IRFs. These functions show how each of the uncertainty shocks affect the respective variables in an autoregressive structure. But the variable ordering and structure of the VAR estimation that we used to calculate IRFs could lead to substantial bias. Second, the error terms in a VAR model are generally correlated. There are some inefficiencies with regards to the utilization of exogeneity tests and graphical representations of impulse response functions when drawing policy implications. Furthermore, the results obtained from VAR models are not robust with respect to the number of variables, trends in the series, lag numbers, and the frequency employed in the model. Due to such problems, the structural VAR models (S-VAR) have been developed. This method is based on the principle of imposing constraints on the coefficients of the VAR model while taking into account the economic theory. Second, it allows us to examine the causal relationships between variables. Third, it can be used to examine the impact individual shocks will have on other variables. Unlike conventional VAR models, the estimated parameters can be interpreted as an economic policy implication (Sims, 2002: 3-7). In regards to our study, we can represent standard VAR model in structural form;

$$WUI_t = \emptyset_{11} + \emptyset_{12} WUI_{t-1} + \emptyset_{13} CPI_{t-1} + \emptyset_{14} EXP_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$
$$CPI_t = \emptyset_{21} + \emptyset_{22} WUI_{t-1} + \emptyset_{23} CPI_{t-1} + \emptyset_{24} EXP_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$
(15)
$$EXP_t = \emptyset_{31} + \emptyset_{32} WUI_{t-1} + \emptyset_{33} CPI_{t-1} + \emptyset_{34} EXP_{t-1} + \varepsilon_{3t}$$

In equation system 15, error terms are white noise with constant variance. We can re-write the standard VAR model as structural way by using endogenous variables of dependent variable as follows;

$$WUI_t = \emptyset_{11} + \emptyset_{12}CPI_t + \emptyset_{13}EXP_t + \emptyset_{14}WUI_{t-1} + \emptyset_{15}CPI_{t-1} + \emptyset_{16}EXP_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$
$$CPI_t = \emptyset_{21} + \emptyset_{22}WUI_t + \emptyset_{23}EXP_t + \emptyset_{24}WUI_{t-1} + \emptyset_{25}CPI_{t-1} + \emptyset_{26}EXP_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$
(16)
$$EXP_t = \emptyset_{31} + \emptyset_{32}WUI_t + \emptyset_{33}CPI_t + \emptyset_{34}WUI_{t-1} + \emptyset_{35}CPI_{t-1} + \emptyset_{36}EXP_{t-1} + \varepsilon_{3t}$$

It is also assumed that, ε_{1t}, ε_{2t} and ε_{3t} are uncorrelated, which would allow for us to identify the effect of each independent shock. Re-writing the equation set 16 by moving the lags and constants to the other side of the equation, it yields to matrix form;

$$\begin{bmatrix} 1 & \emptyset_{12} & \emptyset_{13} \\ \emptyset_{22} & 1 & \emptyset_{23} \\ \emptyset_{32} & \emptyset_{11} & 1 \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} WUI_t \\ CPI_t \\ EXP_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \emptyset_{11} \\ \emptyset_{12} \\ \emptyset_{13} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \emptyset_{14} & \emptyset_{15} & \emptyset_{16} \\ \emptyset_{24} & \emptyset_{25} & \emptyset_{26} \\ \emptyset_{34} & \emptyset_{35} & \emptyset_{36} \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} WUI_t \\ CPI_t \\ EXP_t \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \delta_{11} & 0 & 0 \\ 0 & \delta_{22} & 0 \\ 0 & 0 & \delta_{33} \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{bmatrix}$$
(17)

The primary objective of structural VAR estimation is to achieve orthogonalization of the error terms for conducting impulse response analysis. A constrained structural VAR model establishes the connection among the residuals. This refers to unforeseen shocks as well as structural shocks, both of which are exogenous and devoid of correlation with each other. Thus, ε_{1t}, ε_{2t} and ε_{3t} are unobservable and zero-mean white noise processes and they are serially uncorrelated and independent of each other. Equation 17 allowed us to transform the structural form in equation 15 to reduced form in the vector x_t;

$$Ax_t = A_0 + A_1x_{t-1} + \delta\varepsilon_t \quad (18)$$

"A" is coefficient matrix that shows structural parameters, x_{t-1} is variable matrix, *"δ"* is the variance covariance matrix and ε_t is the error term. We can use equation (18) to estimate structural parameters but firstly we have to impose restriction (set it zero) on coefficient matrix. In this matrix, to observe the effect of a specific variable on the dependent variable, we set the coefficients of other independent variables to zero. This identification structure allows for variables to react contemporaneously to other domestic and external variables (Villaverde & Ramirez, 2010: 304-307). In this study, we aim to estimate the effect of uncertainity and commodity prices. Thus, the coefficient φ_{22} and φ_{32} would describe the contemporaneous effect of a change in uncertainty on both commodity prices and exports markets. Samely, the coefficient φ_{33} would describe the contemporaneous effect of a change in commodity prices on exports. Lastly, we can estimate the effect shock on the variables by plotting a dynamic multipliers on a diagram. To achieve this objective, we can employ impulse response functions (IRFs). Impulse responses to distinct structural shocks are a prevalent method for illustrating the dynamic characteristics of macroeconomic models. To achieve this, we adopt the structural moving average (SMA) representation of the VAR model;

$$y_t = v + \sum_{j=0}^{\infty} \Theta_j \varepsilon_{t-j}$$
(19)

Where Θ_j is independent variable matrix and ε is i.i.d error term. In the matrix form, it yields;

$$\begin{bmatrix} y_{1t+s} \\ y_{2t+s} \\ y_{3t+s} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_1 \\ v_2 \\ v_3 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \emptyset_{11,0} & \emptyset_{12,0} & \emptyset_{13,0} \\ \emptyset_{21,0} & \emptyset_{22,0} & \emptyset_{23,0} \\ \emptyset_{31,0} & \emptyset_{32,0} & \emptyset_{33,0} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t+s} \\ \varepsilon_{2t+s} \\ \varepsilon_{3t+s} \end{bmatrix} + \cdots + \begin{bmatrix} \emptyset_{11,s} & \emptyset_{11,s} & \emptyset_{11,s} \\ \emptyset_{21,s} & \emptyset_{22,s} & \emptyset_{23,s} \\ \emptyset_{31,s} & \emptyset_{32,s} & \emptyset_{33,s0} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{bmatrix}$$
(20)

The structural dynamic multipliers (impulse responses) can be similarly found as;

$$\frac{\partial y_{1t+s}}{\partial \varepsilon_{1t}} = \emptyset_{11,s} \;\; ; \;\; \frac{\partial y_{1t+s}}{\partial \varepsilon_{2t}} = \emptyset_{12,s} \;\; ; \;\; \frac{\partial y_{2t+s}}{\partial \varepsilon_{1t}} = \emptyset_{21,s} \;\; ; \;\; \frac{\partial y_{2t+s}}{\partial \varepsilon_{2t}} = \emptyset_{22,s}$$
(21)

As seen from equation 21, $\varphi_{ij,s}$ will give the plots of the IRF's foe each j. Generally, the IRF measures the dynamic response of a particular variable to externalor unpredicted shocks keeping all the other variables of the system constant. By this way, we can figure out how unit impulses of the structural shocks at time t impact the other variables during the sample period (Björnland, 2000: 9).

In the last stage of the analysis we examined the causal linkage and it's direction between variables by employing *"Frequency Domain"* approach. We use this method because it has some advantages against "*Time Domain"* approach. The time-varying approach treats time series as a function of time, whereas in the context of frequency domain analysis, the series under consideration is treated as a function of frequency. Hosoya (1991), Breitung and Candelon (2006)

stated that traditional time domain tests fail to determine causal relationships for different frequencies. Causal dynamics can yield different responses at different frequencies, and standard Granger causality tests are unable to capture them. They are not sensitive to the different causality relationships exhibited at different frequencies. It assumes that a single Wald statistic holds the causality relationship between variables across the entire frequency distribution. However, the causality relationship can vary depending on the "*short or long term"*. A relationship that exists in the short term may disappear in the long term (Görüş & Aydın, 2019: 818). So, instead of time domain tests, the frequency-domain method offers a broader view of the direction and strength of causality in different frequencies. To consider different frequencies, Hosoya (1991), Yao and Hosoya (2000) introduced Wald-type causality test based on spectral density. They defined a two-dimensional vector of the time series $z_t = [x_t; y_t]'$, observed at *t = 1,….T.* z_t is ordered at a finite number of lags *(p)* of standard VAR model;

$$z_t = \propto_1 z_{t-1} + \propto_2 z_{t-2} + \cdots + \propto_p z_{t-p} + \varepsilon_t$$
(22)

we move the error term to the other side of the equation and use the lag operator (L) ;

$$\varepsilon_t = \propto_1 z_{t-1} + \propto_2 z_{t-2} + \cdots + \propto_p z_{t-p} - z_t$$
(23)

$$\varepsilon_t = z_t(I - \alpha_1 L^1 - \alpha_1 L^2 - \ldots - \alpha_p L^p)$$
(24)

Where, polynomial function $\theta = 1 - \alpha_1 L^1 - \alpha_2 L^2 - \ldots . \alpha_p L^p$ and error term $\varepsilon_t = \theta(L) z_t$. We can denote 2x2 sized autoregressive polynomial function, $\theta(L) = I - \theta_1 L^1 - \theta_2 L^2 - \ldots . - \theta_p L^p$ with $L^k z_t = z_{t-k}$. The ε_t is white noise error term that means $E(\varepsilon_t) = 0$ and $E(\varepsilon\varepsilon') = \Sigma$ is positively defined sum. We define lower triangular matrix G from cholesky decomposition. $GG' = \Sigma^{-1}$. Its expected value is $E(\eta_t : \eta_t') = I$ and $\eta_t = G\varepsilon_t$. If this process is stationary, the moving average representation would be as follows;

$$z_t = \Phi(L)\varepsilon_t = \begin{bmatrix} \Phi_{11}(L) & \Phi_{12}(L) \\ \Phi_{21}(L) & \Phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix}$$
(25)

$$\psi(L)\eta_t = \begin{bmatrix} \psi_{11}(L) & \psi_{12}(L) \\ \psi_{21}(L) & \psi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{bmatrix}$$
(26)

Where $\Phi(L) = \theta(L)^1$ and $\Psi(L) = \Phi(L)G^{-1}$. In this respect the spectral density of x_t is expressed as;

$$f_x(w) = \frac{1}{2\pi}\{|\psi_{11}(e^{iw})|^2 + |\psi_{21}(e^{iw})|^2\}$$
(27)

where w is the frequency of the spectral density. Based on this equation, Gweke (1982) and Hosoya (1991) defined the measure of causality test as;

$$My \to x(w) = \left[log \frac{2\pi f x(w)}{\psi_{11}(e^{-iw})^2}\right] = log\left[log \frac{\psi_{12}(e^{-iw})^2}{\psi_{11}(e^{-iw})^2}\right]$$
(28)

If $|\Psi_{12}(e^{-iw})^2 = 0$ or *log (1)=0* we say that y does not cause x at frequency w. If the elements of t z_t are integrated at order one and indicate co-integration relationship, *θ(L)* has unit root. If we subtract z_t from both side of the equation $\varepsilon_t = \theta(L) z_t$ we have;

$$\Delta z_t = (\theta_1 - I) z_{t-1} + \theta_2 z_{t-2} + \cdots + \theta_p z_{t-p} + \varepsilon_t = \tilde{\theta}(L) z_{t-1} + \varepsilon_t$$
(29)

In this equation autoregressive polynomial function is $\theta(L) = \theta_1 - I + \theta_2 L^1 + \ldots . + \theta_p L^p$. When the $\theta(L)$ or $\tilde{\theta}(L)$ are equal to zero it means y is not the cause of x according to Granger non-causality. In this process we test the null hypothesis of $H_0 : M_{y \to x}(w) = 0$ (it means there is no causality runs from x to y at frequency w) against the alternative $H_1 : M_{y \to x}(w) \neq 0$.

5. Empirical Findings

At this stage, we reported the estimation results. We begin our analysis by assessing the summary statistics of the variables. Table 1 describes data characteristics with logarithmic transformation. The results show that the *LnEXP* has the highest volatility and the *LnCPI* has the lowest. Regarding our variable of interest, the mean value of *LnWIU* is 9,74 while the min. and max. values are 8,62 and 10,9 respectively. Second, standard deviation of *WUI* is larger than other variables proportionally (9,74 / 0,47 = 20.72) according to their mean value. Thirdly, to assess the normality of the dataset. In this frame, we calculate the skewness, kurtosis, and Jarque-Bera statistics.

According to the test statistics, all variables exhibit negative skewness, with each variable's value being close to zero. Also the kurtosis of all the variables are positive and all close to the value of three. According to J-B test, the null hypothesis about normal distribution has not been rejected for *LnCPI* and *LnWUI* at least %5 confidence level (0.07 and 0.82 > 0.05). At the right side, the pair-wise correlation analysis indicates a strong relationship (0.80) between commodity and export variable but moderate relationship between uncertainty and the other two variables as the probability value is 60% and 39% respectively. Additionally, the negative covariance coefficient between LnEXP (dep. variable) and LnWUI indicates that they move in opposite direction. However positive covariance between LnCPI and LnEXP points out a movement in the same direction.

Table 1. Summary Statistics

Statistics	**LnCPI**	**LnEXP**	**LnWUI**	**Correlation Matrix**			
Mean	4.48	14.84	9.74	-	LnCPI	LnEXP	LnWUI
Median	4.52	15.07	9.79	LnCPI	1	-	-
Maximum	5.06	15.65	10.92	LnEXP	0.80	1	-
Minimum	3.94	13.79	8.62	LnWUI	0.39	-0.60	1
Std. Dev.	0.39	0.77	0.47	**Covariance Matrix**			
Skewness	-0.09	-0.11	-0.03	-	LnCPI	LnEXP	LnWUI
Kurtosis	2.92	2.63	2.72	LnCPI	0.08	-	-
Jarque-Bera	5.54	12.52	0.38	LnEXP	0.14	0.33	-
Prob.	0.07	0.00	0.82	LnWUI	0.05	-0.16	0.21

Than we test for unit root to restrain from any spurious regression results. For this purpose we employed traditional Dickey and Fuller (1981) ADF, Phillips and Perron (1988) PP and Elliot et al. (1996) DF-GLS tests in addition to Carrion-i-Silvestre et al. (2009) multiple approach that takes structural breaks into consideration. The existence of a structural break can cause standard tests to lean towards not rejecting the presence of a unit root. Accordingly, both for the corresponding results of tests are reported in Table 2.

Table 2. Unit Root Tests

Part 1		***Level***		**First Difference**		
Test	LnCPI	LnEXP	LnWUI	LnCPI	LnEXP	LnWUI
ADF	-1.24 (0.65)	-1.24 (0.65)	-3.01 (0.02)	-7.54 (0.00)	-9.67 (0.00)	-15.17 (0.00)
PP	-0.86 (0.79)	-1.24 (0.65)	-4.19 (0.00)	-7.12 (0.00)	-9.64 (0.00)	-26.45 (0.00)
DF-GLS	-1.16	1.1	-2.35	-7.24	-2.77	-14.37

Part 2	**LnCPI**		**LnEXP**		**LnWUI**	
Test	Test Statistics	C.V. (5%)	Test Statatistics	C.V. (5%)	Test Statatistics	C.V. (5%)
PT	10.57	7.59	9.76	7.37	6.03	5.34
MPT	10.28	7.59	9.55	7.37	5.82	5.34
MZA	-26.24	-34.41	-28.12	-35.58	-30.72	-31.4
MSB	0.13	0.12	0.13	0.11	0.12	0.12
MZT	-3.59	-4.14	-3.73	-4.21	-3.91	-3.94
Break Points & Dates	28 (2001Q4) / 67 (2011Q3) / 99 (2019Q3)		23 (2000Q3)/ 55 (2008Q3) / 80 (2014Q2)		22 (2001Q3) /35 (2011Q2) / 73 (2013Q1)	

Note: The probability of rejecting the null hypothesis (unit root) is provided in parenthesis in Part 1. Critical values in DF-GLS are 2.58 1.94 and 1.61 for 1%, 5% and 10% significance level respectively. The maximum lag number used to calculate the long-term variance in the multiple break test is set as four, due to the quarterly frequency.

According to findings from the traditional tests in Part 1, *LnCPI* and *LnEXP* are nonstationary in their levels, as we could not reject the null hypothesis. In contrast, we can reject the null of unit root for LnWUI or we can conclude that it is stationary at both for level and first difference. But according to the structural break tests (breaks in level) in Part 2, all series are integrated at order one. It means the LnWUI is deemed non-stationary in the presence of a structural break due to the sudden and significant jump or unexpected shocks which observed during the full period. With this outcomes, we can proceed and run the co-integration procedure. Because, they can be combined in a way that their linear combination is stationary and have a long run equilibrium. For this purpose we employed Maki co-integration test with multiple breaks.

Table 3. Maki Test

Models	Test Statistics	Break Points and Dates	Critical Values		
			10%	5%	1%
Level shift (Model 0)	-6.511***	60 /2009Q4 88 / 2016Q4 100 / 2019Q4	-5.125	-5.392	-5.943
Level shift with trend (Model 1)	-6.621***	60 / 2009Q4 88 / 2016Q4 99 / 2019Q3	-6.169	-5.691	-5.408
Regime shift (Model 2)	-7.103***	27 / 2001Q3 75 / 2013Q3 100 / 2019Q4	-7.031	-6.516	-6.211
Level, trend & regime shift (Model 3)	-6.620	22 / 2000Q2 29 / 2002Q1 60 / 2009Q4	-7.673	-7.145	-6.873

Notes: *** and ** indicate that the test statistic value lies above the Maki's critical value at 1%, 5% and 10% significance level. Sample size is 112 and the trimming parameter is 0.05. Critical values are provided in Table 1 of Maki (2012).

Table 3 shows the findings of the co-integration test with critical values. We determined the maximum lag length for *p=4* due to quarterly data and set the trimming parameter 0.05. The empirical findings provide co-integration relationship between variables in the model with level shift (we reject the null hypothesis in model 0), level shift with trend (we reject the null hypothesis at 1% confidence level in model 1) and the regime shift (we reject the null hypothesis at 10% level in model 2). But model 3 is statistically insignificant. The results also show three structural break dates. Under the model 0 and the model 1 in which they coincides with 2008-2009 global financial turmoil, trade war between China and USA with the start of the Trump era and the outbreak of Coronavirus-19 pandemic. In addition, the regime shift model indicates a structural break during US recession in 2001 and 9/11 events, US fiscal cliff and sovereign debt crisis in Europe in 2013 and the outbreak of Coronavirus-19 pandemic (see Fig. 1). As seen, military, political or economic events have caused structural breaks in co-integration relationship. However model 3 does not provide any evidence for cointegration among the variables.

After determining the co-integration relationship, we estimate long run coefficients using FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares), DOLS (Dynamic OLS) and CCR (Cannonical Co-integration Regression) estimators. It is known that traditional OLS estimator would be super-consistent and there would be endogeneity problem (it means disturbance terms are correlated in the model) due to cointegration. Thus, β coefficients from traditional OLS estimation cannot be unbiased. To overcome these problems, it would be better to use asymptotically equivalent and efficient estimators such as FMOLS, DOLS and CCR (Hayakawa & Kurozumi, 2006: 2).

Table 4. Results of the Co-integration Coefficients (D*ependent Variable: LnEXP*)

Estimat	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Prob.	Adj R2	*Remarks on Coefficients*
OLS	LnCPI	0.48	0.042	11.42***	0.00	0.98	*Significant and Positive*
	LnWUI	-0.06	0.025	-2.48**	0.01		*Significant and Positive*
	C	12.17	0.318	38.26**	0.01		*Significant and Positive*
FMOLS	LnCPI	-0.45	0.075	6.06***	0.00	0.97	*Significant and Positive*
	LnWUI	-0.08	0.044	-1.81*	0.07		*Significant and Negative*

DOLS	C	12.45	0.56	22.165	0.00		*Significant and Positive*
	LnCPI	0.43	0.079	5.44***	0.00		*Significant and Positive*
	LnWUI	-0.09	0.061	-1.47	0.15	0.96	*Significant and Negative*
CCR	C	12.75	0.711	17.93***	0.00		*Significant and Positive*
	LnCPI	-0.42	0.073	5.75***	0.00		*Significant and Positive*
	LnWUI	-0.07	0.041	-1.70*	0.06	0.97	*Significant and Negative*
	C	12.50	0.609	20.52***	0.00		*Significant and Positive*

Note: "*","**", and "***" indicates 1%, 5% and 1% significance level respectively.

In table 4, we report the results according to FMOLS, DOLS and CCR in addition to traditional OLS. They provide both coefficients and long-run elasticies. The coefficients of uncertainty and commodity prices are statistically significant at 10% and 1% confidence level respectively for all estimators. The results show that uncertainty has a negative and significant effect on exports according to the all estimators except DOLS. In other words, LnWUI is negatively correlated with exports under these estimators. Because businesses become cautious and postpone international trade transactions under ubiquitous uncertainties. Firms may delay or reduce their export orders due to concerns about market stability, disrupted supply chains, or heightened risks associated with the uncertainties. Also, the coefficients point out an inelastic relationship. Specifically, a 1% increase in uncertainty would decrease exports by 0.08% for FMOLS, 0.07% for CCR, in addition to 0.09% for DOLS. When we consider commodity price index, it has negative and statistically significant effect on exports for FMOLS and CCR but it has positive and significant effect as for DOLS. Under uncertainty, the demand for financial commodities often rises as businesses and investors seek hedging mechanisms to manage risks. As businesses engage in hedging strategies to mitigate uncertainties, they may require financial instruments such as futures contracts, options, or derivatives, which can drive up demand for these commodities. Thus, increased demand for financial commodities may have a positive effect on exports. The coefficents indicate in-elastic relationship with dependent variable that means a 1% increase in uncertainty would decrease exports by 0.45% for FMOLS, 0.42% for CCR but increase 0.43% for DOLS respectively.

After employing the co-integration test, we can construct the VEC model based on Structural VAR in equation 16 with an optimal lag order to avoid inconsistent results and ineffective estimation from the traditional VAR model. According to the LR, FPE, SC and AIC criteria, in table 5, the optimal lag order of the model is four.

Table 5. Results of the Optimal Lag Order Selection

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	255.11	NA	1.80E-06	-4.712	-4.637	-4.682
1	278.74	45.490	1.37E-06	-4.985	-4.686	-4.864*
2	284.73	11.197	1.45E-06	-4.929	-4.405	-4.716
3	289.73	9.066	1.57E-06	-4.85484	-4.105	-4.551
4	309.52	34.767*	1.28e-06*	-5.056*	-4.082*	-4.661

Table 6 show the robustness of the VAR (4) model. This model ensures stability conditions that means it is free from autocorrelation problem, there is no heterskedasticity and inverse roots are in unit circle.

Table 6. Test for Stability Condition of VAR (4) Model

Inverse roots of AR characteristic polynomial

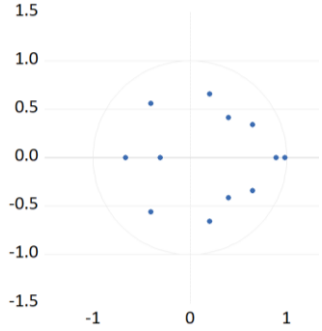

Serial Correlation LM Test

Lags	LM-Stat.	Prob.
1	11.80	0.22
2	13.51	0.14
3	9.24	0.42
4	21.83	0.09

Res. Heteroscadasticity Test

Chi-Sq.	Df.	Prob.
135.38	120	0.15

According to optimum lag order, table 7 presents the estimation results of the S-VAR model from VAR (4). Unlike to the traditional VAR model, we can interpret these coefficients. In table 7, Matrix A indicates coefficients matrix and Matrix B is error correction variance-covariance matrix. As per equation 16, the effects of *LnWUI* on *LnCPI* (represented by ϕ_{24}) and *LnEXP* (represented by ϕ_{34}) are positive but they are "*not statistically significant"*. On the other hand, exports equation shows an opposite relationship between commodity prices and exports volume (represented by ϕ_{35}), and it is statistically significant at the 1% level. It means one-unit increase in the CPI results in a 0.370 unit decrease in exports.

Table 7. Estimation Results of S-VAR Model

	Constant	Coefficients	Standard Error	z-Statistics	Probability
Matrix A					
	ϕ_{24}	0.008	0.016	0.52	0.59
	ϕ_{34}	0.018	0.014	1.26	0.21
	ϕ_{35}	-0.370	0.082	-4.48	0.00
Matrix B					
	b_{11}	0.332	0.022	14.62	0.00
	b_{22}	0.058	0.003	14.62	0.00
	b_{33}	0.049	0.003	14.62	0.00

In Figure 2, we plotted the impulse-response functions (IRF's) using the Cholesky identification with one standard deviation scheme, depicting the unexpected shocks observed from one variable to another. The x axis represents the periods and y axis shows the percentage variation. These functions enable us to depict the temporal trajectory of variables in our model due to a one-unit increase in the current value of one of the errors. We have the main diagonal where it's going to be showing the effects of a shock of the variable to itself. For example shock of *LnWUI* on *LnWUI* is present in the first column of the first figure, but we have more interested in watching the cross results. On that note, the second figure in the first column shows that *LnWUI* shock has decreasing positive impact on commodity markets during the first and half quarter due to increasing demand on financial commodities to need for hedge against uncertainties, than pass through negative zone and finally disappeared after six quarters. The third figure in the same column illustrates the response of exports. We can interpret that uncertainty shock decreases *LnEXP* slightly by 2% during the first and second quarter. After that, the shock has gradually decreased and it reaches steady state level around 7th quarters. In the second column of the figure one indicates that the response of LnWUI to a shock on LnCPI is statistically insignificant. The third figure illustrates that *LnEXP* response with %1 increase initially (these responses may have resulted from demand being brought forward or adjustment delays in response to the shock of uncertainty), followed by a decline of near 2%, and subsequently become insignificant starting from the second quarter. Eventually, they get back to their steady state level after 8 quarters. The figures in column three are completely statistically insignificant so we do not consider them in the analysis.

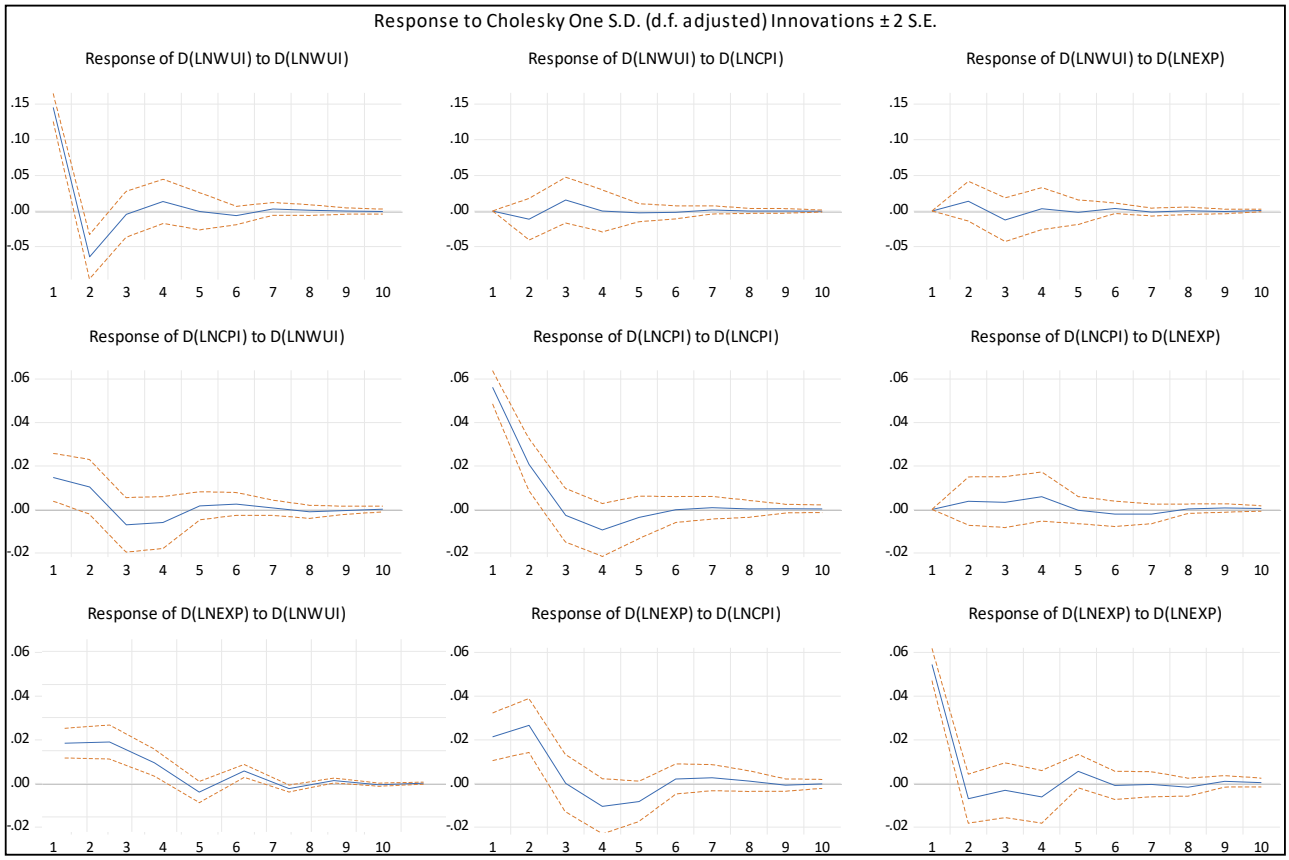

Figure 2. Impulse-Response Functions

After confirming co-integration, we can use a S-VAR model to analyze short and long-run dynamics. This allows us to observe how variables return to their long-run equilibrium path and identify the mechanisms that drive this adjustment process (Bekhet & Yusop: 2009: 160).

Table 8. Results of the VECM

	Long Run Parameters: Dependent Variable LnEXP			
Cointegrating Eq:	LnCPI(-1)	LnWUI(-1)	C	
	-0.853	-1.057	-0.698	
	[-3.01***]	[-5.23***]	[-0.37]	
	Speed of Adjustment			
Error Correction:	D(LnEXP)	D(LnCPI)	D(LnWUI)	
$CointEq_1$	-0.084	0.072	-0.277	
	[-1.71*]	[1.64*]	[3.56***]	
Stability Diagnostics:	LM Test[a]	R^2	White Test[b]	R. Reset Test[c]
	2.74 (0.25)	0.52	1.43 (0.11)	1.27 (0.26)

Note: The numbers in brackets refer to t-statistics and number in pranthesis show probability value. ***, **, and * indicate the null hypothesis to be rejected at 1% (2.58), 5%, (1.96) or 10% (1.64) significance level respectively. a- H_0: No serial correlation versus H_1: Serial correlation of k=2 lag order. b- H_0: Homoskedasticity versus H_1: Heteroskedasticity of unknown form. c- H_0: No misspecification versus H_1: Misspecification in the error term (non-linear combinations of the independent variables explain the dependent variable).

The long-run relationship between the cointegrated variables has now determined through a VECM. The first part of Table 8 shows the long-run dynamics and the second part gives the speed of adjustment to the longrun equilibrium. The long run relationship between variables for one cointegrating vector is $LnEXP = -0.853LnCPI_{t-1} - 1.057LnWUI_{t-1} - 0.698$. From this equation it can be seen that, other things equal, each percentage point increase in commodity price index and uncertainty will cause the decrease of 0.853 and 1.057 percentage points in exports respectively. Also all the coefficients in part 1 were significant at 1% level of significance except constant. Second part provides speed of adjustment within which the model will restore its equilibrium following from any disturbances. The coefficients of the ECT_{-1} with LnEXP

and LnWUI are negative and statistically significant indicating that there is a convergence toward lon-run equilibrium. LnEXP remove %8.4 of generated shock and LnWUI corrects it by %27.7 in one quarter. On the other hand, LnCPI adjusts by %7.2 increase as per period to restore long-run equilibrium. To complement this study, we report also the diagnostic tests for serial correlation (LM test), F and R^2 to assess goodness of fit, autoregressive conditional heteroskedasticity (ARCH test), and Ramsey Reset test to check model specifications. These are provided at the bottom of the table. According to results, the observations confirm the stability of the model on the nexus between variables.

At the last section, the results of the causality tests in the frequency domain are presented in Fig. 3. We try to figure out the casual effect of uncertainty induced shock by decomposing the sample period as short and long run for all frequencies, ω, (which are expressed as a fraction of π) in the interval (0, π). In the figure, horizontal axis shows frequencies from long term to short term (left to right). In the test, π value is set as 3.14 unit. Therefore, it is given in the horizontal axis. Vertical axis represents Wald statistics and the dotted lines indicates 5.99 and 4.79 which is the 5% and 10% critical value of a χ2 distribution with 2 df. respectively. We calculated the period length based on the *2π / fx (ω)* formula.

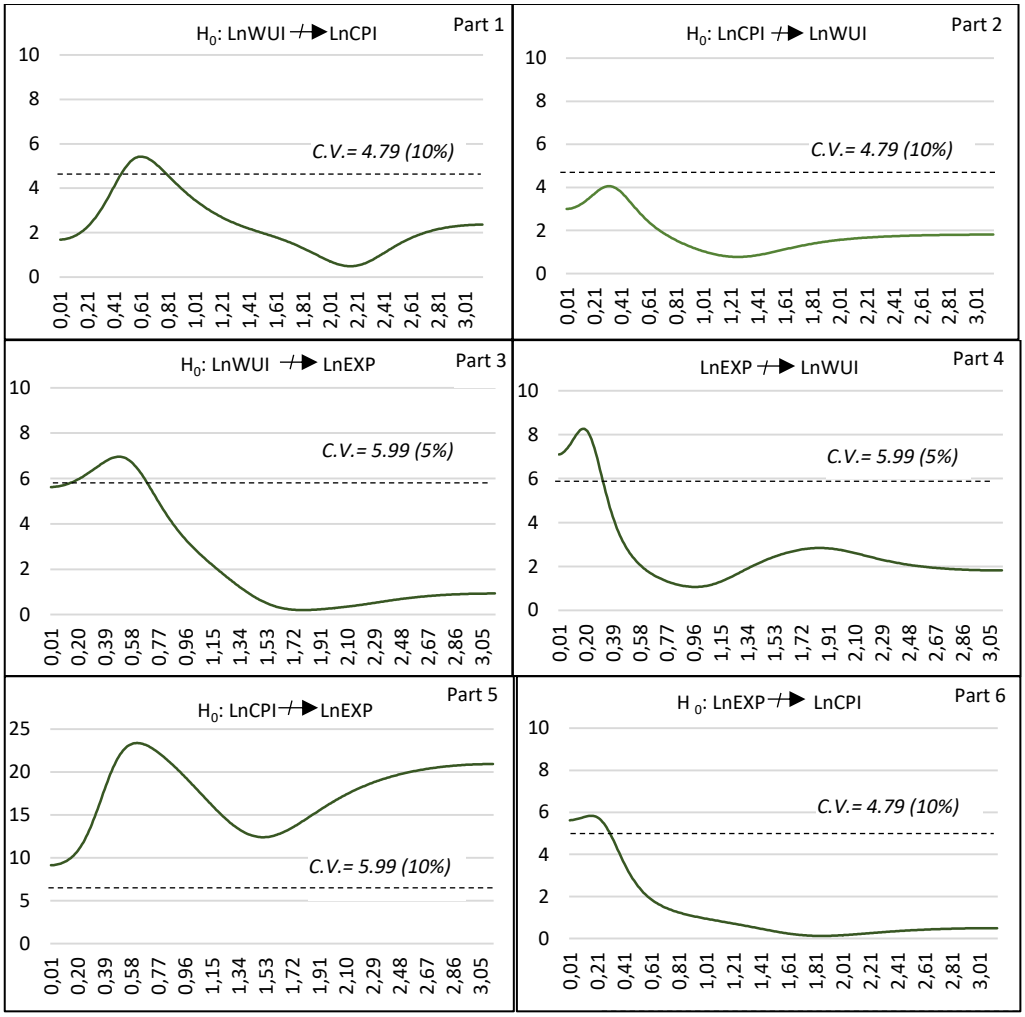

Figure 3. Plots of Wald Statistics from Frequency Domain Test

According to the Wald statistics, we detected one-way causality that runs from uncertainty to commodity prices in the long run as the Wald statistics exceed the dotted line for the frequency of ω ϵ 0.48 to 0.77 (in Part 1) at 10% confidence level. Part 3 and art 4 indicates a two-way causality linkage between exports and uncertainty in the long term at 5% confidence level. However, we couldn't find any evidence for short-term causality. When we consider export and commodity prices in Part 5, it indicates a causality linkage between them that can provide evidence from commodity price index to exports volume for all frequencies. This suggests that commodity prices are connected to exports at both the short and long term. But causality linkage from export to commodity index is only valid for the short range gaps between 0.01 to 0.31 at 10% level. On the contrary, from 0.31 to the rest of the frequencies, we cannot reject the null hypothesis of non-causality. Therefore, by decomposing the causality into different frequencies, our study offers a much deeper understanding of causal relationships.

Conclusion

In this paper, we aim to analyze the dynamic relationship between export and commodity prices under uncertainty shocks, covering the quarterly time span from 1995Q1 to 2022Q4. Initially, we apply the Maki co-integration test (Table 3), allowing for an unknown number of breaks in the investigated variables, to determine the long-run relationship between them. The results suggest a co-integration relationship between variables with multiple breaks. Furthermore, we present the co-integration coefficients from FMOLS, DOLS, and CCR estimators in Table 4. These estimators indicate that uncertainty is negatively correlated with export volume and it is consistent with the estimations from the S-VAR and VEC model in Table 7 and 8. Besides, commodity prices exhibit a positive effect on exports for DOLS but it is negative for FMOLS and CCR. Also, the VEC model shows exports variable is negatively related with independent variables. Lastly, we employ the *"Frequency Domain"* test to examine the causality linkage between variables. This approach provides additional insights compared to traditional "Time Domain" approaches. We present the results in Figure 3, depicting the test statistics along with their 5% and 10% critical values (represented by broken lines) for all frequencies in the interval (0, π). The results proved that uncertainty shocks influencing the commodity prices and export markets in the long term as seen in Part 1 and Part 3. Also there is strong causality linkage from commodity prices to exports volume for all frequencies in Part 5.

Empirical findings from the study present important implications for policy makers to enact better trade and economic policies. As seen from co-integration and causality tests, exports are accompanied by uncertainty. Notably, the impact of uncertainty on exports volume tends to effect negatively, indicative of diminished market confidence and cautious decision-making among exporters. However, the relationship with commodity prices is subject to heterogeneity across studies, with some revealing a positive correlation denoting risk-premium effects, while others highlight a negative nexus attributable to investor risk aversion and the inclination towards safe-haven assets. In this respect, maintaining the stability of economic policies is a prerequisite for the commodity trade and export growth especially for developing and emerging markets. In the global scale, these variables have a complex relationship with each other. Supply and demand dynamics of commodity prices and exports markets can be affected by changes in the global economic and political landscape. The inherent volatility and unpredictability associated with uncertainty, stemming from exogenous shocks and events, have profound implications for both exports volume and commodity prices. These uncertainties can disrupt supply chains, alter demand patterns, and introduce market inefficiencies, exerting a discernible influence on the interconnected dynamics of exports and commodities. For example, if a major oil-producing country experiences political unrest, this can lead to a decrease in supply and an increase in prices. Similarly, a global recession can lead to a decrease in demand for commodities, leading to a decrease in prices. So critical events such as geopolitical disruptions, financial crises, pandemics, and policy shifts often precipitate structural breaks, significantly transforming the relationships between these variables. Noteworthy instances encompass the emergence of the SARS virus, military interventions, and the unprecedented Covid-19 pandemic, all of which have instigated substantial perturbations within the relationship, reshaping market behavior and dynamics.

Exports volume is an important factor as it is closely linked to commodity prices. Higher exports volume can lead to an increase in demand for commodities, which can drive up prices. However, if uncertainty in the global scale increases at the same time, this can offset the positive effects of increased exports volume on commodity prices. For example, if there is political instability in a major trading partner, this can lead to a decrease in demand for exports and lower prices. Finally, uncertainty in the global scale can have a significant impact on both commodity prices and exports volume. When uncertainty increases, investors may become more risk-averse, leading to a decrease in demand for commodities and a decrease in prices. This can also lead to a decrease in exports volume as countries may be hesitant to engage in trade during uncertain times. Overall, it is important to consider all three factors when analyzing the global market. A comprehensive understanding of the relationships between commodity prices, exports volume, and uncertainty can help businesses and investors make informed decisions and navigate the complexities of the global economy. In conclusion, we need to multidimensional and comprehensive policy measures such as enhancing transparency, rising predictability, strengthening risk management tools, diversifying export markets, fostering trade agreements and stability, investing in infrastructure and logistics sectors, implementing risk mitigation programs, promoting research and development expenditure and strengthening crisis management mechanisms.

References

Ahir, H., Bloom, N., & Furceri, D. (2022). The world uncertainty index. *Centre For Economic Performance, Discussion Paper No: 1842*, ISSN 2042-2695, London School of Economic and Political Sciences.

Ahmed, M. Y., & Sarkodie, S. A. (2021). COVID-19 pandemic and economic policy uncertainty regimes affect commodity market volatility. *Resources Policy, 74, (2021)* 102303. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102303.

Alchian, A. (1950). Uncertainty, evolution, and economic theory. *Journal of Political Economy, 58 (3),* 211-221. https://www.jstor.org/stable/1827159.

Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Filis, G. (2014). Dynamic spillovers of oil price shocks and economic policy uncertainty. *Energy Economics, 44*, 433–447. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.05.007.

Aponte, F. R. (2016). The effects of commodity price shocks on economic sectors: A comparative study of metal exporters. Thesis for: Msc in Economics and Business Adminsitration. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31590.93763.

Arouri, M., Estay, C. Rault, C., & Roubaud, D. (2018). Economic policy uncertainty and stock markets: long-run evidence from the US. *Fin. Research Letters, 18*, 136–14. https://doi.org/10.1016/j.frl.2016.04.011

Bai, J., Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica, 66*, 47–78. https://doi.org/10.2307/2998540

Bakas, D., & Triantafyllou, A. (2018). The impact of uncertainty shocks on the volatility of commodity prices. *Journal of International Money and Finance, 87*, 96–111. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2018.06.001

Baker, S. R., & Bloom, N. (2013). Does uncertainty reducegrowth? using disasters as natural experiments. *NBER Working Paper, No: 19475*. https://doi.org/10.3386/w19475.

Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2013). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics, 131 (4)*, 1593-1636. https://doi.org/10.1093/qje/qjw024.

Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., & Renault, T. (2021). Twitter-derived measures of economic uncertainty. Retrieved April 28, 2023 from https://www.policyuncertainty.com/media/Twitter_Uncertainty_5_13_2021.pdf

Basher, S., Haug, A., & Sadorsky, P. (2019). The impact of economic policy uncertainty and commodity prices on carb country stock market volatility. *MPRA Paper, 96577*, University Library of Munich, Germany.

Baumann, R. (2013). Brazilian, Chinese, and Indian exports: is the regional market really a source of learning?". *Brazilian Journal of Political Economy, 33(1),* 102-119. https://doi.org/10.1590/S0101-31572013000100006.

Bekhet, H. & Yusop, N. (2009). Assessing the relationship between oil prices, energy consumption and macroeconomic performance in Malaysia: co-integration and vector error correction model approach. *International Business Research, 2 (3)*, 152-175. https://doi.org/10.5539/ibr.v2n3p152.

Bernanke, S. (1983). Irreversibility, Uncertainty and cyclical investment. *Quarterly Journal of Economics, 97(1),* 85–106. https://doi.org/10.2307/1885568.

Björnland, H. C. (2000). VAR models in macroeconomic research. Statistics Norway Research Department, 2000/14, Retrieved May 05, 2023, https://www.yumpu.com/en/document/read/5564828/hc-bjrnland-var-models-in-macroeconomic-research.

Bloom, N. (2009). The impact of uncertainty shocks. Econometrica, 77 (3), 623-685. https://doi.org/10.3982/ECTA6248

Bloom. N, Philip, B., Paul, M., Pawel, S., & Gregory,T. (2018). Brexit and uncertainty: nsights from the decision maker panel. *Fiscal Studies, 39(4),* 555-580. Retrieved August 05, 2023 from https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26218/w26218.pdf

Boakye, E.O., Heimonen, K. & Junttila, J. (2022) Assessing the commodity market price and terms of trade exposures of macroeconomy in emerging and developing countries. *Emergıng Markets Finance And Trade, 58(8),* 2243–2257. https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.197107.

Bredin, D., Elder, J., & Fountas, S. (2009). Macroeconomic uncertainty and performance in Asian countries. *Review of Development Economics, 13(2),* 215–229. https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2009.00508.x

Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for short- and long-run causality: a frequency domain approach. *Journal of Econometrics, 132(2)*, 363–378. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2005.02.004.

Caldara, D. Iacoviello, M., Molligo, P., Prestipino, A., & Raffo, A. (2019). The economic effects of trade policy uncertainty. Textual Analysis Conference, Federal Reserve Board, Retrieved May 15, 2023 from https://www.federalreserve.gov/econres/ifdp/files/ifdp1256.pdf

Caldara, D. & Iacoviello, M. (2022), Measuring geopolitical risk. *American Economic Review, 112(4),* 1194–1225. https://doi.org/10.1257/aer.20191823.

Carballo, J., Handley, K., & Limão, N. (2022). Economic and policy uncertainty: aggregate export dynamics and the value of agreement. *Journal of International Economics, 139,* (2022), 103661. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2022.103661.

Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D., & Perron, P. (2009). Gls-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory, 25 (2009),* 1754–1792. https://doi.org/10.1017/S0266466609990326.

Céspedes, L. F., & A. Velasco (2012). Macroeconomic performance during commodity price booms and busts. *IMF Economic Review 60 (4),* 570–99. https://doi.org/10.1057/imfer.2012.22.

Chen, X., & Zhao, X. (2021). Export volatility with trade policy uncertainty: evidence from China. *The World Economy, 44 (12),* 3539-3549. https://doi.org/10.1111/twec.13128.

Chen, X., Sun, X., & Li, J. (2019). How does economic policy uncertainty react to oil price shocks? A multi-scale perspective. Applied Economics Letters. *Applied Economics Letters 27(3),* 1-6. https://doi.org/ 10.1080/13504851.2019.1610704.

Chiang, T. C. (2019). Economic policy uncertainty, risk and stock returns: evidence from g7 stock markets. *Finance Research Letters, 29(C)*, 41–49. https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.03.018.

Christensen, P., Gillingham, K., & Nordhaus, W. (2018). Uncertainty in forecasts of long-run economic growth. *PNAS, 115 (21)*, 5409-5414. https://doi.org/10.1073/pnas.1713628115.

Christou, C., Cunado, J., Gupta, R., & Hassapis, C. (2017). Economic policy uncertainty and stock market returns in pacific-rim countries: evidence based on a bayesian panel VAR model. *Journal of Multinational Financial Management, 40,* 92-102. https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2017.03.001.

Constantinescu, I. C., Mattoo, A., & Ruta, M. (2017). Trade developments in 2016: Policy uncertainty weighs on world trade. World Bank, Report No: 112930, http://documents.worldbank.org/curated/en/228941487594148537/Trade-developments-in-2016-policy-uncertainty-weighs-on-world-trade

Crowley, M., Meng, N., & Song, H. (2018). Tariff scares: trade policy uncertainty and foreign market entry by Chinese firms. *Journal of International Economics, 114,* 96-115. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2018.05.003.

Cunha, Lélis, M. T. C., Bredow, S.M.S., & Franke, L. (2022). Effects of higher commodity prices on exports of manufactures: the case of Brazil. *CEPAL Review Nº 137*, 41-56.

Çetiner, Ö. (2008). Fordist konsensüs'ten washington konsensüsü'ne birikim ve bölüşüm politikaları. Ekonomik Yaklaşım, 19(68), 17-46. http://dx.doi.org/10.5455/ey.10669.

Davidson, P. (1999). Uncertainty, international money, employment and theory. (ed. Louise Davidson) Palgrave Macmillan Publishing, ISBN: 9781349149919.

Davis, S. J. (2016). An index of global economic policy uncertainty. *NBER Working Paper Series, Working Paper Number 22747*. https://doi.org/10.3386/w22740.

Dickey, D.A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica, 49,* 1057-72. https://doi.org/10.2307/1912517

Dixit, A. (1989). Entry and exit decisions under uncertainty. *Journal of Political Economy, 97 (3),* 620–638. https://www.jstor.org/stable/1830458.

Dow, S. C. (2015). Addressing uncertainty in economics and the economy. *Cambridge Journal of Economics, 39 (1),* 33-47. https://www.jstor.org/stable/24694944.

Elliott, G., Rottenberg, T. J., & Stock, J. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica, 64 (4),* 813-836. https://doi.org/10.2307/2171846.

Engle, R.R., & Granger, C.W.J. (1987). Cointegration And Error Correction: Representation, Estimation And Testing. *Econometrica, 55*, 251–276. https://www.jstor.org/stable/1913236.

Fauntas, S. & Karanasos, M. (2006). The relationship between economic growth and real uncertainty in the G3. Economic Modelling, 23 (4), 638-647. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.03.002.

Ferreira, T., Xavier, G., & Martins, O. (2018). Effects of political uncertainty on the risk premium in the Brazilian market. Journal Of Fınancial Innovation, Forthcoming 2018, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3161831.

Fernández, A., Schmitt-Grohé, S. & Uribe. M. (2017). World shocks, world prices, and business cycles: An empirical investigation. *Journal of International Economics, 108*, 2–14. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2017.01.001.

Greenland, A., Ion, M., & Lopresti, J. (2019). Exports, investment and policy uncertainty. *Canadian Journal of Economics, 52 (3),* 1248-1288. https://www.jstor.org/stable/48582085.

Gregory, A.W., & Hansen, B.E. (1996a). Residual-based tests for cointegration ın models with regime shifts. *Journal of Econometrics, 70,* 99–126. https://doi.org/10.1016/0304-4076(69)41685-7.

Grier, K. B., & Smallwood, A. (2007). Uncertainty and export performance: evidence from 18 countries. *Journal of Money, Credit and Banking, 39 (4),* 965-979. https://doi.org/10.1111/j.1538-4616.2007.00053.x

Gülen, H., & Ion, M. (2016). Policy uncertainty and corporate investment. *The Review of Financial Studies, 29 (3),* 523–564. https://doi.org/10.1093/rfs/hhv050.

Görüş, M. & Aydın, M. (2019). The relationship between energy consumption, economic growth, and CO_2 emission in mena countries: causality analysis ın the frequency domain. *Energy, 168 (2019),* 815-822. https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.11.139.

Görüş, M. & Akyüz, M. (2023). The Impact of the World Trade Uncertainty on International Trade: The Case of the Turkish Economy. *Sayıştay Dergisi, 129*, 291-313. https://doi.org/10.52836/sayistay.1282020

Gruss, B. (2014). After the boom–commodity prices and economic growth in Latin América and the Caribbean. IMF Working Paper, No. 14/154, Washington, D.C., International Monetary Fund (IMF).

Gruss, B., & Kebhaj, S. (2019). Commodity terms of trade: A new database. International Monetary Fund Working Paper 19/21. https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/01/24/Commodity-Terms-of-Trade-A-New-Database-46522.

Hailemariam, A., Smyth, R., & Zhang, X. (2019). Oil prices and economic policy uncertainty: evidence from a nonparametric panel data model. *Energy Economy, 83,* 40–51. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.06.010.

Handley, K., & Limao, N. (2014). Policy uncertainty, trade and welfare: theory and evidence for China and the U.S. NBER Working Paper, 19376.

Handley, K., & Limao, N. (2015). Trade and investment under policy uncertainty: theory and Evidence. *American Economic Journal: Economic Policy, 7 (4),* 189–222. https://doi.org/10.1257/pol.20140068.

Handley, K., & Limao, N. (2017). Policy uncertainty, trade and welfare: theory and evidence for China and the United States. *American Economic Review, 107 (9),* 2731–83. https://doi.org/10.1257/aer.20141419.

Hatemi, J. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics, (2008) 35*, 497–505. https://doi.org/10.1007/s00181-007-0175-9.

Hayakawa, K. & Kurozumi, E. (2006). The role of “leads” in the dynamic ols estimation of cointegrating regression models. *Hermes IR Discussion Paper, 194,* December 2006. http://hi-stat.ier.hit-u.ac.jp/

Hosoya, Y. (1991). The decomposition and measurement of the interdependency between second order stationary processes. *Probability Theory and Related Fields, 88(4),* 429–444.

Hurwicz, L. (1962). On the structural form of ınterdependent systems in logic, methodology and philosophy of science, 232–239. Stanford University Press, Stanford, CA.

IMF (2023), IMF Financal Statistics Database, https://data.imf.org/?sk=388dfa60-1d26-4ade-b505-a05a558d9a42&sid=1479329334655.

Inoue, T. & Okimoto, T. (2017). Measuring the effects of commodity prıce shocks on Asian economies. ADBI Working Paper Series No. 693, March 2017. https://www.adb.org/publications/measuring-effects-commodity-price-shocks-asianeconomies.

Jurado, K., Sydney C. L., & Serena, Ng. (2015). Measuring uncertainty. *The American Economic Review, 105 (3),* 1177-1216. https://www.jstor.org/stable/43495414.

Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vector in gaussian vector autoregressive model. *Econometrica, 59 (6),* 1551-1580.

Kang, W & Ratti, RA (2013). Oil shocks, policy uncertainty and stock market return. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, 26,* 305-318. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2013.07.001.

Karabulut, G., Bilgin, M. H., & Doker, A. C. (2020). The relationship between commodity prices and world trade uncertainty. *Economic Analysis and Policy, 66*, (2020), 276–281. https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.05.001.

Kirchner, S. (2019). State of confusion: economic policy uncertainty and international trade and investment. *The Australian Economic Review, 52 (2),* 178–199. https://doi.org/10.1111/1467-8462.12319.

Knop, S. J., & Vespignani, J. L. (2014). The sectorial impact of commodity price shocks in Australia. CAMA Working Papers. 2014-19, Centre for Applied Macroeconomic Analysis, Crawford School of Public Policy, The Australian National University.

Lensink, R., Bo, H., & Sterken, E. (1999). Does Uncertainty Affect Economic Growth? An Empirical Analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv, 135*, 379–396.

Limao, N., & Maggi, G. (2015). Uncertainty and trade agreements. *American Economic Journal: Microeconomics, 7(4),* 1–42. https://doi.org/10.1257/mic.20130163.

Liu, L., & Zhang, T. (2015). Economic Policy Uncertainty and Stock Market Volatility. *Finance Research Letters, 15*, 99-105. https://doi.org/10.1016/j.frl.2015.08.009.

Lee, K., Ni, S. Ratti, R.A (1995). Oil shocks and the macroeconomy: The role of price variability. *Energy Journal, 16 (4),* 39–56. https://doi.org/10.5547/ISSN0195-6574-EJ-Vol16-No4-2.

Long, S., Li, J., & Luo, T. (2022). The asymmetric ımpact of global economic policy uncertainty on international grain prices. Journal of Commodity Markets (Article in Press), Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=4065298 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4065298.

Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling, 29 (5)*, 2011-2015. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.04.022

Mendeya, S. M. T., & Ho, S. Y. (2021). Inflation, uncertainty and the economic growth nexus: an impact study of South Africa. *Methods-X, 8,* 101501. https://doi.org/10.1016/j.mex.2021.101501.

Mokni, K., Youssef, M., & Ajmi, A. N. (2022). COVID-19 pandemic and economic policy uncertainty: The first test on the hedging and safe haven properties of cryptocurrencies. *Research in International Business and Finance. 60(C),* 101573. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101573.

Mork, K.A. Olsen, O. & Mysen, H.T. (1994). Macroeconomic responses to oil price increases and decreases in seven OECD countries. *The Energy Journal, 15*, 19–35. https://doi.org/10.5547/ISSN0195-6574

Nikonenko, Hanushchyn, S., Boikivska, G., Andriichuk, Y., & Kokhan, V. (2020). Influence of world commodity prices on the dynamics of income of exporting countries of natural resources under globalization. *Verslas: teorija ir praktika (Business: Theory and Practice), 24 (1),* 440-451. https://doi.org/10.3846/btp.2020.12202

Novy, D., & Taylor, A. M. (2020). Trade and uncertainty. *Review of Economics and Statistics, 102 (4),* 731-748. https://doi.org/10.1162/rest_a_00885.

Phan, D. H. B., Iyke, B. N., Sharma, S.S., & Affandi, Y. (2021). Economic policy uncertainty and financial stability–Is there a relation?. *Economic Modelling, Elsevier, 94(C),* 1018-1029. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.02.042

Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika, 75 (2),* 335–346. https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335.

Schmitt, G., & Uribe., M. (2018). How important are terms-of-trade shocks*? International Economic Review 59 (1),* 85–111. https://doi.org/10.1111/iere.

Sharma, C., & Paramati, S. R. (2021). Does economic policy uncertainty dampen imports? commodity-level evidence from India. *Economic Modelling, 94 (2021),* 139–149. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.09.019.

Sims, C. (2002). Structural VAR models. Time Series Econometrics, Fall 2002, Retrieved May 19, 2023 from https://uh.edu/~bsorense/SimsVARS.pdf

Song, L., Tian, G., & Jiang, Y. (2022). Connectedness of commodity, exchange rate and categorical economic policy uncertainties — evidence from China. North American Journal of Economics and Finance, 60 (2022), 101656. https://doi.org/10.1016/j.najef.2022.101656.

Şahinöz, S., & Coşar, E. E. (2018). Economic policy uncertainty and economic activity in Turkey. *Applied Economic Letters, 25 (21),* 1517–1520. https://doi.org/10.1080/13504851.2018.1430321.

Uncertainty Database (2023). World Uncertainty Index (WUI), Retrieved March 18, 2023 from https://worlduncertaintyindex.com/data/

UNCTAD Statistics (2023). Bulk Download in UNCTAD, Commodity Prices Database, Retrieved March 17, 2023 from Retrieved April 15, 2023 from https://unctadstat.unctad.org/EN/BulkDownload.html

UNCTAD Statistics (2023). Data Center in UNCTAD, International Merchandise Trade Retrieved March 19, 2023 from Database https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx

UN Trade Statistics, Comtrade database, https://comtradeplus.un.org/

Xiao, D., Su, J., & Ayub, B. (2022). Economic policy uncertainty and commodity market volatility: ımplications for economic recovery. *Environmental Science and Pollution Research, (2022) 29*, 60662–60673. https://doi.org/10.1007/s11356-022-19328-2.

Yin, L., & Han, L. (2014). Macroeconomic uncertainty: does it matter for commodity prices?. *Applied Economics Letters, 21 (10),* 711–716. https://doi.org/10.1080/13504851.2014.887181.

Villaverde, F., & Ramírez, J.F. (2010). Structural vector autoregressions. In: Durlauf, S.N., Blume, L.E. (eds) Macroeconometrics and Time Series Analysis. The New Palgrave Economics Collection. Palgrave and Macmillan Publishing, London. https://doi.org/10.1057/9780230280830_33.

Wang, Y., Zhang, B., Diao, X., & Wu, C. (2015a). Commodity price changes and the predictability of economic policy uncertainty. *Economics Letters, 127,* 39–42. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.12.030.

Wang, Q. Z., & Zhu, Y. M. (2015b). Economic policy uncertainty and duration of export. 2015 International Conference on Behavioral, Economic, and Socio-Cultural Computing (BESC 2015), Nanjing, China, https://doi.org/10.1109/BESC.2015.7365977.

Wang, Z., Li, Y., & He, F. (2020). Asymmetric volatility spillovers between economic policy uncertainty and stock markets: evidence from China. *Research in International Business and Finance, 53,* 101233. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101233.

Wang, G., Sharma, P., Jain, V., Shukla, A., Shahzad, M., Tabash, M.I., & Chawla, C. (2022). The relationship among oil prices volatility, inflation rate, and sustainable economic growth: Evidence from top oil importer and exporter countries. *Resource Policy, 2022, 77*, 102674. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102674.

WTO (2023), International Trade Statistics, https://stats.wto.org/

Wu, F., Mao, X., & Yin, J. (2008). Uncertainty and economic growth ın a stochastic R&D model. *Economic Modelling, 25 (6),* 1306-131. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2008.04.007.

Yao, F., & Hosoya, Y. (2000). Inference on one way effect and evidence in Japanese macroeconomic data. *Journal of Econometrics, 98,* 225-255. https://doi.org/10.1016/S0304-4076(99)00084-6.

Zhao, T. (2022). Economic policy uncertainty and manufacturing value-added exports. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 33(1),* 103–114. http://dx.doi.org/10.5755/j01.ee.33.1.27373.

Alpağut, S. (2025). Wage and price inflation: evidence with asymmetric methods for türkiye. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 157-170.

Wage and Price Inflation: Evidence with Asymmetric Methods for Türkiye

Ücret ve Fiyat Enflasyonu: Asimetrik Yöntemlerle Türkiye'den Kanıtlar

Serhat Alpağut[1]

Abstract

The relationship between wages and inflation has retained its importance since the early economists. In particular, during periods of high inflation, the discussion that wages are the main source of inflation is back on the agenda. In contrast to the linear relationships presented in previous studies, this study addresses the issue with a non-linear econometric approach (NARDL). Linear models deal only with the impact of wage increases on inflation. The purpose of choosing a non-linear method is to determine the effects of both positive and negative shocks to wages on inflation. Knowing the asymmetric effects while designing a policy can provide significant advantages in estimating the results of the policy. In this study on Türkiye, quarterly data for the years 2012-2023 have been used. The first result obtained shows that there is an asymmetric relationship between wages and inflation. The second result is that a positive shock to wages has a positive effect on inflation. This result is in consistency with previous studies. The third result is that inflation is strongly negatively affected by a negative shock that can occur in wages. The effect of a negative shock in wages on inflation is stronger than that of a positive shock. This result is quite remarkable. In addition, the applied cumulative dynamic multiplier effect analysis shows that in the case of a negative shock to gross wages, the decrease in inflation will continue for 3 periods (9 months) and this effect will reach equilibrium at the end of 5 periods (15 months).

Keywords: *Inflation, Wage, Nonlinear ARDL.*

Öz

Ücret ve enflasyon ilişkisi ilk dönem iktisatçılardan bugüne önemini korumaktadır. Özellikle enflasyonun yüksek seyrettiği dönemlerde, enflasyonun temel kaynağının ücretler olduğu yönündeki tartışmalar yeniden gündeme gelmektedir. Bu çalışma önceki çalışmalarda sunulan doğrusal ilişkilerin aksine doğrusal olmayan bir ekonometrik yaklaşımla (NARDL) konuyu ele almıştır. Doğrusal modeller sadece ücretlerdeki artışın enflasyona etkisini ele almaktadır. Doğrusal olmayan bir yöntem seçilmesindeki amaç, ücretlerde hem pozitif hem de negatif şok etkilerinin enflasyona etkisini tespit etmektir. Bir politika tasarlanırken asimetrik etkilerin bilinmesi, politikaların sonuçlarının tahmin edilmesinde önemli avantajlar sağlayabilir. Türkiye üzerine olan bu araştırmada 2012-2023 yılları çeyreklik verileri kullanılmıştır. Elde edilen ilk sonuç ücret ve enflasyon arasında asimetrik bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. İkinci sonuç ücretlerde bir pozitif şokun enflasyonu pozitif etkilediği yönündedir. Bu sonuç geçmiş çalışmalarla uyumludur. Üçüncü sonuç ücretlerde oluşabilecek bir negatif şok karşısında enflasyonun güçlü bir şekilde negatif etkilendiğidir. Ücretlerin enflasyona negatif şok etkisi pozitife göre daha güçlüdür. Bu sonuç oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca uygulanan kümülatif dinamik çarpan etki analizi brüt ücretlere bir negatif şok gelmesi durumunda enflasyonda yaşanacak düşüşün 3 dönem boyunca (9 ay) sürdüğünü ve bu etkinin 5 dönem sonunda (15 ay) dengeye geldiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon, Ücret, Nonlinear ARDL.*

JEL Codes: *C32, E31, E5, E64*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 04 / 06 / 2024
Accepted: 21 / 01 / 2025

[1]Asst. Prof. Dr., Agri Ibrahim Cecen University, Eleskirt Vocational School, Finance-Banking and Insurance Department, Ağrı, Türkiye, salpagut@agri.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ https://orcid.org/0000-0001-7326-4048.

Introduction

In Türkiye, wages are indexed to past inflation. Measuring inflation at a lower level than it should be will cause wages to be below inflation. This is a factor that reduces aggregate demand in terms of expenditures and increases aggregate supply in terms of costs. If inflation is measured at a higher level than it should be, it will cause wages to be above inflation. This is a factor that increases demand in terms of aggregate expenditures and decreases aggregate supply in terms of costs. In a situation where wages increase in line with money supply and inflation, there will be no monetary deterioration in the general economic balance. M. Friedman, one of the pioneers of monetarist economics, states that macroeconomic disorders are caused by the deterioration of the monetary balance. Since wage increases expand the monetary base, Friedman recommends indexing wages to inflation (Friedman, 2021: 9; Hetzel, 2012: 36). The issues mentioned here clearly reveal the relationship between gross wages and inflation.

Inflation in Türkiye has risen rapidly recently. The causes and consequences of this rapid rise in inflation are currently the subject of debate among economists. In addition, policymakers believe that the source of inflation may be the increase in wages. This situation intensifies the debate among economists as to whether wages are the source of inflation. This study aims to provide a scientific basis for such current debates.

A review of the literature reveals that several studies have investigated the cointegration relationship between inflation and wages. Among them, Mehra (1991), Saatcioglu (2005), Korkmaz and Coban (2006), Sunal and Alp (2015), Islatince (2017) and Eryilmaz and Bakir (2018) found that there is a long-run relationship between inflation and wages. In some studies, the relationship has been analysed using an autoregressive econometric approach. Among them, Festić (2000) and Tuleykan (2019) found that the source of inflation shocks is wages. Contrary to these results, Agenor and Hoffmaister (1997) conclude that the source of wage shocks is inflation. Some studies have examined the relationship between wages and inflation using static and dynamic regression analysis. Jorda and Nechio (2023) concluded that inflation has a positive effect on wages, while Jacobsson and Lindbeck (1969); Lucas Jr. and Rapping (1969); Akgul and Bukey (2020) concluded that inflation has a negative effect on wages. Gumus and Akgunes (2020) find that the effect of inflation on wages is insignificant. When analyzing the studies that investigate the effect of wages on inflation, Lemos (2003); Sahinoglu, Ozden, Basar and Aksu (2010); Agayev (2012); Baskaya and Ozmen (2013); Ahmed, Muzib and Roy (2013); Majchrowska (2022) found that wages have a positive effect on inflation. Cuong (2011) and Campos-Vazquez, and Esquivel (2020) show that wages do not have a significant impact on inflation. Some studies in the literature have analyzed the wage-inflation relationship using causality tests. Thus, the question has been whether inflation is the cause of wages or wages are the cause of inflation. Bulut-Cevik and Macit (2017) found unidirectional causality from wages to inflation. Mehra (1991); Islatince (2017); Eryilmaz and Bakir (2018); Ozyigit, Celik and Petek (2019); Kara, Kanberoglu and Oguz (2020) found a unidirectional causality from inflation to wages. The studies of Korkmaz and Coban (2006) and Abdioglu (2013), Sunal and Alp (2015) and Sevinc (2022) found bidirectional causality for the variables.

The available literature has focused on econometric approaches that treat the relationship between wages and Inflation linearly. The results obtained from linear models express the effects of positive changes in one variable on another. However, in non-linear models, the effects of negative changes in one variable can be seen in addition to the results of linear models. For this reason, this study aims to analyze the issue using a non-linear econometric approach. Thus, as a result of the established model, the effect of inflation against a negative shock in wages for Türkiye should be known. It is believed that the econometric method used in the study and the results obtained will contribute to the literature.

The following sections of the study discuss the relationship between wages and inflation using economic approaches. Then, the available studies in the literature are analyzed. The econometric method to be used is then briefly explained. Finally, tests are carried out on the basis of the established model and the results are presented. The last section presents a general evaluation.

1. Theoretical Background

Inflation refers to a cumulative and continuous increase in the general price level. The increase in prices can cause deviations in the production-expenditure-income balance. Inflation is generally divided into two main categories: demand inflation and cost inflation. Demand inflation is recognized by Keynesian economists as a short-run imperfection in the goods market. Keynesian economists define inflation as the sum of domestic production and imports being less than the sum of domestic expenditure and exports. This implies excess demand. As mentioned above, excess demand is the situation where expenditure is higher than production. In this case, the Keynesian perspective argues that the inflationary effect can be eliminated by controlling expenditure. When analyzing the structure of domestic expenditure, Keynes argues that consumption expenditure depends on income. Increases in income can increase aggregate demand and compensate for the lack of demand. However, this does not reduce existing inflation. On the contrary, according to

Keynes, it is not possible to fight inflation by reducing incomes. This is because Keynes accepts that nominal wages are downwardly rigid (Tarhan and Kara, 2011: 228). Although wage policy is generally accepted as cost inflation, Keynes accepts wages as a way to achieve general equilibrium in the economy through aggregate spending. The main determinant of investment spending is firstly profit appetite and secondly interest rates. It is not easy to stimulate both consumption and investment spending in the short run. For this reason, Keynes proposed the way to control aggregate spending through public spending, which is considered autonomous. The Keynesian view assumes aggregate supply with zero price elasticity. Moreover, the fact that there was no inflationary phenomenon in the countries during the period of its dominance did not prepare the ground for the formation of an anti-inflationary wage policy within the Keynesian view. The problem of insufficient aggregate demand was tried to be solved by an expansionary fiscal policy.

Another important view of inflation is the monetarist approach. According to this view, which was brought to the fore by M. Friedman, the source of inflation is the excess of money in the market. He argues that if the money supply can be controlled, it is possible to control inflation. This view is not very far removed from neoclassical economics. In fact, the view known as "quantity theory" assumes that the amount of money in circulation is equal to the amount of goods in the market. When the quantity of money exceeds the quantity of goods, inflationary effects occur. Neoclassics believe that there is no inflation in the long run under the assumption of an aggregate supply curve with infinite price elasticity (Aktan, 2010: 175). This is because the idea is that markets are constantly being cleared. If there is an excess of money, inflation will occur first (Bilir, 2017: 190). After that, the prices of goods will adjust, and all prices will be equal in real terms. This view is based on A. Smith's theory of the "invisible hand" and the Walrasian price movement. However, the orthodox monetarist view recognizes that short-term fluctuations may occur in the economy (Kucukefe and Demiroz, 2018: 77). According to the monetarist approach, labor market agents are aware that wages are real. However, due to the "monetary illusion" of workers and the fact that labor contracts bind workers to certain periods of time, it takes time for inflation to be reflected in wages. Eventually, inflation will be realized first and then wages will rise. However, if the money supply cannot be controlled, there will be an increase in inflation and a situation where wages and prices feed each other (Abidoglu, 2014: 246). Monetarist economists emphasize the importance of monetary policy in the impact of wages on inflation. It is stressed that monetary policy should be implemented strictly in order to keep inflation under control. Central banks should tightly control the money supply and adjust monetary policy to reduce inflation. In addition, monetarist economists stress the importance of flexibility and competition in the effect of wages on inflation. In a competitive market environment, wages and prices can be set flexibly. This can reduce the impact of inflation and help maintain economic equilibrium.

The orthodox monetarist view, like other classical economists, assumes that wages are determined in the labor market. When the demand for labor is high, wages will rise. When the supply of labor is high, wages will fall (Parasiz, 1991: 47). Since the wage structure is not fully flexible in the short run, there may be both temporal and quantitative disruptions in wage and price adjustment. In order to avoid these disruptions, M. Friedman has proposed that wages should be indexed to inflation. This indexation refers to the readjustment of wages according to past inflation (Bocutoglu, 2012: 175). It is assumed that if the indexation is correct, there will be no difference between wages and prices. Therefore, providing employees with an increase above inflation will increase the demand for goods and services. Since this situation will increase aggregate demand, it will in turn have an accelerating effect on inflation. Otherwise, not increasing wages at the rate of inflation will reduce the demand for goods and services. Since this situation will reduce aggregate demand, an increase in unemployment and an increase in economic growth may occur. For these reasons, the relationship between wages and prices is very important for the economy.

The factors mentioned so far are related to demand inflation. Wages are an important cost for producers. An increase in costs for producers means a decrease in their possible profits. Producers reflect costs in prices after a certain level of profit reduction. This is cost inflation. Although wages play an important role in cost inflation, there are also macroeconomic factors other than wages that increase cost inflation. These are the relative value of international prices, exchange rate increases, tax increases and broad money supply (Bal, 2019: 546).

In terms of macroeconomic theory, there is an indirect intervention in nominal wages to increase aggregate supply, even if not to reduce inflation. Both orthodox monetarists and new classical economists have argued that nominal wages can be reduced by reducing the power of trade unions. Unions seek to increase the wages of their members at all costs. In an economy where unions are strong enough, wage increases cannot be prevented. This situation may not provide suitable conditions for firms to increase labor demands. In this case, a reduction in nominal wages can be achieved through the unions. If these recommendations for aggregate supply are implemented, aggregate supply will increase. In this case, even if aggregate demand remains constant, inflation will fall. This situation can ultimately be seen as having an indirect effect on inflation through wages.

In the new classical economic view, money is neutral. It is not possible for expected changes in the money supply to affect real variables (Oguz, 2020: 167). Thus, even if an increase in the money supply reduces real wages, the labor

market will rebalance according to the new situation because workers are subject to "intertemporal labor substitution". In this case, it will not be possible to fight high inflation with wage policy (Bocutoglu, 2012: 256).

The New Keynesian view of the economy assumes that wages are rigid. Collective bargaining is the cause of wage rigidity based on approaches such as the efficient wage hypothesis, the insider-outsider hypothesis and the hysteresis effect (Bocutoglu, 2012: 351). The New Keynesian view also argues that prices are rigid due to menu costs. New Keynesians accept that the macroeconomic damage caused by economic fluctuations is less due to rigidities in both wages and prices (Kablamacı, 2011: 56; Saydam, 2010: 243). Thus, according to the New Keynesian view, controlling inflation through wages is not considered a reasonable method.

It is also necessary to assess the impact of a change in wages on prices in terms of price elasticity. This is because, when wages change, it is important whether or not prices adjust in line with wages. First of all, the classical economic view assumes that prices are perfectly flexible in the long run. Keynesians, on the other hand, assume that prices are rigid in the short run. In the orthodox Keynesian view, there is a scenario in which prices are both rigid and flexible. In the monetarist view, prices are sufficiently flexible. In the new classical view, prices are perfectly flexible so that markets are in equilibrium in both the short and the long run. In the new Keynesian view, prices are rigid because of menu costs. In summary, ideas based on the classical view have price elasticities, while ideas based on the Keynesian view have price rigidity. The classical, orthodox monetarist and new classical schools accept the effect of wage differentiation on prices.

In summary, for the Classics and New Classics, who accept that the price elasticity of the aggregate supply curve is high, the reflection of wages in prices is high. The monetarists have proposed a less elastic aggregate supply curve in the short run. For the New Classical and New Keynesians, it is less flexible in the short run but fully flexible in the long run. This suggests that an increase in wages will be reflected in prices. Conversely, while the Classical, Monetarist and New Classical schools might suggest a decline in real wages due to wage and price elasticities, this suggestion is not accepted by the Keynesian and New Keynesian schools due to the rigidity of wages. Nominal wage rigidity prevents real wages from reaching equilibrium. Thus, it is not possible for wages to pass through to inflation (Altıok, 2009: 85).

2. Literature

The available studies in the literature that examine the relationship between wages and prices are summarized in Table 1. An examination of the studies shows that cointegration tests are used as an econometric method. Mehra (1991); Saatcioglu (2005); Korkmaz and Coban (2006); Sunal and Alp (2015); Islatince (2017) and Eryilmaz and Bakir (2018) found a cointegration relationship between wages and inflation. These results provide evidence that there is a long-run relationship between wages and inflation.

Another method used in the literature is the causality test. The study of Bulut-Cevik and Macit (2017) found a one-way causality from wages to inflation. Mehra (1991); Islatince (2017); Eryilmaz and Bakir (2018); Ozyigit et al. (2019); The studies of Kara et al. (2020) found a one-way causality from inflation to wages. The studies of Korkmaz and Coban (2006) and Abdioglu (2013) Sunal and Alp (2015); Sevinc (2022) found bidirectional causality for the variables.

In some studies, the autoregressive model is established by including the lagged value of the dependent variable in the model. The results of the variance decomposition analysis applied in the studies of Festić (2000) and Tuleykan (2019) show that the source of inflationary shocks is wages. In the study of Agenor and Hoffmaister (1997), the next important source of wage shocks was found to be inflation. As a result of the impulse response analyses of the three studies mentioned, inflation was found to respond positively to a wage shock.

Other studies have carried out regression analysis, creating static and dynamic approaches to short- and long-term relationships between variables. Some studies have examined the impact of inflation on wages. The study by Jorda and Nechio (2023) concludes that inflation has a positive effect on wages. The studies of Jacobsson and Lindbeck (1969); Lucas Jr. and Rapping (1969); Akgul and Bukey (2020) concluded that inflation has a negative effect on wages. The study by Gumus and Akgunes (2020) found statistically insignificant results on the effect of inflation on wages. Some studies have examined the effect of wages on inflation. Lemos (2003); Sahinoglu et al. (2010); Agayev (2012); Baskaya and Ozmen (2013); Ahmed et al. (2013) and Majchrowska (2022) study showed that wages have a positive effect on inflation. The studies of Cuong (2011) and Campos-Vazquez and Esquivel (2020) obtained statistically insignificant results on the effect of wages on inflation. Thus, it was interpreted that wages have no effect on inflation.

Apart from the aforementioned studies, there are also studies that find remarkable results. In the study of Korkmaz (2017), the effect of wages on inflation has been examined in two different ways: consumer prices and producer prices. The study concluded that wage increases have a negative effect on consumer inflation, but no effect on producer prices. However, the study by Baskaya and Ozmen (2013) finds that wage increases have a positive effect on producer

inflation. Two studies on wage-induced producer inflation find different results. In their study, Deniz, Tekce and Yilmaz (2016) examined the effect of wages on inflation, differentiating between developed and developing countries. The study concluded that wages have a positive effect on inflation in developing countries, and a negative effect in developed countries. The study by Lemos (2003) found that the positive effect of wages on inflation was stronger in poor regions. In his study on the wage and price spiral, Yildiz (2022) applied two models, first with two variables and then with macroeconomic variables. As a result of the two-variable model, it was concluded that each inflation has a positive effect on wages and wages have a positive effect on inflation. However, when the model was extended to include macroeconomic variables, the results were not statistically significant.

The studies available in the literature, especially on Türkiye have examined the relationship between wages and inflation using generally linear econometric methods. It is important to detect and identify a possible asymmetric relationship between two variables. It is believed that this study will contribute to the literature by examining the asymmetric relationship between the relevant variables based on the difference in econometric methods.

Table 1. Literature Summary

Studies	Country and Period	Models	Variables	Conclusion
Jacobsson and Lindbeck (1969)	Sweden 1955-1967	OLS	CPI, wages, unemployment, open positions in the workforce	The effect of inflation increases on wages is negative. This shows that wages do not rise as much as inflation. The reason for this is probably the Swedish government's pressure on wages and prices during the period.
Lucas Jr and Rapping (1969)	U.S. 1930-1965	Dynamic OLS	CPI, wages, unemployment, GDP	Rising inflation has a negative impact on wages.
Mehra (1991)	U.S. 1959: Q1-1989: Q3	Engle- Granger Co. and Granger cas.	CPI, wages, output gap	A co-integration relationship was found between wages and inflation. There is also a one-way causality from inflation to wages.
Agenor and Hoffmaister (1997)	Chile, Korea, Mexico and Türkiye 1979: Q4-1982: Q1	VAR	CPI, wages, output gap, exchange rate, money supply	As a result of the variance decomposition, the source of wage shocks in Mexico and Chile was found to be inflation. In the generalized impulse response analysis, a positive shock to nominal wages increases inflation in all countries. In all countries, a positive shock to the money supply tends to increase rather than decrease real wages, ultimately leading to an increase in output.
Festić (2000)	Slovenia 1992-1998	VAR	CPI, wages, money supply, import price	The variance decomposition shows that a significant part of the shocks to inflation is related to wages, and the next important source of shocks to wages is the money supply.
Lemos (2003)	Brazil 1982-2000	OLS	CPI, minimum wage, average minimum wage, employment, GDP, nominal interest	Minimum wage increases increase inflation (a 10% increase in wages increases prices by 0.5% to 3%). This effect is lower in periods of low inflation and higher in periods of high inflation. In addition, the impact of the minimum wage on prices is greater in poorer regions.
Domac (2003)	Türkiye 2001: M05-2002: M12	ARDL	CPI, wages, exchange rate	Rising wages lead to higher inflation in the long run.
Saatcioglu (2005)	Türkiye 1988:M01-2004:M05	Johansen co. and VAR	CPI, exchange rate, bond interest, wages, loans, monetary base, public sector WPI	In the study carried out to determine the determinants of inflation, wages are the explanatory variable. It was found that there is a cointegration relationship between inflation and wages. In the short-term VAR-based impulse response analysis, no significant results were obtained between inflation and wages.
Korkmaz and Coban (2006)	Türkiye 1969-2006	Johansen co. and Granger cas.	Minimum wage, WPI, unemployment rate	There is a long-run relationship between the minimum wage and inflation. There is also a bidirectional causality between inflation and the minimum wage.
Sahinoglu et al. (2010)	Türkiye 1998:M01-2015:M04	ARDL	CPI, wages, output gap, budget deficit, money supply, crises	In the study conducted to identify the determinants of inflation, wages are the explanatory variable. While wages have a positive and significant effect on inflation in the long run, the current value and the first lag of wages are positive in the short run. As the lags increase, the effect becomes negative.
Cuong (2011)	Vietnam 1994-2008	OLS, FGLS	CPI (food), minimum wage, GDP, public revenues, exchange rate, money supply	It has been found that increases in the minimum wage do not have an impact on inflation (the results were not statistically significant).
Agayev (2012)	23 Transition economies 1998-2008	Panel data (fixed random effect)	CPI, wages, money supply, exchange rate	The study of the determinants of inflation found a strong positive relationship between wages and inflation.

Abdioglu (2013)	Türkiye 1997-2012	Todo-Yamamoto cas.	Nominal wages, CPI	Bidirectional causality has been found between nominal wages and inflation.
Baskaya and Ozmen (2013)	Türkiye 2003-2012	Difference-in-differences (DiD) method	PPI, minimum wage, employer cost	Minimum wage increases raise the PPI. This effect comes from sectors that do not use skilled labor.
Ahmed, et al. (2013)	Bangladesh 1975-2010	ARDL	CPI, wages, GDP, exchange rate, credit	Wages and credit have a positive and significant impact on inflation.
Sunal and Alp (2015)	Türkiye 1987-2012	Johansen co. and Granger cas.	CPI, minimum wage, GDP	A long-term relationship has been determined between inflation and minimum wage. Additionally, a bidirectional causality relationship between nominal minimum wages and inflation was determined.
Deniz et al. (2016)	40 countries (developed and developing) 2002-2012	Dynamic and Statik Panel data	CPI, GDP, wages, exchange rate, money supply, budget balance	The study of the determinants of inflation finds that the effect of wages on inflation is positive in developing countries, while it is significant and negative in industrial countries.
Bulut-Cevik and Macit (2017)	Türkiye 1988-2016	Engle-Granger	Minimum Wage, CPI, Unemployment Rate, GDP, Trade	A one-way causality from the minimum wage to inflation has been established.
Islatince (2017)	Türkiye 1988-2016	Johansen co. and Granger cas.	CPI, wages, money supply	A cointegration relationship was found between the variables. The study of the relationship between money supply and inflation found a unidirectional causality from prices to wages.
Korkmaz (2017)	Türkiye 1998: M01-2015: M04	OLS	CPI, PPI, nominal wages GDP, money supply, interest rate	As a result of the study on the determinants of inflation, the effect of nominal wages on the CPI was found to be negative and significant, while the effect of nominal wages on the PPI was found to be statistically insignificant.
Eryilmaz and Bakir (2018)	Türkiye 1988-2012	Johansen co. and Granger cas.	Productivity, real wage, CPI	A cointegration relationship has been found between the variables. One-way causality was found from inflation to wages.
Tuleykan (2019)	Türkiye 1988: Q1 – 2018: Q1	VAR	CPI, minimum wage, unemployment rate	While the effect of the minimum wage on inflation is positive in the first period, it continues to fluctuate positively and negatively in the remaining periods and has a significant effect in 6 periods. In the variance decomposition, the impact of inflation shocks due to the minimum wage was high.
Ozyigit et al. (2019)	Türkiye 1980-2016	Todo-Yamamoto cas.	Minimum wage, CPI, GDP, productivity	A one-way causality from inflation to the minimum wage has been established.
Akgul and Bukey (2020)	Türkiye 1987-2018	ARDL	Minimum wage, CPI, structural breaks (dummy)	While inflation has a positive effect on the minimum wage in the long run, it has a negative effect in the short run.
Gumus and Akgunes (2020)	Türkiye 1982-2018	ARDL	Minimum wage, CPI, GDP, unemployment rate	As a result of the study investigating the relationship between the minimum wage and macro variables, it was concluded that only growth has a negative and significant effect on the minimum wage in the long run.
Kara et al. (2020)	9 Developing Countries 1995-2018	(Panel Data) Dumitrescu and Hurlin cas.	CPI, wages	A one-way causality from inflation to wages has been established.
Campos-Vazquez and Esquivel (2020)	Mexican 2015-2018	RMSPE	CPI, minimum wage, taxes	Minimum wage increases have little or no impact on prices.
Sevinc (2022)	Türkiye 2005: Q1-2022: Q1	Bootstrap Todo-Yamamoto cas.	CPI, PPI, Gross minimum wage, net minimum wage, minimum wage employer cost	While the net minimum wage and the rate of increase in the minimum wage are not the cause of consumer inflation, other variables have been found to be causally related to each other.
Yildiz (2022)	Türkiye 2009: Q1-2021: Q3	ARDL	CPI, wages, GDP, exchange rate, credit	Several models of the relationship between wages and inflation have been examined. In the two-variable model, where inflation and wages are included in the first model, it was concluded that wages have a positive effect on inflation and inflation has a positive effect on wages. In the results of the large model, in which macroeconomic variables were included, no statistically significant results could be obtained for wages on inflation and inflation on wages. The main determinant of inflation was found to be the exchange rate.

Majchrowska (2022)	16 regions of Poland 2003-2020	Dynamic panel data	Minimum wages, CPI, GDP, unemployment, oil prices	The minimum wage has a significant and positive effect on inflation. This effect is higher when the dependent variable is food inflation. In addition, the effect of the minimum wage on inflation is higher in periods of high inflation.
Jorda and Nechio (2023)	Australia 1980-2020	Difference-in-differences (DiD) method	Lagged CPI, inflation expectations, lagged nominal wages, unemployment gap	The effect of past inflation values on nominal wages is positive but insignificant. However, in the post-pandemic period, inflation expectations have a significant and positive effect on nominal wages.

3. Methodology

The nonlinear ARDL test was developed by Shin et al. (2014). NARDL is similar to the ARDL test developed by Pesaran et al. (2001). Shin et al. (2014) proposed a new cointegration test by adding a procedure that includes separating the independent variables into positive and negative shocks.

$$\delta_t^+ = \sum_{j=1}^{q} \max(\Delta\delta_j, 0)\ ,\ \delta_t^- = \sum_{j=1}^{q} \min(\Delta\delta_j, 0)\ ,\ \delta_t = (\delta_0 + \delta_t^+ + \delta_t^-) \quad (1)$$

An independent variable contains constant terms, negative and positive shocks. Equation (1) expresses the situation of the independent variable separated into positive and negative shocks.

$$y_t = \sum_{j=1}^{p} \Phi_j\, y_{t-j} + \sum_{j=0}^{q} (\vartheta_j^{+\prime}\, \delta_{t-j}^+ + \vartheta_j^{-\prime} \delta_{t-j}^-) + u_t \quad (2)$$

Equation (2) represents the long-run asymmetric regression model of the NARDL model: y, dependent variable; δ+, positive shocks to the independent variable; δ-, negative shocks to the independent variable; Φ, autoregressive parameter; u, error term with zero mean and constant variance; p, appropriate lag of the dependent variable; q, appropriate lag of the independent variable (Shin et al., 2014: 10).

$$\Delta y_t = \sigma y_{t-1} + \alpha_j^{+\prime} \delta_{t-j}^+ + \alpha_j^{-\prime} \delta_{t-j}^- + \sum_{j=1}^{p-1} \omega_j\, \Delta y_{t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} (\psi_j^{+\prime}\, \Delta\delta_{t-j}^+ + \psi_j^{-\prime} \Delta\delta_{t-j}^-) + u_t \quad (3)$$

Equation (3) represents the error correction model of the NARDL approach. The coefficient representing the lagged value of the dependent variable is denoted by the symbol ω. Δ represents the difference operator. The short-term coefficient values of the independent variables are represented by the symbol ψ. The long-term lagged values are reduced by one (Shin et al., 2014: 11).

$$Wald\colon \sum_{j=0}^{q-1} \psi_j^{+\prime}{}_2 = \sum_{j=0}^{q-1} \psi_j^{-\prime} \quad (4)$$

The existence of asymmetric relationships is examined using a Wald test, which tests whether the sum of the negative and positive shock values of the independent variables is equal to each other.

$$m_h^+ = \sum_{j=0}^{h} \partial y_{t+j} \Big/ \partial \delta_t^+\ ,\qquad m_h^- = \sum_{j=0}^{h} \partial y_{t+j} \Big/ \partial \delta_t^-\ ,\qquad h = 0,1,2 \ldots \infty \quad (5)$$

Equation (5) is the asymmetric dynamic multiplier equation. Asymmetric dynamic multipliers are calculated to monitor the effects of positive and negative changes, where m_h^+ and m_h^- represent the effects of positive and negative shocks, respectively. The dynamic multipliers are related to the long-run parameters of the model (Shin et al., 2014: 15).

4. Empirical Evidence

This research examines the impact of wages on inflation, taking into account the macroeconomic factors that influence inflation. By evaluating the working principles of the studies in the literature and the theory of the subject, the dependent and independent variables in the study were determined and a regression equation was created. Since inflation is affected by changes in both the goods and money markets, both market variables are included in the selection of independent variables. The resulting function is shown in equation (6).

$$Inflation_t = f(Economic\ Growth_t, Money\ Supply_t, Exchange\ Rate_t, Credits_t, Wage_t) \quad (6)$$

One of the most fundamental determinants of inflation is national income. Even the neoclassical economic view is based on the equivalence of inflation and output. Assuming that there is no change in the money supply in response to an increase in the amount of goods and services produced in a country, prices are expected to rise. Based on the so-called neoclassical "quantity theory", there is a direct link between output and inflation. In the literature, Lucas Jr. and Rapping (1969); Agenor and Hoffmaister (1997); Lemos (2003); Sahinoglu et al. (2010); Cuong (2011); Ahmed et al. (2013); Sunal and Alp (2015); Deniz et al. (2016); Bulut-Cevik and Macit (2017); Korkmaz (2017); Ozyigit et al. (2019); Gumus and Akgunes (2020); Yildiz (2022) and Majchrowska (2022) studies accepted the level of output as a determinant of inflation and included it as an explanatory variable in the model they constructed. In line with the literature, we include the national income variable in the model. The variable named *Economic Growth* refers to the annual level value of GDP. It is adjusted for both calendar and seasonal effects.

Holding other variables constant, increases in the money supply have a positive effect on aggregate demand. Increases in aggregate demand increase inflation. Therefore, a positive relationship between money supply and inflation is expected. In the literature, Agenor and Hoffmaister (1997); Festić (2000); Saatcioglu (2005); Sahinoglu et al. (2010); Cuong (2011); Agayev (2012); Deniz et al. (2016); Islatince (2017) and Korkmaz (2017) include money supply as a determinant of inflation in their models. In line with the literature, we include the money supply variable in the model. The money supply variable, denoted as MS, represents the M1 money supply, which is the sum of cash, the total amount of money in demand deposit accounts and cheques. The logarithm of the variable is taken.

Changes in exchange rates are seen as an indicator of international purchasing power. In particular, the high import ratios of developing countries and the dependence of exports and domestic consumption on imports are directly related to the impact of exchange rate changes on inflation. The expected effect is that as exchange rates rise, inflation also rises. In the literature, the studies of Agenor and Hoffmaister (1997); Domac (2003); Saatcioglu (2005); Cuong (2011); Agayev (2012); Ahmed et al. (2013); Deniz et al. (2016) and Yildiz (2022) included the exchange rate in the model as a determinant of inflation. The *Exchange Rate* represents the selling rate of the US dollar. The logarithm of the variable is taken.

Banks bring deposits back into the monetary system by making loans. The amount of money offered to the economy through loans is greater than total deposits. This is called "bank money creation". Each deposit brought into the banking system leads to a greater expansion of money in the banking system. This results in an expansion of the monetary base. An increase in credit in a country is expected to have a positive impact on inflation as it expands the monetary base. The studies of Saatcioglu (2005); Ahmed et al. (2013) and Yildiz (2022) used credit as a determinant of inflation. The *Credits* refers to the sum of consumer, vehicle and housing loans granted by banks, including overdraft accounts, in Turkish lira. The logarithm of the variable was taken.

Wages represent the rent paid for the supply of labor. As such, it is a factor affecting aggregate supply. As an increase in wages raises costs, it can lead to a reduction in labor demand and aggregate supply. On the other hand, wages increase the money stock of individuals and are directly related to aggregate spending. The increase in wages has a positive effect on aggregate demand through its effect on spending. The sum of these two opposing effects is the impact of wages on inflation. Wages, which are the main subject of the study, are represented by the abbreviation *Wage*. Taken from the data source as gross wage index. Both calendar and seasonal effects are used.

Economic Growth, *Money Supply, Exchange Rate*, *Credits* variables were obtained from the EVDS database within CBRT (Central Bank of the Republic of Türkiye). The *Wage* variable was obtained from the Labor Force Indices database within TSI (Turkish Statistical Institute). The data set covers the period 2012Q3-2023Q3. The fact that the data starts from 2012 is due to the fact that the credits variable is presented from the data source as of this date.

Table 2. Descriptive Statistics of the Variables

	Inflation	*Wage*	*Credits*	*Exchange Rate*	*Economic Growth*	*Money Supply*
Mean	5.524	4.467	21.50	1.569	20.75	20.22
Median	5.494	4.467	19.87	1.339	20.61	19.92
Maximum	6.105	5.385	38.91	3.289	22.76	22.22
Minimum	5.082	3.612	12.26	0.580	19.77	18.88
Std. Dev.	0.298	0.524	5.352	0.765	0.773	0.955
Observations	45	45	45	45	45	45

The study analyses 6 different variables. A time series of 45 observations was created for each variable. The descriptive statistics of the variables are presented in Table 2. *Inflation* and *Wage* are index variables. The variables *Credits*,

Economic Growth and *Money Supply* are monetary variables. The variable *Exchange Rate* is a US dollar/Turkish lira value. All variables' logarithms are taken. There is no scale difference in the final state of the variables.

Table 3. Unit Root Test Results

	DF-GLS				PP			
	Level		Difference		Level		Difference	
	Cons.	Cons. + Trend	Cons.	Cons. + Trend	Cons.	Cons. + Trend	Cons.	Cons. + Trend
Inflation	1.35	-0.77	-3.75***	-5.01***	4.05	-0.33	-5.68***	-6.54***
Wage	1.26	-3.94***	-3.41***	-5.35***	2.14	-5.19***	14.28***	-14.30***
Credits	-1.69	-2.24	-2.90***	-3.20**	-1.80	-2.47	-2.66*	-2.72***
Exchange Rate	2.05	-0.82	-3.67***	-4.66***	5.02	0.19	-4.84***	-5.36***
Economic Growth	2.40	-0.53	-6.19***	-7.48***	5.24	1.31	-5.66***	-6.57***
Money Supply	2.09	-0.79	-3.53***	-4.07***	3.58	-0.13	-5.67***	-7.40***
Critical 1%	-2.6198	-3.7700	-2.6211	-3.7700	-3.5885	-4.1809	-3.5924	-4.1864
values 5%	-1.9486	-3.1900	-1.9488	-3.1900	-2.9297	-3.5155	-2.9314	-3.5180
10%	-1.6120	-2.8900	-1.6119	-2.8900	-2.6030	-3.1882	-2.6039	-3.1897

Note: The symbols *, ** and *** indicate significance levels of 10%, 5% and 1% respectively.

The assumptions of the nonlinear ARDL test are the same as those of the ARDL test. The first is that the dependent variable is stationary at the I(I) level and the explanatory variables are stationary at the I(0) and I(I) levels, regardless of their order. The important and striking point is that the variables are not stationary at I(II) order. To meet these requirements, DF-GLS and Phillips-Perron (PP) tests were applied to the variables. The DF-GLS test was created by combining the Dickey-Fuller (DF) test with the Generalized Least Squares (GLS) method, which is a semi-parametric approach. This method is used to better model the autoregressive structure of the series and the stationarity of the series. The results of the two tests are similar. It is found that the variables *Inflation, Credits, Exchange Rate, Economic Growth, Money Supply* are stationary at the I(I) level and the variable *Wage* is stationary at the I(0) level. Thus, it appears that the NARDL model is applicable.

Table 4. Cointegration Test Results

		F-Bounds 4.26***		*t-Bounds* -5.09**	
		I(0)	I(I)	I(0)	I(I)
Critical Values	1% ***	2.54	3.86	-3.43	-5.68
	5% **	2.06	3.24	-2.86	-5.03

Note: The symbols ** and *** indicate significance levels of 5% and 1% respectively.

Table 4 presents the results of the cointegration test to test for the existence of a long-run relationship between the variables. The result of the F bounds test presented in the table indicates the existence of possible cointegration above the upper band I(I) level. Accordingly, the value of 4.26 in the F bounds test indicates that there is cointegration at the 1% significance level. The t bounds test tests the reliability of the statistical significance of the long-run and short-run results. The results of the t bounds test indicate that the t statistic is reliable at the 5% significance level.

Table 5. Asymmetry Test Results

	Wage	*Credits*	*Exchange Rate*	*Economic Growth*	*Money Supply*
Long-run asymmetry (Wald)	4.01**	20.42***	6.87**	1.14	7.48**

Note: The symbols ** and *** indicate significance levels of 5% and 1% respectively.

The existence of non-linear relationships in a constructed model is based on the difference between positive and negative shocks in the variables. In the asymmetry test presented in Table 5, the Wald test was used to test whether the coefficients of the long-run positive and negative effects of each variable were equal. Since the asymmetric relationships of all variables, not just the variable of interest, were used in the model built, the results of the asymmetry test for each

variable are shown in Table 5. There is an asymmetric relationship for all variables except *Economic Growth*. Every variable except *Economic Growth* has an asymmetric relationship with inflation.

Table 6. Co-Integration Test Result Long Run Coefficients

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Wage^{pos}	0.221***	0.068	3.24	0.003
Wage ^{neg}	-3.929*	2.040	-1.92	0.065
Credits^{pos}	-0.003**	0.001	-2.77	0.010
Credits^{neg}	0.003***	0.000	3.61	0.001
Exchange Rate^{pos}	0.003	0.003	1.04	0.306
Exchange Rate^{neg}	-0.056**	0.022	-2.50	0.018
Economic Growth ^{pos}	0.058	0.037	1.52	0.138
Economic Growth ^{neg}	-0.019	0.069	-0.27	0.786
Money Supply^{pos}	0.132***	0.032	4.01	0.000
Money Supply^{neg}	-0.230*	0.125	-1.83	0.078

Note: The symbols *, ** and *** indicate significance levels of 10%, 5% and 1% respectively.

Table 6 shows the results of the long-run estimation. It shows that positive and negative wage shocks are statistically significant. In the case of a positive wage shock, inflation rises. A negative wage shock reduces inflation. Although these results clearly show the inflationary effect of wage increases, they also show that inflation will fall sharply in the case of a wage decrease. Another result is the relationship between credit and inflation. Both positive and negative shocks are statistically significant. While positive shocks to credit cause inflation to fall, negative shocks to credit cause inflation to rise. Another result is the relationship between the exchange rate and inflation. In this relationship, negative shocks to the exchange rate are statistically significant, while positive shocks are insignificant. Accordingly, negative exchange rate shocks have a downward effect on inflation. Another result is the relationship between national income and inflation. Both positive and negative shocks are statistically insignificant. In the asymmetry research, it was also found that there is no asymmetric relationship between inflation and national income. The final result is the relationship between money supply and inflation. Both positive and negative shocks are statistically significant. It was found that positive shocks to the money supply have an inflationary effect, while negative shocks have no an inflationary effect.

Table 7. Error Correction Model Results

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Cons.	4.227***	0.521	8.11	0.0000
Δ *Inflation*$_{t-1}$	0.143*	0.073	1.95	0.0609
Δ *Wage*^{pos}	-0.001	0.055	-0.01	0.9847
Δ *Exchange Rate*^{neg}	-0.022	0.014	-1.56	0.1291
Δ *Economic Growth* ^{neg}	0.062**	0.028	2.21	0.0359
Δ *Money Supply*^{pos}	0.035**	0.017	2.07	0.0481
ECT	-0.833***	0.103	-8.05	0.0000

Note: The symbols *, ** and *** indicate significance levels of 10%, 5% and 1% respectively.

Table 7 shows the short-run results. The indicator that the error correction model is working correctly is that the error correction coefficient is negative and statistically significant. According to Table 7, since both conditions are met, it can be said that the error correction model is working correctly. The error correction coefficient indicates that errors disappear in the long run. This coefficient of 0.83 indicates that 83% of the errors were corrected in a single period. It was therefore concluded that short-term errors were corrected in approximately 4 months. The evaluation of the coefficients shows that a one-period lag in inflation has a positive effect on current inflation. This shows that one of the causes of inflation is inflation itself in the short run. The effects of wages and exchange rates are not statistically significant. Increases in the level of output and the money supply seem to increase inflation in the short run.

Table 8. Diagnostic Tests Used to Check the Accuracy of the Model

Diagnostics tests	Stat.	Prob.	Status
Heteroskedasticity test: Breusch-Pagan-Godfrey	9.74	0.879	Heteroskedasticity does not exist.
Breusch-Godfrey Serial Correlation	5.12	0.077	There is no autocorrelation problem.
Jarque-Bera normality	4.26	0.118	A normal distribution exists.

Ramsey RESET	0.04	0.966	There are no excluded variables in the model. There is no specification error in the model.
Cusum and Cusum^2	Consistent, Graphs are in Appendix 1		There is no structural break in the model.

It is necessary to test the accuracy of the model created and the tests applied. Table 8 lists these tests and their results. The Ramsey reset test is used to test whether there is an excluded variable in the model. The result of this test is that the model has been built correctly and no specification errors have been made. The results of other tests indicate that there is no autocorrelation and no heteroskedasticity. It also appears that there is a normal distribution. In addition, Cusum tests were used to check whether there is a structural break in the model. There is no structural break in the model.

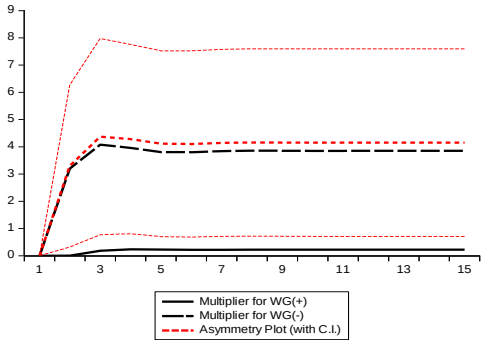

Figure 1. Cumulative Dynamic Multiplier Effect

The thin red dashed lines in Figure 1 represent the 95% confidence interval. The fact that the black dashed lines, representing negative shocks to gross wages, lie within the confidence interval indicates that they are statistically significant. Accordingly, the effect of negative shocks to gross wages on inflation occurs over 3 periods (9 months), being very strong in the 1st and 2nd periods and relatively weak in the 3rd period. It takes 5 periods to reach long-run equilibrium.

Conclusion

Inflation in Türkiye has risen rapidly recently. This rapid rise in inflation is a matter of debate among economists. In addition, policymakers are expressing the opinion that the source of inflation may be the increase in wages. This situation intensifies the debate among economists as to whether wages are the source of inflation. This study aims to provide a scientific basis for such current debates. In this study on Türkiye, a model was created by considering the macroeconomic factors that determine inflation for the data period 2012Q3-2023Q3. In the literature review, it was found that the studies used econometric methods that examined linear relationships. Therefore, the Nonlinear Autoregressive Distributed Lag Bound Test (NARDL) analysis was used, considering that an asymmetric examination of the wage-inflation relationship would contribute to the literature.

According to the results of the empirical analysis, the short-term determinants of inflation in Türkiye are national income, money supply and the lagged value of inflation. In the long run, they are wages, credit, money supply and exchange rate. Among these determinants, wages are the most important.

The result of the asymmetry test applied was those wages, credit, money supply and the exchange rate have an asymmetric effect on inflation, but that national income has no asymmetric effect.

One of the results is the relationship between credit and inflation. The analysis shows that positive shocks to credit have a negative effect on inflation, and negative shocks to credit have a positive effect on inflation. However, the coefficients are quite small. Such low coefficients indicate effects that need not be considered in the relationship between credit and inflation. In the literature, the study of Saatcioglu (2005) shows that loans affect inflation positively, while the studies of Ahmed et al. (2013) and Yildiz (2022) show that loans affect inflation negatively.

Another result is related to the relationship between national income and inflation. As a result of the study, it was found that both positive and negative shocks to national income have no statistical significance on inflation. In the literature, the studies of Korkmaz (2017) and Yildiz (2022) found that the effect of inflation increases on national income is statistically insignificant. In addition, Majchrowska (2022) provides evidence that the effect is low enough to be insignificant, although it is positive.

When examining the effect of exchange rates on inflation, it is concluded that a positive shock in exchange rates will increase inflation, but there is no statistical significance. It is concluded that a negative shock in exchange rates will reduce inflation. The effect of a negative shock is stronger than a positive shock in the effect of exchange rates on inflation asymmetrically. Among the studies that have examined the effect of exchange rates on inflation with linear regression models in the literature, Agenor and Hoffmaister (1997); Domac (2003); Saatcioglu (2005); Agayev (2012) and Yıldız (2022) have concluded that an increase in exchange rates will increase inflation. Cuong (2011); Ahmed et al. (2013); Deniz et al. (2016) have concluded that an increase in exchange rates will reduce inflation. The effect of positive exchange rate shocks on inflation is consistent with the literature.

When the effect of money supply on inflation is examined, it is concluded that positive shocks to money supply increase inflation and negative shocks decrease inflation. The effect of negative shocks in money supply on inflation is stronger than that of positive shocks. This situation shows that monetary tightening can have a decreasing effect on inflation. The studies of Sahinoglu et al. (2010) and Deniz et al. (2016) found that the increase in money supply has an increasing effect on inflation. The results are consistent with the literature.

As a result of the cointegration test, it is found that the positive shock to gross wages has a positive effect on inflation in the long run coefficients. This result is consistent with the literature of Domac (2003); Lemos (2003); Sahinoglu et al. (2010); Agayev (2012); Baskaya and Ozmen (2013); Ahmed et al. (2013); Tuleykan (2019) and Majchrowska (2022). In the literature that investigates the relationship between wages and inflation, econometric approaches that test linear relationships have been used as much as possible. This situation has led to the fact that only the effect of wage increases on inflation is known in the wage-inflation relationship. What happens to inflation when wages fall has become a new research question. This question is the basic research hypothesis of this study.

What is striking about the asymmetric effect of wages is that the negative shock to gross wages has a much stronger negative impact on inflation. Negative shocks to gross wages are stronger than positive shocks. This shows that inflation can fall significantly in the event of a negative wage shock.

In addition, the applied cumulative dynamic multiplier effect analysis shows that the reduction in inflation due to a negative shock to gross wages lasts for 3 periods (9 months) and this effect reaches equilibrium at the end of 5 periods (15 months).

The power of the negative effect on gross wages to reduce inflation and the duration of the effect are very important results for economic units struggling with inflation. As a result of the study, we conclude that fighting inflation through wage policy is macroeconomically important. We present this as a policy recommendation with the warning that wage policy and the fight against inflation may lead to a shortfall in aggregate demand. Although this suggestion is not a method of fighting inflation in orthodox economic policy, it has applications in heterodox policy. We are aware that wages are an important macroeconomic factor affecting both aggregate demand and aggregate supply. We believe it is important to explore this issue further in future studies using different econometric models and methods to test the accuracy of our policy recommendations.

References

Abdioglu, Z. (2013). Ücret-fiyat spirali: Türk imalat sanayi örneği. *Journal of Management and Economics Research*, *11*(19), 45-58. .https://doi.org/10.11611/jmer32.

Agenor, P. R., & Hoffmaister, M. A. W. (1997). Money, wages and inflation in Middle-Income developing countries (No. 97-174). *International Monetary Fund (In Persian)*.https://doi.org/10.5089/9781451976991.001.

Agayev, S. (2012). Geçiş ekonomilerinde enflasyon oranı belirleyicileri; panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(1), 59-72.

Ahmed, M. U., Muzib, M., & Roy, A. (2013). Price-wage spiral in Bangladesh: Evidence from ARDL bound testing approach. *International Journal of Applied Economics*, *10*(2), 77-103.

Akgul, O., ve Bukey, A. M. (2020, June). Türkiye'de enflasyon ile asgari ücretler arasındaki ilişki ve ücret-fiyat sarmalı. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 78, pp. 257-282). Istanbul University. https://doi.org/10.26650/jspc.2020.78.0026

Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve rasyonel beklentiler teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, *2*(1), 168-182.

Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi kuramda kriz ve iktisat politikası tartışmaları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, *3*(6), 75-102.

Bal, O. (2019). Makro Ekonomide teorik karşılaştırmalar ve öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *6*(3), 543-555.

Baskaya, Y. S., ve Ozmen, M. U. (2013). Turkiye'de asgari ucret–UFE enflasyonu iliskisi uzerine ampirik bir analiz (No. 1323). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.

Bilir, H. (2017). Yeni-Keynesyen iktisatta ücret yapışkanlıkları. *Politik Ekonomik Kuram, 1*(1), 188-213. https://doi.org/10.30586/pek.310262

Bocutoglu, E. (2012). *Karşılaştırmalı makro iktisat: Teoriler ve politikalar*. Murathan Yayınevi.

Bulut-Cevik, Z. B., ve Macit, S. S. (2017). Türkiye'de asgari ücretin kısa dönem belirleyicileri: Nedensellik analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *3*(3), 429-445.

Campos-Vazquez, R. M., & Esquivel, G. (2020). The effect of doubling the minimum wage and decreasing taxes on inflation in Mexico. *Economics Letters*, 189, 109051. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2020.109051

Cuong, N. V. (2011). Do minimum wage increases cause inflation? Evidence from Vietnam. *ASEAN Economic Bulletin*, 337-359. https://doi.org/10.1355/ae28-3d

Deniz, P., Tekce, M., & Yilmaz, A. (2016). Investigating the determinants of inflation: A panel data analysis. *International Journal of Financial Research*, *7*(2), 233-246. https://doi.org/10.5430/ijfr.v7n2p233.

Domac, İ. (2003). Explaining and forecasting inflation in Turkey. Working Papers 0306, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey. https://doi.org/10.1596/1813-9450-3287.

Eryilmaz, F., & Bakir, H. (2018). Real wages, inflation and labor productivity: An evaluation within Turkish context. *Hitit University Journal of Social Sciences İnstitute*, *11*(3), 1946-1959. https://doi.org/10.17218/hititsosbil.436936.

Festić, M. (2000). Are wages an important determinant of inflation in Slovenia? *Eastern European Economics*, 36-59. https://doi.org/10.1080/00128775.2000.11648729.

Friedman, M. (2012). Enflasyon ve işsizlik. (Çev. U. Çetin). *Liberal Düşünce Dergisi*, (65), 5-28.

Gumus, İ., ve Akgünes, A. O. (2020). Türkiye'de asgari ücretin makroekonomik değişkenlerle ilişkisi. *Journal of Management and Economics Research*, *18*(2), 110-127. https://doi.org/10.11611/yead.742670.

Hetzel, R. L. (2012). Milton Friedman'ın iktisat bilimine katkıları. (Çev. Ü. Çetin). *Liberal Düşünce Dergisi*, *17*(65), 29-56.

Islatince, H. (2017). Para arzı ve enflasyon ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi (1988-2016). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(3), 43-56. https://doi.org/10.18037/ausbd.417274.

Jacobsson, L., & Lindbeck, A. (1969). Labor market conditions, wages and inflation: Swedish experiences 1955-67. *The Swedish Journal of Economics*, 64-103. https://doi.org/10.2307/3438989.

Kablamacı, B. (2012). İçeridekiler–dışarıdakiler teorisi üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 54-62.

Kara, O., Kanberoglu, Z., ve Oguz, A. (2020). Işgücü verimliliği, enflasyon ve ücret düzeyi arasındaki ilişki: seçili gelişmekte olan ülkeler örneği. *International Journal of Economic & Social Research*, *16*(2), 461-473.

Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon oranını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *32*(2), 109-142. https://doi.org/10.24988/deuiibf.2017322589.

Korkmaz, A., ve Çoban, O. (2006). Emek piyasasında asgari ücret, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkilerin ekonometrik bir analizi: Türkiye örneği (1969-2006). *Maliye Dergisi*, *151*(2), 16-22.

Kucukefe, B., ve Demiroz, D. M. (2018). Türkiye ekonomisi fiyat katılıklarının favar modeli ile analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *36*(4), 75-94. https://doi.org/10.17065/huniibf.292785.

Lemos, S.; (2003) The effect of minimum wages on prices in Brazil. (Discussion Papers in Economics 04-01). Department of Economics, University College London: London, UK.

Lucas Jr, R. E., & Rapping, L. A. (1969). Real wages, employment, and inflation. *Journal of Political Economy*, *77*(5), 721-754. https://doi.org/10.1086/259559.

Majchrowska, A. (2022). Does minimum wage affect inflation. *Ekonomista*, (4), 417-436. https://doi.org/10.52335/ekon/156331.

Mehra, Y. P. (1991). Wage growth and the inflation process: An empirical note. *The American Economic Review, 81*(4), 931-937. https://doi.org/10.2139/ssrn.2123529

Oguz, O. (2020). Paranın yansızlığı hipotezinin Türkiye ekonomisi için testi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *21*(1), 163-182. https://doi.org/10.37880/cumuiibf.518999.

Ozyigit, M., Celik, A., & Petek, A. (2019). Türkiye'de 1980 sonrası reel asgari ücretin belirleyicileri. *Çalışma ve Toplum*, 2(61), 1029-1068.

Parasiz, İ. (1991). Monetarizm ve Friedmanci düşüncelerin temelleri. *Tekstil ve Mühendis*, *5*(25), 46-50.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3), 289-326. https://doi.org/10.1002/jae.616.

Saatcioglu, C. (2005). Türkiye ekonomisindeki enflasyonist sürecin incelenmesine yönelik bir uygulama, *ODTÜ Gelişme Dergisi, 32*(6), 155-184.

Saydam, İ. (2010). Yeni-Keynesçi yaklaşımda ücret katılıkları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *59*(2), 239-262.

Sevinc, D. (2022). Türkiye'de asgari ücret ile enflasyon, bölgesel enflasyon, açlık ve yoksulluk sınırı arasındaki ilişki ve bölgesel asgari ücret. *Maliye Çalışmaları Dergisi*, (68), 107-131. https://doi.org/10.26650/mcd2022-1164349.

Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. *Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications*, 281-314.https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9.

Sunal, O., ve Alp, Ö. S. (2015). Türkiye'de reel asgari ücretler ve reel GSYİH değişmeleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Enflasyon oranına endekslenmiş bir nominal asgari ücret politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *70*(1), 111-129. https://doi.org/10.16987/ausbf.80017.

Sahinoglu, T., Ozden, K., Basar, S., & Aksu, H. (2010). Türkiye'de enflasyonun oluşumu: ARDL yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, *11*(11), 28-46.

Tarhan, A., ve Kaya, M. V. (2011). Keynesyen iktisatta ücretlerin katılığı sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 223-236.

Tuleykan, H. (2019). Asgari ücret zammının enflasyon ve işsizlik üzerine etkilerinin değerlendirilmesi Türkiye örneği (1988-2018). *Third Sector Social Economic Review*, *54*(1), 205-221. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.03.1085.

Yildiz, E. B. (2022). Türkiye'de ücret-fiyat sarmalı ve enflasyon üzerindeki etkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, *8*(2), 289-309. https://doi.org/10.20979/ueyd.1160762.

Appendix 1: Cusum Tests

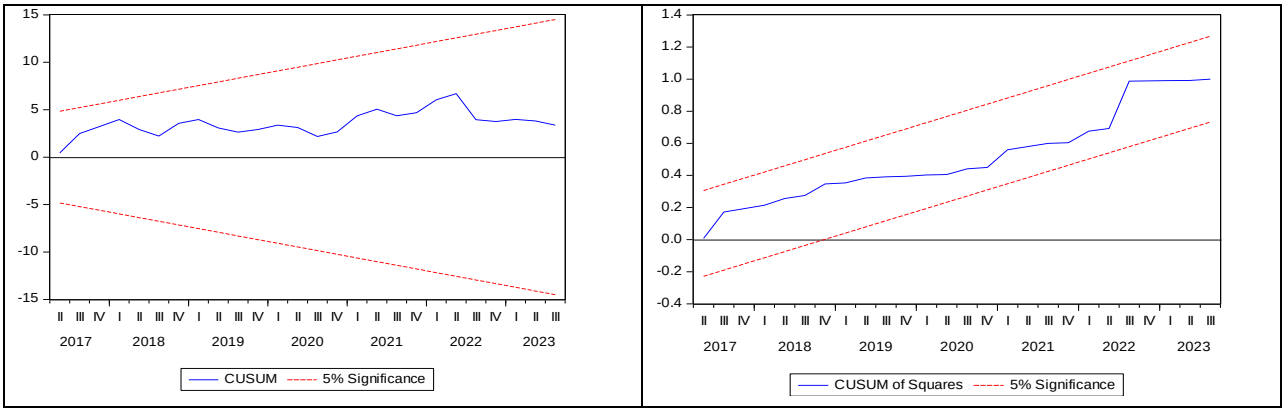

Güven, S., Mazlum, B. & Şahin, S. (2025). Doğal alanlara yönelik ziyaretçi deneyimlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: balıkesir örneği . Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 171-185.

Doğal Alanlara Yönelik Ziyaretçi Deneyimlerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Balıkesir Örneği[1]

Exploring Visitor Experience of Natural Areas Via Content Analysis: The Case of Balıkesir

Selda Güven[2], Berna Mazlum[3], Seda Şahin[4]

Öz

Doğal alanlar çeşitli rekreatif faaliyetleri içermekte, sahip oldukları çekicilikler ile yerel halka ve ziyaretçilere benzersiz deneyimler sunmaktadır. Değişen turizm eğilimleriyle birlikte doğal alanların turizm açısından önemi her geçen gün artmakta, çevresel kaygılar, çevrenin niteliği, sürdürülebilirlik, kırsal kalkınma gibi olguların önemi dünya çapında kabul edilmektedir. Bu kapsamda bu araştırmada Balıkesir İli özelindeki doğal alanlara yönelik seyahat sitelerinde yer alan 569 ziyaretçi yorumu incelenmiş, veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Ön plana çıkan olumlu değerlendirmeler suyun niteliği ve manzara ile ilişkiliyken, olumsuz yorumlar insan kalabalığı, ateş yakılması ve doğal alanlarda çöplerin varlığı şeklindedir. Doğal çevrede meydana g[5]elen bozulmaların geri alınması, niteliğini kaybeden doğal kaynakların eski haline dönebilmesi oldukça zor olmaktadır. Aynı zamanda çevresel problemler insanın varlığının devamlılığı noktasında da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesinde doğal alanlar en önemli kaynaklar arasında kabul edilmekte, farklı turizm türlerinin ortaya çıkmasını desteklemektedir. Ancak bu alanları ziyaret eden bireylerin olumsuz değerlendirmeleri diğer turistlerin karar verme sürecini ve bölgenin imajını etkilemektedir. Bu durum ise turizm endüstrisi ile ilişkili birçok fırsatın kaybedilmesine neden olmaktadır. Bu perspektiften doğal alanlara ilişkin olumsuz unsurların azaltılması, ön plana çıkan olumlu faktörlerin desteklenerek güçlendirilmesi gerekmektedir. Doğal alanlara yönelik sorunların tespit edilmesi ve tespit edilen sorunların çözümlenmesi ya da gerekli planlamaların yapılması noktasında ziyaretçi deneyimleri tarafsız ve gerçekçi bir yorum sunmaktadır. Diğer yandan, ziyaret edilen doğal alanlara ilişkin olumlu değerlendirmelerin artması diğer gezginlerin algılarını da olumlu etkileyerek kırsal dolayısıyla bölgesel kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratacak, doğal alanların turizm faaliyetlerinde efektif kullanımını destekleyecektir.

Anahtar Kelimeler: *Doğal Alanlar, Ziyaretçi Deneyimi, Tripadvisor.*

Abstract

Natural areas provide a range of leisure activities and present distinctive experiences for both residents and tourists due to their appealing characteristics. The increasing relevance of natural areas for tourism is a result of evolving tourism trends, with a global consensus on the importance of environmental concerns, environmental quality, sustainability, and rural development. This research involved the review and analysis of 569 visitor comments about natural areas in Balıkesir Province from travel websites using content analysis. Positive reviews primarily emphasize the water quality and scenic views, while negative feedback highlights issues like overcrowding, fires, and litter in the natural environment. Reversing the decline of the natural environment and rehabilitating degraded natural resources presents significant challenges. Simultaneously, issues related to the environment present a critical concern for the persistence of human life. Natural areas play a crucial role in expanding the variety of tourism activities and promoting the development of various types of tourism. Visitors' negative feedback in these places can influence others' decisions and shape the area's reputation. This scenario results in the forfeiture of numerous prospects associated with the tourism industry. Hence, it is crucial to minimize the drawbacks of natural areas and emphasize the benefits. Visitors' experiences offer a fair and precise evaluation to identify problems in natural settings and develop solutions or strategies to tackle them. Enhancing positive reviews of visited natural destinations can positively impact how others perceive these places, benefit rural and regional development, and promote responsible tourism in natural areas.

Key Words: *Natural Areas, Visitor Experience, Tripadvisor.*

Jel Codes: *L83, R11, Z32,*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 12 / 06 / 2024
Accepted: 05 / 01 / 2025

[1]Çalışma 06.06.2024 tarihinde II. Balıkesir Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

[2]Öğr. Gör Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ezine Gıda O.S.B. Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Bölümü Öğretim Görevlisi, Çanakkale, Türkiye,seldaegilmezgil@comu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4931-7880.

[3]Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ardeşen Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü Öğretim Üyesi, Rize, Türkiye, berna.sad@erdogan.edu.tr, ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-6365-7830..

[4] Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir, Türkiye, ssen@balikesir.edu.tr, ORCİD: https://orcid.org/0000-0001-5977-1561.

Giriş

Küresel değişimin temel yönlerinden biri, ekolojik bütünlüğün azalmasıdır. İnsan nüfusundaki artış ve nüfus dağılımındaki değişiklikler arazi kullanımını etkilerken, insanların geçici hareketleri de koruma ve biyolojik çeşitlilik açısından önemli etkiler ortaya çıkarabilmektedir (Burger, 2000). Turizm açısından ele alındığında hem doğal hem de insan yapımı çevrenin niteliği ön plana çıkmaktadır. Ancak turizmin çevreyle ilişkisi karmaşıktır. Turizm, olumsuz çevresel etkilere sahip olabilecek birçok faaliyeti içermesine rağmen, diğer taraftan çevrenin korunmasına ve muhafaza edilmesine katkıda bulunarak çevre üzerinde faydalı etkiler yaratma potansiyeline sahiptir (Sunlu, 2003). Özellikle doğal koruma altındaki alanlarda aşırı kalabalıklaşma sorunları daha kroniktir; çünkü çevrenin niteliğini ve turizm faaliyetlerinin gelişmesini olumsuz etkilemektedir (Vías vd., 2018). Oysaki doğal kaynaklar, pazar profili ve yüksek nitelikteki hizmetler, uluslararası turizm pazarında var olmanın temel koşuludur. Doğa temelli kaynakların başarılı bir şekilde turizm faaliyetlerine entegre edilmesi, uygun düzeyde tüketici hizmetleriyle, çevre kalitesiyle, çevresel kaynakların korunmasıyla tahsis edilebilmektedir. Bunlara ek olarak doğal alanların turizm perspektifinde çekiciliğini artırmak için bu alanlarda ulaşım, konaklama, ziyaretçi tesisleri, etkili etkileşim, yönetim ve su altyapısının sıklıkla kurulması gerekmektedir (Alaeddinoglu ve Can, 2011).

Milli parklar, koruma altına alınmış özel alanlar, yaban hayatı, su oluşumları, ormanlar gibi doğal alanlar turizmin doğal kaynakları arasında yer almaktadır (Köroğlu ve Kahraman, 2014). Ayaş (2007) ise doğal turizm kaynaklarını iklim, arazi yapısı ve biçimi, bitki örtüsü, doğal anıtlar, kaplıca, şifalı sular, hayvan türleri, plajlar, doğal güzellikler, jeolojik oluşumlar, içilebilir su kaynakları ve çevresel değerler şeklide ifade etmiştir. Räikkönen ve diğerlerine (2019) göre doğal parklar, botanik bahçeleri ve hayvanat bahçeleri gibi farklı turizm çekiciliklerinin yanı sıra rekreasyon ve eğlence turizmi deneyimlerine de temel oluşturan manzaralar ve habitatlar doğal rezervler olarak ifade edilmektedir. Gelişen çevre bilinciyle birlikte (Atabey ve Yokaş, 2016) gündelik yaşamın stresinden uzaklaşmak isteyen bireyler doğaya dönmekte, doğal yaşam alanlarını ziyaret etmektedir (Erken vd., 2019). Bu kapsamda doğal alanların değeri her geçen gün artmakta olduğu (Puustinen vd., 2009), doğal ve fiziksel çevrenin turizm ve rekreasyon açısından öneminin dünya çapında kabul gördüğü ifade edilmektedir (Roe vd., 2014).

Doğa temelli rekreatif faaliyetler bireylere, topluluklara ve topluma temel faydalar sunmakta, dolayısıyla sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır. Açık havada olmak, aktif rekreasyonla meşgul olmak ve doğal cazibe merkezlerini ziyaret etmek, bireylerin doğal sistemler hakkında bilgi edinmesine ve bu bilgilerin paylaşılmasına katkıda bulunarak ziyaret edilen alanlara bağlılık geliştirmesine fırsat sağlamaktadır (Winter vd., 2020). Doğal alanların yer aldığı alanlarda özel bir öneme sahip olan sürdürülebilir turizm (Gonia ve Jezierska-Thöle, 2022), yerel toplumun desteğini ve doğal kaynakların yönetimini içeren kalkınma fırsatlarını kapsamaktadır (Sgroi, 2020). Doğal kaynak yönetimi ise ekonomik, çevresel, sosyal ve politik ilişkiler ile bağlantılı olmasından dolayı karmaşık konularda karar almayı gerektirmektedir. Yüksek nitelikte doğal çevreye bağımlı olan turizmi destinasyonları, dikkatle hazırlanmış bir arazi kullanım planı aracılığıyla sektörün arzu ettiği ve sürdürülebilir bir yaklaşımla turizmin gelişmesine yardımcı olabilmektedir (Sæþórsdóttir ve Ólafsson, 2010). Bu noktada doğa temelli turizm faaliyetlerinin başarısının kaynakların sürdürülebilir kullanımına bağlı olduğu belirtilebilir (Adewumi vd., 2019). Diğer bir ifadeyle turizm ve doğal alanların korunması arasında simbiyotik[6] bir ilişki bulunmaktadır (Wolf vd., 2019).

Seyahat platformları aşırı bilgi yükünü azaltmak ve turistlere seyahat önerileri sunmak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamdaki uygulamalar mobil cihaz kullanıcılarına göre uyarlanmıştır ve zengin multimedya içeriği, bağlama duyarlı hizmetler, akran kullanıcıların görüşleri/derecelendirmeleri önererek turist deneyimlerini önemli ölçüde zenginleştirmektedir (Gavalas vd., 2014). Diğer kullanıcıların ve tüketicilerin görüşleri hem ağızdan ağıza hem de elektronik iletişim yoluyla iletilmekte, seyahat bloglarını, çevrimiçi seyahat incelemelerini, seyahatle ilgili forumları, tweet'leri, Facebook gönderilerini içeren, çevrimiçi ikincil bilgilerin ana kaynağı haline gelmiştir (Nowacki ve Niezgoda, 2023). Ziyaretçilerin önceki deneyimlere dayanarak sunduğu öneriler yalnızca en çok tercih edilen değil aynı zamanda en etkili karar verme kaynakları arasında değerlendirilmektedir. Bu yorum platformlarının başarısı, güven algısıyla ilişkilidir, bir platform güvenilir kabul edildiğinde, kullanıcılar değerlendirmeleri tarafsız ve güvenilir olarak algılamaktadır (Taecharungroj ve Mathayomchan, 2019).

Türkiye doğal ve rekreasyonel alanlar açısından muazzam kaynaklar barındırmaktadır. Bu kaynakların uygun bir şekilde yönetilmesi ve planlanması bölgesel temelde turizmle ilişkili büyük avantajlar yaratacak ve sürdürülebilir turizm faaliyetlerine katkıda bulunacaktır (Yıldırım vd., 2008). Balıkesir İli ise doğal güzellikleri, fauna (hayvan topluluğu) ve florası (bitki topluluğu), doğal turizm kaynakları açısından oldukça zengindir (Karaca vd., 2018). Doğal alanların korunması, turizm faaliyetlerinde etkili olarak değerlendirilmesi ekonomik katkıların yanı sıra, sürdürülebilir gelişmeyi de

[6] Simbiyotik ilişki, iki ya da daha fazla tarafın ortak ya da belirli bir hedef yönünde karşılıklı yarar elde etme amacıyla hedef yönünde eyleme geçmeleridir (Mücevher, 2021).

destekleyecektir. Bu nedenle, Balıkesir ilinde bulunan doğal alanlara yönelik ziyaretçi deneyimlerinin incelenmesi, bu doğrultuda sürdürülebilir bir anlayışla turizmin gelişmesinin sağlanması açısından son derece önemlidir.

1. Doğal Alanlarda Ziyaretçi Deneyimi

"Doğaya dönüş" modern turistler arasında güncel bir eğilimdir. Bu eğilim, huzur arama, manzara ve dinlendirici doğayla ilişkili fiziksel olarak sağlıklı kalma arzusunu içerir. Doğaya dönüş kapsamındaki motivasyon, doğal değerlerin yüksek derecede korunduğu bir destinasyon ile ilişkilidir (Niezgoda ve Nowacki, 2020). Milli parklar, doğa rezervler gibi alanlar yerel halk ve diğer ziyaretçiler tarafından rekreasyonel ve turizm amaçlı olarak kullanılmakta (Fredman vd., 2012), bireyler bu alanları ziyaret ederek ziyaret deneyimini zenginleştirmektedir (Wolf vd., 2019). Bu alanlarda kazanılan deneyim ziyaretçi memnuniyetinin önemli bir bileşeni olarak ifade edilmekte (Chhetri vd., 2004), ziyaretçilere doğada ilgi çekici deneyimler sunulmasıyla, bu alanların korunmasına ilişkin stratejiler geliştirmek mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan doğal alanların ziyaret edilmesiyle kazanılan deneyimin sadece bireylere değil, topluluklara ve toplumlara doğrudan ve dolaylı olarak fayda sağladığı yaygın olarak kabul edilmektedir (Moyle vd., 2017). Aynı zamanda doğal kaynakların niteliklerinin ve niceliklerinin bilinmesi ziyaretçilerin karar süreçlerinde etkili olmaktadır (Priskin, 2001).

Ziyaretçi deneyimi, dışsal ve aşamalı faaliyetlere, ortamlara ya da olaylara verilen öznel ve bireysel tepkiler olarak tanımlanabilir. Bu deneyimler çeşitlidir, çok boyutludur, bundan dolayı da ölçülmesi zordur. Ancak, özellikle deneyimler çevrimiçi olarak paylaşıldığında, diğer gezginlerin kararlarını güçlü bir şekilde etkilemektedir (Stoleriu vd., 2019). Önceki deneyim, bir bölgeye yapılan önceki ziyaretlerin sayısı ve bu deneyimlerin uzunluğu ile ilişkilidir. Bu ölçüm, yere bağlılığı, imajın oluşumunu, tekrar ziyaret etme niyetini ve başkalarına olumlu tavsiyelerde bulunmayı etkileyebilmektedir (Mirzaalian ve Halpenny, 2021). Ziyaretçiler, dijital sosyal ağlardaki akranlarının yorumlarını ve incelemelerini okuyarak deneyim satın alma ve bilişsel maliyetlerini en aza indirme eğilimindedir (Amaral vd., 2014). Kullanıcıların dijital içeriği işlemesine olanak tanıyan web 2.0'ın gelişimi, seyahat kalıplarında değişimlere sebep olmuştur. Nitekim seyahat deneyimleriyle ilişkili yorum paylaşılmakta, fotoğraf ve videolar bir sosyal medya sitesinde anında ve sıklıkla yayınlanabilmektedir. Bu süreç, seyahat deneyiminin mekânsal açıdan ziyaret edilen yer ya da asıl yaşanılan yer olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Sonuç olarak ziyaretçinin rolü, bilgi alıcısı olarak turistten, destinasyon hakkında bilgi yaratan ve üreten aktif bir oyuncu olan ziyaretçiye doğru bir değişim göstermektedir (Kim vd., 2019).

2. Seyahat Yorum Siteleri ve TripAdvisor

Gezginlerin, yorum sitelerinde yer alan satın alma önerilerini benimsediği ve uyguladığı, esasen bu yorumların tüketicilerin ürünü tercih etmeden önce ürünün niteliğinin ve performansının anlaşılmasına yardımcı olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda ziyaretçiler diğer ziyaretçilerin yorumlarını, ürün ve hizmetlerle ilgili deneyimleri dürüst ve güvenilir kaynaklar olarak gördükleri için benimsemektedir (Filieri vd., 2020). Bu kapsamda 2000 yılında kurulan ve dünyanın en büyük seyahat platformu olan TripAdvisor, oteller, restoranlar ve doğal alanlar da dahil olmak üzere turizm deneyimlerinin paylaşıldığı başlıca çevrimiçi turizm inceleme platformudur (Scalabrini vd., 2023). TripAdvisor'daki yorumlar yalnızca zengin bilgiler içermemekte, aynı zamanda platform, yanlış değerlendirmeleri önlemek için sistemi denetleyerek itibarını da korumaktadır (Taecharungroj ve Mathayomchan, 2019).

Teknoloji, pazarlama ve turizm destinasyonlarının imajının belirlenmesinde önemli bir faktördür ve TripAdvisor, ziyaretçilerin turizm destinasyonlarına ilişkin algısını anlamaya yardımcı olan önemli bir araçtır (Scalabrini vd., 2023). Ziyaretçilerin tercihlerini, görüşlerini, davranışlarını ve deneyimlerini kapsayan kullanıcı tarafından oluşturulan online içerikler ziyaret süreçlerinde bilgi toplama kanalı olarak diğer tüketiciler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Nowacki ve Kowalczyk-Anioł, 2023). Her ne kadar aynı bölgeyi ziyaret eden ziyaretçiler, seyahat organizasyonları (örneğin güzergahlar, yorumlar ve aktiviteler) ve destinasyon nitelikleri (örneğin doğal ortamlar, insanlar ve yiyecekler) kaynaklı dış uyaranlar nedeniyle ortaya çıkan öznel tepkilere bağlı olarak farklı deneyimler yaşasa da (Stoleriu vd., 2019), çevrimiçi yorumlar, seyahat öncesi, sırası ve seyahat sonrası dahil olmak üzere seyahat planlama sürecinin tüm aşamalarını etkileyebilmektedir (Simeon vd., 2017).

Turizm sektöründe turistlerin sosyal medya ve çevrimiçi platformlarda oluşturduğu metinsel içerikler, potansiyel turistler, turizm işletmeleri ve destinasyon yönetimi açısından stratejik öneme sahiptir (Özen, 2021). Hausmann ve diğerleri (2018) bu yeni veri kaynaklarının, insan faaliyetlerini ve insanların doğaya dayalı faaliyetlere yönelik tercihlerini izlemek için kullanılabileceğini, benzeri görülmemiş mekansal ve zamansal çözünürlükte önemli ve uygun maliyetli veriler sağlayıp sağlayamayacağının araştırılmasının önemli olduğunu ifade etmektedir. Moore ve diğerleri (2015) ise doğal alanları ziyaret eden bireylerin yönetim süreçleri açısından operasyonel destek mekanizmaları olarak değerlendirilebileceğini, yönetime tavsiyede bulunma ve bağlantılı olarak ziyaret sayılarının artmasıyla ilişkili gönüllü

destek verdiklerini belirtmektedir. Aynı zamanda bu platformlar aracılığı ile ziyaretçilerle etkileşime geçilebilmektedir (Nilashi vd., 2018). Bir diğer önemli husus ise bilgi şeffalığıdır. Bilginin belirli piyasa katılımcılarına erişilebilirlik ve görünürlük derecesi olarak ifade edilen bilgi şeffaflığı, bilgi asimetrilerini ortadan kaldırmakta (Liu vd., 2022), online yorum platformları bilgi şeffaflığı bununla bağlantılı olarak da tüketici güvenini ve davranışını etkilemektedir (Veltri vd., 2023). Bu kapsamda bu araştırmada Balıkesir İlinde doğal alanlara yönelik yorumlar incelenmiş, doğal alanlara ilişkin güçlü ve zayıf yönler belirlenmeye çalışılmış ve bu kapsamda öneriler geliştirilmiştir.

3. Yöntem

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte günümüzde ziyaretçiler bir destinasyonu ziyaret etmeden önce o destinasyon hakkında bilgi toplamak için ziyaretçi yorumlarına başvurmakta ve o destinasyona ziyaretler sırasında veya sonrasında olumlu-olumsuz yorumlarını paylaşabilmektedir. Elektronik ortamda bir destinasyonu önceden deneyimleyen ziyaretçilerin yorumları yardımıyla gidecekleri yerlere karar vermeye ve ziyaretçilerin destinasyonlardaki tecrübelerini aktarmaya olanak sağlayan birçok forum bulunmaktadır. Dünyanın en büyük seyahat platformu olarak nitelendirilen TripAdvisor bu forumlardan biridir ve araştırmada veriler bu forum yardımıyla elde edilmiştir. Verilerin toplanmasında TripAdvisor seyahat sitesinin tercih edilmesinin temel nedeni; dünyanın dört bir yanındaki gezginlerin, TripAdvisor uygulamasını kullanarak 8,6 milyon konaklama yeri, restoran, deneyim, hava yolu şirketi ve gemi seyahati hakkında 859 milyonu aşkın yoruma ve görüşe başvurulabilmesidir. TripAdvisor her ay 463 milyon gezgine, iyi bir seyahat geçirmeleri için yardımcı olmaktadır (TripAdvisor, 2023). TripAdvisor, dünyanın en büyük kullanıcı kitlesi tarafından oluşturulmuş seyahat içeriğine sahip içerik sitesidir (Eröz ve Doğdubay, 2012). Bu araştırmada ziyaretçilerin Balıkesir İline yönelik olarak yaptıkları seyahatler sonrasında deneyimlerini aktarırken hangi olumlu ve olumsuz özellikler üzerinde yoğunlaştıkları ele alınmıştır. Ayrıca Balıkesir'i ziyaret eden kişilerin elektronik ortamda paylaştıkları tüm yorumların değerlendirmeleri/puanlamaları bir araya getirilerek incelenmiştir. Günümüzde söz konusu forumların kullanım sıklığı arttıkça destinasyonlar hakkında paylaşılan değerlendirmelerin bilinmesi ve olumsuz değerlendirmelere veya şikayetlere yönelik gerekli tedbirlerin alınması oldukça önemli hale gelmiştir.

King (2010: 1) ziyaretçi yorumlarının değerlendirilmesinin ziyaret edilen alan ile ilgili iyileştirme hedeflerin, öngörülemeyen durumların ve geliştirme uygulamalarının belirlenmesine zemin hazırladığını ifade etmektedir. Çolak ve Karakan (2024: 1725) sürdürülebilirlik, fark edilemeyen sorunların ve ziyaretçi beklentilerinin tespiti için ziyaretçi deneyimlerine ilişkin yorumların dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda bu araştırmanın amacı Balıkesir İlinde yer alan doğal alanları ziyaret eden kişilerin paylaştıkları seyahat yorumlarının değerlendirilmesi, dolayısıyla eksik, aksayan yönlerin ortaya çıkarılarak, iyileştirilmesine ve geliştirilmesine ilişkin önerilerde bulunmaktır. Turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve çevresel sürdürülebilirlik açısından oldukça önemli olan doğal alanlar, sahip oldukları benzersiz özellikleri ve turistik eğilimlerdeki değişimlerle birlikte sıklıkla ziyaret edilmekte ve kırsal alanların kalkınmasına dolayısıyla ekonomiye önemli katkılarda bulunmaktadır. Ayrıca doğal kaynakların planlanıp, koruma kullanma dengesine uygun şekillerde yönetilmesi sürdürülebilir gelişmeyi destekleyerek de turizm faaliyetlerine katkı sağlamaktadır. Doğal turizm kaynakları açısından oldukça zengin bir potansiyele sahip olduğu için araştırma Balıkesir İli özelinde gerçekleştirilmiştir. Balıkesir İlinde bulunan doğal alanlara yönelik ziyaretçi deneyimlerinin incelenmesi, sürdürülebilir bir anlayışla bölgede turizmin gelişmesinin sağlanması açısından önemlidir. Çünkü destinasyonun yönetiminde, ziyaretçiler tarafından algılanan problemlerin neler olduğunun tespit edilmesi, yöneticilere ve turizmcilere problemlerin giderilmesi noktasında hangi düzenlemelerin yapılması gerektiğine ilişkin bilgiler sağlamaktadır. Söz konusu problemlerin giderilmesi ziyaretçi memnuniyetlerini artırarak küçük ölçekte Balıkesir İline büyük ölçekte ise ülke turizminin gelişimini pozitif yönde etkileyecektir. Daha önce çalışmalar incelendiğinde, Balıkesir İlinin genel turizm (Kahraman ve Bayraktar, 2021), kırsal turizm (Yılmaz ve Gürol, 2012), alternatif turizm (Uğuz, 2011) potansiyeline ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı çalışmalar görülmüştür. Oysaki doğal alanlar turizmin başlıca ve temel kaynaklarıdır. Nitekim, Huybers ve Bennet (2003) destinasyonun çevresel kaynaklarının niteliğinin rekabet avantajı açısından çok önemli olduğuna işaret etmektedir.Derek ve diğerleri (2017) ise turizmde tüketici tercihlerinin doğal alanlara doğru evrildiğini, bu alanlara yönelik değerlendirmelerin teorik ve uygulama temelinde endüstriye katkı sağlayacağını belirtmektedir.

Araştırmada ziyaretçilerin görüşlerini sistematik olarak tanımlamaya olanak sağladığı için nitel araştırma içerik analizi tercih edilmiştir (Altunışık vd., 2015). Yazılı metinlerin içeriğine bakılarak en fazla ve en az hangi kavramlara, düşüncelere vurgu yapıldığının incelenerek sonuca ulaşabilmek için içerik analizi ideal bir yöntemdir (Kozak, 2015).TripAdvisor'da herhangi bir destinasyon belirlendiğinde; konaklama yerleri, yemek mekanları ve gezilecek yerler şeklinde 3 ana başlık ile karşılaşılmaktadır. Bu başlıklar içerisinde seçilen destinasyona ait ziyaretçilerin yorum ve değerlendirmeleri yer almaktadır. TripAdvisor üzerinden yapılan yorumlar için platformun geliştirdiği 5'li bir derecelendirme mükemmel, çok iyi, orta, kötü ve berbat şeklinde olmaktadır. Araştırmada Balıkesir İlindeki doğal

alanlara yönelik tüm dillerde yapılan toplam 569 yorum bulunmaktadır. Platform incelendiğinde aynı destinasyona ait farklı ana kategorilerde aynı yorumların listelenmesi nedeniyle kategoriler içeriklerine göre birleştirilmiştir. Söz konusu yorumlar excel çalışma sayfası yardımıyla bir araya getirilmiştir. Gezilecek yerler ana kategorisinde doğal alanlara yönelik şelaleler ve su oluşumları (5 alt kategori/destinasyon) ve doğal yaşam alanları ve parklar (14 alt kategori/destinasyon) olmak üzere tüm yorumlar değerlendirmeye alınmıştır. Yorumlar incelenirken öncelikle TripAdvisor Platformunun gezilecek yerler ile ilgili yaptığı kategorilendirme üzerinden gidilmiş ve söz konusu kategorilerdeki destinasyonlara ait yorumlar incelenerek olumlu ve olumsuz ortak kodlar belirlenmiştir. Kodlamalar ortak görüş sağlanana kadar araştırmacılar tarafından çapraz kontrole tabi tutulmuştur. Ayrıca kodlamaların tarafsız hale getirilmesi amacıyla yorumların kategorize edilmesi aşamasında akademisyen görüşleri alınmıştır. Veriler taranırken, yararlanılan TripAdvisor seyahat platformunun dinamik bir yapıya sahip olması ve yeni yorumların eklenmesi nedeniyle araştırma 01.05.2024 tarihi ile sınırlandırılmıştır. Değerlendirmeye alınan yorumların başlangıç tarihi 3 Kasım 2012 olmaktadır.

4. Bulgular

Balıkesir İlinde doğal alanlara yönelik olarak TripAdvisor seyahat platformunda listelenen şelaleler ve su oluşumları ile doğal yaşam alanları ve parklar aynı alt kategoriye sahip aynı yorumların listelenmesi nedeniyle bir araya getirilmiştir. Balıkesir İlindeki doğal alanlara yönelik olarak araştırma verilerinin alındığı son tarihe kadar yapılan tüm yorumlar incelenmiştir. Yorumların genel dağılım ve derecelendirmeleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Balıkesir'deki Doğal Alanlara Yönelik Yapılan Yorumların Genel Dağılım ve Derecelendirmeleri

Ana Kategoriler	Yorum Sayısı		Yorumların Dağılımı									
			Mükemmel		Çok İyi		Orta		Kötü		Berbat	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Şelaleler ve Su Oluşumları	260	45,69	110	42,31	58	22,31	58	22,31	16	6,15	18	6,92
Doğal Yaşam Alanları ve Parklar	309	54,31	117	37,86	102	33,01	47	15,21	22	7,12	21	6,80
TOPLAM	**569**	**100**	**227**	**39,89**	**160**	**28,12**	**105**	**18,45**	**38**	**6,68**	**39**	**6,85**

Tablo 1 incelendiğinde Balıkesir'deki şelaleler ile su oluşumları hakkında 260 yorum ve doğal yaşam alanları ile parklar hakkında 309 yorum olmak üzere toplam 569 yorum bulunmaktadır. Balıkesir'deki doğal alanlara yönelik yorumların % 39,89'unun mükemmel (n= 227), % 28,12'sinin çok iyi (n= 160), % 18,45'inin orta (n= 105), % 6,68'inin kötü (n= 38) ve % 6,85'inin berbat (n= 39) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Balıkesir İlindeki şelaleler ve su oluşumları ile ilgili yapılan yorumların kendi kategorisindeki tüm yorumlar içerisindeki dağılımı incelendiğinde; % 42,31'inin mükemmel (n= 110), % 22,31'inin çok iyi (n= 58), % 22,31'inin orta (n= 58), % 6,15'inin kötü (n= 16) ve % 6,92'sinin berbat (n= 18) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Balıkesir İlindeki doğal yaşam alanları ve parklar ile ilgili yapılan yorumların kendi kategorisindeki tüm yorumlar içerisindeki dağılımı incelendiğinde; % 37,86'sının mükemmel (n= 117), % 33,01'inin çok iyi (n= 102), % 15,21'inin orta (n= 47), % 7,12'sinin kötü (n= 22) ve % 6,80'inin berbat (n= 21) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Balıkesir'deki doğal alanlara yönelik yapılan yorumların yaklaşık % 70'inin mükemmel-çok iyi, % 10'unun ise kötü-berbat derecelendirmeye sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ziyaretçilerin Balıkesir'deki doğal yaşam alanlarından büyük oranda memnun kaldıkları söylenebilir. Diğer bir ifadeyle yorumların büyük çoğunluğunun olumlu yönde olması ziyaretçilerin genel olarak olumlu deneyim yaşadıklarını göstermektedir. Balıkesir'deki şelaleler ve su oluşumlarına yönelik yapılan yorumların genel dağılım ve derecelendirmeleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Balıkesir'deki Şelaleler ve Su Oluşumlarına Yönelik Yapılan Yorumların Genel Dağılım ve Derecelendirmeleri

Şelaleler ve Su Oluşumları	Yorum Sayısı		Yorumların Dağılımı									
			Mükemmel		Çok İyi		Orta		Kötü		Berbat	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Sütüven Şelalesi	88	33,85	41	46,59	23	26,14	20	22,73	1	1,14	3	3,41
Hasan Boğuldu	156	60,00	61	39,10	32	20,51	36	23,08	14	8,97	13	8,33
Ayazma	13	5,00	5	38,46	3	23,08	2	15,38	1	7,69	2	15,38
Manastır Çayı	2	0,77	2	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ketenlik Deresi	1	0,38	1	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
TOPLAM	**260**	**100**	**110**	**42,31**	**58**	**22,31**	**58**	**22,31**	**16**	**6,15**	**18**	**6,92**

Tablo 2 incelendiğinde Balıkesir'deki şelaleler ve su oluşumlarına yönelik yorumların % 42,31'inin mükemmel (n= 110), % 22,31'inin çok iyi (n= 58), % 22,31'inin orta (n= 58), % 6,15'inin kötü (n= 16) ve % 6,92'inin berbat (n= 18) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Şelaleler ve su oluşumlarının bulunduğu destinasyonlar incelendiğinde en çok yorumun Hasan Boğuldu Şelalesine (n=156) ait olduğu ve bu şelaleye ait yorumların; % 39,10'unun mükemmel (n= 61), % 20,51'inin çok iyi (n= 32), % 23,08'inin orta (n= 36), % 8,97'sinin kötü (n= 14) ve % 8,33'ünün berbat (n= 13) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Daha sonra Sütüven Şelalesi (n=88) yer almakta ve şelaleye ait yorumların % 46,59'unun mükemmel (n= 41), % 26,14'ünün çok iyi (n= 23), % 22,73'ünün orta (n= 20), % 1,14'ünün kötü (n= 1) ve % 3,41'inin berbat (n= 3) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Hasan Boğuldu Şelalesine yönelik yapılan yorumların yaklaşık % 60'ının mükemmel- çok iyi, % 20'sinin ise kötü-berbat derecelendirmeye sahip olduğu görülmektedir. Sütüven Şelalesine yönelik yapılan yorumların yaklaşık % 73'ünün mükemmel- çok iyi, % 5'inin ise kötü-berbat derecelendirmeye sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda en çok yorumun yer aldığı hem Hasan Boğuldu hem de Sütüven Şelalesinden ziyaretçilerin büyük oranda memnun kaldıkları ve şelalelerde genel olarak olumlu deneyim yaşadıklarını söylenebilir. Balıkesir'deki doğal yaşam alanları ve parklara yönelik yapılan yorumların genel dağılım ve derecelendirmeleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Balıkesir'deki Doğal Yaşam Alanları ve Parklara Yönelik Yapılan Yorumların Genel Dağılım ve Derecelendirmeleri

Doğal Yaşam Alanları ve Parklar	Yorum Sayısı		Yorumların Dağılımı									
			Mükemmel		Çok İyi		Orta		Kötü		Berbat	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kazdağları Milli Parkı	37	11,97	24	64,86	7	18,92	3	8,11	2	5,41	1	2,70
Kuş Cenneti Milli Parkı	84	27,18	28	33,33	31	36,90	17	20,24	6	7,14	2	2,38
Değirmen Boğazı Tabiat Parkı	12	3,88	5	41,67	6	50,00	1	8,33	0	0,00	0	0,00
Darıdere Tabiat Parkı	27	8,74	8	29,63	8	29,63	4	14,81	3	11,11	4	14,81
Sarımsaklı Tabiat Parkı	1	0,32	1	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Ayvalık Adaları Tabiat Parkı	23	7,44	15	65,22	3	13,04	1	4,35	1	4,35	3	13,04
Suçıktı Mesire Alanı	10	3,24	4	40,00	5	50,00	0	0,00	0	0,00	1	10,00
Faruk Serpil Parkı	15	4,85	2	13,33	7	46,67	6	40,00	0	0,00	0	0,00
Pınarbaşı Piknik Alanı	24	7,77	4	16,67	7	29,17	3	12,50	5	20,83	5	20,83
Antandros Kültür Parkı	7	2,27	2	28,57	3	42,86	1	14,29	0	0,00	1	14,29
Altınoluk Merkez Parkı	4	1,29	1	25,00	2	50,00	1	25,00	0	0,00	0	0,00
Akçay Uğur Mumcu Parkı	3	0,97	0	0,00	2	66,67	0	0,00	1	33,33	0	0,00
Şht Hv Pilot Üstğm Saadettin	1	0,32	0	0,00	1	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Baycan Parkı												
Cennet Tepesi	61	19,74	23	37,70	20	32,79	10	16,39	4	6,56	4	6,56
TOPLAM	**309**	**100**	**117**	**37,86**	**102**	**33,01**	**47**	**15,21**	**22**	**7,12**	**21**	**6,80**

Tablo 3 incelendiğinde Balıkesir'deki doğal yaşam alanları ve parklara yönelik yorumların % 37'86'sının mükemmel (n= 117), % 33,01'inin çok iyi (n= 102), % 15,21'inin orta (n= 47), % 7,12'sinin kötü (n= 22) ve % 6,80'inin berbat (n= 21) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Doğal yaşam alanları ve parkların bulunduğu destinasyonlar incelendiğinde en çok yorumun Kuş Cenneti Milli Parkı'na (n=84) ait olduğu ve bu milli parka ait yorumların; % 33,33'ünü mükemmel (n= 28), % 36,90'ının çok iyi (n= 31), % 2024'ünün orta (n= 17), % 7,14'ünün kötü (n= 6) ve % 2,38'inin berbat (n= 2) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Daha sonra onu Cennet Tepesi (n=61) takip etmekte ve Cennet Tepesi'ne ait yorumların % 37,70'inin mükemmel (n= 23), % 32,79'unun çok iyi (n= 20), % 16,39'unun orta (n= 10), % 6,56'sının kötü (n= 4) ve % 6,56'sının berbat (n= 4) şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Kuş Cenneti Milli Parkı ve Cennet Tepesine yönelik yapılan yorumların yaklaşık % 70'inin mükemmel- çok iyi, % 10'unun ise kötü-berbat derecelendirmeye sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda en çok yorumun yer aldığı destinasyonlardan ziyaretçilerin büyük oranda memnun kaldıkları ve söz konusu destinasyonlarda genel olarak olumlu deneyim yaşadıklarını söylenebilir.

Balıkesir'deki doğal alanlara yönelik yapılan toplam 569 ziyaretçi yorumunun içerik analizi sonucunda 1275 olumlu 870 olumsuz kod saptanmıştır. Her ana kategorideki yorumlar, alt kategori/destinasyonlarına göre ayrı ayrı değerlendirilmiş olup destinasyon özelinde odaklanılan olumlu ve olumsuz özellikler belirlenmiştir. Şelaleler ve su oluşumlarına yönelik ziyaretçi yorumlarının içerik analizi sonrasında destinasyonlar açısından en çok tekrar edilen olumlu ve olumsuz 3 kod aşağıda Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Balıkesir'deki Şelaleler ve Su Oluşumlarına Yönelik Yapılan Yorumların İçerik Analizi

Sütüven Şelalesi					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
harika/muhteşem/mükemmel/tarif edilemez/güzel/çok güzel/inanılmaz güzel şelale	40	19,05	kalabalık/çok kalabalık	22	15,38
serinliği hoş/suyu serin/serin bir yer/buz gibi/soğuk	31	14,7	çok pis/çöplük deryası/çöp yığını/kirli/temiz değil	12	8,39
görmeye değer/mutlaka görülmeli/görülmesi gereken/gezilmeli/uğramadan geçilmemeli	26	12,38	mangal dumanı /mangal yapanlar ile ilgili şikayet	11	7,69
Hasan Boğuldu Şelalesi					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
muhteşem/harika/mükemmel/enfes/eşsiz/şahane/paha biçilemez/güzel/çok güzel/hayran bırakan şelale	63	20,26	mangal sorunu/mangal şikayeti/duman şikayeti	36	10,32
buz gibi su/serin su/soğuk su	52	16,72	kalabalık/çok kalabalık/kaos ortamı/izdiham yaşanan yer	36	10,32
gitmeye değer/görülemeye değer/görülmesi gereken/mutlaka gidilmeli/mutlaka görülmeli/gitmek lazım	41	13,18	temiz değil/çöp dolu/pislik içinde/kirli/hijyenik değil/atık sorunu mevcut/her yer çöp/temizlenmeli	24	6,88
Ayazma					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
tabiat harikası/ tabiat güzelliği/doğa harikası/doğal güzellik	7	31,82	her yer çöp/temiz değil	3	13,04
buz gibi su/serin su	5	22,73	mangal sorunu	3	13,04
mutlaka görülmeli/gidip görülmeye değer	2	9,09	hafta sonları uzak durulmalı/gidilmemeli	2	8,70

*Manastır Çayı (n=2) ve Ketenlik Deresi (n=1) yorum sayısının yetersiz olması nedeniyle bu tabloda yer almamaktadır.

Tablo 4'te Sütüven Şelalesi için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok şelalenin güzelliğinin nitelendirildiği, sonrasında yerin serinliğinin vurgulandığı ve daha sonra şelalenin görülmesi gerekliliğine ilişkin kodun takip ettiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin sırasıyla en çok kalabalıktan, kirlilikten ve mangal yapanlardan şikayet ettikleri görülmektedir. Hasan Boğuldu Şelalesi için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; yine en çok şelalenin güzelliğinin nitelendirildiği, sonrasında yerin serinliğinin vurgulandığı ve daha sonra şelalenin görülmesi gerekliliğine ilişkin kodun takip ettiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ise ziyaretçilerin sırasıyla en çok mangal sorunundan, kalabalıktan ve kirlilikten şikayet ettikleri görülmektedir. Sıralama değişse de Sütüven Şelalesi ve Hasan Boğuldu Şelalesine ilişkin şikayetlerin benzer konularda olduğu görülmektedir. Ayazma

Şelalesi için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok şelalenin doğal güzelliğinin nitelendirildiği, sonrasında yerin serinliğinin vurgulandığı ve daha sonra şelalenin görülmesi gerekliliğine ilişkin kodun takip ettiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ise ziyaretçilerin sırasıyla en çok kirlilikten, mangal sorunundan ve hafta sonları olan kalabalıktan şikayet ettikleri görülmektedir. Doğal yaşam alanları ve parklara yönelik ziyaretçi yorumlarının içerik analizi sonrasında destinasyonlar açısından en çok tekrar edilen olumlu ve olumsuz 3 kod Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Balıkesir'deki Doğal Yaşam Alanları ve Parklara Yönelik Yapılan Yorumların İçerik Analizi

Kaz Dağları Milli Parkı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
muhteşem/mükemmel/çok güzel/güzel/müthiş/muazzam/harika/inanılmaz bir park	26	22,22	temiz tutulmalı/korunmalı	6	18,75
oksijen deposu/oksijeni bol/oksijen oranı yüksek/havası temiz/nefes alınabilecek /mis gibi hava	25	21,37	girişte rehber almak zorunluluğu	5	15,63
kesinlikle uğranmalı/görülmesi gereken/kesinlikle görülmeli/mutlaka görülmeli/görülmeye değer	18	15,38	ulaşım zor/virajlı	3	9,38
Kuş Cenneti Milli Parkı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
ücretsiz dürbün	28	15,30	çok bir şey beklenmemeli/çok bir şey yok/beklenti yüksek tutulmamalı/beklentinin çok altında	10	12,99
görülmesi gereken/mutlaka gidilmeli/mutlaka görülmeli/muhakkak gidilmeli	26	14,21	kuş sayısı azalmaya başlamış/fazla kuş türü yok	6	7,79
çok güzel/güzel/muhteşem/harika/müthiş bir park	19	10,38	küçük milli park	5	6,49
Değirmen Boğazı Tabiat Parkı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
çok güzel/muazzam güzellikte/emsalsiz/eşsiz/müthiş/ender /çok iyi/harika bir park	11	22,00	ateş yakmamak lazım	1	14,29
vazgeçilmez/güzel piknik alanı	7	14,00	mangal dumanı şikayeti	1	14,29
yürüyüş için çok uygun/yürüyüş yeri	6	12,00	bakımsız	1	14,29
Darıdere Tabiat Parkı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
eşsiz tabiat/tabiat harikası/doğa harikası/tabiat güzelliği	9	13,04	kötü hizmet /sıfır hizmet	6	14,63
çok güzel/güzel/şahane/eşsiz güzellikte park	9	13,04	işletmesi kötü/berbat	5	12,20
bol oksijenli/ temiz hava/nefes alınan yer	8	11,59	rehber eşliğinde gezilmesi gerekli	4	9,76
Ayvalık Adaları Tabiat Parkı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
Muhteşem/mükemmel/büyüleyici/çok güzel /kelimelerle anlatılmaz bir park	13	27,66	yolları kötü/ berbat	5	33,33
görülmeye değer/gezilmesi gereken/mutlaka görülmeli/mutlaka gidin	8	17,02	jandarma girişe izin vermiyor	1	6,67
doğa harikası/tabiat harikası	4	8,51	berbat bir park	1	6,67
Suçıktı Mesire Alanı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
çok güzel/güzel/muhteşem/harika mesire alanı	7	19,44	Kredi kartı geçmemesi	2	40,00
serin bir yer	1	2,78	işletmeler kötü	2	40,00
kalabalık değil	1	2,78	tekrar gidilmez	1	20,00
Faruk Serpil Parkı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
güzel park/çok güzel park/en güzel mekanlardan	6	24,00	bakım şart/bakımsız	5	16,67
hava/ nefes alınabilecek güzel bir yer	4	16,00	kirli/pis/çöp yığını	4	13,33
güzel kafeler var	2	8,00	süs havuzu boş/çalıştırılmıyor	4	13,33
Pınarbaşı Piknik Alanı					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
harika/mükemmel/ ideal /güzel/ hoş/ çok güzel yer	12	22,64	giriş pahalı/vurgun yapılıyor	12	18,46

mutlaka görülmeli/kesinlikle görülmeli/görülmeye değer/denemeye değer	8	15,09	mangal dumanı şikayeti	6	9,23
nefes alacak güzel bir yer/oksijen dolu/saf oksijen/olağanüstü oksijen	7	13,21	temiz değil/çöpler var	6	9,23
Cennet Tepesi					
Olumlu Kodlar	**n**	**%**	**Olumsuz Kodlar**	**n**	**%**
Manzara güzel /harika/enfes/efsane/muhteşem/süper/müthiş/mükemmel/eşsiz	40	35,71	güzel bir tesis gerekli/tesis yok	8	12,31
kesinlikle görülmeli/gitmeye değer/muhakkak görülmeli/mutlaka gidin/görülmeye değer/yapılması gerekenler listesine eklenmeli	19	16,96	çevre düzenlemesi yok/düzenlemeye ihtiyaç var/düzenleme şart	6	9,23
Şeytan Sofrasından daha iyi/güzel	7	6,25	bakımsız	6	9,23

*Sarımsaklı Tabiat Parkı (n=1), Antandros Kültür Parkı (n=7), Altınoluk merkez parkı (n=4), Akçay Uğur Mumcu parkı (n=3) ve Şht Hv Pilot Üstğm Saadettin Baycan Parkı (n=1) yorum sayısının yetersiz olması nedeniyle bu tabloda yer almamaktadır.

Tablo 5'te Kazdağları Milli Parkı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok şelalenin güzelliğinin nitelendirildiği, sonrasında yerin oksijen oranının vurgulandığı ve daha sonra milli parkın görülmesi gerekliliğine ilişkin kodun takip ettiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin sırasıyla en çok kirlilikten, girişteki rehber alma zorunluluğundan ve ulaşımın zorluğundan şikayet ettikleri görülmektedir. Kuş Cenneti Milli Parkı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok gözetleme kulesindeki ücretsiz dürbünün varlığı, sonrasında milli parkın görülmesi gerekliliği ve daha sonra parkın güzelliğinin betimlendiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin sırasıyla en çok beklentiyi karşılamamasından, kuş sayısının azalmaya başlamasından ve küçük bir milli park olmasından şikayet ettikleri görülmektedir. Değirmen Boğazı Tabiat Parkı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok parkın güzelliğinin nitelendirildiği, daha sonra vazgeçilmez bir piknik alanı olduğu ve sonrasında yürüyüş için uygunluğunun tekrar edildiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin ateş yakılmasından, mangal dumanından ve bakımsızlıktan şikayet ettikleri görülmektedir. Darıdere Tabiat Parkı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok parkın doğal güzelliğinin nitelendirildiği sonrasında havanın temiz olması ifadesinin onu takip ettiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin sırasıyla hizmetin kötü olmasından, işletmelerin kötü olmasından ve rehber eşliğinde gezilmesinden şikayet ettikleri görülmektedir. Ayvalık adaları Tabiat Parkı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok parkın güzelliğinin nitelendirildiği, sonrasında mutlaka gezilmesi gerektiği ve daha sonra doğal güzelliğinin tekrar edildiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin en çok yolların kötü olmasından şikayet ettikleri görülmektedir. Su Çıktı Mesire Alanı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok parkın güzelliğinin nitelendirildiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin en çok kredi kartının geçmemesinden ve kötü işletmelerin olmasından şikayet ettikleri görülmektedir. Faruk Serpil Parkı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok parkın güzelliğinin nitelendirildiği ve güzel kafelerin bulunması durumunun tekrar edildiği görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin en çok parkın bakımsızlığından ve sonrasında eşit düzeyde parkın kirli olması ve süs havuzunun boş olmasından şikayet ettikleri görülmektedir. Pınarbaşı Piknik Alanı için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok piknik alanının güzelliğinin nitelendirildiği ve sonrasında sırasıyla mutlaka görülmesi gerektiği ile oksijenin yüksekliği tekrar etmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin en çok girişin pahalı olmasından ve Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin en çok girişin pahalı olmasından ve aynı oranda mangal dumanından ve kirlilikten şikayet ettikleri görülmektedir. Cennet Tepesi için olumlu kodların tekrar etme sıklıkları incelendiğinde; en çok tepenin manzarasının güzelliğinin nitelendirildiği, sonrasında sırasıyla görülmesi gerekliliği ve Şeytan Sofrası'dan daha iyi/güzel olma ifadesinin tekrarlandığı görülmektedir. Olumsuz kodlar incelendiğinde ziyaretçilerin en çok güzel bir tesisin olmayışından, sonrasında eşit düzeyde çevre düzenlemesinin gerekliliğinden ve bakımsızlıktan şikayet ettikleri görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Balıkesir İli'nin doğal alanlarına ilişkin TripAdvisor seyahat platformunda paylaşılan 569 yorum incelenmiştir. Yorumlar; (1) şelaler ve su oluşumları, (2) doğal yaşam alanları ve parklar olmak üzere iki ana 14 alt kategoride değerlendirilmiştir. Çalışmada ziyaretçilerin doğal alanlar hakkındaki gerçek deneyimlerinden yola çıkarak bu alanların olumlu ve olumsuz özelliklerini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışma, benzersiz doğal alanlara yönelik deneyim kalitesini arttıran ya da olumsuz etkileyen unsurları tespit ederek, desteklenmesi veya çözüm üretilmesi gereken noktaları belirlenmesi açısından önemlidir

Arı (2008) Kaz Dağları milli parkı özelinde turizm faaliyetlerinin doğal alanlar üzerindeki etkisinin optimal düzeyin üzerinde olduğunu, bu nedenle çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde bir turizm planlamasına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Dorwart ve diğerleri (2009) doğal alanlardaki çöpler, ağaç ve bitki hasarı, ateş yakılmasının ziyaretçilerin deneyimleri en olumsuz etkileyen unsurlar arasında yer aldığını belirtmiştir. Benzer şekilde, yollarla ilişkili sorunların da ziyaretçi deneyimi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ifade edilmiştir. Şahin ve Kazoğlu (2017) Balıkesir İlindeki doğal alanların altyapı eksiklikleri, yönetim yetersizlikleri ve ziyaretçilerin doğaya saygısız davranışları nedeniyle eleştitildiğini ortaya koymaktadır. Balıkesir İlinin doğal alanları ve su oluşumlarına ilişkin genel görüşler olumlu olmasına rağmen, Rouliez ve diğerlerine (2019) göre olumsuz yorumlara maruz kalan bireyler bu alanları daha düşük puanlama eğilimindedir. Bu kapsamda doğal alanlarda ve su oluşumlarında çöplerin varlığı, insan kalabalığı ve ateş yakılması gibi sorunların öncelikle ele alınması gerektiği söylenebilir. Çöplerin sadece çevrenin niteliğini bozmadığı, aynı zamanda insan sağlığını da tehdit ettiği açıktır. Doğal alanlarda ateş yakılması ise daha büyük riskler barındırmaktadır. Türkiye'de meydana gelen orman yangınları ve bu yangınların yol açtığı olumsuz sonuçlar, bu durumun göstergesidir. Huai ve Van de Voorde (2022) ziyaretçilerin çevreyle ilgili olumsuz değerlendirmelerinde kirlilik, çevresel bozulma,kalabalık ve gürültü gibi unsurların öne çıktığını belirtmiştir. Bu araştırmada incelenen yorumların benzer bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir.

Ziyaretçi deneyimlerinin incelendiği araştırmalarda, doğal alan ziyaretçilerininin sadece çevrenin niteliğini değil, aynı zamanda erişilebilirlik, bekleme kuyrukları, giriş ücretleri gibi konuları da değerlendirdikleri ifade edilmektedir (Sergiacomi vd., 2022). Liu ve Xiao (2021) bu unsurlara ek olarak ziyaretçi yorumlarının doğal alanlardaki işletmeleri ve alanların büyüklüğünü içerebileceğini belirtmektedir. Sun ve Shao (2020) ulaşılabilir başlığı altında yer alan yol ve trafik koşullarının belirli bir alana yönelik ziyaretler üzerinde etkili olan önemli faktörler olduğunu ifade etmektedir. Bu unsurlar da ziyaretçilerin deneyim kalitesi dolayısıyla seyahat sitelerinde paylaştıkları yorumlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda ön plana çıkan olumsuz değerlendirmeler incelendiğinde, Balıkesir İli doğal alanlarını ziyaret eden kişilerin, ulaşım, doğal alanlardaki işletmelerin hizmet kalitesi ve giriş ücretleri çerçevesinde memnuniyetsizliklerinin ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Bu alanlarda özellikle belli dönemlerde insan sayısının arttığı görülmektedir. Prakash ve diğerleri (2019) doğal alanlarda aşırı kalabalıklaşmanın ciddi bir problem olduğunu ve bu durumun önüne geçmek için ziyaretçi sayısının sınırlandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Wu ve Hu (2020) ekosistemlerin bütünlüğünü korumanın ve insan faaliyetini sınırlamanın, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önkoşulu olduğunu belirtmektedir. Corbau ve diğerlerine göre (2019) doğal alanların koruması ve rekreasyonel kullanımları arasında, bir denge oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda ziyaretçi deneyimlerinin aşırı insan kabalığından olumsuz etkilenmekte, ortak kullanım alanlarında ise yığılmalar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada alt yapının iyi planlaması, özellikle ortak alanların kapasitelerinin artırılması gerekmektedir. Kötü planlanmış bir altyapı, gelecek nesillerin kaynaklardan yararlanmasına engel olmakta ve bu kaynakların zarar görmesinin topluma ekonomik maliyeti olmaktadır. Bu durum aynı zamanda turist taleplerinin karşılanamamasına ve bölgedeki turizmin geleceği açısından fırsatların kaybedilmesine yol açmaktadır (Alaeddinoglu ve Can, 2011). Dünyadaki doğal alanların politika yapıcıları ve yöneticileri, bu alanların insan ziyaretine açık olması ve yalnızca doğanın korunması amacıyla kapatılmaması gerektiğini giderek daha fazla kabul edilmektedir. Ayrıca, daha önce uzak ve hatta erişilemez olduğu düşünülen birçok bölgede yolların, otellerin, kamp alanlarının ve ulaşım tesislerinin altyapısı da gelişmektedir (Laarman ve Durst, 1993). Ziyaretçilerin beklentileri de dikkate alınarak yapılacak yatırımlarda, ziyaretçi sayısında dolayısıyla gelir artış sağlanacak, doğal alanların önemine dikkat çekilerek korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına bunula bağlantılı olarak da sürdürülebilirliğe tahsis edilebilecektir (Talay vd., 2010).Seyahat yorum sitelerinde ziyaretçi yorumları sadece diğer tüketiciler için bilgi kaynağı değildir. Aynı zamanda tüm turizm paydaşları ile yerel yönetimlerin de faydalanabileceği çeşitli konularda içerikler sunmaktadır. Örneğin bir doğal yaşam alanıyla ilgili olumsuz yorumlar, yetersiz olduğu belirtilen hizmetlerin desteklenmesinde, güçlendirilmesinde kullanılabilir. Bu noktada hem çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilir hem de ziyaretçi deneyimleri ve bununla bağlantılı olarak olumlu yorumlar artırılabilir. Esasen tüketiciler diğer tüketicilerin yorumlarını karar verme sürecinde daha fazla dikkate almaktadır. Çünkü aralarında ticari bir ilişki yoktur ve ziyaret edilen doğal yaşam alanıyla ilişkili gerçek deneyimler paylaşılmıştır.

Balıkesir İlinde doğal alanları ziyaret eden bireylerin deneyimlerini şekillendiren özelliklerin doğa manzaraları ve su kaynaklarının niteliğine yoğunlaştığı görülmektedir. İnsan kalabalığı, ateş yakılması ve çöplerin varlığı ise ön plana çıkan olumsuz ziyaretçi deneyimleridir. Bu noktada göze çarpan yorumlardan bir diğeri ise Kuş Cenneti Milli Parkı'na ilişkindir (kuşların sayısının azalması). Ekolojide meydana gelen olumsuz değişimlerin durdurulması, geri alınması, bozulan bir çevrenin eski haline dönebilmesi oldukça zor olabilmektedir. Örneğin su kaynaklarının azalması göçmen kuşların göç rotalarını değiştirmelerine sebebiyet vermektedir. Orman yangınları sonucu binlerce canlı zarar görmekte, hatta bölgenin iklimi değişebilmektedir. Diğer taraftan herhangi bir destinasyonda insan kalabalığının bölgenin taşıma kapasitesinin üzerinde olması sadece turist deneyimine zarar vermemekte, bu alanlar üzerinde de şiddetli olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bir doğal alanda çöplerin varlığı ise insan sağlığı, su kaynakları, toprak temelli kirlilikler gibi tehditler

oluşturmakta, yangın ihtimalini artırmakta, güzel doğa manzaralarının ziyaretçiler üzerinde oluşturduğu olumlu etkiyi ortadan kaldırmaktadır. Bu kapsamda en temel sorunlardan birisinin eğitim olduğu düşünülmektedir. Çevre ile ilgili eğitimler verilmesi çevresel farkındalığı artıracak, çevre korumaya yönelik bilinci oluşturacaktır. Nihayetinde eğer bilinç ve farkındalık oluşmamışsa, kişinin çevreyle alakalı olumsuzlukları fark etmesini, düzeltmeye çalışmasını beklemek ütopik olacaktır. Bu noktada doğal oluşumlara giriş noktalarında çevrenin önemi, korunması ya da bu kapsamda yapılan faaliyetler temelinde çeşitli bilgilendirme süreçleri işletilebilir. Bu süreçlerde basılı materyallerden ziyade (kâğıt=ağaç) teknoloji temelli uygulamalar tercih edilebilir. Çevrenin önemiyle ilgili bireysel farkındalık yaratılması, toplumsal gerçek çevresel çabalara dönüşebilir.

Çalışma kapsamındaki bir diğer öneri, çevreye zarar veren eylemlere yönelik daha caydırıcı önlemler alınması yönündedir. Zararları önlemek adına gerekli kurallara zemin hazırlanmalıdır. Doğal alanların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması ancak sürdürülebilir uygulamalar ile tahsis edilebilmektedir. Bu kapsamda özellikle belirli dönemlerde ziyaretçi sayısının sınırlandırılması, aşırı yoğunlaşmanın önlenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda temiz bir çevre rekreatif faaliyetlerin temel unsurları arasındadır. Ziyaret sayısı ile ziyaret edilen bölge arasında bir denge oluşturulması ekonomik bir kayıp olarak düşünülmemelidir. Nitekim bir doğal alanda bulunan kaynakların tükenmesi, kirlenmesi, zarar görmesi ‘‘hiç ziyaretçi’’ demektir. Bu noktada bölgesel yığılmaların uzun vadede ekonomik katkıdan ziyade zarara sebebiyet verdiğini unutmamak gerekir.

Turizm kaynakları ile temel ulusal stratejiler arasındaki ilişki giderek daha yakın hale gelmektedir. Bir bölgede milli parklar, doğal alanların varlığı eko turizm, doğa temelli turizm gibi turizm türlerini desteklemekte, özellikle kırsal alanlarda yerel halk için olumlu ekonomik etkiler oluşturmaktadır. Aynı zamanda sürdürülebilir bir turizm destinasyonunun planlanmasında uygun bölgenin belirlenmesi açısından doğa temelli turizm kaynaklarının değerlendirilmesi önemlidir. Diğer taraftan doğal kaynakların belirlenmesi, ekonomiye kazandırılması bölgede sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi noktasında da önem taşımaktadır. Doğal kaynakların turizme sağladığı katkıların gözler önüne serilmesi, bu alanların korunmasına, ziyaretçi deneyiminin niteliğinin ve sayısının artırılması noktasında çeşitli stratejilerin oluşturulmasına zemin hazırlayabilir.

Çalışma kapsamında yalnızca Balıkesir İli sınırları içerisinde bulunan doğal yaşam alanlarına ve su oluşumlarına ilişkin TripAdvisor yorumları incelenmiştir. Gelecek araştırmalarda farklı bölgelerde yer alan doğal turizm kaynaklarına ilişkin yorumlar ele alınarak karşılaştırma yapılabilir. Bu alanları rekreatif amaçlı kullanan ziyaretçilere çevre bilinci ve sürdürülebilir temelli nitel ya da nicel araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

Adewumi, I. B., Usui, R., & Funck, C. (2019). Perceptions of multiple stakeholders about environmental issues at a nature-based tourism destination: The case of Yakushima Island, Japan. *Environments*, 6-8, 1-15.

Alaeddinoglu, F., & Can, A. S. (2011). Identification and classification of nature-based tourism resources: Western Lake Van basin, Turkey. *Procedia: Social and Behavioral Science*, *19*, 198-207.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (8. Baskı). Adapazarı: Sakarya kitabevi.

Amaral, F., Tiago, T., & Tiago, F. (2014). User-generated content: tourists’ profiles on TripAdvisor. *International Journal on Strategic Innovative Marketing*, 137-147.

Arı, Y. (2008). Eko turizm mi ego turizm mi? Kazdağı (Balıkesir) örneği. *Tücaum V. Coğrafya Sempozyumu* (s. 421-428). Ankara: Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi .

Atabey, S. ve Yokaş, İ. (2016). Küresel ısınmanın artış nedenlerinin su kaynakları ve turist sağlığı üzerinde yansımaları. *Akademik Bakış Dergisi, 54*, 188-203.

Ayaş, N. (2007). Çevresel sürdürülebilir turizm gelişmesi. *Gazi Üniversitesi iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 59-69.

Burger, J. (2000). Landscapes, tourism, and conservation. *Science of The Total Environment, 249(1-3)*, 39-49.

Chhetri, P., Arrowsmith, C., & Jackson, M. (2004). Determining hiking experiences in nature-based tourist destinations. *Tourism Management*, 25, 31-43.

Corbau, C., Benedetto, G., Congiatu, P. P., & Simeoni, U. (2019). Tourism analysis at Asinara Island (Italy): Carrying capacity and web evaluations in two pocket beaches. *Ocean and Coastal Management, 169*, 27-36.

Çolak, O., & Karakan, H. İ. (2024). Integrated evaluation of visitor experience factors in the scope of museum management. *Journal of Hospitality and Tourism, 7(4)*, 1720-1742.

Derek, M., Wozniak, E., & Kulczyk, S. (2017). Tourism in a nature-based destination: the human versus the ecological perspectives.*Tourism Geographies, 19(4)*, 548-574.

Dorwart, C. E., Moore, R. L., & Leung, Y.-F. (2009). Perceptions of a trail environment and effects on experiences: A model for nature-based recreation experiences. *Leisure Sciences, 32(1)*, 33-54.

Erken, K., Atanur, G. ve Tanrıöver, A. A. (2019). Bursa florasının doğa turizmi potansiyeli. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 20(1)*, 92-101.

Eröz, S. S. ve Doğdubay, M. (2012). Turistik ürün tercihinde sosyal medyanın rolü ve etik ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1)*, 133-157.

Filieri, R., Acikgoz, F., Ndou, V., & Dwivedi, Y. (2020). Is TripAdvisor still relevant? The influence of review credibility, review usefulness, and ease of use on consumers' continuance intention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 33(1)*, 199-223.

Fredman, P., Wall-Reinius, S., & Grundén, A. (2012). The nature of nature in nature-based tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 12(4)*, 289-309.

Gavalas, D., Konstantopoulos, C., Mastakas, K., & Pantziou, G. (2014). Mobile recommender systems in tourism. *Journal of Network and Computer Applications, 39*, 319-333.

Gonia, A., & Jezierska-Thöle, A. (2022). Sustainable tourism in cities—Nature reserves as a 'new' city space for nature-based tourism. *Sustainability, 14(3)*, 1-21.

Hausmann, A., Toivonen, T., Slotow, R., Tenkanen, H., Moilanen, A., Heikinheimo, V., & Minin, E. D. (2018). Social media data can be used to understand tourists'preferences for nature-based experiences in protected areas. *Conservation Letters, 11(1)*, 1-10.

Huai, S.,& Van de Voorde, T. (2022). Which environmental features contribute to positive and negative perceptions of urban parks? A cross-cultural comparison using online reviews and Natural Language Processing methods. *Landscape and Urban Planning, 218*, 1-14.

Huybers, T., & Bennett, J. (2003). Environmental management and the competitiveness of nature-based tourism destinations. *Environmental and Resource Economics, 24,* 213-233.

Kahraman, T. ve Bayraktar, B. (2021). Balıkesir İli Mevcut Turizm Potansiyeline Yönelik Genel Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1)*, 1-20.

Karaca, K. Ç., Ertürk, N., Köroğlu, Ö. ve Yılmaz, G. Ö. (2018). Bir kırsal turizm çeşidi olarak astro-turizm ve Balıkesir İlinin astro-turizm potansiyelinin belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 8(2)*, 1-9.

Kim, H., Joun, H. J., Choe, Y., & Schroeder, A. (2019). How can a destination better manage its offering to visitors? Observing visitor experiences via online reviews. *Sustainability, 11(17)*, 1-19.

King, H. (2010). Visitor research and evaluation. *Ecsite News Letter, 84*, 1-12.

Kozak, M. (2015). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yazım teknikleri*. (2.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Köroğlu, Ö. ve Kahraman, S. (2014). Doğaya dayalı turizm faaliyetlerinin gelişiminde toplum temelli doğal kaynak yönetiminin önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(26)*, 95-106.

Laarman, J. G., & Durst, P. B. (1993). Nature tourism as a tool for economic development and conservation of natural resources. In J. Nenon, & P. B. Durst (Eds.), *Nature Tourism in Asia: Opportunities and Constraints for Conservation and Economic Development* (pp. 1-20). Washington: OICD.

Liu, S., Wei, K., & Gao, B. (2022). Power of information transparency: How online reviews change the effect of agglomeration density on firm revenue. *Decision Support Systems, 153*, 1-13.

Liu, R., & Xiao, J. (2021). Factors affecting users' satisfaction with urban parks through online comments data: Evidence from Shenzhen, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*, 1-22.

Mirzaalian, F., & Halpenny, E. (2021). Exploring destination loyalty: Application of social media analytics in a nature-based tourism setting. J*ournal of Destination Marketing & Management*, 1-15.

Moore, S. A., Rodger, K., & Taplin, R. (2015). Moving beyond visitor satisfaction to loyalty in nature-based tourism: A review and research agenda. *Current Issues in Tourism, 18(7)*, 667-683.

Moyle, B. D., Scherrer, P., Weiler, B., Wilson, E., Caldicott, R., & Nielsen, N. (2017). Assessing preferences of potential visitors for nature-based experiences in protected areas. *Tourism Management, 62*, 29-41.

Mücevher, M. H. (2021). Örgütlerde simbiyotik yaşam: İşbirlikçiler, sığıntılar ve asalaklar. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6 (15)*, 172-784.

Niezgoda, A., & Nowacki, M. (2020). Experiencing nature: Physical activity, beauty and tension in Tatra National Park—analysis of TripAdvisor reviews. *Sustainability, 12(2)*, 1-15.

Nilashi, M., Ibrahim, O., Yadegaridehkordi, E., Samad, S., Akbari, E., & Alizadeh, A. (2018). Travelers decision making using online review in social network sites: A case on TripAdvisor. *Journal of Computational Science, 28*, 168-179.

Nowacki, M., & Kowalczyk-Anioł, J. (2023). Experiencing islands: Is sustainability reported in tourists' online reviews? *Journal of Ecotourism, 22(1)*, 59-79.

Nowacki, M., & Niezgoda, A. (2023). What experiences do tourists seek in national parks? Analysis of TripAdvisor reviews. *Economics and Environment, 84(1)*, 341-359.

Özen, İ. A. (2021). Evaluation of tourist reviews on TripAdvisor for the protection of the world heritage sites: Text mining approach. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism, 6(1)*, 37-46.

Prakash, S. L., Perera, P., Newsome, D., Kusuminda,T., & Walker, O. (2019). Reasons for visitor dissatisfaction with wildlife tourism experiences at highly visited national parks in Sri Lanka. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism, 25*, 102-112.

Priskin, J. (2001). Assessment of natural resources for nature-based tourism: The case of the Central Coast Region of Western Australia. *Tourism Management, 22*, 637-648.

Puustinen, J., Pouta, E., Neuvonen, M., & Sievänen, T. (2009). Visits to national parks and the provision of natural and man-made recreation and tourism resources. *Journal of Ecotourism, 8(1)*, 18-31.

Räikkönen, J., Rouhiainen, H., Grénman, M., & Sääksjärvi, I. E. (2019). Advancing environmental sustainability through nature-based science tourism: The potential of universities. *Matkailututkimus, 15(1)*, 67-87.

Roe, P., Hrymak, V., & Dimanche, F. (2014). Assessing environmental sustainability in tourism and recreation areas: A risk-assessment-based model. *Journal of Sustainable Tourism, 22(2)*, 319-338.

Rouliez, P., Tojib, D., & Tsarenko, Y. (2019). The influence of online review exposure on reviewers' intesity level of negative word of mouth. *Journal of Hospitality & Tourism Research, 43(5)*, 712-733.

Sæþórsdóttir, A. D., & Ólafsson, R. (2010). Nature tourism assessment in the Icelandic Master Plan for geothermal and hydropower development. Part I: Rapid evaluation of nature tourism resources. *Journal of Heritage Tourism, 5(4)*, 311-331.

Scalabrini, E., Vaz, M., Teixeira, J. P., Rojo, C. J., Alonso, D., Mestre, L., & Fernandes, P. O. (2023). Natural parks image: An Analysis of Tripadvisor Reviews. In C. Montenegro, Á. Rocha, & J. M. Lovelle (Eds.), *Lecture Notes in Networks and Systems* (pp. 373-383). Cham: Springer.

Sergiacomi, C., Vuletic, D., Paletto, A., Barbierato, E., & Fagarazzi, C. (2022). Exploring national park vsitors' judgements from social media: The case study of Plitvice Lakes national park. *Forests, 13,* 1-20.

Sgroi, F. (2020). Forest resources and sustainable tourism, a combination for the resilience of the landscape and development of mountain areas. *Science of the Total Environment, 20*, 1-5.

Simeon, M. I., Buonincontri, P., Cinquegrani, F., & Martone, A. (2017): Exploring tourists' cultural experiences in Naples through online reviews. *Journal of Hospitality and Tourism Technology, 8(2)*, 220-238.

Stoleriu, O. M., Brochado, A., Rusu, A., & Lupu, C. (2019). Analyses of visitors' experiences in a natural world heritage site based on TripAdvisor reviews. *Visitor Studies, 22(2)*, 192-212.

Sun, Y., & Shao, Y. (2020). Measuring visitor satisfaction toward peri-urban green and open spaces based on social media data. *Urban Forestry & Urban Greening, 53*, 1-9.

Sunlu, U. (2003). Environmental impacts of tourism. In D. Camarda, & L. Grassini (Eds.), *Local resources and global trades: Environments and agriculture in the Mediterranean region* (pp. 263-270). Bari: CIHEAM.

Şahin, B. ve Kazoğlu, H. İ. (2017). Turistik bilgi kaynağı olarak sosyal medya ve Balıkesir'e ilişkin değerlendirmeler üzerine bir GZFT (SWOT) analizi. *Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15)*, 411-428.

Taecharungroj, V., & Mathayomchan, B. (2019). Analysing TripAdvisor reviews of tourist attractions in Phuket, Thailand. *Tourism Management, 75*, 550-568.

Talay, İ., Akpınar, N. ve Belkayalı, N. (2010). Doğal kaynakların rekreasyonel ve turizm amaçlı kullanımının ekonomik değerinin tespiti: Göreme Tarihi Milli Parkı örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 8(2)*, 137-146.

TripAdvisor (2023). https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us, Erişim Tarihi: 02.05.2024.

Uğuz, S. (2011). Sürdürülebilir turizm kapsamında Burhaniye'nin alternatif turizm potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi, 24*, 332-353.

Veltri, G. A., Lupianez-Villanueva, F., Folkvord, F., Theben, A., & Gaskell, G. (2023). The impact of online platform transparency of information on consumers' choices. *Behavioural Public Policy, 7(1)*, 55-82.

Vías, J., Rolland, J., Gómez, M. L., Ocaña, C., & Luque, A. (2018). Recommendation system to determine suitable and viable hiking routes: A prototype application in Sierra de las Nieves Nature Reserve (southern Spain). *Journal of Geographical Systems, 20*, 275-294.

Winter, P. L., Selin, S., Cerveny, L., & Bricker, K. (2020). Outdoor recreation, nature-based tourism, and sustainability. *Sustainability, 12(1)*, 1-12.

Wolf, I. D., Croft, D. B., & Green, R. J. (2019). Nature conservation and nature-based tourism: A paradox? *Environments, 6(9)*, 1-22.

Wu, X., & Hu, F. (2020). Analysis of ecological carrying capacity using a fuzzy comprehensive evaluation method. *Ecological Indicators, 113*, 1-13.

Yıldırım, T. B., Ak, T., & Ölmez, Z. (2008). Assessment of the natural-cultural resources in Çanakkale for nature-based tourism. *Environment, Development and Sustainability, 10,* 871-881.

Yılmaz, G. ve Gürsoy, N. (2012). Balıkesir ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(23)*, 23-32.

Extended Abstract

Aim and Scope

Reversing the degradation of the natural environment and revitalizing depleted natural resources is a challenging task. In the context of tourism, natural areas are pivotal for expanding the range of tourism activities and are considered a vital component in the growth of various forms of tourism. Despite this, disapproving assessments of people traveling to these destinations impact the decision-making of other tourists and the reputation of the region. This causes many tourism-related opportunities to be lost. From this angle, the emphasis should be on reducing negative aspects of natural areas, supporting, and reinforcing positive ones. To address issues in natural areas, it is crucial to identify and solve problems reported by visitors, develop plans, and promote rural regional growth by enhancing visitor experiences and perceptions. The aim of this research is to explore visitor comments about natural areas in Balıkesir Province.

Methods

569-visitor feedback related to natural areas in Balıkesir Province was assessed. The data obtained was evaluated with content analysis, one of the qualitative research methods, as it allows the visitors' opinions to be systematically described. Additionally, the data was acquired by the TripAdvisor travel site, renowned for its vast amount of user-generated travel content across the globe. This research explored the key positive and negative aspects that visitors highlighted when discussing their experiences post-travel to Balıkesir Province. Furthermore, the ratings of all electronically submitted comments from Balıkesir visitors were collected and reviewed.

Natural areas play a crucial role in diversifying tourism activities and promoting environmental sustainability. They attract many visitors due to their distinctive features and respond to changing tourism trends, leading to substantial economic benefits for rural areas. In addition, sustainable development in tourism activities is enhanced by the planning and

management of natural resources that prioritize maintaining a balance between conservation and use. The study was centered on Balıkesir Province, known for its extensive natural tourism assets.

TripAdvisor users are presented with three primary sections when choosing a destination: lodging, restaurants, and tourist spots. Comments and evaluations from visitors to the destination are found within these headings. The platform created a 5-point rating system for reviews on TripAdvisor, consisting of excellent, very good, average, bad, and terrible. 569 comments were recorded in the research, focusing on natural areas in Balıkesir Province and expressed in different languages. Upon analyzing the platform, the categories are merged based on their content, as identical remarks appear under various primary categories of the same destination. An Excel worksheet assisted in compiling these comments. Within the primary category of places to visit, comments on natural areas such as waterfalls and water formations (5 subcategories/destinations) and natural habitats and parks (14 subcategories/destinations) was thoroughly assessed. The analysis of comments involved the initial utilization of the TripAdvisor Platform's classification system for attractions, followed by the identification of common positive and negative themes in the comments related to destinations in those categories. The codings were cross-checked by the researchers until a consensus was reached. The research was confined to 01.05.2024 when scanning the data, as a result of the dynamic structure of the TripAdvisor travel platform and the constant flow of new comments.

Findings

Approximately 73% of the comments regarding the natural areas in Balıkesir are rated as excellent to very good, while 10% are rated as bad to terrible. In this sense, it can be concluded that the natural environments in Balıkesir generally meet visitors' expectations, or in simpler terms, visitors tend to have a positive impression. The assessment of waterfalls, water formations, natural habitats, and parks reveals that visitors are mostly satisfied and have positive experiences.

Out of 569 visitor comments on natural areas in Balıkesir, 1275 positive and 870 negative codes were identified through content analysis. Upon reviewing the positive codes, it becomes obvious that the destination's natural beauty is predominantly associated with waterfalls and natural parks (wonderful, magnificent, enormous, fascinating, perfect, indescribable, beautiful, very beautiful, incredible, etc.). Analysis of the negative codes reveals that the most prevalent complaints are related to crowds, pollution, and barbecues, although they differ depending on the location.

Conclusion

Visitor comments on travel review sites are not only a source of information for other consumers. It also provides information on a range of subjects that can be useful for all players in the tourism industry and local authorities. Within this setting, adverse comments about natural habitats can be employed to support and strengthen services that are identified as inadequate. Therefore, the attainment of environmental sustainability can lead to enhanced visitor experiences and an increase in positive feedback. The experiences of people exploring natural sites in Balıkesir Province revolve around the beauty of the landscapes and the purity of the water sources. The main drawbacks for visitors are overcrowding, fires, and litter.

The study focused exclusively on TripAdvisor feedback related to natural habitats and water sources in Balıkesir Province. Future studies can involve comparing observations on natural tourism resources in varying regions. Studies focusing on environmental awareness and sustainability can be carried out on individuals who visit these areas for recreation.

Turizmde Değer Yaratma ve Dijital Teknolojiler

Value Creation in Tourism and Digital Technologies

Mune Moğol Sever[1]

Öz

Dijital teknolojilerden biri olan Artırılmış Gerçeklik (AG), gerçeklik algısının sanal öğelerle harmanlandığı, sanal 3 boyutlu ortamlardır. Turizmde de çok sık uygulama bulmuş bu dijital teknolojinin, yer bulma, bir turistik merkez & cazibe merkezi ve/veya destinasyona erişim gibi amaçlarla da kullanıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada Selanik'teki Atatürk Evi Müzesi'ne AG teknolojisi aracılığıyla erişim planlaması yapılmıştır. Bu amaçla geliştirilen AG içerikleri, Adobe Aero ve Google Earth Pro senkronizasyonuyla oluşturulmuştur. Araştırmacı tarafından yerinde çekilen fotoğraflar da oluşturulan AG ekosistemine girdi oluşturmaktadır. Demo ve test çalışmalarından sonra geliştirilen uygulama gerekli düzeltmeler yapılarak kullanıma hazır hale getirilmiştir. Deney tasarımı ilkeleri benimsenerek, 158 kişilik deney ve kontrol grubundan oluşturulan iki gruba AG uygulaması öncesi ve sonrası için müzeye erişimi değerlendirmeleri istenmiştir. Bulgular göstermektedir ki AG uygulaması seçilen dört faktör (merak uyandırma, kullanışlılık, çaba ve fonksiyonellik) için kullanışlı bir araç olarak kabul edilmiştir. Çalışma, bölge ve müzeye olan merak ve heyecanın artmasını sağlaması adına önemlidir. Bu araştırma ilk kez bölgeye ait gerçek görüntülerin 3B ortama aktarıldığı, dijital ikizlerden faydalanılarak gerçek ve sanal AG içeriklerinin bir arada kullanıldığı herkese açık bir uygulama olması nedeniyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Artırılmış Gerçeklik (AG), Dijital Teknolojiler, Dijital İçerik, Turizm.*

Abstract

Augmented Reality (AR), a digital technology, is a virtual 3D environment where the perception of reality is blended with virtual elements. It is known that this digital technology, which has been widely used in tourism, is also used for purposes such as finding a place, accessing a tourist center & attraction center, and finding a destination. In this study, access planning was planned for the Atatürk House Museum in Thessaloniki through AR technology. AR content developed for this purpose was created by synchronizing Adobe Aero and Google Earth Pro. Photographs taken on-site by the researcher also constitute input to the AR ecosystem. The application was developed after the demo and test studies and was ready for use after the necessary corrections. Adopting experimental design principles, two groups of 158 people, an experimental and a control group, were asked to evaluate access to the museum before and after the AR application. Findings show that AR application was accepted as a useful tool for the four selected factors (arousing curiosity, usefulness, effort, and functionality). The study increases curiosity and excitement about the region and the museum. This research differs from other studies in that, for the first time, a public application has been developed in which real images of the region are transferred to a 3D environment, and real and virtual AR contents are used together employing digital twins.

Keywords: *Augmented Reality (AR), Digital Technologies, Digital Content, Tourism.*

JEL Codes: *M15, O31, O32, L83*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 16.10.2023 tarih ve 2023 / 630299 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 25 / 06 / 2024
Accepted: 25 / 12 / 2024

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü Öğretim Üyesi, Eskişehir, Türkiye, mmogol@anadolu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4706-5859.

Giriş

Dijital teknolojiler ürün veya hizmet değerinin artışını sağlamaktadır. Bu teknolojilerin kullanılarak iş modellerinin değiştirildiği, dijital dönüşüm çağı olarak adlandırılan Endüstri 4.0 olarak ifade edilen yeni dönemde ürün ve hizmetteki değer artışı veya değer zincirine katkı, kullanılan farklı (heterojen) teknolojilerle sağlanabilecektir. Bu teknolojilerden biri de Artırılmış Gerçeklik (AG)tir.

Artırılmış Gerçeklik (AG), gerçek dünyanın sanal dünya öğeleriyle zenginleştirilerek ve ortama biraz eğlence, oyun unsurları katarak derinlik ve gerçeklik algısının artırıldığı ortamlardır. Belli bir bağlamda içerik oluşturularak gerçek dünya algısı değiştirilmekte ve kullanıcıların farklı deneyimler kazanmaları sağlanmaktadır. Bağlama dayalı içerik yaratabilme kapasitesi nedeniyle AG, farklı alanlarda çok fazla uygulama bulmuş bir teknolojidir. Turizmde müzelerde, seyahat ve rehberlik alanlarında, ziyaretçi deneyiminin ölçülmesinde, rekreasyon alanlarının içeriklerinin zenginleştirilerek farklı bir deneyim sunulmasında AG uygulamalarına rastlanmaktadır (Yoon vd., 2012; tom Dieck ve Jung, 2017; Miyashita vd., 2008; Abawi vd., 2004; Scott ve Frew, 2013; Liarokapis vd., 2006; Kourouthanassis vd., 2015; Marimon vd., 2010). Turizmde AG kullanılarak rota planlama, yer yön tayini çalışmalarının ise lokasyon merkezli konumlamayla sınırlı kaldığı görülmektedir (Scott ve Frew, 2013; Pedrana, 2014; Balduini vd., 2012; Olar vd., 2019). Bu nedenle bu çalışmada, gerçek ve sanal görüntülerin bir arada harmanlandığı bir AG ortamında Selanik Atatürk Evi Müzesi'ne varışla ilgili müzeye erişim planlaması yapılmıştır.

Bu çalışma, yöntemi ve araştırma tasarımıyla da alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Önceki çalışmaların (Scott ve Frew, 2013; Yoon vd., 2012; Miyashita vd., 2008; Abawi vd., 2004; Marimon vd., 2010) ortak noktası kişilerin ziyaretleri esnasında kullanabilecekleri ve gerçek (fiziki) mekânda, gerçek görüntüye ihtiyaç duyacakları uygulamalar olmalarıdır. Başka bir ifadeyle ziyarete katılan kişiler başka dürtüler ve motivasyonlarla hareket ederek, kişisel tercihlerine uygun rotaları seçmişlerdir. Oysa seyahate katılmadan önce destinasyonla ilgili daha gerçekçi bilgiler edinilmesi, erişim ve rota planlamaya yönelik kolaylaştırıcı teknolojiler, kişileri bölgeyi ziyarete yönelik harekete geçirici olarak etkide bulunabilir. Bu nedenle bu çalışmada kişileri seyahat öncesi bilgilendirmek ve ilgili destinasyona erişimi kolaylaştırmak amacıyla Selanik'teki Atatürk Evi Müzesi'ne ziyaretçilerin erişimini sağlayacak, AG ile zenginleştirilmiş 3 boyutlu sanal ortam tasarlanmıştır. Bu amaçla AG içerikleri, Adobe Aero ve Google Earth Pro senkronizasyonuyla oluşturulmuştur. Araştırmacı tarafından yerinde çekilen fotoğraflar, oluşturulan AG ekosistemine girdi oluşturmaktadır. Demo ve test çalışmalarından sonra geliştirilen uygulama gerekli düzeltmeler yapılarak kullanıma hazır hale getirilmiştir. Deney tasarımı ilkeleri benimsenerek, 158 kişilik deney ve kontrol grubundan oluşturulan iki gruba AG uygulamasını değerlendirmeleri istenmiştir. Çalışmada bir turistik cazibe merkezi olan Selanik Atatürk Evi'ne erişimin AG ortamı aracılığıyla kolaylaştırılması amaçlanmaktadır.

1. Turizm Dijital Teknolojiler ve Değer Yaratma

Değer yaratma, süreçlerin, somut çıktıların ve stratejilerin müşterilerin deneyimlerini karşılayacak şekilde yeniden tasarlanmasıdır (O'cass ve Ngo, 2011). Değer yaratımı çabası ve sürecinde müşterilerin ihtiyaç ve talepleri fiili olarak kabul edilmektedir (Grönroos, 2011). Kullanıcı bir ürüne, kullanışlılık, kullanım ve hizmet kolaylığı, güvenilirlik ve kalite beklentilerini karşıladığı sürece değer atfeder (Güler, 2009). Dijital dönüşüm ve süreçlerin dijitalleştirilmesi çabası da değer zincirine bir katkı sağlama olarak değerlendirilebilir. Dijital teknolojiler ve teknoloji odaklı yaklaşımlar, hizmet değeri yaratmanın ve yeniliğin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir (Magistretti vd., 2019; Ciarli vd., 2021; Häikiö ve Koivumäki 2016; Usai vd., 2021).

Kaynak Temelli Yaklaşımla işletmeler ve bireyler açısından bir ürünün, hizmetin kabul edilmesi, kullanımı ve diğerlerinden ayırt edilmesinin sağlanması için değerli olması gerektiği savunulmaktadır. Bu değer yaratımı sahip olunan heterojen kaynaklarla mümkün olabilir tezi savunulmaktadır (Barney, 1991). Farklılık temelli diğer bir yaklaşım ise Yaratıcı Yıkım Teorisidir. Schumpeteryan yaklaşım olarak da bilinen Schumpeter'in Yaratıcı Yıkım (1990) Teorisinde de benzer bir şekilde inovasyonun, farklılık ve değer yaratmanın farklı teknolojiler kullanımı yoluyla olabileceğini savunulmaktadır (Reinert ve Reinert, 2006: 56-59). Günümüzde bu farklı kaynaklar ve değer zincirindeki değişimin temel kaynağı dijitalleşme ve dijital teknolojilerdir (Weber, 2020: 6-12).

Dijital teknolojilerde olgunluğu yakalamak ve dijital dönüşümü kolaylaştırmak için sunucular, yazılımlar, analitik araçlar vb gibi yaygın teknolojilere yatırım yapılması gerekmektedir (Parida vd., 2015). Bu teknolojilere yatırımla, operasyonel verimlilik artmakta, maliyetler optimum seviyelere çekilmekte ve kurumsal itibar artırılmaktadır (Benjamin ve Wigand,1995; Gallaugher, 1997). Dijital teknolojiler aracılığıyla bilgi aktarımı ve yayılımı daha hızlı olacağı için hizmetlerin ve süreçlerin gelişimi o ölçüde hızlı ve etkin olacaktır (Urbinati vd., 2018). Hizmet endüstrisinde gerek süreçlerin optimizasyonu gerekse müşteri deneyiminin artırılması için özellikle Sanal Gerçeklik (SG), AG, Nesnelerin İnterneti (Nİ) teknolojilerine yatırım yapılmaktadır. Hizmet platformlarının artışının arkasındaki itici güç bu dijital

teknolojilerdir (Paunov ve Planes-Satorra, 2019). Bu yeni teknolojiler değer yaratım sürecine katkıda bulunarak inovasyon sürecine de liderlik etmektedirler (Gretzel vd.,2015). Bu teknolojilerin, tek başına organizasyonların operasyonel süreçlerini baz alınarak değil aynı zamanda bireylerin de deneyimine değer katması adına önemli olduğu savunulmaktadır (Werthner, 2003; Gretzel vd.,2015).

Turizmde dijital teknolojilerin yaygınlaşması 1980'lerde Global Dağıtım Sistemleri (GDS) ile aracılığıyla olmuştur (Dülgaroğlu, 2021). Akıllı teknolojilerin ve robotların özellikle konaklama ve ağırlama sektöründe sıklıkla uygulama bulduğu bilinmektedir. AG ise turizmde özellikle yer yön bulma, müze ziyaretleri, tarihi mekân ziyaretlerinde kullanıcı deneyimini artırmak için sıklıkla kullanılan dijital teknolojilerden biridir (Scott ve Frew, 2013; Tom Dieck ve Jung, 2017; Yoon vd., 2012).

2. Literatür

Artırılmış Gerçeklik (AG) teknolojisi, gerçek görüntüler üzerine 3 boyutlu sanal görüntülerin yerleştirilip zenginleştirilerek 2 boyutlu (2B) ortamın 3 boyutlu (3B) ve etkileşimli hale getirilmesidir (Azuma, 1997). 2B ortamın 3B ortama aktarılmasıyla etkileşim seviyesi artırılmış olmakta, 2B görüntülerin üzerine giydirilen 3B nesneler aracılığıyla görsel anlatım daha kolay ve etkileyici hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle AG, 2B ve diğer klasik görüntüleme teknolojilerine göre daha zengin, daha sürükleyici içerik oluşturma, çevremizdeki dünyayla etkileşimi ve algıyı geliştirme yeteneği nedeniyle çok tercih edilen bir araç haline gelmiştir (Cranmer, vd., 2020). AG'nin uygulamalarına; imalat (Novak-Marcincin vd., 2013; Reinhart vd., 2008; Zaeh ve Vogl, 2006), sağlık (Amouzagar vd., 2016), eğitim (Yoon vd., 2012) vb gibi çok çeşitli alanlarda rastlanmaktadır. Turizm alanında uygulamalar ise; turizm eğitimi (Shen vd., 2022), turizmde oyunlaştırma (Linaza vd., 2014) rota oluşturma, yer yön bulma (Scott ve Frew, 2013), tarihi bölge ziyaretleri (Jiang vd., 2023), bölgeyle turist arasındaki etkileşimin ölçümü (Tom Dieck ve Jung, 2017), müze deneyimi (tom Dieck ve Jung, 2017; Yoon vd., 2012; Miyashita vd., 2008; Abawi vd., 2004) alanlarında karşımıza çıkmaktadır.

AG uygulamalarına turizmde müzelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Gerçek görüntüler içerisine yerleştirilmiş objeler, kısa metinler, hikayeler müzelerde deneyiminin artırılmasını sağlamaktadır (Yoon vd., 2012). Görseller, sesler, semboller gibi çeşitli duyu organlarına hitap eden dış uyaranlar bilişsel ve duyusal kavrayışı ve ortamı algılamayı kolaylaştırmaktadır (Royce ve Diamond, 1980). AG gibi teknolojiler sayesinde müzelerde değer zinciri, ekonomik, sosyal, tarihi ve kültürel, sistematik bilgi ve deneyimin artışına katkı sağlayacak ve ayrıca müzelerde eğitsel faaliyetlerin yapılması mümkün olacaktır (tom Dieck ve Jung, 2017). Turizmde müzeler önemli bir yer edinmiştir. Müzeler informal eğitim ve öğretimin verildiği yeni nesil öğrenme ortamları olarak karşımıza çıkmaktadır. AG, doğası gereği öğrenme ortamını dijital içeriklerle zenginleştirmesi nedeniyle, müzelerde ve müzelerde verilen eğitim ve öğretimde sıklıkla uygulama bulmuştur (Yoon vd., 2012; Miyashita vd., 2008; Abawi vd., 2004). STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) eğitimini okul dışındaki ortamlarda kullanımını özendirmek, öğretime etkileşimli, 3B'lu farklı bir boyut katmak ve öğrenme sürecini geliştirmek için müzelerde AG çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda AG gibi öğrenme ortamının dijital içeriklerle zenginleştirildiği sanal ortamlar, öğrenim sürecine olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir (Yoon vd., 2012).

Kişiler seyahate çıkmadan yaşayacakları deneyime önceden hazır olmak ve gidilecek destinasyonla ilgili bilgi sahibi olmak istemekte bunun için de dijital kanalları tercih etmektedir. Seyahatlerde kullanılan teknoloji sıralamasında yer yön bulmayla ilgili dijital uygulama ve teknolojiler ilk sırayı oluşturmaktadır (Scott ve Frew, 2013). Turizm paydaşları da bölgede turist etkileşimini ve deneyimini ölçmek için AG'yi kullanmaktadır (Tom Dieck ve Jung, 2017). Turistik şehirler hakkında AG ile zenginleştirilmiş içerikler, mobil uygulamalar aracılığıyla erişilebilir olmaktadır. Böylece ziyaretçiler şehirdeki turistik öğeler hakkında kesin ve doğru bilgiye sahip olmaktadırlar (Marimon vd., 2010). Bunlara ilave olarak AG bazlı turizm gezilerinin ve hareketlerinin kitle turizmini azaltarak sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümeye yardımcı olacağı da savunulmaktadır (Samaddar ve Mondal, 2024). AG'nin turizmde kabulünü İnovasyonun Yayılımı Kuramı'ndaki tekrar denenebilirlik, kolay kullanım, gözlemlenebilirlik, göreceli fayda ve uyumluluk olmak üzere, dışsal değişkenlerine göre açıklayan çalışmalarda bu değişkenlerin inovasyonun yayılımında pozitif yönde etkisinin olduğu belirtilmektedir (Alam vd., 2024). Turizm alanında AG'nin kabul görmesinin nedenlerinden biri de AG'nin bağlama dayalı içerik üretebilme potansiyelidir. Küresel konumlandırma sistemleri de (GPS) kullanılarak, mobil uygulamalar aracılığıyla üretilmiş AG içerikleri, turistik merkezler hakkında detaylı ve etkileşimli 3B bilgilendirme yapabilmektedir (tom Dieck ve Jung, 2017).

2.1. Transfer Teorisi ve Teknoloji Kabul Modeli

Dijital teknolojilerin turizm ve seyahate katılım isteğini ve heyecanını artırma üzerindeki uyarıcı etkisi olduğu Uyarılma Transfer/Aktarım Teorisi'yle açıklanabilir. Heyecansal Uyarım Aktarım Teorisi'ne göre duygusal bir uyarım davranışsal tepkiye dönüşür (Zillmann ve Bryant, 1974). Heyecanlanma ve merak uyandırma bu duygusal tepkilerden bazılarıdır.

Turistik ürün veya destinasyon bağlamında düşünüldüğünde kişiler kendilerinde merak uyandıran turistik ürünü edinmek için destinasyonu ziyaret etmek isterler.

2.1.1. Merak Duyma/Heyecan Uyandırma

Belirli bir bağlamda AG ile zenginleştirilmiş ürün ve hizmetlerde bu ürün ve hizmetlere yönelik duygusal tepki, merak ve heyecan geleneksel yöntemlere göre daha fazladır (Brito vd.2018). SG ve AG bir şehrin veya bölgenin keşfi ve tanınması için çok kullanılan dijital teknolojilerdir. SG sanal görüntü ve objeleri içermesi yönüyle AG'ye destek veya AG ortamlarının planlanması öncesi kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Liarokapis vd., 2006). Ziyaretçilerin turizm destinasyonlarını daha rahat ziyaret edebilmeleri, turistik ziyaret noktaları hakkında, yeme-içme, iş, kültür vb. temalarda bölge hakkında bilgi almalarını sağlama için çeşitli Mobil AR uygulamaları geliştirilmiştir (Kourouthanassis vd.,2015). Geliştirilen mobil AG rehberli turdaki rehber görevini üstlenmektedir. Çalışmada mobil AG'nin performansı ve alt yapısının duygularda uyarıcı etkisi olacağı ve bunun davranışa yansıtılacağı öngörülerek yazılımı kullanma yönünde niyeti ve algıyı artıracağı düşünülmüştür. Ziyaretçilerin daha iyi bir deneyim yaşamaları için geliştirilen Mobile AR uygulamasında turlardaki rehberin yerini, dijital asistan-rehber almıştır. Geliştirilen mobil uygulama kullanışlılığı ve faydası yönüyle kullanıcılar tarafından tekrar kullanılmak istenmiştir.

2.1.2. Kullanışlılık/Pratiklik

İnsan bilgisayar etkileşimi üzerine yapılmış çalışmaların odağında insan faydasına ve işleri kolaylaştıracak sistem tasarımlarının olduğu kabul edilmektedir. Ürün süreç ve tasarımlarında kullanışlılık, kullanılabilirlik insan makine etkileşimini kolaylaştırmakta ve bu yönde çalışmaları tetikleyici olmuştur (Nickerson ve Landauer, 1997; Sinha vd., 2010). Ekolojik sistem yaklaşımına göre insan içinde bulunduğu çevreyle ve bu çevrede etkileşim içinde olduğu alet, cihaz ve teknolojilerle bir bütün olarak ele alınmalıdır (Helander, 2014). Kullanılan her teknik, cihaz ve alet insan faydasına hizmet edecek şekilde tasarlanmalı, tasarımda fonksiyonellik, kullanışlılık ve pratiklik göz önünde bulundurulmalıdır (Karray vd., 2008; Scott ve Frew, 2013). Turizm alanında yapılan AG çalışmalarında ziyaretçilere daha iyi bir deneyim yaşamaları için geliştirilen AG uygulamalarının kullanışlılığı ve faydası yönüyle kullanıcılar tarafından kabul gördüğü ve kullanılmak istendiği ifade edilmiştir (Kourouthanassis vd., 2015). Kullanım kolaylığı, kullanıcı memnuniyeti ve kullanışlılık AG teknolojisinin turizmde özellikle müzelerde kabulünde dışsal değişkenler olarak belirlendiği çalışmalarda, bu değişkenlerin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Khalil vd., 2024). Bu çalışmada AG'nin seyahate ve seçilen destinasyona yönelik olarak merak uyandırma/heyecanlandırma ve AR zenginleştirilmiş ortamın kullanışlılığı ele alınarak şu hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Deney ve kontrol gruplarının AG uygulamasıyla merak uyandırma/heyecanlandırma test puanları arasında anlamlı bir fark vardır

H2: Deney ve kontrol gruplarının AG uygulamasıyla kullanışlılık test puanları arasında anlamlı bir fark vardır.

2.1.3. Kullanımın Çaba Gerektirmemesi ve Fonksiyonellik

Teknoloji Kabul Modellerine göre bir teknolojinin kabul edilebilmesi için minimum seviyede efor sarf edilerek öğrenebilmesi ve kullanışlı olması gerekmektedir (Davis, 1989). Başka bir ifadeyle bir sistemin kullanışlı oluşu onun ne kadar kolay kullanılabileceğiyle ilgilidir (Morosan, 2012; Ayeh vd., 2013). Bir teknolojinin kabullenilmesi ve kullanılabilmesi, o teknolojiden beklenilen fonksiyonları yerine getirmesiyle sağlanmaktadır. Bu fonksiyonlardan bazıları, performansı, kolaylaştırıcı faydası, sorunu çözme yönünde çabası, sosyal etkisi ve fiyattır (Venkatesh vd.,2012). Bu beklentileri karşılayan teknolojiler kullanıcılar tarafından kabul görmekte ve ilgili teknolojinin kullanımı yaygınlaşmaktadır.

AR uygulamalarının fonksiyonelliği iki boyutlu ortamlara reklam, fotoğraf, video gibi geniş bir yelpazede pek çok içeriğin pek çok kombinasyonda yerleştirilebilmesidir (Yovcheva vd., 2013). İnsan bilgisayar etkileşiminin nasıl sağlanacağı ise deneysel olarak planlamakta ve tasarlanmaktadır Geliştirilen teknolojilerin her aşamasında kullanışlılık, pratiklik, fonksiyonellik, ergonomiklik vb. kriterler test edilerek ilerleme sağlanmıştır (MacKenzie, 2012; Nickerson ve Landauer, 1997). AG'nin yer bulma planlamasının iyi yapılmadığı bölgelerde destek unsur olarak kullanıldığı çalışmalarda, geliştirilen AG araçları kullanımda çaba gerektirmemesi ve fonksiyonelliği açısından ziyaretçiler tarafından kabul görmüştür. Bu çalışmalarda belirlenmiş rotalarda kişisel ilgi alanlarına yönelik farklı türde AG uygulamaları geliştirilmiş ve bunlar kullanıcılar tarafından kullanım kolaylığı ve çeşitli kriterler açısından değerlendirilmiştir (Pierdicca vd., 2016).

Geliştirilen her teknoloji, çeşitli deneylerle test edilmiştir. Bu çalışmada AG uygulamasının fonksiyonelliği ve kullanımının çaba gerektirmemesi konusu deneysel tasarımla araştırılmaktadır. Bu nedenlerle çalışmada geliştirilen hipotezler şunlardır:

H3: Deney ve kontrol gruplarının AG uygulamasıyla kullanımın çaba gerektirmemesi test puanları arasında anlamlı bir fark vardır

H4: Deney ve kontrol gruplarının AG uygulamasıyla fonksiyonellik test puanları arasında anlamlı bir fark vardır.

3. Yöntem

Çalışmada Selanik'te yer alan Atatürk Evi Müzesi'ne gidilen yol ve müze için AR uygulaması geliştirilmiştir. Geliştirilen modeli kullanışlılık, çaba gerektirmemesi, fonksiyonellik ve merak uyandırma/heyecanlandırma faktörleriyle ilgili ölçeği rassal olarak seçilmiş deney ve kontrol grubundaki katılımcılardan 7'li skalada değerlendirmeleri istenmiştir.

3.1. Örneklem ve Çalışma Takvimi

Toplam birey sayısının bilinmediği göz önünde bulundurulduğunda n=t2*p*g/d2 formülüne göre %5 güven aralığında örneklem büyüklüğü (p=%80, q=%20) 126 olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında 18 yaş üstü, en az lise mezunu, AG uygulamalarını en az bir kez deneyimlemiş ve Eskişehir'de ikamet eden 160 kişiye ulaşılmış, analizler 158 veri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.2. Deney Tasarımı

Sontest kontrol gruplu seçkisiz desen gerçek deney tasarımı prensipleri uygulanarak tasarlanan bu deneyde, Google Earth'te bir rota oluşturulmuş ve bu rotaya AG içerikleri eklenmiştir. Kontrol grubuna AG içeriği öncesi G.Earth üzerinden yön bulmaları ve rota planlamaları bulmaları istenmiş. Deney grubuna rassal olarak atanan 79 kişiye ise AG içerikleriyle zenginleştirilmiş mobil uygulamayı kullanmaları ve çalışmada belirlenen değişkenlere göre 7'li skalada değerlendirmeleri istenmiştir.

Çalışmaya konu olan görseller Yunanistan'da Selanik'te Dışişleri Bakanlığı'na ait yerleşkede yer alan Atatürk'ün doğduğu ev olan Atatürk Evi'nden 16.07.2023-17.07.2023 tarihlerinde araştırmacı tarafından edinilmiştir. Çalışma yeri olarak Atatürk Evi, Selanik, seçilmiştir. Bunun nedeni bu müzeyi ve bölgeyi Türk ziyaretçilerin dışındaki kişilere de tanıtmak ve müzeye erişimi kolaylaştırmaktır. Çünkü müze eski bir mimariye sahip, tarihi bir yapıdır ve etrafında çok sayıda yüksek binayla çevrelendiği için geçiş güzergahlarından rahatlıkla görülememektedir. Çalışmaya ilişkin takvim Tablo 1'dedir.

Tablo 1. Çalışma Takvimi

Tarih	Çalışmanın aşamaları
16.07.2023-17.07.2023	Fotoğraflama-görsel toplama
20.09.2023	Görsel Arşiv için izinlerin alınması
01.10.2023	Dijital içerik oluşturma
05.11.2023	Test
09.12.2023	Modifikasyon
11.01.2024-31.03.2024	Katılımcılardan veri toplama

Araştırmacı tarafından müzeye giden ana ve ara yollar AG uygulamasına içerik oluşturması için fotoğraflanmıştır. Oluşturulan görsel arşiv için izinler alınmıştır. Bu izinler müze içindeki fotoğraflar için değil, müzeye gidilen güzergahı betimleyen görsellerdir. Adobe Aero için hangi fotoğrafın ve sanal içeriklerin ekleneceğine çeşitli denemelerden sonra karar verilmiştir. Sade ve yalın bir uygulama olması gerek anlamayı gerekse mobil uygulamanın indirilmesini ve kullanımını kolaylaştıracağı için elde edilen her görsel içeriğe dahil edilmemiştir. Çeşitli mobil cihazlarda testler ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra rassal olarak oluşturulan kontrol ve deney gruplarına, uygulamayı değerlendirmeleri istenmiştir.

4. Bulgular

4.1. AG Uygulaması Geliştirilmesi

Çalışmada kullanılan yazılım Adobe Aero'dur. Fotoğraflar araştırmacı tarafından çekilmiştir. Görsellerin yerleştirildiği harita Aero Geospatial Geo'dan alınmıştır. Haritalara görsel içerikler AG programı aracılığıyla yerleştirilerek iki dijital içerik birleştirilmiştir (mash-up). Yapılan simülasyonlar sonrası tüm modifikasyonlar tamamlanmıştır. Demo, katılımcılarca test edilmiştir. Bağımsız iki gruptan toplanan verilerin anlamlılığı ve farklılıklar istatistiki olarak analiz edilmiştir.

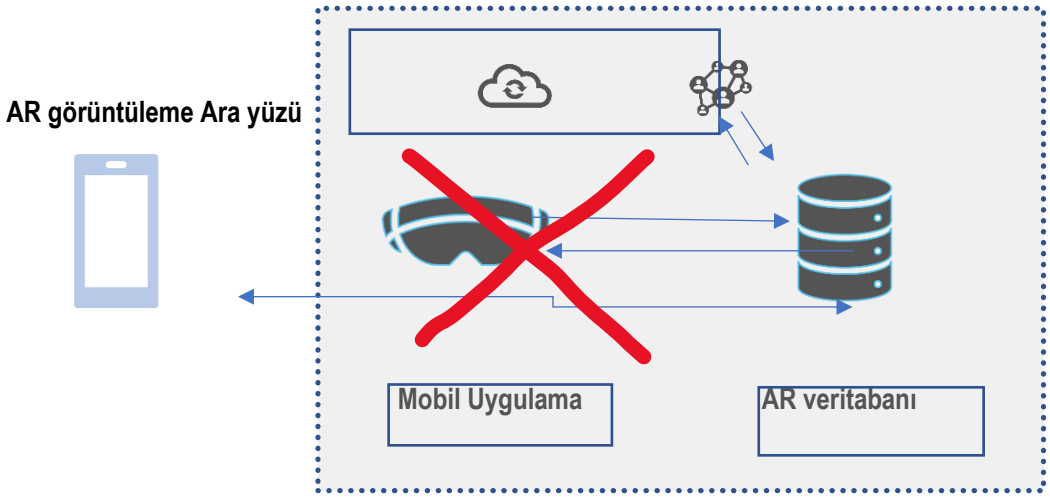

Şekil 1. Sistem Mimarisi

Klasik bir AG uygulamasına ilişkin sistem mimarisi Şekil 1'deki gibidir. Bu çalışmada sistem mimarisi olarak diğer AG çalışmalarına benzer olmakla birlikte bu çalışmada AG görüntüleme ara yüzüne, herhangi bir kask ve/veya gözlüğe ihtiyaç duyulmamaktadır. Uygulamada doğrudan cep telefonuyla AG geliştirme yazılımı veri tabanına ulaşılarak tasarlanan AG içeriğine erişilip, 3 boyutlu görüntüleme yapılabilmektedir. Ek bir cihaza gereksinim duyulmaması kullanımı kolaylaştırmaktadır. Geliştirilen uygulamaya ait sistem mimarisi Şekil 1'dedir. Buna göre Mobil uygulama Aero ile bağlantı kurarak modele erişim talebi sunucuya iletilir. Daha sonra sunucuyla bağlantı kurularak oluşturulan dijital öğeler gerçek ortamda 3 boyutlu olarak görüntülenir.

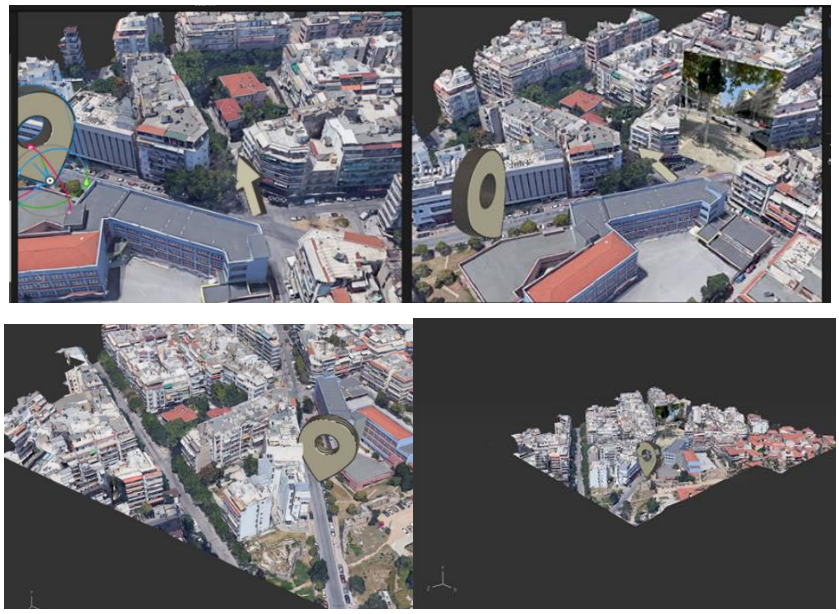

Şekil 2. Müzeye Erişim

Müzeye erişim için farklı açılardan caddeyi gösteren AG içerikleriyle zenginleştirilmiş 3 boyutlu görüntüler Şekil 2'de gösterilmektedir. Müzeye erişim için seçilen ana cadde üzerine 3B sanal içerikleri ve Şekil 2'de sağ üst köşedeki resimde yer alan araştırmacı tarafından seçilen fotoğraf yerleştirilerek gerçeklik ve derinlik algısı artırılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan deney ve kontrol gruplarındaki katılımcılara sanal içeriklerle zenginleştirilmiş harita ve sanal 3B içeriği olmayan harita gösterilerek iki görüntü arasındaki farkı, çalışmaya konu olan dört değişken için 7'li skalada değerlendirmeleri istenmiştir. Uygulamaya Ios üzerinden indiren herkes erişebilmektedir.

4.2. Deney Sonuçları

Deney ve kontrol gruplarından toplanan 158 (79 + 79) veri için elde edilen sonuçlar Tablo 2 de özetlenmiştir.

Tablo 2. F, T Testi Sonuçları ve Etki Büyüklükleri

	F-Test	*t testi*	*p değeri*	*η ²*	*Sonuç*
Kullanıslılık	.527	16.092	0.000	0.624	H_1: Kabul
Çaba gerektirmeme	0.33	16.129	0.000	0.625	H_2: Kabul
Fonsiyonellik	0.21	18.177	0.000	0.679	H_3: Kabul
Heyecan	0.31	18.426	0.000	0.685	H_4: Kabul

Gruplar kıyaslandığında her değişken için deney ve kontrol grupları arasında anlamlı farklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 2 sonuçları incelendiğinde kullanışlılık açısından bakıldığında geliştirilen mobil uygulamanın ($F = 0.527$ $p<0.05$, $t = 16.092$, $p<0.05$) anlamlı bir farklılık yarattığı sonucuyla karşılaşılmıştır. Diğer bir değişken olan uygulamanın çaba geliştirmeden kullanımına bakıldığında; AG ögeleriyle ve görsellerle zenginleştirilmiş uygulama ise AG uygulaması öncesi duruma göre daha başarılıdır ($F = 0.33$ $p<0.05$, $t = 16.129$ $p<0.05$). Geliştirilen uygulama fonksiyonellik değişkenine göre de geleneksel yönteme göre anlamlı bir fark yaratmıştır ($F=0.21$ $p<0.05$, $t = 18.177$ $p<0.05$). Çalışmaya konu olan diğer bir değişken, heyecan uyandırma için ise AG içerikleriyle zenginleştirilmiş uygulama anlamlı sonuçlar üretmiştir ($F=0.31$ $p<0.05$, $t = 18.426$ $p<0.05$). Bu durumda tüm alternatif hipotezler kabul edilmektedir. Çalışmada yer alan dört değişken için AG, deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark oluşturmaktadır. AG içerikleriyle zenginleştirilmiş uygulama daha kullanışlı, daha fonksiyonel, daha az çaba sarf ederek kullanılabilir ve ilgili turistik cazibe merkeziyle ilgili merak ve heyecan uyandırmaktadır. Ayrıca Cohen (1969)'e göre etki büyüklükleri, eta kare eşik değerleri sırasıyla 0.01 küçük, 0.06 orta ve 0.14 büyük olarak tanımlanmaktadır (Richardson, 2011). Buna göre (Kısmi η2'ler sırasıyla Kullanışlılık η2 =0.624, Çaba Gerektirmemesi η2 = 0.625, Fonksiyonellik η2 = 0.679, Heyecan uyandırma η2 = 0.685) çalışmada belirlenen dört değişkenin yüksek etki değerlerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bir teknolojinin kabullenilmesi ve kullanılabilmesi, kullanışlı olması, kullanımının kolay olması, o teknolojiden beklenilen fonksiyonları yerine getirmesiyle sağlanmaktadır (Davis, 1989; Morosan, 2012; Ayeh vd., 2013). Bu fonksiyonlardan bazıları, performansı, kolaylaştırıcı faydası, sorunu çözme yönünde çabası, sosyal etkisi ve fiyatıdır (Venkatesh vd.,2012). Bu beklentileri karşılayan teknolojiler kullanıcılar tarafından kabul görmekte ve ilgili teknolojinin kullanımı yaygınlaşmaktadır. Pek çok medyayla ve içerikle çalışabilen AG ortamları çok fonksiyona sahip, turizmde yer bulmada kullanılan dijital teknolojilerden biridir. Turizmde sanal ve artırılmış gerçeklik çalışmalarının rota oluşturma (Scott ve Frew, 2013), tarihi bölge ziyaretleri (Jiang vd., 2023), bölgeyle turist arasındaki etkileşimin ölçümü (Tom Dieck ve Jung, 2017), müze deneyimi (tom Dieck ve Jung, 2017; Yoon vd., 2012; Miyashita vd., 2008; Abawi vd., 2004) alanlarında yoğunlaştığı görülmekte, çalışmalardaki içeriklerin çoğunun gerçek zamanlı olmayan, sanal içerikler olduğu, artırılmış gerçeklikten ziyade sanal gerçeklik uygulamaları olduğu görülmüştür. Günümüz gerçekliğinde anlık ve gerçek görüntülere ulaşmak bazı alanlarda önemli ve daha güvenilir olmaktadır. Turizm çalışmalarında ya görüntü ya yerleştirilen nesneler gerçek olmakta hem görüntü hem içeriğin ikisinin bir arada gerçek ortamdan alınmış medyayla zenginleştirildiği çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada geliştirilen uygulamanın hem görüntü hem kullanılan bazı nesnelerin gerçek ortamdan alınarak desteklenmesi yöntemsel ve yaklaşım olarak araştırmayı farklılaştırmakta ve bu nedenle de AG alanında yapılmış çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Duygusal bir uyarımın davranışsal tepkiye dönüşmesi Heyecan Aktarım Teorisi'ndeki merak uyandırma ve heyecanlanma dışsal değişkenleriyle açıklanmaktadır (Zillmann ve Bryant, 1974). Bu teoriye göre bir uyarımın davranışa dönüşmesi için kişiyi heyecanlandırması ve kişide merak uyandırması gerekmektedir. Dijital teknolojilerin turizm ve seyahate katılım isteğini ve heyecanını artırma üzerindeki uyarıcı etkisinin olduğu da benzer şekilde uyarılma Transfer/Aktarım Teorisi'yle açıklanabilir. Turistik ürün veya destinasyon bağlamında düşünüldüğünde kişiler kendilerinde merak uyandıran turistik ürünü edinmek ve destinasyonu ve ziyaret etmek isterler. Bu çalışmayla dijital teknolojilerle zenginleştirilmiş turistik merkezlere ziyaret isteği Heyecan Aktarım Teorisi'ndeki değişkenler aracılığıyla açıklanmıştır.

Dijital dönüşüm her alanda olduğu gibi seyahat ve turizmde endüstrisinde de hızlı bir şekilde yaşanmaktadır. Belirli bir bağlamda AG ile zenginleştirilmiş ürün ve hizmetlere yönelik duygusal tepsi, merak ve heyecanın geleneksel yöntemlere

göre daha fazla olduğu önceki araştırmalarda ortaya konulmuştur (Brito vd., 2018). AG ile zenginleştirilmiş içeriklerin kullanıcılarda oluşturduğu duyguları ve benimseme davranışı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak doğrulayan çalışmalarda haz alma, üstünlük birer duygusal değişken olarak ele alınsa da (Kourouthanassis vd., 2015) heyecan duyma bir dışsal değişken olarak ele alınmamıştır. Bu araştırmada, AG destekli 3B haritalar üzerinde yer bulmanın kullanım kolaylığı, kullanımın çaba gerektirmemesi, fonksiyonel oluşu, heyecan uyandırma etkisi olmak üzere dört değişkene göre uygulamanın tercih edilebilir olduğu sayıltısından hareket edilmiştir. Bulgular bu sayıltıları desteklemiştir. Sonuçlar incelendiğinde deney ve kontrol grupları arasında, AG uygulamasının kullanışlı olması ($F = 0.527$ $p<0.05$, $t = 16.092$, $\eta 2 = 0.624$, $p<0.05$), kullanımının çaba gerektirmemesi ($F = 0.33$ $p<0.05$, $t = 16.129$ $\eta 2 = 0.625$, $p<0.05$), fonksiyonel olması ($F=0.21$ $p<0.05$, $t = 18.177$ $\eta 2= 0.679$ $p<0.05$) ve o bölgeyi ziyaret isteği oluşturma bağlamında heyecan uyandırdığı ($F=0.31$ $p<0.05$, $t = 18.426$ $\eta 2 = 0.685$ $p<0.05$) ve AG öncesi duruma göre anlamlı farklar oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada bir rota planlaması ve seçilen bir müzeye erişim için AG içeriği geliştirilmiştir. Rota planlaması o bölgeyi hiç bilmeyen kişilerin, aradıkları yeri rahatlıkla bulabilmelerine olanak sağlayacak şekilde tasarlanmış olup; AG içerikleriyle zenginleştirilmiş rota izleyenlerde çalışmaya konu olan müzeye ziyaret isteği uyandırmıştır. AG konusunda yapılan çalışmalar ve uygulamalar incelendiğinde (Scott ve Frew, 2013; Tom Dieck ve Jung, 2017; Yoon vd., 2012) gerçek zamanda mekânda bulunma zorunluluğu, uygulamaları önceden test etme şansının olmayışı, seyahat öncesi plan yapma imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bu çalışmada gerçek 3B görüntüler üzerine eklenen gerçek ve sanal AG içerikleriyle ortam zenginleştirilmiş, rota oluşturma kolay yapılır hale gelmiştir. Gerçek 3B görüntülerin kullanımı fiziki mekân ve gerçek zaman algısını değiştirmiştir. Kullanıcılar gerçek zamanlı o bölgede hareket ediyor gibi müzeye erişim rota planlarını yapmış, 3B sanal görüntülerle de ortama keyif ve heyecan unsurları katılarak bölgeye olan ziyaret yönünde heyecan uyandırma amacına ulaşılmıştır. Böylece ziyaret öncesi bölge hakkında daha gerçek görüntüler gerçek zamanlı olarak bilgiler elde edilebilmiştir. Turizm alanında yer-yön bulma, rota planlamayla ilgili yapılmış AG çalışmalarında görüntüde gerçeklik algısının artırılabilmesi için görüntüleme aracı olarak kask, gözlük, tablet vb. kullanılmaktadır (Abawi vd., 2004). Bu da ayrı bir cihaz ve ek bir maliyet anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, ek bir cihaz kullanım zorluğu, hantallık, taşıma zorluğuna neden olması nedeniyle fonksiyonellik anlamında zayıflık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu ortadan kaldırmak için cep telefonlarıyla uygulamalara erişim hem kullanım kolaylığı ve fonksiyonellik sağlayacaktır. Bu çalışmada geliştirilen uygulama, herhangi bir giriş ekipmanına ihtiyaç duyulmadan sadece cep telefonları aracılığıyla kullanılabilmektedir. Bu durum çalışmada öngörülen kullanışlılık, fonksiyonellik ve pratiklik kriterini sağlamaktadır. Bu çalışmanın katkıları ve özgünlüğü şu şekilde özetlenebilir:

- 3B gerçek mekân görüntüleriyle gerçek ve sanal içeriklerle zenginleştirilmiş bir AG uygulaması olması
- Çalışmanın Atatürk Evi'ne ziyareti kolaylaştıran ve o bölgeye ait 3B gerçek görüntülerle rota ve erişim planı oluşturması
- Gerçeklik algısının artırıldığı geliştirilen AG uygulaması aracılığıyla kişilere bölgeyi ziyaretle konusunda merak ve heyecan uyandırması
- İşaretçi tabanlı ve konum temelli AR uygulamalarında yaşanan temel problem çakışma, nesnelerin üst üste binmesidir. Bu çalışma bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Yapılan uygulama kullanılan tüm öğeler tek bir işaretsiz AR yazılımı içerinde oluşturulduğu için bu sorun ortadan kaldırması yönleriyle de çalışma özgün ve farklıdır.

Dijital teknolojiler kolaylaştırıcı olduğu kadar turizm paydaşları tarafından tehdit olarak görülmektedir. Müzeler, ören yerleri, temalı parklar gibi turistik merkezlerin sanal turlar aracılığıyla gezilip, kişileri gerçek zamanlı ve lokasyonlu geziden alıkoyacağı düşüncesi sanal teknolojilere mesafeli bir yaklaşım doğurmaktadır. Bölgede fiziki olarak bulunan kişiler çeşitli harcamalar yaparak bölge ekonomisine katkıda bulanacaktır. Çalışmayla kişilere ziyaret öncesi bilgi vermek, rota oluşturmalarına ve yer-yön bulmalarına yardımcı olmak istendiği ve bölgeye ziyareti kolaylaştırma ve merak uyandırma gibi bir yaklaşım geliştirildiği için dijital teknolojilere olan tehdit unsurunu ortadan kaldırması yönüyle önemli olduğu düşünülmektedir.

Dijital teknolojilere yönelik mesafeli tutum, bölgedeki turizm harcamalarının azalacağının olması yönüyledir. Turizm paydaşlarının, planlamacıların, politika ve strateji geliştiricilerinin göz önünde bulundurması gereken konu ise turizmde yeni iş modellerinin geliştirilerek yeni bir ekonominin ve parasal kaynağın yaratılabileceğinin bir fırsat olarak belirdiğidir. Bu uygulamaların ücretlendirilmesi, içeriğine başka ücretli turistik içeriklerin eklenmesi, stratejik oyunların eklenmesi, rota esnasında puan ve promosyonlu uygulamalar bunlardan bazılarıdır.

Dijital teknolojilere olan kuşku ve güvensizlik bu teknolojilerin kullanımını sınırlamaktadır. Ayrıca toplumun her kesiminin bu teknolojilere erişimi eşit düzeyde olamamaktadır. Bu teknolojilerin bir kısmının ücretli olması bu erişimi engelleyen faktörlerden biri olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışma bir şehir içindeki tek bir turistik öğe (Atatürk Müzesi) ele alınarak uygulama gerçekleştirilmiştir. Zaman ve finansal kısıtlar nedeniyle az sayıda görüntü ve tek bir turistik merkez üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsamı şehrin tamamındaki turistik öğeler dikkate alınarak, şehrin dijital bir kopyası üzerinden gerçekleştirilebilir. Bunun için çok sayıda gerçek görüntüye ihtiyaç duyulacaktır. Başka değişkenler eklenerek geliştirilen uygulamanın etkinliğinin test edilmesi araştırmacılara önerilebilir.

Kaynakça

Abawi, D. F., Los Arcos, J. L., Haller, M., Hartmann, W., Huhtala, K., & Träskbäck, M. (2004). A mixed reality museum guide: The challenges and its realization. In *Proceedings of the 10th International Conference on Virtual Systems and Multimedia* (VSMM 2004).

Alam, S.S., Masukujjaman, M., Susmit, S., Susmit, S. and Aziz, H.A. (2024), "Augmented reality adoption intention among travel and tour operators in Malaysia: mediation effect of value alignment", *Journal of Tourism Futures*, *10*(2), pp. 185-204. https://doi.org/10.1108/JTF-03-2021-0072

Amouzagar, S., Mojaradi, Z., Izanloo, A., Beikzadeh, S., & Milani, M. (2016). Qualitative examination of health tourism and its challenges. *International Journal of Travel Medicine and Global Health, 4*(3), 88-91. http://doi:10.20286/ijtmgh-040304.

Ayeh, J. K., Au, N., & Law, R. (2013). Towards an understanding of online travelers' acceptance of consumer-generated media for travel planning: Integrating technology acceptance and source credibility factors. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2013: Proceedings of the International Conference in Innsbruck,* Austria, (pp. 254-267). Berlin: Springer.

Azuma, R. T. (1997). A Survey of Augmented Reality. Presence: *Teleoperators & Virtual Environments 6*(4), 355-385. https://doi.org/10.1162/pres.1997.6.4.355.

Balduini, M., Celino, I., Dell'Aglio, D., Della Valle, E., Huang, Y., Lee, T., ... & Tresp, V. (2012). BOTTARI: An augmented reality mobile application to deliver personalized and location-based recommendations by continuous analysis of social media streams. *Journal of Web Semantics, 16*, 33-41. http://doi:10.1016/j.websem.2012.06.004.

Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management, 17*(1), 99-120. https://doi.org/10.1177/014920639101700108.

Benjamin, R., & Wigand, R. (1995). Electronic markets and virtual value chains on the information superhighway. *MIT Sloan Management Review.*

Brito, P. Q., Stoyanova, J., & Coelho, A. (2018). Augmented reality versus conventional interface: is there any difference in effectiveness? *Multimedia Tools and Applications, 77*, 7487-7516. http://doi.org/10.1007/s11042-017-4658-1.

Ciarli, T., Kenney, M., Massini, S., & Piscitello, L. (2021). Digital technologies, innovation, and skills: emerging trajectories and challenges. *Research Policy, 50*(7), 104289. https://doi.org/10.1016/j.respol.2021.104289.

Cranmer, E. E., tom Dieck, M. C., & Fountoulaki, P. (2020). Exploring the value of augmented reality for tourism. *Tourism Management Perspectives, 35*, 100672. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100672.

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly,* 319-340. https://doi.org/10.2307/249008.

Dülgaroğlu, O. (2021). Turizmde dijitalleşme: akıllı turizm uygulamaları, dijital turizm ve turizm 4.0. *Turizm ve İşletmecilik Dergisi, 2(*1), 1-15. https://doi.org/10.29329/jtm.2021.421.1.

Gallaugher, P. A. J. M. (1997). Factors affecting the adoption of an internet-based sales presence for small businesses. *The Information Society, 13*(1), 55-74. https://doi.org/10.1080/019722497129287.

Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C.(2015). Smart tourism: foundations and developments. *Electronic Markets, 25,* 179-188. https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8.

Güler, G. E. (2009). Otel İşletmelerinde değer yaratma ve müşteri değeri algılaması üzerine bir araştırma (Edirne'deki oteller örneği). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 20*(1), 61-76.

Häikiö, J., & Koivumäki, T. (2016). Exploring digital service innovation process through value creation. *Journal of Innovation Management, 4*(2), 96-124. https://doi.org/10.24840/2183-0606_004.002_0006.

Helander, M. G. (Ed.). (2014). *Handbook of Human-Computer Interaction*. New-York: USA: Elsevier. ISBN 0 444 705368.

Jiang, S., Moyle, B., Yung, R., Tao, L., & Scott, N. (2023). Augmented reality and the enhancement of memorable tourism experiences at heritage sites. *Current Issues in Tourism, 26*(2), 242-257. https://doi.org/10.1080/13683500.2022.2026303

Karray, F., Alemzadeh, M., Abou Saleh, J., & Arab, M. N. (2008). Human-computer interaction: overview on state of the art. *International Journal on Smart Sensing and Intelligent Systems, 1*(1), 137. https://doi.org/10.21307/ijssis-2017-283.

Khalil, S., Kallmuenzer, A. and Kraus, S. (2024), "Visiting museums via augmented reality: an experience fast-tracking the digital transformation of the tourism industry", *European Journal of Innovation Management, 27*(6), 2084-2100. https://doi.org/10.1108/EJIM-09-2022-0479.

Kourouthanassis, P., Boletsis, C., Bardaki, C., & Chasanidou, D. (2015). Tourists responses to mobile augmented reality travel guides: the role of emotions on adoption behavior. *Pervasive and Mobile Computing, 18*, 71-87. https://doi.org/10.1016/j.pmcj.2014.08.009.

Liarokapis, F., Brujic-Okretic, V., & Papakonstantinou, S. (2007). Exploring urban environments using virtual and augmented reality. *JVRB-Journal of Virtual Reality and Broadcasting, 3*(5). http://doi.org/10.20385/1860-2037/3.2006.5.

Linaza, M. T., Gutierrez, A., & García, A. (2014). Pervasive augmented reality games to experience tourism destinations. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2014: Proceedings of the International Conference in Dublin*, Ireland 497-509. Berlin: Springer International Publishing.

MacKenzie, I. S. (2012). *Human-Computer Interaction: An Empirical Research Perspective*. USA: Elsevier. Waltham. ISBN 978 012 405865-1.

Magistretti, S., Dell'Era, C., & Petruzzelli, A. M. (2019). How intelligent is Watson? Enabling digital transformation through artificial intelligence. *Business Horizons, 62*(6), 819-829. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.08.004

Marimon, D., Sarasua, C., Carrasco, P., Álvarez, R., Montesa, J., Adamek, T. & Gascó, P. (2010). Mobiar: tourist experiences through mobile augmented reality. *Telefonica Research and Development,* Barcelona, Spain.

Miyashita, T., Meier, P., Tachikawa, T., Orlic, S., Eble, T., Scholz, V. & Lieberknecht, S. (2008). An augmented reality museum guide. In *2008 7th IEEE/ACM International Symposium on Mixed and Augmented Reality* 103-106. IEEE. http://doi.org/10.1109/ISMAR.2008.4637334

Morosan, C. (2012). Theoretical and Empirical considerations of guests' perceptions of biometric systems in hotels: extending the Technology Acceptance Model. *Journal of Hospitality & Tourism Research, 36*(1), 52-84. https://doi.org/10.1177/10963480103806.

Nickerson, R. S., & Landauer, T. K. (1997). Human-computer ınteraction: background and issues. *Handbook of Human-Computer Interaction,* 3-31. https://doi.org/10.1016/B978-044481862-1.50067-4.

Novak-Marcincin, J., Barna, J., Janak, M., & Novakova-Marcincinova, L. (2013). Augmented reality aided manufacturing. *Procedia Computer Science, 25*, 23-31. https://doi.org/10.1016/j.procs.2013.11.004

O'Cass, A., & Ngo, L. V. (2011). Examining the firm's value creation process: a managerial perspective of the firm's value offering strategy and performance. *British Journal of Management, 22*(4), 646-671. https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2010.00694.x

Olar, M. L., Samuil, I., Leba, M., & Ionica, A. (2019). Augmented reality in postindustrial tourism. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering 572*(1), 12-93 IOP Publishing. http://doi.org/10.1088/1757-899X/572/1/012093

Parida, V., Sjödin, D. R., Lenka, S., & Wincent, J. (2015). Developing global service innovation capabilities: How global manufacturers address the challenges of market heterogeneity. *Research- Technology Management, 58*(5), 35-44. https://doi.org/10.5437/08956308X5805360

Paunov, C., & Planes-Satorra, S. (2019). How are digital technologies changing innovation? Evidence from agriculture, *The Automotive Industry, and Retail*. https://doi.org/10.1787/23074957

Pedrana, M. (2014). Location-based services and tourism: possible implications for destination. *Current Issues in Tourism, 17*(9), 753-762. https://doi.org/10.3727/109830503108751171.

Pierdicca, R., Frontoni, E., Zingaretti, P., Malinverni, E. S., Galli, A., Marcheggiani, E., & Costa, C. S. (2016). Cyberarchaeology: improved way findings for archaeological parks through mobile augmented reality. In *Augmented Reality, Virtual Reality, and Computer Graphics: Third International Conference, AVR 2016, Lecce*, Italy, June 15-18, 2016. Proceedings, Part II 3 (pp. 172-185). Springer International Publishing.

Reinert, H., & Reinert, E. S. (2006). Creative destruction in economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter. Friedrich Nietzsche (1844–1900). *Economy and Society,* 55-85. https://doi.org/10.1007/978-0-387-32980-2_4

Richardson, J.T. (2011). Eta squared and partial eta squared as measures of effect size in educational research. *Educational Research Review, 6*(2), 135-147. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2010.12.001

Reinhart, G., Munzert, U. & Vogl, W. (2008). A Programming system for robot-based remote-laser-welding with conventional optics. *CIRP Annals 57*(1):37–40. https://doi.org/10.1016/j.cirp.2008.03.120

Royce, J. R., & Diamond, S. R. (1980). A multifactor-system dynamics theory of emotion: cognitive—affective interaction. *Motivation and Emotion, 4,* 263-298. https://doi.org/10.1007/BF00993581

Samaddar, K., & Mondal, S. (2024). Ar and vr-based travel: a responsible practice towards sustainable tourism. *International Journal of Tourism Cities, 10*(1), 105-128. https://doi.org/10.1108/IJTC-05-2022-0135

Scott, M.M., & Frew, A.J. (2013). Exploring the role of in-trip applications for sustainable tourism: expert perspectives. In *information and communication technologies in Tourism: Proceedings of the International Conference in Innsbruck*, Austria, Berlin Heidelberg: Springer

Shen, S., Xu, K., Sotiriadis, M., & Wang, Y. (2022). Exploring the factors ınfluencing the adoption and usage of augmented reality and virtual reality applications in tourism education within the context of the COVID-19 Pandemic. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, 30*, 100373. https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2022.100373

Sinha, G., Shahi, R. & Shankar, M. (2010). Human computer ınteraction. *3rd International Conference on Emerging Trends in Engineering and Technology* (pp. 1-4). IEEE. https://doi.org/ 10.1109/ICETET.2010.85

Tom Dieck, M. C, & Jung, T. H. (2017). Value of augmented reality at cultural heritage sites: a stakeholder approach. *Journal of Destination Marketing & Management, 6*(2), 110-117. https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2017.03.002.

Urbinati, A., Chiaroni, D., Chiesa, V. & Frattini, F. (2020). The role of digital technologies in open ınnovation processes: an exploratory multiple case study analysis. *R&D Management, 50*(1), 136-160. https://doi.org/10.1111/radm.12313.

Usai, A., Fiano, F., Petruzzelli, A.M., Paoloni, P., Briamonte, M.F. & Orlando, B. (2021). Unveiling the impact of the adoption of digital technologies on firms' innovation performance. *Journal of Business Research, 133*, 327-336. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.035.

Venkatesh, V., Thong, J. Y. & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of ınformation technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 157-178. https://doi.org/10.2307/41410412.

Weber, A. (2020). *Digitalization for value creation*. Amsterdam, The Netherlands: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36229-4.

Werthner, H. (2003). Intelligent systems in travel and tourism. *IJCAI 3*, 1620-1625.

Yoon, S.A., Elinich, K. & Wang, J. (2012). Using augmented reality and knowledge-building scaffolds to improve learning in a science museum. *Computer Supported Learning 7*, 519–541 2012. https://doi.org/10.1007/s11412-012-9156-x.

Yovcheva, Z., Buhalis, D. & Gatzidis, C. (2013). Engineering augmented tourism experiences. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2013: Proceedings of the International Conference in Innsbruck*, Austria, 24-35. Berlin Heidelberg: Springer

Zaeh, M. F. & Vogl, W. (2006). Interactive laser projection for programming industrial robots. In 2006 *IEEE/ACM International Symposium on Mixed and Augmented Reality* 125-128. IEEE. https://doi.org/10.1109/ISMAR.2006.297803.

Zillmann, D. & Bryant, J. (1974). Effect of residual excitation on the emotional response to provocation and delayed aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 30*(6), 782. https://doi.org/10.1037/.

Extended Abstract

Aim and Scope

Digital technologies increase the value of products or services. In the new era, referred to as Industry 4.0, which is called the age of digital transformation where business models are changed by using these technologies, the increase in value of products and services or contribution to the value chain can be achieved by using different (heterogeneous) technologies. One of these technologies is Augmented Reality (AR).

Augmented Reality (AR) is to increase the perception of depth and reality by enriching the real world with virtual world elements and adding some fun and games to the environment. By creating content in a certain context, the perception of the real world is changed and users are enabled to gain different experiences. Due to its capacity to create context-based content, AR is a technology that has found many applications in different fields. In tourism, AR applications can be found in museums, travel and guidance areas, measuring visitor experience, and providing a different experience by enriching the content of recreation areas.

Value creation is redesigning processes, tangible outcomes, and strategies to meet customers' experiences. Digital technologies and technology-oriented approaches are considered an integral part of service value creation. Schumpeter's Creative Destruction (1990) Theory, also known as the Schumpeterian approach, similarly argues that innovation, difference, and value creation can occur through the use of different technologies. To achieve maturity in digital technologies and facilitate digital transformation, it is necessary to invest in common technologies such as servers, software, analytical tools, etc. One of the reasons why AR is accepted in the field of tourism is its potential to produce context-based content. Using global positioning systems (GPS), AR content produced through mobile applications can provide detailed and interactive 3D information about tourist centers. The stimulating effect of digital technologies on increasing the desire and excitement to participate in tourism and travel can be explained by the arousal transfer theory. Emotional arousal According to transference theory, emotional arousal translates into a behavioral response.

Methods

Within the scope of the research, individuals over the age of 18, at least a high school graduate, 160 people who had experienced AR applications at least once and resided in Eskişehir were reached. In this experiment, which was designed by applying real experiment design principles, a random pattern with a posttest control group, a route was created in Google Earth, and AR contents were added to this route. The control group was asked to find direction and route planning on G.Earth before the AR content. 79 people randomly assigned to the experimental group were asked to use the mobile application enriched with AR content and to evaluate it on a 7-point scale according to the variables determined in the study.

Findings

When the groups were compared, it was concluded that there were significant differences between the experimental and control groups for each variable. According to the results, it was seen that the developed mobile application ($F = 0.527$, $p<0.05$, $t = 16.092$, $p<0.05$) created a significant difference in terms of usability. The use of the application without any effort, the application that is not enriched with AR content, and the application enriched with AR elements and visuals is more successful ($F = 0.33$ $p<0.05$, $t = 16.129$ $p<0.05$). The developed application created a significant difference compared to the traditional method according to the functionality variable ($F = 0.21$ $p < 0.05$, $t = 18.177$ $p < 0.05$). For another variable subject to the study, excitement arousal, the application enriched with AR content produced significant results ($F=0.31$ $p<0.05$, $t = 18.426$ $p<0.05$). In this case, all alternative hypotheses are accepted. For the four variables included in the study, AG creates a significant difference between the experimental and control groups. The application enriched with AR content is more useful, more functional, can be used with less effort, and arouses curiosity and excitement about the relevant tourist attraction. Additionally, according to Cohen (1969), effect sizes and eta square threshold values are defined as 0.01 small, 0.06 medium, and 0.14 large, respectively (Richardson, 2011). Accordingly (partial $\eta 2$s respectively: Usability $\eta 2 = 0.624$, Effortless $\eta 2 = 0.625$, Functionality $\eta 2 = 0.679$, Exciting $\eta 2 = 0.685$), it was concluded that the four variables determined in the study had high impact values. In this study, AR content was developed for route planning and access to a selected museum

Conclusion

The route planning was designed to allow people who do not know the area to find it easily, and the route enriched with AR content aroused the desire to visit the museum in the subject of the study in those who follow the route. Digital technologies are seen as a threat by tourism stakeholders and a facilitator. The idea that tourist centers such as

museums, historical sites, and theme parks can be visited through virtual tours and prevent people from real-time and location-based sightseeing creates a distant approach to virtual technologies. People physically present in the region will contribute to the regional economy by making various expenses. Since the study aims to give people information before their visit, to help them create routes and find their way around, and to develop an approach such as facilitating the visit to the region and arousing curiosity, it is thought to be important in terms of eliminating the threat to digital technologies.

Atatorun, M. & Eryılmaz Herdem, Ş. (2025). Avrupa'da değişen enerji paradigmaları: ab enerji politikası ne kadar yeşil?. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 199-213.

Avrupa'da Değişen Enerji Paradigmaları: AB Enerji Politikası Ne Kadar Yeşil?

Changing Energy Paradigms in Europe: How Green is EU Energy Policy?

Mustafa Atatorun[1], Şeyma Eryılmaz Herdem[2]

Öz

Bu çalışma, yeşil enerji dönüşümünün ve yeşil normların küresel önderliğini yapan Avrupa Birliği'nin (AB) son dönemde enerji alanında yaşadığı sorunları, çelişkileri ve üyeleri arasındaki ayrışmaların nedenlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Jeopolitik gerginliklere ve çatışmalara bağlı olarak Avrupa'da enerji arzının kesintiye uğraması ve yeşil enerji dönüşümü sürecine ilişkin yaşanan çelişki ve sorunlar, AB enerji politikasının yeşil normlarını aşındırarak değişime uğratmakta ve ekonomik çıkar odaklı yaklaşımları görünür kılmaktadır. Rusya ile dengeli ilişkiler çerçevesinde arz güvenliğini sağlayarak üretim ve rekabet gücünü zayıflatmadan yeşil dönüşüm planlamasına dayanan AB enerji politikası, artık arz güvenliğinin tehlikeye düştüğü ve yenilenebilir enerjiye ilişkin problemlerin belirleyici olduğu bir paradigmatik değişimle yüzleşmektedir. Makale, AB'nin ortak enerji politikası inşasında görülen çelişkiler ve üyeler arasında yaşanan fosil yakıtlar ve nükleer enerji konularındaki ayrışmaların altında bu paradigma değişiminin olduğunu iddia etmektedir. Buradan hareketle de, AB enerji politikasının artık göründüğü kadar yeşil olmadığını öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *AB Enerji Politikası, Enerji Arz Güvenliği, Yeşil Enerji, Yenilenebilir Enerji.*

Abstract

This study aims to explain the reasons behind the recent energy problems, contradictions, and divergences among the members of the European Union (EU), the global leader of the green energy transition and green norms. The interruption of energy supply in Europe due to geopolitical tensions and conflicts, and the contradictions and problems related to the green energy transition process erode and change the green norms of EU energy policy and make economic interest-oriented approaches visible. EU energy policy, which is based on green transformation planning without undermining production and competitiveness by ensuring security of supply within the framework of balanced relations with Russia, is now facing a paradigmatic shift in which security of supply is jeopardized, and problems related to renewable energy are decisive. The article argues that this paradigm shift underlies the contradictions in the construction of the EU's common energy policy and the divisions among members on fossil fuels and nuclear energy. Hence, it argues that EU energy policy is no longer as green as it seems.

Keywords: *EU Energy Policy, Energy Supply Security, Green Energy, Renewable Energy.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 27 / 06 / 2024
Accepted: 11 / 11 / 2024

[1]Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta, Türkiye, matatorun@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1465-8391.
[2]Doktora öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta, Türkiye, seymaeryilmazherdem@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2868-549X.

Giriş

Çevresel sorunların tarihi neredeyse medeniyet tarihi kadar eskidir. 3700 yıl öncesinde yaşamış Sümerler zamanında zenginleşen ve nüfusu artan Mezopotamya şehirlerindeki sürekli artan tarımsal üretim, toprakların aşırı sulanması sonucunda tuz oranı artan toprağın verimsizleşmesine ve kullanılamaz hale gelmesine yol açmıştır. Bir başka örnekte ise, Orta Çağ İngiltere'sinde kömür yakımı sonucunda oluşan hava kirliliği dahi kayıtlara geçmiştir (Payne, 2013: 207-208). Özellikle, enerjinin çevreye olan etkisi dikkate alındığında 18. Yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi'nin bir dönüm noktası olduğunu kabul etmek gerekir. Zira büyük çaplı ekonomik atılımların ve üretimlerin başladığı bu devrimle, enerji kaynağı olarak kömürün kullanımı giderek artmıştır. Günümüze kadar uzanan süreçte, Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan üretimin artırılmasına dair kaygılar ve sürekli artan enerji ihtiyacı insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar olumsuz çevresel etkiye sahip olmuştur. Bugün gelinen noktada, çevresel sorunların insanlık için varoluşsal bir tehdide dönüşmesi nedeniyle kaygılar yer değiştirmiş görünmekle beraber, çevresel hassasiyetlerin karşılanmasında hala sorunların olduğu bilinmektedir.

1970'lerde çevre konusuna ilişkin olarak kalkınma ve büyümenin sınırları ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Roma Kulübü tarafından 1972'de yayımlanan "Büyümenin Sınırları" adlı kitap, medeniyet için zorunlu görülen endüstrileşme ve büyüme fikrine karşı tutumuyla yankı uyandırmıştır. Kitapta, hızla ilerleyen iktisadi büyüme ve artan insan sayısının yaratacağı krizlere, gıda kaynaklarının ve doğadaki hammaddelerin hızla tükendiğine, üretim sonrası atıkların tehlikeli boyutlara ulaşabileceğine, kaynak rezervlerinin ve tüketiminin dünya çapında eşit olmadığına dikkat çekilmektedir (Meadows, v.d., 1972: 55,67,145). İnsan Çevresi bildirisinin kabul edildiği 1972 yılında gerçekleşen Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı'nda birçok ülke, çevre konusuna ilişkin olarak ilk defa bir araya gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, t.y.). 1980'lerde ozon tabakasındaki delinme, asit yağmurları, iklim değişikliği, ormanlık alanlarda ve biyolojik çeşitlilikte yaşanan azalmalar küresel güvenlik kaygıları olarak öne çıkmıştır (Paterson,2013: 347). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunca hazırlanmış olan Brundtland Raporu'nda, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden taviz vermeden günümüz nesillerinin ihtiyaçlarını gideren "sürdürülebilir kalkınma" kavramı ilk kez tanımlanmıştır (Brundtland Report, 1987). Bu dönemde yapılan araştırmaların çoğu, çevreyi yeni bir teorik meydan okumadan ziyade, yalnızca yeni bir sorun alanı veya yeni bir siyasi sorun olarak ele almıştır (Eckersley, 2007: 248). Doğanın kaybı, günümüzde sadece etik bir mesele olmaktan çıkmış; ekonomik ve sosyal refahımızın yanında sağlığımız için elzem bir konu olarak güvenlik alanında genişleyen adalet meselesine dönüşmüştür.

Sınır aşan boyutuyla çevreye ilişkin konular, tüm insanların ve diğer canlıların yaşamını tehdit eder olmuştur. Çevresel tehditlerin içinde küresel ölçekteki en etkili olanı iklim değişikliğidir. Milyarlarca insanın yerel davranışları sonucu ortaya çıksa da, iklim değişikliği küresel bir olgudur. Sera gazı etkisiyle atmosferin ısınmasına yol açan karbon emisyonları iklim değişikliğinin en temel nedeni olarak görülmektedir (Straus & Driscoll, 2019: 366-367). Örneğin; küresel ortalama sıcaklıktaki artışa neden olan emisyon salınımlarına en fazla neden olan Çin, ABD ve Hindistan'a kilometrelerce uzaklıkta pek çok ülke sıcaklık artışıyla meydana gelen iklim krizinden etkilenmektedir. Ekolojik anlamda dünyaya zarar veren aşırı nüfus artışı ve küresel ısınma gibi çevre sorunları yakın gelecekte gezegenimizi bekleyen en büyük tehlikeler arasında gösterilmektedir. Avrupa'da 2023 yılının ocak ayında birçok yerde, kış mevsiminde şu ana kadar ki en yüksek sıcaklıklar ölçülürken, Kuzey Amerika son yılların en sert kışını yaşamıştır. İklim değişikliğine bağlı olarak aşırı hava olaylarının yaşandığı dünyamızda buna ilişkin verilen mücadelenin ne kadar önemli olduğu artık herkesin malumudur.

2015 yılında 196 ülkenin, küresel ısınmayı sanayileşme öncesindeki seviyelerin 1,5°C üzeri ile sınırlandırmak amacıyla, kendi bireysel emisyonlarını azaltma hedeflerini belirleyerek imzaladığı Paris Anlaşması, uluslararası bir iklim anlaşmasıdır (Paris Anlaşması, 2015). Bu anlaşma doğrultusunda Avrupa Birliği'nin (AB) iklim değişikliği ve çevresel sorunlara karşı bugüne kadarki en önemli girişimi olan "Avrupa Yeşil Mutabakatı" 2019 yılında kabul edilmiş olmasına rağmen, son dönemlerde enerji politikasının uygulanmasındaki değişim ve ayrışmalar dikkat çekicidir. Bir yandan AB'nin çevre politikası, "önleyicilik, kirliliğin kaynağında önlenmesi, düzeltilmesi, yüksek seviyede koruma ve kirleten öder ve ihtiyat" (Avrupa Parlamentosu, 2024a) ilkelerine dayanırken; diğer taraftan enerji arzı krizi sonrası doğal gaz ve nükleer enerjinin -geçici de olsa- yeşil enerji sınıfına alınmasının kabul edildiği bir AB karşımıza çıkmaktadır. AB'nin enerji politikasında yaşanan bu tür beklenmedik değişikliklerin, çelişkilerin ve buna bağlı olarak üye ülkeler arasında yaşanan ayrışmaların altında enerji paradigmalarında yaşanan değişimler yatmaktadır. Son yıllara kadar AB'nin enerjide inşa ettiği paradigma, Rusya'nın ucuz doğal gazını temel enerji kaynağı olarak satın alıp, yeşil enerji dönüşümünü planlı ve tedrici bir şekilde zamana yayarak gerçekleştirmek ve böylece uzun vadede hidrokarbon yakıt bağımlılığını sonlandırmaktı. Bu paradigma sayesinde, başta Almanya olmak üzere, AB ekonomileri olası enerji krizi ve fiyatların aşırı artması gibi sorunlardan uzak kalarak, küresel üretimdeki rekabetçiliğini devam ettirerek yeşil dönüşümü başaracaklardı. Fakat COVİD-19 pandemisinin ardından ortaya çıkan bazı gelişmeler söz konusu enerji paradigmasını değiştirmiş ve AB'yi yepyeni bir enerji krizinin içine atmıştır.

2022 yılının Şubat ayında, Rusya ve Ukrayna arasındaki jeopolitik gerginlik ve çatışma hali ortaya çıkınca, AB'nin Ukrayna'dan yana taraf olması ve Rusya tarafından doğal gaz akışının kesilmesiyle, COVİD-19 sonrası ortaya çıkan enerji arz açığı daha da derinleşmiştir. Ayrıca, yenilenebilir enerji hem yeşil normlar açısından hem de ekonomik ve siyasi açılardan tartışmalı ve zor bir konu olarak gündemde ön plana çıkmaya başlamıştır. Avrupa'da jeopolitik gerilimlerin baş göstermesiyle ortaya çıkan enerji arz güvenliği sorunu ve yeşil enerji dönüşümü için başvurulan yenilenebilir enerjiye dair sorunlar Avrupa'da enerjinin yeni paradigmaları olarak kendini göstermektedir. Bütün bunlar, AB'nin enerji politikasının yeşil kimliğini sorgulatan gelişmelerdir.

Bu çalışma, yeşil enerji dönüşümünün ve yeşil normların küresel önderliğini yapan AB'nin son dönemde enerji alanında yaşadığı sorunları, çelişkileri ve üyeleri arasındaki ayrışmaların nedenlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Jeopolitik gerginliklere bağlı olarak Avrupa'da enerji arzının kesintiye uğraması ve yeşil enerji dönüşümü sürecine ilişkin yaşanan çelişki ve sorunlar, AB enerji politikasının yeşil normlarını aşındırarak değişime uğratmakta ve ekonomik çıkar odaklı yaklaşımları görünür kılmaktadır. Rusya ile dengeli ilişkiler çerçevesinde arz güvenliğini sağlayarak üretim ve rekabet gücünü zayıflatmadan yeşil dönüşüm planlamasına dayanan AB enerji politikası, artık arz güvenliğinin tehlikeye düştüğü ve yenilenebilir enerjiye ilişkin problemlerin belirleyici olduğu bir paradigmatik değişimle yüzleşmektedir. Makale, AB'nin ortak enerji politikası inşasında görülen çelişkiler ve üyeler arasında yaşanan fosil yakıtlar ve nükleer enerji konularındaki ayrışmaların altında bu paradigma değişiminin olduğunu iddia etmektedir. Buradan hareketle de, AB enerji politikasının artık göründüğü kadar yeşil olmadığını öne sürmektedir. Bu doğrultuda öncelikle, AB enerji politikası ve yeşil dönüşüm stratejisinin ana hatları verilmekte, sonrasında ise, enerji arz güvenliği sorunları ve yenilenebilir enerji tartışmaları değişen paradigmalar olarak ele alınmaktadır. Son olarak, AB'nin ortak enerji politikası inşasında yaşadığı problemler ve çelişkiler söz konusu paradigmalar çerçevesinde tartışılmaktadır.

1. AB Enerji Politikası ve Yeşil Dönüşüm

Enerji, insan hayatında yaşamsal döngü için vazgeçilmez yere ve öneme sahiptir. Enerjinin vazgeçilmez olması ülkelerin enerji politikalarında enerjinin sürekliliği ve güvenliği arayışını beraberinde getirir. Dünya siyasetinde stratejik bir unsur olmakla beraber, ulusal güç için de ana etken durumundaki enerji, Avrupa Birliği'nin de temelini oluşturmaktadır. AB enerji politikasının temel noktası ortak enerji piyasası oluşturmak, enerji güvenliğini sağlamak ve enerjinin çevresel etkilerinin bir sonucu olan iklim değişikliği ile mücadeledir (Eriş, 2014: 555). Enerji sektörü, AB'deki sera gazı emisyonlarının %75'inden fazlasından sorumludur (Avrupa Komisyonu, t.y., a). AB'nin iklim değişikliğiyle mücadele ederek düşük karbonlu ekonomiye geçişe ilişkin çabaları 1990'lı yıllara dayanmaktadır. 1990 yılında toplanan AB üyesi ülkelerin enerji ve çevre bakanları, 2000 yılına kadar AB'nin karbon emisyonlarını 1990 yılının seviyelerde sabit tutma konusunda anlaşmışlar ve bu hedefe de ulaşmışlardır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016). Birlik, Avrupa İklim Değişikliği Programı çerçevesinde birçoğu 2000'de hazırlanan ve sera gazı emisyonlarını azaltmayı amaçlayan bir dizi politik tedbirleri de devreye sokmuştur (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016). Sanayileşme ve sonrasındaki süreçte ilk çevresel sorunlara neden olan ve çevresel sorunlarla ilk yüz yüze kalan üyelerden oluşan AB, çevre konularında norm oluşturma ve iklim konusunda dünyaya liderlik etme misyonuyla hareket etmektedir.

AB, iklim değişikliğine ilişkin kendi bünyesindeki çeşitli politikaların yanında uluslararası ortamda da yakın iş birliği yürütmektedir. Bu doğrultuda Birlik, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne, 2020 senesinde sona eren Kyoto Protokolü'ne ve onun yerine iklim rejimini düzenleme amacı taşıyan Paris Anlaşması'na taraf olmuştur (Avrupa Çevre Ajansı, 2023). AB, taraf olduğu Paris Anlaşması'nın atmosfere yalnızca doğanın emebileceği kadar sera gazı salınımı yapma hedefine, yani "iklim nötrlüğüne" ulaşmak adına, Aralık 2019'da Avrupa Yeşil Mutabakatını ortaya koymuştur. Mutabakatın temel hedefi, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 1990 yılı seviyelerine göre en az %55 azaltmak ve 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarını ortadan kaldırarak veya dengeleyerek "net sıfır emisyona" ulaşmaktır (Avrupa Komisyonu, t.y., b). Şekil 1'de görüldüğü üzere AB'de sera gazı emisyonlarında 1990 yılı seviyelerine kıyasla 2022 yılında %31 oranında azalma gerçekleşmiştir (Eurostat, Nisan 2024). Söz konusu mutabakat, çevreyi korumayı, insan sağlığı ve biyolojik çeşitliliğe yönelik riskleri en aza indirmeyi ve Avrupa'yı dünyanın ilk iklim nötr kıtası haline getirmeyi hedeflemektedir.

Avrupa Yeşil Mutabakatının hedefleri doğrultusunda bir dizi öneri sunan en kapsamlı paketi "Fit for 55" ("55'e Uyum"), 2021 yılında açıklanmıştır. Bu paketle Birlik, 2030 yılına kadar AB'nin net sera gazı emisyonlarının en az %55 oranında azaltması hedefini AB mevzuatıyla uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır (Avrupa Konseyi, t.y., a). 55'e Uyum paketinin iklim değişikliğiyle mücadelede eylem ve örnek olarak AB'nin küresel liderliğini pekiştirdiği ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, COM (2021) 550 Final).

İklim nötrlüğüne geçişin merkezindeki enerji konusuna ilişkin olarak pakette, 2030 yılına kadar AB düzeyinde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %42.5-45'e çıkarılması ve enerji tüketiminin önemli ölçüde azaltılarak

yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılmasına vurgu yapılmaktadır (Avrupa Parlamentosu, 2024b). Artık Avrupa enerji sistemi, AB ekonomisini düşük karbonlu, kaynak açısından sürdürülebilir ve verimli bir yola sokmak için hızla değişim geçirmektedir ve Birlik yenilenebilir enerjiyi bu yeşil dönüşümün aracı olarak kabul etmektedir (Avrupa Çevre Ajansı, 2024).

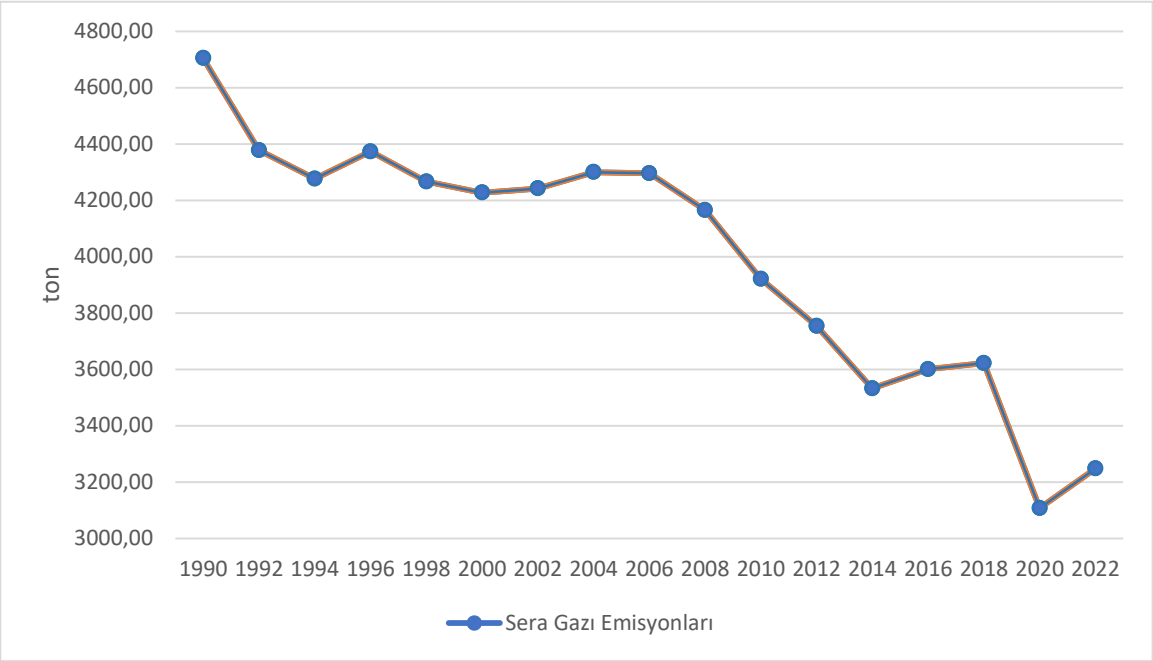

Şekil 1. Net Sera Gazı Emisyonları (Uluslararası Havacılık Dahil) Eğilimi, AB, 1990-2022

Kaynak: Eurostat, Nisan 2024

Diğer ülkelere ihraç edilecek bir norm olma özelliği taşıyan yeşil dönüşüm, AB'de yeni normatif imaj oluştururken; teknolojik yeniliklerle fosile olan bağımlılığı azaltma hedefiyle de AB'ye sanayi alanındaki dönüşümle uzun vadede ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Yeşil sanayi devrimine öncülük ederek Birlik, temiz teknolojiler ve ürünler için yeni pazarlar yaratarak, Avrupa endüstrisi için büyük fırsatlar yakalanabileceği düşüncesindedir (Avrupa Komisyonu, t.y., c). Yeşil ekonomi, günümüzde eşitsizlikleri artıran, israfı körükleyen, kaynak kıtlığına neden olan, çevre ve insan sağlığı için tehditler oluşturan ekonomik modele bir alternatif olarak görülmektedir (BM Çevre Programı). Yeşil yatırım, sürdürülebilirliği sağlayan, enerji ve kaynak verimliliğini arttıran, düşük karbonlu ve çevresel riskler ile ekolojik sorunları büyük ölçüde azaltan, insan refahı ile toplumsal eşitliğin sağlandığı ekonomi olarak tanıtılmaktadır (UNEP, 2011: 2). Bu noktada, yeşil dönüşümü hedefleyen AB'nin, Yeşil Mutabakat çerçevesinde, ekonomik, sosyal ve çevresel konularda üyeleri için daha adil bir devlet anlayışını öne sürdüğünü söylemek mümkündür.

Kâğıt üzerinde oldukça anlamlı ve iddialı hedeflere sahip AB enerji politikası, son dönemde şimdiye kadar görülmeyen ciddi meydan okumalarla karşı karşıyadır. AB, yenilenebilir enerjiye yönelik politikaları hızlı ve kararlı bir şeklide uygulamak isterken, Avrupa'nın jeopolitik çatışmaların alanı haline gelmesinin enerji arz güvenliği üzerindeki etkileri, yenilenebilir enerjinin yeşil dönüşümdeki rolünün tartışmalı hale gelmesi, yeşil enerjiye geçişte ihtiyaç duyulan maden ve materyallerin gelecek için barındırdığı sorunlar ve yeşil dönüşüm için yapılması gereken yatırımların büyüklüğü ve hızının doğuracağı ekonomik zorluklar AB enerji politikasını sorgulatan paradigmalar olarak öne çıkmaktadır.

2.Değişen Paradigmalar: AB'nin Enerji Arz Güvenliğindeki Sorunlar ve Yenilenebilir Enerji Tartışmaları

Avrupa sanayileşmiş ve böylece zenginleşmiş bir bölge olsa da, sahip olduğu enerji kaynakları bakımından dünyanın en fakir bölgelerinden birisidir. Avrupa kıtasının hidrokarbon enerji rezervleri oldukça azdır ve sanayisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi karşılamaktan çok uzaktır. Dolayısıyla, Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğu enerjide dışa bağımlıdır. Özellikle Rusya'ya olan enerji bağımlılığı ve enerji arz güvenliği son yıllarda Avrupa Birliği enerji politikasının yol haritasında belirleyici iki ana faktör olarak ortaya çıkmıştır. Ukrayna ve Rusya arasındaki savaşın henüz çıkmadığı 2021 yılı verilerine göre AB, doğal gaz ithalatının %40'ından fazlasını, petrol ithalatının %27'sini ve kömür ithalatının %46'sını Rusya'dan yapmıştır (Avrupa Komisyonu, COM (2022) 108 Final).

2009'da Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan gerilim, kış aylarında kısa süre de olsa Avrupa'nın gaz tedarikinde aksamalara sebep olmuş; ısınma ve sanayi üretimi olumsuz etkilenmiştir. 2014 senesinde Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla gerginleşen ilişkilerle, enerji arz güvenliği konusu AB gündeminde en üst sıraya çıkmıştır. Son olarak Rusya, 2022 yılında Ukrayna ait, ama Rus nüfusun yoğun olduğu Donetsk ve Luhansk bölgelerinin bağımsızlığını tanımış ve ardından Ukrayna'da askeri operasyon başlatmıştır. Rus gazına bağımlı olan AB'nin enerji arz güvenliğinin bir kez daha tehlikeye girmesiyle, Rusya'ya olan bağımlılığı tamamen ortadan kaldırmak AB'nin enerji politikasında temel mesele haline gelmiştir.

Rusya, Ukrayna savaşına ilişkin olarak Batı'nın yaptırımları nedeniyle doğal gaz santrallerinde meydana gelen arızaların onarım malzemelerine erişim sağlanamadığı için doğal gaz tedarikinde sorun olduğunu iddia etmiştir. AB ise, Rusya'nın gaz konusunu tehdit unsuru olarak kullandığını öne sürmüştür (BBC, 2022). Ayrıca, Rusya ve Almanya arasındaki doğrudan doğal gaz hattı olan Kuzey Akım, Eylül 2022'de sabotaja uğramış ve kullanım dışı kalmıştır. Enerji fiyatlarının artması ve enerji arzında yaşanan sorunların AB'de sebep olduğu enerji krizi sadece sanayi/üretim sektörünü etkilememiş, aynı zamanda fiyat bazında hanelere de yansımıştır. Enerji kriziyle birlikte AB'de, artık yenilenebilir enerji dönüşümüne hızlı bir şekilde geçilmesi gerektiği hissiyatı hâkim olmaya başlamış ve bu konuda planlamalar ve tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Savaş sebebiyle Mayıs 2022'de başlatılmış olan REPowerEU planı ile enerji tasarrufu, temiz enerji üretimi ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi hedeflenirken, yenilenebilir enerjiye büyük yatırım teşvikleriyle yeşil enerjiye geçişin hızlandırılması amaçlanmıştır (Avrupa Komisyonu, t.y., d). Şekil 2'deki veriler ele alındığında yenilenebilir enerji, 2021 yılında AB'de tüketilen enerjinin %21,9'unu temsil ederken, 2022 yılında bu oran %23'e ulaşmıştır (Eurostat, 2022). 2022 yılında AB'nin elektriğinin %39'u yenilenebilir enerji kaynakları tarafından üretilmişken, Mayıs ayında ise ilk kez rüzgâr ve güneş enerjisinden elektrik üretimi, fosil yakıtları geride bırakmıştır (Avrupa Komisyonu, COM (2023) 650 Final: 3). AB, 2023 yılının Mart ayında yenilenebilir enerji kapasitesini artırmaya yönelik daha güçlü mevzuat üzerinde anlaşmış ve 2030 yılı için yenilenebilir enerjideki bağlayıcı hedefini %42,5'e yükselterek, yenilenebilir enerji hedefini mevcut payının neredeyse iki katına çıkarmıştır (Avrupa Komisyonu, t.y., d).

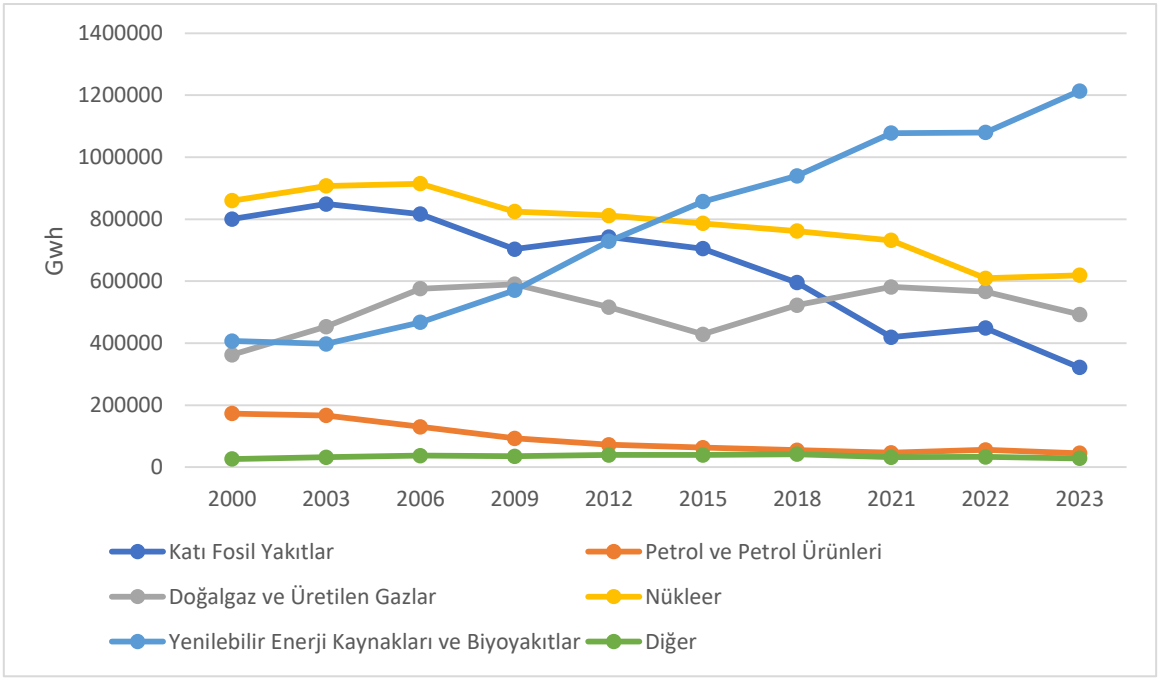

Şekil 2. Kaynağına Göre Brüt Enerji Üretimi, AB, 2000-2023

Kaynak: Eurostat, Ağustos 2024

2024 yılında da yenilenebilir enerji konusunda AB'de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Rüzgâr enerjisi, gazı geçerek nükleerin ardından AB'nin ikinci büyük elektrik kaynağı haline gelmiş ve 2024'ün ilk yarısında yenilenebilir enerji kaynakları AB'deki elektriğin %50'sini üretmiştir. (Avrupa Komisyonu, COM(2024) 404 final: 2). Bu noktada sorgulanması gereken bazı hususlar vardır. Tamamen hava koşullarına bağlı olan yenilenebilir enerji kaynaklarıyla bu hedeflere

ulaşmanın ne ölçüde mümkün olduğu bu hususlardan birisidir. Diğeri ise, yenilenebilir enerjinin ne kadar yeşil olduğu ve olası sorunlarıdır.

Sıfır emisyonlu kaynaklar kullanılarak üretilen enerji türü temiz enerji olarak adlandırılmaktadır. Kaynağına göre sınıflandırmada yenilenebilir enerji, fosil olmayan kaynaklardan elde edilen yani; güneş, rüzgâr, dalga, jeotermal, hidrojen, biyokütle ve hidro enerjiyi ifade etmektedir. Yeşil enerji, doğal kaynaklardan elde edilen ve çevresel etkileri en aza indirmeyi hedefleyen enerjidir. Fakat yeşil enerji kaynakları yenilenebilir olsalar dahi, yenilenebilir enerji kaynaklarının tümünün yeşil enerji olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Alizada, 2022: 5).

Yenilenebilir enerji türlerinden olan hidroelektriğin geniş ormanlık alanların tahribine neden olarak karbon emisyonundaki artışa kaynaklık etmesi, rüzgâr türbinlerinin sebep olduğu kuş ölümleri, güneş panelleri için tarım arazilerinin kullanımı yenilenebilir enerjinin ilk akla gelen tartışmalı noktalarıdır (Aşan, 2022: 16). Doğrudan karbon salınımı yapmasa da güneş panellerinin üretimi önemli oranda karbon ayak izine sahiptir ve çevreye zararlı atık ürünler oluşturmaktadır. Güneş enerjisinin inşası, kurulumu ve hizmetten çıkarılması aşamalarının çok boyutlu çevresel etkileri bulunmaktadır (Masili, 2018). Güneş enerji teknolojisinin üretimi ve santral kurulumu süreçlerinde de çevreye zararlı maden ve materyallerin elde edilmesi ve kullanımı söz konusudur. Ayrıca sonrasında, su ve doğal yaşam alanlarına potansiyel etkileri bakımından daha başka çevresel risklere sahip olması güneş enerji sistemleriyle ilgili öne çıkan diğer sorunlardır (Tsoutsos, Frantzeskaki & Gekas, 2005: 290). Bunlara ilaveten, rüzgâr türbinlerinin ve parçalarının üretimi ve inşası için gerekli olan metal ve materyallerin elde edilmesi süreçlerinde çevreye verilen zararların da hesaba katılması gerekmektedir (Farina & Anctil, 2022: 6). Rüzgâr türbinlerinin ve parçalarının taşınması sürecindeki karbon salınımı, panellerde kullanılan tonlarca beton, demir ve çeliğin yeşil enerjideki yerinin sorgulanması sürdürebilirlik açısından ele alınmalıdır. Geri dönüşü olmayan çevresel ve sosyoekonomik etkilere sahip olmaları, her yenilenebilir enerjinin sürdürülebilir olmadığını göstermektedir (WWF-Türkiye, 2013). Yenilenebilir enerjinin çevreye karşı tamamen duyarlı olmadığı ve farklı ekolojik sorunlara neden olabileceği her zaman göz önünde bulundurulmak zorundadır. Örneğin; Fransa'nın Belçika sınırı açıklarında, 46 rüzgâr türbininden oluşan açık deniz rüzgâr santrali projesinin 2026'da başlaması ve 2028'de ticari faaliyete geçmesi beklenmektedir. Belçika navigasyon özgürlüğü ve güvenliği, hava trafiği güvenliği, denizde kurtarma operasyonları, balıkçılık ve kıyı sakinlerinin deniz manzarası açısından oluşturacağı görsel kirlilik endişeleri nedeniyle projeye karşı çıkmaktadır (Gayet, 2023). Yenilenebilir enerjinin olası etkileri nedeniyle üye ülkeler arasında dahi tartışmaların yaşandığı açıktır.

Yenilenebilir enerjide ele alınması gereken bir diğer konuysa; net sıfır emisyonlu bir ekonomiye geçişle materyallere ilişkin tedarik zincirlerinde kökten değişimlerin yaşanacağı bir döneme girilecek olmasıdır (İstanbul Modern Metaller ve İhracatçılar Birliği, [İMMİB], 2024). Temiz enerji teknolojilerinin üretiminde mineraller ve nadir toprak elementleri ön plana çıkmaktadır. Lityum, kobalt ve nikel gibi kritik mineraller, rüzgâr türbinlerinin, elektrikli arabaların ve güneş panellerinin yapımında hayati roller oynamaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2024). Bu kritik mineral ve metallerin üretimindeki yoğunlaşma, belirli ülkeler için ekonomik fırsatlar sunarken, bazıları içinse tedarik güvenliği sorunlarına yol açabileceği düşünülmektedir (İMMİB, 2024). 2050 yılına kadar küresel olarak net sıfıra ulaşacak olan geçiş, 2040 yılında bugüne göre altı kat daha fazla maden girdisi gerektirecektir (International Energy Agency, 2021). Olası yoğun madencilik göz önünde bulundurulduğunda, fosil enerji kaynaklarının neden olduğu ekolojik yıkım ve arz güvenliği sorunlarının benzerinin yenilenebilir enerjide de yaşanma ihtimali üzerinde durulmalıdır. Kritik ham maddelerde büyük ölçüde üçüncü ülkelere bağımlı olan AB, kritik hammaddelere erişimini güvence altına almak ve üçüncü ülke tedarikçilerine bağımlılığını azaltmak amacıyla Mart 2024'te 'Kritik Hammaddeler Yasası'nı kabul etmiştir. Komisyon, AB'nin yeşil ve dijital geleceği için kritik ham maddelere ilişkin güvenli ve sürdürülebilir tedarik zincirlerinin sağlanmasına dikkat çekerek, bu maddelerin stratejik sektörler için vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır. (Avrupa Komisyonu, 2023a). Bu hammaddelerin yıllık tüketiminin %10'unun Birlik içerisinde madencilik ile çıkartılması, hammadde tüketiminin %40'ının AB içinde işlenmesi, hammaddelerin yıllık tüketiminin %15'inin de geri dönüşümle elde edilmesi ve stratejik hammaddenin Birliğin yıllık tüketiminin %65'inden fazlasının tek bir üçüncü ülkeden gelmemesi kriterleri yönetmelikle ortaya konmuştur (Avrupa Komisyonu, 2023b).

AB, son yıllara kadar Rusya'dan nispeten ucuz doğal gaz ithal etmiş ve böylece üretim ve rekabet gücünü azaltmak zorunda kalmadan enerjide tedrici bir yeşil dönüşümü planlamıştır. 2021 yılında COVİD-19 pandemisinin sonuna doğru ekonomik iyileşmeye bağlı ortaya çıkan enerji talebi, Rusya'nın daha az doğal gaz sevkiyatı ve uzun vadeli doğal gaz kontratlarını terk etmesi sonucunda bir enerji krizi ortaya çıkmıştır. Bunun doğal sonucu olarak ise, doğal gaz ve elektrik fiyatları Avrupa'da aşırı yükselmiştir. AB ise aniden ortaya çıkan tedarik sorununa mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yeşil dönüşümü tamamlayarak cevap vermek istemiştir (Homeyer, Oberthür & Dupont, 2022: 129). Net sıfır karbon emisyonun sürdürülebilir ve daha yüksek büyümeyi uzun vadede sağlayabileceği hususunda bir görüş birliği vardır. Ancak, Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde planlanan hedeflere zamanında ulaşabilmek için akla gelebilecek her sektörde devasa yatırımlar gerekmektedir. Yaklaşık 2 trilyon Avro büyüklükte olacağı düşünülen söz konusu yatırımların

hızlı bir şekilde yapılması durumunda ise, kısa vadede Avrupa ekonomileri üzerinde düşük büyüme ve yüksek enflasyon baskıları doğuracağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, yatırımlar için Birliğe üye birçok ülkenin borçlanması, vergileri artırması ve bütçe kesintilerine gitmesi gerekecektir. Şüphesiz bu durum, hükümetler üzerindeki siyasi baskıların artmasına neden olacaktır. Özellikle borç yükü yüksek üyelerin yaşadığı ekonomik zorlukların daha da ağırlaşması beklenmelidir (Briancon, 2023).

Bütün bunlara ek olarak, Yeşil Mutabakat'ın finansal beklentileri de hiç cesaret verici görünmemektedir. Finansal açıdan temel mesele, bütün sürecin büyük oranda özel finansörlere dayanmasıdır. Özel finansörler ise, yatırımlarının önemli bir kısmını önceden fosil yakıt endüstrisine yönlendirmiş olup; artık uzun dönemli kazancı kısa dönem kazancına tercih etmeyecekleri anlaşılabilirdir (Siddi, 2020). Zira iklim hedeflerine uyumun maliyeti o kadar yüksektir ki, özel sektöre ait harcamaları sekteye uğratmaktadır. Dolayısıyla yeşil enerji yatırımlarını ertelemek ve emisyon üreten teknolojilere bağlı kalmak daha cazip görünmektedir (Kemp-Benedict, 2018: 220). Anlaşılıyor ki, enerjide yeşil dönüşüm sadece devletleri değil, özel finansman ve sektör şirketlerini de zorlayan bir süreci ifade etmektedir.

Jeopolitik gerginlik ve çatışmalara bağlı olarak yaşanan enerji arzı güvenliğinin tehlikeye girmiş olması, yenilenebilir enerjinin yeşilliği konusuna dair tartışmalar ve yeşil enerjiye geçişte kullanılması gereken materyallerin gelecekte yol açabileceği sorunlar, gerekli yatırımların büyüklüğüne ve hızına bağlı ekonomik zorluklar Avrupa için enerjinin değişen paradigmalarına işaret etmektedir. Bunlara jeopolitik gerginliklere ve ticaret savaşlarına bağlı olarak yaşanabilecek tedarik zorlukları da eklenirse, AB yeşil enerji politikasında istediği sonuçlara zamanında ulaşamayabilir. Zaten hâlihazırda, AB'de enerjiye yönelik ortak politikaların inşası noktasında üye devletlerin zaman zaman ciddi fikir ayrılıklarına düştükleri görülmektedir. Enerji krizi sürecinde enerji arz güvenliğini sağlama amacıyla nükleer santral ve kömür ocaklarının yeniden açılması ve enerji sınıflandırma konusundaki iç çelişkiler, AB'nin enerji politikasının artık ne kadar yeşil olduğuna dair sorgulamaları yapmak için yeterli nedenlerdir.

3.Yeşil Enerji Politikası İnşasında AB'de Yaşanan Sorunlar ve Çelişkiler

Enerji ve çevre konularını birbirine bağlayan süreç, 18. Yüzyılda bilimsel çalışmalar ve teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Zaman içerisinde çevreci bakış açısına sahip enerji kullanımı konusu, ikinci bölümde ele aldığımız üzere, kimi zaman arz güvenliği bağlamında dikkate alınmakta; kimi zaman ise, küresel çapta yeşil dönüşüme öncülük ederek AB'nin enerji misyonunu oluşturmasında rol oynamaktadır. İklim değişikliği ve yenilenebilir enerji konularına ağırlık veren politika eğilimleriyle, AB'nin uluslararası ekonomide etkinliğini devam ettirme stratejisi sürdürülebilirlik üzerine kurulmuştur (Avrupa Komisyonu, t.y., e).

Sürdürülebilir faaliyetler için AB'nin sınıflandırmasını ortaya koyan AB Taksonomisi, 2050 yılına kadar net sıfır hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır. Hatta iklimden de öte, geniş çevresel hedeflere uygun ekonomik faaliyetlere ilişkin kriterleri tanımlayan bir sistemdir. Taksonomi ile iklim değişikliğinin azaltılması, kaynaklarının sürdürülebilir kullanılması, kirliliğin önlenmesi; böylece biyolojik çeşitliliğin ve ekosistemlerin korunması hedeflenmektedir (Avrupa Komisyonu, t.y., f).

Yeşil enerjiyi hayati önemde gören ve dünya genelinde enerji tüketimindeki yenilenebilir enerji payını her yıl artırmayı hedefleyen AB, jeopolitik çatışma ortamı neticesinde öncesinde hiç yaşamadığı kadar ciddi bir enerji kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizle başa çıkmak adına, Avrupa Komisyonu, yeşil enerji sınıfında kabul edilmeyen nükleer enerjiyi ve doğal gazı Taksonomiye dâhil etmeye yönelik öneride bulunmuştur. Öneri ise, Birlik içinde enerji politikası ile ilgili çatlakların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

2011 yılının Mart ayında Fukushima'da yaşanan reaktör kazası, çok yüksek teknolojik imkânları kullanan Japonya'da dahi nükleer enerjiye ilişkin risklerin tamamen kontrol edilemediğini göstermiştir. Bu durumdan yola çıkarak, dönemin Almanya başbakanı Angela Merkel, Almanya'daki nükleer reaktörlerinin tamamının hızlandırılmış bir şekilde, aşamalı olarak kaldırılacağını duyurmuştur. Almanya nükleer enerjiden vazgeçmişken; AB'nin ikinci büyük ekonomisi konumundaki Fransa ise, nükleer ile ilgili karşıt bir adım atmamıştır. Hatta enerji kriziyle birlikte Fransa nükleere daha fazla önem vermeye başlayarak, 2050 yılına kadar sıfır emisyon hedefini yakalamak adına daha fazla nükleer reaktör inşa etmeye başlamıştır (Lafrance & Wehrmann, 2023). Enerji dağılımındaki nükleer oranı %50'yi aşan Fransa öncülüğünde bazı AB ülkeleri, iklim değişikliği ile mücadelede güvenli, etkili ve rekabetçi bir kaynak olduğu gerekçesiyle nükleer enerjinin yeşil yatırım olarak sınıflandırmaya eklenmesi talebinde bulunmuştur (İktisadi Kalkınma Vakfı [İKV], 2022). Nükleerin yeşil sınıflandırmaya dâhil edilmesine karşı çıkan üyeler; Almanya, Avusturya, İsveç, Danimarka ve Lüksemburg olmuştur (Euronews, 2022). Görünüşe göre AB, şu anda "nükleer ittifak" ve "yenilenebilir enerji dostları" olarak adlandırılan iki farklı ülke grubuna bölünmüştür (Avrupa Parlamentosu, 2023).

AB Taksonomisi onaylandığında karbon emisyonu nedeniyle doğal gaza, atık tehlikesi nedeniyleyse nükleer enerjiye taksonomide yer verilmemiştir (İKV, 2022). 2022 yılına gelindiğinde ise; karbondan arınmayı hızlandırmak amacıyla

belirli koşullar altında, "geçiş dönemi enerji kaynakları" olarak ifade edilen nükleer enerji ve gaz enerjisi faaliyetlerini AB Taksonomisi listesine dâhil eden Tamamlayıcı İklim Devri Yasası Komisyon tarafından teklif edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022). Temmuz 2022'de resmi gazetede yayımlanan Tamamlayıcı İklim Devri Yasası'nın yürürlüğe giriş tarihi Ocak 2023 olarak belirlenmiştir (AB, 2022/1214). Taksonomi tüzüğünde yapılan değişiklikle iklim nötr bir ekonomiye geçişte önemli bir role sahip faaliyetler olarak ifade edilen nükleer ve doğal gaz faaliyetleri geçici faaliyetler sınıfına dahil edilmiştir. Bu açıkça göstermektedir ki, başta Avrupa Parlamentosu'nda olmak üzere, nükleer ve doğal gaz enerji kaynaklarının yeşil olmadığı kanaati AB içerisinde hâkimken; gelinen noktada her iki enerji türü de "geçici" şeklinde ifade edilerek "yeşil yatırım" kabul edilmiştir. Bu durum ise, yatırımların yenilenebilir enerji kaynakları yerine çevreye zararlı enerji kaynaklarına yönlendirilmesi ihtimalini doğurmaktadır (Bostanoğlu, 2022: 17). Nitekim hükümetlerin, elektrik üretmek için fosil yakıta olan bağımlılıklarını sona erdirme ve yenilenebilir enerji sistemine geçiş yapma yönündeki taahhütleri varken; Birlikteki yeni gaz planlarının önümüzdeki on yıl içinde Avrupa'nın gaz kapasitesinde yüzde 27'lik artışa neden olması beklenmektedir (Beyond Fossil Fuels, Mart 2024).

Nükleer enerjiyi aşamalı olarak durdurma kararı alan Almanya, Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş sebebiyle bu kararı ertelemek zorunda kalsa da; kararından vazgeçmemiş ve 2023 yılının Nisan ayında son nükleer santrallerini kapatarak ülkenin nükleer programını sona erdirmiştir (Independent Türkiye, 14 Nisan 2023). Bütün bu süreçte Almanya'nın koalisyon hükümetinde yer alan Yeşiller Partisi'nin takındığı tutum ilginçtir. Partinin yetkili isimleri nükleer enerjinin yeşil etiket almasına karşı çıkan açıklamalar yaparken, doğal gazın yeşil etiket alabileceği görüşünü savunmuşlardır (İKV, 2022).

Nükleer enerji, herhangi bir karbon emisyonuna neden olmaması bakımından temizdir, ancak sınıflandırmada karbon emisyonu kadar diğer iklim hedeflerinin de gözetilmesi gerekmektedir. Zira iklim hedeflerinin bütününü olumsuz yönde etkileyen radyoaktif atık sorununa hala çözüm üretilememiştir. Ayrıca, geçmişte de yaşanmış ve göz ardı edilemeyecek kadar ciddi sonuçları olan nükleer kazaların gerçekleşme riski tamamen ortadan kaldırılamamaktadır. Çevreye zararı hem bu kadar kesin hem de potansiyel riskleri çok yüksek olan nükleer enerjinin, AB tarafından "yeşil" şeklinde sınıflandırılması dikkat çekmektedir. Fukushima'da yaşananlardan sonra nükleer santrale ait işlenmiş atık suların denize boşaltılmasına dair endişeler sürerken; 2023 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nde gerçekleşen, Taraflar konferansı (Conference of the Parties, [COP 28]) kapsamında nükleere ilişkin alınan karar daha derin endişeye yol açacak niteliktedir. ABD liderliğinde, Nükleer Enerjiyi Üç Katına Çıkarma Deklarasyonu, çok sayıda AB üyesinin de içinde yer aldığı 22 ülke tarafından imzalanmıştır (U.S. Departman of State, 2023). 2050'de net sıfır sera gazı emisyonuna ve 1,5 santigrat derece hedefini ulaşılabilir tutma amacında olan COP 28 bildirisinde imzacı olan devletler; Kanada, Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Polonya, Japonya, Finlandiya, Fransa, Gana, Macaristan, Moldova, Ukrayna, Moğolistan Romanya, Slovakya, Slovenya, İsveç, Fas, Güney Kore, Birleşik Arap Emirlikleri ve Birleşik Krallık 'tır. Aynı zamanda temiz enerjiye geçiş için de fikir birliği sağlanan COP 28 mutabakatının metninde, tüm taraflarca sıcaklık artışını sınırlandırmanın fosil yakıtlardan aşamalı olarak uzaklaşmakla olacağı kabul edilmiştir (Conference of the Parties, [COP 28], 2023). Söz konusu metinde "aşamalı olarak fosil yakıtları kaldırma" yerine, "fosil yakıtlardan uzaklaşma" söylemi kullanılmıştır (COP 28, 2023). Bazı AB üyelerinin de imzacı olduğu mutabakattaki bu esnek söylem ve nükleer enerjiyi destekleyen deklarasyon, fosil yakıtların yakın vadede terkedilmeyeceğini işaret etmekle birlikte, nükleeri aslında kesin biçimde "yeşil" enerji olarak gören bir beyandır.

Enerji krizi ile AB politikalarında değişikliklere neden olan bir diğer enerji türü kömür olmuştur. Kömür, bir yandan Avrupa'da birincil yakıt olmayı sürdürürken, diğer yandan AB, emisyonlarını 2030 yılı taahhüdünü yerine getirmek için daha temiz enerji ve yenilikçi teknolojilere geçişin zorunlu olduğu bir politikayı benimsemiştir (Avrupa Komisyonu, t.y., g). 2012'den bu yana AB'de kömürden toplam elektrik üretimi neredeyse üçte bir oranında azalmış, kömür kullanımının azalmasıyla Avrupa'nın birçok bölgesinde madenler kapatılarak enerji santralleri hizmet dışı bırakılmıştır.

Ancak Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın sonucunda ortaya çıkan enerji kriziyle, ekonomide yaşanabilecek durgunluğu önlemek için santraller yeniden aktif hale getirilmiştir. Örneğin; bu süreçte Almanya elektrik üretimini desteklemek amacıyla rafa kaldırılan kömürle çalışan elektrik santrallerinin yeniden etkinleştirilmesine yönelik acil durum yasasını kabul etmiş ve kömür santrallerinin acil olarak yeniden açıldığını duyurmuştur (Connolly, 2022).

Yeşiller Partisi başkanı Ricarda Lang, kömürlü termik santral kararının rahatsız edici olduğunu, ancak kısa vadede enerji güvenliğini sağlamanın hayati önem taşıdığını ifade ederek, kömür santrallerinin yeniden kullanıma açılmasını desteklemiştir (Connolly, 2022). Benzer şekilde, Fransa'da da kapatılan santrallerde 2022 yılında yeniden elektrik üretimine başlanmış ve Fransız yetkililer arz güvenliği kaygılarıyla kömürlü termik santralleri yakın gelecekte kapatmaktan vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir (De Beaupuy, 2023). Şekil 3'te ele alınan 2022 yılına ait kaynağına göre enerji üretim paylarına baktığımızda, Almanya da en yüksek paya yenilenebilir enerji sahip olmakla beraber %33.5 oranıyla da katı yakıtlar dikkat çekerken; Fransa'da nükleer enerjinin elektrik üretimde ön plana çıktığı görülmektedir. Fransa'ya ilişkin dikkat çekici olan bir diğer veri 2020 yenilenebilir enerji tüketim oranlarıdır. AB'nin 2020 yılı hedefi %22

olan yenilenebilir kaynaklardan enerji kullanımının teşvikine ilişkin direktifi, %19 seviyesinde kalan Fransa hariç tüm AB'de başarıya ulaşmıştır (Eurostat, 2022). 2020 hedeflerine ulaşamayan, 2022 yılında ise %26.3'lük yenilenebilir enerji üretim payına sahip Fransa, 2023 yılında 'Yenilenebilir Enerji Hızlandırma Yasası'nı kabul etmiştir. Yasayla açık deniz rüzgar projeleri için izin süreçlerini hızlandırarak, 2035 yılına kadar 18 gigawatt (GW), 2050 yılına kadar ise 45 GW açık deniz rüzgar kapasitesine ulaşmayı hedeflemektedir. 2024 yılında Komisyon, net sıfır ekonomiye geçişi desteklemek için açık deniz rüzgâr enerjisini desteklemek üzere 20 yıl sürecek olan 10,82 milyar avroluk Fransız Devlet yardım planını onaylamıştır (Avrupa Komisyonu, 2023c). Hem nükleere yatırım yapmak hem de uzun vadeli olarak bunlardan kurtulmak için yenilenebilir enerjiye yatırım yapmak zorunda olmak belirsiz bir sonuca işaret etmektedir.

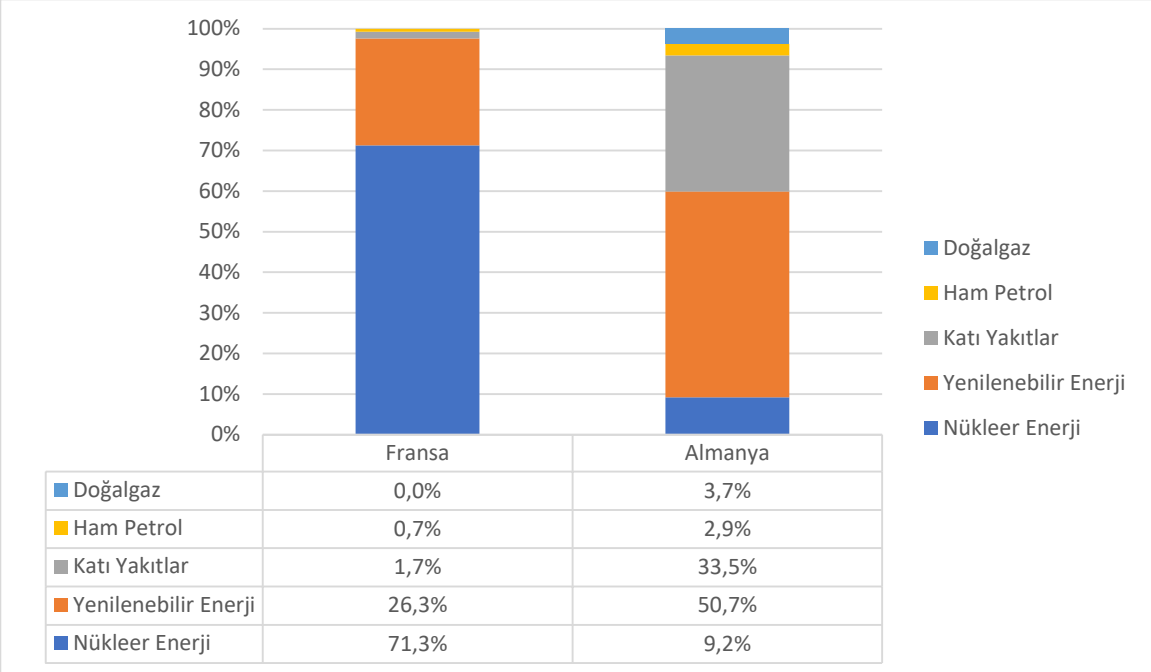

	Fransa	Almanya
Doğalgaz	0,0%	3,7%
Ham Petrol	0,7%	2,9%
Katı Yakıtlar	1,7%	33,5%
Yenilenebilir Enerji	26,3%	50,7%
Nükleer Enerji	71,3%	9,2%

Şekil 3. Kaynağına Göre Enerji Üretim Payları, Fransa ve Almanya, 2022

Kaynak: Eurostat, 2024

AB'nin en büyük ekonomisi olan Almanya'nınsa hem hırslı hedeflere sahip olması hem de bunlarla uyumlu olmayan uygulamaları dikkati fazlasıyla hak etmektedir. Almanya'da emisyonlar, finansal krize bağlı olarak 2008-2009 yılları hariç olmak üzere, 2000 yılından bu yana artış göstermektedir. Bunun temel sebebi kömürlü termik santrallerin, nükleer santrallerin devre dışı bırakılmasıyla oluşan enerji açığını kapatmak üzere üretime devam etmeleridir. Aslında kömürün nükleerin yerini almasının nedeni de, kömürün yıllar içerisinde küresel üretim fazlalığına bağlı olarak fiyatının düşerek enerji üretimi için cazip hale gelmesidir. Bu da, kömürün Almanya'da terk edilmesinin önünde engel olarak durmaktadır. Bu bağlamda Alman sanayisinin temsilcileri mevcut yeşil enerji dönüşümünün rekabetçiliğe vereceği zarardan dolayı endişe taşıdıklarını dile getirmektedirler. Yine başka bir büyük ekonomi olan İtalya'da ise, ulaşım sektörünün ağırlığı nedeniyle petrol kullanımının sürekli arttığı gözlenmektedir (Hafner & Raimondi, 2020: 383-384).

Orta ve Doğu Avrupa'daki birçok AB üyesi ülke 2030-2040 yılları arasında kömürden elektrik enerjisi üretimini terk etmeyi planlamaktadırlar. Hatta Almanya 2038 yılına ertelemiş görünüyorken, Bulgaristan 2040 yılını çıkış için uygun görmektedir (Beyond Fossil Fuels, Mayıs 2024). AB'nin en büyük kömür üreticisi ve tüketicilerinden biri olan ve elektrik üretiminin büyük çoğunluğunu kömürden sağlayan ve kömürden çıkışa en çok direniş gösteren Polonya olmuştur. Zira Polonya da elektrik üretiminin en büyük kaynağı kömürdür ve 2040 yılına kadar böyle kalması planlanmaktadır (Hafner & Raimondi, 2020: 384). Eurostat verilerine göre; 2022 yılında Polonya'nın kaynağına göre enerji üretimde, %70.2'lik kısım katı yakıtlardan, %22.7'lik kısım ise yenilenebilir enerjiden sağlanmıştır (Eurostat, 2024). Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında farklı bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak amacıyla Adil Geçiş Mekanizmasının bir ayağı olan Adil Geçiş Fonu, iklim nötrlüğüne geçişten en çok etkilenen bölgelerin ekonomik çeşitliliğine aynı zamanda işçilerinin ve iş arayanlarının yeniden beceri kazanmasına odaklanmaktadır. Fonun tahsis kriterleri, yüksek karbon yoğunluğuna sahip bölgelerdeki endüstriyel emisyonlara, kömür ve linyit madenciliğinde istihdama ve ekonomik kalkınma düzeyine dayanmaktadır (Gouardères, 2024). Kriterler dikkate alındığında adil geçiş mekanizması kapsamında

en çok finansman sağlayacak olan ülkeler Almanya, Polonya ve Romanya'dır (Portakal & vd., 2024: 175). Diğer AB ülkelerine kıyasla yüksek emisyonlara sahip olan Polonya'nın kömür bölgelerinin yeşil enerji kaynaklarına geçişi fonlarla desteklenerek Polonya'da karbondioksit emisyonlarının azaltılması ve enerji verimliliği hedeflenmektedir (Avrupa Komisyonu, 2023d). Adil Geçiş Fonu desteğine erişmek için üye devletlerin bölgesel adil geçiş planları sunmaları zorunludur ve süreçte tutarlı ulusal enerji stratejisi geliştirmeleri gerekmektedir. Zira Polonya'nın 2024 yılı başında Ulusal Enerji ve İklim Planları Avrupa komisyonu tarafından yetersiz bulunmuş ve plandaki hedeflerin yükseltmesi istenmiştir (Avrupa Komisyonu, C(2024) 2900 final).

Çevreye daha zararlı olan sanayi kollarını diğer ülkelere taşıyan ve çöplerini başka ülkelere satarak temiz ve çevreci dönüşümler yapan, nükleeri yeşil yatırım kabul eden AB, 2035 yılı itibarıyla AB pazarına girecek tüm yeni otomobillerin sıfır CO2 emisyonuna sahip olmasını istemekte ve üçüncü ülkelerden alınan ürünlerden sınırda karbon vergisi talep etmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2022). Nükleerin çevresel zararlarını göz ardı ederken, AB'nin bu vergi politikası ile AB dışındaki ülkelerin iklim hedeflerinde AB standartlarına uyumunu teşvik etme ve ithalatla gelen ürünlerin üretimindeki çevresel etkiyi dengeleme amacı taşıması dikkatlerden kaçmamalıdır.

Robyn Eckersley, uluslararası ilişkilerde devletlerin ekonomik ve güvenlik çıkarlarının çevre ile ilgili sorunlardan daha önemli ve öncelikli görüldüğüne dair gerçekçi yaklaşımı kabul etmeyerek, temel bir politik norm olarak "ekolojik demokrasi"nin devletlerin tutumlarını belirleyici olabileceğini iddia etmektedir (2004). Bu bağlamda Eckersley, AB'yi oluşturan devletlerin coğrafi yakınlıklarından ve ortak güvenlik ve ekolojik sorunları paylaşmalarından dolayı, AB'yi yeşil politik normları ahlaki olarak kesin bir biçimde uygulayabilen en uygun örnek olarak almıştır. Böylece, 2000'li yılların başında atılan adımlardan yola çıkarak, AB'nin "yeşil kimlik" kazandığını iddia etmiştir (Eckersley, 2004: 47-48). Fakat bugün, yukarıda tartışıldığı üzere AB'nin, enerji alanında Eckersley'in atfettiği yeşil kimliğin dışına taşan tutumları benimseyebildiği bir süreç yaşanmaktadır. AB'nin liberal çıkarcı bir yaklaşımla hareket ederek, kendi belirlediği normları kolayca değiştirebilmesi çevre konusunda normatif güç olabileceğine dair şüpheleri beraberinde getirmektedir. AB ülkelerinde Yeşil Partiler hükümetlerde yer alsa da, politikalarda ekolojik etkiyi sorgulatan kararların alınmasına ortak oldukları açıktır. Bu da Yeşiller 'in AB için baştan aşağı yeşil bir enerji politikası inşasında başarılı bir görev yürüttüklerini söylemeyi zorlaştırmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Enerji dönüşümü, dünyanın karşı karşıya kaldığı temel zorluklardan ve zorunluluklardan biridir. Küresel enerji sektöründe hızla büyüyen bir alan olarak yenilenebilir enerjide yüksek maliyetler, alt yapı ve teknolojik sorunlar sürerken temiz enerjilere yapılan yatırımlar her sene giderek artmaktadır. Temel motivasyon ise; uygun fiyatlı, sürdürülebilir ve güvenli enerjiye ulaşmaktır. Ayrıca, yeni endüstriyel fırsatlar ve istihdam olanaklarıyla gelişmekte olan ekonomilere katkı sağlaması beklenmektedir. Mevzuat değişiklikleri, teşvikler ve düzenlemelerle yenilenebilir enerji politikalarının desteklendiği AB'de yenilenebilir enerji üretimi ve tüketimi hızla artmaktadır. Yapılan yatırımlarla Birlik, enerji bağımsızlığını güvence altına almaya, iklim değişikliği ile mücadeleye ve enerji sektöründeki rekabetçiliğe odaklanmaktadır.

Enerjinin, uluslararası siyasette ve ekonomide ne kadar belirleyici bir faktör olduğu Rusya - Ukrayna savaşı sürecinde bir kez daha anlaşılmıştır. Enerji konusunda AB, Rusya'ya olan bağımlılığını sona erdirerek, enerji güvenliğini ve rekabet gücünü artırma konusunda geç kalmakla beraber gerekli dersleri çıkarmış ve ithalatına büyük ölçüde bağımlı olduğu, yenilenebilir enerji için gerekli olan kritik hammaddelerin güvenli ve sürdürülebilir tedarik zincirlerinin sağlanması için harekete geçmiştir. Ancak jeopolitik gerginliklere ve ticaret savaşlarına bağlı olarak yaşanabilecek tedarik sorunları varlığını sürdürmektedir.

Normal süreçte AB'nin enerji ajandasında nükleerden ve kömürden çıkış planları yer alırken; enerji kriziyle beraber yeni nükleer santrallerin yapılması yönünde kararlar alınmış ve kömürden elektrik üreten santrallerin kapatılması ertelenmiştir. AB krizden çıkış yolunu geçici de olsa nükleer enerjinin ve doğal gazın sürdürülebilir kabul edilmesinde bulmuştur. Yenilenebilir enerjinin yeşil dönüşümdeki yeri düşünülünce, bu adımların çelişkili olduğu açıktır. Ayrıca, yeşil dönüşümde büyük oranda karbon emisyonuna yapılan vurgu hâkimken, yenilenebilir ve nükleer enerjinin çevrede sebep olduğu diğer yıkıcı sonuçlar göz ardı edilmektedir. Yenilenebilir enerjinin çevreye karşı tamamen duyarlı olmadığı ve farklı ekolojik sorunlara neden olabileceği her zaman göz önünde bulundurulmak zorundadır. Zira Fransa ve Belçika arasında yaşanan rüzgar türbini tartışmaları buna işaret etmektedir.

Küresel ısınma ile dünya genelinde soğutma talebinin ve arabalar için elektrik talebinin artışıyla ilerleyen zamanlarda elektrik tüketimindeki artış kaçınılmazdır. Bu noktada elektriğin kaynağı ve yenilenebilir enerjinin bu talebi karşılayabilme kabiliyeti önem kazanmaktadır. Ortak enerji politikası yeşil dönüşüme dayanan AB, fosil enerji bağımlılıkların azaltılarak ve nükleerin risklerinden arınarak enerjide sürdürülebilirliği esas alan bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Ancak Ukrayna-

Rusya arasında 2022'de patlak veren savaş AB'de en büyük darbeyi ortak enerji politikasına ve enerji arz güvenliğine vurmuş görünmektedir. Rusya'ya bağımlılığın neticesi olarak yaşanan enerji arzı krizi ile iddialı hedeflerin ertelendiği ve geleneksel enerji kaynaklarına dönüşün "geçici" olduğu iddiasıyla başladığı görülmektedir. Fakat hem doğal gaz ve kömür hem de nükleer enerji yatırımlarının yeniden başlatıldığı ya da azaltılmadığı görülmektedir. Bugün AB'nin enerji politikasında ortak hedeflerden ziyade ulusal ekonomik çıkarların ve kaygıların yönlendirdiği farklılaşan politika tercihleri gözlemlenmektedir. AB, nükleer konusunda kendi içinde ortak norm oluşturmada zorluk yaşarken ve faydacı yaklaşımlarla taksonomi de yeni sınıflandırmalar yaparken, iki büyük kurucu üye olan Almanya ve Fransa'nın karşı karşıya gelmiş olması, enerji politikasındaki çatlağa işaret etmektedir.

Eş zamanlı biçimde hem geleneksel fosil yakıt ve nükleere yatırım yapmak hem de uzun vadeli olarak bunlardan kurtulmak için yenilenebilir enerjinin yeşil olmasını sağlayacak yatırımlar yapmak zorunda olmak belirsiz bir sonuca işaret etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevreye ve doğal yaşam alanlarına olan zararlarını azaltmak için güçlü ve maliyetli yatırım programlarına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Fakat AB, bir yandan bu yatırımları yapıp ve başarıyla sonuçlandırıp yenilenebilir enerjiyi yeşil sınıfa alması gerekirken; diğer taraftan artan enerji maliyetleriyle baş ederken üretim gücünü koruyarak ekonomileri ayakta tutmak zorundadır. Birbirini iten bu iki görevi başarmak AB'yi zorlayacak en önemli dönüşüm sorunu olarak görülmektedir.

Küresel rakiplere kıyasla artık enerji fiyatlarının yüksek olması, yeni stratejik adımları gerekli kılmıştır. Dolayısıyla AB temiz enerjinin artırılmasına odaklanmaktadır. Ancak nükleer ve doğal gazı -geçici de olsa- yeşil enerji sınıfına almasıyla beraber bunun maliyetleri azaltan etkisi birçok AB üyesi tarafından görülmektedir. Bu durum, hem jeopolitik gerginlik ve çatışma alanlarının genişleme tehlikesi, hem de ekonomik resesyon tehdidi altında olan AB ülkeleri için üretim ve rekabet gücünü kaybetmemek adına kalıcı bir çözüm olarak görülmektedir. Gelinen noktada AB enerji politikası yeşil dönüşüm açısından ciddi belirsizlikler üretmektedir. Bütün bu sorunlar, çelişkiler ve belirsizlikler bir arada düşünüldüğünde AB'nin hem yeşil kimliği hem de yeşil normları belirleyen otorite olma konumu tartışmalı hale gelmektedir.

Kaynakça

Alizada, N. (2022). Yeşil enerji bağlamında Karabağ'ın enerji potansiyeli. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries 11*, 1-15.

Aşan, D. (2022). Temiz enerji nedir?. *Çevre ve Enerji*, *172*, 16-17.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2016). *AB'nin uzun vadeli iklim değişikliği hedefleri*. Erişim adresi: https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/abn%C4%B1n-uzun-vadeli-i%CC%87klim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-hedefleri_tr, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (2024). *Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions, COM(2024) 404 final*.

Avrupa Komisyonu. (2024). *Comission Recommendation of 26.4.2024 on The Draft updated integrated national energy and climate plan Of Poland covering the period C(2024) 2900 nal.*

Avrupa Komisyonu. (2023). *Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions, Brussels, 24.10.2023 COM (2023) 650 Final.*

Avrupa Komisyonu. (2023a). *Critical raw materials: Ensuring secure and sustainable supply chains for EU's green and digital future.* Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1661, Erişim Tarihi: 18.09.2024.

Avrupa Komisyonu. (2023b). *European critical raw materials act*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_23_1663, Erişim Tarihi: 18.09.2024.

Avrupa Komisyonu. (2023c). *Commission approves €10.82 billion French State aid scheme to support offshore wind energy to foster the transition to a net-zero economy.* Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3584, Erişim Tarihi: 20.09.2024.

Avrupa Komisyonu. (2023d). *Poland's energy transition in the spotlight*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/regional_policy/whats-new/panorama/2023/09/13-09-2023-poland-s-energy-transition-in-the-spotlight_en, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (2022). *Communication from The Commission To The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Repowereu: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy, Strasbourg. 8.3.2022 COM (2022) 108 Final.*

Avrupa Komisyonu. (2022). *EU taxonomy: Commission presents complementary climate delegated act to accelerate decarbonisation*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_711, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (2021). *Communication From The Commıssıon To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions 'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate target on the way to climate neutrality, COM (2021) 550 Final*.

Avrupa Komisyonu. (t.y., a). *Renewable energy targets*. Erişim adresi: https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-targets_en, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (t.y., b). *The European Green Deal*. Erişim adresi: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (t.y., c). *Delivering the European Green Deal*. Erişim adresi: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (t.y., d). *REPowerEU*. Erişim adresi: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en, Erişim Tarihi: 29.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (t.y., e). *The EU and the United Nations – common goals for a sustainable future*. Erişim adresi: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_en, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (t.y., f). *EU taxonomy for sustainable activities*. Erişim adresi: https//finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Avrupa Komisyonu. (t.y., g). *EU coal regions in transition*. Erişim adresi: https://energy.ec.europa.eu/topics/oil-gas-and-coal/eu-coal-regions-transition_en, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Avrupa Konseyi. (t.y., a). *Fit For 55*. Erişim adresi: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55/#what, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Çevre Ajansı. (2024). *How is renewable energy helping us to reach the EU's climate and energy targets?*. Erişim adresi: https://www.eea.europa.eu/en/about/contact-us/faqs/how-is-renewable-energy-helping-us-to-reach-the-eus-climate-and-energy-targets, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Çevre Ajansı. (2023). *How is the EU addressing climate change?.* Erişim adresi: https://www.eea.europa.eu/en/about/contact-us/faqs/how-is-the-eu-addressing-climate-change, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Parlamentosu. (2024a). *Environment policy: General principles and basıc framework*. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework, Erişim Tarihi: 27.03.2024.

Avrupa Parlamentosu. (2024b). *Briefing, Fit for 55 package*. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733513/EPRS_BRI(2022)733513_EN.pdf, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Avrupa Parlamentosu. (2023). *Nuclear energy in the European Union.* 2023. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/751456/EPRS_BRI(2023)751456_EN.pdf. ErişimTarihi: 30.03.2024.

Avrupa Parlamentosu. (2022). *EU ban on the sale of new petrol and diesel cars from 2035 explained*. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/economy/20221019STO44572/eu-ban-on-sale-of-new-petrol-and-diesel-cars-from-2035-explained, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

BBC. (2022, 20 Eylül). *Avrupa'da enerji krizi: Rusya Kuzey Akımı'nı kesti, AB ne yapacak?*. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62971871, Erişim Tarihi: 29.03.2024.

Beyond Fossil Fuels. (2024). *Europe's coal exit*. Erişim adresi: https://beyondfossilfuels.org/europes-coal-exit/, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

Beyond Fossil Fuels. (2024). *Tracking Europe's fossil gas plants reveals major rift*. Erişim adresi: https://beyondfossilfuels.org/2024/03/27/tracking-europes-fossil-gas-plants-reveals-major-rift/, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

BM Çevre Programı. (t.y.). *Green economy*. Erişim adresi: https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter, Erişim Tarihi: 28.03.2024.

Bostanoğlu, N.M. (2022). Doğal gaz ve nükleer enerjinin net sıfır hedefinde yeri var mı?, *İKV,* 263. Erişim adresi: https://www.ikv.org.tr/images/files/Dogal_Gaz_%20ve_%20Nukleer_Enerjinin_Net_Sifir_Hedefinde_Yeri_Var_mi.pdf, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Brundtland Report. (1987). *Report of the World Commission on environment and development: Our Common Future*. Erişim adresi: https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html, Erişim Tarihi: 27.03.2024.

Conference of the Parties. (2023). *The UAE consensus negotiatıons outcome.* Erişim adresi: https://www.cop28.com/en/the-uae-consensus-negotiations-outcome, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

Connolly, K. (2022, 8 Temmuz). Germany to reactivate coal power plants as Russia curbs gas flow. *The Guardian*. Erişim adresi: https://www.theguardian.com/world/2022/jul/08/germany-reactivate-coal-power-plants-russia-curbs-gas-flow, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

De Beaupuy, F. (2023, 20 Eylül). France may have to keep coal-power plants for security of supply. *Bloomberg*. Erişim adresi: https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-09-20/france-may-have-to-keep-coal-power-plants-for-security-of-supply, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

Dünya Ekonomik Forumu. (2024) *Securing critical minerals for energy transition requires collective action*. Erişim adresi: https://www.weforum.org/agenda/2024/02/securing-critical-minerals-energy-transition-collective-action/, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Eckersley, R. (2007). Green Theory. In T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith (Eds.), *Internatıonal Relations Theories*, (1), Oxford University Press, 247-265.

Eckersley, R. (2004). *The Green state rethinking democracy and sovereignty*, Cambridge, The MIT Press.

Eriş, Ü. Ö. (2014). Enerji Politikası. İçinde B. Akçay & İ. Göçmen, (Ed.), *Avrupa Birliği tarihçe, teoriler, kurumlar ve politikalar.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Euronews. (2022, 2 Şubat). *AB Komisyonu, nükleer enerji ve doğal gazı sürdürülebilir enerji yatırımı olarak sınıflandırıyor*. Erişim adresi: https://tr.euronews.com/2022/02/02/ab-komisyonu-nukleer-enerji-ve-dogal-gaz-surdurulebilir-enerji-yat-r-m-olarak-s-n-fland-r-, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Eurostat. (2022). *Renewable energy statistics.* Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics#Share_of_renewable_energy_more_than_doubled_between_2004_and_2022, Erişim Tarihi: 29.03.2024.

Eurostat. (2022). *EU overachieves 2020 renewable energy target*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220119-1, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

Eurostat. (Nisan 2024). *Greenhouse gas emission statistics - emission inventories*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Greenhouse_gas_emission_statistics_-_emission_inventories, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

Eurostat. (Ağustos 2024). *Electricity and heat statistics*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_and_heat_statistics#Production_of_electricity, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

Eurostat. (2024). *Shedding light on energy in Europe – 2024 edition*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/energy-2024#eu-energy-production, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

Farina, A. & Anctil, A. (2022). Material consumption and environmental ımpact of wind turbines in the USA and globally. *Resources, Coservation & Recyling*, *176,* 1-13.

Gayet. A. (2023). Belgium opposes construction of French offshore wind farm at its border. *Euractive*. Erişim adresi: thttps://www.euractiv.com/section/politics/news/belgium-remains-opposed-to-french-offshore-wind-farm-construction/ (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

Gouardères, F. (2024). *Just transition fund*. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/214/just-transition-fund, Erişim Tarihi: 17.09.2024.

Hafner, M. & Raimondi, Pier P. (2020). Priorities and Challenges of the EU Energy Transition: From the European Green Package to the New Green Deal, *Russian Journal of Economics, 6,* 374-389.

Homeyer, I. V., Oberthür, S. & Dupont, C. (2022). Implementing the European Green Deal during the evoloving energy crisis. *Journal of Common Market Studies, 60,* 125-136.

Independent Türkiye. (2023). *Almanya'nın son üç nükleer santrali yarın kapanıyor*. Erişim adresi: https://www.indyturk.com/node/624231/d%C3%BCnya/almanyan%C4%B1n-son-%C3%BC%C3%A7-n%C3%BCkleer-santrali-yar%C4%B1n-kapan%C4%B1yor, Erişim Tarihi: 30 Mart 2024.

International Energy Agency. (2021). *The Role of critical world energy outlook special report minerals in clean energy transitions*. Erişim adresi: https://www.iea.org/reports/the-role-of-critical-minerals-in-clean-energy-transitions, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2022). *AB taksonomisinde yeni dönem*. Erişim adresi: https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=11381&id=11385, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

İstanbul Modern Metaller ve İhracatçılar Birliği, (2024). *Enerji geçişinde kritik mineral ve metallerin önemi*. Erişim adresi: https://immib.org.tr/tr/enerji-gecisinde-kritik-mineral-ve-metallerin-onemi, Erişim Tarihi: 29.03.2024.

Kemp-Benedict, E. (2018). Investing in a green transition, *Ecological Economics*, *153,* 218-236.

Lafrance, C. & Wehrmann B. (2023). Lingering nuclear dissent between Paris and Berlin obstacle for EU renewables push. *Clean Energy Wire.* Erişim adresi: https://www.cleanenergywire.org/news/lingering-nuclear-dissent-between-paris-and-berlin-obstacle-eu-renewables-push, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Masili, A. (2018, 16 July). The true carbon footprint of photovoltaic energy. *One Only Naturel Energy*. Erişim adresi: https://www.onlynaturalenergy.com/the-true-carbon-footprint-of-photovoltaic-energy/, Erişim Tarihi: 01.04.2024.

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., Behrens, W. W. (1972). *The Limits to growth*, New York: Potomac, Universe Books. Erişim Adresi: https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

Official Journal of the European Union. (2022, 15 July). *Commission Delegated Regulation (EU) 2022/1214*. Erişim adresi: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2022/1214/oj

Paris Anlaşması. (2015). Erişim adresi: https://iklim.gov.tr/db/turkce/dokumanlar/paris-anlasmasi-13-20220808231948.pdf

Paterson, M. (2013). Yeşil siyaset. (A. Aslan ve M. A. Ağcan, Çev.). İçinde A. Linklater (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İstanbul: Küre Yayınları.

Payne, Richard J. (2013). *Global Issues: Politics, economics, and culture*. New Jersey: Pearson.

Pierre, B. (2023, 18 Haziran). EU has to come clean on costs of green transition. *Reuters*. Erişim adresi: https://www.reuters.com/breakingviews/eu-has-come-clean-costs-green-transition-2023-07-18/, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Portakal, C., Tamcı, I., & Acar, S. (2024). Adil geçişi planlamak: yeşil dönüşümü adil kılmak için bir çerçeve önerisi. *Ekonomi-Tek*, 13(2), 160-182.

Siddi, M. (2020). The European Green Deal: Assessing ıts current state and future implementation. *Finnish Institute of international affairs, working paper,* 114. Erişim adresi: https://iris.unica.it/bitstream/11584/313484/1/WP114_European%20Green%20Deal.pdf, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Straus, S.& Driscoll, B. (2019). *International studies: Global forces, interactions, and tensions*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (t.y.). *Çevre, iklim değişikliği ve suya dair sürdürülebilir kalkınma hedefleri*. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa#:~:text=5%2D16%20Haziran%201972%20tarihleri,%C4%B0nsan%20%C3%87evresi%20Bildirisi%20kabul%20edilmi%C5%9Ftir, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

Tsoutsos, T., Frantzeskaki N. & Gekas V. (2005). Environmental impacts from the solar energy Technologies. *Energy Policy*, *33*, 289-296.

UNEP. (2011). *Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication* - A Synthesis for Policy Makers. Erişim adresi: www.unep.org/greeneconomy, Erişim Tarihi: 30.03.2024.

U.S. Departman of State. (2023). *The United states joins multinational declaration to triple nuclear energy capacity by 2050 to support global climate and energy security goals*. Erişim adresi: https://www.state.gov/the-united-states-joins-multinational-declaration-to-triple-nuclear-energy-capacity-by-2050-to-support-global-climate-and-energy-security-goals/, Erişim Tarihi: 31.03.2024.

WWF-Türkiye. (2013). *Yenilenebilir enerjinin sürdürülebilirliği ve HES'ler*. Erişim adresi: https://www.wwf.org.tr/?1801/surdurulebiliryasamicinsurdurulebilirhesler, Erişim Tarihi: 29.03.2024.

Extended Abstract

Aim and Scope

While the EU has political tendencies that emphasise climate change and renewable energy, the recent change in its attitude towards energy policy and energy resources and the divergence in the energy policies of the members of the Union are remarkable. This study aims to explain the reasons for the recent problems, contradictions and divergences among the members of the EU, which acts with the mission to lead the world in green energy transformation and climate. In this context, in order to answer the question of what are the changing energy paradigms in the European Union, the study discusses the green transformation in the EU's energy policies, the problems of energy security and the problems of building a common energy policy in the European Union.

Methods

This study, which examines why and how the European Union's energy policy has changed recently, was carried out using qualitative research methods. In this direction, the official website of the European Union, reports, agreements, statistics, documents of the European Commission, decisions of the EU Environment Council, articles, books, electronic databases, print media and internet-based news were used as sources.

Findings

Europe's energy system is undergoing rapid change towards a low-carbon, sustainable future. Not all renewable energy sources are sustainable due to their irreversible environmental impact and can cause various ecological problems. The debate on the 'greenness' of renewable energy and the future problems of the materials to be used in the transition to green energy and the scale of the investment required could put Europe in economic difficulties.

With the energy crisis triggered by the war between Russia and Ukraine, coal-fired power stations have been reactivated to prevent an economic recession. In the aftermath of the energy crisis, the Union even agreed to classify natural gas and nuclear power as green energy, albeit temporarily. While Germany has abandoned nuclear power, the fact that France has started to build more nuclear reactors highlights the political differences within the Union. In addition, the US-led Declaration on Triple Nuclear Energy, signed by a large number of EU members, clearly shows that the possible environmental risks of nuclear energy are being ignored.

Conclusion

The contradiction in the EU's energy policy can be seen in the fact that the EU, which planned to phase out nuclear power and fossil fuels in order to achieve a green transformation, is now finding its way out of the crisis, albeit temporarily, in nuclear power, coal and natural gas. It is clear that green norms in the EU can be eroded when national economic interests and concerns are at stake. This damages the image of the EU, which is supposed to set environmental standards and lead the world on environmental and climate issues. So, the EU's ambitious energy policy is no longer as green as it seems.

Küçük, A. (2025). AB'nin doğu avrupa'ya genişlemesinde neoliberal politikaların etkisi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 214-234.

AB'nin Doğu Avrupa'ya Genişlemesinde Neoliberal Politikaların Etkisi

The Impact of Neoliberal Policies on the EU's Expansion into Eastern Europe

Ahmet Küçük[1]

Öz

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin (AB) doğu komşularıyla ilişkilerinde benimsediği neoliberal politikaların etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle 2004 yılında gerçekleşen genişleme süreciyle birlikte Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılması, AB'nin doğu sınırlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde jeopolitik yapılanma da yeni bir şekil almıştır. Çalışmanın merkezinde, AB'nin birliğe yeni katılan doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde öne çıkan neoliberal yaklaşım yer almaktadır. Neoliberalizmin, AB içinde pazar ve rekabet prensiplerinin egemen olduğu bir ideoloji haline geldiği varsayılmaktadır. Bu bağlamda, makale, AB'nin doğu komşularıyla ilişkilerinde uygulanan neoliberal politikaların nasıl şekillendiğini ve bu politikaların belirtilen ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarında nasıl değişikliklere yol açtığını nitel ve nicel verileri birlikte kullanarak analiz etmekte ve bu sayede AB'nin doğu komşularıyla ilişkilerindeki neoliberal politikaların etkileri değerlendirilmektedir. Çalışmanın literatüre katkısı; AB'nin yeni üye ülkelerle ilişkilerindeki neoliberal politikaların etkilerini daha iyi anlamak, bu politikaların söz konusu ülkelerin AB'ye entegrasyon sürecinde karşılaştıkları zorlukları ve sürdürülebilirlik açısından ortaya çıkan durumları değerlendirmektir. Çalışma sonucunda AB'nin Doğu Avrupa ile ilişkilerinde neoliberal politikaları araçsallaştırdığı ve Doğu Avrupa'daki etki kapasitesini arttırdığı kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *AB, Doğu Avrupa, Genişleme Politikası, Neoliberalizm, Avrupalılaşma.*

Abstract

This study aims to investigate the impact of the neoliberal policies adopted by the European Union (EU) in its relations with its eastern neighbors. Particularly, the accession of Eastern European countries to the EU during the enlargement process that took place in 2004 has led to significant changes at the EU's eastern borders. During this period, the geopolitical landscape has also taken on a new shape. At the center of the study is the neoliberal approach that emerges in the EU's relations with the newly joined Eastern European countries. It is assumed that neoliberalism has become an ideology within the EU where market and competition principles dominate. In this context, the article analyzes how the neoliberal policies implemented in the EU's relations with its eastern neighbors have been shaped and what changes these policies have brought about in the economic and political structures of the mentioned countries, using both qualitative and quantitative data. This allows for an evaluation of the effects of the neoliberal policies in the EU's relations with its eastern neighbors. The contribution of the study to the literature is to better understand the effects of neoliberal policies in the EU's relations with new member countries, and to assess the challenges faced by these countries during their EU integration process and the resulting situations in terms of sustainability. The study concludes that the EU has instrumentalized neoliberal policies in its relations with Eastern Europe and has increased its capacity for influence in the region.

Keywords: *EU, Eastern Europe, Enlargement Policy, Neoliberalism, Europeanization.*

JEL Codes: *F5, J21, N10.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 26 / 06 / 2024
Accepted: 22 / 12 / 2024

[1]Dr. Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Hâkime Erciyas Yabancı Diller Yüksekokulu Öğretim Üyesi, Düzce, Türkiye, ahmetkucuk@duzce.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ https://orcid.org/ 0009-0008-3532-4116.

Giriş

AB'nin içinde kuruluşundan günümüze genişleme ve derinleşme politikaları kapsamında tartışmalar hep var olmuştur. AB tarihinin en büyük genişlemesi olan 2004 yılında tam on tane ülkenin birliğe katılması bu tartışmaları daha da alevlendirmiştir. 2004 genişlemesi kapsamında Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılması, AB'nin doğu sınırlarında önemli değişikliklere neden olmuş ve jeopolitik yapı yeniden şekillenmiştir. Bu çalışma kapsamında AB'nin Doğu Avrupa'ya genişlerken kullandığı neoliberal politikaların ekonomik ve siyasi etkisi analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın varsayımına göre, neoliberalizm AB içinde pazar ve rekabet prensiplerinin egemen olduğu bir ideoloji haline gelmiştir. Bu varsayımdan hareketle çalışma, AB'nin doğu komşularıyla ilişkilerinde uygulanan neoliberal politikaların nasıl şekillendiğini ve bu politikaların söz konusu ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarında nasıl değişikliklere yol açtığını nitel ve nicel veriler kullanarak analiz etmeyi hedeflemektedir.

Birinci bölüm olan kavramsal çerçeve, neoliberalizmin kökenlerini ve temel ilkelerini açıklamakta ve neoklasik iktisadi teoriden farklılıklarını ele almaktadır. Bölüm ayrıca, Friedrich August von Hayek gibi düşünürlerden başlayıp Ronald Reagan, Margaret Thatcher gibi politikacıların uygulamalarıyla yaygınlaşan neoliberal fikirlerin evrimini de analiz etmektedir.

İkinci bölümde, AB'nin Doğu Avrupa'ya genişlemesi, tarihçesi ve değişen jeopolitik konumu ele alınarak AB'nin Doğu Avrupa'ya genişleme sürecinin tarihsel arka planı ve motivasyonları incelenmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü, AB'nin eski komünist ülkeleri kapitalist bloka entegre etme fırsatını sunmuştur. AB'nin kuruluşunda bir tehdit olarak yer alan Sovyetler Birliğinin, parçalanması sonrasında ise, bu ülkeler, AB için bir fırsat haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, AB'nin Doğu Avrupa ülkelerini ekonomik ve politik olarak istikrara kavuşturma ve böylece daha geniş bir Avrupa iç pazarı oluşturma hedefini gerçekleştirmesine olanak tanımıştır.

Üçüncü bölümde, neoliberal politikalar doğrultusunda Avrupalılaşan ve Avrupalılaştırılan Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyeliği sonrası ekonomik ve siyasi gelişmeleri ele alınmaktadır. Bu bölümde, Baltık ülkeleri ile diğer Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki büyüme eğilimleri, işgücü piyasası dinamikleri ve kurumsal dönüşümler arasındaki farklılıklar incelenmektedir.

Dördüncü bölümde, tam üyelik sonrası Doğu Avrupa ülkelerinin AB ile olan ilişkilerinin güçlü ve zayıf yanları, fırsatlar ve tehditler bağlamında analiz edilmektedir. Bu bölümde, AB'nin politik entegrasyon kapasitesi, özellikle de demokrasiyi teşvik etme ve yönetişim etkinliğini artırma yeteneği incelenmektedir. Demokratik uygulamalardaki dengesiz ilerleme, AB normlarıyla uyum sağlama süreci ve jeopolitik faktörlerin bu süreci zorlaştırıcı rolü de ele alınmaktadır.

Nitel ve nicel yöntemlerin bir kombinasyonunun kullanıldığı çalışmada, politika belgeleri, akademik literatür ve istatistiksel veriler analiz edilerek, AB'nin neoliberal politikalarının Doğu Avrupa üzerindeki etkilerine dair kapsamlı bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları arasında, ikincil veri kaynaklarına bağımlılık ve AB politikaları ile gözlemlenen sonuçlar arasındaki nedensel ilişkileri belirlemedeki zorluklar yer almaktadır.

Araştırma, AB'nin Doğu Avrupa ile ilişkilerinde neoliberal politikaları araçsallaştırmasının ve bunun bölgedeki ekonomik ve siyasi gelişmelere etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bulgular, bölgedeki ilerlemenin dengesiz olduğunu, ekonomik performans, politik entegrasyon ve AB normlarıyla uyum konularında farklı derecelerde başarılar elde edildiğini göstermektedir. 2004 yılındaki genişleme ile AB'nin Doğu Avrupa'da etki kapasitesini artırdığı görülmüştür. AB'nin bu genişlemesinin büyük planda kapitalist ekonomiye yeni pazarlar sağladığı görülmüştür.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1 Neoliberalizm

Neoliberalizm, piyasaların optimal işleyişini sağlamayı hedefleyen ekonomik liberalizm anlayışıdır. 1930'larda Friedrich August von Hayek gibi düşünürlerce ortaya atılan bu akım, Mont Pelerin Topluluğu gibi ağlar aracılığıyla hızla politik güç kazanmış ve daha sonra Milton Friedman gibi isimlerce geliştirilmiştir. Neoliberal politikalar genellikle özelleştirme, düzenlemelerin gevşetilmesi, sınırlı ücret kontrolü, vergi indirimleri ve piyasa işleyişini sağlama dışında diğer görevleri en aza indirilmiş yalın bir devlet yapısı öngörür. Bu yaklaşım, ekonomi politikasında arz yönlü politikaları ve şirketlerin yanı sıra hissedar değerlerini ön planda tutar.

Neoliberal teoriler, 1970'lerdeki petrol krizinden sonra büyük siyasi etki kazanmıştır. ABD'de Cumhuriyetçi Parti'den Ronald Reagan, İngiltere'de Muhafazakâr Parti'den Margaret Thatcher, Şili'de Augusto Pinochet ve Almanya'da Gerhard Schröder gibi politikacılar, neoliberal politikaları uygulamışlardır (Prasad, 2006: 16; Harvey, 2007; Klein, 2007). Ayrıca neoliberalizm, Washington Uzlaşısı'nın temel sosyal teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Temelini neoklasik ekonomik teoride bulan ve piyasa mekanizmasının kendi kendini düzenleyebildiğini, ekonomik krizlerin ve işsizliğin, fiyatların arz-

talep dengesini sağlaması sayesinde, ortaya çıkamayacağını savunan bir ekonomik yaklaşımdır (Palley, 2005: 268; Saad-Filho ve Johnston, 2005). Bu teoriye göre, ekonomi politikasının görevi rekabeti kurumsallaştırmak ve fiyatların kıtlık göstergesi işlevini yerine getirmesini sağlamaktır. Devlet müdahalesi ise ancak rekabetin başarısız olduğu durumlarda gerekli hale gelmektedir. Çoğunluğun mutluluğundan ziyade kişisel refah ve başarıyı öne çıkarmaktadır. Neoklasik teoriden ayrıldığı bir diğer nokta ise, neoliberalizmin kendi model önermelerini ampirik olarak test etme konusunda gösterdiği ilgisizliktir. Neoklasik ekonomide insana bakış açısı teknokratik iken, neoliberal yaklaşım sosyal Darwinci bir perspektife sahiptir ve bencilliği insan doğasının bir parçası olarak değerlendirmektedir (Mirowski ve Plehwe, 2015; Dardot ve Laval, 2014).

Neoklasik iktisat teorisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Leon Walras tarafından geliştirilen rasyonel ve çıkarcı "Homo economicus" kavramına dayanmaktadır (Ruckriegel, 2009). Ancak bu bakış açısına yönelik önemli şüpheler ortaya çıkmaktadır. Araştırmalar, insanların kararlarının genellikle rasyonel olmadığını, aşırı güven, önyargılar, temel kurallar ve karar verme durumunun sunuluş biçiminden büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca, insanların her zaman bencilce davranmadıkları, sosyal kabul ve bağlantı aradıkları da vurgulanmaktadır. Nörobiyolojik çalışmalar, insanların sosyal adalet duygusuna sahip olduklarını ortaya koymuştur. Deneysel oyun teorisi ise iş birliğinin en uygun strateji olduğunu göstermiştir (Nam, Jost ve Feldman, 2017: 292).

Neoliberalizmde, neoklasik devlet müdahalesi argümanları "devletin başarısızlığı" kavramı tarafından zayıflatılmaktadır. Bu teorilere göre, hükümet müdahalesi piyasayı iyileştirebilse bile, siyasi sistem daha fazla hata üretecek ve daha büyük bir başarısızlığa yol açacaktır. Häring ve Douglas (2012)'a göre, neoklasik ve neoliberal modellerin önemli eksiklikleri arasında ekonomik güç ve onun kötüye kullanılması yer almaktadır. Bilgi avantajlarının kötüye kullanılması, özel bankaların para yaratma gücü ve önemli oyuncuların oyunun kurallarını değiştirme gücü bu bağlamda önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Neoklasik teori, tüm piyasa katılımcılarının eşit ve gerçek fırsatlara sahip olduğunu öne sürerek, gücü dışlamakta ve zayıfların lehine devlet müdahalelerini haksız ve keyfi göstermektedir.

1929'dan itibaren başlayan küresel ekonomik kriz, neoklasik teorinin ekonomik süreçleri açıklamada yetersiz kaldığını göstermiştir. İktisatçı John M. Keynes, eksik istihdam durumunda bile ekonomik dengenin mümkün olduğunu öne sürmüş ve devletin maliye politikası aracılığıyla ek talebi sağlaması gerektiğini savunmuştur. Keynesyen ekonomi politikası, ABD'deki küresel ekonomik krizle mücadelede temel rol oynamış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde istihdam ve sosyal politikada devlet müdahalesinin teorik temelini oluşturmuştur. Buna karşılık, yeni liberalizm, ekonomik liberalizmin başarısızlığına neoklasik kriz açıklaması ile yanıt vermiştir. Yeni liberal görüşe göre, krizin sorumlusu piyasa mekanizması değil, devlet ve siyasettir. Dolayısıyla, başarısız olan piyasa değil, devlet müdahalesidir.

Savaş sonrası dönemde güç kazanan neoliberalizm, klasik laissez-faire liberalizminden farklı bir konumda yer almaktaydı. Bu yaklaşım, piyasa ekonomisinin işlevsel temelleri olan mülkiyet garantisi ve rekabeti korumak için güçlü bir devlete ihtiyaç duyulduğunu savunmaktaydı (Slobodian, 2018). Neoliberalizmin temel fikirleri, Nobel Ödüllü iktisatçı Milton Friedman ve onun etrafındaki Chicago Okulu iktisatçıları ve sosyologlar tarafından geliştirilmiştir. Bu düşünsel çerçeve, Avusturya Okulu'nun (Ludwig von Mises, Friedrich August von Hayek) fikirlerine büyük ölçüde karşılık gelmektedir. Neoklasik iktisat, rasyonel ve çıkarcı bir insan modeli üzerinden hareket ederken, neoliberalizmin insana bakışı Sosyal Darwinizm tarafından biçimlendirilmektedir (Stedman, 2014). Bu, ekonomik elitlerin kendi imajlarına denk düşen bir yaklaşımdır. Neoliberal perspektiften piyasa faaliyetleri, devlet müdahalesi olmadan, en güçlü olanın hayatta kaldığı bir rekabet oyunudur. Hayek'e göre (1960), piyasalar bilgiye erişim ve kullanım konusundaki üstünlükleri nedeniyle evrimsel bir seçim mekanizması olarak işlev görmektedir. Piyasalar, insani ve anonim bir niteliğe sahip olduklarından, alternatif bir sistem de bulunmamaktadır. Bu bağlamda, neoliberalizm neoklasik iktisadın rasyonel insan modelini Sosyal Darwinist bir perspektifle harmanlamakta ve piyasaları evrimsel bir mekanizma olarak konumlandırmaktadır. Bu görüş, ekonomik elitlerin çıkarlarını yansıtan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

İdeolojiler, kendi fikir ve değer sistemlerinin nesnel doğruluğunu ve koşulsuz geçerliliğini iddia ederler (Eagleton, 1991). Sosyal ve politik grupların çıkarları doğrultusunda mevcut veya yaratılacak koşulları meşrulaştırmaya ve sözde çatışmasız bir tarihsel son durum için çabalamaya hizmet ederler. Bu anlamda neoliberallere göre piyasa yanılmaz ve hatadan arınmıştır. Piyasa başarısızlığı olmadığı için de piyasanın istihdam ve sosyal politikalarla düzeltilmesine gerek yoktur. Piyasa, yalnızca ekonomiyi ve toplumu en uygun araç olarak değil, aynı zamanda başlı başına bir amaç olarak görülmektedir. Milton Friedman, piyasa ekonomisinin temsil ettiği değerler nedeniyle en verimli sistem olmasaydı bile yine de arzulanacağını ifade etmiştir (Friedman, 1988, s. 35). Piyasa ekonomisine ilişkin bu mutlakçı görüş, toplumun hemen hemen tüm alanlarına uygulanmaktadır. Gary S. Becker'in rasyonel seçim yaklaşımı, kişilerarası ilişkilerin bile piyasa ilişkisinden başka bir şey olmadığını öne sürmektedir (Becker, 1976). Friedman ise piyasanın saf kalması için devlet regülasyonlarının kaldırılmasını savunmaktadır. Ordoliberal düşünür Alexander von Rüstow ise rekabetin

mutlaklaştırılmasını eleştirmiş ve bu rekabetçi ekonomi kavramının arkasında "Yaratıcı Tanrı tarafından belirlenen görünmez bir ekonomik anayasa fikrinin" yattığını vurgulamıştır (Rüstow, 2001).

Neoliberal düşünürler, devlet müdahalesine karşı ekonomik özgürlüğü savunurlar. Milton Friedman ve Friedrich August von Hayek'in görüşlerinde, ekonomik özgürlük siyasi özgürlüğün ön koşulu olarak kabul edilir (Hayek, 2009: 208-209; Ataay, 2016a: 143). Friedman'a göre, piyasa ekonomik faaliyetleri zorlama olmadan koordine ederek ekonomik özgürlüğü sağlar. Her iki tarafın da gönüllü olarak gerçekleştirdiği ve tam olarak bildiği işlemlerden herkes yararlanır. Devletin ekonomik faaliyetlerden uzak durması optimal bir duruma yol açacağından, devletin kendisini barış ve düzeni korumakla sınırlaması gerekir. Bu, sözleşmelerin uygulanmasını, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını ve parasal bir çerçeve oluşturulmasını da içerir. Teknik tekelciliğin olduğu durumlarda veya özel refahı desteklemek için hükümet müdahalesi haklı görülebilir. Ancak bunun ötesindeki tüm devlet faaliyetleri özgürlüğe yönelik bir tehdit olarak algılanır. Neoliberaller için özgürlük, yalnızca "negatif özgürlük" yani devlet baskısının olmaması durumundaki özgürlüktür. Ilımlı liberal düşünürlerin aksine, bireyin kendi kaderini tayin ettiği bir yaşam sürmesine olanak tanıyan "pozitif özgürlüğü" kategorik olarak reddederler.

Milton Friedman'a göre ise, bireysel özgürlük en önemli değerdir ve devletin rolü de bu özgürlükleri koruyup genişletmek olmalıdır (Ataay, 2016b: 143). Friedman, kişilerin kendi tercihlerini özgürce yapabilmesini özgürlüğün temel bileşeni olarak görür. Bu nedenle, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini sınırlandırmayı savunur. O'nun özgürlük anlayışının merkezinde serbest piyasa ekonomisi yer alır. Friedman, kapitalist sistemin ve serbest piyasa mekanizmasının bireyin özgürlüğünü en iyi şekilde güvence altına aldığını düşünür. Devletin ekonomik müdahalelerinin ise kişilerin özgür seçimlerini kısıtladığına inanır. Bu nedenle, devletin rolünün en asgariye indirilmesi gerektiğini savunur. Friedman'a göre, devletin temel sorumlulukları ulusal savunma, mülkiyet haklarının korunması, sözleşme hukukunun tesis edilmesi ve rekabetçi piyasaların sağlanması ile sınırlı olmalıdır. Parasal politika konusunda da özgürlük vurgusunu sürdüren Friedman, fiyat istikrarının bireylerin özgürlüğünü güçlendirdiğini öne sürer. Enflasyonun ise özgürlükleri zayıflattığını düşünür. Bu nedenle, merkez bankasının temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olması gerektiğini savunur.

Neoliberal ekonomi politikalarının temel odak noktası, üretim tarafındaki koşulları iyileştirmektir (Duménil ve Lévy,2013). Bunun için önerilen başlıca politikalar şunlardır:

- Şirketler ve yüksek gelir grubu için vergi indirimleri
- Kamu harcamalarının azaltılması
- Özelleştirme ve kuralsızlaştırma
- Ücret indirimleri de dahil özel sektör kârlarını artıran her türlü önlem

Neoliberaller, bu yaklaşımın girişimci ve yöneticilerin yüksek gelirlerini artırarak onların motivasyon ve performanslarını iyileştireceğini savunur. Ancak bu politikaların toplam talebi azaltarak ekonomik durgunluğu derinleştirebileceği gerçeği göz ardı edilmektedir.

Özelleştirme ve kuralsızlaştırma başlı başına bir amaç olarak değerlendirilirken, bunların toplum yararına olup olmadığı pek sorgulanmamaktadır (Crouch, 2011). Bu yaklaşım, yönetim teorisindeki hissedar değeri ilkesine de karşılık gelmektedir. Ancak son dönemde bazı önemli isimlerin, sadece hissedar değerini değil, çalışanlar, müşteriler ve ürünler gibi diğer çıkar gruplarının da gözetilmesi gerektiğini savunduğu görülmektedir.

Neoliberal anlayışa göre, işgücü piyasasındaki düzenlemeler emek arzını sınırlayan unsurlardır ve bu nedenle kaldırılmalıdır. Toplu sözleşme, sosyal güvenlik düzenlemeleri ve istihdam teşvikleri gibi uygulamalar, işgücü piyasasının serbest rekabet koşullarında işlemesini engellemektedir (Blyth, 2013). Ancak, işgücü piyasalarının mal piyasalarından farklı işlediği göz ardı edilmektedir. Neoklasik ekonomik düşünceden uzaklaşan neoliberal görüşler, ekonominin devlet tarafından etkilenmesini azaltmayı savunmaktadır. Bu yaklaşım, ekonomik kararların özelleştirme, serbestleştirme ve şirketlerin artan rolüyle şekillendirilmesini öngörmektedir. Örneğin, stratejik kararlar hükümet ve şirket yöneticilerinin toplantılarında alınmakta ve parlamentonun onayı olmadan yasalaşabilmektedir. Ayrıca, şirketler bakanlıklardaki pozisyonları doldurarak ve personel değişimiyle siyaset üzerinde etkinlik sağlamaktadır. Bu durum, siyasi partilerin ekonomik çıkar gruplarının uzantısı haline gelme riskini ortaya çıkarmaktadır. Neoliberal ekonomi politikaları devletin ekonomik etkisini azaltmayı, özelleştirme ve serbestleştirmeyi savunmakta ve şirketlerin siyasi karar alma süreçlerindeki gücünü artırmaktadır.

2. Literatür Taraması

Avrupa Birliği'nin (AB) doğu yönündeki genişleme süreci, yeni üye ülkelerin ekonomik, siyasi ve kurumsal yapılarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Literatür, AB'nin bu süreçte uyguladığı neoliberal politikaların etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir.

Adamski (2009) yılında yaptığı "The impact of EU conditionality on democracy and human rights in European post-communist states" başlıklı çalışmada AB'nin doğu genişlemesinde kullandığı ekonomik koşulluluk politikalarının yeni üye ülkelerin demokratikleşme sürecine olan etkilerini incelemiştir. Yazar, bu politikaların kısa vadede ekonomik performansı artırdığını, ancak uzun vadede demokratik kurumların güçlendirilmesi konusunda yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Müftüler-Baç (2008) ise "Turkey's Accession to the European Union: The Impact of the EU's Internal Dynamics" başlıklı çalışmasında, AB'nin genişleme politikalarının Türkiye özelinde nasıl bir dönüşüm yarattığını analiz etmiştir. Yazar, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde karşılaştığı neoliberal reformlar ve piyasa yönelimli düzenlemelerin ülkenin siyasi ve ekonomik yapısını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. AB'nin doğu genişlemesi kapsamında uyguladığı yapısal uyum programlarının Macaristan özelinde yarattığı etkileri inceleyen Zoltán ve arkadaşları ise, bu programların Macar ekonomisinin serbestleşmesi ve özelleştirilmesi yönündeki dönüşümlerini hızlandırdığını belirtmişlerdir (Zoltán,v.d. 2020). Diğer yandan Drahokoupil (2008), "Globalization and the State in Central and Eastern Europe, The Politics of Foreign Direct Investment" başlıklı kitabında AB'nin doğu genişlemesi bağlamında uyguladığı neoliberal politikaların Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya gibi ülkelerdeki sermaye birikimi ve yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Diğer bir çalışmada ise Epstein ve Jacoby (2014), AB'nin doğu genişlemesi sırasında uygulanan neoliberal politikaları kurumsal perspektiften incelemiş ve bu politikaların Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki kurumsal dönüşümleri nasıl şekillendirdiğini analiz etmiştir. Bohle (2014: 941) ise çalışmasında AB'nin doğu genişlemesinde uyguladığı neoliberal politikaların olumsuz etkilerini vurgulamıştır. Yazar, bu politikaların yeni üye ülkelerde artan gelir eşitsizliği, işsizlik ve sosyal güvenlik sistemlerindeki zayıflamalar gibi sorunlara yol açtığını ileri sürmektedir. Benzer şekilde, Orenstein (2008) da AB'nin doğu genişlemesi politikalarındaki neoliberal yönelimi incelemiş ve bu politikaların özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi yapılarında ciddi değişikliklere yol açtığını ortaya koymuştur. Yazar, AB'nin mevzuat uyumlaştırması ve piyasa serbestleştirmesi yönündeki baskılarının söz konusu ülkelerde özelleştirme, kurumsal reformlar ve makroekonomik istikrar gibi dönüşümlere neden olduğunu belirtmiştir. Konuya ilişkin diğer bir çalışma ise Bideleux ve Jeffries (2007) tarafından kaleme alınan "A History of Eastern Europe, Crisis and Change"başlıklı çalışmadır. Yazarlar çalışmalarında, genişleme sürecinde AB'nin piyasa odaklı reformlar ve kurumsal uyum beklentilerinin yeni üye ülkelerin ekonomilerini önemli ölçüde dönüştürdüğü tezini ele almışlardır.

3. Yöntem

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerindeki genişleme sürecinde uyguladığı neoliberal politikaların etkisini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, nitel ve nicel araştırma yöntemleri bir araya getirilmiştir.

Nitel boyutta, neoliberalizmin tarihsel arka planı ve temel ilkeleri detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa'daki genişleme politikalarının neoliberal karakteri ve bu politikaların söz konusu ülkelerin ekonomik-siyasi yapıları üzerindeki etkileri, nitel veriler ışığında analiz edilmiştir. Bu kapsamda, akademik yayınlar, AB politika belgeleri, hükümet raporları ve medya haberleri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Nicel boyutta ise, Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerindeki genişleme sürecinin ekonomik ve siyasi sonuçlarını daha somut bir şekilde ortaya koymak amacıyla istatistiksel veriler analize dahil edilmiştir. Bu doğrultuda, Eurostat, OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların veri tabanlarından elde edilen ekonomik büyüme, işsizlik, doğrudan yabancı yatırımlar, özelleştirmeler gibi göstergeler kullanılarak, Birliğin genişleme politikalarının Doğu Avrupa ülkelerindeki etkileri sayısal olarak değerlendirilmiştir.

Veri analizi sürecinde, içerik analizi ve ekonometrik modellemeler aracılığıyla toplanan nitel ve nicel veriler sistematik bir şekilde incelenmiştir. Bu sayede, Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerine yönelik neoliberal politikalarının genel eğilimleri ve somut etkileri kapsamlı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın odaklandığı zaman dilimi yaklaşık olarak 1990-2010 yıllarını kapsamaktadır. Böylece, Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa genişlemesi öncesi ve sonrası dönemlerin karşılaştırmalı analizi gerçekleştirilebilmiştir. Elde edilen bulgular, ilgili literatür çerçevesinde detaylı bir şekilde değerlendirilerek, Birliğin Doğu Avrupa politikalarının genel etkisi ve gelecekteki yansımaları tartışılmıştır.

4. AB'nin Doğu Avrupa'ya Genişlemesi: Tarihçe ve Değişen Jeopolitik

AB tarihin en büyük barış projelerinden birisi olarak adlandırılmakla birlikte, ilk kuruluş aşamasında, Sovyet Birliği bu büyük barış projesi için bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu kapsamda Avrupa'nın ortak güvenliğini sağlamak ve Sovyetler Birliği tehdidini ortadan kaldırmak için 1949 yılında kurulan NATO önemli bir uluslararası güvenlik örgütüne dönüşmüştür. (Rynning, 2014: 1401; Çaylı ve Memiş, 2024: 107). II. Dünya Savaşı sonrası yerle bir olan Avrupa'da tekrardan ekonomik kalkınma ortak gündem maddesi haline gelmiştir. 1951 tarihli Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulduğu Paris Anlaşması ile süreç başlamıştır (Dinan, 2004). 1957 tarihli Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur (Moravcsik, 2013). 1986 tarihinde Avrupa Tek Senedi anlaşması imzalanarak ortak Pazar oluşumunda önemli bir aşama kat edilmiştir (Cini ve Borragán, 2022). 1992 tarihli Maastricht, 1997 tarihli Amsterdam, 2001 tarihli Nice ve 2007 tarihli Lizbon Anlaşması AB'nin gelinen süreçte imzaladığı kurucu anlaşmalardır (McCormick, 2020). İmzalanan bu anlaşmalar ile AB'nin genişleme ve derinleşme politikaları şekillendirilmiştir (Nugent, 2017). AB üyeleri bu kurucu anlaşmaların imzalanma sürecinde sıkı bir pazarlıktan ve uyum sürecinden geçmiştir (Magnette ve Nicolaïdis, 2004: 399).

Avrupa Birliği'nin ilk iki genişleme dalgasında birliğe üye olan devletler Soğuk Savaş'ın yaşandığı dönemde birliğe üye olan devletlerdir. 1973'te İngiltere, İrlanda ve Danimarka üye olmuştur (Gowland vd., 2009, s. 11). 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portekiz birliğe üye olmuşlardır. Üçüncü genişleme ve sonrasında Avrupa'da ve dünyada önemli gelişmeler olmuş ve Avrupa Birliği bunu fırsata çevirmeye çalışmıştır (Nugent, 2017). AB'nin kuruluşunda önemli bir motivasyon kaynağı olan Sovyetler Birliği tehdidi, 1991 yılında Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra AB için bir fırsata dönüşmüştür (Bache vd., 2020). Berlin duvarının yıkılması sonrası Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi ile ortaya çıkan güçlü Almanya birliğin gücüne güç katmıştır (Dinan, 2004). Sovyetler Birliği'nin etki sahasından kurtulan devletlerin Kapitalist bloğa entegre edilmesi ve güç boşluğunun doldurulması AB'nin öncelikli hedefi olmuştur. Bu kapsamda AB, doğuya yönelik izlediği genişleme politikasıyla önemli adımlar atmıştır. Avrupa Birliğine entegre edilen devletler aynı zamanda NATO'ya da üye olarak kabul edilerek ekonomik, siyasi, ticaret ve güvenlik alanlarında önemli bir entegrasyon süreci yaşanmıştır.

İki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçilmesi ile tek süper güç ABD ile yakın ilişkiler kuran AB, genişleme siyasetini bir araç olarak kullanmıştır. Bu kapsamda üçüncü dalga genişlemede Avusturya, İsveç ve Finlandiya 1995 yılında birliğe üye olmuşlardır. AB tarihinde en büyük genişleme 2004 yılında Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Malta, GKRY'nin birliğe katılımı ile gerçekleşmiştir. Sonrasında ise 2007'de Bulgaristan ve Romanya, 2013'te ise Hırvatistan'ın katılımı ile birlikteki üye sayısı 28'e kadar çıkmıştır. Brexit sonrasında İngiltere'nin birlikten ayrılması ile üye sayısı 27'ye düşmüştür.

Gerçekleştirdiği genişleme ve izlediği derinleşme politikalarıyla sürekli büyüyen ve kökleşen birlik, kendi organlarını geliştirmiştir. Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Zirvesi, Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Merkez Bankası, Sayıştay gibi devasa kurumları ile kendine özgü yapılanma geliştirmiştir. 27 üyenin kurucu antlaşmaları ile yetkilendirilen bu kurumlar birliğini, uluslararası sistem içerisinde önemli bir güç haline getirmişlerdir. Bu kurumların zamanla oluşturdukları iç pazar, rekabet politikası, ortak tarım politikası, sosyal politikalar, tüketicinin korunması, çevre politikası, enerji politikası, ortak dış ticaret politikası gibi önemli konular AB'yi önemli bir global aktör haline getirmiştir (Kaya, Düzgit, Gürsoy ve Beşgül, 2011).

AB'nin Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesinde en önemli süreç 2004 yılında gerçekleşen en fazla üyeyi kabul ettiği dördüncü dalga genişlemesidir (Vachudova, 2007; Jacoby, 2004). Bu genişlemede birliğe katılan ülkelere karşı uygulanan politikalarda diğer genişlemelere göre daha açık neoliberal politikaların uygulandığı söylenebilir. Serbest piyasaya uyumlaştırma sürecinde bu ülkelere karşı uygulanan kriterler ile bu ülkelerdeki ekonomi, siyaset, ticaret gibi birçok alan AB ile uyumlu hale getirilmiştir. Buda Doğu Avrupa'daki AB'ye üye olan ülkeleri, AB'nin çok uluslu şirketlerinin ve diğer yatırımcıların hedefi haline getirmiştir (Grabbe, 2006: 31-33). Bu ülkelerin AB pazarına entegre edilirken aynı şekil de AB içinde açık bir pazar haline dönüştürüldüğü görülmüştür. AB'ye üye olan Doğu Avrupa ülkeleri AB'ye girebilmek için reformlar yapmak zorunda kalmışlardır. Yapılan reformlar ile Doğu Avrupa ülkelerinin daha fazla Avrupa Birliği'ne bağımlı hale geldiği görülmüştür. Geçmişte sosyalist ideolojinin bir parçası olan Doğu Avrupa'da bulunan devletlerin AB tarafından uygulanan değişim ve dönüşüm programları ile kapitalist sisteme eklemlendikleri görülmüştür (Grzymala-Busse ve Innes, 2002).

Doğu Avrupa'da gerçekleşen sektörler arası entegrasyon ekonomik bağımlılığın bir aracı haline gelmiştir (Bohle ve Greskovits, 2019). Kapitalist ve liberal değerler Doğu Avrupa'da yayılmış ve hâkim ideoloji haline gelmişlerdir (Grzymala-Busse ve Jones Luong, 2002: 529-530). Emeğin, sermayenin, girişimcinin ve doğal kaynakların serbest olarak dolaştığı bir piyasaya entegre olan Doğu Avrupa ülkeleri, neoliberal politikalar ile AB'ye daha bağımlı devletler haline gelmişlerdir. 1990'lara kadar kurumlarını işler hale getiren AB, politikalarını ve normlarını genişleme politikasında önemli bir araç olarak kullanmış ve bu araçlar genişleme siyasetinde aday ülkelere; kurallar, normlar ve iş yapma yöntemleri olarak açık

bir şekilde ifade edilmiştir. Aday ülkelerin AB'nin zorunlu kıldığı normlar ve ilkeleri ulusal olarak uygulama noktasında, AB tarafından baskıya maruz kalmışlardır. AB politikalarının doğrudan ya da dolaylı olarak aday üyelerde uygulanması ile yerelde beklenilen ve beklenilmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştır. AB normlarına uygunluk Doğu Avrupa ülkeleri için bir fırsat olarak gösterilmiş ve varılması gereken hedef olarak gösterilmiştir. İzlenen Avrupalılaşma politikaları ile Doğu Avrupa ülkeleri AB'nin koyduğu kriterleri özümsemiş ve bu kriterlere uyum göstermek için ülke içi sistemi AB'ye uyumlu hale getirmeye çalışmıştır.

5. AB Tarihinin En Büyük Genişleme Dalgası: Avrupalılaşan ve Avrupalılaştırılan Doğu Avrupa

AB genişleme siyasetini araçsallaştırarak Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde önemli bir etki kapasitesi oluşturmuştur (Sedelmeier, 2011; Dimitrova ve Dragneva, 2013). AB'nin genişleme politikasının merkezinde aday ülkelerin karşılaması gereken kriterler olarak Kopenhag kriterleri bulunmaktaydı. Bu kriterler, siyasi, ekonomik ve hukuki boyutları kapsamaktaydı. Siyasi kriterler, demokratik kurumların kurulması, hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve azınlık haklarına saygı gösterilmesini içermekteydi. Ekonomik kriterler, bir pazar ekonomisinin işleyişi ve AB içinde rekabet baskılarına ve piyasa güçlerine dayanabilme kapasitesine odaklanmaktaydı. Hukuki kriterler ise AB mevzuatının benimsenmesi ve uygulanmasına ilişkindi. Genişleme süreci genellikle aday ülkenin üyelik başvurusuyla başlar. Avrupa Komisyonu başvuruyu değerlendirir ve görüşünü Avrupa Konseyi'ne sunar, ardından Avrupa Konseyi aday ülkeyle müzakerelere başlanıp başlanmayacağı konusunda oybirliğiyle karar verir (Hillion, 2010). Bütün bu süreçte demokrasinin yaygınlaşması, ekonomilerin serbestleşmesi, ticaretin yaygınlaştırılması önemli temel konulardır (Akbaş, Çaylı ve Duman, 2018, s. 487). Aday ülke, müzakere aşamasında yasalarını Avrupa Birliği (AB) standartlarıyla uyumlu hale getirmelidir. Ayrıca, tarım, adalet, rekabet, çevre ve ulaştırma gibi politika alanlarını kapsayan AB hukukunu da uygulamalıdır.

Müzakereler tamamlandıktan sonra, katılım antlaşması AB üyesi devletler ve aday ülke tarafından onaylanmaktadır. Onaylandıktan sonra, aday ülke resmen AB üyesi olur. Daha sonra, yeni üye devlet AB üyeliğinin haklarını kazanır ve yükümlülüklerini üstlenir, bu da AB kurumlarına katılım ve tek pazar erişimi gibi şeyleri içerir. AB'nin genişleme politikası, Avrupa'da istikrar, barış ve refahın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Var olan AB üyeleri için yeni pazarlar ve fırsatlar açarken, aday ülkelerin demokratik, ekonomik ve hukuki yapılarını güçlendirmede yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, genişleme süreci, AB mevzuatıyla uyum, ekonomik eşitsizliklerin ele alınması ve yeni üyelerin AB kurumlarına sorunsuz bir şekilde entegre olmasının sağlanması gibi zorlukları da içermektedir (Kochenov, 2008, s. 118; Atatorun ve Veziroğlu, 2022: 401).

AB'nin izlediği siyasetlerden birisi de Avrupalılaşma ve Avrupalılaştırma üzerinden yürütülmüştür. Avrupalılaştırma, bir toplumun veya bir ülkenin Avrupa normlarına, değerlerine ve standartlarına uyum sağlama sürecini ifade eden bir kavramdır. Bu süreç, AB'nin uygulamalarına ve kurumlarına yaklaşmayı hedefleyen değişim ve dönüşümlerin hayata geçirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Avrupalılaşma terimiyle birlikte Avrupalılaştırma terimi de kullanılmaktadır, ancak bu terimler birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Avrupalılaşma, genel olarak bir şeyi veya bir kurumu Avrupa normları ve prensipleri doğrultusunda yeniden şekillendirme veya dönüştürme süreci olarak ifade etmektedir (Uğur ve Aksoy, 2016, s. 164). Avrupa standartlarına uygun olarak düzenleme veya uygulama anlamına gelmektedir.

Avrupa'nın bir parçası olan Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupalılaştırılması farklı bir süreci ortaya çıkarmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliğiyle birlikte Avrupa standartlarına uyum sağlama ve Avrupa değerlerini benimseme süreci ön plana çıkmaktadır. Bu süreç, AB'nin politika, hukuk ve kurumsal düzenlemelerini kabul etmeyi ve uygulamayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Avrupalılaştırma süreci, AB üyeliğiyle birlikte doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa normlarına uyum sağlamalarını ve AB değerlerini benimsemelerini amaçlayan bir süreçtir. Bu süreç, genellikle uzun vadeli, kapsamlı ve avantajlar ve zorluklar içeren bir süreçtir (Schubert, 2006).

Ladrech (1994, ss. 69-88), Avrupalılaştırma kavramını özetle şu şekilde tanımlamıştır: Avrupalılaştırma; Avrupa Birliği'nin (AB) siyasi ve ekonomik dinamiklerinin ulusal siyaset ve politika oluşturma sürecine dâhil olması sonucunda, siyasetin yönünün ve şeklinin değiştirilmesine yönelik artan bir süreçtir. Diğer yandan Börzel ve Risse (2003: 3) ise Avrupalılaştırmayı "politik, hukuki ve sosyal kurumlarla ilişkilendirilen, aktörler arasındaki etkileşimleri resmileştiren politik problem çözmeyle ilişkili belirgin yöneti(şi)m yapılarının, yani politik, hukuki ve sosyal kurumların Avrupa düzeyinde ortaya çıkması ve gelişmesi" olarak tanımlamaktadırlar.

Avrupalılaştırma kavramını en geniş anlamda ele alan ve literatürde yaygın olarak kullanılan tanımlama Radaelli tarafından yapılmıştır. Ona göre Avrupalılaştırma: "*Yapılandırma, yayılma ve resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzların, iş yapma biçimlerinin ve paylaşılan inançların ve normların kurumsallaştırılması süreçlerinden oluşur. Bu süreçler, öncelikle AB politika sürecinde tanımlanan ve pekiştirilen ve ardından (ulusal ve yerel düzeyde) söylem, siyasi yapılar ve kamu politikalarının mantığına dahil edilen kuralları,*

prosedürleri, politika paradigmalarını, tarzları, iş yapma biçimlerini ve paylaşılan inançları ve normları içerir" Radaelli, 2004, s. 3).

Gönüllü ve zorunlu olarak değişim ve dönüşüme zorlanan Doğu Avrupa ülkeleri Avrupalılaşmış ve Avrupalılaştırılmıştır. Berlin Duvarı'nın ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını fırsata çeviren AB, kapalı ekonomiden serbest ekonomiye geçişte ve komünist rejimlerden demokrasiye geçişlerde Doğu Avrupa ülkelerine liderlik etmiştir. Yaptığı dış yardımlar ile bu ülkeleri uyum noktasında cesaretlendiren AB, Kopenhag kriterleri ile kurumsallaştırdığı AB'ye uyum kriterlerini bu ülkelere zorunlu kılmıştır (Ágh, ve Kovács, 2016: 401). AB her ne kadar uyum noktasında genel geçer kuralları ve kriterleri belirleyip ön şart olarak sunsa da her aday ülkeye göre bu kriterler ayrı ayrı müzakere edilmiştir. Ortaya konulan ekonomik ve siyasi kriterler üzerinden yapılan pazarlıklar çerçevesinde her üye ülke AB ile hukuk oluşturmuştur. Bu pazarlıklar ile izlenilen metot, teknik, taktik ve stratejiler Avrupalılaşma ve Avrupalılaştırmanın seyrini belirlemiştir. AB standartlarına ulaşan ve AB değerlerine uyum sağlayan Doğu Avrupa ülkeleri ekonomi, siyaset ve ticarette yapmış oldukları ülke içi siyasi ve ekonomik düzenlemeler ile birliğe uyum sağlamaya çalışmışlardır. AB ve aday ülkeler arasında karşılıklı ilan edilen takvimler, raporlar ve programlar ile süreç yönetilmeye çalışılmıştır (Schimmelfennig, ve Sedelmeier, 2004: 663). Eski Demir perde olarak adlandırılan ülkelerin AB'ye entegrasyonunda Avrupalılaşma ve Avrupalılaştırma kavramları ön plana çıkmıştır. Bu kavramlar üzerinden AB ortak karar verme yeteneğini geliştirdiği gibi Doğu Avrupa'yı güvenli hale getirmiştir.

6.Ekonomik Gelişmeler

2000 ve 2010 yılları arasında, Baltık ülkeleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya, güçlü bir ekonomik büyüme kaydederek Batı Avrupa standartlarına doğru önemli bir yakınsama sergiledi. Örneğin, Estonya'nın kişi başına GSYH'si 2008 yılı itibarıyla Batı Avrupa ortalamasının %48,4'üne ulaşarak kayda değer bir ilerleme gösterdi. Letonya ve Litvanya da benzer bir yol izleyerek kişi başına GSYH oranlarını sırasıyla %41,3 ve %44 seviyesine çıkardı. Bu sağlam büyümenin ana itici gücü, Orta ve Doğu Avrupa genelinde sermaye birikimini artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu ve genişlemeyi destekleyen doğrudan yabancı yatırımlar oldu (Polster, 2021: 76-78).

Buna karşılık, Macaristan, Polonya ve Slovakya gibi Orta Avrupa ülkelerinin büyüme oranları daha ılımlı olsa da dış ticaret açıklığı ve FDI akışları sayesinde istikrarlı bir iyileşme gösterdi. Macaristan'ın kişi başına GSYH'si Batı Avrupa ortalamasının %44'üne ulaşırken, Slovakya yaklaşık %50'ye erişti. Ancak, 2008 küresel mali krizi bu ekonomileri önemli ölçüde etkileyerek büyüme hızının yavaşlamasına yol açtı. Bu zorluklara rağmen, yabancı kontrolündeki işletmeler, sermaye stoku genişlemesi ve Avrupa üretim ağlarına ekonomik entegrasyon açısından önemli bir rol oynamaya devam etti (Yucel, 2014: 115-134).

Doğu Avrupa ülkeleri merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde başlangıçta önemli üretim kayıplarıyla karşılaşmışlardır. 1990'ların başında bu ülkelerde GSYH ortalama %20-30 oranında düşmüştür. Bu düşüşe, kırsal ve sanayi bölgelerindeki üretim gücüne darbe vuran fiyat liberalizasyonu ve devlet yardımlarının kaldırılması gibi liberal piyasa odaklı reformlar yol açmıştır (Atatorun, 2021: 56). Ancak, 1990'ların ortasından itibaren gelişmekte olan piyasaların ortalamanın üzerindeki büyüme oranlarıyla toparlanma hızlı olmuştur. 2004 yılındaki AB üyeliği öncesinde, Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu geçiş öncesi GSYH seviyelerine dönmüştür.

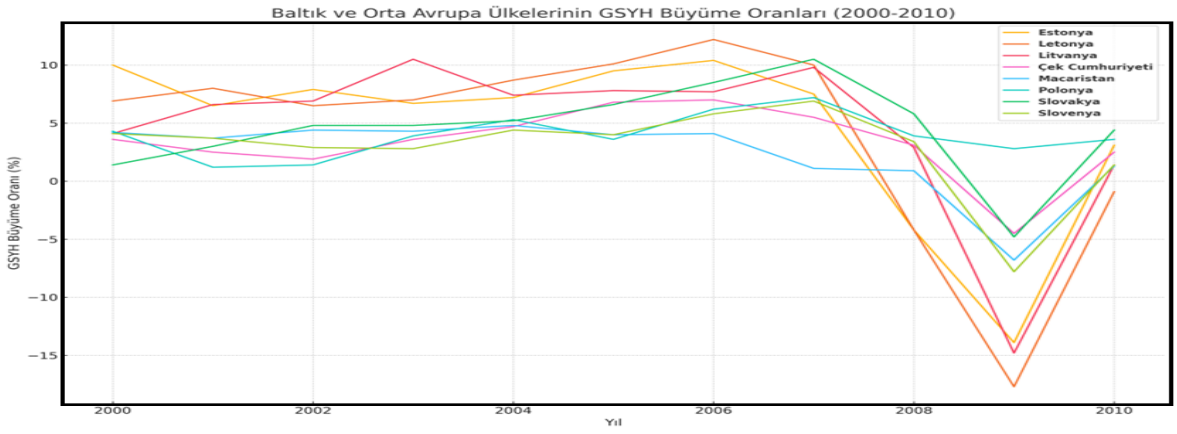

Şekil 1. 2000-2010 Yılları Arasında Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin GSYİH Büyüme Oranları

Kaynak: IMF, 2006; Ameco, 2015

Şekil 1, Doğu Avrupa ülkelerinin 2000'den 2010'a kadar olan GSYH büyüme oranlarını gösteriyor ve bu ülkelerin 2004'te Avrupa Birliği'ne katılımlarından sonra gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin bu ülkeler üzerindeki etkilerini içeriyor. Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki farklı büyüme eğilimleri, neoliberal politikaların uygulanma hızı ve kapsamının ekonomik sonuçlarda belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Baltık ülkelerindeki hızlı büyümenin ardından yaşanan keskin düşüşler, Doğu Avrupa'daki daha istikrarlı ancak ılımlı büyümeyle tezat oluşturmaktadır. Bu durum, neoliberal reformların hızı ve kapsamının ekonomik sonuçlarda kritik önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinde 1990'ların başından 2000'li yıllara geçişte hızlı bir üretim artışı yaşanmıştır. Ancak bu dönemde önemli miktarda işgücü kaybı da gözlenmiştir. Örneğin, 1990'ların başında Doğu Avrupa ülkelerindeki istihdam oranları %70-75 civarındayken, 2004'te bu oranlar %60-65'e gerilemiştir. İşgücü kaybına rağmen, bu ülkelerde üretkenlik kazanımları da önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinde işgücü verimliliği, 2000 ile 2010 arasında yıllık ortalama %4-5 oranında artış göstermiştir. Polonya'da verimlilik yıllık %4,5, Macaristan'da ise %3,8 oranında artmıştır.

Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin 2000'den 2009'a kadar olan GSYH büyümesi incelendiğinde, Toplam Faktör Verimliliği (TFV), sermaye ve emeğin katkıları görülmektedir. Baltık ülkelerinde TFV'nin önemli bir katkı sağladığı, verimli iyileştirmeler ve teknolojik ilerlemelerin büyümede önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, yeniliği ve üretkenliği teşvik eden neoliberal politikaların hızlı uygulanmasıyla uyumludur.

:

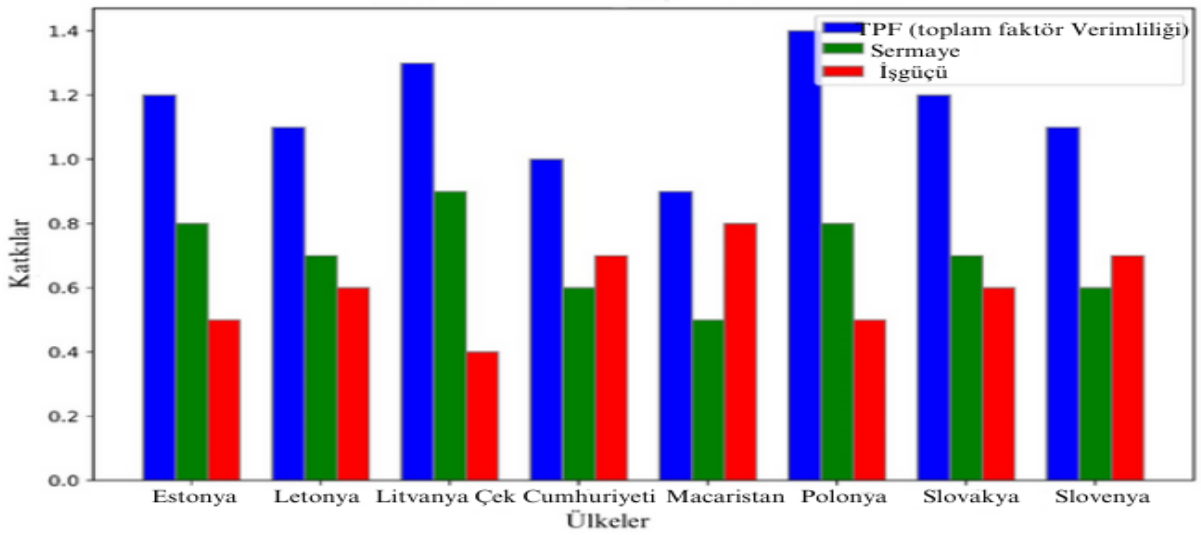

Şekil 2. GSYİH Büyümesine Katkılar (200-2009)

Kaynak: IMF, 2006; EC 2015

Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin 2000'den 2009'a kadar GSYH büyümesine Toplam Faktör Verimliliği (TFV), sermaye ve emeğin katkılarını göstermekte ve 2004'te Avrupa Birliği'ne katılmalarından sonra neoliberal politikaların bu ülkeler üzerindeki etkilerini göstermesi açısından ilginçtir.

Sermaye yatırımları da doğrudan yabancı yatırım akışı ve altyapının modernizasyonu yoluyla GSYH büyümesine önemli katkıda bulunmuştur. İşgücü katkısı ise nispeten düşük kalmıştır, bu da iş gücü piyasası reformlarının büyüme üzerindeki etkisinin TFV ve sermaye yatırımlarına göre daha az belirgin olduğunu göstermektedir.

Orta Avrupa ülkelerinde de benzer bir tablo görülmektedir. Yüksek TFV katkıları, verimlilik ve üretkenlik artışlarının ekonomik büyümede önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Sermaye katkıları da önemli düzeydedir, bu da AB'ye katılım sonrası dönemde yatırım odaklı büyümenin önemini göstermektedir. İşgücü katkısı ise Baltık ülkelerine benzer şekilde mütevazı kalmıştır, işgücü piyasası reformlarının büyümeyi yönlendirmede ikincil bir role sahip olduğunu göstermektedir. Doğu Avrupa ülkelerinde geçiş sürecinde hızlı bir üretim artışı ve verimlilik kazanımları yaşanmış, ancak işgücü kaybı da önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Büyüme sürecinde TFV ve sermaye yatırımlarının rolü öne çıkarken, işgücü katkısının görece sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerindeki önemli faktör verimlilik katkıları, neoliberal politikaların verimlilik ve üretkenliği artırma konusundaki rolünü göstermektedir. Bu politikalar, yenilikçiliği ve teknolojik ilerlemeleri teşvik eden rekabetçi bir ortamı desteklemiştir.

AB'ye katılım sonrasında bu bölgeye yapılan yatırımlar, yatırım odaklı büyümenin önemini vurgulamaktadır. Bu anlamda, 2004 yılına kadar gerçekleştirilen neoliberal reformlar, bölgedeki altyapının modernizasyonunu ve yabancı yatırımların

hızla gerçekleşmesini sağlamıştır. İşgücü piyasası reformlarının, neoliberal politikaların bir parçası olmasına rağmen, GSYİH büyümesi üzerindeki etkisi TFV ve sermaye yatırımlarına kıyasla daha sınırlı kalmıştır.

İşsizlik oranları ise, Doğu Avrupa ülkelerinde değişkenlik göstermektedir. Örneğin 2004 yılında Polonya'da %19,1, Slovakya'da %18,2 ve Macaristan'da %6,1 iken, 2010 yılında bu oranlar sırasıyla %9,6, %14,4 ve %11,2'ye düşmüştür (ILO, 2011). Ücret artışı da dengesizlik göstermektedir. 2000 ile 2010 yılları arasında Doğu Avrupa ülkelerinde gerçek ücretler yıllık ortalama %3-4 oranında artarken, Estonya'da reel ücretler yıllık %5,2, Macaristan'da ise %2,1 oranında artmıştır (ILO, 2011).

2004 yılında Avrupa Birliği'ne katılan Doğu Avrupa ülkelerinde, ekonomik ve işgücü piyasası politikalarında neoliberal ilkeler etkili olduğu görülmektedir. Bu politikalar kuralsızlaştırma, özelleştirme ve ekonomiye devlet müdahalesinin azaltılmasını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu ülkelerdeki işgücü piyasası dinamikleri önemli dönüşümler yaşamıştır. Neoliberal politikalar, işgücü piyasalarının liberalleşmesine yol açmış; başlangıçta sanayilerin yeniden yapılandırılması ve rekabetçi olmayan işletmelerin kapatılması nedeniyle işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. Ancak zamanla, hizmet ve teknoloji başta olmak üzere gelişmekte olan sektörlerde yeni iş fırsatlarının yaratılmasını da imkân sağlamıştır (Meardi, 2013). İşgücü piyasalarına getirilen esneklik, geleneksel imalat işlerinden, hizmet odaklı rollere doğru gözle görülür bir geçişle birlikte daha dinamik istihdam kalıplarına olanak sağlamıştır.

Ücret dinamikleri konusunda ise durum karmaşıktır. Bazı sektörlerde artan verimlilik ve yabancı yatırım nedeniyle ücret artışı yaşanırken, bazı sektörlerde durgunluk, hatta düşüş yaşanmıştır. Piyasa odaklı ücret belirlemeye yapılan vurgu, genellikle daha büyük ücret eşitsizliklerine yol açmıştır; yüksek vasıflı işçiler, düşük vasıflı meslektaşlarından daha fazla yararlanmıştır.

Neoliberal reformlar aynı zamanda hem ülkeler içinde hem de AB çapında işgücü hareketliliğini de teşvik etmiştir. Hareket engellerinin kaldırılması, işçilerin yurt dışında daha iyi fırsatlar aramasına olanak tanımış ve bu da önemli göç akışlarına yol açmıştır. Bu durum ülke içi işsizlik baskısını hafifletirken aynı zamanda birçok vasıflı işçinin Batı Avrupa'da daha yüksek maaşlı işlere gitmesiyle beyin göçüne de yol açmıştır (Dustmann vd., 2003).

Devlet müdahalesindeki azalma ve işgücü piyasasının esnekliğine yönelik baskı, çoğu zaman sosyal koruma ve çalışma hakları pahasına gerçekleşmiştir. Pek çok işçi, sınırlı iş güvenliği ve sosyal yardımlarla güvencesiz istihdam koşullarıyla karşı karşıya kalmıştır. İşçi sendikalarının ve toplu pazarlığın zayıflaması da bu sorunları daha da şiddetlendirerek işçilerin müzakere gücünü azaltmıştır.

Doğu Avrupa ülkelerinde 2000 ile 2012 yılları arasında yüksek yatırım oranları kaydedilmiştir. Bu oran Doğu Avrupa'da ortalama GSYH'nin %25-30'u seviyelerinde gerçekleşirken, Batı Avrupa'da ise %20-25 arasında seyretmiştir. Doğrudan yabancı yatırım girişleri bu süreçte özellikle önemli rol oynamış, Doğu Avrupa ülkeleri yıllık GSYH'lerinin ortalama %5-6'sını doğrudan yabancı yatırımlardan elde etmişlerdir (Hlavacek, ve Bal-Domanska, 2016: 296). Verimlilikteki artış, ekonomik performansın temel itici gücü olmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde toplam faktör verimliliği (TFV) 2000-2010 yılları arasında yıllık ortalama %2-3 oranında artış kaydetmiştir. Örneğin, Polonya'da yıllık ortalama TFV artışı %2,5 iken, Slovakya'da bu oran %3,1 olmuştur (Bandelj, 2002: 412).

:

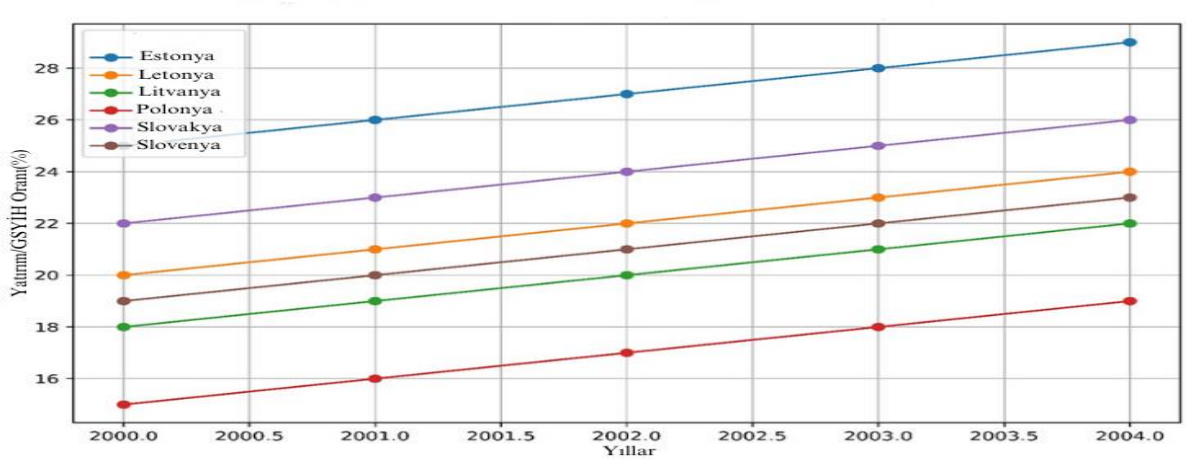

Şekil 3. Doğu Avrupa Ülkelerinde Yatırım/GSYİH Oranı (2000-2004)

Kaynak: IMF *World Economic Outlook*, 2003 verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur

Şekil 3'te, 2000'den 2004'e kadar birçok Doğu Avrupa ülkesinin Yatırım/GSYİH oranlarını gösterilmektedir. Veriler, %27,7 ile en yüksek yatırım oranına Estonya'nın sahip olduğunu, onu %26,5 ile Slovakya'nın ve %24,8 ile Letonya'nın izlediğini göstermektedir. Litvanya ve Polonya'da yatırım oranları sırasıyla %20,6 ve %20,0 ile daha düşük olduğu görülmektedir. Bu ülkelerdeki yüksek yatırım oranları, piyasa ekonomilerine geçiş ve AB'ye katılım hazırlıkları sırasında uygulanan neoliberal politikalara bağlanabilir. Bu politikalar arasında özelleştirme, kuralsızlaştırma ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) için uygun bir ortam yaratılması amaçlanmaktaydı. Veriler, bu politikaların ekonomik büyüme ve verimlilik artışları için hayati önem taşıyan yatırımları çekmede etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Ancak değişen yatırım oranları aynı zamanda her ülkenin bu politikaları uygulama şekli ve ekonomik koşulları arasındaki farklılıkları da göstermektedir.

7. Siyasi Gelişmeler

Bu bölümde AB'nin Doğu Avrupa'ya genişlemesinde etkili olan neoliberal politikaların bu ülkelerin siyasi yapılarına etkisi; Devleti rolünün dönüşümü, siyasal sistemin dönüşümü ve sivil toplumun dönüşümü başlıkları altında işlenecektir.

Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılım sürecinde, devletin ekonomideki rolü önemli ölçüde daraltılmıştır. Neoliberal politikalar doğrultusunda, özelleştirmeler, kuralsızlaştırma ve mali disiplin ön plana çıkmıştır. Örneğin, Polonya'da 1990'ların başında başlatılan özelleştirme programı kapsamında, 1990-2004 yılları arasında 5.600'den fazla kamu kuruluşu özelleştirilmiştir (Shields, 2012). Benzer şekilde, Macaristan'da da 1990'ların başından itibaren yoğun bir özelleştirme dalgası yaşanmış, kamu hizmetleri ve sosyal refah alanları özel sektöre devredilmiştir. 1990-2004 yılları arasında Macaristan'da özelleştirilen kamu kuruluşlarının sayısı 2.000'i aşmıştır (Shields, 2012).

Baltık ülkelerinde de mali disiplin ve kamu harcamalarındaki kısıtlamalar ön plana çıkmıştır. Örneğin, Estonya'da kamu harcamalarının GSYH'ye oranı 1995'te %41,7 iken, 2004'te %35,6'ya gerilemiştir. Litvanya'da ise aynı oran 1995'te %26,4 iken, 2004'te %33,4'e yükselmiştir, ancak bu artış daha çok AB fonlarının kullanılması nedeniyle gerçekleşmiştir (Bouckaert, 2009). Bu dönüşümler, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki etkinliğinin azalmasına yol açmıştır.

Neoliberal değişimler, Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasal sistemlerin de dönüşümüne neden olmuştur. Çok partili demokratik sistemlere geçiş sürecinde, politika yapım süreçleri daha çok iş dünyası ve uluslararası finans kuruluşlarının çıkarlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde 1998-2002 yılları arasında iktidarda olan ČSSD-KSČM koalisyon hükümeti, neoliberal ekonomik reformları hızla uygulamak için güçlü yürütme yetkilerini kullanmıştır (Camba, 2015, ss. 1501-1502). Benzer şekilde, Slovakya'da 1998-2002 yılları arasında iktidarda olan Dzurinda hükümeti de, finansal istikrar ve piyasa reformları için güçlü bir yürütme gücüne sahip olmuştur. Ayrıca, bağımsız düzenleyici kurumların sayısı da artmış ve bu kurumlar politika belirleme süreçlerinde daha etkin hale gelmiştir. Örneğin, Macaristan'da 1990'ların başından itibaren çeşitli sektörlerde (telekomünikasyon, enerji, bankacılık vb.) bağımsız düzenleyici kurumlar kurulmuştur (OECD, 2019). Bu kurumlar, piyasaların serbestleşmesi ve özelleştirme süreçlerinde önemli roller oynamıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başındaki ekonomik geçişin ardından, sendika üyeliği oranlarında önemli düşüşler yaşandı. Bu ülkelerde 1990'ların başı ile 20012/2013 yılları arasında sendika yoğunluğunda meydana gelen düşüş, Batı Avrupa'da meydana gelen sendikasızlaşmadan çok daha keskindi (Magda, 2017).

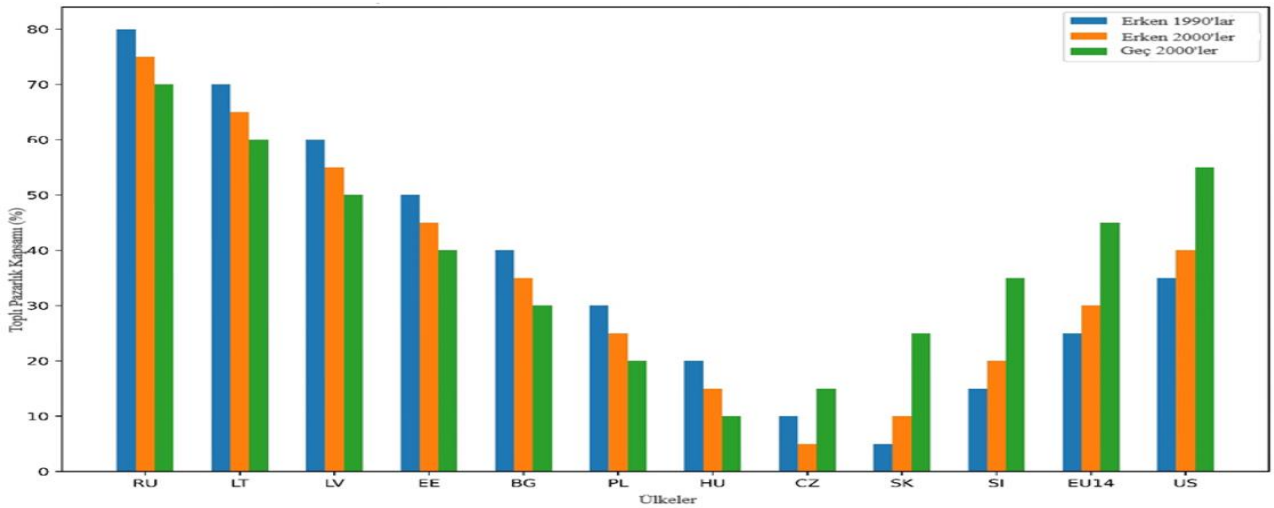

Şekil 4. Erken 1990'lardan Beri Toplu Pazarlık Kapsamı

Kaynak: ICTWSS veritabanı (Visser 2015, sürüm 5.1). Çevrimiçi olarak: http://www.uva-ias.net/en/ctws

Neoliberal dönüşümler, Doğu Avrupa ülkelerindeki sivil toplum yapılarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Sendika üyeliği ve toplu sözleşme hakları gibi çalışan haklarında gerilemeler yaşanmıştır. Örneğin, Estonya'da sendika üyeliği oranı 1993'te %13,8 iken, 2004'te %8,3'e düşmüştür. Letonya'da ise 1993'te %19,6 olan sendika üyeliği oranı, 2004'te %14'e gerilemiştir (Visser, 2015). Ayrıca, STK'ların bağımsızlığı ve etkinliği de azalmıştır. Hükümetler, STK'ları daha çok kendi kontrollerinde tutmaya yönelik politikalar izlemiştir.

8. Tam Üyelik Sonrası Doğu Avrupa Ülkelerinin AB ile Olan İlişkilerinin Güçlü ve Zayıf Yanlarının Fırsatlar ve Tehditler Bağlamında Analizi

Avrupa Birliği'nin 2004 yılındaki genişlemesi sonrasında, Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğiyle birlikte, bu yeni üye devletlerin siyasi entegrasyonu önemli ölçüde akademik ilgi konusu olmuştur. Bu bölüm, 2004 sonrası döneme odaklanarak, Doğu Avrupa ülkelerinin AB içindeki politik entegrasyonunu nitel ve nicel veriler ışığında analiz etmektedir.

Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye politik entegrasyonu, demokrasinin teşviki, yönetişim etkinliği ve AB normları ile standartlarına uyum gibi çok yönlü bir süreci içermektedir. AB'nin politik entegrasyon kapasitesi, özellikle demokrasiyi ve yönetişim etkinliğini teşvik etme yeteneği, Doğu Avrupa'nın farklı alt bölgeleri arasında değişkenlik göstermiştir.

Araştırmalar, AB üyeliğinden bu yana Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasi ve yönetişim etkinliğinin genellikle iyileştiğini göstermektedir. Ancak bu iyileşmeler bölge genelinde homojen olmamıştır. Orta Avrupa ülkeleri, Güneydoğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkelerine kıyasla daha önemli ilerleme kaydetmiştir (Bötzel ve Schimmelfennig, 2017). AB'nin yönetişim etkinliğine etkisi, demokrasiye etkisinden daha güçlü olmuş, kurumsal yönetişimin geliştiği ancak demokratik uygulamaların aynı oranda ilerlemediği görülmüştür.

AB üyelik süreci, siyasi entegrasyonda kilit rol oynamıştır. Üyelik için gereken siyasi ve ekonomik kriterlerin yerine getirilmesi şartı anlamına gelen "koşulluluk" yaklaşımı, demokratik reformları ve yönetişim iyileştirmelerini teşvik etmede etkili olmuştur. Bu entegrasyon yoluyla demokrasi teşviki modeli, Avrupa Konseyi veya NATO gibi diğer uluslararası örgütlerin çabalarından daha başarılı olmuştur. Üst-aşağı ve alt-yukarı yaklaşımlarının bileşimi ile yasal koşulluluk ve yumuşak önlemlerin birlikte kullanılması, Doğu Avrupa'daki demokratik kurumları güçlendirmiştir.

Üyelik sonrası süreçte ise, AB'nin siyasi entegrasyon kapasitesinin zayıfladığı görülmektedir. Üyelikten sonra devam eden reform teşvikleri azaldığından, demokratik ve yönetimsel ilerlemelerin temposu yavaşlamaktadır. Bu durum, AB'nin üyelik sonrası siyasi entegrasyon hızını koruma konusundaki zorluklarını vurgulamaktadır (Schimmelfennig, ve Sedelmeier, 2005). Örneğin, Dünya Bankası'nın Küresel Yönetişim Göstergeleri (WGI), bu ülkelerde katılım sonrasında siyasi istikrar ve hükümet etkinliğinde önemli iyileşmeler olduğunu göstermektedir.

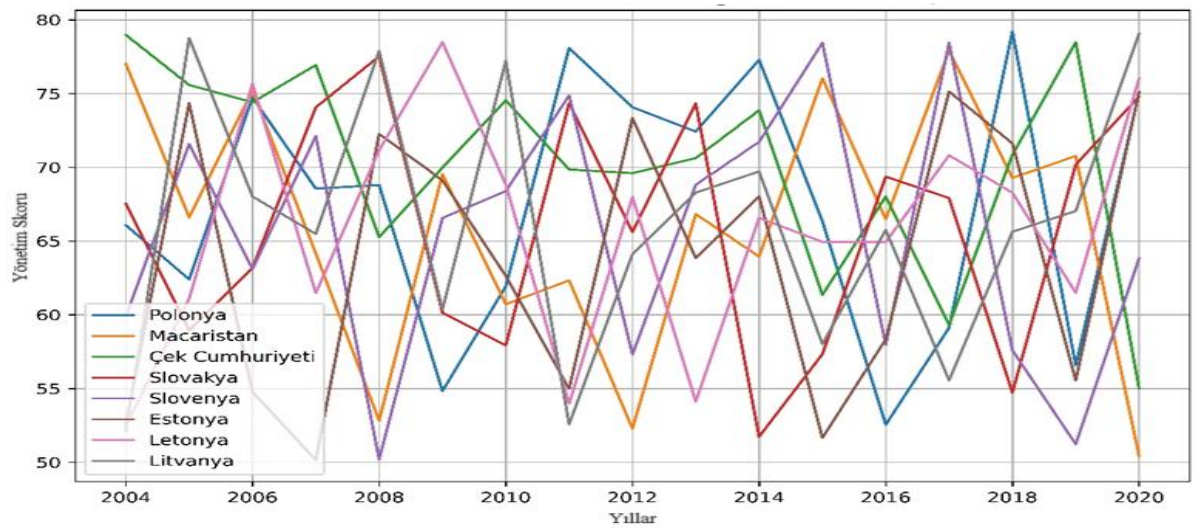

Şekil 5. CEEC Ülkelerin Yöneti(şi)m Göstergeleri (2004-2020)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur

Şekil 5 2004-2020 yılları arasında Doğu Avrupa ülkelerinin (DAÜ) yönetişim göstergelerini sergilemektedir. Veriler, söz konusu ülkelerin siyasi istikrar, hükümet etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzlukla mücadele gibi yönetişim boyutlarındaki performanslarını yansıtmaktadır.

Grafik incelendiğinde, DAÜ'lerin yönetişim göstergelerinde önemli dalgalanmalar görülmektedir. Ülkeler arasında belirgin farklılıklar mevcuttur. Polonya ve Baltık ülkeleri, genellikle daha iyi yönetişim performansı sergilerken, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya göstergelerinde daha istikrarsız ve kötüleşen eğilimler gözlemlenmektedir. Bu durum, söz konusu ülkelerdeki siyasi değişimler, ekonomik gelişmeler, AB entegrasyonu süreci ve demokratik kurumların güçlendirilmesi veya zayıflaması gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir.

Şekil 5 teki bulgular, DAÜ'lerde yönetişim alanında hem ülkeler arası hem de zaman içindeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgedeki iyi yönetişim uygulamalarının güçlendirilmesi ve istikrarının sağlanması yönündeki çabaların önemini vurgulamaktadır.

Nicel analizler, AB entegrasyonu ile Doğu Avrupa ülkelerindeki medeni özgürlükler ve siyasi hakların gelişimi arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. GSYH'ye, ticari açıklığa ve demokratik sisteme (parlamenter veya başkanlık) ilişkin faktörlerin kontrolü yapıldığında dahi, AB üyeliğinin medeni özgürlükler ve siyasi haklar düzeylerini artırdığı tespit edilmiştir. Bu da AB etkisinin yönetişim yapılarının ötesine, siyasi hayatın daha geniş yönlerine uzandığını göstermektedir.

Jeopolitik faktörler de Doğu Avrupa ülkelerinin siyasi entegrasyonunu etkilemiştir. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki Doğu Ortaklığı girişimi, bölgedeki Rusya baskısı nedeniyle ekonomik entegrasyon ve politik iş birliğini geliştirmede zorluklarla karşılaşmıştır. Buna rağmen, AB, Doğu Avrupa'daki politik etkisini güçlendirmek için geleneksel genişleme ve iş birliği stratejilerini sürdürmektedir. Avrupa Komisyonu'nun 2023 yılında yayınladığı raporda AB'ye üye Doğu Avrupa ülkelerinin hukuk devleti, piyasa ekonomisi ve kamu yönetimi alanlarında gerçekleştirdikleri gelişmeler hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

"Estonya'da adalet sisteminin dijitalleşmesi hızla ilerlemektedir. Mahkemelerde uzmanlaşmış bölümler oluşturulacak ve yeni yönetici pozisyonları yaratılacak. Hâkim sayısının artırılması ve iş yükünün daha iyi dağıtılması planlanmaktadır. Yeni adli yardım kuralları kabul edilmiştir. Yüksek dijitalleşme, adalet sisteminin verimli işleyişini sağlamaktadır. Çıkar çatışması ve lobicilik konularında yeni usul ve kurallar getirilmiştir. Yolsuzlukla mücadele etkin bir şekilde sürdürülmekte, ancak siyasi partilerin finansmanı ve ihbar bildirim konularında yasal düzenlemeler henüz tamamlanmamıştır. Ulusal medya düzenleyicisi, yeni AB kurallarının uygulanması için daha fazla kaynak ve personele kavuşmuştur. Kamu yayıncısına ayrılan kaynaklar artırılmıştır. Bilgiye erişim hakkının iyileştirilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Yüksek Mahkeme, gazetecilik kaynaklarının gizliliğini ve basın özgürlüğünü teyit etmiştir. Kanun yapım sürecinin dijitalleştirilmesi için yeni bir platform geliştirilmektedir. Anayasa Koruyucusu, hukuk devletini korumaya yönelik aktif rol oynamaktadır. Sivil toplum alanı açık kalmakla birlikte, finansman konusundaki endişeler devam etmektedir" (EC, 2023).

Letonya hakkında yazılan raporda ise şu ifadelere yer verilmektedir:

"Letonya'da adalet sisteminin dijitalleşmesi ve etkinliği artırılmaya devam edilmektedir. Yargıçların seçimi ve değerlendirmesi süreçleri iyileştirilirken, Yargı Konseyi'nin adalet sisteminin yönetişimindeki rolü güçlendirilmektedir. Ancak Yüksek Mahkeme yargıçlarının atanmasında siyasi etkinin önlenmesi konusunda yeterli tedbirlerin alınmadığı belirtilmektedir. Yolsuzlukla mücadele etkin bir şekilde sürdürülmekte, yeni eylem planı ve mevzuat değişiklikleri yapılmıştır. Bununla birlikte, farklı kurumlar arasındaki yetki paylaşımı endişe konusu olmaya devam etmektedir. Medya özgürlüğü ve bağımsızlığı korunmakta, kamu yayıncılığının bağımsızlığı güvence altına alınmıştır. Sivil toplumun karar alma süreçlerine katılımını artıran yerel yönetim reformları gerçekleştirilmiştir. Ancak sivil toplum örgütlerinin finansman erişimi başlıca sorun olarak öne çıkmaktadır. Ekonomi alanında, Ekonomi Mahkemesi'nin etkinliği olumlu değerlendirilmiş ve yetki alanının genişletilmesi önerilmiştir" (EC, 2023).

Raporda Macaristan hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

"Macaristan, adalet sisteminin bağımsızlığını ve etkinliğini artırmak için önemli düzenlemeler yapmıştır. Yargı Konseyi'nin yetkileri genişletilerek, yargı sisteminin siyasi etkilerden korunması hedeflenmiştir. Yüksek Mahkeme yargıç atamalarında şeffaflık sağlanmış, yargılama süreçlerindeki hız ve dijitalleşme iyileştirilmiştir. Yolsuzlukla mücadele kapsamında, yeni bir ulusal strateji hazırlanmış ve Avrupa fonlarının kullanımına dair daha sıkı düzenlemeler getirilmiştir. Bu adımlar, yolsuzlukla etkin mücadele için önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, bazı endişe verici durumlar da mevcuttur. Yerel mahkemelerde dava dağılımındaki şeffaflık eksikliği devam etmektedir. Üst düzey yolsuzluk iddialarının yeterince soruşturulmaması, mücadeledeki samimiyete gölge düşürmektedir. Kurumlar arası yetki ve sorumluluk paylaşımındaki belirsizlikler, varlık beyanlarına ilişkin eksiklikler ile lobicilik ve siyasi finansman alanlarındaki yetersiz düzenlemeler, yolsuzlukla mücadelenin etkinliğini sınırlamaktadır. Medya özgürlüğü ve

bağımsızlığına yönelik endişeler devam etmektedir. Medya otoritelerinin işlevsel bağımsızlığı ve kamu yayıncılığının editoryal ile finansal özerkliği konularında sorunlar bulunmaktadır. Gazetecilere yönelik baskı, taciz ve siber gözetim faaliyetleri de demokrasinin işleyişi için önemli riskler oluşturmaktadır" (EC, 2023).

Avrupa Birliği Yapısal ve Uyum Fonları, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin (ODAÜ) önemli ölçüde yararlanmasını sağlamıştır. Bu fonlar, altyapı gelişimi, inovasyon ve sosyal içerme projelerini destekleyerek, bölgedeki gayrisafi yurt içi hasıla artışına ve istihdam oluşumuna katkıda bulunmuştur. Avrupa Komisyonu verilerine göre, söz konusu fonlar ODAÜ'lerin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Tam üyelik statüsü, ODAÜ'lere Tek Pazar'a erişim imkânı sunmuş ve ticaret ile yatırımların gelişmesine olanak tanımıştır. Eurostat verilerine göre, bu ülkelerin Avrupa Birliği içi ticaret hacminde üyelik sonrası dönemde kayda değer artışlar gerçekleşmiştir. Bu durum, ODAÜ ekonomilerinin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

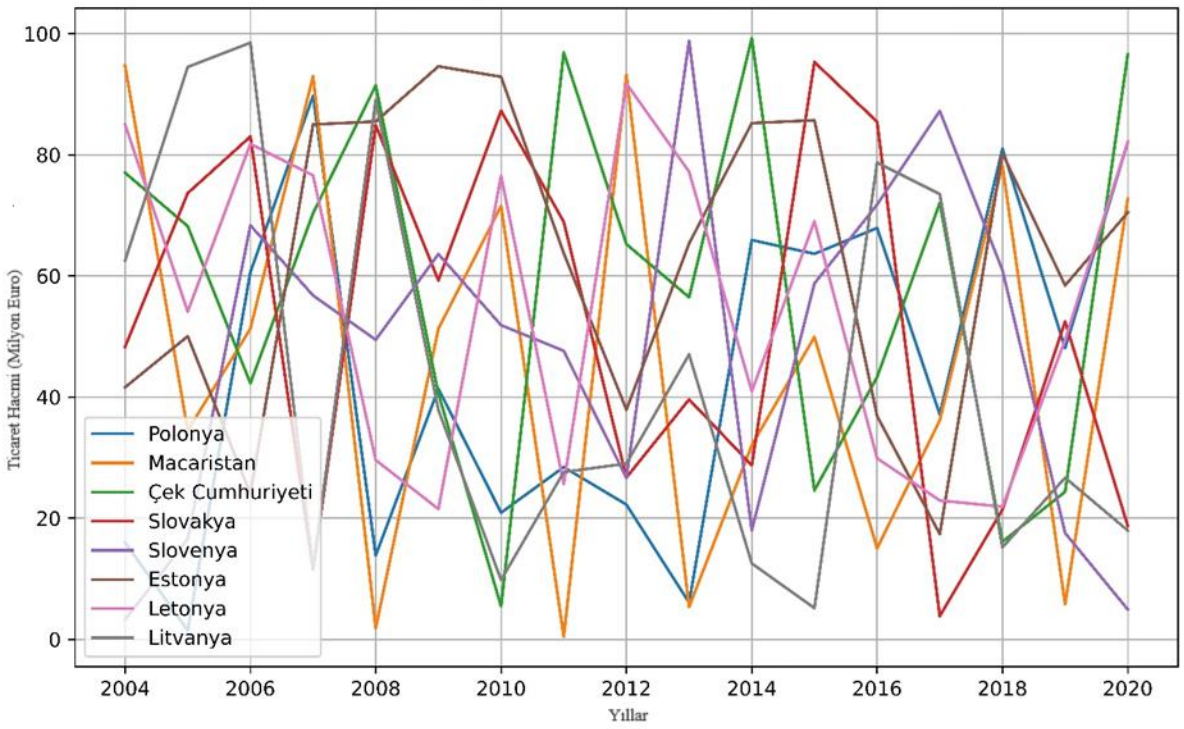

Şekil 6. 2004-2020 Yılları Arasında Doğu Avrupa Ülkelerinin AB İçi Ticaret Hacmi

Kaynak: Statista, 2024 verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur

Şekil 6, 2004-2020 yılları arasında Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği içerisinde gerçekleştirdiği ticaret hacmini göstermektedir. Grafik, söz konusu dönemde DAÜ'lerin Avrupa Birliği piyasaları ile entegrasyonundaki değişimleri yansıtmaktadır. Grafikte yer alan ülkeler arasında, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği içi ticaret hacminde göreceli olarak daha istikrarlı bir eğilim sergilediği görülmektedir. Öte yandan, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın ticaret hacimlerinde daha dalgalı bir görünüm söz konusudur. Bu ülkelerin Avrupa Birliği piyasaları ile bütünleşme süreçlerinde dönemsel farklılıklar ve kırılganlıklar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Grafikte gözlemlenen dalgalanmalar, DAÜ'lerin ekonomik konjonktürleri, rekabet güçleri, ticari politikaları ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreçlerindeki değişiklikler gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Bu durum, DAÜ'lerin Avrupa Birliği içi ticari ilişkilerinin zaman içinde önemli dönüşümler geçirdiğini ve bu ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıklarını yansıtmaktadır.

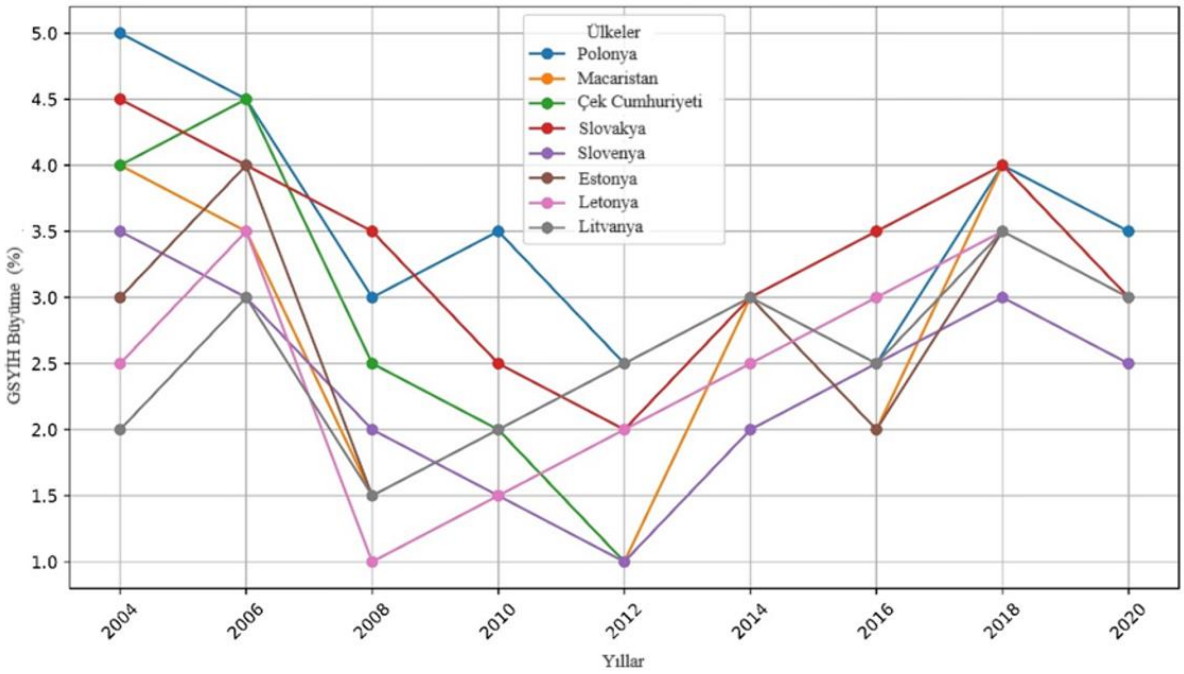

Şekil 7. Doğu Avrupa Ülkelerinin Ekonomik Büyüme Oranları (2004-2020)

Kaynak: IMF *World Economic Outlook, 2004-2020* verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur

Şekil 7 de, 2004-2020 yılları arasında Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik büyümelerini göstermektedir. Grafikte, söz konusu dönemde DAÜ'lerin gayrisafi yurtiçi hasılalarındaki (GSYİH) değişimler yansıtılmaktadır. Şekildeki eğilimler, DAÜ'lerin ekonomik performanslarında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Polonya, genel olarak daha istikrarlı bir büyüme ivmesi sergilerken, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Slovenya'nın ekonomik büyüme oranlarında daha dalgalı bir seyir gözlenmektedir. Baltık ülkeleri (Estonya, Letonya, Litvanya) ise dönemsel olarak hem yüksek hem de düşük büyüme oranları deneyimlemiştir. Bu durumun arkasında, DAÜ'lerin ekonomik yapıları, temel makroekonomik göstergeleri, dış ticaret performansları, teknolojik yenilikleri ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreçlerindeki farklılıklar yatmaktadır. Ayrıca, 2008-2009 küresel ekonomik krizi de ülkelerin büyüme eğilimlerini etkilediği görülmektedir.

Grafikte sergilenen ekonomik büyüme modellerindeki değişkenlik, EEC ülkelerinin ekonomik dönüşüm süreçlerindeki çeşitliliği ve hassasiyetlerini yansıtmaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerin ekonomik politika yapımında ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada karşılaştıkları zorlukları göstermektedir. AB'ye katılım süreci, DAÜ'lerde de yönetişimi, şeffaflığı ve hukukun üstünlüğünü geliştiren siyasi ve ekonomik reformlara yol açmıştır. Avrupa Komisyonu'nun Hukukun Üstünlüğü Raporu, bu ülkelerde yargı bağımsızlığı ve yolsuzlukla mücadele tedbirlerindeki iyileşmelere dikkat çekiyor. 2022 Avrupa Merkez Bankası Yakınsama Raporu (ECB, 2022), AB'ye üye Doğu Avrupa ülkelerinin Maastricht kriterlerini karşılama performanslarındaki çeşitliliği net bir şekilde ortaya koymaktadır. Rapor, bu ülkelerin ekonomik dönüşüm ve Avrupa bütünleşme süreçlerindeki heterojen yapısını ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir.

Enflasyon, bütçe açığı, kamu borcu ve döviz kuru istikrarı gibi Maastricht kriterlerine uyum konusunda DAÜ'ler arasında önemli farklılıklar gözlemlenmektedir. Polonya, Macaristan ve Romanya gibi ülkeler enflasyon hedeflerini karşılamakta zorlanırken, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya ve Litvanya gibi ülkeler bütçe ve kamu borcu kriterlerini daha iyi yerine getirmektedir. Döviz kuru istikrarı ise genel olarak bu ülkeler için daha az sorunlu bir alan olarak görünmektedir. Ekonomik performans göstergeleri açısından da DAÜ'lerin seyri oldukça heterojendir. GSYH büyümesi, enflasyon oranları ve işsizlik gibi temel makroekonomik göstergelerde ülkeler arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Polonya ve Romanya yüksek enflasyon oranlarıyla öne çıkarken, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan daha düşük enflasyon oranları sergilemektedir.

Kurumsal yapı ve yönetişim alanında da DAÜ'lerin Avrupa bütünleşme sürecindeki farklılıkları kendini göstermektedir. Siyasi istikrar, hukuk devleti ve yolsuzlukla mücadele gibi konularda bazı ülkeler önemli ilerlemeler kat ederken, diğerleri bu alanlarda geride kalmaktadır. Avrupa Parlamentosu Dışişleri Komisyonu'nun 2022 tarihli "Demokrasi Durumu Raporu" Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya ve Litvanya'daki demokratik

gelişmeleri ve insan hakları ihlallerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Rapor, bu ülkelerdeki hukuk devleti, yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü ve yolsuzlukla mücadele konularındaki endişeleri ortaya koymaktadır. Rapor da şu ifadelere yer verilmektedir:

Macaristan ve Polonya, 2017 ile 2022 yılları arasında beş temel göstergede de önemli düşüşler yaşayan çekici örneklerdir. Bu durum, Avrupa Birliği'nin üye ülkelerinin (anti) demokratik yönelimlerini daha doğrudan etkileme kabiliyetinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Avrupa Komisyonu'nun, hak ihlalleri ve hukukun üstünlüğüne yönelik ihlaller nedeniyle Macaristan ve Polonya'ya milyarlarca avroluk fon aktarımını dondurmasına rağmen, her iki ülke de genel olarak yönelimlerinde önemli değişiklikler yapmamışlardır. Bu durum, Avrupa Birliği'nin üye ülkeler üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde demokratik değerlerin ve hukukun üstünlüğünün giderek aşındığı görülmektedir. Avrupa Birliği, üye ülkelerin iç siyasetine doğrudan müdahale etmekte zorlanmakta ve üye ülkelerin demokratik gerilemesini engellemekte yetersiz kalmaktadır (International IDEA, 2023).

2004 sonrasında Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılımı, siyasi entegrasyon, yönetişim etkinliği ve medeni özgürlüklerde önemli iyileşmelere yol açmıştır. Ancak demokratik uygulamalardaki ilerleme dengeli olmamıştır. Üyelik öncesi koşullar, bu iyileşmelerin temel itici gücü olmuştur, ancak üyelikten sonra yakalanan bu momentumun sürdürülmesi zor bir görevdir. Ayrıca, jeopolitik faktörler entegrasyon sürecini karmaşıklaştırmakta ve AB'nin esnek ve uyarlanabilir bir yaklaşım benimsemesini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Neoliberalizmin temel ilkelerinin AB bünyesinde hâkim hale gelmesi, AB'nin Doğu Avrupa'ya genişleme politikalarını da şekillendirmiştir. Özellikle 2004 genişlemesi sonrası dönemde, AB'nin yeni üye ülkelerle ilişkilerinde piyasa mekanizmalarının işleyişini ve rekabeti ön plana çıkaran politikalar benimsenmiştir. Bu durum, söz konusu ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. AB'nin rekabet üstünlüğü düşünüldüğünde her ne kadar Doğu Avrupa ülkeleri kısa vadede bu entegrasyondan fayda sağlasa da uzun vadede AB'nin daha fazla kar sağlaması ve oluşan karşılıklı bağımlılığın AB'nin lehine işleyeceği tahmin edilmektedir.

Ekonomik alanda, Baltık ülkelerinde hızlı bir büyüme süreci yaşanırken, diğer Doğu Avrupa ülkelerinde daha ılımlı ancak dalgalı bir büyüme performansı gözlemlenmiştir. Neoliberal reformların kapsamı ve uygulanma hızındaki farklılıklar, ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıklarının temel belirleyicisi olmuştur. Ayrıca, verimlilik artışları, yabancı yatırımlar ve sermaye birikimi gibi unsurlar büyüme dinamiklerinde öne çıkarken, işgücü piyasası reformları görece daha sınırlı bir rol oynamıştır.

Siyasi alanda ise, Doğu Avrupa ülkelerinde devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki etkinliğinin azaltılması, idari kurumlarının dönüşümü ve sivil toplumun zayıflaması gibi değişimler yaşanmıştır. Özelleştirmeler, kuralsızlaştırma ve mali disiplin uygulamaları, devletin rolünü sınırlandırmış ve piyasa odaklı politikaların ağırlığı artmıştır. Yargı bağımsızlığı, yolsuzlukla mücadele ve ifade özgürlüğü gibi demokratik uygulamalardaki iyileşmeler ise eşit olmamış, bölgesel farklılıklar göstermiştir.

Neoliberal politikaların Doğu Avrupa ülkelerindeki etkileri, AB'nin genişleme sürecinde ortaya çıkan fırsatlar ve tehditler bağlamında değerlendirildiğinde bir yandan, piyasa mekanizmalarının işleyişini ön plana çıkaran reformlar, bölgedeki ekonomik büyüme ve AB'nin tek pazara entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ancak diğer yandan, demokratik kurumların zayıflaması, yolsuzlukla mücadeledeki problemler ve vatandaş haklarındaki kısıtlamalar, AB'nin değerleri ve ilkeleriyle uyuşmayan gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

AB'nin Doğu Avrupa'daki genişleme sürecinde iki temel sorunla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. İlki, neoliberal politikaların ekonomik kalkınmayı hızlandırırken demokrasi ve insan haklarındaki ilerlemeleri yavaşlatması; ikincisi ise bazı üye ülkelerde demokrasinin gerilemesi ve AB normlarıyla uyumsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, AB'nin Doğu Avrupa'daki genişleme politikalarında aşağıdaki konuların dikkate alınması önem arz etmektedir:

1. Neoliberal reformların ekonomik kalkınma hedefleriyle demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü arasındaki dengenin gözetilmesi: AB, üye ülkelerindeki demokratik standartların korunması ve güçlendirilmesi için daha etkin mekanizmalar geliştirmelidir. Ekonomik büyüme ile insan hakları ve özgürlükler arasındaki uyumu sağlayacak bütüncül politikalar benimsenmelidir.

2. Bölgesel farklılıklara duyarlı bir yaklaşım geliştirilmesi: AB, Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve kurumsal dönüşüm performansındaki farklılıkları dikkate almalı ve her ülkenin özgün koşullarına uygun destekler sağlamalıdır. Tek tip politika uygulamaları yerine, esnek ve uyarlanabilir yaklaşımlar benimsenmelidir.

3. Üyelik sonrası demokratikleşme süreçlerinin desteklenmesi: AB, üyelik sonrası dönemde de Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratik kurumların güçlendirilmesi, yargı bağımsızlığının korunması ve temel hak özgürlüklerinin geliştirilmesi için etkin mekanizmalar oluşturmalıdır. Üyelik kriterleri kadar üyelik sonrası izleme ve denetim sistemleri de önemsenmelidir.

4. Jeopolitik risklerin yönetilmesi: AB, Doğu Avrupa'daki genişleme sürecinde Rusya ve diğer bölgesel aktörlerin artan etkisini dikkate almalı ve bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik stratejiler geliştirmelidir. Jeopolitik riskler, demokratikleşme ve ekonomik entegrasyon hedeflerini olumsuz etkileyebilmektedir.

AB'nin 2004 genişlemesiyle Doğu Avrupa ülkelerini Birliğe katması, bölgedeki ekonomik ve siyasi dönüşümün anahtarı olmuştur. Ancak, AB'nin izlediği neoliberal politikaların, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi temel değerleriyle uyuşmayan sonuçlar doğurması, Birliğin geleceği açısından önemli riskler barındırmaktadır. Bu nedenle, ekonomik büyüme hedefleriyle demokratik standartların uyumlaştırılması, bölgesel farklılıklara duyarlı yaklaşımların benimsenmesi ve üyelik sonrası izleme mekanizmalarının güçlendirilmesi, AB'nin Doğu Avrupa genişlemesinin başarılı bir şekilde ilerlemesi için kilit öneme sahiptir.

Kaynakça

Adamski, D. (2019). The social contract of democratic backsliding in the “new EU” countries. *Common Market Law Review*, *56*(3), 623-666. DOI: 10.1007/s40803-020-00148-w

Ágh, A., & Kovács, A. (2016). EU cohesion policy in the Eastern Partnership region: A case of external Europeanisation. In *Handbook on Cohesion Policy in the EU*, 399-412. Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781784715670.00041

Akbaş, Z., Çaylı, ş., Duman, Mç (2018). Amerika Birleşik Devletleri’nin Realizm ve İdealizm İkileminde Ortadoğu Politikası: Mısır ve Suriye Örnekleri, Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, *4*(11), 485-502. DOI : 10.31576/smryj.92

Ameco (2015): “Annual macro-economic database”, Erişim adresi: http://ec.europa.eu/economy_finance/ ameco/user/serie/SelectSerie.cfm.

Ataay, C. K. (2016a). Hayek ve Friedman’ın devlet anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, *4*(1), 129-151.

Ataay, C. K. (2016b). Hayek ve Friedman’ın devlet anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, *4*(1), 129-151.

Atatorun, M. (2021). *Avrupa Birliği bölgesel politikası ve Macaristan*. Kriter Yayınevi.

Atatorun, M., ve Veziroğlu, S. (2022). Değişken geometrili Avrupa yaklaşımı Arnavutluk için bir seçenek midir? *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, *11*(2), 381-419. https://doi.org/10.30903/Balkan.1226436

Bache, I., Bulmer, S., George, S., Parker, O., & Burns, C. (2020). *Politics in the European union*. Oxford University Press, USA.

Becker, G. S. (1976). *The economic approach to human behavior* (Vol. 803). University of Chicago press.

Bandelj, N. (2002). Embedded economies: Social relations as determinants of foreign direct investment in Central and Eastern Europe. *Social Forces*, *81*(2), 411-444.

Bideleux, R., & Jeffries, I. (2007). *A history of Eastern Europe: Crisis and change*. Routledge.

Blyth, M. (2013). *Austerity: The history of a dangerous idea*. Oxford University Press.

Bohle, D. (2014). Post-socialist housing meets transnational finance: Foreign banks, mortgage lending, and the privatization of welfare in Hungary and Estonia. *Review of international political economy*, *21*(4), 913-948. DOI: 10.1080/09692290.2013.801022

Bohle, D., & Greskovits, B. (2019). *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Cornell University Press.

Bouckaert, G. (2009). Public sector reform in Central and Eastern Europe. *Halduskultuur*, *10*(1), 94-104.

Börzel, T. A., & Risse, T. (2003). Conceptualizing the domestic impact of Europe. *The politics of Europeanization*, *57*(80), 1-24. DOI: 10.1093/0199252092.003.0003

Camba, A. (2015) Constructing Capitalisms: Transforming Business Systems in Central and Eastern Europe, *Europe-Asia Studies*, *67*(9), 1501-1502, DOI: 10.1080/09668136.2015.1087164

Cini, M., & Borragán, N. P. S. (2022). *European union politics*. oxford university press.

Crouch, C. (2011). *The strange non-death of neo-liberalism*. Polity.

Çaylı, Ş., ve Memiş, E. (2024). NATO ve Şanghay İş birliği Örgütü Üzerinden ABD ve Çin Rekabetinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *15*(41), 102-120. https://doi.org/10.21076/vizyoner.1258993

Dardot, P., & Laval, C. (2014). *The new way of the world: On neoliberal society*. Verso Books.

Dimitrova, A. L. (2010). The New Member States of the EU in the Aftermath of Enlargement: Do New European Rules Remaın Empty Shells? Journal of European Public Policy, *17*(1) 137–148. https://doi.org/10.1080/13501760903464929

Dimitrova, A., & Dragneva, R. (2013). Constraining external governance: interdependence with Russia and the CIS as limits to the EU's rule transfer in the Ukraine. In *EU External Governance*. 63-82. Routledge.

Dinan, D. (2004). *Europe recast: a history of European Union* (Vol. 373). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Drahokoupil, J. (2008). *Globalization and the state in Central and Eastern Europe: The politics of foreign direct investment*. Routledge.

Duménil, G., & Lévy, D. (2013). *The crisis of neoliberalism*. Harvard University Press.

Dustmann, C., Casanova, M., Fertig, M., Preston, I., & Schmidt, C. M. (2003). *The impact of EU enlargement on migration flows* (No. 25/03). Research Development and Statistics Directorate, Home Office.

Eagleton, T. (1991). *Ideology: An introduction*. London, England and New York, NY: Verso.

ECB (2022). Convergence Report, June 2022. Erişim adresi:https://www.ecb.europa.eu/press/other-publications/convergence/html/ecb.cr202206~e0fe4e1874.en.html]

EC (2023) Rule of Law Report - Communication and country chapters, 5 July 2023 Erişim adresi: https://commission.europa.eu/publications/2023-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en.

Epstein, R. A., & Jacoby, W. (2014). Eastern enlargement ten years on: Transcending the East–West divide? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *52*(1), 1-16. https://doi.org/10.1111/jcms.12089

Friedman, M. (1988) Kapitalizm ve Özgürlük, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Gowland, D., Turner, A., & Wright, A. (2009). *Britain and European integration since 1945: on the sidelines*. Routledge.

Grabbe, H. (2006). *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*, 7-38. Basingstoke: Palgrave Macmillan. DOI:10.1057/9780230510302

Grzymala-Busse, A. and Jones Luong, P. (2002) 'Reconceptualizing the state: lessons from post communism', *Politics and Society, 30*(4), 529–554. https://doi.org/10.1177/003232902237

Häring, N., & Douglas, N. (2012). *Economists and the powerful: Convenient theories, distorted facts, ample rewards*. Anthem Press.

Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, USA. DOI:10.1017/S0266267108001715

Hayek, F. A. (2009), "Liberalizm", *Liberal Düşünce*, *14*(55): ss. 197-224.

Hayek, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press. *Chicago Ill*.

Hayek, F. A. (2009). *The road to serfdom: text and documents--the definitive edition* (Vol. 2). University of Chicago Press.

Hlavacek, P., & Bal-Domanska, B. (2016). Impact of foreign direct investment on economic growth in Central and Eastern European countries. *Engineering Economics*, *27*(3), 294-303. DOI: 10.5755/j01.ee.27.3.3914

ILO. (2011). *Global employment trends 2011: The challenge of a job recovery*. Geneva: International Labour Office.

ILO, C. (2010). *The creeping nationalisation of the EU enlargement policy*. Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies (SIEPS).

International IDEA (2023). The state of democracy in Europe. Erişim adresi: https://www.idea.int/gsod/2023/chapters/europe/

International Monetary Fund (IMF), 2004, "Growth and Institutions," *World Economic Outlook*, April, World Economic and Financial

Jacoby, W. (2004). *The enlargement of the European Union and NATO: ordering from the menu in Central Europe*. Cambridge University Press.

Kaya, A., Düzgit, S. A., Gürsoy, Y., ve Beşgül, Ö. O. (2011). Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, *2*.

Klein, N. (2007). *The shock doctrine: The rise of disaster capitalism*. Macmillan.

Kochenov, D. (2008). The ENP conditionality: pre-accession mistakes repeated. *Pioneer Europe*, 105-120. Erişim adresi: https://ssrn.com/abstract=1310780

Ladrech, R. (1994). The Europeanization of Politics and Institutions: the Case of France, *Journal of Common Market Studies, 32*(1), 69-88. https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1994.tb00485.x

Magda, I. (2017). Do trade unions in Central and Eastern Europe make a difference? *IZA World of Labor*.

Magnette, P., & Nicolaïdis, K. (2004). The European Convention: bargaining in the shadow of rhetoric. *West European Politics*, *27*(3), 381-404. DOI: 10.1080/0140238042000228068

McCormick, J. (2020). *Understanding the European Union: a concise introduction*. Bloomsbury Publishing.

Meardi, G. (2013). Emerging systems of employment relations in Central Eastern European countries. In *The transformation of employment relations in Europe*, 69-87, Routledge.

Mirowski, P., & Plehwe, D. (Eds.). (2015). *The road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective, with a new preface*. Harvard university press.

Moravcsik, A. (2013). *The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht*. Routledge.

Müftüler-Baç, M. (2008). Turkey's accession to the European Union: The impact of the EU's internal dynamics. *International Studies Perspectives*, *9*(2), 201-219. DOI: 10.1111/j.1528-3585.2008.00327.x

Nam, H. H., Jost, J. T., & Feldman, S. (2017). The neurobiology of fairness and social justice: An introduction. *Social Justice Research*, *30*, pp. 289-299.

Nugent, N. (2017). *The government and politics of the European Union*. Bloomsbury Publishing.

OECD. (2019). The Governance of Regulators. OECD Best Practice Principles for Regulatory Policy. OECD Publishing, Paris.

Orenstein, M. A. (2008). *Privatizing pensions: The transnational campaign for social security reform*. Princeton University Press.

Palley, T. I. (2005). From Keynesianism to neoliberalism: Shifting paradigms in economics. *Neoliberalism: A critical reader*, s. *268*.

Polster, C. (2021). Economic development and growth in Central and Eastern Europe. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, *24*(4), 69-84. doi:10.18778/1508-2008.24.31

Prasad, M. (2006). *The politics of free markets: The rise of neoliberal economic policies in Britain, France, Germany, and the United States*. University of Chicago Press.

Radaelli, C. M. (2004). Europeanisation: Solution or problem? *European integration online papers (EIoP)*, *8*(16), 1-23. DOI: 10.1057/9781137316967_13

Ruckriegel, K. (2009). Der Homo oeconomicus–Ein realitätsfernes Konstrukt. *Orientierungen zur Wirtschafts-und Gesellschaftspolitik*, *120*(2), 49-55.

Rüstow, A. (2001). *Die Religion der Marktwirtschaft* (Vol. 2). Lit-Verlag.

Rynning, S. (2014). The geography of the Atlantic peace: NATO 25 years after the fall of the Berlin Wall. *International Affairs*, *90*(6), 1383-1401. https://doi.org/10.1111/1468-2346.12175

Saad-Filho, A., & Johnston, D. (2005). *Neoliberalism a critical reader*. Pluto Press.

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2004). Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European public policy*, *11*(4), 661-679. https://doi.org/10.1080/1350176042000248089

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (Eds.). (2005). *The Europeanization of central and eastern Europe*. Cornell university press.

Schubert, H. (Ed.). (2006). *" Europäisierung"-Begriff, Idee und Verwendung im interdisziplinären Diskurs*. Forschungsverbund Ost-und Südosteuropa.

Sedelmeier, U., (2011). "Europeanisation in new member and candidate states," Living Reviews in European Governance (LREG), Institute for European integration research (EIF).

Slobodian, Q. (2018). *Globalists: The end of empire and the birth of neoliberalism*. Harvard University Press.

Statista. (2024). Intra-EU International Trade - statistics and facts. Erişim adresi: https://www.statista.com/topics/10679/intra-eu-international-trade/

Stedman Jones, D. (2014). Masters of the universe: Hayek, Friedman, and the birth of neoliberal politics.

Uğur, Ö., & Aksoy, M. (2016). Avrupalılaşma Kavramı ve Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(10), 163-180. Erişim adresi: http://localhost/jspui/handle/123456789/229

Vachudova, M. A. (2007). Historical institutionalism and the EU's eastward enlargement. *Making history: European integration and institutional change at fifty*, *8*, 105. DOI: 10.1093/oso/9780199218677.003.0006

Visser, J. (2015). Institutional characteristics of trade unions, wage setting, state intervention and social pacts (ICTWSS). An international database. *Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS), Amsterdam*.

Yucel, G. E. (2014). FDI and economic growth: the case of Baltic countries. *Research in World Economy*, *5*(2), 115-134. DOI: 10.5430/rwe.v5n2p115

Zoltán, F., Cristian, B., Christopher, H., Attila, K., Tomáš, M., Fruzsina, S., & Barbara, W. (2020). *Economic Integration and Interdependence in Central and Eastern Europe*. Ludovika University Press. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/341285867_Economic_Integration_and_Interdependence_in_Central_and_Eastern_Europe

Extended Abstract

Aim and Scope

The expansion of the European Union (EU) to include Eastern European countries as part of the 2004 enlargement process has significantly impacted the EU's eastern borders and the geopolitical landscape of the region. This study examines the neoliberal approach that has emerged in the EU's relations with these newly joined Eastern European countries. It aims to analyze how neoliberal policies applied in the EU's relations with its eastern neighbors have taken shape and the resulting changes in the economic and political structures of the countries concerned. Both qualitative and quantitative data are utilized to provide a comprehensive assessment of the effects of the EU's neoliberal policies in its relations with Eastern Europe.

Conceptual and Theoretical Framework

The conceptual framework presented in the first chapter outlines the origins and key tenets of neoliberalism, highlighting its distinctions from neoclassical economic theory. Neoliberalism emphasizes the optimal functioning of markets, minimal state intervention, and a focus on supply-side policies and shareholder value. The evolution of neoliberal ideas is discussed, from the initial formulations by scholars like Friedrich August von Hayek to their widespread adoption by policymakers such as Ronald Reagan and Margaret Thatcher.

Literature Review

Chapter 2 provides a historical overview of the EU's eastward enlargement, tracing the motivations and processes behind the inclusion of Eastern European countries into the EU. The end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union presented an opportunity for the EU to expand its influence and integrate former communist states into the capitalist bloc. The EU's enlargement policies and the accompanying geopolitical shifts are discussed in detail. The

literature review highlights previous research on the economic and political impacts of EU enlargement and the role of neoliberal policies in shaping these outcomes.

Data Set and Findings

The economic and political developments in Eastern European countries following their EU accession are analyzed in Chapter 4,5 and 6. These chapters focus on the impacts of neoliberal policies, exploring the varying growth trajectories, labor market dynamics, and institutional transformations in these countries. These chapters highlight the differences between the Baltic states and other Eastern European nations in terms of the pace and scope of neoliberal reforms and their subsequent economic performance. The study employs a combination of qualitative and quantitative methods, drawing on policy documents, academic literature, and statistical data to provide a comprehensive analysis.

Results

Chapter 7 evaluates the strengths and weaknesses, as well as the opportunities and threats, of Eastern European countries' relations with the EU after full membership. It examines the EU's political integration capacity, particularly its ability to foster democracy and improve governance effectiveness in the region. The chapter also discusses the uneven progress in democratic practices and alignment with EU norms, as well as the complicating role of geopolitical factors.

The findings suggest that the EU has instrumentalized neoliberal policies in its relations with Eastern Europe and increased its capacity for influence in the region. However, the integration process has been uneven, with varying degrees of progress in terms of democracy, governance effectiveness, and alignment with EU norms and standards across different sub-regions of Eastern Europe. The study highlights the challenges the EU faces in sustaining the momentum of political integration after accession and the complicating role of geopolitical factors.

Hasırcı, I., Örücü, E. & Yıldız, R.Ö. (2025). The effects of green shared vision and environmental attitude on environmental organizational citizenship behaviour: a research on university students. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 235-248.

The Effects of Green Shared Vision and Environmental Attitude on Environmental Organizational Citizenship Behaviour: A Research on University Students

Yeşil Paylaşılan Vizyon ve Çevreci Tutumunun Çevreci Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Itır Hasırcı[1], Edip Örücü[2], Ramazan Özkan Yıldız[3]

Abstract

This study seeks to ascertain the impact of green shared vision and environmental attitude on environmental organizational *citizenship behaviour. The research aims to reveal how students' shared vision of environmental sustainability goals shapes their environmental organizational citizenship behaviors. In addition, understanding the role of these two variables in the development of environmentally friendly behaviors aims to form a basis for strategies to increase environmental awareness at individual and societal levels. The data were collected using an online survey. The study sample comprises 426 students that were selected from this group of people. As a result of the correlation analysis, a positive and significant association between green shared vision and environmental attitude. Additionally, a positive and significant relationship was observed between green shared vision and environmental* organizational *citizenship behaviour. Furthermore, a positive and significant relationship was found between environmental attitudes and environmental* organizational *citizenship behaviour. As a result of the regression analysis, there are significant impacts of green shared vision and environmental attitude on environmental* organizational *citizenship behaviour. The regression analysis revealed that the impact of environmental attitude on environmental* organizational *citizenship behaviour is more significant compared to that of green shared vision. This finding shows that students' attitudes towards the environment play an important role in encouraging environmentally friendly behaviors. In this case, it is important for universities that want to increase environmentally friendly behaviors to focus on strategies that will strengthen students' attitudes towards the environment. At the same time, the effect of green shared vision on environmentally friendly behaviors shows that creating a common vision focused on the environment in universities can contribute. These findings emphasize the importance of green shared vision and environmental attitudes in encouraging environmentally friendly behaviors.*

Keywords: Green Shared Vision, Environmental Attitude, Environmental Organizational Citizenship Behaviour, University Students.

Öz

Bu çalışmanın amacı, yeşil paylaşılan vizyon ve çevreci tutumun çevreci örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırma, öğrencilerin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik ortak bir vizyona sahip olmalarının çevreci örgütsel vatandaşlık davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca çevre dostu davranışların gelişiminde bu iki değişkenin rolünün anlaşılması, bireysel ve toplumsal düzeyde çevresel farkındalığı arttırmaya yönelik stratejiler için bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Veriler çevrimiçi anket ile toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini bu gruptan seçilen 426 öğrenci oluşturmaktadır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda, yeşil paylaşılan vizyon ile çevreci örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Ayrıca çevresel tutum ile çevreci örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan regresyon analizi sonucunda, yeşil paylaşılan vizyon ve çevreci tutumun çevreci örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkilerinin olduğunu göstermektedir. Regresyon analizi, çevreci tutumun çevreci örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinin, yeşil paylaşılan vizyona kıyasla daha anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu bulgu, öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarının, çevreci davranışlarını teşvik etmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu durumda çevre dostu davranışları arttırmak isteyen üniversitelerin, öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarını güçlendirecek stratejilere odaklanması önem arz etmektedir. Aynı zamanda, yeşil paylaşılan vizyonun da çevreci davranışlar üzerindeki etkisi, üniversitelerde çevre odaklı bir ortak vizyon oluşturmanın katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu bulgular çevre dostu davranışların teşvik edilmesinde yeşil paylaşılan vizyon ve çevreci tutumun önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Paylaşilan Vizyon, Çevreci Tutum, Çevreci Örgütsel Vatandaşlik Davranişi, Üniversite Öğrencileri.

JEL Codes: *M10.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 11.03.2024 tarih ve 2024 / 3 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 03 / 07 / 2024
Accepted: 21 / 01 / 2025

[1] Dr., Bağımsız Araştırmacı, Balıkesir/Bandırma, Türkiye, itir8686@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/ https:// 0000-0002-5449-2640.
[2] Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir/Bandırma, Türkiye, eorucu@bandirma.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3301-7496.
[3] Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir/Bandırma, Türkiye, ramazanyildiz@bandirma.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-4382-2480.

Introduction

The integration of the notion of environment into current higher education systems and the promotion of collaboration between universities and other social groups have led to the emergence of social responsibility in universities. The concept of university social responsibility extends beyond the implementation of corporate social responsibility initiatives inside the campus environment. It also represents a substantial overhaul in sustainable development to address the issues of the modern day. The notion of social responsibility in universities is of utmost significance. The concept of university social responsibility extends beyond the implementation of corporate social responsibility initiatives in the campus environment. For this reason, the concept of social responsibility is important in universities. This concept aims not only to produce academic knowledge but also to have a strong interaction with society and to increase social benefit (Ahmad et al., 2020). The potential of universities to produce solutions to social problems by contributing to sustainable development goals makes them important actors. In this context, the understanding of social responsibility in universities has important consequences not only at the institutional level but also at the individual level. Students, academics and other individuals develop a sense of contribution to society in line with this understanding (Alshihabat and Atan, 2020). This consciousness is also reflected in individual behaviors. Individuals often exhibit actions that go beyond formal job expectations by helping others, sharing resources, taking on additional responsibilities, approving a friend or colleague, and in the absence of someone in their community.These actions are commonly known as organizational citizenship behaviours (Organ, 1997). In this context, it is seen that the organizational citizenship behaviors exhibited by university students not only strengthen academic and social solidarity, but also expand to include environmental awareness. This situation brings up the concept of environmental organizational citizenship behavior for students.

Environmental organizational citizenship behaviour refers to the voluntary cooperation of individuals within an organization to carry out actions that go beyond their assigned responsibilities and contribute to the well-being of the natural environment (Daily et al., 2009). When individuals perceive that their contributions to the company are highly appreciated, they are more inclined to actively participate in environmental activities and exhibit a greater level of engagement in environmental organizational citizenship behaviour (Luu, 2019). Environmental organizational citizenship behaviour refers to the collaborative efforts made by team members to support green activities as part of the team's sustainability strategy, rather than simply adding up individual donations to environmental causes. The presence of an ecologically conscious environment within a company can greatly promote the engagement of individuals in environmentally responsible actions and behaviours within the organization. Therefore, the environmental effectiveness of organizations does not merely hinge on their sustainability policies but frequently depends on the environmentally conscious actions of individuals, such as engaging in environmental organizational citizenship behaviour. Research has demonstrated that engaging in environmental organizational citizenship behaviour has a crucial role in promoting the long-term viability of organizations and their environmental management efforts (Althnayan et al., 2022; Aslam et al., 2021). In this context, it is seen that environmental organizational citizenship behaviors contribute to a sustainable environmental understanding (Malik et al., 2021). One of the elements that make this contribution more systematic and holistic is the green shared vision understanding. When students' voluntary efforts for the environment come together towards a common goal, they produce more effective and sustainable results (Chang, 2020). In this context, green shared vision aims to create a collective consciousness focused on the environment.

Green shared vision refers to the ambitious objectives that individuals adopt in alignment with the organizational vision, encompassing the organization's mission and fundamental values (Larwood et al., 1995). The concept of a "green shared vision" is crucial for companies as it establishes the organization's purpose and direction by offering good environmental initiatives (Bart and Hupfer, 2004). According to Chen et al. (2015), a green shared vision is a distinct and shared strategic orientation towards environmental aims and aspirations that all employees of a company embrace. According to social identity theory, the collective beliefs and practices of an organization play a vital role in increasing its reputation and inclination to associate with other groups (Tajfel and Turner, 1986). To bolster the efficacy of a sustainable shared vision, individuals within the organization must possess a unified comprehension of the organization's goal, mission, and fundamental values. Green shared vision provides an important framework that shapes individuals' attitudes and behaviors towards the environment by ensuring that environmental sustainability goals are adopted with a common understanding. In this context, environmental attitudes emerge as an important dimension that concretizes the impact of green shared vision on individuals and strengthens their environmental responsibility awareness. The strong relationship between these two concepts is of critical importance in understanding individuals' environmental citizenship behaviors (Chang et al., 2019; Rahman et al., 2023).

Environmental attitudes are commonly seen as essential conditions for participating in environmental actions and are characterized as a psychological inclination. Environmental attitudes encompass the goals and views regarding environmental activities and issues, in contrast to environmental awareness, which refers to the shift from awareness to

attitude towards the environment. The favourable dispositions that humans possess towards the environment are crucial in contemporary circumstances, when consumption permeates every aspect of our existence. Hence, it is imperative to cultivate ecological awareness among university students, mainly in a familial setting. It is crucial to offer young individuals the chance to gain knowledge about the formation of positive environmental attitudes and the role of environmental consciousness in promoting sustainability throughout their educational journey, up to university. Universities are regarded as the ultimate stage in the maturation of young people, who have a pivotal role in shaping future generations. Therefore, the significance of the environmental attitudes of young individuals pursuing higher education becomes apparent. Given that the comprehension of favourable attitudes towards the environment is connected to the desired levels of sensitivity, awareness, and conscious actions concerning environmental matters, it is particularly crucial to investigate the environmental attitudes, environmental organizational citizenship behaviours, and shared visions of sustainability among university students.

Although studies on individual and organizational factors affecting environmental organizational citizenship behavior are increasing in the literature, the examination of these behaviors, especially on groups representing future employees such as university students, is limited. How green shared vision and environmental attitude interact in the context of university students and how they shape environmental citizenship behaviors constitutes a significant gap in the literature. Therefore, our study aims to fill this gap by providing theoretical and practical contributions for the development of policies and educational programs aimed at increasing the environmental awareness of university students. Increasing environmental awareness, especially in this age group, is of great importance in terms of raising individuals who support environmental sustainability in the future.The objective of this study is to investigate how the shared visions and environmental attitudes of undergraduate students in Turkish institutions impact their environmental and organizational citizenship activities. To be more precise, the research topics that will be tackled in this study are determined by the research problem at hand.

Does the collective environmental vision of university students influence their engagement in environmental organizational citizenship behaviours?

Does the environmental disposition of university students influence their engagement in environmental organizational citizenship behaviours?

1. Conceptual Background

1.1. Green Shared Vision

A green shared vision is regarded as a strategic approach that motivates all employees inside organizations to embrace environmentally friendly organizational practices based on their abilities. According to Chen et al. (2015), green shared vision refers to the strategic objectives that employees prioritise, which are aligned with the collective sustainable goals they support. A green shared vision allows organizations to establish a clear purpose, facilitating the attainment of corporate awareness through the development of a unified vision (Garavan et al., 2022). A shared vision unifies an organization and its people, guiding them towards a collective set of goals and developmental trajectories. The organization and its employees establish a collective agreement on the mission and basic values of the organization through a shared vision that prioritises sustainability. An enhanced embrace of the organizational vision leads to employee happiness and a sense of company affiliation. Shared vision comprises the objectives, overall directions, and methodologies of every organization. The incorporation of environmental conservation into organizational management has been prompted by the increasing recognition of the need to protect the environment. Chen et al. (2015) stress the need for organizations striving for environmentally conscious sustainable development. They recommend creating a strategic development plan that incorporates shared environmental conservation objectives to foster a green vision in organizational management.

The idea of a green shared vision refers to a strategy and unified objective that employees adopt, putting an emphasis on ecological goals and aligned with their environmental aspirations. A collective vision offers direction to organizations and fosters favourable environmental practices. The importance of determining the overarching purpose and direction of organizations cannot be overstated, as it plays a crucial role in promoting their development (Larwood et al., 1995). According to Chen et al. (2015), green shared vision refers to the explicit and shared strategic orientation towards environmental aims and aspirations that are internalised by all members of an organization. A green shared vision refers to the formation of a collective vision within organizations that focuses on ecological and environmental progress. Managers build a shared vision within the organization by effectively communicating their ideas to their subordinates in order to fulfil the organization's goals. The green common vision refers to the aspirations that are internalised by personnel inside an organization. People tend to develop a fixed and unwavering understanding of environmental

sustainability in the places where they interact, communicate, or work. Hence, through the establishment of a shared vision, individuals ascribe significance to their everyday endeavours within their surroundings or the company they are employed by, guiding them towards adopting ecological behaviours (Younas et al., 2023). According to Bass (1990), a common vision that is green in nature offers suitable principles and optimal objectives for individuals within an organization. This allows them to effectively address existing difficulties and accomplish their job-related duties. According to Chen et al. (2015), organizational members become aware of organizational goals through a collective vision focused on sustainability. They can then use this shared vision responsibly to accomplish these goals. In a similar vein, Afsar et al. (2020) contend that the presence of a collective vision serves as a catalyst for fostering desired behaviours among employees and facilitates the attainment of objectives in the long run. Organizational members are guided by a common vision that is focused on sustainability and environmental responsibility. This vision encourages people to critically examine their beliefs and tap into their cognitive capabilities to think creatively and break out of established patterns (Vogus and Sutcliffe, 2012). The tenets of social identity theory clarify the idea of a common vision that is environmentally friendly. According to social identity theory, the adoption of shared behaviours linked to a group's principles and the reputation of the group can significantly contribute to the development of a sense of belonging to other groups. Universities must possess a collective comprehension of their vision, mission, and core values in order to cultivate the capacity for shared vision (Chen et al., 2023).

Green shared vision can support the adoption of pro-environmental attitudes by paving the way for individuals to develop a common understanding and goal towards the environment within the organization. In this context, the role of green shared vision on individuals' attitudes towards the environment is remarkable.

1.2. Environmental Attitude

In the field of psychology, attitude is defined as the expression of support or lack of support for a particular value. Attitude refers to the fundamental inclinations that shape people's emotions, cognitions, and actions. Attitude can be directed towards several entities, including individuals or abstract concepts (Albarracin and Shavitt, 2018). Hence, because of its influence on behaviour, emotions, and cognition, this idea is commonly applied in domains including healthcare, education, the environment, and marketing. Environmental attitude pertains to individuals' intentions towards behaviour, which are shaped by their ideas about environmental activities and issues (Schultz et al., 2004). Environmental attitude refers to the conversion of one's level of awareness into a distinct attitude towards the environment, distinct from mere environmental awareness. Childhood interactions with nature and animals have an impact on people's environmental attitudes, which include thoughts and perceptions about nature and the tendency towards the environment. Over time, individuals establish a relationship between their daily environmentally friendly behaviours, and this connection gets linked to their actions (Jančius and Gavenauskas, 2022).

According to social cognitive theory, individuals' behaviours are shaped by ever-changing contextual conditions, the behaviours of others, their own attitudes, and personal experiences (Bandura, 1986). According to Tan and Lau (2011), environmental attitude refers to the psychological propensity towards perceiving and believing in environmental matters. Furthermore, the analysis of environmental attitudes is conducted based on two categories: an inward-focused attitude and an outward-focused attitude. Over time, individuals' environmental attitudes evolve into tangible and impactful environmental conservation behaviors. Environmental attitudes encompass the amalgamation of individuals' views, feelings, and behavioural intentions towards environmental actions or challenges.

Environmentally friendly behaviours refer to actions that minimise harm to the environment. These behaviours are influenced by particular circumstances, such as one's attitude towards their surroundings. While environmental attitude is commonly seen as a good predictor of environmentally friendly behaviours, it is important to note that there are notable distinctions between the two. When individuals are unaware of or uninvolved with environmental issues that do not directly affect them, it can be said that they do not engage or take part (Hadlock and Beckwith, 2002). Consequently, people often overlook the importance of the habitat unless there is a clear threat to their well-being. Universities, as crucial establishments that contribute to societal progress, have a substantial obligation to enhance understanding of social and environmental issues. Nevertheless, a significant number of university students express apprehension about global challenges, particularly climate change. Surprisingly, their positive disposition towards the environment does not translate into eco-friendly practices in their day-to-day lives (Müderrisoğlu and Altanlar, 2011).

Tarrant and Cordell (1997) contend that environmental attitude is a potent antecedent to ecological behaviour and moulds individuals' environmental values in their subsequent lives. Zuo and Zhao (2014) emphasised the significance of environmental attitudes in encouraging green behaviours. According to Bradley et al. (1999), students' environmental attitudes will improve as they acquire knowledge about environmental responsibility. Environmental attitudes encompass individuals' perceptions of the relationship between themselves and the environment. Environmental attitudes play a crucial role, as they frequently influence actions that might either improve or harm the environment. Attitudes comprise

cognitive, emotional, and conative components. Environmental attitudes reflect individuals' favourable or unfavourable sentiments towards specific aspects of their natural surroundings. According to Di Fabio and Kenny (2018), individuals' attitudes towards the environment are indicative of their level of interest in the environment and their sense of connection to nature. Ultimately, people who cultivate a sense of duty to behave in an ecologically conscious manner will also be inclined to demonstrate environmental citizenship behaviours (Janmaimool and Khajohnmanee, 2019).

Environmental attitudes increase the sensitivity of individuals towards the environment and enable these sensitivities to be transformed into behavior. The effect of environmental attitudes can be decisive in the formation of voluntary environmentally friendly behaviors, especially environmental organizational citizenship behavior. The transformation of these attitudes into environmental organizational citizenship behaviors that students voluntarily exhibit in their social and academic lives may be a reflection of their awareness of environmental issues and their sense of responsibility. In this context, environmental attitudes can be evaluated as an important internal dynamic that strengthens individuals' desire to contribute to the environment.

1.3. Environmental Organizational Citizenship Behavior

Climate change poses a significant worldwide concern for humanity. Scientists assert that human activities are the predominant catalyst for climate change, with organizations exerting a substantial influence on these activities. As a result, organizations have started using both official and informal environmental management systems. Nevertheless, depending exclusively on these systems is considered inadequate. However, the effective execution of environmental conservation initiatives mostly relies on the voluntary engagement and proactive collaboration of employees (Ones and Dilchert, 2012). Environmentally aware personnel can actively support environmental sustainability by engaging in intra-organizational innovation and establishing relationships with other stakeholders to participate in various activities (Mirvis and Googins, 2018). Environmental organizational citizenship behaviour refers to a voluntary behaviour related to the environment that has recently attracted notice. According to Daily et al. (2009), environmental organizational citizenship behaviour refers to voluntary efforts performed within the organization that are not rewarded or required by the organization. Employee environmental organizational citizenship behaviour refers to proactive and voluntary work behaviour that aims to improve the current situation and be acknowledged as a crucial factor in achieving desired outcomes such as organizational sustainability performance, corporate social responsibility, and organizational effectiveness (Daily et al., 2009).

Environmental organizational citizenship behaviour refers to the voluntary social actions undertaken by an employee to enhance the organization's environmental management performance in a more sustainable manner. Organizations primarily value the environmentally friendly behaviour of their staff (Anwar et al., 2020). The ecological atmosphere within an organization has a substantial influence on employees' dedication to engaging in ecologically responsible actions on behalf of the organization. Environmental organizational citizenship behaviour refers to the collaborative efforts of employees with their organizations to engage in activities that extend beyond their job responsibilities and prioritise environmental concerns. Environmental organizational citizenship behaviour refers to collective endeavours in promoting green projects as a component of the organization's sustainability plans, rather than solely individual contributions to such initiatives. According to Boiral (2009), environmental organizational citizenship behaviour refers to voluntary and individual social actions that are not acknowledged by the formal incentive system of the organization but nonetheless contribute to the successful management of the environment. Environmental organizational citizenship behaviour refers to a distinct sort of eco-friendly behaviour that seeks to enhance the sustainability performance of an organization.

According to Boiral and Paillé (2012), environmental organizational citizenship behaviour can be classified into three primary categories: eco-initiatives, eco-civic engagement, and eco-helping. Eco-initiatives refer to volunteer actions within an organization that are not officially acknowledged by the formal incentive system yet contribute to the gradual enhancement of the organization's environmental performance. Eco-civic engagement entails the voluntary involvement in environmental initiatives established by an organization, hence bolstering the organization's standing. Environmental aid refers to the voluntary and uncompensated actions taken to effectively communicate environmental issues to colleagues inside an organization, with a focus on highlighting the significance of maintaining a balance in addressing these concerns (Boiral and Paillé, 2012). These behaviours include educating employees in the organization about pollution prevention in the workplace, suggesting ways to reduce waste, representing the organization at environmental conferences, and working with the organization's environmental department to introduce environmentally friendly technology (Ramus and Killmer, 2007).

2. Methodology

2.1. Model and Hypothesis of the Research

According to social cognitive theory, learning takes place within a social setting by observing and recalling the behaviours of others (Bandura, 1986). According to the social cognitive theory, people's behavior can vary depending on their environment, other people's actions, and their own experiences. Employees are motivated by a common vision that connects their interests with the organization's goals and promotes the behaviours required to accomplish them. Prior studies indicate that a clearly defined collective environmental vision and individual attitudes towards the environment might enhance employees' engagement in environmentally responsible behaviours inside the organization (Chang et al., 2020; Chen et al., 2023). Furthermore, it can be contended that a collective environmentally conscious vision has an impact on the ecological innovation performance, product development performance, employees' ecological behaviours, and organizational results of companies (Afsar et al., 2020; Chen et al., 2020). According to Chen et al. (2015), a shared vision focused on environmental sustainability can enhance individuals' belief in their own abilities and encourage them to engage in positive behaviours that benefit the organization by establishing well-defined objectives. Parkhill et al. (2015) propose that a common vision fosters social resilience by offering individuals concrete measures and facilitating collective engagement in activities. A collective and inclusive perspective that enables everyone to work towards a shared objective might strengthen the ability of an organization to adapt and recover from challenges (Ayling, 2009). In this research grounded in social cognitive theory, it was found that university students' green shared vision and environmental attitudes lead to better environmental organizational citizenship behaviours on campus. Here, we provide the hypothesis and model that were developed for the study:

H_1: Environmental attitude has a significant effect on environmental organizational citizenship behaviour.

H_2: Green shared vision has a significant effect on environmental organizational citizenship behaviour.

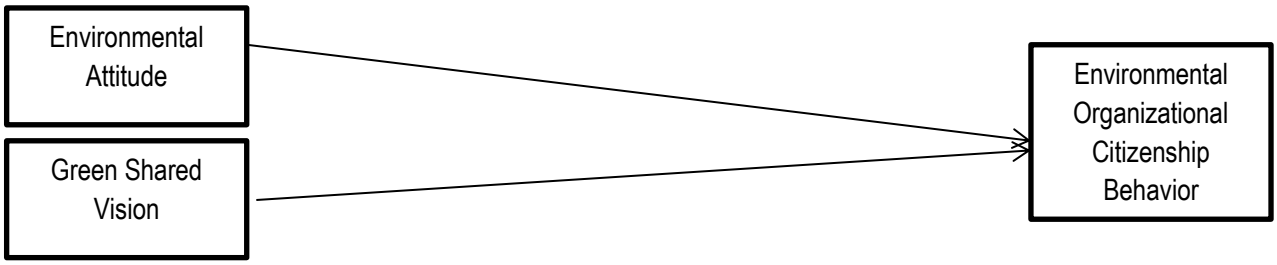

Figure 1. Research Model

2.2. Research Sample

The data was obtained by online survey method. 426 university students selected through convenience sampling method participated in the study. Convenience sampling is a non-random sampling method in which the sample to be selected from the main population is determined by the judgment of the researcher. In convenience sampling, data is collected from the main population in the easiest, fastest and most economical way (Haşıloğlu et al., 2015).

When the frequency analysis results given in Table 1 are examined, it is seen that 266 (62.4%) female and 160 (37.6%) male students participated in the research. When the age ranges of the participants are examined, there are 68 participants (16%) between the ages of 18-22, 153 participants (35.9%) between the ages of 23-27, 135 participants (31.7%) between the ages of 28-32, 50 participants (31.7%) between the ages of 33-37. It was determined that 20 participants (11.7%) and 20 participants (4.7%) aged 38 and over answered the research questions.

2.3. Scales

The measurement of variables in this study utilized the following scales:

Green shared vision: Chen et al. A 4-question scale developed by (2015) was used. The scale is rated on a 5-point Likert scale as "1-Strongly Disagree", "2-Disagree", "3-Undecided", "4-Agree" and "5-Strongly Agree".

Environmental organizational citizenship behavior: Paillé et al. A 10-question scale developed by (2014) was used. The scale is rated on a 5-point Likert scale as "1-Strongly Disagree", "2-Disagree", "3-Undecided", "4-Agree" and "5-Strongly Agree".

Environmental attitude: Leonidou et al. An 8-question scale developed by (2010) was used. The scale is one dimension. The scale is rated on a 5-point Likert scale as "1-Strongly Disagree", "2-Disagree", "3-Undecided", "4-Agree" and "5-Strongly Agree".

There are no reverse questions in the scales. The survey form includes a total of 24 items including demographic questions. The survey questions used in this research were taken from valid and reliable scales in the literature. Since there were no Turkish versions of the scales, the questions were translated into Turkish by the researchers. During the translation process, care was taken to preserve the original meaning of the scales and conceptual integrity was ensured. For this research, ethics committee approval was received from the social and human sciences ethics committee of a state university, dated 11/03/2024 and meeting number 2024-3.

3.1. Reliability Analysis

In social sciences, reliability analysis is performed to determine whether scales measure consistently or whether there is consistency among scale items. Reliability analysis shows how consistently a measurement tool measures. Alpha value, which is accepted as a measure of internal consistency, is used to determine the homogeneous structure of the items. It can be said that the items in the scale with a high alpha coefficient have a consistent structure and calculate the same feature (Gürbüz and Şahin, 2017). Therefore, it can be said that there is high reliability since the values in Table 1 are in the range of 0.80<Alpha<1.00.

Table 1. Reliability Analysis

Scales	**Cronbach's Alpha**
Green Shared Vision	0,817
Environmental Attitude	0,931
Environmental Organizational Citizenship Behavior	0,936

When Table 1 is examined, it can be seen that the internal consistency value between the scale items is acceptable. Since the alpha coefficient is above 0.70, the scales are considered reliable.

3.2. Exploratory Factor Analysis

Exploratory factor analysis is performed to identify the observed variables, summarize these variables, and determine the factors at a manageable and workable level (Gürbüz and Şahin, 2017). Exploratory factor analysis findings regarding the variables are presented below;

Table 2. Green Shared Vision

Green Shared Vision (GSV)		**Factor Loadings**
	GSV1	0,841
	GSV3	0,822
KMO Value: 0,789	GSV4	0,778
Sig.: ,000	GSV2	0,775
Chi Square: 575,961		

When the factor analysis result for the green shared vision scale is examined, it is seen that all items of the scale are collected under a single factor, the KMO value is 0.789, and a single factor explains 65% of the total variance. A KMO value of 0.60 and above indicates that the sample is sufficient for factor analysis (Gürbüz and Şahin, 2017: 317; Field, 2000; Kaiser, 1974).

Table 3. Environmental Attitude

Environmental Attitude (EA)		Factor Loadings
	EA7	0,833
	EA8	0,832
	EA6	0,831
	EA1	0,824
	EA3	0,822
	EA5	0,819
	EA2	0,805
KMO Value: 0,938	EA4	0,797
Sig.: ,000		
Chi Square: 2276,704		

When the factor analysis result for the environmental attitude scale is examined, it is seen that all items of the scale are collected under a single factor, the KMO value is 0.938, and a single factor explains 67% of the total variance. A KMO value of 0.60 and above indicates that the sample is sufficient for factor analysis (Gürbüz and Şahin, 2017: 317; Field, 2000; Kaiser, 1974).

Table 4. Environmental Organizational Citizenship Behavior

Environmental Organizational Citizenship Behavior (EOCB)		Factor Loadings
	EOCB6	0,832
	EOCB9	0,814
	EOCB3	0,798
	EOCB2	0,797
	EOCB1	0,796
	EOCB4	0,795
	EOCB10	0,792
	EOCB7	0,789
	EOCB5	0,785
KMO Value: 0,952	EOCB8	0,777
Sig.: ,000		
Chi Square: 2780,973		

When the factor analysis result for the environmental organizational citizenship behavior scale is examined, it is seen that all items of the scale are collected under a single factor, the KMO value is 0.952, and the single factor explains 64% of the total variance. A KMO value of 0.60 and above indicates that the sample is sufficient for factor analysis (Gürbüz and Şahin, 2017: 317; Field, 2000; Kaiser, 1974).

Table 5. Goodness of Fit Statistics

	CFI	GFI	RMSEA	IFI	TLI	RMR
Environmental Attitude	0,97	0,95	0,08	0,97	0,96	0,04
Green Shared Vision	0,98	0,98	0,10	0,98	0,95	0,04
Environmental Organizational Citizenship Behavior	0,96	0,94	0,07	0,96	0,95	0,05

When the fit indices given in Table 5 are examined, the RMSEA value for environmental attitude is determined as 0.08 (acceptable fit), the RMSEA value for green shared vision is determined as 0.10 (acceptable fit), and 0.07 (sufficient fit)

for environmental organizational citizenship behavior (Yılmaz et al., 2011; Kline, 2016; Chen et al., 2008). The CFI values were determined as (0.97) for environmental attitude, (0.98) for green shared vision, and (0.96) for environmental organizational citizenship behavior. These values being 0.95 and above indicate that the model has a good fit. The GFI values were calculated as (0.95) for environmental attitude, (0.98) for green shared vision, and (0.94) for environmental organizational citizenship behavior. These findings being 0.90 and above indicate that the model has an acceptable fit. All IFI AND TLI values being 0.95 and above indicate that the fit between the data of the determined factor model is acceptable. RMR values being less than 0.05 indicate that there is an acceptable fit (Wheaton et al., 1977; Çam and Yeşilçayır, 2020: 203; Kes et al., 2021: 90; Çavdar et al., 2023: 1058).

3. Findings

3.3. Normality Analysis

George and Mallery (2010) state that if the kurtosis and skewness values for scale data are between -2 and +2, the data has a normal distribution. According to the normality test results given in Table 5, it was determined that the kurtosis and skewness values were within this range. In this context, it is accepted that the data has a normal distribution.

Table 6. Skewness and Kurtosis Value

	Kurtosis	**Skewness**
Green Shared Vision	-1,626	-,128
Environmental Attitude	-1,776	-,298
Environmental Organizational Citizenship Behavior	-1,803	-,257

It was determined that the kurtosis and skewness values given in Table 6 were between -2 and +2. This indicates that the scale scores show a normal distribution. Therefore, parametric analyzes will be applied to test the hypotheses.

3.4. Correlation Analysis

Correlation coefficients can be seen in Table 7;

Table 7. Correlation Analysis

	Green Shared Vision	**Environmental Attitude**	**Environmental Organizational Citizenship Behavior**	**Mean**	**Standart Deviation**
Green Shared Vision	1			3,0258	1,04877
Environmental Attitude	,854**	1		3,1382	1,09535
Environmental Organizational Citizenship Behavior	,890**	,934**	1	3,1221	1,06076

When the results of the correlation analysis given in Table 7 are examined, there is a positive and significant relationship between green shared vision and environmental attitude a positive and significant relationship between green shared vision and environmental organizational citizenship behavior ($r = 0.85$, $p < 0,01$). It was determined that there was a positive and significant relationship between environmental attitude and environmental organizational citizenship behavior ($r = 0.93$, $p < 0,01$).

3.5. Regression Analysis

Table 8. Regression Analysis

Dependent Variable	Independent Variable	B	Beta	Sig.	VIF
Environmental Organizational Citizenship Behavior	**Green Shared Vision**	,346	,342	,000	3,686
	Environmental Attitude	,622	,642	,000	3,686
R^2= ,904 **Adjusted R^2=** ,903 **F=** 1988,070 **DW=** 2,019 **Anova=** .000					

When the results of the regression analysis given in Table 8 were examined, it was determined that the green shared vision had a significant and positive effect on environmental organizational citizenship behavior ($p < 0.05$ $B = 0,346$). As a result, H_2 hypothesis was accepted. According to another result of the regression analysis, it was determined that environmental attitude had a significant and positive effect on environmental organizational citizenship behavior ($p<0.05$ $B = 0,622$). According to this result, H_1 hypothesis was accepted. It has been determined that environmental attitude has a greater impact on environmental organizational citizenship behavior than green shared vision. The R^2 value obtained as a result of the analysis indicates that 90% of the change in the dependent variable environmental organizational citizenship behavior is explained by the independent variables. The adjusted R^2 value shows that 90% of the variance in the dependent variable, environmental organizational citizenship behavior, is explained by the independent variables. Since the Durbin Watson value (2.019) is in the appropriate range (between 1.5 and 2.5), it indicates that there is no autocorrelation between the variables (Taşdan and Erdem, 2010). The overall significance of the regression model (ANOVA) was found to be less than 0.05. This indicates how well the variance in the dependent variable is explained by the model (Gürbüz and Şahin, 2017: 275).

Discussion and Conclusion

The analysis undertaken throughout the research demonstrated that both a common vision focused on environmental sustainability and an individual's attitude towards the environment have substantial impacts on their engagement in environmentally responsible behaviour within an organization. As per the existing research, it has been noticed that people's collective environmental goals and attitudes have a substantial impact on their behaviours that benefit the environment within an organization. One instance of such research is a study carried out by Chang et al. (2019), which involved 475 individuals employed in the manufacturing industry in Taiwan. The research findings suggest that a common vision focused on environmental sustainability has a significant impact on employees' behaviour in promoting environmental responsibility inside the organization. In their study, Chen et al. (2023) investigated the correlation between green shared vision, environmental attitude, and environmental organizational civic behaviour in a sample of 910 students attending Chinese institutions. Our research findings indicate that there is a considerable relationship between environmental attitude, green shared vision, and environmental organizational citizenship behaviour. Afsar et al. (2020) investigated the concept of environmental organizational citizenship behaviour, also known as pro-environmental behaviour, and its correlation with green shared vision. The study's analysis revealed that a common vision centred around environmental sustainability has a significant impact on individuals' engagement in pro-environmental actions. In their study, Younas et al. (2023) examined the correlation between environmentally conscious actions and a collective vision for sustainability among 307 individuals employed in the manufacturing industry in Pakistan. The investigation revealed that a shared vision of environmental sustainability has a significant impact on employees' environmentally friendly actions. Nevertheless, research conducted by Saputra (2023), including 163 personnel employed at an educational institution in Indonesia, produced contrasting outcomes. The investigation indicated that the presence of a common vision focused on environmental sustainability does not exert a noteworthy impact on the behaviour of individuals within an organization towards environmental citizenship. However, it was found that the implementation of green recruitment practices did have a considerable influence on such behaviour. There is a scarcity of research in the existing body of literature that investigates the correlation between environmental attitudes and environmental organizational citizenship behaviour. Chen et al.'s (2020) and Khan and Khan's (2021) research are two noteworthy studies in this field. The findings of Khan and Khan's (2021) study indicate that there is a notable impact of

environmental attitude on environmental organizational citizenship behaviour, which is consistent with our own research outcomes.

Bass (1990) proposes that a common vision focused on environmental sustainability offers optimal objectives for individuals within an organization, empowering them to effectively address present obstacles and accomplish job-related responsibilities. According to Giordan (1995), shared visions can effectively communicate collective ideas, knowledge, and future aspirations among members, thereby promoting goal achievement and providing diverse strategies. Moreover, a unified vision focused on sustainability is considered a crucial factor in achieving a competitive edge. Having a collective vision can assist individuals in comprehending their roles within the organization on a larger scale, while also raising the expectations of organization members beyond their present capacity. Essentially, a shared vision acts as a tool to create a unified strategy for the growth of organizational members, communicate standards and principles, and formulate potential solutions. Hence, in universities, it is essential to establish the advantages, guiding principles, and values that will steer environmental initiatives in order to cultivate students' green collective aspirations. Furthermore, it is crucial to provide practical, attainable, and quantifiable objectives for monitoring sustainability-related advancements at universities and assessing their results. The transmission and comprehension of the collective vision should be effortless, captivating both the logical and emotional facets of all individuals. Merely having a sustainability vision is considered inadequate in this context. The university administration must integrate explicit objectives, measures, and benchmarks that direct sustainability initiatives into the overall organizational plan in order to achieve the desired sustainability vision. Furthermore, it is important to consider the existing or required resources, competencies, and dangers. Universities may ensure that their missions and objectives are supported by connecting their plans with environmentally conscious shared visions. Once sustainability visions are developed, university administrations have a responsibility to effectively communicate and promote them to students and other staff members. Different tools, such as images, movies, or events, can be utilised to freely, consistently, and effectively communicate sustainability visions. Promoting and advocating for an environmentally conscious shared vision can enhance awareness, generate interest, and garner support for sustainability objectives. Given the dynamic nature of the sustainability vision, it necessitates ongoing evaluation and modification. It is crucial to monitor and evaluate the environmental performance of the institution and its influence on students, as well as gather input from the environment as needed. Adapting and responding to changing demands, opportunities, and challenges is of utmost importance. Hence, through regular evaluation and modification of the university's environmentally conscious collective vision, it may be kept up-to-date, efficient, and motivational. In order to promote the extensive implementation of environmental and organizational civic behaviour in universities, it is important to acquire a theoretical understanding of this idea. Furthermore, it is essential to offer suitable training in order to foster and incentivize environmental and organizational citizenship behaviour within a company. The concept of environmental organizational civic behaviour can only achieve widespread adoption through the process of learning and practical implementation. Hence, engaging in environmental organizational citizenship behaviour is necessary in order to avert detrimental alterations to the environment.

The study offered information on the factors of environmental attitude and green shared vision, which are believed to be linked to university students' environmental organizational civic behaviour, based on a literature review. This study, which sought to ascertain the impact of university students' environmental attitudes and shared visions of sustainability on their behaviour in supporting environmental organizations, had certain drawbacks. The study's sample comprises university students enrolled in undergraduate programmes at several universities in Turkey. Future research that replicates the investigation of the correlation between environmental attitude, green shared vision, and environmental organizational citizenship behaviour across various sectors and with diverse samples is expected to provide valuable contributions to the existing body of knowledge.

References

Afsar, B., Maqsoom, A., Shahjehan, A., Afridi, S. A., Nawaz, A., & Fazliani, H. (2020). Responsible leadership and employee's proenvironmental behavior: The role of organizational commitment, green shared vision, and internal environmental locus of control. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, *27*(1), 297-312.

Ahmad, R., Ahmad, S., Islam, T., & Kaleem, A. (2020). The nexus of corporate social responsibility (CSR), affective commitment and organisational citizenship behaviour in academia: A model of trust. *Employee Relations: The International Journal*, *42*(1), 232-247.

Albarracin, D., & Shavitt, S. (2018). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, *69*, 299-327.

Alshihabat, K., & Atan, T. (2020). The mediating effect of organizational citizenship behavior in the relationship between transformational leadership and corporate social responsibility practices: Middle eastern example/Jordan. *Sustainability*, *12*(10), 4248.

Althnayan, S., Alarifi, A., Bajaba, S., & Alsabban, A. (2022). Linking environmental transformational leadership, environmental organizational citizenship behavior, and organizational sustainability performance: A moderated mediation model. *Sustainability*, *14*(14), 1-19.

Anwar, N., Mahmood, N. H. N., Yusliza, M. Y., Ramayah, T., Faezah, J. N., & Khalid, W. (2020). Green Human Resource Management for organisational citizenship behaviour towards the environment and environmental performance on a university campus. *Journal of Ceaner Production*, *256*, 120-130.

Aslam, H., Azeem, M. U., Bajwa, S. U., Ramish, A., & Saeed, A. (2021). Developing organisational citizenship behaviour for the environment: the contingency role of environmental management practices. *Management Decision*, *59*(12), 2932-2951.

Ayling, J. (2009). Criminal organizations and resilience. *International Journal of Law, Crime and Justice*, *37*(4), 182-196.

Bandura, A. (1986). Social Foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall.

Bart, C. K., & Hupfer, M. (2004). Mission statements in Canadian hospitals. *Journal of Health Organization and Management*, *18*(2), 92-110.

Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, *18*(3), 19-31.

Boiral, O. (2009). Greening the corporation through organizational citizenship behaviors. *Journal of Business Ethics, 87*(2), 221- 236.

Boiral, O., & Paillé, P. (2012). Organizational citizenship behaviour for the environment: Measurement and validation. *Journal of Business Ethics*, *109*, 431-445.

Bradley, J. C., Waliczek, T. M., & Zajicek, J. M. (1999). Relationship between environmental knowledge and environmental attitude of high school students. *The Journal of Environmental Education*, *30*(3), 17-21.

Chang, T. W. (2020). Corporate sustainable development strategy: Effect of green shared vision on organization members' behavior. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(7), 1-20.

Chang, T. W., Chen, F. F., Luan, H. D., & Chen, Y. S. (2019). Effect of green organizational identity, green shared vision, and organizational citizenship behavior for the environment on green product development performance. *Sustainability*, *11*(3), 617.

Chang, T. W. (2020). Corporate sustainable development strategy: Effect of green shared vision on organization members' behavior. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(7), 2446.

Chen, F., Curran, P. J., Bollen, K. A., Kirby, J., & Paxton, P. (2008). An empirical evaluation of the use of fixed cutoff points in RMSEA test statistic in structural equation models. *Sociological Methods & Research*, *36*(4), 462-494.

Chen, X., Hansen, E., & Cai, J. (2023). Synthesizing and comparing the different effects between internal and external corporate social responsibility perceptions and organizational citizenship behavior: A need theory perspective. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, *30*(4), 1601-1614.

Chen, Y. S., Lin, S. H., Lin, C. Y., Hung, S. T., Chang, C. W., & Huang, C. W. (2020). Improving green product development performance from green vision and organizational culture perspectives. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, *27*(1), 222-231.

Chen, Y. S., Chang, C. H., Yeh, S. L., & Cheng, H. I. (2015). Green shared vision and green creativity: The mediation roles of green mindfulness and green self-efficacy. *Quality & Quantity*, *49*, 1169-1184.

Çam, H., & Yeşilçayır, N. (2020). Üniversite öğrenci bilgi sistemi memnuniyet özelliğine etki eden faktörlerin nedensellik ilişkilerinin incelenmesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, *9*(18), 195-207.

Çavdar, M., Boz, D., Duran, C. (2023). Örgütsel değer farklılığı ölçeğinin geliştirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 15*(2), 1047-1069.

Daily, B. F., Bishop, J. W., & Govindarajulu, N. (2009). A conceptual model for organizational citizenship behavior directed toward the environment. *Business & Society*, *48*(2), 243-256.

Di Fabio, A., & Kenny, M. E. (2018). Academic relational civility as a key resource for sustaining well-being. *Sustainability*, *10*(6), 1914.

Falbe, C. M., & Larwood, L. (1995). The context of entrepreneurial vision. *Frontiers of Entrepreneurship Research*, *1*, 187-202.

Field, Z., Miles, J. & Field, A. (2012). *Discovering statistics using R.* California: Sage Publications.

Garavan, T., Ullah, I., O'Brien, F., Darcy, C., Wisetsri, W., Afshan, G., & Mughal, Y. H. (2023). Employee perceptions of individual green HRM practices and voluntary green work behaviour: a signalling theory perspective. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, *61*(1), 32-56.

George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. Pearson.

Giordan, J. C. (1995). One Point of View: 'That Vision Thing' is the Key to Sustainable Competitive Advantage. *Research-Technology Management, 38*, 8–22.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz. Ankara: Seçkin Yayınları.

Hadlock, T. D., & Beckwith, J. A. (2002). Recommendations to improve recovery of endangered species in the United States. *Human Dimensions of Wildlife*, *7*(1), 37-53.

Haşıloğlu, S. B., Baran, T., & Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: Kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi,1,* 19-28.

Jančius, R., & Gavenauskas, A. (2022). The influence of values and social environment on parents' environmental attitudes: Lithuanian case study. *Sustainability*, *14*(20), 134-141.

Janmaimool, P., & Khajohnmanee, S. (2019). Roles of environmental system knowledge in promoting university students' environmental attitudes and pro-environmental behaviors. *Sustainability*, *11*(16), 42-70.

Kaiser, H. F. (1974). A computational starting point for Rao's canonical factor analysis: Implications for computerized procedures. *Educational and Psychological Measurement*, *34*(3), 691-692.

Kes, D., Şahin, F., & Sevencan, N. Ö. (2021). Sağlıklı yaşam tarzına ulaşma eğilimi ölçeği'nin Türkçeye uyarlaması ve psikometrik ölçümlerinin değerlendirilmesi. *Turk Journal of Cardiovasc Nurse*, *12*(28), 88-93.

Khan, A. N., & Khan, N. A. (2022). The nexuses between transformational leadership and employee green organisational citizenship behaviour: Role of environmental attitude and green dedication. *Business Strategy and the Environment*, *31*(3), 921-933.

Kline, R. B. (2016). Principles and practice of structural equation modeling (4th ed.). NewYork, London: Guilford Press.

Larwood, L., Falbe, C. M., Kriger, M. P., & Miesing, P. (1995). Structure and meaning of organizational vision. *Academy of Management Journal*, *38*(3), 740-769.

Leonidou, L. C., Leonidou, C. N., & Kvasova, O. (2010). Antecedents and outcomes of consumer environmentally friendly attitudes and behaviour. *Journal of Marketing Management*, *26*(13-14), 1319-1344.

Luu, T. T. (2019). Green human resource practices and organizational citizenship behavior for the environment: The roles of collective green crafting and environmentally specific servant leadership. *Journal of Sustainable Tourism*, *27*(8), 1167-1196.

Luu, T. T. (2019). Building employees' organizational citizenship behavior for the environment: The role of environmentally-specific servant leadership and a moderated mediation mechanism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *31*(1), 406-426.

Malik, S. Y., Hayat Mughal, Y., Azam, T., Cao, Y., Wan, Z., Zhu, H., & Thurasamy, R. (2021). Corporate social responsibility, green human resources management, and sustainable performance: is organizational citizenship behavior towards environment the missing link?. *Sustainability*, *13*(3), 1-24.

Mirvis, P., & Googins, B. (2018). Catalyzing social entrepreneurship in Africa: Roles for western universities, NGOs and corporations. *Africa Journal of Management*, *4*(1), 57-83.

Müderrisoğlu, H., & Altanlar, A. (2011). Attitudes and behaviors of undergraduate students toward environmental issues. *International Journal of Environmental Science & Technology*, *8*, 159-168.

Ones, D. S. & Dilchert, S. (2012). Environmental sustainability at work: A call to action. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice. 5,* 444-466.

Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance, 10*(2), 85-97.

Paillé, P., Chen, Y., Boiral, O., & Jin, J. (2014). The impact of human resource management on environmental performance: An employee-level study. *Journal of Business Ethics*, *121*, 451-466.

Parkhill, K. A., Shirani, F., Butler, C., Henwood, K. L., Groves, C., & Pidgeon, N. F. (2015). We are a community [but] that takes a certain amount of energy': Exploring shared visions, social action, and resilience in place-based community-led energy initiatives. *Environmental Science & Policy*, *53*, 60-69.

Rahman, R. N., & Permana, A. R. (2023). The influence of green shared vision, education and training, and green recruitment, on organizational citizenship behavior for environment in elementary schools in Indonesia. *Journal of Management and Business Education*, *6*(3), 343-359.

Ramus, C. A., & Killmer, A. B. (2007). Corporate greening through prosocial extrarole behaviours–a conceptual framework for employee motivation. *Business strategy and the Environment*, *16*(8), 554-570.

Saputra, A. R. P. (2023). The influence of green shared vision, education and training, and green recruitment, on organizational citizenship behavior for environment in elementary schools in Indonesia. *Journal of Management and Business Education*, *1*, 1-24.

Schultz, P. W., Shriver, C., Tabanico, J. J., & Khazian, A. M. (2004). Implicit connections with nature. *Journal of Environmental Psychology*, *24*(1), 31-42.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (2003). The social identity theory of intergroup behavior. *Social Psychology*, *4*, 73-98.

Tan, B. C., & Lau, T. C. (2011). Green purchase behavior: Examining the influence of green environmental attitude, perceived consumer effectiveness and specific green purchase attitude. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, *5*(8), 559-567.

Tarrant, M. A., & Cordell, H. K. (1997). The effect of respondent characteristics on general environmental attitude-behavior correspondence. *Environment and Behavior*, *29*(5), 618-637.

Taşdan, M. & Erdem, M. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş yaşamı kalitesi ile örgütsel değer algıları arasındaki ilişki düzeyi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 92-113.

Vogus, T. J., & Sutcliffe, K. M. (2012). Organizational mindfulness and mindful organizing: A reconciliation and path forward. *Academy of Management Learning & Education*, *11*(4), 722-735.

Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D. F., & Summers, G. F. (1977). Assessing reliability and stability in panel models. *Sociological Methodology, 8,* 84-136.

Yılmaz, V., Yıldız, Z., & Arslan, T. (2011). Üniversite öğrencilerinin çevresel duyarlılıkları ile çevresel davranışlarının yapısal eşitlik modeliyle araştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30*, 271-278.

Younas, N., Hossain, M. B., Syed, A., Ejaz, S., Ejaz, F., Jagirani, T. S., & Dunay, A. (2023). Green shared vision: A bridge between responsible leadership and green behavior under individual green values. *Heliyon*, *9*(11), 1-15.

Zuo, J., & Zhao, Z. Y. (2014). Green building research–current status and future agenda: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *30*, 271-281.

Koridor Savaşları Çağında Kalkınma Yolu: Fırsatlar ve Zorluklar

The Development Road in The Age of Corridor Wars: Opportunities And Challenges

Veli Ahmet Çevik[1]

Öz

Son yıllarda yaşanan küresel salgın, ABD-Çin gerilimi, iklim değişikliği, Ortadoğu'daki karışıklık gibi belirsizlikler ve küresel şoklar tedarik zincirlerini ve küresel ekonomiyi olumsuz etkileyerek küreselleşmenin sunduğu kesintisiz ticaret akışını sekteye uğratmıştır. Bu şoklarla geleneksel ticaret yolları riskli hale gelmiş ve yeni ticaret yollarına olan ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Küresel jeopolitikteki değişimlerin yol açtığı karmaşık ve öngörülemez dünyada ülkeler yeni bağlantılar kurarak hem siyasi hem de ticari ilişkilerinde alan açarak nüfuzlarını artırmak istemektedirler. Bunun da en yeni aracı yatırım ve kalkınma projelerini kapsayan uluslararası ticaret koridorları ile bağlantılar kurmaktır. Bu amaçlarla son yıllarda farklı coğrafyaları kapsayan yeni ticaret koridorları ardı ardına açıklanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin liderliğinde başlatılan Kalkınma Yolu Projesi'nin sunduğu fırsatlar ve zorluklar incelenmiştir. Kalkınma Yolu her ne kadar ekonomik ve siyasi açıdan istikrarsız bir coğrafyadan geçse de diğer küresel ticaret koridorlarının kavşağında yer alması ve Türkiye'nin Ortadoğu ile artan ilişkileri sayesinde hem bölgeye barış ve istikrar getirecektir hem de Türkiye'nin nüfuzunu artırmasında kaldıraç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kalkınma Yolu, Ticaret Koridoru, Uluslararası Lojistik.*

Abstract

Uncertainties and global shocks such as the global pandemic, US-China tension, climate change, and turmoil in the Middle East in recent years have negatively affected supply chains and the global economy, disrupting the uninterrupted trade flow offered by globalization. Because of these shocks, traditional trade routes have become risky and the need for new trade routes has emerged. In the complex and unpredictable world caused by changes in global geopolitics, countries want to increase their influence by establishing new connections and expanding their strategic footprint in both political and commercial relations. The latest tool for this is establishing connections with international trade corridors covering investment and development projects. For these purposes, new trade corridors covering different geographies have begun to be announced one after another in recent years. In this study, the opportunities and challenges presented by the Development Road project initiated under the leadership of Turkey were examined. Although the Development Road passes through an economically and politically unstable geography, thanks to its location at the crossroads of other global trade corridors and Turkey's strengthening ties with the Middle East, it will both bring peace and stability to the region and be a leverage in increasing Turkey's influence.

Keywords: *Development Road, Trade Corridor, International Logistics.*

JEL Codes: *F15, F20, O10.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 11 / 07 / 2024
Accepted: 05 / 01 / 2025

[1]Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Osmancık Ömer Derindere Meslek Yüksekokulu, Lojistik Prorgramı, Çorum, Türkiye, veliahmetcevik@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1981-7275.

Giriş

Tarih boyunca uluslararası ticaretin geçiş güzergâhı olan Orta Asya ve Kafkasya, Coğrafi Keşifler ve denizcilik alanındaki gelişmelerle önemini kaybetmiştir (Maró ve Török, 2022). Ancak değişen jeopolitik ve dünya denklemi günümüzde bu bölgeyi tekrardan küresel odak noktası haline getirmiştir. Benzer şekilde uzun yıllar boyunca istikrarsızlık ve şiddet olayları ile anılan Ortadoğu coğrafyası çok kutuplu dünya jeopolitiğinde son yıllarda büyük güçlerin ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirmesiyle farklı bir döneme girmiştir. Son 30 yılda yaşanan küreselleşme ile birlikte küresel ticaret artmış ve taşımacılık faaliyetleri de ivme kazanmıştır. Ancak ekonomik faaliyetlerin artmasının yanında riskler ve belirsizlikler de artmış, dünyanın güç ekseninde değişimlerle yeni ekonomik güçler ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD ile Çin arasında devam eden ticaret savaşı başta olmak üzere, salgınlar, iklim değişikliğinden kaynaklı doğal afetler ve gerilen küresel jeopolitik uzun yıllar boyunca kesintisiz işleyen uluslararası ticareti giderek daha maliyetli ve riskli hale getirmiştir. Bugün küresel ticaretin geçtiği dünyanın stratejik noktaları farklı tehditlerin riskleri altındadır. Doğuda Tayvan Boğazı, ABD ve Çin arasında bir çatışma riskine zemin hazırlarken; Süveyş Kanalı, Ortadoğu'daki çatışmaların etkilerine maruz kalmaktadır. Panama Kanalı ise iklim değişikliği kaynaklı kuraklık tehdidiyle karşı karşıyadır. Her geçen gün belirsizliğin daha da arttığı dünyada politika yapıcılar tedarik zincirlerini ve ekonomilerini güvence altına almak için ticaret yollarını çeşitlendirmek ve altyapılarını geliştirmek için yeni işbirlikleri oluşturmaktadırlar.

Son 30 yılda ekonomik kalkınma ve ticaretin geliştirilmesine yönelik ticaret ve ekonomik koridorları oluşturulmuştur. Bu koridorların ilklerinden olan Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru ulaştırma programı (TRACECA) 1993 yılında Avrupa Birliği (AB) tarafından oluşturulmuştur. 2013 yılında ise Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan'ın ulusal demiryolu şirketleri arasında Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Güzergâhının (TITR) geliştirilmesine yönelik anlaşma imzalanmıştır. Aynı yıl Çin tarafından duyurulan Kuşak ve Yol Girişimi ise Çin'in küresel çapta ticaretini ilerletmek ve dış politikadaki etkisini artırmak için başlattığı en kapsamlı altyapı ve ticaret koridoru olmuştur. ABD, Rusya, Hindistan gibi ülkeler tarafından da farklı ticaret ve altyapı koridorları duyurulmuştur. Koridor çağının son örneğini ise bu çalışmanın da konusu olan Türkiye'nin 2024 yılında duyurduğu Kalkınma Yolu olmuştur. Bu araştırmada Kalkınma Yolu'nun sunduğu fırsatlar ve zorluklar analiz edilerek, hem diğer ticaret koridorlarının temel amaçlarına değinilmiş hem de Kalkınma Yolu'nun jeopolitik ve ekonomik açıdan rolü tartışılmıştır.

Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: İlk olarak araştırmanın yöntemi açıklanarak sonrasında küresel koridor savaşlarının arka planına değinilmiş ve diğer koridorlar olan Kuşak ve Yol Girişimi, Uluslararası Kuzey Güney Koridoru, Zengezur Koridoru ve Hindistan – Ortadoğu - Avrupa Ekonomik Koridoru incelenmiştir. Son bölümde ise Kalkınma Yolu analiz edilerek sonuç bölümünde de genel çıkarımlar sunulmuştur.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseni ile yürütülmüştür. Nitel araştırmada araştırmacı, genellikle bir bireyin veya bir grubun bakış açılarını ortaya çıkarmak için sorular sorarak insanların bir olayı veya olay dizisini nasıl algıladıklarını araştırır (Agee, 2009: 434). Dünyamızın sosyal yönleriyle ilgilenen nitel araştırma, sosyal olgulara ilişkin açıklamaların geliştirilmesiyle ilgilenerek, içinde yaşadığımız sosyal dünyayı ve olguların neden böyle olduğunu anlamamıza yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Hancock vd., 2001:7). Bireysel, grup, sosyal, politik ve ilgili olaylar hakkındaki bilgimize katkıda bulunmak için birçok durumda kullanılan durum çalışması, sosyoloji, siyaset bilimi, işletme ve toplum planlaması alanlarında yaygın olarak kullanılan bir araştırma yöntemidir (Yin, 2009: 4). Veri toplama sürecinde dokümanlar, arşiv kayıtları, görüşmeler, direkt gözlem, katılımcı gözlemi, fiziksel yapılar gibi altı kaynaktan yararlanılmaktadır. Ancak bunların yanında ilerleme raporları, incelenmekte olan durumla ilgili resmi çalışmalar veya değerlendirmeler, kitle iletişim araçlarında veya topluluk gazetelerinde yer alan haberler ve diğer makaleler de kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır (Yin, 2009:102–103).

Bu çalışmanın kaynağını oluşturan veriler, ülke raporlarından, devlet başkanlarının ve diğer liderlerin basın açıklamalarından ve sektör raporlarından oluşmaktadır. Ayrıca veriler ''kalkınma yolu'', ''ticaret koridorları'' gibi anahtar kelimeler kullanılarak, elektronik bilimsel veri tabanları, dergiler ve uluslararası ana akım medya kuruluşlarının web sitelerinde yapılan taramalar sonucunda elde edilmiştir.

Çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir;

1) Son yıllarda fazla sayıda küresel ticaret ve kalkınma koridorları planlanmasının nedenleri nelerdir?

2) Kalkınma Yolu ile Türkiye hangi kazanımları elde edebilecektir?

2. Koridor Savaşlarının Arka Planı

Küresel kalkınmanın itici gücü olan küreselleşme ile kaynak arayışı ve ekonomik rekabet hızlanmıştır. Bu yarış jeopolitiği sadece uluslararası ilişkilerde değil ekonomi ve ticaret için de hayati bir konuma getirmiştir. Jeopolitik rekabette alan kazanmak ve nüfuz artırmak için devletler yeni ticaret rotaları oluşturmak veya bu rotalarda yer almak istemektedirler.

Jeopolitiğin kurucuları arasında sayılan üç önemli teorisyen Alfred Thayer Mahan, Halford Mackinder ve Nicholas Spykman'in ileri sürdükleri argümanlar günümüz dünyasında geçerliliğini korumaktadır. Mahan, 1890 yılında yayımladığı Deniz Gücünün Tarihe Etkisi adlı eserinde, hayati öneme sahip deniz yolları üzerinde nüfuz sahibi olmanın deniz gücünü oluşturduğunu belirtmiştir. Bu güce ulaşabilmek için coğrafi konum, fiziksel uygunluk (deniz ve limanlara erişim), toprakların genişliği, nüfus büyüklüğü, halkın karakteri ve ulusal kurumlar da dahil olmak üzere hükümetin karakteri gibi altı unsurun gerekli olduğunu ileri sürmüştür (Mahan, 2010: 28). Başta güçlü ekonomiler olmak üzere tüm dünya bir şekilde denizlere, limanlara ulaşmak için arayış içerisindedir. Çin'in 2013 yılında duyurduğu Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde dünyanın çok farklı bölgelerinde hayati limanları işletmekte, Birleşik Arap Emirlikleri sadece Afrika Kıtası çevresinde okyanuslara açılan ondan fazla limanda faaliyet sürdürmektedir. Ancak Mahan'a göre deniz yollarının stratejik noktalarında egemen olarak geniş kara coğrafyasından dolayı Avrasya'yı yönetmek zordur.

1904 yılında ileri sürdüğü Kara Hakimiyet (heartland) Teorisi ile Sir Halford Mackinder, Avrasya'nın merkezde olduğu bir jeopolitiğin dünyaya hakim olacağını ve bu bölgenin stratejik öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Mackinder'e göre, buharlı gemilerin gelişmesi deniz gücünü kara gücüne göre üstün hale getirmiş ancak demiryollarının gelişmesiyle kıtalararası demiryolu hatları ve büyük kara parçalarındaki demiryolu altyapısı malların limanlardan iç kesime dağıtımında hayati role sahiptir (Mackinder, 2004). Mackinder'in vurguladığı bu coğrafya bugün ticaret koridorlarının kesişim noktası olmuştur.

Daha sonra ise 1942 yılında Nicholas Spykman, Rimland Teorisi'ni öne sürmüştür. Spykman'a göre bir devletin coğrafi konumu, büyüklüğünden daha önemliydi çünkü devleti yönetenler değişebilirdi ama devletin bulunduğu coğrafi konumu değişemezdi. İletişim yollarında ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen değişikliklerle devletin önemini değiştirebilirdi (Spykman, 2017).

2.1. Çok Kutuplu Dünya Düzeni

ABD'nin Afganistan ve Irak'taki maliyetli ve başarısız faaliyetleri, Covid 19 küresel sağlık krizindeki başarısız liderliği, Ukrayna savaşındaki tutumu ve son olarak Ortadoğu'daki İsrail krizini sonlandırabilecek net olmayan duruşu küresel liderliğinin sorgulanmasını artırmıştır. ABD'nin küresel hegemonyasının azaldığı bu süreçte Çin, devasa miktarlı alt yapı yatırımları ile telekomünikasyon, liman ve enerji gibi sektörlerde küresel ağ kurarak olağanüstü ekonomik yükseliş göstermiştir. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne dahil olmasıyla üretimde süper güç olan Çin günümüzde bir çok alanda ABD ile rekabet etmekte ve bu rekabet tek kutuplu dünyadaki ABD kurallarına bağlı dünya düzenini sorgulanmasına yol açmış, çok kutuplu dünya düzeninin ve ikinci soğuk savaş döneminin başladığına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Bekkevold, 2023; Brooks ve Wohlforth, 2023; Ferguson ve Rice, 2023; Jisi, 2023).

Başta petrol olmak üzere uluslararası ticaretin ve sermaye akışlarının büyük çoğunluğunun hala dolarla yapılması her ne kadar doların hâkimiyetini gösterse de son yıllarda bu egemenliği zayıflatacak birçok gelişme yaşanmaktadır. Her ne kadar şimdilik büyük bir etkisi olmasa da merkez bankaları kendi dijital para birimlerini oluşturmakta, dolara alternatif olarak ödeme sistemlerinin çeşitlenmesi devam etmektedir. Batının yaptırımların bir parçası olarak Rusya'nın ciddi miktardaki yurtdışı rezervlerini dondurması diğer devletlere şok edici etki yaparak sıranın kendilerine gelebileceğini hatırlatmıştır. Rusya ve Çin, yaptırımların etkisiyle artan ticarette renminbi (RMB) kullanmayı daha fazla tercih etmekte, Rusya, Hindistan ve Çin'in de aralarında bulunduğu BRICS ülkeleri yeni bir ortak para birimi üzerinde çalışmaktadır.

ABD ve Çin arasındaki gerilimin şiddeti artarken hükümetler bu süreçte hangi tarafta yer alacaklarının kararını vermekte zorlanmaktadır. Orta güçler, iki kutuplu değil parçalanmış bir dünyaya hazırlanırken eskisi gibi süper güçlerden birine taraf olmak istememektedirler. The Economist (2023), ülkelerin Rusya ile ekonomik ve askeri ilişkilerini, BM Genel Kurulu'ndaki oy dağılımlarını, diplomatik tutumlarını ve yaptırımlara destek verip vermeme durumlarını analiz etmiştir. Bu analizde, Rusya'nın eylemlerini kınayarak yaptırımları uygulayan ve küresel nüfusun %15'ini temsil eden 52 ülkenin Batı ve müttefikleri tarafında olduğu, 12 ülkenin ise Rusya'yı desteklediği, buna karşın yaklaşık 127 ülkenin açıkça her iki tarafta da yer almadığı ortaya konmuştur.

Büyük güçlerin kendi aralarındaki rekabette alan açma çabaları orta ve bölgesel güçlerin kendi güçlerini göstermesine olanak tanımaktadır. ABD'nin Çin ile olan yarışında Hindistan'ı desteklemesinin bir parçası olarak Hindistan'ın Ortadoğu koridorunu açıklaması koridordaki diğer ülkelere fırsat olmuştur. Orta güçler kendi coğrafyalarında yeni açılımlar yaparak bölgesel güçlerini artırmaktadırlar.

2.2. Yeni Ekonomik Güçlerin ve Bölgesel Aktörlerin Yükselişi

Büyük güçler kendi aralarındaki rekabete odaklanırken küçük ve orta güçler kendi nüfuz alanını genişletme şansı bulmaktadır. Artık ekonomik güç ve jeopolitik ağırlık açısından Doğu'nun yükselişi ve Küresel Güney'deki ülkelerin hızla büyümesi dünyanın ekonomik ağırlık merkezini doğuya doğru kaydırmıştır (Şekil 1). Çin, yaklaşık 120 ülkenin en büyük ticaret ortağı ve birçok ülkenin en büyük kredi merkezidir. Çin kalkınma bankaları 2007 ile 2020 yılları arasında Afrika'da diğer tüm kalkınma bankaların toplamından iki kat daha fazla altyapı finansmanı sağlamıştır (Haar, 2023). Bugün Hindistan, GSYİH itibarıyla dünyanın beşinci, satın alma gücü açısından ise üçüncü en büyük ekonomisi konumundadır (IMF, 2024b). 2023 yılında Çin'i geride bırakarak, 1,44 milyar nüfus ile dünya nüfusunun %18'den fazlasına ev sahipliği yapmaktadır (worldpopulationreview, 2024). Altyapıda çok büyük ilerleme kaydeden Hindistan'da ana limanların kapasitesi son on yılda iki kattan fazla, bu limanlardaki trafik ise %46 artış göstermiştir. Dünya Bankası tarafından yayımlanan 139 ülkenin lojistik performanslarının değerlendirildiği "lojistik performans endeksinde" Hindistan, on yıl önce 54. sırada iken 2023 yılında 38. sıraya yükselmiştir (The Economist, 2024).

Şekil 1. Dünyanın Ekonomik Ağırlık Merkezi'nin Seyri

Kaynak: (The Economist, 2018)

Türkiye hem bölgesindeki hem de dünyadaki nüfuzunu artırmaktadır. Dış temsilcilik sayısı bakımından dünyada 3. sırada olan Türkiye'nin yalnızca Afrika Kıtası'nda 47 temsilciliği bulunmaktadır (Global Diplomacy Index, 2024). Ukrayna'daki savaş başladığında 2022 Mart ayında Antalya Diplomasi Forumu'nda Rusya ve Ukrayna dışişleri bakanları Türkiye'nin arabulucu rolü ile bir araya gelmiş, bir hafta sonra iki ülkenin heyetleri İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiştir. Savaşla birlikte Ukrayna'nın limanları ve tesisleri zarar görmüş ve ticaret faaliyetleri gerçekleştirememiştir. Dünyanın en büyük tahıl ihracatçılarından olan Ukrayna'nın tahılları sevk edilemeyince küresel gıda fiyatları artmış ve dünyanın birçok noktasında gıda güvenliği krizine yol açmıştır. Türkiye'nin liderliğinde Karadeniz Tahıl Girişimi oluşturularak Ukrayna tahılının Karadeniz limanlarından sevki sağlanmış ve küresel gıda krizi önlenmiştir. Libya'daki askeri operasyonlardaki katkısı ile güç dengelerini değiştirmiş, Karabağ'daki savaşta Azerbaycan'a sağladığı desteklerle bölgenin yeniden kazanılmasını sağlamıştır.

2.3. Jeopolitik Risklerin ve Belirsizliğin Artışı

21. yüzyılın ilk çeyreği riskler ve krizler çağı olmuş hatta bu olgu literatüre de yansımıştır. 2022 yılında Birleşik Krallık merkezli Collins Dictionary tarafından yılın kelimesi olarak ''*istikrarsızlık ve güvensizlik dönemi*'' anlamına gelen ''permakriz'' (Permacrisis) (Collins Dictionary, 2022), Financial Times gazetesi tarafından ''*iç içe geçmiş ve eş zamanlı krizler*''i ifade eden ''polikriz'' (Polycrisis) sözcüğü seçilmiştir (Financial Times, 2022).

2001 yılında 11 Eylül saldırıları ile başlayan kriz, 2008-09 küresel finansal krizi, 2019'un son günlerinde Çin'de ortaya çıkarak küresel ticareti alt üst eden Covid 19 salgını, aynı dönemde başlayan ve üçüncü yılına giren Ukrayna'daki savaş ve son olarak Ortadoğu'daki kriz dünyadaki jeopolitiğin geldiği noktayı özetlemektedir. Küresel güçlerin kendi aralarındaki rekabeti jeopolitiği ve küresel ticareti baskılamakta ve belirsizliklerin artmasına yol açmaktadır.

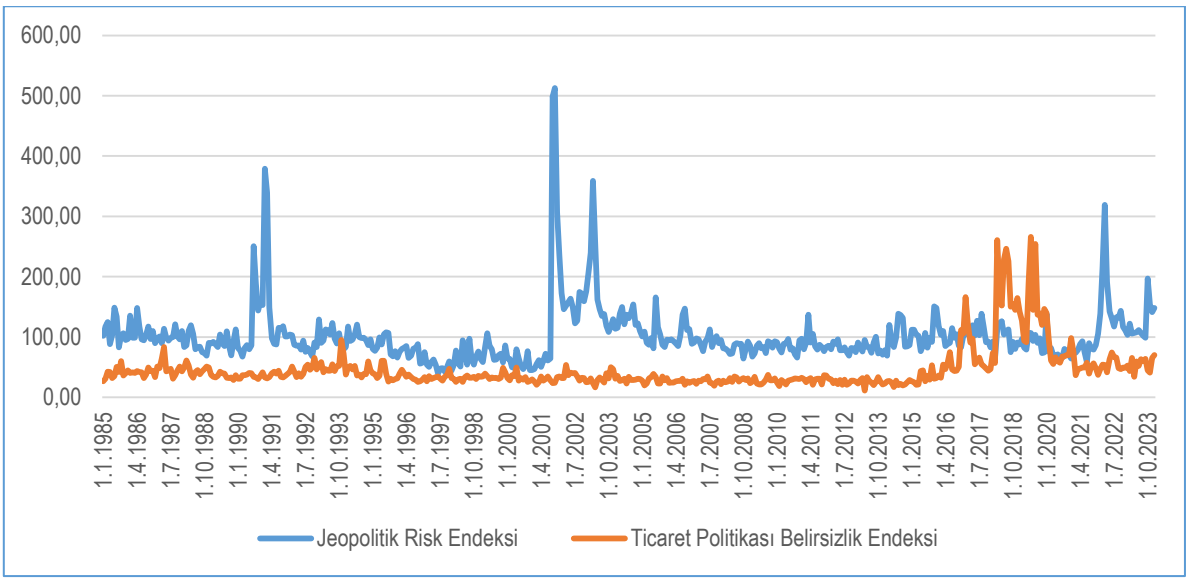

Şekil 2. Jeopolitik Risk Endeksi ve Ticaret Politikası Belirsizlik Endeksi

Kaynak: (Caldara vd., 2023; Caldara ve Matteo, 2023)

Küresel rekabetteki bu sert ivme ile son on yılda Jeopolitik Risk Endeksi ve Ticaret Politikası Belirsizlik Endeksi yükseliş eğilimine girmiştir (Şekil 1).

Belki de tüm bu krizlerden daha büyük olan belirsizlik ve risk kaynağı olarak ABD ile Çin'in Tayvan'daki çekişmelerinin sıcak savaşa dönüşebilme potansiyelidir. Ada ülkesi Tayvan, hem konum olarak uluslararası ticaretin en yoğun gerçekleştirildiği rota üzerinde yer alması, hem günümüz teknolojisine hayat veren ve dünyanın bağımlı olduğu çiplerin üreticilerine ev sahipliği yapmasıyla stratejik bir konumdadır.

Belirsizliğin ve öngörülemezliğin arttığı bir dünyada devletler kendi ulusal çıkarlarını güvence altına almak ve ticaretlerini kesintisiz sürdürmek için farklı politikalar izlemeye başlamıştır.

2.4. Parçalanan Bir Dünyada Altyapı Rekabeti

Küreselleşmenin artışının itici güçlerinden olan teknoloji ve taşımacılık faaliyetlerindeki gelişmelerle dünya ekonomileri birbirine daha bağımlı hale gelmiştir. Altyapılar görünmez veya gizli olan karakteristik özellikleri nedeniyle toplum tarafından fark edilmezler veya yalnızca ilgili kişiler tarafından olduğu gibi kabul edilirler. Bir altyapının işlevselliği ne kadar artarsa fark edilirliği de o kadar azalacaktır (Bridges, 2023). Örneğin normal zamanlarda ticarette en yaygın kullanılan taşıma modu olan denizyolunda, küresel ticaretin %80'inden fazlasının taşınmasından sorumlu 105 binden fazla geminin varlığı hatırlanmazken, deniz ticaretini kesintiye uğratan herhangi bir olayla deniz taşımacılığının altyapısının önemi hatırlatılmaktadır. Her ne kadar krizlerin ve risklerin bugünkü kadar yoğun olmadığı yıllarda işler yolunda gitmiş olsa da, son yıllarda ticareti ve uluslararası akışları kesintiye uğratan şoklar altyapının vazgeçilmez önemini vurgulamıştır. Covid 19 salgını ile sağlık ekipmanlarının üretim ve taşıma altyapısının, uluslararası ticaretin kesintiye uğramasıyla tedarik zincirlerinin işleyişinin, 2021 yılında Süveyş Kanalı'nda karaya oturan gemi ile deniz trafiğini durması deniz altyapısının, Kızıldeniz'deki saldırılarla zarar gören denizaltı fiber optik kablolarının fiziki altyapısının hayati görevi hatırlanmıştır. Ekonomiler hem ekonomik güvenliklerini sağlamak hem de jeopolitikte alan açmak için son yirmi yılda altyapı rekabetini hızlandırmışlardır. Bunun belki de en büyük örneği Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile dünyanın farklı coğrafyalarına yaptığı altyapı yatırımları ile olağanüstü ekonomik büyümesi ve küreselleşmeden kazanç sağlama yeteneği sayesinde süper güç olma yolundaki başarısıdır.

Çin'in 2013 yılında başlattığı kalkınma atılımı ve aynı zamanda dış politika aracı olan Kuşak ve yol Girişimi'ne karşılık olarak 2019 yılında Tayland'da düzenlenen Hint-Pasifik İş Forumu'nda ABD'nin öncülüğünde Japonya ve Avustralya tarafından altyapı projesi olan Mavi Nokta Ağı (Blue Dot Network) duyurulmuştur. Yine ABD tarafından 2021 yılında düzenlenen G7 zirvesinde, altyapıya yönelik "değer odaklı, yüksek standartlı ve şeffaf bir altyapı ortaklığı olan" "Yeniden Daha İyisini İnşa Et" (Build Back Better World) (B3W) başlıklı bir girişim başlatılmıştır. Bir yıl sonra ise küresel altyapının eksiklerinin giderilmesine yönelik 200 milyar dolarlık yatırımı programı olan Build Back Better World girişiminin daha güncel sürümü konumundaki Küresel Altyapı Yatırım Ortaklığı (Partnership for Global Infrastructure Investment) stratejisi açıklanmıştır (Beyaz Saray, 2019, 2021, 2022).

Dünyanın bağımlı olduğu farklı alanlardaki altyapılara alternatifler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ukrayna'daki savaş nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımların bir parçası olarak Rusya'nın Swift Sisteminden çıkartılması finans altyapısının kırılganlığını ortaya çıkarmış, Rusya ve bazı ülkeler alternatif ödeme sistemlerini çıkarmıştır. Havacılığın en önemli araçlarından olan yön bulma sistemlerinin altyapısı olan Küresel Konumlama Sistemi GPS'e, Çin tarafından alternatif olarak BeiDou sistemi kurulmuştur (Goward, 2023). Dünyanın önde gelen ekonomileri stratejik konumdaki limanlara yatırımlar yapmakta, bölge ülkeleri ile işbirliğini geliştirmektedirler.

2.5. Karşılıklı Bağımlılığın Silah Haline Getirilmesi

Son yıllarda yaşanan şoklarla küresel ticaret düzeninde sismik değişimler yaşanmaktadır. Nakliye maliyetlerinin düşmesi ve teknolojinin gelişmesiyle tam zamanında üretim felsefesinden faydalanan işletmeler, üretimlerini veya tedarik zincirlerini deniz aşırı ülkelere kaydırarak maliyetlerini düşürmüşlerdir. Ancak küresel salgın, Ukrayna Savaşı ve Çin ticaret savaşları gibi küresel şoklar hem politika yapıcıları hem de işletme yönetim kurullarını radikal politikalara yönlendirmiştir. Ülkeler tedarik zincirlerini güvence altına almak için üretimi ülkeye çekme (reshoring), dost/müttefik ülkelere kaydırma (friendshoring) veya yakın ülkelere taşıma (nearshoring) gibi kararlar almıştır. Son yıllarda tedarik zincirleri ve diğer alanlarda önemli konuma sahip ülkeler bu ağları dış politika araçları olarak kullanmaktadır (Farrell ve Newman, 2019). Küresel ağların silah olarak kullanılması artan bağımlılığın sorgulanmasına yol açmış ve birçok devlet bağımlı olduğu bu alanlarda alternatif politikalar geliştirmektedir. İlk olarak Covid 19 salgınında sağlık ekipmanlarına ve ilaçlara erişimde tüm dünya asimetrik bağımlılığın şoku ile yüzleşmiştir. Maske ve eldiven gibi koruyucu donanımlarda tüm dünya Çin'e olan bağımlılığının farkına varmıştır (OECD, 2020). ABD ve müttefiklerinin Çin'e olan bağımlılıklarını azaltmak için Çin'den ayrışma ve riski azaltma politikaları izleyerek üretimlerinin bir kısmını Çin dışına taşımaya karar vermişlerdir (Çevik, 2024). Ekonomik güvenliğin ve tedarik zincirlerinin güvenliğinin ön plana çıkması küresel ekonominin parçalanması tartışmalarını beraberinde getirmiş ki bu olgu ticaret rakamlarına da yansımıştır. Örneğin, Çin'in ABD ithalatındaki payı, ticari gerilimlerinin şiddetlenmesinden sonra 2017 ile 2023 arasında %8 azalmış, aynı dönemde ABD'nin Çin'in ihracatındaki payı yaklaşık yüzde % 4 düşmüştür (IMF, 2024a).

Ukrayna'yı işgalinin ardından Rusya'ya uygulanan yaptırımlara karşılık doğalgaz akışını kesilmesiyle Avrupa Kıtası Rus enerjisine, limanlarının ve tesislerinin hasar almasıyla tahılını denizyolu ile sevk edemeyen Ukrayna deniz taşımacılığına, küresel denizcilik şirketleri Ortadoğu'daki çatışmalardan dolayı geçişlerin aksamasıyla Süveyş rotasına olan bağımlılıkları ile yüzleşmişlerdir. Politika yapıcılar bu bağımlılık riskini azaltmak için yeni ticaret rotaları ve taşımacılık altyapıları gibi alternatifler üretmek zorunda kalmıştır.

2.6. Küresel Ticaret Rotalarında Alternatif İhtiyacı

Günümüzde uluslararası ticaretin geçiş rotalarındaki geçiş güzergâhları neredeyse tamamı farklı tehditlerin hedefinde ve jeopolitiğin parlama noktalarında bulunmaktadır. En doğudaki Tayvan Boğazı ve Güney Çin Denizi, Çin ve bölge ülkelerinin potansiyel çatışma alanında iken en batıdaki Panama Kanalı iklim değişikliğinin sonucu olan kuraklıkla mücadele etmektedir.

2021 yılının Mart ayında Süveyş Kanalı, 400 metre uzunluğunda 20.000 TEU kapasiteli konteyner gemisinin karaya oturmasıyla altı gün süreyle kapatılmıştır. Yaşanan kazanın ardından 350'den fazla gemi kanaldan geçmek için sıraya girmiş ve yaklaşık 9,6 milyar dolar değerindeki ticaretin mahsur kaldığı görülmüştür (Russon, 2021). Dünyanın en yoğun ticaret yollarından birinin kapatılması, Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasındaki ticareti önemli ölçüde yavaşlatmış ve gemiler diğer rotalara yönlendirilmiştir. Rotalarını daha uzun güzergâhlara yönlendiren gemiler için hem yakıt hem diğer maliyetleri artmış, malların teslim süresi uzamıştır.

Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna topraklarını işgaliyle başlayan ve üçüncü yılına giren savaşın bölgeden geçen ticaret yollarına etkileri büyük olmuş, özellikle Çin Avrupa arasındaki kuzey koridoru bu çatışmalardan etkilenmiştir. Savaştan önce, Avrupa ile Çin arasında gerçekleşen kara ticaretinin %86'sı, Çin ile Avrupa arasındaki büyük bölümü Rusya topraklarından geçen Kuzey Koridoru'ndaki demiryolundan geçmekteydi (World Bank, 2023). ABD ile birlikte Avrupa'nın Rusya'ya yönelik yaptırımları, Avrupa kıtasının Çin ithalatında Rusya'nın taşımacılık altyapısına bağımlı olduğunu hatırlatmış ve stratejik bir güvenlik açığı oluşturmuştur. Bu gelişmelerin üzerine bu koridordaki taşımacılığın orta koridora yönlendiği görülmüştür.

Rusya'nın işgalinden önce, dünyanın en büyük tahıl ihracatçılarından olan Ukrayna'nın tahıl ihracatının yaklaşık %90'ı Karadeniz'deki limanlardan gerçekleştirilmekteydi (Avrupa Konseyi, 2024). Ancak savaşla birlikte limanlar ve diğer altyapılar hasar görünce tahıl ihracatı yapılamamıştır. Her ne kadar tahıl taşımacılığında demiryolunun kullanılması denizyolu kadar verimli olmasa da Karadeniz'de limanı olan diğer ülkelere ve Avrupa içerisine demiryolu ile taşınması gündeme gelmiştir. Ancak Ukrayna, Litvanya ve Sovyetler Birliği'nin diğer eski üyeleri, Rus demiryolu hat genişliği olan geniş ölçü standardını kullanırken Avrupa ise standart demiryolu hatları kullanmaktadır. Tahılın Avrupa hatlarına geçiş yapabilmesi için vagonların boji olarak adlandırılan tekerlek takımlarının değiştirilmesi ya da yüklerin Avrupa hatlarına

uygun vagonlara aktarılması gereklidir. Tüm bu zorluklar tahılın sevkiyatında denizyoluna olan bağımlılığı ortaya çıkarmış ve ilgili ülkelere yeni alternatiflerin gerekliliğini hatırlatmıştır.

Panama kanalı yaşanan kuraklıkla birlikte su seviyelerinin düşmesi gemi geçişlerinde aksamalara yol açmış, kanaldan geçiş ücretlerinde artış yaşanmış ve yeniden rotalanan gemiler daha uzun rota olan Güney Amerika Kıyılarını dolaşmak zorunda kalmıştır.

Çatışmalarla ve savaşlarla kesintiye uğrayan ticaretin devam etmesi ve ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak için ülkeler birbirleriyle işbirliğine giderek alternatif ticaret koridorları oluşturmaktadır. Bu koridorlar ekonomi ve ticaretin yanında jeopolitik rekabette nüfuz elde etme görevi de görmektedir. 21. Yüzyılda farklı ülkeler tarafından farklı coğrafyaları kapsayan çeşitli koridorlar, ticaret yolu projeleri duyurulmuştur. Bu koridorların en önemlileri aşağıda detaylı olarak incelenmiştir.

3. Kuşak Ve Yol Girişimi

Çin Hükümeti'nin 2013 yılında başlattığı ticaret, altyapı, finans ve dış politika aracı olan Kuşak ve Yol Girişimi'nin (BRI) on yıllık sürecinde dünya genelinde 149 ülke ile işbirliği yapılmış ve toplam 1 trilyon dolardan fazla yatırım gerçekleştirilmiştir (Nedopil, 2024). Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi, en büyük ihracatçısı ve petrol ithalatçısı olan Çin, hem ticaret yollarını hem de enerji tedarik güzergâhlarını güvence altına almak istemektedir. Kuşak ve Yol bağlamında Çin'i geleneksel ticaret rotalarında yer alan Malakka Boğazı gibi geçiş noktalarına alternatif oluşturmak amacıyla hem karadan hem denizden yeni bağlantılar kurmaktadır. Çin'i karadan Avrupa'ya Rusya üzerindeki Kuzey Koridoru ve Türkiye'den geçen Orta Koridor vasıtasıyla bağlamaktadır. Pakistan Koridoru ile de yükleri Pakistan üzerinden demiryolu ile Gwadar Limanı vasıtasıyla Hint Okyanusu'na ulaştırmaktadır. Bu çerçevede Çin, günümüzde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı birbirine bağlayan stratejik deniz güzergâhlarında yer alan 20 liman projesinde pay sahibidir. 21 Arap devleti, Arap Birliği ile birlikte resmi olarak Kuşak ve Yol'a katılırken, 12 Arap ülkesi Çin ile kapsamlı stratejik ortaklık imzalamıştır (Aluf, 2024). Yukarıdaki ekonomi ticari ve enerjiye yönelik tüm altyapı projelerinin ortak noktası bir bakıma Ortadoğu- Körfez - Hindistan ekseninde gelişmektedir. Bu bölgedeki etkileşimin belki de en büyük katalizörü bölgenin Çin'le olan ilişkilerindeki gelişmelerden kaynaklanmıştır. Çin Devlet Konseyi'ne (2023) göre Çin-Orta Doğu ticaret hacmi 2017 ile 2022 yılları arasında yaklaşık iki katına çıkarak 262,5 milyar dolardan 507,2 milyar dolara ulaşmış, Orta Doğu 2022'de Çin'in en hızlı büyüyen ticaret ortağı olmuştur.

4. Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru

Rusya, İran ve Hindistan tarafından 2000 yılında denize kıyısı olmayan Orta Asya ekonomileri ile bağlantıyı geliştirecek bir ulaşım ağı kurmak amacıyla Kuzey Güney Koridor başlatılmıştır. Rusya Hint Okyanusu'ndaki limanlara ulaşma amacıyla 2005 yılında İran ve Azerbaycan ile İran'daki mevcut hatları Azerbaycan sınırındaki Astara'ya bağlayacak bir demiryolu hattı inşa edilmesine yönelik bir anlaşma imzalamıştır (Das, 2023; Kundu, 2024).

7.200 kilometrelik Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru, Rusya'dan İran'daki limanlara, oradan da Hindistan'a kadar uzanmaktadır. Söz konusu koridorda 2023 yılında demiryolu ile taşınan yük miktarı %30 artmış, karayolunda taşınan yük miktarı ise %35 artış göstermiştir (Nikkei Asia, 2024). Ukrayna savaşı ile Rusya'ya uygulanan yaptırımlar Rusya'nın Avrupa yönündeki taşımacılığında aksamalara yol açtığından bu kısıtlamalara alternatif olarak Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru ön plana çıkmıştır. Son olarak Kızıldeniz'deki saldırıların deniz taşımacılığını sekteye uğratmasıyla daha uzun rotalara yönlendirilmek zorunda kalan yükler için bu koridor önemli bir seçenek olmuştur.

5. Zengezur Koridoru

Avrupa ile Asya, Karadeniz ile Hazar denizleri, Rusya ile Orta Doğu, Hıristiyanlık ile İslam ve son zamanlarda demokrasi ile diktatörlük arasında yer alan Güney Kafkasya ülkeleri tarih boyunca "aradaki topraklar" olarak anılmıştır. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve buraları çevreleyen coğrafya, farklı kültürlerin ve siyasi iklimin kavşağında bulunmanın getirdiği karmaşık avantajlara sahiptir (De Waal, 2010). Jeopolitik olarak kırılgan bir yapıya sahip bölgede yaşanan çok sayıda çatışmanın sonuncusu olan, 2020 yılındaki 44 gün süren 2. Karabağ Savaşı'nı Azerbaycan'ın kazanmasının ardından Ermenistan yaklaşık 30 yıldır işgal ettiği topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Ermenistan ve Rusya Devlet Başkanları tarafından 10 Kasım 2020'de imzalanan ortak bildiri ile Dağlık Karabağ çatışma bölgesinde ateşkes sağlanmış ve bu bildirinin maddelerinden biri de ulaştırma koridoru projesinin hayata geçirilmesi olmuştur (Kremlin, 2020).

Zengezur Koridoru, Azerbaycan toprakları ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında yer alan, Azerbaycan tarafından Zengezur, Ermenistan da ise Syunik olarak bilinen bölgeden geçen, Türkiye ve Azerbaycan'ı, daha geniş perspektiften ise Avrupa ile Asya'yı kesintisiz karayolu ile bağlayan stratejik ulaşım ve ticaret koridorudur.

Şekil 3. Zengezur Koridoru

Kaynak: (Anadolu Ajansı, 2021)

Küreselleşmenin ve küresel bağlantılılığın arttığı son 30 yılda bu bölgenin Ermenistan kontrolü altında olması, Türkiye'nin Orta Asya'ya ve Türk Cumhuriyetlerine olan erişimini engelleyerek ticaretini ve bölgeyle olan nüfuzunu sınırlamıştır. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimler nedeniyle Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ulaşım bağlantıları Gürcistan ve İran toprakları üzerinden yürütülmek zorunda kalınmış bu durum hem taşıma mesafelerini hem de sınır geçiş prosedürlerini artırmıştır. Zengezur Koridoru ile Türkiye ile Azerbaycan arasında kesintisiz bir kara yolu ve demiryolunun açılması öncelikli olarak kesintisiz erişimi sağlayarak ticarete katkı sağlayacak, daha genel çerçevede ise Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu güçlendirecektir.

Bölgedeki jeopolitikte önemli değişimlere de yol açacaktır. İran ile Ermenistan'ın bağlantısı kısmen engellenerek İran'ın Avrupa ve Karadeniz olan kara bağlantısı kesilmiş olacaktır. Bölgede hâlihazırda ticari ve siyasi olarak çevrelenmiş olan Ermenistan'ın tamamen yalnızlaşmasına yol açacaktır. Ermenistan'ın yakın gelecekteki bu durumunu öngören Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan 2023 yılında Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkileri güçlendirmek için karayolu, demiryolu ve enerji hatları gibi altyapının geliştirilmesini amaçlayan ''Barış Kavşağı'' projesini önermiştir (Minoyan, 2023).

6. Hindistan - Orta Doğu - Avrupa Ekonomik Koridoru

2023 yılı Eylül ayında Yeni Delhi'de düzenlenen G20 zirvesinde ABD öncülüğünde Suudi Arabistan, Avrupa Birliği, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Fransa, Almanya, İtalya Hükümetleri arasında imzalanan mutabakat zaptı ile Hindistan - Orta Doğu - Avrupa Ekonomik Koridoru (India-Middle East-Europe Economic Corridor- IMEC) duyurulmuştur. İmzalanan ilk mutabakat zaptında proje iki bölümden oluşmaktadır; Hindistan ile Basra Körfezi arasındaki doğu koridoru ve Arap Yarımadası'nı Avrupa'ya bağlayacak bir kuzey koridoru. Güzergâh boyunca Basra körfezini BAE, Arabistan, Ürdün ve İsrail Limanlarına bağlayacak yeni bir demiryolu ağı kurulacaktır. Koridor, ulaşım altyapısının yanında, enerji ve telekomünikasyon hatları ile uzun mesafeli hidrojen boru hatlarını içermektedir (Beyaz Saray, 2023). Hindistan - Orta Doğu - Avrupa Ekonomik Koridoru, Hindistan'ı Arap Yarımadası üzerinden İsrail limanları vasıtasıyla Akdeniz'den Yunanistan ve Avrupa'ya bağlayan, güzergâh boyunca gelişmiş bağlantı ve ekonomik uyum yoluyla kalkınmayı teşvik eden bir projedir.

Özellikle son yıllarda Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi faaliyetleri kapsamında Ortadoğu ile olan güçlü ticari ilişkilerinin farkında olan ABD, bu koridor ile Çin'i yavaşlatmak ve bölgedeki nüfuzunu tekrardan güçlendirmek istemektedir.

İlk bakışta söz konusu koridorun etkisi büyük gibi görünebilir. Çünkü koridor için mutabakatı imzalayan devletler küresel GSYİH'nın yaklaşık yarısından sorumlu ve küresel nüfusunun yaklaşık %40'ına ev sahipliği yapmaktadırlar (Rizzi, 2024). Ayrıca güzergâh olarak hem Çin'in Kuşak ve Yolu'na hem de Süveyş Kanalı'na alternatif olarak konumlanmıştır. Ancak

detaylara bakıldığında çok fazla risk barındırmaktadır. İlk olarak mutabakattaki imzacıların tamamı ABD'nin müttefiki olsalar da, bölge ülkelerinin kendi aralarında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Arabistan ve İsrail bu fikir ayrılığındaki en önemli aktörlerdir. İkinci olarak bölge tarih boyunca karışıklıklarla anılmakta, hatta koridorun duyurulmasının üzerinden bir ay geçmeden İsrail Filistin savaşı patlak vermiştir. Bu kriz sonlanmadan koridorda ilerleme kaydedilmeyecektir. Üçüncü risk ise, ABD bu hamleyle Çin'in Kuşak ve Yolu'na alternatif sunarak Çin'in etkisini kırmak istemekte ancak güzergâhın Avrupa'ya giriş kapısı olan Yunanistan'daki Pire Limanı'nın Çinlilere ait olması stratejik olarak Çin'in de bu koridorda yer aldığını göstermektedir. Son olarak bölgedeki yükselen güçlerin belki de yalnızca ideolojik olarak koridor güzergâhından baypas edilmesi bölge ülkelerinin desteğini almak bir kenara alternatif girişimlerle bu koridor engellenebilecektir. İsrail limanlarından Akdeniz üzerinden Yunanistan'a ulaşan koridorun rotası, IMEC'e dahil olmayan Türkiye'nin karasularından geçmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ''Türkiye'siz koridor olmaz'' uyarısı ile bu koridordan Türkiye'nin memnun olmadığını göstermiş (Kasap ve Kaya, 2023), IMEC'in açıklanmasından altı ay sonra Türkiye Kalkınma Yolu Projesini duyurmuştur.

7.Kalkınma Yolu

Tarih boyunca İpek Yolu gibi kıtalararası ticaret yollarında köprü konumunda olan Türkiye, 21. yüzyılda da bu rolünü sürdürmek için çeşitli atılımlar yapmaktadır. Avrupa Birliği tarafından ticareti kolaylaştırmak amacıyla, 1993 yılında başlatılan Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru programına (TRACECA) üye olan Türkiye, daha sonra Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergâhı (TITR) Uluslararası Birliği'nde ve Çin tarafından Başlatılan Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Orta Koridor'da yer almıştır. 2020 yılında Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Savaşı ile işgal edilen topraklarını geri almasının ardından Ermenistan ile imzalanan anlaşmayla Azerbaycan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki bağlantının kurulmasına yönelik bir koridor oluşturulmasına karar verilmiştir. Altyapısının inşasında Türkiye'nin de yer aldığı Zengezur Koridoru sayesinde Türkiye ile Orta Asya ve Türk Dünyası'nın kesintisiz kara bağlantısı kurması, ticaretin ve etkileşimin artmasına katkı sağlayacaktır.

Bölgesel ve küresel bu ağlara katılmanın yanı sıra Türkiye'nin kendisi de yeni girişimler başlatmaktadır. İlk olarak 2023 yılı Mart ayında Irak Başbakanı Şiya es-Sudani'nin Türkiye ziyareti kapsamında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yaptığı açıklamada ''Yeni İpek Yolu'' olarak Kalkınma Yolunu duyurmuştur (tccb.gov.tr, 2023). 2024 yılı Nisan ayında ise Erdoğan'ın Irak gezisi kapsamında Kalkınma Yolu Projesi resmiyet kazanmıştır. Türkiye, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar arasında, demiryolu, yüksek standartlı karayolu ve enerji nakil hatlarını kapsayan, Irak'ın Faw Limanı'ndan Türkiye'ye uzanan yaklaşık 1200 km uzunluğundaki bir rotadan oluşan Kalkınma Yolu Projesi Ortak İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024). Küresel salgındaki kesintilerle karakterize edilen küresel tedarik zincirlerinin ve Husi saldırılarının Kızıldeniz'deki nakliye yollarını sekteye uğratmasıyla küresel ticarette risklerin arttığı bir dönemde alternatif bir rota olarak ortaya çıkan bu koridorun önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Projenin başlangıç noktasını ve temel dinamiğini Irak'ı Basra Körfezi'ne bağlayan Faw Limanı oluşturmaktadır. İlk olarak 2010 yılında duyurulan, 2021 yılının başında Güney Koreli Daewoo E&C şirketi ile 2,7 milyar dolarlık sözleşme kapsamında inşasına başlanarak kuru yük tesisleri, petrol terminali, kuru havuz ve deniz üssünü de içeren Faw Limanı Projesi, tamamlandığında Orta Doğu'nun en büyük limanı olacaktır (Rogers, 2021).

Projenin Türkiye topraklarındaki 615 km uzunluğundaki demiryolu ve 320 km uzunluğundaki yüksek standartlı karayolu yapımı için yaklaşık 7,8 milyar dolarlık, Irak güzergâhında ise 1200 km uzunluğundaki demiryolu ve karayolu yapımı için yaklaşık 16 milyar dolarlık bir yatırım öngörülmektedir (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024). Kalkınma Yolu kapsamında karayolu ve demiryolu Ovaköy'den Türkiye'ye giriş yaparak ulusal demiryolu ve karayolu ağına bağlanmasıyla uluslararası güzergâhlara ulaşılması sağlanacaktır. Her ne kadar yüksek standartlı karayolu ve demiryolu altyapısı ön plana çıksa da, özellikle Irak topraklarında hat boyunca ekonomi ve sanayi bölgelerinin kurulması, yeni ticaret alanlarının açılması beklenmektedir.

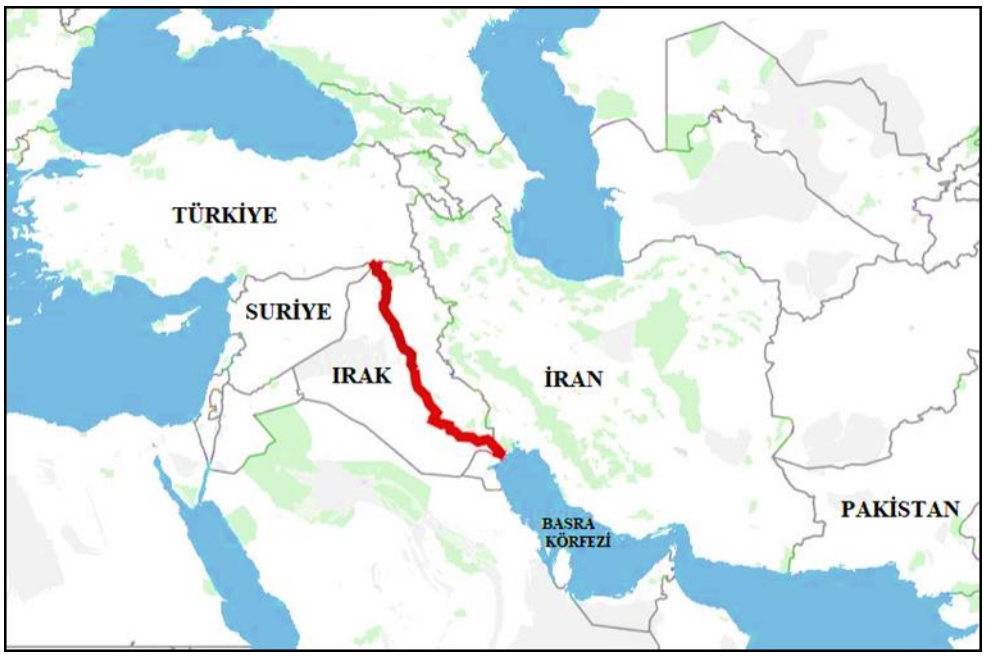

Şekil 4. Kalkınma Yolu Güzergâhı

Kaynak: mapcreator.io web adresinden oluşturulmuştur.

Son yıllarda gerilen jeopolitiğin yansıması olarak uluslararası ticaret rotalarındaki risklerin artması ve küresel ekonomik düzendeki sismik kaymalar dünya ticaretinde yeni politikaları beraberinde getirmiştir. Proje özellikle son yıllarda artan bu belirsizliklerden kaynaklı olası şoklara alternatif güzergâh oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir.

7.1. Projenin Sunduğu Fırsatlar

Kalkınma Yolu önemli ticaret rotalarının kavşağında yer almaktadır. Hem geleneksel doğu batı ulaştırma rotaları hem de diğer Asya ve Avrupa arasındaki altyapı projeleri desteklenen girişimler bu bölgeden geçmektedir. Türkiye, Asya ve Avrupa arasındaki stratejik geçiş noktasındaki konumu ile 2015 yılında dahil olduğu Çin Kuşak ve Yol Girişimi'nin Orta Kordioru'nda yer almaktadır. Türkiye'yi Orta Asya'ya karadan bağlayacak olan Zengezur Koridoru gibi doğu batı eksenindeki hatlar ile Kalkınma Yolu ile Kuzey Güney yönünde bağlantı sağlanmış olacaktır.

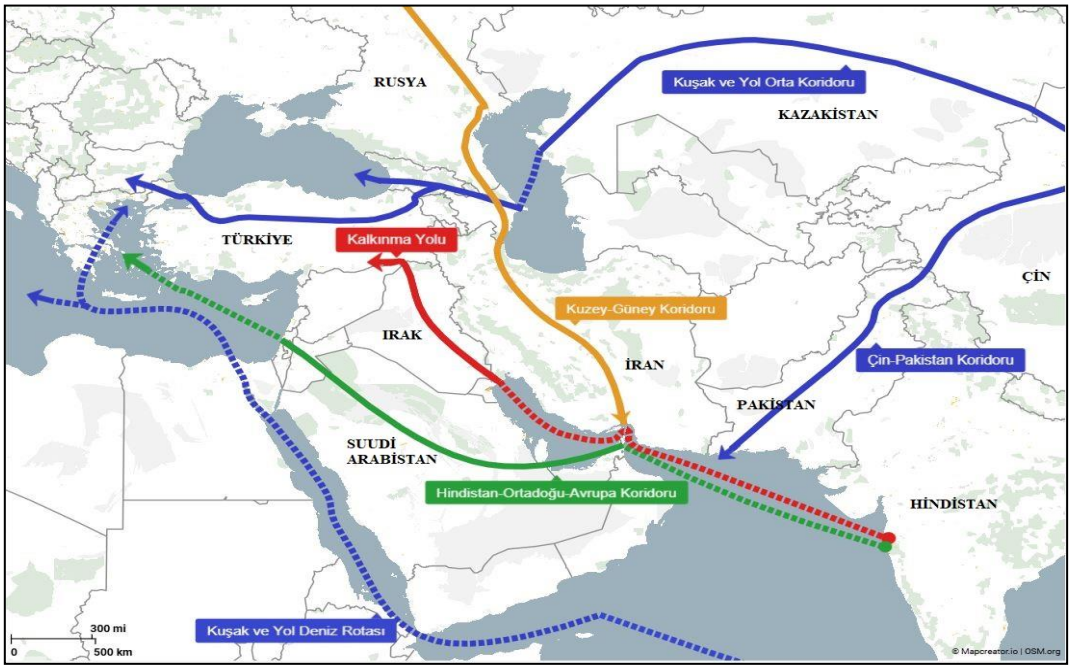

Şekil 5. Küresel Ticaret Koridorları

Kaynak: mapcreator.io web adresinden oluşturulmuştur.

Rusya topraklarından geçen Kuzey Koridoru'na ve Rusya ile İran'ı bağlayan Kuzey Güney Koridoru'na Türkiye'den geçen Orta Koridor ve Kalkınma yolu alternatif oluşturacaktır. Ayrıca Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nin parçası olan Çin Pakistan Koridoru'nun denize açılan kapısı olan Gwadar Limanı'na gelen yükler Basra Körfez'inden geçerek Kalkınma Yolu ile Avrupa yönüne ulaşacaktır.

Güzergâh enerji kaynaklarının merkezinden geçmektedir. Türkiye son yıllarda başta dış politika olmak üzere enerji ve ticaret alanında önemli adımlar atmaktadır. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın 2009 yılındaki araştırmasında da belirttiği gibi Türkiye'nin önceliklerinden birisi bölgenin zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına taşınmasına aracılık ederek Türkiye'nin enerji üssü haline gelmesini sağlamak ve Avrupa'nın petrol ve gaz tedarikinin güvence altına alınmasını ve çeşitlendirmesini amaçlamak olmuştur (Aras ve Fidan, 2009). Hâlihazırda Türkiye topraklarından çok sayıda uluslararası enerji hatları geçmekte ve son olarak 2023 yılında açıklanan vizyon ile kurulacak doğal gaz merkezi Türkiye'nin enerji üssü yapılması hedeflenmektedir.

ABD Enerji Bakanlığı'na bağlı Enerji Bilgi İdaresi (EIA) (2024) verilerine göre, Kalkınma Yolu'nun başlangıç noktası olan Faw Limanı'nın yer aldığı körfez bölgesindeki ülkeler küresel petrol üretimini %26'sından sorumludur. Umman ile İran arasında yer alan ve Basra Körfezi'ni Umman Denizi vasıtasıyla dünyaya bağlayan Hürmüz Boğazı 2022 yılında günlük ortalama 21 milyon varil ile küresel petrolün %21'nin geçtiği dünyanın en önemli petrol geçiş güzergâhıdır (EIA, 2023). Ancak dünya ekonomisine hayat veren petrol ve doğalgazın geçiş yaptığı önemli boğaz jeopolitik gelişmelerin etkisi altında kalmaktadır. Batı'nın İran'a uyguladığı yaptırımlar nedeniyle siyasi ve ticari ilişkilerinin gerilmesiyle, İran bölgeden geçen ticari gemilere müdahale edebilmektedir. En son 2024 yılı Nisan ayında Ortadoğu'daki İsrail krizi ile bağlantılı olarak İran, Hürmüz Boğazı yakınlarında İsrail bağlantılı bir ticaret gemisine el koymuştur (Sykes ve Shahla, 2024).

Proje yükselen güçlerin hinterlandında bulunmaktadır. Kalkınma Yolu ve başlama noktasındaki Faw Limanı'nın bulunduğu bölge son yıllarda ekonomik ve siyasi bakımdan yükselen güçlere ev sahipliği yapmaktadır. Söz konusu projenin kurucuları arasındaki Türkiye, 85 milyondan fazla nüfusu, 1 trilyon dolardan büyük ekonomisi ve geniş nüfuz alanı ile bu girişimin en fazla katkı sağlayacağı ülkelerden birisidir. Mutabakat sağlanan diğer bir ülke olan Birleşik Arap Emirlikleri sadece Afrika kıtasındaki enerji, denizcilik, madencilik gibi alanlarda Afrika'daki yatırımları son iki yılda 90 milyar doları geçmiş bölgenin yükselen gücü konumundadır (Pilling, 2024). Petrol zengini ve finans merkezi Dubai, 2 trilyon dolardan fazla varlık fonlarının desteği ile yapay zekâ alanlarında ciddi yatırım çekmektedir (Cornish, 2024).

Kalkınma Yolu jeopolitikte bir kaldıraç görevi görecektir. Büyük güçler arasındaki artan rekabet, mali yaptırımların ve ticari kısıtlamaların sayısını da artırmakta, küresel ekonomik bağlar değişime uğrayarak doğrudan yabancı yatırım akışları da jeopolitik hatlara göre yeniden yönlendirilmektedir (IMF, 2024a). Devletler bölgesel ve küresel çapta işbirlikleri ve projelerle sıkışan jeopolitikte alan açmak istemektedirler.

Rusya, Azerbaycan ve İran üzerinden Umman Denizi'ne ve oradan da Hindistan'a ulaşan Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru ile hem AB yaptırımlarından etkilenen ticaretine alan açmış hem de denize sınırı olmayan Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Çin 2013 yılında duyurduğu Kuşak ve Yol Girişimi ile dünyanın en stratejik limanlarına yatırım yaparak farklı coğrafyalarda ticari işbirlikleri ile küresel bir etki sağlamıştır.

2022 yılında üretimi kısarak petrol fiyatlarının artmasını isteyen Suudi Arabistan yönetimine karşı ABD'nin sert açıklamalarıyla gerilen ilişkiler, Arabistan'ın Çin'le olan yakınlaşmasını önlemek için tekrardan normale dönmüştür. Son yıllarda Çin'in Ortadoğu ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerindeki artan etkisinin farkında olan ABD, Çin etkisine karşı koymak için AB'nin de dahil olduğu Suudi Arabistan, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte Hindistan - Orta Doğu - Avrupa Ekonomik Koridoru'nu (IMEC) açıklamıştır. ABD, Çin ve Rusya gibi güçlerin tamamının Orta Doğu'ya olan ilgileri son yıllarda artmakta ve bölge ülkeleri ile farklı girişimlerde bulunmaktadırlar. Türkiye kendi coğrafyasının yakınındaki Ortadoğu'ya ilişkin yeni atılımlarda bulunmakta, komşularıyla olan ilişiklerini güçlendirmektedir.

Türkiye'nin Irak'la gelişmiş ticaretini daha ileriye taşıyacaktır. Irak, Türkiye'nin dış ticaretine pozitif katkı sağlayan en önemli ülkelerdendir. Son on yılda Türkiye'nin ihracatında ilk dört sırada, 2023 yılında ise ikinci sırada yer alarak 11,2 milyar dolar ticaret fazlası ile Türkiye'nin en fazla dış ticaret fazlası verdiği ülkedir (Şekil 6).

2013-2023 yılları arasında ortalama 11 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 2020 yılındaki küresel salgına rağmen 9 milyar doları geçmiş ve 2023 yılında ise Türkiye'nin toplam ihracatında %5'lik paya sahip olmuştur. Irak'la birlikte Kalkınma Yolu'nun hinterlandında bulunan Ortadoğu ülkeleriyle 2023 yılında gerçekleşen ticaret yaklaşık 60 milyar dolar ile Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin yaklaşık %10'u oluşturmaktadır (TÜİK, 2024).

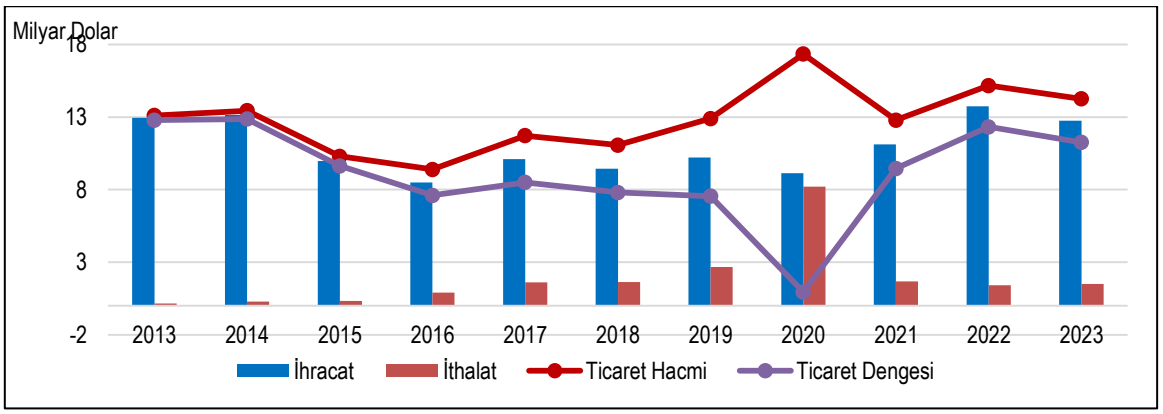

Şekil 6. Türkiye ile Irak Arasındaki Ticaret Hacmi

Kaynak: (TÜİK, 2024)

Türkiye'nin 2023 yılındaki 12,7 milyar dolarlık ihracatında ilk on fasılda, ilk sıradaki mücevher ve kıymetli taşları, sanayi ürünleri takip etmiştir (Tablo 1). Kalkınma Yolu'ndaki demiryolu taşımacılığında değerli taşlar ve et ürünleri haricindeki diğer tüm fasıllar taşınabilecek özelliktedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Irak'a İhracatındaki İlk 10 Fasıl (2023 Yılı)

Fasıl No	Fasıl Adı	Miktar (Dolar)
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar	1.580.628.219
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta,	603.671.938
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	595.429.294
85	Elektrikli makina ve cihazlar (Telefon, TV)	566.316.244
39	Plastikler ve mamulleri	530.451.774
73	Demir veya çelikten eşya	530.379.194
19	Hububat, un, nişasta	5253.29.429
94	Mobilyalar, yataklar, aydınlatma cihazları,	501.980.570
2	Etler ve yenilen sakatat	418.021.066
96	Çeşitli mamul eşya	314.495.337

Kaynak: (TÜİK, 2024)

Irak'tan 2023 yılında ithal edilen toplam 1,4 milyar dolarlık mal grupları arasında petrol ilk sırada yer alırken bunu değerli taşlar ve sanayi ürünleri takip etmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye'nin Irak'a İthalatındaki İlk 10 Fasıl (2023 Yılı)

Fasıl No	Fasıl Adı	Miktar (Dolar)
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	376.377.575
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar	148.199.938
74	Bakır ve bakırdan eşya	47.224.576
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddeler	35.414.973
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	20.695.930
39	Plastikler ve mamulleri	16.552.883
78	Kurşun ve kurşundan eşya	15.199.515
73	Demir veya çelikten eşya	10.972.281
41	Ham postlar, deriler	8.518.544
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	2.123.825

Kaynak: (TÜİK, 2024)

Irak'tan ithal edilen mallar arasında kıymetli taşlar haricindeki diğer tüm ürünler de demiryolu ile taşınabilecek ürünler arasındadır.

7.2. Projenin Zorlukları

Kalkınma Yolu her ne kadar başta Türkiye olmak üzere bölge ekonomisine katma değer sağlayacak fırsatlar sunsa da, projenin tamamlanamama riskleri de mevcuttur. Bu risklerden bazıları aşağıda açıklanmıştır.

7.2.1. Yüksek Yatırım Bedelleri ve Irak'ın Ekonomik ve Siyasi İstikrarsızlığı

Projenin yer aldığı Irak bölgesi uzun yıllar boyunca ekonomik ve siyasi açıdan güvensiz ve istikrarsız bir bölge konumundadır. 2003 yılında ABD öncülüğünde Irak'ın işgal edilmesiyle Saddam Hüseyin rejimi devrilmiş, ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanan terör örgütü DEAŞ gibi radikal gruplar ortaya çıkmış, PKK gibi bölücü gruplar faaliyet alanının genişletmiştir. Terör faaliyetleri artarken, Sünni ve Şii toplumlar arasında şiddetini giderek artıran mezhepsel gerilimler bulunmakta, bunların yanında kuzey bölgesindeki Kürt gruplarla Bağdat hükümeti arasındaki gerginliklerin de devam etmesi bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır.

Projeye katılım sağlayan ülkelerden çoğu ekonomik olarak güçlü olsa da, projenin omurgasını oluşturan ve en büyük yatırımın öngörüldüğü Irak ekonomik olarak zayıf durumdadır. 265,8 milyar dolarlık ekonomik büyüklüğe sahip olan Irak, satın alma gücü paritesine göre gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) (PPP) sıralamasında 48. sırada, Nominal GSYİH'ye göre ise 51. sırada yer almaktadır (IMF, 2024b). Ülkenin gelirlerinin %90'ından fazlasını petrol gelirleri oluşturmaktadır. Küresel petrol fiyatlarının düşüşe geçmesi, orta vadede hem mali hem de dış cari dengelerini bozarak ekonomik riskleri beraberinde getirecektir. Petrol fiyatlarındaki düşüş aynı zamanda toplumsal huzursuzluk ve jeopolitik gerilimlerin artması risklerini de tetikleyecektir (IMF, 2023). Dünya çapında 180 ülke ve bölgeyi algılanan kamu sektörü yolsuzluk düzeylerine göre sıralayan (0 yüksek derecede yolsuzluk, 100 çok temiz) Yolsuzluk Algısı Endeksi'nin 2023 verilerine göre, Irak 23 puanla 180 ülke arasında 154. sırada yer almıştır (transparency.org, 2024). 2023 yılı bütçesi 153 milyar dolar olan Irak'ın (Rasheed ve Azhari, 2023), Kalkınma Yolu için öngörülen 16 milyar dolar altyapı maliyeti toplam bütçesinin yaklaşık %10'undan fazlasını oluşturmaktadır.

7.2.2. Güzergâhın Bulunduğu Ortadoğu'da Sürekli Değişen Dengeler

Tarih boyunca Irak'ın, bölgenin güçlü ülkelerinden İran ile kültürel ve dini bağları güçlü bir seyir izlemiştir. Ancak aynı zamanda Irak'ın iç siyasetini ve diplomatik ilişkilerini etkileyen Irak'taki Şii nüfus ve siyasi grupların varlığından dolayı İran'ın, Irak'ta siyasi, askeri ve ekonomik alandaki nüfuzu da devam etmektedir.

2003 yılında başlayan işgalin ardından uzun yıllar bölgede varlığını sürdüren ABD, 2011'de Dönemin Başkanı Obama'nın seçim vaadi bağlamında askerlerinin büyük bir çoğunluğunu Irak'tan çekmiş ancak DEAŞ terör örgütünün faaliyetlerini artırmasının ardından 2017 yılında ABD hükümeti tekrar ülkeye asker göndermiştir. Aynı yılın sonlarına doğru ABD askerlerinin büyük çoğunluğu çekilerek, Irak ordusunda eğitim vermesi için az bir sayıda asker bölgede kalmıştır. 2024 yılının başlarında ABD ve öncülüğündeki koalisyon güçlerinin bulunduğu üsse saldırılar düzenlemiş ve ABD askerleri yaralanmıştır. Diğer güçlerin ve aktörlerin bölgeye olan artan ilgisi ve artan gerilimler, ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden 20 yıl sonra Amerika'nın Irak'taki nüfuzunun azaldığına işaret etmektedir.

ABD'nin Irak ve Ortadoğu'daki nüfuzunun azalmasıyla ortaya çıkan boşluğu Çin doldurmaya başlamıştır. 2015 yılında İran'ın desteklediği Husi gruplarının Arabistan tesislerine saldırmasının ardından gerilen Suudi Arabistan ve İran ilişkileri 2023 yılı Mart ayında Çin'in arabuluculuğu ile yumuşamıştır. Çin hem bölgedeki birbirine düşman iki petrol gücünün arasındaki gerilimin düşürülmesini sağlayarak, bağımlı olduğu enerjini tedarikini güvence altına alınmasını sağlamış hem de çatışmalarla mücadele veren bölgede en büyük rakibi ABD'nin yerini alarak güvenilirliğini artırmıştır (Parsi ve Aljabri, 2023). Pekin'in 2021 yılında, 10 milyar dolardan fazla yatırım anlaşmaları gerçekleştirmesiyle Irak, Kuşak ve Yol Girişimi'nden kazanç sağlamaya başlamıştır.

Bugün dünyanın en büyük ham petrol ithalatçısı olan Çin, 50 milyar dolarlık ticaret hacmiyle Irak'ın en büyük ticaret ortağıdır. Irak'ta ondan fazla petrol ve doğalgaz sahasının işleten Çin, Irak petrolünün %35'ini ithal etmektedir (Çalışkan, 2024). Enerji ithalatının büyük çoğunluğunu Orta Doğu'dan tedarik eden dünyanın en büyük ikinci ekonomisi, bölgeye olan bağımlılığının farkında olarak Arap devletleri ile ilişkileri genişletmektedir (White ve England, 2022).

7.2.3. Deniz Taşımacılığının Demiryoluna Karşı Avantajları

Deniz taşımacılığındaki gelişmelerle birlikte gemilerin artan kapasitesi taşıma ücretlerini aşağıya çekerek işletmelerin ölçek ekonomisinden yararlanmasını sağlamış ve denizyolu en verimli taşımacılık modu haline gelmiştir. Günümüzde hacim bakımından küresel ticaretin %80'inden fazlası denizyolu ile gerçekleştirilmektedir. Özellikle küresel petrol taşımacılığı ile birlikte kuru yüklerin ve özelliksiz kargoların taşınmasından denizyolu sorumludur.

Lu ve arkadaşlarının (2019) yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında, taşıma maliyeti açısından deniz taşımacılığının Avrasya'daki demiryoluna göre oldukça avantajlı olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak daha yavaş bir taşımacılık şekli olan denizyolunun zaman maliyetleri de hesaba katıldığında demiryolu ile rekabette başa baş olduğu ortaya çıkmıştır. Uluslararası ana rotalardaki taşıma ücretlerinin endeksini sunan Drewry Dünya Konteyner Endeksi'ne (2024) göre, ortalama bileşik endeks 40 ayak bir konteynerin taşıma ücreti 2020-22 Kovid dönemi haricindeki 10 yıllık ortalaması 2.736 dolar olmuştur. Dünyanın en büyük konteyner limanı Şangay ile Avrupa'nın en büyük konteyner limanı Rotterdam arasındaki ticareti örneklendirecek olursak, Süveyş Rotasını içeren bu rota yaklaşık 19 bin km mesafededir (searoutes.com, 2024). Drewry Endeksi'nin on yıllık ortalama taşıma ücreti ile Şangay ile Rotterdam arası 40 ayak bir konteynerin taşıma ücreti yaklaşık 0,14 dolar/km yapmaktadır. Orta Koridor'daki demiryolu taşımacılığında ise Kazakistan'ın Çin sınırındaki Altynkol İstasyonu'ndan Romanya'nın başkenti Bükreş'e yapılacak 6154 km mesafedeki demiryolu taşımacılığının maliyeti ise 0,72 dolar/km olmaktadır. Bu karşılaştırmada taşıma ücreti bakımından demiryolu denizyoluna göre 5 kattan daha maliyetli olmaktadır. Denizyolu ile Çin'den gelerek Kalkınma Yolu üzerinden Avrupa, Kafkasya veya Türkiye'deki limanlara ulaşacak yükler için de demiryolunun taşıma maliyeti oluşacaktır.

Operasyonel bağlamda da uluslararası taşımacılıkta denizyolunun üstünlüğü mevcuttur. Günümüzde denizcilik sektöründeki teknolojik ilerlemeler sayesinde gemiler oldukça fazla sayıda konteyner taşıma kapasitesine sahiptir. Örneğin 2021 yılında Süveyş Kanalında karaya oturan Ever Given isimli konteyner gemisi 20 bin adet 20 ayaklık konteyner kapasitesine sahiptir (Russon, 2021). Ortalama 2 bin adet 40 ayak konteyner taşıma kapasitesine sahip bir geminin demiryoluna aktarılması 2 bin demiryolu vagonundan oluşan 100'den fazla tren seferi anlamına gelmektedir. Transit yüklerin Faw Limanı'nda gemiden demiryoluna aktarılması taşıma süresini ve maliyetlerini de yükseltecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Nakliye ücretlerindeki düşüş ve teknolojideki gelişmelerle birlikte artan küreselleşme işletmelere denizaşırı coğrafyalardan kaynak temin etme ve uzak bölgelerde üretim yapma olanağı sağlamıştır. Uzun yıllar boyunca işletmeler bu sayede karlılıklarını artırmışlar ve kesintisiz ticaretten fayda sağlamışlardır. Ancak son yıllarda gerilen jeopolitik, küresel salgın, iklim değişikliği gibi artan belirsizlikler küresel ticaretin kesintisiz akışını sekteye uğratmıştır. Hem devletler hem de işletmeler tedarik zincirlerindeki ve altyapıya olan bağımlılıklarının farkına vararak bu öngörülemezlik çağına farklı politikalar ile uyum sağlamaya çalışmaktadırlar.

Son yıllarda Çin'in yükselişi ile birlikte çok kutuplu dünya düzeninin tartışmaları başlamış yeni ekonomik güçlerin ve bölgesel aktörlerin yükselişiyle jeopolitik riskler ve belirsizlikler artmıştır. Ekonomik olarak parçalanan dünyada altyapıya olan bağımlılık silah haline getirilerek dış politika aracı olarak kullanılması ile birlikte küresel ticaret rotalarına alternatif ihtiyaçları doğmuştur.

Devletler hem dış politikada alan kazanmak hem de ticaretlerini geliştirmek için yeni ticaret koridorları oluşturma yarışına girmişlerdir. Küresel çapta bilinen en büyük ticaret koridoru örneği olan Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi 149 ülkeye 1 trilyondan fazla yatırım sunarak Çin'in küresel etkinliğini artırmasına katkı sağlamıştır. En büyük rakibinin bu iddialı projesine karşılık olarak ABD farklı tarihlerde farklı isimlerle altyapı projeleri açıklamış ancak bunlar Çin kadar iddialı olamamıştır. Ukrayna'nın işgaline yanıt olarak ABD'nin ve Avrupa'nın uyguladığı yaptırımlar nedeniyle Rusya'nın Avrupa yönlü ticareti hem havadan hem karadan sekteye uğratmış, Rusya buna alternatif olmak amacıyla Kuzey Güney Ulaştırma Koridoru'nu başlatarak Azerbaycan ve İran üzerinden okyanusa yüklerini ulaştırmayı amaçlamıştır. 2020 yılındaki 2. Karabağ Savaşı Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı mutlak üstünlüğü ile sonuçlanmış ve bu savaşın sonuç bildirgesinde yer alan maddelerden biri de bir koridorun açılması olmuştur. Zengezur Koridor'u olarak da bilinen bu koridor, Türkiye ile Azerbaycan'ı dolayısıyla Türkiye'yi Orta Asya ve Türki Cumhuriyetleri ile kesintisiz kara bağlantısı kurmayı amaçlamaktadır. 2023 yılında Hindistan'da düzenlenen G20 zirvesinde, ABD liderliğinde Hindistan ve Suudi Arabistan'ın da aralarında bulunduğu Körfez ülkeleri ile birlikte Hindistan - Orta Doğu - Avrupa Ekonomik Koridoru'nun oluşturulmasına dair mutabakat zaptı imzalanmıştır. Aslında son yıllarda ABD'nin nüfuzunu azaldığı Ortadoğu'da oluşan boşluğu Çin doldurmak istemiş ve Orta Doğu ülkeleri ile ticaretini ve ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Gelişen ilişkiler ticaret rakamlarına da yansımıştır. Bu gelişmelerin farkında olan ABD Hindistan - Orta Doğu - Avrupa Ekonomik Koridoru'nu açıklayarak bölgeyle ilişkilerini tekrardan güçlendirme çabalarına girmiştir.

Son yıllardaki Ortadoğu coğrafyasında yaşanan ticaret ve ekonomik ivmenin farkında olan Türkiye, bölgeyle olan ilişkilerini ve ticaretini geliştirmek için Kalkınma Yolu'nu açıklamıştır. 2024 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyaretinde imzalanan mutabakat zaptı ile açıklanan Kalkınma Yolu'nun çıkış noktası Irak'ın Basra Körfezi'ndeki Faw Limanı olarak belirlenmiştir. Bu Liman ile Irak topraklarından Türkiye'ye uzanan güzergâh boyunca yapılacak karayolu ve demiryolu hatları Türkiye'nin ulusal demiryolu ve karayolu ağlarına bağlanarak kesintisiz ticaretin sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Kalkınma Yolu önemli ticaret rotalarının kavşağında yer alması nedeniyle diğer küresel ticaret koridorlarına bağlantı sağlamaktadır. Bulunduğu coğrafya itibariyle enerji kaynaklarının merkezinde geçmekte ve

yükselen güçlerin hinterlandında yer almasıyla jeopolitikte bir kaldıraç görevi görecektir. Türkiye'nin Irak ve Ortadoğu ile gelişmiş ticareti bu projenin avantajları arasında yer almaktadır.

Her ne kadar Kalkınma Yolu ticaretin ve ekonominin gelişmesini vaat etse de bir takım zorlukları da barındırmaktadır. Bunların ilki yüksek yatırım bedelleri ve Irak'taki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktır. Yine güzergâhın bulunduğu Ortadoğu'da sürekli değişen jeopolitik dengeler bu projenin hayata geçirilmesindeki önemli zorluklardandır. Operasyonel anlamda ise deniz taşımacılığının demir yoluna olan mutlak üstünlüğü bu projenin zorlukları arasındadır. Tüm zorluklarla birlikte projenin hayata geçirilmesi Türkiye'nin hem ticarette hem de enerjide lojistik merkezi "hub" olma vizyonuna katkı sağlayacaktır. Türkiye, Avrupa'yı, Rusya'yı, Orta Asya ve Ortadoğu'yu birbirine bağlarken, dünyanın en büyük ikinci ekonomisi Çin'in önemli ticaret düğümlerinde stratejik rol oynayacaktır.

Jeopolitiğin sürekli değiştiği günümüzde, altyapı, ticaret ve lojistik ülkelerin kalkınmasında çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin özellikle Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleri ile olan ticari ilişkileri ve taşımacılık bağlantılarını geliştirmesi, hem komşuları ile olan ticaretinde ivme kazanması hem de bölgenin ekonomi anlamında gelişmesine katkı sağlayacaktır. Özellikle dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan savaşlar ve krizler küresel taşımacılığı sekteye uğratırken ihtiyaç duyulan alternatif rotaları oluşturarak uluslararası ticaretin kesintisiz olarak akışını sağlaması açısından Türkiye'nin lojistik bağlantılarını güçlendirecektir. Kalkınma Yolu ayrıca Asya-Kafkasya karasal coğrafyasındaki taşımacılık hatlarını Ortadoğu üzerinden enerji kaynaklarına ve deniz yolu vasıtasıyla Doğu Asya'daki ticaret bölgelerine bağlayarak küresel ticaretin gelişmesine de fayda sağlayacaktır. Aynı zamanda Kalkınma Yolu'nun uzun vadede sürdürülebilme potansiyeli, tarihsel olarak gerilimlerle dolu bir bölgede kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasına da katkı sağlamış olacaktır.

Kalkınma Yolu Projesi henüz yeni duyurulmuştur. Resmi açıklamalar ve raporlar projenin genel taslağını hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla hâlihazırda konu ile ilgili bilimsel çalışmalar az sayıdadır. Söz konusu proje ile ilgili kurumların raporları ve açıklamaları bu çalışmanın temel verilerini oluşturması bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. İlerleyen dönemlerde projeye ilişkin somut adımların atılmasıyla fayda-maliyet analizlerine ilişkin çalışmalar gerçekleştirilebilir. Projede öngörülen altyapının tamamlanmasıyla taşımacılığın başlamasının ardından Türkiye'ye ve bölgeye sunduğu katkılar nicel olarak ölçülebileceğinden istatiksel çalışmaların yapılması da olanaklı hale gelecektir.

Kalkınma Yolu'nu hayata geçirilmesinin ardından Türkiye'ye ve bölgeye sunacağı katkıların yanı sıra beraberinde getireceği zorlukları inceleyen bu çalışmanın, daha ileri araştırmalar için bir basamak teşkil etmesi ve küresel lojistik ve ticaret üzerindeki ekonomik etkilerinin araştırılmasında yeni bir bakış açısı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

Agee, J. (2009). Developing qualitative research questions: A reflective process. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(4), 431–447.

Aluf, D. (2024). China's influence in the middle east and its limitations. https://thediplomat.com/2024/02/chinas-influence-in-the-middle-east-and-its-limitations/ (Retrieved on June 7, 2024)

Anadolu Ajansı. (2021). Zengezur koridoru. https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/25632 (Erişim Tarihi: 13.06.2024)

Aras, B. ve Fidan, H. (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination. *New Perspectives on Turkey*, 40, 193–215.

Avrupa Konseyi. (2024). How the Russian invasion of Ukraine has further aggravated the global food crisis. https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/how-the-russian-invasion-of-ukraine-has-further-aggravated-the-global-food-crisis/ (Retrieved on June 4, 2024)

Bekkevold, J. I. (2023). Stop saying the world is multipolar https://foreignpolicy.com/2023/09/22/multipolar-world-bipolar-power-geopolitics-business-strategy-china-united-states-india/ (Retrieved on June 9, 2024)

Beyaz Saray. (2019). *2019* Indo-pacific business forum showcases high-standard U.S. investment https://2017-2021.state.gov/2019-indo-pacific-business-forum-showcases-high-standard-u-s-investment/ (Retrieved on June 7, 2024)

Beyaz Saray. (2021). Fact sheet: President Biden and G7 leaders launch Build Back Better World (B3W) Partnership. https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/ (Retrieved on June 7, 2024)

Beyaz Saray. (2022). Memorandum on the partnership for global infrastructure and investment. https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2022/06/26/memorandum-on-the-partnership-for-global-infrastructure-and-investment/ (Retrieved on June 7, 2024)

Beyaz Saray. (2023). Memorandum of understanding on the principles of an India - Middle east - europe economic corridor. https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/09/09/memorandum-of-understanding-on-the-principles-of-an-india-middle-east-europe-economic-corridor/ (Retrieved on May 29, 2024)

Bridges, M. (2023). The infrastructural turn in historical scholarship. *Modern American History*, 6(1), 103–120.

Brooks, S. G. ve Wohlforth, W. C. (2023). *The myth of multipolarity: American power's staying power.* https://www.foreignaffairs.com/united-states/china-multipolarity-myth (Retrieved on June 9, 2024)

Caldara, D., Iacoviello, M., Molligo, P., Prestipino, A. ve Raffo, A. (2023). Trade policy uncertainty index. https://www.matteoiacoviello.com/tpu.htm (Retrieved on June 9, 2024)

Caldara, D. ve Matteo, I. (2023). Geopolitical risk index. https://www.matteoiacoviello.com/gpr.htm (Retrieved on June 9, 2024)

Çalışkan, S. (2024). China expands its oil ties in Iraq. https://thediplomat.com/2024/06/china-expands-its-oil-ties-in-iraq/ (Retrieved on June 11, 2024)

Çevik, V. A. (2024). From Decoupling to De-Risking: A new era in trade between The West and China. *Fiscaoeconomia*, 8(1), 277–303.

Çin Devlet Konseyi. (2023). Sino trade volumes soar with Middle East, Africa. https://english.www.gov.cn/news/202307/17/content_WS64b49b48c6d0868f4e8ddd72.html (Retrieved on June 7, 2024)

Collins Dictionary. (2022). A year of 'permacrisis' - Collins dictionary language blog. https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/a-year-of-permacrisis/ (Retrieved on November 26, 2023)

Cornish, C. (2024). UAE seeks 'marriage' with US over artificial intelligence deals. https://www.ft.com/content/b72ba623-8e3c-4d29-837b-33f6b8407fb8, (Retrieved on June 6, 2024).

Das, N. (2023). A North–South corridor on Putin's dime: Why Russia is bankrolling Iran's infrastructure. https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/06/a-north-south-corridor-on-putins-dime-why-russia-is-bankrolling-irans-infrastructure?lang=en (Retrieved on June 7, 2024)

De Waal, T. (2010). *The Caucasus: An introduction*. Oxford University Press.

Drewry. (2024). Service Expertise - World container index. https://www.drewry.co.uk/supply-chain-advisors/supply-chain-expertise/world-container-index-assessed-by-drewry (Retrieved on June 14, 2024)

EIA. (2023). The Strait of Hormuz is the world's most important oil transit chokepoint. https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=61002 (Retrieved on June 6, 2024)

EIA. (2024). U.S. Energy Information Administration *(EIA).* https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6 (Retrieved on June 6, 2024)

Farrell, H. ve Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79.

Ferguson, N. ve Rice, C. (2023). Niall Ferguson and Condoleezza Rice on the new cold war. https://www.economist.com/the-world-ahead/2023/11/13/niall-ferguson-and-condoleezza-rice-on-the-new-cold-war (Retrieved on:June 9, 2024)

Financial Times. (2022). Year in a word 2022. https://www.ft.com/content/7df706a5-9172-45b3-a7eb-7a9255990d2a (Retrieved on November 26, 2023)

Global Diplomacy Index. (2024). Lowy institute global diplomacy index 2024. https://globaldiplomacyindex.lowyinstitute.org/ (Retrieved on June, 2024)

Goward, D. (2023). China's BeiDou, GPS and great power competition - GPS World. https://www.gpsworld.com/chinas-beidou-gps-and-great-power-competition/ (Retrieved on June 4, 2024)

Haar, J. (2023). Modernizing infrastructure vital to fulfilling Africa's promise https://www.wilsoncenter.org/article/modernizing-infrastructure-vital-fulfilling-africas-promise (Retrieved on June 3, 2024)

Hancock, B., Ockleford, E., & Windridge, K. (2001). *An introduction to qualitative research*. Trent focus group London.

IMF. (2023). Iraq: 2022 Article IV consultation-press release; and staff report. https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2023/02/03/Iraq-2022-Article-IV-Consultation-Press-Release-and-Staff-Report-529146 (Retrieved on June 11, 2024)

IMF. (2024a). Speech: Geopolitics and its impact on global trade and the dollar. https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/05/07/sp-geopolitics-impact-global-trade-and-dollar-gita-gopinath (Retrieved on June 9, 2024)

IMF. (2024b). *World Economic Outlook Database, April 2024*.

Jisi, W. (2023). America and China are not yet in a cold war. https://www.foreignaffairs.com/united-states/america-and-china-are-not-yet-cold-war (Retrieved on June 9, 2024)

Kasap, S. ve Kaya, S. (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Hindistan-Orta Doğu-Avrupa ekonomi koridoru Türkiyesiz olmaz. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-hindistan-orta-dogu-avrupa-ekonomi-koridoru-turkiyesiz-olmaz/2989082 (Erişim Tarihi: 07.06.2024)

Kremlin. (2020). Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384 (Retrieved on June 12, 2024)

Kundu, N. Das. (2024). International north-south transport corridor: Enhancing India's regional connectivity — Valdai Club. https://valdaiclub.com/a/highlights/international-north-south-transport-corridor/ (Retrieved on June 7, 2024)

Lu, M., Chen, Y., Morphet, R., Lu, Y. ve Li, E. (2019). The spatial competition between containerised rail and sea transport in Eurasia. *Palgrave Communications*, 5(1), 1–11.

Mackinder, H. J. (2004). The geographical pivot of history (1904). *The geographical journal*, 170(4), 298–321.

Mahan, A. T. (2010). *The influence of sea power upon history*, 1660-1783. Cambridge University Press.

Maró, Z. M. ve Török, Á. (2022). China's New Silk Road and Central and Eastern Europe—A Systematic Literature Review. *Sustainability*, 14(3), 1801.

Minoyan, H. (2023). Pashinyan presents "Crossroads of Peace," pursuing regional connectivity. https://armenianweekly.com/2023/11/01/pashinyan-presents-crossroads-of-peace-pursuing-regional-connectivity/ (Retrieved on June 13, 2024)

Nedopil, C. (2024). China Belt and Road Initiative (BRI) investment report 2023. https://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0033/1910697/Nedopil-2024-China-Belt-Road-Initiative-Investment-report.pdf (Retrieved on June 19, 2024)

Nikkei Asia. (2024). Russia-India trade route through Central Asia moves forward - Nikkei Asia. https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Russia-India-trade-route-through-Central-Asia-moves-forward (Retrieved on June 10, 2024)

OECD. (2020). Trade interdependencies in Covid-19 goods. https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/trade-interdependencies-in-covid-19-goods-79aaa1d6/ (Retrieved on June 10, 2024)

Parsi, T. ve Aljabri, K. (2023). How China became a peacemaker in the Middle East: Washington's missteps paved the way for Beijing's Saudi-Iranian deal. https://www.foreignaffairs.com/china-became-peacemaker-middle-east (Retrieved on June 11, 2024)

Pilling, D. (2024). The UAE's rising influence in Africa. https://www.ft.com/content/388e1690-223f-41a8-a5f2-0c971dbfe6f0 (Retrieved on June 6, 2024)

Rasheed, A. ve Azhari, T. (2023). Iraq approves record $153 billion budget including big public hiring. https://www.reuters.com/world/middle-east/iraq-approves-record-2023-budget-153-bln-with-massive-public-hiring-2023-06-12/ (Retrieved on June 1, 2024)

Rizzi, A. (2024). The infinite connection: How to make the India-Middle East-Europe economic corridor happen. https://ecfr.eu/publication/the-infinite-connection-how-to-make-the-india-middle-east-europe-economic-corridor-happen/#plan-for-sustainable-finance-and-energy (Retrieved on June 13, 2024)

Rogers, D. (2021). Iraq's Al Faw port to become largest in Middle East - global construction review. https://www.globalconstructionreview.com/iraqs-al-faw-port-to-become-largest-in-middle-east/ (Retrieved on June 19, 2024)

Russon, M.-A. (2021). The cost of the Suez Canal blockage. https://www.bbc.com/news/business-56559073 (Retrieved on June 4, 2024)

Searoutes.com. (2024). Searoutes. https://searoutes.com/ (Retrieved on June 14, 2024)

Spykman, N. J. (2017). *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power.* Routledge.

Sykes, P. ve Shahla, A. (2024). Mideast conflict: İran seizes Israel-linked container ship near Hormuz. https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-04-13/iran-s-irgc-seizes-israel-linked-container-ship-near-hormuz (Retrieved on June 6, 2024)

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024). Kalkınma yolunda tarihi adım. https://www.uab.gov.tr/haberler/kalkinma-yolu-nda-tarihi-adim (Erişim Tarihi: 09.06.2024)

TCBB (2023). "Kalkınma Yolu Projesi'ni bölgemizin yeni 'İpek Yolu' hâline dönüştüreceğiz". https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/144353/-kalkinma-yolu-projesi-ni-bolgemizin-yeni-ipek-yolu-h-line-donusturecegiz-# (Erişim Tarihi: 06.06.2024)

The Economist. (2018). The Chinese century is well under way. https://www.economist.com/graphic-detail/2018/10/27/the-chinese-century-is-well-under-way (Retrieved on June 2, 2024)

The Economist. (2023). How to survive a superpower split. https://www.economist.com/international/2023/04/11/how-to-survive-a-superpower-split (Retrieved on June 3, 2024)

The Economist. (2024). India has quietly transformed its ports. https://www.economist.com/asia/2024/05/09/india-has-quietly-transformed-its-ports (Retrieved on June 3, 2024)

transparency.org. (2024). *2023* Corruption perceptions index https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/irq (Retrieved on June 11, 2024)

TÜİK. (2024). *TÜİK* - Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104 (Erişim Tarihi: 13.06.2024)

White, E. ve England, A. (2022). China pours money into Iraq as US retreats from Middle East. https://www.ft.com/content/f2ef2f3f-c663-4ce8-82d8-8c95ba23de97 (Retrieved on June 11, 2024)

World Bank. (2023). *Middle Trade and Transport Corridor: Policies and Investments to Triple Freight Volumes and Halve Travel Time by 2030*.Washington, DC.

Worldpopulationreview. (2024). World population by country *2024 (Live)*. https://worldpopulationreview.com/ (Retrieved on June 3, 2024)

Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (Vol. 5). Sage.

Extended Abstract

Aim and Scope

As traditional trade routes have become risky due to tense geopolitical and other threats, new trade corridors have been announced one after another in recent years. Corridors are created both as a means of improving relations with allies in the geopolitical context and as a means of advancing commercial relations. Following the Belt and Road Initiative, which is the best-known and most comprehensive one, new corridor initiatives covering different regions have been launched by the US, Russia and India. Finally, the Development Road was announced by Türkiye. By this study, the challenges ahead of the Development Path are explained and are expected to provide significant opportunities if overcome.

Methods

This study was conducted with the case study design, which is one of the qualitative research methods. In qualitative research, the researcher investigates how people perceive an event or series of events, usually by asking questions to uncover the perspectives of an individual or a group. Qualitative research, which deals with the social aspects of our world, aims to help us understand the social world we live in and why phenomena are the way they are, by being concerned with the development of explanations for social phenomena.

Basic Research Question:

1) Why has interest in global trade and development corridors increased in recent years?

2) What kind of gains will Türkiye achieve through Development Road?

Findings

Geopolitical changes in recent years such as the Multipolar World Order, the Rise of New Economic Powers and Regional Actors, the Increase of Geopolitical Risks and Uncertainty, Infrastructure Competition in a Fragmented World, Weaponization of Interdependence, and the Need for Alternatives in Global Trade Routes have increased the interest of the world's leading economies in new trade corridors. Being aware of the trade and economic momentum in the Middle East geography in recent years, Turkey has announced its Development Road to improve its relations and trade with the region. The starting point of the Development Road, which was announced with the memorandum of understanding signed during President Erdoğan's visit to Iraq in 2024, was determined as Faw Port in the Persian Gulf of Iraq. With this Port, it is aimed to maintain uninterrupted trade by connecting the highway and railway lines along the route from Iraqi territory to Turkey to Turkey's national railway and highway networks. Due to its geography, it is at the center of energy resources and will serve as a leverage in geopolitics as it is located in the hinterland of rising powers. Turkey's developed trade with Iraq and the Middle East is among the advantages of this project. Although the Development Road promises the development of trade and economy, it also contains some difficulties. The first of these is high investment costs and economic and political instability in Iraq. Furthermore, the constantly changing geopolitical balances in the Middle East, where the route is located, are among the important difficulties in the implementation of this project. In operational terms, the absolute superiority of maritime transport over railways is among the risks of this project.

Conclusion

Since the Development Road is located at the crossroads of important trade routes, it provides connections to other global trade corridors. Despite the difficulties, the implementation of the project fits well with Turkey's vision of a ''hub'' logistics center in both trade and energy. While Turkey connects Europe, Russia, Central Asia and the Middle East, it will play a strategic role in the important trade nodes of China, the world's second largest economy. At the same time, the long-term sustainability potential of the Development Road will also contribute to ensuring lasting peace and stability in a region historically full of tensions.

Karacoşkun M. D. & Demirkaya S. (2025). Suriyeli üniversite öğrencilerinin toplumsal ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar üzerine bir araştırma. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 268-285.

Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal İlişkilerinde Yaşadıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma[1]

A Study On The Social Challenges Faced By Syrian University Students

Mustafa Doğan Karacoşkun[2], Saliha Demirkaya[3]

Öz

Göç, insanlık tarihi boyunca en devingen üretim alanlarının kurucu unsurlarından biridir. Son zamanlarda yaşanan yoğun göç hareketleri Türkiye'deki gündelik yaşam pratiklerini etkileyecek şekilde kapsamlı ve güçlü olmuştur. Bu bağlamda, Türkler ile Suriyeliler arasında temas düzeyinin yüksek olduğu ve ilişkilerin geliştiği Kilis ilinde Suriyeli göçmen öğrencilerin edindiği deneyimlerin tespitinin önemli olduğu düşünülmektedir. Buna göre çalışmamızda, göçmen Suriyeli Üniversite öğrencilerinin Kilis'te karşılaşmış oldukları toplumsal sorunlardan biri olan ötekileştirilme deneyimleri konu edinilmektedir. Araştırmamızın temel sorusu ise ötekileştirici uygulamalar yerli halk ile Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin ilişkilerini açıklamada bir etkiye sahip midir? Bu temel probleme ilişkin olarak çalışma, ötekileştirmeye yönelik pratiklere dair bilgi sağlamak ve Suriyeli göçmen öğrencilere tesirlerini tespit etmek açısından önemlidir. Buradan hareketle çalışmanın amacı ötekileştirici uygulamaların Suriyeli göçmen öğrencilere karşı gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemek, günlük yaşamda ötekileştirmeden kaynaklı kabul ve reddetme davranışlarının açığa çıkıp çıkmadığını tespit etmektir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, fenomonolojik yaklaşım benimsenmiştir. Kilis 7 Aralık Üniversitesinde çeşitli fakültelerde öğrenim görmekte olan 29 öğrenci ile yarı yapılandırılmış formlar aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle Suriyeli öğrencilerin 3 tema altında ötekileştirilme pratiklerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Orta Doğu ve Göç Araştırmaları, Göçmen Algısı, Göçmen Suriyeli Üniversite Öğrencileri, Ötekileştirilme Deneyimi.*

Abstract

Migration is one of the constitutive elements of the most dynamic fields of production throughout human history. Recently, intensive migration movements have been extensive and powerful enough to affect daily life practices in Turkey. In this context, it is considered important to identify the experiences of Syrian migrant students in Kilis province, where the level of contact between Turks and Syrians is high and relations between Turks and Syrians have developed. Accordingly, the study focuses on the marginalization experiences of Syrian immigrant university students in Kilis, which is one of the social problems they have encountered in Kilis. The aim of the study is to examine whether marginalizing practices take place against Syrian immigrant students and to determine whether acceptance and rejection behaviors arising from marginalization are revealed in daily life. The main problem of the study is as follows: Do marginalizing practices have an effect on explaining the relations between residents and Syrian immigrant university students? Regarding this basic problem, the study is important in terms of providing information about the practices of marginalization and identifying their effects on Syrian immigrant students. In this study, in which qualitative research method was used, a phenomenological approach was adopted. Interviews were conducted with 29 students studying in various faculties at Kilis 7 Aralık University through semi-structured forms. Based on the data obtained, it was concluded that Syrian students have marginalization practices under 3 themes.

Keywords*: Middle East and Migration Studies,* Perception of Migrants*,* Syrian Migrant University Students*,* Experience of Marginalization.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'nun 24.05.2022 tarih ve 2022/12 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 17 / 07 / 2024
Accepted: 22 / 12 / 2024

[1]Bu çalışma, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Orta Doğu ve Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programında Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN danışmanlığında yürütülen "Göçmen Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal İlişkilerinde Yaşadıkları Sorunlar (Kilis İli Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörü, Kilis, Türkiye, mkaracoskun@kilis.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7413-340X.
[3]Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, Türkiye, salihadmrky571@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0171-0795.

Giriş

Evrensel bir olgu olarak göç, bir yerden bir yere taşınmak veya taşınmak zorunda bırakılmak olarak ifade edilebilir. Göç, tarihin her döneminde ekonomik problemler, baskı, savaş vb. nedenlerden dolayı karşılaşılabilen bir olgudur. Yakın tarihte karşılaşılan önemli göç olaylarından biri de Suriye iç savaşından kaynaklanan göç hareketidir. Suriye'de 2011 yılından beri süregelen iç karışıklıklar, Suriye halkının çok önemli bir kısmının komşu ülkelere göç etmelerine neden olmuştur. Suriyeli göçmenlerin en fazla göç ettiği ülkelerin başında yer alan Türkiye'de, kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli göçmen sayısı 2 Mayıs 2024 tarihi itibarıyla toplam 3 milyon 115 bin 844 kişidir (GİGM, 2024). Dolayısıyla, Türkiye'de nüfusun %3,56'lık bir bölümünü geçici koruma statüsündeki Suriyeliler oluşturmaktadır.

Türkiye, geçmişten günümüze göç hareketleri ve bu durumun açığa çıkardığı çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Türkiye açısından bakıldığında bu göç hareketlerinden en somut ve yakın örneği Suriye'deki iç savaştan dolayı kitlesel olarak ülkemize göç etmek zorunda kalan Suriyeli göçmenlerdir. Göçün ilk dönemlerinde görece kısa süreli bir göç hareketi olarak düşünülen Suriyeli göçü, savaşın uzaması ve kaosun devam etmesi ile birlikte seyir değiştirmiş ve Türkiye için önemli bir göç tecrübesini başlatmıştır. Ancak bu deneyim birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu noktada yaşanan başlıca sorunlar kültürel uyum sağlanabilmesi için gerek yerli halkın gerekse göçmenlerin daha önce deneyimlemedikleri, kendilerinden farklı geçmişe ve kültüre sahip olan toplumun farklılıklarıyla tanışma, bu farklılıklara uyum sağlama, bu farklılıklara göre yaşama ve bunlarla başa çıkmaya çalışma olarak ifade edilebilir. Göç edilen yeni ülkeye uyum sağlanırken o ülkenin kültür, dil ve sosyal yaşantı unsurlarının öğrenilmesiyle birlikte göçmen kabul eden ülkenin de göçmenlere yönelik toplumsal kabulü, onlara karşı tutumu vb. gibi etkenler önemli rol oynamaktadır (Topal ve Tauscher, 2020: 330-331). Bununla birlikte Türkiye tarihinde yer almış olan önceki göçler daha çok belirli bölgelerle sınırlı kalmış ve nispeten daha az olmuşken günümüzde Suriyeli göçmenlerin Türkiye'nin hemen her ilinde farklı sayılarda da olsa yaşadıkları gözlemlenmektedir. Ancak Türkiye'de il nüfusuna oranla baktığımızda en çok Suriyeli göçmen barındıran il olarak Kilis ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, Suriyeli göçmenlerin Kilis'teki toplam nüfusa oranına bakıldığında Kilis'te kayıt edilenlerin sayısı 70.465 kişi ve ilin genel nüfusu 155.179 kişidir. Bu nedenle de kayıtlı Suriyeli nüfusuyla il nüfusunun karşılaştırmalı yüzde dâhilindeki payı %31,23'e tekabül etmektedir (GİGM, 2024). Böylece Kilis, Suriyeli göçmenlerle yerli halkın gündelik etkileşimlerin en revaçta olduğu sınır bölgesi yerleşimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kilis'in, coğrafi ve dini açıdan yakınlığı ile yüz yıllardır aralarındaki akrabalık bağı açısından Suriyeli göçmenlerce tercih edildiği söylenebilir.

Kilisliler için Suriyeli göçü ilk zamanlarda geçici olarak addedilmiş ve Suriyeli göçmenler misafir olarak görülmüştür. Ancak süreç ilerledikçe kalıcı oldukları anlayışının güçlenmesi ile birtakım gerilmeler ve endişeler meydana gelmiştir. Suriyeli göçmenlerin aradan geçen on üç yıllık süre sonrasında Türkiye'de kalıcı olacakları düşüncesinin güçlenmesi "biz" ile "öteki" arasındaki başlangıçta iyi olan ilişkilerin de değişmesine sebep olmaktadır. Zira misafirlikten yerleşikliğe dönüşen bu durum aynı zamanda öteki olanın yerli halk nezdinde birçok konuda ötekileştirici davranış ve söylemlerle karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Polat ve Kaya'nın (2017: 38-48) yaptığı araştırmada da "misafirlik" bitimine kadar çeşitli hakların sağlanmasına "tolerans" tanındığı ancak vatandaşlık ve kalıcılık söz konusu edildiğinde olumsuz tutumların arttığı ortaya konulmuştur. Buna göre misafirlikten yerleşikliğe geçiş aynı zamanda göçmenlerin yerli halk tarafından da ötekileştirici söylem ve davranışlarla karşılaşmaları ihtimalini akla getirmektedir. Türkiye'ye göç etmiş olan Suriyelilerin yerli halkla etkileşimleri neticesinde yerli halkın tutumlarında meydana gelebilecek ötekileştirici pratikler yaygınlaşabilmektedir. Böylelikle uzunca zamandır etkin bir Suriyeli göçmen kitlesiyle karşılaşan Türkiye'nin Kilis ili özelinde göçmenlere dair inşa edilen tutumların somut söylemlere ve eylemlere yansıma biçimlerinin psiko-sosyal açıdan ele alınması önem arz etmektedir. Buna göre, Türkiye'de kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik manada derinlemesine etkiler uyandırmış olan kitlesel göçün ve misafirlikten yerleşikliğe dönüşen sürecin yerli halkta uyandırdığı etkilerin ortaya konulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'ye göç etmiş olan Suriyeli göçmenlerin büyük bir kısmının eğitim çağında olmaları eğitim alanındaki ihtiyaçların giderilmesi yönünde planlamaların yapılmasının gerektiğini de göstermektedir. Nitekim Suriye'deki olaylar dolayısıyla en fazla etki gören konuların başında eğitim yer almaktadır (Çelik, 2018: 60). Mülteciler Derneği'nin, 2022-2023 eğitim yılı Yükseköğretim Kurulu (YÖK) verilerine göre Türkiye'de üniversite okuyan yabancı uyruklu 301 bin 694 öğrenci vardır. Bunlar arasında Suriyeli öğrenci sayısının ise 58 bin 213 olduğu belirtilmektedir. Uluslararası öğrenci sayısındaki artış üniversitelerin kozmopolit bir hale gelmesine ve üniversitelerin yer aldığı kentlerde farklılıklarla birlikte yaşama kültürüne katkı sağlamaktadır. Fakat bu durum, ötekileştirme, ırkçılık, ayrımcılık vb. gibi konuları da önemli hale getirmiştir (Akkaya vd. 2018: 417). Bu açılardan bakıldığında uluslararası öğrenciler ve bu öğrencilerin yaşadığı sorunlar, sadece yükseköğretimin uluslararasılaşmasının dışında siyasal ve toplumsal değerler ile ilgilidir. Gerek eğitim alanındaki ihtiyaçların tespiti bağlamında gerekse Suriyeli öğrencilerin Türk arkadaşlarıyla kurdukları sosyal etkileşim neticesinde ortaya çıkan ötekileştirici uygulamaların tespiti açısından çalışmanın Kilis 7 Aralık Üniversitesinde eğitim gören Suriyeli öğrenciler üzerinden yürütülmesi araştırmamız açısından önem arz etmektedir. Göç konusunda özellikle son on yıllık zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda sadece daha iyi bir eğitim almak için gelen öğrenci kitlesinin olmadığı ülkelerinde bulunan savaş gibi durumlar nedeniyle

zorunlu bir şekilde göç etmelerinin de söz konusu olduğu ifade edilebilir (Karacoşkun ve Sağır, 2022: 218). Bu nedenle yabancı öğrencilerin uyum süreçlerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Buna göre Suriyeli öğrencilerin deneyimleriyle, başlangıçtan farklı olarak nasıl karşılandıklarının araştırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde Suriyeli göçmenler ile Türk vatandaşlarının ilişkileri çeşitli dinamikler çerçevesinde ele alınmıştır. Örneğin; Yaşar (2014), yapmış olduğu araştırmada Türk ve Suriyeli halkın ilk karşılaşmalarının belirli önyargıları içerdiğini ancak zamanla bu önyargıların kırıldığını tespit etmiştir. Çalışmasında kamuoyu bilgilendirmelerinin yetersiz olduğunu, ötekileştirme pratikleri yaşanmakla birlikte yerli halkın Suriyelileri tamamen dışlamadıklarını, bu ötekileştirmenin ırkçı olmadığı ve henüz tehlikeli bir karakter niteliği taşımadığını gözlemlemiştir. Arslan ve Akdeniz (2022: 395-417), Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerin kültürleşme süreçlerinde cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre asimilasyon, ayrışma, uyum (entegrasyon) ve ötekileşme (yabancılaşma) düzeyleri üzerine bir araştırma yürütmüşlerdir. Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin kültürleşme süreçleri, eğitim hayatına yönelik sahip oldukları olanaklar ve Türkiye'de geçirdikleri eğitim süreçlerini değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre kadın mültecilerin ayrışma ve uyum (entegrasyon) düzeylerinin erkek mültecilere göre daha yüksek iken asimilasyon ve ötekileştirilme noktasında cinsiyet açısından önemli bir fark gözlemlenememiştir. Ünal (2014: 65-89), yaptığı çalışmada Suriyelilerin konumunun yerel halktaki yansıma türlerine odaklanarak Türkiye'de insanların mülteci, göç ve göçmen meselelerine nasıl yaklaştığını, söz konusu olgunun toplumda oluşturduğu algıların ne boyutta olabileceğini irdelemeye çalışmıştır. Benzer şekilde Doğan'ın (2019) araştırmasında da Suriyeli sığınmacıların yerli halk tarafından sık sık dışlanmaya maruz kalabildikleri tespit edilmiştir. Doğan (2019), yabancı olanın bilinemez oluşu varsayımından hareketle yerli halkın yabancı olarak gördükleri Suriyelileri daha çok öznel-bireysel deneyimler üzerinden yorumladıklarını ortaya koymuştur. Bir diğer araştırmada ise Apak (2015: 53-70), Kilis gibi sınır kentlerinden bir diğeri olan Mardin'de, Suriyeli göçmenlerin uyum durumlarını gözlemlemiştir. 132 Suriyeli göçmenle anket çalışması yürüterek yapmış olduğu araştırmasında, göçmenlerin büyük çoğunluğunun uyum problemi yaşamadıklarını ve bunu sağlayan başlıca faktörlerin din, dil, etnik köken, akrabalık bağları ortak tarihi bağlar ve ortak kültürel özellikler dâhilinde Mardin'in çok kültürlü yapısının etken olduğunu ortaya koymuştur. Kara vd. (2016: 945-961), Çukurova Üniversitesi Türkçe öğretmenliği bölümünde öğrenim görmekte olan 3. ve 4. Sınıf öğrencilerinin Suriyeli algılarını tespit etmek için yürüttükleri araştırmalarında, "Suriyeli mülteci …gibidir, çünkü …" cümlesinin doldurulması koşuluyla veri toplamışlardır. Yapmış oldukları araştırma sonucunda ise öğrencilerin Suriyelilerle ilgili olumsuz metaforlar geliştirdikleri belirtilirken bazılarının ise olumlu metaforlar geliştirdikleri tespit edilmiştir. Olumsuz metafor geliştiren öğrenciler, Suriyelileri yardıma muhtaç, kimsesi olmayan, zarar veren kimseler olarak görürlerken olumlu metafor geliştiren öğrenciler ise Suriyelileri yakın bir akraba, kardeş olarak görmüşlerdir. Hanpolat (2019) ise yapmış olduğu araştırmada sığınmacıların çoğunluğunun halkın kendilerine yönelik davranışları ile ilgili olumlu düşünceler taşıdıklarını gözlemlemiştir. Dışlandığını düşünen, olumsuz yaklaşımlardan rahatsız olanların oranının az olduğunu iki toplumun beraber yaşamaya karşılıklı rıza gösterdiğini ve sığınmacıların yerel halkla iyi komşuluk ilişkiler geliştirdiğini ifade etmiştir.

Bu araştırma Suriyeli üniversite öğrencilerinin algısıyla, Türklerin Suriyeli öğrencilerle ilişkilerinde ötekileştirici uygulamaların yer alıp almadığı probleminden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır: Günlük yaşantıda yerli halkın ötekileştirici söylem ve davranışlarının var mıdır, varsa da nasıl tezahür etmektedir ve bu söylem veya davranışlar Suriyeli öğrencilerde ne tür etkiler bırakmıştır?

Araştırmanın temel amacı, Suriyeli öğrenciler ile Türkler arasında yaşanabilecek olası sosyal problemlerin nasıl bir etkileşim açığa çıkardığı, toplumsal ilişkilerde nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıklamak ve bu davranışların sebeplerini incelemektir. Buna göre araştırmanın amacı Suriyeli öğrencilere yönelik yerli halkın ötekileştirici pratiklerde bulunup bulunmadığını irdelemek, gerçekleşiyorsa bunun nasıl gerçekleştiğini ve Suriyeli öğrencileri ne düzeyde etkilediğini ortaya koymaktır.

1. Yöntem

1.1 Araştırma Modeli

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yaklaşım (olgubilim) benimsenmiştir. Bir anlatı araştırması bir veya birkaç kişinin deneyimlerine ilişkin hikâyeleri rapor ederken, fenomenolojik çalışma birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar (Creswell, 2018: 77). Fenomenolojik çalışmaların veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurup yansıtabilecek bireylerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 77). Bu bakımdan gerçeğin bilhassa da sosyal alanda sürekli değiştiği, kişisel algıların karşılıklı etkileşim sonucunda ortaya çıktığı sosyal yapıları anlayabilmek adına aynı sosyal grubun birden fazla üyesinin bazı olgulara ilişkin algılarına ulaşmak ve buradan hareketle o grupta yer alan düşünce yahut da davranışın kültürel örüntüsüne dair söz söyleyebilme imkânı olabilecektir. Böylece araştırmacının,

hazırladığı araştırma sorularıyla uygulamış olduğu yöntemin uyumu hakkında hassasiyet göstermesi ve araştırma sonuçlarına sahadan ürettiği verileri gerekçe göstermesi de önem arz etmektedir (Güloğlu, 2021: 328). Bu açıdan fenomenolojik yaklaşım yöntemi araştırmamızı yansıtabilecek kapsamlı ve nitel bir yöntem olarak kullanılmıştır. Araştırma verilerinin güvenirliği ve geçerliliği ise uzman görüşüne başvurularak sağlanmıştır.

1.2 Çalışma Grubu

Suriyelilerle yerli halkın etkileşimlerinin ve gündelik karşılaşmalarının oldukça yüksek olduğu Kilis'te eğitim gören Suriyeli üniversite öğrencileri, araştırmanın çalışma grubu olarak seçilmiştir. Buna göre araştırmanın çalışma grubunu Kilis 7 Aralık Üniversitesinde çeşitli fakültelerde öğrenim görmekte olan 29 Suriyeli öğrenci oluşturmaktadır.

Bu çalışmada nitel metodolojiye uygun olacak biçimde görüşülecek kişilerin seçiminde ya da çalışma grubu belirlenirken örnekleme tekniği olarak maksimum çeşitlilik kullanılmıştır. Buna göre hem araştırma evrenini temsil edecek nitelikte olabilmelerinden hareketle hem de zengin verilere ulaşabilmek maksadıyla görüşmeciler seçilirken cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durum, eğitim gördükleri birim vb. bakımından çeşitlilik sağlanmaya özen gösterilmiştir. Araştırma esnasında gerek araştırılmak istenen temalar gerekse tespit edilmek istenen konular netleşene kadar görüşmelere devam edilmiştir. Araştırma için seçilen çalışma grubu ise konuyu belli oranda temsil edeceği düşünülerek öğrenim görülen her birimden katılımcı seçilerek görüşme sağlanmıştır. Katılımcıların farklı eğitim birimlerinde öğrenim görmeleri, göçmene yönelik yaklaşımların çeşitlilik göstermesi ve zengin verilerin elde edilmesi amacıyla uyum göstermektedir. Böylelikle Fakülteler olarak 20 kişi, Yüksekokul olarak 6 kişi, Enstitüden 1 kişi ve Araştırma Merkezi TÖMER'den ise 2 kişi olmak üzere farklı birimlerde okuyan 17-32 yaş aralığında 18 kadın ve 11 erkek ile görüşülerek toplamda 29 Suriyeli üniversite öğrencisiyle saha çalışması tamamlanmıştır.

1.3 Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada nitel metodolojiye uygun olarak fenomenolojik analiz yöntemi ile derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler yüz yüze yapılmış olup katılımcıların belirlenen temalara yönelik düşünce, tutum ve tercihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Görüştüğümüz katılımcılara önceden bilgi verilmiş, onay alınmasının akabinde ses kayıt cihazı kullanılarak görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Daha sonra görüşmecilerin ifade ettikleri şekilde herhangi bir müdahale yapılmaksızın görüşmeler deşifre edilmiştir. Elde edilen veriler katılımcıların doğrudan beyanı esas alınarak aktarılmıştır.

Araştırmada her katılımcı için belirli bir kod belirlenmiştir (K1, K2, K3...). Her katılımcı belirlenen kod, cinsiyet ve yaş şeklinde ifade edilmiştir. Görüşmelerin en uzun olanı 1 saat 57 dakika, en kısa olanı ise 28 dakika sürmüştür. Araştırmamıza katılmış olan tüm katılımcılarla yalnızca bir defa yüz yüze görüşme yapılarak veriler toplanmıştır. Görüşmelere 2022 Haziran ayı itibariyle başlanmış ve 2022 Temmuz ayında sona ermiştir. Görüşmeler iki aya yakın bir periyodu kapsamıştır. Elde edilen veriler düzenli bir biçimde dijital ortama aktarılmış ve verilerin orijinalliğinin korunmasına dikkat edilmiştir. Bulgular analiz edilirken Maxqda-12 programı kullanılmıştır. Veri analizi ile bulgular kısmı oluşturulurken edinilen veriler ortak tema altında toparlanarak belirli kategoriler elde edilmiştir. Saha verileri çerçevesinde oluşturulan kategoriler kavramsal ve teorik araçlarla desteklenip yorumlanmıştır.

2. Bulgular ve Yorum

Bu çalışmada yerli halkın Suriyeli öğrenciler özelinde ötekileştirici pratiklerinin var olup olmadığı Kilis ili bağlamında analiz edilerek yorumlanmıştır. Yapılmış olan saha çalışmalarıyla Türklerin bölgedeki Suriyeli öğrencileri ne şekilde kabul veya ret ettikleri araştırılmıştır. Özellikle güvenlik, barınma, iş kaybetme ve kültürel yozlaşma kaygılarından dolayı başta gösterilen misafirperverliğin gün geçtikçe ötekileştirmeye dönüşme potansiyelinin ciddiye alınması gerektiği ve bunların her iki taraf için oluşturduğu olumsuzluklar ele alınmıştır. Sahadan elde etmiş olduğumuz veriler dâhilinde yerli halkın Suriyeli sığınmacılara dair imgeler, bakış açıları, sosyal dışlama, önyargı, kalıp yargı ve ötekileştirme süreçleri detaylı şekilde ifade edilmiştir. Böylece yerli halk ve Suriyeli öğrenciler arasındaki ilişkilerin boyutları ve bu ilişkilerdeki belli başlı problemler ortaya konulmuştur.

2.1. Türkiye ve Türklerle İlgili Görüşler

Suriyeli öğrencilerle yaptığımız görüşmeler kapsamında Suriyeli öğrencilerin Türkiye ve Türklere yönelik izlenimleri ele alınmıştır. Araştırmamız kapsamında elde edilen veriler belirli kategorilere ayrılırken en çok yığılma gösteren ifadeler temel alınmıştır. Böylece Suriyeli öğrencilerin Türkiye ve Türklere dair görüşleri çerçevesinde en çok ifade edilen izlenimler şu şekildedir: Türkiye'de yaşamanın Suriyeli öğrenciler için ifade ettiği anlam (1), Suriyeli Öğrencilerin Türk Tasavvuru (2), Suriyeli öğrencilerin Türkiye'de yaşadıkları zorluklar (3), Suriyeli öğrencilere göre Türklerin "Suriyeli" algısı (4) ve Suriyeli öğrencilerin Türklerle kurdukları ilişkiyi değerlendirmeleri (5) şeklindedir.

2.1.1. Türkiye'de Yaşam

Yabancıyla birlikte yaşama deneyimi bireylerin kendisine yabancı gördüğü, kendisinden farklı olan veya kendisiyle benzerlik göstermeyenle diyalog kurma noktasında bazı problemlere neden olabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, Suriyeli öğrencilerin Türkiye'de geçirdikleri süreç göz önüne alınarak Türkiye'de yaşıyor olmanın kendileri için neye tekabül ettiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Elde ettiğimiz veriler neticesinde Suriyeli öğrencilerin ifadeleri en çoktan en aza doğru sıralanmıştır. Bu sıralama ise şu şekildedir: Türkiye'de yaşamaktan memnun olanlar, Türkiye'de yaşadığı için korku duyanlar, Türkiye'de haklarının kısıtlı olduğunu düşünenler, Suriye'deki sosyal statülerinün Türkiye'de düşmesinden muzdarip olanlar ve Türkiye'de kalmak istemeyenler. Katılımcıların ifadeleri ve ulaştığımız değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

"Yani burada olduğum için, okumaya devam edebildiğim için, koruma altında olduğum için evet mutluyum aslında" (K1, Kadın, 22).

"Türkiye'de eğitim görüyoruz, okula gidiyoruz, en sevdiğim bölümü okuyorum. Türkiye'den yani şu an çok memnunum" (K2, Erkek, 25).

Göçmen öğrenciler göç etmiş oldukları toplumdaki bireylerle karşılaştıklarında farklı kültürel geçmişlere sahip oldukları için bir adaptasyon yakalamaya çalışmaktadırlar. Bu farklılıklar sosyal, ekonomik, dinsel veya dilsel değerler gibi göç edilen bölgede göçmen deneyimini belirleyen kültürel durumlar arasında yer almaktadır. Nitekim Kılınç ve Sağır (2021: 379) yapmış oldukları çalışmada Suriyeli göçmenlerle yerel halkın aynı dini paylaştıklarından dolayı güven duygusu oluştuğunu, her iki grup arasında gerek ön yargısal tutumların gerekse tehdit algısının oluşmasını engelleyici bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Göçmen öğrencilerle yapmış olduğumuz görüşmeler sonucunda öğrencilerin eğitim olanaklarından faydalanabilmek, aileleriyle güven içerisinde yaşamak ve topluma alışma gibi etkenlerin memnuniyeti arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

"Ben Türkiye'ye ilk geldiğim zaman umut gördüm ama şimdi korku görüyorum" (K3, Erkek, 22).

Öğrencilerin ifadelerinde yer alan korku mefhumu esasında bir geri gönderilme korkusunu da içermektedir. Ülkelerindeki kargaşa ortamının sona ermemiş olması ve sürecin öngörülemez şekilde gitgide uzaması çeşitli endişelere de sebep olmaktadır.

"Acaba beni böyle tutup çekilecek mi, git diyecek mi? Böyle ben çok korkuyorum" (K4, Kadın, 22).

Umuttan korkuya evrilen bu duygu değişimi esasında Türkiye'de kalış süreçlerinin uzaması ve giderek istenmeme korkusunun artmasıyla da ilişkilidir.

"Biz yabancıyız, hakkımız çok değil. Aslında her insan hakkı var ama biz nasıl anlatacağım… Biz devletimiz olmadığı için yani hukukumuz sırada, hakkımız sıra var. Çünkü biz bu ülkede sahip değiliz. Bu ülkede göçmeniz. Bunun için yani hakkımız yok" (K5, Kadın, 24).

Savaş döneminde her Suriyelinin farklı birer travma öyküsü bulunmaktadır. Korku, çaresizlik, can güvenliği gibi duygu ve durumların yoğun bir şekilde yaşanması, onlar için "güvenli yaşam" alanı ihtiyacını kuvvetlendirmiştir. Bu durum onları, dünyadaki savaş nedeniyle göç etmemiş olan göçmen gruplarından da ayırmaktadır (Sağır, 2018: 234). Bununla birlikte göç edilen toplumlarda göçmenlere yönelik genellikle yalnız asgari düzeyde haklar tanınmakta; temel insan hakları da dâhil pek çok hak ve hizmetlere erişim bürokratik düzeyde aksaklıklara uğramaktadır. Göçmenler için en büyük risklerden biri de hak mahrumiyetidir. Bu ise başlı başına zorlu bir süreç olan göç sürecini daha da zorlaştırmakta ve göçmenin ev sahibi topluma uyum sağlamasının önünde ciddi bir engele dönüşmektedir (Tekgöz, 2020: 1). Denilebilir ki daha zor şartlardan uzaklaşarak daha güvenilir bir yeri mesken edinmeyi arzu etmektedirler yalnız bu defa da başkaca güvensiz koşulları kabul etmek durumunda kalmaktadırlar.

"Zengin de değildim ama yine de normal insanlardık, normal aile işte. Bunun için gelir durumumuz iyiden çok kötüye geçiş, dönüştü. En fazla işte, yeni fabrikada. Çünkü biz hiç çalışmadık önceden Suriye'de, zaten okuyorduk yani okullarda. Hiç çalışmadık, hiç deneyimimiz yoktu böyle fabrikada ya da yani bilmem ne. Ne bileyim yani çarşıda dükkânlarda hiç çalışmadık. Biz ailemiz tabii bunun için çok zorlandık bence" (K2, Erkek, 25).

Suriyeli öğrencilerin Türkiye'deki yaşayışa yönelik ifade ettikleri başkaca bir husus da Suriye'de iken nispeten orta düzeyde veya yüksek bir statüye sahip olmalarına karşın Türkiye'de daha düşük statüde bir yaşama mecbur kaldıkları ve alışık olmadıkları koşullarda yaşamlarını sürdürdükleridir. Suriye'deki statülerinin Türkiye'de düştüğü ve bununla baş etmenin onlar için oluşturduğu zorluklar katılımcılarca ifade edilen bir durumdur.

"Tabii insan daha kendi ülkende kendi vatanında daha mutlu oluyor. İnsan kendi odasında daha rahattır" (K6, Erkek, 20).

"Gerçekten biz şu an bugün yarından daha çok istiyoruz, ülkemize dönmek istiyoruz, vatanımıza dönmek istiyoruz" (K5, Kadın, 24).

''Bu ev kiralık, ev sahibi gibi olur mu yani. Mesela sen oturuyorsun, evin kiralık hissediyorsun ama aynı hissi ev sahibi olduğunda da hisseder misin? Ben burada rahat her şey tamam ama aynı benim evim değil yani'' (K8, Erkek, 32).

Suriyelilerin göç etmek için Türkiye'yi tercih etme sebepleri arasında "yakın coğrafya olduğu için" ifadesi içerisinde geri dönüş umudu içermektedir. Türkiye'de yaşantı tecrübelerinin ardından aynı düşüncenin sürdüğünü görmekteyiz. Bu durumun altında kimi zaman vatan hasretinin kimi zaman ise Türkiye'de karşılaştıkları bazı durumların belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.1.2. Türk Tasavvuru

Suriyeli öğrencilerin Türk tasavvuru genel bağlamda en çok dile getirdikleri ifadelerden en aza doğru sıralama yapılmıştır. Buna göre, Türkleri önyargılı ve genelleme yapan kişiler olarak görenler, Türkleri milliyetçi ve ayrımcı olarak görenler, Türkler bizi sevmiyor ve kıskanıyor diyenler, Türkleri çıkarcı ve kendisini üstün gören kişiler olarak tasavvur edenler ve Türkler bizden korkuyor ve bizleri bazen tehdit olarak görebiliyor diyen Suriyeli öğrenciler şeklinde ifadeler sıralanmıştır.

"İnsanlar burada önyargılı bize karşı" (K4, Kadın, 22).

"Önyargı. Hiç sevmiyorum. Suriyeliler olarak düşüncesi var. Yani Suriyeliler şöyledir falan" (K9, Kadın, 25).

Önyargı, kişinin grup aidiyetinden dolayı olumsuz bir değerlendirmeye maruz kaldığı tutumları kapsamaktadır. Önyargı, aşırı kategorizasyon, peşin hüküm içermesi yahut da mantıksızlık içermesi itibariyle haksız bir değerlendirmedir (Gülüm, 2019: 1). Bu bakımdan önyargılı tutum, olumlu veya olumsuz olarak ele alınabilir.

"Yabancılara alt sınıf bakarlar. Milliyetçilik var. Tek bir millet istiyorlar. Fazla bir milliyetçilik var" (K10, Erkek, 23).

"Ama bazıları şey, Suriyeli olduğumuz için. Sadece ve sadece Suriyeli olduğumuz için. Suriyeliyim için, sadece sebep bu 'Ben Suriyeliyim' dediğin zaman böyle oluyor. Yani bunlar olmasa her şey güzel olacak" (K11, Kadın, 19).

"Şimdi ben dedim size, ben İmam Hatip'te birinci oldum benim arkadaşım ikinci oldu. Bunun sıkıntı çıktı ee diyor ki Sen Suriyeli ben Türk sen nasıl birinci olursun? Bu olay yani ben yaşadım" (K6, Erkek, 20).

"Bizi sevmiyorlar. Bizim hiçbir şeye başarmamız istemiyorlar. Bizim için istedikleri tek şey geri gitmemiz" (K4, Kadın, 22).

Suriyeli öğrenciler ile yapılan görüşmeler neticesinde Türklerle ilgili algılarında geri dönmelerinin istendiği ve bunun sebebinin Türkler tarafından sevilmemeleri düşüncesi olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca üniversitede eğitim görebilmeleri için harç ücreti ödeniyor olması göçmenleri maddi olarak zorlayan bir unsurdur. Harç ücretinin alınması kimi Suriyeli öğrenciler tarafından kıskançlık göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Suriyeli öğrencilerin ifadeleriyle, zor koşullardan çıkmış olmalarına rağmen Türklerden daha büyük başarı gösterdiklerinde Türklerin kendilerini çekemediğini, kıskandığını ve kendilerini akademik olarak geçmemeleri gerektiğini düşündükleri, hep bir alt seviyede kalmalarını istedikleri için uygulanan bir durum olduğuna dair düşüncelerine rastlanmıştır.

"Yani bir insan kendini sırf mülteci olmadığı için diğerlerinden üstün görmemesi gerekiyor" (K12, Erkek, 23).

"Bazı Türkler ise böyle kendilerini çok üstün görüyorlar" (K13, Erkek, 29).

Katılımcılar, Türklerin göçmenlere yönelik böyle bir algı oluşturmalarının müsebbibi olarak sosyal medyaya yansıyan kimi olayların genelleştirilmesi ve tüm Suriyeli göçmenlerin aynı kefeye konulduğu noktasında serzenişte bulunmuşlardır.

"Hiç sormadık yani. Bence korkarlar, galiba Suriyeli olduğum için falan filan. Belki onlar hırsız, belki onlar bir tehdit olarak görebilirler yani" (K10, Erkek, 23).

"Yani çünkü her yerde 'Suriyeliler şöyle, Suriyeliler böyle...' Böyle şeyler duyuyorlar ve korkuyorlar. Yani onlar da haklı. Sonuçta bizi tanımıyorlar" (K13, Erkek, 29).

Medyada sıklıkla saldırı, hırsızlık, kapkaç, çatışma gibi haberlere konu olan göçmenler Türk toplumunda kimi zaman büyük tepkilere sebep olmaktadır. Yayılan ve genelleştirilen bu tür haberler panik duygusu ve tehdit algısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Erdoğan vd. 2017: 23). Önyargılar, kimi haberlerin medyada yer alması ve yayılmasıyla kalıcı bir hal almaktadır. Yayılan bu önyargı sonrasında göçmenlere yönelik stereotipleşme meydana gelmektedir.

2.1.3. Türkiye'de Yaşadıkları Zorluklar

Göç öncesinde, göç sürecinde ve göç sonrasında olmak üzere bütüncül şekilde olaya bakıldığında göçmen olmak çeşitli zorluklarla karşılaşmayı içermektedir. Savaşın acılarını yaşayan Suriyeliler hem ülkelerini hem de sahip oldukları geçmişi geride bırakarak göç etmek zorunda kalmış ve maddi-manevi zorluklarla mücadele etmişlerdir. Öğrencilerin sosyal hayata katılımlarının önündeki engellerden birisi de maddi kaygılar nedeniyle kendilerini dışarıdan soyutlamalarıdır. Bir diğer önemli konu ise öğrencilerin yaşadıkları şehirlerde sosyal alanlarda kendilerini ifade etmede veya kentsel alanlarda insanlarla iletişim kurma noktasında sorun yaşamalarıdır (Cam ve Aydın, 2021: 190). Üniversite yaşamının zorlukları Suriyeli öğrencilerde zihinsel, davranışsal ve duygusal sorunlara yol açabilmektedir. Geçmişteki travmatik deneyimler ve yeni olumsuz yaşam koşulları göçmenleri savunmasız hale getirebilir. Savaş, zorunlu göç, travmatik deneyimler ve üniversite yaşamlarındaki değişikliklere uyum sağlama, Suriyeli öğrencileri zihinsel strese karşı daha savunmasız hale getirebilmektedir (Kaya, 2021: 46). Pratik sorunların psikolojik sorunları da tetiklediği varsayımından hareketle (Kiselev etc. 2020) tüm bunların üzerine, dil engelleri, düşük akademik performans, kültürel farklılıklar ve sosyal destek eksikliği bu olumsuz etkileri daha da kötüleştirebilir. Göç ettikleri yerlerde yabancı bir dille karşılaşmaları, kültürel farklılıklar vb. yerli halkla kimi zaman iletişim kuramamalarına ve dolayısı ile uyum sorunlarına yol açabilmektedir. Türkiye'de, ilk zamanlarda ülkelerindeki savaştan dolayı zorunlu göç etmiş oldukları için Suriyeli göçmenler iyi karşılanmış ve misafirperverce ağırlanmışlardır. Ancak savaşın beklenenin aksine uzunca bir süre devam etmesi, zaman geçmesine rağmen Suriyelilerin kalıcı hale geldikleri hatta ülkelerine savaş bitse dahi dönmeyecekleri gibi düşüncelerin giderek kuvvetlenmesi davranışlarda da dönüşümlere neden olmuştur. Türkler, Suriyeli göçmenleri, ekonomik sıkıntıların, işsizliğin, artan ev fiyatlarının vs. müsebbibi olarak görmeye başlamıştır. Suriyeli üniversite öğrencileri ile gerçekleştirmiş olduğumuz görüşmeler sonucunda Türkiye'de göçmen bir öğrenci olarak yaşamış oldukları kimi zorluklar; belirli bir aidiyete sahip olamamaları, toplumsal uyum, harç karşılığı eğitim görmeleri, mezuniyet sonrasında çalışma hayatına girememe endişesi ve izin belgesi alarak seyahat edilebilmeleri şeklindedir.

"Benim şahsen alışma durumum biraz zor oldu. Biraz hani kültürel farklılıklar olduğu için. Türklerle biraz, o alışma süreci biraz uzun sürdü" (K14, Kadın, 22).

Göç hareketi, göçmenleri etkilediği kadar göç alan toplumu da etkilemektedir. Bu nedenle göçmenlerin yerli halkla bağ kurma, yerli halkın da göçmenleri kabullenme durumları uyum sürecinde önemli birer etkendir. Uyum sürecini etkileyen en önemli husus, yerli halk ile kaynaşma ve yerli halk tarafından kabul görme düzeyidir. Yerli halk tarafından kabul göremeyen göçmenlerin, uyum sorunları yaşamaları ve bunun neticesinde aidiyet duygularının gelişmemesi kaçınılmaz olmuştur (Hanpolat, 2017: 58). Savaşın yıkıcı etkilerini bizzat deneyimleyen, evlerini, yurtlarını, kurulu düzenlerini ve dahi sevdiklerini bu savaşta yitiren göçmenler, öncelikli olarak hayatta kalabilmek ve sonrasında ilk fırsatta evlerine dönmek üzere zorunlu olarak yurtlarını terk etmişlerdir. Savaşın ve göçün sonucunda yaşanan tüm bu zorluklar bir yana uyum problemleriyle de baş etmek mecburiyetinde olmaları göçmen öğrencileri ayrı bir zorlukla karşı karşıya getirmiştir.

"Mesela ben ablamlara İzmir'e gitmek istiyorum yani yasak, izin vermezler. E nasıl yani ben yabancı hissetmeyeyim ki?" (K15, Kadın, 17).

"Yani her şey sıkıntı. Kamptan izin alıp dışarı çıkmak gerekiyor, bir seyahat yapacağımız zaman izin almak gerekiyor, yani her şeyi izin, her şeyi sıkıntı, sürekli böyle" (K4, Kadın, 22).

Katılımcılarımızla yapmış olduğumuz görüşmeler neticesinde gerek kamptan çıkmaları halinde gerekse bir şehirden başka bir şehre gidebilmeleri için yol izni almaları gerekmesi başka bir zorluk olarak dile getirilmiştir.

"İş bulmak sıkıntımız vardı, başka eğitim ile ilgili, kabul sınavı olmadan kabul edilmiyor, bu son zamanlardan paraya ihtiyacımız kaldı, yani para ödemeden üniversiteye giremiyoruz" (K16, Erkek, 26).

"Yok, sadece çalışmak için. Biz hani üniversiteden mezun olduktan sonra burada devletle çalışma oluyor, biz çalışamıyoruz. Ne yapacağımızı bile bilmiyoruz o yüzden" (K17, Erkek, 21).

Mezun olsalar dahi vatandaşlık statüleri olmadığı için iş bulma sıkıntısının açığa çıkacak olması katılımcılar için hem bir zorluk hem de geleceklerine dair belirsizliğe sebep olan unsurlar arasındadır.

"Yani kimliğimiz bile yok. Diyeceğim bizim geçerli bir kimliğimiz yok, bizim geçerli bir diplomamız yok. 90 ile başlayan bir kimlik nasıldır? Size burada olmadığınızı gösteriyor. Başka bir yerde bu kimlik geçerli değil sadece burada geçerli. Normal bir Suriyeli kimliğim olsaydı belki daha çok yararlı olurdu. Başka yerden alınabilirdi ama 90 ile başlayan bir kimlik herhangi bir faydası yok" (K1, Kadın, 22).

Giddens'a (2013: 403-404) göre insanları toplumsal ilişkilerden dışlayabilmenin birçok yolu vardır. Bunlar, toplumsal ilişkilerden dışlama, toplumsal ilişki kurabileceği alanı daraltma, ihtiyaç zamanlarında pratik ve duygusal desteğin verilmemesi ve devlet hizmetlerinden yoksunluk şeklindedir. Her ne kadar ulusal kimlik, yatay bir düzlem olarak tasavvur

edilse ve eşitsizlikler yokmuş gibi kurgulansa da her ulusal kimliğin içerisinde derin eşitsizlikler mevcuttur (Doğanoğlu, 2022: 316-325). Belirsiz kimlik olarak değerlendirebileceğimiz bu duruma dair Karacoşkun ve Sağır (2022: 221-222) yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin, kendilerini artık birinci kimliklerine ait hissetmediklerini ve bununla birlikte yeni kimliği benimsemiş olsalar bile son zamanlarda bu durumun tersine döndüğünü ve hiçbir kimliğe ait olamama durumunu yaşandıklarını ortaya koymuşlardır. Göçmenlerin, göç ettikleri bölgede yer alan meskûn hâkim kimlikle karşılaşmaları halinde kendi kimlikleriyle kurdukları ilişkinin bir değişim yaşaması ve ikincil konuma düşmekten kaynaklı kurdukları ilişkide muktedir öznenin algısal şemalarının belirleyiciliği gibi bir sosyolojik gerçeklik gelişebilmektedir. Katılımcı K1'in ifadesiyle 90 ile başlayan bir kimlik esasında kısıtlı haklara sahip olduklarının kod numarası olarak değerlendirilmektedir.

2.1.4. Türklerin "Suriyeli" Algısı

Göçmen öğrenciler kendi ülkelerinden ayrıldıktan sonra bazı sorunlarla karşılaşabilmekte ve göç ettikleri ülkede pek çok problemin sorumlusu olarak işaret edilebilmektedirler (Man, 2016). Bu çerçevede Suriyeli öğrencilere karşı olumsuz algıların oluşturulması, üretilmesi, genellemelerin yapılması ve bunların yayılmasına katkıda bulunan farklı medya temsilleri bulunmaktadır. Gerçekleştirdiğimiz bu araştırma sonucunda karşılaştığımız önyargılı ifadelerle Suriyeli öğrencilerin bu algılar çerçevesinde kendileriyle ilgili oluşturulduğunu düşündükleri algılamalar beş tema altında değerlendirilmiştir. Bunlar, Suriyelilerin misafir olarak algılanması, Suriyelilerin yabancı olarak algılanması, Suriyeliler devletten para alıyor ve üniversitelere sınavsız şekilde yerleştiriliyor algısı, Suriyeliler düşük zekâlı ve haindir algısı, Suriyeliler alt sınıf ve geri kalmış algısı şeklindedir.

"Biz sizden para alıyoruz, evet maaş alıyoruz, çalışmıyoruz, nargile içiyoruz, vallahi evet tüm Türk sıkıntılarının sebebi Suriyeli. Yani sadece diyor mesela Türk insanı 'Suriyeli tamam sadece para alıyor bizden, ülkemizden" (K8, Erkek, 32).

"Yani Arap olunca sanki böyle, insan böyle eski kafalı, yani gelişmemiş, böyle giyimi ve işte konuşması, düşünmesi böyle bedeviler gibi veya çok eski insanlar gibi, yani gelişmemiş insanlar olarak algılıyorlar bizi. Gerçekten böyle" (K18, Kadın, 24).

Kendini üst pozisyonda görmenin paralel olduğu algı, karşı tarafın kendilerinden zıt özellikler taşıdığına inanılan algıdır. Örneğin, biz üstün olan olduğumuza göre öteki daha alt sınıfta kalandır vb. şeklinde (Kalın, 2021: 574-575). Bunun tezahürleri olan bu tür algılar biz ile ötekinin oluşumunda büyük önem teşkil etmektedir.

"Sanki böyle geri zekâlı ve eski insanlar, eski kafalı böyle işte 'Arapsın' diyorlar. Suriyeli olduğunu öğrenince bir değişiyor insan. Yani bir böyle farklı bakmaya başlıyor, farklı böyle sorular sormaya başlıyor. 'Sen anlamazsın' gibi şeyler yapmaya başlıyor" (K18, Kadın, 24).

"Yani sen ya da siz burada ne yapıyorsunuz, Suriye'ye gidin, savaş orada var, siz ülkenizi terk edip buraya gelmişsiniz, siz korkaksınız, neden burada okuyorsunuz böyle şeyler yani" (K3, Erkek, 22).

Türkiye'de mülteci, yabancı göçmen ve uluslararası göç gibi sorunların genellikle "Türk misafirperverliği"yle ya da "konukseverliği"yle açıklanagelmektedir. Bu algının artık meselenin ortaya çıkardığı veya çıkaracağı sorunların gündelik yaşam pratiklerini daha çok etkiler hale geldiğini, zaman zaman küçük ve orta ölçekli krizlere ve çatışmalara evrildiğini ve dolayısıyla sorunların çözümünün misafirperverlik/konukseverlik yaklaşımının çok ötesine geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Ünal, 2014:83). Misafirlik olarak değerlendirilemeyecek ölçüde zaman geçmiş ve bu süreçten hareketle kalıcı oldukları kanıksanmıştır. Misafirliğin geçici bir durumu ifade etmesine karşılık kalıcı olmanın bazı olanaklara ortak olunacağı gerçeği endişelere sebep olmuştur.

"10 yıldır 11 yıldır burada hala misafir diyorlar onlara yani. 11 yıl olmuş bu nasıl misafir yani" (K19, Erkek, 21).

Suriyeli öğrenciler başlarda misafir olarak görülmüş olsa da, Türkiye'de geçirdikleri süre göz önüne alındığında söz konusu misafirlik durumunun sosyal realiteleri açıklamakta eksik kaldığı görülmektedir. Bu sebeple göçmen-yerli halk perspektifinde bazı sorun ve çatışma alanları çoğalma tehlikesi taşımaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun misafirliğin kısa sürmesi gerektiği kanısı hâkimdir; ne zaman ki misafirler kalıcı olmaya başladıklarında onlara karşı duygu ve düşünceler de ekseriyetle tersine dönmeye açık hale gelmektedir.

"Yani illaki hani istediğin kadar buraya alış, aynı olmaya çalış, illaki bir yalnızlık, bir yabancılık çekiyorsun. Yani bazı yerlerde kim olduğunuz ve ne olduğunuz ortaya çıkıyor. Ya hani ben orada doğdum, öyle öğrendim" (K14, Kadın, 22).

Yabancı görme ve yabancı olarak görülme iki taraf için de problemli bir ilişkiye ve toplumsal bütünleşmeye engel bir duruma sebep olmakla birlikte ötekileşmeyi ve ötekileştirilmeyi tetikleyen bir durumdur.

2.1.5 Türklerle Kurulan İlişkiler

Komşu, sınıf arkadaşı, iş arkadaşı veya alışveriş yaptıkları ve ilişki ile temasın bu düzeyde yoğun olduğu, uzun yıllar teşkil eden bir birlikte yaşama tecrübesi edinilmiştir. Ancak halen bütünüyle kaynaşma gerçekleşememiş, iki taraf da birbirlerine karşı temkinli ve mesafeli davranmış, kendi halkalarını kurmuş ve karşılıklı bariyer çekmişlerdir.

"Biz biliyorduk yani sevmiyor bizi. Bizim burada istemiyor, bize yardımcı olmak istemiyor. Biz de o yüzden onunla hiç konuşmadım. Çünkü bizim burada zaten akrabalarımız vardı. Onlar bize yardımcı oluyordu. Akrabalarımızla kendi aramızda dayanışma oldu" (K20, Kadın, 19).

"Bize dışladılar için. Biz de kendi grubumuzu yani halkalarımızı kuruyoruz. Sadece Suriyeli olarak" (K16, Erkek, 26).

"Çünkü sınıfta şöyle bir gruplaşma var: Türkler ve Araplar. Suriyelilerle işte bizim şu anda yaptığımız gibi mesela bir grup. Ortak grubu derler, oturuyoruz mesela" (K14, Kadın, 22).

Kendi grubuna kapanma, Türklerin ise Türkler ile Suriyelilerin ise Suriyeliler ile kutuplaşması/gruplaşması, karşılıklı etkileşim kurmaya ve birbirini tanımaya engel bir durumdur.

"Biz Türkiye'de yaklaşık 8 senedir ikamet ediyoruz. Yani sınıfta birkaç kişi var aslında. Yani onlar da sadece, selam, merhaba, güle güle, günaydın…" (K21, Kadın, 22).

"Biz sadece evde kaldık ve hiç çıkmadık. (…) Küçükken ilk geldiğimde hiç sohbet etmedik. Yani ben arkadaş olmak istiyorum ama onlar hiç olmuyor. Evet, müsaade etmiyorlar zaten. Onlar (bunun) için sadece evde kaldık" (K22, Kadın, 18).

Kilis'te Suriyeli göçmenlerin gerek kendi kimliklerini gerekse kültürel çeşitliliğini kamusal alana açması daha kolay olmuştur. Bunun nedeni ise yaşanan karşılaşmanın eşit sayıda iki grup arasında gerçekleşmesidir. Kilis'te tek taraflı etkilenmemiş olup iki taraf da birbirini nispeten benzer oranlarda etkilemiştir. Bakıldığı zaman gündelik hayatın içinde hızlı bir biçimde fark edilen kültürel çeşitlilik, Kilis'te yeni tatların, eğlencelerin, renklerin, seslerin gelmesiyle harmanlanmıştır. Durağan ve değişmez görünen taşra, göçün etkisiyle bir anda canlılık kazanmış, çarşı ve meydanlar geç saatlere kadar açık kalmaya başlamıştır. Bu kalabalık ve beklenmedik hareketlilik, şehre ekonomik canlılık da kazandırarak kültürel çeşitliliği toplumun gözünde olumlu hâle getirmiştir (Efe vd.2022: 91). Diğer tarafta ise aradan geçmiş ve birlikte yaşamın tecrübe edildiği onca yıla karşılık Suriyelilerin Türklerle kurdukları ilişkiler bağlamında Suriyelilerde oluşan ön yargı bariyeri ve kurulan mesafe söz konusudur. Birlikte aynı ülkede, aynı şehirde, aynı sokakta, aynı binada yaşanmasına, aynı okulda eğitim görülmesine ve bu süreçteki onca fırsata karşın halen selamlaşma ilişkisinden öteye gidilemeyen ve samimi ilişkilerin çoğu zaman kurulamadığı gözlemlenmektedir.

2.2. Ötekileştirilme Deneyimleri

Çalışmamızın bu kısmında Suriyeli öğrencilerin Türkiye'deki ötekileştirilme deneyimleri ele alınmıştır. Elde edilen verilerden hareketle 4 kategori gözlenmiştir. Bu kategoriler: Suriyeli öğrencilere göre Türkiye'de ötekileştirilmelerinin sebebi, Suriyeli öğrencilerin karşılaşmış oldukları ötekileştirilme biçimleri, ötekileştirilmeye karşılık Suriyeli öğrencilerin verdiği tepkiler ve ötekileştirilme sonrasında hissedilen duygular.

2.2.1. Ötekileştirilmenin Sebepleri

Suriyeli öğrenciler ile yaptığımız görüşmelerden elde edilen veriler kapsamında ötekileştirilmelerine sebep olarak gördükleri üç temel faktörün etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebepler ise medyada yayılan haberler, siyasi propagandadaki söylemler ve ekonominin bozulması şeklinde sıralanmıştır.

"Bazen biri hırsızlık yaptı. Suriyeli biri televizyonda çıktı. 'Suriyeli' diye herkes gördü. Herkes yani bütün Suriyeliler onların gözünde hırsız" (K23, Kadın, 19).

''Siyasetle ilgili bir şey yani. Yani siyasi partilerden dolayı böyle bize karşı düşünüyorlar, yani insanları yönlendiriyorlar bize karşı. (…) Yani baştan böyle değildi, daha iyiydi, sonrasında böyle değişti ve bunda siyasi grupların etkisi var'' (K16, Erkek, 26).

''Yani şu an size (sizin) için (de) bize (bizim) için (de) öyle oldu. Yani ekonomi hem de şey insanlar yani. Ağır misafirler olduk için bazı karşı taraftan yani iyi davranmak az oldu yani 'İyi davranmak yeter" diyorlar. "Yani biz (bizim) de halimiz kalmadı. Devletimiz için, hayatımız için yeter'. Haklılar ama biz de nereye gideceğiz, bilmiyoruz'' (K5, Kadın, 24).

Medya ortamında dolaşıma giren "ötekileştirme", medya ortamının yapısı nedeniyle kısa zamanda farklı kesimlere ulaşabilmektedir. Medya kullanıcısının sürece dâhil olması ve üretime katılmasıyla birlikte diğer kullanıcılar bu

söylemlere çeşitli yorumlar yazarak destek verebilmekte veya bunları yeniden dolaşıma sokarak söylemin etkisinin kartopu gibi büyümesine neden olabilmektedir. Son dönemlerde bazı partilerin yürütmüş oldukları siyasi propagandaların içeriğinde Suriyeli göçmenlere yönelik söylemlerin bulunması ötekileştirilmeyi tetikleyici bir unsur olarak katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Örneğin, Suriyeli göçmenlerin ülkede yük olduklarına dair bir söylemin varlığı olumsuz düşüncelerin açığa çıkmasına neden olabilecek unsurlardan biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin vatandaşları kendi ülkelerine gelen göçmenlere daha çok ekonomik sebeplerden dolayı olumsuz bir tavırla yaklaşmaktadır. Suriyeli göçmenlere göre Türkler, Suriyelilerin Türkiye'de iş bulma noktasında işsizliğe ve rekabete neden olduklarını ve ekonomik yük oluşturduklarını düşünmektedirler.

2.2.2. Ötekileştirilme Biçimleri

Göç alan diğer ülkelerde de olduğu gibi azınlık kültürle yerli kültürün bir araya gelmesi veya azınlık kültürün kabul görmesi her zaman kolay olmayacaktır. Ancak bu bağlamda, mutlak olarak Suriyeliler iyidir veya Suriyeliler kötüdür gibi keskin ayrımların olduğu söylenemez. Suriyelilerle ilgili toplumsal algı daha çok ele alındıkları bağlama göre şekillenmektedir. Bir Suriyeli savaştan kaçarak Türkiye'ye sığındığında "mazlum", yardıma muhtaç olduğunda "gariban" şehre geldiğinde "misafir", kendi kültürüyle farklılaştığı zaman "yabancı", menfaat çatışması yaşandığında "rakip" olabilmektedir (Ülker ve Efe, 2021: 280). Araştırmada elde edilen veriler de benzer çeşitlilik göstermektedir. Böylelikle sen Suriyelisin tanımlamasının yapılması, Suriyelilere ev ve iş verilmemesi ve verildiğinde de kötü muamelede bulunulması, Suriyelilerin istenmeyen kesim ve günah keçisi olarak görülmesi, sosyal mesafenin olması gibi farklı deneyimlere ulaşılmıştır.

"Mesela ben bir soru cevaplayayım o bana ne söyledi 'Sen Suriyelisin bilemezsiniz'" (K24, Kadın, 19).

"*Ne zaman biz bir şey yapsak 'Sen Suriyelisin. Sen burada okumak hakkın yok zaten sen insan değilsin. Git! Buradan çık yani ülkemizden çık' öyle derler" (K22, Kadın, 18).*

Bilindiği üzere ötekileştirme bizden olmayan algısı üzerine bina edilmektedir (Fanon, 2022: 166). "Sen Suriyelisin" ifadesi de bu bağlamda "bizden olmayan" şeklindeki bir tanımlamayı içermektedir.

"Ben Suriyeliyim yani doğrudur, vatanımla gurur duyuyorum ama yalnız şöyle bir şey oluyor Suriyeliler eksik bir şey. Hani anlamıyorlar falan. Çünkü kötü anlamında söylüyorlar" (K17, Erkek, 21).

"Suriyeli" denilirken Suriye kültürünün zenginliklerinden ziyade daha küçümseyici bir tanımlamanın kast edildiğini katılımcılar (K17-K22) dile getirmiştir.

"İş aradığımızda Suriyeli olduğumuz belli olursa bize iş vermezler ya da iş verirlerse çok zor iş verirler ve çok az maaş verirler" (K25, Erkek, 29).

"Meselen ıı ücret, bana az bir ücret veriyorlardı, meselan herkese asgari ücret veriyordu ben şey ne diyorlar daha düşük bir ücret veriyorlar, sigortasız çalıştırıyorlar yani öyle" (K26, Erkek, 27).

Gül ve Şaşman Kaylı (2020: 995)'nın da çalışmalarında ortaya koydukları biçimde aile ekonomik durumu yetersiz olan katılımcılar eğitim masraflarını karşılayabilmek adına çalışmak zorunda kalmaktadırlar ve bu öğrencilerin iş arama girişimleri de maalesef çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Sosyal güvenlik kapsamına tabi olmayan Suriyeli sığınmacıların istihdam edildiğinde yasal güvenceleri bulunmamaktadır (Paksoy ve Özgüven, 2017: 77). Suriyeli öğrencilerin ifade ettikleri üzere iş ararlarken iş bulmanın zor olduğunu iş bulsalar dahi bu işlerin zor, güvencesiz ve düşük ücretli şekilde bir işe rıza göstermek zorunda kalmaları yaşadıkları zorlukları perçinlemektedir.

"Kilis'te biz her şeyden önce birer insanız ve biz de normal insanlar gibi o evde oturmak istiyoruz. Mesela gidin, bize vermek istemedikleri evlerine siz bir bakın ya. Ben bir ev aradım, gerçekten o ev bile sayılmaz. O ev için 1500 istiyor. Yani hem bu ücreti istiyor hem de yani Suriyeliyiz diye bir de vermek bile istemiyor, sanki işte saray verecek" (K12, Erkek, 23).

"Yani insanlar bir Suriyeli olduğumuz öğrendikleri zaman bizi sevmiyorlar gibi, yani 'siz geldiniz 10 yıl oldu artık gidin' bu istiyorlar" (K4, Kadın, 22).

İstenmeyen olduklarını, öteki olduklarını her şekilde gözlemleyebilen Suriyeli öğrencilerin yıllardır yüz yüze baktıkları kişiler tarafından bu tür yaklaşımlarla karşılaşmaları onlar açısından bir çıkmaza sebep olmaktadır. Büyüyüp eğitim gördükleri, ilişki kurdukları sıra arkadaşları, komşuları veya entegre olmak istedikleri toplum tarafından bu türden ifadelerle karşılaşmaları gerek uyum sağlamalarını gerekse aidiyet duygusu besleyebilmelerini olumsuz şekilde etkilemektedir.

"İş bulsak bile bize diyorlar ki 'Siz bizden iş çalıyorsunuz' biz çalışmasak da diyorlar ki 'Siz tembelsiniz, çalışmıyorsunuz' biz o zaman ne yapalım yani. Eğer çalışırsak biz hak almış oluyoruz eğer çalışmıyorsak diyorlar ki 'Siz bizden para alıyorsunuz' biz de bilmiyoruz" (K20, Kadın, 19).

"Bizim Suriyeli olduğumuzu öğrendikleri zaman böyle bize bakışları bile değişiyor, bizden uzakta kalıyorlar, bize konuşmak istemiyorlar, biz sanki onların gözünde böyle şeytan gibi" (K4, Kadın, 22).

Suriyeliler ne şekilde davranırlarsa davransınlar bir tanımlamaya ve olumsuzlukların nedeni olarak görülmeye maruz kalabilmektedirler. Kiralık ev bulunamıyor olması, ev kiraların yükselişi, iş bulunamıyor olması, ekonomik durum vb. gibi olumsuz durumlarda Suriyeli göçmenler hedef gösterilmekte ve yaşanan çoğu olumsuzluğun sebebi olarak işaret edilmektedirler. Ev kiraları ve iş fırsatları açısından Suriyelilerin etken olması bir noktada gerçeklik arz ederken bunların genelleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Türkiye'de yaşanan çeşitli olumsuzluklardan göçmenlerin sorumlu tutulması ve bu şekilde bir göçmen algısına sahip olunması bu kapsamda değerlendirildiğinde hatalı bir tutum olarak değerlendirilebilir.

2.2.3. Ötekileştirilmeye Verilen Tepkiler

Suriyeli öğrencilerin ötekileştirilmeye dair verdikleri tepkilere bakıldığında ise irtibat kesme, gruplaşma, sessiz kalma, Türk gibi görünme, sabır gösterme ve duyarsızlaşma şeklindedir.

En hafif tepki öteki sayılanla hiçbir anlamlı ilişki kurmamak, onu merak etmemek, ondan ayrı ve uzak durmaktır. Daha ağır bir tepki, ötekini kendimize benzetmeye çalışmak, farklılıklarını inkâr etmek, asimile etmeye çalışmaktır. En ağır tepki ise ötekini "tehlikeli düşman" olarak kodlayıp saldırganlaşarak "yok etmeye" çalışmaktır (Ünal, 2014: 82).

''Anlaşamıyoruz. Yani onlar mesela onlar çok mesafeli. (…) Çünkü onlar yani çok uzaklar. Yani samimi değiller'' (K23, Kadın, 19).

"Bazıları önyargılı oluyor. Mesela beni tanımadan veya işte benimle konuşmadan hani biraz mesafeli oluyorlar veya çok fazla yaklaşmıyorlar, konuşmak istemiyorlar vesaire" (K18, Kadın, 24).

Katılımcılarımızın ifadelerinde görüldüğü üzere yukarıda belirtilen en hafif boyut olarak kısıtlı iletişim kurma ve ilişkide mesafe kurma boyutunu görmekteyiz. İnsanlar arasındaki ilişki ve etkileşimin aksamasına neden olan durum ilişki ve etkileşimi gerektiren olayın sekteye uğramasıdır.

"Özellikle Türkçeyi öğrendikten sonra yani. Sadece mesela sokakta Türkçe konuşuyoruz mesela, eğer Arapça konuşursak, özellikle burada, Kilis'te yani, sıkıntı çıkabilir bence. Yani sorun çıkmasın diye Türkçe konuşuyoruz" (K2, Erkek, 25).

"Hatta konuşuyorsam çok iyi konuşmaya çalışıyorum ki hani fark etmesinler veya işte hiç konuşmamayı tercih ediyorum. Konuşunca da çok iyi konuşmaya çalışıyorum. Çünkü Suriyeli olduğumu anlasınlar istemiyorum" (K18, Kadın, 24).

"Allaha şükür yani bu ben övünmek için değil, nerede olursa olsun yani benim Arap olduğumu hani çok kişi kolay bir şekilde çıkartamıyor ve beni Türk olarak biliyor" (K27, Erkek, 25).

Giyimini, kuşamını konuşmasını ve davranışlarını Türklere olabildiğince benzeterek hareket eden Suriyeli öğrenciler bir yana diğer bir katılımcının (K27) ifade etmiş olduğu gibi Türklere benzediği için şükreden ve bu benzerliği bir övünç kaynağı olarak gören Suriyeliler de söz konusudur. Aslında farklı değil aynı olduklarını gösterme çabasında olan, kimi zaman kimliklerini kamufle eden Suriyeli göçmenler bunu yaparken Türklerin tepkilerinden ve sorularından bir anlamda uzaklaşmak için böyle bir tutum sergilediklerini ifade etmişlerdir.

''Ben devletten maaş almıyorum' Neden ben böyle şeyleri sürekli açıklamak zorundayım, neden sürekli benden açıklama isteniyor?" (K12, Erkek, 23).

"Ben de kendimi pek şey, kötü hissettiğim için savunamadım, bir şey söyleyemedim, yani sustum. Sadece çok kötü hissettim. Yani onu hatırlıyorum" (K9, Kadın, 25).

Bir yandan karşılaşılan muameleden rahatsız olunurken ve kötü hissedilirken diğer yandan da sessiz kalmayı seçmek katılımcıların zorlandıkları unsurlardandır.

"Aynen, sadece selam söylüyorum. Ben onlara sadece selam versinler istiyorum. Tamam, yani ben denedim ama onlar şey, bana yardımcı olmadılar ben de durdum. Yok, hiç iyi değil. Biz birbirimize sadece selam söylüyoruz. Ben eve çıkıyor zaman selam söylüyorum. Sadece bu yani" (K3, Erkek, 22).

''Ben direkt işten çıktım. Ben yani irtibatı kestim. (…) O yüzden artık ilişkimi kestim. Yani ben az önce sınava girdim, kimseye selam vermedim, kimseyle konuşmadım, sınavdan çıktım yine aynı şekilde, kimseyle konuşmadım, buraya geldim öyle'' (K14, Kadın, 22).

Kendi kabuğuna çekilmenin bir formatı olarak ilişki kesme tepkisi Suriyeli öğrencilerin karşılaştıkları ötekileştirilmeye karşı göstermiş oldukları bir durumdur. Türklerle yaşadıkları olumsuzluklar sonucunda mesafeli bir ilişki içerisinde olma tutumu ortaya çıkmıştır. Daha önce yukarıda ifade edilen sessiz kalma eğilimi gösteren katılımcılarınkine paralel bir tepki olarak ifade edilebilir. Ancak burada bütünüyle sessiz kalmadan ziyade mesafe koyulması ve iletişimin selam alıp verme ile sınırlandırılması Suriyeli öğrencilerin gösterdikleri bir tepkidir.

"Sabırla savaştık. Yani zor şeyler sabırla ve umutla savaştık. Biz yani belki bir gün de ulaşılır, ulaşırız" (K5, Kadın, 24).

"Vallahi açıkçası biz baş edemedik yani baş da edemiyoruz açıkçası. Çünkü hani geçiciyiz ya, bizde sürekli bir geçicilik var ve o yüzden biz bununla baş edemeyiz ama insan devam etmek zorunda çünkü devam etmediği sürece daha kötüye gider her şey. O yüzden işte sabırla, buradaki halkla bir şekilde kaynaşarak uyum sağlamak bu gibi şeylerle biz baş etmeye aslında çalışıyoruz" (K12, Erkek, 23).

Göç hareketi, göçmenler için bir umut ya da yeni yaşama açılan kapı olarak görülmektedir. Ancak bu kapının ardında kimi zaman göçmeni terk ettiği bölgeden çok daha acı olgularla karşı karşıya bırakabilmektedir. Bazen ise umut edilen yaşamı yakalayabilme imkânı da tanımaktadır (Cengiz, 2015: 120). Sabır bir teslimiyeti, bir çıkış yolunu bir umudu ve zorluklara alışma durumunu içeren bir mefhumdur. Katılımcının belirtmiş olduğu "devam etmek zorundayız" ifadesi de bunun bir göstergesidir. Sabretmediği durumda ilişkilerin daha da kötüye gidebileceği endişesi de görülmektedir. Karşılaştıkları zorluklara sabrederek, yaşanılan hadiseleri hayra yorarak aşmaya çalıştıkları bu tür başa çıkma yöntemini dini öğretileri dolayısıyla da geliştirdikleri söylenebilir (Sağır, 2020: 29). Tüm bunlardan hareketle sabır, ötekileştirilme durumuyla baş etmede önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.4. Ötekileştirilme Sonucunda Hissedilen Duygular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların ötekileştirilme deneyimleri sonrasında neler hissettiklerini anlayabilmek amaçlanmıştır. Buna göre, ötekileştirilme sonrasında kötü hisler taşıdığını söyleyen Suriyeli öğrenciler, ötekileştirilmeye karşı duyarsızlaştıklarını ifade eden Suriyeli öğrenciler ve Suriyeli öğrencilerin Türklerle olan ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri şeklinde üç temel kategoriye ulaşılmıştır.

"Çok yani kötü bir his hissediyorum. Yani aynı o öğrenci, aynı ben ve ben aynı o. Öğrenci neden yani kendisi böyle yapıyor anlamıyorum" (K28, Kadın, 20).

"Ya çok benziyoruz, kültürel her şeyde. Ne bileyim çok şey, ortak noktamız var yani. Ama böyle şeyler söylendiği zaman bu tür şeyler bizi uzaklaştırıyor" (K9, Kadın, 25).

Ötekileştirici tutumlar bütünleşmeyi engellemekle beraber her iki tarafı da birbirinden uzaklaştırmaktadır. Suriyeli göçmenlerin gerek yabancı hissetmelerine gerekse Türklerle olan ilişkilerine ket vurulmasına sebebiyet vermektedir.

"Alıştım yani. Evet, alıştım. Ya artık hissetmiyorum yani. Boş veriyorum onları, önemsemiyorum" (K17, Erkek, 21).

Suriyeli öğrencilerin ötekileştirme karşısında hissettikleri duyguları anlamayı amaçladığımız bu bölümde katılımcıların ifadelerinden elde ettiğimiz başka bir unsur da herhangi bir his duyamayacak kadar durumu kanıksamaları gerçeğidir. Tepki göstermenin, uyarmanın, kötü hissetmenin vs. bir getirisi olmadığını anladıklarını ve ötekileştirici tutumlar söz konusu olduğunda görmezden gelmeye başladıklarını belirtmişlerdir. Bu tutum aynı zamanda bir savunma mekanizması, bir baş etme tarzı ve uzak tutma stratejisi olarak değerlendirilebilir.

2.3. Gelecek Algısı ve Geleceğe Dair Duyulan Endişeler

Bu bölümde Suriyeli öğrencilerle yaptığımız görüşmeler çerçevesinde Türkiye'de deneyimledikleri 13 yılı geçkin yaşantı sonrasında geleceğe yönelik algıları, geleceğe dair endişeleri, gelecek beklentileri ve Türklerden beklentileri ele alınmıştır.

2.3.1. Geleceğe Dair Düşünceler

Suriyeli öğrencilerin geleceğe dair düşüncelerine bakıldığında Türklerin kendilerini Suriye'ye göndereceğinden endişe duyanlar, gelecekte vatandaşlık alanlar kalır geriye kalanlar gönderilir diye düşünenler, geleceklerini belirsiz olarak görenler ve Türkiye'de bir geleceklerinin olmadığını düşünen Suriyeli öğrenciler şeklinde sıralanmıştır.

"Geleceğe dair bir belirsizlik var. Çünkü biz aslında hala o bir yıl içerisinde yaşıyoruz, o döneceğiz dediğimiz bir yıl içerisindeyiz biz hala, zaman ilerlemiyor benim için. 2012 yılında hayat benim için durdu" (K12, Erkek, 23).

"Şimdi ben, biz diyelim. Gelecekten korkarız yani. Bizim durumumuz hiç belli değil yani. Belirsizlik var dediğim gibi" (K29, Kadın, 24).

"Sonunda şey bizi Suriye'ye gönderecekler. Yani mesela dünyada bir şey bir karar alacaklar ve bizi gönderecekler. Aynen, bu olacak" (K3, Erkek, 22).

"Yani hepimiz geri gönderecekler. Vatandaşlık alsam da gene de gönderecekler. Hiçbirimizi burada istemiyorlar" (K4, Kadın, 22).

"Bence gideceğiz, hepimiz gönderecekler" (K8, Erkek, 32).

Geri gönderilmeleri söz konusu olduğunda az bir kesimin vatandaşlık almış olmasından hareketle Türkiye'de kalacağını düşünenler bununla birlikte kalsalar dahi asimile olmaya mecbur kalacaklarını da dile getirmişlerdir. Türkiye'de kalacak olanların "Suriyeli" olmaktan kaçınacaklarını ve buna mecbur kalacakları öngörüsü ifade edilmiştir. Geri gönderilme konusunun sadece Suriye'ye gönderilme şeklinde olmayacağını ülkeden çıkarılma şeklinde yani başka bir ülkeye gönderilme olarak da tezahür edebileceğini söyleyen katılımcıların ifadeleri de ulaştığımız bulgular arasındadır.

"Geleceğimiz yok bence" (K3, Erkek, 22).

"Müstakbel yok, burada gelecek yok, tam değil" (K5, Kadın, 24).

"Suriyelilerin geleceği bence burada yok. Suriyelilerin geleceği bence Suriye'ye gittiklerinde bile belirsizdir. Yani nasıl Türkiye'ye alışmak bu kadar zor oldu, Suriye'ye gittik oraya alışmak da yine böyle zor olacak. Yine herkes birbirine yabancı" (K25, Erkek, 29).

Katılımcıların yalnızca Türkiye'de değil aynı zamanda Suriye'de de bir gelecek düşünemiyor olmaları içinde bulundukları psikolojik süreci gözler önüne sermektedir. Suriyeli öğrencilerin olumsuz yaşam koşullarının çemberinden geçmiş olmaları belki de geleceğe en umutla bakacakları çağlarında bu kadar umutsuz ve karamsar bir bakış açısı edinmelerine sebep olmuştur.

2.3.2. Türklerden Beklentileri

Bu bölümde ulaşmış olduğumuz sonuçlar, vatandaşlık verilmesini isteyen Suriyeli öğrenciler, Türklerden anlayış bekleyen Suriyeli öğrenciler, insan olarak değerlendirilmek isteyen Suriyeli öğrenciler, empati yapılmasını isteyen Suriyeli öğrenciler ve Türklerden yana beklentisi olmayan Suriyeli öğrenciler şeklinde sıralanmıştır.

"Sonuçta biz de birer insanız. Yani bizi 'insan' olarak görmeleri gerekiyor. Eğer bir ihtiyacımız olmasaydı biz buraya zaten gelmezdik" (K3, Erkek, 22).

"Allah sizin başınıza getirmesin ama bu çok zor bir şey. Yani biz isterdik ki bizi anlasınlar" (K4, Kadın, 22).

"Yani ya ben öğrenciyim zaten. Ya vatandaşlık versin yani işte. Ben sonuçta öğrenciyim. Türk, Türkçe olarak okuyorum hem de bir Türk olarak düşünüyorum, Türk olmak isterim" (K10, Erkek, 23).

Vatandaş olma isteği, aidiyet hissinin artması, haklarının genişleyecek olması, geri gönderilme duygusunun nihayete ermesi vb. gibi farklı dinamikleri barındıran bir beklentidir. Bu beklentilerinin arka planında vatandaşı oldukları takdirde ev sahibi toplumla aynı statüde olabilme şansına sahip olmaları ve dolayısıyla da belirsizlik durumlarının sona erecek olması yatabilir. Uzun zamandır Türkiye'de yaşamış olmaları, Türkiye'de büyümüş ve kültürünü benimsemiş olmalarının yanında hayatlarının en önemli yıllarını Türkiye'de yaşayarak geçirdiklerini düşünecek olursak bu beklentiler ihtiyaç duydukları aidiyet ile de ilişkilendirilebilir.

"Tabii ki ilk geldiğimizde mesela bir süre zarfında çalıştığım için hep bu sorular aklıma takılıyor. Yani ben mesela Suriye'ye nasıl döneceğim, ne zaman döneceğim, eğitimimi nasıl devam edeceğim?" (K27, Erkek, 25).

Yaşantılarının büyük bir kısmında olduğu gibi geleceklerinin de belirsiz olması Suriyeli göçmenler için genel endişelerden birisidir. Bir umutla geleceğe yönelik planlama yapılması insanın doğasında yer alır ancak geleceğin belirsiz olduğu düşünüldüğünde beraberinde umutsuzluk ve karamsarlığın yaşanmasına neden olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzün başat problemlerinden biri olan göç olgusu, bireysel ve toplumsal olarak çok yönlü ve katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda araştırmada, göçün bir yönünü ve boyutunu oluşturan ötekileştirme konusu ele alınmıştır. Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan Suriyeli öğrencilerin ötekileştirilmeye maruz kalıp kalmadıklarını ortaya koymanın amaçlandığı bu çalışmada, Suriyeli göçünün sebep olduğu dinamiklerin uyandırdığı endişeler sonucunda bu tür eğilimlerin arttığı gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda üç ana temaya ulaşılmıştır. Ulaşılan bu temalar; Suriyeli öğrencilerin Türkiye ve Türklerle ilgili görüşleri, Suriyeli öğrencilerin ötekileştirilme deneyimleri, Suriyeli öğrencilerin gelecek algısı ve geleceklerine dair duydukları endişeler şeklindedir. Üniversitenin farklı birimlerinde öğrenim görmekte olan 29 öğrenci ile görüşülerek elde edilen veriler sonucunda, yerli halk tarafından sosyal mesafe kurulma, geri dönmelerini isteme gibi çeşitli ön yargılı ve ötekileştirici tutumlara maruz kaldıkları açığa çıkmıştır. Bu durumun çeşitli sebeplerinin olacağı öngörülmektedir. Ötekileştirilmeye sebep olarak medya, siyasetteki bazı partilerin söylemleri ve ekonominin bozulmuş olması temel referansları oluşturmaktadır. Ötekileştirilme biçimleri olarak kısıtlı iletişim kurulması, günah keçisi olarak görülme, sosyal mesafe kurma, tanımlama şeklinde deneyimlere ulaşılmıştır. Suriyeli öğrencilerin ötekileştirilmeye karşılık verdikleri tepkilerin sabretme ve kanıksama, sessiz kalma, grup içi kapanma, Türk gibi görünme çabası, irtibat kesme şekillerinde olduğu gözlemlenmiştir. Suriyeli öğrencilerin gelecekle ilgili endişelerinin olduğu ve bunca belirsizliğin gelecekte de süreceği gibi umutsuzlukların ve karamsarlıkların olduğu saptanmıştır. Ötekileştirilmeye karşılık Türklerden beklentilerinin ise onları sadece insan olarak değerlendirmeleri, onları anlamaya çalışmaları, empati yapılması ve onları önyargısız biçimde tanımaya çalışmaları olduğu görülmüştür. 13 yılı aşkın birlikte yaşama tecrübesi sonrasında dahi ön yargılar üzerinden değerlendirmelerin sürdüğü ve karşı taraf ile bariyer kurma eğilimlerinin hala yaşandığı görülmektedir. Önyargısal tutumların iki topluluk arasında bir sosyal mesafeye neden olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların verdiği örnekler ve deneyimlemiş oldukları tutumlar dikkate alındığında ulaştığımız bu sonuçların genellenemeyeceği ve iyi ilişkilerin de kurulmuş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göç mefhumu sadece göçmenleri etkilemez, dâhil oldukları toplumsal çevreyi de etkiler ve dönüştürür. Bu tür dönüşümlere karşı hazırlıklı olmak ve meydana gelebilecek değişikliklere yönelik çeşitli planlamalar yapılması gerekmektedir. Ötekileştirici pratiklerin artmasında medyanın rolünün de belirgin olduğu saptanmıştır. Gerek sosyal medya gerekse yazılı basında yayılan haberler ve medyanın kullandığı dil de gruplar arası çatışmayı derinleştirmektedir. Türkiye toplumunun sahip olduğu misafirperverlik, yardımlaşma, komşuluk, merhamet gibi manevî temaları konu alan yayınların uygun medya enstrümanları aracılığıyla işlevsel olarak kullanımının devamlılığının sağlanması sosyal psikolojinin iyileştirilmesi açısından yapıcı bir adım olacaktır (Yaman, 2017: 91-110). Göç hareketleri başlı başına, göçmen alan ülkelerde olumsuz yöndeki önemli değişimlerden ve yaşanan gerilimlerden bağımsız olarak, bir halkın politik kültürlerini ve yapısal ilkelerini tehdit etmezler. Bu bağlamda genel huzursuzluktan sığınmacıların, mültecilerin ve göçmenlerin sorumlu tutulabilmesi yetersizdir. Türkiye'ye gelen göçmenler çoğu zaman bulundukları yerlerde yoksulluk, kayıt dışı çalıştırılma, yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, ayrımcılık, ötekileştirme gibi sorunlara rastlayabilmektedir. Toplumda yerli halkın göçmen gruplara yönelik algıları, hem ayrımcılık ve sosyal dışlama mekanizmalarının işleyişinde hem de belirli çalışma alanlarındaki arz-talep oluşumunda belirleyici olmaktadır.

Her toplumda az veya çok kendini seçkin ve ayrıcalıklı gören bazı insanların mevcut düzeni sürdürme noktasında gösterdikleri gayret de ötekileştirmenin nedenlerindendir. Ötekileştirmenin aşılabilmesi, bireylerin/grupların birbirini önyargılar üzerinden değerlendirmelerde bulunmalarının önüne geçilebilmesi ve Suriyeli göçmenlere yönelik önyargılara yol açan yanlış ve eksik bilgilerin ortadan kaldırılabilmesi adına uzmanlar tarafından konferanslar verilmeli ve medyada olumlu dil kullanılmalıdır (Sağır ve Paloutzian, 2020: 300). Birlikte yaşamanın önkoşulu bütün bireyleri eşit olarak görebilmek, dili, dini, ırkı ne olursa olsun insan olarak bakabilmek ve ötekileştirmeyi aşabilmektir. Eğer bu noktalarda birbirimizi olduğu gibi kabullenme gerçekleşirse, birlikte yaşanması ve uyum sağlanması da kolaylaşacaktır. Çünkü her insanın kendisine has birtakım değer ve özellikleri bulunmaktadır. Birey önce kendi varlığını/varoluşunu onaylayacak daha sonra kendi haricindeki bireyleri, durumsal koşulları, olguları ve gerçekçi bakış açısıyla kendi ben'i haricinde olanları da görmek ve benimsemek durumundadır. Bu, hem kendini hem "öteki"ni doğru şekilde tanıma, anlama ve ait oldukları bütünü kabul ederek görebilme açısından önemlidir. Suriyeli göçmenlerin de yaşadıkları zor koşulları anlayabilmek ve bunu göz önünde bulundurarak gerçekçi yargılara varmak gerekmektedir. Bu şekilde 'ben' ve 'sen' ifadelerinden ziyade 'biz' ifadesini kullanmanın daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Apak, H. (2015). Suriyeli göçmenlerin kente uyumları: mardin örneği/adaptation of the syrian ımmigrants to urban: a case study of mardin. *Mukaddime,* 5(2), 53-70. https://doi.org/10.19059/mukaddime.00462.

Arslan, S. & Akdeniz, Y. (2022). Harmonization problem of syrian refugee students: turkey case. *International Journal Of Educational Research Review*, 7(4), 395-417. https://Doi.Org/10.24331/İjere.1178682.

Cam, Y. & Aydın, K. (2021). Socioeconomic and cultural challenges of syrian refugee students in turkish universities. *European Journal of Education Studies,* 8 (8). Doi: Http://Dx.Doi.Org/10.46827/Ejes.V8i8.3849.

Cengiz, D. (2015). Zorunlu göçün mekânsal etkileri ve yerel halkın algısı; Kilis örneği. *Turkish Studies* 10(2), http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7938.

Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.

Çelik, Y. (2018). *Türkiye'de Suriyeli çocuklara yönelik uygulanan eğitim politikalarının incelenmesi: tespitler, sorunlar ve öneriler.* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Çömez P.F. & Kaya, E. (2017). Bir ötekileştirme pratiği: Türkiye'de yaşayan Suriyelilere yönelik tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(1), 38-48.

Doğan, F. (2019). *Yabancı ile bir arada yaşama ve ötekileştirme: Mardin halkının bakışından Suriyeli sığınmacılar.* Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Doğanoğlu, M. (2022). Kimlik-içi ötekileştirme: Türkiye'deki Suriyeli göçmenler örneği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences,* 21(1), 316-325. https://doi.org/10.21547/jss.1026388.

Efe, İ., Ülker, O. & Dalkılıç, M.M (2022). Zorunlu göçün 10. yılında Kilis'teki geçici koruma altındaki Suriyeliler, *Göç Araştırmaları Dergisi,* 8(1).

Erdoğan, M. (2019). Türkiye'deki Suriyeli mülteciler" *yönetici özeti ve raporu, Eylül 2019*. İstanbul, Konrad Adenauer Stiftung: https://www.kas.de/documents/283907/7339115/Türkiye%27deki+Suriyeliler.pdf/acaf9d37-7035-f37c-4982-c4b18f9b9c8e?version=1.0&t=1571303334464 adresinden alındı.

Frantz F. (2022). *Siyah deri beyaz maskeler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, A. (2013). *Sosyoloji,* çev. Mehmet Ali Sarı. *yoksulluk, toplumsal dışlama ve refah*. Ankara: Kırmızı Yayınları.

Goc.gov.tr, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (GİGM). (2024.03.28). "*Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı*". https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 adresinden alındı.

Goc.gov.tr, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (GİGM). (2024.05.12). "*Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler*". https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 adresinden alındı.

Gül, M. & Şasman Kaylı, D. (2020). "Türkiye'deki Suriyeli üniversite öğrencilerinde sosyal dışlanma algısı üzerine nitel bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 985-1007. https://Doi.Org/10.33417/Tsh.688774.

Güloğlu, M.F. (2021). Nitel desenli göç araştırmalarında yöntem sorunları, *Ortadoğu ve Göç,* 11(2), https://doi.org/10.31834/ortadoguvegoc.1015073.

Gülüm, Z.. (2019). *Misafir mi tehdit mi? Suriyeli göçmenlere yönelik önyargının ayırt edici boyutları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Hanpolat, Z. (2019). *Göç, uyum, sorunlar başakşehir'de yaşayan Suriyeli göçmenler örneği.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İstanbul.

Kalın, İ. (2021). *Ben, öteki ve ötesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 22. Baskı.

Kara, Ö.T., Yiğit, A. & Ağırman, F. (2016). The study of the perceptions of the students studying ın the department of turkish teaching ın çukurova university about the term 'syrian refugee'/ çukurova üniversitesi türkçe öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin suriyeli mülteci kavramına ilişkin. *Eğitimde Kuram ve Uygulama,* 12(4), 945-961.

Karacoşkun, M.D. & Sağır, Z. (2022). Yabancı öğrencilerin psiko-sosyal uyumları üzerine nitel bir araştırma. *İslam ve Yorum VI. ed. Mehmet Kubat 3/217-226*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

Kaya, Y. (2021). If only they forgot that ı was syrian and an arab, ı am a human beings too." syrian university students' experiences of being a foreigner: a phenomenological study. *International Journal Of Intercultural Relations.* Volume 83, 43-54. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.04.014.

Kılınç, G. & Sağır, Z (2021). Gruplar arası tehdit algısı ve dini tutumun Suriyelilere yönelik ön yargıdaki rolü. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2) (Aralık 2021), 363-393.

Kiselev, N., Pfaltz, M., Schick, M., Bird, M., Pernille, H., Sijbrandij, M., Graaff, A.M de, Schnyer, U. & Morina, N. (2020).. Problems faced by syrian refugees and asylum seekers ın switzerland. *Swiss Medical Weekly*, 150:w20381. https://doi.org/10.5167/uzh-193586.

Man, F. (2016). Günah keçileri" ya da "olağan şüpheliler olarak Suriyeliler. *Çalışma ve Toplum*, 3(50), 1147-1170.

Multeciler.org.tr, Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. (2024.05.20) "*Türkiye'deki Suriyeli Sayısı*". https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/

Paksoy, S. & Özgüven Karadeniz, M. (2017). Suriyeli sığınmacıların Kilis ekonomisine etkisi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(9), 2017.

Sağır, Z. & Paloutzian, R.F. (2020). Religious attitudes, demographic variables, and prejudice toward syrian refugees in turkey: local data and ınternational differences. *Ortadoğu ve Göç,* 10(20), 279-304.

Sağır, Z. (2018). *Kültürel uyum, ruh sağlığı ve din*. İstanbul: DEM yayınları.

Sağır, Z. (2023). Kültürleşme, dini başa çıkma ve yaşam memnuniyeti: türkiye'de yaşayan yabancı öğrenciler üzerine nicel bir araştırma". *Kilitbahir* 17, 5-37. https://doi.org/10.5281/zenodo.4033461.

Tekgöz, N. (2020). *Türkiye'de göçmen eğitimi bilgi notu*. İmra (İnternational Migration and Refugee Association. https://www.im-ra.org/gocmen-egitimi.pdf adresinden alındı.

Topal, F. & Tauscher, S. (2020). Uluslararası öğrencilerin akademik ve sosyal yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine inceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi,* 15(1), 309-344.

Ülker, O, & Efe, İ (2021). Göç teolojisi: Kilis örneğinde dinin toplumsal kabule etkisinin incelenmesi. *Ortadoğu Etütleri*, 13(2), https://doi.org/10.47932/ortetut.880375.

Ünal, S. (2014). Türkiye'nin beklenmedik konukları: 'öteki' bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks,* 6(3), 65-89.

Yaman, F. (2017). Uyum ve ötekileşme ayrımında suriyeli sığınmacılar. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi,* 3(1), 91-110. https://doi.org/10.21798/kadem.20171301430

Yaralı Akkaya, A., Azimli-Çilingir, G. & Tuğ Levent, G. (2018). Van yüzüncü yıl üniversitesindeki Suriyeli öğrencilerin akademik sorunları üzerine bir çalışma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 413-448.

Yaşar, R. (2014). *Kilis'te sığınmacı algısı toplumsal otizm ve ötekileştirme sürecinin ilk görünümleri.* Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Aim and Scope

The unrest in Syria that started in 2011 has led to an intense influx of refugees. With the turmoil in the country and the subsequent migration journey, Syrian migrants have faced many unfavorable conditions. While the approximate date of the beginning of the events can be stated, the date of their end is still unknown. Due to the civil unrest in Syria, millions of Syrian citizens have been forced to migrate to Turkey. Due to these migration movements, Turkey has opened its doors and hosted such a large number of migrants for the first time in its history and continues to do so. While previous migrations in Turkey's history were fewer in number and mostly limited to certain regions, it is observed that Syrian migrants have migrated to almost every province of Turkey, albeit at different rates, and among these provinces, Kilis is in a remarkable position. As a result of this migration, many changes in social, educational, political and economic structures have occurred and continue to occur in Turkey. The consequences of the mass migration movements from Syria are strong and comprehensive enough to have an impact on daily life practices in Turkey. Therefore, the experience of living together needs to be analyzed sociologically in various dimensions. It is known that the formation of social cohesion and relationship order also shapes the communication of Turks with Syrians and the integration of Syrian migrants. In this context, examining, researching and presenting such issues is important in terms of creating a prediction about the potential future coexistence conditions based on the current relations between Syrians and Turks. In addition, it is thought to be of particular importance to identify the experiences of Syrian immigrant students in Kilis province, where relations between Turks and Syrians have developed and the level of contact is high. Based on all these, our study focuses on the experiences of marginalization, one of the social problems experienced by Syrian

immigrant university students in Kilis. The aim of the study is to investigate whether marginalizing practices take place against immigrant Syrian students and to determine whether acceptance and rejection behaviors arise from marginalization in daily life. As a result of a curiosity to find the answer to the question of how effective and valid marginalizing practices are among the problems experienced by immigrant Syrian students living in Turkey, such a research was needed. Accordingly, the main problem of the study can be expressed as follows: Do marginalizing practices have an effect on explaining the relations between the residents and immigrant Syrian university students? Regarding this main problem, the study is important in terms of providing information about the practices of marginalization and revealing their effects on immigrant Syrian students.

Methods

In this study, the phenomenological approach (phenomenology), one of the qualitative research methods, was used. Syrian university students studying in Kilis province, where the interaction and daily encounters between Syrians and locals are quite high, were selected as the population of the study. Accordingly, the sample of the study consists of 29 Syrian students studying in various faculties at Kilis 7 Aralık University. In this study, maximum diversity was used as a sampling technique when selecting the interviewees or determining the study group in accordance with qualitative methodology. Accordingly, care was taken to ensure diversity in terms of gender, age, socio-economic status, socio-economic status, education unit, etc. while selecting the interviewees in order to be representative of the research population and to reach rich data. During the research, interviews were continued until both the themes to be investigated and the issues to be determined were clarified. Thus, interviews were completed with 20 people from Faculties, 6 people from Colleges, 1 person from the Institute and 2 people from TÖMER as a Research Center. Accordingly, the field study was completed by interviewing a total of 29 Syrian university students, 18 female and 11 male, between the ages of 17-32, studying in different units. In the study, phenomenological analysis method and in-depth interview technique were used in accordance with qualitative methodology. The participants were informed beforehand and after their consent was obtained, the interviews were recorded with a voice recorder. Then, the interviews were deciphered without any intervention as expressed by the interviewees. The data obtained were based on the direct statements of the participants. In the research, a specific code was determined for each participant (K1, K2, K3...). Each participant was expressed as the abbreviation of the code, gender, age, and the unit of education. The shortest interview lasted 28 minutes and the longest interview lasted 1 hour and 57 minutes. Data were collected by conducting only one face-to-face interview with all participants who participated in our research. The interviews started in June 2022 and ended in July 2022. The interviews covered a period of approximately 2 months. The data obtained were digitized regularly and care was taken to preserve the originality of the data. Maxqda-12 program was used to analyze the findings. While creating the data analysis and findings section, the data obtained were grouped under a common theme and certain categorizations were made. The categories created within the framework of field data were supported and interpreted with conceptual and theoretical tools.

Findings

This study, which focuses on the problems experienced by Syrian university students studying in Turkey in their social relations, aims to address whether there are marginalizing practices towards Syrian students. In the light of the data collected by interviewing 29 students studying in different units of the university, it was determined that Syrian students have marginalization practices under 3 themes according to the findings obtained as a result of the research. These themes are as follows: (1) Syrian Students' Concepts of Turkey and Turkish, (2) Syrian Students' Experiences of Marginalization, and (3) Syrian Students' Future Perceptions and Future Anxieties after their Experiences in Turkey. According to the findings of our research, it was concluded that Syrian university students experienced various marginalizing practices, developed good relations in general in terms of social cohesion, but some students encountered behaviors or discourses that could create social distance. Based on the anecdotes and examples given by the participants, it was determined that they faced marginalising problems such as limited communication, identification, being seen as a scapegoat, social distancing, and not being wanted. On the other hand, Syrian students showed reactions such as withdrawing from the group, cutting off contact, trying to look like Turks, staying silent, being patient or ignoring. It has been observed that the effects of such experiences lead to situations such as hopelessness, grouping, pessimistic view of the future, and unhealthy communication. On the other hand, they expect Turks to empathize with them, not to generalize, to see them only as human beings and to sympathize with them.

Conclusion

In this study, which aims to reveal whether Syrian immigrant students studying at Kilis 7 Aralık University are exposed to marginalization, it was observed that such tendencies have increased as a result of the concerns aroused by the dynamics caused by Syrian migration. As a result of the research, three main themes were reached. These themes are;

Syrian students' views on Turkey and Turks, Syrian students' experiences of marginalization, and Syrian students' perception of the future and their concerns about it. As a result of the data obtained by interviewing 29 students studying in different units of the university, it was revealed that they were exposed to various prejudiced and marginalising attitudes by the local people such as asking them to return, limited communication, being seen as scapegoats, social distancing, not being wanted, and removal. The media, the discourses of some political parties and the deterioration of the economy constitute the main references as reasons for marginalisation. It has been observed that Syrian students' reactions to marginalization include closing within the group, trying to look like Turks, cutting off contact, keeping silent, being patient and taking it for granted. It was determined that Syrian students have concerns about the future and have hopelessness and pessimism that all these uncertainties will continue in the future. In response to being marginalized, they expect Turks to try to understand them, evaluate them as human beings, empathize with them and get to know them. Even after more than 13 years of living together, it is observed that evaluations based on certain prejudices continue and there is a tendency to establish social distance with the other side. Due to prejudices and marginalizing attitudes, it is understood that distance is established without really getting to know each other. Considering the examples given by the participants and the attitudes they have experienced, it has been concluded that these results cannot be generalized and that good relations have also been established.

Türkiye'nin Paranormal Turizm Potansiyeli[1]

Paranormal Tourism Potential of Turkey

Emine Şimşek Evren[2]

Öz

Paranormal turizm, son yıllarda İngiltere ve ABD başta olmak üzere dünya genelinde gelişme gösteren turizm çeşitlerinden biridir. Ancak Türkiye, sahip olduğu paranormal inanış ve alan çeşitliliğine rağmen henüz bu alanda gelişim göstermiş bir ülke konumunda değildir. Bu noktadan hareketle çalışmada Türkiye'nin paranormal turizm potansiyelinin tespit edilmesi ve paranormal turizm kavramına dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kapsamında yürütülen çalışmada internette yer alan sosyal içerik platformları, haber siteleri vb. platformlarda sunulan içeriklerin betimsel analizi yapılmıştır. Betimsel analiz kapsamında üç tema belirlenmiştir: öne çıkan iller, paranormal hikâye türü, destinasyon planlama. Bulgular Türkiye'nin her coğrafi bölgesinde en az bir paranormal destinasyon adayının bulunduğunu ve toplam 24 destinasyonun geliştirilebileceğini göstermiştir. Bölge bazında Marmara (14 destinasyon), il bazında İstanbul (9 destinasyon) paranormal alan sayısı açısından öne çıkmaktadır. Paranormal hikâye türü açısından, tespit edilen destinasyonların 11'inin gizemli olay, 7'sinin cin, 5'inin ruh/peri, 1'inin yaratık hikayesi içerdiği belirlenmiştir. Destinasyon planlama kapsamında ise Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan terk edilmiş köyler ve dokuz destinasyon önerisi ile öne çıkan İstanbul'un avantajlı konumda olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Paranormal İnançlar, Paranormal Turizm, Turizm Potansiyeli, Türkiye.*

Abstract

Paranormal tourism is one of the types of tourism that has developed worldwide in recent years, especially in the UK and the USA. However, despite the diversity of paranormal beliefs and areas, Turkey is not yet a developed country in this field. From this viewpoint, the study aims to determine Turkey's paranormal tourism potential and draw attention to the concept of paranormal tourism. In the study conducted within the scope of document analysis, one of the qualitative research techniques, social content platforms, news sites, etc. on the internet were examined. A descriptive analysis of the content offered on the platforms was conducted. Within the scope of descriptive analysis, three themes were determined: prominent provinces, paranormal story type, and destination planning. The findings showed that there is at least one paranormal destination candidate in every geographical region of Turkey and a total of 24 destinations can be developed. Marmara (14 destinations) on a regional basis and Istanbul (9 destinations) on a provincial basis stand out in terms of the number of paranormal areas. Regarding the paranormal story type, it was determined that 11 of the detected destinations contained a mysterious event, 7 contained a jinn story, 5 contained a spirit/fairy story, and 1 contained a creature story. Within the scope of destination planning, it has been determined that Istanbul with its nine destinations is in an advantageous position. In addition, some abandoned villages in various parts of Turkey may also be considered priority areas.

Keywords: *Paranormal Beliefs, Paranormal Tourism, Tourism Potential, Türkiye.*

JEL Codes: *Z32, Z33, Z38*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 22 / 07 / 2024
Accepted: 25 / 12 / 2024

[1]Bu çalışma yazar tarafından "Sustainable Development Strategy: Global Trends, National Experiences and New Goals" isimli uluslararası kongrede "Paranormal Turizm Kavramı ve Türkiye'nin Paranormal Turizm Potansiyeli" başlığıyla sözlü olarak sunulmuş bildirinin geliştirilmiş halidir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü Öğretim Üyesi, eminesimsekevren@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9531-5261.

Giriş

İnsanoğlunun bilinmeyene, duyular yoluyla algılanamayana ve gizemli olana merakı insanlık tarihi kadar eski bir konudur. Geçmişten günümüze mevcut bilimsel yöntemlerle açıklanamayan pek çok konu, paranormal olgularla açıklanmaya çalışılmıştır. Dini ve kültürel altyapının da etkisiyle farklı coğrafyalarda hayaletler, cinler, canavarlar, uzaylılar gibi pek çok paranormal hikâye ve inanış gelişmiştir (Ironside, 2023). Pek çoğu korku ögeleri içeren bu inanışlar Anadolu kültüründe de oldukça yaygındır. İslam'ın etkisiyle cinlere, meleklere ve şeytana doğal olarak inanan Anadolu toplumu, milli kültürün sonucu olarak farklı inanışlar da geliştirmiştir. Örneğin Anadolu'daki pek çok masal ve hikâye genellikle korkunç paranormal karakterler içermektedir. Keloğlan masalları başta olmak üzere pek çok masalda cinler, periler, canavarlar, devler bulunmaktadır (Fırat, Güleç ve Şahin, 2013; Çetinkaya, 2019; Güzelküçük ve Türkyılmaz, 2020). Dolayısıyla, Anadolu'da paranormale inanmak pek çok insan için "normal" bir durumdur.

Paranormal inançlar Anadolu'da olduğu gibi dünyanın pek çok noktasında da yaygındır. Ancak Türkiye'de paranormal inanışlar henüz turizmin bir ögesi haline getirilememiştir. Endonezya, İngiltere, İskoçya, ABD gibi ülkelerde hayalet turizmi veya paranormal turizm adı altında yürütülen turizm faaliyetlerinde insanlar, paranormal aktivite deneyimlemek amacıyla seyahat etmekte ve bu seyahatler önemli bir niş pazarı meydana getirmektedir (Haynes, 2016, Pharino, Pearce, & Pryce, 2018; Houran, Hill, Haynes, & Bielski, 2020). İnsanoğlunun paranormale olan merakı, yukarıda da değinildiği gibi, çok eski bir olgu olmakla birlikte günümüzde bu merakın bir turizm hareketine dönüşmesinin temelinde büyük ölçüde medya etkisi bulunmaktadır. İnsanlar filmlerden, dizilerden, sosyal medya içeriklerinden, YouTube kanallarından vs. etkilenerek paranormal deneyim arayışı içine girmekte (Basaraba, 2024) ve bazı ülkelerde bu arayışlar paket turlarla karşılık bulmaktadır (Pharino, Pearce, & Pryce, 2018). Örneğin ABD'de perili aktivitelerin 300 milyon dolarlık bir sektör haline geldiği haberlere yansımaktadır (İskender, 2023).

Literatür açısından bakıldığında ise bu tarz turizm hareketlerinin geliştiği veya paranormal olaylara ilginin arttığı ülkelerde yayınların da yaygınlaştığı görülmektedir. Oflaz'ın (2023) yaptığı bibliyometrik çalışmada, paranormal turizm konusunda yayımlanan makalelerin büyük kısmının ABD kaynaklı olduğunun ortaya konması buna bir kanıt olarak gösterilebilir. Türkiye'de ise paranormal turizm temalı çalışmaların henüz çok sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir (Beyaz, 2017, 2018; Akyurt Kurnaz ve Kılıç, 2019; İskender, 2023; Oflaz, 2023). Türkiye'nin paranormal turizm potansiyelinin değerlendirildiği bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Bu noktadan hareketle çalışmada paranormal turizm kavramının açıklanması ve Türkiye'nin bu konuda gelişime açık destinasyonlarının envanterinin çıkarılması amaçlanmıştır. Doküman incelemesi tekniğiyle yürütülen çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca ortaya konulan öneriler, paranormal turizmde gelişme potansiyeli taşıyan destinasyonların yöneticilerine katkı sağlayacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Paranormal İnanç

Paranormal kavramı, fiziksel kanunlar ve doğal güçlerin dışında ya da ötesinde olan ve bunlarla açıklanmayan şeyler olarak tanımlanmaktadır (Bridgstock, 2009: 38, Vos, 2013:139). Tobacyk ve Milford (1983) "din, psi (basi, önsezi, telepati ve psikokinezi), okült, büyücülük, batıl inançlar, doğaüstü, olağanüstü ve dünya dışı yaşam formlarıyla ilgili çok çeşitli inanç ve deneyimler" şeklinde tanımlamışlardır. Irwin (1993:1) ise "fiziksel açıdan imkânsız olan" ve "konvansiyonel bilimin ifade ettiği insan kapasitesinin sınırlarının dışında kalan" olgular olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda paranormal, fiziksel açıdan imkânsız olan ve konvansiyonel bilimin ifade ettiği insan kapasitesinin sınırlarının dışında kalan olgulardır. Bu tür olgulara inanma ve bunların varlığını kabul etme ise paranormal inanç olarak değerlendirilmektedir (Arslan, 2010: 25).

Paranormal inanç, doğaüstü olaylara inanmayı, bunların varlığını kabul etmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Şeytan, melek, cin gibi dini varlıklara ek olarak, hayalet, UFO gibi fantastik varlıklar, uzaktan zihinsel telkin (hipnoz) yoluyla etkileme, trans halinde kehanette bulunma gibi birçok olay/durum paranormal inançlara örnek olarak gösterilebilir (Lindeman & Aarrnio, 2006: 586). Ayrıca merdiven altından geçmenin ya da kara kedi görmenin şanssızlık, tavşan ayağı veya şans bilekliklerinin ise şans getirdiğine inanmak gibi batıl inançlar da paranormal inançlar kapsamında değerlendirilir (Babür Tosun ve Karşu Cesur, 2018). Bu noktada, paranormal kavramıyla ilgili önemli hususlardan birinin normal ve paranormal ayrımının nasıl yapılacağı olduğunu ifade etmek mümkündür. Irwin (2009: 4-7) paranormal durumlarla ilgili 10 kategorili bir liste yapmıştır. Yazarın listesi şu şekildedir:

- Batıl İnançlar: Nesnelerin iyi veya kötü şans getirdiğine inanma (ayna kırma, at nalı bulma gibi), uzaktan haber alabildiğine inanma (kulakların çınladığında/yandığında birinin seninle ilgili konuştuğunu düşünme) veya daha spesifik inançlar (sağ elin kaşınıyorsa para gelecek) bu kapsamda değerlendirilebilir.
- Psişik Süreçler: Telepati, altıncı his (duru görü), geleceği görme gibi duyu dışı durumlara inanma ve zihnin madde üzerindeki etkisi (zihin gücüyle maddeleri hareket ettirme) gibi durumları kapsar.

- Kehanet Sanatları: Tarot kartları, astroloji, numeroloji, el falı veya kurban edilen bir canlı üzerinden gelecekten bilgi verme durumları bu kapsamda ele alınabilir.
- Olağan dışı/Ezoterik büyü sistemleri: Büyüsel efsunların, muskaların, iksirlerin etkisine inanmayı, neo-pagan ve vudu ritüellerini bu kapsamda ele almak mümkündür.
- Yeni Çağ Terapileri: Yeni Çağ hareketi insanın üstünlüğü, dünya barışı ve çevreci hedeflerin peşinde olan çeşitli dağınık grupları kapsar. Çeşitli alternatif tıp uygulamaları ile aromaterapi, aura drenajı, kristal gücü, homeopati, iridoloji, natüropati, psişik şifa, 'piramit gücü', refleksoloji ve reiki gibi terapiler bu çerçevede değerlendirilebilir.
- Ruhçuluk: Ruhların dünyevi dünyaya müdahale edebileceğine, medyumlar aracılığıyla ruhlarla iletişime geçilebileceğine, hayaletlere, perili evlere, astral seyahatlere (veya diğer beden dışı deneyimlere) inanmayı içerir.
- Doğulu Mistik-Dinsel İnanışlar: Birçok araştırmacı Doğu mistisizminin ve dinlerinin bazı ögelerini (Karma, I Ching uygulamaları ve Feng Shui gibi) paranormal inanç kategorisinde ele almaktadır.
- Yahudi-Hıristiyan Dinsel İnanışları: Dini paranormaller olarak değerlendirilen tanrı, melek, şeytan, cennet, cehennem, bakire doğumu (Meryem Ana), kutsal kişilere, yaratılışçılığa inancı içermektedir. Tobacyk ve Milford (1983) bu inançları "geleneksel dini inançlar" olarak değerlendirmektedir.
- Dünya Dışı Uzaylılar: Uzaylı canlı formlarıyla ilgili bazı bilimsel kanıtlar olsa da çok uzak gezegenlerde yaşayan zeki ve gelişmiş canlı topluluklarının varlığı halen çoğu kesim tarafından paranormal olarak ele alınmaktadır. UFO'ların dünyayı ziyaret etmesi, uzaylıların insanları kaçırması, Mısır Piramitlerinin uzaylılarca yapıldığı gibi durumlara inanma bu kapsamda ele alınabilir.
- Kriptozoolojik Yaratıklar: Hayvanbilimciler tarafından tanımlanmamış sıra dışı canlılara inanmayı ifade etmektedir. İskoçya'daki Loch Ness canavarı, Kuzey Amerika'daki Koca Ayak ve Ogopogo, Himalayalar'daki Yeti (İğrenç Kardan Adam) ve Afrika Kongo'daki Mokele-Mbembe güncel örneklerdir. Tek boynuzlu at, denizkızları, deniz canavarları ve ejderhalar gibi efsanevi hayvan türlerine inanmayı da bu çerçevede ele almak mümkündür.

Irwin (2009: 7), yukarıda bahsi geçen durumları paranormal olayların bir listesi olarak ele almanın mümkün olduğunu, ancak bir taksonomi olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını belirtmektedir. Yazar, paranormal inançların çeşitliliğinin fazla olmasının bu tarz bir taksonomi geliştirmeyi güçleştirdiğinden söz etmektedir. Dolayısıyla bu liste geliştirilmesi gereken bir çalışmadır. Bu noktadaki geliştirmelerden birini yapmak gerekirse; İslam dininde inanılması emredilen cinlerin listeye eklenmesi yerinde olacaktır. "Yahudi-Hıristiyan Dinsel İnanışları" şeklindeki kategorinin "semavi dinlerde yer alan inanışlar" şeklinde güncellenip içinde cinlere duyulan inancın da değerlendirilmesinde fayda vardır.

Paranormal inanışlar her ne kadar ilkel bulunsa da yüzyıllar içinde gelişen modernizm hareketleri ve sekülerleşmeye rağmen paranormale inananların sayısını azaltmak bir yana, artış göstermiştir. Postmodern dönemde yeniçağcılar olarak adlandırılan ve son yıllarda gelişip inanç merkezlerine paranormal inançları koyan bireylerin sayısının günden güne atması da bu kapsamda değerlendirilebilir (Parladır ve Özkan, 2015; Arslan, 2015). Güncel araştırmalar, paranormal inançların gücüne ilişkin bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Örneğin Erdem, Korucu ve Eroymak'ın (2019) Türkiye'de sağlık çalışanları üzerine yaptıkları çalışmada katılımcıların önemli bir bölümünün cin, şeytan, melek, büyü, kem göz gibi paranormal varlıklara ve durumlara inandıkları ortaya konmuştur. Ceran ve Aslan'ın (2020) çalışmasında da paranormal inanışların güçlü olduğu tespit edilmiş ve ayrıca kadınların erkeklere göre, yaşlıların gençlere göre daha fazla inandıkları belirlenmiştir. Paranormal inançlar diğer ülkeler de yaygın durumdadır. Örneğin İngiltere'de elde edilen bir istatistikte 18 ila 34 yaş arasındaki yetişkinlerin %39'unun hayaletlere, gulyabanilere ve diğer paranormal aktivitelere inandıkları tespit edilmiştir (Statista, 2024). Yine İngiltere'de yürütülen bir çalışmada katılımcıların %33 kadarının psişik güçlere inandığı bulunmuştur (Pérez Navarro ve Martínez Guerra, 2020). Amerika'da da her dört kişiden üçünün paranormal inançlara sahip olduğu bulunmuştur (Gallup, 2005). Latin Amerika'da, Almanya'da ve diğer pek çok coğrafyada paranormal inanışların yaygınlaştığı görülmektedir (Drinkwater, Dagnall, Denovan, & Williams, 2021).

1.1. Paranormal Turizm

İnsanların paranormal deneyimler yaşamak için seyahat etmeleri, paranormal inançları turizmin de bir parçası haline getirmekte ve paranormal turizm kavramı gelişmektedir. Haynes (2016: 3), paranormal turizmi "boş zaman değerlendirmek, araştırma yapmak, ürünlerden hizmetlerden faydalanmak veya toplantılara katılmak için, açık bir şekilde paranormal olaylarla karşılaşma amacıyla herhangi bir yeri veya ortamı ziyaret etme" şeklinde tanımlamıştır. Pharino vd., (2018: 21) ise paranormal turizmi "paranormal aktiviteleri ve olguları gerçekten deneyimlemek için destinasyonlara veya etkinliklere yönelik seyahatler" olarak tanımlanmaktadır. Yazarlara göre rasyonel yollarla algılanamayan durumları, olayları, objeleri içeren destinasyonlara, paranormal deneyim yaşamak amacıyla yapılan ziyaretleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Pharino vd. (2018: 26), "paranormal turizm" kavramının turizm alanı için yeni bir kavram olmakla birlikte literatürde daha önce üzerinde durulan bazı turizm çeşitleriyle yakından ilişkili bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Yazarlara göre; hüzün turizmi, ölüm turizmi (thana tourism), spiritüel turizm, hayalet turizmi, inanç turizmi ve hac turizmi paranormal turizmle ilişkili turizm çeşitleridir. Bunlar arasında özellikle hayalet turizmi paranormal turizm içinde önemli bir yer tutmaktadır. Paranormal turizmin gelişmesinde en önemli etkenlerden biri kuşkusuz TV ve medya etkisidir. Hayalet avcıları, perili mekân araştırmacıları gibi TV yapımları, paranormal içerikli YouTube kanalları ve sosyal medya platformlarında oluşturulan gruplar vb. oluşumlar insanların paranormal alanları ziyaret etmelerinde etkili olmaktadır. Perili alanlar veya binalar, hayalet turları, paranormal konulu festivaller vb. çekicilikler ziyaretçileri cezbetmekte ve paranormal turizm hareketi yaygınlaşmaktadır (Houran vd., 2020). Dünyadan bazı örneklere bakmak gerekirse; İngiltere'deki Ancient Ram, İskoçya'da yeraltına gömülü mistik ve sürükleyici Mary King's Close, Kuzey İrlanda'da Montpelier Tepesi'ndeki Cehennem Ateşi Kulübü, Fransa'da Paris Yeraltı Mezarları, Avusturya'da 18. yüzyılda büyücülüğü sona erdiren bir yer olan Moosham Kalesi, ABD'de Atchison, Kansas'taki Sallie Evi (perili ev), St. Francisville, Louisiana'daki Myrtles Plantasyonu önemli örneklerdir. Bunların dışında Afrika'da Castle of Good Hope, Pretoria'da Smuts House, Kwa Zulu Natal'da Nottingham Road Hotel, Kimberley'de Rudd House, Asya'da hayaletli ve efsanevi yaratıklı mekanları olan Bali örnek verilebilir (Pharino vd., 2018). Özellikle İngiltere, paranormal turizmde öncü ülkeler arasındadır, ilk hayalet avcılığı firması 1999'da kurulmuştur. Dünya genelinde Prag, Singapur, Viyana, Amsterdam, Melbourne ve Montreal hayalet yürüyüşlerinin düzenlendiği şehirlerden bazılardır. Öte yandan ABD'de, özellikle Gettysburg, Savannah ve New Orleans'ta paranormal turların gittikçe yaygınlaştığı bilinmektedir (Hanks, 2016). Oflaz'ın (2023) yaptığı bibliyometri çalışmasında da ABD'de paranormal turizmin yaygınlaştığı görüşünü destekler niteliktedir. Çalışmada incelenen 60 makalenin 18'inin (%30) ABD'deki araştırmaları yansıttığı ortaya konmaktadır.

Türkiye'de de paranormal mekanlar bulunmakla birlikte bu alanların henüz paranormal turizm kapsamında değerlendirildiğini ifade etmek güçtür. Yalnız bazı meraklı kişiler veya küçük grupların paranormal mekanlar olarak görülen yerlere yönelik ziyaretçilerine tanık olmak mümkündür. Ayrıca Youtube'da çeşitli kanallar üzerinden paranormal olaylarla ilgili hikayeler anlatanlara yönelik ilginin arttığı, son yıllarda korku filmlerinin sayısının arttığı ve bu filmlerde genellikle paranormal olayların işlendiği görülmektedir. Bu filmlerden veya YouTube içeriklerinden etkilenen insanların filmlere konu olan bölgeleri ziyaret ettikleri, hatta plansız ve izinsiz bir şekilde yapılan bu ziyaretlerin yerel halkı rahatsız ettiği haberlere yansımaktadır (T24, 2017; Cumhuriyet Gazetesi, 2023).

Genel olarak değerlendirildiğinde paranormal turizmin ABD, İngiltere, İskoçya, İrlanda, Kanada, Endonezya gibi kimi ülkelerde nispeten popülerleşme yolunda olduğunu, bununla birlikte; dünya geneli ve Türkiye için henüz yeni bir turizm çeşidi olduğunu ifade etmek mümkündür. İnsanların paranormal olaylarla/varlıklarla etkileşime geçmek amacıyla katıldıkları bu seyahatlerde özellikle medya etkisinin çok belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Bu turizm çeşidinde gelişim gösteren ABD gibi ülkelerde paranormal turizmin rehberli turlarla gerçekleştirildiği, büyük ölçüde başarıya ulaştığı bilinmektedir. Bununla birlikte medya etkisiyle çıkılan seyahatlerin henüz plansız olmasının bazı bölgelerde yerel halka verilen rahatsızlık başta olmak üzere olumsuz sonuçları olabilmektedir. Türkiye'de de bu olumsuz durumlara ilişkin örnekler söz konusudur. Dolayısıyla Türkiye'de paranormal destinasyonların tespit edilmesi, bu destinasyonlarda yerel halkı da içine alan etkili planlama çalışmaları yürütülmesi ve seyahatlerin planlı bir şekilde yapılması önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle yürütülen bu çalışmanın Türkiye'de paranormal turizmin gelişmesi noktasında bir rehber niteliği taşıması hedeflenmektedir.

2. İlgili Araştırmalar

Paranormal seyahatlerin popüler hale gelmesiyle paranormal turizm araştırmalarının sayısında da artış gözlenmeye başlamıştır (Oflaz, 2023). Literatür genel olarak ele alındığında katılımcıların seyahat motivasyonları ve deneyimleri, algıladıkları engeller/kısıtlar, sürdürülebilir destinasyon planlama, ekonomik etki vb. alanlarda araştırmalar yapılmaya başladığı görülmektedir. Seyahat deneyimi ve motivasyonu üzerine yürütülen çalışmaların (özellikle hayalet turizmi çerçevesinde) son yıllarda yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Örneğin Dancausa vd (2023), İspanya'da hayalet turizminde seyahat motivasyonu ve kısıtlarını inceledikleri çalışmalarında hayalet turizminde itici ve çekici motivasyonları tespit etmişlerdir. Hayalet turizmine katılma noktasında temel itici motivasyonun yenilik ve duygusal deneyim olduğunu tespit eden yazarlar, çekici motivasyonlar arasında hayalet tur organizasyonlarının kilit rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Seyahat kısıtları bağlamında ise kişisel kısıtların (gizemli ve paranormal olgulara yönelik ilgi gibi) etkisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Thompson (2008), Amerikan İç Savaşı'nda hayatını kaybeden askerlerin ruhlarının olduğuna inanılan ve paranormal turizm kapsamında en önemli örneklerden biri olan Pensilvanya Gettysburg'deki hayalet turları üzerine yürüttüğü çalışmada görüşme, gözlem, anket ve arşiv incelemesi gibi farklı veri toplama tekniklerini bir arada kullanmıştır. Motivasyon bağlamındaki bulgular, insanların daha çok otantiklik arayışı, yeni bir deneyim yaşama, eğlenme motivasyonlarının öne çıktığını; ayrıca insanların genellikle başkalarının (eş, arkadaşlar, ebeveyn gibi) paranormal inançları nedeniyle orada olduklarını göstermiştir. Diğer araştırmalarda ise hayatın anlamı,

ölümden sonraki yaşam, sıra dışı sorulara cevap bulma (Ironside, 2018), korkunç ve eğlenceli bir an yaşama, aynı şeylere inanan insanlarla birlikte olma (Seeman, 2002; Ivanova ve Light, 2018), geçmişte yaşananlar hakkında bilgi edinme (Holloway, 2010), kendine korkuyla zevk verme (Kerr, 2015) gibi motivasyonlarla hareket edilebildiği görülmektedir. Ayrıca bazı insanlar tamamen tesadüfen paranormal turizm aktivitelerine katılmaktadırlar (Houran vd., 2020).

Houran vd., (2020) paranormal turizmi, deneyim ekonomisi olgusunu "büyülenme ekonomisi"ne dönüştüren önemli bir turizm çeşidi olarak değerlendirmektedir. Büyülenme ekonomisi olgusu Drinkwater vd. (2020) tarafından kavramsal bir çalışmada ele alınmış ve insanların bir paranormal turizm deneyimiyle nasıl "büyülendiği" açıklanmıştır. Bir büyülenme deneyiminin "duyusal, duygusal, dönüştürücü, rasyonel ve zamansız" şeklinde beş boyutunun olduğunu tespit etmişlerdir. Paranormal turizm deneyiminde insanlar korku, heyecan, şaşırma, huzur, rahatsızlık gibi duyguları (duygusal); dokunma, koklama, işitme gibi duyusal yollarla tecrübe ettiği paranormal aktivite sayesinde yaşamaktadırlar. Bunun sonucunda normallikle ilgili algıları, hayata bakışları, ruhsal yapıları gibi konularda ani, beklenmedik dönüşümler yaşamaktadırlar. Yazarlar ayrıca bireyin büyülenme sürecini beş aşamalı olarak değerlendirmektedir. İlk aşama olan "keşif" aşamasında açıklık, anlayışlılık ve farkındalık gibi özellikler sayesinde paranormal bir olayı/etkinliği keşfeder, ardından keşfettiği bilgiyi çevresel ipuçlarıyla birlikte değerlendirip varoluşsal sınırlarını zorlayarak "kendini kaptırma" aşamasına geçer. Sonraki aşamada (şaşkınlık) birey beklenmedik, belirsiz ve gerçek dışı bir olaya ilişkin otantik deneyim yaşar. Ardından izlenim aşamasına geçen birey, burada bilişsel uyumsuzluğu çözümlemeye çalışır ve son aşamada (olumlama) yaşadığı deneyimi başkalarıyla paylaşarak büyüleyici deneyimin sosyalleştirilmesi sağlar. Bu yönüyle paranormal turizmi insanların hayatında köklü değişimler yaratan dönüşümsel turizm çeşitleri arasında saymak yanlış olmayacaktır. Houran, Lange ve Laythe (2022), Drinkwater vd.'nin (2020) çalışmasını esas alarak, diğer bir ifadeyle aynı araştırmanın ikinci aşamasına geçerek büyülenme deneyimine ilişkin ölçeğin geçerlilik çalışmasını, paranormal deneyim yaşadığını öne süren 180 kişiden veri toplayarak gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda, paranormal deneyim sırasındaki hislere ilişkin 21 maddeli bir ölçek elde etmişlerdir.

Paranormal turizm literatüründe deneyim olgusu önemli bir yer edinmektedir. Bu çalışmalardan bazıları yine "büyülenme deneyimi" olgusu ekseninde konuyu ele alırken (Pedreno-Penalver, Huertas-Valdivia & Orea-Giner, 2023); bazılarında farklı bakış açıları ortaya konmaktadır. Deneyim temelli araştırmalarda dikkat çeken durumlardan biri de genellikle Pearce'ın (2011) Orkestra Modelinin kullanılıyor olmasıdır. Pedreno-Penalver vd.'nin (2023) çalışmasında öncelikle Madrid'de Retiro Misterioso Turunda gözlem yapılmış ardından ikinci aşamada anket yöntemiyle toplanan veriler Orkestra Modeli kapsamında incelenmiş ve geleceğin hayalet turizmi için çıkarımlarda bulunulmuştur. Bulgular, katılımcıların çoğunluğunun paranormal konulara ilgisinin olduğunu, önbilgilerle turlara katıldığını ve turist deneyiminde içsel ve dışsal bileşenlerin etkileşim halinde olduğunu göstermiştir. Gözlem çalışması paranormal turist deneyimine ilişkin durumsal-büyüleyici, tarihi, mistik, hayaletimsi ve gizemli hikayeler olmak üzere beş boyut ortaya koymuştur. Bu boyutların Orkestra Modelinin boyutlarıyla (duygusal, bilişsel, duyusal, davranışsal, ilişkisel) ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Orkestra Modeli üzerinden çalışılan bir diğer araştırmada Pharino vd. (2018) Bali'de ruhani yönü yüksek olan alanlarda ve hayaletli olduğu düşünülen alanlarda karşılaştırmalı olarak bir çalışma yürütmüştür. Bulgular katılımcıların en çok ilgi, heyecan, eğlence, sürpriz, isteklilik, umut/beklenti, korkuyla karışık şaşkınlık gibi hisleri yaşadığını; korku, kaygı, tiksinme, kızgınlık, üzgünlük gibi hisleri daha az yaşadığını göstermektedir. Duyusal olarak insanların pek çoğu hiçbir şey hissetmediklerini belirtirken bazıları ısı, görüntü, ses ve koku gibi sıra dışı şeyler hissettiklerini ifade etmişler. Çoğunluk paranormal alanda fotoğraf çekme, gözlemleme, konuşma gibi davranışlarda bulunmuştur. Turlara katılan kişiler, genellikle arkadaşları, eşleri veya aile üyeleri gibi tanıdıklarıyla birlikte gitmeyi tercih etmişlerdir. Ancak hissedilenler ve davranışlar alanın hayaletli veya ruhani olmasına göre farklılık göstermiştir. Hayaletli alanlarda insanlar daha çok korku hissine kapılıp sıra dışı görüntüler gördüklerini ifade ederken; ruhani alanlarda insanlar hayaletli alanların aksine daha çok eğlenme hissi, sıra dışı ses duyma gibi durumlar yaşamışlardır. Ayrıca ruhani alanlarda insanlar daha fazla sessiz kalma, dua etme gibi davranışlar göstermişlerdir.

Bazı araştırmalarda destinasyon yönetimi ve pazarlaması temel alınmaktadır (Nagip, Hammoud, Refai, & Bourhan, 2017; Pharino & Pearce, 2020; Lee, 2021; Thongtammachat, Chen, & Osmond, 2023; Sharma, Singh, & Bagri, 2023). Pharino ve Pearce (2020), destinasyon planlama temelli çalışmalarında görüşme ve gözlem tekniklerinden yararlanarak Bali/Endonezya ve Udon Thani/Tayland'da özel ve kamu sektörü temsilcilerinden veri toplamışlardır. "Destinasyon yeterlilikleri", "destinasyon düzeyinde koordinasyon" ve "destinasyonlar arası köprü bağları" olarak adlandırılan boyutlar kapsamında yapılan incelemede iki destinasyonda da paydaşların destinasyon özelliklerinin ve erişilebilirliğinin geliştirilmesi gerektiği fikrinde olduğu, destinasyonlar arası bağlar konusunda farklı fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Obradović, Pivac, Besermenji, & Tešin (2021) Sırbistan'da yerli turizm pazarı üzerinde yürüttüğü çalışmalarında ülkenin paranormal turizmde gelişme olanaklarını ele almışlardır. Sırbistan'daki 14 paranormal alan ve 6 paranormal etkinliğe ilişkin algıların ölçüldüğü çalışmada insanların paranormal kavramına vakıf oldukları, paranormal turizmin ülkelerinde gelişmesini destekledikleri ve genel olarak paranormal alanları ve etkinlikleri ziyaret etmeyi istedikleri tespit edilmiştir. Lee (2021), destinasyon pazarlaması odaklı çalışmasında Tayvan'da paranormal turistlerin davranışsal eğilimlerini anket

tekniğiyle topladığı veriler üzerinden incelemiştir. Bulgular, unutulmaz paranormal deneyiminin olumlu duygular ile davranışsal niyet arasında aracılık rolüne sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca paranormal alana ilişkin algı üzerinde en büyük etkinin hedonik algılara ait olduğu, ardından sırasıyla tarihi konularda bilgilenme ve duyusal arayış değişkenlerinin (koku veya ses) geldiği görülmektedir. Ulusal turizm literatüründe de bazı destinasyon temelli araştırmalara rastlamak mümkündür. Örneğin İskender (2023), Erzurum'da bulunan ve "manyetik yol" olarak bilinen alanın paranormal turizmde kullanılabilme potansiyelini görüşme tekniğiyle veri toplayarak ele almıştır. Bulgular, yolun turizme kazandırılması gerektiği şeklindeki görüşlerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Ayrıca yolun durumuyla ilgili (araçların boş vitesteyken yokuş yukarı ilerlemesi) göz yanılması olabileceği görüşünün daha yaygın olduğu, bununla birlikte Abdurrahman Gazi Türbesi'nin etkisiyle paranormal bir durum olduğuna inananların da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Paranormal turizmin ekonomik etkisini ele alan Haynes (2016), New Orleans'ta paranormal turistlerden anket, paranormal turlar düzenleyen acenteler, oteller ve diğer hizmet sağlayıcılardan anket ve görüşme tekniğiyle veri topladığı çalışmasında paranormal turizmin göz ardı edilmemesi gereken çok önemli bir ekonomik alan olduğunu ortaya koymuştur. Paranormal turistlerin demografik özelliklerini de inceleyen yazar; paranormal turistlerin farklı eğitim seviyelerinde olabildikleri, ağırlıklı olarak 45-64 yaş aralığında oldukları, genel olarak paranormal bir deneyim veya popüler medya etkisiyle paranormal turizme katıldıkları, çoğunlukla 1-4 gün arasında seyahate katıldıkları gibi bulgulara ulaşmıştır. Arz tarafında ise paranormal turizmin kârlı bir alan olarak görülmesi, hedef kitlenin meraklı yetişkin kişiler veya gruplar olduğu şeklinde bulgular söz konusudur. Houran vd. (2020) ise paranormal turizm pazarı üzerine yaptıkları çalışmada ikincil kaynak incelemesi, kişisel deneyim ve hayalet turu operatörlerine uyguladıkları anket sonucunda, paranormal turizmin deneyim ekonomisini "büyülenme ekonomisine" dönüştüren bir niş turizm alanı olduğunu, bununla birlikte pazar büyüklüğü ve elde edilen gelirlerin henüz çok yüksek düzeyde olmadığını tespit etmişlerdir.

Geçmiş araştırmalar genel olarak incelendiğinde son yıllarda paranormal turizm üzerine yürütülen çalışmaların hayalet turizmi ve hüzün turizmi başta olmak üzere farklı konuları işleyerek artış eğilimi içine girdiği söylenebilir. Ayrıca ekonomik olarak henüz bir niş alan olmasından dolayı büyük kitlelerin katılmamasına rağmen, gelecek vadeden önemli bir turizm alanı olacağı anlaşılmaktadır. Bu turizm çeşidine katılan insanlar genel olarak toplumların farklı kesimlerinden olabilmektedir. Bununla birlikte, temel olarak medya etkisiyle paranormal konulara merak duymaya başladıkları, ilgili paranormal aktiviteye yönelik bir organizasyon olduğunda (örneğin hayalet turu) daha rahat katıldıkları, aksi durumda maceraperest küçük gruplar olarak alanları ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Temel motivasyonları ise heyecan, eğlence, korkarak eğlenme, öğrenme ve tüm bunlarla birlikte büyüleyici bir deneyim yaşamadır. Pek çok paranormal turistin beklentisi ses, görüntü, koku vb. duyular aracılığıyla paranormal bir an yaşamaktır, ancak çoğu katılımcı her katıldıkları etkinlikte bu tarz bir olayla karşılamayacaklarını da bilmektedirler. Özellikle toplu olarak katıldıkları hayalet turu tarzı etkinliklerde "karanlık ve dumanlı alanlarda", çoğunlukla iyi bir hikâye anlatıcısının eşliğinde (genellikle bir paranormal tur rehberi) atmosferi deneyimlemeyi hedeflemektedirler. Bu deneyimler sayesinde bazı turistlerin benliklerinde köklü dönüşümler yaşadıkları anlaşılmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi esas alınmıştır Doküman incelemesinde temel amaç; araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesidir. Müdahalesiz veri toplama tekniklerinden biri olan doküman incelemesinde çeşitli raporlar, arşivler, fiziksel izler, yayınlar, web sitesi içerikleri sistematik olarak incelenir (Erkuş, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada incelenen içerikler web sitesi içerikleridir. Bu kapsamda internette "Türkiye'nin paranormal alanları", "Türkiye'nin perili mekanları", "Türkiye'nin cinli mekanları", "Türkiye'nin gizemli mekanları" anahtar kelimeleriyle taramaları yapılmış ve hikâye-mekân eşleşmeleri sunan içerikler incelenecek web sayfaları arasına alınmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere toplam 16 web sayfası dikkate alınmıştır.

Tablo 1. Doküman Analizinde İncelenen Web Siteleri ve Platformlar

Web Sitesi/Kurum	Web Sitesi Türü	Haber/İçerik Başlığı	Bağlantı Adresi
Sözcü Gazetesi	Haber Sitesi	Türkiye'deki lanetli yerler	https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/turkiyedeki-lanetli-yerler/
Akşam Gazetesi	Haber Sitesi	Hikayeleri dilden dile dolaşan Türkiye'nin en korkutucu mekanları.	https://www.aksam.com.tr/foto-galeri/yasam/hikayeleri-dilden-dile-dolasan-turkiyenin-en-korkutucu-mekanlari/59748

Hürriyet Gazetesi	Haber Sitesi	Türkiye'de en korkunç olaylarının yaşandığı yerler.	https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-turkiyede-en-korkunc-olaylarinin-yasandigi-yerler-40460649
Onedio	Sosyal İçerik Platformu	Cinlerin bastığı köyden satanist ayini yapılan eve: Türkiye'de gitmeye cesaret edemeyeceğiniz lanetli yerler	https://onedio.com/haber/cinlerin-bastigi-koyden-satanist-ayini-yapilan-eve-turkiye-de-gitmeye-cesaret-edemeyeceginiz-lanetli-yerler-1078845
Aklın Gölgesi	Sosyal İçerik Üretici Platformu	Türkiye'de yaşanmış korkunç olaylar ve gizemli yerler	https://www.aklingolgesi.com/turkiyede-yasanmis-korkunc-olaylar-gizemli-yerler/
Paranormal Haber	Sosyal İçerik Üretici Platformu	İstanbul'un En Tekinsiz Paranormal Mekanları	https://paranormalhaber.com/istanbulun-en-tekinsiz-paranormal-mekanlari/
Milliyet Gazetesi	Haber Sitesi	Türkiye'de Gerçekleşen Paranormal Hikayeler	https://www.milliyet.com.tr/molatik/galeri/turkiyede-gerceklesen-paranormal-olaylar-89162/2
Wattped	Sosyal Medya Topluluğu	Paranormal Olaylar	https://www.wattpad.com/1146073172t%C3%BCrkiye%27de-ya%C5%9Fanm%C4%B1%C5%9F-paranormal-olaylar-onlar
Listelist	Sosyal Medya Platformu	Türkiye'de Paranormal Yerler	https://listelist.com/turkiye-paranormal-yerler/
Supstranger	Bilgi Paylaşım Platformu	Türkiye'de Paranormal Olaylar Yaşanan Lanetli Yerler	https://supstranger.com/blog/ilginc-bilgiler/turkiye-de-paranormal-olaylar-yasanan-lanetli-yerler
Ekşi Sözlük	Tartışma Platformu	Yaşanmış Esrarengiz Olaylar	https://eksisozluk.com/yasanmis-esrarengiz-olaylar--1015432
İienstitu	Eğitim Platformu	Uyku Kaçıran Paranormal Olaylar	https://www.iienstitu.com/blog/uyku-kaciran-paranormal-olaylar
Youtube	Video Paylaşım Platformu	Terk edilmiş Köyün Cinli Hikayesi	https://www.youtube.com/watch?v=RIZnhC7OtkA
Haber Türk	Haber Sitesi	Dabbe Zehr-i Cin' filmini izleyenler Bursa'ya akın etti	https://m.haberturk.com/kultur-sanat/haber-amp/1369290-dabbe-zehr-i-cin-filmini-izleyenler-bursaya-akin-etti
Arkeonews	Eğitim Sitesi	Gırnevaz Höyüğünün Cinleri	https://arkeonews.com/girnevaz-hoyugun-cinleri/
T24	Haber Sitesi	Dabbe Zehr-i Cin Filmi	https://t24.com.tr/haber/dabbe-zehr-i-cin-filmini-izleyenler-bursaya-akin-etti-mahalle-sakinleri-isyanda,385419

Bailey 1982 (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2021: 197-200) doküman analizinin dört aşamalı bir süreç olduğunu ifade etmektedir; analize konu olan veriden örneklem seçme, kategorilerin geliştirilmesi, analiz biriminin saptanması ve sayısallaştırma. Yazara göre araştırmacı tüm dokümanlar içinde çalışmanın içeriğine uygun olanları örneklemeli, sonrasında bir teoriden hareketle veya verinin içeriğine uygun şekilde kendi tercihiyle temalar belirlemeli, ardından doküman içinde analiz birimi (sözcük, tema, karakter, cümle veya paragraf, madde, içerik) belirlemelidir. Son aşamada ise zorunlu olmamakla birlikte sayısallaştırmaya başvurabilir (var-yok, yüzde hesaplama vb.). Bu çalışmada amaçlı örnekleme yoluyla öncelikle paranormal hikayeleri, hikayelerin geçtiği yerlerle birlikte veren (destinasyon tanımlamaları için) web siteleri belirlenmiştir (Tablo 1). Amaçlı örneklemede ilgilenilen konuda en zengin içeriği sunan bilgi kaynakları (kişi, grup, doküman vb.) amaçlı olarak seçilir. Ayrıca veri duygunluğu esas alınır, diğer bir ifadeyle herhangi bir farklı veri elde edilemeyene kadar veri toplanır. Nitel araştırmalarda farklı amaçlı örnekleme teknikleri üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada birbirinden mümkün olduğunca farklı vakaları tespit etmeye dayanan maksimum çeşitlilik örneklemesi benimsenmiştir. Bu kapsamda 02.11.2023-07.06.2034 tarihleri arasında, herhangi bir sınırlamaya gidilmeden Türkiye'deki paranormal destinasyonlarla ilgili mümkün olan en yüksek çeşitliliğe ulaşana kadar veri toplanmıştır (Yağar ve Dökme, 2018: 4-5). Veri toplama sürecinin ardından araştırmacı tarafından veri analizi için 3 tema belirlenmiştir. Bu temalar kapsamında yapılan betimsel analizde web sitelerinde yer alan içerikler ilgili temaların altında toplanmış ve bulguların sunumu için çerçeve oluşturulmuştur.

4. Bulgular

Türkiye, binlerce yıllık insanlık tarihinin en önemli yaşam alanlarından biri olarak farklı kültürlerin ve inanışların merkezi konumundadır. Bu durum Türkiye'de kültürel çeşitlilik ve zenginlik yarattığı gibi farklı doğaüstü inanışların benimsenmesini de etkilemiştir. İnsanlar bu coğrafyada hayaletler, cinler, periler, cadılar gibi pek çok farklı paranormal olguya inanma eğilimindedirler. Bu inanışlar ülkenin farklı noktaların paranormal özellikler gösterdiği yönünde bilgileri ortaya çıkarmakta, bu bilgiler bazen medyada yer almakta, hatta bu alanlarda geçen paranormal olaylar filmlere konu olmaktadır. Aşağıda internet üzerinden yapılan taramalar neticesinde ulaşılan destinasyon önerileri listelenmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin Paranormal Destinasyonları

Destinasyon	Paranormal Tür	Paranormal Hikâye
1. Cevahir Bedesteni, **İstanbul**	Gizemli Olay	Kapalıçarşı'da bulun bedesten, Ezoterik Tarikatı üyelerince farklı bir zaman boyutuna geçilen gizemli bir alan olarak görülmekte ve tarikat üyelerince ziyaret edilmektedir.
2. Tezveren Baba Türbesi, **İstanbul**	Gizemli Olay	Osmanlı Dönemi'nde şehit düştüğü bilenen bu kişinin efsaneye göre ayakları yoktur ve takunyaları eline takarak yürür. Bazı insanların türbenin içinden takunya sesleri geldiğini ve bazen insanlara göründüğünü anlatmaktadır.
3. Molla Zeyrek Camisi, **İstanbul**	Gizemli Olay	Caminin avlusunda bulunan ahırdan çığlık sesleri geldiği söylenmektedir.
4. İncirli Caddesindeki Ahşap Ev, **İstanbul**	Gizemli Olay	1970'li yıllardan bu yana gizemli olayların yaşandığı söylenen binanın (Resneliler Konağı) yılda bir kez 5 saniyeliğine gözden kaybolduğu söylentisi bulunmaktadır.
5. Issız Cuma Mezarlığı, **Çanakkale**	Gizemli Olay	1335 yılından kalma Issız Cuma Camii'nin mezarlığında 1970'te bir anne doğumda hayatını kaybeder, bebeği de 20 gün sonra ölür ve annesinin yanına defnedilir. Bir süre sonra anne ve bebeğinin mezarlarının birleştiği fark edilir, tekrar birbirinden ayrılan mezarlar sonrasında yine birleşir (Siccin 2 filmine konu olmuştur).
6. Esrarengiz Mağara, Havran, **Balıkesir**	Gizemli Olay	Girenin hiçbir canlının sağ çıkamadığı, etrafının insan ve hayvan kemikleriyle dolu olduğu söylenen bir mağaradır.
7. 129 Numaralı Apartman, **Ankara**	Gizemli Olay	İki üniversite öğrencisinin satanist ayini sonrasında ölmeleri olayıdır. Ayin gecesi binada deprem olduğu ve camların kırıldığı söylenmektedir. Sonrasında binaya girenler camların kendiliğinden kırıldığını ve çok kötü bir koku geldiğini ifade etmişlerdir.
8. Kızık Köyü Arguvan, **Malatya**	Gizemli Olay	Köyün muhtarı içme suyu olarak kullanılan kaynaktaki balıkları bir gün alıp dışarı atar ve ardından muhtarın bütün ailesi bir yıl içinde ölür. Bu olaydan sonra köyde balık kutsal sayılır. Kutsal kabul edilen balıklar öldüğünde kurban kesilen bir köydür.
9. Esrarengiz Türbe, **Kastamonu**	Gizemli Olay	1981 yılında türbenin yerini gecekondulara yol açmak için buldozerlerle değiştirmeye çalışan işçiler araçlarının durduğunu sonrasında insan gücüyle türbenin yerini değiştirmeye çalıştıklarında kazmaların toprağa saplandığını ve yerden kazmalarını çıkaramadıklarını hatta zorladıklarında kazmaların saplananın kırıldığını söylemekteydiler. Sonrasında bu dua edip buradan korkarak ayrıldıklarını anlatmışlardır.
10. Paranormal Apartman, **Antalya**	Gizemli Olay	Bazı insanlar bu apartmanın bir yatır üzerine inşa edildiği için bazıları ise cinnet geçiren bir kızın annesini öldürdüğü için lanetli olduğunu düşünüyor. Geçmişte burada yaşayanlar yatak odalarında uyuduklarını ve uyandıklarında banyoda olduklarını, ayrıca pencerelerin yerinden oynadığını ve ürpertici sesler duyduklarını söylemektedirler. 16 dairesi olan apartmanda cinlerin perilerin dolaştığı da söyleniyor.
11. Palandöken, **Erzurum**	Gizemli Olay	Abdurrahman Gazi Türbesi'ne giderken kara yolunun sol tarafında kalan 'Manyetik Yol' olarak adlandırılan yolda kontağı kapatılan ve boş vitese alınan araçlar, 200 metrelik yolu yokuş yukarıya çıkmaktadır. Yolda tabelalar sürücüleri yönlendirmektedir.
12. Davutlu Köyü, Lüleburgaz, **Kırklareli**	Cin	1989 yılında cinlerin bastığı köyde bir süre kimse evinden dışarı çıkamamıştır. Bunun üzerine köye bir gazeteci gelir ve 11 gün boyun gözlem yapar fakat bir kanıt bulamaz. Kamerasını sıra dışı bir olay olduğunda çekim yapması için 14 yaşında bir çocuğa bırakıp köyü terk eder. Sonrasında kameranın teslim edildiği çocuk dahil, 3 evde 7 kişi parçalanarak öldürülmüştür. Karadedeler olayı olarak da bilinen bu olaydan sonra gazeteci ortalıktan kaybolur, onu gözaltına alan jandarma yıllar sonra intihar eder.
13. Büyülü Köy (Azem Köyü), **Sakarya**	Cin	1921 yılında Azem Büyüsü yapıldığı söylenen köyde açıklanamayan olaylar yaşanır ve 117 hane köyü terk eder. Hikâyeye göre; doğu illerinden birinden gelip köyde çobanlık yapan birine hak ettiği para verilmez ve adam köye çok güçlü bir büyü yaptırır. Büyüden sonra köyde hem toprakta hem de hayvanlarda büyük verim kaybı yaşanır, köylü arasında büyük gerilimler yaşanır ve herkes köyü terk eder. Bugün halen büyülü olduğuna inanılmaktadır (Azem: Cin Garezi filmine konu olmuştur).
14. Cinli Köy (Lübbey Köyü), Ödemiş, **İzmir**	Cin	Helenistik dönemden itibaren yerleşim yeri olan bu köy, bazılarına göre köyü cinler basıp insanlar korktuğu için bazılarına göre ise tamamen ekonomik nedenlerle büyük ölçüde terk edilmiş durumdadır. Halihazırda sadece birkaç yaşlı insanın yaşadığı bilinmektedir. Cinli Köy olarak bilinen Lübbey'de insanların YouTube'da paranormal içerik üretenlerin ilgisinden ve gece yaptıkları ziyaretlerden rahatsız oldukları haberlere yansımaktadır.
15. Gırnavaz Höyüğü Nusaybin, **Mardin**	Cin	İlk Müslüman cinlerin yaşadığı tepede cinlerin miri (lideri) Mir Osman'ın mezarı vardır. Bölgede halen cinlerin yaşadığına inanılmaktadır. İnsanlar Mir Osman aracılığıyla özellikle psikolojik rahatsızlıkları olan yakınları için şifa dilemektedir. Rahatsızlığı olan kişinin türbe içinde uyuması ve rüyasına cinin girmesini beklemesi gerekmektedir.
16. Kıbledere Köyü, **Muğla**	Cin	Hikâyeye göre; 1986 yılında Bizans döneminden kalma define köylüler tarafından bulunuyor. Sonrasında doğan bebekler hasta doğuyor ve orada yaşayan insanlar çeşitli paranormal olaylarla karşılaşıyor. Köyün cinler tarafından basıldığı düşünen yerel halk köyü terk ediyor.
17. Kızılkarlar Köyü, **Aydın**	Cin	Köyü cinlerin bastığı düşünülür. Burada yaşayan bazı köylüler gece davul ve zurna sesi duyduklarını söylemektedir. Köy 1965'ten beri terk edilmiş durumdadır.
18. İnegöl, **Bursa**	Cin	İnegöl ilçesine bağlı Mezit ve Sulhiye mahallelerinde birkaç metruk binanın bulunması, burada cin hikayelerinin yayılmasına sebebiyet vermiştir. Dabbe Zehr-i Cin filminin burada çekilmesi, bu mahallelere yönelik ziyaretçi yoğunluğu oluşturmuştur. Ancak yerel halk, binalarda cin bulunmadığını, plansız ve izinsiz gelen ziyaretçilerden rahatsız olduklarını dile getirmektedir.
19. Yusuf Ziya Paşa Köşkü, **İstanbul**	Ruhlar/Periler	Karısını çok seven ve kıskanan Ziya Paşa onun için bir köşk yaptırmak ister ancak karısının ihanetiyle sarsılır ve inşaatı tamamlatmaz. Sonrasında insanlar yıllar boyunca evin boş katlarında genç bir kadının dolaştığını söylerler.
20. Cemil Molla Köşkü, **İstanbul**	Ruhlar/Periler	Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Adliye Nazırlığı ve Sura-yı Devlet Reisliği yapmış olan Üryanizade Cemil Molla Efendi, dedesinden kalan arazi üzerine bir köşk yaptırmıştır. Üryanizade ailesi tarafından Molla'nın ölümünden sonra satılan köşkte çeşitli uğursuzluklar yaşanmış ve perili köşk olarak bilinmiştir. İşçiler korktuğu için halen restore edilemiyor. Cemil Molla ailesi sahip oldukları borcu ödeyemeyince Emniyet Sandığı tarafından bu köşke el konuldu ve sonrasında burayı satın alanlar hiç mutlu olamadılar.

21. Rum Yetimhanesi, **İstanbul**	Ruhlar/Periler	Yıllar önce çıkan bir yangında çocukların yanarak öldüğü ve bu çocukların seslerinin halen bina da yankılandığı, çocukların ruhlarının yetimhanede gezdiği söylenmektedir.
22. Alman Askeri Evi Büyükada, **İstanbul**	Ruhlar/Periler	Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı ordusunda görev yapmış olan bir Alman generaline ait olduğuna inanılan ev, Büyükada'nın tepesinde, çok ıssız bir yere inşa edilmiş. Yokuş yukarı fayton yolculuğunun ardından koruluğun içinde uzun bir yol yürüyüp tepeye varıldığında, harabe hâline gelmiş kalıntılar, garip bir bahçe kapısı ve ayakta kalan bir müştemilat ile karşılaşılmaktadır. Yerel halkın yıllardır boş olan bu alandan perili olduğu için ve geceleri uğultu sesleri geldiği için korkup uzak durdukları bilinmektedir.
23. Yedikule Zindanları, **İstanbul**	Ruhlar/Periler	İşkence yapılan bir paganın ruhunun intikam için dolaştığı ve çığlıklarının duyulduğu söylenmektedir.
24. Harput, **Elâzığ**	Yaratık	Harput Antik Kenti'nde Kamos adında kötü bir varlığın geceleri dolaştığına ve insanlara zarar verdiğine inanılmaktadır. Bu gizemli yaratık bazen iri yarı, bazen de cüce görünüşlü olarak ortaya çıkıp karanlıkta dolaşmaktadır. Söylentiye göre, yalnız başına uyuyan insanların üzerine bütün ağırlığıyla çöken Kamos, onların çarpılmasına hatta bazen ölmelerine bile neden olabilmektedir

4.1. Öne Çıkan İller

Yapılan incelemeler neticesinde Türkiye'nin her bölgesinde paranormal turizm kapsamında geliştirilmeye ve pazarlanmaya uygun 24 destinasyon tespit edilmiştir. İller bazında değerlendirildiğinde İstanbul'un ayırt edici bir konumu olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilen 24 destinasyondan 9'u İstanbul'da yer almaktadır. Bu bağlamda İstanbul'un Türkiye'de paranormal turizm açısından uygun destinasyonların başında geldiğini ifade etmek mümkündür.

İstanbul ile birlikte Bursa, Balıkesir, Sakarya, Çanakkale, Kırklareli gibi Marmara Bölgesi illeri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, bilinirliği yüksek paranormal destinasyonlar açısından Marmara Bölgesi'nin önemli bir konumda olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki, tespit edilen 24 destinasyondan 14'ü (%58) bu bölgede yer almaktadır. Erzurum, Elâzığ, Malatya gibi Doğu Anadolu Bölgesi illeri ile bir Güneydoğu Anadolu Bölgesi ili olan Mardin de paranormal turizm açısından değerlendirilecek iller arasındadır. Bunlar dışında Ege Bölgesinde Aydın, İzmir, Muğla; Akdeniz Bölgesinde Antalya; İç Anadolu'da Ankara; Karadeniz'de Kastamonu illeri paranormal mekanlarıyla geliştirilmesi muhtemel şehirlerdir.

4.2. Paranormal Hikâye Türü

Türkiye, paranormal inanç çeşitliliği bağlamında zengin bir ülkedir. Tablo 2 incelendiğinde tespit edilen destinasyonlardan 11'inin gizemli olay, 7'sinin cin, 5'inin ruh/peri, 1'inin yaratık hikayesi içerdiği görülmektedir. Gizemli olaylar arasında; açıklanamayan durumlar (Issız Cuma Mezarlığı, Çanakkale; Esrarengiz Türbe, Kastamonu; Paranormal Apartman, Antalya), ölüm tehlikesi yaratan alanlar (Esrarengiz Mağara, Balıkesir; Kızık Köyü, Malatya), kendiliğinden cam kırılması ve açıklanamayan kokular (129 numaralı apartman, Antalya), gizemli sesler (Molla Zeyrek Camii, İstanbul; Tez Veren Baba Türbesi, İstanbul), ortadan kaybolan nesneler (İncirli Caddesindeki Ahşap Ev, İstanbul), boyut değiştirme alanı (Cevahir Bedesteni, İstanbul), kendiliğinden hareket eden nesneler (Manyetik Yol, Erzurum) yer almaktadır.

Cinli mekanlara bakıldığında ise ölümlü cin saldırıları (Davutlu Köyü, Kırklareli), büyü yoluyla cinler saldırısı (Büyülü Köy, Sakarya), mekânı cinlerin ele geçirmesi (Lübbey Köyü, İzmir; Kıbledere Köyü, İzmir; Kızılkarlar Köyü, Aydın; İnegöl, Bursa), cinlerin sağlık vermesi (Gırnavaz, Mardin) gibi hikayelerle karşılaşılmaktadır. Bu hikayelerin genelinde cinlerin insanlara zarar vermesi durumu hakimdir. Bu noktada Gırnavaz'ı ayrı bir yere koymak gerekmektedir. Gırnavaz'da bulunan cinlerin Müslüman ve iyi cinler olduğuna inanılmakta ve onlar aracılığıyla Allah'tan şifa istenmektedir. Ruh/peri hikayeleri incelendiğinde mekânı çok seven bir ölünün orayı terk etmemesi (Yusuf Ziya Paşa Köşkü, İstanbul), kötü bir şekilde hayatını kaybedenlerin seslerinin gelmesi (Rum Yetimhanesi, İstanbul; Yedi Kule Zindanlar, İstanbul) hikayeleri ve boş mekanlarda dolaşan periler (Alman Askeri Evi, İstanbul; Cemil Molla Köşkü – İstanbul) dikkat çekmektedir. Belirli bir mekanla özdeşleşen tek yaratık hikayesi ise Harput'taki Kamos'dur.

4.3. Destinasyon Planlama

Destinasyon planlama açısından bakıldığında bazı paranormal alanların terk edilmiş köyler veya binalar olmaları dikkat çekmektedir. Bu durum, ilgili alanlara ilişkin planlamanın yürütülmesinin diğer alanlara kıyasla daha kolay olacağı anlamına gelebilir. Yerel halkın yaşadığı alanlarda paranormal turizm gibi korku ögelerinin bulunduğu turizm türlerinin geliştirilmesi yerel halk tepkisiyle karşılaşabilir. Tablo 2 incelendiğinde Muğla Kıbledere Köyü, Aydın Kızılkarlar Köyü, İzmir Lübbey Köyü, Sakarya Azem Köyü, İstanbul Rum Yetimhanesi, İstanbul Cemil Molla Köşkü gibi alanların boş mekanlar veya en azından çok sınırlı insan nüfusunun bulunduğu alanlar olduğu görülmektedir. Bu alanlar Türkiye'de paranormal turizm planlaması açısından öncelik verilecek alanlar olarak değerlendirilebilir. Yerel halkın bulunduğu alanlarda ise bu turizm hareketinin gelişmesi planlama süreçlerine yerel halkın dahil edilmesi ile mümkündür. Planlama süreçlerine alan tasarımlarına ek olarak ziyaretlerin nasıl gerçekleştirileceği de dahil edilebilir. Çünkü plansız ziyaretler bölgede tepki çekebilmektedir. Bu duruma en belirgin örnek Bursa İnegöl'de bulunan Mezit ve Sulhiye Mahalleleridir.

Dabbe Zehr-i Cin filminin çekimlerinden sonra mahalleye yönelik plansız ziyaretler artmış, yerel halkın rahatsızlığı haberlere yansımıştır. Ayrıca İzmir Lübbey Köyü'nde de YouTube içerik üreticilerinin rahatsızlık verdiği görülmektedir. Planlama açısından öncelikli bir diğer alan İstanbul olabilir. İstanbul'un öncelikli olmasının temel sebebi şehir sınırları içinde 9 farklı alan bulunmasıdır. Bu durum, İstanbul'da birden fazla alanı içeren paket tur düzenlemeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca alanların çoğunun terk edilmiş binalar olması, sınırlı düzeyde altyapı ve üstyapı çalışmasıyla destinasyon planlaması yapılmasını mümkün hale getirmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanoğlunun farklı deneyimler aramaya yönelik yüzyıllardır süregelen arzusu, halihazırda oldukça dinamik bir sektör olan turizmi yeni ürünler geliştirmeye itmiştir. Alternatif turizm, özel ilgi turizmi, niş turizm gibi başlıklar altında pek çok turizm çeşidi son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır (Baytok, Pelit ve Soybalı, 2017). Paranormal turizm de insanların sıra dışı deneyimler yaşama eğilimlerinin ve bilinmeyen, gizemli, farklı olana yönelik merakının bir sonucudur. İnsanların paranormal deneyimlere olan ilgisi çok eski bir olgu olsa da bunun bir turizm ürünü olarak değerlendirilmesi nispeten yeni bir durumdur. Dünyanın farklı noktalarında insanların paranormal deneyimler yaşamak için seyahat ettikleri ve bu seyahatlerin yeni bir turizm akımı yarattığı görülmektedir (Akyurt Kurnaz ve Kılıç, 2019). Hemen hemen her ülkenin kendi kültüründen beslenen paranormal alanları ve hikayeleri olsa da bu alanda öne çıkan ülkeler arasında İngiltere, ABD, İskoçya, İrlanda, Endonezya sayılabilir. Türkiye de dini ve farklı medeniyetlerin bıraktığı izlerle şekillenen kültürel altyapısının etkisiyle cin, şeytan, melek, hayalet/ruh, canavar, yaratık/dev gibi paranormal güçlere inanan insanların ve bu yönden alanların/yerlerin bulunduğu bir ülkedir. Ancak Türkiye'de bu alanların henüz "paranormal turizm" hareketi kapsamında değerlendirildiğini söylemek çok güçtür. Bu noktadan hareketle çalışmada, Türkiye'de gelişime açık alanların envanterinin yapılması ve ülkenin paranormal turizm potansiyelinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla internette yer alan içeriklerin analizi (doküman incelemesi) yapılarak bir liste oluşturulmuştur.

Bulgular değerlendirildiğinde Türkiye'de paranormal alanlarda gizemli/açıklanamayan olayların ağırlığının olduğu, ardından cinlerin bastığı/yaşadığı alanların, perili mekanların geldiği görülmektedir. Belirli bir mekânda geçen bir adet de yaratık hikayesi tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de paranormal alanların daha çok din ve kültürle şekillenen alanlar olduğu ifade edilebilir. Destinasyonlar anlamında bakıldığında, Türkiye'nin paranormal turizmde en önemli destinasyonunun İstanbul olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul'da Yedikule Zindanları, Alman Askeri Evi, Tezveren Baba Türbesi, Cevahir Bedesteni, Rum Yetimhanesi, Cemil Molla Köşkü, Yusuf Ziya Paşa Köşkü, İncirli Caddesindeki Ahşap Ev, Molla Zeyrek Camii olmak üzere 9 paranormal alan bulunmaktadır. İstanbul'da alan sayısının fazla olması, bu alanları tamamını veya bir kısmı içine alan paket turların geliştirilmesini kolaylaştıracaktır. Literatürde bazı araştırmalar paranormal turizm insanları destinasyona çeken en önemli faktörün paket turlar olduğunu göstermektedir (Dancausa vd., 2023). Paranormal turizmde rehberli paket turlarda insanlar hem daha güvenli seyahat etmekte hem de paranormal alanlara yönelik bilgileri en doğru şekilde almaktadır (Thompson, 2008).

Türkiye'nin diğer paranormal destinasyon adaylarına bakıldığında terk edilmiş köylerin önemli adaylar olduğu görülmektedir. Muğla Kıbledere Köyü, Aydın Kızılkarlar Köyü, İzmir Lübbey Köyü, Sakarya Azem Köyü bu destinasyonlara önemli örnekler olabilir. Terk edilmiş olmaları bu destinasyonlara ilişkin paranormal turizm planlamasının kolaylaşmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, bölgede altyapı ve üstyapı planlaması yerel idareler tarafından yapılıp seyahat acentelerinin paket tur düzenlemesi için gerekli girişimlerde bulunabilir. Yerel halkın yaşadığı noktalarda ise plansız ziyaretlerin tepki çektiği anlaşılmaktadır. Bursa İnegöl'de bulunan Mezit ve Sulhiye Mahallelerinin Dabbe Zehr-i Cin filminin çekimlerinden sonra kontrolsüz bir şekilde gelen ziyaretçilere yerel halkın tepki göstermesi buna iyi bir örnektir. Turistik destinasyonlarda ziyaretçilerin sorumsuz tavırlar göstermesi literatürde de incelenen bir konudur ve bu davranışların yerel halkın turizme verdiği desteği zayıflattığı ifade edilmektedir (Basaraba, 2024). Paranormal destinasyon pazarlaması kapsamındaki araştırmalarda da yerel halkın desteğinin sağlanması gerektiğinin altı çizilmektedir (Pharino & Pearce, 2020).

Çalışma, pratik katkısı ağır basan bir çalışma olmakla birlikte bazı teorik çıkarımlar da ortaya koymaktadır. Bu çıkarımlardan ilki, paranormal aktivite türünün destinasyon planlamada ve pazarlamada temel alınması gereken bir etken olduğudur. Örneğin din temelli paranormal aktivite alanlarında planlama ve pazarlama yaparken dini hassasiyetlerin önceliklendirilmesi gerekirken bazı gizemli alanlarda daha seküler yönlü pazarlama faaliyetleri yürütülebilir. Pharino vd. (2018) de bu çıkarımı destekler şekilde ruhani alanlarda ve hayaletli alanlarda farklı seyahat deneyimleri yaşandığını ortaya koymaktadır. Bir diğer çıkarım ise paranormal turizmde, özellikle dini yönü ağır basan ve korku içerikli alanlarda yerel halkın karar süreçlerine katılımının çok önemli olduğudur. Yaşam alanlarına izinsiz ve kontrolsüz yapılan ziyaretlerden, yerel halkta korku kaygı yaratan davranışlardan rahatsızlık duyan halkın turizme desteği alınmadan seyahat planlaması yapılmaması önem arz etmektedir. Aksi durumda yerel halk, turizme karşı katı bir direnç oluşturacaktır. Bu bağlamda çalışmanın ziyaretçi yönetiminin önemini ortaya koyduğu söylenebilir. Plansız düzenlenen

turlarda olumsuz ziyaretçi davranışları (inançlara saygısızlık, görüntü ve gürültü kirlikleri vb.) hem yerel halkın hem de mekânın atmosferini yaşamaya çalışan diğer ziyaretçilerin huzurunu bozacaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde paranormal turizmde planlama ve pazarlamada paranormal aktivite türü, yerel halkın desteği, ziyaretçi yönetimi gibi konuların kritik öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Çalışmanın bulgularından hareketle yerel idarecilere ve turizm sektörünün temsilcilerine bazı önerilerde bulunulabilir. İstanbul ile başlamak gerekirse ildeki seyahat acenteleri ve bahsi geçen alanlardan sorumlu kurumların paranormal turizmi gelecek vaat eden bir turizm çeşidi olarak görmeleri ve bu kapsamda girişimlerde bulunmaları önerilmektedir. Özellikle geceleri perili boş binalara düzenlenecek rehberli paket turlar bu alana meraklı insanların dikkatini çekecektir. Diğer şehirlerde de paranormal potansiyele sahip destinasyonlar başlı başına bir ürün olarak veya kültür turlarının bir parçası olarak pazarlanıp turlara dahil edilebilir. Cinler, periler veya büyü yüzünden terk edilmiş köyler ise yukarıda da bahsedildiği üzere planlama açısından paranormal turizm kapsamındaki en şanslı alanlar olarak değerlendirilebilir. Bu köylerde paranormal turizm kapsamında yapılacak bazı üstyapı ve altyapı çalışmalarında İngiltere ve ABD başta olmak üzere bu alanda gelişmiş destinasyonlar örnek alınarak (benchmarking) geliştirmeler yapılabilir. Bu çalışmalarda alana özgü (örneğin cin temasına uygun) düzenlemeler yapılması önem arz etmektedir.

Tüm araştırmalarda olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlar söz konusudur. Bulgularda listelenen destinasyonların ulaşılıp incelenen kaynaklarla sınırlı olduğunu, kaynaklara yansımayan destinasyonların olabileceği gerçeğini belirtmekte fayda vardır. Bu kapsamda, paranormal turizm konusunda araştırma yapacaklara coğrafi bölge bazlı incelemeler yapıp internet içeriklerine yansımayan destinasyonları tespit etmeleri önerilebilir. Ayrıca Türkiye'de bu konuda ampirik araştırmaların eksikliği dikkat çektiğinden ziyaretçi ve yerel halk merkezli ampirik araştırmalar yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Akyurt Kurnaz, H. & Kılıç, B. (2019). Paranormal Turizm. A. Kurnaz & B. Kılıç (Eds), "in" *Sıra Dışı Turizm* (pp. 11-28). Ankara: Detay Yayıncılık.

Arslan, M. (2010). Paranormal inanç ölçeğinin Türkçe versiyonunun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(2), 23-40.

Arslan, M. (2015). Postmodern yeni dinsel kimlik ve paranormal inançlar. *Milel ve Nihal*, 12(2), 55-72.

Babür Tosun, N., & Karşu Cesur, D. K. (2018). Tüketimin paranormali: gösterişçi tüketim ve paranormal inanç ilişkisi. *Öneri Dergisi*, 13(49), 167-186.

Basaraba, N. (2024) The rise of paranormal investigations as virtual dark tourism on youtube. *Journal of Heritage Tourism*, 19(2), 287-309.

Baytok, A., Pelit, E., & Soybalı, H. H. (2017). Alternatif turizm mi turizmde çeşitlilik mi? Kavramsal bir değerlendirme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ÖS-IV, 1-14.

Beyaz, D. (2017). Paranormal turizm bağlamında Tırnava cadıları. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1(2), 42-48.

Beyaz, D. (2018). Paranormal "gastronomi". *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 523-527.

Bridgstock, M. (2009). *Beyond belief: Skepticism, science and the paranormal*. Melbourne: Cambridge University Press.

Ceran, Z., & Aslan, C. (2020). Paranormal inanışlar, davranışlar ve eğitim. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(Özel Sayı-1), 118-141.

Cumhuriyet Gazetesi (2023). İzmir'in hayalet köyü... Paranormal olayların yaşandığı iddiası Youtuberları bu köye akın ettiriyor. https://www.cumhuriyet.com.tr/yasam/izmirin-hayalet-koyu-paranormal-olaylarin-yasandigi-iddiasi-youtuberleri-bu-koye-akin-ettiriyor-2112796 Erişim Tarihi: 07.03.2024

Çetinkaya, G. (2019). Türk masallarında korkunun sembolik kodları. *International Journal of Language Academy*, 5(21), 407-419.

Dancausa, G., Hernández, R. D. & Pérez, L. M. (2023). Motivations and constraints for the ghost tourism: A case study in Spain. *Leisure Sciences*, 45(2), 156-177.

Drinkwater, K. G., Dagnall, N., Denovan, A., & Williams, C. (2021). Paranormal belief, thinking style and delusion formation: a latent profile analysis of within-ındividual variations in experience-based paranormal facets. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-16.

Drinkwater, K., Massullo, B., Dagnall, N., Laythe, B., Boone, J., & Houran, J. (2020). Understanding consumer enchantment via paranormal tourism: Part I—Conceptual review. *Cornell Hospitality Quarterly*, 63(2), 195-215.

Erdem, R., Korucu, K. S., & Eroymak, S. (2019). Sağlık çalışanlarının paranormal inançları ile iş-yaşam tatmini arasındaki ilişki. *OPUS International Journal of Society Researches*, 14(20), 1649-1679.

Erkuş, A. (2013). *Bilimsel araştırma süreci: Davranış bilimleri için*. Seçkin Yayıncılık: İstanbul.

Fırat, Ö. H., Güleç, H., & Şahin, Ç. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik hazırlanan masal ve öykü kitaplarının korku ve şiddet öğeleri açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6 Issue 5), 217-241.

Gallup (2005). Three in four Americans believe in paranormal. https://news.gallup.com/poll/16915/three-four-americans-believe-paranormal.aspx Erişim Tarihi: 05.03.2024

Güzelküçük, Ş., & Türkyılmaz, M. (2020). Masal kitaplarında yer alan korku ve şiddet ögeleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 859-878.

Hanks, M. (2016). *Haunted heritage: the cultural politics of ghost tourism, populism, and the past*. London & New York: Routledge.

Haynes, E. D. (2016). Paranormal tourism: Study of economics and public policy (Yüksek Lisans Tezi). Kansas State University, Manhattan, Kansas.

Holloway, J. (2010). Legend-tripping in spooky spaces: Ghost tourism and ınfrastructures of enchantment. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(4), 618–637.

Houran, J., Hill, S. A., Haynes, E. D., & Bielski, U. A. (2020). Paranormal tourism: Market study of a novel and ınteractive approach to space activation and monetization. *Cornell Hospitality Quarterly*, 61(3), 287-311.

Houran, J., Lange, R., & Laythe, B. (2022). Understanding consumer enchantment via paranormal tourism: Part II—Preliminary Rasch validation. *Cornell Hospitality Quarterly,* 63(2), 216-230.

Ironside, R. (2018). The allure of dark tourism: Legend tripping and ghost seeking in dark places. D. Waskul, D. & M. Eaton (Eds.), "in*" The supernatural in society, culture and history* (pp. 95-115). Temple University Press. https://rgu-repository.worktribe.com/preview/795836/IRONSIDE%202019%20The%20allure.pdf Erişi Tarihi: 01.03.2024.

Irwin, H. J. (1993). Belief in the paranormal: A review of the empirical literature. *Journal of the American Society for Psychical Research*. 87, 1–39.

Irwin, H. J. (2009). *The psychology of paranormal belief: A researcher's handbook*. University of Hertfordshire Press.

Ivanova, P., & Light, D. (2018). 'It's not that we like death or anything': Exploring the motivations and experiences of visitors to a lighter dark tourism attraction. *Journal of Heritage Tourism*, 13(4), 356–369.

İskender, A. (2023). Paranormal turizm kapsamında Erzurum manyetik yolun değerlendirilmesi. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(2), 143-151.

Kerr, M. (2015). *Scream: Chilling adventures in the science of fear*. New York: Public Affairs.

Lee, Y. J. (2021). Tourist behavioural ıntentions in ghost tourism: The case of Taiwan. *International Journal of Tourism Research*, 23(5), 958-970.

Lindeman, M. & Aarnio, K. (2006). Paranormal beliefs: Their dimensionality and correlates. *European Journal of Personality*, 20(7), 585-602.

Nagib, S., Hammoud, G., Refai, H., & Bourhan, M. (2017). Baron palace myths: A horror tourism destination in Egypt. *Nature Neuroscience*, 20(4), 501-503.

Obradović, S., Pivac, T., Besermenji, S., & Tešin, A. (2021). Possibilities for paranormal tourism development in Serbia. *Eastern European Countryside*, 27(1), 203-233.

Oflaz, M. (2023). Paranormal turizm ile ilgili yapılan makaleler üzerine bibliyometrik analiz. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 20(2), 191-207.

Parladır, H., & Özkan, D. (2015). Sosyal bilimlerde paranormal inançlara dair çalışmalar: Sekülerleşme ve inanç ikileminde modern birey ve toplum. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 172-202.

Pedreño-Peñalver, C., Huertas-Valdivia, I., & Orea-Giner, A. (2023). An exploratory study of the future paranormal tourist experience on ghost tours. *Journal of Tourism Futures*. DOI 10.1108/JTF-04-2023-0097.

Pérez Navarro, J. M., & Martínez Guerra, X. (2020). Personality, cognition, and morbidity in the understanding of paranormal belief. *Psych Journal,* 9(1), 118-131.

Pearce, P.L. (2011), Tourist behaviour and the contemporary world, Channel View Publications, Bristol, Blue Ridge Summit, doi: 10.21832/9781845412234.

Pharino, C. & Pearce, P. (2020). Paranormal tourism planning: Stakeholder views on development in South East Asia. *Tourism Planning & Development*, 17(3), 313-334.

Pharino, C., Pearce, P. & Pryce, J. (2018). Paranormal tourism: Assessing tourists' onsite experiences. *Tourism Management Perspectives*, 28, 20-28.

Seeman, R. E. (2002). Spooky streets: Spirits of the past haunt ghost tours. *Common-Place: The Interactive Journal of Early American Life*, 3(1).

Sharma, R., Singh, K., & Bagri, S. C. (2023). Unleash the potential of mystery, ghost & paranormal tourism through the lens of locals in Kuldhara, Rajasthan, India: A qualitative study. *Enlightening Tourism: A Pathmaking Journal*, 13(2), 138-164.

Statista (2024). Paranormal beliefs in Britain, by age 2017. https://www.statista.com/statistics/935178/paranormal-beliefs-in-britain/ Erişim Tarihi: 10.04.2024.

T24 (2017). 'Dabbe Zehr-i Cin' filmini izleyenler Bursa'ya akın etti; mahalle sakinleri isyanda. https://t24.com.tr/haber/dabbe-zehr-i-cin-filmini-izleyenler-bursaya-akin-etti-mahalle-sakinleri-isyanda,385419 Erişim Tarihi: 07.03.2024.

Thongtammachat, R., Chen, T., & Osmond, A. (2023). Fun or fear? on-site versus on-screen experiences in paranormal tourism: A case study of Hashima Island, Japan. *Tourism Review International*, 27(3-4), 217-234.

Tobacyk, J. & Milford, G. (1983). Belief in paranormal phenomena: Assessment instrument development and implications for personality functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1029-1037.

Vos, A. (2017). Making sense of the paranormal: A platonic context for research methods. Eds: O. Jenzen & S. R. Munt. *The Ashgate Research Companion to Paranormal Cultures* içinde (ss. 139-148). Farnham, İngiltere: Ashgate.

Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Aim and Scope

Paranormal beliefs are common in Anatolia, as in many parts of the world. However, paranormal beliefs have not yet become an element of tourism in Turkey. In tourism activities carried out under the name of ghost tourism or paranormal tourism in countries such as Indonesia, England, Scotland and the USA, people travel to experience paranormal activities and these travels constitute an important niche market (Haynes, 2016, Pharino, Pearce, & Pryce, 2018; Houran et al., 2020). People who influenced by movies, TV series, social media content, YouTube channels, etc. seek paranormal experiences (Basaraba, 2024), and in some countries, these seeking are met with package tours (Pharino, Pearce, & Pryce, 2018). For example, it is reflected in the news that haunted activities have become a 300-million-dollar industry in the USA (İskender, 2023).

When it is considered in terms of literature, it is seen that publications have become widespread in countries where such tourism movements have developed or interest in paranormal events has increased. In international literature, research on travel motivations and experiences, perceived obstacles/constraints, sustainable destination planning, economic impact, etc. have been published in the fields (Thompson, 2008; Holloway, 2010; Haynes, 2016; Ironside, 2018; Pharino, Pearce, & Pryce, 2018; Houran et al., 2020; Dancausa, Hernandez, & Perez, 2023). In Turkey, research is still limited (Beyaz, 2017, 2018; İskender, 2023; Oflaz, 2023). There is no study that evaluates Turkey's paranormal tourism potential. Starting from this point, the study aims to explain the concept of paranormal tourism and to create an inventory of Turkey's destinations that are open to development in this regard.

Methods

In this study, document analysis, one of the qualitative research techniques, was used. The main purpose of document analysis is to analysis of written materials containing information about the phenomenon or phenomena that are targeted to be investigated. In document analysis, which is one of the non-invasive data collection techniques, various reports, archives, physical traces, publications and website contents are systematically examined (Erkuş, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2016). The contents examined in this study are website contents. The internet was scanned with the keywords "Paranormal areas of Turkey", "Haunted places of Turkey", "Possessed places of Turkey", "Mysterious places of Turkey". 16 web pages which offer story-space matches were analyzed.

Bailey 1982 (cited in Yıldırım & Şimşek, 2021: 197-200) states that document analysis is a four-stage process: selecting samples from the data subject to analysis, developing categories, determining the unit of analysis and digitization. According to the author, the researcher should sample all documents that are appropriate to the content of the study, then determine themes of his/her own choice, based on a theory or in accordance with the content of the data, and then determine the analysis unit (word, theme, character, sentence or paragraph, article, content) within the document. At the last stage, although it is not mandatory, digitization may be used (presence-absence, percentage calculation, etc.). In this study, through purposeful sampling, websites that provide paranormal stories along with the places where the stories take place (for destination descriptions) were determined. Then, 3 themes were determined by the researcher for data analysis as “prominent cities”, “type of paranormal story” and “destination planning”. In the descriptive analysis conducted within the scope of these themes, the contents on the websites were collected under the relevant themes and a framework was created for the presentation of the findings.

Findings

The findings showed that there is at least one paranormal destination in every region of Turkey and a total of 24 destinations can be considered within the scope of paranormal tourism. Turkey's most important geographical region in paranormal tourism is the Marmara Region and its most important city is Istanbul. There are 9 paranormal areas in Istanbul, including Yedikule Dungeons, German Military House, Tezveren Baba Tomb, Cevahir Bedesten, Greek Orphanage, Cemil Molla Mansion, Yusuf Ziya Pasha Mansion, Wooden House on İncirli Street, Molla Zeyrek Mosque. When we look at Turkey's other paranormal destination candidates, it is seen that abandoned villages are important candidates. Muğla Kıbledere Village, Aydın Kızılkarlar Village, İzmir Lübbey Village, Sakarya Azem Village can be important examples of these destinations.

Conclusion

The city that should be given priority in terms of paranormal tourism in Turkey is undoubtedly Istanbul. The large number of areas in Istanbul will facilitate the development of package tours that include all or part of these areas. Some studies in the literature show that the most important factor that attracts people to the paranormal tourism destination is package tours (Dancausa, Hernandez, & Perez, 2023). In guided package tours in paranormal tourism, people both travel safer and get the most accurate information about paranormal areas (Thompson, 2008). Other priority areas for paranormal tourism in Turkey are abandoned villages. Their abandonment will facilitate paranormal tourism planning for these destinations. In this context, infrastructure and superstructure planning in the region can be made by local administrations and necessary initiatives can be taken by travel agencies to organize package tours. It is understood that unplanned visits in places where local people live attract reactions. A good example of this is the reaction of local people to the uncontrolled visits to Mezit and Sulhiye Neighborhoods in Bursa İnegöl after the shooting of the movie Dabbe Zehr-i Cin. Irresponsible behavior by visitors in tourist destinations is an issue also examined in the literature, and it is stated that these behaviors weaken the support of local people for tourism (Basaraba, 2024). In research within the scope of paranormal destination marketing, it is underlined that the support of local people must be provided (Pharino & Pearce, 2020). Therefore, it can be said that local people's support should be sought when planning destinations, especially in areas where local people live densely.

Şahnar, G. & Sarıkol, E. (2025). Iğdır milli eğitim müdürlüğü bünyesinde görev yapan öğretmenlerin spora katılım güdülerinin incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 300-313.

Iğdır Milli Eğitim Müdürlüğü Bünyesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Spora Katılım Güdülerinin İncelenmesi[1]

Examination of the Sports Participation Motivations of Teachers Working Within Iğdır National Education Directorate

Gencehan Şahnar[2], Eyyüp Sarıkol[3]

Öz

Araştırma Iğdır ilinde Milli Eğitim Müdürlüğüne (MEM) bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin spora katılım güdülerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada betimsel çalışma desenleri arasında yer alan tarama modelinden yararlanılmıştır. Araştırma grubuna, Iğdır ilinde MEM'e bağlı ilkokul, ortaokul ve lise kademlerinde görev yapan 401 (153 erkek, 248 kadın) gönüllü öğretmen katılmıştır. Araştırma verileri "spora katılım güdüsü ölçeği" ile toplanmıştır. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin spora katılım güdülerinin orta seviyede olduğu ve demografik değişkenlere göre öğretmenlerin spora katılım güdülerinin görev yapılan okul türü (kamu, özel), spor yapma durumu, okul kategorisi ve haftalık spor yapma sıklığı değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşılık öğretmenlerin spora katılım güdülerinin cinsiyet ve spor yapmama nedeni değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. Çalışmanın materyal metot bölümünde kullanılan çalışma modeline, araştırmanın amacına, veri toplama aracına ve verilerin çözümlenme sürecinde kullanılan yönteme ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca öğretmenlerde spora katılım güdüsü ölçeği ile ölçek alt boyutları arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak görev yapılan okul türü, spor yapma durumu ve haftalık spor yapma sıklığının öğretmenlerde spora katılım güdüsünü etkileyen unsurlar olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Öğretmenlik Mesleği, Spor, Spora Katılım Güdüsü.*

Abstract

The research was conducted in order to examine the motives of the teachers working in schools affiliated to the National Education Directorate in Iğdır. In the study, the scanning model, which is among the descriptive working patterns, was used. 401 (153 men, 248 women) who worked in the primary, secondary and high school levels of MEM in Iğdır province participated in the research group. Research data were collected with "Participation Mounting Scale". According to the study, it has been found that teachers' participation in sports are at the middle and according to demographic variables, the motives of the teachers to participate in sports show significant differences according to the variables of the school type, sports, school category and weekly sports frequency. On the other hand, it was determined that teachers' participation in sports participation in sports did not show a significant difference according to their variables. In addition, it was found that there was a positive and moderate significant relationship between the motives of participation in sports and the sub -dimensions of the scale.

Keywords: *Teaching Profession, Sports, Motivation to Participate In Sports.*

JEL Codes: *M30, M31, M37*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Etik Kurulu'nun 27.05.2023 tarih ve 2023 /10 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 24 / 07 / 2024
Accepted: 23 / 01 / 2025

[1]Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp SARIKOL danışmanlığında Gencehan ŞAHNAR tarafından hazırlanan "Iğdır Milli Eğitim Müdürlüğü Bünyesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Spora Katılım Güdülerinin İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır, Türkiye, gencehansahnar7676@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/ 0009-0006-2948-0943.
[3]Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, Iğdır, Türkiye. eyyup.sarikol@igdir.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8076-9180.

Giriş

Son yıllarda özellikle teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve insanların iş yaşamı dışında kalan zaman dilimlerini bedensel açıdan pasif etkinlikler ile değerlendirmeleri, hareketsiz yaşam tarzının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Güncel yaşantımızda gelişimini sürdüren ve gelişim düzeylerini tamamlamış olan dünya devletlerinin en ciddi sorunlardan biriside hareketsiz yaşam tarzı olarak tespit edilmiştir. (Tremblay vd. 2010: 725; Mortensen vd. 2006: 1). Hareketsiz yaşam tarzının yaygın hale gelmesi başta metabolik sağlık sorunları olmak üzere birçok hastalığa zemin hazırlamaktadır (Leon-Latre vd. 2014: 449; Park vd. 2020: 365). Hareketsiz yaşam tarzının beraberinde getirdiği fizyolojik ve psikolojik sorunların minimal seviyeye indirilmesi için spora katılımın oldukça önem arz ettiği bilinmektedir. Spora katılımın fiziksel, psikolojik ve sosyal faydalarının yanında yaşam kalitemizi maksimal oranda etkileyen sağlık sorunlarını da en aza indirilmesine katkı sağladığı görülmektedir. (Rees and Sabia, 2010: 751; Maffulli vd. 2010: 21). Bunun yanında düzenli olarak spor yapmanın insanların yaşam kalitesini artırdığı görülmektedir. Bu noktada insanların spora katılım düzeylerinin de artmaya başladığı göze çarpmaktadır (Pedersen vd. 2016: 1; Su vd. 2014: 45). İnsanların spora katılımlarını etkileyen bazı unsurlar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda özellikle motivasyonel unsurların spora katılım üzerinde önemli bir belirleyici olduğu ifade verilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiği zaman insanların sosyalleşme, kilo verme, sağlık kazanma ve genel yaşam kalitesini artırma gibi motivasyonel unsurlara bağlı olarak spora yöneldikleri belirtilmektedir (Kaman vd. 2017: 65; Şirin vd. 2008: 98; Yüksel ve Bayar, 2015: 121). Öğretmenler, eğitim sistemini oluşturan diğer unsurlar (öğrenci, yönetici, eğitim programı, eğitim teknolojisi, fiziksel ve finansal kaynaklar) ile bu muhteşem sistemi oluşturan en büyük mimarlar öğretmenlerdir. Hatta eğitimciler bu muhteşem sisteminin en değerli ögesini oluşturmaktadır. Çünkü öğretmenler eğitimin kalite ve niteliğinden sorumlu olan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Şişman, 2007: 189). Toplumsal yapı içerisinde herkes etrafında bulunan kişilere hiç bilinmeyeni benimsetip öğretirler. Bu durumda herkesin öğreten kişi olduğu düşünülebilir. Ancak profesyonel olarak durum değerlendirilmesi yapıldığı zaman eğitimci olmak için formal eğitim hizmeti vermek gerektiği aşikardır. Bu bağlamda öğretmenlik ve öğreten kavramları birbirinden ayrı olarak ele alınmaktadır. Öğretenlerin yaşadıkları ve öğretme eylemleri kasıtlı olarak ortaya çıkmaktadır. Belirli bir plan ve program aracılığıyla öğrencilerin davranışlarında hedeflenen değişiklikleri gerçekleştirmek öğretmenlerin görevidir (Erden, 2005: 23). Bu noktada öğretmenlerin meslek yaşamlarında verimli olabilmeleri eğitim sistemini birçok açıdan olumlu yönde etkilemektedir. Öğretmenlerin meslek yaşamlarında verimli olabilmeleri için bedensel ve psikolojik sağlıklarının gelişmiş olması gerekmektedir. Özellikle iş ve günlük hayattaki yoğunlukları öğretmenlerin fiziksel aktivite ile birlikte spora katılımlarını kısıtlamakta ve serbest zamanlarını verimli kullanmalarında sorun teşkil etmektedir. (Erdoğan vd. 2022: 3) Bu bilgiler doğrultusunda öğretmenlerin daha sağlıklı bir yaşamının yanı sıra stresten uzak bir yaşam sürdürebilmeleri açısından serbest zamanlarını daha verimli değerlendirmeleri ve sporsal etkinliklere yönelmeleri oldukça önemlidir. Bu bakımdan öğretmenlerin öncelikli olarak spora katılım güdülerinin belirlenmesi gerekmektedir önem teşkil etmektedir. Bu araştırmada öğretmenlerin spora katılım güdülerinin farklı demografik değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Yöntemi ve Modeli

Araştırmada eğitim ve spor bilimleri literatüründe yaygın olarak kullanılan betimsel çalışma desenlerinden olan "Tarama Modeli" kullanılmıştır. Bu araştırma modelinin kullanıldığı çalışmada öncelikli olarak çalışma konusu ile ilişkili hipotezler geliştirilmekte, geliştirilen hipotezler ölçek ya da anketler kullanılarak test edilmektedir. Araştırmanın evrenini Iğdır ilinde bulunan okullarda görev yapan öğretmenler meydana getirmektedir. Araştırmanın örneklem grubu ise Iğdır ilinde bulunan ilkokul ve ortaokullar ile liselerde görev yapan 153 erkek ve 248 kadın olmak üzere toplam 401 öğretmenden meydana gelmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu meydana getiren öğretmenler, evren içinden tesadüfü örneklem seçim yöntemi kullanılarak araştırmaya dâhil edilmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın birinci bölümünde kişisel bilgi soruları "cinsiyet","yaş", "görev yaptığınız okul","görev yaptığınız okul türü", "spor yapma sıklığı"ve "spor yapmama nedenleri" oluşmaktadır. İkinci bölümde ise "Spora Katılım Güdüsü Ölçeği" kullanılmıştır.

1.3. Spora Katılım Güdüsü Ölçeği

İlk olarak Gill ve ark. (1983) tarafından geliştirilen Spora Katılım Güdüsü Ölçeğinin 1993 yılında Çelebi tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Daha sonra ise 2001 yılında Oyar ve ark., tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçek 3'lü likert formatında, 30 madde ve 8 alt boyuttan "Başarı/statü", "Takım üyeliği/ruhu", "Fiziksel uygunluk/ enerji harcama", "Eğlence", "Arkadaş", "Yarışma", "Hareket/aktif olma", "Beceri gelişimi" oluşmakta olup, ölçekten elde edilen iç tutarlılık.86 olarak bulunmuştur. Ölçekten elde edilen puanların düşüklüğü sporsal etkinliklere

katılım güdüsünün önemli olduğunu, puanların yüksekliği ise sporsal etkinliklere katılım güdüsünün önemsiz olduğunu ifade etmektedir. Bu araştırmada ölçek toplamında iç tutarlılık 0.89 tespit edilmiştir.

1.4. İstatistik

Verilerin analizinde SPSS 22 versiyon programı kullanılmıştır. İlk olarak Öğretmenlerin demografik bilgileri tespit edilmiştir. Verilerin dağılımının normalliğini test etmek amacı ile histogram, çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. George ve Mallery (2010)'a göre verilerin normal dağılım kabul edilmesi için çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 aralığında olmalıdır. Verilerin analizinde, çoklu grupların karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA), İkili grupların karşılaştırılmasında ise bağımsız örneklem t testi analizi uygulanmıştır. İlişkileri belirlemede ise Pearson Korelasyon testi kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde anlamlılık düzeyi ($p<0.05$) olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1. Ölçek ve Alt Boyutlara ilişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler	Ort±ss	Çarpıklık	Basıklık
Başarı/Statü	7,60±2,22	,762	,416
Takım Üyeliği/Ruhu	5,90±1,68	,804	,520
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	7,48±2,23	,909	,419
Eğlence	6,13±1,90	,806	,345
Arkadaş	3,93±1,12	1,085	,900
Yarışma	4,11±1,36	1,215	1,294
Hareket/Aktif Olma	3,42±1,13	,518	-,423
Beceri Gelişimi	5,72±1,45	,902	,628
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	44,62±10,17	,996	1,631

Tablo 2. Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	"Erkek"	153	38,2
	"Kadın"	248	61,8
Yaş	"25-30 yaş"	125	31,2
	"31-36 yaş"	133	33,2
	"37-42 yaş"	80	20
	"42 yaş ve üzeri"	63	15,7
Görev Yaptığınız Okul	"Kamu"	359	89,5
	"Özel"	42	10,5
Görev Yaptığınız Okul Türü	"İlkokul"	67	16,7
	"Ortaokul"	217	54,1
	"Anadolu Lisesi"	63	15,7
	"Spor Lisesi"	22	5,5
	"Fen Lisesi"	32	8
Spor Yapma Sıklığı	"1 gün"	82	20,4
	"2 gün"	63	15,7
	"3 gün"	137	34,2
	"4 gün ve üzeri"	119	29,7
Spor Yapmama Nedenleri	"İş Yoğunluğu"	134	33,4
	"Yorgunluk"	129	32,2
	"Aile ve Zaman Kısıtlılığı"	138	34,4

Tablo 2 değerlendirildiğinde araştırma grubunun; %38'inin erkek, %61,8'inin kadın olduğu, %33,2'sinin 31-36 yaş, %31,2'sinin 25-30 yaş %20'sinin 37-42 yaş, %15,7'sinin 42 yaş üzerinde olduğu görülmüştür. Öğretmelerin %89,5'inin

kamu, %10,5'inin özel okullarda görev yaptığı, %54,1'inin ortaokul, %16,7'sinin ilkokul, %15,7'sinin Anadolu lisesi, %8'inin fen lisesi, %5,5'inin spor lisesinde görev yaptığı belirlenmiştir. Araştırma grubunun %34,2'sinin 3 gün, %29,7'sinin 4 gün ve üzeri, %20,4'ünün 1 gün, %15,7'sinin 2 gün spor yaptığı görülmüştür. Ayrıca spor yapamayan öğretmenlerin %34,4'ünün aile ve zaman kısıtlılığı, %33,4'ünün iş yoğunluğu ve %32,2'sinin ise yorgunluk nedeniyle spor yapamadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre t Testi Analizleri

		Cinsiyet		t	p
		$\overline{X}$	ss		
Başarı/Statü	Erkek	7,54	2,21	-1,442	0,15
	Kadın	7,87	2,23		
Takım Üyeliği/Ruhu	Erkek	6,01	1,78	,043	0,96
	Kadın	6,01	1,62		
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	Erkek	7,52	2,25	-,803	0,42
	Kadın	7,71	2,21		
Eğlence	Erkek	6,09	1,83	-1,435	0,15
	Kadın	6,37	1,94		
Arkadaş	Erkek	4,15	1,21	1,612	0,10
	Kadın	3,96	1,06		
Yarışma	Erkek	4,32	1,41	,922	0,35
	Kadın	4,19	1,32		
Hareket/Aktif Olma	Erkek	3,45	1,18	-,384	0,70
	Kadın	3,49	1,11		
Beceri Gelişimi	Erkek	5,71	1,51	-1,154	0,24
	Kadın	5,89	1,41		
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	Erkek	44,84	10,73	-,658	0,51
	Kadın	45,53	9,83		

*p<0,05

Tablo 3'e göre öğretmenlerin cinsiyet değişkeni ile ölçek alt boyutları puan ortalamaları ve spora katılım güdüsü ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05). Araştırma grubunda yer alan kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre spora katılım güdüsü ölçeği puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Öğretmenlerin Görev Yaptığı Okul Türü Değişkenine Göre t Testi Analizleri

		Görev Yaptığı Okul Türü		t	p
		$\overline{X}$	ss		
Başarı/Statü	Kamu	7,79	2,24	1,218	0,22
	Özel	7,35	2,05		
Takım Üyeliği/Ruhu	Kamu	6,06	1,71	1,614	0,10
	Özel	5,61	1,37		
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	Kamu	7,64	2,23	-,071	0,94
	Özel	7,66	2,20		

Eğlence	Kamu	6,23	1,91	-1,248	0,21
	Özel	6,61	1,80		
Arkadaş	Kamu	4,05	1,13	,934	0,35
	Özel	3,88	1,04		
Yarışma	Kamu	4,27	1,38	1,122	0,26
	Özel	4,02	1,09		
Hareket/Aktif Olma	Kamu	3,47	1,13	-,127	0,89
	Özel	3,50	1,21		
Beceri Gelişimi	Kamu	5,86	1,48	2,331	0,02*
	Özel	5,45	1,04		
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	Kamu	45,40	10,38	,774	0,44
	Özel	44,11	8,23		

*p<0,05

Tablo 4'e göre Öğretmenlerin görev yaptığı okul türü değişkeni ile spora katılım güdüsü ölçeği beceri gelişimi alt boyut puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenirken (p<0,05), toplam puan ortalaması ile diğer alt boyut puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).

Tablo 5. Öğretmenlerin Spor Yapma Durumuna Göre t Testi Analizleri

		Spor Yapma Durumu		t	p
		$\overline{X}$	ss		
Başarı/Statü	Evet	7,51	2,18	-,2,788	0,00*
	Hayır	8,15	2,24		
Takım Üyeliği/Ruhu	Evet	5,81	1,59	-3,156	0,00*
	Hayır	6,35	1,77		
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	Evet	7,48	2,14	-1,852	0,06
	Hayır	7,91	2,35		
Eğlence	Evet	6,09	1,77	-,2,499	0,01*
	Hayır	6,58	2,08		
Arkadaş	Evet	3,95	1,07	-1,824	0,06
	Hayır	4,16	1,21		
Yarışma	Evet	4,12	1,20	-2,326	0,02*
	Hayır	4,45	1,57		
Hareket/Aktif Olma	Evet	3,44	1,13	-,740	0,46
	Hayır	3,53	1,13		
Beceri Gelişimi	Evet	5,80	1,40	-,344	0,73
	Hayır	5,85	1,53		
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	Evet	44,24	9,49	-2,665	0,00*
	Hayır	47,20	11,06		

*p<0,05

Tablo 5'e göre öğretmenlerin "spora katılım güdüsü ölçeği" toplam puanları ile, başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, eğlence ve yarışma alt boyutları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p>0,05).

Tablo 6. Öğretmenlerin Görev Yaptığı Okul Türüne Göre Varyans Analizleri

		Okul Türü		F	Sig	Fark
		$\overline{X}$	ss			
Başarı/Statü	İlkokul (a)	7,40	2,07	4,275	0,00*	b-c
	Ortaokul (b)	8,16	2,36			
	Anadolu Lisesi (c)	7,23	1,84			
	Spor Lisesi (d)	6,95	1,58			
	Fen Lisesi (e)	7,28	2,15			
Takım Üyeliği/Ruhu	İlkokul (a)	5,76	1,53	3,360	0,01*	b-a
	Ortaokul (b)	6,28	1,82			
	Anadolu Lisesi (c)	5,73	1,45			
	Spor Lisesi (d)	5,31	1,21			
	Fen Lisesi (e)	5,78	1,38			
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	İlkokul (a)	7,20	2,22	1,259	0,28	-
	Ortaokul (b)	7,78	2,30			
	Anadolu Lisesi (c)	7,73	2,10			
	Spor Lisesi (d)	7,09	1,74			
	Fen Lisesi (e)	7,78	2,23			
Eğlence	İlkokul (a)	6,01	1,93	,923	0,45	-
	Ortaokul (b)	6,40	1,99			
	Anadolu Lisesi (c)	6,00	1,63			
	Spor Lisesi (d)	6,40	1,81			
	Fen Lisesi (e)	6,37	1,80			
Arkadaş	İlkokul (a)	3,76	1,00	5,550	0,00*	a-b, b-c
	Ortaokul (b)	4,25	1,14			
	Anadolu Lisesi (c)	3,69	1,08			
	Spor Lisesi (d)	4,13	1,12			
	Fen Lisesi (e)	3,68	1,02			
Yarışma	İlkokul (a)	4,00	1,21	3,255	0,01*	b-d
	Ortaokul (b)	4,44	1,49			
	Anadolu Lisesi (c)	4,07	1,15			
	Spor Lisesi (d)	3,59	0,73			
	Fen Lisesi (e)	4,21	1,15			
Hareket/Aktif Olma	İlkokul (a)	3,35	1,17	2,005	0,09	-
	Ortaokul (b)	3,60	1,13			
	Anadolu Lisesi (c)	3,28	1,05			
	Spor Lisesi (d)	3,09	1,15			
	Fen Lisesi (e)	3,50	1,16			

Beceri Gelişimi	İlkokul (a)	6,01	1,55	3,991	0,00*	a-e, b-e
	Ortaokul (b)	5,96	1,53			
	Anadolu Lisesi (c)	5,46	1,25			
	Spor Lisesi (d)	5,95	0,89			
	Fen Lisesi (e)	5,09	0,96			
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	İlkokul (a)	43,52	9,75	3,185	0,01*	b-e
	Ortaokul (b)	46,90	11,00			
	Anadolu Lisesi (c)	43,22	8,45			
	Spor Lisesi (d)	42,54	6,41			
	Fen Lisesi (e)	43,71	8,84			

*p<0,05

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin görev yaptığı okul türü ile spora katılım güdüsü ölçeği toplam, başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, arkadaş, yarışma ve beceri gelişimi alt boyutları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenirken (p<0,05); fiziksel uygunluk/enerji harcama, eğlence ve hareket/aktif olma alt boyutları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir (p>0,05).Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği alt boyutu başarı/statü ile görev yaptığı okul türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=4,275, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre ortaokulda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=8,16), ilkokul ($\bar{X}$=7,40), fen lisesi ($\bar{X}$=7,28), Anadolu lisesi ($\bar{X}$=7,23), spor lisesi ($\bar{X}$=6,95) puan ortalamaları arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği alt boyutu takım üyeliği/ruhu ile görev yaptığı okul türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=3,360, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre ortaokulda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=6,28), fen lisesi ($\bar{X}$=5,78), ilkokul ($\bar{X}$=5,76), Anadolu lisesi ($\bar{X}$=5,73), spor lisesi ($\bar{X}$=5,31) puan ortalamaları arasında, ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği alt boyutu arkadaş ile görev yaptığı okul türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=5,550, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre ortaokulda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=4,25), spor lisesi ($\bar{X}$=4,13), ilkokul ($\bar{X}$=3,76), Anadolu lisesi ($\bar{X}$=3,69), fen lisesi ($\bar{X}$=3,68) puan ortalamaları arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği alt boyutu yarışma ile görev yaptığı okul türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=3,255, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre ortaokulda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=4,44), fen lisesi ($\bar{X}$=4,21), Anadolu lisesi ($\bar{X}$=4,07), ilkokul ($\bar{X}$=4,00), spor lisesi ($\bar{X}$=3,59) puan ortalamaları arasında ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği alt boyutu beceri gelişimi ile görev yaptığı okul türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=3,991, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre ilkokulda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=6,01), ortaokul ($\bar{X}$=5,96), spor lisesi ($\bar{X}$=5,95), Anadolu lisesi ($\bar{X}$=5,46), fen lisesi ($\bar{X}$=5,09) puan ortalamaları arasında, ilkokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği ile görev yaptığı okul türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=3,185, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre ortaokulda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=46,90), fen lisesi ($\bar{X}$=43,71), ilkokul ($\bar{X}$=43,52), Anadolu lisesi ($\bar{X}$=43,22), spor lisesi ($\bar{X}$=42,54) puan ortalamaları arasında, ortaokulda görev yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Haftalık Spor Yapma Durumuna Göre Varyans Analizleri

		Spor Yapma Durumu		F	Sig	Fark
		$\overline{X}$	ss			
Başarı/Statü	"1 gün (a)"	7,84	2,25	2,562	0,05	-
	"2 gün (b)"	8,41	2,59			
	"3 gün (c)"	7,59	2,04			
	"4 gün ve üzeri (d)"	7,52	2,16			

Takım Üyeliği/Ruhu	"1 gün (a)"	6,08	1,49	2,553	0,05	-
	"2 gün (b)"	6,50	2,07			
	"3 gün (c)"	5,83	1,54			
	"4 gün ve üzeri (d)"	5,91	1,70			
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	"1 gün (a)"	7,58	1,84	2,097	1,00	-
	"2 gün (b)"	8,20	2,65			
	"3 gün (c)"	7,67	2,35			
	"4 gün ve üzeri (d)"	7,34	2,04			
Eğlence	"1 gün (a)"	6,36	1,61	1,560	0,19	-
	"2 gün (b)"	6,68	2,46			
	"3 gün (c)"	6,20	1,94			
	"4 gün ve üzeri (d)"	6,06	1,69			
Arkadaş	"1 gün (a)"	3,90	0,93	2,519	0,05	-
	"2 gün (b)"	4,38	1,38			
	"3 gün (c)"	4,00	1,09			
	"4 gün ve üzeri (d)"	3,97	1,11			
Yarışma	"1 gün (a)"	4,06	1,25	4,044	0,00*	a-b, b-c, b-d
	"2 gün (b)"	4,77	1,86			
	"3 gün (c)"	4,19	1,19			
	"4 gün ve üzeri (d)"	4,15	1,24			
Hareket/Aktif Olma	"1 gün (a)"	3,48	1,03	2,411	0,06	-
	"2 gün (b)"	3,80	1,24			
	"3 gün (c)"	3,43	1,15			
	"4 gün ve üzeri (d)"	3,34	1,10			
Beceri Gelişimi	"1 gün (a)"	5,43	1,22	2,462	0,06	-
	"2 gün (b)"	5,92	1,78			
	"3 gün (c)"	5,93	1,47			
	"4 gün ve üzeri (d)"	5,91	1,34			
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	"1 gün (a)"	44,76	7,44	2,966	0,03*	b-d
	"2 gün (b)"	48,69	13,97			
	"3 gün (c)"	44,89	9,81			
	"4 gün ve üzeri (d)"	44,23	9,58			

*p<0,05

Tablo 7 incelendiğinde öğretmenlerin haftalık spor yapma durumu ile spora katılım güdüsü ölçeği toplam ve yarışma alt boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenirken (p<0,05); başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, fiziksel uygunluk/enerji harcama, eğlence, arkadaş, hareket/aktif olma ve beceri gelişimi alt boyutları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür (p>0,05). Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği alt boyutu yarışma ile haftalık spor yapma durumu arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=4,044, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre haftada 2 gün spor yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=4,77), 3 gün spor yapan ($\bar{X}$=4,19), 4 gün ve üzeri spor yapan ($\bar{X}$=4,15), 1 gün spor yapan ($\bar{X}$=4,06) puan ortalamaları arasında haftada 2 gün spor yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Araştırma grubunun spora katılım güdüsü ölçeği ile haftalık spor yapma durumu arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir [F=2,966, p<0,05). Bu farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına haftada 2 gün spor yapan öğretmenlerin ($\bar{X}$=48,69), 3 gün ($\bar{X}$=44,89), 1 gün ($\bar{X}$=44,76), 4 gün ve üzeri ($\bar{X}$=44,23) puan ortalamaları arasında haftada 2 gün spor yapan öğretmenler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Spor Yapmama Nedenlerine Göre Varyans Analizleri

		Spor Yapmama Nedenleri		F	Sig	Fark
		$\overline{X}$	ss			
Başarı/Statü	İş Yoğunluğu	7,64	2,17	,254	0,77	-
	Yorgunluk	7,76	2,02			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	7,84	2,46			
Takım Üyeliği/Ruhu	İş Yoğunluğu	5,96	1,70	,457	0,63	-
	Yorgunluk	6,13	1,71			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	5,95	1,63			
Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	İş Yoğunluğu	7,43	2,07	,944	0,39	-
	Yorgunluk	7,70	2,19			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	7,78	2,39			
Eğlence	İş Yoğunluğu	6,13	1,91	,554	0,57	-
	Yorgunluk	6,31	1,69			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	6,36	2,08			
Arkadaş	İş Yoğunluğu	4,13	1,19	1,152	0,31	-
	Yorgunluk	4,04	1,05			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	3,92	1,12			
Yarışma	İş Yoğunluğu	4,17	1,32	,405	0,66	-
	Yorgunluk	4,23	1,27			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	4,32	1,48			
Hareket/Aktif Olma	İş Yoğunluğu	3,42	1,12	,239	0,78	-
	Yorgunluk	3,51	1,12			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	3,49	1,16			
Beceri Gelişimi	İş Yoğunluğu	5,74	1,35	,339	0,71	-
	Yorgunluk	5,89	1,43			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	5,84	1,55			
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği Toplam	İş Yoğunluğu	44,66	10,03	,356	0,70	-
	Yorgunluk	45,60	9,54			
	Aile ve Zaman Kısıtlılığı	45,54	10,91			

*p<0,05

Tablo 8 değerlendirildiğinde öğretmenlerin spor yapmama nedenleri ile spora katılım güdüsü ölçeği toplam ve ölçek alt boyutları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (p<0,05).

Tablo 9. Ölçek ve Alt Boyutları Korelasyon Analizi

Ölçek ve Alt Boyutları (n: 401)		Başarı/Statü	Takım Üyeliği/Ruhu	Fiziksel Uygunluk/Enerji Harcama	Eğlence	Arkadaş	Yarışma	Hareket/Aktif Olma	Beceri Gelişimi
Spora Katılım Güdüsü Ölçeği	R	,865**	,802**	,849**	,804**	,657**	,767**	,657**	,646**
	P	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

Tablo 9'a göre ölçek ve alt boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (p<0,05).

Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan bu araştırmaya katılan öğretmenlerin spora katılıma durumlarına ilişkin demografik bulgular incelendiği zaman, katılımcıların haftalık spor yapma sıklığının genellikle 3 gün ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Haftalık spor yapma sıklığı düşük olan öğretmenlerin spor yapmama nedenlerinin başında ise iş yoğunluğu, zaman kısıtlığı ve yorgunluk

faktörlerinin geldiği bulunmuştur. Alanyazında bu konu üzerinde yapılan çalışmalar da bu araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. (Namlı 2016: 4) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spora katılım durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 106 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların büyük çoğunluğunun spor yapma sıklık düzeyinin fazla olduğu görülmüştür. Yıldırım vd. (2006: 49) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spora bakış açıları ve spor yapma düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 12 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların %20'sinin düzenli spor yaptığı, %70'inin aktif olarak düzenli spor yapmasa da bir spor branşını yapmaya özen gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bu konuda yapılan bir diğer çalışma da akademisyenlerin spora katılım durumlarının incelenmesi üzerine yapılmıştır. Bu kapsamda araştırmaya 290 akademisyen dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların %39'unun aktif olmadığı, %50'sinin düşük düzeyde aktif olduğu, %11'inin aktif olarak spor yaptığı rapor edilmiştir (Kalkavan vd. 2016: 329). Yıldız vd. (2015: 14) tarafından yapılan araştırmada ortaokul öğretmenlerinin spora yönelik motivasyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 168 öğretmen dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde öğretmenlerin %22'sinin düzenli olarak aktif spor yaptığı, %78'inin aktif spor yapmadığı, spor yapanların güdülenmelerinde etkili olan unsurun yaşam kalitesini artırmak, kişisel başarı ve fiziksel görünüm olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan bu araştırmaya katılan öğretmenlerin spora katılım motivasyonlarına ilişkin bulgular incelendiği zaman öğretmenlerin genellikle başarı-statü elde etme, fiziksel uygunluk-enerji harcama, eğlence ve takım üyeliği kazanma motivasyonları ile spora yöneldiği bulunmuştur. Diğer motivasyon unsurlarının (arkadaşlık kurma, yarışma, hareketli ve aktif olma, beceri gelişimi) spora yönelmede daha az etkili olduğu görülmüştür. Çiçek (2019: 6) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spora katılım ve spora ilişkin tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 365 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların spora katılım motivasyonlarını beceri gelişimi, dış görünüm, sosyalleşme, sağlık, rekabet gibi motivasyon unsurlarının etkilediği rapor edilmiştir. Aksoy ve Civelek (2022: 222) tarafından yapılan araştırmada kişilerin spora katılım güdülerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 147 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda bireylerin spora katılım motivasyonları değerlendirildiğinde en fazla başarı/statü, arkadaş, yarışma alt boyutlarının en yüksek puana sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Şirin (2008: 1) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spora katılım motivasyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 285 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda spora katılım motivasyonlarının beceri gelişimi, yeni beceriler edinmek, başarı, takım ruhu, aktif olma arzusu, fiziksel uygunluk faktörlerinden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Can vd. (2012: 132) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adaylarının spora katılım motivasyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya 100 öğretmen adayı dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda öğretmen adaylarının spora katılım motivasyonları incelendiğinde daha çok aktif olma amaçlı katılım gösterdikleri sonucuna varılmıştır.

Yürütülen bu çalışmada cinsiyet değişkenine göre katılımcıların spora katılım motivasyonlarının anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür. Bircan ve Çetin (2021: 1) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spora katılım motivasyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonunda katılımcıların spora katılım motivasyonları değerlendirildiğinde cinsiyet değişkenine göre katılım motivasyonlarının anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Söz konusu araştırmada farklılığın oluşmama nedeninin ise araştırmaya cinsiyet ayrımı olarak katılımların çok uç birey sayısından oluşmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Karaç (2017: 1) tarafından yapılan araştırmada yetişkin sporcuların spora katılım motivasyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 245 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda bireylerin spora katılım motivasyonlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği, ancak başarı alt boyutunda cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Yürütülen bu çalışmada görev yapılan okul türü değişkenine göre katılımcıların spora katılım motivasyonlarının anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Bunun yanında başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, fiziksel uygunluk/enerji harcama, eğlence, arkadaş, yarışma ve hareket/aktif olma alt boyutlarında da grupların motivasyon düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık beceri gelişimi alt boyutunda gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu bulunmuş, ortaya çıkan sonuçlara göre özel okullarda görev yapan öğretmenlere kıyasla kamu okullarında görev yapan öğretmenlerin beceri gelişimi motivasyonu ile spora yönelme düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yürütülen bu çalışmada öğretmenlerin spora katılım motivasyonlarının spor yapma durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Gruplar arasındaki farklılıkların başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, eğlence ve yarışma alt boyutlarında olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre spor yapma alışkanlığı olmayan öğretmenlerin başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, eğlence ve yarışma motivasyonları ile spora yönelme düzeylerinin düzenli spor yapan öğretmenlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında spora katılım motivasyonu toplam puanında da spor yapma alışkanlığı olmayan öğretmenler lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Akandere vd. (2010: 1) tarafından yapılan araştırmada spor yapma durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 299 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların spor yapma durumları değerlendirildiğinde, katılımcıların spor motivasyonları ile spor yapma durumları arasında anlamlı farklılık olduğu rapor edilmiştir. Kalfa (2019: 165) tarafından yapılan araştırmada üniversite öğrencilerinin spora yönelik tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 108 birey

dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda üniversite öğrencilerinin spor motivasyonları ile spor yapma durumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan bu araştırmaya katılan öğretmenlerin spora katılım motivasyonlarının görev yaptıkları okul kademelerine (ilkokul, ortaokul, lise) göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, fiziksel uygunluk/enerji harcama, eğlence, arkadaş, yarışma ve beceri gelişimi alt boyutlarında da görev yapılan okul türü değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılıkların bulunduğu belirlenmiştir. Yüksek ve Bayar (2015: 121) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spora katılım motivasyonlarının bazı sosyodemografik değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 1451 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda katılımcıların spora katılım motivasyonlarının görev yaptıkları okul kademelerine göre fark göstermediği sonucuna varılmıştır. Can ve Deniz (2019: 151) tarafından yapılan araştırmada sınıf öğretmenlerinin spora katılım motivasyonlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 212 kadın ve 83 erkek dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda okul kademesine göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Karaçam ve Adıgüzel (2016: 62) tarafından yapılan araştırma bulguları da söz konusu bu araştırma bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Öğretmenlerin spor yapma sıklıklarının, spora katılım motivasyonlarının farklılaştığı rapor edilmiştir.

Yapılan bu çalışmada öğretmenlerin haftalık spor yapma sıklıklarına göre spora katılım motivasyonlarının anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bunun yanında spora katılım motivasyonunun yarışma alt boyutuna ilişkin sonuçların da haftalık spor yapma sıklığı değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yarışma alt boyutunda diğer öğretmenlere kıyasla haftada iki gün düzenli olarak spor yapan öğretmenlerin motivasyon düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Genel ölçek puanında da haftada dört gün ve daha fazla spor yapan öğretmenlere kıyasla haftada iki gün spor yapan öğretmenlerin daha yüksek puana sahip olduğu bulunmuştur. Karaçam ve Pulur (2016: 1) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin beden saygılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 374 öğretmen dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda öğretmenlerin sporu fiziksel görünümlerini düzeltmek adına yaptığı ve spor yapma sıklıklarının farklılık gösterdiği, aynı zamanda yarışma ve başarı alt boyutunda da bu farklılığın gözlemlendiği rapor edilmiştir. Karaçam ve Adıgüzel (2017: 62) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin fiziksel saygı düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 45 kadın ve 68 erkek öğretmen dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda öğretmenlerin spor yapma sıklıklarının yüksek olduğu ve spor yapma motivasyonları ile arasında farklılığın olduğu rapor edilmiştir.

Yapılan bu araştırmaya katılan öğretmenlerin spora katılım motivasyonlarının spor yapmama nedenlerine (iş yoğunluğu, yorgunluk, aile ve zaman kısıtlılığı) göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Ayrıca başarı/statü, takım üyeliği/ruhu, fiziksel uygunluk/enerji harcama, eğlence, arkadaş, yarışma, hareket/aktif olma ve beceri gelişimi alt boyutlarında da spor yapmama nedeni yer değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılıkların bulunmadığı belirlenmiştir. Çetin (2021: 1) tarafından yapılan araştırmada bireylerin spor yapma ve yapmama nedenlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 330 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda bireylerin spor yapma ve yapmama kaynakları arasında anlamlı farklılık olmadığı rapor edilmiştir.

Yapılan bu araştırmada spora katılım güdüsü alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiği zaman, spora katılım güdüsü ölçeği toplam puanı ile ölçek alt boyutları arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mutlu-Bozkurt ve Tamer (2020: 286) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla bu araştırma bulguları benzerlik göstermektedir. Söz konusu araştırmada bireylerin spora katılım güdülerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 199 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda spora katılım güdüsü ölçeği toplam puanı ile ölçek alt boyutları arasında anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bu konuda yapılan bir diğer araştırmada ise spora katılım motivasyonlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 267 birey dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonunda spora katılım güdüsü ölçeği toplam puanı ile ölçek alt boyutları arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu sonucuna varılmıştır (Er ve Güzel-Gürbüz, 2021: 158-160).

Sonuç olarak, bu araştırma bulguları değerlendirildiğinde öğretmenlerin genelinin aktif olarak spor yaptığı, spor yapma düzeylerinin ise iyi seviyede olduğu, bunun yanında öğretmenlerin genellikle başarı-statü elde etme, fiziksel uygunluk-enerji harcama, eğlence ve takım üyeliği kazanma motivasyonları ile spora yöneldikleri, buna paralel olarak öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ancak öğretmenlerin spora katılım motivasyonlarının, spor yapma durumlarına göre, okul kademelerine (ilkokul, ortaokul, lise) göre okul türüne ve spor yapma sıklığı durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin spora katılım motivasyonlarının spor yapmama nedenlerine (iş yoğunluğu, yorgunluk, aile ve zaman kısıtlılığı) göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Son olarak spora katılım güdüsü ölçeği toplam puanı ile ölçek alt boyutları arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Spora katılımın bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerinde olumlu etkiler sağladığı bilinmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, öğretmenlerin spora yönelme motivasyonlarının büyük ölçüde bu olumlu etkileri deneyimleme isteğiyle şekillendiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, öğretmenlerin spora katılımlarının fizyolojik ve psikolojik sağlık üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı ele alan yeni araştırmaların alan yazınına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin spora katılım

motivasyonlarını yalnızca sağlık boyutuyla değil, spor etkinliklerinden duyulan tatmin ve spora katılımın önündeki engeller gibi faktörler çerçevesinde de incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerde spora katılım motivasyonu ile serbest zaman tatmini ve spora katılımı kısıtlayan unsurlar arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi, gelecekteki çalışmalara yön verebilecek nitelikte olacaktır.

Kaynakça

Akandere, M., Özyalvaç, N. T. ve Duman, S. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumları ile akademik başarı motivasyonlarının incelenmesi Konya Anadolu Lisesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 1-10.

Aksoy Y. ve Civelek G. (2022). Kick boks sporcularının spora katılım güdülerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi.* 16(3), 222-233.

Bircan, Ş. ve Çetin, M. Ç. (2021). Yaz kamplarına katılan öğrencilerin sportmenlik davranışlarının ve spora katılım güdülerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-12.

Bozkurt, T. M. ve Tamer, K. (2020). Fiziksel aktiviteye katılım motivasyonu düzeyi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(3), 286-298.

Can, S., Durukan, E., Ökmen, A. Ş., Dalaman, O. ve Yorulmaz, A. (2012). İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının serbest zaman faaliyetlerine katılım biçimlerinin belirlenmesi. *Selçuk University Journal of Physical Education and Sport Science*, 14(1), 132-187.

Can, S. and Deniz, S., (2019). Motives of pre-service classroom teachers for sports activity participation. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 14(4), 151-166.

Çelebi, A.M. (1993). Orta Doğu Teknik Üniversitesi fiziksel aktivite kulüplerinde bulunan lider tipleri. Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çetin, A., (2021). Ortaöğretimde öğrenim gören kız öğrencilerin spora bakış açısı, spor yapma ve yapmama nedenlerinin incelenmesi Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Çiçek, E.D. (2019). Üniversite öğrencilerinin spora katılım ve spora yönelik tutumlarının incelenmesi "Adana ili örneği". Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Er, B. ve Gürbüz, P. G. (2021). Uluslararası spor organizasyonlarında gönüllü motivasyonu ile serbest zaman doyum düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 152-172.

Erden, M., (2005). Öğretmenlik mesleğine giriş. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Erdoğan, R., Tel, M., Tan, Ç., Tan, S. (2022). Üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının ve fiziksel aktivite düzeylerinin araştırılması. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 7(4), 326-337.

George, D. and Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*, 17.0 update. Boston: Pearson

Gill, D.L., Gross, J.B. and Huddleston, S. (1983). Participation motivation in youth sports. *Int J Sport Psychol*, 14, 1-14.

Kalfa, M. (2019). Diş hekimliği fakültesindeki öğrencilerinin spora yönelik tutumları. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(1), 165-181.

Kalkavan, A., Özkara, A. B., Alemdağ, C. ve Çavdar, S. (2016). Akademisyenlerin fiziksel aktiviteye katılım düzeyleri ve obezite durumlarının incelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 4(Special Issue 1), 329-339.

Kaman, M.B., Gündüz, N. ve Gevat, C., (2017). Tenis Sporcularının spora katılım motivasyonlarının incelenmesi. Spormetre *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(2), 65-72.

Karaç, Y. (2017). Sporcu eğitim merkezlerindeki atletizm branşı öğrenci-sporcuların başarı algıları ile spora katılım güdülerinin incelenmesi. Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Karaçam, A. ve Adıgüzel, N. S. (2016). Beden eğitimi öğretmenlerinin fiziksel saygı düzeylerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 62-74.

Karaçam, A. ve Pulur, A. (2017). Beden eğitimi öğretmenlerinin başarı algısı, akademık iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve fiziksel saygı düzeylerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-22.

León-Latre, M., Moreno-Franco, B., Andres-Esteban, E.M., Ledesma, M., Laclaustra, M., Alcalde, V. and Casasnovas, J.A., (2014). Sedentary lifestyle and ıts relation to cardiovascular risk factors, ınsulin resistance and ınflammatory profile. Revista Española de Cardiología (English Edition), 67(6), 449-455.

Namlı, A. (2016). Beden eğitimi ve spor öğretmenleri çocuklarının düzenli spor yapma durumlarının tespiti. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

Oyar, B., Aşçı, H.F., Çelebi, M. ve Mülazımoğlu, Ö. (2001). Spora katılım güdüsü ölçeği'nin geçerlilik ve güvenirlilik çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Science*, 12 (2), 21-32.

Pedersen, M.T., Vorup, J., Nistrup, A., Wikman, J.M., Alstrøm, J.M., Melcher, P. S. and Bangsbo, J., (2017). Effect of team sports and resistance training on physical function, quality of life, and motivation in older adults. Scandinavian *Journal of Medicine & Science in Sports*, 27(8), 852-864.

Rees, D.I. and Sabia, J.J., (2010). Sports participation and academic performance: evidence from the national longitudinal study of adolescent health. *Economics of Education Review*, 29(5), 751-759.

Şirin, E. F. (2008). Futbolcu kızların (12-15 yaş) spora katılım motivasyonlarının belirlenmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 6(1), 1-7.

Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem Akademi.

Tremblay, M.S., Colley, R.C., Saunders, T.J., Healy, G.N., Owen, N., (2010). Physiological and health ımplications of a sedentary lifestyle. Applied Physiology, *Nutrition, And Metabolism*, 35(6), 725-740.

Yıldırım, D., Yıldırım, E., Ramazanoğlu, F., Ümit, U., Tuzcuoğulları, T. ve Demirel, E. T. (2006). Üniversite öğrencilerinin spora bakış açıları ve spor yapma durumu. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 49-53.

Yıldız, M. E., Gürer, B. ve Esentaş, M. (2015). Ortaokul öğretmenlerinin spora ilişkin tutumları ile tükenmişlik düzeyleri ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(3), 14-26.

Yüksel, H. S., & Bayar, P. (2015). Ortaokul ve lise öğrencilerinin spora katılım güdülerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi (Konya ili örneği). *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 121-128.

Extended Abstract

Aim and Scope

This research aimed to investigate the motivations behind sports participation among teachers working in schools under the Directorate of National Education in Iğdır province. The study employed a survey model, a common design within descriptive research methodologies. The participant group consisted of 401 volunteer teachers (153 male, 248 female) from primary, secondary, and high school levels associated with the Directorate of National Education in Iğdır province. To collect data, a "personal information form" was utilized to capture the demographic characteristics of the teachers, while a "sports participation motivation scale" was employed to assess their motivations for engaging in sports activities. The analysis of the collected data was performed using the SPSS 22.0 statistical package program, with the significance level set at $p<0.05$.

Methods

In this study, the "scanning model olan, one of the descriptive working patterns commonly used in the education and sports science literature, was used. In the study, where this research model is used, hypotheses associated with the subject of the study are developed and the developed hypotheses are tested using scale or surveys. The universe of the study consists of teachers working in schools in Iğdır province. The sample group of the study consisted of a total of 401 teachers, 153 men and 248 women working in primary and secondary schools and high schools in Iğdır. The teachers who made up the sample group of the study were included in the research by using the sample selection method within the universe.

Findings

When the demographic findings of the teachers participating in this study were examined, the majority of the participants (63.1%) regularly do sports and the frequency of weekly sports was generally 3 days and above. One of the reasons for teachers who do not have the habit of doing regular sports is one of the reasons for not doing sports.

When the findings of the teachers participating in this study were examined, it was found that teachers usually turned to sports with the motivations of obtaining success-stat, physical conformity-energy expenditure, entertainment and team

membership. Other motivation elements (friendship, competition, moving and active, skill development) were less effective in turning to sports.

In this study, it was seen that the motivations of participation in sports according to the gender variable did not show a significant difference.

In this study, it was found that the motivation of participation in sports according to the school type variable did not show a significant difference. In addition, there was no significant differences between the motivation levels of the groups in the sub -dimensions of success/status, team membership/spirit, physical conformity/energy, entertainment, friends, competition and movement/active sub -dimensions.

In this study, it was found that teachers' motivation for sports participation in sports showed significant differences according to their sports. The differences between the groups were found to be in success/status, team membership/spirit, entertainment and competition sub -dimensions.

It was found that the motivations of the teachers participating in this study show significant differences according to the school levels (primary school, secondary school, high school) where they work. In addition, it has been determined that there are significant differences between the groups according to the variable of the school type variable in the sub -dimensions of success/status, team membership/spirit, physical conformity/energy, entertainment, friend, competition and skill development sub -dimensions.

In this study, it was found that the motivation of participation in sports according to the frequency of weekly sports of teachers showed significant differences. In addition, it was found that the results of the motivation of participation in sports show significant differences according to the variable of the weekly sports frequency.

It was found that the motivations of the teachers participating in this study did not show significant differences according to the reasons for not doing sports (work intensity, fatigue, family and time limitation).

In this study, when the relations between the sub -dimensions of the participation motives in sports were examined, it was concluded that there were moderate and positive significant relationships between the total score of the participation motive scale and the sub -dimensions of the scale.

Conclusion

As a result, when these research findings are evaluated, teachers are actively sporting, while the levels of sports are at good level, as well as teachers are usually directed to sports with the motivations of achieving success-stat, physical conformity-energy expenditure, entertainment and team membership. It was found that teachers did not differ according to the gender variable. However, it was found that teachers' motivations for sports participation in sports show significant differences according to school levels (primary school, secondary school, high school) according to sports. It was found that the motivations of the teachers participating in the study did not show significant differences according to the reasons for not doing sports (work intensity, fatigue, family and time limitation). Finally, it was concluded that there were moderate and positive significant relationships between the total score of the participation motive scale and the sub -dimensions of the scale.

Participation in sports is known to have positive effects on physical and psychological health. Among the motivations of teachers' orientation to sports, it is determined that the desire to improve physical and psychological health is at the forefront. Based on this determination, studies can be discussed in the studies in the field of literature on the effects of teachers' participation on sports on physiological and psychological health.

In addition to the motivation of participation in sports, the satisfaction of teachers' sports activities and the obstacles to participation in sports may also affect the motivation of participation in sports. In this context, research can be discussed in teachers to discuss the relationship between the motivation of participation in sports and the obstacles to participation in sports and the relations between free time satisfaction.

Sarılgan A.E. & Yücel M.F. (2025). The mediation role of passenger overall satisfaction in the effect of complaint satisfaction on repurchase intention: an empirical study on airline passengers. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 314-326.

The Mediation Role of Passenger Overall Satisfaction in the Effect of Complaint Satisfaction on Repurchase Intention: An Empirical Study on Airline Passengers[1]

Hizmet Telafisinden Duyulan Memnuniyetin Yeniden Satın Alma Niyetine Etkisinde Yolcu Tatmininin Aracılık Rolü: Havayolu Yolcuları Özelinde Bir Araştırma

Ali Emre Sarılgan[2], Mustafa Fatih Yücel[3]

Abstract

This study, based on justice theory, aims to understand the effects of the sub-dimensions of complaint satisfaction on repurchase intention through the mediating role of passengers' overall satisfaction. An empirical study was conducted using survey data gathered from 246 passengers who volunteered to participate in the study in İstanbul, utilizing structural equation modeling. As a result, complaint satisfaction related to adequacy and customer relations positively affects repurchase intention through the mediation of passengers' overall satisfaction. Complaint satisfaction related to adequacy and passenger relations also directly affects passengers' overall satisfaction positively. Additionally, passengers' overall satisfaction positively influences repurchase intention. Developing communication skills, courtesy, and empathy among employees is crucial for enhancing the tolerance levels of passengers who have experienced service failures. This study aims to contribute to the literature by examining the mediating role of passengers' overall satisfaction in the relationship between complaint satisfaction and repurchase intention among airline passengers who have previously faced service failures.

Keywords: *Passenger Overall Satisfaction, Repurchase Intention, Complaint Satisfaction.*

Öz

Adalet teorisine dayanan bu çalışma, hizmet telafisi memnuniyetinin alt boyutlarının, genel yolcu tatmininin aracılık rolüyle yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. İstanbul'da yapılan bu ampirik çalışma, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 246 yolcudan toplanan anket verileri üzerinde, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, genel yolcu tatmini, hizmet telafisinin yeterliliği ve yolcu ilişkilerinden duyulan memnuniyetin yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisinde aracılık rolünü oynamaktadır. Hizmet telafisinin yeterliliği ve yolcu ilişkilerinden duyulan memnuniyet, genel yolcu tatminini olumlu bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca, genel yolcu tatmininin yeniden satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Çalışanlar için iletişim becerilerini, nezaketi ve empatiyi geliştirmek, hizmet aksaklıkları yaşayan yolcuların hoşgörü seviyelerini artırmak açısından çok önemli bir konudur. Bu çalışma, daha önce hizmet başarısızlığı yaşayan havayolu yolcularının hizmet telafisi memnuniyetlerinin yeniden satın alma niyetine etkisinde genel yolcu tatmininin aracılık rolünü inceleyerek literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Genel Yolcu Tatmini, Yeniden Satın Alma Niyeti, Hizmet Telafisi.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Eskişehir Teknik Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 12.10.2023 tarih ve 12/3 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 03 / 10 / 2024
Accepted: 27 / 01 / 2025

[1]This article is derived from the doctoral dissertation titled "Havayolu Yolcularinda Hizmet Telafisinin Tekrar Satin Alma Niyeti ve Elektronik Ağizdan Ağiza İletişime Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalişma" being prepared by Mustafa Fatih YÜCEL under the supervision of Asst. Prof. Dr. Ali Emre SARILGAN (Eskişehir Technical University, Lisansüstü Eğitiim enstitüsü, Eskişehir).

[2]Asst. Prof. Dr. , Eskisehir Technical University, Faculty of Aviation and Astronautics, Department of Aviation Management Lecturer, Eskişehir, Türkiye, aesarilgan@eskisehir.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ https://orcid.org/0000-0001-9070-9758.

[3]Lecturer, Gumushane University, Kelkit Aydın Doğan Vocational High School, Civil Air Transport Management Program, Gümüşhane, Türkiye, fatih.yucel@gumushane.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6896-7395.

Introduction

With the increasing needs of individuals in a globalizing world, air transportation has become one of the most important modes of transportation worldwide. Particularly when it is not feasible or takes too long to reach a destination using other modes of transport, many people rely on airlines each year for business, entertainment, education, health, or other purposes.

However, challenges that may arise during, before, or after a flight can negatively impact passengers' travel experiences. Service failures such as delayed flights, lost or damaged luggage, and flight cancellations reduce passengers' overall satisfaction (Hess et al., 2007).

It is crucial for airlines to implement effective compensation strategies when service failures occur. Such strategies aim to mitigate the impact of passengers' negative experiences and enhance overall service satisfaction by improving complaint satisfaction (Smith et al., 1999). Furthermore, leveraging technology creates opportunities for airlines to provide more comprehensive and effective service recovery. For instance, some airlines actively use social media platforms to promptly address passenger complaints and improve passenger satisfaction (Baker & Magnini, 2016).

Some studies have highlighted the effect of complaint satisfaction on customer satisfaction in the literature (Temiz and Kurtoğlu, 2023; Öztürk and Yılmaz, 2020; Özdemir and Çataltepe, 2020). Lajevardi (2014) investigated the effect of customer satisfaction on repurchase intention. Studies by Nagel and Santos (2017) and Vanniarajan and Gurunathan (2009) examined the bilateral relationships between complaint satisfaction, customer satisfaction, and repurchase intention. Additionally, research has explored connections between factors such as customer complaints, brand image, service quality, loyalty, and repurchase intention in the aviation industry (Xu et al., 2019; Nikbin et al., 2015; Amoako et al., 2023). However, there are few studies investigating the mediating effect of passengers' overall satisfaction on the relationship between complaint satisfaction and repurchase intention. To summarize, the aim of this study is to investigate the mediating role of overall customer satisfaction in the relationship between complaint satisfaction and repurchase intention. This study also provides additional insights into factors such as whether the flight is short- or long-haul, whether the airline is low-cost or full-service, and whether passengers shared their complaints on websites.

1. Conceptual Framework

Complaint satisfaction, repurchase intention, and passengers' overall satisfaction are discussed in the conceptual framework section, respectively. In line with the aim of this study, relevant studies on service failures in the aviation sector are also highlighted.

1.1. Complaint Satisfaction

Service failures can inevitably occur because services are consumed at the time they are produced. Losing customers due to service failures is likely to result in negative consequences (Yalçın, 2023). In the literature on service recovery, justice theory is frequently used to evaluate the adequacy of compensation methods implemented for customers (Ha and Jang, 2009). Adapting the basic assumptions of justice theory to the context of service recovery has led to the development of a new approach. According to this approach, customers experience a sense of emotional or financial loss following a service failure. Customers perceive service recovery as fair when it adequately compensates for their loss. In this context, a recovery process deemed fair by customers is more likely to encourage positive behavioral responses (Cranage, 2004). In evaluating service recovery, the widespread use of justice theory stems from its foundational role in understanding recovery processes. Justice theory provides essential constructs—procedural, distributive, and interactional justice—that allow researchers to analyze and interpret customer perceptions of fairness in service recovery. As a core framework for assessing the fairness and effectiveness of recovery actions, justice theory is widely employed in the service sector to explain customer satisfaction and behavioral responses to recovery actions (Voorhees and Brady, 2005; Rashid et al., 2014).

According to justice theory, customers evaluate service recovery through three dimensions: procedural, distributive, and interactional justice (Tax et al., 1998). Procedural justice involves assessing whether the methods and practices used in the compensation process are adequate. Timing is critical in compensating for failures caused by service disruptions, particularly in the aviation sector. When customers encounter a service failure, their initial emotional response is often negative, leading to dissatisfaction and potential distrust toward the service provider. Effective timing in the recovery process can prevent dissatisfaction from escalating and mitigate the reduction in repurchase intention among customers using the same airline (Tang et al., 2018). For service providers, the speed and ease of executing the compensation process are key aspects of procedural justice.

Distributive justice refers to the fair distribution of resources in the compensation process. In other words, the adequacy of the solution offered to customers falls under the scope of distributive justice. Airlines' ability to provide adequate service recovery can lead to various positive or negative outcomes. When passengers believe their issues have been satisfactorily resolved, their willingness to travel with the airline again may increase. Conversely, if the service recovery is inadequate, passengers may perceive the airline as indifferent or negligent toward their concerns (Park and Park, 2016).

Interactional justice, on the other hand, refers to the adequacy of communication, empathy, and courtesy demonstrated by employees toward customers who report issues, enabling the compensation process to begin (Smith et al., 1999). Interactional justice is a crucial component of service compensation and is directly related to passenger relations. Passenger relations involve managing communication, satisfaction levels, and overall interactions between airlines and passengers. This encompasses a wide range of activities, from customer service and complaint management to social media interactions and crisis management. The primary goal of customer relations management is to enhance service quality by understanding the needs and expectations of airline passengers. When service failures occur, it is essential to inform passengers quickly and effectively to address their concerns. Effective customer relations management provides timely interventions and satisfactory solutions to passengers during this process (Sigurdson et al., 2021).

In the model established for this study, the sub-dimensions of complaint satisfaction arising from service recovery are described as complaint satisfaction for timing (CST), complaint satisfaction for adequacy (CSA), and complaint satisfaction for passenger relations (CSR).

1.2. Repurchase Intention

Repeating purchasing behavior demonstrates a customer's loyalty to a brand or product. Customers who feel satisfied when their needs are met are likely to choose the same brand, product, or seller for their next purchase. This behavior is known as repurchase intention. It is a behavioral response resulting from a cognitive process that develops over time (Çabuk et al., 2013).

Retaining existing customers requires at least as much time and effort as acquiring new ones. Repurchase intention reflects a customer's commitment to a particular good or service. Repeated purchasing habits directly influence sellers' income and profitability. The relationship between buyer and seller is critical to the seller's success. A strong relationship ensures that existing customers are retained and significantly enhances their loyalty to the business (Armağan and Gider, 2017).

For airlines, in particular, passengers' repurchase intentions play a crucial role in business success. Airline services often involve high-cost and complex customer experiences. Therefore, an increase in passengers' repurchase intentions can significantly impact airlines' profitability (Rhoades and Waguespack, 2008).

1.3. Passenger Overall Satisfaction

Customer satisfaction refers to a customer's attitude toward the use of a good or service they have experienced and the behavior they exhibit afterward (Tse et al., 1990). In other words, it is a concept that defines the pleasurable feeling or happiness created by the customer's perception of receiving the expected benefit after using a product (Fornell and Robinson, 1983).

Based on studies in the literature on passenger satisfaction, factors such as service quality, comfort, punctuality, and effective complaint resolution significantly influence passengers' satisfaction levels. For example, research conducted by Chen and Chang (2005) demonstrates that elements enhancing service quality, such as responsiveness, confidence, and reliability, have a critical impact on the satisfaction and loyalty of passengers who experience airline services. To highlight the factors that improve the satisfaction levels of passengers facing service failures, sensitivity toward passengers and assurance provided during service recovery play a key role. Additionally, successfully managing complaints and providing effective compensation for service failures significantly influence passengers' opinions and future intentions. Research has also found that effectively resolving customer complaints not only enhances customer satisfaction but also fosters the loyalty of satisfied consumers (Hennig-Thurau et al., 2002).

2. Hypothesis

To align with the study's objectives, seven hypotheses have been developed. Below, each hypothesis is presented alongside a review of relevant studies from the literature that substantiate and contextualize its foundation:

According to Etemad and Bohrer (2019), it is important to implement service recovery strategies that are prompt, communicative, and empathetic toward passengers to mitigate the negative effects of service failures on passengers.

This approach can lead to an increase in passengers' satisfaction levels. Mattila and Mount (2003) found that response time is a significant determinant of customer satisfaction with the complaint-handling process, which, in turn, influences overall satisfaction and repurchase intentions. The importance of timely service recovery is further emphasized by McColl-Kennedy and Sparks (2003), who highlight that customers' perceptions of service fairness are closely linked to the timeliness of recovery actions, which positively impacts satisfaction levels. The findings of Johnston and Michel (2008) and Xu et al. (2019) also support these conclusions.

H_1: "Complaint satisfaction for timing" significantly affects "passenger overall satisfaction" in a positive way.

Within the scope of the findings by Hennig-Thurau et al. (2022), it is stated that effectively and comprehensively resolving passenger complaints increases passenger satisfaction. According to Nikbin et al. (2011), the adequacy of the service recovery level perceived by passengers has a positive effect on their satisfaction. Recent studies emphasize that offering adequate compensation enhances passenger perceptions of service recovery, ultimately improving satisfaction and loyalty. Research indicates that when airlines provide appropriate compensation, passengers are more likely to feel valued and perceive the airline as making meaningful efforts to address any issues (Demeter et al., 2021). Additionally, the findings of Chou et al. (2014) and Hussain et al. (2015) further support these conclusions.

H_2: "Complaint satisfaction for adequacy" significantly affects "passenger overall satisfaction" in a positive way.

In their study on airline passengers, Mohd-Any et al. (2019) found that the interactional dimension—one of the components of service recovery, which includes customer relations—has a greater impact on passenger satisfaction than other components of service recovery. This finding aligns with the results of studies conducted by Wang and Mattila (2011) and Forbes et al. (2005), which also support these conclusions.

H_3: "Complaint satisfaction for passenger relations" significantly affects "passenger overall satisfaction" in a positive way.

According to Davidow (2003), customers' perceived levels of justice in service recovery significantly affect customer satisfaction and repurchase intention. Similarly, De Ruyter and Wetzels (2000) concluded that increased satisfaction with service recovery positively impacts customers' overall satisfaction levels. Ahmad (2023) highlighted the positive relationship between satisfaction with service quality and the likelihood of repurchasing tickets from the same airline. This research found that when passengers experience high satisfaction with airline services, they are more likely to exhibit repeat purchase intentions. The findings of Spreng et al. (1995), Liao (2007), and Law et al. (2022) further support these conclusions.

H_4: "Passenger overall satisfaction" significantly affects "repurchase intention" in a positive way.

De Ruyter and Wetzels (2000) also found that customers' perceptions of service quality, satisfaction, and loyalty significantly increased with higher complaint satisfaction. Davidow (2003) emphasized that perceived justice has a significant impact on repurchase intention and customer satisfaction. Additionally, Nikbin (2011) noted that improvements in the sub-dimensions of perceived justice enhance repurchase intention, while Smith and Bolton (2002) demonstrated that the sub-dimensions of service recovery increase overall passenger satisfaction. Moreover, a study conducted by Maxham and Netemeyer (2002) revealed that customer satisfaction partially mediates the effects of perceived justice on word-of-mouth communication and repurchase intention.

H_5: "Passenger overall satisfaction" mediates the effect of "complaint satisfaction for timing" on "repurchase intention".

H_6: "Passenger overall satisfaction" mediates the effect of "complaint satisfaction for adequacy" on "repurchase intention".

H_7: "Passenger overall satisfaction" mediates in the effect of "complaint satisfaction for passenger relations" on "repurchase intention".

3. Material And Method

This section outlines the materials used to conduct the research, the data collection method, sample adequacy, and research limitations.

3.1. Data Collecting Method and Conceptual Model

The survey form used in the research was based on scales previously established in the literature. The sub-dimensions of the complaint satisfaction and passenger overall satisfaction scales were translated into Turkish following the necessary translation procedures using English sources. The repurchase intention scale, already translated and validated for reliability in Turkish, was used directly without further translation. Subsequently, experts in the airline

industry reviewed the clarity of the items and their suitability for the industry, making any necessary adjustments. The items used in the scales within the scope of the research, along with their sources, are listed below.

The conceptual model of the study is presented in Figure 1 below:

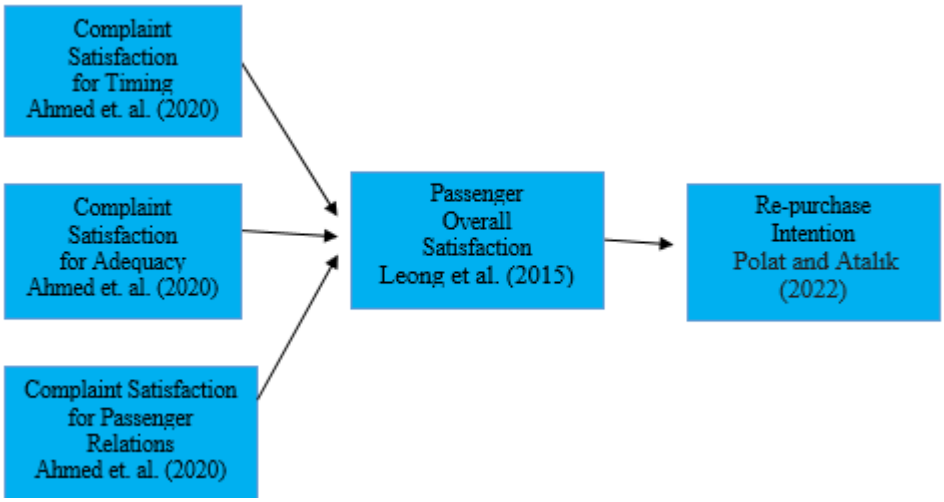

Figure 1. Conceptual Model

3.2. Sampling Adequacy, Population, Sample and Limitations

The study population consists of passengers who experienced at least one service failure during a flight in İstanbul. According to Hair et al. (2010), the sample size should be at least 10 times the number of items included in the research model. For 17 items, a minimum of 170 samples would be required. The study sample comprises 246 surveys collected from volunteer passengers at Istanbul and Sabiha Gökçen Airports. However, conducting a power analysis to determine the minimum sample size is more appropriate.

To calculate the minimum sample size using power analysis, Equation (1) was applied. The hypothetical effect size ($|h|$) of 0.201 represents a small to medium effect size. Although modest, this value is acceptable due to the high power value of 0.901 (Z_{β}). Z_{α} is set to 1.96 for a 95% confidence interval. The mean of standard deviations (α_{mean}) for the five variables shown in Figure 1 was calculated. The standard deviations are 0.95, 0.94, 0.96, 1.1, and 1.2 for complaint satisfaction for timing, complaint satisfaction for adequacy, complaint satisfaction for relations, passenger overall satisfaction, and repurchase intention, respectively. The mean of the standard deviations is 1.03 (α_{mean}). The calculation indicates that a minimum sample size of 216 is sufficient, with the power value ensuring the study's capability to detect effect sizes.

$$N = (Z_{\alpha} + Z_{\beta})^2 . \alpha_{mean} / (|h|)^2 \quad (1)$$

$$N = (1.96 + 0.901)^2 . (1.03) / (0.201)^2 \quad (2)$$

$$N = 216 \quad (3)$$

In terms of research limitations, only Turkish citizens participated in the study. Additionally, passengers who had not experienced a service failure on any previous flight were excluded from the survey. Furthermore, since the surveys were collected within a three-month period, the study could not account for potential seasonal variations in the opinions of participants.

4. Findings

This section presents the frequency statistics for demographic and flight-related variables, normality tests, reliability analysis, confirmatory factor analysis, and hypothesis tests.

4.1. Frequency Statistics

Demographic information, flight habits, and variables related to the flight during which passengers experienced their most recent service failure (e.g., gender, age, occupation, education level, the airline involved in the service failure, flight frequency, and complaint-sharing preferences on online platforms) are summarized in Table 1.

Table 1. Frequency Statistics

	F	%		F	%
Gender			**Education**		
Male	118	48	High School	52	21
Female	128	52	Associate	57	23
Total	46	100	Bachelor's	117	48
Age			Master and PHD	20	8
18-25	68	28	Total	246	100
26-30	33	13	**Airline that passengers experienced service failure**		
31-40	75	31	Low-Cost Carriers	170	65
41 and more	70	28	Full-Service Carriers	76	35
Total	246	100	Total	246	100
Occupation			**Flight Frequency**		
Worker	39	16	1-2 times a year	55	22
Civil Servant	34	14	3-4 times a year	69	28
Retired	10	4	5 times or more	122	50
Self-Employment	57	23	Total	46	100
Unemployed	31	13	**Flight Duration**		
Student	37	15	Less than 2 hours	160	65
Other	38	15	More or equals to 2 hours	86	35
Total	246	100	**Complaint Sharing Preference**		
			Positive feedback	4	2
			Negative feedback	80	32
			Not Shared	162	66

4.2. Normality Tests

To determine whether the data follows a normal distribution, the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests can be used. However, these hypothesis tests are not sufficient for larger sample sizes (n > 100). For this reason, skewness and kurtosis values were used in this study. According to Table 2, all skewness and kurtosis values fall between -1.5 and +1.5, indicating that the normal distribution conditions are met (Tabachnick et al., 2013).

Table 2. Normality Test

Variables	Items	Skewness	Kurtosis
Complaint Satisfaction for timing (CST)	CST1	-0.445	-0.640
	CST2	-0.186	-0.584
	CST3	-0.580	-0.352
	CST4	-0.287	-0.757
Complaint satisfaction for adequacy (CSA)	CSA1	-0.556	-0.253
	CSA2	-0.299	-0.620
	CSA3	-0.234	-0.442
	CSA4	-0.413	-0.388
Complaint satisfaction for passenger relations (CSR)	CSR1	-0.383	-0.561
	CSR2	-0.403	-0.373
	CSR3	-0.590	-0.359
Passenger Overall Satisfaction (POS)	POS1	-0.321	-0.680
	POS2	-0.315	-0.753
	POS3	-0.101	-0.895
Repurchase Intention (REI)	REI1	-0.498	-0.580
	REI2	-0.435	-0.723
	REI3	-0.495	-0.501

4.3. Reliability Analysis

First, Cronbach's Alpha (α) values were evaluated to assess the reliability levels of the items. In this context, Cronbach's α values greater than 0.70 are necessary but not sufficient on their own. Another critical metric is the Average Variance Extracted (AVE) values shown in Table 3. If the AVE value of each factor exceeds 0.50, it indicates that composite reliability is achieved (Hair et al., 2010). The Cronbach's Alpha values for CST, CSA, CSR, and POS in studies where the scale was originally developed in Turkish were reported as 0.821, 0.793, 0.800, and 0.888, respectively. Additionally, the AVE values for the scales in their original language are 0.685, 0.635, 0.645, and 0.726. These values indicate an

acceptable level of internal consistency. Following the translation and adaptation process into Turkish, the Cronbach's Alpha coefficients for this study showed slight variations. These minor differences could be attributed to sample-specific factors or cultural nuances, which may have slightly influenced the alignment of item responses within the adapted version. Nonetheless, the consistency between these values suggests that the translated scale retains reliability comparable to the original, confirming its suitability for use in this new context.

Table 3. Reliability Analysis and Factor Loadings

Variables	Items	Factor Loadings	Cronbach's α	AVE
Complaint Satisfaction for timing (CST)	CST1	0.731	0.850	0.602
	CST2	0.774		
	CST3	0.741		
	CST4	0.854		
Complaint satisfaction for adequacy (CSA)	CSA1	0.739	0.850	0.588
	CSA2	0.767		
	CSA3	0.790		
	CSA4	0.774		
Complaint satisfaction for passenger relations (CSR)	CSR1	0.732	0.803	0.577
	CSR2	0.807		
	CSR3	0.740		
Passenger Overall Satisfaction (POS)	POS1	0.906	0.889	0.738
	POS2	0.869		
	POS3	0.796		
Repurchase Intention (REI)	REI1	0.935	0.949	0.860
	REI2	0.952		
	REI3	0.892		

Additionally, HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) values express discriminant validity for structural equation models. In this context, the fact that all HTMT values shown in Table 4 are below 0.90 indicates that discriminant validity is assured (Henseler et al., 2015).

Table 4. Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)

	CST	CSA	CSR	POS	REI
CST	1.00	-	-	-	-
CSA	0.87	1.00	-	-	-
CSR	0.83	0.89	1.00	-	-
POS	0.52	0.62	0.62	1.00	-
REI	0.48	0.61	0.61	0.80	1.00

4.4. Confirmatory Factor Analysis

The Confirmatory Factor Index (CFI), Tucker-Lewis Index (TLI), and Non-Normalized Fit Index (NNFI) values, as shown in Table 5, are all greater than 0.90. According to Hu and Bentler (1999), values exceeding 0.90 are considered acceptable for these fit indices. Similarly, the Normal Fit Index (NFI) value is sufficient for this study, as it is also greater than 0.90 (Schumacker and Lomax, 2010). Based on these results, it can be stated that each factor and its items meet the measurement requirements.

The normed Chi-square value, calculated as Chi-square (χ^2) divided by degrees of freedom (df), being less than 3 (Chin and Todd, 1995), and the Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) value being less than 0.1 (Hair et al., 2010), further confirm that the model fit is sufficient.

Table 5. Fit Indices for Confirmatory Factor Analysis

The normed Chi-square (x^2/df)	CFI	TLI	NNFI	NFI	RMSEA
2.651	0.942	0.929	0.929	0.911	0.082

4.5. Hypothesis Tests

According to the results of the study, "complaint satisfaction for timing," one of the sub-dimensions of complaint satisfaction, does not have a significant effect on passenger overall satisfaction ($p > 0.05$). Therefore, H1 is not supported. "Complaint satisfaction for adequacy" has a significant ($p < 0.01$), positive, and moderate effect on passenger overall satisfaction (estimated value = 0.561). Thus, H2 is supported. "Complaint satisfaction for passenger relations" also has a significant ($p < 0.05$), positive, and moderate effect on passenger overall satisfaction (estimated value = 0.450). Therefore, H3 is supported. Since the R-square value for the passenger overall satisfaction variable is 0.491, it can be stated that the explanatory power of the sub-dimensions of complaint satisfaction for passenger overall satisfaction is highly sufficient for social sciences (Henseler et al., 2009; Hair et al., 2011). The study also concluded that "passenger overall satisfaction" has a significant ($p < 0.05$), positive (estimated value = 0.825), and strong effect on repurchase intention. Moreover, with an R-square value of 0.681, passenger overall satisfaction demonstrates sufficient explanatory power for repurchase intention. Thus, H4 is supported.

Table 6. Direct Effect Coefficients

Predictor	Outcome	β	Standard Error	z-value	P	Hypothesis	
CST	POS	-0.334	0.289	-1.684	0.104	H_1	Not supported
CSA	POS	0.561	0.390	2.068	0.043	H_2	Supported
CSR	POS	0.450	0.291	2.190	0.030	H_3	Supported
POS	REI	0.825	0.110	15.705	< .001	H_4	Supported
** R-square values: 0,491 (POS) , 0,681 (REI)*							

Table 7 indicates that "passenger overall satisfaction" does not mediate the effect of "complaint satisfaction for timing" on "repurchase intention" ($p > 0.05$). Therefore, H5 is not supported. "Passenger overall satisfaction" mediates the effect of "complaint satisfaction for adequacy" on "repurchase intention," with a high estimation value ($\beta = 0.819$, $p < 0.05$). Thus, H6 is supported. "Passenger overall satisfaction" also mediates the effect of "complaint satisfaction for passenger relations" on "repurchase intention," with a moderate estimation value ($\beta = 0.657$, $p < 0.05$). Therefore, H7 is supported.

Table 7. Mediation Coefficients

Predictor	Mediator	Outcome	β	Standard Error	z-value	p	Hypothesis	
CST	POS	REI	-0.488	0.291	-1.676	0.094	H_5	Not supported
CSA	POS	REI	0.819	0.398	2.057	0.040	H_6	Supported
CSR	POS	REI	0.657	0.301	2.182	0.029	H_7	Supported

Figure 3 illustrates the structural equation model of the research. During the analysis of structural equation modeling, "factor scaling" is a crucial step in developing a metric for latent variables. In this study, "factor variance" was selected as the factor scaling method. As emphasized by Kline (2016), this approach fixes the variance values of the factors to 1, ensuring that the factors are standardized and consistent while stabilizing the estimation process. In the model created using this method, factor loadings, residual variance values, and β coefficients are presented in Figure 3.

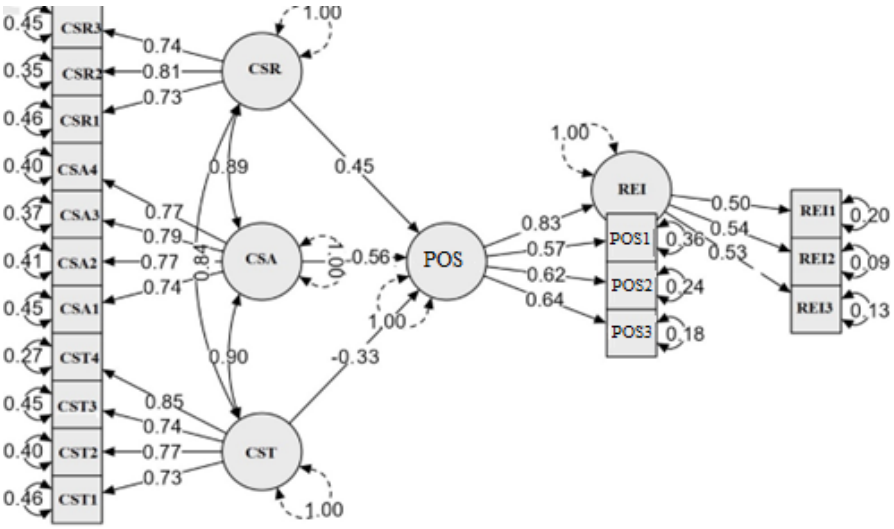

Figure 2. Structural Equation Model

Conclusion and Discussion

There is extensive research on service failure, compensation strategies, and the effects of complaint satisfaction on customer satisfaction, loyalty, and repurchase intention (Xu et al., 2019; Nikbin et al., 2015; Amoako et al., 2023; Chen and Chang, 2005; Hennig-Thurau et al., 2002). These studies have developed an understanding of the role of perceived justice in repurchase intention. However, this study specifically investigated the mediating role of passenger overall satisfaction in the relationship between complaint satisfaction and repurchase intention.

The results indicate that the adequacy of complaint satisfaction is associated with positive outcomes, such as increased passenger overall satisfaction and repurchase intention. The effect of complaint satisfaction for adequacy on passenger overall satisfaction is moderate, as is the effect of complaint satisfaction for passenger relations. However, the effects of both complaint satisfaction for adequacy and complaint satisfaction for passenger relations on repurchase intention, mediated by passenger overall satisfaction, are stronger.

In this context, it is crucial to emphasize the mediating role of passenger overall satisfaction in the relationship between complaint satisfaction and repurchase intention, rather than solely examining bilateral correlations between these variables. Since no meaningful effect of complaint satisfaction for timing on repurchase intention was observed, it can be inferred that the adequacy of service recovery, along with the tolerance, courtesy, and empathy levels of airline employees, is more important than the speed of service recovery. This finding is supported by Mohd-Any et al. (2019), who concluded that the interactional dimension, or customer relations in service recovery, has a greater impact on passenger satisfaction than other components of service recovery.

As a practical implication, airlines should consider implementing employee training programs aimed at enhancing communication, empathy, and problem-solving skills to improve customer relations. Additionally, optimizing complaint management systems and integrating digital solutions, such as real-time monitoring tools or AI-driven customer support, could help minimize service failures and streamline recovery processes.

As a result, when airlines ensure passenger overall satisfaction by addressing all critical determinants of flight services, passengers' tolerance levels increase, making them more likely to travel with the same airline in the future. Other studies also support the conclusions of this study (Wang and Mattila, 2011; Forbes et al., 2005; De Ruyter and Wetzels, 2000; Nikbin, 2011).

This research was conducted with passengers who experienced service failures at airports in Istanbul. Future studies could analyze the effects of participants' socio-demographic and cultural differences by extending the research to different cities or countries. Additionally, factors such as flight duration and frequency could be incorporated into the structural equation model to investigate how they influence the current prediction coefficients.

References

Abd Rashid, M. H., Ahmad, F. S., and Othman, A. K. (2014). Does service recovery affect customer satisfaction? A study on co-created retail industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 130, 455-460.

Ahmad, B. (2023)., Determining Repurchase Intentions of Airline Passengers: Role of Cabin Crew Competence and Passenger Satisfaction. *International Journal of Management Research and Emerging Sciences*, *13*(4).

Ahmed, R. R., Vveinhardt, J., Warraich, U. A., Hasan, S. S. U., & Baloch, A. (2020). Customer satisfaction & loyalty and organizational complaint handling: Economic aspects of business operation of airline industry. *Engineering Economics*, 31(1), 114-125.

Amoako, G. K., Caesar, L. D., Dzogbenuku, R. K., & Bonsu, G. A. (2023). Service recovery performance and repurchase intentions: the mediation effect of service quality at KFC. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6(1), 110-130.

Armağan, E., & Gider, A. (2017). Tüketici marka ilginliği ile tekrar satın alma niyeti arasındaki ilişki: Genç tüketicilerde cep telefonu örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 692-712.

Baker, M. A., & Magnini, V. P. (2016). The evolution of services marketing, hospitality marketing and building the constituency model for hospitality marketing. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(8), 1510-1534.

Çabuk, S., Nakıboğlu, B., & Canoğlu, M. (2013). Algılanan otel imajı ve hizmet kalitesi ile tekrar satın alma niyeti arasındaki ilişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 96-108.

Chen, F. Y., & Chang, Y. H. (2005). Examining airline service quality from a process perspective. *Journal of Air Transport Management*, 11(2), 79-87.

Chin, W. W., & Todd, P. A. (1995). On the use, usefulness, and ease of use of structural equation modeling in MIS research: A note of caution. *MIS Quarterly*, 19(2), 237-246.

Chou, P. F., Lu, C. S., & Chang, Y. H. (2014). Effects of service quality and customer satisfaction on customer loyalty in high-speed rail services in Taiwan. *Transportmetrica A: transport science*, *10*(10), 917-945.

Cranage, D. (2004). Plan to do it right: and plan for recovery. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 16(4), 210-219.

Demeter, C., Walters, G., & Mair, J. (2021). Identifying appropriate service recovery strategies in the event of a natural disaster. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 405-413.

Etemad-Sajadi, R., & Bohrer, L. (2019). The impact of service recovery output/process on customer satisfaction and loyalty: The case of the airline industry. *Tourism and Hospitality Research*, 19(2), 259-266.

Forbes, L. P., Kelley, S. W., & Hoffman, K. D. (2005). Typologies of e-commerce retail failures and recovery strategies. *Journal of Services Marketing*, *19*(5), 280-292.

Fornell, C., & Robinson, W. T. (1983). Industrial organization and consumer satisfaction/dissatisfaction. *Journal of Consumer Research*, 9(4), 403-412.

Ha, J., & Jang, S. S. (2009). Perceived justice in service recovery and behavioral intentions: The role of relationship quality. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 319-327.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). The use of partial least squares (PLS) to address marketing management topics. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 135-138.

Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., & Gremler, D. D. (2002). Understanding relationship marketing outcomes: An integration of relational benefits and relationship quality. *Journal of Service Research*, 4(3), 230-247.

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. In R. R. Sinkovics (Ed.), *New challenges to international marketing* (pp. 277-319). Emerald Group Publishing Limited.

Hess, S., Adler, T., & Polak, J. W. (2007). Modelling airport and airline choice behaviour with the use of stated preference survey data. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 43(3), 221-233.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

Hussain, R., Al Nasser, A., & Hussain, Y. K. (2015). Service quality and customer satisfaction of a UAE-based airline: An empirical investigation. *Journal of Air Transport Management*, *42*, 167-175.

Johnston, R., & Michel, S. (2008). Three outcomes of service recovery: Customer recovery, process recovery and employee recovery. *International Journal of Operations & Production Management*, 28(1), 79-99.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). New York: Guilford Press.

Lajevardi, M., Memeshi, E. G., Fakharmanesh, S., Shirzadegan, A., & Lajevardi, M. (2014). Investigating the effect of satisfaction on repurchase intention. *Advances in Environmental Biology*, 8(17), 493-508.

Law, C. C., Zhang, Y., & Gow, J. (2022). Airline service quality, customer satisfaction, and repurchase Intention: Laotian air passengers' perspective. *Case Studies on Transport Policy*, *10*(2), 741-750.

Leong, L. Y., Hew, T. S., Lee, V. H., & Ooi, K. B. (2015). An SEM–artificial-neural-network analysis of the relationships between SERVPERF, customer satisfaction and loyalty among low-cost and full-service airline. *Expert systems with applications*, 42(19), 6620-6634.

Liao, H. (2007). Do it right this time: The role of employee service recovery performance in customer-perceived justice and customer loyalty after service failures. *Journal of applied psychology*, *92*(2), 475.

Mattila, A. S., & Mount, D. J. (2003). The impact of selected customer characteristics and response time on e-complaint satisfaction and return intent. *International Journal of Hospitality Management, 22*(2), 135-145.

Maxham III, J. G., & Netemeyer, R. G. (2002). Modeling customer perceptions of complaint handling over time: The effects of perceived justice on satisfaction and intent. *Journal of Retailing*, 78(4), 239-252.

McColl-Kennedy, J. R., & Sparks, B. A. (2003). Application of fairness theory to service failures and service recovery. *Journal of Service Research, 5*(3), 251-266.

Mohd-Any, A. A., Mutum, D. S., Ghazali, E. M., & Mohamed-Zulkifli, L. (2019). To fly or not to fly? An empirical study of trust, post-recovery satisfaction and loyalty of Malaysia Airlines passengers. *Journal of Service Theory and Practice*, 29(5/6), 661-690.

Nagel, M., & Santos, C. P. D. (2017). The relationship between satisfaction with complaint handling and repurchase intentions: detecting moderating influences in E-tail*. BBR. Brazilian Business Review*, 14(05), 510-527.

Nikbin, D., Armesh, H., Heydari, A., & Jalalkamali, M. (2011). The effects of perceived justice in service recovery on firm reputation and repurchase intention in airline industry. *African journal of business Management*, *5*(23), 9814.

Nikbin, D., Marimuthu, M., Hyun, S. S., & Ismail, I. (2015). Relationships of perceived justice to service recovery, service failure attributions, recovery satisfaction, and loyalty in the context of airline travelers. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, *20*(3), 239-262.

Özdemir, M., & Çataltepe, O. (2022). E-ticaret işletmelerinde e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 153-174.

Öztürk, İ., & Yılmaz, İ. (2020). Otel müşterilerinin hizmet adalet algıları ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişkide hizmet telafisi tatmini ve genel tatminin aracılık rolü. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, *4*(3), 2361-2377.

Park, J. J.,and Park, J. W. (2016). Investigating the effects of service recovery quality elements on passengers' behavioral intention. Journal of Air Transport Management, 53, 235-241.

Polat, M., & Atalık, Ö. (2022). Examining The Effect of Airline Passengers' Acceptance and Perceptions Toward Technology on Re-purch ase Behavior*. İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1244-1266.

Rhoades, D. L.,and Waguespack Jr, B. (2008). Twenty years of service quality performance in the US airline industry. Managing Service Quality: An International Journal, 18(1), 20-33.

Sigurdsson, V., Larsen, N. M., Gudmundsdottir, H. K., Alemu, M. H., Menon, R. V., &Fagerstrøm, A. (2021). Social media: Where customers air their troubles—How to respond to them?. *Journal of Innovation and Knowledge*, 6(4), 257-267.

Smith, A. K., & Bolton, R. N. (2002). The effect of customers' emotional responses to service failures on their recovery effort evaluations and satisfaction judgments. *Journal of the academy of marketing science*, *30*, 5-23.

Smith, A. K., Bolton, R. N., & Wagner, J. (1999). A model of customer satisfaction with service encounters involving failure and recovery. *Journal of marketing research*, 36(3), 356-372.

Spreng, R. A., Harrell, G. D., & Mackoy, R. D. (1995). Service recovery: impact on satisfaction and intentions. *Journal of Services marketing*, *9*(1), 15-23.

Tang, X., Chang, E. C., Huang, X.,and Zhang, M. (2018). Timing and compensation strategies in service recovery. *Journal of Services Marketing*, 32(6), 755-766.

Tax, S. S., Brown, S. W., & Chandrashekaran, M. (1998). Customer evaluations of service complaint experiences: Implications for relationship marketing. *Journal of Marketing*, 62(2), 60-76.

Temiz, S., & Kurtoğlu, R. (2023). Konaklama işletmelerinde hizmet telafisi, tekrar satin alma ve pozitif ağizdan ağiza iletişim üzerinde müşteri atiflarinin etkisi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(1), 475-508.

Vanniarajan, T., & Gurunathan, P. (2009). Evaluation of linkage between service quality, customer satisfaction and repurchase intentions: An application of SEM. *Asia Pacific Business Review*, 5(4), 108-118.

Voorhees, C. M.,and Brady, M. K. (2005). A service perspective on the drivers of complaint intentions. *Journal of Service Research*, 8(2), 192-204.

Wang, C. Y., & Mattila, A. S. (2011). A cross-cultural comparison of perceived informational fairness with service failure explanations. *Journal of services marketing*, *25*(6), 429-439.

Xu, X., Liu, W., & Gursoy, D. (2019). The impacts of service failure and recovery efforts on airline customers' emotions and satisfaction. *Journal of Travel Research,* 58(6), 1034-1051.

Yalçın, A. (2023). Adalet teorisi çerçevesinde hizmet hatası ve hizmet telafisi konu alan çalışmalarına yönelik literatür taraması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, *12*(35), 463-492.

Appendix 1. Scale Items

Variables	Source	Items
Complaint Satisfaction for Timing (CST)		
The response time of staff is swift to respond my complaints	(Ahmed et al. ,2020)	CST1
The response time of the airline is quicker than my expectations		CST2
I do not have any problem while registering my complaints		CST3
In general, the response time of the crew and ground staff is very quick		CST4
Complaint Satisfaction for Adequacy (CSA)		
The airline is capable to resolve complaints in a refined manner	(Ahmed et al. ,2020)	CSA1
The ground staff is handling & resolving complaints in a perfect manner		CSA2
The crew of the airline is highly skilled to respond to my complaints		CSA3
In general, the airline is capable enough to resolve complaints in a professional and comprehensive way		CSA4
Complaint Satisfaction for Passenger Relations (CSR)		
The airline staff was able to establish good relationship with me	(Ahmed et al. ,2020)	CSR1
The attitude of executives strengthens the customer-airline relationship		CSR2
The executives' attitude enhances the overall quality of services due to timely response to complaints handling		CSR3
Passenger Overall Satisfaction (POS)		
I am satisfied with my decision to use this airline	(Leong et al. ,2015)	POS1
My choice to use this airline was a nice one		POS2
I feel that my experience with this airline has been enjoyable		POS3
Repurchase Intention (REI)		
I have intention to continue my air travels by using this airline	(Polat and Atalık,2022)	REI1
I am planning to continue my air travels by using this airline		REI2
It is highly possible that I repurchase flight ticket from this airline		REI3

*Note: Passengers were asked to complete a questionnaire with 5-point Likert-type items regarding their most recent flight in which they experienced a service failure.

Demir Palancı, Z. & Yalçın, S. (2025). Analysing the financial performance of the companies in the borsa istanbul (bist) information technology index with the mabac method. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 327-341.

Analysing The Financial Performance Of The Companies In The Borsa Istanbul (BIST) Information Technology Index With The MABAC Method[1]

Borsa İstanbul (Bist) Bilişim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performansının MABAC Yöntemi İle Analizi

Zuhal Demir Palancı[2], Selçuk Yalçın[3]

Abstract

The IT sector plays an important role in the development and competitiveness of national economies and companies. For this reason, well analysing the performance of the IT sector, well identifying its shortcomings and weaknesses, and increasing the financial performance of the sector is also the key to increasing the performance of the country's economy. This study aims to evaluate the financial performance of IT sector companies registered at Borsa Istanbul between 2019 and 2023. For this purpose, 12 financial ratios obtained from the data of IT companies registered in BIST were identified as criteria. After weighting these criteria using the Entropy method, the performance of the companies was analysed using the MABAC method. As a result of the analysis, the company with the highest financial performance was Link Bilgisayar Sistemleri Yazılımı ve Donanımı Sanayi ve Ticaret A.Ş. (LINK), which was ranked first twice and second three times in the five years under review, while the companies with the worst financial performance have changed over the years.

Keywords: *Financial Performance, Multi-Criteria Decision Making,MABAC, IT Sector.*

Öz

Ülke ekonomilerinin ve işletmelerin kalkınmasında ve rekabet gücü elde edebilmesinde bilişim sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bilişim sektörünün performansının iyi analiz edilmesi, eksik ve zayıf yönlerinin iyi belirlenip sektörün finansal performansının yükseltilmesi aynı zamanda ülke ekonomisinin de performansının yükselmesinin anahtarı konumundadır. Bu çalışmada 2019-2023 yılları arasında Borsa İstanbul'a kayıtlı bilişim sektörü şirketlerinin finansal performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda BİST'e kayıtlı bilişim şirketlerinin verilerinden elde edilen 12 finansal oran kriter olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu kriterler Entropi yöntemiyle ağırlıklandırıldıktan sonra MABAC yöntemiyle şirketlerin performans analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda en yüksek finansal performansa sahip şirket inceleme yapılan 5 yıl süresince iki kez ilk sırayı ve 3 kez ikinci sırayı alan Link Bilgisayar Sistemleri Yazılımı ve Donanımı Sanayi ve Ticaret A.Ş. (LINK) olurken en kötü finansal performansa sahip şirketlerin yıllar itibariyle değişşiklik gösterdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Finansal Performans, Çok Kriterli Karar Verme, MABAC, Bilişim Sektörü.*

JEL Codes: *G30, L25, P47.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 07 / 10 / 2024
Accepted: 16 / 01 / 2025

[1]Bu çalışma, Borsa İstanbul (BIST) Bilişim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performansının MABAC Yöntemi ile Analizi başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[2] Kobi Bankacılığı Müşteri İlişkileri Yöneticisi, Garanti Bankası Gümüşhane Merkez Şubesi, Gümüşhane, Türkiye, zuhalde.palanci@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4386-1068.

[3]Dr.Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, selcuk.yalcin@gumushane.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0997-7614.

Intruduction

The world has undergone a major transformation with the transition from an industrial to an information society. The main component of this transformation is the dizzying rapid development in the information sector. Developments in the information sector, network technologies and the transformation of computers in recent years have undergone an unimaginable development and transformation compared to the years when computers started to emerge. This dizzying change in the informatics sector has caused very serious change and transformation in many different sectors such as education, health, production, tourism and industry, and even in all areas of public and social life.

This incredible development in the information sector penetrates every point of business life, affecting different sectors and transforming the businesses operating in these fields. This transformation also facilitates the activities of enterprises, while at the same time providing enterprises with the opportunity to compete nationally and internationally.

Countries that are able to integrate this change and transformation in the information system into their business life and use the opportunities offered by this transformation, especially in the competitive environment that has increased with the effect of globalisation, have provided them with significant advantages and enabled the information sector to constitute the main competitive power of the country's economies. This situation has caused the development of the IT sector to assume a decisive role in the development of national economies. The fact that the IT sector plays such an important role in the development of national economies has increased the importance of this sector and the performance of enterprises in this sector. Therefore, the good performance of the enterprises in this sector directly affects the development of both the sector and the national economies.

In order for businesses to perform well, they need to use their resources correctly and effectively and determine their investment and financing plans for the future in a realistic manner. Businesses that can achieve this have the advantage to compete by moving their performance upwards. The concept of performance can also be expressed as the level of achievement of the objectives of the enterprises. Therefore, enterprises show a successful performance to the extent that they can achieve their goals. For this reason, performance measurement at certain intervals is essential for businesses. In other words, performance measurement is an extremely important point for businesses in order to maintain the success of an enterprise and to ensure the continuity of this success (Karaman, 2009). To the extent that enterprises can make this measurement accurately and effectively, they can see their real performance and make plans for the future accordingly.

The use of financial data obtained from the balance sheets of enterprises in performance measurement is a frequently used approach in the literature. In this direction, these data obtained from the balance sheets of enterprises are approached from different angles and answers to different questions are sought. Indicators such as growth, profitability, volume of sales, ability to use resources effectively and efficiently, indebtedness level, debt repayment ability, and the firm's position in the market, which are the determinants of the financial performance of enterprises, are analysed with the help of different ratios and the financial performance of the enterprise is analysed (Aydın, 2012). While making this analysis, many criteria should be taken into consideration and evaluation should be made in the light of these criteria. For this reason, it is a very common method to use multi-criteria decision-making (MCDM) methods that allow evaluation by considering many different criteria when analysing the financial performance of enterprises.

In this study, it is aimed to analyse the financial performance of enterprises with the help of financial ratios obtained from their balance sheets. For this purpose, the multi-attribute boundary approximation area comparison (MABAC) method developed by Pamucar and Cirovic (2015), which has recently been widely used, was used.

1. Literature Review

In this section, the most prominent national and international studies on the subject are summarized from the most recent to the oldest.

Çetin and Karataş (2024) analysed the profitability of 8 automotive companies traded on BIST between the years 2013-2022. Using 7 profitability ratios as criteria in their analysis, the authors analysed the profitability performance of the companies with LOPCOW and MABAC methods, which are MCDM methods. As a result of the study, the authors concluded that Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş. (OTKAR) for the years 2020 and 2021 and Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş. (DOAS) for the year 2022 showed the best performance.

Topal (2024) analysed the financial performance of the firms traded in the Stone and Soil Based Sector of Borsa Istanbul (BIST). Using 12 financial ratios (Current Ratio, Cash Ratio, Acid-Test Ratio, Net Profit Margin, Operating Profitability, Return on Equity, Financial Leverage, Growth in Sales, Inventory Turnover, Asset Turnover, Equity Turnover and

Earnings per Share) as criteria, the author weighted these criteria using AHP and ENTROPI methods and used TOPSIS method for performance ranking. As a result of the study, it was observed that the best performing cement companies in both weighting methods were the same in all years.

Aydın and Sevinç (2024) conducted a comparative performance evaluation of the software sector with Turkey average and NUTS Level I average by using the financial data between 2018-2022. Using the CRITIC method (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) for weighting the criteria and the MABAC method (The Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison) for performance ranking by years, the authors concluded that the software sector performance in NUTS Level I regions was generally higher in 2020 and lower in 2019.

Nurhidayat and Thamrin (2023) analysed the financial performance of automotive companies listed on the Indonesia Stock Exchange (IDX) between 2011 and 2021 using panel data regression analysis. As a result of the analysis, the authors concluded that automotive companies should take working capital management into account when formulating optimal capital budgeting practices and also concluded that working capital management is very important on company profitability.

Gökdemir (2023) aimed to determine the effects of the COVID-19 pandemic process on the financial performance of banks traded on the BIST and to analyse the financial performance of banks in this period. The author weighted the criteria used in the study with CRITIC and DEMATEL methods and made financial performance rankings with VIKOR, TOPSIS and PROMETHEE II methods. As a result of the study, it was concluded that PROMETHEE II is the best method for ranking performance, while VIKOR method is the worst method.

Yavuz and Sönmez (2023) analysed the performance of the companies in the BIST Corporate Governance Index by using data for the period 2019-2021. The authors used return on assets, return on equity, gross profit margin, profit margin, EBITDA margin, earnings per share and market capitalisation/book value ratios as criteria. The authors used CRITIC and ENTROPI methods to weight the criteria and MABAC method for performance ranking. At the end of the study, the authors compared the performance rankings obtained by ENTROPI-MABAC and CRITIC-MABAC methods and determined that the company with the best performance in 2019 was LOGO, and the company with the best performance in 2020 and 2021 was PRKME.

Çilek (2022) aimed to create an optimal portfolio for companies traded in the BIST real estate investment trust index using the SD-MABAC method. In the study where the data set covers the years 2019-2021 and 35 companies were analysed, 9 different financial ratios were determined as criteria. In the analysis conducted as a result of the study, Alarko Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. (ALGYO) was the most successful company in 2019 and 2020, while Pera Yatırım Holding A.Ş. (PEGYO) was the most successful company in 2021.

Lukic (2021), who used the MABAC method in his study on sector productivity in Serbia, found that the wholesale and retail sector and motor vehicle repair sector ranked first in terms of productivity. In addition, he revealed that the wholesale and retail sector and the motor vehicle repair sector were the sectors least affected by the pandemic during the coronavirus epidemic. The author also found that transport and warehousing, banks, and catering and accommodation services sectors were the sectors that significantly felt the negative impact of the coronavirus outbreak on productivity.

Acuner and Kaygın (2021) analyzed the financial performance of 33 companies in the BIST Sustainability Index using 2019 data. The authors used integrated Entropy and Multi-Attribute Boundary Approach Field Comparison (MABAC) methods and used 7 financial ratios as evaluation criteria. As a result of the study, it is concluded that firms with high equity capital have high financial performance, while firms with low earnings per share ratios have low financial performance.

Kablan and Altuk (2021), analyzed the financial performance of the Public Audit Institution for the period 2014-2018 with TOPSIS and MABAC methods. As a result of the study, it was observed that the performance measurement results differed in the two methods used. While the best performance year was found to be 2016 in the analysis using the TOPSIS method, the best performance year was found to be 2017 in the analysis using the MABAC method.

Arslan et al. (2021) aimed to determine the most suitable technopark location for companies planning to operate in the IT sector in Istanbul and Izmit. In the study using entropy and ARAS method, the most suitable technopark location was determined as ITU Technopark, while the second most suitable technopark location was determined as Yıldız Technopark.

Akbulut (2020) analyzed the relationship between the financial performance and stock returns of 18 companies operating in the BIST cement sector for the periods covering 2014-2018. The author determined 8 evaluation criteria to evaluate financial performance and used the CRITIC method to determine the weights of these criteria. In the study, the

MABAC method was used to evaluate the financial performance and to determine the success scores of the alternatives. According to the ranking values obtained as a result of the analysis, it was determined that the 3 most financially successful companies among the companies operating in the BIST Cement Sector are ADANA, ADBGR and KONYA. As a result of the study, it was concluded that there is a positive and moderately significant relationship between the performance ranking (CRITIC- MABAC) and the stock return ranking.

Apan and Öztel (2020) analyzed the cash flow-oriented financial performance of 15 companies traded in the Forest Paper and Paper Printing Index using the Integrated Entropy and EDAS methods. As a result of the study covering the years 2011-2018, KARTN and GENTS were identified as the companies with the best financial performance in all years except 2015. The companies with the worst financial performance were SAMAT and HURGZ.

Karcıoğlu et al. (2020) analyzed the financial performance of 8 energy companies in Borsa Istanbul between 2013 and 2017. The authors used 13 financial ratios as evaluation criteria and used the Entropy and Intuitionistic Fuzzy logic method. As a result of the study, the best performing companies were found to be respectively Odaş and Aksu Enerji, while the worst performing companies were found to be Aksa Elektrik and Ayen Elektrik.

Çanakçıoğlu and Küçükönder (2020) analyzed the financial performance of 21 enterprises traded in the food and beverage index in BIST in 2014-2018 by using Entropy and TOPSIS methods. As a result of the analysis, it was concluded that Konfrut Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. showed the highest financial performance in 2014, while Türk Tuborg Bira ve Malt Sanayii A.Ş. showed the highest financial performance in all other years.

Ulutaş (2019) used 8 criteria in his study on the selection of a manager for the marketing department of a furniture workshop using ENTROPI and MABAC methods. In the analysis, the selection was completed by ranking the candidates from the most suitable to the least suitable with the MABAC method.

Akgınel, (2019), it was aimed to compare the financial performance of companies operating in the IT sector according to years by using TOPSIS and VIKOR method, which are among the multi-criteria decision-making techniques. As a result of the study, it was observed that the financial performance of the companies varied over the years and the methods used created differences in the performance rankings of the companies.

Shaverdi et al. (2016) aimed to evaluate the competitiveness of 7 petrochemical companies traded on the Tehran Stock Exchange between 2003 and 2013 by using the Fuzzy TOPSIS method. Using 15 financial ratios obtained from the financial statements of the companies between 2003-2013 as evaluation criteria, the authors ranked 7 companies in terms of competitiveness and concluded that the weight ratios were very close to each other. 6 of the 7 companies were ranked in terms of competitiveness.

Sueyoshi and Goto (2013) compared Japanese IT and manufacturing firms listed on the Tokyo Stock Exchange. The empirical evidence revealed that research and development expenditures increase the corporate value of IT and manufacturing enterprises. They also concluded that the research and development expenditures of IT sector enterprises are much more important than the research and development expenditures of manufacturing sector enterprises.

2. Method

Financial performance evaluation of companies operating in BIST is very important for both company managers and investors in a competitive environment to achieve their investment targets. Since the evaluation process reflects the profitability of a company, financial performance measures should be analysed accurately. Financial performance analysis is an effective analysis management that can reveal the financial strengths and weaknesses of companies, and also helps managers to obtain appropriate strategies that the company should follow in order to achieve certain goals.

The financial performance evaluation model proposed in this study consists of two steps. In the first step, the Entropy method is used to determine the weights of the criteria, and in the second step, the multi-attribute boundary approximation area comparison (MABAC) method is applied to determine the performance ranking of the selected companies.

In this study, 12 financial ratios determined to measure financial performance were used as criteria. Entropy Method was used to determine the weights of the criteria affecting the performance and MABAC Method was used to determine the company with the highest performance. The MABAC method is a relatively new model for the recently developed MCDM approach (Pamucar and Ćirović, 2015). The MABAC method has recently been widely used to determine the order of alternatives in solving problems in many different fields (Şahin and Altun, 2020). The MABAC method has both a simple computational technique and a robust approach close to human decision-making logic.

2.1. MABAC Method Application Steps

The multi-attribute boundary approximation domain comparison (MABAC) method is a new distance-based method recently developed by the research centre at the Defence University in Belgrade (Pamucar and Ćirović, 2015). It is based on calculating the values of the criterion functions for the alternatives and defining the distance of the criterion function from the boundary approximation domain. Accordingly, all alternatives can be included in the boundary (G), upper (G+) or lower (G-) approximation domain. The alternatives can then be ranked.

The first study of the MABAC method demonstrated its simple computational process and its stability in solution through in-depth comparison and sensitivity analyses. To date, the MABAC method has been combined with various uncertainty theories. Moreover, the method has been applied in various fields related to healthcare, waste treatment technologies (Shi et al., 2017), failure mode and effect analysis (Liu et al., 2019) and hospital management (Sun et al., 2018).

In a decision making problem, let A = $\{A_1, A_2, \dots, A_i\}$ be the set of alternatives and C= $\{C_1, C_2, \dots, C_j\}$ be the set of criteria. Let A_i be alternative *i* and C_j be criterion *j*. Let r_{ij} denote the performance value of alternative A_i with respect to criterion C_j. $W = \{w_1, w_2, \dots, w_n\}$ is the weight vector of the criteria $\sum_{j=1}^{n} w_j = 1$, $w_j \in [0,1]$.

The MABAC method is seen in defining the distance of each alternative from the boundary approximation area of the criterion function. It is a multi-criteria decision-making approach and its steps can be summarised as follows (Pamucar and Cirovic, 2015).

Step 1. Obtaining initial decision matrix

$R = [r_{ij}]_{m\times n}$ decision matrix, where r_{ij} is the performance value of alternative A_i according to criterion C_j, is given as follows.

$$R = [r_{ij}]_{m\times n} = \begin{bmatrix} r_{11} & \cdots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2. Normalisation of the decision matrix

The purpose of normalisation is to eliminate the difference of attributes in size and order of magnitude. A normalisation process is applied to all data to ensure the general evaluation conditions. This process varies according to the type of benefit and cost of the criteria.

i) If criterion C_j is a utility-type criterion, the normalised value

$$r'_{ij} = \frac{a_{ij} - \min(a_{ij})}{\max(a_{ij}) - \min(a_{ij})}, i = 1,2,\cdots,m; j = 1,2,\cdots,n \quad (2)$$

ii) If criterion C_j is a cost-type criterion, the normalised value

$$r'_{ij} = \frac{\max(a_{ij}) - a_{ij}}{\max(a_{ij}) - \min(a_{ij})} (a_{ij}), i = 1,2,\cdots,m; j = 1,2,\cdots,n. \quad (3)$$

Then the normalised matrix is obtained as $R' = [r'_{ij}]_{m\times n}$ $(i = 1,2,\cdots,m; j = 1,2,\cdots,n)$

Step 3. Determination of criteria weights

Criteria weights have a significant impact on the decision-making process. Many different approaches have been presented in the literature to determine these weights. Entropy has an objective point of view that determines the criterion weight by taking into account the uncertainties of the data. A criterion with a small entropy means that it should have a large weight.

where m is the number of alternatives and $h_{ij} = \frac{r_{ij}^{ort}}{\sum_{i=1}^{m}(h_{ij})}$ the entropy of criterion C_j is calculated By the formula;

$$E(j) = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^{m} (h_{ij}) \ln(h_{ij}) \quad (4)$$

In particular, when $h_{ij} = 0, (h_{ij})\ln(h_{ij}) = 0$ (Huang vd., 2015). Thus, with n being the number of criteria, the weight value of each criterion calculated by the formula ;

$$w_j = \frac{1-E(j)}{\sum_{j=1}^{n}(1-E(j))}$$

(5)

Step 4. Determination of weighted average decision matrix

r'_{ij} is an element of the normalised matrix and w_i (i =1,2,...,m) are the weight values of the criteria.

With the equation $s_{ij} = w_j * h_{ij}, (i = 1,2,\dots,m; j = 1,2,\dots,n)$ (6)

weighted decision matrix $= [s_{ij}]_{m\times n} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \cdots & w_n r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & \cdots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} s_{11} & \cdots & s_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ s_{m1} & \cdots & s_{mn} \end{bmatrix}$

(7)

is calculated. Here s_{ij} represents an element of the weighted decision matrix.

Step 5. Determination of the boundary approach area matrix

s_{ij} $(i = 1,2,\dots,m; j = 1,2,\dots,n)$being the elements of the weighted matrix and m being the total number of alternatives, the boundary approximation area matrix (SAM) $G = [g_j]_{1\times n} = [g_1, g_2, \dots, g_n]$

$g_j = \prod_{i=1}^{m}(s_{ij})^{1/m}, (i = 1,2,\dots,m; j = 1,2,\dots,n),$ calculated by. (8)

Step 6. Calculation of the distance measure between alternatives and SAM

The distance between each alternative and SAM is calculated using the following equation. $D = [d_{ij}]_{m\times n}$for the distance matrix,

$$d_{ij} = \begin{cases} d(c_{ij}, g_j) & if \quad c_{ij} \geq g_j \\ -d(c_{ij}, g_j) & if \quad c_{ij} < g_j \end{cases}. \quad (9)$$

Here $d(s_{ij}, g_j)$;means the distance from $s_{ij}$to $g_j c_{ij}$.

1) If $d_{ij} > 0$, alternatives belong to the upper approximation field $G^+(UPF)$
2) If $d_{ij} = 0$, the alternatives belong to the boundary approximation field G(BAF);
3) If $d_{ij} < 0$, the alternatives belong to the lower approximation field $G^-(LAF)$

Obviously, the best alternatives are found in $G^+(UPF)$ and the worst alternatives are found in $G^-(LAF)$). This situation is presented in figure 1 (Pamucar and Cirovic, 2015).

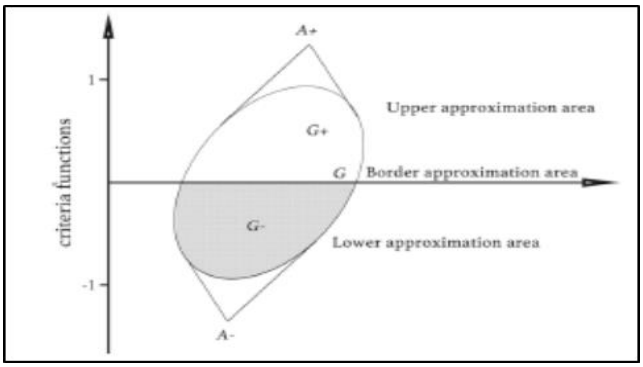

Figure 1 Representitons of the upper approach G⁺, lower approach field G⁻ and boundary approach field G

Step 7. Calculation of extended closeness coefficients of alternatives

Proximity coefficient for each alternative is calculated by the formula; $\xi_i = \sum_{j=1}^{n} d_{ij}$ (10)

The value of the extended closeness reflects the relative superiority of the alternatives

Step 8. Ranking of alternatives

All alternatives are ranked according to ξ_i $(i = 1,2, \dots, m)$. A larger ξ_i, , i. indicates that alternative i is relatively better, while a smaller ξ_i indicates that alternative i is relatively weaker.

3. Analysis and Findings

Performance evaluation has been formulated as a typical MCDM problem that selects an alternative or ranks alternatives among a set of alternatives associated with different parameters. In this study, an entropy-based MABAC method is proposed for solving financial evaluation problems. The proposed method is applied to a real case. Performance evaluation decisions are inherently contradictory, so investors want to know the performance and industry ranking of the companies they are considering investing in. Therefore, the problem of the study is to determine the importance of the criteria that reveal the performance value and to rank the companies according to their values in line with these criteria. For the application of the developed method, 12 evaluation criteria were determined by reviewing the literature (Çetin and karakaş,2024; Yavuz and Sönmez 2023; Arslan et al. 2021; Karcıoğlu et al.,2020). Using these criteria, 24 companies in the BIST IT Index between 2019 and 2023 were analysed. Table 1 shows the selected companies and their abbreviations, while Tablo 2 shows the selected evaluation criteria.

Table 1. Selected Companies

Company	Abbreviation	Company	Abbreviation	Company	Abbreviation	Company	Abbreviation
ARDYZ	A_1	EDATA	A_7	INTEK	A_{13}	MTRKS	A_{19}
ARENA	A_2	ESCOM	A_8	KFEIN	A_{14}	OBASE	A_{20}
ATATP	A_3	FONET	A_9	LINK	A_{15}	PENTA	A_{21}
AZTEK	A_4	HTTBT	A_{10}	LOGO	A_{16}	PKART	A_{22}
DESPC	A_5	INDES	A_{11}	MANAS	A_{17}	SMART	A_{23}
DGATE	A_6	INGRM	A_{12}	MIATK	A_{18}	VBTYZ	A_{24}

Table 2. Selected Evaluation Criteria

Selected Criteria	Abbreviation	Selected Criteria	Abbreviation
Liquid Ratio	C_1	Equity Capital Growth	C_7
Return on Assets	C_2	Financial leverage	C_8
Net Profit Margin	C_3	Short Term Debt / Total Debt	C_9
Return on Equity	C_4	Total Debt / Equity	C_{10}
Active Growth	C_5	Asset Turnover Rate	C_{11}
Net Sales Growth	C_6	Receivable Turnover Rate	C_{12}

The application steps of the MABAC model used for financial performance analysis are presented below. In the study, financial performances were calculated separately for 5 years. In order to save space and time, the calculations for the performance ranking for 2019 are shown here. Rankings for other years will be presented in tabular form.

Step 1. Firstly, according to the previously determined criteria, the data for each alternative were obtained and the decision matrix was created. The decision matrix created with the data of 2019 is presented in Table 3.

Table 3. Decision Matrix

Alternatives	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9	C_{10}	C_{11}	C_{12}
A_1	3,83	55,71	1478,63	66,52	48,04	10,47	77,22	16,02	80,45	19,08	0,74	2,03
A_2	1,21	24,17	1433,1	29,57	49,95	39,06	40,77	62,7	97,4	167,83	2,93	5,62
A_3	1,16	36,52	1440,67	72,34	103,71	23,45	86,32	61,98	86,87	212,09	1,78	3,36
A_4	1,64	39,99	1442,28	70,61	18,79	0	19,89	61,42	79,72	159,21	1,84	2,9
A_5	1,45	30,46	1436,54	38,06	45,22	-19,06	20,47	48,43	98,34	93,91	2,07	3,44
A_6	1,41	27,33	1434,38	42,96	41,04	38,22	43,28	52,52	98,78	180,04	2,66	5,38
A_7	1,36	33,08	1437,97	44,52	68,87	16,98	44,79	51,32	96,08	105,43	2,02	3,72
A_8	8,67	0	0	0	0	-31,22	0,06	4,17	92,12	4,35	0,01	0,3
A_9	1,26	40,49	1461,94	46,53	27,61	37,49	47,11	15,64	73,59	18,55	0,65	7,16
A_{10}	2,77	57,85	1465,44	68,45	75,53	56,44	80,06	20,5	70,37	25,79	1,1	7,33
A_{11}	0,96	25,8	1433,84	44,69	66,31	35,85	36,69	76,48	98,93	420,42	2,62	5,46
A_{12}	1,36	22,14	1432,54	25,59	45,02	18,7	36,87	75,28	86,3	309,88	2,06	3,16
A_{13}	0,07	12,79	1399,7	0,64	30,25	-6,9	0	66,62	65,16	199,56	0,26	17,71
A_{14}	3,5	34	1445,99	43,51	62,83	26,72	48,34	17,44	66,14	30,85	0,92	3,62
A_{15}	9,13	41,86	1479,61	45,76	45,88	35,95	43,89	14,13	59,51	16,46	0,43	4,92
A_{16}	1,53	34,13	1452,55	48,04	56,54	31,47	45,3	49,13	63,51	103,3	0,63	2,88
A_{17}	0,38	22,71	1433,62	28,18	31,62	11,62	22,49	77,23	75,67	339,18	0,97	7,35
A_{18}	0,82	44,13	1449,06	56,79	46,99	226,41	61,42	31,35	94,1	45,67	1,35	9,13
A_{19}	0,99	38,61	1441,21	54,31	33,79	22,12	20,93	49,75	66,8	98,45	1,91	17,45
A_{20}	1,49	33,12	1447,6	40,76	18,79	0	19,89	36,65	75,1	57,84	0,77	3,04
A_{21}	2,05	24,5	1433,37	45,11	50,12	6,79	29,89	86,98	42,25	667,84	2,57	4
A_{22}	1,69	30,52	1436,23	37,6	48,87	20,42	36,64	43,28	94,09	76,29	2,25	9,2
A_{23}	2,36	34,6	1460,96	39,53	86,82	13,98	143,35	15,95	64,39	18,98	0,46	2,98
A_{24}	1,49	33,99	1442,03	63,2	31,08	7,67	73,3	64,58	81,59	182,35	1,28	4,29

Step 2. Decision matrix was normalised using Equation (2-3). The resulting normalised decision matrix is presented in Table 4.

Table 4. Normalised Decision Matrix

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9	C_{10}	C_{11}	C_{12}
A_1	0,415	0,963	0,999	0,920	0,463	0,162	0,539	0,857	0,326	0,978	0,250	0,099
A_2	0,126	0,418	0,969	0,409	0,482	0,273	0,284	0,293	0,027	0,754	1,000	0,306
A_3	0,120	0,631	0,974	1,000	1,000	0,212	0,602	0,302	0,213	0,687	0,606	0,176
A_4	0,173	0,691	0,975	0,976	0,181	0,121	0,139	0,309	0,339	0,767	0,627	0,149
A_5	0,152	0,527	0,971	0,526	0,436	0,047	0,143	0,466	0,010	0,865	0,705	0,180
A_6	0,148	0,472	0,969	0,594	0,396	0,270	0,302	0,416	0,003	0,735	0,908	0,292
A_7	0,142	0,572	0,972	0,615	0,664	0,187	0,312	0,431	0,050	0,848	0,688	0,196
A_8	0,949	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,120	1,000	0,000	0,000
A_9	0,131	0,700	0,988	0,643	0,266	0,267	0,329	0,861	0,447	0,979	0,219	0,394
A_{10}	0,298	1,000	0,990	0,946	0,728	0,340	0,558	0,803	0,504	0,968	0,373	0,404
A_{11}	0,098	0,446	0,969	0,618	0,639	0,260	0,256	0,127	0,000	0,373	0,894	0,296
A_{12}	0,142	0,383	0,968	0,354	0,434	0,194	0,257	0,141	0,223	0,540	0,702	0,164
A_{13}	0,000	0,221	0,946	0,009	0,292	0,094	0,000	0,246	0,596	0,706	0,086	1,000
A_{14}	0,379	0,588	0,977	0,601	0,606	0,225	0,337	0,840	0,579	0,960	0,312	0,191
A_{15}	1,000	0,724	1,000	0,633	0,442	0,261	0,306	0,880	0,695	0,982	0,144	0,265
A_{16}	0,161	0,590	0,982	0,664	0,545	0,243	0,316	0,457	0,625	0,851	0,212	0,148
A_{17}	0,034	0,393	0,969	0,390	0,305	0,166	0,157	0,118	0,410	0,495	0,329	0,405
A_{18}	0,083	0,763	0,979	0,785	0,453	1,000	0,428	0,672	0,085	0,938	0,459	0,507
A_{19}	0,102	0,667	0,974	0,751	0,326	0,207	0,146	0,450	0,567	0,858	0,651	0,985
A_{20}	0,157	0,573	0,978	0,563	0,181	0,121	0,139	0,608	0,420	0,919	0,260	0,157
A_{21}	0,219	0,424	0,969	0,624	0,483	0,148	0,209	0,000	1,000	0,000	0,877	0,213

A_{22}	0,179	0,528	0,971	0,520	0,471	0,200	0,256	0,528	0,085	0,892	0,767	0,511
A_{23}	0,253	0,598	0,987	0,546	0,837	0,175	1,000	0,858	0,609	0,978	0,154	0,154
A_{24}	0,157	0,588	0,975	0,874	0,300	0,151	0,511	0,270	0,306	0,732	0,435	0,229

Step 3. The weights of financial ratios are determined using Equation (4-5) and the results are presented in Table 5.

Table 5. Criteria Weights

Criteria	Weight	Criteria	Weight
C_1	0,132	C_7	0,152
C_2	0,081	C_8	0,057
C_3	0,092	C_9	0,058
C_4	0,073	C_{10}	0,029
C_5	0,088	C_{11}	0,090

Step 4. With the weight information obtained in the previous step, the weighted decision matrix was calculated with the help of Equation (6-7). The results are presented in Table 6.

Table 6. Weighted Decision Matrix

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9	C_{10}	C_{11}	C_{12}
A_1	0,010	0,006	0,004	0,005	0,004	0,003	0,011	0,004	0,002	0,002	0,002	0,001
A_2	0,003	0,003	0,004	0,002	0,004	0,005	0,006	0,001	0,000	0,001	0,008	0,002
A_3	0,003	0,004	0,004	0,005	0,008	0,004	0,012	0,001	0,002	0,001	0,005	0,001
A_4	0,004	0,004	0,004	0,005	0,001	0,002	0,003	0,001	0,002	0,001	0,005	0,001
A_5	0,004	0,003	0,000	0,003	0,000	0,001	0,000	0,002	0,000	0,001	0,005	0,001
A_6	0,003	0,000	0,004	0,003	0,003	0,005	0,006	0,002	0,000	0,001	0,007	0,002
A_7	0,003	0,003	0,004	0,003	0,005	0,000	0,006	0,002	0,000	0,001	0,005	0,001
A_8	0,022	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,005	0,001	0,002	0,000	0,000
A_9	0,003	0,004	0,004	0,003	0,002	0,000	0,007	0,004	0,003	0,002	0,000	0,000
A_{10}	0,007	0,006	0,004	0,005	0,006	0,006	0,011	0,004	0,004	0,002	0,003	0,003
A_{11}	0,002	0,003	0,004	0,003	0,005	0,004	0,005	0,001	0,000	0,001	0,000	0,002
A_{12}	0,003	0,002	0,004	0,000	0,004	0,003	0,005	0,001	0,000	0,001	0,005	0,001
A_{13}	0,000	0,001	0,000	0,000	0,002	0,002	0,000	0,001	0,004	0,001	0,001	0,008
A_{14}	0,000	0,004	0,004	0,003	0,005	0,004	0,007	0,004	0,004	0,001	0,002	0,001
A_{15}	0,024	0,004	0,004	0,003	0,000	0,004	0,006	0,004	0,005	0,002	0,001	0,002
A_{16}	0,004	0,004	0,004	0,003	0,004	0,004	0,006	0,002	0,004	0,001	0,002	0,001
A_{17}	0,001	0,002	0,004	0,002	0,002	0,003	0,003	0,001	0,003	0,001	0,003	0,003
A_{18}	0,002	0,005	0,004	0,004	0,004	0,017	0,009	0,003	0,001	0,001	0,004	0,004
A_{19}	0,002	0,004	0,004	0,004	0,003	0,003	0,003	0,002	0,004	0,001	0,005	0,007
A_{20}	0,004	0,003	0,004	0,003	0,001	0,002	0,003	0,003	0,003	0,001	0,002	0,001
A_{21}	0,005	0,000	0,000	0,003	0,004	0,002	0,000	0,000	0,007	0,000	0,007	0,000
A_{22}	0,000	0,003	0,004	0,000	0,000	0,003	0,000	0,000	0,001	0,000	0,006	0,004
A_{23}	0,006	0,000	0,004	0,003	0,007	0,003	0,000	0,004	0,004	0,002	0,001	0,001
A_{24}	0,004	0,004	0,004	0,004	0,002	0,003	0,010	0,001	0,002	0,001	0,003	0,002

Step 5. Using Equation 8, the boundary approximation field matrix (SAM) $G = [g_j]_{1\times12} = [g_1, g_2, \dots, g_{12}]$ is calculated and presented as follows.

$$G=\begin{bmatrix}0{,}00148; 0{,}00078; 0{,}00091; 0{,}00082; 0{,}00081; 0{,}00116;\\ 0{,}00068; 0{,}00114; 0{,}00082; 0{,}00069; 0{,}00115; 0{,}00073\end{bmatrix}$$

Step 6. The distance measure between alternatives and SAM was calculated using Equation 9 and the distance matrix $D = [d_{ij}]_{24\times12}$ is given in Table 7.

Table 7. Distance Measure Values

	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9	C_{10}	C_{11}	C_{12}
A_1	0,008	0,005	0,003	0,004	0,003	0,002	0,010	0,003	0,001	0,001	0,001	0,000
A_2	0,001	0,002	0,003	0,001	0,003	0,003	0,005	0,000	-0,001	0,000	0,007	0,002
A_3	0,001	0,003	0,003	0,004	0,007	0,002	0,011	0,000	0,001	0,000	0,004	0,001
A_4	0,003	0,003	0,003	0,004	0,001	0,001	0,002	0,000	0,002	0,001	0,004	0,000
A_5	0,002	0,002	-0,001	0,002	-0,001	0,000	-0,001	0,001	-0,001	0,001	0,004	0,001
A_6	0,002	-0,001	0,003	0,002	0,002	0,003	0,005	0,001	-0,001	0,000	0,006	0,001
A_7	0,002	0,003	0,003	0,002	0,005	-0,001	0,006	0,001	0,000	0,001	0,004	0,001
A_8	0,021	-0,001	-0,001	-0,001	-0,001	-0,001	-0,001	0,004	0,000	0,001	-0,001	-0,001
A_9	0,002	0,003	0,003	0,002	0,001	-0,001	0,006	0,003	0,002	0,001	-0,001	-0,001
A_{10}	0,006	0,005	0,003	0,004	0,005	0,005	0,011	0,003	0,003	0,001	0,002	0,002
A_{11}	0,001	0,002	0,003	0,002	0,004	0,003	0,004	-0,001	-0,001	0,000	-0,001	0,002
A_{12}	0,002	0,002	0,003	-0,001	0,003	0,002	0,005	0,000	-0,001	0,000	0,004	0,001
A_{13}	-0,001	0,001	-0,001	-0,001	0,002	0,000	-0,001	0,000	0,003	0,000	0,000	0,007
A_{14}	-0,001	0,003	0,003	0,002	0,004	0,003	0,006	0,003	0,003	0,001	0,001	0,001
A_{15}	0,022	0,004	0,003	0,002	-0,001	0,003	0,006	0,003	0,004	0,001	0,000	0,001
A_{16}	0,002	0,003	0,003	0,003	0,004	0,003	0,006	0,001	0,004	0,001	0,000	0,000
A_{17}	-0,001	0,002	0,003	0,001	0,002	0,002	0,002	-0,001	0,002	0,000	0,001	0,002
A_{18}	0,000	0,004	0,003	0,003	0,003	0,016	0,008	0,002	0,000	0,001	0,002	0,003
A_{19}	0,001	0,003	0,003	0,003	0,002	0,002	0,002	0,001	0,003	0,001	0,004	0,007
A_{20}	0,002	0,003	0,003	0,002	0,001	0,001	0,002	0,002	0,002	0,001	0,001	0,000
A_{21}	0,004	-0,001	-0,001	0,002	0,003	0,001	-0,001	-0,001	0,006	-0,001	0,006	-0,001
A_{22}	-0,001	0,002	0,003	-0,001	-0,001	0,002	-0,001	-0,001	0,000	-0,001	0,005	0,003
A_{23}	0,004	-0,001	0,003	0,002	0,006	0,002	-0,001	0,003	0,003	0,001	0,000	0,000
A_{24}	0,002	0,003	0,003	0,004	0,002	0,001	0,010	0,000	0,001	0,000	0,002	0,001

Step 7. The extended degree of closeness ξ_i $(i = 1,2, \dots,24)$ of each alternative was calculated using Equation (10) and the results are listed in Table 8.

Table 8. Extended Proximity Degrees of Alternatives

	ξ_i		ξ_i		ξ_i		ξ_i
A_1	0,04109	**A_7**	0,02494	**A_{13}**	0,00883	**A_{19}**	0,03208
A_2	0,02740	**A_8**	0,01837	**A_{14}**	0,02834	**A_{20}**	0,01964
A_3	0,03834	**A_9**	0,02101	**A_{15}**	0,04838	**A_{21}**	0,01732
A_4	0,02333	**A_{10}**	0,04845	**A_{16}**	0,02912	**A_{22}**	0,00981
A_5	0,00949	**A_{11}**	0,01907	**A_{17}**	0,01622	**A_{23}**	0,02356
A_6	0,02550	**A_{12}**	0,01864	**A_{18}**	0,04518	**A_{24}**	0,02944

Performance rankings were made by applying the same steps in other years (2020, 2021, 2022, 2023). Here, in order to save time and space, the results obtained for other years will be presented graphically.

When the performance rankings according to years are analysed; HTTBT was the company that ranked first in 2019, while Link Bilgisayar Sistemleri Yazılımı ve Donanımı Sanayi ve Ticaret A.Ş. (LINK), which has almost the same score, ranked second and Mia Teknoloji A.Ş. (MIATK) ranked 3rd. The worst performing company was Innosa Teknoloji A.Ş. (INTEK), followed by Despec Bilgisayar Pazarlama ve Ticaret A.Ş. (DESPC) and Plastikkart Akıllı Kart İletişim Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. (PKART).

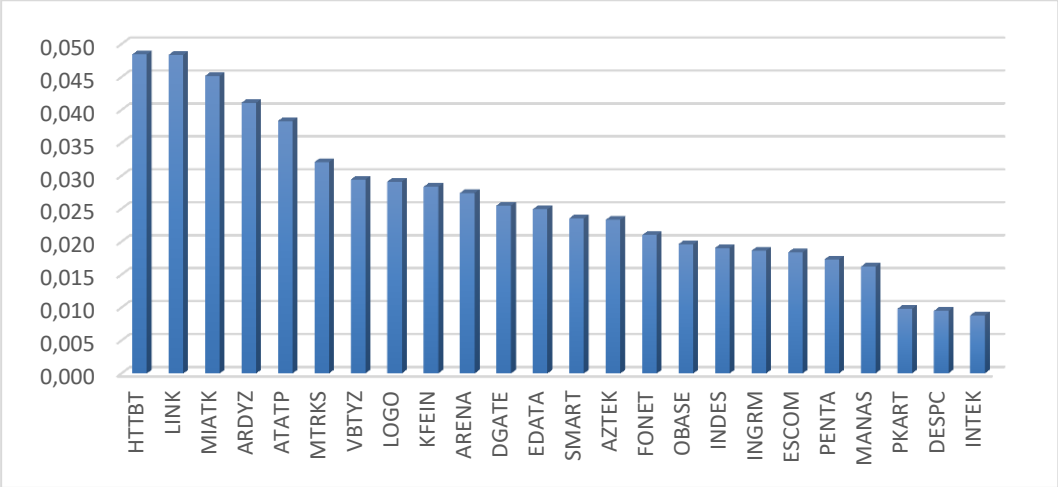

Graph 1. 2019 Performance Ranking

As a result of the analysis for 2020, the best performing company was Escort Computer Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. (ESCOM), followed by Ard Grup Bilişim Teknolojileri A.Ş. (ARDYZ) and LINK companies, respectively. The worst performing company in 2020 was PKART, followed by Indeks Bilgisayar Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. (INDES) and Smartiks Yazılım A.Ş. (SMART), respectively.

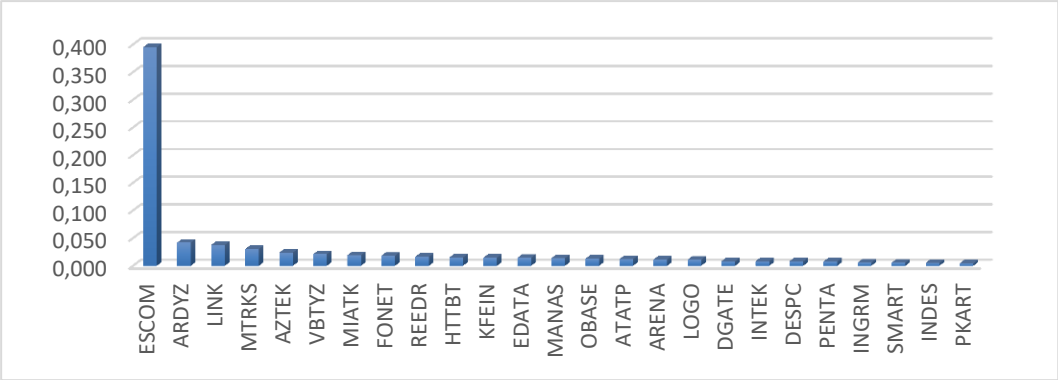

Graph 2. 2020 Performance Ranking

In 2021, when we evaluate the performance ranking for the year 2021, it was observed that LINK performed the best. The second best performance was shown by INTEK, followed by Atp Ticari Bilgisayar Ağı ve Elektrik Güç Kaynakları Üretim Pazarlama ve Ticaret A.Ş. (ATATP). Pasifik Donanım ve Yazılım Bilgi Teknolojileri A.Ş. (PATEK) showed the worst performance, while Kafein Yazılım Hizmetleri Ticaret A.Ş. (KFEIN) and Despec Bilgisayar Pazarlama ve Ticaret A.Ş. (DESPC) were also among the companies with poor performance.

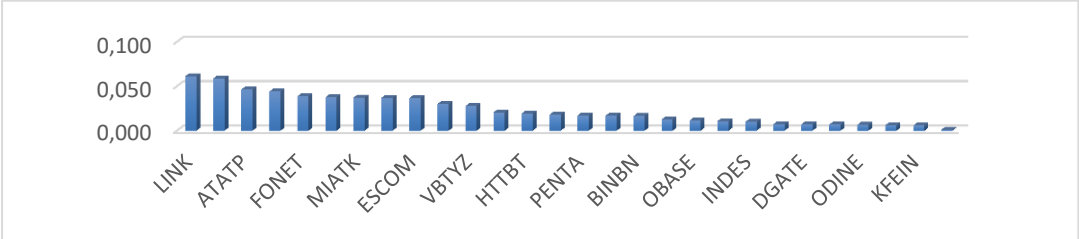

Graph 3. 2021 Performance Ranking

In 2022, the best performing companies were ESCOM, LINK and INTEK, while the worst performing companies were Ingram Micro Bilişim Sistemleri A.Ş (INGRM), PATEK and SMART.

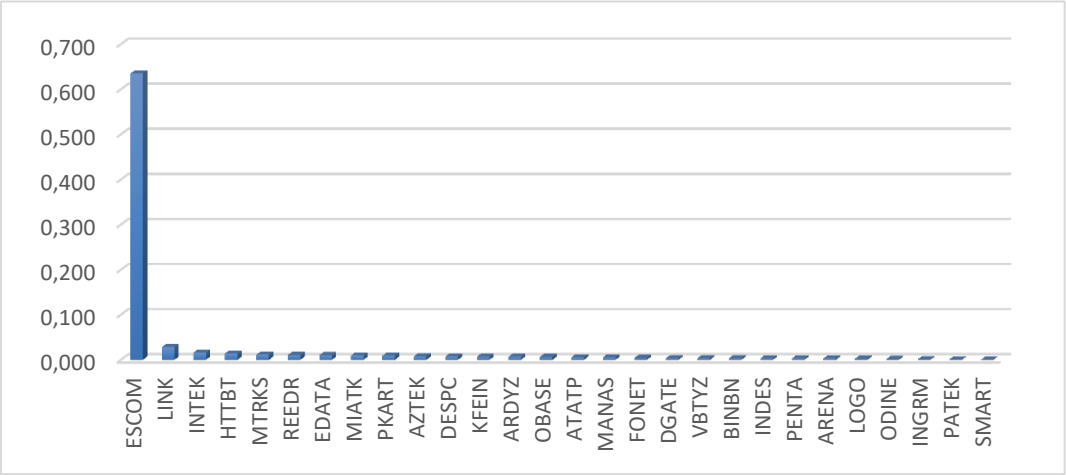

Graph 4. 2022 Performance Ranking

Finally, when the analysis for 2023 is analysed, it is seen that Matriks Finansal Teknolojiler A.Ş. (MTRKS) has the best performance, followed by LINK and PATEK companies respectively.When we look at the companies with the worst performance for 2023, BİN ULAŞIM VE AKILLI ŞEHİR TEKNOLOJİLER A.Ş. (BINBN) ranks first, followed by Datagate Bilgisayar Malzemeleri Ticaret A.Ş. (DGATE) and Logo Yazılım Sanayi Ve Ticaret A.Ş. (LOGO) companies respectively.

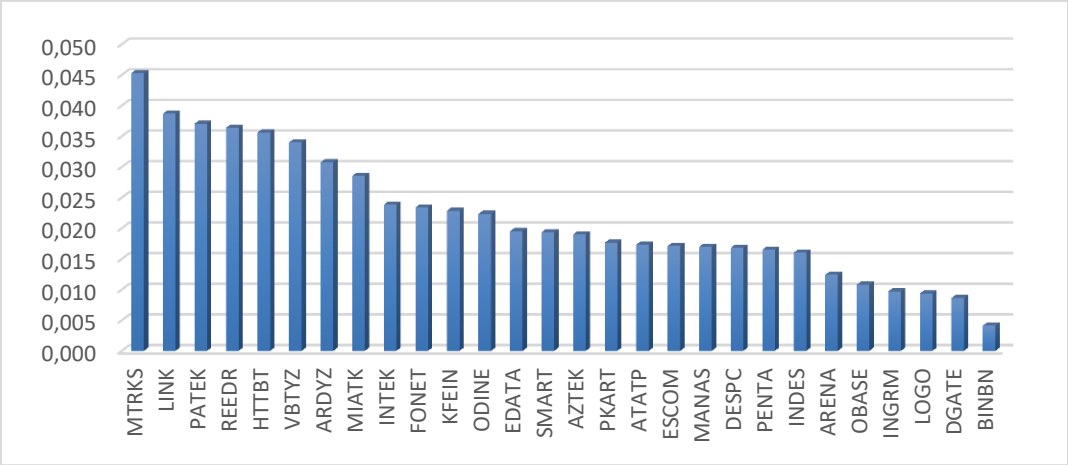

Graph 5. 2023 Performance Ranking

Conclusion and Recommendations

The transition from the industrial society to the information society, together with the effect of globalisation, the fields of activity and production processes of enterprises have experienced a serious change. This change has made itself felt very rapidly in almost all sectors. In particular, the increasing competitive pressure with globalisation has become the biggest problem of enterprises and therefore of countries. Countries and businesses have to adapt their business processes to new generation technologies and digitalisation as much as possible in order to gain advantage in this increasing competitive environment.

The most important stakeholder of this rapid and major change and transformation process is undoubtedly the information sector. The change in the information sector has been a driving force for countries and businesses. For this

reason, countries that can achieve a good pace of change and development in the IT sector have a competitive advantage in the international arena.

The increasing pace of change and development in the IT sector has become a determinant in both national and international competition for enterprises in this sector. Unfortunately, businesses that cannot catch up with this pace of change have serious difficulties in sustaining their existence. For this reason, it is extremely vital for enterprises in the IT sector to measure their own performance accurately, determine their strengths and weaknesses and make improvements in these areas.

In recent years, MCDM methods have been used in the measurement of business performances. MCDM methods are methods that offer the opportunity to make an evaluation by using different criteria and weighting these criteria with certain methods. In this study, the financial performances of the enterprises traded on BIST in the IT sector between 2019-2023 were analysed. When the literature is examined, it is seen that financial ratios obtained from the balance sheets of enterprises are widely used as evaluation criteria in the financial performance analysis of enterprises. From this point of view, 12 financial ratios obtained from the balance sheets were used as evaluation criteria with the help of the literature review and expert opinions we consulted.

In the study, firstly, a decision matrix containing the evaluation criteria for each alternative was formed. Then, the weights of these criteria were calculated with the help of entropy. In the calculation, the criterion with the highest weight ratio was Total Debt / Equity capital, while the criterion with the lowest weight ratio was net profit margin and growth in equity capital. After the criteria weights were calculated, the weighted criteria matrix was formed. Afterwards, distance measure values were calculated and then the extended closeness degrees of the alternatives were found.

When the analyses are examined, it is seen that LINK has consistently performed well, ranking first in 2021 and second in the other years, and is the best performing company over the 5-year period. In addition, it is seen that ESCOM is the first ranked company in 2020 and 2022, while in other years it is in the middle ranks. Again, when we look at the ranking table, it can be stated as another remarkable result that PKART company performed poorly in 2019 and 2020, but recovered in the following years. INTEK company, like PKART company, is another company that performs well in other years after performing poorly in the first year. When the ranking table is analysed, it can be seen that LOGO Company performed well in the first years and then gradually decreased its performance and performed poorly in the other years. Another noteworthy result is that the performance of INGRM company has gradually deteriorated and is among the worst performing companies in the last two years.

The ranking table shows that some companies have performed well over the years, some have shown a fluctuating performance, and some have shown consistently poor performance. From the investor's point of view, companies that perform consistently well and transition from poor performance to good performance over the years can offer positive returns to investors. Investors can benefit from the opportunities offered by these companies by analysing these companies well and following the performance changes over the years. In terms of businesses, in order for businesses to continue their existence, they need to analyse the results of their activities well. From this point of view, a good financial performance analysis is of vital importance for businesses. As a result of a good performance analysis, improving the decision-making criteria and indicators of the enterprises will benefit the companies both to maintain their existence and to improve their competitiveness.

Determining criterion weights is an important process when using MCDM methods. This is the most important detail that determines which alternative will show the best performance. For this reason, using different methods to determine the criteria weights will lead to different results. In this study, entropy method was used to determine the criteria weights. If a different method is used, a different alternative is likely to be the best alternative. Although CRM methods are useful in situations such as selecting the best alternative among alternatives and ranking them, they are criticised by researchers due to different results when different criteria weighting techniques are used. The MABAC method used in this study is a newly developed method and the number of studies is limited. Therefore, this study is expected to contribute to the development of the literature and to be a guide for new researchers.

In this study, the financial performance of the companies in the IT index is analysed by MABAC method. In the analysis, entropy method was used to determine the criteria weights. In future studies, financial performance analyses using different criteria weighting methods can be compared and it can be investigated which method will give better results for this analysis. In addition, in future studies, financial performance can be analysed by using different MCDM methods and it can be investigated which CRM method gives better results for financial performance analysis.

References

Acuner, E. & Yerdelen, K. C. (2021). Türkiye turizm verilerinin CRITIC ve MABAC yöntemleriyle testi: 2005-2019. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, *5*(4), 2403-2424.

Akbulut, O. Y. (2020). Finansal performans ile pay senedi getirisi arasindaki ilişkinin bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV teknikleriyle ölçülmesi: Borsa İstanbul çimento sektörü firmalari üzerine ampirik bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (40), 471-488.

Akgınel, S. (2019). *Çok kriterli karar verme teknikleriyle bilişim sektöründe performans değerlendirmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi*,* İzmir.

Apan, M. & Öztel, A. (2020). Bütünleşik entropi-edas yöntemi ile nakit akım odaklı finansal performans analizi: BIST orman, kâğıt, basım endeksi'nde işlem gören firmaların 2011-2018 dönem verisinden kanıtlar. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, *22*(1), 170-184.

Arslan, H. M., Durak, İ. & Özdemir, Y. (2021). Entropi-ARAS hibrit yöntemi ile bilişim işletmeleri için en uygun teknopark bölgesinin belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *17*(3), 734-753.

Aydın, İ. (2012). Bilişim sektörü ve Türkiye'nin sektördeki potansiyeli. *International Journal of New Trends in Arts, Sports and Science Education*, *1*(1).

Aydın, Ş. N., & Sevinç, A. (2024). CRITIC ve MABAC Yöntemleri İle Türkiye'de Yazılım Sektörünün Performans Analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 17(4), 295-308. https://doi.org/10.17671/gazibtd.1500545

Çanakçıoğlu, M. & Küçükönder, H. (2020). Entropi ve TOPSIS bütünleşik yaklaşımı ile BIST gıda ve içecek endeksindeki şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(2), 200-217.

Çetin, Ö. O., & Karataş, M. (2024). BİST'te işlem gören otomotiv şirketlerinin kârlılıklarının LOPCOW ve MABAC yöntemleriyle analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1470-1496.

Çilek, A. (2022). Portfolio optimization with SD based MABAC MCDM techniques: an empirical application in BIST real estate investment sector. *Trends in Business and Economics*, 36(4), 374-386.

Gökdemir, T. (2023). COVID-19 Pandemi Dönemi BİST'te İşlem Gören Bankaların Finansal Performansının Farklı Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri İle Çok Kriterli Karar Analizi. Yayımlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Huang, S., Chang, J., Leng, G., & Huang, Q. (2015). Integrated index for drought assessment based on variable fuzzy set theory: a case study in the Yellow River basin, China. *Journal of Hydrology*, *527*, 608-618.

Kablan, A. & Altuk, V. E. (2021). Kamu denetçiliği kurumunun finansal performansının TOPSIS ve MABAC yöntemleri ile analizi. *Ombudsman Akademik*, 7(14), 95-114.

Karaman, R. (2009). İşletmelerde performans ölçümünün önemi ve modern bir performans ölçme aracı olarak balanced scorecard. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 411-427

Karcıoğlu, R., & Yalçın, S. (2022). Sezgisel Bulanık TOPSİS Yöntemiyle Portföy Seçimi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *The Journal of Accounting and Finance*(*94*), 151-184. https://doi.org/10.25095/mufad.1037322

Liu, H.-C., You, J.-X. & Duan, C. Y. (2019). An integrated approach for failure mode and effect analysis under interval-valued intuitionistic fuzzy environment. *International Journal of Production Economics*, *207*, 163-172.

Lukic, R. (2021). Application of MABAC method in evaluation of sector efficiency in Serbia. *Review of International Comparative Management,* 22 (3), 400-418.

Nurhidayat, D., & Tharmin, H. (2023). The impact of working capital management on financial performance, evidence from automotive & components industry. *Journal of Economics, Finance and Management Studies*, 6(2), 993-1004.

Pamucar, D. & Cirovic, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, *42*(6), 3016-3028.

Shaverdi, M., Ramezani, I., Tahmasebi, R. & Rostamy, A. A. A. (2016). Combining fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS with financial ratios to design a novel performance evaluation model. *International Journal of Fuzzy Systems*, *18*(2), 248-262.

Shi, H., Liu, H. C., Li, P. & Xu, X. G. (2017). An integrated decision making approach for assessing healthcare waste treatment technologies from a multiple stakeholder. *Waste Management*, *59*, 508-517.

Sueyoshi, T. & Goto, M. (2013). A use of DEA–DA to measure importance of R and D expenditure in Japanese information technology industry. *Decision Support Systems*, *54*(2), 941-952.

Sun R.X., Hu J.H., Zhou J.D. & Chen X.H. (2017) A hesitant fuzzy linguistic projection-based MABAC method for patients' prioritization. Int J Fuzzy Syst 20:2144–2160.

Şahin, R. & Altun, F. (2020). Decision making with MABAC method under probabilistic single-valued neutrosophic hesitant fuzzy environment. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, *11*, 4195-4212.

Topal, B. (2024). Entropi ve AHP Ağırlıklı TOPSIS Yöntemiyle Firmaların Performans Sıralaması: BİSt'te Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 98-125. https://doi.org/10.16953/deusosbil.1380809.

Ulutaş, A. (2019). Entropi ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *13*(19), 1552-1573.

Yavuz, S., & Sönmez, A. R. (2023). Crıtıc-Mabac Ve Entropi-Mabac Yöntemleri İle Finansal Performans Değerlendirmesi: Bıst Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *EKEV Akademi Dergisi*(*94*), 278-300. https://doi.org/10.17753/sosekev.1215740.

Ayaz, A., Kabakuş, A.K., Özen, Ü., Alkan, Ö. & Aydın, S. (2025). Topic modelling of contemporary management information systems research: a latent dirichlet allocation approach. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 342-354.

Topic Modelling of Contemporary Management Information Systems Research: A Latent Dirichlet Allocation Approach[1]

Güncel Yönetim Bilişim Sistemleri Araştırmalarının Konu Modellemesi: Bir Gizli Dirichlet Ataması Yaklaşımı

Ahmet Ayaz[2], Ahmet Kamil Kabakuş[3], Üstün Özen[4], Ömer Alkan[5], Serdar Aydın[6]

Abstract

This research thoroughly explores the expansive academic discourse on Management Information Systems (MIS), investigating its branches, influential theories, and diverse topics. Employing a topic modeling approach, the study analyzes 7852 article abstracts from the Scopus database (2022-2023) using the Latent Dirichlet Allocation algorithm. The goal is to identify research gaps and delineate key areas of interest. The findings suggest that the corpus of articles can be distinctly classified into varied thematic categories, each representing significant facets within the MIS domain. The analytical outcome postulates the existence of seven distinct thematic clusters such as "Digital Innovation and Business Performance", "Cost Optimization and Demand Analysis", "Advancements in Machine Learning and Deep Learning", "Sustainable Practices in Green Logistics and Supply Chain Management", "Impact of the COVID-19 Pandemic on Social Interaction and Crisis Management Strategies in Businesses", "Decision Making Systems and the Efficacy of Optimization Models", and "Consumer Satisfaction and Behavioral Analysis in Online Services". These insights not only underscore the heterogeneity and breadth of the MIS field but also underscore the dynamic nature of the discipline. The derived results hold the potential to steer future inquiries and foster novel contributions within the realm of MIS.

Keywords: *Management Information Systems, Topic Modelling, Latent Dirichlet Allocation, Text Mining, Machine Learning.*

Öz

Bu araştırma, Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) üzerine geniş kapsamlı akademik söylemi derinlemesine incelemekte, dallarını, etkili teorileri ve çeşitli konuları araştırmaktadır. Bir konu modelleme yaklaşımı kullanan çalışma, Scopus veri tabanından (2022-2023) 7852 makale özetini Gizli Dirichlet Ataması algoritması kullanarak analiz etmektedir. Amaç, araştırma boşluklarını belirlemek ve temel ilgi alanlarını tanımlamaktır. Bulgular, makale külliyatının, her biri YBS alanındaki önemli yönleri temsil eden çeşitli tematik kategoriler halinde belirgin bir şekilde sınıflandırılabileceğini göstermektedir. Analitik sonuç, 'Dijital İnovasyon ve İş Performansı', 'Maliyet Optimizasyonu ve Talep Analizi', 'Makine Öğrenimi ve Derin Öğrenmedeki Gelişmeler', 'Yeşil Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Sürdürülebilir Uygulamalar', 'COVID-19 Pandemisinin İşletmelerde Sosyal Etkileşim ve Kriz Yönetimi Stratejileri Üzerindeki Etkisi', 'Karar Verme Sistemleri ve Optimizasyon Modellerinin Etkinliği' ve 'Çevrimiçi Hizmetlerde Tüketici Memnuniyeti ve Davranış Analizi' gibi yedi farklı tematik kümenin varlığını varsaymaktadır. Bu görüşler sadece YBS alanının heterojenliğini ve genişliğini vurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda disiplinin dinamik doğasının da altını çiziyor. Elde edilen sonuçlar, gelecekteki araştırmaları yönlendirme ve YBS alanında yeni katkıları teşvik etme potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Yönetim Bilişim Sistemleri, Konu Modelleme, Gizli Dirichlet Ataması, Metin Madenciliği, Makine Öğrenmesi.*

JEL Codes: *C81, D83, L86, M15, O33*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 08 / 10 / 2024
Accepted: 26 / 01 / 2025

---

[1]Bu çalışma, "10. Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri Konferansı" kapsamında, "Yönetim Bilişim Sistemlerindeki Güncel Trendlerin LDA Konu Modelleme Tabanlı Bibliyometrik Perspektif ile Değerlendirilmesi" başlıklı bir özet bildiri olarak sunulmuştur. Ayrıca bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 222K181 numaralı hibe kapsamında desteklenen "Yönetim Bilişim Sistemlerinde Metin Madenciliği Tabanlı Bibliyometrik Analizin Uygulanması ve İş Zekâsı Tabanlı Bilimsel Üretkenlik Aracının Geliştirilmesi" başlıklı proje çerçevesinde yürütülmüştür.

[2]Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon, Türkiye, ahmetayaz@ktu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1405-0546.

[3]Doç. Dr., Atatürk Universitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum, Türkiye, kkabakus@atauni.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3209-0672.

[4]Prof. Dr., Atatürk Universitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğretim Üyesi, Atatürk University, Erzurum, Türkiye, uozen@atauni.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7595-4306.

[5]Prof. Dr., Atatürk Universitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum, Türkiye, oalkan@atauni.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3814-3539.

[6]Doç. Dr Atatürk Universitesi, Mühendislik Fakültesi, Yazılım Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum, Türkiye, serdar@atauni.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4943-3272.

Introduction

Management Information Systems (MIS) play a pivotal role in modern organizations by facilitating the effective gathering, processing, storage, and dissemination of information. These systems are integral not only to operational efficiency but also to strategic decision-making, enabling organizations to adapt to dynamic market conditions and technological advancements (Bawack et al., 2022). MIS serves as the backbone for integrating technology with business processes, providing a competitive edge in an increasingly data-driven world.

The interdisciplinary nature of MIS encompasses a wide range of fields, including operations management, strategic management, and information technology (Mas-Tur et al., 2020). By synthesizing concepts from organizational theory, computer science, operations research, and economics, MIS addresses complex challenges in managing technological resources (Laudon & Laudon, 2012). This multifaceted integration makes MIS a dynamic and evolving discipline, shaped by advances in artificial intelligence, machine learning, big data analytics, and digital transformation (Bensghir, 2002; Baskerville & Myers, 2002).

Given its interdisciplinary scope, MIS research extends beyond organizational applications to address broader societal and technological issues. For instance, advancements in data analytics and automation have revolutionized supply chain management, customer relationship management, and enterprise resource planning systems, creating new opportunities for innovation and efficiency (Culnan & Swanson, 1986). As organizations increasingly adopt cloud-based solutions and Internet of Things (IoT) technologies, the MIS field has expanded to include emerging topics such as cybersecurity, green IT, and ethical considerations in AI-driven decision-making.

To fully comprehend the evolution of the MIS field, it is essential to periodically assess its intellectual foundations. This requires analyzing not just individual studies but also the collective body of knowledge that defines the discipline (Holsapple, 2008). By mapping out key contributions and trends, researchers can identify gaps in the literature and areas ripe for exploration. This study contributes to this effort by employing advanced bibliometric and topic modeling techniques to systematically analyze recent developments in the MIS field.

The overarching goal of this research is to provide a comprehensive understanding of the MIS discipline by identifying its core themes, influential theories, and emerging areas of interest. This effort not only aids scholars in navigating the vast MIS literature but also helps practitioners apply cutting-edge insights to real-world challenges.

1. Literature Review

Bibliometric analyses, in particular, have proven valuable in delineating the field and providing deeper insights into researcher profiles. These studies provide valuable insights into developments within the literature and help identify prominent scholars in the area (Mukherjee et al., 2022). Additionally, there is growing interest in applying bibliometric analysis to explore topics across fields such as management, public health, sustainability, and medical sciences (Mejia et al., 2021). Bibliometric studies have been crucial in mapping research trends, identifying key authors, countries contributing to research topics, and analyzing the intellectual structure of various fields (Ahmad et al., 2023). These analyses offer insights into the evolution of research areas such as strategic management for sustainability, project complexity, and supply chain financing (De Rezende et al., 2018; Suriyankietkaew & Petison, 2020). By employing bibliometric techniques, researchers can monitor the growth of research topics over time, recognize influential authors, and comprehend the global landscape of scholarly contributions (Ahmad et al., 2023).

The use of bibliometric and related methods in the MIS field dates back to the early 1980s. These studies typically feature statistical analyses of articles to track trends and the development of the field (Cooper, 1988; Culnan, 1986; Culnan & Swanson, 1986; Farhoomand, 1987; Hamilton & Ives, 1982). In addition to article-level analysis, bibliometric methods have been applied to MIS-related journals to examine their influence, citation patterns, and academic impact (Alavi & Carlson, 1992; Cocosila et al., 2011; Hamilton & Ives, 1982; Mohanty, 2014; Mohanty & Sahoo, 2016). These efforts help outline the intellectual structure of the MIS discipline by mapping out its literature and providing insights into key journals and contributors that shape the field.

While bibliometric analyses provide a broad overview of existing research, they often fall short in offering insights derived from semantic content analysis, limiting the depth of understanding of the literature (Gurcan et al., 2021). A more thorough analysis can be attained by integrating bibliometric methods with topic modeling techniques. Approaches like Latent Dirichlet Allocation (LDA) allow researchers to identify core themes within the academic literature and reveal emerging areas of research (Bilge & Yaman, 2022). As an unsupervised machine learning-based natural language processing technique, topic modeling helps detect core themes and trends within a specific research domain

(Oosthuizen, 2021). This technique is particularly effective for systematically analyzing large collections of academic literature (Blei et al., 2003).

Topic modeling, when combined with bibliometric analyses, provides a deeper insight into the themes, research interests, and evolving patterns within a field (Ozyurt & Ayaz, 2022). Thus, topic modeling serves as a powerful tool for uncovering research topics in any domain (Hu et al., 2014; Kang et al., 2019). For instance, Çallı et al. (2021) applied topic modeling to 574 postgraduate thesis abstracts in the MIS department, completed between 2002 and 2020. The study categorized the theses under 11 topic headings, including e-Commerce and Marketing, System Development and Impacts, Organizational Effects of Information Systems, Data Mining, Human Resource Management, Organizational Change, Specialized Studies I and II, Security, Education and Training, and Forecasting and Decision Support. Similarly, Özköse et al. (2023) explored MIS from an interdisciplinary angle by analyzing 25,304 articles published in the Scopus database from 2016 to 2021. Through topic modeling, the articles were organized into 15 categories, which were reviewed on an annual basis to derive comprehensive insights.

Although many bibliometric analyses have been performed in the MIS field, the use of topic modeling is still relatively limited. This study aims to systematically examine recent works in the MIS discipline by combining topic modeling and bibliometric analysis techniques. Specifically, 7,852 articles from the Scopus database, covering the period from January 1, 2022, to June 20, 2023, were examined.

2. Method

This study employs topic modeling to explore academic literature within the field of MIS, utilizing the SUBJTERMS (1404) code in the Scopus database, which corresponds to the MIS discipline. Topic modeling, a machine learning technique, is used to capture the essence of textual data and identify key words across a document collection that reflect underlying themes. This method organizes the words into clusters, with each cluster representing a distinct theme within the document (Sheriff & Sevukan, 2023).

In this study, topic modeling was utilized on academic articles within the MIS domain to conduct a comprehensive analysis of emerging trends and patterns. The dataset consisted solely of journal articles (both research and review) published in English from 2022 to 2023. The following query was employed to extract relevant articles from the Scopus database;

"SUBJTERMS (1404) AND (LIMIT-TO (PUBYEAR, 2023) OR LIMIT-TO (PUBYEAR, 2022)) AND (EXCLUDE (PUBSTAGE, "aip")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE, "re")) AND (EXCLUDE (LANGUAGE, "Portuguese") OR EXCLUDE (LANGUAGE, "German") OR EXCLUDE (LANGUAGE, "Arabic") OR EXCLUDE (LANGUAGE, "Spanish") OR EXCLUDE (LANGUAGE, "French") OR EXCLUDE (LANGUAGE, "Czech"))"

The query was executed on June 19, 2023, yielding a total of 7,852 articles, consisting of 7,662 research articles and 190 review articles. The titles, abstracts, and author keywords from these articles were compiled into a dataset, forming a comprehensive "Management Information Systems" literature corpus.

2.1. Data Preprocessing

In topic modeling analysis, which is commonly used in text mining applications, certain preprocessing steps are required to prepare the raw data for meaningful analysis. These steps aim to clean and organize the data to ensure accurate results (Aggarwal & Zhai, 2013). The preprocessing steps are listed below:

Removing Stop Words: Commonly used words (e.g., "and," "the") that do not provide substantive meaning in the context of analysis are removed to focus on key terms.

Lowercasing: The entire text is converted to lowercase to prevent treating words like "Information" and "information" as separate entities.

Lemmatization: Words are reduced to their base or root form to account for variations, such as "manage," "managing," and "management," which are all treated as the same term.

Removing Punctuation and Special Characters: Symbols and unnecessary characters are excluded to maintain consistency in the textual data.

Tokenization: The text is divided into individual words or tokens, which act as the fundamental units for subsequent analysis.

2.2. Topic Modeling and İmplementation of Data Analysis

In this research, LDA (Blei et al., 2003), was used, which is widely regarded as the dominant algorithm for topic modeling (Jelodar et al., 2019), to identify the key topics and trends within the business and management literature related to digitalization. While this study employs LDA for topic modeling, advanced models such as BERT-based topic models and neural topic modeling techniques were not utilized. These methods, leveraging deep learning, offer improved performance in capturing contextual and semantic nuances. However, their computational intensity and the need for extensive fine-tuning make them less feasible for large-scale datasets like this study. LDA was chosen for its balance of interpretability and efficiency. LDA operates under the assumption that a corpus, or set of documents, contains a finite number of topics, each with varying proportions. These topics are represented as probabilistic distributions over a fixed set of words (Blei, 2012). Based on this assumption, LDA aims to utilize the words within the documents to reveal the underlying topical structure of the corpus.

The algorithm defines the conditional probabilistic distribution of the hidden topic structure, given the observed words, and uses techniques such as Gibbs sampling (Griffiths & Steyvers, 2004) to approximate the calculation of this structure. By doing so, LDA uncovers the latent topics that are present across the entire dataset, allowing for a clearer understanding of the prevailing themes and trends within the field of business and management, particularly in relation to digitalization.

After completing the preprocessing steps, the title, abstract, and keywords from each article are combined to form a unified dataset, ready for topic modeling analysis. Initially, a pilot LDA analysis is performed. In this pilot analysis, it is observed that the terms "management information systems" and other query-related terms appear frequently across nearly all topics, leading to redundancy.

To address this issue and prevent these terms from dominating the topic headings, the terms used in the query are added to the stop word list. This step ensures that these frequently occurring terms are excluded from the analysis, allowing more meaningful and distinct topics to emerge during the final LDA analysis. By refining the data in this way, the LDA model can better capture the unique themes and trends within the MIS literature.

In this study, the LDA model was implemented using the Gensim Python library (Prabhakaran, 2018) to analyze the MIS literature. Adapting the LDA model requires fine-tuning key parameters—α, β, and K—to optimize the model's performance. Each of these parameters serves a specific function:

- *α (alpha):* This parameter influences the distribution of topics within each document. A lower α value indicates that documents are likely to focus on fewer topics, whereas a higher α value suggests that documents might cover a wider range of topics.

- *β (beta):* This parameter controls the distribution of words within each topic. A lower β value means that each topic will have a smaller set of dominant words, while a higher β value allows for a more extensive range of words to describe each topic.

- *K:* This parameter represents the total number of topics to be extracted from the corpus. Choosing an optimal value for K is essential for the model to accurately capture the diversity of themes within the dataset (Blei, 2012).

By adjusting these parameters, the LDA model is fine-tuned to uncover the latent topical structure of the MIS literature, revealing distinct topics and trends in the field. As noted by Gurcan & Cagiltay (Gurcan & Cagiltay, 2022) these parameters are crucial adjustments that impact the performance of the LDA model. α parameters for determining the topic distribution per document are set to ['symmetric' 'asymmetric'], and the β (also known as beta) parameter for determining the word distribution per topic is set to ['symmetric']. Adjusting the alpha parameter in LDA as symmetric or asymmetric affects how document topic distributions are modeled. While symmetric alpha may result in documents having more similar topic distributions, asymmetric alpha allows documents to have different topic distributions.

The third parameter in fitting an LDA model is K, representing the number of topics to be extracted. Several methods are used in the literature to determine the most suitable number of topics. In some instances, researchers rely on their subjective interpretation of the data to decide the number of topics (Ankaralı & Külcü, 2020; Budak & Sökmen, 2022; Ekinci & Omurca, 2017). However, more systematic approaches employ metrics such as coherence values to evaluate and refine topic models (Gencoglu et al., 2023; Gurcan et al., 2023).

For instance, Pathan and Prakash (2021) demonstrated that LDA achieves improved results when the coherence value (CV) is used as the coherence metric. In this study, the coherence value (CV) was selected as the metric for determining the optimal number of topics. While this study employs the CV metric for coherence measurement, future studies could benefit from incorporating additional metrics such as UMass, UCI, and NPMI. These metrics provide complementary

insights into topic coherence, helping to validate the model's performance more comprehensively. However, due to resource limitations, only the CV metric was applied in this study.

The LDA model was executed with topic numbers ranging from 5 to 35, and the coherence metric (CV) was calculated for each K value to evaluate the quality of the resulting topic models. The highest coherence score, indicating the most coherent topic-word distributions, was observed with 7 topics, with coherence values ranging between 0.410 and 0.497. Blei et al., (2003) suggest that the number of topics with coherence values closest to 0.7 is typically ideal for achieving a well-balanced topic model. Based on these coherence values, 7 topics were chosen as the optimal number for this study.

3. Results and Discussion

The identified topics and their respective names were determined collaboratively by three domain experts. These experts carefully analyzed the key terms extracted by the LDA model and assigned meaningful names to the topics based on their semantic coherence and relevance to the Management Information Systems (MIS) field. This approach ensures that the topic labels accurately reflect the thematic essence of each cluster and align with the current trends and priorities in the MIS discipline.

3.1. Key Research Areas in the Field of Mıs Field

This section addresses the research questions concerning the prominent topics in MIS articles (RQ1) and highlights the most significant articles and journals within each of these topics (RQ2). The topics were identified and named by three domain experts based on the key terms that define each topic. The proportion of each topic was calculated according to the number of articles assigned to it. Table 1 presents the identified topics, organized by volume from the most to the least prominent. Furthermore, the top 15 terms for each topic are ranked according to their contribution to the respective topic. These terms were derived using the LDA model, with their contribution intensities reflecting their importance within the respective topics. This detailed breakdown provides insights into the specific themes that dominate the MIS field, while also helping to identify influential articles and journals associated with these themes. By analyzing the distribution of articles across these topics, researchers can gain a clearer understanding of the major research trends in MIS, and the ranked key terms offer a deeper look into the semantic structure underlying each topic.

Table 1. LDA Analysis Results

Topics	Topic terms	%
Digital Innovation and Business Performance	business | digital | innovation | financial | firm | performance | development | model | technology | system | analysis | company | value | information | market	51,87
Cost Optimization and Demand Analysis	model | cost | system | demand | problem | product | price | method | optimal | rate | inventory | logistics | statistical | policy | analysis	18,14
Machine Learning and Deep Learning	learning | model | network | method | feature | information | algorithm | deep | classification | graph | machine | image | performance | detection | neural	16,33
Green Logistics and Supply Chain Management	chain | supply | management | performance | knowledge | industry | relationship | analysis | factor | technology | green | logistics | company | business | information	9,84
COVID-19 Pandemic and Social Interaction in Businesses and Crisis Management	social | covid | pandemic | medium | employee | information | team | behavior | effect | leadership | health | job | analysis | public | crisis	1,62
Decision-Making Systems and Optimization Models	decision | system | algorithm | problem | model | process | method | project | approach | optimization | multi | cloud | solution | fuzzy | design	1,40
Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services	service | customer | online | consumer | intention | user | student | quality | effect | perceived | model | mobile | brand | satisfaction | information	0,80

When Table 1 is examined, it is determined that the topics with the highest intensity are "Digital Innovation and Business Performance" (51.87%), "Cost Optimization and Demand Analysis" (18.14%), and "Machine Learning and Deep Learning" (16.33%). The least studied topic is identified as "Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services" (0.80). To facilitate understanding, the meanings of these topics are explained below:

Digital Innovation and Business Performance (51,87%) topic signifies the relationship between digital innovation and business performance. In this context, digital innovation entails the adoption, implementation, and enhancement of business processes through the utilization of digital technologies by enterprises (Ciriello et al., 2018). Embracing digital innovation can assist businesses in gaining a competitive advantage, improving customer experience, and, overall, enhancing business performance.

Cost Optimization and Demand Analysis (18,14%) topic signifies the relationship between cost optimization and demand analysis. In this context, cost optimization is a strategy focused on minimizing costs to efficiently and effectively manage the operations of a business (Panjota et al., 2018). On the other hand, demand analysis involves examining the nature and quantity of demand for a product or service (Li et al., 2018).

Machine Learning (ML) and Deep Learning (DL) (16,33%) emphasize the principles of ML and DL, both fundamental components of artificial intelligence (AI). These concepts illustrate how computer systems acquire learning capabilities through diverse techniques.

Machine Learning (ML) is a field within artificial intelligence that allows computer systems to enhance their performance on designated tasks by learning from data. ML models gain proficiency by analyzing data, recognizing patterns, and applying algorithms to adapt to various tasks. The primary learning approaches in machine learning encompass supervised learning, unsupervised learning, and reinforcement learning, each employing distinct strategies for model training and data processing (Choi et al., 2020; Zhou et al., 2017). DL, a branch of machine learning, emphasizes more intricate and layered structures, such as artificial neural networks.These deep learning algorithms rely on large datasets and the automatic learning capabilities of multi-layered neural networks to solve tasks. DL excels at managing complex tasks like image recognition and speech processing because of its capability to learn hierarchical representations of intricate features, enabling the development of more advanced abstractions (Choi et al., 2020).

Green Logistics and Supply Chain Management (9,84%) focuses on environmentally sustainable practices in logistics and supply chain management. These concepts highlight the efforts of businesses to optimize logistics and supply chain operations while minimizing their environmental impact. Green logistics aims to reduce the ecological footprint of logistics processes, including transportation, storage, packaging, and distribution. This involves strategies such as lowering energy consumption, reducing carbon emissions, minimizing waste, and incorporating renewable energy sources into operations (Kumar, 2015). Supply Chain Management (SCM) refers to the broader field of managing the flow of goods and services, encompassing everything from production to delivery to consumers. SCM integrates processes like procurement, manufacturing, and distribution to ensure efficient operations while incorporating sustainability into the decision-making process (Mentzer et al., 2001). By aligning green logistics with SCM principles, businesses can create more environmentally responsible supply chains.

COVID-19 Pandemic and Social Interaction in Businesses and Crisis Management (1,62%) topic signifies the relationship between social interaction, crisis management, and businesses amid the COVID-19 pandemic. In this context, it encompasses the efforts of businesses to cope with social interaction, interpersonal communication, and crisis management strategies during the pandemic (Fasth et al., 2022). Pandemic conditions have significantly impacted social interaction in businesses, often leading to widespread use of remote work, virtual meetings, and other online communication tools. This situation involves businesses' endeavors to maintain interpersonal interaction among employees, enhance motivation, and preserve team spirit (Lal et al., 2023).

Decision-Making Systems and Optimization Models (1,40%) topic signifies the relationship between decision-making systems and optimization models. In this context, it encompasses the systems and mathematical models employed to support and optimize decision-making processes in businesses or other organizations. Decision-making systems are typically systems implemented through computer-based tools or software, aiming to provide information and analytical support to managers, decision-makers, or automated systems (J. Yang et al., 2022). Optimization models, on the other hand, are mathematical models designed to achieve the best possible outcome for a specific objective. These models aim to efficiently utilize limited resources to reach optimal results (Nili et al., 2021).

Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services (0,80%) topic (0.80%) focuses on the study of customer satisfaction and user behavior within the realm of online services. Customer satisfaction refers to the evaluation of how well online services meet the needs and expectations of users. This involves assessing various aspects, such as the quality of service, user-friendliness, responsiveness, and the overall fulfillment customers experience when utilizing online platforms (Lu et al., 2020; Rita et al., 2019). User behavior analysis examines how users interact with online services, including their patterns, preferences, actions, and responses. This analysis explores the ways users navigate digital platforms, make decisions, and engage with content, aiming to identify trends and insights

that can improve the overall user experience (Gao & Huang, 2019). Understanding these dynamics helps service providers enhance user satisfaction and optimize service design for better engagement.

As a result of the analysis, a general distribution of MIS studies under 7 topics was drawn. Although the results are significantly like the international studies conducted by Özköse et al., (2023) and Çallı et al., (2021), they reveal that especially decision-making and decision support.

Research findings reveal that the topics “Digital Innovation and Business Performance,” “Cost Optimization and Demand Analysis,” and “Machine Learning and Deep Learning” have gained considerable momentum in recent years, together comprising the majority of total publications (86.34%). These are followed in volume by “Green Logistics and Supply Chain Management” and “COVID-19 Pandemic and Social Interaction and Crisis Management in Businesses.” The topics with the lowest volume include “Decision-Making Systems and Optimization Models” and “Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services.”

Topics such as 'Digital Innovation and Business Performance,' 'Cost Optimization and Demand Analysis,' and 'Machine Learning and Deep Learning' have a larger share in terms of volume compared to others. These results indicate that scientific research in the MIS field is particularly concentrated on these three topics, attracting more attention compared to others. Özköse et al., (2023) pointed out that "Smart system technologies" is among the most studied topics, and "firm performance" has been studied since 2020. The topic we investigated in our study, 'Digital Innovation and Business Performance,' stands out as the most studied topic. This situation suggests that contemporary issues such as Metaverse, Internet of Things, and Blockchain have become more popular in the MIS field today. Additionally, Özköse et al., (2023) indicated that among topics whose percentage weight increased over time compared to other subjects (studied more than other topics), "Economics and finance" is notable. This situation aligns with our findings. The second most studied topic, 'Cost Optimization and Demand Analysis,' can be considered as a subcategory of the preceding topic. In contrast to the study by Özköse et al., (2023), the topic of 'Machine Learning and Deep Learning' has garnered attention. MIS are designed to collect, process, and manage data within organizations. Additionally, MIS is employed to manage and optimize business processes (Ada & Ghaffarzadeh, 2015). Machine learning and deep learning, on the other hand, leverage advanced analytical techniques to analyze large volumes of data and utilize learning capabilities. This facilitates organizations in making more informed decisions. Machine learning can enhance efficiency by analyzing business processes (Nguyen et al., 2019). This suggests that these topics play a significant role in today's business world and management processes, capturing more interest from researchers.

'Green Logistics and Supply Chain Management' and 'COVID-19 Pandemic and Social Interaction, Crisis Management in Businesses' also hold a prominent place in the MIS field. The volumetric pursuit of these topics reflects the importance of research in areas such as sustainability and risk management. Özköse et al., (2023) pointed out the increasing percentage weight of topics like sustainable development and supply chain management over time, making these areas a focal point of interest. Numerous studies on sustainable supply chain have made it inevitable to address these areas together. The topic we explored in our study, 'Green Logistics and Supply Chain Management,' appears to support these findings. The co-focus on these two concepts is not surprising. Additionally, Özköse et al., (2023) highlighted that "Risk assessment and management" is among the most studied topics in the MIS field. Risk analyses in areas such as technology, resource utilization, digital services, and cybersecurity can be considered examples of risk assessments in the MIS field. Moreover, it contributes to senior managers in creating action plans and minimizing risk in decision-making processes. The topic we investigated in our study, 'COVID-19 Pandemic and Social Interaction, Crisis Management in Businesses,' seems to align with this theme. The emergence of the Covid-19 crisis in 2020 can be considered a factor that brought social interaction and crisis management to the forefront in businesses. The increasing importance of these topics highlights the necessity of studies and solutions to cope with contemporary problems faced by businesses and society.

On the other hand, the lower volume of topics such as 'Decision-Making Systems and Optimization Models' and 'Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services' suggests more research potential in these areas. Özköse et al., (2023) have identified a high trend in studies in the decision-making field. This indicates the emergence of new areas of interest, which is supported by the findings of our study. Furthermore, Özköse et al., (2023) stated that "Technology Acceptance" is among the topics whose percentage weight has increased over time (more studied than other topics). This may indicate that technology acceptance has been divided into more specific sub-branches with the topic of "Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services", which is addressed in our study. These results indicate that more research and work in these areas would fill a significant gap and contribute valuable insights to the literature.

3.2. Bibliometric Results Related to Topics

The articles with the most citations related to the topics and the journals where the topics are most published are provided in Table 2.

Table 2. Bibliometric Results Related To Topics

Topics	Most cited articles related to topics	Most preferred journals related to topics
Digital Innovation and Business Performance	Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy (Dwivedi et al., 2022)	Quality- Access to Success (302)
Cost Optimization and Demand Analysis	Snake Optimizer: A novel meta-heuristic optimization algorithm (Hashim & Hussien, 2022)	Knowledge-Based Systems (431)
Machine Learning and Deep Learning	Aspect-based sentiment analysis via affective knowledge enhanced graph convolutional networks (Liang et al., 2022)	Knowledge-Based Systems (942)
Green Logistics and Supply Chain Management	Blockchain technology for bridging trust, traceability and transparency in circular supply chain (Centobelli et al., 2022)	Uncertain Supply Chain Management (98)
COVID-19 Pandemic and Social Interaction in Businesses and Crisis Management	A silver lining in the COVID-19 cloud: examining customers' value perceptions, willingness to use and pay more for robotic restaurants (Chuah et al., 2022)	Quality- Access to Success (12)
Decision-Making Systems and Optimization Models	Dynamic Levy Flight Chimp Optimization (Kaidi et al., 2022)	Knowledge-Based Systems (25)
Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services	Anthropomorphism and customers' willingness to use artificial intelligence service agents (Yang et al., 2022)	International Journal of E-Services and Mobile Applications (9)

When examining Table 2, it is observed that articles under the title "Digital Innovation and Business Performance" have the highest density, addressing the effects and opportunities of digital innovation on business performance. The most cited article in this regard is titled "Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice, and policy". Articles on this topic have been predominantly published in the Quality-Access to Success journal.

Articles under the title "Cost Optimization and Demand Analysis" with the second-highest number of publications, present new methods, and approaches in the areas of cost optimization and demand analysis. The most cited article, titled "Snake Optimizer: A novel meta-heuristic optimization algorithm" was published in the Knowledge-Based Systems journal. Another significant preferred journal is the International Journal of Systems Science: Operations and Logistics.

Articles under the title "Machine Learning and Deep Learning" with the third-highest number of publications, discuss developments and new methods in the fields of machine learning and deep learning. The most cited article, titled "Aspect-based sentiment analysis via affective knowledge enhanced graph convolutional networks" was published in the Knowledge-Based Systems journal. The Big Data and Cognitive Computing journal is also an important preferred journal in this regard.

Articles under the title "Green Logistics and Supply Chain Management" with the fourth-highest number of publications, address innovative solutions in green logistics and sustainable supply chain management, such as blockchain technology. The most cited article, titled "Blockchain technology for bridging trust, traceability, and transparency in circular supply chain" was published in the Information & Management journal and received significant citations. Also, the preferred journal for articles on this topic is the Uncertain Supply Chain Management journal.

Articles under the title "COVID-19 Pandemic and Social Interaction in Businesses and Crisis Management" with the fifth-highest number of publications, examine the effects of the COVID-19 pandemic on businesses and crisis management strategies. The article with the most citations, titled "A silver lining in the COVID-19 cloud: examining customers' value perceptions, willingness to use and pay more for robotic restaurants" was published in the Journal of Hospitality Marketing & Management.

Articles under the title "Decision-Making Systems and Optimization Models" with the sixth-highest number of publications, discuss various new methods and applications in decision-making systems and optimization models. The

article with the most citations, titled “Dynamic Levy Flight Chimp Optimization” was published in the Knowledge-Based Systems journal, and the Information and Management journal is also among the preferred journals in this field.

Articles under the title “Customer Satisfaction and User Behavior Analysis in Online Services” with the seventh-highest number of publications, address customer satisfaction and user behavior analysis in online services. The article with the most citations, titled “Anthropomorphism and customers’ willingness to use artificial intelligence service agents” was published in the International Journal of Hospitality Marketing & Management. The International Journal of Electronic Marketing and Retailing is also one of the preferred journals in this regard.

This Table 2 provides a list of significant and impactful articles and journals under each topic, indicating the intensity and importance of academic research on these topics. Özköse et al., (2023) emphasized the inclusion of the journal “Knowledge-Based Systems” and "Quality-Access to Success" in the list of those aspiring to advance in the field of MIS. For academics and researchers, this list can serve as a useful reference to gain more information about the topic and keep track of current studies.

Conclusion

This study provides a comprehensive exploration of latent topics within the Management Information Systems (MIS) discipline, employing the Latent Dirichlet Allocation (LDA) technique to analyze a dataset of 7,852 articles from the Scopus database. The research identifies seven distinct thematic areas, shedding light on key trends and research priorities in the field. The findings demonstrate that MIS research is predominantly focused on themes such as "Digital Innovation and Business Performance," "Cost Optimization and Demand Analysis," and "Machine Learning and Deep Learning." These dominant topics reflect the growing significance of digital technologies and data-driven approaches in enhancing organizational efficiency, innovation, and decision-making capabilities.

The study highlights "Digital Innovation and Business Performance" as the most frequently studied theme, underscoring the strategic importance of adopting digital tools and innovations to improve firm performance and maintain competitive advantage. Similarly, "Cost Optimization and Demand Analysis" emphasizes the role of analytical and optimization techniques in enhancing operational efficiency, while "Machine Learning and Deep Learning" reflects the increasing integration of artificial intelligence in analyzing complex datasets and solving organizational challenges.

Beyond these prominent themes, the study also identifies underrepresented areas such as "Decision-Making Systems and Optimization Models" and "Customer Satisfaction in Online Services." While these topics have not received as much attention in recent years, they hold significant potential for future research, especially in light of the growing complexity of decision-making processes and the rapid expansion of digital service platforms. Addressing these gaps could provide novel insights and drive interdisciplinary collaborations that expand the boundaries of MIS research.

The findings of this study have several implications for both researchers and practitioners in the MIS field. For researchers, the results provide a roadmap for exploring emerging areas of interest, such as sustainability, ethical AI, and the role of digital platforms in transforming organizational processes. Practitioners, on the other hand, can leverage these insights to implement innovative solutions that align with contemporary trends in digital transformation and data analytics. For example, organizations can focus on integrating machine learning algorithms into their decision-support systems or optimizing supply chains using data-driven demand analysis models.

Moreover, the methodological approach of combining bibliometric and topic modeling techniques offers a replicable framework for analyzing scholarly literature in any academic domain. This dual approach not only identifies thematic clusters but also uncovers subtle relationships between topics, providing a deeper understanding of the intellectual landscape of a field. Future studies could apply this methodology to other disciplines or extend its scope to include more granular analyses, such as examining the evolution of specific subfields within MIS.

This study has several limitations that should be taken into account. First, the analysis is restricted to articles categorized under the "Management Information Systems" (SUBJTERMS 1404) field in the Scopus database. This restriction may have excluded relevant interdisciplinary research that overlaps with or contributes to the MIS field. Second, the study focuses exclusively on English-language publications, potentially limiting the generalizability of the findings to other linguistic and cultural contexts. Third, the temporal scope is confined to articles published between January 2022 and June 2023, offering a snapshot of recent trends but not capturing longer-term developments in the MIS discipline.

Additionally, this study did not incorporate word overlap and topic diversity analyses, which are crucial for evaluating the performance and discriminatory power of the identified topics. These metrics measure how distinct the topics are from each other and assess the model's ability to capture the general thematic diversity within the dataset (Sheriff & Sevukan,

2023). The absence of these analyses presents a methodological limitation in interpreting the results. Future studies could address this by including such metrics to enable a more comprehensive evaluation and improve the model's accuracy and discrimination power, particularly when working with large-scale datasets.

To overcome these limitations, future research should consider expanding the dataset to include a broader range of disciplines, languages, and time periods. Incorporating complementary methods, such as network analysis or sentiment analysis, could provide deeper insights into the evolving trends and relationships within MIS research. Moreover, integrating expert evaluations alongside automated techniques would enhance the interpretability, coherence, and practical relevance of the findings, offering a more holistic understanding of the MIS field.

References

Ada, Ş., & Ghaffarzadeh, M. (2015). Decision making based on management information system and decision support system. *European Researcher*, 93(5), 260-269.

Aggarwal, C. C., & Zhai, C. X. (2013). Mining text data. In C. C. Aggarwal & C. X. Zhai (Eds.), *Mining text data* (pp. 1–10). Springer.

Ahmad, Z. A., Wajdi, M. F., Imronudin, & Sholahuddin, M. (2023). Research trend in supply chain financing. *Journal of Business and Management Studies, 5*(5), 20-28.

Alavi, M., & Carlson, P. (1992). A review of MIS research and disciplinary development. *Journal of Management Information Systems, 8*(4), 45–62.

Ankaralı, E., & Külcü, Ö. (2020). RapidMiner ile Twitter verilerinin konu modellemesi. *Bilgi Yönetimi, 3*(1), 1-10.

Baskerville, R. L., & Myers, M. D. (2002). Information systems as a reference discipline. *MIS Quarterly, 26*(1), 1-14.

Bawack, R. E., Wamba, S. F., Carillo, K. D. A., & Akter, S. (2022). Artificial intelligence in e-commerce: A bibliometric study and literature review. *Electronic Markets.*

Bensghir, T. K. (2002). Türkiye'de yönetim bilişim sistemleri disiplinin gelişimi üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi, 35*(1), 77–103.

Bilge, E. Ç., & Yaman, H. (2022). Research trends analysis using text mining in construction management: 2000–2020. *Engineering, Construction and Architectural Management.*

Blei, D. M. (2012). Probabilistic topic models. *Communications of the ACM, 55*(4), 77–84.

Blei, D. M., Ng, A. Y., & Jordan, M. I. (2003). Latent Dirichlet allocation. *Journal of Machine Learning Research, 3*(4/5), 993–1022.

Budak, İ., & Sökmen, A. (2022). Otel hizmetlerinin değerlendirilmesinde Gizli Dirichlet Ayrımı ile analiz: Kastamonu ili örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies.*

Çallı, L., Çallı, F., & Alma Çallı, B. (2021). Topic modeling of postgraduate theses in management information systems discipline with latent Dirichlet allocation (LDA) algorithm. *MANAS Journal of Social Studies, 10*(4), 2355–2372.

Centobelli, P., Cerchione, R., Vecchio, P. Del, Oropallo, E., & Secundo, G. (2022). Blockchain technology for bridging trust, traceability and transparency in circular supply chain. *Information and Management.*

Choi, R. Y., Coyner, A. S., Kalpathy-Cramer, J., Chiang, M. F., & Campbell, J. P. (2020). Introduction to machine learning, neural networks, and deep learning. *Translational Vision Science and Technology, 9*(2), 14.

Chuah, S. H. W., Aw, E. C. X., & Cheng, C. F. (2022). A silver lining in the COVID-19 cloud: Examining customers' value perceptions, willingness to use and pay more for robotic restaurants. *Journal of Hospitality Marketing and Management, 31*(3), 259–283.

Ciriello, R. F., Richter, A., & Schwabe, G. (2018). Digital innovation. *Business and Information Systems Engineering, 60*(6), 563–569.

Cocosila, M., Serenko, A., & Turel, O. (2011). Exploring the management information systems discipline: A scientometric study of ICIS, PACIS and ASAC. *Scientometrics, 87*(1), 1-16.

Cooper, R. B. (1988). Review of management information systems research: A management support emphasis. *Information Processing and Management, 24*(1), 73–102.

Culnan, M. J. (1986). The intellectual development of management information systems, 1972–1982: A co-citation analysis. *Management Science, 32*(2), 156–172.

Culnan, M. J., & Swanson, E. B. (1986). Research in management information systems, 1980-1984: Points of work and reference. *MIS Quarterly, 10*(3), 289–302.

De Rezende, L. B., Blackwell, P., & Pessanha Gonçalves, M. D. (2018). Research focuses, trends, and major findings on project complexity: A bibliometric network analysis of 50 years of project complexity research. *Project Management Journal*, 49(1), 42–65.

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., Dennehy, D., Metri, B., Buhalis, D., Cheung, C. M. K., Conboy, K., Doyle, R., Dubey, R., Dutot, V., Felix, R., Goyal, D. P., Gustafsson, A., Hinsch, C., Jebabli, I., ... Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice, and policy. *International Journal of Information Management,* 66, 102542.

Ekinci, E., & Omurca, S. İ. (2017). Product aspect extraction with topic model. *TBV Journal of Computer Science and Engineering*, 7(2), 1-11.

Farhoomand, A. F. (1987). Scientific progress of management information systems. *ACM SIGMIS Database*, 18(4), 48–56.

Fasth, J., Elliot, V., & Styhre, A. (2022). Crisis management as practice in small- and medium-sized enterprises during the first period of COVID-19. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 30(1), 54–65.

Gao, B., & Huang, L. (2019). Understanding interactive user behavior in smart media content service: An integration of TAM and smart service belief factors. *Heliyon*, 5(11), e02983.

Gencoglu, B., Helms-Lorenz, M., Maulana, R., Jansen, E. P. W. A., & Gencoglu, O. (2023). Machine and expert judgments of student perceptions of teaching behavior in secondary education: Added value of topic modeling with big data. *Computers and Education*, 193, 104682.

Griffiths, T. L., & Steyvers, M. (2004). Finding scientific topics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(Suppl 1), 5228–5235.

Gurcan, F., Ayaz, A., Menekse Dalveren, G. G., & Derawi, M. (2023). Business intelligence strategies, best practices, and latest trends: Analysis of scientometric data from 2003 to 2023 using machine learning. *Sustainability,* 15(13), 9854.

Gurcan, F., & Cagiltay, N. E. (2022). Exploratory analysis of topic interests and their evolution in bioinformatics research using semantic text mining and probabilistic topic modeling. *IEEE Access*, 10, 31480–31493.

Gurcan, F., Ozyurt, O., & Cagiltay, N. E. (2021). Investigation of emerging trends in the e-learning field using latent Dirichlet allocation. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 22(2), 1–18.

Hamilton, S., & Ives, B. (1982). The journal communication system for MIS research. *ACM SIGMIS Database*, 14(2), 3–14.

Hashim, F. A., & Hussien, A. G. (2022). *Snake optimizer: A novel meta-heuristic optimization algorithm*. Knowledge-Based Systems, 240, 108320.

Hu, Y., Boyd-Graber, J., Satinoff, B., & Smith, A. (2014). Interactive topic modeling. Machine Learning, 95(3), 423–469. Jelodar, H., Wang, Y., Yuan, C., Feng, X., Jiang, X., Li, Y., & Zhao, L. (2019). Latent Dirichlet allocation (LDA) and topic modeling: Models, applications, a survey. *Multimedia Tools and Applications*, 78(11), 15169–15211.

Kaidi, W., Khishe, M., & Mohammadi, M. (2022). Dynamic Levy Flight Chimp Optimization. *Knowledge-Based Systems,* 237, 107625.

Kang, J., Kim, S., & Roh, S. (2019). A topic modeling analysis for online news article comments on nurses' workplace bullying. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 49(6), 736–747.

Kumar, A. (2015). Green logistics for sustainable development: An analytical review. *IOSRD International Journal of Business,* 1(1), 1-10.

Lal, B., Dwivedi, Y. K., & Haag, M. (2023). Working from home during Covid-19: Doing and managing technology-enabled social interaction with colleagues at a distance. *Information Systems Frontiers*, 25(2), 405–425.

Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2012). *Management information systems: Managing the digital firm* (12th ed.). Pearson.

Li, L., Chi, T., Hao, T., & Yu, T. (2018). Customer demand analysis of the electronic commerce supply chain using big data. *Annals of Operations Research*, 268(1), 113–128.

Liang, B., Su, H., Gui, L., Cambria, E., & Xu, R. (2022). Aspect-based sentiment analysis via affective knowledge enhanced graph convolutional networks. *Knowledge-Based Systems*, 237, 107643.

Lu, C. Y., Suhartanto, D., Gunawan, A. I., & Chen, B. T. (2020). Customer satisfaction toward online purchasing services: Evidence from small & medium restaurants. *International Journal of Applied Business Research*, 2(1), 12-20.

Mas-Tur, A., Kraus, S., Brandtner, M., Ewert, R., & Kürsten, W. (2020). Advances in management research: A bibliometric overview of the Review of Managerial Science. *Review of Managerial Science*, 14(5), 933-958.

Mejia, C., Wu, M., Zhang, Y., & Kajikawa, Y. (2021). Exploring topics in bibliometric research through citation networks and semantic analysis. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 6, 742311.

Mentzer, J. T., DeWitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D., & Zacharia, Z. G. (2001). Defining supply chain management. *Journal of Business Logistics*, 22(2), 1-25.

Mohanty, B. (2014). Management Information Systems Quarterly (MISQ): A bibliometric study. *Library Philosophy and Practice,* 2014(1), 1-16.

Mohanty, B., & Sahoo, J. (2016). The intellectual patterns of management information system research: A bibliometric study on International Journal of Management Reviews. *Library Philosophy and Practice*, 2016(1), 1-22.

Mukherjee, D., Lim, W. M., Kumar, S., & Donthu, N. (2022b). Guidelines for advancing theory and practice through bibliometric research. *Journal of Business Research*, 148, 101–115.

Nguyen, G., Dlugolinsky, S., Bobák, M., Tran, V., López García, Á., Heredia, I., Malík, P., & Hluchý, L. (2019). Machine learning and deep learning frameworks and libraries for large-scale data mining: A survey. *Artificial Intelligence Review*, 52(1), 77-124.

Nili, M., Seyedhosseini, S. M., Jabalameli, M. S., & Dehghani, E. (2021). A multi-objective optimization model to sustainable closed-loop solar photovoltaic supply chain network design: A case study in Iran. *Renewable and Sustainable Energy Reviews,* 149, 111428.

Oosthuizen, R. (2021). *Developing a topic network of published systems engineering research*. INCOSE International Symposium, 31(1), 1316-1329.

Özköse, H., Ozyurt, O., & Ayaz, A. (2023). Management information systems research: A topic modeling based bibliometric analysis. *Journal of Computer Information Systems*, 63(5), 1166–1182.

Ozyurt, O., & Ayaz, A. (2022). Twenty-five years of education and information technologies: Insights from a topic modeling based bibliometric analysis. *Education and Information Technologies*, 27(8), 11025–11054.

Panjota, F. G., Songmene, V., Kenné, J.-P., Olufayo, O. A., & Ayomoh, M. (2018). Development of a tool cost optimization model for stochastic demand of machined products. *Applied Mathematics*, 9(12), 1395–1423.

Pathan, A. F., & Prakash, C. (2021). Unsupervised aspect extraction algorithm for opinion mining using topic modeling. *Global Transitions Proceedings*, 2(2), 129-137.

Prabhakaran, S. (2018). Topic modeling with Gensim (Python). Machine Learning Plus. Retrieved from https://www.machinelearningplus.com.

Rita, P., Oliveira, T., & Farisa, A. (2019). The impact of e-service quality and customer satisfaction on customer behavior in online shopping. *Heliyon*, 5(10), e02690.

Sheriff, N., & Sevukan, R. (2023). Discovering research data management trends from job advertisements using a text-mining approach. *Journal of Information Science*, 49(4), 453–466.

Suriyankietkaew, S., & Petison, P. (2020). A retrospective and foresight: Bibliometric review of international research on strategic management for sustainability, 1991–2019. *Sustainability,* 12(1), 91.

Yang, J., Xiu, P., Sun, L., Ying, L., & Muthu, B. (2022). Social media data analytics for business decision making system to competitive analysis. *Information Processing and Management*, 59(1), 102751.

Yang, Y., Liu, Y., Lv, X., Ai, J., & Li, Y. (2022). Anthropomorphism and customers' willingness to use artificial intelligence service agents. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 31(3), 284–309.

Zhou, L., Pan, S., Wang, J., & Vasilakos, A. V. (2017). Machine learning on big data: Opportunities and challenges. *Neurocomputing,* 237, 350–361.

Topalak, H. İ.(2025). Çukurova yöresi hikâyelerinde ve âşıkların şiirlerinde kanaatkârlık. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 355-369.

Çukurova Yöresi Hikâyelerinde ve Âşıkların Şiirlerinde Kanaatkârlık

The Austerity in the Stories of Çukurova Region and in the Poems of the Region's Minstrels

Halil İbrahim Topalak[1]

Öz

Yıllarca göçerevli Türkmenlere ev sahipliği yapmış olan Çukurova, gerek âşıklık geleneği gerekse de hikâyecilik geleneği açısından oldukça zengin bir yerdir. Tüm Türk dünyası tarafından bilinen ve sevilen Karacaoğlan ve Türkiye Türkleri tarafından tanınan Dadaloğlu ve Âşık Feymânî gibi birçok yetiştirmesi âşıklık geleneğinin güçlü olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde yukarı Çukurova'da yer alan Düziçi'nde yirmi yedi hikâyenin anlatılması ise yörede hikâyecilik geleneğinin güçlü olduğuna işaret etmektedir. Çukurova'nın folklor açısından zengin olduğu; yörede yerli ve yabancı birçok bilim insanının, araştırmacının, folklor sevdalısı kişilerin araştırma ve derleme faaliyetlerinde bulunmalarından da anlaşılmaktadır. Gerek âşıkların şiirlerinde gerekse de Çukurova'da anlatılan hikâyelerde Türklere ait birçok güzel haslet yer almaktadır ki bunlardan biri de kanaatkârlıktır. Yapılan çalışmalar, yöre Türkmenlerinin oldukça kanaatkâr olduğunu ortaya koymaktadır. Haliyle yöre Türkmenlerinin gerçek yaşamdaki kanaatkârlığı ile edebi ürünlerindeki kanaatkârlığının büyük oranda birbiriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türklerin önemli bir değeri olan kanaatkârlığın, mikro düzeyde de olsa Çukurova âşıklarının şiirlerinde ve yörede anlatılan hikâyelerdeki yansımalarının izleri sürülmüştür. Yapılan çalışma, ele aldığımız mezkûr iki gelenekte de canlı bir kanaatkârlığın olduğunu göstermiştir. Günümüz dünyası, kitlesel tüketim toplumudur. Ülkemiz de haliyle aynı kategorinin içinde yer almaktadır. Kanaatimizce bu duruma dur demek, bir nebze olsa da ket vurmak hepimizin bir görevidir. Biz gerek halk hikâyelerinde gerekse de âşıkların şiirlerinde bu hasletlerin olduğuna ve bunların gün yüzüne çıkarılması gerektiğine inanmaktayız.

Anahtar Kelimeler: *Göçerevli Türkler, Âşık, Halk hikâyeleri, Çukurova, Kanaatkârlık.*

Abstract

Having hosted nomadic Turkmens for many years, Çukurova is a very rich place in terms of both the tradition of minstrelsy and storytelling. Having raised so many Minstrels, such as Karacaoğlan, who is known and loved by the entire Turkish world, and Dadaloğlu and Âşık Feymânî, who are known by the Turks of Turkey, show that the tradition of minstrelsy is strong. Similarly, the fact that twenty-seven stories are told in Düziçi, located in upper Çukurova, indicates that the tradition of storytelling is strong in the region. The fact that Çukurova is rich in terms of folklore is also understood from the research and compilation activities of many local and foreign scientists, researchers, and folklore lovers in the region. There are many beautiful characteristics of the Turks in both the poem of minstrels and in the stories told in Çukurova, one of which is austerity. Studies have shown that the Turkmens of the region are quite austerity. Naturally, it is seen that the real life austerity of the Turkmens of the region and the austerity in their literary works are largely compatible with each other. In this study, the reflections of austerity which is an important value of the Turks, in the poems of the Çukurova minstrel and in the stories told in the region, albeit at a micro level, were traced. The study conducted showed that there is a lively austerity in both afore mentioned traditions we examined. Today's world is a mass consumer society. Our country is naturally included in the same category. In our opinion, it is our duty to stop this situation, to hinder it even to some extent. We believe that these traits exist in both folk tales and in the poems of minstrels and that they should be brought to light.

Keywords: *Nomadic Turks, Minstrel, Folk tales, Çukurova, Austerity.*

JEL Codes: *M30, M31, M37.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 10 / 10 / 2024
Accepted: 26 / 01 / 2025

[1]Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Osmaniye, Türkiye, ibocemil_17@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9960-946X.

Giriş

Konuya giriş yapmadan önce bilinmesi gereken birkaç hususu belirtmekte fayda var. Bu çalışmadan önce "Seyyahların Gözünden Türklerde Kanaatkârlık" adlı bir çalışma yapılmıştır (Topalak ve Gökşen, 2024: 437-454). Mezkûr çalışmada tarihten günümüze Türklerdeki kanaatkârlığı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak çalışmanın konusu kapsamında Türk kanaatkârlığının Türk folkloruna yansımalarına yer verilmemişti. Bu çalışmada eksikliği düşünülen bu konu ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak bir sıkıntıyla karşılaşılmıştır. Türk folkloru çok geniş bir saha olduğu için çalışma sahası sınırlandırmak zorunda kalınmıştır. Bu yüzden çalışma sahası olarak Çukurova seçilmiştir. Çukurova'nın seçilmesinde ise iki temel etken olmuştur: Birincisi Çukurova'nın gerek âşıklık gerekse hikâyecilik geleneği açısından oldukça zengin olmasıdır. İkinci etken ise yörenin yıllarca göçerevli Türkmenlere ev sahipliği yapması olmuştur. Yöre sakinleri daha düne kadar (1865) göçerevli bir yaşam sürmekteydi. Bu oldukça önemlidir. Çünkü Orta Asya'dan getirdikleri kültürel özelliklerini oldukça iyi korumuşlardır. Ancak burada bir başka sorunla daha karşılaşılmıştır. Çukurova folklorunun da oldukça geniş yelpazeli olduğu fark edilmiş ve çalışmanın hacimsel sınırlılığını aşacağından dolayı bir sınırlamaya daha gidilmek zorunda kalınmıştır. Biraz önce de belirtildiği gibi Çukurova'da gerek âşıklık gerekse hikâyecilik geleneği oldukça zenginlik arz etmektedir. Âşık geleneği bakımından zengindir, çünkü Çukurova; Karacaoğlan, Dadaloğlu gibi güçlü âşıklar yetiştirmiş; Âşık Feymânî gibi büyük âşıklar yetiştirmeye de devam etmektedir. Haliyle yörenin, âşıklık geleneği açısından oldukça velut bir yer olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu denli güçlü bir âşıklık geleneğine sahip olan yöre; halk hikâyeleri bakımından da oldukça zengindir. Öyle ki Yukarı Çukurova'da yer alan Düziçi'nde, tek bir ilçede dahi yirmi yedi adet hikâyeli türkünün anlatılması (Atılgan, 2019: 253) yörenin halk hikâyeleri açısından ne denli zengin olduğunu gösterir niteliktedir. Bundan maada aşağıda da kısmen örnekleri verileceği üzere yöreden birçok hikâye derlenmiştir. Aynı şekilde birçok âşık hakkında çalışma yapılmıştır. Hatta bazı âşıklar kendi kitaplarını dahi çıkarmışlardır. Dolayısıyla önümüzde oldukça zengin bir malzeme yığını hâsıl olmuştur. Bu malzemeler ise süzgeçten geçirilerek bir kısmı ele alınan bu çalışmayla doğrudan ilintili olmadığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu kısa açıklamalardan sonra kanaatkârlığın tanımını yapmakta fayda var. Kanaatkârlık "Az şeyle, elinde bulunanla yetinmesini bilen, yetingen" (Püsküllüoğlu, 2004: 717) anlamları taşımaktadır.

Kuzeyinde Toros dağları, güneyinde Akdeniz, doğusunda Gâvurdağları, batısında Sarıçam Tepeleri ile çevrili olan Çukurova (Atılgan, 2007: 179) ve yöresi yıllarca Türkmenlere ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Yörenin iklimi elverişli olduğu için göçerevli Türkmenler, kışları Çukurova'yı kışlak olarak kullanmışlar; yazları ise Toros dağları, Uzun Yayla, Binboğa, Geben, Hoğdu gibi yaylalara çıkmışlardır. Uzun süre bu yaşamı devam ettirmişlerdir. 1865 yılındaki zorunlu iskânla birlikte yerleşik yaşama geçmişlerdir (Johansen, 2005: 133). Her ne kadar 1865 yılında zorunlu göçe tabi tutulup yerleşik yaşama geçseler de bu yaşam tarzını 1950'li yıllara kadar devam ettirdiklerini o yıllarda yazları yaylaya çıkmalarından ötürü Kozan Ovası'nda tek bir kişinin kalmamasından da anlayabiliyoruz (Atılgan, 2007: 179). Haliyle yöre Türkmenleri, çok geç yerleşik yaşama geçtiğinden dolayı birçok kültürel unsurlarını korumayı da başarmışlardır. Korumayı başardıkları unsurlardan biri de kanaatkârlıktır. Yöre halkı gerek iskândan önce gerekse de iskândan sonra birçok zorluklara maruz kalsa da kanaat etmesini bilmişlerdir. Örneğin Kurtuluş Savaşı. Ceyhan'ın düşman işgalinden kurtuluşu için yazılan *Altı Ocak* adlı şiirde yöre ahalisinin tüm yoksunluklara, güçlüklere, zorluklara karşın kanaat edip mücadeleden bir an bile vazgeçmedikleri, tüm olumsuzluklara göğüs gerdikleri şu dizelerle dile getirilmiştir:

"*Ne gece dediler ne uykusuzluk*

Ne açlık bildiler ne de susuzluk

Ne karamsar oldu ne umutsuzluk

Daim ufuklara baktı Ceyhanlı" (Atılgan, 2002: 137).

Yöre ahalisi sadece Kurtuluş Savaşı yıllarında kanaatkâr olmamıştır. Yörede yapılan araştırmalar yöre ahalisinin başka zamanlarda da kanaatkâr olduğunu göstermektedir. Örneğin Çukurova Türkmenlerinden Boynuinceli aşireti, bir zamanlar çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Bu oymaktan bir yaşlı kişi; kendi aşiretinin yaşanan onca zorluklara, sıkıntılara karşın ne denli kanaatkâr olduğunu "Eskiden aşiretimiz bu kadar kanaatkâr imiş" sözleriyle dile getirmiştir (Yalman, 1993: 214). Avşar Türkmen aşireti de keza aynıdır. Çukurova, Kayseri, Kahramanmaraş yöresindeki Avşarlar; 1865'te gerçekleşen zorunlu iskân sonucu yerleşik yaşama geçmelerine karşın bu yaşama alışamamışlardır. Bu yüzden bu Avşarlarda mal-mülk edinme, büyük arsalara düşkünlük görülmemektedir (Özdemir, 1985: 27). Bir göçerevli Türkmen'in yerleşik hayata geçmesi zaten bunların yoksullaşmasının muhtemel sonuçlarından biriydi ve bu, tüm göçerevli topluluklar için geçerlidir (Khazanov, 2015: 179). Bu örnekleri çoğaltmamız elbette mümkündür. Nitekim yörede söylenen atasözlerine bile bu durum sirayet etmiştir: "Bol yılda dar gez; dar yılda bol gez" (Yalman, 1993: 147), "Azıcık aşım kaygısız başım" (Eyuboğlu ve Kemal, 2017: 247), "İşten artmaz dişten artar" (Atılgan, 2019: 229). Sadece yörede söylenen atasözlerinde değil, ulusal olan atasözlerinde de kanaatkârlık açıkça yer almaktadır: "Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz" (Püsküllüoğlu, 2004: 36), "Az tamah çok ziyan getirir" (Püsküllüoğlu, 2004: 37) bunlardan sadece birkaçıdır.

Yöre Türkmenlerinin 1865'te zorla iskâna tabi tutulduğu yukarıda belirtilmişti. Ondan önce yüzlerce yıl göçerevli yaşam sürmüşlerdi. Osmanlı, yer yer iskân etmeye çalışsa da ilk fırsatta eski yaşam tarzlarına geçmişti (Orhonlu, 1987). Göçerevli yaşam, yöre Türkmenlerinin nerdeyse tamamının asli yaşam biçimiydi. Göçebelik ise sanıldığı gibi gelişigüzel dolaşmak değildir. Sanıldığının aksine göçebelerde her topluluğun yaz ve kış için kendine has konaklama mekânları ve göç yolları bulunmaktadır. Hiçbir topluluk komşusunun yolunu kullanmazdı ve yüzyıllar süresince düzenli olarak aynı bölgelere giden göçebeler elbette kıtalararası yolculuklara başka halklardan daha yatkındırlar (Roux, 2017: 25; D'ohsson, 2023: 22). Göçerevli yaşamın yöre Türkmenlerinin kanaatkâr olmasında az veya çok payı olup olmadığı hakkında bir soru sorulabilir. Bu konuda bazı araştırmacıların bazı görüşleri bulunmaktadır. Bizanslı tarihçi Maurikios'a (582-602) göre göçerevli Türkler her türlü iklim şartlarına ve başka mahrumiyetlere katlanırlar (Chaliand, 2001: 73). Göçebeler, tamamen elzem olduğunda kısa bir müddet et, süt ve hayvansal gıdalarla yaşayabilirdi. Daha uzun dönemler için ise beslenmeleri köklerden, meyve yemişlerinden ve bitkilerden temin edilebilirdi (Crossley, 2022: 36). Göçerevli Türkler, elinde yiyecek ve içecek bir şey bulamadığında açlığını teskin etmek amacıyla atının bir miktar kanını içmekteydi (Chaliand, 2001: 25). Öyle ki atları bile kanaatkârdı. Örneğin, Kırgız atları; yemeden, içmeden ve de mola vermeden uzun bir süre gidebilmektedir (Burnaby, 2021: 101). Aktarılan bu bilgiler sorduğumuz soruyu cevaplar nitelikte olduğunu düşünüyoruz. Göçerevli yaşam, Türkleri ister istemez az veya çok kanaatkâr yapmıştır ki göçerevli yaşam sürmüş Çukurova Türkmenleri de bunlara dâhildir.

Yöre Türkmenlerinin ataları olan Orta Asya göçerevli Türklerinin (Hunlar, Göktürkler vd.) de aynı şekilde az veya çok kanaatkâr bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, efsanevi Oğuz Kağan, halkına hep göçerevli bir yaşam sürmesini; süt, yoğurt ve kimranların azalmamasını tavsiye etmekte ve "başka da bir şey istemeyin" şeklinde hitap etmekteydi (Khazanov, 2015: 179). Oğuz Kağan'a atfedilen bu sözler, göçerevli bir yaşam süren Hunların zihni yapısını açıkça göstermektedir. Bu zihni yapıya göre göçerevli bir Türk için sürülerinin peşinde yazlık-kışlık bir yaşam sürmek ve gıda malzemesi olarak da süt ve süt ürünleri tedarik etmek yeterliydi. Başka bir şeye gerek yoktu. Gerçekten de Hunlar özellikle et ve sütle beslenmişlerdi (Chaliand, 2001: 54; Otkan, 2018: 74). Keza Avrupa Hunları da kanaatkârdı. Avrupa Hunları; küçük yaşlardan itibaren soğuğa, açlığa ve susuzluğa alışırlardı. Zorluklara karşı doğuştan dayanıklıydılar (Klyaştornıy, 2018: 51). Aynı özellik Göktürklerde de görülmektedir. Göktürkler zamanında bozkırda müthiş bir açlık baş göstermişti. Öyle ki halk tahıl yerine toz haline getirilmiş kemikleri kullanmak mecburiyetinde kalmışlardı (Klyaştornıy, 2018: 126). Osmanlı Türklerinin de oldukça kanaatkâr olduğunu yıllarca Türklerin arasında kalmış, özellikle Türk müziği üzerine önemli çalışmaları bulunan Albertus Bobovius (Ali Ufki Bey) un "Türkler çok kanaatkârdır ve fazla yemek seçmez" şeklindeki sözlerinden anlıyoruz (Albertus Bobovius (Ali Ufki Bey), 2004: 43). Aynı coğrafyanın çocukları olan ve Türklerle hemen hemen aynı yaşam biçimine sahip Moğolların da benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

Moğollar, bulduklarında karınlarını iyice doyurmakla birlikte, bulamadıkları zaman ise açlığa karşı kolayca dayanabiliyorlardı (Chaliand, 2001: 136). Az yiyen, sağlam, küçük yaştan itibaren ata binmeye alışmış Cengiz Han'ın askeri, iklim şartlarına da oldukça dayanaklıydı (Chaliand, 2001: 108). Tüm bu açıklamalardan hareketle göçerevli Türklerin kanaatkâr bir yapıya sahip olmasında mezkûr yaşam biçiminin bir payı olup olmadığı haklı olarak sorgulanabilir. Bilim insanlarının araştırmaları ve dönemin tarihçilerinin notlarına bakıldığında göçerevli yaşam tarzının Türklerin kanaatkâr olmasında belli bir payı varmış gibi görünmektedir. Zira Orta Asya'da aşırı soğuklardan veya başka nedenlerden dolayı bir anda hayvanlar ölebilirdi. Bu yüzden zengin olan göçerevli biri, bu ani ölümlerden dolayı bir anda en fakir konuma düşebilirdi (Burnaby, 2021: 101). Örneğin M.Ö. 72 yılında aşırı kar yağışı ve düşman saldırıları hasebiyle Hunlar çok ağır zayiat vermişti. Her on Hun'dan üçü hayatını kaybetmiş, her on hayvandan ise beşi telef olmuştu. Bu felaketten tam dört yıl sonraki felakette ise insanların % 60 veya 70'i hayatını kaybetmiş, hayvanların ise % 60 ya da 70'i telef olmuştu (Khazanov, 2015: 166). Görüleceği üzere göçerevli yaşam çok zor ve bir o kadar da kırılgan bir yapıya sahiptir. Bir anda her şeyini kaybetme riski bulunmaktadır. Bu durum ise göçerevli Türkmenlerinin üzerinde belli mikyasta etkisi olduğunu düşündürtmektedir.

1. Çukurova Yöresi Âşıkların Eserlerinde Kanaatkârlık

Yukarıda, Çukurova'nın âşıklık geleneği açısından zengin olduğu dile getirilmişti. Âşık Mustafa Kurbanoğlu'na göre âşık, "Halkın duygu ve düşüncelerini kendi duygu ve düşünceleriyle harmanlayıp bunları müzikal bir üslupla halka sunan kişidir." (Gökşen, 2019: 29). Bu tanımdan âşıkların halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şey, Çukurova yöresi âşıkları için de geçerlidir. Nitekim yörenin âşıkları ise şiirlerinde/türkülerinde Çukurova gerçeğine tanıklık etmişlerdir. Çukurova insanının yaşam macerası bu eserlere konu edilmiştir. Bunların eserlerinde yöre insanının içinde bulunduğu durum, her çeşit duygularıyla dile getirilmiştir (Artun, 1996: 129-130). Dolayısıyla yöre âşıklarının şiirlerinde ele aldığımız kanaatkârlığın bulunmasından daha doğal bir şey olamaz. Nitekim yörede birçok âşık buna temas etmiştir ki aşağıda bunun örnekleri verilmiştir.

Türk dünyasının kalbinde taht kurmuş Karacaoğlan (Aliyeva, 1999: 48), Allah'ın verdiğine razıdır. Fazlasında gözü yoktur. Bir türküsünde bunu şu şekilde dile getirmiştir:

"*Karac'oğlan Hakk'a yalvar*

Verdiğine razı ol var" (Aray, 2010: 321).

Allah'ın verdiğine razı olan Karacaoğlan bir başka türküsünde ise dünya malına meyletmediğini şu dizelerle dile getirmiştir:

"*Nitmeli şu dünyanın ziynetin*

Akıbeti ölüm olduktan keri?" (Reinhard, 1965: 392).

Karacaoğlan bu dizelerde ölümlü dünyada dünya malına meyletmenin gereksiz bir davranış olduğunu açıkça beyan etmiştir. Karacaoğlan başka bir türküsünde de aynı düşünceyi tekrarlamaktadır: "Dünya malı görünmüyor gözüme" (Sakaoğlu, 2012: 384). Gerçekten de Karacaoğlan'ın dünya malına meyletmediğini öldüğünde elinde sadece bir sazı olmasından anlaşılmaktadır (Kılıç, 2015: 12-13). Zaten bunu bir türküsünde de dile getirmiştir: Üç derdinden biri yoksulluktur (Eyuboğlu ve Kemal, 2017: 101; Sakaoğlu, 2012: 507). Tüm bu yoksunluğa rağmen Karacaoğlan'ın isyan etmediğini "Yaradan Mevla'ma şükür" (Sakaoğlu, 2012: 613) şeklindeki dizesinden anlayabiliyoruz.

Yörenin önemli âşığı Dadaloğlu da ele aldığımız konu hakkında oldukça önemli diyebileceğimiz örnekler sunmaktadır. Bunu ise bazı şiirlerinde/türkülerinde görmek mümkündür. Özellikle de aşağıda vereceğimiz ilk örnek bu bağlamda önemlidir.

"*Türkmen'e bir at, yayla, bir davar ile*

Ala dilber, soğuk su, mor çemenler gerek" (Özdemir, 1985: 284; Yalman, 1993: 122; Yalman, 1977: 71).

Kanaatimizce bu dizeler, Göçerevli Türkmenlerin kanaatkârlığını en güzel şekilde özetler niteliktedir. Dadaloğlu'nun bu dizelerinde bir Türkmen'in şu fani dünyada bir at, yazları konacağı çimenli ve soğuk suyu olan bir yayla, bir davar, bir eşten başka bir şeye ihtiyacı olmadığı, pek fazla bir şey istemediği görülmektedir. Daha da özetleyecek olursak gıda maddesi için bir davar, yanında bir eş, bineceği bir at, konacağı bir yayla bir Türkmen'e kâfi gelmektedir. Burada dikkatimizi çeken bir husus ise sayısı yüzleri, binleri bulan sürü istenmemesi, sadece bir tane küçükbaş hayvanın dahi kendilerine yeterli geleceğinin; bundan başka birkaç veya onlarca sevgili yerine bir tane sevgilinin kendilerine yeterli olduğunun dillendirilmesidir. Bu oldukça önemlidir. Çünkü dünyada birkaç nesne gibi çok az bir şey dışında bir şey istenmediği bir yana bu istenen nesnelerin de onlarca değil, birer taneyle sınırlandırılması dikkat çeken bir ayrıntıdır. Dadaloğlu, bu dizeleriyle bir bakıma göçerevli Türkmenlerin dünyadan beklentilerinin genel bir panoramasını sunmuştur, diyebiliriz. Dadaloğlu, başka bir türküsünde ise bir erkeğin yanında sevdiğinin olmasının o erkek için her gün bir düğün, bayram olduğunu şu dizelerle dile getirmiştir:

"*Yiğitin sevdiği yanınd'olana*

Günde düğün, bayram etmiş gib'olur" (Özdemir, 1985: 306).

Burada Dadaloğlu, göçerevli Türkmen için artık ata, davara, yaylaya bile gerek kalmadığını; sadece bir dilberin bile kendisine kâfi geldiğini söyleyerek kanaatkârlığın sınırını iyice daraltmıştır. Gerçekten öyle miydi? Dadaloğlu'nun yaşadığı coğrafyada, Güney Anadolu Türkmenleri arasında, uzun süre saha çalışması yapan Ali Rıza Yalman'a kulak verirsek öyle gibi görünüyor. A. R. Yalman, sahada göçerevli Türkmenlerin kanaatkârlığıyla ilgili oldukça önemli bilgiler derç etmiştir. Bir örnek vermek gerekirse Boynuinceli Türkmen aşireti arasında iken bu oymaktan bir kişiyle sohbeti esnasında bu kişinin bir sözüne yer vermiştir. Bu söz, göçerevli Türkmenlerin dünya görüşü ve zihniyetini yansıtması bakımından olduğu gibi vermeyi düşünüyoruz: "Bizler" diyor bu Türkmen kişisi "Eneksiz (sermayesiz, burada kadın anlamında) ineksiz, tüneksiz ve bineksiz (yatacak yer) duramayız." (Yalman, 1993: 215). Alıntıladığımız bu cümleyi, Ali Rıza Yalman da çok önemsemiş olmalı ki koyu harflerle vermiştir. Bu cümleyi daha anlaşılır hale getirmek gerekirse yöre Türkmenlerinin dünyada istedikleri şunlardır: Kadın, inek, tavuk, mesken. Görüleceği üzere Türkmenler, bu dünyada çok fazla bir şeye ihtiyaç duymamaktadır. Yanında bir eşi, gıda için etinden sütünden faydalanacağı bir inek, tavuk ve yaşayacağı bir yer, göçerevli Türkmen'e yetmektedir. Bu sözler, hem Dadaloğlu'nu destekler mahiyettedir hem de yöre Türkmenlerin oldukça kanaatkâr olduğunu gösterir niteliktedir. Nitekim Avşarlar ve Dadaloğlu hakkında önemli çalışması olan A. Z. Özdemir, göçerevli bir Avşar Türkmen'ine zaten at, davar, dilber ve mor çimenli yayla lazım olduğunu; bundan başkasına ihtiyacı olmadığını söylemektedir (Özdemir, 1985: 122).

Dadaloğlu, bir başka türküsünde ise şu fani dünyada sevdiği iki şey olduğunu, bundan başka bir şey istemediğini ise şu dizelerle dile getirmiştir. Dadaloğlu'nun bu dünyadaki sevdiği ve isteği ise sadece bir dilber ile bir attır.

"*Şu yalan dünyaya geldim geleli*

Severim kır atı, bir de güzeli

Değip on beşime kendim bileli

Severim kır atı bir de güzeli" (Özdemir, 1985: 121).

Güney Anadolu Türkmenleri arasında söylenen bir türküde de Dadaloğlu'nun dile getirdiği düşüncelerin benzerini görürüz. Yaylaya göç esnasında söylenen bu türküde yer alan

"*Yaylanın pınarı bal; bana yeter*

Arının yaptığı balı niderim" (Yalman, 1993: 194).

Şeklindeki dizelerde görüleceği üzere göçerevli bir Türkmen'in yayladan başka bir şey ihtiyacı olmadığı, yaylanın soğuk suyunu bal ile değişmeyeceği açıkça dile getirilmiştir. Sevgili için de aynı şey için geçerlidir. Bu ise başka bir türküde dile getirilmiştir. Hasan Dağı'na söylenen bir türküde geçen

"*Bir yiğide bir yâr yeter*

İki seven deli olmaz mı?" (Reinhard, 1965: 222).

Şeklindeki dizeler, Türk erkeğinin aşağıda göreceğimiz üzere bir kadınla yetindiğini başka kadına ihtiyacı olmadığını göstermektedir. Zaten Türkler genelde tek evlidir. Mesela göçerevli Kırgızlar buna sadece bir örnektir (Gahan, 2020: 50). Çukurova'nın en önemli iki âşığının dile getirdiği bu değeri (kanaatkârlığı) yörede yetişen diğer âşıklar da dile getirmişlerdir. Bunlardan biri, Âşık Feymânî mahlaslı Osman Taşkaya'dır.

Çukurova'nın ülke çapında bilinen ve sevilen âşığı Âşık Feymânî, dünya malında gözü olmadığını *Gözüm Yok* adlı şiirinde "Servette gözüm yok, malda gözüm yok" şeklinde dile getirmiştir. Feymânî, kendisinde olan bu hasleti başta oğlu Oğuzhan olmak üzere başka insanlara da tavsiye etmiştir. Feymânî, oğlu Oğuzhan'a söylediği on üç dörtlükten oluşan bir şiirinde, oğluna birçok tavsiye de bulunduğu gibi kanaatkâr olmasını da "Dünya malı için boşa depinme" biçiminde tavsiye etmiştir (Âşık Feymânî, 2006: 158). Aynı hasleti başka insanlara da önermektedir. Çünkü bu dünyada insanın başına her şey gelebilir. Varlıklıyken yoksul duruma düşebilir. Bunun için de yoksulluğa her an hazır olmalıdır. Bundan başka aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz. Çoğu bulmak için azla yetinmeyi şiar edinmek gerekmektedir.

"*Alıştırma hep nefsini tokluğa,*

İnsan gün gelir ki düşer yokluğa,

Sabretmeyen kavuşamaz çokluğa,

Ziyankârlık etme, azdan faydalan" (Âşık Feymânî, 2006: 64).

Feymâni, bir başka şiir kitabında (*Zamanı Geldi*) yine kanaatkârlığa yer yer değinmiş, kendisinin dünya malında gözü olmadığını, aza tamah ettiğini söylediği gibi yine yakınlarından başlayarak tüm insanlara tavsiye etmiştir (Âşık Feymânî, 2015: 93, 96). Bu durum ise hem Feymânî'nin kendisinin kanaatkâr olduğunu hem de bu hasleti başkalarına tavsiye ettiğini göstermektedir. Kendisinde olan ve başkasına tavsiye ettiği bu değerin atalarından kendisine yadigâr kaldığını, esasında bu özelliğin yüce Türk milletine ait olduğunu ise başka şiirlerinde dile getirmiştir.

Âşık Feymânî, Türk milletinin birçok güzel değerini dile getirdiği on dörtlükten oluşan *İspatlı-Şahitli* adlı şiirinde Türk milletinin güzel bir değeri olarak kanaatkâr olmasını şu dizelerle dile getirmiştir:

"*Ganimete mal demedik servetçe*

Dünya nimetine doyağımız var" (Âşık Feymânî, 2015: 151).

Burada geçen "doyağımız" sözcüğü yöresel olarak söylenmiş olup "doymuşluğumuz" manasına gelen bir sözcüktür. Feymânî başka bir şiirinde ise mutluluğun sırrının ve vatan millet sevgisinin nişanesinin kanaatkâr olmaktan geçtiğini şöyle dile getirmiştir:

"*Aza kanaatle olur bahtiyar*

İşte budur, vatan-millet sevgisi" (Âşık Feymânî, 2015: 340).

Kanaatkârlık konusunu işleyen bir diğer âşık, Ceyhanlı Âşık Ferrahi'dir. Çukurova'nın önemli âşıklarından Âşık Ferrahi, hayatında maddi ve manevi birçok sıkıntı çekmesine ve de bunları şiirlerinin bazılarında dile getirmesine karşın yine de âşığın kanaatkâr bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. *Benzersin* adlı şiirinin dördüncü dörtlüğünün üçüncü dizesinde "Fakat yolsuz değil gözüm tok benim", *Hak'ka Ayan Hatıralarım* adlı şiirinin beşinci dörtlüğünde "Dünyanın malında gözüm yok kine" (Atılgan, 1997: 27, 134) şeklinde dizeleriyle dile getirmiştir. Dünya malına meyletmeyen Ferrahi, bu davranışı başkalarına da tavsiye etmektedir. On dörtlükten oluşan, zamanın bozulmasından ve insanların

yozlaşmasından dem vurduğu *Dünya Hakkında* adlı şiirinde ise "Çok fazla istiyor beğenmez azı" (Atılgan, 1997: 34) diyerek bir bakıma günümüz insanının tamahkârlığını eleştirmiştir. Ferrahi, başka şiirlerinde aynı düşüncelerini yineler: *Oruç ve Namaz Destanı* adlı şiirinde "Çok fazla isteme şükreyle aza", "Heves etme dünya bahçe bağına" (Atılgan, 1997: 81-82). Görüldüğü üzere Ferrahi, bu dizelerde de yine insanlara dünya malına çok fazla tevessül edilmemesi gerektiğini yinelemektedir.

Çukurova'nın önemli âşıklarından Âşık Dertli Kazım da kanaatkâr olan âşıklardandır. Bu husus, "Dertli Kazım der ki aç gözlü olma" (Atılgan, 2002: 162) ve *Beyaz Bez* adlı lirik şiirinde geçen şu dizelerden anlaşılmaktadır:

"*Şu yalan dünyada malı istemem*

Beş on metre beyaz bez yeter bana" (Atılgan, 2002: 62).

Bu dizeler; Dertli Kazım'ın dünya malında pek de gözü olmadığını, bu dünya malı için de çok çaba sarf etmeye gerek göremediğini, ölümlü dünyada açgözlü olmaya tevessül etmediğini göstermektedir. Yöredeki bir başka âşık ise yemek konusunda sadeliğe dikkat çekmiştir.

Çukurova'nın önemli âşıklarından ve yazarlarından İbrahim Karalı Davutluoğlu, şiirlerinde birçok konuya değindiği gibi dolaylı da olsa kanaatkârlığa değinmiştir. *Köylü ve Dağlar* adlı şiirinde kanaatkârlığa örnek olabilecek dizelerden birkaçına örnek vermek gerekirse şu dizeleri verebiliriz:

"*Buğulanan sütlü çorba sana can*

Bir sahan doldur da iç, bütün sağlık ondadır

(…)

Bir dürüm ekmek ile bir kaşık tereyağı

Dola ala yağlığa, sıkı bağla çarığı" (Karalı Davutluoğlu, 2011: 72-73).

Davutluoğlu'nun bu dizelerinden yemek için fazla bir şeye ihtiyacı olmadığını "sütlü çorba, ekmek arası tereyağı" ndan anlayabiliyoruz. Bu öğün listesi tam da bir göçerevli Türkmen'in (ki kendisi de zaten bir Türkmen'dir) öğününe benzemektedir. Hatta sütlü çorbayı en sağlıklı yemek olarak görmesi, öğün konusunda söylenecek bir söz bırakmamaktadır.

Gâvur Dağının (Osmaniye) âşıklarından Ali Köşker; şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla yokluk içinde büyümüş, zor şartlarda eğitim almış ve öğretmen olmuştur. Hayatı çeşitli sıkıntı ve yoksunluklarla geçen Köşker, yine de bu durumundan çok da şikâyetçi değildir. *Beni Bitirdi* adlı şiirinde bunu şöyle dile getirmiştir:

"*Çalıştım her işte tırnak, dişimle*

Beslenmedim kuru, yavan aşımla" (Köşker, 2021: 51).

Köşker; başka şiirlerinde dünya malına çok fazla meyletmediğini, kul hakkına riayet ettiğini, haramda gözü olmadığını "Hiç esir olmadım dünya malına" (Köşker, 2021: 112), "Aç kalsak da başkasını sağmadık" (Köşker, 2021: 115) "Kimsenin malında yoktur gözümüz" (Köşker, 2021: 115) şeklinde dizeleriyle dile getirmiştir. Köşker, başka bir şiirinde ise günümüzde israfın ve savurganlığın hat safhada olduğunu ve bu davranıştan bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini "Tutumluluk bilmiyoruz gardaşım" (Köşker, 2021: 88) şeklindeki dizeyle ortaya koymuştur.

Yörenin diğer bir âşığı ise hem kendisinin hem de eşinin kanaatkâr olduğuna değinmiştir. Osmaniye'nin Bahçe ilçesinin önde gelen âşıklarından Âşık Gaygılı (Ali Türk) nın, elli yıllık eşine yazdığı *Zekiye -1-* adlı şiirinde, eşiyle birlikte bazı zorluklara göğüs gerdiklerini ama yine de isyankâr olmadıklarını görüyoruz. Elli yıl boyunca yarı aç yarı tok günleri geçen Âşık Gaygılı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"*Soğan ekmek yerdik şükür ederdik*

Komşudan alırdık bulguru unu" (Türk, t.y.: 12).

Soğan ve ekmek yemelerine karşın buna rıza gösterip fazlası için sitemde bulunmamaları, Âşık Gaygılı'nın ve eşinin kanaatkâr bir yapıya haiz olduğunu açıkça göstermektedir. Bunu *Zekiye-7-* adlı şiirinde geçen "Kuru yavan yedik çıkmadı sesin" (Türk, t.y.: 18) şeklindeki dizeden de anlayabiliyoruz. Gaygılı'nın kanaatkârlığa önem vermesine son bir örnek vermek gerekirse *Gibi* adlı nasihat tarzındaki şiirinde geçen "Bu dünya malına neden özenün " (Türk, t.y.: 55) dizesini verebiliriz. Gaygılı, bu dizede dünya malına meyletmeye gerek olmadığını fazla söze gerek kalmadan kısaca özetlemiştir.

Dünyadan pek fazla bir beklenti içinde olamayan bir diğer âşık İsmail Coşar'dır. Çukurova'nın önemli âşıklarından İsmail Coşar'ın *Ver Yeter* adlı sekiz dörtlükten oluşan şiirinde genel olarak dünyada pek bir şey istemediğini görmekteyiz.

Örneğin, şiirinin ilk dörtlüğünde bu dünyada Allah'tan başka hiçbir şey istemediğini, yaşamak için (zevk almak için değil) karnının doymasının kâfi olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

"*Pahal dünya, sana verdim varımı*

Bana sade, ulu Tanrı pir yeter

Tek, aç koyma şu saatte karnımı

Kuru ekmek duru suyu ver yeter" (Karalı Davutluoğlu, 2011: 255).

Yukarı Çukurova'da yer alan Osmaniye'nin Düziçi ilçesinden Vakâri mahlaslı E. Öner'in *Gözüm Olmaz* adlı şiirinden Öner'in oldukça kanaatkâr bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu şiirin ilk dörtlüğü şu şekildedir:

"*Ben kendimden sorumluyum*

Elde gözüm olmaz benim

Para mal mülk sizin olsun

Pulda gözüm olmaz benim" (Öner, 2023: 60).

Şiirin son dörtlüğünün son iki dizesi ise şu şekildedir:

"*Damla olsam kâfi bana*

Gölde gözüm olmaz benim" (Öner, 2023: 60).

Yukarıdaki dizelerden E. Öner'in dünya malı mülküyle pek işi olmadığını, kendi yağında kavrulmayı yeğlediğini, dünya nimetlerine pek aldırış etmediğini anlayabiliyoruz.

Çukurova'nın önemli âşıklarından Âşık Halil Karabulut, *Düşünme Böyle* adlı şiirinde insanlara kanaatkârlığı dolaylı olarak şu dizelerle tavsiye etmektedir:

"*İmrenme kimseye, yalan dünya bu,*

Varlık sıhhat ile kanaat yahu,

Nice zengin olsan rızkın ekmek, su,

Nur içmiyor ağa-paşa be gönül"(Sakaoğlu, 1987: 1).

Karabulut; başka bir şiirinin (Mutlu Kim) ikinci dörtlüğünde ise kanaatkârlığı dolaylı olarak değil, başka söze gerek bırakmadan, doğrudan doğruya vermiş, deyim yerindeyse noktayı koymuştur.

"*Eldeki aza kanaat*

Edebilen mutlu demek" (Sakaoğlu, 1987: 148).

Gâvurdağlarının (Osmaniye) günümüz âşıklarından M. Atabey, çıkardığı şiir kitabında (*Atabeylik Şiirler*) eskiye özlemi dile getiren birçok şiiri bulunduğu gibi günümüzü eleştiren şiirleri de bulunmaktadır. Bunun yanında dünyanın gelip geçiciliğini, bu dünyanın malına mülküne aldanmamak gerektiğini, eninde sonunda bir top kefenle öbür dünyaya intikal edeceğimizi dile getiren şiirleri de bulunmaktadır. *Boşu Boşuna* adlı şiiri bunlardan sadece biridir. Bu şiirin ilk dizesi "Güvenme malına konmaz yanına" şeklinde başlamaktadır (Atabey, 2023: 12). Başka bir şiirinde günümüz insanlarının dünya malına taptığını "Tapıyor insanlık servete mala" (Atabey, 2023: 20) şeklinde ifade etmiştir. Oysa eski zamanlarda insanların oldukça kanaatkâr olduğunu başka bir şiirinde "Kuru ekmek bulsak o da yeterdi" şeklinde ortaya koymuştur (Atabey, 2023: 21*). Olmazı Beklerken* adlı şiirinde ise tam anlamıyla kanaatkârlık ele alınmıştır, denebilir. Sekiz dörtlükten oluşan bu şiirde Atabey, çocukluğunda her türlü yoksulluğu, zorluğu gördüğünü, bu yüzden de şimdi kimsenin kendisinden israfa kaçmayı, har vurup harman savurmayı, gözünü para hırsı bürümeyi ve benzeri davranışları beklememesini istemektedir. Bu şiirin konumuza önemine binaen sırasıyla birinci, beşinci ve sekizinci dörtlüklerini aynen veriyoruz:

"*Yoklukla büyüdüm israf edemem*

Savurgan olmamı beklemen benden

Şükürdür kazancım kibir güdemem

Fazlasını bilmemi beklemen benden

Ayakkabı lastik çorapsız ayak

Hayatım efsane hangisin diyek

Kuruymuş yavanmış yeter ki doyak

Açgözlü olmamı beklemen benden

Atabey'im, bakma paraya pula

Değerler önemli lazımdır kula

Kanaat ederim var ise çula

Nefise gülmemi beklemen benden" (Atabey, 2023: 22-23).

Her Şeyden Üryanım adlı kendisini anlattığı şiirinde genel olarak bu dünyada mal mülk adına hiçbir şeye sahip olmadığını ancak bu durumdan da şikâyetçi olmadığını, azla yetinmesini bildiğini ele almıştır. Atabey'in kanaatkâr olduğunu dile getirdiği iki dizeye yer vermek gerekirse şu dizeleri verebiliriz:

"*Fazlası ziyandır yaşadım fakir*

Yetindim çalmadım üryanım üryan" (Atabey, 2023: 65).

Yenildik adlı eskiye özlem, günümüze eleştiri tarzındaki şiirinde de eskiden oldukça önemli olan değerlerin günümüzde yerlerinde yeller estiğini dile getirmiştir. Eskiden önemli olan bu değerlerden biri de kanaatkârlıktır. Atabey, bu şiirinde eskiden yörenin (Osmaniye/Düziçi) oldukça kanaatkâr bir yapıya sahip olduğunu, oysa günümüzde bundan eser kalmadığını birçok dizede dile getirmiştir. Bu dizelere örnek vermek gerekirse "Kuruyla yavanla mutlu yaşardık", "Tek çeşit olsa da şükür doyardık" dizelerini verebiliriz (Atabey, 2023: 74-75). Görüldüğü üzere eskiden yöre halkının oldukça yoksul olmasına karşın yine de bu durumdan şikâyetçi olmadıkları, hatta şikâyet etmek bir yana bu duruma şükür ettikleri bile görülmektedir. Atabey, *Yastığı Böldük* adlı yine günümüzü eleştiren şiirinde eski zamanlarda yöre ahalisinin kanaatkâr olduğunu, günümüzde ise bu değerden vazgeçildiğini "Kanaat etmedik helalden aza" dizesiyle dile getirmiştir (Atabey, 2023: 77). Başka bir şiirinde yine aynı durumu "Kanaat arama doymuyor gözler" şeklinde dile getirmiştir (Atabey, 2023: 86). Bu örnekleri çoğaltabiliriz (Atabey, 2023: 36, 114). Yörede başka âşıklar da benzer konuları ele almışlardır (Cuma, 2020: 65; Karalı Davutluoğlu, 2011: 244; Metin, 2018: 94).

Verilen bu örnekler yöre âşıklarının oldukça kanaatkâr bir yapıyı haiz olduğunu açıkça göstermektedir. Bu durumda şaşılacak bir durum yoktur. Zira zaten göçerevli Türkmenlerin kanaatkâr bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla ele aldığımız âşıkların bir kısmı göçerevli yaşam sürmüş, bir kısmı ise göçerevli yaşam sürmüş Türkmenlerin torunları olduğundan ötürü bu özelliklerini az veya çok muhafaza etmeyi başarmalarından zannımızca daha doğal bir şey olamaz.

2. Çukurova Yöresi Halk Hikâyelerinde Kanaatkârlık

Çukurova yöresi halk hikâyeleri açısından oldukça zengin bir yer olduğunu yukarıda belirtmiştik. Özellikle de Yukarı Çukurova'da yer alan Düziçi'nde bu gelenek oldukça canlıdır (Görkem, 2000). Düziçi'nde düğünlerde hikâyeli türkülerin anlatılması ve özellikle de kız evine mutlaka bir hikâyeci âşığın çağrılması da yörede hikâyecilik geleneğinin canlı olduğunu gösteren bir diğer ayrıntıdır (Karakaş, 2011: 52). Yörede anlatılan hikâyelerin çoğunda kanaatkârlık az veya çok kendine yer bulmuştur. Çalışmaya esas aldığımız halk hikâyeleri şunlardır: *Elbeylioğlu, Gündeşlioğlu, Esmehan, Öksüz Ali, Deli Boran, Mayıl* ve *Şah İsmail*'dir. Çalışmaya dâhil ettiğimiz bu hikâyelerden *Gündeşlioğlu*'nda ele aldığımız konu en yoğun biçimiyle kendini göstermektedir.

Çukurova ve Gâvurdağlarının en beğenilen, anlatılan, bilinen hikâyelerinden biri olan *Gündeşlioğlu*'nun yörede anlatılan en acıklı, duygusal, ibretlik bir hikâye olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hikâyede yaşanan macera her insanın katlanabileceği ve tevekkül edebileceği bir durum değildir. Bu hikâyede gerek kanaatkârlığı gerek kadere razı olmayı gerekse de sabır gibi birçok erdemi görebilmekteyiz. Konumuz kanaatkârlık olduğu için şimdilik bu konuya eğilmek istiyoruz. Konunun daha iyi anlaşılması için çok kısa da olsa özeti vermek faydalı olacaktır: Yediği önünde yemediği arkasında olan, yaşadığı devrin en önde gelen beylerinden olan Gündeşlioğlu, rüyasında gördüğü aksakallı bir pirin sorusu ve buna verdiği cevaptan sonra tüm malını mülkünü kaybeder. Öyle ki elinde bir eşekten başka neredeyse hiçbir şey kalmaz. İki oğlu ve güzel bir karısı olan Gündeşlioğlu, karısıyla birlikte çocuklarının açlıktan ölmemesi adına başak toplamaya bile çıkarlar. Başak toplarken tarla sahibi tarafından ağır hakarete maruz kalır. Tam yedi sene bu şekilde sefil bir yaşam sürer. Bunlar, çocuklarıyla birlikte başka diyara giderler. Ancak talihsizlik, Gündeşlioğlu'nun yakasını gurbet ellerde de bir türlü bırakmaz. Yolda giderken Gündeşlioğlu, iki çocuğunu ve hanımını da kaybeder. Yıllar sonra onları bulur ve tekrardan eski varlığına ve itibarına kavuşur. Hikâyenin özeti aşağı yukarı bu şekildedir. Özetini aktardığımız bu

hikâyeden konunun somutlaşması için bir kesit ve söylenen bir türküye yer vermekte fayda var. Gündeşlioğlu ve hanımı tüm servetini yitirdiğinde açlıktan ölmemek adına pişirimlik başak toplamaya gittiğinde tarla sahibi tarafından "maslak herif" şeklinde hakaretvari bir üslupla tarladan kovulur. Bu durum, Gündeşlioğlu'nun o denli zoruna gider ki aşağıdaki dörtlükleri söyler:

"*İneyim gedeyim (de) Çukurova'ya aşşağı*
Toplayalım arpa buğday başağı
Ben báğenmezdim ġudlu ġumaş döşeği
Şimdi ġuru yerler (de) döşek olukdur

Bir zaman da yaylalara göçerdik
Soğuk sulu (da) pınarlardan içerdik
Altmış kila buğda (da) yere saçardık
Şimdi harmanımız (da) başak olukdur

Biz (de) yaylardık yaylaların eyisin
Otururduk (da) kölgelerin ġoyusun
Beğánmezdim (de) küfaylanın eyisin
Şimdi baş atımız (da) eşşek olukdur

Aman Ġadir Mevla'm (da) yolumu şaşdım
Düşünü düşünü (de) gendimden geçdim
Bir zaman beydim (de) ne hala düşdüm
Şimdi Gündeşl(i)oğlu'm maslak olukdur" (Topalak, 2022: 822-823).

Gündeşlioğlu, başka yerlere gittiğinde aynı sıkıntılara maruz kalır. Yine de bu sıkıntılara tevekkül ederek katlanır. Hatta bir ara bir mağaraya yerleşir. Gündüzleri onun bunun işinde çalışır, akşam da bulup bulduğuyla gelir, mağarada yatar. Parası olmadığı için bir gemiden aşağı atılır. Kahvehanede yine benzer bir durumdan dolayı hakarete maruz kalır (Âşık Feymânî, 2018: 204-224; Karalı Davutluoğlu, 2011: 218-219; Kılıç, 1976: 66-67; Topalak, 2022: 822-824, 884-886, 1048-1049; Tülüce, 2005: 164-174; Okuşluk Şenesen, 2009: 518-528).

Yukarıda özetini ve bir türküsünü verdiğimiz Gündeşlioğlu'nun ucu bucağı olmayan sürüsü, hesap edilemeyen ekili tarlası, tükenmez parası olmasına ve de çok hatırlı biri olmasına karşın bir anda hepsini kaybetmesine karşın Allah'a isyan etmediği, başını taşlara vurmadığı, şükürsüzlük etmediği görülmektedir. Aynı durum hanımı için de geçerlidir. İkisi de aza kanaat etmek zorunda kalmıştır. Bırakın eldekiyle idare etmeyi elde avuçta bir şey olmadığı için toplanmayan, tarlada kalan başağa rıza göstermişlerdir. Gündeşlioğlu'nun hanımı, kendisinin bir zamanlar koskoca bir beyin hanımı olduğunu söyleyip isyan etmek bir yana, yeri gelmiş tarladaki başakla, kıyafetlerini yıkadığı kervancıların verdiği üç beş kuruşla idare etmeyi bilmiştir. Hanımını kaybettiğinde arada kalan ve perişan olan Gündeşlioğlu, köylü kesiminin işlerini (hâlbuki bir zamanlar kendi memleketindeki köylü taifesi kendinin emri altındaydı) yevmiye hesabı yaparak verdiklerine razı olmuştur. Saraylarda yaşarken bir mağarada yaşamak zorunda kalmaya rıza göstermiştir. Yörede oldukça sevilen *Elbeylioğlu* halk hikâyesinde de benzer bir durumu görürüz.

Bahsi geçen halk hikâyesinin konumuzla alakalı olan kısmı genel olarak şu şekildedir: Bir iftira sonucu hakkında ölüm emri verilen zamanının önemli beylerinden Elbeylioğlu'nu almak için padişah tarafından iki asker görevlendirilir. Elbeylioğlu, fermana boyun eğer ve İstanbul'a gitmek için hazırlanır. Elbeylioğlu'nun kırk sadık yoldaşı beylerini yalnız bırakmak istemez ve onlar da İstanbul'a doğru yola çıkarlar. Bu iki asker, Elbeylioğlu'nun gerek kendilerini çok iyi ağırlamasından gerekse de yörede oldukça çok sevilmesinden hareketle Elbeylioğlu'nun fermanda belirtildiği gibi kötü, vurucu-kırıcı bir adam olmadığını anlarlar. Elbeylioğlu'nun iftiraya uğradığını anlayan bu iki asker, Elbeylioğlu'nu ve adamlarını öldürmek istemez. Bunun yerine çok büyük bir risk alarak öldürdükleri başka birinin kellesini padişaha Elbeylioğlu'nun kellesi şeklinde takdim ederler. Bu iki asker, Elbeylioğlu ve kırk yoldaşını girişi başkalarına yasak olan bir kaleye yerleştirir. Elbeylioğlu ve kırk yoldaşı burada yaşamaya başlarlar. Ancak bir müddet sonra paraları biter. Elbeylioğlu, nişan yüzüğünü bile satmak zorunda kalır. Nişan yüzüğüyle alınan malzemelerden yemek yapılır. Ancak

yemeğin içine fare düşer. Elbeylioğlu'nun aşçısı, istemese de yemeği dökmek zorunda kalır. Açlıktan dört gözle yemeği bekleyen Elbeylioğlu ve kırk yoldaşına aşçı, gerçeği söylediğinde hepsinin başından kaynar sular dökülür. Elbeylioğlu aşçıya: "Ulan dökmeseydin. Keşke getirseydin de yeseydik. Böyle ölseydik. Sen görmüşsün, yemeseydin de biz yeseydik." der ve ağlamaya başlar. Aşçı ise Elbeylioğlu'nu teskin etmek amacıyla orada bir türkü söyler. Türküde geçen şu dize Elbeylioğlu ve kırk yoldaşının açlığa nasıl tahammül ettiğini gösterir niteliktedir: "Acımızdan aklıcımız boyanır". Öyle ki bunlar açlıktan bir deri bir kemik kalmışlardır. Dile kolay tam on beş yıl bu şekilde yaşamışlardır (Okuşluk Şenesen, 2009: 305-336; Özkan, 2010: 132-135; Tülüce, 2005: 189-191).

Konumuzla alakalı kısımların özetini verdiğimiz Elbeylioğlu halk hikâyesinin yörede oldukça çok sevildiğini söylemiştik. Nitekim ünlü Türkolog W. Eberhard, Elbeylioğlu'nun yörede önemli bir rol model olduğunu söylerken (Eberhard, 2002: 22) hiç de haksız değildir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yöre ahalisi oldukça kanaatkârdır. Elbeylioğlu'nun İstanbul'da iken açlığa tahammül etmesi, içine fare düşmüş bir yemeği bile yemek istemesi de rol model bağlamında yöre ahalisinin üzerinde etkili olmuş olabilir. Ya da yöre ahalisi kendisinde olan bu hasleti, hikâye kahramanları vasıtasıyla da olsa koskoca bir beye de yaşatmış olabilir. Sonuçta Elbeylioğlu ve sadık kırk yoldaşı tam on beş yıl boyunca açlığa tahammül etmiştir. *Deli Boran* adlı hikâyeli türküde de kanaatkârlığı görmekteyiz.

Çukurova yöresinde anlatılan ve sevilerek dinlenen *Deli Boran* adlı hikâyenin konumuzla alakalı olan hikâyenin özeti aşağı yukarı bu şekildedir: Hikâye kahramanı Deli Boran, kalleşçe bir tuzağın kurbanı olur. Dayısı Ürüşan Bey tarafından ölüm emri verilen Deli Boran, dağlara kaçmak zorunda kalır. Deli Boran bu dağlarda tam yedi sene kalır ve aç-susuz, per perişan bir yaşam sürer. Ölmemek adına ot ve yabani meyveler yer. Üstündeki elbisenin eskiyip çürümesi üzerine elbise niyetine yabani hayvanların derisini sırtına geçirir. Tıraş olamadığı ve de vücudunda hayvan derisinden başka bir elbise olmadığı için vücudunu kıllar kaplar. Fiziksel bakımdan insan içine çıkacak hali kalmaz. Öyle ki kendi halinden Deli Boran bile ürker hale gelir (Âşık Feymânî, 2018: 75; Karalı Davutluoğlu, 2011: 222-231).

Yörede anlatılan bu hikâyede, Deli Boran'ın koskoca bir beyin yeğeni olmasına karşın dağda tam yedi sene insanın temel ihtiyaçlarından yoksun bir şekilde yaşaması ve buna tahammül etmesi zannımızca kanaatkârlığın bir tezahürüdür. Deli Boran, sadece açlığa ve başka zorunlu ihtiyaçlara tahammül etmemiştir. Daha yeni evli olduğu dünya güzeli eşinden ayrı kalmaya da dayanmayı bilmiştir. Ancak Deli Boran; tüm bunlara karşın doğanın kendisine verdiğine kanaat etmiş, asla isyan etmemiştir. Bu kanaatkârlığının ve sabrının mükâfatını ise yedi sene sonra fazlasıyla almıştır. Çünkü gerçekler ortaya çıkmış, Deli Boran sevdiğine kavuşmuştur. Benzer bir durumu *Esmehan* adlı halk hikâyesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Mezkûr halk hikâyesinin konumuzla ilgili özetine göre Tıpkı Deli Boran gibi ağır bir iftiradan dolayı Evren Dağı'na ölüme terk edilen Esmehan, Evren Dağı'ndan kurtulduktan sonra bir pınar başına gelir. Bu pınarın başında ise devasa bir çınar ağacı, ağacın üst gövdesinde ise bir insanın sığınacağı kadar kovuk vardır. Pınarın çevresinde ise yenebilecek çeşitli otlar vardır. Bu çınarı kendine mesken edinen Esmehan, açlığını yediği bu otlar sayesinde giderir. Tıpkı Deli Boran gibi doğanın kendisine bahşettiği bu otlara kanaat eder. Bu durum ise günlerce sürer. Hikâyenin devamında Esmehan, Keloğlan kılığında bir lokantacının yanında boğaz tokluğuna çalışmaya razı olur (Kanat, 2010: 188-189, 196; Kaya, 2020; Topalak, 2021: 259-283).

Bahsi geçen halk hikâyesinde bu kez, bir kadın tüm zorluklara karşı mücadele içindedir. Bir önceki hikâyede ise bir erkek (Deli Boran) aynı zorluklara göğüs germişti. Doğanın kendisine verdiği otlara kanaat etmişlerdir. Halk muhayyilesi kadın-erkek ayrımı yapmadan aynı zorluğu ikisine de yaşatmış, aynı kanaatkârlığı ikisinin de göstermesini arzulamış, olabilir. Sonuçta Türkmen kadını da tıpkı erkeği gibi kanaatkârdır. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse Çukurova'nın önemli âşıklarından Hasan Turan'ın annesini verebiliriz. Çukurova'nın âşıklarından Hasan Turan'ın babası Mustafa Turan, altı yaşındayken ölür. Evin geçimini üzerine alan annesi Elif, pamuk tarlalarında ırgatlık yapar. O zamanlar (1940'lı yıllar) bir batman pamuk toplama ücreti on beş kuruştur. Ağaların adamları gelir bunları tartarak alıp götürürler. Ancak bu tartı sırasında ağanın adamları Elif'e ve oğlu Hasan'a tartıya bakmasına pek müsaade etmezler. Kaç batman topladıklarını dahi soramazlar. İş bitiminde ağanın adamları ne hesap çıkarmışlarsa onu alırlar. Ücretini alan Hasan'ın anası, "Bin bereket versin" diyerek verilene razı olur (Atılgan, 2009: 41). Ne kadar batman topladığını ve ne kadar ücret elde ettiğini bilmemesine karşın eline verilen ücrete "Bin bereket versin" diyerek razı olması, bahsi geçen kadının kanaatkâr olduğunu göstermektedir. Şayet verilene razı olmasaydı ne kadar batman pamuk topladığına bakar, ne kadar ücret hak ettiğini kuruşu kuruşuna hesap ederdi. Ama o, hesap etmemiştir. Çukurova'nın o meşhur yaz sıcağında kadın başına tarlada ırgatlık yapması bile başlı başına bizce bir kanaatkârlık örneğidir. Halk âşıkları/şairleri hemen her konuda eserler verdiği gibi ideal eşin nasıl olması gerektiğiyle ilgili eserler de vücuda getirmişlerdir. Eş olarak seçilmesi gereken kadınlarda aranması gereken özelliklerinin sıralandığı *İyi Soruştur* adlı bir şiirde eş olarak seçilecek kadınlarda aranan özelliklerden biri "Her nimetin kıymetini bilirse" (Köşker, 2021: 31) dizesinde belirtildiği gibi şükürcü ve kanaatkârlıkla ilgilidir. Yani eş adayları arasında kadınlar diğer birçok özelliğinin yanında kanaatkâr da olmalıdır. Çalışmamızla ilgili bu bilgiden sonra konumuza geri dönecek olursak kadın başına Esmehan da ıssız bir yerde tek başına kalmış ve burada

otlara kanaat etmiştir. Bu hikâye, yörede anlatılan hikâyelerde sadece Türk erkeğinin değil, Türk kadınının da kanaatkâr olduğunu göstermektedir. Yörede oldukça bilinen ve sevilen *Öksüz Ali* (*Öñsüz Ali*) hikâyesinde de kanaatkârlığı görürüz.

Çukurova yöresinde anlatılan *Öksüz Ali* adlı halk hikâyesinde hikâyenin kahramanı Öksüz Ali, sevdiği Döndü'yü kaybetmesi üzerine söylediği bir türküsünde "Dünya malı hiç kalmadı gözümde" dizesiyle dünya malında gözü olmadığını açıkça dile getirerek kanaatkâr olduğunu zaten en başta belli etmiştir. Bunun dışında hikâyenin bütününe baktığımızda çok gariban biri olmasına karşın Öksüz Ali'nin dünya malına pek de rağbet etmediğini görürüz. Aynı şekilde hikâyenin ikinci kahramanı Döndü de dünya malına pek rağbet etmemektedir. Kendisi çok zengin bir ağanın (başka varyantlarda padişah) kızı olmasına karşın dünya malını elinin tersiyle iterek hiçbir dünya malına sahip olmayan Öksüz Ali'ye kaçması; açlık, yokluk ve başka sıkıntılara göğüs germesi de bunu doğrular niteliktedir (Karalı Davutluoğlu, 2011: 205-209). Konuyu somutlaştırmak adına hikâyeden örnekler vermek gerekirse şu örnekleri verebiliriz: Öksüz Ali, Mısır padişahı olan amcasının kızı Döndü ile birlikte kaçar. Bunlar yolda oldukça acıkır. Bu esnada bir yerden davul sesinin geldiğini duyan Öksüz Ali, padişahın kızı olan sevgilisine "Bu düğünde şimdi aş ekmek artığı, bir tarafa topluyorlar. Sana da getiririm. Bana da getiririm. Ben de yerim." der. Amcasının kızı da bu teklifi onaylar (Okuşluk Şenesen, 2009: 462). Görüleceği üzere Mısır padişahının kızı ile yeğeni yemek artığına bile razı olmaktadır. Hikâyenin devamında ise Döndü'yü kaybeden Öksüz Ali, kızın peşinden giderken yolda kendisine ekmek verdikleri gibi hayvan yemlerinden azık bile verilmiştir. Öksüz Ali ise bu yiyeceklerle kanaat etmiştir. Daha sonraki süreçte hem kız hem de oğlan halk ağzında "palıt" olarak bilinen mazı tohumlarıyla karınlarını doyururlar. Başka yerde ise hartlap tohumuyla karnını doyururlar (Okuşluk Şenesen, 2009: 459-518). Hikâyeden verdiğimiz bu kesitler hikâyede kanaatkârlığın had safhada olduğunu göstermektedir. Öksüz Ali'nin hayvan yemlerine bile razı olması, tek başına ele alınan konuyu gösterir niteliktedir. Bundan başka, Mısır padişahının kızı olan Döndü'nün de yemek artığına razı olması da diğer önemli bir kanaatkârlık örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yörede anlatılan *Mayıl* adlı halk hikâyesinde de aynı temaya tesadüf etmekteyiz.

Hikâyeninin konumuzla ilgili özeti şu şekildedir: Babası tarafından Korku Dağı'na atılan Mayıl, aç-susuz kalması üzerine yeri eşip eşek turpu yemeye başlar. Mayıl, dağ başından ayrılıp bir pınar başına geldiğinde ise yine açlığını dizginlemek, ölmemek adına yabani otlar yemeye başlar (Kılıç, 1976: 23-24). Koskoca bir beyin oğlu olan, bir eli balda bir eli yağda olarak yetişen Mayıl'ın ölmemek adına yabani otlar yemek zorunda kalması ve bu konuda tek bir şikâyette bulunmaması, bu duruma isyan etmemesi Mayıl'ın şahsında Türklerin her zaman yokluğa, açlığa tahammül ettiğine güzel bir örnek teşekkül etmektedir.

XIV. yüzyıl din adamlarından Mübarekfuri "Erkek tabiatı gereği kadınlara meyleder" demektedir (Çakın, 2016: 127). Bu bilgi, kadının erkek için büyük bir imtihan olduğunu gösterir niteliktedir. Cinsel olarak kadınlar, erkekleri hep cezbetmiştir. Nitekim savaşlarda galiplerin esirleri arasında güzel kadın ve kızlar olmuştur (Roux, 2014: 47). Kadınların bir cinsel obje olarak kullanıldığına bir örnek vermek gerekirse Moğol hükümdarı Kubilay Han zamanında Kubilay Han'ın güvenini kazanmış ve maliye nezareti makamına çıkarılmış Ahmet Benaketi'yi verebiliriz. Çok kurnaz ve çıkarcı olan bu adamın kırk tane eşi, dört yüz tane de cariyesi bulunmaktaydı. Bu adam görevindeyken görevini kötü kullandığı gibi her güzel kadını taciz de etmekteydi (D'ohsson, 2023: 249-250). Hal böyle iken yörede anlatılan hikâyelerin bazılarında hikâye kahramanları; kendilerine sunulan birbirinden güzel kızlarla bırakın birlikte olmayı, onlara dönüp bakmadığı, onları elinin tersiyle ittiği ve sadece birine kanaat ettiği görülmektedir. Zannımızca bu da bir kanaatkârlık örneğidir.

Çukurova'dan derlenen *Şah İsmail* adlı halk hikâyesinde Şah İsmail, nişanlısı Güllizar'ı kaybettikten sonra elden ayaktan düşer. Şah İsmail'in babası, oğlunu bu aşk derdinden kurtarmak amacıyla ülkesindeki tüm güzel kızları toplatır ve Şah İsmail'e sunar. Ancak Şah İsmail, bu kızların hiçbirine bakmaz. Onun aklı sadece Güllizar'dadır (Okuşluk Şenesen, 2009: 345-347). Benzer temayı *Mayıl* adlı halk hikâyesinde görürüz. Rüyasında gördüğü Abu Güneş'in aşkından sararıp solan, yataklara düşen Mayıl'ı her biri birbirinden güzel kızların olduğu yere götürmelerine karşın Mayıl, bu kızların hiçbirine meyletmez (Kanat, 2010: 155-156; Kılıç, 1976: 20). Yukarıda da belirttiğimiz üzere erkekler kadınlara meylederler. Ancak bu iki hikâyede hikâye kahramanları (Şah İsmail ve Mayıl), tek bir kadına kanaat etmişler, onun dışındaki tüm güzel kızları ellerinin tersiyle itmişlerdir. Bizce mezkûr hikâye kahramanlarının bu davranışı kanaatkârlığın en ulvi olanıdır. Çünkü sevdiklerine sadakat göstermişlerdir. İstemeleri halinde kendilerine sunulan bu kızlarla birlikte olabilir, gününü gün edebilir, muratlarını alabilirlerdi. Sevdikleri için onca sıkıntı, çile, müşkülat ile uğraşmak zorunda kalmazlardı. Örneğin Şah İsmail, sevdiğini bulmak amacıyla uzun bir yolculuğa çıkar. Yolda acıktığı zaman ne bulursa onunla karnını doyurur. Hikâyede bu durum "Ottan çöpten yer." biçiminde ifade edilmiştir (Okuşluk Şenesen, 2009: 350). Ama onlar, tüm bunları hiç düşünmeden elinin tersiyle bir kenara atmışlardır. Nitekim *Deli Boran* adlı hikâyenin kahramanı Deli Boran, bu dünyada sevdiğinden başka bir şey istemediğini, sevdiğini tüm dünya malına değişmeyeceğini "Yâr benim olursa dünyada yeter/Dünya malın değer candır Küpeli" (Âşık Feymânî, 2018: 64) şeklinde dizelerle dile getirmiştir. İşte Şah İsmail ile Mayıl da tam da Deli Boran'ın belirttiği gibi sadece sevdiğini istemektedir, başka bir şey değil. Nitekim Karacaoğlan da Allah'tan kendisine bir güzel vermesini dilemektedir (Sakaoğlu, 2012: 499).

Sonuç olarak ele aldığımız konunun Çukurova'da yaşamış ve yaşamakta olan âşıkların şiirlerinde ve yörede anlatılan halk hikâyelerinde bariz bir şekilde yer aldığı gözlemlenmiştir. Elbette bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak

konunun anlaşılması adına verdiğimiz bu örneklerin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Bu bilgilerden sonra günümüze gelecek olursak özellikle de yeni nesil elindekiyle idare etme konusunda atalarının özelliklerini unutmuşa benzemektedir. Nitekim yukarıda da yer verdiğimiz M. Atabey, bunu ısrarla dile getirmiştir. En son model akıllı telefonlara rağbet, moda bağlamında farklı farklı kıyafete ilgi, günümüz dünyasının artık bir gerçeği olan devasa alışveriş merkezlerine hayranlık, yemek seçme veya beğenmeme gibi marazlar vd. bunlardan sadece bazılarıdır. Çünkü modernlik bunu gerektirir. Modernliğin sonucunda çıkan yaşam biçimi insanları geleneksel toplumsal düzen türlerinin tümünden eşi görülmedik bir şekilde söküp çıkarmıştır (Giddens, 2018: 12). Gerçi bu algının oluşmasında televizyonların ve sosyal medyanın etkisini unutmamak gerek. Çünkü geç modern çağda popüler medya gündelik yaşamın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (Bennett, 2013: 123). Artık dünya bir kitlesel tüketim toplumudur (Zeldin, 2023: 322). Haliyle dünyanın bir parçası olarak bizler de bu kategorinin içinde yer aldığımızı söyleyebiliriz. Artık böylesine ciddi bir sorun karşısında kültürümüze yönelmemiz gerekmektedir. Bu kültürel unsurlarından biri de kuşkusuz folklordur. Çünkü folklor, bize birçok güzel hasleti gözler önüne sermektedir. Konuyu Türk devleti Memluklular Devleti zamanında kayıt altına alınmış bir şiirle bitirmek istiyoruz.

"*Getir kanaat yücel, getirme kanaat alçal*

Çoğaltma azalt, her şeyi paraya bağlama

Kanaat melikinin korkacak bir şeyi yoktur

Hiçbir yardımcıya ve ihsana ihtiyacı yoktur" (Baybars el-Mansûrî, 2016: 142).

Sonuç ve Değerlendirme

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleşmişlerdir. Yerleştikleri bu yerlerden biri de Çukurova'dır. Çukurova'yı yurt tutan yöre Türkmenleri, uzun yıllar göçerevli bir yaşam sürmüştür. Kışları iklimin sürüleri ve kendileri adına oldukça elverişli olduğu için Çukurova'yı kışlak olarak kullanmışlardır. Yazları ise Çukurova, aşırı sıcaklardan dolayı durulacak gibi değildir. Bu yüzden yöre Türkmenleri sürülerine daha iyi bakabilmek amacıyla otu ve suyu bol olan yaylalara çıkmışlardır. Bu döngü,1865 yılındaki zorunlu iskâna kadar yörede uzun yıllar devam etmiştir. Dolayısıyla yöre Türkmenleri daha düne kadar göçerevli bir yaşam sürmekteydi. Bu yaşam tarzından dolayı Orta Asya'dan getirdikleri birçok kültürel ögelerini korumayı başarmışlardır.

Yöre gerek âşıklık gerekse de hikâyecilik geleneği açısından oldukça zengin bir yerdir. Karacaoğlan, Dadaloğlu, Âşık Feymânî gibi yaşamış ve yaşamakta olan güçlü âşıklar yetiştirmesi âşıklık geleneğinin; Yukarı Çukurova'da yer alan Düziçi'nde sadece yirmi yedi hikâye anlatılması ise başlı başına yörede hikâyecilik geleneğinin oldukça güçlü olduğunun göstergesidir. Bu denli güçlü bir geleneğe sahip olan yörenin folkloruna baktığımızda, bu ürünlerde yöre kültürünün izlerine tesadüf edilmektedir. Bunlardan biri de ele aldığımız konu olan kanaatkârlıktır. Âşıklar yörenin çocuğu olduğu için ister istemez yörenin kültürel kodlarını eserlerinde yansıtmışlardır. Ve bu sanatçıların çoğu hayatlarında maddi ve manevi usretler çekmişlerdir. Ancak buna karşın yine de bu durumlarına isyan etmemişler, alın yazılarına razı olmuşlar, elindekilerle idare etmeyi bilmişlerdir. Bu zorluklar, güçlükler, yoksulluklar bir yana yöre sanatçılarının çoğunun gözü zaten yükseklerde değildir. Dadaloğlu'nun dediği gibi özetle söylemek gerekirse bir yâr ile kendine yetecek gıda malzemesi ve yaşayacağı bir mekân kâfidir. Bundan fazlasını ya istememekte ya da hayal bile edememektedir. Aynı durum halk hikâyelerine de sudûr etmiştir. İster sıradan bir kişi isterse de bir bey veya bey ailesine mensup kadın olsun her türlü olumsuz durumlara sabır etmişler, elindekiyle yetinmeyi bilmişlerdir. Bunun en güzel örneğini ise Gündeşlioğlu hikâyesinde görmekteyiz. Çok zengin ve hatırı sayılır bir beyken başak toplayacak kadar maddi olarak dibi görmesine karşın yine de elindekiyle idare etmesini bilmiştir. Koskoca bir bey olan Elbeylioğlu, içine fare düşmüş bir yemeği bile yemeye razıdır. Halk muhayyilesi, hiç ayrım yapmadan hikâye kahramanlarına kendilerinde inkişaf eden kanaatkârlığı yaşatmışlardır. Kendi yaşantılarıyla hikâye kahramanları arasında ele aldığımız konu yönünden tenakuza yer bırakmamış, bunu da zülfüyâre dokunmadan ustalıkla yapmışlardır.

Yapılan bu çalışma, Türk milletinin önemli bir değeri olan kanaatkârlığın hem Çukurova Türkmenlerinde hem de folklorunda açıkça görüldüğünü ortaya koymuştur. Yani Türkmenlerin gerçek yaşamındaki ele aldığımız haslet ile folklorundaki haslet birbirini desteklemekte, tamamlamaktadır. Eberhard'ın çok yerinde tespit ettiği gibi yöre ahalisi hikâye kahramanlarını kendine rol model almaktadır. Bunun dışında haddizatında âşıklardan, Karacaoğlan, yörede kült; Dadaloğlu bir simge olmuştur ki bu iki âşık, yörede bir "gelenek" oluşturmuşlardır. Böylece yöre kültürünün şekillenmesinde folklorun ciddi etkisi olmuştur. Hayatlarında aradıkları sadakati, sabrı, şükrü, şecaati, feraseti, konukseverliği, kadına hürmeti vd. birçok değeri folklorda bulduğu gibi kanaatkârlığı da bulmuşlardır. Bu değerleri bulmakla kalmamışlar hayatlarında da az çok tatbik etmişler, etmeye çalışmışlar veya en azından takarrüp etmişlerdir. Pekâlâ hal böyleyken özelde Çukurova Türkmenleri, genelde ise Türkiye Türkleri neden şimdi dünyayı kasıp kavuran

tüketim toplumuna dâhil olmuşlardır? Azla yetinmeyi bilen, muktezi şeylerden fazlasına itibar etmeyen bir toplumken mezkûr topluğun torunları günümüzde neden aza kanaat etmez hale gelmiştir? Bu sorulara cevap vermek, disiplinler arası ciddi çalışmaları gerektirmektedir. Bir Türk halk bilimci olarak biz bu konuda bizi biz yapan bu çalışmada da yapmaya çalıştığımız gibi folklorumuza işaret etmekteyiz. Çünkü folklorumuzdan öğreneceğimiz çok önemli değerlerimiz vardır ki bunlardan biri de kanaatkârlıktır.

Kaynakça

Albertus Bobovius (Ali Ufki Bey) (2004). *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in anıları Topkapı Sarayı'nda yaşam* (Çev. A. Berktay). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Aliyeva, T. (1999). Karacaoğlan'ın Azerbaycan'dan görünüşü. *III. Uluslararası Çukurova halk kültürü bilgi şöleni bildiriler,* 48-53. Adana: Adana Ofset.

Aray, A. V. (2010). *Çukurova folklorunda Karacaoğlan.* Osmaniye: Akdeniz Ofset Sürekli Form.

Artun, E. (1996). *Günümüzde Adana âşıklık geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani*. Adana: Adana Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 3.

Âşık Feymânî (2006). *Gönül sarayı*. Ankara: BRC Basım.

Âşık Feymânî (2015). *Zamanı geldi* (Haz.: S. M. Taşkaya). Adana: Ekrem Matbaası.

Âşık Feymânî (2018). *Çukurova'da anlatılan âşık hikâyeleri* (Haz. S. M. Taşkaya). Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi.

Atabey, M. (2023). *Atabeylik şiirler.* Düziçi: Fotoçek.

Atılgan, H. (1997). *Ceyhanlı Âşık Ferrahi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Atılgan, H. (2002). *Âşık Dertli Kazım IV.* Adana: BRC Basım.

Atılgan, H. (2007). *İşte o pehlivan İsmet Atlı'dır I. Cilt*. Ankara: Hassoy Matbaacılık.

Atılgan, H. (2009). *Ana beni eversene ve Ceyhanlı Hasan Turan*. Ankara: Hassoy Matbaacılık.

Atılgan, H. (2019). *Gelvurdağları'ndan Gâvurdağları'na Düziçi.* Ankara: Sega Yayıncılık.

Baybars el-Mansûrî (2016). *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye Türk Devleti konusunda sultanlara armağan (1252-1312)* (Çev. H. Polat). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat* (Çev. N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Y. Kara). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Burnaby, F.(2021). *Hive'ye yolculuk Orta Asya'da seyahatler ve maceralar* (Çev. D. A. Şen). İstanbul: Selenge Yayınları.

Chaliand, G. (2001). *Göçebe imparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. Yy-XVI. Yy* (Çev. E. Sunar). İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Crossley, P. K. (2022). *Demir Dağ'ın hükümdarları modern Dünya'nın şafağında Türkler ve Moğollar* (Çev. N. Çetiner). İstanbul: Selenge Yayınları.

Cuma, A. (2021). *Düziçili Ozan Cumali "göğünen gönül".* Osmaniye: Akdeniz Ofset ve Gazetecilik.

Çakın, K. (2016). Geleneksel islam kültüründe kadının fitne olarak algılanması. *Dini Araştırmalar 19/49*, 107-130. https://doi.org/10.15745/da.268779.

D'ohsson, A. C. M. (2023). *Cengiz Han'dan Timur'a Moğol tarihi* (Çev. M. R. Balaban, Osmanlı aslından günümüz Türkçesine çeviren ve sadeleştiren: M. Uğraş). Ankara: Dorlion Yayınları.

Eberhard, W. (2002). *Güneydoğu Anadolu'dan âşık hikâyeleri* (Çev. Müfide Kocaoğlan Van Der Hoeven). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eyuboğlu, S. ve Kemal, Y. (2017). *Gökyüzü mavi kaldı.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gahan, I. A. Mac. (2020). *Hive seyahatnamesi ve tarihi musavver* (Çev. Kolağası Ahmed, Hz. İ. Aka, M. Ersan). Ankara: Altınordu Yayınları.

Giddens, A. (2018). *Modernliğin sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gökşen, C. (2019). *Âşık Mustafa Kurbanoğlu*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Görkem, İ. (2000). *Halk hikâyeleri araştırmaları Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve hikâye repertuvarı.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Johansen, U. (2005). *50 yıl önce Türkiye'de Yörüklerin yayla hayatı* (Çev. M. Poyraz). Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kanat, E. (2010). *Düziçili Âşık Mustafa Çabuk: hikâye repertuvarı ve türkülü hikâyeleri (inceleme-metin).* Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Karakaş, A. (2011). "*Çukurova türkü söyleme geleneğinde hikâyeli türküler*". Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Karalı Davutluoğlu, İ. (2011). *Çukurova'da bir alabohça* (Düzenleyen: F. Sayman). Adana: Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kaya, D. (2020). *Esmehan.* Sivas (e-kitap).

Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya* (Çev. Ö. Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kılıç, A. (1976). *Gavurdağı türküleri*. Osmaniye: Modern Matbaa.

Kılıç, Z. (2015). *Yaşamış ve yaşayan âşıklarla Osmaniye Karacaoğlan diyarı*. Osmaniye: Anadolu Matbaası.

Klyaştornıy, S. G. (2018). *Kadim Avrasya'nın bozkır imparatorlukları* (Çev. S. Acar, A. Temizkan, M. Duranlı, A. Havuşi, E. Aktaş). İstanbul: Tek-esin Vakfı Yayını.

Köşker, A. (2021). *Osmaniyem.* Osmaniye: Akdeniz Ofset ve Gazetecilik.

Krohn, J.; Krohn, K. (2004). *Halk bilimi yöntemi* (Çev. G. İçöz, Yayına haz.: F. Türkmen). Ankara: TDK Yayınları.

Metin, S. (2018). Gökçeli Çınarı. Osmaniye: Hasret Ofset.

Okuşluk Şenesen, R. (2009). *Adana halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği geleneği*. Adana: Altın Koza Yayınları.

Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretlerin iskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Otkan, P. (2018). *Tarihçinin kayıtları'na (Shi Ji) göre Hunlar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öner, E. (2023). *Karacaoğlan kokusu.* Trabzon: 40lar Kulübü Yayınevi.

Özdemir, A. Z. (1985). *Avşarlar ve Dadaloğlu*. Ankara: Dayanışma Yayınları.

Özkan, O. (2010). *Osmaniye'deki âşıklık geleneği ile Türkmenistan'daki bahşılık geleneği hakkında bir araştırma: Âşık Karayiğit Osman örneği.* Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türk atasözleri sözlüğü.* Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Reinhard, U. (1965). *Vor seinen häusern eine weide.* Berlin: Museum Für Völkerkunde.

Roux, J.-P. (2014). *Orta Asya: tarih ve uygarlık* (Çev. L. A. Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Roux, J.-P. (2017). *Türklerin tarihi* (Çev. A. Kazancıgil, L. A. Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Sakaoğlu, Saim (1987). *Senin aşkınla Kadirlili Âşık Halil Karabulut*. Konya: Nur Matbaası.

Sakaoğlu, S. (2012). *Karaca Oğlan.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Topalak, H. İ. (2021). Çukurova'da bir türkülü hikâye: Esmehan hikâyesi ve türküleri. *VII. Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi Bildiriler Kitabı 28-30 Mayıs 2021/Çeşme*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları. 259-283.

Topalak, H. İ. (2022). *Gâvur Dağı (Amanoslar) yöresinde hikâyeli türküler: Osmaniye ve ilçeleri*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Topalak, H. İ. ve Gökşen, C. (2024). Seyyahların gözünden Türklerde kanaatkârlık. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 13(*2), 437-454. https://doi.org/10.7884/teke.1466159.

Tülüce, O. (2005). *Çukurovalı Âşık Mustafa Köse'den derlenen türkülü hikâyeler (inceleme – metinler)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Türk, A. (t.y.). *Âşık Gaygılı'dan esintiler*. Adana: Ekrem Matbaası.

Yalman, A. R. (1977). *Cenupta türkmen oymakları II* (Haz. S. Emir). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yalman, A. R. (1993). *Cenupta türkmen oymakları I* (Haz. S. Emir). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zeldin, T. (2023). *İnsanlığın mahrem tarihi* (Çev. E. Özsayar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Extended Abstract

Aim and Scope

Çukurova is a geography that has hosted nomadic Turkmens for years. Although Çukurova Turkmens were subjected to forced settlement in 1865, they continued this way of life for a while. However, today the region Turkmens have largely settled down. Since the local Turkmens lived as nomads for a long time, they managed to preserve many of the cultural characteristics they brought from Central Asia. One of these elements that they have managed to preserve is austerity. These features are also reflected in its folklore. Due to the volumetric limitation of the study, we had to limit the scope of the study to the works of region minstrels/folk poets and folk tales told in the region. Because the region is very rich in terms of both minstrel tradition and folk storytelling. The first aim of this study was to determine whether austerity, which is an important feature of the Turks, has reflections in the works of region minstrels/folk poets and folk tales told in the region. Today, as a result of modernity, we are faced with many negative features such as waste and extravagance being at the highest level, not being satisfied with what we have, and wanting more. Another purpose of this study is exactly about this issue and aims to return to our essence through our folklore, that is, to be austerity.

Methods

This work; It is a folklore study based entirely on texts. There are many theories, methods and techniques in folklore. In this study, we based ourselves on certain principles of the book Folklore Method by J. Krohn and K. Krohn. The folklore Method in the book consists of nineteen items. We took the parts that were suitable for our study: delimitation of the study area, selection of the subject and activity area, obtaining the material, sifting the material, arranging the material, analysis process. We tried to follow this method while preparing this study. We always followed the mentioned method in the selection of the subject, field of study and texts.

Findings

We said above that the aim of the study was to determine whether there is austerity, which is an important feature of the Turks, in the works of Çukurova minstrels/folk poets and the folk tales told in the region. According to the study, it was seen that the region people had a very austerity nature, especially in the old days. It has been determined that the same feature has significant reflections in the works of local minstrels/folk poets and in the folk tale told in the region. The phenomenon of austerity has been encountered in the folk songs of many minstrels of the region, especially Karacaoğlan and Dadaloğlu, one of the greatest minstrels of the region, and in the poems of folk poets. In addition, it has been observed that in the folk stories named Gündeşlioğlu, Elbeylioğlu, Deli Boran, Esmehan, Öksüz Ali, Mayıl, Şah İsmail, the heroes of the stories, regardless of whether they are men or women, have a very austerity nature.

Conclusion

Çukurova is a geography that has hosted nomadic Turkmens for years. The main occupation of nomadic life is animal husbandry. Nomadic Turkmens went to the plateaus in the summer to find places with plenty of water and water for their animals; In winter, they moved to more temperate places. The same feature also applies to the nomadic Çukurova Turkmens. Nomadic lifestyle brings with it many difficulties and deprivations. For this reason, they inevitably had to be austerity. As a matter of fact, the nomadic Turkmens of Çukurova have a very austerity nature due to their nomadic lifestyle. These characteristics of the local Turkmens; It found a place in the folk songs of local minstrels and in the poems of folk poets. In fact, a poem given above by Dadaloğlu, himself a nomadic Avshar Turkmen, summarizes the austerity of nomadic Turkmens. In addition, traces of more or less contentment can be seen in many of the folk tales told and compiled in the region. Thus, it has been seen that the two traditions we have discussed are compatible with each other and support each other with the contentment of the region Turkmens in their daily lives.

Korkmaz A. & Kiremitçi Canıöz, E. (2025). Kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarında tükenmişlik ve mental iyi oluş arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolü. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 370-384.

Kırılgan Gruplarla Çalışan Meslek Uzmanlarında Tükenmişlik ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkide Öz-Şefkatin Aracı Rolü[1]

The Mediating Role of Self-Compassion in the Relationship Between Burnout and Mental Well-Being in Professionals Working with Vulnerable Groups

Asude Korkmaz[2], Elvan Kiremitçi Canıöz[3]

Öz

Sağlık veya sosyal bakım hizmeti alan bireyler kırılgan gruplar olarak sınıflandırılmakta ve bu gruplarla çalışan çeşitli meslek grupları bulunmaktadır. Bahsedilen meslek elemanları arasında özel eğitim öğretmenleri, hemşireler, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü çalışanları, sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar yer almaktadır. Bu meslek gruplarının, çalıştıkları kişilere yardımcı olurken kendilerini arka plana atma ihtimalleri göz önünde bulundurularak bu araştırma planlanmıştır. Araştırmanın amacı, kırılgan gruplarla çalışan bireylerin tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Tükenmişlik, kişinin kendisini yorgun ve halsiz hissetmesi; mental iyi oluş, kişinin kendisine ve topluma fayda sağlayacak davranışlar sergilemesi ve öz-şefkat, kişinin kendisine karşı acımasız yaklaşmak yerine şefkatle yaklaşması olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, kırılgan gruplar ile çalışan 213 katılımcı Tükenmişlik Ölçeği, Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği ve Öz-Şefkat Ölçeğini yüz yüze ve çevrim içi anket yoluyla doldurmuştur. Katılımcılardan elde edilen veriler üzerinde yapılan analizler sonucunda, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuş; ayrıca, tükenmişliğin mental iyi oluşun üzerindeki etkisinde öz-şefkatin kısmi aracı rolü olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Kırılgan Grup, Mental İyi Oluş, Öz-şefkat, Tükenmişlik.*

Abstract

Individuals receiving health or social care services are classified as vulnerable groups, and there are various professional groups working with these groups. Among the mentioned professionals are special education teachers, nurses, personnel from the directorate of Forensic Support and Victim Services, social workers, and psychologists. Considering the possibility of these professional groups neglecting themselves while assisting the individuals they work with, this research is planned. The aim of the research is to examine the relationship between burnout, mental well-being, and self-compassion of individuals working with vulnerable groups. Burnout is defined as feeling tired and exhausted; mental well-being refers to exhibiting behaviors that benefit oneself and society; and self-compassion involves approaching oneself with compassion rather than harshness. In this study, 213 participants working with vulnerable groups filled out the Burnout Scale, the Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale, and the Self-Compassion Scale through face-to-face and online surveys. Analyses conducted on the data obtained from the participants revealed statistically significant relationships between variables; additionally, it was found that self-compassion played a mediating role in the relationship of burnout on mental well-being.

Keywords:*Burnout, Mental Well-being, Self-compassion, Vulnerable Groups.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 11.12.2023 tarih ve E-51036422-050.04-324984sayılı kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 17.01.2024 tarihinde Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğü' nden E-99191664-605.1-94525564 sayılı izin alınmıştır.

Submitted: 15 / 10 / 2024
Accepted: 26 / 01 / 2025

[1]Bu araştırma Lisans Bitirme Tezi kapsamında gerçekleştirilmiş olup tez halinden makaleye dönüştürülmüştür.

[2]Psikolog, Balıkesir Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Balıkesir, Türkiye,asudekrkmz1@gmail.com,ORCID: https://orcid.org/https://orcid.org/0009-0005-9654-5842.

[3]Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir, Türkiye, kiremitci.elvan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4733-4780.

Giriş

Bu araştırmanın temel amacı, kırılgan gruplar ile çalışan meslek uzmanlarının tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi; tükenmişlik ve mental iyi oluş arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolünün ele alınmasıdır. Kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarının, çalıştıkları bireylere yardımcı olurken kendilerini arka plana atma ihtimalleri göz önünde bulundurularak bahsedilen örneklem grubuna karar verilmiştir. Türkiye'de yapılan araştırmalara bakıldığında,bu örneklem grubu ile yapılan araştırmalarda sıklıkla tükenmişlik kavramı üzerine çalışıldığı görülmüştür (Karahan ve Balat, 2011; Oğuzberk ve Aydın, 2008; Olcay ve Baysal, 1997; Söner ve Yılmaz,2020; Yavuz, 2019). Ancak mental iyi oluş ve öz-şefkat kavramlarını kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanları özelinde inceleyen çalışmanın oldukça az olduğu sonucuna ulaşılmıştır(Söner ve Yılmaz, 2020). Tükenmişlik, profesyonel olarak yapılan işe karşı uzaklaşma ve ilgilenilen kişilere karşı olumsuz duygu ve düşüncelere sahip olmak olarak tanımlanmaktadır (Maslach, 1976). Bu sebeple, tükenmişlik düzeyleri yüksek olan bireylerin mental iyi oluş düzeylerinin de düşük olması beklenmektedir. Mental iyi oluş; psikolojik işlevselliği tanımlamakta olup bireyin yaşam amacı, topluma katkı sunması, huzurlu, özgüvenli ve sorumluluk sahibi olma kapasitesi olarak ifade edilmektedir (Duman vd., 2020). Kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarının yardım ettikleri bireylere fayda sağlayabilmeleri için mental iyi oluş seviyelerinin yüksek olması beklenmesi nedeniyle, bu çalışma kapsamında mental iyi oluş kavramı ele alınmıştır. Öz-şefkat kavramı ise, bireyin diğer bireylere gösterdiği anlayışı kendisine de göstermesidir. Bu süreç bireyin hata yaptığı zamanlarda kendisine karşı yargılayıcı olmamasını, ayrıca kendisine nezaket göstermesini içermektedir (Neff, 2003). Bu çalışmada meslek uzmanlarının kırılgan gruplara karşı gösterdiği anlayışı kendilerine de gösterip göstermediklerini incelemek amacıyla öz-şefkat değişkeni araştırma kapsamında incelenmiştir. Araştırma kapsamında tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi ve aracılık analizi yapılmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve

Bu başlık altında kırılgan grup, tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat değişkenleri açıklanarak bu değişkenlerle ilgili alanda yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

1.1. Kırılgan Grup

Sosyal statü, gelir durumu, kaynaklara erişim ve eşitsizliklere bağlı olarak toplumdaki bazı kişiler kırılgan kişiler olarak adlandırılmaktadır. Bu durumun topluma yansıması ve kişilerin kolektif olarak etkilenmesi ise kırılgan grupları doğurmaktadır (Arıca vd., 2023). Bireysel veya kültürel bazı özellikler nedeniyle bu özellikleri taşıyan gruplar dezavantajlı olarak tanımlanmaktadır. Kadınlar, yoksullar, yaşlılar, engelliler, LGBTİ+ bireyler, etnik azınlığa dahil olan bireyler, eğitim seviyesi düşük bireyler, göçmenler, cinsel istismar ve şiddet mağdurları kırılgan gruplar olarak belirtilmektedir (Arıca vd., 2023; Şamar ve Urhan, 2020). Bu grupların kırılgan olarak tanımlanmasının sebebi, bireysel ve toplumsal düzeyde yaşadıkları eşitsizlik, eğitime ulaşmada zorluk, sağlık hizmetlerine ulaşmada zorluk, ayrımcılık ve sosyal dışlanma benzeri durumları diğer gruplara kıyasla daha fazla yaşamalarıdır. Bireysel düzeyde eğitime ulaşmada zorluk, sağlık hizmetleri sorunları ve ekonomik eşitsizlikler sayılabilirken; grup düzeyinde ayrımcılığa maruz kalmak kırılgan grupların karşılaştığı bu durumlardır (Donner ve Rodriques, 2008; Evinç vd., 2019)

Bir başka bakış açısına göre, kırılgan gruplar sağlık veya sosyal bakım hizmeti alan bireyler olarak da tanımlanmaktadır (Aldridge, 2014). Ancak kırılganlığın belirli gruplara özgü görülmesinin, kavramın evrensel ve ontolojik boyutunu göz ardı ederek tüm insanlığın doğasından kaynaklanan bedensel ve sosyal kırılganlık gerçeğini gölgeleme ihtimali de göz ardı edilmemelidir (Çelik, 2020). Bu araştırmada, kırılgan gruplarla çalışan sağlık veya sosyal bakım hizmeti veren bireyler "kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanları" olarak adlandırılmıştır. Bahsedilen uzmanlar arasında psikologlar, özel eğitim ve köy okulu öğretmenleri, hemşireler, fizyoterapistler, ergoterapistler, rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümü mezunları, çocuk gelişimi uzmanları, sosyal hizmet uzmanları, ebeler, memurlar, odyologlar ile iş ve uğraşı terapistleri yer almaktadır.

1.2. Tükenmişlik

İlk kez Freudenberger'in (1974) bahsettiği tükenmişlik kavramı, sağlık çalışanlarının yorgunluk ve halsizlik durumlarını açıklamak amacıyla kullanılmıştır (Maslach vd., 2001). Maslach (1976) ise, tükenmişlik kavramını açıklamak için 200 profesyonel ile bir araştırma gerçekleştirmiş, bu araştırma sonucunda meslek uzmanlarında ilgilendikleri bireylere karşı olumsuz düşüncelere neden olan bir değişim gözlemlemiştir. Maslach, tükenmişliği araştırmada elde edilen bulgulardan yararlanarak profesyonel olarak yapılan işe yönelik ilgi kaybı ve mesleğin anlam ve amacından uzaklaşma olarak tanımlamıştır. Tükenmişlik, kişinin işte yaşadığı doyumsuzluklar sonucu ne yaparsa yapsın bu durumu değiştiremeyeceğini düşünmesiyle başlamakta, özellikle bireysel ve yüz yüze iletişime dayalı mesleklerde yoğun düzeyde görülmektedir (Metin ve Gök Özder, 2007). Tükenmişlik yaşayan bireyde yorgunluk, halsizlik, hayattan zevk almama, hayata ve insanlara karşı olumsuz duyguların artması gibi durumlar gözlemlenmektedir (Richardson vd., 2007).

Bu durumlar, meslek uzmanının hizmet vermesi gereken bireylere yönelik (Örneğin hasta, danışan veya öğrenci) ilgisizlik duymasına neden olmaktadır (Patrick ve Lavery, 2007).

Tükenmişlik kavramı duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarının azalması alt boyutları olmak üzere, toplam üç alt boyutta incelenmektedir. Duygusal tükenme, stresten kaynaklanmakta ve tükenmişlik sendromunun merkezinde yer almaktadır. Duygusal tükenme yaşayan birey, yoğun çalışma temposu içinde kendini zorlayarak gelen duygusal talepler karşısında zorlanmaktadır. Mesleğe yönelik olumsuz bir tutumla görülen duyarsızlaşma alt boyutu ise, yabancılaşma hissi ve savunma mekanizmasını içermektedir. Bu durumda birey, umursamaz bir tutum sergileyerek alaycı ve küçültücü ifadeler kullanabilmektedir. Kişisel başarının azalması ise, işten uzaklaşma ve sorumluluklardan kaçınma ile ilişkilidir. Birey, yetersizlik hissetmekte ve çabalarının boşa gittiğini düşünerek başarısızlık duygusuna kapılmaktadır. Bu duygular, bireyin iş motivasyonunu olumsuz etkilemektedir (Güllüce ve İşcan, 2010; Romani ve Askhar, 2014).

Tükenmişlik, birey üzerinde olumsuz etkiler yaratarak çeşitli rahatsızlıklara neden olabilmekte, ancak tükenmişliğin sonuçları her bireyde farklı fiziksel ve psikolojik belirtilerle görülmektedir (Demirel ve Seçkin, 2009; Gürsel vd., 2014). Enerji kaybı ve yorgunluk yaşayan bireylerin bağışıklık sistemi zarar görmekte, bu durumda bireyler hastalıklara daha yatkın hale gelmektedirler. Maslach ve Zimbardo (1982), tükenmişlik sonucu kalp-damar rahatsızlıkları, dolaşım ve hareket sistemi hastalıkları gibi strese bağlı hastalıklar oluşabileceğini belirtmiştir (akt. Ardıç ve Polatcı, 2009). Tükenmişlikten kaynaklanan hastalıklar, bireyde kaygı ve özgüven eksikliği yaratarak depresyon veya kaygı belirtilerinin yaşanmasına neden olabilmektedir (Sürgevil, 2006). Bireysel olarak, tükenmişlik yaşayan birey, bu olumsuzluğu işine de yansıtmakta ve bu durum sonucunda daha az çaba göstermekte, başarısız sonuçlar alabilmektedir. Bireyin tükenmişlikten kaynaklı olarak iş doyumu azalmakta ve işe karşı motivasyonunda düşüş görülmektedir (Demirel ve Seçkin, 2009). Ayrıca, bu ilgisizlik özel hayatında da devam ederek aile yaşamını olumsuz etkilemektedir. İş yerindeki durum nedeniyle kendini suçlu hisseden birey, ailesi ile yaşadığı sorunları çözmekte zorlanabilmekte, bunun sonucunda boşanma, ebeveyn-çocuk ilişkisinde çatışmalar ve aile ilişkilerinde uzaklaşma gibi problemler yaşayabilmektedir (Ardıç ve Polatci, 2009). Tüm bu sonuçlar, tükenmişlik yaşayan bireyin psikolojik sağlığını da olumsuz yönde etkilemekte, bireyin mental iyi oluş düzeyinin azalmasına neden olmaktadır (Aslan vd., 2021).

1.3. Mental İyi Oluş

Pozitif psikoloji kavramlarından biri olan iyi oluş, bireysel iyilik hali olarak tanımlanmaktadır (Çakır ve Ergin, 2023). Bu kavram özellikle bireylerin sağlık durumu, iş yaşamı, gelir düzeyi, toplumsal fayda sağlama ve sosyal ilişkilerinde etkilidir. Literatürde yapılan araştırmalar sonucunda, iyi oluş düzeyi yüksek olan bireylerin iyi oluş düzeyi düşük olan gruba göre sağlık durumlarının daha iyi olduğu, topluma daha fazla katkı sağladıkları, sosyal ilişkilerinin daha iyi olduğu ve işlerinden daha fazla keyif aldıkları görülmektedir (Deniz vd., 2017; Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010; Telef vd., 2013; Yalçın, 2015). İyi oluş kavramı öznel, sosyal ve psikolojik iyi oluş alt boyutlarından oluşmakta olup bu araştırma kapsamında incelenen mental iyi oluş, psikolojik iyi oluş kavramı ile benzerdir (Diener vd., 1999; Keyes, 1998; Ryff ve Singer, 2008).

Bireyin kişisel becerilerinin farkında olması, gündelik stres ile baş edebilmesi ve olumlu duyguları olumsuz duygulara göre daha fazla hissetmesi olarak tanımlanan mental iyi oluşun üç alt boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar pozitif duygu, memnuniyet ve psikolojik etkinlik olarak tanımlanmaktadır (Duman vd., 2020). Pozitif duygular, bireylerin düşünce ve eylemlerini genişleterek fiziksel, psikolojik, entelektüel ve sosyal birikimine katkı sağlamaktadır (Fredrickson, 2004). Sevinç ve mutluluk gibi duygular, memnuniyeti ifade etmektedir (TDK, 2022). Psikolojik etkinlik ise, sosyal davranışların temelini oluşturan unsurları içermekte, oyun ve taklit gibi yapıları kapsamaktadır (Nicolopoulou, 2004; Sayın, 2010). Mental iyi oluş düzeyi yüksek olan bireyler, potansiyellerini gerçekleştirme ve stresle başa çıkma konusunda düşük olan bireylere göre daha başarılı olma eğilimindedirler. Bu durum, mental iyi oluşun verimlilik, uzun ömür ve toplumsal ilişkilerle ilişkilendirilmesini sağlamaktadır (Houlden vd., 2018). Tüm bu bilgiler doğrultusunda, tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.4. Öz-Şefkat

İngilizcede kullanılan 'Self-Compassion' teriminin Türkçe çevirisi olan öz-şefkat, aynı zamanda öz-anlayış veya öz-duyarlılık olarak da ifade edilmektedir (Akın vd., 2007; Deniz vd., 2008; Yıldırım ve Sarı, 2018). Öz-şefkat, Budist öğretilerinden etkilenerek ortaya çıkmış bir kavramdır (Neff, 2003). Budist felsefesine göre, birey olumsuz duygularından uzaklaşarak kendisine hoşgörülü bir tutum sergilemelidir (Özpeynirci ve Kırmızı, 2020). Öz-şefkat, kişinin kendi hatalarına yargılayıcı bir şekilde yaklaşmamasını, acılarını kabul etmesini, başkalarının da benzer deneyimler yaşayabileceğini anlamasını ve kendisine nazik davranmasını içermektedir (Neff, 2003).

Öz-şefkat kavramı, üç temel bileşen üzerine kuruludur: Öz-nezaket, ortak paydaşım ve bilinçli farkındalık. Öz-nezaket, kişinin kendisine karşı nazik ve anlayışlı olmasını içermekte olup, öz-nezaket gösteren birey kusurlarını kabul ederek kendisini eleştirmekten kaçınmaktadır. Ortak paydaşım, her insanın hata yapabileceğini ve yetersiz hissedebileceğini

kabul etmeyi içermektedir. Farkındalık ise bireyin anlık deneyimlerine odaklanmasını sağlamaktadır. Böylece birey, acıyı fark edip kabul edebilmektedir. Öz-şefkat, kişinin acılarının farkında olmasını, acılarını kabul etmesini ve acılarıyla yüzleşmesine yardımcı olmaktadır (Zessin vd., 2015). Birey, hatalarını eleştirmek yerine kendisine anlayışla yaklaşmakta, olumsuz duyguları yerine deneyimlerine odaklanmaktadır (Barnard ve Curry, 2011). Öz-şefkat, bireyin yaşadığı olayları evrensel deneyimler olarak görmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle birey yaşadığı deneyimleri normalleştirmekte (Neff vd., 2007) ve nesnel bir bakış açısı kazanmaktadır (Neff, 2011).

Literatürde kırılgan gruplar çalışan meslek uzmanlarının tamamını kapsayan bir çalışmanın olmaması yapılan araştırmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında hazırlanan araştırmanın temel amacı, kırılgan gruplar ile çalışan bireylerin tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi; tükenmişlik ve mental iyi oluş arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolünün ele alınmasıdır. Bu doğrultuda araştırma kapsamında incelenecek hipotezler şu şekildedir:

H_1: 'Tükenmişlik ve öz-şefkat arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki bulunmaktadır.' Tükenmişlik ve öz-şefkat arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Atlı (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları ile öz-şefkat arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bir başka araştırmada öz-şefkat ile tükenmişlik arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (Çetiner ve Çelikkaleli, 2023).Ebeveynlerden oluşan katılımcı grubu ile yapılan bir çalışmada ebeveyn tükenmişliği ile öz-şefkat arasındaki ilişki literatür bilgisi ile tutarlı bulunmuştur (Paucsik vd., 2021).Ebelik öğrencileriyle yapılan bir araştırma sonucunda da literatürle tutarlı bulunmuş olup öz-şefkat ile tükenmişlik arasında anlamlı ilişki ortaya konmuştur (Beaumont vd., 2016).Ayrıca, Neff (2023) bireyin öz-şefkat düzeyi yükseldikçe tükenmişlik düzeyinin azalacağını belirtmiştir. Literatürde yer alan bulgular doğrultusunda H_1 hipotezi oluşturulmuştur.

H_2:"Tükenmişlik ve mental iyi oluş arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki bulunmaktadır.' Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde, öğretmenler ile yapılan bir çalışmada tükenmişlik ve mental iyi oluş arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (Aslan vd., 2021). COVID-19 salgını sırasında mental iyi oluş ve tükenmişlik değişkenleri açısından yapılan bir çalışmada tıbbi personellerin mental iyi oluş ve tükenmişlik puanları ölçülmüştür. Analiz sonuçlarına bakıldığında mental iyi oluş ve tükenmişlik değişkenleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Chen vd., 2022). Eğitmenlerle yapılan bir araştırmada tükenmişliğin alt boyutları olan kişisel başarı, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme ile mental iyi oluş arasındaki ilişki incelenmiş ve bulgulara göre değişkenler arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (Mahali, 2019). Tüm bu bilgilere göre, H_2 hipotezi oluşturulmuştur.

H_3:"Öz-şefkat ve mental iyi oluş arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki bulunmaktadır.' Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde, huzurevinde kalan yaşlılarla yapılan bir çalışmada (Demirci ve Anlı, 2022), Çek Cumhuriyeti'ndeki üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada (Kotera vd., 2022) ve hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir diğer çalışmada öz-şefkat ve mental iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (Kotera vd., 2021). Bu bilgilere göre, H_3 hipotezi oluşturulmuştur.

H_4:"Mental iyi oluş ve tükenmişlik arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolü bulunmaktadır.' Tükenmişlik, bireyin yaşadığı doyumsuzluk ve mutsuzluk halini değiştiremeyeceğini düşünmesiyle başlamaktadır (Metin ve Gök Özder, 2007). Mental iyi oluş ise, bireyin becerilerinin farkında olması, olumsuz duyguları daha az yaşaması ve stresle baş edebilmesi anlamına gelmektedir (Duman vd., 2007). Tükenmişlikteki artışın öz-şefkatteki azalmayı, öz-şefkatteki azalmanın ise mental iyi oluştaki azalmayı yordaması beklenmektedir. Literatürde mental iyi oluş ile tükenmişlik değişkenleri arasında öz-şefkat değişkeninin aracı rolünü inceleyen bir çalışma olmamasından dolayı, kavramlar ile benzerlik gösteren çalışmalar incelenmiştir. Hemşirelerle yapılan bir çalışmada algılanan iş stresi ve tükenmişlik arasındaki ilişkide öz-şefkatin düzenleyici rolü bulunmuştur (Abdollahi vd., 2020). Öz-şefkatin tükenmişlik üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi amacıyla özel güvenlik görevlileri ile yapılan çalışmada öz-şefkatin tükenmişlik ile algılanan iş stresi arasındaki ilişkide kısmi aracı rolünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ersezgin ve Tok, 2019).Literatürde bulunan bu bilgiler doğrultusunda öz-şefkat değişkeni aracı değişken olarak seçilmiş ve H_4 hipotezi oluşturulmuştur.

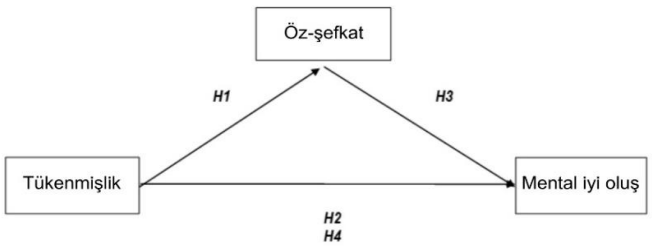

Şekil 1.Araştırmanın Modeli

2. Yöntem

2.1. Örneklem

Veriler, kolay ulaşılabilir örnekleme yoluyla Türkiye'de kırılgan gruplar ile çalışan meslek uzmanlarından toplanmıştır. Veri toplama araçları katılımcılara yüz yüze ve çevrimiçi yolla anket olarak iletilmiştir. Yüz yüze toplanan veriler, Balıkesir ve İstanbul illerinde bulunan köy okulu, özel eğitim okulu, adliye, hastane ve rehabilitasyon merkezlerinden toplanmıştır. Bu araştırma kapsamında toplam 232 katılımcıya ulaşılmıştır. Toplanan verilerden 9'u ölçeğin yarım bırakılması ve 10'u katılımcının örnekleme uymaması nedeniyle çalışmadan çıkarılmış, analizler 213 veri üzerinden yapılmıştır. Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1'de detaylı olarak belirtilmiştir (Ek 1).

Cinsiyet açısından ele alındığında katılımcıların %82.6'sının kadın (N = 176), %17.4'ünün erkek olduğu görülmektedir (N = 34). Yaş açısından bakıldığında, katılımcıların %59.2'si 20-30 yaş aralığında, %48.2'si 31-63 yaş aralığındadır. Katılımcıların yaş ortalaması 32.1 olarak bulunmuştur.

Araştırmaya 93 öğretmen katılmış, örneklemin en büyük meslek grubunu öğretmenler oluşturmuştur (%43.7). İkinci olarak hemşireler (N = 32, %15), üçüncü olarak sosyal hizmet uzmanları (N = 27, %12.7), dördüncü olarak psikologlar (*N* = 26, %12.2), beşinci olarak fizyoterapistler (N = 9, %4.2) ve altıncı olarak memurlar (N = 6, % 2.8) araştırmada yer almaktadır. Ebe, çocuk gelişim uzmanı ve ergoterapist olan katılımcı sayısı (N = 5) aynı olup katılımcıların %6.9'unu oluşturmaktalardır.

Çalışılan kurum açısından katılımcılar incelendiğinde, katılımcıların 140'nın devlet kurumunda (%65.7) ve 73'ünün özel kurumda (%34.3) çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların 106'sı 0-5 yıldır (49.8), çalışıyorken, 36' sı 6-10 yıldır (%16.9), 30'u 11-15 yıldır (14.1) ve 31'i (%19.2) 16 yıldan uzun süredir çalıştıklarını belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğunu (N = 185, %86.9) orta gelir düzeyi olan kişiler oluştururken 22 kişi (%10.3) düşük gelir düzeyi ve 6 kişi (%2.8) yüksek gelir düzeyi seçeneğini işaretlemişlerdir. Katılımcıların %8'si (N = 17) psikiyatrik tedavi almış olup %92'si (N = 196) almamıştır. Psikoterapi alanlar ise katılımcıların %12.2'sini (N = 26) oluşturmakta olup katılımcıların %87.8'si (N = 187) psikoterapi almadıklarını belirtmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Katılımcılardan veri toplanması amacıyla Demografik Bilgi Formu, Tükenmişlik Ölçeği, Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği ve Öz-Şefkat Ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan veri toplama araçları yüz yüze ve Google Forms yoluyla anket oluşturulmak üzere katılımcılara iki şekilde iletilmiştir.

2.2.1.Demografik Bilgi Formu:

Demografik bilgi formu, katılımcılara yönelik yaş, cinsiyet, meslek, çalıştıkları kurum, kaç yıldır bu mesleğe devam ettikleri ve psikoterapi ya da psikiyatrik tedavi alıp almadıkları, eğer aldılarsa ne kadar süre tedavi aldıkları hakkında 10 sorudan oluşan bir bilgi formudur.

2.2.2.Tükenmişlik Ölçeği

Pines ve Aronson (1988) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Çapri (2006) tarafından hazırlanan ölçek, bireylerin duygusal, zihinsel ve fiziksel tükenmişlik seviyelerini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçeğin dört adet (3, 6, 19, 20) ters maddesi bulunmaktadır. Ölçeğin bileşenleri; duygusal tükenme, fiziksel tükenme ve zihinsel tükenmedir. Yedili likert tipi olan ölçek toplam 21 maddeden oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .90 olarak ölçülmüş, Çapri (2016) tarafından uyarlanan ölçeğin Cronbach alfa değeri ise .93'tür. Ölçeğin bu araştırma kapsamında Cronbach alfa katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

2.2.3.Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği

Tennant ve ekibinin (2007) geliştirdiği ve Keldal (2015) tarafından Türkçe uyarlama çalışması yapılan tek faktörlüdür. Beşli likert tipi olarak hazırlanan ölçek, toplam 14 maddeden oluşmaktadır. Güvenirlik analizi sonucunda uyarlama çalışması yapılan ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .92'dir.

2.2.4.Öz-Şefkat Ölçeği

Neff (2003) tarafından geliştirilen ölçeğin beşli likert tipi olarak hazırlanan toplam 26 maddesi bulunmaktadır. Orijinal ölçek, altı alt boyuttan oluşmakta olup bu boyutlar: Kendine karşı nezaket, kendini yargılama, ortak insanlık, izolasyon, farkındalık ve aşırı özdeşleşmedir. Deniz, Kesici ve Sümer(2008) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek, tek faktörlü yapısı nedeniyle literatürle tutarsız bir sonuç göstermiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alfa katsayısının .92 olduğu görülmüştür. Ölçeğin 2009 yılında yapılan çevirisinde ölçek ismi Öz-Anlayış Ölçeği olarak

adlandırılmış ancak daha sonra Öz-Şefkat Ölçeği olarak düzenlenmiştir. Bu sebeple karışıklığı önlemek adına yapılan çalışmada kullanılan değişken de öz-şefkat olarak değiştirilmiştir.

2.3. Süreç ve Analiz

Bu araştırma Balıkesir Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 11.12.2023 tarih ve E-51036422-050.04-324984sayılı kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 17.01.2024 tarihinde E-99191664-605.1-94525564 sayılı olarak izin alınmıştır. Veriler, Türkiye'de kırılgan gruplar ile çalışan meslek uzmanlarından kolay ulaşılabilir örnekleme yoluyla toplanmıştır. Katılımcılara veri toplama araçları Google Forms aracılığıyla çevrim içive yüz yüze olmak üzere iki yolla iletilmiştir. Yüz yüze toplanan veriler Balıkesir ve İstanbul illerindeki köy okulu, özel eğitim okulları, adliye, hastane ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan katılımcılardan elde edilmiştir. Katılımcılara Bilgilendirilmiş Onam Formu verilmiş olup gönüllü olarak çalışmaya katılabilecekleri ve kendilerini rahatsız hissettikleri takdirde çalışmayı yarıda bırakabilecekleri bildirilmiştir.

Toplanan veriler analiz yapılmak üzere Jamovi 2.3.26 programına aktarılmıştır (Jamovi, 2022). Verilerin dağılımı incelendiğinde, çarpıklık değerlerinin -.67 ile .63 arasında, basıklık değerlerinin ise .02 ile .49 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu değerler, değerlerin normal dağılımda yer aldığını göstermektedir (Kim, 2013).

Demografik Bilgi Formundaki cevaplar analiz edilerek cinsiyet, meslek ve çalışma süresi değişkenleri kategorize edilmiştir. Bu çalışmada kırılgan gruplar ile çalışan bireylerin tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi; tükenmişlik ve mental iyi oluş arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri, ilişki düzeylerini görmek amacıyla Pearson korelasyon katsayısı analizi ve öz-şefkatin aracı rolünün incelenmesi amacıyla SPSS 22.0 programına PROCESS Makro eklentisi yüklenerek Model 4 ile aracılık analizi yapılmıştır (Hayes, 2013).

3. Bulgular

3.1. Ölçeklere İlişkin Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

Ölçeklere ait ortalama ve standart sapma değerleri ile tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat değişkenlerinin ilişki düzeylerini görmek amacıyla yapılan Pearson korelasyon katsayısı analizi bulguları Tablo 2'de detaylı olarak verilmiştir. Toplanan verilerin analizi sonucunda katılımcıların tükenmişlik puan ortalaması 54,5 (SS = 8,79), iyi oluş puan ortalaması 81,2 (SS = 14,8) ve öz-şefkat puan ortalaması 67,9 (SS = 23,2) olarak bulunmuştur (Tablo 2).Kırılgan gruplar ile çalışan meslek uzmanlarından toplanan veriler ile Pearson korelasyon analizi yapılarak tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat puanları arasındaki ilişki incelenmiş ve bulgular Tablo 2'de verilmiştir. Analiz sonucunda tükenmişlik değişkeni ve mental iyi oluş arasında ile öz-şefkat değişkenleri ile arasında sırasıyla negatif anlamlı ilişki bulunmuştur (r = -,67, p< ,001; r = -,42, p< ,001). Mental iyi oluş ve öz-şefkat değişkenleri arasında ise pozitif yönde anlamlı korelasyon bulunmuştur (r = ,51, p< ,001).

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

	Ort	SS	1	2	3
1.Tükenmişlik	54,5	8,79	1		
2.Mental İyi Oluş	81,2	14,8	-0,676***	1	
3.Öz-Şefkat	67,9	23,2	-0,426***	0,515***	1

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Üç bileşenden oluşan ancak uyarlama çalışmasında tek faktörlü olan Tükenmişlik Ölçeğinin bileşenlerine dair analiz bulguları da Tablo 3'te detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 3. Tükenmişlik Ölçeğinin Bileşenlerine Dair Betimleyici İstatistikler ve Korelasyonlar

	Ort	SS	Tükenmişlik	Mental İyi Oluş	Öz-Şefkat
1.Duygusal Tükenme	23,2	8,86	0,971***	-0,627***	-0,421***
2.Zihinsel Tükenme	20,5	7,46	0,950***	-0,671***	-0,419***
3.Fiziksel Tükenme	24,2	7,82	0,955***	-0,650***	-0,384***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

3.2. Aracı Değişken Analizi

Tükenmişlik ve mental iyi oluş ilişkisinde öz-şefkatin aracı rolünü incelemek amacıyla aracılık analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5 ile Şekil 2'de verilmiştir.

Tablo 5. Aracılık Analizi Sonuçları

	ß	SH	T	P	95%GA	R	R^2
Model 1							
BD = Öz-Şefkat							
Sabit	99,63	2,85	34,96	,00**	[94,01 – 105,24]	,45	,18
Tükenmişlik	-,27	,04	-6,83	,00**	[-,35 - -,19]		
Model 2							
BD = Mental İyi Oluş							
Sabit	55,43	3,39	16,33	,00**	[48,74 – 62,12]	,72	,25
Tükenmişlik	- ,21	,02	-10,55	,00**	[-,25 - -,17]		
Öz-Şefkat	,16	,32	5,26	,00**	[,10 - ,23]		

**p< ,05, **p <,01, BD = Bağımlı Değişken, ß = Beta, SH = Standart Hata*

Tükenmişliğin mental iyi oluş üzerindeki etkisinde öz-şefkatin aracı rolünü incelemek amacıyla aracılık analizi yapılmıştır. Model 1'e göre tükenmişliğin öz-şefkati anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur (R^2 = 99,63, t = 34,96, p< ,01). Tükenmişlik ve öz-şefkat arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur (ß = -,27, t = -6,83, p< ,01).

Model 2'ye göre tükenmişlik (bağımsız değişken) ve öz-şefkatin (aracı değişken) mental iyi oluşu (bağımlı değişken) anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur (R^2 = 55,43, t = 16,33, p< ,01). Tükenmişlik ile mental iyi oluş puanları arasında negatif yönde (ß = -,21, t = -10,55, p< ,01) ve öz-şefkat ile mental iyi oluş puanları arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki görülmüştür (ß = ,16, t = 5,26, p< ,01).

Öz-şefkat değişkeni aracılık analizine dahil edildiğinde tükenmişliğin mental iyi oluş üzerindeki etkisi anlamlı olarak devam etmektedir. Dolayısıyla öz-şefkatin, tükenmişlik ile mental iyi oluş arasındaki ilişkide kısmi aracı değişken olduğu görülmektedir. Tükenmişliğin mental iyi oluş üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisi incelendiğinde doğrudan etki -0,21, dolaylı etki ise -0i04 olarak bulunmuştur.

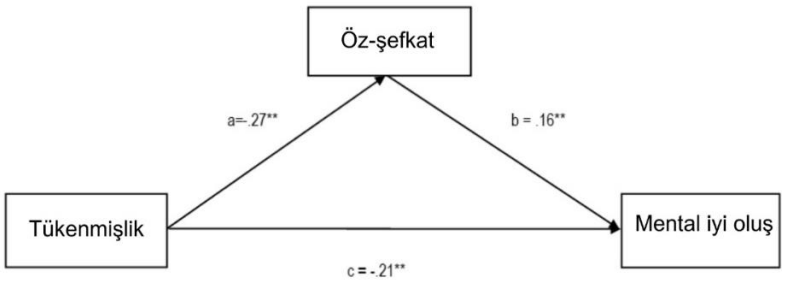

Şekil 2. Aracılık Analizi Modeli

Not: a tükenmişliğin öz-şefkat üzerindeki doğrudan etkisini, b öz-şefkatin mental iyi oluş üzerindeki doğrudan etkisini ve c tükenmişliğin mental iyi oluş üzerindeki toplam etkisini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmanın temel amacı, kırılgan gruplar ile çalışan meslek uzmanların tükenmişlik, mental iyi oluş ve öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi; tükenmişlik ve mental iyi oluş arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolünün ele alınmasıdır. Yapılan analizler sonucunda değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuş; ayrıca, mental iyi oluşun tükenmişlik değişkeni üzerindeki etkisinde öz-şefkatin kısmi aracı rolünün olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulguların literatür ile tutarlı olduğu görülmektedir (Aslan vd., 2021; Demirci ve Gazanfer, 2022; Dönmez ve Sarı, 2021; Duran ve Barlas, 2014; Ersezgin ve Tok, 2019; Söner ve Yılmaz, 2020).

Araştırmanın ilk hipotezi olarak tükenmişlik ve öz-şefkat arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki bulunması beklenmiştir. Bulgulara göre tükenmişlik ve öz-şefkat arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular ile H_1 hipotezi doğrulanmıştır. Tükenmişlik ve öz-şefkat arasındaki negatif yönlü ilişkiyi gösteren birçok araştırma bulgusu mevcuttur (Atlı, 2019; Beaumont vd., 2016; Çetiner ve Çelikkaleli, 2023; Neff, 2023; Paucsik vd., 2021). Öz-şefkatinde tükenmişlik etkilerini azaltabilecek bir kaynak olarak kullanılabileceği görülmektedir. Neff (2023)'in Öz-Şefkat Kuramı da

bu bulgularla tutarlı bir şekilde, bireyin tükenmişliğini azalttığını savunmaktadır. Tükenmişlik yaşayan bireyler genellikle kendilerini yetersiz ve başarısız olarak değerlendirme eğilimindedir. Ancak, öz-şefkat bu tür olumsuz düşünce kalıplarını azaltabilmekte ve bireyin kendisine karşı yargılayıcı bir tutum sergilemesinin önüne geçebilmektedir. Bu durumda tükenmişlik yaşayan bireyler, kendilerine karşı destekleyici bir yaklaşım benimseyerek olumsuz duygu ve düşüncelerini yönetebilmekte ve böylece tükenmişlik düzeylerini düşürebilmektedirler.

Araştırmanın ikinci hipotezi olarak tükenmişlik ve mental iyi oluş arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki bulunması beklenmiştir. Analiz sonucuna göre, tükenmişlik ve mental iyi oluş arasında negatif yönde ve anlamlı ilişki olduğu görülmüş ve H_2 hipotezi doğrulanmıştır. Alanyazında birçok araştırma bulgusuna göre, tükenmişlik ve mental iyi oluş arasında anlamlı ilişki olduğu görülmektedir (Aslan vd., 2021; Chen vd., 2022; Mahali, 2019).

Araştırmanın üçüncü hipotezi olarak, arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki bulunması beklenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, H_3 hipotezi doğrulanmış, öz-şefkat ve mental iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde, bu ilişki birçok araştırma bulgusunda da görülmektedir (Demirci ve Anlı, 2022; Kotera vd., 2021; Kotera vd., 2022; Küçük, 2020).

Son olarak, bu araştırmada mental iyi oluş ve tükenmişlik arasındaki ilişkide öz-şefkatin aracı rolü beklenmiştir. Sonuçlara göre, öz-şefkatin mental iyi oluş ve tükenmişlik arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu görülmüş olup H_4 hipotezi doğrulanmıştır. Bu bulgu ile tutarlı olarak tükenmişlikteki artışın öz-şefkatteki azalmayı, öz-şefkatteki azalmanın mental iyi oluştaki azalmayı yordadığı görülmüştür. Literatürde ulaşılan araştırma bulguların da bu hipotezi doğruladığı bulunmuştur (Abdollahi vd., 2020; Duman vd., 2007; Ersezgin ve Tok, 2019; Metin ve Gök Özder, 2007).

Kırılgan grupları iyileştirme ve onlara destek olma noktasında önemli bir iş tanımları olan kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarının, karşılarındaki bireyleri iyileştirme sürecinde kendi psikolojik ve fiziksel sağlıklarının da iyi olmasının önemli olduğu düşünülerek bu araştırma tasarlanmıştır. Tükenmişlik yaşayan bireylerde sinirlilik, duygusal dengesizlik, konsantrasyonda güçlük ve stresle başa çıkamama gibi olumsuz durumlar gözlemlenmektedir (Schaufeli vd., 2009). Bu durumlar, meslek uzmanlarında ilgilendikleri bireylere yönelik olumsuz düşünceler ve işe karşı ilgi kaybını ortaya çıkarmaktadır (Maslach, 1976).

Tükenmişliğin yardım mesleklerinde çalışan uzmanlar için olumsuz sonuçlara yol açtığı düşünülerek okul psikologları ile yapılan bir araştırmada, idari baskıya maruz kaldığını bildiren okul psikologlarının tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu ve işlerinden memnun olmayıp ayrılmak istedikleri gözlemlenmiştir (Boccio vd., 2016). Ayrıca psikolog ve psikiyatristlerle yapılan bir araştırmada tükenmişlik sendromunun iş değiştirme isteği, meslekte memnuniyet, iş verimi, mesleği uygun görüp görmeme ve hastaların takdiri değişkenleri ile ilişkili olduğu görülmüştür (Olcay ve Baysal, 1997). Bu araştırmada ise Tükenmişlik Ölçeğinden alınan puanlar incelendiğinde, ölçeği dolduran 213 kişiden 48'inin 4 ve üzeri puan aldığı (4 puan = tükenmişlik durumu, 5 puan = kriz durumu, 5 ve üstü = derhal yardım gerektiren bir durum) görülmektedir (Çapri, 2006). Bu sebeple yaşanılan duruma karşı önlem alınmasının hem kırılgan gruplar hem de kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanları için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tükenmişlik için önlem almanın bireysel ve örgütsel yolları bulunmaktadır. Bireyin nefes egzersizleri, meditasyon, kendisine iyi gelecek hobi edinimi, tatil planlaması ya da kişisel gelişim gruplarına katılması bireysel baş etme yollarındandır. Örgütsel baş etme için örgütlenme sürecinin doğru yürütülmesi, planlı ve programlı çalışma, iş yükünün doğru paylaşımı, çalışanların güçlü ve zayıf yönlerinin analizi ve sosyal destek önem taşımaktadır. Bu kapsamda, çalışanların katılımını artıran, esnek çalışma saatleri sunan, adil ödül dağıtımı ve takdir mekanizmalarını kullanan bir kurum kültürü oluşturulması önerilmektedir. Ayrıca, personeli güçlendirme politikaları ve sosyal destek mekanizmalarıyla çalışanların dayanıklılığını artırmak, tükenmişlik riskini azaltmada etkili olacaktır. Bu tür örgütsel müdahaleler, hem çalışanların motivasyonunu yükseltmekte hem de topluma daha iyi hizmet vermelerini sağlamaktadır (Dolgun, 2010). Kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarına ve çalıştıkları kurumlara bu yolları takip etmeleri önerilmektedir.

Yapılan araştırmalarda mental iyi oluşu yüksek bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarının daha iyi olduğu görülmüştür (Vatansever, 2017). Mental iyi oluşun çalışma hayatına etkilerine bakıldığında ise işten yabancılaşma, işe bağlanma, iş gerginliği, bağlılık, iş ahlakı ve tükenmişliği etkilediği görülmektedir (Warr, 1990). Bu durumda, kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarının tükenmişlik seviyesi düşmesinin mental iyi oluş ve öz-şefkat seviyelerini yükselteceği ve bu sonucun çalışma hayatlarına olumlu etki edeceği düşünülmektedir.

Öz-şefkati artırmak için ise, çeşitli egzersizler önerilmektedir. Germer ve Neff (2013), öz-şefkati geliştirmek amacıyla sekiz oturumluk bir eğitim programı hazırlamıştır. Bu oturumlarda öz-şefkati keşfetmek, kabullenme ve farkındalık pratiği yapmak, sevgi dolu nezaket meditasyonu uygulamak, şefkatli sesi bulmak, hayata anlam katan değerleri keşfetmek, "Yumuşat – İzin Ver – Yatıştır" yöntemiyle zor duyguları yönetmek, ilişkilerde yaşanan duyguları dönüştürmek ve doğuştan gelen olumsuz önyargıları bir kenara bırakarak hayatı kucaklamak başlıkları ele alınmaktadır. Bu adımlar, kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarının da uygulayabileceği egzersizlerdir. Bu tür egzersizlerin, uzmanların öz-

şefkat düzeylerini arttırarak tükenmişlik düzeylerini azaltmada ve mental iyi oluşu desteklemede önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Toplanan veriler ilişkisel analizlere tabi tutulduğundan, elde edilen sonuçların ilişki yönünün tersi bir şekilde de yorumlanabilme olasılığı bulunmaktadır. Çalışmada, tükenmişliğin mental iyi oluş üzerindeki etkisinde öz-şefkatin aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Ancak ilişkinin yönü farklı bir şekilde ele alınarak, öz-şefkatin mental iyi oluş üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracı rolü incelenebilirdi. Bu durum, araştırmanın önemli sınırlılıklarından biridir. Çalışmada, tükenmişliğin mental iyi oluş üzerindeki etkisinde öz-şefkatin aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın verileri Google Forms üzerinden çevrim içi yol ve İstanbul ile Balıkesir illerinden yüz yüze şekilde toplanmıştır. Yüz yüze toplanan veriler sadece iki şehir ile sınırlı kalmıştır. Kolay ulaşılabilir olması sebebiyle araştırma verilerinin büyük bir kısmı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden toplanmıştır. Ayrıca örneklemin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Tüm bu sonuçlar, araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Literatürde kırılgan gruplar çalışan meslek uzmanlarının tamamını kapsayan bir çalışmanın olmaması yapılan araştırmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Bu çalışmanın ileride kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanları ile yapılacak çalışmalara örnek olması ve bu meslek uzmanlarının çalışma şartlarıyla ilgili iyileştirme çalışmaları yapılmasına öncü olması beklenmektedir. Ayrıca, farklı bölgelerde benzer çalışmalar yapılarak kırılgan gruplarla çalışan meslek uzmanlarının deneyimlerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve gelecekte yapılacak araştırmalarda daha geniş ve çeşitlendirilmiş bir örneklem grubunun tercih edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Abdollahi, A., Taheri, A. & Allen, K.A. (2021). Perceived stress, self-compassion and job burnout in nurses: the moderating role of self-compassion. *Journal of Research in Nursing*, *26*(3), 182-191.

Ardıç, K, & Polatcı, S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: işle bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 21-46.

Akın, Ü., Akın A. & Abacı, R. (2007). Öz-duyarlık Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(33), 1-10.

Aldridge, J. (2014). Working with vulnerable groups in social research: dilemmas by default and design. *Qualitative Research*, *14*(1), 112-130.

Arıca, F., Çakır, C. & Kağnıcı, D. (2023). Kırılgan gruplar özelinde afetlerde psikososyal hizmetler. *Afet ve Risk Dergisi*, *6*(1), 176-187.

Aslan, S., Ertürk, A., Arutay, Ö., Ardıç, M. & Sonkur, A. (2021). Öğretmenlerin tükenmişlik ve mental iyi oluş düzeylerinin çeşitli değişkenler açisindan incelenmesi: Kahta ilçesi örneği. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, *1*(1), 99-126.

Atlı, F. (2019). *Öğretmenlerin öz-anlayışları ile mesleki tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul.

Barnard, L. K. & Curry, J. F. (2011). Self-compassion: Conceptualizations, correlates, & interventions. *Review of general psychology*, *15*(4), 289-303.

Beaumont, E., Durkin, M., Martin, C. J. H. & Carson, J. (2016). Compassion for others, self-compassion, quality of life and mental well-being measures and their association with compassion fatigue and burnout in student midwives: A quantitative survey. *Midwifery*, *34*, 239-244.

Boccio, D. E., Weisz, G. & Lefkowitz, R. (2016). Administrative pressure to practice unethically and burnout within the profession of school psychology. *Psychology in the Schools, 53*(6), 659-672.

Chen, C., Li, F., Liu, C., Li, K., Yang, Q. & Ren, L. (2022). The relations between mental well-being and burnout in medical staff during the COVID-19 pandemic: a network analysis. *Frontiers in Public Health*, *10*, 919-692.

Çakır, G. & Ergin, R. (2023). Fiziksel Aktivite ve İyi Oluş İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *12*(3), 1367-1374.

Çapri, B. (2006). Tükenmişlik ölçeğinin Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1).

Çelik, E. (2020). İnsan hakları bakımından kırılgan kavramına bir giriş ve kavramın aihm kararlarındaki görünürlüğü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *22*(1), 57-77.

Çetiner, T. & Çelikkaleli, Ö. (2023). Üniversite öğrencilerinde uyumsuz mükemmeliyetçilik ile tükenmişlik arasındaki ilişkide öz-düzenleme ve öz-şefkatin aracılık rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (57), 1622-1645.

Demirel, Y. & Seçkin, Z. (2009). Tükenmişlik ve üretkenlik karşıtı davranışlar arasındaki ilişkinin kavramsal boyutu. *TİSK Akademi Dergisi,4(*8), 145-164.

Demirci, Y.E. & Anlı, G. (2022). Huzurevinde kalan yaşlıların minnettarlık, mental iyi oluş ve öz anlayış düzeyleri üzerine bir alan araştırması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *33*(3), 937-953.

Deniz, M.E., Erus, S. M. & Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekanın aracılık rolü. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, *7*(47), 17-31.

Deniz, M., Kesici, Ş. & Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the Turkish version of the Self-Compassion Scale. Social Behavior And Personality*: An İnternational Journal, 36*(9), 1151-1160.

Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E. & Smith, H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, *125*(2), 276.

Dolgun, U. (2010). Tükenmişlik sendromu. *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*, 287, 310.

Donner, W. & Rodríguez, H. (2008). Population composition, migration and inequality: The influence of demographic changes on disaster risk and vulnerability. *Social forces*, *87*(2), 1089-1114.

Dönmez, K. & Sarı, T. (2021). Okul psikolojik danışmanlarında öz şefkat ile tükenmişlik arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (59), 60-84.

Duman, N., Göksu, P., Köroğlu, C. & Talay, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde mental iyi oluş ile psikolojik dayanıklılık ilişkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, *4*(7), 9-17.

Duran, S. & Barlas, G. (2014). Zihinsel engelli bireylerin ebeveynlerinin öznel iyi oluş, öz duyarlık ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *7*(3), 69-79.

Ersezgin, R. & Tok, E.S.S. (2019). Algılanan iş stresi, psikolojik dayanıklılık, başa çıkma stilleri ve öz-duyarlılığın tükenmişlik düzeyini yordayıcı etkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(36), 1-36.

Eryilmaz, A. ve Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte öznel iyi oluş ve beş faktörlü kişilik modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *11*(3), 189-203.

Evinç, Ş.G., Foto Özdemir, D., Gülpınar, M.A. & Sezgin, A.U. (2019). Kırılgan gruplar, özellikli durumlar ve adli görüşme süreçleri. Tolga Dağlı, Nurperi Teker (Ed.). Ankara: Adalet Bakanlığı & UNICEF.

Fredrickson, B. L. (2004). The broaden–and–build theory of positive emotions. *Philosophical transactions of the royal society of London. Series B: Biological Sciences*, *359*(1449), 1367-1377.

Germer, C. K. & Neff, K. D. (2013). Self-compassion in clinical practice. *Journal of clinical psychology*, *69*(8), 856-867.

Güllüce, A. Ç. & İşcan, Ö. F. (2010). Mesleki tükenmişlik ve duygusal zekâ arasındaki ilişki. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *5*(2), 7-29.

Hayes, A.F. (2013). Introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: A regression-based approach. New York, NY: The Guilford Press.

Houlden, V., Weich, S., Porto de Albuquerque, J., Jarvis, S. & Rees, K. (2018). The relationship between gren space and the mental well-being of adults: A systematic review. *PloS One*, *13*(9).

Gürsel, M., Kesici, Ş., Izgar, H., Arslan, C., Sürücü, A., Bozgeyikli, H., Altınok, V. & Negiş, A. (2014). Çalışanlarda stres ve tükenmişlik. H. Izgar (Ed.), Endüstri ve örgüt psikolojisi içinde (ss. 127-138). Eğitim Yayınevi.

Jamovi Team. (2022). Jamovi (Version 2.3.36) [Computer software]. Retrievedfrom https://www.jamovi.org

Karahan, Ş. & Balat, G. U. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *29*(29), 1-14.

Keldal, G. (2015). Warwick-Edinburgh mental iyi oluş ölçeğinin Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, *3*(1), 103-115.

Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social psychology quarterly*, 121-140.

Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative dentistry & endodontics*, *38*(1), 52-54.

Kotera, Y., Cockerill, V., Chircop, J., Kaluzeviciute, G. & Dyson, S. (2021). Predicting self-compassion in UK nursing students: Relationships with resilience, engagement, motivation, and menta lwell-being. *Nurse Education in Practice*, 51.

Kotera, Y., Maybury, S., Liu, G., Colman, R., Lieu, J. & Dosedlová, J. (2022). Mental Well-Being of Czech University Students: Academic Motivation, Self-Compassion, and Self-Criticism. *Healthcare*, *10*, 2135.

Küçük, M. (2020). *Yetişkinlerin öz şefkat, bağlanma stilleri ve psikolojik iyi oluş özelliklerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi. İstanbul.

Mahali, S. C. (2019). Burnout and Mental Well-Being in Higher Education: Investigating the Impact of Multicultural Efficacy. The University of Regina.

Maslach, C. (1976). Burned-out. *Human Behavior*, 16-20.

Maslach, C., Schaufeli, W. B. & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, *52*(1), 397-422.

Metin, M. & Bozdoğan, A. E. (2020). Fen bilimleri dersi kapsamında planetaryuma düzenlenen bir gezinin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, ilgi ve motivasyonuna etkisi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 240-260.

Metin, Ö. & Gök Özer, F. (2007). Hemşirelerin tükenmişlik düzeyinin belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, *10*(1), 58-66.

Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self andidentity*, *2*(3), 223-250.

Neff, K. D. (2011). Self-compassion, self-esteem, and well-being. *Social and personality psychology compass*, *5*(1), 1-12.

Neff, K. D. (2023). Self-compassion: Theory, method, research, and intervention. *Annual review of psychology*, *74*(1), 193-218.

Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L. & Rude, S. S. (2007). Self-compassion and adaptive psychological functioning. *Journal of research in personality*, *41*(1), 139-154.

Neff, K. D. & Vonk, R. (2009). Self-compassion versus global self-esteem: Two different ways of relating too neself. *Journal of personality*, *77*(1), 23-50.

Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences* (JFES), *37*(2), 137-169.

Oğuzberk, M. & Aydın, A. (2008). Ruh sağlığı çalışanlarında tükenmişlik. *Klinik Psikiyatri*, *11*(4), 167-179.

Olcay, C. & Baysal, A. (1997). Psikiyatrist ve psikologlarda tükenmişlik sendromu. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, *13*(1), 59-74.

Özpeynirci, R. & Kırmızı, C. (2020). Öz şefkat kavramı ve örgütsel yansımaları. *Busıness & Management Studıes: An Internatıonal Journal*, *8*(3), 2924-2952.

Paucsik, M., Urbanowicz, A., Leys, C., Kotsou, I., Baeyens, C. & Shankland, R. (2021). Self-compassion and rumination type mediate the relation between mindfulness and parental burnout. *International journal of environmental research and public health*, *18*(16), 8811.

Patrick, K. & Lavery, J. F. (2007). Burnout in nursing. *Australian Journal of Advanced Nursing*, *24*(3), 43.

Pines, A., & Aronson, E. (1988). Career burnout: Causes and cures: Free Press

Richardson, C. M., Trusty, W. T. & George, K. A. (2020). Trainee wellness: Self-critical perfectionism, self-compassion, depression, and burnout among doctoral trainees in psychology. *Counselling Psychology Quarterly*, *33*(2), 187-198.

Romani, M. & Ashkar, K. (2014). Burnout among physicians. *Libyan Journal of Medicine*, *9*(1).

Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of happiness studies*, *9*, 13-39.

Sayın, Ö. (2010). Yeni dünya düzeni: Gerçekten sanala. *Sosyoloji Dergisi*, (22), 1-16.

Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. & Maslach, C. (2009). Burnout: 35 years of research and practice. *Career development international*, *14*(3), 204-220.

Söner, O. & Yılmaz, O. (2020). Özel eğitim sınıflarında görev yapan öğretmenlerin psikolojik iyi oluşları ve tükenmişlik düzeyleri. *Trakya Eğitim Dergisi*, *10*(3), 668-682.

Sürgevil, O. (2006). Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu. Nobel Yayınları.

Şahin, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu ve iyi oluş arasındaki ilişkiler. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 151-176.

Şamar, B. & Urhan, B. (2020). Adli Görüşme Odalarında Suç Mağdurlarıyla Görüşme Yapan Adli Görüşmecilerin Deneyimlerinin İncelenmesi: Eskişehir Adliyesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *31*(3), 931-959.

Telef, B. B., Uzman, E. & Ergün, E. (2013). Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, *8*(12).

Tennant, R., Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Joseph, S., Weich, S., Parkinson, J., Secker, J. & Stewart-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh mental well-being scale (WEMWBS): Development and UK validation. *Health and Quality of Life Outcomes, 5*(1), 50-63.

TDK (Türk Dil Kurumu) (2022). Güncel Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.

Vatansever, S. (2017). *Lisanslı spor yapan ve yapmayan ergenlerin mental iyi oluş, benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı ve algılanan sosyal destek açısından karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul.

Yalçın, İ. (2015). İyi oluş ve sosyal destek arasındaki ilişkiler: Türkiye'de yapılmış çalışmaların meta analizi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *26*(1), 21-32.

Yavuz, M. (2019). Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *OPUS International Journal of SocietyResearches*, *13*(19), 527-556.

Yıldırım, M. & Sarı, T. (2018). Öz-şefkat ölçeği kısa formu'nun Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(4), 2502-2517.

Zessin, U., Dickhäuser, O. & Garbade, S. (2015). The relationship between self-compassion and well-being: A meta-analysis. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, *7*(3), 340-364.

Warr, P. (1990). The measurement of well-being and other aspects of mental health. *Journal of occupational Psychology*, *63*(3), 193-210.

World Health Organization. (2004). Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice: Summary report. World Health Organization.

Extended Abstract

Aim and Scope

The primary aim of this research is to examine the levels of burnout, mental well-being, and self-compassion among professionals working with vulnerable groups. In the context of Turkish studies, it is observed that the majority of research on professionals in this field has focused predominantly on burnout (Karahan & Balat, 2011; Oğuzberk & Aydın, 2008; Olcay & Baysal, 1997; Söner & Yılmaz, 2020; Yavuz, 2019), while few studies have explored self-compassion and mental well-being (Söner & Yılmaz, 2020). Burnout, a term first introduced by Freudenberger (1974) and later expanded by Maslach (1976), refers to emotional exhaustion, depersonalization, and a reduced sense of personal accomplishment. Mental well-being, on the other hand, refers to an individual's capacity for contributing to society, experiencing peace, happiness, confidence, and responsibility (Duman et al.,2020). Given that high levels of mental well-being are crucial for professionals who work with vulnerable populations, this variable has been included in the study.

Mental well-being is the capacity to contribute to society, to be peaceful, happy, self-confident and responsible (Duman et al.,2020). It can also be defined as an individual's awareness of their personal skills, their ability to cope with daily stress, and their ability to feel positive emotions more than negative emotions. This variable was included in the study because it is expected that mental well-being levels will be high for professionals working with vulnerable groups to benefit.

Additionally, the concept of self-compassion, which encourages individuals to show themselves the same understanding they show others, is explored. This involves not being self-critical in moments of failure and being kind to oneself (Neff, 2003). Given that professionals working with vulnerable populations are expected to demonstrate high levels of compassion towards others, the study seeks to explore whether they also exhibit self-compassion.

To investigate the relationships between burnout, mental well-being, and self-compassion, correlation and mediation analyses were conducted. The study hypothesizes negative correlations between burnout and self-compassion, as well as burnout and mental well-being, while expecting a positive relationship between self-compassion and mental well-being. Furthermore, the research aims to examine the mediating role of self-compassion in the relationship between mental well-being and burnout. Through this investigation, the study seeks to fill a gap in the existing literature, providing insights that can improve the well-being of professionals working with vulnerable groups.

Methods

The study sample consists of professionals working with vulnerable groups in Turkey, selected through convenience sampling. Data collection involved both face-to-face and online questionnaires. Face-to-face surveys were conducted in institutions such as village schools, special education schools, courthouses, hospitals, and rehabilitation centers located in the cities of Balıkesir and Istanbul. A total of 232 participants were initially reached, but 213 valid responses were retained for analysis after excluding incomplete and non-relevant data.In terms of participant characteristics, 82.6% were female and 17.4% male, with ages ranging from 21 to 63 and an average age of 32.1.

Data was collected using the Demographic Information Form, Burnout Scale, the Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale, and Self-Compassion Scale. The Burnout Scale measured emotional, mental, and physical exhaustion, while the Mental Well-Being Scale assessed overall psychological well-being. The Self-Compassion Scale evaluated individuals' capacity for self-kindness.

The data analysis was conducted using Jamovi software for descriptive statistics and Pearson's correlation to explore relationships between mental well-being, burnout, and self-compassion. Additionally, mediation analysis was carried out using the PROCESS macro in SPSS to investigate the mediating role of self-compassion in the relationship between mental well-being and burnout.

Findings

This study explored the relationships between mental well-being, burnout, and self-compassion among professionals working with vulnerable groups. Pearson correlation analysis revealed a significant negative relationship between burnout and both mental well-being (r = -0.676, p< .001) and self-compassion (r = -0.426, p< .001). A positive correlation was found between mental well-being and self-compassion (r = 0.515, p< .001).

Regression analysis showed that burnout and self-compassion explained 52% of the variance in mental well-being. Mediation analysis indicated that self-compassion partially mediated the relationship between burnout and mental well-being, with a direct effect of -0.21 and an indirect effect of -0.04 through self-compassion. These results suggest that self-compassion reduces the negative impact of burnout on mental well-being.

Conclusion

This study aimed to examine the relationships between burnout, mental well-being, and self-compassion among professionals working with vulnerable groups. The analysis revealed significant correlations between these variables, with self-compassion playing a partial mediating role in the effect of mental well-being on burnout. Data were collected both online and in-person.

The importance of the psychological and physical health of professionals who work with vulnerable groups is emphasized, as burnout can lead to negative outcomes such as irritability, emotional instability, and reduced concentration, which, in turn, affect their ability to care for others. Prior studies have linked burnout in helping professions to higher stress and job dissatisfaction, highlighting its detrimental impact on both individuals and organizations.

Strategies to cope with burnout include both individual approaches, such as mindfulness, hobbies, and personal development, and organizational approaches, such as proper workload distribution and social support. Higher levels of mental well-being and self-compassion are associated with better physical and psychological health, leading to better coping mechanisms for stress and improved work outcomes.

Limitation of the study is that face-to-face data collection occurred only in two cities (İstanbul and Balıkesir), and a significant portion of the sample was drawn from special education and rehabilitation centers. Additionally, the majority of participants are women (82.6%).

This research contributes to the literature by focusing on professionals working with vulnerable populations, a group that has been underexplored, and it provides insights that could inform future improvements in working conditions for these professionals.

EK 1

Tablo 1.Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Kategoriler	Frekans (*f*)	%
Cinsiyet	Kadın	176	82.6
	Erkek	37	17.4
	Toplam	**213**	**100**
Yaş	20-30	126	59.2
	31-40	50	23.4
	41-50	23	11.8
	50+	14	5.6
	Toplam	**213**	**100**
Meslek	Öğretmen	93	43.7
	Hemşire	32	15.0
	Sosyal Hizmet Uzmanı	27	12.7
	Psikolog	26	12.2
	Diğer	35	16.2
	Toplam	**213**	100
Kurum	Özel Kurum	73	34.3
	Devlet Kurumu	140	65.7
	Toplam	**213**	**100**
Yıl	0-5	106	49.8
	6-10	36	16.9
	11-15	30	14.1
	16-20	22	10.3
	21-25	6	2.8
	26+	3	6.1
	Toplam	**213**	**100**
Gelir Düzeyi	Düşük	22	10.3
	Orta	185	86.9
	Yüksek	6	2.8
	Toplam	**213**	**100**
Psikiyatrik Tedavi	Alan	17	8
	Almayan	196	92
	Toplam	**213**	**100**

	Alan	26	12.2
Psikoterapi	Almayan	187	87.8
	Toplam	**213**	**100**

Şahin, F. & Zeybek, H. İ. (2025). Work-life balance and work motivation: a study on turkish civil aviation employees during the covid-19 pandemic. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 385-397.

Work-Life Balance and Work Motivation: A Study on Turkish Civil Aviation Employees During the COVID-19 Pandemic[1]

İş-Yaşam Dengesi ve Çalışma Motivasyonu: COVID-19 Pandemisi Sırasında Türk Sivil Havacılık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Fatih Şahin[2], Halil İbrahim Zeybek[3]

Öz

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgını sürecinde Türk sivil havacılığında kokpit ve kabin personelinin iş-yaşam dengelerinin çalışma motivasyonlarına etkisini belirlemektir. Bu gözlem, bu alandaki araştırma ortamında önemli bir boşluğa işaret etmektedir. İş-yaşam dengesi konusu akademik literatürde sıklıkla ele alınmakta ve özellikle çalışan verimliliği, iş bağımlılığı, örgütsel bağlılık, tükenmişlik ve cinsiyet eşitsizliği ile ilişkisine odaklanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, yeni bir araştırma alanını temsil eden COVID-19 virüsünün neden olduğu küresel salgın döneminde iş-yaşam dengesinin çalışma motivasyonu üzerindeki etkisini araştırarak sivil havacılık ve turizm alanındaki mevcut literatüre katkıda bulunmaktır. Araştırmanın verileri, Türkiye'deki havayolu şirketlerinde çalışan 458 kokpit ve kabin ekibi üyesinden nicel araştırma yöntemi kullanılarak anket yoluyla toplanmıştır. Bağımsız örneklem t-testleri ve tek yönlü ANOVA testlerini içeren istatistiksel analizler, katılımcıların demografik özelliklerine dayalı olarak iş-yaşam dengesi ve çalışma motivasyonundaki farklılıkları değerlendirmek için kullanılmıştır. Sonuçlar, bu faktörler arasında güçlü bir pozitif korelasyon olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Havacilik, Covid-19, Iş-Yaşam Dengesi, Çalişma Motivasyonu.*

Abstract

The objective of this study is to ascertain the impact of work-life balance on the work motivation of cockpit and cabin crew in Turkish civil aviation during the course of the pandemic caused by the COVID-19. This observation points to a significant gap in the research landscape in this domain. The topic of work-life balance is frequently addressed in academic literature, with a particular focus on its relationship with employee productivity, work addiction, organisational commitment, burnout, and gender inequality. The objective of this study is to contribute to the existing literature on civil aviation and tourism by investigating the impact of work-life balance on work motivation during the period of the global pandemic caused by the COVID-19 virus, which represents a novel area of investigation. The data for the research were collected through a questionnaire from 458 cockpit and cabin crew members working in airline companies in Türkiye, utilising a quantitative research method. The statistical analyses, which included independent sample t-tests and one-way ANOVA tests, were employed to assess the differences in work-life balance and work motivation based on the demographic characteristics of the participants. The results revealed a strong positive correlation between these factors.

Keywords: *Aviation, Covid-19, Work-Life Balance, Work Motivation.*

JEL Codes: *D23, M10*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 05.03.2023 tarih ve 2023 / 2 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 21 / 10 / 2024
Accepted: 26 / 01 / 2025

[1]This study is derived from the corresponding author's master's thesis entitled "The Effects of Work-Life Balance on Work Motivation of Civil Aviation Sector Employees During the Covid-19 Outbreak in Türkiye".

[2]Lecturer, Recep Tayyip Erdoğan University, Vocational School of Social Sciences, Department of Transportation Services, Rize, Türkiye, fatih.sahin@erdogan.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-4639-707X.

[3]Prof. Dr., Rector of Gümüşhane University, Gümüşhane, Türkiye, zeybekhi@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4097-9079.

Introduction

The pursuit of equilibrium between one's professional and personal lives is an intrinsic aspect of human existence, shaped by the evolution of social structures. The concept of work-life balance (WLB) has undergone significant transformations throughout history, influenced by a range of factors including historical, cultural and socio-economic developments from the dawn of civilisation to the modern era of globalisation (Lockwood, 2003: 2). The modern era that is characterised by the rapid progress of technology and the cutthroat competition in professional world has made achieving that harmonious balance between job duties and personal desires even more important. People are increasingly challenged unification of working and living to feeling fully motivated at work.

The intricate interconnection between professional and personal objectives is a subject of intense scrutiny, underscoring the far-reaching influence of harmonising work and personal life on both individual well-being and organisational performance (Kumari, 2011: 25). The aviation industry, which puts safety at the top of its agenda is particularly interested in human factors—demanded by pilot error. The safety of all those involved in aviation operations is of the utmost importance, and it informs and shapes all operational activities. It is therefore imperative that the psychological well-being of aviation personnel is maintained that a harmonious blend of personal and professional lives is ensured, and that a high level of work motivation is maintained, to ensure aviation safety and an effective organisational safety culture.

The objective of this study is to examine the influence of work-life balance on work motivation, human factors in aviation, and the impact of the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) pandemic on these factors. This is one of the pioneering studies to address the relationship between work-life balance and work motivation in this sector, and it highlights the significant impacts of the COVID-19 pandemic on the tourism and civil aviation industry. In Türkiye, an increasing quantity of research and legislation demonstrates the growing importance of work-life balance and work motivation. However, research on the effects of work-life balance and work motivation on cabin and cockpit crew in aviation remains limited. This study emphasises the necessity of addressing human psychology directly in this context, as existing studies often prioritise technical and ergonomic aspects, overlooking the pivotal role of human factors in aviation safety.

A review of the literature reveals a positive correlation between work-life balance and a few variables that are closely associated with work motivation. These include job satisfaction, organisational performance, employee performance and subjective well-being. To illustrate, Kapo Wong et al. (2020: 14) discovered that work-life balance has a positive effect on job satisfaction, with work motivation acting as a mediator in this relationship and ultimately leading to increased job satisfaction. Hasan et al. (2020: 14) reached the conclusion that employee motivation is significantly affected by flexible working arrangements and the preference for working from home and managing personal lives among women. Mas-Machuca et al. (2016: 596) posit that the achievement of work-life balance is contingent upon the presence of a more motivated and productive workforce, accompanied by analogous benefits, including enhanced relationships with management and greater autonomy over their working lives. Byrne (2005: 56) posited that work-life balance can enhance subjective well-being via job satisfaction when employees exhibit low intrinsic motivation. A synthesis of the studies above reveals a significant relationship between work-life balance and work motivation levels. Work-life balance is a significant factor in job satisfaction and subjective well-being, as well as in employee performance and organisational commitment. Flexible working arrangements and management support are crucial in achieving this balance. Furthermore, work-life balance has a positive impact on organisational performance by emphasising its importance in both personal and professional areas.

Considering the findings of the literature review, it has been established that the relationship between work-life balance and work motivation has not been examined in its entirety, with a particular focus on all dimensions of work-life balance and work motivation. Additionally, the studies that have been conducted thus far have primarily focused on a single dimension, with different variables being explored. The sample groups selected in these studies do not include cabin crew and pilots. Considering the aforementioned considerations, the following research questions (RQ) were formulated with the aim of determining the macro-level effect of work-life balance on the work motivation of pilots and cabin crew, and of ascertaining whether this effect differs significantly according to demographic variables.

RQ1: Is there is a significant relationship between work-life balance and work motivation levels among pilots and cabin crew?

RQ2: Is there is a significant effect of work-life balance on work motivation for pilots and cabin crew?

RQ3: Are the sub-dimensions of work-life balance for pilots and cabin crew have a significant effect on work motivation?

RQ4: Is there is a significant difference in work-life balance for pilots and cabin crew according to demographic variables?

RQ5: Is there is a significant difference in work motivation for pilots and cabin crew according to demographic variables?

1. Materials and Methods

The present study employed a quantitative research methodology. The research was designed in accordance with the relational survey model, which is intended to ascertain the relationship between two or more variables. The relational survey model is a type of research design that is employed to ascertain whether a relationship exists between two or more measurable variables, and, if such a relationship is identified, to determine the direction and strength of this relationship (Karasar, 2020: 114). This design does not provide definitive evidence of a cause-and-effect relationship. However, by offering insights into the potential influence of one variable on another, it can inform predictions about the impact of changes in one variable on the other. In this context, the method was selected to examine the influence of work-life balance on the work motivation of civil aviation employees during the COVID-19 pandemic in Türkiye.

The study population comprises cockpit and cabin employees of airline companies operating in Türkiye. The 'convenience sampling' method was employed for the purpose of selecting the sample. This method is a relatively straightforward and expedient approach to data collection, particularly in comparison to other sampling techniques. This is a type of sampling that is not dependent on probability and is frequently employed in research studies. This sampling technique involves the selection of individuals who are readily accessible and able to communicate with the researcher. The convenience sampling method is typically employed when other forms of sampling are impractical due to constraints such as time, cost, or other considerations (Coşkun et al., 2017: 151).

1.1. Scales

The questionnaire method, which is a quantitative data collection method frequently used in social sciences, was selected as the preferred method for data collection in the study. The data obtained in the study were analysed using the LISREL and SPSS package programmes. The level of significance was set at p=0.05 for the purposes of the analysis. As the scales employed in the study were utilised in disparate sample groups, their reliability and validity were initially subjected to analysis.

Work-Life Balance Scale (WLBS): In the questionnaire the 17-item, 4-factor, 5-point Likert-type 'Work-Life Balance Scale' (Fisher et al., 2009), which was adapted into Turkish by Ekinci and Sabancı (2020) was used. The correlation values of the items in the scale with the other items were found to be above 0.30, and thus, they did not result in a reduction of the scale's reliability. Consequently, no item was removed from the scale. It was determined that the overall reliability level of the scale and the reliability of each factor were at a high level (Cronbach Alpha > 0.70). The prerequisites for conducting factor analysis were examined to ascertain their suitability for the proposed investigation. The first of these conditions is the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy, which determines whether the number of cases in the data set is sufficient for factor analysis. Additionally, the Bartlett sphericity test was employed to examine the existence of a relationship between variables (Tabachnick and Fidell, 2019: 483). The KMO value exceeds 0.60, and the Bartlett test of sphericity is statistically significant ($p < 0.01$). The results demonstrate that the sample data are suitable for factor analysis and that the data are drawn from a multivariate normal distribution (Kan & Akbaş, 2005). The CFA findings for the scale indicated that the factor loadings of the items ranged from 0.60 to 0.96. In order to determine that an item should remain on the scale, the criterion of a factor loading value exceeding 0.45 was employed (Büyüköztürk, 2018: 134). Furthermore, the degree of overlap between the items was examined, as was their loading on a factor. The factor analysis yielded a four-factor structure for the scale, with a total variance explained of 76.135%. Given that the scale exhibited a structure comprising more than a single factor, the "Varimax" vertical rotation was employed.

Multidimensional Work Motivation Scale (MWMS): To measure the work motivation, the 18-item, 6-factor, 7-point Likert-type 'Multidimensional Work Motivation Scale' (Gagné et al., 2010), which was adapted into Turkish by Çivilidağ and Şekercioğlu (2017), were employed in the study. As the correlation value of the items in the scale with the other items was found to be above 0.30 and the reliability level remained unaffected, so, no item was removed from the scale. It was established that the overall reliability of the scale and the reliability of each factor were at a high level (Cronbach Alpha > 0.70). The KMO value exceeded 0.60, and the Bartlett's test of sphericity yielded a statistically significant result ($p < 0.01$). These findings substantiate the suitability of the sample data for factor analysis and confirm that the data originate from a multivariate normal distribution, as postulated by Kan and Akbaş (2005: 230). In order to determine that an item should remain on the scale, the criterion of a factor loading value exceeding 0.45 was employed (Büyüköztürk, 2018: 134). Furthermore, the degree of overlap between the items was examined, as was their loading on a factor. The factor analysis yielded a four-factor structure for the scale, with a total variance explained of 88.061%. Given that the scale exhibited a structure comprising more than a single factor, the "Varimax" vertical rotation was employed.

The findings of the reliability and validity analyses of both scales are presented in Table 1.

Table 1. Reliability and Validity Findings of the Scales

Property	WLBS				MWMS					
	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Reliability	0.893	0.931	0.882	0.877	0.922	0.931	0.927	0.922	0.929	0.942
Eigenvalue	4.493	3.499	2.484	2.469	2.788	2.771	2.768	2.719	2.714	2.091
Variance Explained	76.135				88.061					
KMO	0.919				0.939					
Bartlett's Test of Sphericity	$X^2(136)=6005.566$				$X^2(153)=8886.507$					
p	p=0.000				p=0.000					

In order to test the construct validity of the scale, exploratory and confirmatory factor analyses were conducted, respectively. A variety of fit indices are employed to ascertain the appropriateness of the model in CFA. In this study, various fit indices were considered, including the IFI, CFI, RMSEA, GFI, and RMR. Additionally, the Chi-squared goodness of fit, was also taken into account (Table 2). The distribution of the data obtained within the scope of the research was examined using normal distribution analyses and measures of central tendency.

Table 2. CFA Findings of the Scales

Fit Measure	WLBS	MWMS	Good Fit	Acceptable Fit
x^2/df	1.173	1.136	$0 \leq x^2 \leq 2df$	$2 < x^2 \leq 3df$ (Hair et al., 2019:638)
RMSEA	0.019	0.017	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$0.03 \leq RMSEA \leq 0.08$ (Schermelleh-Engel & Moosburger, 2003: 52)
CFI	0.99	0.99	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI < .97$ (Hu & Bentler, 1999: 17)
GFI	0.97	0.97	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq CFI < .95$ (Steiger, 1990: 177)
AGFI	0.96	0.95	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI < .90$ (Byrne, 1998)
NFI	0.99	0.99	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI < .95$ (Schumacker & Lomax, 1996: 121)
NNFI	0.99	0.99	$.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$.95 \leq NNFI < .97$ (Schermelleh-Engel & Moosburger, 2003: 52)
SRMR	0.030	0.016	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 < SRMR \leq .10$ (Hu & Bentler, 1999: 17)

2. Results and Discussion

2.1. Demographic Findings

Table 3. The Demographic Characteristics of the Participants

Characteristics	n	%	Characteristics	n	%	Characteristics	n	%
Sex			Working duration			Change of living environment		
Female	226	49.30	0-5 years	124	27.10%	Slightly	68	29.30%
Male	232	50.70	6-10 years	161	35.20%	Moderately	84	36.20%
Age			11-15 years	99	21.60%	Extremely	80	34.50%
18-25	33	7.20	16 and above	74	16.20%	Change in sleep habits		
26-33	107	23.40	Flight distance			Slightly	70	30.20%
34-41	110	24.00	Short haul	143	31.20%	Moderately	76	32.80%
42-49	183	40.00	Long haul	151	33.00%	Extremely	86	37.10%
50 and above	25	5.50	Both	164	35.80%	Change of activities/holidays		
Marital Status			Satisfaction with work-life balance			Extremely	232	100%
Single	204	44.50%	Very satisfied	108	23.60%	Change of sport/leisure time habits		
Married	128	27.90%	Satisfied	130	28.40%	Slightly	88	37.90%
Divorced	126	27.60%	Neither satisfied nor dissatisfied	147	32.10%	Moderately	70	30.20%
Duration of marriage			Not satisfied	99	21.60%	Extremely	74	31.90%
0-5 years	43	33.60%	Necessary for work-life balance is…			Change in eating / drinking habits		
6-10 years	39	30.50%	Time management	106	23.10%	Slightly	78	33.60%
11-15 years	26	20.30%	Self-care	122	26.60%	Moderately	69	29.70%
16-20 years	20	15.60%	Socialisation	119	26.00%	Extremely	85	36.60%
Province of residence			Other	111	24.20%	Change in shopping habits		
İstanbul	400	87.30%	Leisure time utilisation			Slightly	79	34.10%
Ankara	22	4.80%	Trip/Going out with the crew	131	28.60%	Moderately	71	30.60%
Antalya	36	7.90%	Spending time alone	105	22.90%	Extremely	82	35.30%

Number of children (n=128)			Playing sport	105	22.90%	The biggest post-pandemic concern		
No child	67	52.30%	Other	117	25.50%	Job loss	154	33.60%
1	36	28.10%	Contribution to the work-life balance of the airline			Financial stagnation	147	32.10%
2	25	19.50%	Nothing	118	25.80%	Social anxiety	157	34.30%
Spouse's employment status			Flight requests	127	27.70%	Receiving support for childcare		
Not working	48	37.50%	Free day	94	20.50%	Yes	40	65.60%
Part-time	37	28.90%	Discounted ticket	119	26.00%	No	21	34.40%
Full time	43	33.60%	Collegiality			From whom support is received		
Spouse being a crew member			Yes	235	51.30%	Family	14	35.00%
Yes	21	16.40%	No	223	48.70%	Organisation	11	27.50%
No	107	83.60%	Stress reduction status of colleague			Neighbour, friend	6	15.00%
Spouse's education status			Yes	236	51.50%	Carer	9	22.50%
High school and below	52	40.60%	No	222	48.50%	Receiving support with housework		
Associate degree	33	25.80%	Impact of jetlag and fatigue on social life			Yes	221	48.30%
Undergraduate and above	43	33.60%	Yes	215	46.90%	No	237	51.70%
Profession			No	243	53.10%	Individual living with		
Captain/F.O	56	12.20%	Affected by COVID-19			At least one adult	270	59.00%
Purser	46	10.00%	Yes	241	52.60%	Alone	188	41.00%
Cabin chief	41	9.00%	No	217	47.40%			
Cabin crew	315	68.80%	During COVID-19…					
Airline worked for			I have never used unpaid leave	295	64.40%			
Airline 1	100	21.80%	I took unpaid leave for a while but I'm working now	163	35.60%			
Airline 2	102	22.30%	Change in private life due to pandemic					
Airline 3	162	35.40%	Yes	232	50.70%			
Other	94	20.50%	No	226	49.30%			

Table 3 shows the demographic characteristics of the participants. A total of 458 participants were reached within the scope of the research, with the gender distribution showing that 50.70% of the participants were male (n=232) and 49.30% were female (n=226). The majority of the participants were between the ages of 42 and 49 (40.0 The participants were predominantly single (44.50%; n=204), married for 0-5 years (33.60%; n=43), residents of Istanbul (87.30%; n=400), and childless (52.30%; n=67). A total of 128 married participants were included in the study. The majority of their spouses were unemployed (37.50%; n=48), were not flight crew members (83.60%; n=107) and had a high school diploma or less (40.60%; n=52). The majority of whom were cabin crew members (68.80%, n=315). The participants were employed by Airline 1 (35.40%, n=162), had been in their roles for between six and ten years (35.20%, n=161), and had experience of both long-haul and short-haul flights (35.80%, n=164), reported a neutral attitude towards their work-life balance (32.10%, n=147), considered self-care an essential aspect of maintaining a healthy work-life balance (26.60%, n=122),trip with their colleagues during their free time (28.60%, n=131). The most frequently cited factor affecting work-life balance was flight requests (27.70%, n=127). The majority of respondents reported a strong bond with their colleagues (51.30%, n=235), also reported that their colleagues helped to reduce their stress (51.50%, n=236), and jetlag and fatigue had no effect on their social life (53.10%, n=243). The participants were mostly affected by COVID-19 (52.60%; n=241). The study revealed that the majority of respondents did not utilise any form of unpaid leave during the period of the pandemic (64.40%, n=295). Furthermore, the pandemic led to a notable shift in their private lives (50.70%, n=232), moderate changes in their living environments (36.20%, n=84), and significant alterations in their sleeping habits (37.00%, n=86). Furthermore, their holidays and activities underwent a significant transformation (100.00%; n=458), while their sports and leisure habits exhibited a slight alteration (37.90%; n=88). Additionally, their eating and drinking habits underwent a notable shift (36.60%; n=85), as did their shopping habits (35.30%; n=82). The greatest concern expressed by participants in the post-pandemic period was social anxiety (34.30%, n=157). Moreover, it was established that they received assistance with childcare (%65.60; n=40), received support from their family for childcare (%35.00; n=14), received support with housework (%48.30; n=221), and resided with at least one adult (%59.00; n=270).

The distribution of the data and descriptive findings are given in Table 4.

Table 4. Data Distribution and Descriptive Findings

Measurements	Central Tendency		s.d.	α	Kurtosis	Skewness
	Mean	Median				
Negative impact of work on life (NIWL)	2.99	3.00	1.00	0.893	-1.242	0.092
Negative impact of life on work (NILW)	3.22	3.25	1.08	0.931	-1.406	-0.114
Positive impact of life on work (PILW)	2.82	3.00	1.15	0.882	-1.306	0.039
Positive impact of work on life (PIWL)	2.77	2.67	1.10	0.877	-1.211	0.122
Work-Life Balance	2.85	2.82	0.86	0.933	-1.022	0.152
Amotivation	4.29	4.33	1.60	0.922	-1.042	-0.146
Intrinsic motivation	3.65	3.50	1.71	0.931	-1.327	0.084
External regulation – social	3.63	3.67	1.70	0.927	-1.271	0.112
Identified regulation	3.70	3.67	1.67	0.922	-1.303	0.084
External regulation – material	3.71	3.50	1.73	0.929	-1.383	0.055
Introjected regulation	3.78	3.67	1.75	0.942	-1.326	0.055
Work Motivation	3.70	3.56	1.42	0.963	-1.272	0.108

As a result of the normal distribution analysis, it was determined that the data obtained from the central tendency measurements examined were from a normal distribution due to the closeness of the mean-median to each other and the kurtosis and skewness being between ±2 (George and Mallery, 2022: 114). At the same time, since the number of participants included in the study was sufficient (n>=30), parametric methods, which are statistically stronger based on the central limit theorem, were applied (Ghasemi and Zahediasl, 2012: 486).

As a result of the scores obtained in the Likert format scales, 0.8-point interval (4/5=0.80) was used to calculate the levels of the participants' responses. In this case, the range corresponding to each measurement level is calculated by adding a score interval of 0.8 to the initial score of 1 point of the Likert scale. In this case, the range of 1-1.80 represents "very low", the range of 1.81-2.6 represents "low", the range of 2.61-3.4 represents "medium", the range of 3.41-4.2 represents "high" and the range of 4.21-5.0 represents "very high" level and if the scale is calculated with total score, then these ranges should be multiplied by the number of items (Durmaz, 2020: 70-71).

It was determined that the work-life balance level of the participants was at a moderate level with 2.85±0.86. When the sub-dimensions of work-life balance were analysed, it was determined that "negative effect of work on life" was 2.99±1.00, "negative effect of life on work" was 3.22±1.08, "positive effect of life on work" was 2.82±1.15 and "positive effect of work on life" was 2.77±1.10.

As a result of the scores obtained in the Likert format scales, a score range of 0.86 (6/7=0.86) was used to calculate the levels of the participants' responses. In this case, the range corresponding to each measurement level is calculated by adding the score interval of 0.86 to the initial score of 1 point of the Likert scale. In this case, the range of 1-3.58 represents low level, 3.59-4.45 represents medium level and 4.46-7.0 represents high level.

It was determined that the study motivation level of the participants was at a medium level with 3.70±1.42. When the sub-dimensions of the level of work motivation were examined, it was determined that the level of work motivation was at a medium level with 4.29±1.60, intrinsic motivation with 3.65±1.71, external regulation-social with 3.63±1.70, personal regulation with 3.70±1.67, external regulation-material with 3.71±1.73 and internal reflected regulation with 3.78±1.75.

2.2. Findings

In this section of the study, Pearson correlation analysis and regression analyses were conducted to address the research questions, as outlined in Table 5 and aligned with the study's objectives.

Table 5.Results of the Analyses of the Relationship Between Variables

No	Variables		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	NIWL	r	1	0.551	-0.547	-0.498	-0.830	0.661	-0.593	-0.602	-0.506	-0.552	-0.554	-0.687
		p		0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
2	NILW	r		1	-0.497	-0.445	-0.853	0.454	-0.365	-0.388	-0.300	-0.361	-0.372	-0.444
		p			0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
3	PILW	r			1	0.430	0.742	-0.467	0.413	0.366	0.349	0.344	0.342	0.451
		p				0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*

4	PIWL	r				1	0.697	-0.411	0.301	0.359	0.306	0.32	0.398	0.415
		p					0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
5	WLB	r					1	-0.634	0.534	0.549	0.462	0.506	0.528	0.636
		p						0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
6	Amotivation	r						1	-0.716	-0.700	-0.686	-0.698	-0.741	-0.898
		p							0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
7	IM	r							1	0.616	0.615	0.597	0.624	0.827
		p								0.001*	0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
8	ER-S	r								1	0.605	0.621	0.61	0.823
		p									0.001*	0.001*	0.001*	0.001*
9	IR	r									1	0.618	0.631	0.823
		p										0.001*	0.001*	0.001*
10	ER-M	r										1	0.638	0.829
		p											0.001*	0.001*
11	IJR	r											1	0.843
		p												0.001*
12	WM	r												1
		p												
*p<0.05; Pearson Correlation														
Variables: Negative Impact of Work on Life (NIWL), Negative Impact of Life on Work (NILW), Positive Impact of Life on Work (PILW), Positive Impact of Work on Life (PIWL), Work-life Balance (WLB), Intrinsic motivation (IM), External Regulation-social (ER-S), Identified Regulation (IR), External Regulation-material (ER-M), Introjected regulation (IJR), Work motivation (WM)														

RQ 1: The primary objective of this study is to ascertain whether there is a significant relationship between work-life balance and work motivation levels among pilots and cabin crew. Upon examination of the correlation analysis presented in Table 5, it becomes evident that there is a positive and statistically significant relationship between the participants' work-life balance and work motivation ($r=0.636$; $p<0.05$). This finding suggests that as the participants enhance their work motivation levels, their work-life balance will concomitantly improve to a considerable extent. Consequently, the initial research question proposed in the study is validated. The study revealed a significant negative correlation between the negative impact of work on life and the level of work motivation ($r=-0.687$; $p<0.05$). This correlation was found to be highly significant.

The second and third research questions were tested using regression analysis. Prior to conducting the regression analysis, the underlying assumptions of regression analysis, including the normality of the data distribution, the presence of a relationship between the variables, and the absence of autocorrelation and multicollinearity issues between the variables, were evaluated. As illustrated in Table 4, the data pertaining to the variables incorporated into the model within the context of the research exhibit a normal distribution. The results of the analysis, indicating a significant relationship between the variables included in the model, are presented in Table 5.*RQ 2:* The second research question is whether there is a significant effect of work-life balance on work motivation for pilots and cabin crew.

Table 6. Simple Linear Regression Analysis of the Effect of Work-Life Balance on Work Motivation Levels

Variables	**β**	**s.e***	**t**	**p**
Constant	1.190	0.088	13.502	0.001**
Work-life balance	0.686	0.022	31.386	0.001**
*s.e stands for the term "Standard Error". **p<0.05; A linear regression analysis was conducted.				
F:985.066; $F_{(P)}$:0.001; Durbin-Watson: 1.949; R^2:0.684				
Independent: Work-Life Balance				
Dependent: Work Motivation				

The Durbin-Watson value was employed to ascertain the presence of autocorrelation in the regression model for each path coefficient. As this value fell within the range of 1-3, it was concluded that no autocorrelation existed for each regression coefficient (Field, 2018: 514). Furthermore, to assess the influence of the independent variables on the dependent variable within the research model, a multiple linear regression model was constructed, given that there were multiple independent variables. The variance inflation factor (VIF) was evaluated to ascertain the presence of multicollinearity in the relevant model. It was ascertained that there was no multicollinearity, as the VIF value was below 10 (Field, 2018: 555). In light of the aforementioned information, it was determined that the assumptions of the regression analyses were met (Table 6).

Upon analysis of the data presented in Table 6, it can be concluded that there is a statistically significant relationship between work-life balance and work motivation (t=31.386; p=0.001<0.05). Consequently, the second research question proposed in this study is accepted. The model demonstrates that work-life balance accounts for 68.4% of the variance in work motivation (R^2=0.684). The regression equation of the research model is provided below for reference.

The regression equation for the research model is as follows:

Work Motivation= 1.190 + 0.686 * Work-Life Balance (1)

Upon analysis of the regression equation, it was determined that work-life balance had an effect of 0.686 on work motivation. This result indicates that an increase of one unit in the work-life balance of the participants will result in an increase of 0.686 in work motivation.

RQ3: The third research question is whether the sub-dimensions of work-life balance for pilots and cabin crew have a significant effect on work motivation.

The results of the multiple linear regression (MLR) analysis examining the impact of work-life balance sub-dimensions on work motivation levels are presented in Table 7.

Table 7. MLR Analysis Examining the Impact of Work-Life Balance Sub-Dimensions on Work Motivation Levels

Variables	β	s.e.	t	p	Tolerance	VIF
Constant	5.882	0.376	15.630	0.001*		
NIWL	-0.828	0.064	-12.850	0.001*	0.555	1.801
NILW	-0.071	0.056	-1.272	0.204	0.620	1.614
PILW	0.096	0.053	1.826	0.068	0.629	1.589
PIWL	0.089	0.052	1.705	0.089	0.692	1.445
*p<0.05; Multiple Linear regression analysis was conducted.						
F:107.399; $F_{(P)}$:0.001*; Durbin-Watson: 1.951; R^2:0.487						
Independents: Negative Impact of Work on Life (NIWL), Negative Impact of Life on Work (NILW), Positive Impact of Life on Work (PILW), Positive Impact of Work on Life (PIWL)						
Dependent: Work Motivation						

Upon analysis of the values in Table 7, it is determined that the effect of the "negative impact of work on life" dimension on work motivation is significant. This finding supports the third research question of the study (t=-12.850;p=0.001<0.05). The independent variables account for 48.7% of the variance in work motivation (R^2=0.487).

The regression equation for the research model is as follows:

Work Motivation=5.882-0.828* NIWL (2)

Upon analysis of the regression equation, it was determined that the dimension of "negative impact of work on life" had an effect of -0.828 on work motivation. This result indicates that an increase of 1 unit in the dimension of "negative impact of work on life" will result in a decrease of 0.828 in work motivation.

RQ 4: The fourth research question is whether there is a significant difference in work-life balance for pilots and cabin crew according to demographic variables.

A one-way ANOVA analysis was conducted to ascertain whether a notable discrepancy existed between the work-life balance levels of the individuals who participated in the study and the occupational groups to which they belonged. The results of the analysis revealed a significant difference in terms of occupation and work-life balance level, as well as the "positive effect of life on work" and "positive effect of work on life" dimensions (p=0.001<0.05). Upon analysis of the Scheffe Test findings, it was determined that the differentiation originated from a significant difference between the captain/first officer and the participants who were purser, cabin chief and cabin attendant. Additionally, the work-life balance level, "positive impact of life on work" and "positive impact of work on life" dimensions of the captain/first officer participants were found to be higher than those of the purser, cabin chief and cabin attendant participants. As a result of the One-Way ANOVA analysis conducted to determine whether there is a significant difference between the occupational groups in terms of "negative impact of work on life" and "negative impact of life on work" dimensions, significant differences were found (p=0.001<0.05). When the findings of the Scheffe Test conducted to examine which group the differentiation originated from were analysed, it was determined that the difference was significant between the participants who were captain/first officer and the participants who were purser, cabin chief and cabin attendant and that the "negative impact of work on life" and "negative impact of life on work" dimensions of the participants who were captain/first officer were lower than the participants who were purser, cabin chief and cabin attendant.

A one-way ANOVA analysis was conducted to ascertain whether there were notable discrepancies between age groups in regard to their perceived levels of work-life balance. The results of the analysis indicated significant differences between age groups in terms of work-life balance level, the positive effect of life on work, and the positive effect of work on life ($p=0.001 < 0.05$). Upon analysis of the Scheffe Test findings, it was determined that the differentiation between the age groups was significant ($p=0.001$). The mean scores of the participants aged 50 and over were found to be higher than those of the participants aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49 in terms of work-life balance level, "positive impact of life on work" and "positive impact of work on life" dimensions. The one-way ANOVA analysis revealed significant differences between age groups in terms of the "negative impact of work on life" and "negative impact of life on work" dimensions ($p=0.001 <0.05$). Upon examination of the Scheffe Test findings, it was determined that the significant differences originated from a differentiation between the participants aged 50 and over and those aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49. Additionally, the averages of the participants aged 50 and over regarding the dimensions of "negative impact of work on life" and "negative impact of life on work" were found to be lower than those of the participants aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49.

The marital status of individuals, the employment status of their spouses, changes in living environment, alterations in sleeping habits, modifications in sports or leisure time habits, shifts in eating and drinking habits, changes in shopping habits, and the contribution of the airline to work-life balance, as determined through the One-Way ANOVA analysis conducted within the scope of work-life balance levels. The variables under investigation include marital status, spouses' employment status, change in living environment, change in sleeping habits, change in sports or leisure time habits, change in eating and drinking habits, change in shopping habits and the contribution of the airline to work-life balance and its sub-factors ($p>0. 05$. Consequently, there is no discernible difference in work-life balance and its constituent sub-dimensions in relation to marital status, the employment status of spouses, changes in living environment, alterations in sleeping habits, shifts in sports or leisure time habits, modifications in eating and drinking habits, changes in shopping habits and the contribution of the airline to work-life balance.

The independent sample t-test conducted to compare the participants' status regarding the impact of the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) pandemic and their work-life balance levels revealed no statistically significant differentiation between these variables and their sub-factors ($p > 0.05$). Therefore, the levels of work-life balance and its sub-dimensions exhibited by the participants do not vary according to their status regarding the impact of the Coronavirus.

RQ 5: The fifth research question is whether there is a significant difference in work motivation for pilots and cabin crew according to demographic variables.

A one-way ANOVA analysis was conducted to ascertain whether a significant discrepancy existed between the work motivation levels of the individuals who participated in the study and their respective occupations. The results of the analysis revealed a significant differentiation between occupational status and work motivation level, with the following dimensions being identified: intrinsic motivation, external regulation-social, personal regulation, external regulation-material and introjected regulation ($p=0.001 < 0.05$). Upon examination of the Scheffe Test findings, it was determined that the differentiation originated from a significant difference between the participants who were captain/first officer and those who were purser, cabin chief, and cabin attendant. Additionally, the level of work motivation and the specified sub-dimensions of the participants who were captain/first officer were found to be higher than those of the participants who were purser, cabin chief, and cabin attendant.

The results of the one-way ANOVA analysis indicated a significant differentiation between the occupation of the participants and the dimension of "amotivation" ($p=0.001 < 0.05$). Upon analysis of the Scheffe Test findings, it was determined that the differentiation originated from a discrepancy between the participants who held the roles of captain/first officer and those who held the roles of purser, cabin chief, and cabin attendant. Additionally, the "amotivation" dimension exhibited a lower prevalence among the captain/second pilot participants when compared to the purser, cabin chief, and cabin attendant participants.

A one-way ANOVA analysis was conducted to ascertain whether a statistically significant discrepancy existed between the age of the participants and their levels of work motivation. The results of the analysis revealed a significant differentiation between age and work motivation level, with the "intrinsic motivation", "external regulation-social", "identifed regulation", "external regulation-material" and "introjected regulation" dimensions exhibiting a p-value of less than 0.05 ($p=0.001$). Upon examination of the findings of the Scheffe Test, which was conducted to ascertain the source of the differentiation, it was determined that the difference was significant between the participants aged 50 and over and those aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49. Additionally, it was observed that the level of work motivation and the specified sub-dimensions of the participants aged 50 and over were higher than those of the participants aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49.

A one-way ANOVA analysis was carried out to determine whether there was a significant difference between "amotivation" and the age of the participants, a significant differentiation was found between the dimensions of age and amotivation (p=0.001<0.05). When analysing the results of the Scheffe Test, which was used to check which group the differentiation came from, it was found that the difference was between the participants aged 50 and over and the participants aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49, and that the dimension "amotivation" of the participants aged 50 and over was lower than that of the participants aged 18-25, 26-33, 34-41 and 42-49.

One-way ANOVA analysis was performed to determine if there was a significant difference between the contribution of the airline to work-life balance and the level of work motivation of the participants. As a result of this analysis, a significant difference was found between the contribution of the airline to work-life balance and the level of work motivation (p=0.022<0.05), 'external regulation-material' (p=0.017<0.05) and 'introjected regulation' (p=0.049<0.05) dimensions. When analysing the results of the Scheffe Test, which was used to examine which group the differentiation originated from, it was found that the difference was between the participants who thought that the airline did not make any contribution to work-life balance and the participants who thought that the airline provided flight requests and discounted tickets as a contribution, and that the participants who thought that the airline made no contribution to work-life balance had no contribution to work motivation, 'external regulation material' and 'introjected regulation' were lower than the participants who thought that the airline provided flight requests and discounted tickets as a contribution to employees' work-life balance.

The one-way ANOVA analysis was performed to compare marital status, spouse's employment status, change in living environment, change in sleeping habits, change in sports or leisure time habits, change in eating and drinking habits and change in shopping habits with work motivation levels of individuals, no significant differentiation was found between marital status, spouse's employment status, change in living environment, change in sleeping habits, change in sports or leisure time habits, change in eating and drinking habits and change in shopping habits and work motivation and its sub-factors (p>0. 05). As a result, work motivation and its subfactors did not differ according to marital status, spouse's employment status, change in living environment, change in sleeping habits, change in sports or leisure habits, change in eating and drinking habits and change in shopping habits.

The independent samples t-test was conducted to compare the participants' status of being affected by COVID-19 and work motivation levels, no significant difference was found between the participants' status of being affected by COVID-19 and work motivation and its sub-dimensions (p>0.05). As a result, participants' levels of study motivation and its sub-dimensions do not differ according to their status of being affected by COVID-19.

Conclusion

The concept of work-life balance has been demonstrated to have a positive impact on overall work-life happiness, productivity and job satisfaction. This is achieved by enabling employees to effectively manage the boundaries between their professional and personal lives. This equilibrium can assist in the reduction of stress, the maintenance of healthy relationships and the enhancement of overall well-being. Recent research also demonstrates that employees exhibit greater motivation, improved health and greater engagement in organisations that prioritise work-life balance (Baran and Şener, 2023). It can therefore be posited that the assurance of work-life balance represents a pivotal element in the success of employees and businesses.

It has been demonstrated that employees who are able to achieve a satisfactory work-life balance tend to display higher levels of motivation. A favourable work-life balance ensures that employees are more rested and energised, which in turn contributes to greater efficiency in their work. The ability to achieve a healthy work-life balance allows employees to dedicate time to personal goals as well as career goals, to focus better on their work by reducing stress, to demonstrate greater commitment to their work and to report greater satisfaction with their work (Pelit and Çetin, 2022: 47).

This situation, which is valid in almost all sectors, may be subject to slight variation in the aviation sector, which constitutes an important component of the tourism sector with its tourism transportation dimension, particularly in terms of the significance attributed to work-life balance. The presence of flexible working conditions, lengthy working hours, prolonged periods of separation from family, elevated stress levels and an increased sense of responsibility may collectively diminish employee motivation, thereby compromising aviation safety and security, as well as operational efficiency. During global health crises such as the COVID-19 pandemic, a decline in employee motivation may precipitate an increase in operational failure.

The objective of this study is to identify the effects of work-life balance on work motivation in the aviation industry. In order to achieve this, the study will examine which dimensions of work-life balance affect which dimensions of work motivation in aviation professionals. Furthermore, the study will investigate how to create a safe and secure aviation

environment. By a review of the literature and the application of statistical methods, this research demonstrates the interrelationship between work-life balance and work motivation and emphasises the importance of developing a balanced approach in high-risk areas of aviation.

The descriptive analyses, variance analyses and t-test results indicated that the participants' work-life balance level was at a medium level. Furthermore, there was a positive and highly significant relationship between work-life balance and work motivation. It was observed that work-life balance was the sole explanatory factor in work motivation, accounting for 68.4% of the variance. Upon analysis of the relationship between the dimensions, it was determined that the effect of the "negative impact of work on life" dimension on work motivation was significant and negative. However, it was concluded that the global crisis of the Coronavirus pandemic, which had a significant impact on the world's economies, did not have any direct impact on work-life balance and work motivation for cockpit and cabin employees.

It is a common occurrence for individuals to join organisations with the dual objective of obtaining employment and advancing their career. It is therefore recommended that managerial, organisational and psychosocial motivational tools are planned for development and execution in order to achieve high work motivation. In contrast with the prevailing view that remuneration is the primary driver of employee motivation, research indicates that "job design" exerts a more significant influence on work motivation (Mullins, 2005: 231). In light of the aforementioned considerations, the following suggestions are put forth for discussion.

1. It has been established that employees in the cabin should be afforded the highest priority in terms of ensuring a healthy work-life balance.
2. The implementation of training programmes for airline employees on time management, stress management, crisis management and the importance of maintaining a healthy work-life balance can enhance motivation and improve overall performance.
3. It is perceived from the participants that jetlag and fatigue have an impact on social interactions. In this context, ensuring sufficient time for rest and recovery between flights through the implementation of a more balanced and predictable flight schedule for cockpit and cabin crew may positively influence passenger interactions by contributing to more energetic and engaged cockpit and cabin crew. Furthermore, it may facilitate the allocation of sufficient time for social activities for cockpit and cabin crew.
4. The provision of comprehensive support to cockpit and cabin crew personnel, encompassing discounted tickets, complimentary day-off and flight requests, has the potential to enhance their motivation to work by facilitating the management of their work-life balance.
5. It is possible to form alliances with other airlines and industry stakeholders with a view to establishing standardised policies that prioritise the welfare of cockpit and cabin crew. This approach could facilitate the creation of a culture that promotes work-life balance across the industry, with a positive knock-on effect for the work-life balance of cockpit and cabin crew.

In conclusion, it is proposed that those responsible for decision-making in the air transport and tourism industry should collaborate on studies designed to enhance the overall travel experience for tourists and foster positive perceptions of destinations and airlines. This can be achieved by addressing the work-life balance of cockpit and cabin crew. Furthermore, it is recommended that studies be conducted with relevant internal and external stakeholders on the employees of the pertinent transportation modes with the objective of enhancing the positive travel experience of tourists who prefer sea, road, and railway travel.

References

Baran, S. & Şener, E. (2023). *İş yaşam dengesi ve iş motivasyonu algısını değiştiren bir olgu olarak kendi işinde çalışmak*. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(3), 2164–2194. https://doi.org/10.30798/MAKUIIBF.1281848.

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum* (24th ed.). Pegem Yayıncılık. Ankara.

Byrne, B. M. (1998). *Structural equation modeling with Lisrel, Prelis, and Simplis: Basic concepts, applications, and programming* (1st ed.). Psychology Press. New York.

Byrne, U. (2005). *Work-life balance*. *Business Information Review*, 22(1), 53–59. https://doi.org/10.1177/0266382105052268

Coşkun, R., Altunışık, R. & Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (9th ed.). Sakarya Kitabevi. Sakarya.

Çivilidağ, A., & Şekercioğlu, G. (2017*). Çok boyutlu iş motivasyonu ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması*. *Mediterranean Journal of Humanities*, VII(1), 143–156. https://doi.org/10.13114/MJH.2017.326

Durmaz, Y. (2020). *Vakıf üniversitelerinde okuyan öğrencilerin kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışları üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi.* [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal bilimler Enstitüsü.

Ekinci, H. & Sabancı, A. (2020). İş-yaşam dengesi ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 151–163. https://doi.org/10.24315/tred.690816

Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). SAGE. Sussex.

Fisher, G. G., Bulger, C. A. & Smith, C. S. (2009). Beyond work and family: A measure of work/nonwork interference and enhancement. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14(4), 441–456. https://doi.org/10.1037/a0016737

Gagné, M., Forest, J., Gilbert, M. H., Aubé, C., Morin, E. & Malorni, A. (2010). The motivation at work scale: Validation evidence in two languages. *Educational and Psychological Measurement*, 70(4), 628–646. https://doi.org/10.1177/0013164409355698

George, D. & Mallery, P. (2022). *IBM SPSS Statistics 27 Step by Step: A simple guide and reference* (7th ed.). Routledge.

Ghasemi, A. & Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology & Metabolism,* 10(2), 486–489. https://doi.org/10.5812/ijem.3505

Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson, R.E. (2019). *Multivariate Data Analysis (8th ed.).* CENGAGE. Hampshire.

Hasan, Z. U., Khan, M. I., Butt, T. H., Abid, G., & Rehman, S. (2020). The balance between work and life for subjective well-being: A moderated mediation model. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 1–18. https://doi.org/10.3390/JOITMC6040127

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

Kan, A., & Akbaş, A. (2005). *Lise öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması*. Mersin University Journal of the Faculty of Education (Vol. 1).

Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (35th ed.). Nobel Akademik. Ankara.

Kumari, V. P. (2011). A study on work life balance (with special reference to executives working at NTPC, Korba). *Asian J. Management,* 2(1), 25–27.

Lockwood, N. R. (2003). *Work/life balance challenges and solutions*. SHRM Research. Virginia.

Mas-Machuca, M., Berbegal-Mirabent, J. & Alegre, I. (2016). Work-life balance and ıts relationship with organizational pride and job satisfaction. *Journal of Managerial Psychology,* 31(2), 586–602. https://doi.org/10.1108/JMP-09-2014-0272

Mullins, L. J. (2005). *Management and organizational behaviour* (7th ed.). Prentice Hall. Essex.

Pelit, E. & Çetin, A. (2022). İnsan kaynakları yönetimi işlevi olarak kariyer yönetimi ve sorunlar: Turizm işletmeleri örneğinde teorik bir inceleme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 13(2), 28–54.

Schermelleh-Engel, K. & Moosburger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74.

Schumacker, R.E., & Lomax, R.G. (1996). *A beginner's guide to structural equation modeling* (1st ed.). Psychology Press. New Jersey.

Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: An interval estimation approach. *Multivariate Behavioral Research*, 25(2), 173-180.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.). Pearson. New Jersey.

Wong, K., Chan, A. H. S., & Teh, P. L. (2020). How is work–life balance arrangement associated with organisational performance? A meta-analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 1–19. https://doi.org/10.3390/IJERPH17124446

Denk, E. (2025).Türkiye'nin uluslararası düzeyde tescillenen gastronomik ürünleri ve ekonomik etkileri. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 398-417.

Türkiye'nin Uluslararası Düzeyde Tescillenen Gastronomik Ürünleri ve Ekonomik Etkileri[1]

Turkey's Internationally Registered Gastronomic Products and Their Economic Impacts

Erkan Denk[2]

Öz

Yerel yiyecekler, tüketiciler tarafından sadece tüketilecek bir ürünün çok daha ötesinde kültürel mirasın en önemli göstergesi olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Bunun farkına varan destinasyonlar, bu eşsiz ürünleri korumak, onlara rekabet gücü kazandırmak, sürdürülebilirliklerini sağlayarak ekonomik katkılarını da göz önünde bulundurup turistik bir ürün olarak değerlendirebilmek için coğrafi işaret tescil uygulamalarından destek almaktadır. Tescillenen coğrafi işaretler, gerek yerel gerekse uluslararası pazarlarda satılarak ülke ekonomisine katkı sunmakta, bölge kültürünü tanıtmakta, turizmin gelişimini teşvik ederken kırsal kalkınmayı da tetiklemektedir. Dolayısıyla coğrafi işaretlerin uluslararası düzeyde tescili, hem ekonomik katkı sağlayabilmesi hem de turizm gelirinin artışı için önemlidir. Bu makalenin amacı, öncelikle coğrafi işaretlerin ekonomik etkilerine değinerek özellikle gastronomi turizmi açısından değerlendirilebilecek olan Türkiye'nin uluslararası düzeyde tescillerinin bulunduğu Avrupa Birliği (AB) kayıtlarını ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniği kullanılarak ikincil kaynaklar ile Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ağı (GI view) kayıtları incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Türkiye'nin 2024 yılı Eylül ayında 26 adet AB tarafından tescillenen ürünü bulunduğu ve 65 ürün için tescil inceleme işlemlerinin devam ettiği belirlenmiştir. Türkiye'deki tescil sayısı ile karşılaştırıldığında gastronomik ürünlerin uluslararası pazara taşınmasında çok düşük seviyede kaldığı değerlendirilmiştir. Ekonomik katma değer yaratılmasında, gastronomi turizminin gelişiminde ve kırsal bölgelerin kalkınmasında coğrafi işaretlere daha fazla önem verilmelidir. Çalışma bu kapsamda coğrafi işaretlerin ekonomik açıdan önemine dikkat çekmekte olup ilgili paydaşlarda farkındalık yaratacağından önemlidir. Yol gösterici olması adına da ilgili paydaşlara çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Turizm ve Kalkınma, Gastronomi Turizmi, Gastronomik Ürün, Avrupa Birliği.*

Abstract

Local foods have begun to be considered by consumers as the most important indicator of cultural heritage, much more than just a product to be consumed. Realizing this, destinations receive support from geographical indication registration practices in order to protect these unique products, to give them competitive power, to ensure their sustainability, and to consider their economic contributions and evaluate them as a touristic product. Registered geographical indications contribute to the country's economy by being sold in both local and international markets, promote the regional culture, encourage the development of tourism and trigger rural development. Therefore, registration of geographical indications at the international level is important for both economic contribution and increase of tourism income. The aim of this article is to first touch on the economic effects of geographical indications and reveal the European Union (EU) records in which Turkey has international registrations, which can be evaluated especially in terms of gastronomy tourism. In this context, secondary sources and European Union Intellectual Property Network (GI view) records were examined using the descriptive analysis technique, one of the qualitative research methods. As a result of the analysis, it was determined that Turkey has 26 products registered by the EU in September 2024 and registration examination procedures are continuing for 65 products. Compared to the number of registrations in Turkey, it has been evaluated that the transportation of gastronomic products to the international market remains at a very low level. More importance should be given to geographical indications in the creation of economic added value, the development of gastronomy tourism and the development of rural regions. In this context, the study draws attention to the economic importance of geographical indications and is important as it will raise awareness among relevant stakeholders. Various suggestions have been presented to relevant stakeholders as a guide.

Keywords: *Tourism and Development, Gastronomy Tourism, Gastronomic Product, European Union.*

JEL Codes: *E20, E29, L83, R11, Z32.*

Submitted: 21 / 10 / 2024
Accepted: 26 / 01 / 2025

[1]Bu çalışma, 17-20 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen 8. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresinde sunulan bildiriden türetilmiştir.

[2]Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, Erzurum, Türkiye, erkan.denk@atauni.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2144-3316.

Giriş

Küreselleşen dünyada her geçen gün yörelere özgü yerel veya geleneksel ürünler özel olarak görülmekte ve gün geçtikçe bu özel ürünler gerek ekonomik gerekse turizm açısından daha önemli hale gelmektedir. Kültürel mirasın göstergesi olabilecek bu ürünlerin geleceğe aktarılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması onların yaşatılmasıyla mümkündür. Bu noktada coğrafi işaret uygulamaları devreye girmektedir. Coğrafi işaretler; belirli bir bölge veya yörede üretilen ve benzerlerinden kendi karakteristik özellikleri ile farklılaşan, tekil ve eşsiz yer temelli ürünler olarak tanımlanırken coğrafi işaret uygulamaları ise kullanılan etiketler yardımıyla ürünlerin kökeni hakkında bilgi veren, ürünün tarihi ve kültürel kimliğini yaşatan faaliyetleri kapsamaktadır (Bowen ve Zapata, 2009). Günümüzde coğrafi işaretler, yemekler, şaraplar, alkollü içkiler, el sanatları, tarım ürünleri ve orijinal bölgeleriyle güçlü bir bağlantısı olan diğer geleneksel ürünler de dahil olmak üzere geniş bir ürün yelpazesini içermektedir (Varnekar ve Chutia, 2024).

Coğrafi işaret tescili alan ürünler eşsiz, özgün ve tekil olarak ifade edilmektedir. Bu ürünler üretildikleri bölgeler ile arasında sıkı bağ olan ve üretildiği yöre ile özdeşleşen ürünlerdir. Benzerlerinden ayrı karakteristik özellikleri olan, üretim yöntemini ve kalitesini garanti eden, kırsal kalkınmayı ve yerel üretimi desteklediği gibi sürdürülebilir üretime katkı sunarak yörede ekonomik büyümeyi de tetikleyerek turizmin gelişimini teşvik etmektedir (Olgun ve Sevilmiş, 2017).

Türkiye'de coğrafi işaret koruması ilk olarak 1995 yılında, AB yasalarına uyum sürecinin bir parçası olarak yerel ürünlerin korunması için yasal bir çerçeve oluşturulmasının yanı sıra iç pazar için ortak standartlar oluşturmayı amaçlayan bir kanun hükmünde kararname (KHK 555) ile uygulamaya konulmuştur (Acar, 2018; Onat, 2024). Kanun hükmünde kararnamenin 2017 yılında 6797 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu ile değiştirilmesine kadar, tescil altına alınan coğrafi işaret sayısı yıldan yıla düşük seviyelerde artışlarla yatay seyretmiştir. Ancak son yıllarda gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde tescil sayılarında önemli artışlar yaşanmaktadır (Denk, 2022).

Geleneksel veya yöresel olarak adlandırılan özel ürünlerin küresel anlamda rekabet gücü kazanabilmesi yine uluslararası düzeyde coğrafi işaret tescilleriyle mümkün olabilir. Çünkü bu özel lezzetler, ziyaretçilere üretildikleri yer ve üreticiler ile geniş bir deneyim sunarken sahip oldukları hikayeleri ile turistin otantiklik arzusunu karşılamakta ve sürdürülebilirliği arttırarak yöre sakinlerine fayda sağlayacak ürün ve hizmet geliştirilmesini teşvik etmektedir (Sims, 2009). Buradan hareketle gerçekleştirilen çalışmada coğrafi işaretlerin öncelikle ekonomik etkileri ile birlikte Türkiye'nin AB tarafından coğrafi işaret olarak tescillenen ürünlerinin neler olduğu ortaya konulmak istenmiştir. Bu kapsamda gerekli doküman incelemeleri gerçekleştirilmiş olup analizler sonucu Türkiye'nin uluslararası düzeyde AB tescillerinin resmi ortaya çıkarılmıştır. Çalışma, güncel bilgileri derleyip tek bir kaynakta sunmaktadır ve AB tarafından coğrafi işaret tescili alan ürünlere dikkat çekmektedir. Geçmişte bu açıdan detaylı bir incelemeye rastlanılmadığı için çalışma literatüre sunacağı katkı açısından önemlidir. Ayrıca çalışma, ilgili paydaşlarda da coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri açısından farkındalık yaratabileceği, bölgelerinde turizmi geliştirmelerine aracılık edebileceği ve ürünlerini uluslararası pazarlara taşıyıp daha güçlü rekabet etmeye teşvik edeceği düşüncesiyle önemli görülebilir.

1. Kavramsal Çerçeve

Coğrafi işaretler, son zamanlarda dünya genelinde farklı bölgelerde de olsa ilgi çekmekte ve çalışma konusu olarak seçilmektedir. Bu çalışmalardan bazıları coğrafi işaretler ile ilgili kalite kontrolü (Bhattacharya ve Tiwari, 2022) ürün bazlı (Coşkun vd., 2024; Denk, 2023a; Duvaleix vd., 2021), turist tutumları (Çekiç vd., 2023; Li vd., 2023), yerel halkın farkındalık düzeyleri (Onat, 2024; Wu, 2024), üreticilerin bilgi seviyeleri (Sepúlveda vd., 2010; Teuber, 2011), tüketici satın alma istekliliği (Zhang vd., 2023) gibi konulara odaklanmışlardır. Belirtilen çalışmalarda yaygın olarak coğrafi işaret tescili almış ürünlerin özellikle kırsal kalkınmanın desteklenmesinde, ekonomik gelişimde, geleneksel bilginin korunmasında, turizmin geliştirilmesinde ve sürdürülebilir uygulamaların teşvik edilmesinde hayati bir rol oynadığına dikkat çekilmektedir. Beraberinde bu tescilli ürünler, geleneksel el sanatlarının ve biyoçeşitliliğin korunmasını destekleyerek toplumların zengin kültürel dokusuna katkıda bulunmaktadırlar (Varnekar ve Chutia, 2024).

Coğrafi işaretler, bir ürün ile coğrafi kökeni arasındaki bağlantıya ilişkin yüzyıllar boyunca aktarılan geleneksel bilgiler üzerine kurulmuştur. Yani coğrafi işaretler (Tekelioğlu, 2019); "*tüketicilerce tanınmış ve ünlenmiş ürünlerin kökeni (menşe) ile üretim yöntemlerinin güvence altına alınmasını sağlayan ayırt edici resmi kalite işaretleridir*" şeklinde tanımlanabilir. Coğrafi işaretler genellikle ürünün elde edildiği yer, yöre veya bölge ismi ile özdeşleşmiştir. Türkiye ilk olarak AB yasalarına uyum çerçevesinde 1995 yılında coğrafi işaretler ile ilgili düzenlemeler yapmış olsa da 2017 yılına gelindiğinde mevzuatını güncellemiş ve 6797 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nda konuyu daha fazla detaylandırmıştır. İlk yapılan ve devamında sürdürülen mevzuatta menşe adı ve mahreç işaret olarak 2 farklı tescil türü belirlenmiş ve uygulanmıştır. Bu kapsama girmeyen ürünler için ise geleneksel ürün adı tanımlaması kullanılmıştır. Türkiye'de doğal ürünler, tarım ürünleri, maden ve el sanatları ürünleri ile mevzuatta belirtilen şartları taşıyan sanayi ürünleri coğrafi işaret tescil başvurusuna konu olabilmektedir (Denk, 2022). Bunun aksine AB ise; tarımsal ürünler, gıdalar, şaraplar ve alkollü

sert içkiler için coğrafi işaret tescillerini kullanmaktadır. Yani ürünler Türkiye'ye göre daha sınırlıdır. AB tescil mevzuatı, 2006 ve 2012 yıllarında güncellenmiş olup 1151/2012 sayılı tüzük ve bu tüzüğün 668/2014 sayılı uygulama yönetmeliği kapsamında ürün tescilleri "*protected designation of origin-PDO"* (menşe adı) ve "*protected geographical indication-PGI*" (Mahreç işaret) şeklinde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bu iki tescil kapsamına girmeyen ürünler için "*traditional speciality guaranteed-TSG*" (geleneksel ürün adı) koruması bulunmaktadır (Türkpatent, 2024a).

1.1. Coğrafi İşaretlerin Amacı ve Ekonomik Etkileri

Coğrafi işaretlerin temel amacı; haksız rekabete karşı üreticileri ve tüketicileri korumak, tüketiciyi doğru beslenmeye yönlendirmek, ürünün üretildiği yörede katma değer yaratarak istihdam sağlamak, kırsal alanların kalkınmasını desteklemek ve turizmi çeşitlendirerek gelişimini teşvik etmektir. Kısaca, üreticiyi, tüketiciyi ve ürünü koruyarak üretim yöresini kalkındırmaktır (Tekelioğlu, 2019). Uluslararası ticarette de coğrafi işaretler öneme sahiptir. Kırsal bölgelerde yerel ürünlere değer katarak ekonomik kalkınmayı destekleyen coğrafi işaretler, sağladıkları özgünlük ve kalite güvencesi ile pazar çeşitlendirmesinin önünü açmaktadır. Beraberinde kültürel mirasın ve geleneksel üretim bilgilerinin korunmasına destek olarak nesiller boyunca aktarılmaya devam etmelerini sağlar. Ayrıca bu katkıları ile çevresel ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden coğrafi işaretler, yerel ürünleri ile gurur duyan toplum üyelerinin oluşmasına da olanak tanımaktadır. Dolayısıyla zengin çeşitlilikte bir küresel pazar oluşumuna yardımcı olan bu eşsiz tesciller, üretildikleri bölgelerde ekonomik ve kültürel değer yaratıp pazarda ürünlerin rekabet gücünü arttırarak markalaşmanın gelişimini teşvik etmektedir (Varnekar ve Chutia, 2024).

Coğrafi işaretlerin üretildikleri yörelere önemli ekonomik katkıları vardır. Özellikle AB ülkeleri bu uygulamalardan önemli derecede gelir elde edebilmektedir. Hatta İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz ve Yunanistan coğrafi işaret tescilli ürün sayısı ve ekonomik kazanç açısından öncü ülkelerdir. AB ülkelerini kapsayan 2017 yılında yapılan bir çalışmaya göre üye ülkelere ait coğrafi işaretler, yaklaşık 77.1 milyar Euro değerinde gelir sağlamıştır. Bunlardan ilk sıralarda yer alan Fransa'nın Ulusal Kalite ve Menşe Enstitüsü INAO verilerine göre, 2015 yılında coğrafi işaretlerden elde edilen gelir yaklaşık 25 milyar Euro olarak tahmin edilirken 2022 yılında bu gelir yaklaşık 32.7 milyar Euroya yükselmiştir (INAO, 2024). Yine 2019 yılında yayınlanan AB coğrafi işaretlerin ekonomik değeri üzerine gerçekleştirilen çalışmaya göre ise İtalya 15.8 milyar Euro, Almanya 8.7 milyar Euro, İngiltere 7.7 milyar Euro, İspanya 6.2 milyar Euro ve Portekiz 1.8 milyar Euro gelir elde etmişlerdir (Europen Comission, 2019). AB'de coğrafi işaretler üretiminin %58'i yerel pazarlarda satılırken bu tescilli ürünlerin yalnızca %22'si Avrupa dışında satılmaktadır ve tescilli ürün ihracatının %90'ını şaraplar veya içkiler oluşturmaktadır. Bu coğrafi işaret tescilli ürün ihracatının başlıca yararlanıcıları Fransa ve İtalya'dır (Török vd., 2020).

Geçmişte yapılan çalışmalar coğrafi işaretlerin üretiminin gerçekleştirildiği bölgelere ekonomik katkı boyutunu önemli derecede gözler önüne sermiştir. Bunlardan farklı bölgelerden örnekler verilecektir. İlk olarak Vietnam'ın coğrafi işaret tescilli Cao Phong portakalları üzerinde gerçekleştirilen çalışmada üreticiler, 3 yıl öncesine kadar 4.000 ile 9.000 VND arasında portakallarını satarken coğrafi işaret tescili sonrası portakalların kg. fiyatı %300'e yakın prim yapmış ve kilo fiyatının 30.000 ile 35.000 VND seviyelerine kadar yükseldiğini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde yine 2012 yılında AB tarafından tescillenen Phu Quoc balık sosu önceleri 500.000 litre civarında üretimi gerçekleştirilirken AB tescili sonrası 30'dan fazla ülkeye ihraç edilmeye başlamış ve üretim miktarı 5 milyon litreye ulaşarak satış fiyatı da yaklaşık %30 prim yaparak artış göstermiştir (Giang vd., 2017). AB üye ülkelerini kapsayan bir çalışmada coğrafi işaret tescili alan zeytinyağı ve şarap ürünleri ele alınmıştır. Bu ürünlerin üretildiği çiftliklerde tescil sonrası gelir artışı yaşandığı gibi yörelerde turizmin de gelişim gösterdiği tespit edilmiştir (Poetschki, Peerlings ve Dries, 2021). Yine coğrafi işaret tescili bulunan Fransa'nın ünlü Comte peyniri 700 milyon Euro üretim değerine sahip iken 14 bin kişiye istihdam yaratmaktadır. İtalya'nın meşhur peyniri Parmigiano Reggiano (Parmesan), 3 milyar Euro üzerinde bir katma değer sağlarken 50 bin kişilik bir istihdam kapasitesi oluşturmaktadır (Tekelioğlu, 2024).

Buradan hareketle coğrafi işaretler ve tescil uygulamalarına basit bir kayıt altına alma işlemi veya tescil belgesi olarak bakmamak gerekmektedir. Gerek uluslararası ticaretteki etkileri gerekse kırsal kalkınmadaki önemli işlevi gerekse de turizme yönelik çeşitlendirmeleri ve özellikle gastronomi turizmini harekete geçirebilme potansiyeli görmezden gelinmemelidir. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışma, Türkiye'nin uluslararası düzeyde sahip olunan coğrafi işaret tescillerini ortaya koymayı amaçlamış olup zengin gastronomik ürün potansiyeline dikkat çekmeyi hedeflemiştir.

1.2. Coğrafi İşaretler ile Turizm İlişkisi

Konu turizm açısından değerlendirildiğinde coğrafi işaretler, destinasyonlarda turizm endüstrisi gelişiminde önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Geleneksel bir ürün grubu olarak coğrafi işaretler, turistlerin dikkatini yerel kimliğe çekmek için etkili bir araç olarak öne çıkmakta, kırsal bölgelerde turizm faaliyetlerinin artmasına yol açmakta, üretim basamakları veya ekme, hasat etme, bağ bozumu gibi aşamaları ile turistlerin ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla bu faaliyetler beraberinde bölgede turizmin gelişimini tetikleyen etkiler ve uygulamalar yaratmaktadır.

Hindistan'ın Kerala bölgesinde ziyaretçiler ile gerçekleştirilen bir çalışmada, coğrafi işaret tescili alan yerel ürünlerin turistlerde ilgi uyandırdığı, bu ürünlerin yetiştirilme veya üretim süreci ile geleneksel bilgilerini öğrenme isteğinde oldukları belirlenmiştir (Das ve Dileep, 2023). Pamukçu ve arkadaşları (2021) coğrafi işaret ile tescillenen yerel olarak üretilen ürünlerin ya da diğer bir ifadeyle yöresel lezzetlerin gastronomi turizminin bölgede büyümesini teşvik etmede en etkili faktör olarak öne çıktığını belirlemişler ve %60 gibi yüksek oranda coğrafi işaret tescilli ürünlerin gastronomi turizminin gelişiminde etki sahibi olduğunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla coğrafi işaretler, gastronomi turizminde katalizör görevine sahiptir. Farklı bir çalışmada destinasyonların coğrafi işaret tescil sayısı ile turizmin gelişmişlik düzeyi ve ziyaretçi yoğunluğu arasında anlamlı pozitif bir ilişki belirlenmiştir (Hadelan vd., 2021).

Coğrafi işaret uygulamaları ile önde gelen ülkelerden olan İtalya'da yakın zamanda yapılan bir çalışmaya göre ise; coğrafi işaret tescilli gıdalar ve şaraplar turistleri sadece bölgelere çekmekle kalmayıp aynı zamanda geceleme sürelerini uzatmakta ve harcama eğilimlerini arttırmaktadır (De Simone, Giua ve Vaquero-Piñeiro, 2024). Yine İtalya'da yapılan diğer bir çalışma, Toskana bölgesinde coğrafi işaret tescili bulunan Sorana fasulyesinin üretiminin gerçekleştirildiği bölgelerde bu tescilden faydalanıldığı ve kırsal turizmin gelişiminin bu sayede teşvik edildiği belirlenmiştir (Belletti vd., 2017). Brezilya'da gerçekleştirilen çalışmada ise araştırmacılar, coğrafi işaretler aracılığıyla üretim amacıyla saha ziyaretleri, tadım etkinlikleri, festivaller ve faaliyetlere katılım, yemek kursları ile atölye çalışmalarına iştirak etme gibi uygulamaların turizm ve etkinliklerini zenginleştirdiği gibi geceleme sayısını arttırdığını ve restoran ziyaretlerini tetiklediğini belirlemişlerdir (De Lima, Vitória ve Pelinski, 2022).

Kore'nin ünlü yeşil çayı (Boseong green tea) coğrafi işaret tescili aldıktan sonra üretim miktarı 2 katına çıkmış, fiyatı %90 prim yaparak artış göstermiş ve bölgeyi ziyaret eden turist sayısı 3 kat artmıştır. Afrika'nın Sahraaltı bölgesinde yetiştirilen biberin (Penja pepper) tescil sonrası üretim miktarı %328 artmış, üretici sayısı 10'dan 200'e yükselirken fiyatı da %129 oranında prim yapmıştır. Fransa'nın coğrafi işaret tescilli ünlü Grenoble cevizinin kilogramı 4,3 Euro satılırken diğer cevizler ise 2,9-3,7 Euro/kg. arasında fiyatla satıışa sunulmaktadır. İtalya'nın mimari ve gastronomik ürünleri ile ünlü bölgesi Toscana'yı 48 milyon turist ziyaret ederken özellikle coğrafi işaret tescili bulunan kırsal alanlarda ziyaretçi sayısı ile geceleme sürelerinin artış gösterdiği görülmüştür (Nacak, 2021). Dolayısıyla coğrafi işaretler, özellikle ekonomik katma değer yaratmada ve kırsal turizmin ile gastronomi turizminin gelişiminde tetikleyici bir unsur olarak görülerek değerlendirilmelidir.

1.3.İlgli Çalışmalar

Coğrafi işaretler konusunda yazında ulusal ve uluslararası düzeyde birçok çalışma mevcuttur. Ancak çalışma konusu kapsamında ulusal düzeyde Türkiye'nin AB tarafından tescillenen ürünlerine yönelik boşluk bulunmaktadır. Çalışma bu boşluğu doldurmak için gerçekleştirilmiştir. Dal (2001), yüksek lisans tez çalışmasında hukuki açıdan AB ve Türkiye mevzuatlarını karşılaştırmıştır. Yine farklı bir doktora tez çalışması da Özgür (2011), tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, coğrafi işaretler uluslararası sözleşmeler ile birlikte ele alınıp AB ve Türkiye mevzuatları ile uygulamaları karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, yapılan uygulamalar ve yapılması gerekenler tespit edilmiş olup ilgili otoritelere uygulamalar hakkında öneriler geliştirilmiştir. Güler ve Saner (2018) çalışmalarında Türkiye'de coğrafi işaret tescili almış hayvansal gıdaları AB çerçevesinde değerlendirmişlerdir. İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz gibi ülkelere nazaran Türkiye'nin hayvansal gıdalar özelinde AB'ne coğrafi işaret tescil başvuru ve tescil alan ürün sayısı bakımından oldukça düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Coğrafi işaretlerin ihracat, pazarlama ve destinasyon markalaşmasında önemli olduğunu belirten araştırmacılar, uluslararası coğrafi işaret tescillerinin artışı için etkin bir coğrafi işaretler sisteminin kurulmasını ve ürünlerin tarihi bağlarının belirlenebilmesi için ise akademik çalışmaların teşvik edilmesi gerektiğini önermişlerdir.

Alparslan ve Demirbaş (2019) ise çalışmalarında Dünya genelinde bal üretiminde ilk sıralarda yer alan AB ve Türkiye'yi bal özelinde coğrafi işaret uygulamaları açısından 2007-2016 yılları arasındaki on yıllık zaman dilimini değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak yazarlar; Türkiye'nin önemli miktarda bal üretimi gerçekleştirdiğini, bu üretim miktarını çoğunlukla iç pazarda tükettiğini, ulusal düzeyde coğrafi işaret tescil sayısının düşük olduğunu ve yerli balların uluslararası düzeyde hak ettiği değeri yakalayamadığını belirlemişlerdir. AB için önemli bal tedarik potansiyelinin olduğunu belirten araştırmacılar, bal üretim sorunlarına çözümler üretilmesi gerekliliğini, ürün standardizasyonunun sağlanmasının önemli olduğunu ve pazarlama için üretici birliklerine teşvikler verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yine aynı yıl Tekelioğlu (2019) çalışmasında coğrafi işaretleri AB ve Türkiye uygulamaları açısından ele almıştır. Türkiye'nin bu konuda daha henüz yolun başında olduğunu belirten araştırmacı, tescil öncesi başvurular ile ilgili tescil sonrası ise yönetişim ve denetim sorunlarına dikkat çekerek çözüm önerileri sunmuştur. Karademir (2021) coğrafi işaretleri ekonomik boyutuyla çalışmasında ele almış olup coğrafi işaretleri ve tarihsel gelişimini açıklayarak Türkiye'nin AB nezdinde tescil almış 7 ürünü hakkında bilgiler vermiştir. Yazar ekonomik anlamda istenilen faydayı coğrafi işaretler aracılığıyla Türkiye'nin sağlayamadığına dikkat çekmiştir. Olgun ve Sevilmiş (2017) de çalışmalarında coğrafi işaret sistemini uluslararası bağlamda inceleyerek bu sistemin yarattığı ekonomik değeri irdelemiştir. Araştırmacılar, coğrafi

işaretlerin önemli bir pazar değerine sahip olduğunu ancak Türkiye'nin bu ürünlerden AB ve gelişmiş ülkelere nazaran ekonomik kalkınma açısından yeterli düzeyde faydalanamadığını ifade etmişlerdir.

Görüldüğü üzere ilgili yazında AB tarafından tescillenen Türkiye coğrafi işaretlerini detaylı şekilde inceleyen, güncel durumunu ortaya koyan ve gastronomi turizmi potansiyeli açısından değerlendiren bir araştırma yer almamaktadır. Dolayısıyla literatürde yer alan bu boşluğu doldurmayı çalışmamız amaçlamaktadır. Bununla birlikte çalışma, politika yapıcıları ve tescil sahibi kurumları daha fazla AB tescili almaya teşvik etmeyi de hedeflemektedir.

2. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, coğrafi işaretlerin ekonomik etkilerine dikkat çekerek Türkiye'nin uluslararası düzeyde tescil alan gastronomik ürünlerini ortaya çıkarmaktır. Bir bakıma aslında Türkiye'nin sadece deniz-kum-güneş üçlemesiyle tatil destinasyonu olarak uluslararası pazarda bilinirliğine ilave olarak gastronomi turizm potansiyelini de gözler önüne sermektir. Böylece AB tescilli ürünü bulunan diğer bölgelerde de turizm faaliyetlerini gastronomi turizmi ile çeşitlendirmek ve sezon süresini uzatabilmek çalışma hedefleri arasında yer alırken ilgili otoritelere öneriler geliştirmek de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacıyla bağlantılı olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine ilave olarak Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ağı (GI view) kayıtları betimsel analiz yöntemi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi olarak planlanan bu çalışmada uluslararası düzeyde tescil alan ürünler ile sınırlar çizilmiş ve konunun gastronomi turizmi açısından daha detaylı şekilde anlaşılması istenmiştir. Bu kapsamda oluşturulan kavramsal çerçeveye uygun olarak betimsel analiz gerçekleştirilmiştir (Karataş, 2015). Betimsel analiz, tespit edilen verilerin daha önceden belirlenen kodlara göre özetlenip yorumlanmasını içermektedir. Bu yöntemde amaç, elde edilen bulguları düzenleyip yorumlayarak anlaşılır ve açık bir şekilde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Araştırma şu sorulara odaklanmıştır:

1. Türkiye'nin AB tarafından tescillenen ürünleri nelerdir?

2.Bu ürünlerin coğrafi işaret tescil türleri nasıl şekillenmiştir?

3. Yıllara göre başvuru-tescil sayısı dağılımı nasıl gerçekleşmiştir?

4.AB ve TPMK tarafından verilen tesciller ne kadar sürede gerçekleşmiştir?

5. Türkiye'nin yedi bölgesine göre AB tarafından tescillenen ve başvuru işlemleri süren ürünlerin dağılımı nasıl oluşmuştur?

Buradan hareketle AB tescillerinin kayıtlı bulunduğu Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ağı "https://www.tmdn.org/giview/" web adresi kayıtlarından Türkiye'ye ait kayıtlı olan ürünler öncelikle tespit edilmiştir. Bu web sitesi 23.09.2024 tarihindeki veriler esas alınarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Belirtilen tarihte ayrıca Türk Patent ve Marka Kurumu'nda (TPMK) Türkiye'nin coğrafi işaretler kayıtları incelenmiş ve toplam 1.636 ürünün tescillendiği tespit edilmiştir. Tescillenen ürünlerin 1.236'sı mahreç işaret, 393'ü menşe adı ve 7 tanesinin geleneksel ürün adı ile kayıt altına alındığı belirlenmiştir. Türkiye'deki coğrafi işaretlerin büyük çoğunluğu yemekler ve çorbalar sınıfında tescillenirken (%27,7) bu tescillerin yarısından fazlası (%84,6) gastronomi turizminde değerlendirilebilecek ürünlerdir (Türkpatent, 2024b).

Çalışmada, AB kayıtları kapsamda coğrafi işaret tescili alan ürünler AB mevzuatına göre PDO (menşe) veya PGI (mahreç) gibi nasıl sınıflandırıldığı, dahil oldukları ürün grupları, tescil numaraları, yıllara göre yapılan coğrafi işaret tescil başvuruları ve alınan tescil sayıları, tescillerdeki geçen süre gün bazlı olarak ve AB coğrafi işaret tescil sahibi kurumlar gibi detaylı incelemeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular şekiller ve tablolar yardımıyla resmedilerek daha iyi anlaşılabilmesi için yorumlanmıştır.

3.Bulgular

İlgili kaynaklardan elde edilen veriler tasnif edilmiş olup okuyucunun daha kolay anlayabilmesi için şekiller ve tablolar eşliğinde açıklanmıştır. Öncelikle Türkiye'nin sahip olduğu uluslararası tescil sayıları ortaya konulmuştur. Şekil 1 bu verileri tescil türlerine göre göstermektedir.

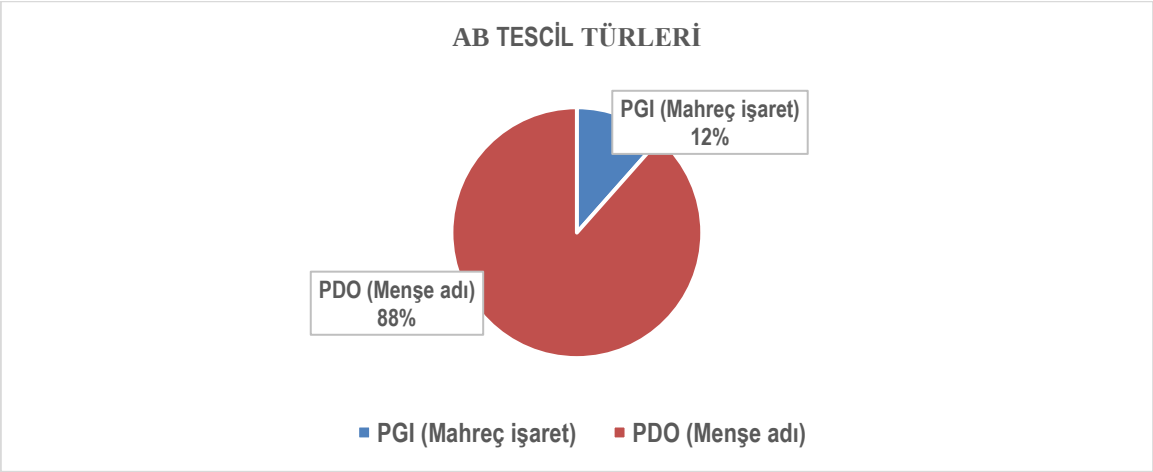

Şekil 1. Tescil Türüne Göre Türkiye Coğrafi İşaretleri

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Şekil ile ilgili açıklama veya Türkiye'nin AB kapsamında tescillenen 26 ürünü bulunmaktadır. Bu ürünlerin 3'ü PGI (mahreç işaret), 23'ü ise PDO (menşe adı) olarak tescil almıştır. 1995 yılında AB yasalarına uyum çerçevesinde coğrafi işaretler konusunda ilk adımlarını atan Türkiye'nin bugüne kadar geçen sürede uluslararası düzeyde ürünlerine sınırlı sayıda tescil alabildiği şeklinde bu sonuç değerlendirilebilir.

2024 yılı Eylül ayının sonu itibariyle TPMK verileri incelendiğinde Türkiye'de 1.636 ürün coğrafi işaret tescili almıştır. AB tescili kapsamında değerlendirilebilecek ürünler bu tescil sayısının yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla iki veri karşılaştırıldığında aradaki çarpıcı sonuç ortadadır. Ağırlıklı olarak gastronomi turizmine konu olabilecek ve bu kapsamda gastronomik ürün olarak değerlendirilebilecek olan tescilli ürünler uluslararası düzeyde coğrafi işaret tescilini ve tanıtımı beklemektedir. Tescil sahiplerinin ürünlerini uluslararası pazarlara taşıyabilmeleri, ekonomik katma değer yaratabilmeleri ve bölgelerinde gastronomi turizmini hareketlendirebilmeleri için AB tesciline gerekli önemi göstermeleri beklenmektedir.

Aşağıda yer alan Şekil 2 AB'ne ilk coğrafi işaret tescil başvuru yılından günümüze uzanan yıl bazlı ürün başvuru sayısı dağılımını göstermektedir.

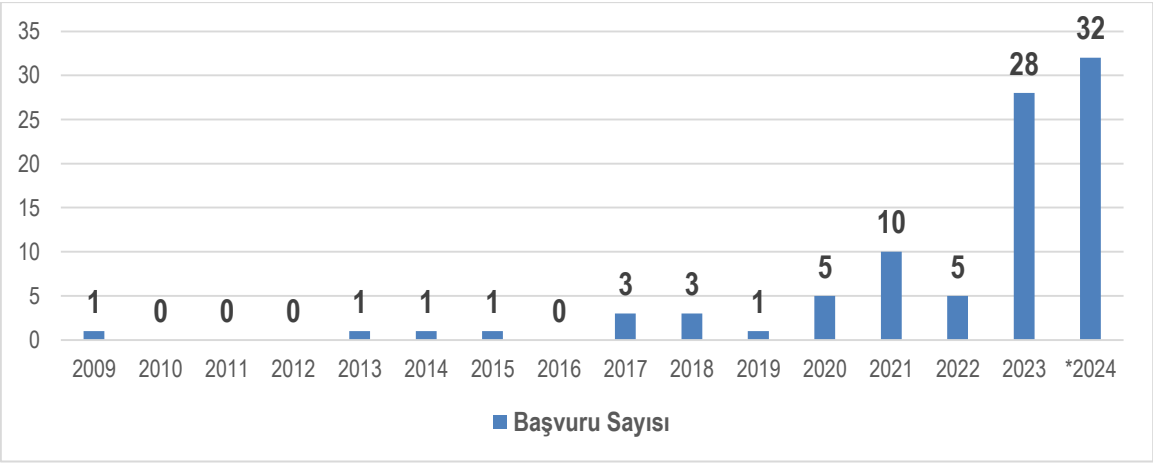

Şekil 2. AB Tescil Başvuru Sayıları Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Yukarıdaki şekil incelendiğinde AB tescili alabilmek için başvuruların 2009 yılına uzandığı görülmektedir. Oysa Türkiye ilk kez 1995 yılında coğrafi işaret uygulamaları ile ilgili mevzuatını yürürlüğe koyarak başlamıştır. Aradan geçen 14 yıl sonrasında sahip olunan ürün potansiyelinin uluslararası düzeye taşınabilmesi adına ilk girişimlerin uzun süre sonra yapıldığı görülmektedir. Bu durum, ilk yıllarda coğrafi işaret farkındalığının düşük olduğu günümüze gelindikçe artan başvuru sayılarına paralel olarak farkındalığın da artmış olabileceğini göstermektedir. Özellikle 2020 yılından sonra AB tescil başvurularında önemli artışlar yaşandığını Şekil 2 bize söylemektedir. 2023 yılında 28 olan başvuru sayısı 2024

yılında ilk dokuz ayında 32'ye ulaşmıştır. Bu tespit için tescil sahibi kurumların özellikle ürünlerinin uluslararasılaşması için çalışmalarını hızlandırdıkları şeklinde yorumlanabilir.

Coğrafi işaret tescil uygulamaları bir süreci kapsamaktadır. Aşağıda yer alan Şekil 3 AB coğrafi işaret tescil başvurusu sonrası ilk tescilin alındığı yıldan günümüze kadar geçen sürede gerçekleşen 26 tescilin yıllara göre dağılımını göstermektedir.

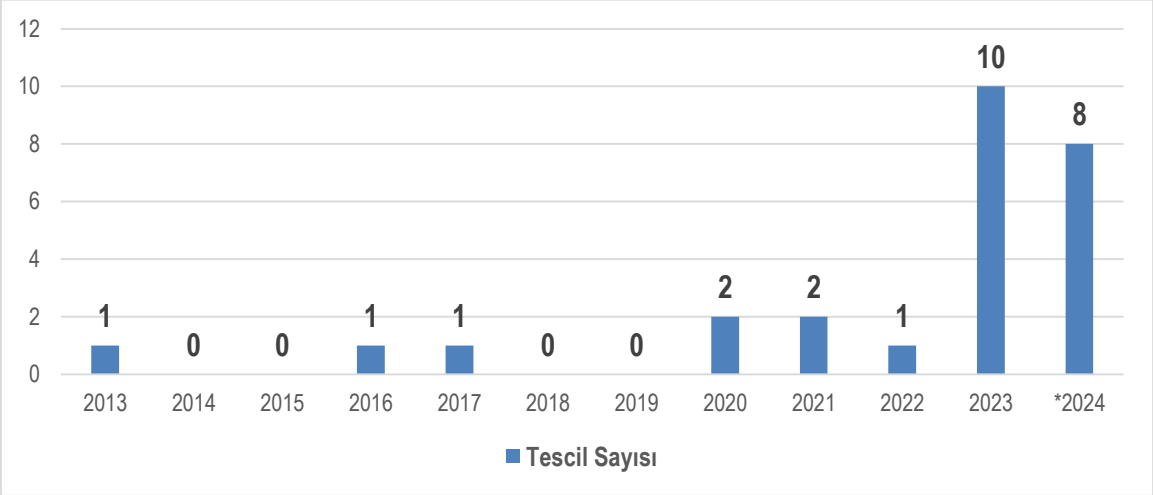

Şekil 3. AB Tescil Sayıları Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Yukarıdaki şekilde AB düzeyinde ilk coğrafi işaret tescilinin 2013 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Bu ürün de Antep baklavasıdır. Sonrasında devam eden yıllarda yatay seyreden tescil sayıları 2020 yılı ve sonrasında ivme kazanmaya başlamıştır. 2023 yılında 10 ürün AB tarafından tescil altına alınırken 2024 yılının ilk 9 ayında 8 ürünün daha tescillendiği görülmektedir. Bu durum, özellikle 2020 yılı ve sonrasında yakın zaman öncesinde gerçekleştirilen tescil girişimlerinin olumlu sonuçlandığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

AB kayıtlarında bulunan ve tescil almış ürünlerin tamamı gıdalar sınıfına aittir. Bu ürünler yani gıdalar da yine kendi içinde alt sınıflara ayrılabilmektedir. Bu sınıflandırma aşağıda yer alan Şekil 4'te detaylı şekilde belirtilmektedir. Bu şekil, AB mevzuatı gereği gıdalarda Türkiye'nin aldığı tesciller özelinde nasıl sınıflandırıldığını göstermektedir.

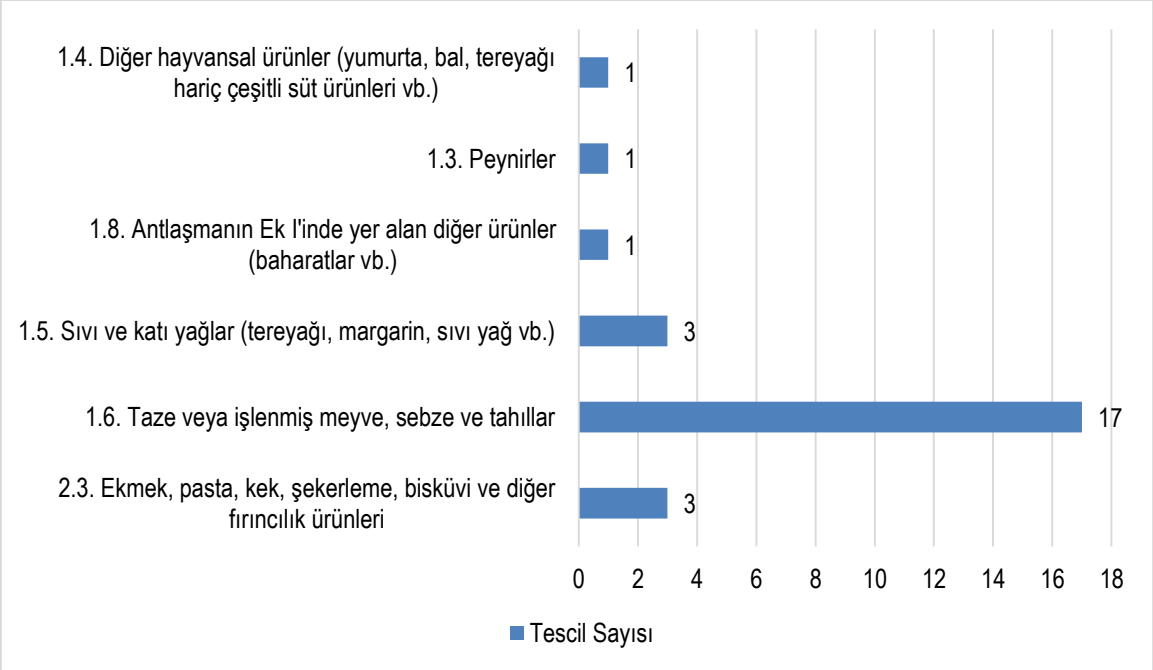

Şekil 4. Türkiye AB Tescilleri Ürün Grupları Dağılım Sayısı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

AB mevzuatı gereği gıdalar 2 sınıf ve bu sınıflar kendi için 8 ile 23 alt başlıkta kategorize edilmektedir. Şekil değerlendirildiğinde Türkiye en fazla AB tesciline gıdalar grubu içinde yer alan "*1.6 Taze veya işlenmiş meyve, sebze ve tahıllar*" alt sınıfında sahiptir ve buradaki tescil sayısı 17'dir. Daha sonra 3'er ürün tescili ile yine gıdalar sınıfında "*1.5 Sıvı ve katı yağlar(tereyağı, margarin, sıvı yağ vb.)*" ve "*2.3.Ekmek, pasta, kek, şekerleme, bisküvi ve diğer fırıncılık ürünleri*" alt kategorideki tescilleri gelmektedir. Peynirler, diğer hayvansal ürünler (yumurta, bal, tereyağı hariç çeşitli süt ürünleri vb.) ve baharatlar alt sınıflarında ise 1'er ürün tescili bulunmaktadır. Şimdilik 6 alt kategoride sınıflanan Türkiye'nin gıda tescilleri ilerleyen zaman diliminde alınacak yeni tesciller, zengin gastronomik çeşitliliği aracılığıyla daha fazla alt kategorilerde yer alabilecektir.

AB tescili alan ürünlerin neler olduğuna cevap verebilecek bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır. Aşağıda yer alan tabloda AB coğrafi işaret tescili alan ürünlerin isimleri, ürünlerin sınıfları ve tescil türleri ile tescil numaraları hakkında bilgiler ilk tescil tarihinden son tescil tarihine kadar sırasıyla yer almaktadır.

Tablo 1. AB Tescili Alan Türkiye Coğrafi İşaretleri

Ürünün Adı	Ürünün Sınıfı	Tescil Türü	Tescil Numara
Antep Baklavası/Gaziantep Baklavası	*Gıda Sınıfı 2.3	PGI	PGI-TR-0781
Aydın İnciri	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-1116
Malatya Kayısısı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-1221
Aydın Kestanesi	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-1362
Taşköprü Sarımsağı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-2217
Milas Zeytinyağı	Gıda Sınıfı 1.5	PDO	PDO-TR-2379
Bayramiç Beyazı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-2391
Edremit Körfezi Yeşil Çizik Zeytini	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02398
Giresun Tombul Fındığı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-2419
Antakya Künefesi	Gıda Sınıfı 2.3	PGI	PGI-TR-2451
Çağlayancerit Cevizi	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02608
Maraş Tarhanası	Gıda Sınıfı 2.3	PGI	PGI-TR-02611
Gemlik Zeytini	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02618
Milas Yağlı Zeytini	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02628
Araban Sarımsağı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-2767
Edremit Zeytinyağı	Gıda Sınıfı 1.5	PDO	PDO-TR-02783
Aydın Memecik Zeytinyağı	Gıda Sınıfı 1.5	PDO	PDO-TR-02802
Suruç Narı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02850

Safranbolu Safranı	Gıda Sınıfı 1.8	PDO	PDO-TR-02860
Ayaş Domatesi	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02883
Ezine Peyniri	Gıda Sınıfı 1.3	PDO	PDO-TR-02889
Bingöl Balı	Gıda Sınıfı 1.4	PDO	PDO-TR-02886
Osmaniye Yer Fıstığı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02901
Bursa Şeftalisi	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02887
Hüyük Çileği	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02891
Bursa Siyah İnciri/Bursa Siyahı	Gıda Sınıfı 1.6	PDO	PDO-TR-02838

*2.3 Ekmek, pasta, kek, şekerleme, bisküvi ve diğer fırıncılık ürünleri, 1.6 Taze veya işlenmiş meyve, sebze ve tahıllar, 1.5 Sıvı ve katı yağlar, 1.8 Antlaşmanın Ek I'inde yer alan diğer ürünler (baharatlar vb.), 1.3 Peynirler, 1.4 Diğer hayvansal ürünler (yumurta, bal, tereyağı hariç çeşitli süt ürünleri vb.) ifade etmektedir.

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Yukarıda yer alan tablo Türkiye'nin uluslararası düzeyde sahip olduğu tescilleri gözler önüne sermektedir. Bu ürünlerin tamamına yakını (%88,4) PDO (menşe) etiketine sahiptir. Sadece 3 ürün (%11,6) PGI (mahreç) tesciline sahiptir. Bu durum, AB tescili alan ürünlerin çoğunluğunun isimlerine ait olan bölge sınırları içinde hammadde, işleme ve üretim aşamalarına ait tüm işlemleri ile üretildiğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle tablo, Türkiye'nin zengin gastronomi çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Bu ürünler kapsamında özellikle gastronomi turizmi faaliyeti olarak da belirtilen zeytinyağı turizmi, peynir turizmi, api-turizm gibi alternatif turizm türlerine yönelik ürünlerin de uluslararası düzeyde ziyaretçileri yörelerinde beklediği ve onlara eşsiz deneyimler sunmayı teklif ettiğini de belirtmek gerekir.

Coğrafi işaret tescillerinde ürünler ilgili kurumlarda uzmanlar tarafından detaylı incelemeler sonucunda onay alabilmektedir veya kabul görmemektedir. AB'nin bu detaylı incelemede geçirdiği süreler ürün bazlı olarak aşağıda yer alan Şekil 5'te yer almaktadır.

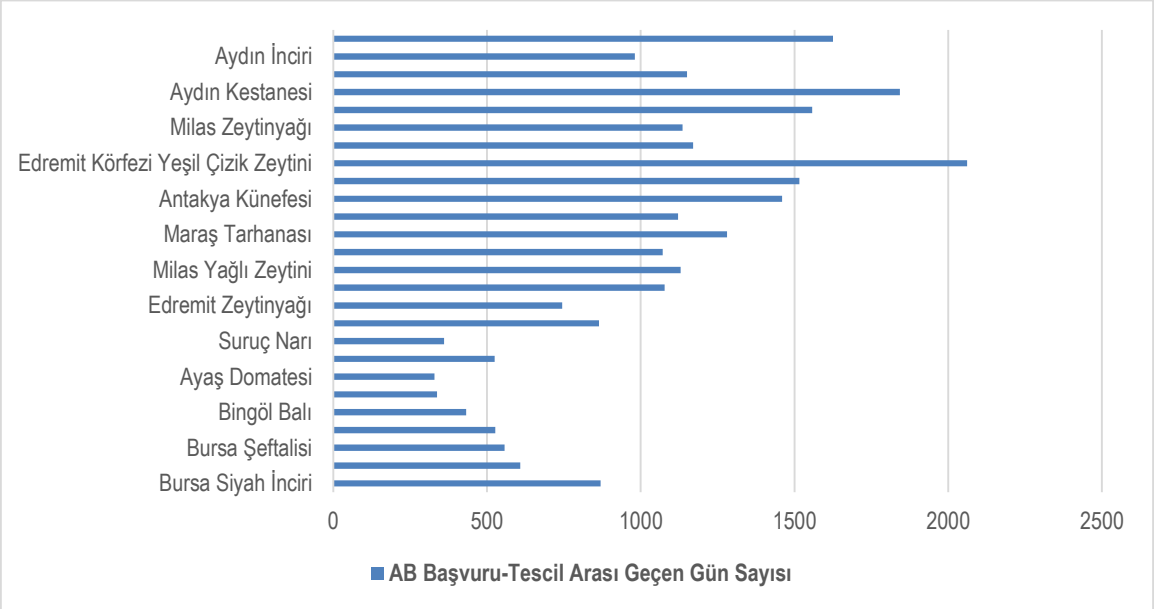

Şekil 5. AB Tescilinde Başvuru-Tescil Arası Geçen Süre Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

AB coğrafi işaret tescili alan 26 ürünün tescil inceleme işlemleri oldukça uzun bir zaman diliminde gerçekleştiği Şekil 5'te görülmektedir. İlk tescil alan ürün olan Antep baklavasının uluslararası tescil yolculuğu 1625 günde sonuçlanmıştır. En uzun süreye sahip olan ürün ise 2062 gün ile Edremit Körfezi yeşil çizik zeytinidir. Özellikle yakın zamanlarda elde dilen tesciller incelendiğinde sürenin daha da kısaldığı görülmektedir. 329 gün ile Ayaş domatesi AB tescilini en kısa sürede elde eden üründür. Bu durum ilgili kurumların mevzuatı ve uygulamaları daha iyi anladığı, eksikliği sınırlı dosyalarla başvurularda bulundukları, hataları kısa sürede çözdükleri ve yazışmalara hız verdikleri şeklinde yorumlanabilir. 26 ürünün AB tescilinde genel ortalamaları 1012 gündür. Bu sürenin yüksek olması özellikle ilk başvurularda çok zaman harcanmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Şekilde de görüleceği üzere Edremit zeytinyağı tescili ve sonrasında gerçekleşen tescillerde başvuru ile tescil edilen tarih aralığı bin günün altına inmeye başlamıştır.

Türkiye'de coğrafi işaretler uygulamalarında yetkili otorite olan TPMK'dur. Şekil 6 TPMK tarafından tescillenen 26 ürünün Türkiye'de tescil alabilmek için başvuru sonrası geçirdiği süreyi gün bazlı olarak ortaya koymaktadır.

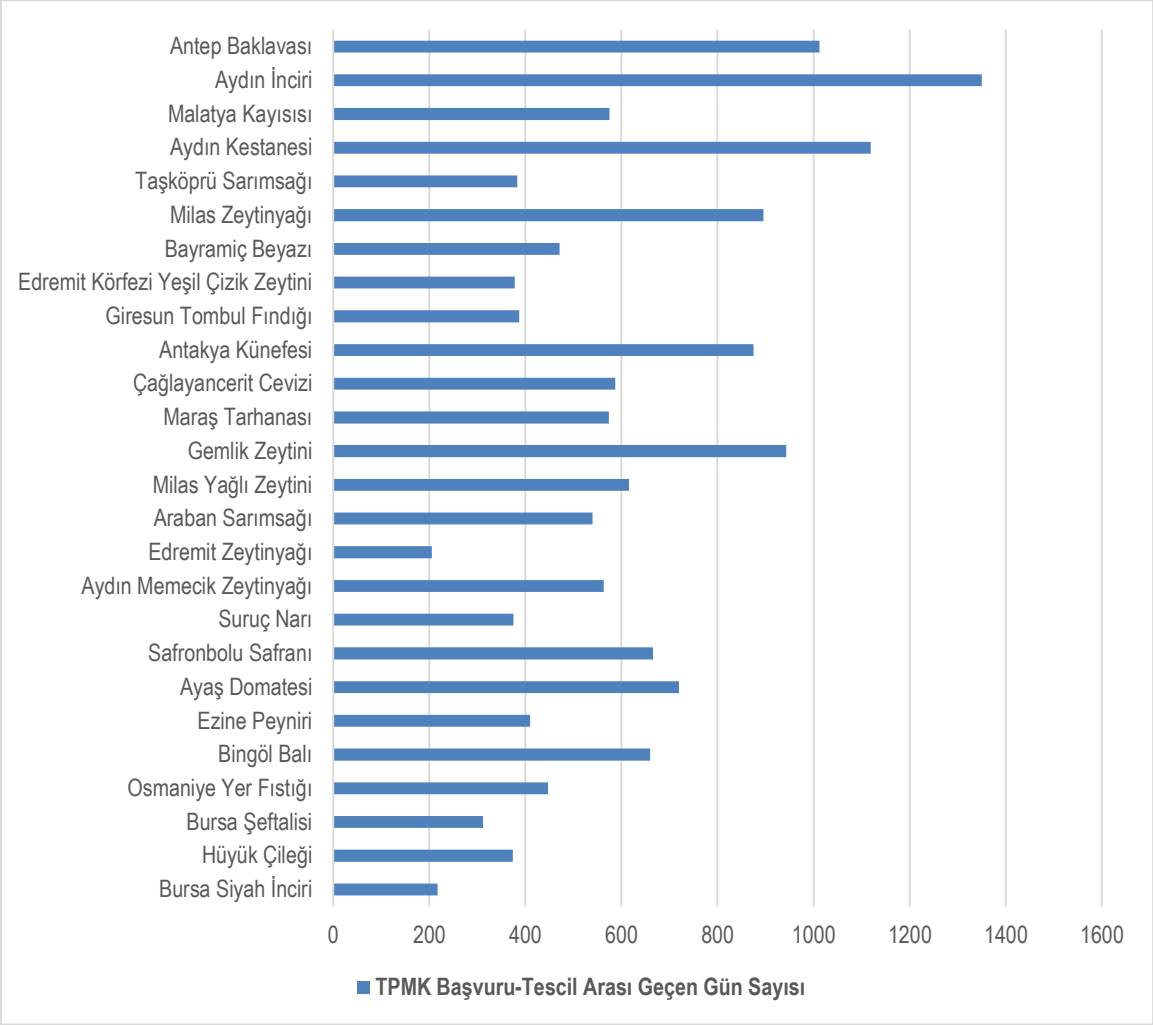

Şekil 6. TPMK Tescilinde Başvuru-Tescil Arası Geçen Süre Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

TPMK kayıtları incelendiğinde tescillenen ürünlerin başvuru süreleri ile tescil aldıkları gün aralığı hemen hemen bin günün altında gerçekleşmiştir. En uzun süren tescil işlem gün sayısı 1350'dir ve o da Aydın incirine aittir. Daha sonra 1119 gün ile yine Aydın iline ait olan Aydın kestanesi gelmektedir. 1012 gün ise Antep baklavasının inceleme işlemleri için geçen süredir. Bu üç ürün dışında kalan diğer ürünler Gemlik zeytini için gerçekleştirilen 943 gün ve altında inceleme süresine sahiptir. 26 ürünün TPMK tescilinde başvuru ile tescil almalarındaki geçen süre genel ortalamaları 602 gündür.

Aradaki zaman farklılığının daha iyi anlaşılabilmesi adına Şekil 7 daha net bir resim ortaya koymaktadır. Kırmızı renk, TPMK tarafından verilen tescillerde geçen süreyi gösterirken mavi renk, AB tarafından verilen tescilde geçen süreleri gün olarak ifade etmektedir.

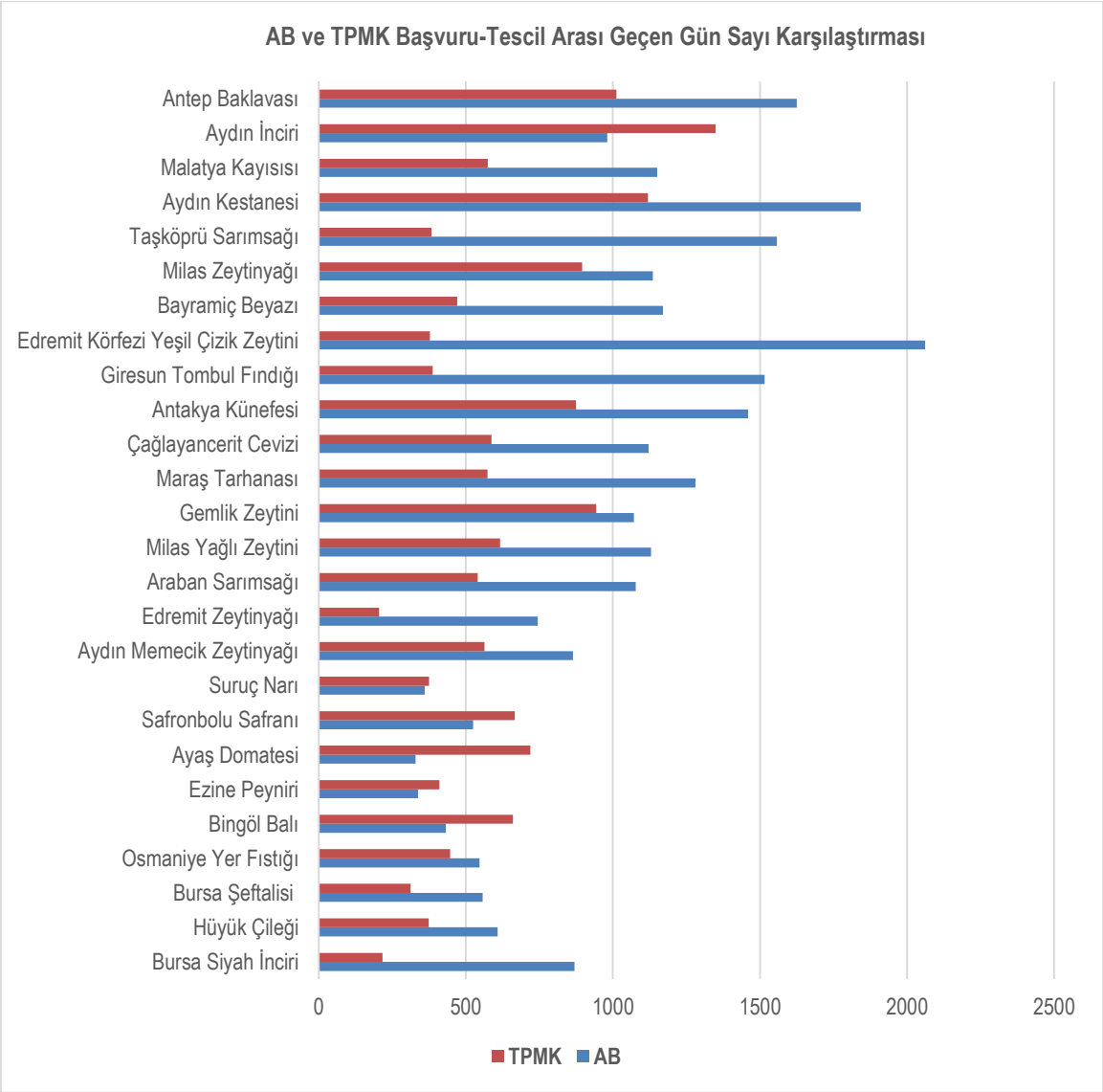

Şekil 7. AB ve TPMK Başvuru ile Tescil Arasında Geçen Gün Sayı Karşılaştırması

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search ve https://ci.turkpatent.gov.tr/anasayfa adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024

Şekil 7'ye göre Türkiye'nin AB tarafından tescil alan ürünlerinden sadece Suruç narı hariç geriye kalan 25'inin tamamının tescil süreci AB makamlarında TPMK'a göre daha uzun sürmüştür. Burada özellikle Edremit Körfezi yeşil çizik zeytinin, Bursa siyah incirinin ve Taşköprü sarımsağının süreçleri dikkat çekicidir. TPMK tarafından Edremit Körfezi yeşil çizik zeytini, 378 günde tescil alırken AB tescil alış süresi 2062 günde tamamlanmıştır. Bursa siyah inciri 217 günce TPMK tarafından tescillenirken AB bu ürün için 870 günde karar vermiştir. Taşköprü sarımsağı benzer şekilde 383 günde TPMK tarafından tescil alırken AB bu ürün tescilini 1558 günlük bir süreç sonucunda onaylamıştır. Dolayısıyla AB düzeyinde inceleme işlemlerinin ne kadar uzun sürebildiği, belki daha da detaylı incelemelerin gerçekleştirildiği çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum yabancı dil kullanımı kaynaklı bir problemden de kaynaklanıyor olabilir. Yönetişim konusunda bir eksiklik olarak da bu durum değerlendirilebilir.

AB tescil sahibi kurumlar hakkında Şekil 8 detaylı bir görünüm ortaya koymaktadır. Özellikle üretici birliklerinin sürecin içinde olması hem ürün hem üreticiler hem de sürecin sağlıklı yürütülebilmesi adına önemli görülmektedir. Kaldı ki AB coğrafi işaretleri sahiplerinin tamamına yakını üretici örgütü, konsorsiyum veya bir üretici topluluğudur (Tekelioğlu, 2019). Şekil üretici örgütlerinin uluslararasılaşma konusundaki girişimleri hakkında fikir vermektedir.

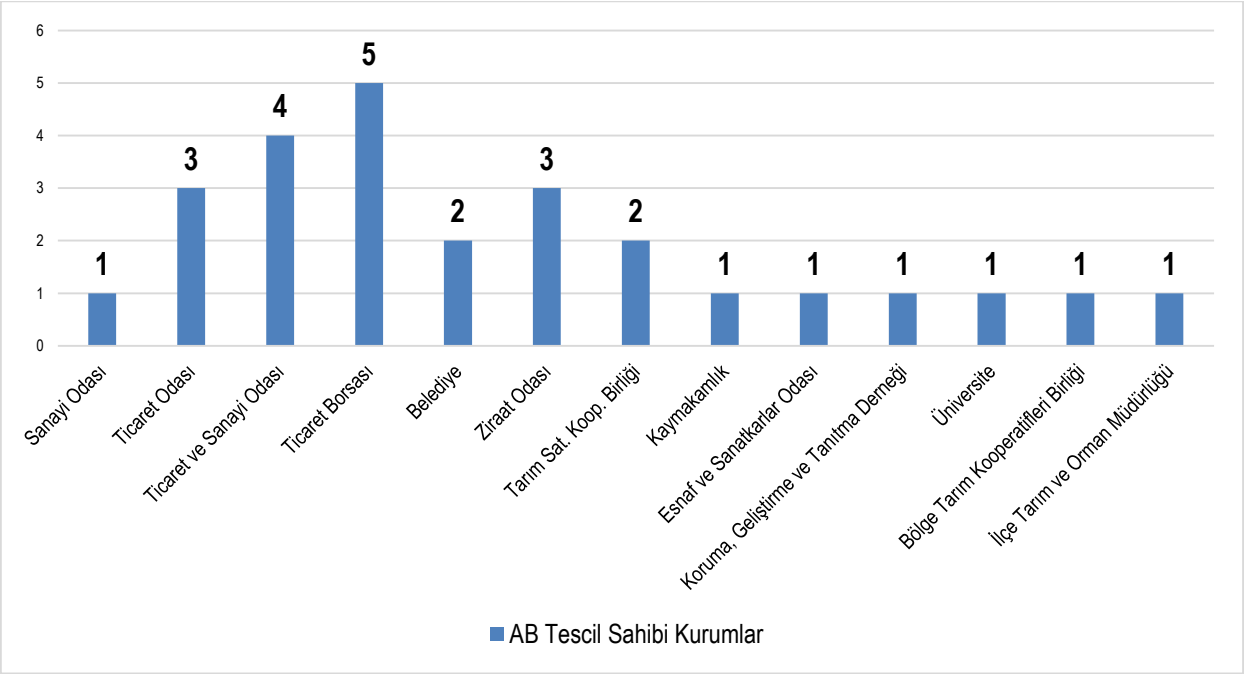

Şekil 8. Türkiye AB Tescillerinin Sahibi Kurumların Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Şekil 8 incelendiğinde AB tescili bulunan ürünlerinin sahiplerinin en fazla 5 tescil ile illere ait olan ticaret borsası ve 4 tescil ile yine illerin ticaret ve sanayi odaları olduğu görülmektedir. Daha sonra 3'er tescil ile ticaret odası ve ziraat odası kurumları gelmektedir. Bunları 2'şer farklı belediye ile üretici örgütü olan tarım satış kooperatif birliği izlemektedir. Dolayısıyla tescil sahipleri değerlendirildiğinde üretici örgütleri oranının AB'nin aksine düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Türkiye mevzuat açısından her ne kadar AB ile benzer uygulamalara sahip olsa da tescil alımında ve özellikle üretici örgütleri oluşumunda istenilen seviyelerde olmadığı şeklinde bu durum değerlendirilebilir. Bu tespit ile ilgili olarak belki de var olan üretici örgütlerinin coğrafi işaretler konusunda düşük farkındalığa sahip oldukları veya bu konuya pek ilgi göstermedikleri şeklinde değerlendirme de buradan yola çıkılarak yapılabilir.

AB tescil süreci bazı ürünler için devam etmektedir. Bu kapsamda başvuru işlemleri devam eden ürünlerin tescil türüne göre dağılımları aşağıda yer alan Şekil 9'da görülmektedir.

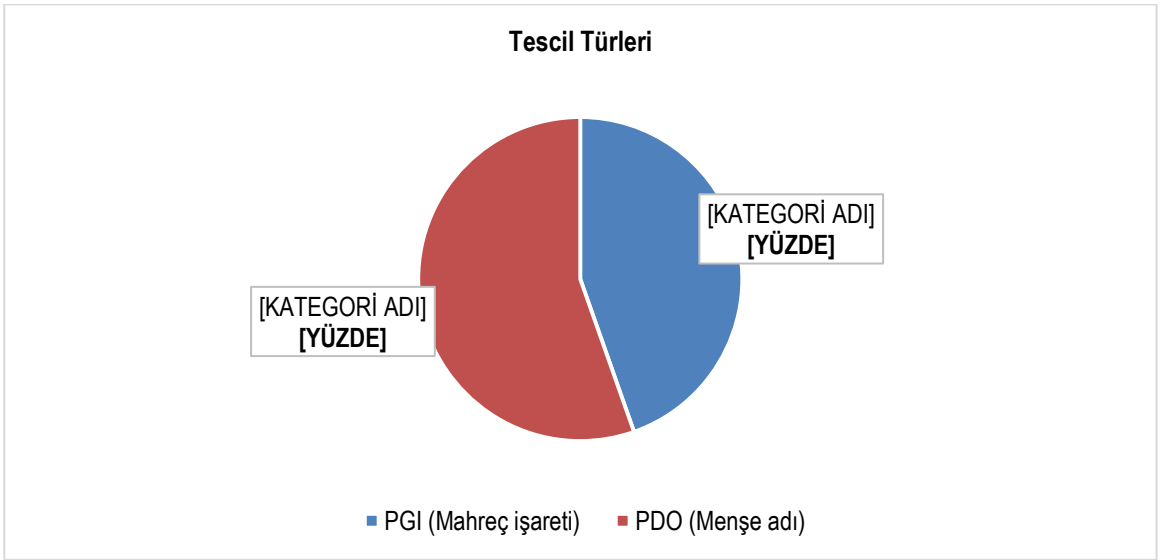

Şekil 9. AB Tescil İşlemleri Süren Türkiye Coğrafi İşaretlerinin Tescil Türleri Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

2024 yılı Eylül ayı başındaki AB başvurusunda bulunulan ve işlemleri devam eden ürünlerin 36 tanesi PDO, 29 tanesi ise PGI tescil başvurusuna sahiptir. Bu ürünlerin 4 tanesi inceleme işlemlerinde artık son aşamaya gelmiş ve resmi gazetede yayınlanmıştır. Tablo 2 bu ürünler hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 2. AB Tescilinde Askıya Çıkan ve İşlemleri Süren Türkiye Coğrafi İşaretleri

Ürünün Adı	Ürünün Sınıfı	Tescil Türü	Tescil Numara
Antep Menengiç Kahvesi / Antep Melengiç Kahvesi	**Gıda Sınıfı 1.8	PDO	PDO-TR-02661
Kayseri Pastırması	Gıda Sınıfı 1.2	PGI	PGI-TR-02910
Manisa Mesir Macunu	Gıda Sınıfı 2.3	PGI	PGI-TR-02893
Söke Pamuğu	Gıda Sınıfı 2.14	PGI	PGI-TR-03016

* **1.8 Antlaşmanın Ek I'inde yer alan diğer ürünler (baharatlar vb.), 1.2 Et ürünleri (pişmiş, tuzlanmış, tütsülenmiş vb.), 2.3 Ekmek, pasta, kek, şekerleme, bisküvi ve diğer fırıncılık ürünleri, 2.14 Pamuk ifade etmektedir.

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Yukarıda tabloda başvuru tarih önceliği gözetilerek belirtilen 4 ürün için tescil yapılmış olup ürünler itiraz süreci için askıya çıkarılmıştır. AB mevzuatları gereği üç ay süre ile askıda kalacak olan bu ürünler için itiraz olmaması durumunda 4 ürün daha Türkiye adına AB coğrafi işaret tescili alacaktır.

Geride kalan 61 ürün için ise hala AB'de tescil için ürün inceleme işlemleri sürmektedir. Bu ürünler ile ilgili ürünün sınıfı, tescil türü ve tescil numarası gibi detaylı bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. AB Tescilinde İnceleme İşlemleri Süren Türkiye Coğrafi İşaretleri

Ürünün Adı	Ürünün Sınıfı	T. Türü	Tescil No.	Ürünün Adı	Ürünün Sınıfı	T. Türü	Tescil No.
Antepfıstığı / Antep fıstığı	***Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02318	Kayseri Sucuğu	Gıda Sınıfı 1.2		PGI-TR-2966
Maraş Çöreği	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-02597	Aydın Çam Fıstığı	Gıda Sınıfı 1.1		PDO-TR-02989
Tonya Tereyağı	Gıda Sınıfı 1.5		PDO-TR-02780	Urfa Keten Köyneği Fıstığı / Şanlıurfa Keten Köyneği Fıstığı	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-03013
Erzurum Su Böreği	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-02781	Kayseri Mantısı	Gıda Sınıfı 2.5		PGI-TR-03024
İpsala Pirinci	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02806	Manisa Sultani Çekirdeksiz Üzümü	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-03022
Bursa Kestane Şekeri	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-02808	Fethiye Kaya İnciri	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-03025
Aydın Memecik Zeytini	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02813	Antep Fıstık Ezmesi / Antepfıstığı Ezmesi / Antep Fıstık Ezmesi	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-03045
Kırkağaç Kavunu	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02829	Antep Lahmacunu	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-03044
Amasya Çiçek Bamyası	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02836	Erzincan Tulum Peyniri	Gıda Sınıfı 1.3		PDO-TR-03056
Hopa Hamsili Ekmeği	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-02846	Oğuzeli Nar Ekşisi	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-03164
Isparta Gülyağı	Gıda Sınıfı 2.10		PDO-TR-02884	Muğla Çam Balı	Gıda Sınıfı 1.4		PDO-TR-03178
Urla Sakız Enginarı	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02894	Antep Muskası	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-03180
Kilis Zeytinyağı	Gıda Sınıfı 1.5		PDO-TR-02892	Denizli Kekiği	Gıda Sınıfı 1.8		PDO-TR-03189
Silifke Yoğurdu	Gıda Sınıfı 1.4		PGI-TR-02895	Erzurum Civil Peyniri	Gıda Sınıfı 1.3		PGI-TR-03195
Tarsus Sarıulak Zeytini	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02898	Afyon Pastırması	Gıda Sınıfı 1.2		PGI-TR-03216
Hatay Kaytaz Böreği	Gıda Sınıfı 2.3		PGI-TR-02900	Afyon Sucuğu	Gıda Sınıfı 1.2		PGI-TR-03215
Melli İnciri	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02902	Erzurum Küflü Civil Peyniri / Göğermiş Peyniri	Gıda Sınıfı 1.3		PGI-TR-03221
Adana Şalgamı	Gıda Sınıfı 2.4		PGI-TR-02922	Delice Doğal Kaynak Tuzu	Gıda Sınıfı 2.6		PDO-TR-03223
Milas Çekişke Zeytini	Gıda Sınıfı 1.6		PDO-TR-02943	Afyon Manda Yoğurdu / Afyonkarahisar Manda Yoğurdu	Gıda Sınıfı 1.4		PDO-TR-03225
Sinop Kestane Balı	Gıda Sınıfı 1.4		PDO-TR-2956	Afyon Kaymağı	Gıda Sınıfı 1.4		PDO-TR-03224
Mut Zeytinyağı	Gıda Sınıfı 1.5		PDO-TR-03226	Kale Biberi	Gıda		PDO-TR-03298
Rakı	Damıtılmış alkollü içki 25. Anason aromalı alkollü içki		PGI-TR-03240	Polatlı Soğanı	Gıda		PGI-TR-03299
Kütahya Pazarlar Kirazı	Gıda		PDO-TR-03253	Beypazarı Kurusu	Gıda		PGI-TR-03302
Antep Bulguru / Antep Bulguru	Gıda		PGI-TR-03259	Ayvalık Zeytinyağı	Gıda		PDO-TR-03304
Tavas Yanık Koyun Yoğurt	Gıda		PGI-TR-03280	Bilecik Şerbetçiotu	Gıda		PGI-TR-03305
Geyve Ayvası	Gıda		PDO-TR-03283	Gaziantep Koruk Ekşisi	Gıda		PGI-TR-03328
Tavas Baklavası	Gıda		PGI-TR-03292	Avşa Ada Karası Üzümü	Gıda		PDO-TR-03329
Taraklı Uğut Tatlısı	Gıda		PGI-TR-03289	Kapıdağ Mor Soğanı	Gıda		PDO-TR-03336
Denizli Çalkarası Üzümü / Denizli Çalkarası	Gıda		PDO-TR-03295	Uşak Helvası	Gıda		PDO-TR-03337
Denizli Leblebisi	Gıda		PGI-TR-03297	Karacadağ Pirinci	Gıda		PDO-TR-03351
Buldan Kestanesi	Gıda		PDO-TR-03294				

*** 1.6 Taze veya işlenmiş meyve, sebze ve tahıllar, 2.3 Ekmek, pasta, kek, şekerleme, bisküvi ve diğer fırıncılık ürünleri, 1.5 Sıvı ve katı yağlar, 2.10 Uçucu yağlar, 1.4 Diğer hayvansal ürünler (yumurta, bal, tereyağı hariç çeşitli süt ürünleri vb.), 2.4 Bitki özlerinden yapılan içecekler, 1.2 Et ürünleri (pişmiş, tuzlanmış, tütsülenmiş vb.), 1.1 Taze et (ve sakatat), 2.5 Makarna, 1.3 Peynirler, 1.8 Antlaşmanın Ek I'inde yer alan diğer ürünler (baharatlar vb.), 2.6 Tuz ifade etmektedir (https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024)

Tablo 3 aracılığıyla AB başvurusu yapılan ürünler değerlendirildiğinde Türkiye'nin önemli bir gastronomi turizmi potansiyelinin varlığı açıkça gözler önüne serilmektedir. Tabloda bu durum çok net görülebilir. Özellikle Gaziantep ve Denizli yörelerinin 7'şer ürün başvurusunun bulunması bu potansiyele önemli zenginlik katmaktadır. Bu şehirlerden sonra Afyon'un 4 ürün başvurusu gelmektedir. 3'er ürün için başvuruları bulunan iller ise, Kayseri, Erzurum, Balıkesir, Mersin, Manisa, Muğla ve Aydın'dır. Dolayısıyla özellikle bu merkezler coğrafi işaretler hakkında farkındalığın yüksek düzeylerde olabileceği bölgeler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca sahip oldukları gastronomik ürünlere uluslararası düzeyde tanınırlık kazandırma çabasının gün geçtikçe artmaya başladığı şeklinde de bu durum yorumlanabilir.

Türkiye'nin her yöresinde farklı lezzetlere sahip, zengin mutfağıyla dikkat çeken ve iyi bir gastronomi destinasyonu olma yolunda ilerlediği yukarıda belirtilen ürün çeşitliliğiyle söylenebilir. AB coğrafi işaret tescillerinin Türkiye'nin yedi bölgesine göre dağılımını ise alınan tescil ve yapılan başvuru sayıları olarak Şekil 10 açıkça ortaya çıkarmaktadır.

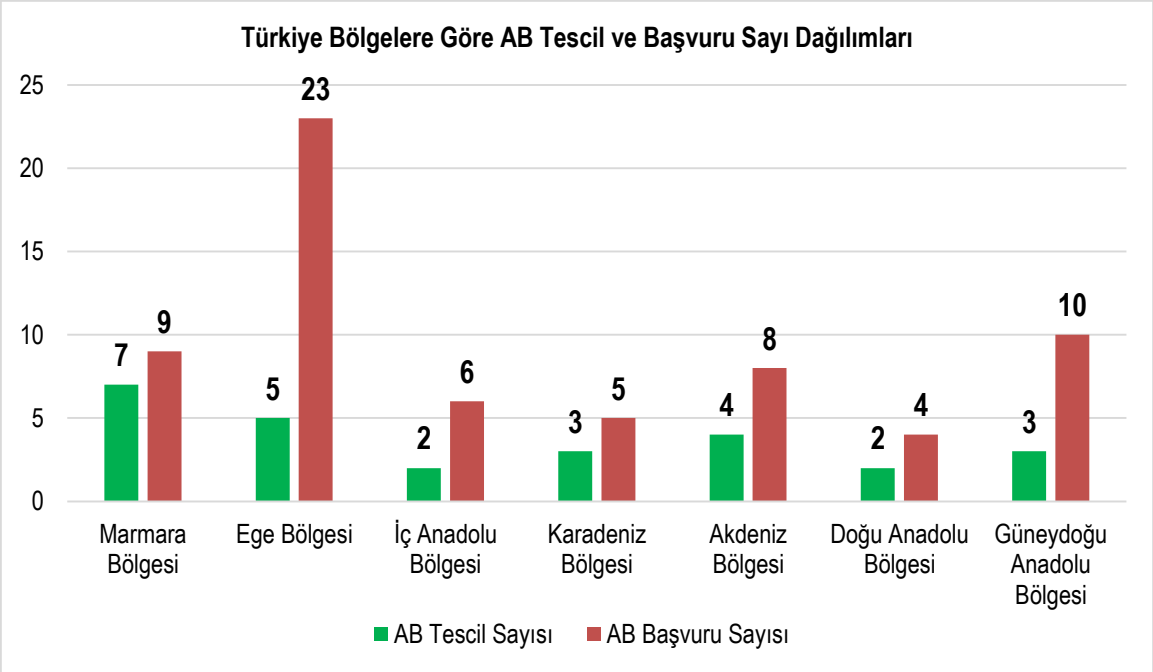

Şekil 10. Türkiye'nin Yedi Bölgesinin Coğrafi İşaretlerde AB Tescil ve Başvuru Sayıları Dağılımı

Kaynak: https://www.tmdn.org/giview/gi/search, adresinden yazar tarafından derlenmiştir 23.09.2024.

Şekil incelendiğinde en fazla AB tescilin 7 ürün ile Marmara Bölgesine ait olduğu görülürken onu 5 ürün ile Ege Bölgesi ve 4 ürün ile Akdeniz Bölgesi takip etmektedir. Türkiye'nin yedi bölgesinde de en az 2 ürünün AB tarafından coğrafi işaret tescili aldığı açıkça görülmektedir. Başvuru sayılarına bakıldığında ise 23 ürün başvurusu ile Ege Bölgesi diğer bölgelerin oldukça önünde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi 10 ürün ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu bölgede Gaziantep ilinin bulunması ve Türkiye genelinde de 106 tescilli ürün ile ilk sırada yer alması bu durumda etkili olmuş olabilir. Daha sonra ise yine 9 ürün başvurusu ile Marmara Bölgesi ve 8 ürün ile Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Türkiye'nin yedi bölgesinde de en az 4 ürün için AB coğrafi işaret tescil başvurusu bulunmaktadır.

Önceki başlıklarda coğrafi işaretlerin turizm ile ilişkisi hakkında ve tescil sonrası bölgelere sağladığı ekonomik etkilerinden dikkat çekici örneklerle yer verilmiştir. Türkiye genelinde bu kapsamda yapılan çalışmalar sınırlıdır. Denizli ilinin coğrafi işaretleri (Buldan bezi, Denizli leblebisi, Kale biberi, İsabey çekirdeksiz üzümü ve Denizli traverteni) üzerinden gerçekleştirilen bir çalışmada, tescil sonrası bu ürünlerin hem Denizli ihracat payında hem de Türkiye ihracat payında artışlar gösterdiği tespit edilmiştir. Kaldı ki çalışma gerçekleştirildiğinde ürünlerin herhangi bir uluslararası tescili söz konusu değildir. Araştırmacılar, uluslararası tescilin alınması gerektiğine dikkat çekerek bu tür tescilin ihracat artış oranlarını daha da yukarıya taşıyacağını belirtmişlerdir (Servet vd., 2020). Farklı bir çalışmada Siirt ve Gaziantep yörelerine ait Siirt Pervari balı, Siirt fıstığı, Antep fıstığı ve Nizip zeytinyağı ele alınmıştır. Antep fıstığının diğer ürünlere nazaran daha fazla tanındığı ve ekonomik katkısının daha fazla olduğu belirlenmiştir (Başaran, 2016). Kanberoğlu ve Yıldırımçakar (2022), Van kahvaltısını konu aldıkları çalışmalarında tescil sonrası ürünün tanındığı, turizm faaliyetlerinin çeşitlendiği, yöre imajının güçlendiği, işletmelerin gelirlerinde artışlar yaşandığı ve yeni istihdam alanlarının ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Erzurum su böreğini konu alan farklı bir çalışmada coğrafi işaret tescili sonrası ürünün bilinirliğinin arttığı, yöre turizmine önemli katkılarının olduğu, yeni işyerlerinin açıldığı ve bunun yeni istihdam alanlarının oluşumuna destek

olduğu tespit edilirken işletmelerin gelirlerinde bu gelişmelere paralel olarak artışların yaşandığı belirlenmiştir (Denk, 2023b). Antiqua kahvesini konu alan diğer bir çalışmada ise ortalama 0,5$ olan kahve fiyatlarının coğrafi işaret sonrası 1,5$ seviyelerine yükseldiği ve ürünün değer kazandığı tespit edilmiştir (Reviron vd., 2009).

Dolayısıyla coğrafi işaretlerin ekonomik faydaları gerek yörede üreticilerin gelir artışı, gerek yeni istihdam alanlarının yaratılması gerekse turizmi çeşitlendirmede ve faaliyetleri yılın tamamına yayılabilmesi konularında etkili olabilmektedir. Bunu fark eden tescil sahibi kurumlar ve ilgili paydaşlar daha hızlı davranarak ürünlerine uluslararası coğrafi işaret tescili ile global kimlik de kazandırma çabası içine girmektedirler (Şekil 10). Elde edilen bulgular, uluslararası düzeyde coğrafi işaret tescillerinin öneminin Türkiye açısından geç de olsa özellikle 2020 yılı ve sonrasında daha iyi anlaşıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzün önemli gerçeği olmaya başlayan ve küresel anlamda gelişimini sürdüren coğrafi işaretler, özellikle ülkelerin kültürleri, yemek yeme alışkanlıkları, mutfakları hakkında önemli bilgiler sunarken aynı zamanda gıda endüstrisi ile birlikte başta turizm olmak üzere birçok sektörde ekonomik açıdan değerlendirilmektedir. Özellikle turizm açısından konu ele alındığında gerek AB coğrafi işaret tescil uygulamalarının gerekse Türkiye'de TPMK tarafından gerçekleştirilen tescillerin hemen hemen çoğunun gastronomik ürün olarak kullanılabilecek ve değerlendirilebilecek ürünler olduğu söylenebilir. Bu durum, gerek kırsal bölgelerin kalkınması gerekse gastronomi turizminin gelişiminde mutlaka değerlendirilmelidir.

Bu çalışmada, Türkiye'de yaşanan coğrafi işaret tescil sayısındaki ciddi artışların uluslararası düzeydeki karşılığı incelenmek istenmiştir. Konu derinlemesine bir şekilde irdelenmiş ve çeşitli görseller yardımıyla güncel durumu ortaya konulmuştur. Türkiye'de TPMK 2024 yılı Eylül ayı sonu güncel kayıtlarına bakıldığında 1.636 tescil olduğu görülmektedir ve tescilli ürünlerin yaklaşık%85'i gastronomik ürün kapsamında değerlendirilebilecek düzeydedir. Bu tescillerin uluslararası düzeyde tanınırlığını arttırmak adına ise sadece 26'sının AB tarafından kayıt altına alındığını 65 ürünün ise inceleme işlemlerinin sürdüğü belirlenmiştir. Genel anlamda 91 ürün için uluslararası tescil girişimi gerçekleştirilmiştir. Bu durum, 1995 yılından beri süregelen coğrafi işaret uygulamalarına Türkiye tarafından uluslararasılaşma konusunda gerekli önemin verilmediği şeklinde değerlendirilebileceği gibi son yıllarda özellikle farkındalığın artmasından kaynaklı olabilir başvuru ve tescil sayılarında önemli artışların gözlendiği belirlenmiştir (Tablo 1 ve Tablo 3). İlgili literatür özellikle AB ülkelerinin coğrafi işaret tescili alan ürünler ile önemli ekonomik kazanç elde ettiğini ve turizmi çeşitlendirerek gelirlerini arttırdıklarını göstermektedir (Giang vd., 2017; Nacak, 2021; Tekelioğlu, 2024). Küresel ticarette ekonomik katma değer yaratabilmek ve özellikle turizmi çeşitlendirmek için coğrafi işaretlerin desteklenmesine ve korunmasına uluslararası düzeyde de devam etmek gerekmektedir.

Son yıllarda AB tarafından tescillenen ürünlerin başvuru ile tescili arasında geçen süre kısmen de olsa azalmaya başlamıştır. Bu durum başvuruların daha dikkatli yapıldığı, yabancı dil problemlerinin daha az seviyede yaşandığı ve daha doğru doldurulmuş evraklarla başvuruların yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak tescil sahibi kurumlar arasında üretici örgütlerinin düşük seviyelerde kalması olumsuz bir durum olarak görülebilir. Çünkü AB ülkeleri başarısının altında üretici örgütlerinin etkinliği yatmaktadır (Tekelioğlu, 2019). Üretici örgütleri bu sürece mutlaka dahil edilmelidir.

İlgili paydaş ve otoritelere çalışma sonuçları kapsamında şu öneriler geliştirilmiştir:

- ✓ Coğrafi işaret uygulamalarında uluslararası işbirliklerini kuvvetlendirmek gerekmektedir. Karşılıklı tescil uygulamalarını kolaylaştırmak ve sahteciliğe karşı birlikte mücadele etmek önemli görülmelidir.
- ✓ Bu işbirlikleri sonrası yapılması gereken ise; ürünlerin tanıtımını arttırmak, tescil sayılarını daha da yukarıya taşımak, ihracat oranlarını yükselterek ekonomik faydayı arttırmak ve gastronomi turizmi açısından tescilli ürünlerin kullanımını teşvik etmektir.
- ✓ AB tarafında coğrafi işaret tescil alan ürünlere yönelik uluslararası etkinlikler planlanmalıdır ve geleneksel hale getirilmelidir (Festival, şenlik, vb.). Ayrıca bu tür festivaller Türkiye genelinde yer alan yedi bölge baz alınarak yıl içinde 12 ayı kapsayacak şekilde planlanmalıdır. Böylece turizmi ve çeşitliliği yıl geneline yaymak kolaylaşacaktır.
- ✓ Türkiye'de son yıllarda tescil sayılarında yaşanan önemli artışların AB tescil başvurularına da yansıtılması önemli görülmelidir. Tescil sahibi kurumlar ürünlerine uluslararası tescil de kazandırma çabasında olmalıdır.
- ✓ Gastronomi turizmi için Ege, Marmara ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine öncelik verilerek lezzet rotalar oluşturulmalıdır. Bu rotalarda ihtiyaç duyulacak deneyim atölyeleri, tadım merkezleri gibi alt yapı oluşumuna öncelik verilmelidir.

- ✓ THY ikramlarında ve menülerinde AB tarafından tescillenmiş ürünlere tanıtım açısından yer verilmelidir (Paketli olarak Malatya kayısısı, Giresun tombul fındığı, vb.).
- ✓ Süpermarketlerde AB tarafından tescil almış veya ulusal düzeyde TPMK tarafından tescillenmiş coğrafi işaretler için özel bir raf düzenlenmesi sağlanmalıdır.
- ✓ Gerek üreticilerde gerek tüketicilerde gerekse politika yapıcı ve uygulayıcılarda coğrafi işaretler konusunda farkındalık arttırılmalı ve alınan tesciller belge olarak duvara asılı ya da masa üzerinde kalmamalıdır.
- ✓ Turizm ve yiyecek içecek hizmetleri alanında farklı düzeylerde eğitim alan geleceğin mutfak ve turizm profesyonellerine coğrafi işaretler hakkında bir ders müfredatlarına eklenerek bilgi ve farkındalık düzeyleri arttırılmalıdır.

Çalışmanın en önemli sınırlılığını AB tescillerinin yer aldığı "https://www.tmdn.org/giview/" web adresinde 23 Eylül 2024 tarihli veriler oluşturmaktadır. Gelecekteki araştırmalar; AB tescili alan coğrafi işaretlerin üretimlerinin gerçekleştiği yörelerde ekonomik bakımdan ve turizm açısından farklılık yaratma durumlarını araştırabilir. Ayrıca gelecek araştırmalar, gastronomi turizmi kapsamında Türkiye'yi ziyaret eden turistler üzerinde coğrafi işaret tescili almış ürünlere yönelik farkındalık veya memnuniyet konularına odaklanabilir. Ekonomik anlamda bölgelerde katma değer yaratabilmek ve kırsal yörelerde kalkınmayı teşvik edebilmek için coğrafi işaretlere önem verilmelidir.

Kaynakça

Acar, Y. (2018). Türkiye'deki coğrafi işaretli ürünlerin destinasyon markalaması kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(2), 163–177. https://jotags.net/index.php/jotags/article/view/390

Alparslan, Ö. S. & Demirbaş, N. (2019). Avrupa Birliği ve Türkiye'de bal üretim ve ticareti açısından coğrafi işaret uygulamalarının değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 29*(3), 526-538.

Başaran, M. (2016). *Kırsal kalkınmada coğrafi işaretlerin etkisi: Gaziantep ve Siirt illeri örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitsü, Antalya.

Belletti G., Marescotti A. & Brazzini A. (2017). Old world case study: the role of protected geographical indications to foster rural development dynamics: the case of Sorana bean PGI. In: Van Caenegem W, Cleary J (eds), *The Importance of Place: Geographical Indications as a Tool for Local and Regional Development*. Springer International Publishing, pp. 320–350. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-53073-4_10

Bhattacharya, N. S, & Tiwari, K. (2022). A Study on the Quality Control and Enforcement of Registered Geographical Indication Goods in India. In *Geographical Indication Protection in India: The Evolving Paradigm* (pp. 27-47). Singapore: Springer Nature Singapore.

Bowen, S., & Zapata, A. V. (2009). Geographical indications, terroir and socio economic and ecological sustainability: The Case of Tequila. *Journal of Rural Studies*, 25(1), 108-119. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.07.003.

Coşkun, C., Bişiren, A. & Gençer, K. (2024). Coğrafi işaretli yiyecek ve içeceklerin gastronomi turizmine etkileri. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-217. https://dergipark.org.tr/tr/pub/turibder/issue/83044/1402275

Çekiç, İ., Bulut, Z. & Oğan, Y. (2023). Coğrafi İşaretli Ürünlere İlişkin Yerli Turist Tutumları Üzerine Bir İnceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 9(1), 242-255. https://doi.org/10.22466/acusbd.1296449

Dal, S. (2001). Geographical Indications the European Union and Turkey. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul.

Das, D., & Dileep, M. R. (2023). Geographical indication and tourism: A study on the awareness, factors influence, and the scope of GI Tagging in Kerala as a rural tourism development tool. *International Journal of Hospitality & Tourism Systems*, *16*(4), 25-34.

De Lima, M. M., Vitória, S. H. & Pelinski, R. A. (2022). Use of Brazilian geographical indications in tourism: Applications and implications. *Современные проблемы сервиса и туризма*, *16*(3), 51-70. DOI: 10.5281/zenodo.7423012.

De Simone, E., Giua, M. & Vaquero-Piñeiro, C. (2024). Eat, visit, love. World heritage list and geographical indications: Joint acknowledgement and consistency as drivers of tourism attractiveness in Italy. *Tourism Economics*, *30*(6), 1531-1556. https://doi.org/10.1177/13548166231218765

Denk, E. (2022). *Coğrafi işaretler standardizasyonu ve uygulamalarına yönelik bir model önerisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Denk, E. (2023a). Erzurum'un Karnavas Dut Pekmezi: Gastronomik Miras ve Coğrafi İşaretle Buluştuğu Noktada Gelenek ve Yenilik Arasındaki Diyalektik. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *11*(3), 2418-2447.

Denk, E. (2023b). Coğrafi İşaret (Ci) Tescilli Ulusal Üreticilerden Türkiye'de Yeni Ci Sistem Modeli Önerisine: Erzurum Su Böreği Örneği. İçinde *Sosyal Bilimlerde Akademik Analiz ve Yorumlar* (Kılıçarslan, A. & Günay, T. & Ergün, T. (eds.) Özgür Yayınları. 575-602. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub195

Duvaleix, S., Emlinger, C., Gaigné, C. & Latouche, K. (2021). Geographical indications and trade: Firm-level evidence from the French cheese industry. *Food Policy*, *102*, 102118.

Europen Comission, (2019). Study on economic value of EU quality schemes, geographical indications (GIs) and traditional specialities guaranteed (TSGs) Final Report. Written by AND-International. ISBN 978-92-76-09889-8, Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:10.2762/396490. https://www.mapa.gob.es/es/buscador/

Giang, H. T., Anh, N. H., Tuan, D.V.H. & Ha, L.T.T. (2017). Geographical indications and sustainable rural development in Viet Nam: A qualitative study of policymakers and producers. First part, (İçinde Ed. Balineau, G. and Vindel, B.) *Trade Integration Within ASEAN: The Role of Non-tariff Measures for Cambodia, the Lao People's Democratic Republic Mynmar and Viet Nam.* 7-36. United Nations publication, Printed in Thailand ST/ESCAP/2793.

Güler, D. & Saner, G. (2018). Türkiye'de Hayvansal Gıdaların Coğrafi İşaret Korumalarının Avrupa Birliği Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, *11*(1), 50-55.

Hadelan, L., Rogelj, M. J., Mikuš, O. & Sušac, M. Z. (2021). Food Geographical Indication in enhancing agricultural and tourism performance. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development,* Vol. 21, Issue 1, 361-368.

INAO, 2024. Fransa Coğrafi İşaretler Geliri. https://www.inao.gouv.fr/eng/Publications/Donnees-et-cartes/Informations-economiques (Erişim:19.09.2024).

Kanberoğlu, Z. & Yıldırımçakar, İ. (2022). Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Gelişmedeki Rolü: Van Kahvaltısı Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(*58*), 23-39. https://doi.org/10.53568/yyusbed.1159750

Karademir, N. (2021). Türkiye'de Avrupa Birliği Tescilli Coğrafi İşaretli Ürünlerin Ekonomik Kalkinma Kapsaminda Değerlendirilmesi. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, *7*(41), 1164-1183.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.

Li, Q., Li, X., Chen, W., Su, X. & Yu, R. (2023). Involvement, place attachment, and environmentally responsible behaviour connected with geographical indication products. *Tourism Geographies*, *25*(1), 44-71.

Nacak, P. (2021). İzmir'in Coğrafi İşaret Yolculuğu, PPT Sunum. *Anatolia Coğrafi İşaretler Zirvesi*, 29 Kasım 2021, İzmir. https://www.youtube.com/watch?v=asDlPFsVEaY&t=3289s, (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

Olgun, F. A., & Sevilmiş, G. (2017). Uluslararası düzeyde coğrafi işaretler, yaratılan ekonomik değer ve Türkiye'deki sistemin değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, *23*(2), 205-213.

Onat, G. (2024). Yerel Halkın Bakış Açısıyla Coğrafi İşaretli Ürünlerin Değerlendirilmesi: Rize Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(92), 1416-1429. https://doi.org/10.17755/esosder.1485304

Özgür, D. (2011). *Coğrafi işaretlerin korunması: Avrupa Birliği'ndeki hukuki çerçeve ve Türkiye uygulaması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Pamukçu, H., Saraç, Ö., Aytuğar, S. & Sandıkçı, M. (2021). The effects of local food and local products with geographical indication on the development of tourism gastronomy. *Sustainability*, *13*(12), 6692.

Poetschki, K., Peerlings, J. & Dries, L. (2021). The impact of geographical indications on farm incomes in the EU olives and wine sector. *British Food Journal*, *123*(13), 579-598. https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/BFJ-12-2020-1119/full/html

Reviron, S., Thevenod-Mottet, E. & El-Benni, N. (2009). Geographical indications: creation and distribution of economic value in developing countries. *NCCR Trade Working Papers*, No.14. http://www.nccr-trade.org/images/stories/publications/IP5/report_IP5_GI_Value_2009.pdf

Sepúlveda, W. S., Maza, M. T., Pardos, L., Fantova, E. & Mantecón, Á. R. (2010). Farmers' attitudes towards lamb meat production under a Protected Geographical Indication. *Small ruminant research*, *94*(1-3), 90-97. https://doi.org/10.1016/j.smallrumres.2010.07.005

Servet, H., Yayla, N. & Çeviş, İ. (2020). Coğrafi işaretli ürünlerin ihracata dayalı kalkınma potansiyeli: Denizli örneği. *Ege Coğrafya Dergisi,* 29(1), 107-123. https://dergipark.org.tr/en/pub/ecd/issue/55073/702820

Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism*, *17*(3), 321-336. https://doi.org/10.1080/09669580802359293

Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 47-75.

Tekelioğlu, Y. (2024). *Sektörler Konuşuyor Peynirde Katma Değerli Ürünler*, 26 Eylül 2024, İstanbul. (online) https://www.youtube.com/watch?v=VPsQyqrEYzQ (Erişim Tarihi: 26.09.2024).

Teuber, R. (2011). Consumers' and producers' expectations towards geographical indications: Empirical evidence for a German case study. *British food journal*, *113*(7), 900-918. https://doi.org/10.1108/00070701111148423

Török, Á., Jantyik, L., Maró, Z. M. & Moir, H. V. (2020). Understanding the real-world impact of geographical indications: A critical review of the empirical economic literature. *Sustainability*, *12*(22), 9434. https://doi.org/10.3390/su12229434

Türkpatent. (2024). Coğrafi İşaret Nedir? / Avrupa Birliği'nde Coğrafi işaret (online) https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/avrupa-birli%C4%9Finde-co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret (Erişim Tarihi: 16.09.2024).

Wu, G. (2024). From Soil to Soul: Agro-Product Geographical Indications and the Subjective Well-Being of Rural Residents. *Journal of Happiness Studies*, *25*(6), 69. https://doi.org/10.1007/s10902-024-00785-0

Zhang, G., Wang, C. L., Liu, J. & Zhou, L. (2023). Why do consumers prefer a hometown geographical indication brand? Exploring the role of consumer identification with the brand and psychological ownership. *International Journal of Consumer Studies*, *47*(1), 74-85.

Extended Abstract

Aim and Scope

In the globalizing world, local products specific to regions are seen as special day by day, and these special products are becoming more important in terms of both economy and tourism. Providing economic added value from these products, which can be indicators of cultural heritage, transferring the products to the future and ensuring their sustainability is possible by keeping them alive. At this point, geographical indication applications come into play. Geographical indications; They can be defined as singular and unique place-based products produced in a specific region or region and differentiated from similar ones by their own characteristics.

Especially EU countries generate significant income from geographical indications, create added value and diversify their tourism activities. There are studies in the literature that have been conducted in this context and clearly present the results.

While Türkiye offers rich touristic products to its visitors with its historical past and cultural heritage, it also offers the opportunity to experience unique tastes in its seven regions. However, it has not been able to provide the desired level of benefit from this wealth and has not yet been able to integrate a different type of tourism alongside the sea-sand-sun tourism type. Geographical indications may be a way out at this point, and international registrations may trigger gastronomy tourism. Based on this, the study aimed to photograph Turkey's rich gastronomy potential with international geographical indication registrations.

Methods

In connection with the purpose of this study, descriptive analysis method, one of the qualitative research methods, was used. Descriptive analysis involves summarizing and interpreting the detected data according to predetermined codes. The aim of this method is to organize and interpret the obtained findings and present them to the reader in an

understandable and clear manner. Within the scope of EU registrations, detailed information such as how the products are classified as origin (PDO) or origin indication (PGI) according to the EU legislation, the product groups they are included in, their registration numbers, geographical indication registration applications made by years, the elapsed time in the registrations received on a daily basis and the registered institutions. investigations have been carried out. The findings were illustrated with the help of figures and tables and interpreted for better understanding.

Findings

In this study, it was aimed to examine the international equivalent of the serious increases in the number of geographical indication registrations in Turkey. The subject has been examined in depth and its current situation has been revealed with the help of various visuals. When we look at the current records of TPMK in Turkey as of the end of September 2024, it is seen that there are 1,637 registrations and approximately 85% of the registered products can be evaluated within the scope of gastronomic products. In order to increase the recognition of these registrations at the international level, it was determined that only 26 of them were registered by the EU and 65 products were still under review. In general, international registration attempts were made for 91 products. This situation can be interpreted as Turkey not giving the necessary importance to internationalization to the geographical indication practices that have been going on since 1995, or it may be due to the increase in awareness in recent years. It has been determined that there has been an increase in the number of applications and registrations. The relevant literature shows that especially EU countries achieve significant economic gains with products that receive geographical indication registration and increase their income by diversifying tourism. In order to create economic added value in global trade and especially to diversify tourism, it is necessary to continue supporting and protecting geographical indications at the international level. In recent years, the time between application and registration of products registered by the EU has started to decrease, albeit partially. In this case, it can be said that applications are made more carefully, foreign language problems are experienced to a lesser extent, and applications are made with more accurately filled out documents. However, the low level of producer organizations among registered institutions can be seen as a negative situation. Because the effectiveness of producer organizations lies behind the success of EU countries.

Conclusion

It is necessary to strengthen international cooperation in geographical indication applications. What needs to be done after these collaborations is; To increase the promotion of the products, to increase the number of registrations, to increase the economic benefit by increasing exports and to encourage their use in terms of gastronomy tourism. Events for products registered in the EU should be planned and made traditional (Festivals, festivities, etc.). In addition, such festivals should be planned to cover 12 months of the year, based on seven regions across Turkey. Thus, it will be easier to spread tourism and diversity throughout the year. Routes should be created for gastronomy tourism, giving priority to the Aegean, Marmara and Southeastern Anatolia regions. Priority should be given to the creation of infrastructure such as experience workshops and tasting centers that will be needed on these routes. Products registered by the EU may be included in THY's catering and menus for promotional purposes (Packaged Malatya apricots, Giresun plump hazelnuts, etc.). A special shelf should be arranged in supermarkets for geographical indications registered by the EU or nationally by TPMK.

Taş Kaya, A. (2025). Örgütsel sinizm ile ciddi sanal kaytarma arasındaki ilişkide sorumluluk bilincinin düzenleyicilik etkisi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 418-434.

Örgütsel Sinizm ile Ciddi Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkide Sorumluluk Bilincinin Düzenleyicilik Etkisi

The Moderating Effect of Consciousness on the Relationship Between Organizational Cynicism and Serious Cyberloafing

Aynur Taş Kaya[1]

Öz

Bu çalışmada; örgütsel sinizm ile çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide onların sorumluluk bilincinin düzenleyicilik etkisi incelenmiştir. Çalışmanın veri seti; Ankara'daki bir bakanlığın merkez birimlerinde çalışan uzman ve uzman yardımcısı unvanlı personelden elde edilen 229 anketten oluşmaktadır. SPSS ve ModGraph-I istatistiksel paket programları kullanılarak araştırmanın veri girişi ve analizleri yapılmıştır. Bu çalışmada; açımlayıcı faktör analizi, iç tutarlılık analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra regresyon eğrileri grafiği, ModGraph-I Excell 2010 versiyonu aracılığıyla çizilmiştir. Çalışmanın analiz sonuçlarına göre; örgütsel sinizmin çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca çalışanların sorumluluk bilinci düzeyi düşük seviyeden yüksek seviyeye çıktıkça örgütsel sinizmin onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerindeki pozitif yönlü etkisi azalmakta, sorumluluk bilinci düzeyi yüksek seviyeden düşük seviyeye indiğinde ise bu durumun tersi olmakta, yani pozitif yönlü etki güçlenmektedir. Diğer bir deyişle, çalışma kapsamında kurulan mekanizmada; sorumluluk bilinci düzenleyici değişkendir. O halde; kamu personelinin sorumluluk bilinci sayesinde örgütsel sinizmin onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerindeki arttıcı etkisini azaltmak suretiyle sanal kaytarma davranışının kamu kurumları üzerindeki zarar verici etkilerini düşürmek ve böylece kamu kurumlarına katkı sağlamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel Sinizm, (Ciddi) Sanal Kaytarma, Sorumluluk Bilinci, Düzenleyicilik Etkisi, Planlı Davranış Teorisi.*

Abstract

This study examines the moderating effect of employees' conscientiousness on the relation between organizational cynicism and their serious cyberloafing behavior. The study's dataset comprised 229 questionnaires collected from specialists and assistant specialists employed in the central units of a ministry in Ankara. The data entry and analyses for this research were conducted using SPSS software and the ModGraph-I program. This study utilized the analyses of exploratory factor, internal consistency, correlation and regression. Subsequently, the regression curves were plotted using the Excel 2010 version of the ModGraph-I program. The results indicate that, among the participants, organizational cynicism significantly and positively influences employees' serious cyberloafing behavior. Moreover, as employees' conscientiousness increases from low to high, the positive impact of organizational cynicism on their serious cyberloafing behavior diminishes. Conversely, as employees' conscientiousness decreases from high to low, the positive effect of organizational cynicism on their serious cyberloafing behavior increases. In other words, conscientiousness acts as a moderator variable within the framework of this study's established mechanism. In conclusion, the study suggests that enhancing civil servants' conscientiousness can help reduce the detrimental impact of cyberloafing on public institutions. This can be achieved by mitigating the amplifying effect of organizational cynicism on serious cyberloafing behavior.

Keywords: *Organizational Cynicism, (Serious) Cyberloafing, Conscientiousness, Moderating Effect, The Theory of Planned Behavior.*

JEL Codes: *M12, M54, D23, 015.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Hakkari Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 27.11.2023 tarih ve 2023/130 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 22 / 10 / 2024
Accepted: 26 / 01 / 2025

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Hakkari, Türkiye, aynurtas@hakkari.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6810-8358.

Giriş

Bu çalışmada; örgütsel sinizmin çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde onların sorumluluk bilincinin düzenleyicilik rolü araştırılmaktadır. Araştırma bir bakanlığın uzman ve uzman yardımcıları üzerinde gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın ilgili evren üzerinde gerçekleştirilmesinin nedenleri arasında söz konusu çalışanların teknoloji kullanımına dair yeterlilikleri yanında çalıştıkları kurumda cep telefonu ve tablet kullanımının serbest olması yatmaktadır.

Bu çalışma kapsamında; Örücü ve Hasırcı'nın (2020 ve 2021) bir kamu iktisadi teşebbüsü çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmaların araştırma modelleriyle benzer fakat farklı bir araştırma modeli kurulmuştur. Şöyle ki; örgütsel sinizm ile çalışanların sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide Örücü ve Hasırcı'nın (2020) yılındaki çalışmasında; çalışanların eğitim düzeyinin, Örücü ve Hasırcı'nın (2021) yılındaki çalışmasında ise onların yaş değişkeninin düzenleyicilik etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın araştırma modelindeki birinci derece bağımsız değişken, diğer iki çalışmada olduğu gibi örgütsel sinizmdir. Bununla birlikte modelin sonuç değişkeni sanal kaytarma yerine ciddi sanal kaytarmadır. Ayrıca modeldeki düzenleyici değişken diğer iki modelde olduğu gibi çalışanların kişisel bir özelliğidir. Ancak bu kişisel özellik diğer iki modeldeki gibi demografik bir değişken değildir. Onun yerine bir kişilik özelliği olan sorumluluk bilincidir. Örgütsel sinizm ile sanal kaytarma (Alhas ve Seçkin, 2023; Arslan, 2022; Aryani Ghizghapan vd., 2020; Bektaş, 2022; Cingöz ve Öztürk, 2020; Çetin, 2023; Erkutlu ve Özdemir, 2018; Ezeh vd., 2018; Kaya ve Soyalın, 2022; Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017; Kurt, 2023; Örücü ve Hasırcı, 2020; Örücü ve Hasırcı, 2021; Öztürk ve Çuhadar, 2021; Polat, 2020), sorumluluk bilinci ile sanal kaytarma (Abro vd., 2021; Doorn, 2011; Jia vd., 2013; Kim vd., 2016; Liani vd., 2021; Mercado vd., 2017; Özcan, 2019; Özcan ve Koç, 2023; Özkara vd., 2020; Varghese ve Barber, 2017) ve örgütsel sinizm ile sorumluluk bilinci (Evans vd., 2021; Özer, 2018; Sargın, 2016; Tziala, 2018) arasındaki ikili ilişkilerin araştırıldığı literatürdeki çalışmalar incelenmiştir.

Örgütsel davranış literatürüne göre; çalışanların sorumluluk bilinci örgüte katkı sağlayan bir unsurdur (Aydoğmuş, 2011: 33-35). Sanal kaytarma (Özkara, 2022; Şimşek, 2022) ve örgütsel sinizm (Özkara, 2021) ise genellikle örgüte zarar veren unsurlardır. Bu çalışmanın araştırma sorusu şu şekildedir: *"Kamu personelinin sorumluluk bilinci sayesinde örgütsel sinizmin onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerindeki artırıcı etkisini azaltmak suretiyle sanal kaytarma davranışının kamu kuruluşları üzerindeki zarar verici etkilerini hafifletmek ve böylece kamu kuruluşlarına katkı sağlamak mümkün müdür?"*

Çalışmanın araştırma modelinin; kişilik özelliklerinin insan davranışlarını etkilediğini savunan Beş Faktör Modeli'ne (Five Factor Model- Digman, 1990) ve davranışın altında yatan niyeti etkileyen faktörler olduğunu savunan Planlı Davranış Teorisi'ne (The Theory of Planned Behavior- Ajzen, 1985) dayandığı söylenebilmektedir. Şöyle ki: çalışma kapsamında; kamu çalışanlarının örgütlerine karşı sinik yani olumsuz tutumlarının güçlenmesi durumunda, bu çalışanların mesai saati içerisinde akıllı telefon, tablet veya bilgisayarıyla sanal ortamda gerçekleştirdikleri hoşgörü gösterilemeyecek kapsamda değerlendirilen iş dışı eylem sayısının artması beklenmektedir. İşte tam da bu noktada; söz konusu ilişkide sorumluluk bilincinin etkisi gündeme gelmektedir. Çalışanların işlerini planlı bir şekilde yerine getirdiklerine, çalışkan, özdisiplinli ve dikkatli olduklarına dair kendi değerlendirme düzeyinin daha yüksek seviyeye doğru hareket etmesi sayesinde bu artışın azalması beklenmektedir. Tam tersinin gerçekleşmesi durumunda ise yani çalışanların işlerini planlı bir şekilde yerine getirdiklerine, çalışkan, özdisiplinli ve dikkatli olduklarına dair kendi değerlendirme düzeyi daha düşük seviyeye doğru hareket ettiğinde; çalışanların örgütlerine karşı sinik yani olumsuz tutumlarının güçlenmesi beklenmektedir. Ayrıca bu durumun çalışanların mesai saati içerisinde akıllı telefon, tablet veya bilgisayarıyla sanal ortamda sergiledikleri hoşgörü gösterilemeyecek kapsamda değerlendirilen daha fazla sıklıktaki iş dışı eylemi beraberinde getirmesi de beklenmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında; *"literatür taraması"* başlığına yer verilmektedir. Bu başlığı; sırasıyla *"araştırma modeli ve hipotezleri"*, *"yöntem"*, *"bulgular"* ve*"sonuç ve değerlendirme"* başlıkları izlemektedir.

1. Literatür Taraması

1.1. Örgütsel Sinizm

Sinizm olgusu; M. Ö. 4. yüzyılda Antik Yunan'da bir düşünce biçimi ve bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Bu olgu; Antik Yunan felsefi düşüncesi olan *"sinik (kinik)"* kelimesine dayanmaktadır. Sinik kelimesi bazı düşünürlere göre; köpek anlamına gelen *"kyon"* teriminden türemiştir. Köpek metaforu; siniklerin pasaklı, toplumsal kurallara uymayan, doğanın kurallarına göre yaşayan, aykırı davranışlar sergileyen kişiler olmaları nedeniyle kullanılmaktadır. Antisthenes (ölüm M.Ö. 365) ve onun öğrencisi Sinop'lu Diogenes (ölüm M.Ö. 323) yazında ilk sinikler olarak bilinmektedir (Akçay, 2017: 537; Metzger, 2004: 24). Sinikler; dünya nimetlerinden uzak duran, dobraca konuşan, davranış sergilerken ayıp tanımayan, gelenek ve göreneklerin her türlüsüne karşı çıkan bireylerdir (Hançerlioğlu, 1993: 463). O'Hair ve Cody'ye (1987) göre; sinizm, Makyavelizmin bir alt boyutudur (O'Hair ve Cody, 1987: 280). Makyavelizm; *"bireyin belli bir amaca*

ulaşmak için yapılması gereken her ne ise yapılması gerektiğine ilişkin inancı" şeklinde tanımlanabilmektedir. Makyavelistler; çıkarcıdır, duygusal mesafeyi koruyabilirler, manipülasyona yatkındırlar ve onların ikna edilmesi zordur. Bununla birlikte başkalarını kolaylıkla ikna edebilmektedirler. Amaçlarına ulaşmak için bütün yolları mübah görmektedirler (Ergeneli, 2006: 105). Sinikler; tıpkı makyavelistler gibi bütün insanların samimiyetsiz ve çıkarcı oldukları düşüncesinden hareketle iyiliğe inanmazlar. Bu inanç; siniklere, insanlara karşı yardımsever olmama ve onlara arkadaşça davranmama eğilimi vermektedir (Brandes, 1997: 8-11; James, 2005: 1).

Sinizm kavramı; felsefe, psikoloji, sosyoloji, siyaset ve yönetim gibi farklı disiplinlerde teorik ve ampirik çalışmalar yoluyla toplumsal, örgütsel ve bireysel düzeyde incelenmiştir (Akçay, 2017: 538; Gültekin, 2014: 19). Yazında, sinizmin; örgütsel sinizm, mesleki sinizm, toplumsal sinizm, çalışan sinizmi ve kişilik sinizmi gibi türleri bulunmaktadır (Dean vd., 1998). Bu çalışma çerçevesinde; yönetim alanı bağlamında sinizm örgütsel düzeyde ele alınmakta, yani örgütsel sinizme odaklanılmaktadır. Dean ve diğerleri (1998: 345) örgütsel sinizmi; *"örgütün dürüstlükten yoksun olduğuna dair çalışanların inancı nedeniyle bu çalışanların örgütüne karşı geliştirdiği olumsuz duygu, tutum ve davranışları"* olarak tanımlamaktadır (Dean vd., 1998). Örgütsel sinizm; üç boyutlu bir yapıda ele alınabilmektedir. Bu boyutları şu şekilde açıklamak mümkündür (Acaray ve Yildirim, 2017: 66; Akçay, 2017: 539; Dean vd., 1998: 345-346):

- Bilişsel sinizm (Cognitive/Belief-based cynicism): İlgili boyut; örgütlerin dürüstlükten yoksun olduğu inancını temel almaktadır. Çalışanlar; örgütteki faaliyetlerin tutarsız ve örgütsel ilkelerden yoksun olduğunu düşündükleri için örgütlerini ciddiye almazlar.
- Duyuşsal sinizm (Affective/Affect-based cynicism): İlgili boyut; bireyin çalıştığı örgüte dair küçümsemeye, gerilmeye, çileden çıkmaya, sinirlenmeye, endişe ve öfke duymaya sebep olan güçlü duygularının kombinasyonundan meydana gelmektedir.
- Davranışsal sinizm (Behavioral cynicism): İlgili boyut; bireylerin çalıştıkları örgüte karşı olumsuz tutumlarını davranışlarına yansıtmalarıyla alakalıdır. Bu boyut; çalışanların örgütleri hakkında sözsüz biçimde birbirleriyle imalı bakışmaları ve manalı gülümsemeleri yanında sözlü biçimde küçümseyici ifadeler kullanmalarını ve dalga geçmelerini de kapsamaktadır.

Yazındaki görgül çalışmalara göre, örgütsel sinizm; tükenmişliğin (James, 2005; Shahzad ve Mahmood, 2012), iş stresinin (Saeed vd., 2018), işe yabancılaşmanın (Özer, 2018), sapkın (Evans vd., 2021; Shahzad ve Mahmood, 2012) ve üretkenlik karşıtı iş davranışının (Li ve Chen, 2018) pozitif bir yordayıcısıyken, örgütsel vatandaşlık davranışlarının (Altay ve Dedeoğlu, 2016), işe tutkunluğun (Gazioğlu, 2018) ve iş performansının (Saeed vd., 2018) negatif bir yordayıcısıdır. Literatürdeki bu çalışmalar; örgütsel sinizmin, örgütü olumsuz bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Chiaburu ve diğerlerine (2013) göre; sinizm iş yerinde verimsiz iş prosedürlerinin değiştirilmesine katkı sağlamaktadır (Chiaburu vd., 2013: 182). Şöyle ki: sinikler çalıştıkları örgütteki verimsiz işler ve politikalar karışısında sessiz kalmazlar. Şeytanın avukatlığı rolünü üstlenmekte ve eleştirel tavır sergilemektedirler. Böylece örgütlere yeni bir bakış açısı getirmekte ve yasal olmayan uygulamalara karşı tampon vazifesi görmektedirler (Brandes ve Das, 2006: 253-254; Özgener vd., 2008: 64). İlgili bakış açısında; sinizm örgütler için olumlu bir unsur olarak görülse de, bu çalışma kapsamında; sinizm, literatürdeki genel eğilimden hareketle örgütlere zarar veren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Sinizm doğuştan gelmekle (Eaton, 2000: 7) birlikte örgütün politika ve uygulamalarından da etkilenmektedir (FitzGerald, 2002: 8). Ayrıca Akçay'ın (2017) araştırma sonuçlarına göre; sinizm bulaşıcıdır. Çünkü çalışanların örgüte yönelik sinik tutumu, çalışma arkadaşlarının sinik tutumundan anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilenmektedir (Akçay, 2017: 546). Tüm bu bilgiler; örgütlerde sinizm ile mücadele edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Örgütsel sinizmin önüne geçilmesi için onun öncülleri bilinmelidir. İnce (2018); hem bireysel faktörleri (örn.: eğitim durumu, mesleki kıdem, medeni hal, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve deneyimler) hem de örgütsel faktörleri (örn.: adaletsizlik, çatışma, yıldırma, stres, desteksizlik, iletişimsizlik, değişim ve küçülme) örgütsel sinizmin öncülleri arasında saymaktadır (İnce, 2018: 511). Yazındaki ampirik çalışmalara göre; iş yeri nezaketsizliği (Alhas ve Seçkin, 2023), psikolojik sözleşme ihlali (Li ve Chen, 2018), örgütsel siyaset (Yawer vd., 2019) ve iş stresi (Koçoğlu, 2014) örgütsel sinizmi beraberinde getirirken, örgütsel bağlılık (Öztürk ve Çuhadar, 2021), örgütsel etik iklim (Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017), psikolojik sermaye (Akçay, 2018a), örgütsel adalet (Özkara, 2021), örgütsel özdeşleşme (Akçay, 2018b), algılanan yönetici desteği (Özkara vd., 2019), kaliteli lider-üye etkileşimi (Özkara vd., 2019), yöneticinin sergilediği etik (Altay ve Dedeoğlu, 2016; Evans vd., 2021) ve otantik (Erkutlu ve Özdemir, 2018) liderlik tarzları ise örgütsel sinizmi dizginlemektedir. İnce (2018: 512-515) örgütlerde sinizm ile mücadele yöntemlerini *"çalışanların güvenini kazanmak ve gelişimine katkıda bulunmak"*, *"çalışanlarını tanıyan etkili bir lider olmak"*, *"örgüt içi etkili iletişimi sağlamak"*, *"aşırı merkezileşmeden kaçınmak"*, *"esnek örgüt yapısı oluşturmak"* ve *"sinik yapıdan arınmış kriz takımları oluşturmak"* şeklinde sıralamaktadır.

Örgütsel sinizm, literatürde çok sayıda konuyla birlikte ele alınmıştır. Bu konulardan bir tanesi de sanal kaytarmadır.

1.2. Sanal Kaytarma

Yerli yazında; *"sanal kaytarma"* (örn.: Yıldız vd., 2015) olgusu; *"siber kaytarma"* (örn.: Candan ve İnce, 2016) ve *"siber aylaklık"* (örn.: Ergün ve Altun, 2012) yanında *"sanal tembellik"* (örn.: Genç ve Aydoğan, 2016) ve *"sanal aylaklık"* (örn.: Demir ve Seferoğlu, 2016) terimleriyle de ifade edilmektedir. İngilizce yazında ise bu olgu için *"cyberloafing"* (örn.: Mercado vd., 2017) terimi yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu olguya *"cyberbludging"* (örn.: Mills vd., 2001) ve *"cyberslacking"* (örn.: Vitak vd., 2011) de denilmektedir.

Lim (2002: 675) sanal kaytarma davranışını; *"çalışanların web uygulamalarını iş saatleri içerisinde örgüt amaçları dışında kullanması"* olarak tanımlamaktadır (Lim, 2002). Literatürde; bu davranışın bireysel ihtiyaç amaçlı, bilgi edinme amaçlı ve eğlence amaçlı (Arslan, 2022: 29) sanal kaytarma yanında sosyal rolü, bilgilendirici rolü, eğlence rolü ve sanal duygusal rolü olan (Bektaş, 2022: 50) sanal kaytarma şeklinde de farklı sınıflandırmaları bulunmaktadır. Henle ve Blanchard (2008) söz konusu davranışı tek faktörlü yani boyutsuz bir yapıda ele alırken, Blanchard ve Henle (2008) ise *"önemsiz (minor)"* ve *"ciddi/önemli (serious)"* olmak üzere iki faktörlü yani boyutlu bir yapıda incelemektedir. Çalışanların sohbet odalarına/ağlarına çevrim içi katılmaları ciddi sanal kaytarma davranışına, internet üzerinden haber sitelerini ziyaret etmeleri ise önemsiz sanal kaytarma davranışına örnek verilebilmektedir. Bu ayrımda işverenin algısı belirleyici olmaktadır. Şöyle ki: işveren, çalışanların kişisel elektronik postalarını kontrol etmelerini pek umursamaz. Fakat çalışanların, erişkin sitelerini ziyaret etmelerini ciddi bir sorun şeklinde değerlendirebilmektedir (Blanchard ve Henle, 2008: 1069, 1076). Literatürde; sanal kaytarma davranışının örgüt üzerindeki etkilerine dair farklı değerlendirmeler yer almaktadır. Bu değerlendirmeler; olumlu ve olumsuz olmak üzere sanal kaytarmanın türüne göre ikiye ayrılmaktadır (Ceyhan, 2021: 665-668). Olumlu tarafından bakanlara göre; sanal kaytarma davranışı potansiyel bir öğrenme kaynağıdır (Belanger ve Van Slyke, 2002; Tan ve Demir, 2018: 58). Dahası bazı çalışanlar sanal kaytarma davranışı sayesinde boş zamanlarını doldurmakta ve stres atmaktadırlar. Bu sayede psikolojik ve zihinsel olarak rahatlamakta ve daha sağlıklı olabilmektedirler (Kayapalı Yıldırım, 2016: 70; Lim ve Chen, 2009). Diğer taraftan bu davranış örgütlerde hem tükenmişliğe hem de düşük iş performansına sebep olmaktadır (Doorn, 2011). Literatürdeki çalışmaların (örn.: Abidin vd., 2014; Jia vd., 2013; Kim vd., 2016; Lim, 2002; O'Neill vd., 2014; Özkara, 2022; Özkara vd., 2020; Prasad vd., 2010; Sarhangpour vd., 2018; Tandon vd., 2022; Varghese ve Barber, 2017) genel eğilimi; sanal kaytarmanın üretkenlik karşıtı bir davranış olduğu yönündedir. Bu eğilim nedeniyle sanal kaytarma davranışı literatürde ekseriyetle *"sanal (siber) sapkınlık (cyber deviance/deviancy)"* (Çetinkaya ve Güleç, 2018) kapsamında incelenmektedir. Alanyazında önemsiz sanal kaytarmanın kişiye dolayısıyla örgüte katkı sağlayacağı yönünde tartışmalar olmakla birlikte, ciddi sanal kaytarmanın örgüte zarar verdiğine dair görüş birliği bulunmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde; *'bazı değişkenlerden hareketle sanal kaytarmanın örgüt üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak mümkün müdür"* sorusuna cevap aranmakta ve böylece örgüte katkı sağlamak amaçlanmaktadır. İlgili amaç doğrultusunda çalışmada sadece ciddi sanal kaytarmaya odaklanılmaktadır.

Sanal kaytarma; örgütlerde üretkenlik karşıtı davranış kapsamında değerlendirildiğinde, örgütsel davranış alanı bağlamında onunla mücadele edilmesi gündeme gelmektedir. Örgütler, çalışanların iş yerindeki bilgisayarlarına filtre koymaktadır. Böylece iş ile ilgisiz sitelere girmelerini engellemeye çalışmaktadırlar. Ancak bu yöntem; günümüzde etkisiz kalmaktadır. Çünkü çalışanlar iş yerlerinde masaüstü bilgisayarları haricinde dizüstü bilgisayarı, akıllı telefonları ve tabletleri yoluyla da sanal kaytarma davranışını gösterebilmektedirler. Günümüzde iş hayatındaki neredeyse herkesin akıllı telefon kullandığı söylenebilmektedir. Kurumsallaşmış örgütlerdeki çalışanların kişisel cep/akıllı telefonlarını denetleyerek sanal kaytarmayı bütünüyle sonlandırmak hukuki sebeplerle oldukça sıkıntılıdır (Kayapalı Yıldırım, 2016: 43, 51; Özcan, 2019: 2). Duyulan bu sıkıntı; onunla mücadele edilmesi hususunda sanal kaytarmanın öncüllerini gündeme getirmektedir. Doorn'a (2011) göre; çalışanların kişilik özellikleri yanında örgüt politikaları sanal kaytarmayı etkilemektedir (Doorn, 2011). Algılanan örgütsel adalet (Ahmadi vd., 2011; Restubog vd., 2011), örgütsel etik iklim (Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017) ve örgütsel bağlılık (Öztürk ve Çuhadar, 2021) çalışanların sanal kaytarma davranışının negatif bir yordayıcısıyken, algılanan örgütsel adaletsizlik (Aryani Ghizghapan vd., 2020), istismarcı yönetim anlayışı (Ezeh vd., 2018), algılanan psikolojik sözleşme ihlali, çalışanlara yönelik yıldırma davranışları (Yıldırım, 2018) ve işe yabancılaşma (Çetin, 2023; Özkara, 2022) ise onun pozitif yordayıcılarıdır.

Örgütsel davranış literatüründe; örgütsel sinizm ve sorumluluk bilinci değişkenleri sanal kaytarmanın öncülleri arasında gösterilmektedir.

1.3. Örgütsel Sinizm ile Ciddi Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki

Alanyazında; örgütsel sinizm ile sanal kaytarma arasındaki ilişki akademisyenler (Aryani Ghizghapan vd., 2020), kamu çalışanları (Bektaş, 2022; Ezeh vd., 2018), karayolları bölge müdürlüğü çalışanları (Alhas ve Seçkin, 2023), telekominikasyon sektöründe çalışanlar (Cingöz ve Öztürk, 2020), çeşitli sektörlerdeki çalışanlar (Çetin, 2023), üniversitenin idari çalışanları (Çetin, 2023), banka çalışanları (Kaya ve Soyalın, 2022; Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017), kamu iktisadi teşebbüsü çalışanları (Örücü ve Hasırcı, 2020; Örücü ve Hasırcı, 2021), seyahat acentesi

çalışanları (Öztürk ve Çuhadar, 2021), eğitim sektörü çalışanları (Arslan, 2022), muhasebe meslek mensupları (Kurt, 2023) ve belediyedeki beyaz yakalı çalışanlar (Polat, 2020) üzerinde incelenmiştir. Bu çalışmaların analiz sonuçlarına göre; örgütsel sinizm ile çalışanların sergiledikleri hem sanal kaytarma davranışı (Alhas ve Seçkin, 2023; Arslan, 2022; Bektaş, 2022; Cingöz ve Öztürk, 2020; Çetin, 2023; Erkutlu ve Özdemir, 2018; Kaya ve Soyalın, 2022; Kurt, 2023; Örücü ve Hasırcı, 2020; Örücü ve Hasırcı, 2021; Öztürk ve Çuhadar, 2021) hem de ciddi sanal kaytarma davranışı (Alhas ve Seçkin, 2023; Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017; Öztürk ve Çuhadar, 2021; Polat, 2020) arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler bulunmaktadır. Ayrıca yazındaki ampirik çalışmalara göre; örgütsel sinizm, çalışanların sergiledikleri hem sanal kaytarma davranışını (Arslan, 2022; Aryani Ghizghapan vd., 2020; Bektaş, 2022; Cingöz ve Öztürk, 2020; Çetin, 2023; Erkutlu ve Özdemir, 2018; Ezeh vd., 2018; Kaya ve Soyalın, 2022; Örücü ve Hasırcı, 2020; Örücü ve Hasırcı, 2021; Öztürk ve Çuhadar, 2021) hem de ciddi sanal kaytarma davranışını (Kayapalı Yıldırım ve Karabey, 2017) anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Alanyazındaki görgül çalışmalara göre; temelde çalışanların örgüte yönelik bir tutumu olan örgütsel sinizmin onların sergiledikleri bir davranış olan sanal kaytarmanın öncülü olması bu çalışma bağlamında Planlı Davranış Teorisi'ni akla getirmektedir. Çünkü bu teoriye göre (Ajzen, 1985); davranışın altında yatan niyeti etkileyen faktörler vardır (Ajzen, 1985). Literatürdeki teorik ve görgül çalışmalardan hareketle bu çalışma kapsamında; kamu çalışanlarının örgüt seviyesindeki sinik tutumlarının onların ciddi sanal kaytarma davranışı sergilemesine yol açması beklenmektedir.

1.4. Sorumluluk Bilinci

İngilizce'deki terimsel karşılığı; *"responsibility"* (örn.: Alomeroglu vd., 2018) ve *"conscientiousness"* (örn.: Sarhangpour vd., 2018) olan *"sorumluluk"* (örn.: Özcan, 2019; Tan ve Demir, 2018) kavramına Türkçe literatürde *"öz disiplin"* (Alan ve Fidanboy, 2013), *"yüksek görev bilinci"* (örn.: Özkara vd., 2020) veya *"ileri görev bilinci"* (örn.: Çınar Altıntaş, 2006) de denilmektedir. Bu çalışma çerçevesinde; ilgili kavram için *"sorumluluk bilinci"* ifadesi kullanılmaktadır.

Alanyazında; sorumluluk bilincinin örgütsel vatandaşlık davranışları ekseninde ele alındığı çalışmalar (örn.: Dağlı ve Averbek, 2017; Niehoff ve Moorman, 1993; Podsakoff vd., 2000) bulunmaktadır. Bununla birlikte çok sayıdaki çalışmada (örn.: Alomeroglu vd., 2018; Jia vd., 2013; John vd., 1991; Kim vd., 2016; Liani vd., 2021; Marzuki vd., 2020; Sarhangpour vd., 2018) kişilik özelliği olarak incelenmiştir. Bu çalışma çerçevesinde; sorumluluk bilinci kavramı Beş Faktör Modeli'nden (Five Factor Model) hareketle kişilik özelliği ekseninde değerlendirilmektedir.

Beş Faktör Modeli'nde her bir boyutun birbirine zıt iki ayrı kutuptan oluştuğu beş farklı kişilik özelliği boyutu yer almaktadır. Bu boyutlar; *"içe dönüklük (introversion) x dışa dönüklük (extraversion)"*, *"uyumsuzluk (antagonism) x uyumluluk (agreeableness)"*, *"duygusal denge (emotional stability) x duygusal dengesizlik (neuroticism)"*, *"deneyimlere kapalılık (closedness to experience) x deneyimlere açıklık (openness to experience)"* ve *"hedefsizlik (lack of direction) x sorumluluk bilinci (conscientiousness)"* biçiminde sıralanabilir (Digman, 1990). Doğuştan gelen yanları olmakla birlikte, zaman içerisinde geliştirilebilir nitelikte olan sorumluluk bilinci kavramı (Özkara, 2022: 151); Lian (2018) tarafından *"sosyal etkileşimlerde olumlu kişilik özelliği şeklinde ortaya çıkan bir erdem"* şeklinde tanımlanmaktadır (Lian, 2018: 1210). Sorumluluk bilinci zayıf olan kişilerin dikkatleri kolay dağılır. İş motivasyonları düşüktür. Ayrıca bu kişiler güvenilmez ve düzensizdir. Buna karşın sorumluluk bilinci güçlü olan kişiler; zayıf olanlara göre daha güvenilir, dikkatli, düzenli, azimli, çalışkan, planlı ve verimlidir. Bu sayede işleri daha düzgün bir şekilde yerine getirirler (Digman, 1990; John vd., 1991; Robbins ve Judge, 2013: 138-139; Witt vd., 2002).

Çalışanların sorumluluk bilinci sayesinde onların liderlik vasıfları gelişmekte, örgüte/işe bağlılıkları güçlenmekte, iş performansları yükselmektedir. Bununla birlikte, çalıştıkları örgütte iş gücü devir hızı düşmektedir (Aydoğmuş, 2011: 33-35; Robbins ve Judge, 2013: 139). O halde; çalışanların sahip oldukları sorumluluk bilinci örgüte katkı sağlayan bir faktördür. Doğal olarak sorumluluk bilinci kişilik özelliği; örgütlerin personel seçimi ve değerlendirmesinde özellikle günümüzde yoğun bir şekilde kullanılan önemli bir ölçüttür (Salgado ve De Fruyt, 2005). Çalışanların sorumluluk bilincinin örgüte sağladığı katkı onun örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanları bağlamında öncüllerini gündeme getirmektedir. Ergeneli'ye (2006: 92-93) göre; mizaç ve karakter kişiliğin bileşenleridir. Çevresel ve durumsal faktörler karakteri, biyolojik faktörler ise mizacı etkilemektedir.

1.5. Sorumluluk Bilincinin Düzenleyicilik Etkisi

Örücü ve Hasırcı'nın (2021) Balıkesir'deki bir kamu iktisadi teşebbüsü üzerinde yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre; çalışanların yaş değişkeni örgütsel sinizm ile onların sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide düzenleyici değişkendir. Şöyle ki: örgütsel sinizm çalışanların sergiledikleri sanal kaytarma davranışı üzerinde artırıcı bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte çalışanların yaş düzeyi yükseldikçe, onların sinizm kaynaklı sanal kaytarma davranış düzeyindeki artışın hızlandığı belirlenmiştir. Örücü ve Hasırcı'nın (2020) aynı örneklem üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçlarına göre ise çalışanların eğitim düzeyi değişkeni örgütsel sinizm ile onların sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide düzenleyici değişkendir. Şöyle ki: örgütsel sinizmin çalışanların sanal kaytarma davranış düzeyi

üzerindeki arttıcı etkisinde onların eğitim düzeyindeki yükselişin dizginleyici rolü bulunmaktadır. Yani sinik davranış sergileyen çalışanların eğitim seviyesi yükseldikçe sanal kaytarma davranış düzeyindeki artış anlamlı bir şekilde daha düşük gerçekleşmektedir.

Bu çalışma kapsamında; Örücü ve Hasırcı'nın 2020 ve 2021 yıllarındaki çalışmalarına ait araştırma modelleriyle benzer fakat farklı bir araştırma modeli kurulmuştur. Modeldeki birinci derece bağımsız değişken yani örgütsel sinizm aynı değişkendir. Bununla birlikte modelin sonuç değişkeni sanal kaytarma yerine ciddi sanal kaytarmadır. Ayrıca modeldeki düzenleyici değişken diğer iki modelde olduğu gibi çalışanların kişisel bir özelliğidir. Fakat diğer iki modeldeki yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik bir değişken değildir. Modelde bir kişilik özelliği olan sorumluluk bilincine yer verilmektedir. Çalışmanın buraya kadarki kısmında; örgütsel sinizm ile (ciddi) sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişki irdelenmiştir. Öngörü literatürle paralel bir şekilde örgütsel sinizmin kamu çalışanlarının sanal kaytarma davranışı sergilemelerine sebebiyet vermesi yönündedir. Alanyazında sanal kaytarmanın öncülleri arasında incelenen değişkenlerden bir diğeri ise sorumluluk bilincidir. Mercado ve diğerlerinin (2017) yaptıkları meta analiz sonucu; sorumluluk bilinci ile sanal kaytarma arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğunu ispatlamaktadır. Ayrıca literatürde çok sayıdaki görgül çalışmaya (örn.: Abro vd., 2021; Doorn, 2011; Jia vd., 2013; Kim vd., 2016; Liani vd., 2021; Özcan, 2019; Özcan ve Koç, 2023; Özkara vd., 2020; Varghese ve Barber, 2017) göre; çalışanların sorumluluk bilinci onların sergiledikleri sanal kaytarma davranışının negatif bir yordayıcısıdır. Yazında; çalışanların sorumluluk bilinci ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar çelişkilidir. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi anlamlı ve negatif yönde (örn.: Evans vd., 2021) ya da anlamlı ve pozitif yönde (örn.: Özer, 2018) belirleyen çalışmalar bulunmaktadır. Buna karşın bazı görgül çalışmalara (örn.: Sargın, 2016; Tziala, 2018) göre; sözü geçen değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Alanyazındaki görgül çalışmalara göre; çalışanların örgütsel seviyedeki sinik tutumları onların sanal kaytarma davranışı sergilemelerinde etkilidir. Ancak çalışanların kişilik özellikleri de söz konusu davranışın sergilenmesinde önem arz etmektedir. Bu durum; çalışma bağlamında Beş Faktör Modeli'ni akla getirmektedir. Bu modele göre (Digman, 1990); bireylerin davranışlarında kişilik özellikleri belirleyicidir. Beş temel kişilik özelliğinden birisi de sorumluluk bilincidir (Digman, 1990). Bu bilgilerden hareketle çalışma çerçevesinde; kamu çalışanlarının sorumluluk bilinci düzeyi arttıkça, onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerinde örgütsel sinizmin sebep olduğu yükseltici etkinin düşmesi beklenmektedir. Ayrıca kamu çalışanlarının sorumluluk bilinci düzeyi azaldıkça, onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerinde örgütsel sinizmin yol açtığı artırıcı etkinin yükselmesi öngörülmektedir.

2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Tüm bu bilgilerin ışığında, çalışmanın araştırma modeli Şekil 1'deki gibi kurulmuştur.

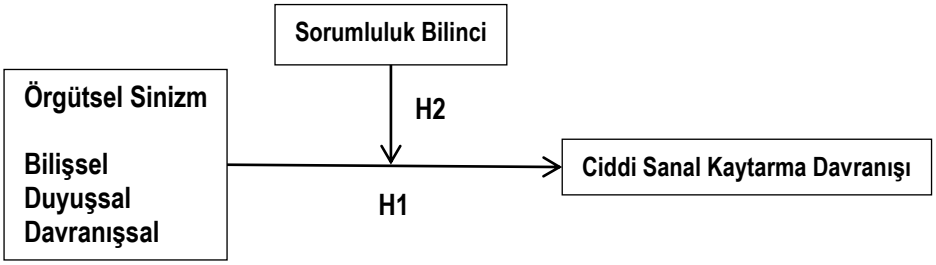

Şekil 1. Çalışmanın Araştırma Modeli

Modelden hareketle de aşağıdaki araştırma hipotezleri geliştirilmiştir:

H1: Örgütsel sinizm çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Örgütsel sinizm ile çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide onların sorumluluk bilinci düzenleyicilik etkisine sahiptir.

3. Yöntem

Nicel araştırma yaklaşımına dayanan bu çalışmada; 22.12.2023-22.01.2024 tarihleri arasında kapalı zarf usulüyle anketler dağıtılmış ve toplanmıştır. Araştırmanın veri girişi SPSS programında, analizleri ise SPSS ve ModGraph-I programlarında yapılmıştır. Çalışmanın *"yöntem"* başlığı; *"örneklem"* ve *"veri toplama araçları"* alt başlıklarından oluşmaktadır.

3.1. Örneklem

Araştırmanın evreni; Türkiye'deki bir bakanlığın merkez birimlerinde çalışan uzman ve uzman yardımcısı unvanlı 601 personeli kapsamaktadır. Örneklem seçilmemiş, evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Anket dağıtılan 401 çalışanın 285'i geri dönüş yapmıştır. Geri dönüş oranı yaklaşık % 71'dir. Anketlerin, sadece 229'u düzgün bir şekilde doldurulmuştur. Ön analizlerden sonra veri seti büyüklüğü kesinleşmektedir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada; çalışanların örgüte ilişkin sinik tutumunu ölçmek için Brandes ve diğerleri (1999) tarafından geliştirilen 5 maddelik bilişsel, 4 maddelik duyuşsal ve 4 maddelik davranışsal olmak üzere üç boyuttan oluşan 13 maddelik örgütsel sinizm ölçeği kullanılmıştır. Brandes ve diğerleri (1999) yaptıkları araştırmada, örgütsel sinizmin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutları için güvenilirlik değerlerini (α) sırasıyla "0,86", "0,80" ve "0,78" olarak belirlemiştir. Demir (2021) beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada; örgütsel sinizm ve örgütsel sinizmin alt boyutları bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutları için güvenilirlik değerlerini (α) sırasıyla "0,94", "0.89", "0,93" ve "0,88" olarak hesaplamıştır. Bu çalışma çerçevesinde; çalışanların sorumluluk bilinci düzeyini ölçmek için John ve diğerlerinin (1991) geliştirdikleri Büyük Beşli Kişilik Envanteri'nin (Big Five Inventory-BFI) 9 maddelik ''sorumluluk bilinci'' alt ölçeği kullanılmıştır. John ve Srivastava (1999) iki örneklem (Kanada ve Amerika) üzerinde yaptıkları çalışmada; sorumluluk bilinci alt ölçeğinin güvenilirlik değerini (α) "0,82" olarak hesaplamıştır. Süren (2015) banka çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada; sorumluluk bilinci alt ölçeğinin güvenilirlik değerini (α) "0,71" olarak hesaplamıştır. Bu çalışma bağlamında; çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyini ölçmek için Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen sanal kaytarma ölçeğinin 8 maddelik "ciddi sanal kaytarma" alt ölçeği kullanılmıştır. Blanchard ve Henle (2008) ABD'de çeşitli sektörlerde çalışmakta olan işletme öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada; ciddi sanal kaytarma alt ölçeğinin güvenilirlik değerini (α) "0,80" olarak hesaplamıştır. Turhan (2022) turizm sektöründe beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada; ciddi sanal kaytarma alt ölçeğinin güvenilirlik değerini (α) "0.88" olarak hesaplamıştır. Bu çalışma kapsamında; sözü geçen ölçeklerin puanlaması 5'li Likert tipi ölçme düzeyinde derecelendirilmiştir. Örgütsel sinizm ve sorumluluk bilincine ilişkin sorularda yer alan ifadeler; *"1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Kısmen Katılmıyorum, 3=Orta Düzeyde Katılıyorum, 4=Kısmen Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum"* şeklinde; ciddi sanal kaytarmaya dair sorularda yer alan ifadeler ise *''1=Hiçbir Zaman, 2=Haftada Bir Kez, 3=Günde Bir Kez, 4=Günde Birkaç Kez ve 5=Sürekli"* şeklinde düzenlenmiştir. Katılımcılar; kendilerinin örgüte yönelik sinik tutum, sorumluluk bilinci ve ciddi sanal kaytarma davranış düzeylerini değerlendirmişlerdir. Çalışmaının anket formunun sonunda; katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin bir adet demografik soru yer almaktadır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmı; *"ön analizler"*, *''geçerlilik analizi"*, *''güvenilirlik ve korelasyon analizleri"* ve *''hipotezlerin test edilmesi"* alt başlıklarından oluşmaktadır.

4.1. Ön Analizler

Öncelikle, sorumluluk bilinci ölçeğindeki ters kodlu olan 2., 4., 5. ve 9. maddeler düzeltilmiştir. Daha sonra, sırasıyla *''veri setinin doğruluğu"*, *"eksik veri"*, *''normallik testi"* ve *''çok değişkenli aykırı değer (multivariate outlier)"* ön analizlerinden oluşan Tabachnick ve Fidell (2013)'ün önerdikleri dört aşamalı yöntemle veri seti kontrol edilmiş ve analize hazır hale getirilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ön analizler sonucunda; katılımcı sayısı değişmemiştir ve araştırmanın veri seti büyüklüğü 229 olarak belirlenmiştir. Araştırma evreninin yaklaşık % 38'ine yani üçte birinden fazlasına ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında ulaşılan bu oran; yeterli görülmüş ve veri setinin evreni temsil eder nitelikte olduğu varsayılmıştır. Araştırmanın veri setindeki katılımcıların 81'i kadın, 148'i ise erkektir.

4.2. Geçerlilik Analizi

Çalışmanın araştırma modelindeki örgütsel sinizm, sorumluluk bilinci ve ciddi sanal kaytarma değişkenleri açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Örgütsel Sinizm			
Maddeler	**Faktör Yükleri**		
	1	**2**	**3**
BLS1	0,793		
BLS2	0,822		

BLS3	0,834		
BLS4	0,729		
BLS5	0,797		
DYS1		0,874	
DYS2		0,889	
DYS3		0,853	
DYS4		0,860	
DVS1			0,683
DVS2			0,539
DVS3			0,809
DVS4			0,795
Notlar: KMO: 0,901; Barlett Küresellik Testi [χ2 (78) = 2083,399; p<0,001]; Toplam Açıklanan Varyans: % 73,512; Kısaltmalar: BLS: Bilişsel Sinizm; DYS: Duyuşsal Sinizm; DVS: Davranışsal Sinizm.			
Sorumluluk Bilinci			
Maddeler			**Faktör Yükleri**
SB1			0,684
SB2			0,420
SB3			0,600
SB4			0,555
SB5			0,609
SB6			0,728
SB7			0,792
SB8			0,757
SB9			0,419
Notlar: KMO: 0,816; Barlett Küresellik Testi [χ2 (36) = 814,552; p<0,001]; Toplam Açıklanan Varyans: % 39,895; Kısaltma: SB: Sorumluluk Bilinci.			
Ciddi Sanal Kaytarma			
Maddeler			**Faktör Yükleri**
CSK1			0,580
CSK2			0,719
CSK3			0,731
CSK4			0,613
CSK5			0,530
CSK6			0,713
CSK7			0,716
CSK8			0,738
Notlar: KMO: 0,843; Barlett Küresellik Testi [χ2 (28) = 542,506; p<0,001]; Toplam Açıklanan Varyans: % 45,128; Kısaltma: CSK: Ciddi Sanal Kaytarma.			

Tablo 1'de görüldüğü üzere, tüm KMO Barlett's Test sonuçları 0.50'nin üzerindedir ve Barlett küresellik testi sonuçları da anlamlıdır. O halde, veri setine açımlayıcı faktör analizi uygulanabilir (Kalaycı, 2010). Analiz sonuçlarına göre; örgütsel sinizm, sorumluluk bilinci ve ciddi sanal kaytarma ölçeklerine ait tüm maddeler teorisine uygun bir şekilde dağılmıştır ve bu maddeler toplam varyansın sırasıyla yaklaşık olarak % 74'ünü, % 40'ını ve % 45'ini açıklamaktadır. Bu oranlar; yazında asgari olarak kabul edilen % 30'tan yüksektir (Büyüköztürk, 2012). Ayrıca maddelere ait en küçük faktör yükü değeri 0,419'dur. Bu değer; yazında asgari olarak kabul edilen 0,320'den yüksektir (Tabachnick ve Fidell, 2013). O halde; bahsi geçen tüm ölçeklerin geçerliliği sağlanmıştır.

4.3. Güvenilirlik ve Korelasyon Analizleri

Tablo 2'de çalışma kapsamında ele alınan değişkenlerin ortalamaları, standart sapmaları, güvenilirlik katsayıları ve bu değişkenler arasındaki ikili ilişkilere ait korelasyon katsayıları görülmektedir.

Tablo 2. Güvenilirlik ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1.Cinsiyet	1.00						
2.Örgütsel Sinizm	0,030	(0,913)					
3.Bilişsel	0,052	0,813**	(0,883)				

4.Duyuşsal	-0,014	0,849**	0,478**	(0,949)			
5.Davranışsal	0,035	0,806**	0,449**	0,631**	(0,804)		
6.Sorumluluk Bilinci	0,044	-0,187**	-0,057	-0,163*	-0,279**	(0,795)	
7.Ciddi Sanal Kaytarma	0,040	0,192**	0,048	0,193**	0,269**	-0,248**	(0,803)
Ortalama	-	2,579	3,093	2,265	2,250	4,054	1,357
Standart Sapma	-	0,847	1,023	1,144	0,921	0,683	0,522

Notlar: *p<0,05; **p<0,01; Parantez içindeki değerler Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısıdır.

Yapılan iç tutarlılık analizi sonucunda; örgütsel sinizm, onun bilişsel, duyuşsal, davranışsal alt boyutları, sorumluluk bilinci ve ciddi sanal kaytarma ölçeklerinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları sırasıyla ‘‘0,913’’, ‘‘0,883’’, ‘‘0,949’’, ‘‘0,804’’, ‘‘0,795’’ ve ‘‘0,803’’ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler; kabul edilebilir Cronbach Alpha düzeyinin yani 0,70’in üzerindedir (Hair vd., 2009). Bu değerlere göre, çalışma kapsamındaki tüm ölçekler güvenilirdir.

Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre; cinsiyet ile araştırma modelindeki değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmamaktadır. Ancak sorumluluk bilinci ile örgütsel sinizm (r= -0,187; p<0,01) ve ciddi sanal kaytarma (r= -0,248; p<0,01) arasında anlamlı ve negatif yönlü; örgütsel sinizm ile ciddi sanal kaytarma (r= 0,192; p<0,01) arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü ikili ilişkiler bulunmaktadır.

4.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmanın araştırma hipotezlerinin testi için Aiken ve West (1991) tarafından önerilen yöntem izlenmiştir. Öncelikle, bağımsız ve düzenleyici değişkenler; ortalamaların etrafında merkezileştirilmiş ve daha sonra düzenleyici değişken içeren regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Düzenleyici Değişken İçeren Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	**1. Aşama**	**2. Aşama**
Örgütsel Sinizm	0,151*	0,193**
Sorumluluk Bilinci	-0,219**	-0,206**
Örgütsel Sinizm x Sorumluluk Bilinci		-0,221**
F	10,294	11,244
R^2	0,083	0,130
ΔR^2		0,047**

Notlar: *p<0,05; **p<0,01; Bağımlı Değişken: Ciddi Sanal Kaytarma

Tablo 3’te görüldüğü üzere örgütsel sinizm ciddi sanal kaytarmayı anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir (bknz.: 1. aşama: β=0,151, p<0,05; 2. aşama: β=0,193, p<0,01). Dolayısıyla **H1** desteklenmiştir. Etkileşim etkisi (interaction effect) incelendiğinde; örgütsel sinizm ve sorumluluk bilinci arasındaki etkileşimin ciddi sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (β=-0,221; p<0,01). Ayrıca modele etkileşim teriminin eklenmesiyle “R^2”de anlamlı bir değişim olmuştur (ΔR^2=0,047; p<0.01). Düzenleyici değişken içeren regresyon analizi yapıldıktan sonra, Jose (2013) tarafından hazırlanan ModGraph-I Excell 2010 versiyonu kullanılmak suretiyle regresyon eğrileri grafiği çizilmiştir (bknz.: Şekil 2).

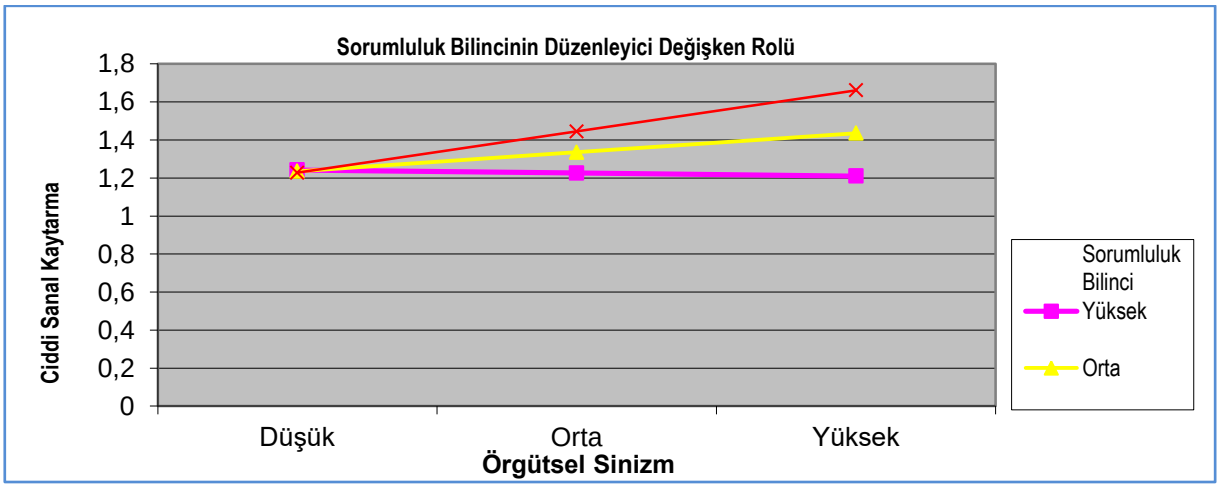

Şekil 2. Düzenleyicilik Rolü

Şekil 2'ye göre; çalışanların sorumluluk bilinci düzeyi düşük seviyeden yüksek seviyeye çıktıkça, örgütsel sinizmin onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerindeki pozitif yönlü etkisi azalmakta, sorumluluk bilinci düzeyi yüksek seviyeden düşük seviyeye indiğinde ise bu durumun tam tersi gerçekleşmektedir. Yani pozitif yönde etki güçlenmektedir. O halde; çalışma kapsamında kurulan mekanizmada; sorumluluk bilinci düzenleyici değişkendir. Böylece **H2** de desteklenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada; örgütsel sinizmin çalışanların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde onların sahip oldukları sorumluluk bilincinin düzenleyicilik rolü araştırılmıştır. Literatür taramasında; bu çalışmanın araştırma modelinden farklı olmakla birlikte, benzer modelleri sınayan 2 adet çalışma (Örücü ve Hasırcı, 2020; Örücü ve Hasırcı, 2021) belirlenmiştir. Fakat modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkileri aynı kurguda araştıran başka bir çalışma tespit edilmemiştir. Bu durum; çalışmayı özgün bir hale getirmektedir.

Çalışmanın analiz sonuçlarına göre; kamu çalışanlarının sahip oldukları sorumluluk bilinci ile sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı arasında beklenildiği üzere anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Örgütsel sinizm ile kamu çalışanlarının sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışı arasında ise beklenildiği gibi anlamlı ve pozitif yönle bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca örgütsel sinizm kamu çalışanlarının sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranışını yazındaki görgül çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Sorumluluk bilinci; örgütsel sinizm ile ciddi sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide beklenildiği gibi düzenleyici değişken rolüne sahiptir. Bahsi geçen rolü şu şekilde açıklamak mümkündür: kamu çalışanlarının sorumluluk bilinci düzeyi düşük seviyeden yüksek seviyeye çıktıkça örgütsel sinizmin onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerindeki pozitif yönde etkisi düşmektedir. Sorumluluk bilinci düzeyi yüksek seviyeden düşük seviyeye indiğinde ise bu durumun tam tersi gerçekleşmekte, yani pozitif yönde etki yükselmektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarını araştırma modelindeki değişkenlerin işlemsel tanımlarından hareketle şu şekilde açıklamak mümkündür:

- Kamu çalışanlarının örgütlerine karşı sinik yani olumsuz tutumlarının zayıflaması durumunda, bu çalışanların mesai saati içerisinde akıllı telefon, tablet veya bilgisayarıyla sanal ortamda gerçekleştirdikleri hoşgörü gösterilemeyecek kapsamda değerlendirilen iş dışı eylem sayısı azalmaktadır.
- Kamu çalışanlarının örgütlerine karşı sinik yani olumsuz tutumlarının güçlenmesi durumunda, bu çalışanların mesai saati içerisinde akıllı telefon, tablet veya bilgisayarıyla sanal ortamda gerçekleştirdikleri hoşgörü gösterilemeyecek kapsamda değerlendirilen iş dışı eylem sayısı artmaktadır.
- Kamu çalışanlarının işlerini planlı bir şekilde yerine getirdiklerine, çalışkan, özdisiplinli ve dikkatli olduklarına dair kendi değerlendirme düzeyinin daha yüksek seviyeye doğru hareket etmesi sayesinde bu çalışanların örgütlerine karşı sinik yani olumsuz tutumlarının beraberinde getirdiği sanal ortamda gerçekleşen hoşgörü gösterilemeyecek kapsamdaki iş dışı eylem sayısı artışında azalma olmaktadır.
- Kamu çalışanlarının işlerini planlı bir şekilde yerine getirdiklerine, çalışkan, özdisiplinli ve dikkatli olduklarına dair kendi değerlendirme düzeyinin daha düşük seviyeye doğru hareket etmesi durumunda ise bu çalışanların örgütlerine karşı sinik yani olumsuz tutumlarının beraberinde getirdiği sanal ortamda gerçekleşen hoşgörü gösterilemeyecek kapsamdaki iş dışı eylem sayısı artışında yükselme olmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında, kamu personelinin sorumluluk bilinci sayesinde örgütsel sinizmin onların sergiledikleri ciddi sanal kaytarma davranış düzeyi üzerindeki artırıcı etkisini azaltmak suretiyle sanal kaytarma davranışının kamu kuruluşları üzerindeki zarar verici etkilerini hafifletmek ve böylece kamu kuruluşlarına katkı sağlamak mümkündür. Literatür taramasında; çalışanların kişilik özellikleri yanında örgütsel sinizmin, örgütsel karar ve uygulamaların, durumsal ve çevresel faktörlerin onların sergiledikleri sanal kaytarma davranışı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte bu çalışmanın araştırma sonuçlarına göre; kamu çalışanlarının sahip oldukları sorumluluk bilinci düzeyinin yüksek seviyeye ulaşması sayesinde, örgütte sinizm hakim olsa dahi çalışanlar sinizmin yol açtığı *"sanal ortamda ciddi kaytarma davranışını"* sergilememektedir. İşte tam da bu noktada; sorumluluk bilinci kişilik özelliği anahtar bir role sahiptir. Bu rol; sanal kaytarmanın ekseriyetle üretkenlik karşıtı bir davranış olduğu dikkate alındığında, örgütsel başarının yakalanmasında önem arz etmektedir. Dolayısıyla sorumluluk bilincinin doğuştan gelmekle birlikte, zaman içerisinde geliştirilebilir nitelikte olduğu (Özkara, 2022: 151) da dikkate alındığında, kamu kurumlarının işe alım sürecinde adaylara kişilik testi yapılarak sorumluluk bilincine sahip bireylerin tercih edilmesi, ayrıca halihazırda çalışanların sorumluluk bilincini yükseltecek uygulamalara kurum içerisinde yer verilmesi önerilebilmektedir.

Bu çalışmada kesitsel bir araştırma yapılmıştır. Bu durum; çalışmanın bir kısıtı olmuştur. İleride bu konuda yapılacak çalışmalarda boylamsal araştırma da yapılabilir. Araştırma Ankara'daki bir kamu kurumu üzerinde gerçekleştirilmiştir. İlerideki çalışmalarda; aynı model özel sektörde de sınanabilir. Farklı kültürel özellikler dikkate alınarak aynı modelin uzak doğu ve batı ülkelerinde de sınanmasında ve sonuçların karşılaştırılmasında fayda görülmektedir. Ayrıca çalışmanın araştırma modeline sonuç değişkeni olarak sanal kaytarma dışında başka bir üretkenlik dışı davranış da eklenebilir.

Kaynakça

Abidin, R., Abdullah, C. S., Hasnan, N., & Bajuri, A. L. (2014). The relationship of cyberloafing behavior with big five personality traits. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 8*(12), 61-66.

Abro, S., Phulpoto, N. H., Memon, S. & Brohi, M. A. (2021). Influence of personality traits on cyberloafing in the service sector of Pakistan. *Journal of Entrepreneurship, Management, and Innovation*, *3*(2), 262-283.

Acaray, A., & Yildirim, S. (2017). The impact of personality traits on organizational cynicism in the education sector. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, *13*(1), 65-76.

Ahmadi, H., Bagheri, F., Ebrahimi, S. A., Rokni, M. A. N., & Kahreh, M. S. (2011). Deviant work behavior: Explaining relationship between organizational justice and cyber-loafing as a deviant work behavior. *American Journal of Scientific Research, 24*, 103-116.

Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. USA: Sage.

Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In J. Kuhl, & J. Beckmann (Eds.), *Action control: From cognition to behavior* (pp. 11-39). Berlin: Springer.

Akçay, V. H. (2017). Cynicism at Universities: A research based on pervasion of academics's cynicism and its relationship with performance. In R. Efe, I. Koleva, E. Atasoy, & V. Kotseva (Eds.), *Current trends in educational sciences.* (pp. 537-551). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

Akçay, V. H. (2018a). Çalışma arkadaşlarına ilişkin algıların örgütsel vatandaşlık davranışı ve sinizme etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *10*(1), 597-616.

Akçay, V. H. (2018b). Örgütlerde prososyal davranışlar, sinizm ve psikolojik sermaye ilişkisi: Örgütle özdeşleşmenin moderatör etkisi. *Business Economic Research Journal*, *9*(2), 381-393.

Alan, H. ve Fidanboy, C. Ö. (2013). Sinizm, tükenmişlik ve kişilik İlişkisi: Bilişim sektörü çalışanları kapsamında bir inceleme. *Journal of Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences*. *1*(Büro Yönetimi Özel Sayısı), 165-176.

Alhas, F. ve Seçkin, Ş. N. (2023). İş yeri nezaketsizliği ve sanal kaytarma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 58*, 123-143.

Alomeroglu, E., Guney, S., Sundu, M., Yasar, O., & Akyurek, S. (2018). The relationship between five factor personalities and alienation to work of nurses in teaching and research hospitals. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 14*(1), 117-122.

Altay, H. ve Dedeoğlu, B. (2016). Etik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide örgütsel sinizm ve işe yabancılaşmanın aracılık rolü: Antakya turizm sektörü çalışanları örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(International Congress of Management Economy and Policy Special Issue), 458-474.

Arslan, S. (2022). *Örgütsel sinizmin sanal kaytarma ve işten ayrilma niyeti üzerine etkisi*. Yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray.

Aryani Ghizghapan, E., Zahed Babolan, A., Khaleghkhah, A., & Meinikia, M. (2020). Communicating the role of organizational factors of ınjustice and cynicism in cyber loafing of academic Staff with artificial neural network. *Quarterly Journal of Public Organizations Management*, *8*(4), 145-158.

Aydoğmuş, C. (2011). *Kişilik özellikleri ile iş tatmini ilişkisi üzerinde psikolojik güçlendirme ve dönüşümcü liderlik algısının etkileri.* Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bektaş, O. (2022). *Örgütsel sinizmin sanal kaytarma üzerindeki etkisi: Bir alan araştırması.* Yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan.

Belanger, F., & Van Slyke, C. (2002). Abuse or learning? *Communications of the ACM, 45*(1), 64-65.

Blanchard, A. L., & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior, 24*(3), 1067-1084.

Brandes, P. M. (1997). *Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences.* Doctoral dissertation, The University of Cincinnati, USA.

Brandes, P., & Das, D. (2006). Locating behaviour cynicism at work: Construct issues and performance implications. Pamela L.Perrewe, & Daniel C. Ganster (Eds.), *Employee health, coping and methodologies* (pp. 233-266), New York: JAI Press.

Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999). Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 150-153.

Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (14. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Candan, H. ve İnce, M. (2016). Siber kaytarma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik emniyet çalışanları üzerine bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(1), 229-235.

Ceyhan, S. (2021). Sanal kaytarma. M. Ak (Ed.), *Örgütsel davranış üzerine literatürel analiz ve ölçekler* i (ss. 651-681). Ankara: Nobel.

Chiaburu, D.S., Peng, A.C. Oh, I., Banks, G.C., & Lomeli, L.C. (2013). Antecedents and consequences of employee organizational cynicism: A meta-analysis*. Journal of Vocational Behavior, 83*, 181–197.

Cingöz, A. ve Öztürk, O. (2020). *Örgütsel sinizmin iş erteleme ve sanal kaytarma üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma.* 1. Uluslararası İzmir İktisat Kongresi, İzmir.

Çetin, Z. (2023). Sinizm, Sanal Kaytarma ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkiler. *Artikel International Journal of Social Science*, *1*(2), 93-106.

Çetinkaya, A. Ş. ve Güleç, G. (2018). Sanal takımlarda sapkın davranışlar. *Journal of Management and Economics Research, 16*(1), 275-288.

Çınar Altıntaş, F. (2006). Hizmet çalışanları olarak hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarını belirlemeye yönelik bir analiz. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 4*(2), 81-90.

Dağlı, A., & Averbek, E. (2017). The relationship between the organizational alienation and the organizational citizenship behaviors of primary school teachers. *Universal Journal of Educational Research, 5*(10), 1707-1717.

Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar R. (1998). Organizational cynicism. *The Academy of Management Review, 23*(2), 341-352.

Demir, Ö. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Bilgi okuryazarlığı, internet bağımlılığı, sanal aylaklık ve çeşitli diğer değişkenlerin sanal zorbalık ile ilişkisinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying, 3*(1), 1-26.

Demir, S. (2021). *Algılanan aşırı niteliklilğin örgütsel sinizme etkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünü belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology, 41*(1), 417-440.

Doorn, O. N. (2011). *Cyberloafing: A multi-dimensional construct placed in a theoretical framework.* Master thesis, Eindhoven University of Technology, Germany.

Eaton, J. A., (2000). *A social motivation approach to organizational cynicism.* Master thesis, York University, Toronto, Ontario, Canada.

Ergeneli, A. (2006). *Örgüt ve insan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Ergün, E. ve Altun, A. (2012). Öğrenci gözüyle siber aylaklık ve nedenleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 2*(1), 36-53.

Erkutlu, H.V. ve Özdemir, H.Ö, (2018). Otantik liderlik ve sanal kaytarma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin aracılık rolü. *New World Sciences Academy, Social Sciences*, *13*(2),119-125.

Evans, W. R., Davis, W. D., & Neely, A. (2021). The role of organizational cynicism and conscientiousness in the relationship between ethical leadership and deviance. *Journal of Managerial Issues*, *33*(1), 49-68.

Ezeh, L. N., Etodike, C. E., & Chukwura, E. N. (2018). Abusive supervision and organizational cynicism as predictors of cyber-loafing among federal civil service employees in Anambra State, Nigeria. *European Journal of Human Resource Management Studies*, *1*(2), 19-36.

FitzGerald, M. R. (2002). *Organizational cynicism: Its relationship to perceived organizational injustice and explanatory style*. Doctoral dissertation, University of Cincinnati, Ohio, USA.

Gazioğlu, E. (2018). *Örgütsel adalet algısının işe tutkunluk üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolü*. Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Genç, E. ve Aydoğan, E. (2016). İşyerinde sanal tembellik davranışı ve etkin zaman yönetimi ilişkisi: Bir kamu kurumunda araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(2), 558-571.

Gültekin, S. (2014). *Psikolojik sözleşme ihlali ile örgüte karşı sinik tutum arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi.* Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin B. J., & Anderson, R E. (2009). *Multivariate data analysis* (7th ed.). New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Hançerlioğlu, O. (1993). *Dünya İnançları sözlüğü,* Remzi Kitapevi, İstanbul.

Henle, C. A., & Blanchard, A. L. (2008). The interaction of work stressors and organizational sanctions on cyberloafing. *Journal of Managerial Issues, 20*(3), 383-400.

İnce, F. (2018). Örgütsel sinizm. E. Aydoğan (Ed.), *Örgütsel davranış odaklı yönetsel yaklaşımlar* (ss. 509-518). Ankara: Gazi Kitabevi.

James, M. S. L. (2005). *Antecedents and consequences of cynicism in organizations: An examination of the potential positive and negative effects on school systems.* Doctoral dissertation, Florida State University, Tallahassee, USA.

Jia, H., Jia, R., & Karau, S. (2013). Cyberloafing and personality: The impact of the big five traits and workplace situational factors. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 20*(3), 358-365.

John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The big five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: theory and research* (pp. 102-138). New York: Guilford Press.

John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. (1991). *The big five inventory-versions 4a and 54*. University of California, Institute of Personality and Social Research. Berkeley.

Jose, P. E. (2013). *ModGraph-I: A programme to compute cell means for the graphical display of moderational analyses: The internet version, Version 3.0*. Wellington: New Zealand. [Available online at: https://psychology.victoria.ac.nz/modgraph/], Retrieved on June 2, 2024

Kalaycı, Ş. (2010). Faktör analizi. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (ss. 321-331), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kaya, İ. ve Soyalın, M. (2022). Örgütsel sinizmin sanal kaytarma üzerindeki etkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *İşletme, 3*(1), 33-43.

Kayapalı Yıldırım, S. (2016). *Etik iklim ve örgütsel kontrol mekanizmalarının sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü.* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kayapalı Yıldırım, S. K. ve Karabey, C. N. (2017). Etik iklim ve örgütsel kontrol mekanizmalarının sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(11), 556-594.

Kim, K., del Carmen Triana, M., Chung, K., & Oh, N. (2016). When do employees cyberloaf? An interactionist perspective examining personality, justice, and empowerment. *Human Resource Management, 55*(6), 1041-1058.

Koçoğlu, M. (2014). Cynicism as a mediator of relations between job stress and work alienation: A study from a developing country - Turkey. *Global Business and Management Research: An International Journal*, *6*(1), 24-36.

Kurt, Z. (2023). *Örgütsel sinizm ve sanal kaytarma arasındaki ilişki: şanlıurfa ili muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma.* Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

Li, S. ve Chen, Y. (2018). The relationship between psychological contract breach and employees' counterproductive work behaviors: The mediating effect of organizational cynicism and work alienation. *Frontiers in Psychology*, *9,* 1-13.

Lian, L. (2018). Alienation as mediator and moderator of the relationship between virtues and smartphone addiction among Chinese university students. *International Journal of Mental Health and Addiction, 16*(5), 1208-1218.

Liani, L., Baidun, A., & Rahmah, M. (2021). *The influence of big five personality trait and self control on cyberloafing*. Paper presented at the 9th International Conference on Cyber and IT Service Management (CITSM), Bengkulu, Indonesia.

Lim, V. K. G. (2002). The IT way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior, 23*(5), 675-694.

Lim, V. K. G., & Chen, D. J. Q. (2009). *The wired workplace: Impact of cyberloafing on affect, work depletion, facilitation and engagement.* Paper presented at the 24th Annual Conference of the Society of Industrial and Organizational Psychology (SIOP), New Orleans, USA.

Marzuki, M. F., Abd Aziz, A., Rambli, A., Wan Adnan, W. A., & İsmail, A. (2020). The leading factor of cyberloafing in personality trait perspective among public servant. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7*(8), 3836-3851.

Mercado, B. K., Giordano, C., & Dilchert, S. (2017). A meta-analytic investigation of cyberloafing. *Career Development International, 22*(5), 546-564.

Metzger, M.D. (2004). *A qualitative inquiry into the formation of beliefs in a police organization*. Unpublished Doctoral Dissertation, The George Washington University, Washington.

Mills, J. E., Hu, B., Beldona, S., & Clay, J. (2001). Cyberslacking! A wired-workplace liability issue. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 42*(5), 34-47.

Niehoff, B. P., & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal, 36*(3), 527-556.

O'Neill, T. A., Hambley, L. A., & Bercovich, A. (2014). Prediction of cyberslacking when employees are working away from the office. *Computers in Human Behavior, 34*, 291-298.

O'Hair, D., & Cody, M. J. (1987). Machiavellian beliefs and social influence. *Western Journal of Communication*, *51*(3), 279-303.

Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2020). Örgütsel sinizmin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde çalışanların eğitim düzeylerinin düzenleyici rolü. *Journal of Management & Economics Research*, *18*(4), 285-303.

Örücü, E. ve Hasırcı, I. (2021). Organizasyonlarda sinizm ile sanal kaytarma davranışı ilişkisinde çalışan yaşının düzenleyici etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *28*(1), 23-43.

Özcan, H. M. (2019). *Kişilik özellikleri ile sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkide gelişmeleri kaçırma korkusunun (GKK) rolü.* Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Özcan, H. M., & Koç, U. (2023). The role of fear of missing out (FoMO) in the relationship between personality traits and cyberloafing. *Ege Academic Review*, *23*(1), 11-26.

Özer, S. (2018). *Örgütsel sinizm, işe yabancılaşma ve kişilik ilişkisi: TRB1 bölgesi otel işgörenleri üzerinde bir araştırma*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Özgener, S., Öğüt, A. ve Kaplan, M. (2008). İşgören-işveren ilişkilerinde yeni bir paradigma: Örgütsel sinizm. M. Özdevecioğlu, ve H. Karadal (ed.), *Örgütsel davranişta seçme konular: organizasyonlarin karanlik yönleri ve verimlilik azaltici davranışlar* (ss. 53-72), Ankara: İlke Yayınevi.

Özkara, Z. U. (2021). *Örgütsel adalet ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin rolü.* 20. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (UİK 20),10-13 Haziran, Giresun.

Özkara, Z. U. (2022). İşe yabancılaşmanın sanal kaytarma üzerindeki etkisi: İleri görev bilincinin düzenleyicilik rolü. B. Aydıntan, Z. U. Özkara ve A. Taş (Ed.). *Disiplinlerarası bakış açısıyla salgın ve dijitalleşme* içinde (ss. 144-167). Ankara: Gazi Kitabevi.

Özkara, Z. U., Taş, A. ve Aydıntan, B. (2019). Algılanan yönetici desteği ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *12*(18. UİK Özel Sayısı), 101-137.

Özkara, Z. U., Taş, A., ve Aydıntan, B. (2020). Örgütsel adalet ile yüksek görev bilincinin sanal kaytarma üzerindeki etkileri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55*(3), 2044-2063.

Öztürk, M. ve Çuhadar, M. (2021). Örgütsel bağlılığın sanal kaytarma davranışı üzerine etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü: seyahat işletmelerinde bir uygulama. *Journal of Recreation and Tourism Research, 8*(4), 461-499.

Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for the future research. *Journal of Management, 26*(3), 513-563.

Polat, G. (2020). *Liderlik tarzlarının sinizm ve sanal kaytarma davranışına etkisi üzerine bir araştırma: Afyonkarahisar ili belediye çalışanları üzerine bir araştırma.* Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Prasad, S., Lim, V. K. G., & Chen, D. J. Q. (2010). Self-regulation, individual characteristics and cyberloafing. PACIS Proceedings, Pacific Asia Conference on Information Systems (PACIS).

Restubog, S. L. D., Garcia, P. R. J. M., Toledano, L. S., Amarnani, R. K., Tolentino, L. R., & Tang, R. L. (2011). Yielding to (cyber)-temptation: Exploring the buffering role of self-control in the relationship between organizational justice and cyberloafing behavior in the workplace. *Journal of Research in Personality, 45*(2), 247-251.

Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2013). Kişilik ve değerler. M. Tüz (Çev.), İ. Erdem (Çev. Ed.), *Örgütsel davranış* (14. Baskı) (ss. 132-165). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Saeed, I., Fatima, T., & Junaid, M. (2018). Impact of organization cynicism on work outcomes: Mediating role of work alienation. *NICE Research Journal*, *11*, 122-138.

Salgado J. F., & De Fruyt F. (2005). Personality in personnel selection. Evers A., Anderson N., & Smit-Voskuijl (Eds.), *Handbook of personnel selection* (pp. 174-198). Oxford, UK: Blackwell.

Sargın, A. (2016). *Öğretmenlerde kişilik özellikleri, örgütsel sinizm ve iş doyumu*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Sarhangpour, H., Baezzat, F., & Akbari, A. (2018). Predicting cyberloafing through psychological needs with conscientiousness and being goal-oriented as mediators among university students. *International Journal of Psychology, 12*(2), 147-168.

Shahzad, A., & Mahmood, Z. (2012). The mediating-moderating model of organizational cynicism and workplace deviant behavior: Evidence from banking sector in Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, *12*(5), 580-588.

Süren, S. (2015). *Banka çalışanlarında tükenmişlik ve beş büyük kişilik özellikleri arasındaki ilişki: Bir alan araştırması.* Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Şimşek, T. (2022). Dijitalleşmenin karanlık yüzü: Sanal kaytarma (Doküman ve içerik analizi). N. Doğan-Sağlamtimur, M. Seenivasan, K. Thamizhmaran ve N. Baghirova (Eds.), *V. International "Başkent" Congress on Physical, Social and Health Sciences Proceedings Book* içinde (ss. 37-45), June 11-12. Bzt Akademi Yayınevi.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.). Boston: Pearson.

Tan, M. ve Demir, M. (2018). İşgörenlerin kişilik özelliklerinin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 4*(1), 49-68.

Tandon, A., Kaur, P., Ruparel, N., Islam, J. U., & Dhir, A. (2022). Cyberloafing and cyberslacking in the workplace: Systematic literature review of past achievements and future promises. *Internet Research, 32*(1), 55-89.

Turhan, C. (2022). *İşe yabancılaşma, sanal kaytarma ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma.* Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Tziala, A. (2018). *Personality and organizational cynicism: predicting the ınnovative work behavior of teachers in international schools*. University of Twente.Faculty of Behavioral Management and Social Sciences, Holland.

Varghese, L., & Barber, L. K. (2017). A preliminary study exploring moderating effects of role stressors on the relationship between big five personality traits and workplace cyberloafing. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 11*(4), 1-14.

Vitak, J., Crouse, J., & La Rose, R. (2011). Personal internet use at work: Understanding cyberslacking. *Computers in Human Behavior, 27*(5), 1751-1759.

Witt, L. A., Burke, L. A., Barrick, M. R., & Mount, M. K. (2002). The interactive effects of conscientiousness and agreeableness on job performance. *Journal of Applied Psychology, 87*(1), 164-169.

Yawer, T., Soomro, R. H., & Rashid, S. (2019). The mediating role of organizational cynicism in causing work alienation in higher educational institutions. *Journal of Business Strategies*, *13*(1), 89-108.

Yıldırım, F. (2018). Otel işletmelerinde yıldırma ve işe yabancılaşmanın sanal kaytarma davranışına etkisinde psikolojik sözleşme ihlali algısının aracılık rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6*(4), 21-39.

Yıldız, H., Yıldız, B. ve Ateş, H. (2015). Sanal kaytarma davranışlarının sergilenmesinde örgütsel adalet algısının rolü var mıdır? *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 10*(2), 55-66.

Extended Abstract

Aim and Scope

The primary aim of this study is to investigate the moderating role of employees' conscientiousness in the effect of organizational cynicism on their serious cyberloafing behavior. The research was conducted with experts and assistant experts from a ministry. The reasons for conducting the research on that population include the employees' proficiency in using technology and the fact that the use of mobile phones and tablets is allowed in the institution where they work.

According to organizational behavior literature, employees' conscientiousness is an element that contributes to the organization (Aydoğmuş, 2011: 33-35), while cyberloafing (Özkara, 2022) and organizational cynicism (Özkara, 2021) are elements that generally harm the organization. This study aims to answer the question: *"Can the damage caused by cyberloafing behavior to public institutions be reduced, and can these institutions benefit, by leveraging civil servants' conscientiousness to mitigate the amplifying effect of organizational cynicism on serious cyberloafing behavior?"*.

The hypotheses of the study are as follows:

H1: Organizational cynicism significantly and positively affects employees' serious cyberloafing behavior.

H2: Employees' conscientiousness moderates the relationship between organizational cynicism and their serious cyberloafing behavior.

Methods

This study employed quantitative research methods. The research population includes 601 personnel with the titles of expert and assistant expert working in the central units of a ministry in Ankara. Sampling was not done for the purpose of reaching the entire population. Questionnaires were distributed and collected by closed envelope method from 22.12.2023 to 22.01.2024. In this study, 13-item scale developed by Brandes et al. (1999) to assess the level of organizational cynicism, 9-item sub-scale of Big Five Inventory (BFI) developed by John et al. (1991) to measure the level of employees' conscientiousness, and 8-item sub-scale of cyberloafing scale developed by Blanchard and Henle (2008) to measure the level of their serious cyberloafing behavior were used. Civil servants scored the survey questions of these scales on a 5-point Likert-type scale. Also, they answered one demographical question about their gender. SPSS 24 and ModGraph-I softwares were utilized for data entry and analyses. This study's dataset size was finalized as 229 after preliminary analyses suggested by Tabachnick and Fidell (2013). Later, the analyses of validity, reliability, and Pearson correlation were employed in this study, respectively. Subsequently, the method recommended by Aiken and West (1991) was followed to test the study's research hypotheses. Firstly, moderated regression analysis was employed. Secondly, the regression curves were plotted using the Excel 2010 version of the ModGraph-I program.

Findings and Conclusion

The analysis results indicate that, as expected, there is a significant negative relationship between civil servants' conscientiousness and their serious cyberloafing behavior ($r = -.248$, $p < .01$). Conversely, there is a significant positive relationship between organizational cynicism and their serious cyberloafing behavior ($r = .192$, $p < .01$). In addition, organizational cynicism significantly and positively affects civil servants' serious cyberloafing behavior ($\beta = .193$; $p < .01$). These findings are consistent with the results of empirical studies in the literature. When the interaction effect is examined, it appears that the interaction between organizational cynicism and conscientiousness has a significant effect on serious cyberloafing ($\beta = -.221$; $p < .01$). Moreover, consciousness has the role of moderating variable in the relationship between organizational cynicism and serious cyberloafing behavior ($\Delta R^2 = .047$; $p < .01$), as expected. The role can be explained as follows: As civil servants' conscientiousness increases from low to high, the positive effect of organizational cynicism on their serious cyberloafing behavior decreases. Conversely, as conscientiousness decreases

from high to low, the positive effect increases. Consequently, the analysis results supported both research hypotheses of the study.

In light of all this information, it is concluded that enhancing civil servants' conscientiousness can reduce the damage caused by cyberloafing behavior to public institutions. This can be achieved by mitigating the amplifying effect of organizational cynicism on serious cyberloafing behavior, thereby contributing positively to these institutions. In the literature review, it is determined that organizational cynicism, organizational decisions and practices, situational and environmental factors, as well as the personality characteristics of employees are effective on their cyberloafing behavior. However, based on the findings of this research, thanks to the high level of civil servants' conscientiousness, they do not exhibit serious loafing behavior due to organizational cynicism in the virtual environment, even if cynicism prevails in the organization. At this point, the personality trait of conscientiousness plays a key role. This role is important in achieving organizational success, considering that cyberloafing is generally a counterproductive behavior. Therefore, taking into account the fact that conscientiousness is innate but can be developed over time (Özkara, 2022: 151), it may be recommended to prefer individuals with responsibility awareness by conducting a personality test for candidates during the recruitment process of public institutions. Additionally, it may be suggested to include practices within the institution that will increase current employees' responsibility awareness.

A cross-sectional research was done in this study. This situation is a limitation of the research. Future studies shall include longitudinal research. This research was conducted at a public institution in Ankara. The same research model shall be tested in the private sector in the future. It may also be beneficial to test and compare the same model in western or far eastern societies with different cultural characteristics from Turkey. Besides, non-productive behavior other than cyberloafing shall be added to the study's research model as an outcome variable.